

Aigua i societat a Barcelona entre les dues exposicions (1888-1929)

TESI DOCTORAL

Autor: José Manuel Martín Pascual

Director: Joan Serrallonga i Urquidi

Departament d'Història Moderna i Contemporània
Facultat de Filosofia i Lletres

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA
2007

Aquesta tesi fou defensada el 2 de febrer de 2007 a la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat Autònoma de Barcelona

Els membres del tribunal foren:

President Dr. Antoni Serra Ramoneda

Vocals Dr. Francesc Bonamusa i Gaspa

 Dr. Felix Luengo Teixidor

 Dr. Juan Sisinio Pérez Garzón

Secretari Josep Lluís Martín Ramos

Fou qualificada pel tribunal amb Excel·lent cum laude

Als meus,
que han patit
la gestació d'aquesta criatura
i s'han alegrat
del seu naixement

SUMARI DE CONTINGUTS

INTRODUCCIÓ	11
I. LA DIMENSIÓ I L'ORDENACIÓ URBANA DE BARCELONA	33
1. DIMENSIÓ URBANA	34
1.1. Creixement demogràfic	35
1.2. Consolidació industrial	41
1.3. Expansió territorial i diferenciació social	45
2. INTERVENCIÓ MUNICIPAL EN L'ORDENACIÓ URBANA DE BARCELONA	56
2.1. La gestió dels serveis públics	57
2.2. Subordinació administrativa i insuficiència financera	70
2.3. Política urbanística de l'Ajuntament de Barcelona	73
II. L'ABASTAMENT D'AIGUA A LA BARCELONA DEL PRIMER EIXAMPLE	77
1. AIGUA I SANEJAMENT A MITJANS DEL SEGLE XIX	78
2. ACCIONS MUNICIPALS DE MILLORA DE LA HIGIENE URBANA	86
2.1. La idea de cicle continu de Cerdà	86
2.2. Iniciatives de millora de l'abastament d'aigua	90
3. FORMACIÓ DEL MERCAT PRIVAT D'AIGUA A BARCELONA	100
3.1. Condicionaments econòmics i jurídics	100
3.2. Societats d'abastament d'aigua	107
III. INSALUBRITAT URBANA I NECESSITAT D'AIGUA ALS ANYS VUITANTA	131
1. AIGUA, HIGIENE I MEDICINA	132
1.1. L'aigua a l'higienisme miasmàtic	133
1.2. L'aigua en l'higienisme microbiològic	140
2. AIGUA, HIGIENE I CÒLERA A BARCELONA	145
2.1. Conflictivitat i malaltia	145
2.2. Barcelona, ciutat insalubre	155
IV. EL SERVEI D'AIGUA A BARCELONA EN ELS ANYS DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL	189
1. TOMB CAP A L'INTERVENCIONISME MUNICIPAL	190
1.1. Nova sensibilitat envers la higienització de la ciutat	191
1.2. L'aparador de l'Exposició Universal i la política municipal de sanejament	201
2. COMPETÈNCIA I CONCENTRACIÓ EMPRESARIAL	239
2.1. La formació de la Societat General d'Aigües de Barcelona	240
2.2. La lluita pel mercat privat de l'aigua	249

V. INICIATIVES MUNICIPALS D'ABASTAMENT I MONOPOLI PRIVAT DEL MERCAT DE L'AIGUA (1896-1911)	287
1. LÍMITS DE LA POLÍTICA MUNICIPAL D'ABASTAMENT D'AIGUA	288
1.1. El desenvolupament del projecte de l'aqüeducte alt	289
1.2. Els concursos municipals d'adquisició d'aigües	310
1.3. L'impuls dels ajuntaments regionalistes i republicans de 1903 a 1911	334
2. LA SGAB CAP A 1910: L'EXPANSIÓ DEL SERVEI PRIVAT	389
2.1. Expansió i modernització dels sistemes de captació i distribució	389
2.2. Segregació social en el servei d'aigua domèstica	404
VI. DE LA LLUITA PER LA GESTIÓ MUNICIPAL DEL SERVEI AL TRIOMF DEL MONOPOLI PRIVAT (1911-1929)	413
1. PROJECTE DE MUNICIPALITZACIÓ DEL SERVEI	414
1.1. La Comissió d'Abastament d'aigua a Barcelona formula el projecte	415
1.2. Les condicions de la municipalització	439
2. FRACÀS DE LA INICIATIVA DE MONOPOLI MUNICIPAL DEL SERVEI	455
2.1. Les reaccions d'oposició a la municipalització	456
2.2. El nou context des de a la segona meitat de 1914: Guerra i tifus	481
2.3. La naturalització de la Societat General d'Aigües de Barcelona	523
3. TRIOMF DEL MODEL DE SERVEI PRIVAT MONOPOLÍSTIC	544
3.1. Absència de política hidrològica municipal	544
3.2. La Societat General d'Aigües com a empresa barcelonina	564
3.3. El segon aparador: l'Exposició Internacional de 1929	595
FONTS DE CONSULTA I BIBLIOGRAFIA	613
ANNEXES	629

Relació de taules estadístiques

I. DIMENSIÓ I ORDENACIÓ URBANA DE BARCELONA

1	Evolució de la població total de Barcelona (1880-1930)	36
2	Expansió territorial de Barcelona (1860 - 1933)	46
3	Creixement de l'edificació de Barcelona (1880-1930)	49

II. ABASTAMENT D'AIGUA A LA BARCELONA DEL PRIMER EIXAMPLE

4	Ingressos de la Companyia d'Aigües de Barcelona (1880)	116
5	Balanç general de la Companyia d'Aigües de Barcelona a 31/12/1881	117

III. INSALUBRITAT URBANA I NECESSITAT D'AIGUA ALS ANYS VUITANTA

6	Taxes de mortalitat per districtes a Barcelona a la segona meitat del segle XIX	147
7	Condicions sanitàries de diverses ciutats europees comparades amb Barcelona	148
8	Mortalitat causada pel còlera de 1885	149
9	Principals empreses d'abastament d'aigua a Barcelona cap a 1885	168
10	Fonts públiques instal·lades per l'Ajuntament de Barcelona (1885-1890)	174
11	Preu de l'aigua venuda a Barcelona a la dècada dels vuitanta	180
12	Tarifes de venda d'aigua amb sistema de comptador aplicades per la SGAB el 1882	181
13	L'abastament d'aigua en algunes ciutats europees a la dècada dels vuitanta	182
14	Projectes d'abastament d'aigua oferts a l'Ajuntament de Barcelona	183

IV. SERVEI D'AIGUA A BARCELONA EN TEMPS DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL

15	Mortalitat registrada a Barcelona (1880-1890)	228
16	Mortalitat en diverses ciutat europees (1880-1889)	229
17	Dades bàsiques dels sistemes de sanejament de diverses ciutats europees	231
18	Contractes d'abonats de la CAB el 31 de desembre de 1881	242
19	Canalitzacions de la CAB a 31 d'agost de 1881	243
20	Inversos belgues vinculats a la CAB i a la SGAB a la vegada	246
21	Sol·licituds d'obres de canalització aprovades per l'Ajuntament de Barcelona	257
22	Longitud de les canonades instal·lades segons determinats permisos municipals	258
23	Hipòtesi sobre la longitud total de les canalitzacions instal·lades a Barcelona	259
24	Permisos d'obres de canalització de carrers de l'Eixample (1885-1890)	262
25	Permisos d'obres de canalització de carrers de Ciutat Vella (1885-1890)	263
26	Abastament d'aigua a les poblacions de les rodalies de Barcelona (1851-1891)	265
27	Cabals dels aprofitaments instal·lat al Besòs al baix Besòs (1885)	269
28	Variacions dels cabals dels aprofitaments instal·lats al Besòs (1890-1895)	271
29	Procés de concentració empresarial de les societats d'abastament (1885-1897)	273

V. INICIATIVES MUNICIPALS D'ABASTAMENT I MONOPOLI PRIVAT DEL MERCAT DE L'AIGUA (1896-1911)

30	Evolució en el ritme de construcció de l'Aqüeducte alt de Montcada (1891-1904)	291
31	Projecte general de canalització de l'Eixample per l'Ajuntament de Barcelona (1897)	297
32	Pressupost de la unificació i elevació d'aigües de Montcada	298
33	Fonts públiques instal·lades per l'Ajuntament de Barcelona (1891-1897)	302
34	Tipus de fonts públiques instal·lades per l'Ajuntament de Barcelona (1886-1897)	303
35	Adjudicacions en subhasta del servei de rec de carrers i jardins (1891-1897)	305
36	Permisos de trasllat, canvis de ramals o vendes d'aigua de Montcada per particulars	308

37	Ofertes d'abastament d'aigua presentades a l'Ajuntament de Barcelona (1882-1890)	310
38	Proposicions presentades al concurs de 1896	316
39	Proposicions presentades a l'ampliació del concurs de 1896	323
40	Cabals d'aigua aportats a Barcelona per les diferents explotacions existents (1903)	325
41	Volum diari per habitant a diverses ciutats europees (1903)	326
42	Fonts públiques, boques de rec i incendi i longitud de les canalitzacions (1902)	327
43	Pressupostos de l'Ajuntament de Barcelona (1897-1903)	329
44	Mortalitat causada per la febre tifoide a Barcelona (1878-1910)	350
45	Recursos municipals ordinaris destinats a l'abastament d'aigua (1897-1907)	352
46	Proposicions presentades al concurs de 1910	368
47	Captacions d'aigua de la SGAB i volums subministrats (1910)	390
48	Captacions d'aigua explotades per l'Ajuntament de Barcelona (1910)	391
49	Captacions d'aigua explotades per particulars i petites empreses (1910)	392
50	Esquema de la xarxa de distribució de la SGAB a Barcelona (1910)	397
51	Sol·licituds a l'Ajuntament de Barcelona de canalitzacions de carrers (1891-1897)	401
52	Servei d'abastament d'aigua de la SGAB a les poblacions de les rodalies (1897-1911)	403
53	Resum del servei d'aigua domèstica subministrada per la SGAB (1892-1909)	405
54	Servei d'aigua domèstica subministrada per la SGAB (1909)	407
55	Hipòtesi sobre el volum d'aigua domèstica subministrada per la SGAB (1909)	409
56	Distribució del proveïment d'aigua a Barcelona cap a 1911-1912	410

VI. DE LA LLUITA PER LA GESTIÓ MUNICIPAL DEL SERVEI AL TRIOMF DEL MONOPOLI PRIVAT (1911-1929)

57	Volum d'aigua disponible en algunes ciutats europees i espanyoles cap a 1911	421
58	Volums d'aigua disponibles a la ciutat de Barcelona cap el 1911	422
59	Proposicions presentades al concurs públic municipal de 1911	426
60	Estat higiènic de les aigües consumides pels barcelonins cap a 1911	434
61	Associacions de propietaris urbans de la Comissió "Pro-Barcelona"	459
62	Modernització dels servei municipal d'aigües de Montcada (1914-1920)	505
63	Sol·licituds de propietaris d'aigua de Montcada a l'Ajuntament de Barcelona (1920-29)	512
64	Beneficis obtinguts per la SGAB (1913-1923)	542
65	Dividends pagats als accionistes de la SGAB en % (1904-1923)	543
66	Evolució del servei d'abastament ofert per la SGAB (1920-1930)	570
67	Consum mitjà diari d'aigua domèstica servida per la SGAB (1916/1917 - 1922/1923)	572
68	Tipus i evolució dels contractes subscrits per la SGAB (1915-1924)	574
69	Serveis municipal urbans proveïts amb aigua de la SGAB (1922-1923)	577
70	Volum d'aigua disponible explotada per la SGAB (1925)	587
71	Dades bàsiques del servei de la SGAB després de l'Exposició Internacional (1931-35)	607
72	Mortalitat per febre tifoide a Barcelona (1920-1932)	610

Relació d'imatges

I. DIMENSIÓ I ORDENACIÓ URBANA DE BARCELONA

1	Carrer de la Volta d'en Cirer, cantonada Arc del Teatre a Ciutat Vella	38
2	Cartell d'empadronament 1930	41
3	Evolució de la urbanització del Pla de Barcelona (1850-1925)	51
4	Carrer de l'Eixample a finals del segle XIX	53
5	El passeig de Gràcia cap el 1873	58
6	La plaça de Catalunya el 1929	68

II. ABASTAMENT D'AIGUA A LA BARCELONA DEL PRIMER EIXAMPLE

7	Font de la plaça del Padró	80
8	Repartiment d'aigua de la font del Ferro	85
9	Detall de galeries de serveis del projecte d'urbanització de l'Eixample de Cerdà	87
10	Sala de pous de les instal·lacions municipals de Montcada	95
11	Sala de màquines de les instal·lacions municipals de Montcada	97
12	La conca hidrogràfica del Besòs	102
13	Torre d'aigües o "Torreó" de l'Eixample	109
14	Portada del reglament de la Societat "El Fènix de Aguas Potables "	110
15	Explotacions hidrològiques de la CAB a la conca de Dosrius	113
16	Aqüeducte de Dosrius al seu pas pel Torrent de Can Campanya a Nou Barris	114
17	Dipòsit d'aigua de Dosrius al Guinardó	115
18	Instal·lacions de la CAB al Besòs	116
19	Aqüeducte del Baix Vallès al seu pas per Torre Baró a Nou Barris (Barcelona)	119
20	Plànol de les instal·lacions de la "Cia. General Anònima d'Aigües de Barcelona"	126
21	Perspectiva general de les instal·lacions de la CGAAB	126
22	Plànol dels terrenys de la "Cia. d'Aigües de Sant Martí de Provençals"	128

III. INSALUBRITAT URBANA I NECESSITAT D'AIGUA ALS ANYS VUITANTA

23	Tall esquemàtic d'un pou negre	162
24	Plànol d'un habitatge del carrer Salvadors, 9 de Barcelona	164
25	Projecte de Font Fanal de Pere Falqués per al carrer Cucurulla. 1886	171
26	Font Wallace situada davant les oficines de la SGAB al passeig de Sant Joan	172
27	Projecte d'urinari de la plaça del Teatre. Fontseré 1865	176
28	Filera de carros del servei de neteja	178
29	Bombers de Barcelona amb la primera bomba de vapor el 1877	179

IV. SERVEI D'AIGUA A BARCELONA EN TEMPS DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL

30	Portada de la guia de l'Exposició Universal de 1888	195
31	Vista aèria del recinte de l'Exposició Universal de 1888	202
32	Conjunt arquitectònic de la cascada del parc de la Ciutadella	204
33	Vista general superior i alçat del dipòsit d'aigües del parc de la Ciutadella	207
34	Vista nocturna de la "font màgica" de l'Exposició Universal de 1888	208
35	Mecanisme d'impulsió del brollador i plànol de la "font màgica"	209
36	Font brollador de la plaça de Catalunya	211
37	"Els tres ulls", punt més elevat del traçat de l'aqüeducte Alt de Montcada	219
38	Interior de la galeria de l'aqüeducte Alt de Montcada	220
39	Alçat i planta hipotètics d'un immoble de Barcelona segons García Faria	226
40	Esquemes tècnics de peces del mecanisme de comptadors d'aigua de la CAB	260
41	Portada dels estatuts de The Barcelona (Besòs) Waterworks Company Limited	278

V. INICIATIVES MUNICIPALS D'ABASTAMENT I MONOPOLI PRIVAT DEL MERCAT DE L'AIGUA (1896-1911)

42	Explotació de la SGAB a Cornellà. Pou 1	393
43	Explotació de la SGAB a Cornellà. Sala de màquines	394
44	Explotació de la SGAB a Cornellà. Estació elevadora	395
45	Dipòsit de la SGAB a Sant Pere Màrtir	398
46	Dipòsit de la SGAB al Tibidabo	399

VI. DE LA LLUITA PER LA GESTIÓ MUNICIPAL DEL SERVEI AL TRIOMF DEL MONOPOLI PRIVAT (1911-1929)

47	Bugaderes d'Horta en plena feina	437
48	Rebut de documentació emès per la Comissió d'Abastament d'aigües de Barcelona	440
49	Acte d'homenatge als regidors oposats a la municipalització de la SGAB	474
50	Assemblea d'associacions de la campanya Pro-Barcelona	476
51	La Font de Canaletes, símbol de Barcelona proveïda per aigües de Montcada	485
52	Una de les fonts de Barcelona alimentades amb aigua de Montcada	486
53	Processó mariana per a demanar el final de l'epidèmia de tifus de 1914	491
54	Font provisional alimentada per aigua de la SGAB en l'epidèmia de tifus de 1914	494
55	Interior d'una galeria del clavegueram de Barcelona el 1903	499
56	Interior de la nova galeria de l'aqüeducte Baix de Montcada	507
57	Interior de l'antiga galeria de l'aqüeducte Baix i la mateixa revestida de nou	508
58	Interior del dipòsit de Trinitat Nova de la conducció baixa municipal de Montcada	510
59	Inauguració de la desviació del Rec Comtal el 1915 a la Sagrera	520
60	"El tres ulls", punt més alt del recorregut de l'aqüeducte Alt de Montcada	521
61	Capçaleres de les societats belga i francesa propietàries de la SGAB	527
62	Imatges referides a alguns dels bancs compradors de la SGAB	528
63	Anagrama de la SA Arnús-Garí	529
64	L'exèrcit garanteix el servei d'abastament de Cornellà durant la vaga de La Canadenca	535
65	Capçaleres i anagrama de la SGAB	565
66	Rasa oberta a la carretera de Madrid per a instal·lar una canonada sistema Bonna	566
67	Interior de la planta de potabilització de la SGAB a Cerdanyola	567
68	Una cambra de bany de l'hotel Ritz inaugurat el 1919	573
69	Obres de construcció de la plaça d'Espanya	596
70	Dutxes públiques subterrànies a sota de plaça d'Espanya	598
71	Vista de conjunt de l'Exposició Internacional de 1929	599
72	Inauguració de l'Exposició Internacional el 19 de maig de 1929	600
73	Vista nocturna de l'Exposició Internacional de 1929	603
74	Cartell de l'Exposició amb l'eix longitudinal d'aigua i llum	605
75	Cartell de l'Exposició amb jocs d'aigua i llum	605

"Barcelona se abrasa, Barcelona tiene sed, Barcelona se siente consumida por la fiebre industrial, Barcelona pide un río, un río potable".

GINÉ I PARTAGÁS (1882)¹

INTRODUCCIÓ

Aquesta recerca pretén aproximar-se a l'evolució que va tenir el servei d'abastament d'aigua de Barcelona dins de la història de la ciutat al llarg de les dues darreres dècades del segle XIX i les tres primeres del XX. D'aquesta manera, es planteja un doble objectiu. L'anàlisi del sistema de proveïment hidrològic a la ciutat, primer. L'estudi de com aquest sistema s'integra com un factor més en l'intens i accelerat procés de transformació social i urbà que experimentà la ciutat Comtal en aquell període, segon.

Barcelona multiplicà per més de tres la seva població en aquells anys de tal manera que cap a 1930 superava ja el milió d'habitants i era la ciutat més populosa i una de les més cosmopolites i europeïtzades d'Espanya. Al temps, es consolidà com el principal focus comercial i de producció industrial de l'estat amb la ciutat com a centre d'una dinàmica àrea perifèrica catalana. El creixement urbanístic resultant fou molt ràpid i ple de contradiccions. Els diversos sectors de la complexa societat barcelonina mantenien una difícil convivència en mig d'una permanent tensió amb conjuntures en les que la conflictivitat social es desfermava liderada per un actiu moviment obrer. Són també aquests els anys de formació i de primeres manifestacions de la definició del nacionalisme català en el context polític de la Restauració. En aquest sentit, Barcelona fou en aquesta etapa primerenca el referent fonamental del catalanisme com a plataforma sobre la qual experimentar sistemes de gestió política i d'elaboració ideològica que posteriorment podien ser estesos arreu de Catalunya.

L'estreta relació de l'abastament d'aigua amb aquest conjunt d'elements ve donada sobre tot pel paper que jugà com a servei imprescindible per a la vida urbana de la ciutat de l'època des de múltiples facetes en l'àmbit de la higiene, el sanejament públic i privat i la salut dels seus habitants. Resulta evident

¹ Citat per DURAN i GOST, Manuel. *Canal de San Pedro de Casserras. Conducció de aguas del río Ter y Riera Mayor a Barcelona. Memoria presentada al Concurso celebrado por el Excmo. Ayuntamiento de Barcelona en fecha de 17 de junio de 1896*, Barcelona, Tipografía "L'avenç", 1897, pàg. 12-13

la importància del proveïment hidrològic per al bon funcionament de serveis urbans com la xarxa de clavegueram, els escorxadors, els mercats, les fonts públiques, els rentadors, els urinaris, les boques de rec i incendi per atendre el servei de bombers o l'atenció a la neteja dels carrers o al manteniment dels parcs i els jardins. Pel seu cantó, les cuines domèstiques o col·lectives i els sistemes d'higiene i sanejament dels habitatges particulars o no i, per tant, la salut i el confort dels seus habitants depenien estretament de la disponibilitat de determinats volums d'aigua. La mateixa dependència existia en nombroses activitats de fabricació industrials o artesanal de tot tipus i en tasques racionades amb certs sectors de la vida comercial barcelonina en els quals l'accés a volums abundants i barats d'aigua era una condició imprescindible. Cal recordar, a tall d'exemple, que en bona part del període objecte d'atenció en aquesta recerca la tecnologia fabril i industrial i del transport es basava en el vapor d'aigua amb el carbó com a combustible. A més un significatiu percentatge de la producció industrial barcelonina es situava en el sector tèxtil i en ell moltes de les seves fases productives requerien d'importants cabals d'aigua.

Amb una ciutat de les dimensions de la Barcelona dels anys referits en constant i accelerat creixement i en un context polític i econòmic liberal-capitalista, el servei d'abastament hidrològic es convertí en un autèntic mercat de l'aigua. Del cantó de l'oferta figuraven els proveïments efectius o els projectes d'abastament de diverses empreses, particulars i del mateix ajuntament barceloní. Del costat de la demanda el conjunt de les necessitats productives, particulars i de serveis públics de la societat i l'economia barcelonines. Plantejades segons aquests principis generals les implicacions de l'abastament d'aigua a la Barcelona de l'època, tot i la seva complexitat, no resulta impossible establir relacions amb l'entramat d'interessos socials i polítics presents a la ciutat, aproximar-se a les diferents possibilitats en l'accés a l'aigua dels diversos sectors socials barcelonins o intentar interpretar el models i sistemes d'abastament emprats des de l'òptica de les iniciatives d'intervenció política en el mercat de l'aigua de la ciutat i, molt particularment, en l'esfera de l'acció de l'ajuntament de la ciutat.

Aspectes teòrics i metodològics

Una investigació amb aquests objectius presenta dificultats metodològiques complexes i exigeix diversos nivells d'interpretació. Els aspectes de tipus tècnic formen un primer gran grup. Així, la tecnologia i tipus de captació, distribució i explotació de cada abastament d'aigua concret, i les condicions geològiques, climàtiques, hidrològiques i geogràfiques de la zona d'origen del transvasament. La determinació de la titularitat jurídica de les aigües que es pretén transvasar forma un segon gran tipus de problemes. Entre altres, la sol·licitud de les concessions d'explotació a l'Administració, la propietat dels terrenys i de les aigües que seran objecte del transvasament, els prejudicis ocasionats a terceres explotacions i les corresponents reclamacions, els drets de pas de les canalitzacions per terrenys propietat de tercers o les concessions del dret de distribució, ús i venda de les aigües en el lloc de destí.

La viabilitat econòmica del transvasament si aquest, com és el cas, es realitza en una època històrica liberal amb un règim econòmic general de lliure mercat, és un tercer factor també decisiu:

relació entre la inversió per a materialitzar concessions, obres i estudis necessaris i el benefici finalment obtingut. En aquest punt, cal tenir en compte de manera especial que el servei d'abastament d'aigua està sempre sotmès a les condicions que imposa la situació general del mercat de l'aigua, la relació entre oferta i demanda i les conjuntures socials i polítiques presents en el període d'història de Barcelona que interessa en aquesta recerca.

Quan concretem aquest conjunt de factors a una època històrica determinada i ens interessem per una zona geogràfica limitada com és el cas de la Barcelona a cavall dels segles XIX i XX, el llistat d'aspectes a tenir presents encara s'ha d'ampliar. Trobem aleshores un nou grup de problemes estretament interrelacionats entre si i amb els anteriors. Bàsicament, es poden esquematitzar en factors de tipus polític, social - econòmic i cultural - científic.

Des del punt de vista polític, és imprescindible considerar els diversos nivells institucionals que intervenen en la qüestió de l'abastament d'aigua a Barcelona en l'època de la Restauració. Així, el propi Ajuntament de la ciutat, el Govern Civil, la Diputació de Barcelona, les Corts i el Govern, especialment el ministeris de la Governació i de Foment. Els diversos interessos i conjuntures polítiques que actuen en aquests àmbits tenen una influència determinant. La legislació relativa als transvasaments i a l'abastament urbà d'aigua són també elements de caire polític que s'han de contemplar.

Els elements socials i econòmics són d'una enorme complexitat. Els grups capitalistes que proposen els transvasaments i l'estructura i solidesa tècnica i financera de les empreses que funden constitueixen un primer grup d'elements en aquest sentit. La segregació social i geogràfica d'una ciutat com Barcelona a finals del segle XIX i començaments del XX és un altre factor d'extraordinària importància. Els transvasaments es projecten per atendre la demanda d'aigua que la ciutat genera i aquesta demanda està en funció sobre tot de les possibilitats econòmiques dels barcelonins. Els nuclis urbans dins de Barcelona més benestants o que poden oferir un benefici més segur i immediat a les empreses d'abastament són els primers en disposar d'aigua abundant. Així doncs, la capacitat i l'estructura del consum d'aigua que genera Barcelona és un element fonamental. El ràpid creixement industrial, demogràfic i urbanístic que experimenta la ciutat la converteix en un centre de demanda d'aigua en expansió. Les noves indústries i la construcció dels nous barris que apareixen necessiten majors cabals; l'aparició d'equipaments urbans com el servei de bombers, els banys públics, l'atenció dels parcs i jardins, el regatge dels carrers principals; la construcció de nombroses fonts públiques, dels mercats municipals, de la xarxa de clavegueram i la lenta però constant edificació i condicionament d'habitatges amb aigua corrent i serveis sanitaris domèstics potencien en conjunt de manera irreversible la demanda d'aigua.

Un tercer grup de factors, el cultural-científic, ha de servir per a completar el dibuix del problema dels transvasaments d'aigua a Barcelona a finals del XIX i inicis del XX. En primer lloc, cal parar atenció en la influència que el moviment higienista va tenir sobre les qüestions hidrològiques a finals del segle XIX. La seva crítica sistemàtica i argumentada sobre les deficientes condicions higièniques de la Barcelona de l'època recomanava la necessitat de millorar els seus equipaments urbans sanitaris. Una de les solucions que sempre apareixien en tots els estudis higienistes era l'augment del cabal d'aigua per a ús públic i privat disponible. Alguns dels arguments higienistes van ser adoptats per l'acció política municipal i aquesta va prendre mesures concretes: la renovació i ampliació de la xarxa de clavegueram o la redacció de noves ordenances municipals que augmentaven les exigències sanitàries a les llars i a les vies públiques. En tot dos casos, les noves mesures no podien ser efectives sense una major

disponibilitat d'aigua. D'altra banda, els avenços que va experimentar la química i la medicina a partir de finals del segle XIX, aquesta especialment en el camp de la microbiologia, va revolucionar el tractament sanitari de l'aigua en els processos de captació, transvasament i distribució. Els usos i costums socials relacionats amb el consum d'aigua domèstica és un altre factor de tipus cultural que no pot ser negligit. Així, com a exemple, els prejudicis a l'entorn del bany van contribuir a retardar la introducció de la peça de bany, juntament amb la manca d'aigua barata i abundant o l'alt preu dels estris de la tecnologia aplicada necessària (banyera, bidet, dutxa..).

En definitiva, la problemàtica de l'abastament d'aigua des d'una perspectiva social i històrica integradora no és pot contemplar únicament des del cantó de l'oferta d'aigua, de la captació i transport de cabals, amb la complexa problemàtica que tot això comporta. Els elements relacionats amb la demanda social, amb els centres de distribució i ús final dels cabals i el context social, polític i econòmic, històric en definitiva, en que s'inscriuen són l'altre cantó imprescindible.

No es tracta, per tant, d'analitzar aïlladament els diversos elements que integren el servei d'abastament d'aigua, així, els sistemes de captació, les infraestructures de conducció a la ciutat i les canalitzacions de distribució pels seus carrers o les escomeses als seus immobles i habitatges. Tampoc és l'objectiu prioritari conèixer no més la vida interna de les societats d'abastament i els processos de constitució, competència, fallides o concentració empresarial que visqueren en el seu moment. De la mateixa manera, no són d'interès exclusiu les diverses iniciatives engegades per l'ajuntament de Barcelona per a millorar el servei, com a principal institució de poder polític de l'època amb responsabilitat sobre el proveïment hidrològic. Aquest tres enfocaments han estat els que de manera independent o combinada han seguit fins ara les escasses monografies que s'han centrat més o menys directament en l'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona dels segles XIX i XX². Les dues aportacions principals són les de Conillera i Voltes. El primer ha investigat la història interna de l'abastament d'aigua de l'ajuntament de Barcelona al llarg dels segles a partir de documentació municipal bàsica i el segon fou l'autor d'un estudi de la intrahistòria de la Societat General d'Aigües de Barcelona fent servir sobre tot fonts de consulta pròpies de l'empresa.

Cap de les monografies esmentades han intentat integrar de manera explícita i conscient la intrahistòria de la Societat General o del servei municipal d'aigües en el conjunt dels complexos factors que componen la societat d'una ciutat com Barcelona i s'han limitat a relatar l'evolució interna del servei proporcionat per l'empresa o pel municipi de manera lineal i escassament problemàtica, fent coincidir l'ampliació o modernització del proveïment corresponent amb el creixement de la demanda generada per la ciutat, citant bàsicament el factor d'increment demogràfic com a motor. Si el tema de l'abastament d'aigua a Barcelona des del punt de vista de la recerca estrictament històrica està pràcticament negligit³, el mateix passa amb la panoràmica catalana.

² Bàsicament es tracta de CONILLERA, P. – LLABRÉS, A. – PARÉS, M.: *L'aigua a Barcelona*. Descobrir el medi urbà, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1986, CONILLERA I VIVES, Pere: *L'aigua de Montcada. L'abastament municipal d'aigua a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Barcelona, fuente a fuente*, Barcelona, REPSOL, 1990, UDINA I MARTORELL, Frederic – PÉREZ I PUIGJANER, Manuel: *L'aigua a Barcelona*, Barcelona, Lunweg, 1987 i VOLTES BOU, Pedro: *Historia del abastecimiento de agua a Barcelona*, SGAB, 1967. Una valuosa aproximació a la història de l'abastament d'aigua a la Barcelona del segle XVIII és la de GARCÍA FUERTES, Gemma: *L'abastament d'aigua a la Barcelona del segle XVIII (1714-1808)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1990

³ La historiografia barcelonina més recent sobre aquest tema centrada en l'època contemporània és quasi inexistent. Dels quatre primers congressos d'història de Barcelona les actes dels quals han estat publicades des de 1984 a 1997, l'únic treball centrat en

Es prioritzen els aspectes de desenvolupament tecnològic de les infraestructures d'abastament de l'àmbit de la enginyeria o l'evolució del servei de proveïment entès des d'òptiques econòmiques o geogràfiques com a recurs imprescindible en la construcció de les ciutats modernes. Així, les valuoses aportacions com a visió de conjunt de l'abastament d'aigua a Catalunya de Latorre i Piedrafita⁴ o la jornada *Els transvasaments en la història de Catalunya*⁵, en la qual la immensa majoria de les comunicacions es centraren en aspectes de tipus tecnològic o econòmic a l'entorn dels sistemes i xarxes hidràuliques i als projectes d'abastament o a les iniciatives de construcció d'embassaments a les conques interiors de Catalunya. Un altre àmbit d'estudi amb una certa perspectiva històrica sobre l'abastament d'aigua, derivat de l'enfocament tecnològic i arqueològic i patrimonial, és el de l'arqueologia industrial interessada en el coneixement de les infraestructures que s'utilitzaren en el seu moment per a la captació, conducció o distribució d'aigua⁶. De la mateixa manera, de forma col·lateral al seu terreny d'interès directe, estudis recents centrats en la història de la medicina, de l'higienisme, el sanejament i els programes municipals de salut pública contenen referències a l'abastament d'aigua a Barcelona i als mecanismes d'inspecció i control sanitari urbà⁷.

Un panorama semblant es pot copsar en molts dels estudis històrics sobre els abastaments d'aigua a altres ciutats espanyoles. Una tendència força freqüent són els enfocaments de caire tecnològic des de l'òptica de l'enginyeria o de l'economia i la gestió econòmica⁸. Alguns dels més importants congressos celebrats sobre aquesta temàtica així ho confirmen⁹. Un exemple paradigmàtic ha estat la

aquest àmbit ha estat MARTÍN PASCUAL, Manel: "*L'abastament d'aigua al Pla de Barcelona des del Rec Comtal i les mines de Montcada, 1822-1879*", dins ROCA I ALBERT, Joan (Coord), *La formació del cinturó industrial de Barcelona*. Materials del IV Congrés d'Història de Barcelona (1995), sessions primera i segona, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa, 1997.

⁴ LATORRE I PIEDRAFITA, Xavier: *Història de l'aigua a Catalunya*, Barcelona, Abecedari, Xavier Latorre i Piedrafita 1995

⁵ Celebrat a Girona el 21 de novembre de 2002. Veure *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria i departament d'Arquitectura i Enginyeria de la Construcció, Universitat de Girona, 2002.

⁶ Alguns dels trams que encara es conserven de l'aqüeducte del Baix Vallès i del de Dosrius pertanyents tots dos a la SGAB en el seu moment formen part del Catàleg del Patrimoni Històric artístic de la ciutat de Barcelona. El mateix succeeix amb "el Torreón" de l'antiga Associació de propietaris de l'Eixample o amb el dipòsit d'aigües de l'aqüeducte alt de Montcada construït arran de la modernització del sistema municipal d'abastament després de l'epidèmia de tifus de 1914.

⁷ Com a exemple, LOBO SAUTÉ, Mª Isabel: "La higiene en Barcelona a través de la Revista Médica de Barcelona (1924-1936). Antologia de textos", *Biblio 3W. Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales* Universidad de Barcelona N° 249, 1 de setembre de 2000 i GRABULEDA TEIXIDOR, Carles: *Salut pública i creixement urbà. Política i acció social en el sorgiment de la Barcelona contemporània*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari d'Història "Jaume Vicens Vives", Barcelona, 2002

⁸ Sense comptar el cas de Madrid, l'abastament del qual és objecte per raons òbvies d'un major interès, en el curs d'aquesta recerca s'ha pogut comprovar com existeixen estudis elaborats els darrers anys sobre la història de l'abastament d'aigua de diverses ciutats espanyoles com ara: A Corunya, Albacete, Bilbao, Cáceres, Cádiz, Ciutat de Mallorca, Jerez, Oviedo, Saragossa, Sevilla, Valladolid. Moltes d'aquestes aportacions continuen arrelades en interpretacions de tipus tècnic. Com a exemple, recent, l'obra de l'enginyer municipal de l'ajuntament d'Oviedo Gregorio ABRIL SAN JUAN: *Historia del abastecimiento de agua a Oviedo*, publicat el 2005.

⁹ Entre altres, el VI Congrés de l'Associació d'Història Econòmica celebrat a Granada el setembre de 1997 o el I Congrés Ibèric sobre gestió i planificació d'aigües de Saragossa de 1998. De fet, és molt possible que aquesta influència dels aspectes tècnics i econòmics en les estudis històrics sobre l'abastament d'aigua estigui molt relacionat amb la pròpia realitat present d'aquest servei imprescindible per a la vida actual i abordat des de múltiples punts de vista, entre els que es poden destacar, el tecnològic, el de gestió i distribució de recursos hidrològics, el de prioritats d'usos de l'aigua, el del rendiment econòmic i expansió de les grans empreses d'abastament o el de l'impacte mediambiental, alguns dels quals tenen una constant presència en el debat polític i mediàtic actual. Les línies d'investigació engegades en diverses universitats espanyoles segueixen aquestes pautes com no podia ser d'una altra manera. Així, el Grup de Mecànica de Fluids de la Universitat Politècnica de València, el Centre de Nuevas Tecnologías del Agua (CENTA) establert a Sevilla, el Departament d'Economia i Ciències Socials de la Universitat Politècnica de Madrid amb estudis centrats en l'economia i la gestió de l'aigua de rec agrícola o les universitats de Múrcia i Alacant que han desenvolupat treballs sobre regatge i polítiques hidràuliques. El grup de Estudios Historicos sobre la Empresa desenvolupa un pla de treball d'investigació sobre los servicios públicos municipales. A l'Aragó diversos investigadors s'han especialitzat en el qüestions jurídiques, legislatives i administratives sobre l'abastament d'aigua dels segles XIX i XX. Les referències als congressos esmentats i

celebració l'any 2001 del 150è. aniversari del naixement del Canal d'Isabel II, l'empresa d'abastament d'aigua a Madrid del darrer segle i mig. Amb motiu d'aquesta commemoració s'organitzà un cicle de conferències¹⁰ que portava per títol *La ingeniería del agua en España en el siglo XIX* i la *Revista de Obras Públicas* publicà diversos articles d'enginyers en els que es dedicava atenció a les característiques tècniques de les infraestructures creades per a l'abastament de la capital espanyola¹¹.

Des de l'àmbit de la geografia humana s'ha desenvolupat una altra concepció més complexa i integral de la vessant tecnològica de l'estudi de l'abastament d'aigua a les ciutats espanyoles. Relacionat amb el coneixement de la història urbana i les seves relacions amb la història de la ciència s'ha despertat l'interès per l'estudi de l'aplicació de noves solucions tècniques aplicades per al desenvolupament urbà de les ciutats des de finals del segle XIX. Entre aquestes innovacions ocupà un lloc privilegiat la tecnologia de les xarxes tècniques urbanes; és a dir l'aigua, el gas i l'electricitat fonamentalment¹².

Un altre assaig d'aproximació a la problemàtica de l'estudi històric de l'aigua ha estat intentat des de la història econòmica. S'ha centrat igualment en les innovacions aportades per la dotació de grans xarxes tècniques i de serveis públics estesos arreu de les ciutats, però ha concretat dins d'aquest marc els seus esforços en conèixer la intrahistòria de les empreses d'abastament, la gestió del servei i la regulació administrativa del mateix. Són precisament els dos primers aspectes esmentats aquells als que cal dedicar més atenció per que existeixen importants llacunes en la seva investigació¹³. Dins aquest terreny de la història econòmica, és especialment interessant en el marc d'aquesta recerca sobre Barcelona fer referència als estudis del professor de la Universitat de Jaén, Juan Manuel Matés Barco.

Matés ha elaborat una acurada construcció teòrica sobre els sistemes l'abastament d'aigua al llarg de la història i s'ha preocupat de manera particular pel que correspon a la segona revolució industrial a Espanya, just el període de la història de l'economia i de la producció que es correspon amb les dècades finals del XIX i primeres del XX. En aquest sentit, les aportacions de Matés constitueixen en alguns aspectes concrets un referent teòric vàlid i una plataforma de contrast i comparació del cas de Barcelona amb els abastaments d'aigua d'altres ciutats espanyoles i europees.

El terreny teòric, molt poc explorat per la historiografia, en el que es situen les investigacions de Matés ha estat el dels serveis municipals dels ajuntaments espanyols i l'estudi de les ciutats com a formidables centres d'oferta i demanda de serveis amb dimensions econòmiques considerables i

a les línies d'investigació universitàries referides procedeix de MATÉS BARCO, Juan Manuel: "El servicio de abastecimiento de agua potable: estado de la cuestión", dins *Tst: Transportes, Servicios y telecomunicaciones*, nº 1, 2001, pàg. 142-147.

¹⁰ Tingué lloc en diverses dates dels mesos d'abril, maig i juny de 2001 per l'Instituto de la Ingeniería de España i per l'Asociación de Ingenieros de caminos, canales y puertos. Una síntesi del programa d'aquestes conferències es pot consultar a www.iies.es.

¹¹ *Revista de Obras Públicas*, edició digital. Octubre de 2001. En aquesta mateix número els autors del llibre *1851. La creación del canal de Isabel II*, J.J. González Reglero i J. Espinosa Romero, manifestaven el desig de la Fundació Canal de Isabel II "que esta edición pueda servir de inicio a posteriores trabajos que nos aproximen a una historia, más en detalle, de lo que la empresa ha representado en el desarrollo, técnico, económico, social, etc. de la sociedad madrileña". Per tant, es reconeixia la mancança dels enfocaments globals i de tipus històric i social.

¹² Es poden nomenar en aquesta línia d'investigació el treball de FERNÁNDEZ, Alexandre: "Urbanización e implantación de nuevas tecnologías urbanas; algunas reflexiones sobre los casos de Burdeos y Bilbao al final del siglo XIX y principios del XX", *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*. Universida de Barcelona, núm. 69, agost de 2000 o l'extensa i detallada i valuosa bibliografia elaborada per Mercedes Arroyo i Horacio Capel: "Una bibliografía sobre la tecnología urbana de las ciudades españolas (siglos XIX y XX)", *Biblio 3W. Revista bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*. Universidad de Barcelona, vol. VII, núm. 375, maig 2002.

¹³ MATÉS BARCO, Juan Manuel: "El servicio de abastecimiento de agua potable: estado de la cuestión", dins *Tst: Transportes, Servicios y telecomunicaciones*, nº 1, 2001, pàg. 135-137.

importants implicacions tecnològiques i jurídiques. Els seus esforços s'han centrat sobre tot en estudiar l'evolució dels sistemes d'abastament d'aigua¹⁴, en recopilar i interpretar el marc jurídic i legislatiu en el que s'ha desenvolupat l'abastament d'aigua espanyol dels segles XIX i XX¹⁵ i en realitzar un acurat inventari de 273 empreses d'abastament d'arreu del territori espanyol¹⁶.

Aquest autor defineix el concepte de sistema d'aigua potable que aplica en el seu aparell teòric com una estructura condicionada per l'oferta i la demanda, la tecnologia i els recursos econòmics i l'organització del servei. Al llarg de la història s'haurien succeït un sistema natural d'abastament d'aigua, un de clàssic i un de modern, precedit aquest d'un període de transició a partir del clàssic iniciat des de finals del segle XVIII i al llarg del XIX segons les ciutats o els països considerats. Per aquesta recerca són d'interès directe les fases que ell anomena de transició i el sistema modern. En l'etapa de transició s'hauria produït la impossibilitat de les tècniques i formules de gestió pròpies del període anterior per a atendre les noves necessitats plantejades per les ciutats en ple creixement industrial i demogràfic al segle XIX. A més, tindria lloc la convivència entre diferents sistemes, antics i moderns, de gestió del servei. Així, comptadors individuals de mesura del consum domèstic al mateix temps que els aforaments col·lectius dels immobles d'habitatges¹⁷.

El sistema modern d'aigua potable coincidiria amb la segona revolució industrial i es caracteritzaria per cinc elements distintius: l'important increment del consum d'aigua i, per tant, l'elevada mitjana diària d'aigua per habitant, situat entre els 250 i els 300 litres, en primer lloc. Segon, el predomini de les xarxes en el sistema de distribució. A continuació, l'ús de recursos tecnològics i industrials nascuts dels avenços característics de la segona revolució industrial, com ara l'aigua a pressió, els sistemes de mesura individual del consum per comptador o els controls de potabilitat. Quart, l'organització capitalista de les empreses. I cinquè, l'especialització en el subministrament de l'aigua segons la demanda dels usuaris. La implicació dels poders públics locals hauria estat un factor important per a aconseguir la implantació d'aquest avenços i, de manera especial, en la connexió de l'abastament d'aigua amb el sanejament urbà per tal d'aconseguir dotar les ciutats del sistema complet de subministrament d'aigües potables i d'evacuació de les residuals. Els municipis realitzaren diverses temptatives per reduir les tarifes de proveïment del servei des d'una òptica social i es produiria una tendència a la municipalització del servei a finals del XIX i començaments del XX impulsada pel socialisme municipal, que esperava recolzar les seves finances en els beneficis obtinguts de la prestació dels serveis públics, entre ells el de l'abastament d'aigua.

Aquest esquema general aplicable al context europeu presenta, segons Matés, certes peculiaritats en el cas espanyol. Cap a 1880 les iniciatives d'abastament impulsades per empreses privades, moltes de capital estranger, proliferaren i els municipis, relegats a un paper secundari, facilitaren

¹⁴ Veure MATÉS BARCO, Juan Manuel: *La conquista del agua*, Jaén, Universidad de Jaén, 1999

¹⁵ MATÉS BARCO, Juan Manuel: *Cambio institucional y servicios municipales. Una historia del servicio público de abastecimiento de agua*, Granada, Ed. Comares, 1998

¹⁶ MATÉS BARCO, Juan Manuel: *Las empresas de abastecimiento de agua en España (1840-1970). Catálogo de Sociedades*, 2 vols. Granada, Tesi doctoral, 1997

¹⁷ MATÉS BARCO, Juan Manuel: "Evolución y cambio en el abastecimiento urbano: del sistema clásico al moderno", revista de estudios histórico jurídicos, Ediciones Universitarias de Valparaíso, www.unizar.es. La síntesi sobre el sistema modern d'abastament d'aigua potable que s'inclou en els paràgrafs següents procedeix d'aquest article i de MATÉS (1999).

la seva implantació. La iniciativa privada hauria privilegiat el servei en aquelles zones on la demanda era més solvent. Les polítiques intervencionistes en època de les dictadures primoriverista i franquista “ *fue ahogando las posibilidades de supervivencia de estas empresas y las condujo hacia la progresiva municipalización o disolución. Des de 1925, aproximadamente, las entidades locales comenzaron a ocupar su puesto*”¹⁸.

Matés continua dient que, dins d'aquest esquema, es produïren diverses línies d'evolució segons les ciutats. Així, l'abastament de Madrid seria gestionat per una empresa estatal, el de Cádiz, Sevilla o Valladolid per empreses municipalitzades i, per contra, el de Barcelona continuaria en mans de la iniciativa privada.

Com es veurà en aquesta recerca, l'abastament d'aigua de Barcelona participà d'algunes característiques pròpies del model europeu i d'altres foren compartides amb les altres ciutats espanyoles. Entre les primeres, les temptatives socialitzadores i municipalitzadores del consum d'aigua engegades pels municipis republicans, autonomistes i regionalistes anteriors a 1914 es corresponen amb alguns anys de retard al que succeïa en diverses ciutats europees. De la mateixa manera, l'organització capitalista i la utilització de moderns sistemes d'explotació de les empreses de subministrament devia ser reflex dels models europeus. De fet, la SGAB estava gestionada per una important empresa de subministrament d'aigua francesa amb seu a Lió. En canvi, l'augment del consum no fou ni de bon tros tan espectacular com Matés pressuposa per als sistemes d'abastament modern europeus. En el cas barceloní, el consum experimentà un lent creixement i no arribà a assolir els 100 litres per habitant fins a finals de la dècada dels vint del segle passat¹⁹.

Respecte del model d'abastament modern aplicable a les ciutats espanyoles, el de Barcelona si comparteix els anys vuitanta del segle XIX com a moment de proliferació d'empreses d'abastament, tot i que a Barcelona el fenomen comença molt abans, un cop engegat l'Eixample a partir dels seixanta. Tanmateix, el paper secundari reservat als municipis davant la poderosa iniciativa privada que Matés veu en altres ciutats espanyoles aparentment seria una característica que encaixaria amb facilitat en el cas barceloní. En realitat, les diverses iniciatives d'abastament proposades per l'ajuntament de Barcelona fracassaren. La pròpia constatació de l'existència d'aquestes iniciatives, entre les quals figuraren la municipalització i la universalització socialitzant del servei, allunya l'evolució seguida per Barcelona de l'esquema dibuixat per Matés. Les municipalitzacions començaren a proliferar a Espanya a partir de 1925 amb la legislació primoriverista que les estimulava i, especialment, a partir de 1940. Res d'això es produí a Barcelona. Al contrari, és cap a 1930 que el monopoli privat del servei d'abastament sembla més fort i consolidat.

No és ni de bon tros l'objectiu d'aquesta recerca establir elements de contrast o comparació amb l'evolució de l'abastament d'aigua d'altres ciutats europees i espanyoles. En realitat, i malgrat el valuós i imprescindible esforç de Matés, que facilita la superació de plantejaments massa localistes en recerques com aquesta, centrades en el cas d'una sola ciutat, aquesta investigació demostra que ara per ara l'abastament d'aigua a Barcelona és molt difícil de ser contrastat en el context espanyol i fins i tot en el

¹⁸ MATÉS BARCO: “Evolución y cambio en el abastecimiento urbano...”

¹⁹ Pot-ser aquesta diferència respon a una de les limitacions de la recerca de Matés, qui no recull dades sobre les xifres de vendes de les empreses catalogades i, per tant, no pot realitzar càlculs sobre mitjanes de consum per habitant. Veure el pròleg de Gregorio Nuñez a l'obra de MATÉS (1999), *La conquista del agua*.

català, ja que no es disposa de criteris vàlids. Les dimensions demogràfiques, industrials i urbanes, l'extraordinari pes de les classes populars de significació obrera industrial, l'empenta de la burgesia barcelonina, la conflictivitat social generada, la significació política i emblemàtica de la ciutat de Barcelona com a capital que aspirava a ser de Catalunya i el lloc central que ocupava en tots els ordres dins de l'àmbit català invalida tota possible comparació amb l'abastament d'aigua de les ciutats catalanes de l'època²⁰.

Aquestes mateixes característiques situaven en un lloc singular a Barcelona en el context general espanyol, de tal manera que la problemàtica dels diversos i múltiples aspectes que presenta l'estudi de l'abastament d'aigua no més admet comparació amb casos com els de Madrid, Bilbao o València. I aquest contrast ha de ser limitat a determinats aspectes i resulta més complicat del que sembla, ja que en el cas de Madrid l'abastament d'aigua fou organitzat molt aviat, a mitjans del segle XIX, amb participació estatal directa. Pel que fa a València o Bilbao, el seu relatiu menor pes demogràfic i urbà no facilitarien precisament la tasca. I això sense comptar amb les implicacions socials i polítiques locals, de molt difícil si no impossible contrast o valoració conjunta.

En definitiva, partint del principi que el coneixement que tenim avui en dia sobre la història de l'abastament d'aigua és força limitat fins i tot considerant els àmbits en que es troba més avançat, com ara el tecnològic i l'econòmic, és imprescindible l'estudi de casos concrets d'abastament per tal que en un futur sigui possible coordinar les investigacions realitzades amb criteris més o menys homologables entre si. El problema principal, per tant, està en els criteris de recerca, a propòsit dels quals existeix un llarg camí per recórrer.

L'estudi de l'abastament d'aigua que es proposa per a la ciutat de Barcelona entre les seves dues exposicions no respon a cap àmbit concret tecnològic, econòmic o geogràfic ni de cap altre tipus que no sigui l'intent d'aproximar-se a la història de la ciutat i a la societat que formaven els seus habitants a través de l'aigua que han consumit i que li ha permès viure i desenvolupar les seves activitats industrials i urbanes. En aquest enfocament, el més global i integrador que ha estat possible al seu autor, no s'ha renunciat a cap tipus de disciplina d'estudi i s'han considerat les aportacions d'especialistes diversos actuals i d'època en el terreny de les Ciències Socials, però també quan ha calgut en àmbits més tècnics com ara l'enginyeria o la medicina. Ha estat un enfocament complex i problemàtic. Complex pels diversos plànols que s'han tingut en compte contínuament, així, la política municipal, l'evolució del servei privat, l'aproximació a les repercussions socials d'aquest servei, les conjuntures polítiques i econòmiques, etc. No cal oblidar que l'aigua és un factor més en la complexa història de Barcelona. Problemàtic per què no s'ha volgut intentar una interpretació dels fets lineal que oferís una visió optimista de continu progrés en el servei d'abastament d'aigua d'una ciutat que creixia a un ritme accelerat, com si l'expansió demogràfica o industrial hagués estat l'únic factor a considerar en l'abastament d'aigua. S'han aportat diverses opcions

²⁰ Algunes mínimes referències valuoses per als casos de Terrassa. Manresa, Lleida, Tarragona o Girona es poden trobar a LATORRE I PIEDRAFITA (1995), pàg. 93-156 i a OLIVERAS SAMITIER, Josep: *"El miratge de la capital; de poble gran a ciutat"*, dins RIQUER, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 195-197. Per al cas de Sabadell, és recomanable DEU, Esteve: "De la Constitució de la Societat "Amantes de la Agricultura e industria de Sabadell" al naixement de la "Compañia de aguas de Sabadell, S.A." (1843-1949).", dins ARGEMÍ, Mercè – DEU, Esteve: *900 anys d'història de l'aigua a Sabadell, del s. XI al 1949*, Barcelona, Companyia d'Aigües de Sabadell (CASSA), 1999

d'anàlisi i interpretació en tot moment i s'han assenyalat també les alternatives que no tingueren èxit²¹. En efecte, la història de l'abastament d'aigua a Barcelona no és un procés de constant perfeccionament del servei ofert per l'ajuntament de Barcelona o per la SGAB. Fou una evolució amb tensions, contradiccions i deficiències amb intenses repercussions sobre les condicions de vida de la població de la ciutat.

D'altra banda, s'ha procurat inserir la informació sobre l'abastament d'aigua barcelonina en àmbits de l'anàlisi social, política o econòmica coneguts i acceptats per la historiografia general per tal de fer possible la seva transformació en aportació per al conjunt del coneixement històric. No més així és possible superar l'àmbit del localisme i de l'estudi de cas aïllat, un perill molt evident en una recerca com aquesta. A més, aquesta metodologia resulta imprescindible en una recerca que compta amb pocs referents teòrics previs i gira al voltant d'una temàtica força desconeguda i nudrida d'investigacions anteriors que responen a orientacions diferents.

Dins d'un panorama historiogràfic barceloní i fins i tot català i espanyol que no s'ha preocupat suficientment per la qüestió del servei d'abastament d'aigua a les ciutats i menys des d'una perspectiva estrictament històrica i social el més global possible²², aquesta tesi intenta aportar a la historiografia de la ciutat de Barcelona una visió que no pretén ser exhaustiva, però sí integradora d'una multiplicitat de factors socials, econòmics i polítics i fins i tot cultural i simbòlics que intervenen en el seu abastament d'aigua. A més, es planteja oferir els referents bàsics sobre la intrahistòria del servei d'abastament, la seva gestió, l'evolució de les empreses d'abastament, les infraestructures construïdes, etc. Per tant, intenta cobrir una llacuna i, al mateix temps, fer-ho amb una línia d'anàlisi i interpretació també molt poc explorada fins ara²³.

Aquesta visió inèdita sobre l'aigua i la ciutat ha de facilitar una interpretació més completa com a mínim sobre les condicions de vida dels barcelonins en les dècades finals del XIX i primeres del XX, sobre la política municipal de l'ajuntament de Barcelona en el terreny dels serveis públics, sobre el mecanisme d'influència de la burgesia local en el procés general de construcció de la ciutat, sobre l'estat higiènic i sanitari de Barcelona, sobre la història de la tecnologia de les infraestructures d'abastament o sobre la

²¹ En aquest sentit, s'ha intentat seguir l'ensenyament del mestre Josep Fontana Lázaro: "*Una de las primeras cosas que hemos de eliminar de nuestra teoría de la historia es, por consiguiente, la "via única": hemos de aprender a pensar el pasado en términos de encrucijadas a partir de las cuales eran posibles diversas opciones, evitando admitir sin discusión que la fórmula que se impuso fuese la única possible*". FONTANA, Josep: *La historia después del fin de la historia*, Barcelona, Crítica, 1992, pàg. 142. Dins del terreny estricte de la història urbana, autors com Monclús i Oyon són partidaris de fer investigacions multidisciplinars amb interpretacions "problemàtiques", MONCLUS, Fco. Javier – OYON, J. Luís: "La aproximación espacial en la historia urbana", dins DD.AA.: *Història urbana del Pla de Barcelona*. Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1989

²² Confirmant la valoració pròpia inclosa en les pàgines anteriors, altres autors assenyalen que l'abastament d'aigua no ha estat objecte de gaires intents de reflexió històrica global. Així ho indiquen PÉREZ PICAZO M.T. - LEMEUNIER, G., (Eds): *Agua y modo de producción*, Barcelona, Crítica, 1990, pàg. 21-38: aquesta temàtica és una assignatura pendent per a la historiografia espanyola, que fluctua entre treballs massa tècnics o recerques empíriques sobre casos excessivament puntuals i locals. No s'ha arribat a combinar en una interpretació integradora els tres grans nivells que hi intervenen: l'aigua a l'espai natural, tecnologia de captació i distribució i relacions socials subjacents. El mateix MATÉS (2001), pàg. 144, ho indica igualment: "(...) *la historia del servicio de abastecimiento de agua ha estado muy olvidada y es uno de los caminos hacia dónde debe dirigirse buena parte de la investigación actual*".

²³ Aquesta investigació ha estat precedida per un estudi sobre l'abastament d'aigua proporcionat per la mina de Montcada i la sèquia Comtal, principal i quasi únic sistema de proveïment a la Barcelona anterior a la construcció de l'Eixample. La recerca esmentada fou la culminació del estudis de tercer cicle del seu autor i resultà premiat per la Fundació Salvador Vives i Casajuana el 1997 i publicat en col·laboració amb la Diputació de Barcelona el 1999. Veure MARTÍN PASCUAL, Manel: *El Rec Comtal, 1822-1879. La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1999. Un estudi complementari d'aquest sobre la sèquia Comtal es pot consultar a MARTÍN PASCUAL, Manel: "*El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona 1864/74 – 1929*", dins "Finestrelles", 9 (1998)

història econòmica de les empreses subministradores. L'aigua ha de començar a ser definitivament un element més de coneixement de la història de Barcelona. Altres treballs monogràfics hauran de completar o modificar, si s'escau, les aportacions d'aquesta recerca, però els objectius i la metodologia plantejats són perfectament vàlids i imprescindibles.

Dins dels paràmetres teòrics i metodològics anteriors, l'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona en el període 1888-1929 que s'anirà dibuixant en aquesta recerca presenta característiques força constants que en conjunt el singularitzen en el panorama català i espanyol li donen coherència interna. En aquestes dècades es configura el model de proveïment hidrològic barceloní que es mantindrà fins als anys cinquanta i seixanta quan coordinades dins de l'àmbit de la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental es configuren i s'executen les obres de conducció fins a Barcelona dels cabals captats en l'embassament del Pasteral al riu Ter²⁴. Aquesta infraestructura respongué ja a uns altres plantejaments socials i econòmics de consum i forma part de la que actualment proporciona servei a la ciutat. El fet de triar les dates de celebració de les dues grans exposicions organitzades a Barcelona respon a una triple motivació. Per un costat, és en la dècada dels vuitanta del segle XIX quan es generen molts d'aquests trets distintius i és a finals dels vint o inicis dels trenta quan es consoliden definitivament o comencen a transformar-se en una nova realitat les característiques que s'enumeren tot seguit. Per tant, des d'un punt de vista estrictament cronològic era factible prendre les dues exposicions com a inici i final de la recerca, sobre tot quan els períodes històrics que responen a criteris polítics no són prou vàlids en l'evolució de l'abastament d'aigua i cal fer servir altres fites significatives de la història de la ciutat. Existeix un segon motiu i és que l'aigua esdevingué protagonista en els dos certàmens com ja es veurà en el seu moment i aquest fet proporciona un notable valor afegit a la referència exclusivament temporal. En tercer lloc, Barcelona en els anys considerats experimenta, com ja s'ha indicat, tot un seguit de formidables transformacions en un període fonamental per a la configuració de la ciutat contemporània i, per tant, el seu abastament d'aigua respongué als estímuls, els impulsos i les contradiccions procedents d'un creixement com el que experimentà.

Tot seguit s'enumeren les característiques més destacades que definirien l'abastament d'aigua de Barcelona en les dècades d'interès en aquesta investigació:

- L'ajuntament de Barcelona protagonitzà sense resultat diverses iniciatives per a la modernització, millora i ampliació del servei d'abastament municipal d'aigua o del general de la ciutat. Si abans dels vuitanta el seu paper es limitava a mantenir un servei municipal que datava de les primeres dècades del XIX, després de 1930 tornà a perdre la iniciativa i es limità a exercir les funcions d'inspecció i control que la legislació estatal, catalana i local li atorgaren. En aquest sentit, les formacions polítiques catalanes i espanyoles presents al consistori barceloní i els interessos ideològics, econòmics i socials que representaven tingueren un destacat paper en l'evolució seguida per les iniciatives municipals. Aquesta política municipal hidrològica es veié permanentment condicionada per la subordinació a les instàncies provincial i estatal de decisió de poder polític a l'hora de plantejar les reformes de l'abastament d'aigua i per la insuficiència de recursos financers en el moment d'executar-les. La voluntat de les formacions polítiques regionalistes, autonomistes i nacionalistes de convertir Barcelona en la ciutat referent per a l'articulació del projecte de construcció nacionalista català atorgà

²⁴ Una síntesi d'aquest sistema de proveïment es pot trobar a LATORRE (1995), pàg. 124-127.

a l'actuació de l'ajuntament de Barcelona de components singulars en diversos terrenys i, per descomptat, en el de la política hidrològica i de sanejament seguida.

- Els projectes engegats des de l'empresa privada portaren clarament la iniciativa i presentaren una evolució de progressiva tendència cap a la concentració empresarial i la consolidació del monopoli exercit en el servei per la SGAB. A la dècada dels vuitanta existia un dinàmic mercat de l'aigua a Barcelona amb diverses societats en competència, en temps de l'exposició de 1929 únicament la Societat General sobrevivia i la seva posició privilegiada i les considerables dimensions assolides pel volum del servei proporcionat acabà per esdevenir pràcticament indiscutible per la debilitat i manca de viabilitat dels projectes d'abastament alternatius.
- Amb una notable capacitat d'influència sobre el poder polític, la propietat urbana de la ciutat i els sectors barcelonins polític i ideològicament conservadors resultaren igualment protagonistes destacats. La seva acció constant d'oposició a les iniciatives de l'ajuntament que impliquessin la municipalització del servei basada en l'augment del deute municipal o del consum d'aigua domèstica de manera imposada mediatitzà la política hidrològica impulsada per l'ajuntament i condicionà moltes de les decisions preses per la SGAB, la qual fou objecte igualment d'una aferrissada campanya de descrèdit i de crítica al seu servei d'abastament. Les estratègies desenvolupades per les entitats representatives de la propietat anaren des de la mobilització ciutadana a accions d'obstrucció al propi consistori o de presentació directa de les seves reivindicacions davant les autoritats provincials o estatals. Aquestes estratègies s'emmarcaven en el context general de la contestació de la propietat urbana a tota iniciativa municipal o estatal que impliqués cap augment de les càrregues fiscals sobre els beneficis dels seus negocis immobiliaris o sobre el contractes de lloguer.
- És en el període d'interès d'aquesta recerca que s'imposà en l'opinió pública barcelonina el concepte del "problema de les aigües de Barcelona". Aparegué en innumerables opuscles publicats i articles de premsa per a referir-se precisament a la manca de solució definitiva que l'abastament d'aigua arrossegà al llarg de les dècades d'interès. Aquesta manca de solució presentava una doble vessant. D'una banda, l'escenari de tensió concretat en llargs plets jurídics o en lluites desenvolupades en els àmbits polítics i ciutadans entre els interessos municipals, la Societat General, la propietat privada i les empreses d'abastament alternatiu a l'empresa dominant, neutralitzaven la millora del servei. En aquest sentit, l'expressió del concepte referit era força més utilitzada pels interessos oposats al monopoli de la SGAB precisament per a desacreditar el proveïment proporcionat per aquesta societat. Per contra, l'empresa considerava que era la seva iniciativa la que aportava la solució al "problema". En segon lloc, objectivament, el servei general d'abastament d'aigua a la ciutat presentava al llarg de les dècades estudiades greus deficiències amb un bon número d'habitatges sense aigua corrent o amb sistemes col·lectius de proveïment controlats pels propietaris urbans i amb uns serveis públics gestionats per l'ajuntament amb necessitats de consum d'aigua creixents al ritme d'expansió de la ciutat i cobertes no més de manera força limitada. Aquestes mancances contrastaven amb les possibilitats potencials d'explotació de cabals d'aigua que tenia l'empresa monopolista i altres abastament menors inclòs el municipals, de tal manera que la ciutat, llevat de moments puntuals, no consumia al llarg del període més del 50% del total del cabal disponible. Aquesta contradicció motivava, en ple context de lluita i tensió social i política a l'entorn del "problema de les aigües", que el cantó opositor als projectes municipals i a la SGAB valoressin la situació com de manca d'aigua,

mentre que l'altre costat considerés que, al contrari, es tractava de manca de consum. Moltes iniciatives engegades pel consistori es basaren, segons les conjuntures en aquests supòsits de manca d'oferta d'aigua o de manca de consum.

- L'abastament d'aigua en aquells anys s'ha de vincular de manera directa a l'evolució seguida pels serveis públics consumidors d'aigua i pel sanejament i la higienització de la ciutat, especialment en allò que es refereix a la construcció del clavegueram. Aquesta xarxa s'estén precisament al llarg del període considerat en el territori de l'Eixample i en els vials més emblemàtics de Ciutat Vella i de les poblacions incorporades a la ciutat central.
- En les dècades considerades en aquesta recerca es produí la gènesis, formació i consolidació d'un sistema d'abastament d'aigua a Barcelona basat en l'explotació dels cabals subterranis explotats al propi subsòl de la ciutat o a les conques del Besòs i del Llobregat en zones properes a la desembocadura. Aquesta coincidència geogràfica motivà un permanent estat de lluita entre interessos d'explotació anteriors i els que pretenien fer-se un lloc. A finals de la dècada dels vint aquest context es veu modificat per la legislació que coordinava interessos i necessitats en el nou marc de les confederacions hidrogràfiques.
- Al llarg de tot el període es mantingueren de manera força constant i invariable les relacions econòmiques i socials entre els agents integrats en el mercat de l'aigua a Barcelona. La preponderància lliure de les lleis d'oferta i demanda determinaren la segregació geogràfica i classista del servei d'abastament entre la població barcelonina, ja que l'oferta d'aigua es concentrava en aquells indrets i sectors socials amb suficient capacitat econòmica per a generar una demanda prou atractiva. A més, la capacitat d'intervenció pública per a compensar els efectes d'aquesta segregació en l'accés a l'aigua i, per tant en les condicions de vida higièniques i sanitàries, es limità al llarg de tot el període a l'atenció a serveis públics d'abats limitat com ara la construcció de fonts públiques i a una superficial acció d'inspecció i control en l'àmbit privat i domèstic. Ja a començaments de la dècada del trenta es començava a dibuixar un altre panorama amb un significatiu augment de l'accés a l'aigua corrent domèstica concretat en l'augment del consum i en un marc legal que ho estimulava.

Críteris aplicats en la consulta de fonts d'informació

Els arxius, biblioteques i centres de documentació consultats amb major assiduitat han estat l'Arxiu General d'Aigües de Barcelona, l'Arxiu General Administratiu de la Ciutat de Barcelona, l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i la Biblioteca de Catalunya. De manera complementària i més esporàdica la Biblioteca d'Humanitats, la de Ciències Socials i l'Hemeroteca General de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Biblioteca de Dret de la Universitat de Barcelona, altres biblioteques municipals de Barcelona i l'Arxiu Municipal del districte de Sant Andreu de Barcelona.

Les fonts de consulta primàries i la bibliografia d'època publicada aproximadament dins dels límits cronològics de la recerca es poden classificar en sis grans apartats. El primer, format per la

documentació interna de la Societat General d'Aigües de Barcelona, custodiada a l'Arxiu General d'AGBAR. D'aquest volum arxivístic, han estat consultades diverses sèries documentals. Cal fer especial referència al Resum General de les activitats de la companyia des de 1881 a la primera dècada del segle XX, a les memòries elaborades pels consells d'administració de l'empresa un cop naturalitzada a partir de 1920, als resums mensuals de determinats anys de les recaptacions entrades en caixa i dels contractes dels usuaris del servei d'abastament proporcionat per la societat i a alguns plànols inèdits que apareixen als annexes de la recerca. S'ha fet un seguiment acurat de la documentació corresponent a determinats processos clau per al conjunt de la investigació. Així, la constitució de la SGAB a partir de la CAB el 1882, la incorporació a la Societat General de les empreses d'abastament que feren fallida als anys vuitanta i inicis dels noranta del segle XIX, les negociacions amb l'ajuntament de Barcelona per a la municipalització de l'empresa el 1911-1912, la naturalització de la societat pel grup bancari barceloní que la comprà el 1920 i la participació de la Societat General en l'Exposició Internacional de 1929.

El segon grup de documentació primària procedeix de l'ajuntament de Barcelona i ha estat consultada en el curs d'aquesta investigació a l'Arxiu General Administratiu i a l'Arxiu Històric de la Ciutat. Del primer ha estat utilitzada sistemàticament la Secció d'Aigües dels Plens municipals des de 1885 a 1929. La informació recollida ha permès documentar aspectes com el ritme de construcció de fonts urbanes, la gestió interna del servei municipal d'aigua basat en la mina i els tres pous de Montcada, els permisos sol·licitats per les empreses privades d'abastament per a canalitzar els carrers de la ciutat, amb la qual cosa ha estat possible conèixer les zones privilegiades en el servei d'abastament, els debats consistorials a l'entorn dels concursos d'ofertes d'aigües oberts els anys 1896, 1899 i 1910, els debats generats pel projectes de municipalització de la SGAB els anys 1911-1912 i el 1920-1921 o les mesures preses per a modernitzar el servei municipal arran de l'epidèmia de tifus de 1914. L'abundant documentació publicada per la Comissió per a l'abastament d'aigua de Barcelona constituïda el 1911 i la reglamentació municipal en matèria d'aigües com és el cas del reglament regulador de les canalitzacions del subsòl de 1882, les Ordenances municipals de 1857, 1891, 1923 i 1932 o diversos volums de l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona que ha permès sobre tot conèixer dades pressupostàries sobre els serveis públics municipals relacionats amb l'abastament d'aigua han estat consultats fonamentalment a l'Arxiu Històric de la Ciutat.

El tercer grup de font primàries el forma la documentació generada per les institucions estatals, bàsicament els Diaris de Sessions del Congrés dels Diputats, les Lleis d'Aigües de 1866 i 1879 i tota una sèrie de reials decrets i reials ordres directament relacionats amb aspectes d'inspecció i control sanitari de l'aigua, amb disposicions sobre les competències municipals en matèria d'abastament o amb decisions ministerials, bàsicament de Foment i Governació, a propòsit de projectes d'abastament de la ciutat sorgits des de l'ajuntament de Barcelona. Aquesta documentació ha estat consultada preferentment en el format digital de la *Gaceta de Madrid* i en diversos arxius i centres de documentació ja referits.

Un quart grup està integrat per opuscles i publicacions d'escassa extensió de societats d'abastament, institucions i entitats de la ciutat referides totes elles a l'anomenat "problema de les aigües de Barcelona". Es poden classificar en dos grups diferents. El primer format per opuscles publicats per societats d'abastament que oferien les seves aigües a la ciutat i les donaven a conèixer per aconseguir inversors en el seu capital social o per influir sobre les comissions municipals que havien d'atorgar a una de les empreses el privilegi de fer-se amb el servei municipalitzat d'abastament. En altres ocasions, els

escrits impresos responien a motivacions d'oposició a projectes d'abastament rivals o a iniciatives municipals contestades pels interessos que es consideraven perjudicats. En aquest apartat es pot incloure la documentació generada per la Junta de la Societat de Propietaris Interessats en les aigües del Rec Comtal i les seva mina de Montcada, custodiada a l'Arxiu Municipal del districte de Sant Andreu.

El cinquè tipus de documentació d'època consultada és la premsa de la ciutat. Els diaris barcelonins no han estat sistemàticament buidats en aquesta recerca. Els límits cronològics proposats, la manca de criteris de selecció clars, així com la disponibilitat d'altres fonts d'informació han aconsellat utilitzar de manera selectiva les referències aparegudes a la premsa sobre determinats aconteixements i processos importants en aquesta investigació. Ha estat el cas de la campanya d'oposició engegada per entitats de la propietat urbana contra el projecte de municipalització del servei d'abastament projectat per l'ajuntament de Barcelona els anys 1911-1912 i que s'estengué amb molta intensitat fins a 1915.

El darrer grup documental és de tipus més qualitatiu i puntual i ha estat emprat pel seu interès particular en determinats aspectes. Així, les dues exposicions de 1888 i 1929, publicacions mèdiques referides a sistemes d'anàlisi química i bacteriològica de l'aigua, a consells donats a la població sobre costums sanitaris i higiènics, a la profilaxis a seguir en el curs de les epidèmies o a les causes de les mateixes i, finalment, publicacions de caire higienista sobre el sanejament i la salubritat de la ciutat o guies de la ciutat i relats de memòries de contemporanis sobre les condicions urbanístiques de la ciutat.

Les fonts de consulta actuals o molt posteriors al període cronològic d'interès són de caire molt divers com correspon a la naturalesa de la recerca, però bàsicament es poden estructurar en cinc tipus de bibliografia. El primer ha permès caracteritzar el creixement demogràfic, econòmic i urbanístic de la ciutat i la política d'ordenació d'aquest creixement i de gestió dels serveis públics desenvolupada pel municipi barceloní. És a dir, aquest primer agrupament bibliogràfic forma el volum documental utilitzat en el capítol primer d'aquesta investigació.

Un segon tipus ha estat la bibliografia emprada per a contextualitzar l'evolució política seguida per l'ajuntament de Barcelona en cada conjuntura al llarg de les dècades d'interès. D'aquesta manera, s'han pogut establir algunes relacions entre la ideologia i els interessos polítics defensats pels regidors i grups determinats i les iniciatives d'abastament d'aigua o de sanejament de la ciutat que prengueren en cada moment. De la mateixa manera, l'evolució política catalana i espanyola ha estat el complement necessari quan així ha calgut.

El tercer grup l'integren les valoracions d'experts i autors actuals sobre l'abastament d'aigua a Barcelona en el període d'interès. Les monografies dedicades més o menys directament al tema com ja s'ha indicat són molt poques, però existeixen estudis de caire urbanístic o institucional que contenen valuoses referències.

Un altre tipus de bibliografia actual ha facilitat aclarir la personalitat, la posició ideològica o social o el paper jugat per determinats personatges, institucions o mitjans de premsa que esdevenen clau en determinats processos concrets. Així, com a exemple, la caracterització del grup bancari que adquirí la SGAB el 1920 o la de determinades personalitats polítiques. De la mateixa manera, s'ha consultat bibliografia específica per a contextualitzar les dues exposicions de Barcelona: transformacions urbanístiques associades a cada certamen, estructura interna dels recintes de les exposicions i, sobre tot, l'lo especial que ocupà l'aigua en cada cas.

El darrer agrupament de bibliografia que no ha estat, pot-ser, suficientment desenvolupat el formen les publicacions sobre l'abastament d'aigua a altres ciutats o en altres països²⁵. A aquest respecte s'han utilitzat exclusivament les fonts d'informació necessàries per a contrastar o completar el discurs intern referit al servei d'aigua de Barcelona²⁶. Per tal de disposar d'un referent general sobre l'abastament d'aigua a nivell espanyol i europeu en l'apartat teòric d'aquesta introducció s'han consultat diversos estudis, entre ells els ja coneguts de Matés Barco²⁷.

Estructuració en capítols

La recerca es distribueix al llarg de sis capítols, estructurats al seu torn en dos o tres subcapítols. Cadascú conté una fase diferent en el discurs expositiu de la investigació. Així, el capítol primer, *Dimensió i ordenació urbana de Barcelona*, té en certa mesura caràcter introductor i pretén caracteritzar com era la ciutat en el període d'interès prioritzant de manera especial aquells aspectes relacionats més o menys directament amb el seu abastament d'aigua. Es divideix en dos subcapítols. El primer dedicat a sintetitzar el creixement experimentat per Barcelona i el segon a analitzar sumàriament el paper jugat per l'ajuntament de la ciutat en la gestió i l'ordenació d'aquest creixement. Ambdós aspectes són fonamentals per a comprendre en quin context es desenvolupa el proveïment hidrològic que es pretén estudiar.

Pel que fa al primer subcapítol, en primer lloc es dibuixa a grans trets el perfil de la ciutat des del punts de vista del creixement demogràfic, la consolidació industrial i l'expansió territorial i urbanística. En segon lloc, dins d'aquest tercer àmbit, es dedica una particular atenció a les característiques que presenta i la importància que assoleix el sector de la propietat urbana, aspecte aquest absolutament clau per a interpretar la dimensió social que adquireix l'abastament d'aigua. Al segon subcapítol s'inclou un repàs a la gestió municipal dels serveis urbans de responsabilitat directa de l'ajuntament. S'entén que el proveïment hidrològic en formava part i que la visió prèvia de la gestió del conjunt d'aquests serveis facilitarà l'anàlisi de l'atenció municipal al servei d'abastament d'aigua en concret. L'esmentat repàs s'estructura, primer, en els tres períodes polítics en que es distribuï la història del consistori barceloní en les dècades estudiades. Així, els ajuntaments dominats pels grups polítics dinàstics a les darreres dècades del segle XIX, els ajuntaments de base republicana, regionalista i nacionalista-autonomista de 1901 a 1923 i l'etapa de la dictadura primoriverista de 1923 a 1930. Tot seguit, es realitza una valoració de les limitacions amb que l'ajuntament de Barcelona atenia el serveis públics urbans en el conjunt del període d'interès. Aquestes mancances foren constants per sobre dels períodes polítics referits. Bàsicament, es tractava, primer, de la subordinació política i administrativa al govern de l'estat i a la seva

²⁵ A aquest respecte, s'ha intentat conèixer la situació de l'abastament d'aigua i de les condicions d'accés al mateix i els costums i hàbits socials imperants en la societat francesa del segle XIX i primera meitat del XX. Amb aquesta intenció s'han consultat les obres de CORBIN (1991), de GUERRAND (1988) i (1991) o de POUNDS (1992).

²⁶ Així, el cas de la ciutat de Sabadell, l'abastament d'aigua de la qual entrà en competència amb el de Barcelona a partir de 1913 en disputar-se les empreses de proveïment les aigües de la conca del Besòs i els seus afluents.

²⁷ Sobre tot, MATÉS BARCO (1998), (1999) i (2001).

delegació provincial, el govern civil. Segon, de la insuficiència financera per a emprendre polítiques ambicioses d'extensió del serveis al conjunt de la ciutat. La manca d'autonomia pressupostària, el deute municipal que permanentment s'arrossegava, la connivència amb els interessos dels nuclis burgesos rectors de la ciutat amb la consegüent orientació classista de les càrregues fiscals eren factors que s'avenien mal amb les creixents necessitats d'atenció als nous reptes que el creixement de la ciutat plantejava.

En el capítol segon, *Abastament d'aigua a la Barcelona del primer Eixample*, es relacionen les condicions prèvies sobre les quals començà a perfilar-se en els anys vuitanta del segle XIX el model de servei d'abastament que tingué la ciutat a llarg termini i que s'ha caracteritzat en pàgines anteriors. Per a complir aquest objectiu es comença primer per oferir una panoràmica del sistema de proveïment d'aigua i de l'estat higiènic i sanitari que tenia Barcelona just en el moment d'iniciar-se la construcció de l'Eixample a començaments de la dècada dels seixanta. Respecte del servei d'aigua, s'esmenten les característiques que presentava el majoritari, de titularitat municipal i basat en la conducció fins a Ciutat Vella amb l'aqüeducte baix de Montcada de les aigües captades a la mina de Montcada, compartida amb la Junta de propietaris interessats en el Rec Comtal. A continuació, s'exposen les iniciatives que l'ajuntament prengué per tal de millorar les deficiències que la ciutat presentava en el seu sanejament i en el servei d'abastament de Montcada, incapaç de fer front al repte que suposava dotar d'aigua a la nova ciutat de l'Eixample. La inoperància d'aquesta política hidrològica municipal i la creació d'enormes expectatives de benefici davant una potencial demanda expansiva a la zona de l'Eixample, foren els dos factors clau que propiciaren la formació d'un primer mercat privat de l'aigua als anys seixanta i setanta amb característiques pròpies de la societat liberal capitalista i industrialitzada que començava a ser la Barcelona de l'època. Aquest mercat primerenc es caracteritzà per la constitució de diverses empreses d'abastament amb participació de socis barcelonins, catalans, belgues i francesos fonamentalment. El nou mercat es trobava condicionat per la contradicció entre la suposada demanda expansiva d'aigua i les dificultats per engegar els nous negocis recolzats generalment per capitals reduïts i en un context de dura competència amb les societats rivals.

El capítol tercer, *Insalubritat urbana i necessitat d'aigua als anys vuitanta*, recull tot un seguit d'elements que es concentraren a la dècada dels vuitanta i que conjuntament la convertiren en uns anys decisius per a la formació del futur sistema d'abastament d'aigua que s'aniria imposant a les dècades següents. És en aquests anys quan l'Eixample comença a adquirir un ritme de creixement urbà constant, esperonat per la conjuntura econòmica expansiva coneguda com a "febre d'or". És també un moment en que es manifesten d'una manera punyent les deficiències d'aquest creixement arran sobre tot de l'epidèmia de còlera que patí la ciutat els anys 1884 i 1885. Al mateix temps, els nous plantejaments científics i mèdics, en plena transició des de les teories miasmàtiques a la microbiologia com a explicació per a les malalties epidèmiques, començaren a considerar l'aigua infectada d'agents patògens com agent primordial en els mecanismes de contagi i d'expansió de malalties com el còlera o el tifus. És igualment en el context d'aquesta dècada que arrenquen els primers projectes oficials d'arrel higienista a Barcelona amb l'objectiu d'afrontar les deficiències sanitàries i higièniques més peremptòries, com eren les mancances de l'abastament d'aigua i la falta d'una xarxa de clavegueram mínimament eficient.

A partir del que s'ha exposat als dos capítols anteriors, al quart, *Aigua a Barcelona en temps de l'Exposició Universal*, s'analitzen dins el seu context històric les característiques que tindrà l'abastament

d'aigua de Barcelona com a mínim fins al moment de celebrar-se la segona exposició al 1929. El dos factors bàsics foren les successives i fracassades iniciatives municipals que pretenien millorar el servei d'aigua i la tendència cap a la concentració empresarial de l'abastament privat, el qual, un cop fallides les empreses engegades els anys anteriors, culminarà amb el monopoli de la Societat General d'Aigües de Barcelona cap a 1896-1897. En aquest capítol es comença per desglossar les causes que motivaren les primeres iniciatives municipals d'intervenció a llarga termini en el mercat d'abastament d'aigua i en la higienització i estat sanitari de la ciutat, prenent com a referents el models europeus imperants. Entre aquestes iniciatives es dedica una atenció especial al projecte d'abastament engegat per l'ajuntament de Barcelona el 1891 i basat en la construcció de l'aqüeducte alt de Montcada, a la redacció de les Ordenances municipals també de 1891 i a l'aprovació del projecte d'urbanització del subsòl obra de Pere Garcia Faria, igualment el mateix any. L'Exposició Universal de 1888 fou un exponent privilegiat d'aquesta nova tendència intervencionista municipal i actuà com a aparador de la importància que en aquell context se li atorgava al servei urbà de proveïment d'aigua. A continuació, en un segon subcapítol, es descriu l'evolució que, de forma paral·lela i simultània en el temps, experimentava el mercat privat de l'aigua i s'analitzen els seus trets més destacats. Entre altres, el procés de competència entre societats d'abastament i les fallides de totes elles, la constitució de l'empresa que finalment es farà amb el monopoli del servei, la Societat General. Finalment, es dibuixa el perfil dominant d'aquest servei, caracteritzat per l'expansió territorial de l'abast de les xarxes de distribució de les empreses, per la segregació social que dins del territori barceloní presentaven aquestes xarxes i per les mancances en l'àmbit domèstic i en el dels serveis públics.

El capítol cinquè, *Iniciatives municipals d'abastament i monopoli privat del servei (1896-1911)*, reflecteix com el sistema d'abastament d'aigua que s'ha format en el període que recull el capítol anterior subsisteix pràcticament sense modificacions fins a començaments de la segona dècada del segle XX malgrat els diversos projectes per a modificar-ho engegats per l'ajuntament de Barcelona o impulsats per diverses empreses i particulars. L'ajuntament de Barcelona intentà des de finals del XIX ocupar un lloc significatiu en el servei d'abastament de la ciutat i respondre adequadament als reptes que el seu creixement plantejava. Per aconseguir-ho havia de disposar d'un nou sistema de proveïment que superés les limitacions de l'aqüeducte baix de Montcada i que fos capaç, al mateix temps, d'oferir un servei alternatiu a la Societat General d'Aigües de Barcelona. La construcció de l'anomenat aqüeducte alt de Montcada i les convocatòries dels concursos d'ofertes d'aigua dels anys 1896, 1899 i 1910 foren les realitzacions més significatives. Fins i tot, es produí un primer acostament a la Societat General amb vistes a una possible adquisició municipal de la mateixa. Aviat, però, les ja esmentades limitacions i les contradiccions de la gestió del consistori barceloní es deixaren sentir i obstaculitzaren de manera insuperable cadascuna de les iniciatives preses fins a 1910. Entre els obstacles propis del període cal fer referència a l'acció obstructionista de la pròpia SGAB, en defensa de la seva posició privilegiada en el mercat de l'aigua i a les tensions polítiques internes dins dels consistoris dinàstics, primer, i republicans, autonomistes i regionalistes després. Al mateix temps, les limitacions producte de la manca de recursos financers i de la subordinació política i administrativa del municipi foren particularment protagonistes. El primer subcapítol recull l'evolució que s'acaba de descriure. El segon es dedica a exposar com, en contrast amb les dificultats municipals, el servei d'abastament proporcionat per la societat dominant seguia el seu camí d'expansió i modernització. Una trajectòria que no ha de fer oblidar la segregació

social del proveïment d'aigua servit i la insuficiència de la demanda per atendre les necessitats d'una població creixent amb unes possibilitats d'explotació i d'oferta molt superiors.

El darrer capítol, *De la lluita pel monopoli públic al definitiu triomf de l'abastament privat (1911-1929)*, es centra en la fase probablement més intensa del període estudiat en aquesta investigació. Les tensions i les possibilitats de transformar el model d'abastament que potencialment s'havien anat llargament acumulant en anys anteriors es desfermaren a partir de 1911 i no es tancaren de manera força definitiva fins a finals de la tercera dècada del segle. Els anys 1911-1914 són decisius i en ells es pot copsar de manera més fàcil el paper que jugà al llarg de les dècades estudiades l'aigua en relació amb la pugna social i política entre dues concepcions oposades a l'entorn del tipus de gestió del creixement que la ciutat experimentava. D'una banda, un model de creixement urbà regit per la lliure concurrència de les lleis del mercat en el que l'abastament d'aigua havia d'estar bàsicament al servei dels interessos de la propietat urbana i de l'assoliment del seu objectiu del major increment de beneficis procedents de l'explotació del lloguer d'habitatges.

D'altra, el reformisme social i econòmic de grups progressistes i higienistes urbans que trobaren una actitud receptiva en els sectors més avançats socialment de la Lliga, en el republicanisme autonomista i nacionalista i en certs nuclis del radicalisme presents al consistori barceloní. De manera més general, aquests posicionaments pretenien potenciar el protagonisme de l'ajuntament de Barcelona en el creixement urbà de la ciutat i per aconseguir-ho s'imposava l'autonomia financera i política municipal. La municipalització o gestió pública local dels serveis públics era un element fonamental per assolir aquest objectiu. Entre altres serveis urbans i de manera destacada figurava el d'abastament d'aigua amb evidents implicacions sobre l'estat higiènic i sanitari de Barcelona i, per tant, sobre l'estatus "europeu" de la ciutat com a capital de la nova Catalunya que es pretenia.

El capítol s'inicia precisament amb la gestió del projecte municipal més ambiciós d'intervenció sobre el sistema d'abastament d'aigua que s'havia intentat fins aleshores. El 1911 els grups polítics esmentats impulsaren conjuntament una iniciativa de municipalització global del servei de l'aigua a Barcelona, inclosa l'adquisició de la SGAB i el monopoli, el control sanitari i la inspecció sobre els usos autoritzats de la totalitat dels recursos hidrològics a disposició de la ciutat. La iniciativa, recolzada pel govern liberal de Canalejas, formava part d'una ambiciosa operació de sanejament de la hisenda municipal a partir del producte aconseguit amb l'explotació del servei d'abastament d'aigua i, d'altra banda, tenia un cert caràcter socialitzant en pretendre impulsar de manera forçada el consum d'aigua per tal de millorar l'estat higiènic i sanitari de la ciutat i per a garantir l'èxit econòmic de l'operació.

El projecte despertà una aferrissada campanya d'oposició des de les entitats i corporacions representatives de la propietat urbana de Barcelona i altres sectors en defensa dels seus interessos amenaçats pel monopoli municipal que es pretenia basat en l'obligatorietat d'augmentar el consum a costa de disminuir els beneficis dels propietaris. L'escenari de la lluita arribà fins al mateix govern espanyol i a les Corts generals i trobà el seu clímax dramàtic arran de l'epidèmia de tifus de 1914, la gènesi, l'evolució i el desenllaç de la qual es trobaren en el bell mig de la pugna a l'entorn del model d'abastament d'aigua que havia de tenir la ciutat.

L'oposició dels propietaris urbans, el tifus de 1914, els efectes de la Gran Guerra i, finalment, l'adquisició de la SGAB per un poderós grup bancari barceloní el 1920, obstaculitzaren de manera

decisiva el projecte de municipalització del servei de l'aigua a Barcelona iniciat el 1911. L'oferta de venda de la Societat General efectuada pel grup de bancs a l'ajuntament el 1920 provocà de nou una intensa campanya opositora des de la propietat urbana i sectors socials i econòmics conservadors que, amb l'ajut de les autoritats governatives proclius ara a aquests interessos, aconseguiren el seu objectiu en un context d'extrema conflictivitat social a la Barcelona dels anys 1921-1923.

El consistori barceloní sorgit arran del cop d'estat primoriverista fou ocupat per regidors afins als sectors socials i econòmics barcelonins que s'havien oposat en el seu moment i de manera continuada a la municipalització de la SGAB i a la gestió pública intervencionista i inspectora de l'ajuntament sobre el servei d'abastament especialment en el seu àmbit particular i domèstic pel que feia a les condicions higièniques i sanitàries dels habitatges. L'acció legislativa de l'aparell primoriverista no afavorí, però, el manteniment de l'actitud passiva que s'esperava continués tenint aquest ajuntament en l'àmbit del servei d'abastament.

La línia d'ordenació i potenciació política dels recursos naturals i les forces productives de l'economia seguida pel primoriverisme i de substitució de la legitimitat democràtica representativa per un sistema polític centralista amb un potent municipalisme com a contrapunt, foren les arrels d'una sèrie de lleis que en forma de reials ordres o reials decrets capgiraren els referents normatius aplicables a l'abastament urbà d'aigua que es mantenien pràcticament invariables des de les darreres dècades del segle XIX. D'una banda, la nova legislació obligava al municipi barceloní a circumscriure les seves iniciatives d'abastament d'aigua per a la ciutat dins de l'organisme encarregat de coordinar els recursos hidrològics del conjunt del territori català, la Confederació Sindical Hidrogràfica del Pirineu Oriental. D'altra, l'ajuntament era dotat de tot un seguit d'eines d'intervenció i inspecció per tal de garantir l'estat higiènic i sanitari públic i privat de la ciutat, determinant des de el cabal d'aigua mínim amb que havia d'estar dotat cada habitatge fins als equipaments i serveis sanitaris i d'abastament d'aigua domèstics.

Com el consistori primoriverista barceloní fins el 1930 pràcticament no prengué cap iniciativa d'adaptació local a aquesta legislació estatal i si que s'inicià aquesta tasca a partir de 1931, des d'aleshores s'inicià un significatiu canvi en el model normatiu d'abastament d'aigua que s'havia gestat en temps de l'Exposició Universal de 1888. Pel seu cantó, la consolidació progressiva aconseguida pel servei proporcionat per la SGAB, que tingué en l'efecte propagandístic aconseguit amb l'Exposició Internacional de 1929 un formidable aliat, i la debilitat de les iniciatives d'abastament alternatives permeté el definitiu triomf del proveïment privat monopolístic de la Societat General a partir de 1929-1930.

Criteris de selecció o elaboració de les imatges, les taules estadístiques i els annexes i aspectes formals

S'ha procurat seleccionar un bon nombre d'imatges tretes de documentació primària d'època poc coneguda o directament inèdita per tal d'il·lustrar en la mida del possible el relat expositiu o interpretatiu del cos de la investigació i donar en certa manera corporeïtat i presència física a aquells aspectes que resulten més abstractes o sobre els quals es disposa d'imatges prou evocadores i il·lustratives.

L'exposició escrita de la investigació s'acompanya amb nombroses taules estadístiques, la majoria d'elaboració o reelaboració pròpia, a partir de documentació primària d'època i que pretenen servir com a síntesis d'aspectes quantitatius rellevants. Bona part de la informació d'aquestes taules ha estat treta de la documentació interna de la Societat General d'Aigües de Barcelona consultada o dels acords del Plens Municipals buidats referits a la Secció d'Aigües. En ocasions, s'ha consultat més d'una font per tal de combinar les dades en la taula estadística i que aquesta serveixi de base per a conclusions posteriors que només així es podien elaborar.

Per contra, no s'inclou un número elevat d'annexes, ja que no s'ha volgut incrementar les dimensions del cos de la tesi amb aspectes que si bé poden resultar interessants, són prescindibles. S'inclouen aquells annexes que es relacionen directament amb determinats aspectes del discurs principal de l'exposició de la recerca i que per la seva extensió o les seves dimensions no ha estat possible localitzar-les en el cos de la tesi. Així, els plànols sobre el servei municipal d'abastament o sobre el de la Societat General d'Aigües de Barcelona, la Companyia d'Aigües de Barcelona o l'Empresa Concessionària d'Aigües subterrànies del riu Llobregat.

Les notes a peu de plana s'han elaborat de manera més extensa per tal de proporcionar els referents documentals o bibliogràfics utilitzats en cada apartat i en cada moment. A més, s'ha considerat que en una recerca de les característiques d'aquesta, en la qual molt elements del discurs són molt poc coneguts, calia proporcionar prou informació complementària que orientés i situés o ampliés cada procés i cada esdeveniment de l'àmbit de l'abastament de l'aigua en relació amb l'evolució històrica general de la ciutat.

Pel que fa als aspectes formals, cal fer notar que cada capítol i cada subcapítol va precedit d'un o diversos paràgrafs introductoris que sintetitzen el contingut que s'exposa a continuació i que serveixen d'enllaç amb els capítols o subcapítols precedent i posterior. La bibliografia i la documentació consultada s'estructura en publicacions d'època, publicacions posteriors i publicacions digitals en pàgines web. Les relacions d'imatges i de taules estadístiques s'estructuren per capítols per tal de facilitar la seva consulta i fer més entenedora la seva pertinença a una fase o una altra de l'exposició de la investigació.

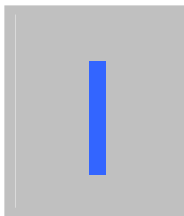
Agraïments

En aquests moments de finalització d'una recerca dilatada en el temps com aquesta, necessàriament cal fer un repàs a les circumstàncies i a les persones que d'una manera o altra han tingut relació amb ella. En primer lloc, vull agrair a l'Arxiu General d'AGBAR la seva paciència i disponibilitat en tot moment per atendre les meves peticions de consulta de documents. En especial, a Maria Xicote, de manera pòstuma a Mª Dolores Gual, i en el seu nom a Francesc Fontboté i Tomàs, i a la Cap del servei d'Arxiu i Documentació d'Aigües de Barcelona, la senyora Carme Socarrats sense la comprensió i acollida de la qual, el meu projecte d'investigació no hauria estat possible. Vull fer especial referència a la Junta Directiva del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias de Sant Andreu de Palomar a Barcelona per què sense el seu ajut no hauria pogut començar aquesta recerca. Igualment, a l'Arxiu Històric de Roquetes Nou Barris

per les facilitats que m'han dona a l'hora de consultar determinades fotografies de les infraestructures d'abastament localitzades al nord del Pla de Barcelona. En quart lloc, al personal i a les direccions i responsables dels altres arxius i biblioteques institucionals consultades per la diligència i eficàcia amb les quals he estat atès en tot moment. Vull reconèixer de manera particular al doctor Joan Serrallonga i Urquidi, director d'aquesta tesi, la seva veu constant d'estímul i d'orientació en aquesta llarga aventura que ara finalitza. Finalment, a la meva família per estar sempre al meu costat i per saber disculpar que de vegades he pogut estar més atent a aquesta recerca que a allò que veritablement és important, la vida del dia a dia.

"Entre 1888 y 1929 Barcelona apostó de forma decidida por la modernidad, o lo que era lo mismo, por la integración plena en la Europa avanzada del momento. Condiciones para conseguirlo las tenía y razones para desearlo le sobraban (...) Las Exposiciones Universales, verdaderos escaparates donde se intentaba mostrar al mundo los logros materiales alcanzados, fueron el vehículo utilizado para conseguirlo"

ALEJANDRO SÁNCHEZ (1992)¹

LA DIMENSIÓ I L'ORDENACIÓ URBANA DE BARCELONA

Al llarg de les dues darreres dècades del segle XIX i les tres primeres del XX, Barcelona experimentà un creixement urbanístic i demogràfic sense precedents. Aquest primer capítol pretén caracteritzar aquest procés expansiu i a continuació valorar la intervenció que l'Ajuntament de la ciutat tindrà en l'ordenació i racionalització dels factors de creixement, sense oblidar les forces socials i econòmiques que mediatitzaren la política municipal. Un dels elements fonamentals fou la gestió de serveis urbans com ara el d'abastament d'aigua. En aquest sentit, el context global barceloní esdevé imprescindible per a ajustar correctament l'òptica amb la qual s'ha de contemplar la problemàtica de l'aigua.

La població barcelonina tingué un increment del 150%, tot passant de 400.000 habitants el 1887 a més d'un milió el 1930. La industrialització de la ciutat s'intensificà i es diversificà en ple procés d'adaptació als canvis que implicà el pas de la primera a la segona revolució industrial. L'expansió urbana, produïda com a conseqüència del creixement demogràfic i industrial, fou espectacular. La densificació definitiva de l'Eixample, l'agregació dels municipis del Pla de Barcelona, la seva transformació en barriades obreres i la progressiva ocupació urbana i industrial del conjunt del Barcelonès són diverses etapes d'aquest creixement que conduí a la ciutat a les portes d'una incipient àrea metropolitana.

¹ SÁNCHEZ, Alejandro: "Manchester español, Rosa de Fuego, París del sur...", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor): *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992, pàg. 15-16.

En aquesta evolució expansiva destacà el desenvolupament d'un conjunt d'equipaments i serveis vertebradors i multiplicadors dels diversos agents anteriors implicats en el procés de creixement. Es tracta de les anomenades xarxes tècniques i dels serveis municipals. Una breu enumeració permet repassar alguns dels més significatius. Així, els nous sistemes de transports amb el tramvia de vapor, primer, i elèctric, després; l'aparició del servei d'autobusos i del gran metropolità subterrani; la modernització i intensificació de la xarxa de subministrament de gas; l'electrificació dels sistemes productius, dels espais públics, dels establiments comercials i de lleure i dels habitatges domèstics. Al costat del transport i l'electricitat, el gas i l'abastament d'aigua. D'altra banda, els serveis municipals tindran un efecte multiplicador pel que fa a la modernització i integració de la població i les forces productives barcelonines. Entre altres, els que tenien relació directa amb l'abastament d'aigua; és a dir, l'arranjament i extensió dels mercats municipals, de la xarxa de clavegueram, dels urinaris, rentadors, banys i fonts públiques, dels espais verds, jardins i parcs, o del servei de bombers.

El procés de creixement barceloní que esquemàticament s'acaba de descriure es va produir en mig del joc de forces econòmiques i polítiques i de les tensions socials de l'època de la Restauració. Aquest joc respongué a un sistema en el qual les decisions polítiques que afectaven la ciutat es trobaven mediatitzades pels interessos socials i econòmics dominants i, en darrera instància, eren subsidiàries del poder institucional del govern de l'estat. Les forces econòmiques, en plena segona revolució industrial, conduïren a un model productiu en mans de la classe burgesa capitalista amb una enorme capacitat decisòria sobre aspectes fonamentals de l'evolució de Barcelona. Així, el procés urbanitzador i industrialitzador o la instal·lació i els sistemes de gestió de les xarxes tècniques.

Les tensions socials generades van ser producte d'aquest marc polític i econòmic. La nombrosa capa social treballadora creixia per l'impuls immigratori al ritme del desenvolupament industrial i urbà. Aquest desenvolupament, però, no atenia en absolut les necessitats d'integració de la població nouvinguda i tampoc responia a les demandes vitals de la ja establerta. La radicalització del moviment obrer i les tendències reaccionàries de les posicions socials i polítiques dels sectors burgesos contribuïren a agreujar la conflictivitat. Les institucions públiques, com ara l'Ajuntament o la Mancomunitat, en el seu moment, podrien d'haver jugat un paper destacat en la redistribució i modernització del creixement generat. La seva manca de recursos i de capacitat executiva va contribuir també a agreujar els desequilibris que Barcelona va patir al llarg de la Restauració. El resultat seria la segregació social, econòmica i política d'amplis sectors de població de la ciutat.

1

DIMENSIÓ URBANA

Durant el període objecte d'interès d'aquesta recerca, Barcelona tingué un creixement demogràfic desconegut en segles anteriors. La disminució del creixement natural amb una natalitat descendent i molt reduïda i amb una mortalitat en lenta davallada i amb preocupants fases ascendents va fer que el vertiginós ritme d'increment de la immigració fos l'únic motor responsable de l'augment de població registrat. Les deficientes condicions sanitàries de les barriades obreres de la ciutat i

la concentració de la immigració en aquestes mateixes barriades caracteritzarien la situació demogràfica global: un fort creixement total, la distribució segregada de la població i el manteniment de malalties endèmiques i de brots epidèmics a nivells desconeguts en les ciutats europees considerades pels sectors dirigents de Barcelona com a paradigmes a imitar.

1.1

CREIXEMENT DEMOGRÀFIC

El total de població barcelonina² era de 228.253 habitants segons el cens de 1857, de 397.531 el 1887, de 509.589 en el moment de la principal fase agregacionista el 1897, de 587.411 el 1910, de 720.000 el 1920 i de 1.005.565 el 1930. El període de 1857 a 1877 el creixement és molt ràpid per a tot el pla de Barcelona i així, la població de Sant Gervasi, Sant i Gràcia es va doblar, mentre que la de Sant Martí de Provençals i la de Les Corts es triplica. La dècada de 1877 a 1887 el ritme de creixement es menor; la força d'atracció de ma d'obra que genera de l'Exposició Universal s'hauria vist contrarestat per la supermortalitat del còlera de 1885. A partir de 1887 i fins el 1930 el ritme s'intensifica pels efectes de l'agregació, la ràpida industrialització, la conjuntura expansiva de la Gran Guerra i el programa de construcció de grans infraestructures com l'Exposició Internacional o el Gran Metropolità³.

Aquest intens creixement demogràfic pren majors dimensions si es contraposa amb l'evolució del conjunt de la població catalana. Els més de 500.000 habitants de Barcelona l'any 1900 representaven el 27% del total català i la ciutat Comtal era més de 20 vegades més gran que Reus, la segona població catalana. El milió d'habitants de 1930 suposava el 36% de la població de Catalunya i Barcelona tenia més de 22 vegades més habitants que Sabadell, la segona ciutat del Principat aleshores. Al mateix temps, l'expansió urbana catalana presentà una marcada tendència a concentrar-se a l'entorn de Barcelona ja cap a 1930, quan el 1900 les set primeres ciutats catalanes es trobaven relativament escampades⁴. A la taula 1 es pot seguir l'evolució quinquennal de la població de la ciutat en les cinc dècades compreses entre 1880 i 1930. En els vint primers anys del període es duplica i tornar a doblar-se en les tres primeres dècades del segle XX, amb la qual cosa, en el conjunt dels anys d'interès d'aquesta recerca pràcticament es multiplica per quatre⁵.

² Tot considerant les dades per al conjunt de la Barcelona de 1930; es a dir, el municipi barceloní, més els antics pobles agregats des de finals del segle XIX: Les Corts, Sant Gervasi, Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals, i Sants, el 1897; Horta, el 1904 i Sarrià, el 1921 i la zona de Sant Adrià a la banda dreta del Besòs el 1929.

³ PUJADES RUBIES, Isabel: "La població de Barcelona a la segona meitat del segle XIX", *L'Avenç*, 118, setembre 1988, pàg. 14. PUJADES RUBIES, Isabel: "L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana", dins AA.DD.: *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1989, pàg. 196 i TERMES, J. – ABELLÓ, T.: "Conflictivitat social i maneres de viure", dins SOBREQÜÉS, J. (Dtor.), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 152.

⁴ PUJADES (1989), pàg. 196 i 198

⁵ La taula ha estat elaborada a partir de les dades publicades a CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifòidea a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica, 1933. Les xifres corresponents a 1880 i 1885 no deuen incorporar la població de les rodalies de Barcelona.

TAULA 1 EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE BARCELONA (1880 – 1930)	
any	habitants
1880	256.110
1885	267.803
1890	343.614
1895	462.169
1900	535.306
1905	561.755
1910	587.411
1915	619.083
1920	721.508
1925	817.859
1930	1.005.565

D'altra banda, l'augment de població de quasi el 40% en la dècada dels vint convertí Barcelona en una de les majors ciutats d'Europa; no més 13 urbs superaven el milió d'habitants i únicament Roma i Milà admetien comparació a l'àmbit mediterrani⁶. Fins i tot dins el conjunt europeu el creixement fou espectacular. Barcelona ocupava el 1850 el lloc dinovè entre les grans ciutats europees, el 1900 havia pujat al quinzè i el 1930 al dotzè. En aquesta data era la primera ciutat espanyola per número d'habitants⁷.

Baixa natalitat i elevada mortalitat

La natalitat dels barcelonins es situava per sota de la resta de Catalunya degut a la menor nupcialitat, la major edat dels matrimonis i la precocitat en l'adopció de pautes de prevenció dels naixements. La laboriositat industrial de Barcelona i l'aplicació i difusió de pràctiques malthusianes haurien influït decisivament en aquest comportament reproductiu restrictiu⁸.

Pel que fa a la mortalitat, les fonts consultades mostren una situació tràgica per al darrer terç del segle XIX. A la dècada dels setanta, l'esperança de vida era de 25 anys, inferior a la de la França del

⁶ SUDRIÀ, Carles: "La modernidad de la capital industrial de España", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992.

⁷ MASSANA, Carme: *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*, Barcelona, Curial, 1985, pàg. 20 i 21. Madrid el 1930 fregava els 800.00 habitants

⁸ PUJADES (1988), pàg. 16

segle XVIII. La mortalitat infantil ascendia al 200 ⁰/₁₀₀ i aproximadament un 50% de la població moria abans de complir els 10 anys d'edat. La incidència de les malalties infeccioses i les epidèmies era major a Barcelona que a altres ciutats catalanes i força més significativa que a les zones rurals. Com a exemples, quan a les dues dècades finals del XIX a Barcelona l'esperança de vida era de 26 anys, pujava a 32 al conjunt de la Comunitat Valenciana i a 42 a Palma de Mallorca ⁹.

La millora d'aquests registres va ser molt lent i dificultós a Barcelona, de tal manera que a inicis del segle XX l'esperança de vida era no més de 30,73 anys per al homes i de 34 per a les dones amb un progrés de 0,16 anys per a cada anualitat entre 1863 i 1900. Les primeres dècades del segle XX registren ja un avenç més ràpid; així, el 1910 l'esperança de vida era de 35,07 anys per al homes i de 38,16 anys per a les dones ¹⁰. La pandèmia gripal de 1918 va fer que la davallada de la mortalitat s'alentís. A partir d'aquesta data i fins el 1930 es reduiria del 21 al 15 ⁰/₁₀₀ ¹¹. Malgrat aquest evident progrés, alguns autors assenyalen com els nivells de mortalitat encara eren molt elevats. *"En els primers trenta anys del segle XX, tot i que es tendeix a una homogeneització dels comportaments demogràfics, la mortalitat infantil fou la gran responsable de la sobremortalitat urbana"* ¹². *"Només a partir de 1920 la mortalitat experimentà una davallada espectacular, primer factor del redreçament del creixement natural"* ¹³.

Pràcticament totes les fonts consultades coincideixen en el fet d'explicar l'elevada mortalitat que s'ha descrit a partir de la degradació de les condicions de vida de les classes treballadores barcelonines ¹⁴. Al llarg de la segona meitat del vuit-cents no es produí una millora significativa de les condicions de vida de la classe obrera a Catalunya. Dins la dinàmica capitalista, es veié abocada cíclicament, segons el ritme de les conjuntures econòmiques, i fins i tot a "la indigència absoluta". Els pressupostos familiars amb prou feines cobrien les despeses d'una alimentació deficient i monòtona, un habitatge precari i un vestit uniformitzat i indigne. El subconsum crònic i la manca dels serveis sanitaris imprescindibles produïa com a conseqüència una major vulnerabilitat davant els brots epidèmics i l'exposició continuada a les malalties endèmiques arrelades a la ciutat. A la primera dècada del segle XX la realitat laboral continuava sent aclaparadora per a amplis sectors obrers i els salaris que percebien eren generalment inferiors a les despeses indispensables. El fort índex d'immigració, accelerat les dècades següents, contribuï a mantenir i agreujar la situació social marginal d'extenses barriades de la ciutat ¹⁵.

⁹ ARRIBAS I QUINTANA, Ramon: "Migracions i mobilitat de la població", dins RIQUER, B. de (Dtor.): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 91

¹⁰ PUJADES (1988), pàg. 15

¹¹ PUJADES (1989), pàg. 197

¹² ARRIBAS (1996), pàg. 91

¹³ RAMON I VIDAL, Jaume de: *Subministrament d'aigua i tifus a Barcelona (1914-1915)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 1996, pàg. 12

¹⁴ Isabel PUJADES distingeix una doble possible explicació sobre el fenomen: les deficientes condicions de vida producte del procés industrialitzador i el reflex del règim demogràfic pre-industrial amb una elevada mortalitat secular. Aquesta autora afegeix, però, que els estudis demogràfics encara no es troben en disposició d'assenyalar el grau d'influència dels dos factors esmentats. PUJADES (1989) pàg. 194

¹⁵ Sobre el pauperisme dels pressupostos familiars i els salaris de la classe obrera barcelonina i catalana de finals del XIX i començaments del XX, veure SERRALLONGA I URQUIDI, Joan: "El món industrial: obrers i patrons", dins RIQUER, Borja de (Dtor), *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 210 i també PÉREZ BASTARDAS, Alfred: *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Ed. 62, 1980, pàg. 27-29

IMATGE 1

CARRER DE LA VOLTA D'EN CIRER, CANTONADA ARC DEL TEATRE A CIUTAT VELLA¹⁶

En els àmbits higiènic i sanitari la situació era especialment preocupant. D'una banda es pot constatar la persistència de greus brots epidèmics i de situacions endèmiques de determinades malalties al llarg del segle XIX i fins ben entrat el segle XX. D'altra, a partir de les dades de mortalitat per districte, són evidents les diferències que es donaven en els diversos barris de la ciutat i que manifestaven una forta segregació social, econòmica i urbanística davant de la malaltia i la mort.

Pel que fa a les epidèmies que patí la ciutat al llarg del segle XIX, són d'obligada referència la de febre groga entre febrer i desembre de 1821 amb 8.846 morts; la de còlera de 1834, entre setembre i novembre, es cobrà 3.344 víctimes; la de còlera d'agost a octubre de 1854 amb 6.400 víctimes mortals; un cop més el còlera afectà Barcelona el 1865 amb un número de morts sense determinar exactament¹⁷; l'epidèmia de febre groga de setembre de 1870 donà com a resultat 2.967 defuncions; la de còlera de 1885 causà la mort a 1.366 persones; encara el 1889 es registrà una epidèmica de grip. La tardor de 1914 la ciutat va patir una nova epidèmia de tifus amb característiques del segle XIX i va provocar 2.036 víctimes.

Les dades sobre la permanència de malalties infeccioses expressen que moltes d'elles tenien a Barcelona un caràcter gairebé endèmic. Aquest seria, entre d'altres, el cas del tifus, que no comença a disminuir en xifres relatives fins al tombant de segle i amb xifres absolutes fins a la segona dècada del

¹⁶ SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg.. 111

¹⁷ Colomer i Codina calcula 1.736 víctimes i Cerdà 4.230, TATJER MIR (1994), pàg. 131-132

segle XX, si no tenim en compte el brot de 1914. Un altra malaltia no manifestada en forma d'explosió epidèmica, però fortament arrelada a la ciutat i en directa relació amb les condicions de vida laborals i urbanes fou la tuberculosi. Causà entre 1913 i 1920 unes 1.500 víctimes a Barcelona¹⁸. Encara als anys trenta, les condicions de salubritat de determinades zones de la ciutat eren deplorables¹⁹.

Arribada de forts contingents immigratoris

Com ja s'ha indicat abans, l'aparent contradicció entre uns tràgicament elevats nivells de mortalitat i l'espectacular creixement de la població barcelonina s'explica per què el factor del creixement demogràfic va ser exclusivament la immigració fins a ben entrat el segle XX. El saldo migratori entre 1847 i 1900 ascendí a 335.000 persones i aquesta xifra fou superior al creixement total de Catalunya; així doncs, l'increment demogràfic experimentat per Barcelona a la segona meitat del segle XIX procedia de la immigració de la resta de Catalunya, però també d'altres regions espanyoles²⁰. El ritme immigratori s'accelerà en les tres dècades compreses entre 1900 i 1930. Com el creixement natural no començaria a ser netament positiu fins a la dècada dels vint, bona part del mig milió d'habitants guanyats en aquest període seria producte de la presència de "nous barcelonins" procedents de l'Aragó, el País Valencià, Múrcia, Andalusia, les dues Castelles o Galícia²¹.

L'allau d'immigrants arribats a partir del 1900 correspondria a l'expansió i consolidació econòmiques amb una creixent diversificació productiva i unes condicions internes i internacionals favorables. La població nouvinguda seria absorbida per la indústria tèxtil, amb gran centres productius com la Fabra & Coats i l'Espanya Industrial; pel ram de la construcció, amb l'extraordinari impuls rebut per l'expansió constructiva a l'Eixample especialment i per la millora de les grans infraestructures urbanes, com ara el ferrocarril metropolità amb la inauguració del Gran Metro, línia Liceu-Lesseps el 1925 o el Metro Transversal, línia Plaça de Catalunya-Bordeta el 1926²².

Els contingents demogràfics immigrants s'establirien en major número i a un ritme ràpid als

¹⁸ TATJER MIR, Mercè, "La inmigración en Barcelona en 1930", dins d' "Estudios geográficos", 159 (maig 1980). TATJER MIR, Mercè: "L'evolució de la població de Barcelona entre el 1860 i el 1897", dins SOBREQÜÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 130-132 i TATJER MIR, Mercè: "Evolució demogràfica", dins SOBREQÜÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 89-91 Veure també MUNTANER, Ramon: *La Barcelona vuitcentista. Reculls històrics (1801-1900)*, Barcelona, Lli. Catalònia, 1929 o FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M: *Burgesa i revolucionària. La Barcelona del segle XX*, Barcelona, Flor del Vent Edicions SA, 2000

¹⁹ Segons un estudi efectuat pel GATCPAC i publicat a "AC", núm. 25, juny de 1937, les condicions sanitàries del Raval eren pèssimes i els extrems de degradació urbanística continuaven sent intolerables, com ho havien estat des del segle XIX. En determinats carrers s'arribava encara a una mortalitat del 15 per mil.

²⁰ PUJADES (1988)

²¹ Una bona mostra de l'increment del ritme immigratori experimentat per la ciutat a les primeres dècades del segle XX fou la valoració que diversos tractadistes varen fer del fenomen. Si a finals del XIX no havien mostrat cap prevenció envers la immigració, amb els anys de la Gran Guerra i posteriorment comencen a plantejar-se alarmes pel possible perill de descatalanització. Així, PUIG I SAIS: *El problema de la natalitat a Catalunya. Un perill gravíssim per a la nostra Pàtria*, 1915 o VANDELLÓS, J.A.: *La immigració a Catalunya*, Barcelona, Imp. Altés, 1935. Sectors molt diversos assenyalarien que les característiques d'aquests treballadors havien d'ajudar a potenciar "la imatge d'una massa radicalitzada i rebel que dificultaria la convivència i portaria el moviment obrer cap a posicions revolucionàries i violentes". TERMES-ABELLÓ (1995), pàg. 153

²² TERMES-ABELLÓ (1995)

municipis perifèrics del pla de Barcelona, més que no pas a la pròpia ciutat ja a finals del segle XIX. Així, mentre que la taxa d'increment demogràfic anual era entre 1857 i 1887 del 1,33% a Barcelona, ascendia als pobles a 2,81%²³. Un cop agregats, aquests municipis continuen mostrant un comportament més dinàmic, apleguen el gros de la immigració amb un creixement demogràfic molt fort als barris propers a la perifèria immediata a l'Eixample i en determinades barriades situades al peu de Collserola. A la tercera dècada del segle XX, Gràcia, Sants, Sant Martí de Provençals o Sant Andreu de Palomar s'han consolidat ja com a àrees industrials i obreres. Els ritmes de creixement han estat diversos entre els diferents nuclis. Així, Sants, Gràcia i Sant Martí han experimentat un fort impuls ja a finals del XIX, mentre que Sant Andreu, Sant Gervasi, Sarrià o Horta ha estat més tardana la fase expansiva. Destaca al respecte el creixements del districte municipal IX (Sant Andreu - Sagrera - Nou Barris - Guinardó) amb un 47,45% i l'arribada de 45.210 persones de 1924 a 1930²⁴.

Aquest poblament marginal de la perifèria impulsà les petites parcel·lacions on l'autoconstrucció, el barraquisme i les estructures de passadís foren dominants, davant les limitacions dels projectes per a dignificar aquest desordenat creixement com ara les iniciatives de ciutats jardí, les promocions cooperativistes o les successives lleis de cases barates²⁵. Aquestes barriades marginals, juntament amb la superpoblació de les zones més degradades de Ciutat Vella, concentrarien la població amb pitjors condicions de vida²⁶. Al llarg de les tres primeres dècades del segle XX els antics pobles del Pla de Barcelona havien anat perdent el seu antic caràcter de poblacions rurals per a concentrar en condicions lamentables la població immigrant i una bona part del sector productiu industrial²⁷.

Per contra, els barris amb major percentatge de població autòctona corresponien a les àrees residencials burgeses o menestrals; així, la dreta de l'Eixample, Sarrià, Sant Gervasi i els nuclis centrals de Ciutat Vella, Gràcia, Sants, Horta, Sant Martí o Sant Andreu²⁸. La ciutat havia desenvolupat un centre burgès modern i europeu com a prolongació de les Rambles en direcció a Gràcia, tot constituint l'eix central de l'Eixample, seguint el traçat del passeig de Gràcia, Rambla de Catalunya i els carrers del Bruc, Pau Claris o Balmes. Aquesta espina dorsal de la ciutat burgesa tendria a expansionar-se ja ben entrat el segle XX al llarg de l'avinguda Diagonal i carrers adjacents de l'Eixample. És en aquest nucli central a on la burgesia activa concentra les oficines dels seus negocis financers, industrials o comercials i aixeca edificis modernistes testimoni del seu poder econòmic i social. Les Rambles i el nucli econòmic i social a l'entorn del Pla de Palau anirien gradualment perdent els seu antic esplendor i adquirint una nova fisonomia cosmopolita i popular en direcció a l'avinguda del Paral·lel, nou eix amb característiques

²³ PUJADES (1989), pàg. 193

²⁴ TATJER MIR (1995), pàg. 112-113

²⁵ Sobre les dificultats en les promocions cooperativistes, de petit número de vivendes unifamiliars i adreçades a les classes mitjanes, com menestrals, funcionaris o empleats de determinades empreses, veure HERNÁNDEZ, Xavier - TATJER, Mercè - VIDAL, Mercè: "Habitatge per a classe mitja", dins HERNÁNDEZ, Xavier - TATJER, Mercè - VIDAL, Mercè, *Passat i present de Barcelona (III) Materials per a l'estudi del medi urbà*, Barcelona, Publicacions de la UB

²⁶ Sobre les deficiències urbanístiques i en les condicions de vida d'una barriada annexa a Ciutat Vella com la Barceloneta, veure TATJER, Mercedes: *Burgeses, inquilinos y rentistas. Mercado inmobiliario, propiedad y morfología en el centro histórico de Barcelona: La Barceloneta, 1753-1982*, Madrid, CSIC, 1988

²⁷ Una excel·lent descripció de les deficiències urbanístiques de les barriades obreres a començaments del segle XX es pot trobar a ROMERO MAURA, Joaquín: *La Rosa de Fuego. Republicanos y anarquistas: La política de los obreros barceloneses entre el desastre colonial y la Semana Trágica, 1899-1909*, Madrid, Grijalbo, 1977

²⁸ TATJER MIR (1995), pàg. 112-113. Dades demogràfiques detallades per districtes i antics pobles de Barcelona es poden trobar també a PUJADAS (1988) i (1989).

culturals i socials multiculturals i europeitzants alternatives al centre burgès²⁹.

IMATGE 2

CARTELL D'EMPADRONAMENT DE 1930³⁰

1.2

CONSOLIDACIÓ INDUSTRIAL

Des del punt de vista econòmic, Barcelona experimentà una espectacular transformació entre 1888 i 1929. De fet, el creixement de població que s'acaba de descriure és el fidel reflex d'un procés d'expansió i diversificació de la producció industrial i de modernització dels sistemes comercial i financer excepcional en el context espanyol. Les pròpies dimensions demogràfiques i l'acumulació de forces productives de que disposà la ciutat la convertiren en formidable motor impulsor del desenvolupament català. D'altra banda, la ràpida adaptació a les conjuntures del període i a les novetats industrials i de bens d'equips procedents de l'exterior contribuïren a fer possible una eficaç

²⁹ GABRIEL, Pere: "La Barcelona obrera y proletaria", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992, pàg. 100-101

³⁰ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III. De l'Assemblea de parlamentaris al 14 d'abril de 1931. 1917/1931. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 61

adopció de les transformacions característiques de la segona revolució industrial. Si en el moment de l'Exposició Universal de 1888 Barcelona era una ciutat en procés d'industrialització, el 1929 Barcelona s'havia convertit ja de manera inqüestionable en la capital industrial i econòmica d'Espanya i a la ciutat tenien seu moltes empreses transnacionals de l'època amb fortes inversions en diversos sectors productius espanyols.

De la crisi de 1866 a la diversificació productiva

A finals del segle XIX el tèxtil, principal sector industrial barceloní, utilitzava el vapor com a força impulsora; a través del port entraven el carbó anglès com a combustible i el cotó americà com a matèria primera. El ferrocarril unia la urbs a la resta d'Espanya per tal de vendre els productes industrials barcelonins i fer arribar els cereals de l'interior. Barcelona era la ciutat industrial d'un estat endarrerit i amb un agricultura poc productiva com a sector econòmic dominant. Havia protagonitzat, com a centre neuràlgic, el difícil procés industrialitzador català portat a terme amb molt poques avantatges: sense carbó, lluny dels centres industrials i miners del nord d'Europa i dels Estat Units, amb difícils comunicacions amb el mercat natural de l'interior espanyol i amb una reduïda influència de la classe burgesa catalana en la política espanyola.

Tot i aquestes dificultats, Barcelona havia implantat molt ràpidament la tecnologia del vapor aplicada a la producció cotonera cap a 1833 sobre la base de la manufactura de llana i cotó procedent del segle XVIII. L'impuls proporcionat pel desenvolupament tèxtil havia permet desenvolupar una incipient producció química i metal·lúrgica a la pròpia ciutat. S'havia anat consolidant una activa burgesia industrial i comercial disposada a potenciar projectes modernitzadors com l'operació urbanística representada per l'enderrocament de les muralles i el projecte d'Eixample o la construcció dels primers trams de la xarxa ferroviària catalana. L'aguda crisi sobrevinguda per la manca de cotó americà entre 1861 i 1865 i la posterior commoció financera el 1866 i revolucionària el 1868 van frenar l'evolució expansiva.

Aviat, però, es superà aquesta conjuntura de recessió. El final de la guerra carlina permetrà impulsar el comerç interior. La liquidació de la rebel·lió cubana fa possible el redreçament dels intercanvis amb la colònia antillana. Vingué a sumar-se l'augment de la producció de vi, generat per la crisi de la vinya francesa afectada de fil·loxera. Des de mitjans de la dècada dels setanta fins a 1882 Barcelona va viure un dels períodes de major eufòria econòmica de la seva història. El sector tèxtil es diversificà i augmentà la seva producció. La instal·lació de centres fabrils al llarg dels rius Anoia, Cardener o Ter s'intensificà i a Barcelona es localitzen noves indústries dedicades en molts casos a les fases finals del procés productiu cotoner. Al mateix temps, la resta de sectors industrials s'expansionen i les activitats comercials i financeres experimenten un impuls espectacular³¹. Des del desembre de 1880 fins al gener de 1882 es creen a Barcelona 16 nous bancs i 51 societats anònimes amb un total de 1.215 milions de capital.

³¹ SUDRIÀ (1992), pàg. 44-47

A partir de 1882 s'entrà en la conjuntura depressiva que encara s'arrossegava el 1888. D'una banda, la crisi borsària parisenca fa que al llarg de 1882 baixin les cotitzacions al voltant del 50%, tot causant una profunda impressió en els cercles financers barcelonins, una llarga atonia econòmica i la liquidació de nombroses empreses creades en plena "febre d'or"³². En segon lloc, les creixents dificultats de l'agricultura espanyola entre 1882 i 1884 reduí la capacitat del mercat interior espanyol per absorbir la producció industrial del Principat; a més l'arribada de la fil·loxera a la vinya catalana acabà de completar el quadre de factors negatius. Els grans bancs catalans tradicionals com el Banc de Barcelona o l'Hispano Colonial reduïren capital i començarà a prendre més força que en la fase expansiva anterior la presència de la banca no barcelonina com és el cas de la delegació del Banc d'Espanya, amb presència a Barcelona des de 1874, o la instal·lació del *Crédit Lyonnais* el 1888³³.

S'ha interpretat la Exposició Universal de 1888 com un intent de superar aquesta llarga crisi dels vuitanta. A la dècada final del segle XIX es donà la tendència cap a la diversificació productiva estimulada per dos factors. El reforçament del proteccionisme aranzelari, el primer, i l'adopció primerenca d'innovacions tècniques com ara l'electrificació, la fabricació de ciment o d'adobs químics. Per contra, la producció tèxtil patiria els efectes de la sobreproducció sobrevinguda per la pèrdua dels mercats colonials a partir de 1898³⁴. L'augment de l'atur, i de la conflictivitat i radicalització social serien conseqüències immediates. Aquesta crisi de finals del XIX i inicis del XX seria superada amb la recerca de nous mercats, la tendència a la concentració de les estructures fabrils i la reducció de les despeses productives amb mesures com la regulació del llocs de treball i l'empitjorament de les condicions laborals de la massa obrera empleada o l'adopció de nous sistemes de mecanització³⁵.

Cap a la gran industrialització

La consolidació definitiva del caràcter industrial de la ciutat de Barcelona i la seva regió immediata es produí al llarg de les tres primeres dècades del segle XX. S'inicià una nova etapa ja no basada principalment en la producció tèxtil. Mentre que a començaments de segle les principals produccions es concentraven en aquest sector, el de l'alimentació i el del suro, cap a 1930 s'havia diversificat notablement entre els sectors tèxtil i de la confecció, l'alimentari, el metal·lúrgic, el de la construcció, el químic, l'elèctric, el paperer, el del vidre o el de la producció editorial. El 1925 el total d'ocupació industrial

³² MALUQUER DE MOTES, Jordi: "Activitats econòmiques", dins SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 212-213

³³ Segons alguns autors el capital exterior es convertí en peça fonamental del procés d'expansió econòmica catalana i barcelonina. El mateix Vicens Vives designà el procés com a "colonialisme financer". Les inversions franceses, belgues i angleses, especialment intenses en la primera dècada de la Restauració, s'orientaren cap a l'assoliment de beneficis immediats en sectors de baixa relació capital/producte (com era el cas de les indústries extractives i mineres que polaritzaren la major part del capital exterior). IGLESIAS, M^a del Carmen - ELORZA, Antoni: *Burgueses y proletarios. Clase obrera y reforma social en la Restauración (1884-1889)*, Barcelona, Laia, 1973. Aquest procés el podem copsar també pel que fa a les inversions estrangeres en el negoci de l'abastament d'aigua a Barcelona.

³⁴ SUDRIÀ (1992), pàg. 49

³⁵ PÉREZ BASTARDAS, Alfred: *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Ed. 62, 1980, pàg. 30-32

de Barcelona representava el 24,2% del total espanyol, el 33% del sector químic, el 40% del cuïro, el 42 de la producció editorial o el 75% del tèxtil . Aquesta industrialització es veurà afavorida per quatre factors bàsics: les inversions estrangeres en noves indústries, la neutralitat a la Gran Guerra, l'electrificació com a sistema de substitució del carbó i el propi creixement demogràfic i urbà de Barcelona que actuaria com a motor i resultat alhora d'aquesta revifada de la indústria, de tal manera que la població barcelonina generà indústries i serveis per a satisfer unes necessitats diverses i en augment. Com a elements que dificultaren el procés: la manca d'un sistema bancari modern, l'organització tradicional del treball i el proteccionisme europeu des del final de la Gran Guerra³⁶.

Tot i la situació d'incertesa i de ressò negatius inicials, el context internacional produït per la Primera Guerra Mundial donà un notable impuls a la producció de Barcelona i del conjunt de Catalunya. La neutralitat espanyola davant el conflicte i la potencialitat productiva de l'aparell industrial català va fer possible aprofitar les grans oportunitats de benefici que es presentaren. A Barcelona i a Catalunya es fabricaren equipaments per als exèrcits aliats i alemanys; des de botes i uniformes a motors d'avió. A més, com s'havien aturat les importacions de productes manufacturats corrents fins aleshores, la demanda fou satisfeta també per la indústria de Barcelona i la seva àrea d'influència immediata. La Gran Guerra generà un espectacular increment dels beneficis en els sectors industrials que havien respost a la demanda europea³⁷. Els efectes negatius, una forta inflació i els descens dels salaris reals, van fer empitjorar les condicions de vida de bona part de la població barcelonina. El malestar social generat, la crisi del sistema polític de la Restauració i el context revolucionari europeu desencadenaren l'onada de conflictivitat iniciada el 1917.

La dècada dels vint suposaria la readaptació a la conjuntura posterior a la guerra. El descens de la demanda fou compensat per una nova fase de diversificació productiva i l'inici d'un cicle econòmic de nou en fase expansiva recolzat per la pau social imposada des de 1923 i l'enorme creixement demogràfic experimentat per la ciutat. La producció industrial s'accelerà a Barcelona a un ritme molt superior a etapes precedents a partir de vies d'expansió novedoses: la creació d'un incipient mercat intern urbà de bens de consum com va ser el cas dels electrodomèstics, dels automòbils o la indústria alimentària o farmacèutica. D'altra banda, sectors clau van tenir un enorme creixement. Així, la construcció: de 40.000 edificis el 1920 es passà a 53.000 el 1930 a Barcelona. A més, la política oficial d'inversions en obres públiques estimulà múltiples indústries subsidiàries. Fou el cas del ferrocarril metropolità, la millora i extensió de la xarxa del clavegueram, l'expansió de la superfície destina a parcs i jardins o les obres relacionades amb l'Exposició Internacional de 1929.

Als anys vint, la producció cotonera es concentrava principalment a les barriades industrials de Barcelona, Sants, Sant Martí i Sant Andreu. Destacà per la seva importància i quasi exclusivitat les operacions relacionades amb el ram de l'aigua (estampat, tint, blanqueig i aprest) a Sant Martí. El sector metal·lúrgic combinava empreses com la Maquinista Terrestre i Marítima o Materials per a Ferrocarrils i Construccions S.A. amb multitud de petites serralleries i ferreries. La siderúrgia comptava entre altres amb Alts Forns de Catalunya o Acers Hispània S.A. La fabricació d'automòbils amb Biada Elizalde i Cia i

³⁶ MASSANA (1985), pàg. 14-17

³⁷ Si el 1914 es comptabilitzava en 36,7 milions el capital generat per la producció de Barcelona i la seva regió, el 1917 ja pujava a 178,6 milions. CALVO, Àngel: "Activitats econòmiques", dins SOBREQÜÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 176-177.

sobre tot amb l'Hispano Suïssa Fàbrica d'Automòbils S.A. En el sector químic destacaven la Cros o Monegal al costat de diverses empreses de perfumeria i productes farmacèutics. La indústria alimentària ja havia desenvolupat fàbriques com la Damm o les farineres de Sant Martí. A la indústria de la construcció es configuraren grans empreses com Foment d'Obres i Construccions, Auxiliari de la Construcció o Construccions i Paviments. Des del punt de vista dels serveis urbans i les xarxes tècniques, cal fer referència a la presència de grans empreses com la "Barcelona Traction", la Catalana de Gas, la Companyia General de Tramvies o Tramvies de Barcelona. Aquestes societats comptaven amb importants inversions estrangeres, a més d'utilitzar patents també de propietat exterior. Amb un creixent grau de concentració empresarial, desenvoluparen nombroses indústries auxiliars³⁸.

Tot i aquest procés de desenvolupament industrial, el sistema financer autòcton es va mostrar molt feble. Si bé a inicis del segle XX la posició de la banca catalana semblava sòlida, la fallida el 1920 del Banc de Barcelona i del Banc de Terrassa produí un replegament del món financer català. El tancament del Banc de Catalunya el 1931 suposà la sotragada definitiva. A la ja considerable presència de les finances europees vindria a sumar-se de manera molt ràpida a partir dels anys vint l'arribada de bancs espanyols com és el cas del Banc de Bilbao. Les principals entitats financeres als anys vint eren el Banc Hispano Colonial, la S.A. Arnús Garí, la Banca Arnús, la Banca Marsans i el Sindicat de Banquers.³⁹ Aquests bancs actuaven com a banca comercial, industrial i de valors i el seus millors anys seran els posteriors a la Guerra Mundial i els viscuts sota la dictadura de Primo de Rivera⁴⁰.

1.2

EXPANSIÓ TERRITORIAL I DIFERENCIACIÓ SOCIAL

Les característiques de l'evolució demogràfica expansiva i del procés de consolidació i creixement industrial descrits fins ara varen anar acompanyats d'un dels períodes de major expansió constructiva al llarg de la història de Barcelona. Fins aleshores, en el context espanyol de l'època cap altre gran ciutat va experimentar una urbanització amb un impuls tan extraordinari i a un ritme tan ràpid⁴¹. Aquest factor tingué una enorme importància ja que, en primer lloc, permeté absorbir la immigració arribada a la ciutat i, a més, impulsà al pròpia modernització de la indústria catalana⁴². Els

³⁸ Per a més informació sobre les xarxes tècniques elèctrica i del gas, veure CALVO, Angel. "Frank Pearson i la Barcelona Traction Light amb Power", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992, pàg. 180-202 i ARROYO, M.: *La industrial de gas en Barcelona (1841-1933). Innovación tecnológica, territorio urbano y conflicto de intereses*. Barcelona, Ediciones del Serbal, 1996

³⁹ Bona part d'aquests bans catalans més el de Bilbao els veurem intervenir en el negoci de l'abastament d'aigua a Barcelona a partir de 1920.

⁴⁰ Les entitats d'estalvi utilitzades per les classes treballadores eren altres. Cal destacar el Montepio Barcelonés, la Caixa de Pensions per a la Vellesa o Nostra Senyora de l'Esperança. CALVO (1995), pàg. 198-202

⁴¹ Pot ser amb l'única excepció de Bilbao

⁴² TAFUNELL, Xavier: "La construcción en Barcelona, 1860-1935: continuidad y cambio", dins AA.DD.: *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, VII Coloquio de Historia Contemporánea de España (M. TUÑÓN DE LARA, Dtor.), Madrid, Siglo XXI, 1992

ritmes d'edificació i la construcció de les infraestructures d'articulació del territori urbà seguí els cicles conjunturals econòmics i el capital immobiliari fou una de les inversions més productives i segures de la burgesia barcelonina. L'estructura urbana resultant d'aquest complex procés fou una ciutat que combinava el cosmopolitisme i l'avantguarda cultural i urbanística amb extenses zones mancades dels més elementals equipaments urbans.

L'expansió urbanística i constructiva i el creixement industrial no hagués estat possible sense disposar del territori necessari. El pla de Barcelona complia les condicions exigides. Al llarg del període objecte d'interès en aquesta recerca, Barcelona multiplicà la seva extensió per 6,7 vegades a través d'un llarg procés d'annexions del territori total o parcial dels municipis del Pla de Barcelona propers a la ciutat. A la taula següent es poden veure les etapes d'aquesta d'expansió territorial⁴³:

TAULA 2 EXPANSIÓ TERRITORIAL DE BARCELONA (1860 – 1933)		
ANY	EXTENSIÓ (en hm)	MUNICIPIS I TERRITORIS ANNEXIONATS
1860	1.467,85	Superfície de Barcelona en el moment de l'aprovació definitiva del projecte d'Eixample d'Ildefons Cerdà el 8 de juliol de 1860.
1897	6.045,55	Annexió el 20 d'abril dels municipis de les Corts, Gràcia, Sant Andreu de Palomar, Sant Gervasi de Cassoles, Sant Martí de Provençals i Sants.
1904	7.016,35	Annexió del municipi d'Horta. RD. de 9 de juliol de 1903
1920	7.924,95	Annexió de la Zona Franca (Hospitalet). Llei d' 11 de maig.
1921	9.600,05	Annexió del municipi de Sarrià. RD. de 4 de novembre.
1929	9.827,05	Annexió de la part del municipi de Sant Adrià corresponent a la riba dreta del Besòs. RD. de 5 de maig.
1933	9.880,05	Annexió de la zona sud-oest de l'Hospitalet. Acord municipal de 28 de juliol.

Tot i aquesta enorme expansió territorial, l'impacte del creixement de població barceloní provocà l'increment relatiu de la densitat demogràfica en el conjunt del període. Fou de 860 habitants per hectàrea el 1859, abans de l'expansió de l'Eixample i baixà a inicis del XX amb motiu de les annexions de 1897. El 1930, però, ja es situava en els 102,32 habitants per hectàrea amb màxims com els del districte Cinquè amb 1.023,6 h/hec.

Evolució de la propietat immobiliària

La densificació de l'ocupació humana del territori fou producte de l'augment experimentat per l'edificació. De 1860 a 1897 el número d'edificis construïts augmentà un 51% al territori de la Barcelona anterior a l'agregació; un 18% entre 1887 i 1897. De la mateixa manera que la població, la construcció

⁴³ ALZINA, J.. "Barcelona y su proyección en el tiempo", dins Cuadernos de Información Económica y Sociológica, números I-III, Barcelona, 1956, citat per MASSANA, C. – ROCA, F. : "Les fites i els mecanismes de la política urbana", dins SOBREQÜÉS I CALLICÓ, J. (Dtor.): *Història de Barcelona*, vol. 7, Barcelona, Enciclopèdia Catalana – Ajuntament de Barcelona, 1995, pág. 233

havia progressat més als altres municipis del pla de Barcelona amb una mitjana del 242% el 1897 sobre una base 100 el 1860 i amb extrems com Sant Gervasi amb el 359 % i Les Corts amb el 302 %⁴⁴. Entre 1902 i 1930 l'edificació a la nova Barcelona extensa es va multiplicar per dos. Des de la primera data a 1909 els permisos d'obres per a cases demanats a l'Ajuntament de Barcelona i la construcció d'edificis de nova planta experimenten una lleugera tendència a l'alça; el ritme és major entre 1910 i 1916; de 1923 a 1926 els increments són molt notables. A partir de 1927 s'estabilitza en cotes elevades⁴⁵.

Si es considera el conjunt de la ciutat més els municipis i territoris agregats de 1860 a 1933, des de 1856 a 1900 el número d'edificis s'havia duplicat i el mateix passà de 1902 a 1930. Malgrat aquest procés expansiu, la densificació d'ocupació per habitatge no disminuí; el 1860 era de 13,7 habitants per edifici i el 1930 de 18,9. El 1860 el 44% dels edificis tenien més de tres plantes i el 1900 el 48%. L'edificació extensiva que es produí a partir de la segona dècada del segle XX rebaixà al 40% el percentatge d'edificis amb més de tres plantes amb una forta tendència, però, a augmentar el número de plantes a partir del 1928⁴⁶.

Encara que de manera global es pot explicar l'expansió de la construcció a partir del creixement de població que experimentà Barcelona, l'evolució del sector com a negoci respon a factors força més complexos. Una anàlisi més acurada mostra el caràcter especulatiu del sector i el control de la burgesia sobre la propietat urbana en un mercat que com l'immobiliari era clau en les condicions de vida de gran part de la població barcelonina. El sector de la construcció no satisfieia la demanda d'habitatges al mateix ritme que es plantejava. Els efectes d'aquesta demanda no satisfeta va ser doble. D'una banda, tal i com ja s'ha indicat més amunt, el recurs a l'autoconstrucció, el barraquisme i altres formes d'habitatge marginal⁴⁷. En segon lloc, l'extraordinària ampliació del mercat de l'habitatge.

Les expectatives de benefici que aquest mercat produí motivaren un enorme volum d'inversions en els negocis immobiliaris, tan pel que fa a la compra i acumulació de terrenys objecte d'operacions especulatives com en les operacions de construcció d'edificis o en l'adquisició i possessió de cases de renda, molt nombroses a l'Eixample i a Ciutat Vella. Amb aquestes pautes, el sector de la construcció no va ser prou receptiu a la demanda social d'habitatge provocada pel corrent immigratori. La construcció reaccionà fins a 1930 amb aproximadament quatre anys de desfasament respecte de les onades de població nouvinguda a Barcelona⁴⁸.

⁴⁴ PARCERISA I JAUMÀ, J.: "Entorn del ritme d'urbanització i d'articulació econòmic-social del Pla de Barcelona a l'etapa 1900-1914", dins AA.DD.: *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1989, pàg. 300

⁴⁵ Dades de permisos d'edificació i de construcció d'edificis de nova planta a MASSANA-ROCA (1995), pàg. 236.

⁴⁶ MASSANA (1985), pàg. 21-22

⁴⁷ L'escassetat d'habitatges i la desproporció entre una demanda en augment i una oferta poc flexible i els efectes del fenomen dels rellogats i el barraquisme ja fou denunciat a l'època en repetides ocasions. Així, Aiguader i Miró assenyalava com el 1927 es comptabilitzaven 100.000 rellogats i 6.000 barraques amb 30.000 barraquistes. AIGUADER I MIRÓ, Jaume: *El problema de l'Habitació Obrera a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Institut Municipal d'Higiene de Barcelona, 1932

⁴⁸ TAFUNELL, Xavier: "La construcció en Barcelona, 1860-1935: continuïtat i canvi", dins AA.DD.: *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, VII Coloquio de Historia Contemporánea de España (M. TUÑÓN DE LARA, Dtor.), Madrid, Siglo XXI, 1992, pàgs. 12-20. Segons aquest autor cal considerar també altres factors com la renda familiar, la nupcialitat o el preu dels materials de construcció. A més, les pautes de comportament dels conjunt dels factors que intervenen en el sector immobiliari serien força complexes e imprevisibles a partir de 1914.

La inversió en sòl a Barcelona era ja una de les alternatives serioses de negoci cap el 1888. Des del mateix moment de les desamortitzacions i desvinculacions dels terrenys d'edificis eclesiàstics a la primera meitat del vuit-cents s'havien generat expectatives futures de fort guanys. Abans de l'aprovació del Pla d'en Cerdà el 1860 la reestructuració i acomodació de l'estructura agrària de la propietat precedent en el territori del futur Eixample va ser objecte també d'una intensa especulació. En aquest sentit, alguns autors manifesten la necessitat de replantejar-se el caràcter central del procés d'acumulació de capital a Catalunya i a Barcelona. D'acord amb aquest punt de vista, cal reduir la importància de la inversió industrial, considerar la del capital comercial i financer i atorgar un paper privilegiat a les inversions immobiliàries: *"Possiblement els nivells de beneficis industrials no foren considerats com a suficientment rendibles en relació a d'altres tipus de negoci; tal vegada el risc de la inversió es considerava massa elevat respecte a d'altres més segures; el fet, però, que sembla evident, és que els capitals només afluiren en una porció significativament limitada a la indústria, enfront de la dinàmica inversió experimentada pels sectors especulatiu del terciari, la borsa, la terra, i molt especialment el negoci immobiliari"*⁴⁹.

Tot i aquests precedents, caldrà esperar als anys noranta i a començaments del segle XX per què la construcció massiva a l'Eixample sigui una realitat després de la lenta evolució que havia tingut fins aleshores. Quatre són els factors que conflueixen en aquest anys per a accelerar el procés constructiu. En primer lloc, la nova llei d'Eixamples de 1892 delegà en els propietaris de sòl i edificis la iniciativa urbanitzadora a través de l'anomenada Junta d'Eixample, en la qual tot i la presència nominal de regidors municipals, de fet, era controlada pels propietaris. En segon lloc, les Ordenances Municipals d'Edificació van permetre la construcció en illa tancada, abandonant així els supòsits inicials de Cerdà al respecte. En tercer lloc, l'annexió de sis municipis del pla de Barcelona produïda el 1897 va suposar l'aplicació efectiva d'aquest projecte en un sentit extensiu i va contribuir a resoldre els problemes de coordinació d'ordenances i voluntats municipals que s'havien produït fins aleshores. Finalment, la repatriació de capitals colonials va injectar en els circuits financers catalans i barcelonins recursos suplementaris una part dels quals es va invertir en bens immobiliaris. Així, si el 1891-1892 la riquesa urbana de Barcelona representava el 10,3% del total espanyol, el 1902 representava ja el 16,7 si es considera el municipi barceloní després de les agregacions de 1897⁵⁰.

Les inversions en el mercat del sòl augmentaren de manera significativa al llarg de les tres primeres dècades del segle XX. En el període 1904-1915 tingueren un volum semblant als diners col·locats en operacions mercantils i de 1916 a 1920 encara foren superiors. Els anys 1922-1925 es donà d'un impuls extraordinari com a conseqüència de la crisi industrial de postguerra i de la recerca d'àmbits de negoci més segurs que l'industrial per als capitals acumulats amb la conjuntura expansiva de la Guerra Mundial⁵¹. Segons que sembla el ritme de les inversions immobiliàries seguint les conjuntures polítiques i econòmiques és diàfan a partir de 1923; l'estabilitat política assegurada per la dictadura primoriverista

⁴⁹ DÍAZ PEREIRA, Enriqueta: "La inversió de sòl a Barcelona en el procés d'acumulació de capital", dins AA.DD.: *El Pla de Barcelona i la seva història*, Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, La Magrana, 1984, pàg. 250-253. CAPEL (1990), pàg. 41, assenyala com els beneficis dels propietaris de terrenys rústics en la zona d'Eixample van ser extraordinaris, així, els preus del sòl es van multiplicar per 30, 60 o més i terrenys de 400-550 duros la mujada passaren a tenir un preu de 15, 20 o 30 mil duros.

⁵⁰ DÍAZ PEREIRA (1984), pàg. 252-253

⁵¹ DÍAZ PEREIRA (1984), pàg.255. El factor de conjuntura política de dretes es va produir també a partir de 1934 a Barcelona. MASSANA-ROCA (1995), pàg. 244-246.

augmenta les expectatives de les rendes urbanes. A la segona meitat dels anys vint es produeix la desacceleració de la fase alcista excepcional anterior. La taula 3 recull en números absoluts l'evolució del número d'edificis des de 1830 fins a 1930 comentada als paràgrafs anteriors⁵².

La divergència que s'observa entre demanda social d'habitatges i ritme constructiu es pot explicar a més de per la lògica de la recerca del benefici dels propietaris i els promotors, a partir de dues tendències permanents al sector immobiliari. En primer lloc, l'escassa intervenció de l'Administració pública per tal de corregir les desviacions produïdes per un mercat exclusivament al servei de la iniciativa privada. No més a partir dels anys vint, amb la legislació de cases barates, es produeix una tímida actuació pública i molt limitada pel caràcter paternalista i poc ambiciós de la normativa i dels projectes que impulsaren. En segon lloc, predominà al llarg de bona part del període 1888-1929 la figura del promotor ocasional, qui en qualitat de propietari de sòl urbà, vol fer-se amb un actiu generador de rendes: la casa de veïns destinada al lloguer. De 1860 a 1896 el 72% dels edificis aixecats a la ciutat respongueren a aquesta tipologia de casa de renda amb 5 o 6 plantes i 10 o 12 habitatges. I el 60% dels promotors que els aixecaren van fer una casa; no més el 12,8% foren promotors de 5 o més edificis. Encara a la dècada dels anys vint les empreses promotores conservaven força aquest mateix caràcter individual i així el 53,5% dels promotors ho eren d'un sol edifici, el 14 de dos i només el 21 construïen 5 o més cases.

TAULA 3 CREIXEMENT DE L'EDIFICACIÓ A BARCELONA (1850 – 1930)	
ANY	NÚMERO D'EDIFICIS
1850	8.455
1860	17.683
1882	26.426
1887	28.110
1897	32.460
1900	35.111
1910	37.512
1915	38.093
1920	40.274
1930	53.197

Entre les causes d'aquesta aparent manca de modernització cal destacar que el sector no oferia a curt termini una rendibilitat acceptable d'acord amb la inversió inicial. A finals del segle XIX la inversió necessària per a construir una casa de renda com les que s'han descrit era aproximadament de 100.000 pessetes. Donada la insolvència de bona part de la societat barcelonina, la demanda de construcció

⁵² Les dades procedeixen d'AIGUADER I MIRÓ, Jaume: *El problema de l'Habitació Obrera a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Institut Municipal d'Higiene de Barcelona, 1932

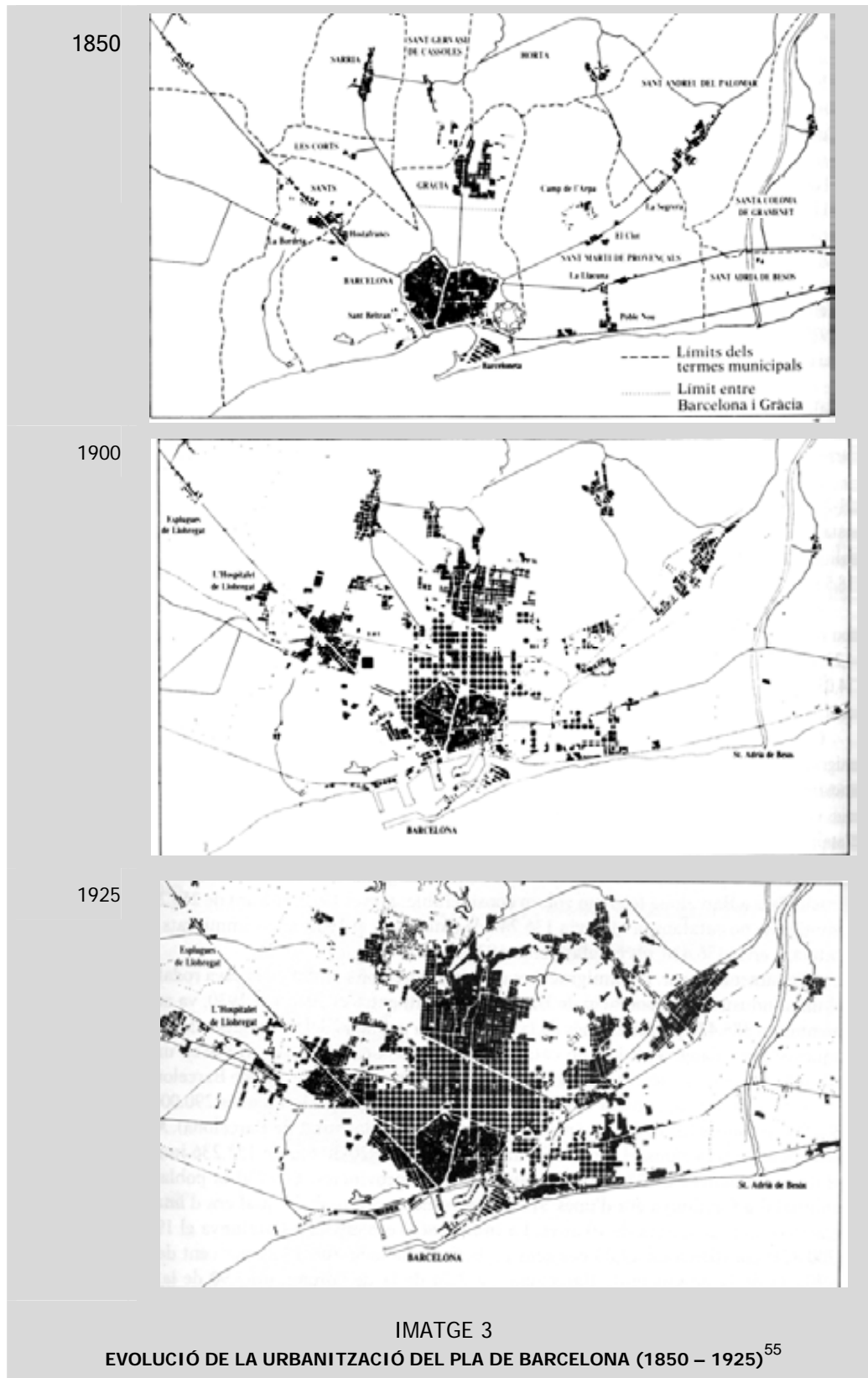
destinada a la propietat individual d'habitatges era escassa. D'aquesta manera, la cessió en lloguer individual i la tendència a la propietat vitalícia dels immobles eren la garantia d'una font de riquesa segura i estable. El resultat fou la construcció individualitzada i discontinua i una estructura de la indústria de la construcció quasi artesanal amb un capital fix escàs i el recurs a la fàcil disponibilitat de ma d'obra immigrada. Sovint les petites empreses de propietaris urbans individuals, dirigides per un mestre d'obres, necessiten nous capitals procedents de la indústria, el comerç o les professions liberals. Així, l'entramat social d'expectatives que esperen obtenir una rendibilitat duradora per a la seva inversió fou força complex i s'estengué molt més enllà de l'alta burgesia barcelonina.

L'estructura tradicional del sector immobiliari i la inversió esporàdica consegüent amb un ritme productiu d'edificis molt inestable produí l'endèmic dèficit en l'habitatge i l'augment ininterromput dels preus dels lloguers. De manera especial, en la dècada dels vint amb l'augment de la demanda generada per l'espectacular creixement demogràfic. En aquest context, ja ben entrat el segle XX començà a aparèixer la pressió per reduir l'impacte dels costos de l'habitatge sobre les classes treballadores. En primer lloc, les iniciatives promotores de les Caixes d'estalvi i els intents de les Lleis de Cases barates perseguí difondre la propietat individualitzada per habitatge. En segon lloc, els agents directors de la industrialització a Barcelona intentaren reduir les despeses salarials de moltes maneres i l'abaratiment dels lloguers era un element fonamental en aquesta estratègia. A més, determinats sectors més dinàmics de la propietat i la promoció urbana estaven interessats en reduir el preu de l'habitatge fos de lloguer o propietat per estimular una demanda força rígida. Complement d'aquesta múltiple pressió van ser diverses iniciatives legals com ara l'impost sobre els terrenys sense edificar (1911), el de plusvàlua de 1917 o el Decret Bugallal de 1920 que reduïa la llibertat de contractació de lloguers instituïda per una llei de 1842⁵³.

Caldrà esperar a la primera i segona dècada dels nou-cents per veure signes de dinamisme autènticament industrial-capitalista en el sector. La creació i expansió de les primeres grans empreses constructores es relacionarà amb les obres d'urbanització de Barcelona com és el cas de la Reforma interior; la construcció del metropolità; la urbanització de Montjuïc amb motiu, primer, del projecte d'Exposició d'Indústries Elèctriques i de l'Exposició Internacional de 1929, després, o les obres públiques impulsades per la Mancomunitat i la Dictadura. Aquestes empreses participaran en el mercat immobiliari i tingueren estrets lligams amb els principals grups financers de l'època com és el cas de Foment d'Obres i Construccions i el Banc Hispano Colonial. Les seves activitats s'estendran també a la construcció d'habitatges subvencionats per la Llei de cases barates de 1922. Bona idea del progrés que experimentarà aquest grup més dinàmic del sector immobiliari fou que l'integraven el 1916 set societats anònimes i 56 el 1934⁵⁴.

⁵³ Per aquesta síntesi de l'estructura de la inversió i promoció immobiliària a Barcelona en el període que s'estudia, s'ha utilitzat TAFUNELL (1992), pàg. 7-12, MASSANA (1985), pàg. 23-26, MASSANA-ROCA (1995), pàg. 237-238 i GABRIEL, Pere: *La transformació dels oficis a la construcció, el metall i els darrers artesans del tèxtil*, dins RÍQUER, B. de (Dir): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 154-156.

⁵⁴ MASSANA (1985), pàg. 26-27, MASSANA-ROCA (1995), pàg. 237-238

És també a la dècada dels vint quan el fenomen de construcció de l'extraradi es consolida, com una lògica conseqüència de l'expansió territorial i demogràfica de la ciutat i de la manca o l'alt preu de

⁵⁵ TERMES, J., "De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)", dins P. VILAR (Dtor), *Història de Catalunya*, vol. VI, Barcelona, Edicions 62, 1990

terrenys per a usos residencials a l'Eixample o als nuclis més privilegiats dels antics pobles del Pla de Barcelona. Aquest tipus de construcció marcà una alternativa en les pautes de la inversió i del mercat immobiliari tradicionals. Les zones a on es concentraren van restar al marge dels plànols oficials dels antics municipis i del mateix ajuntament de la ciutat; preferentment a la segona corona del Pla de Barcelona i sobretot a Sant Andreu i Horta. Els tipus d'habitatges que es construïren van ser edificacions unifamiliars en propietat. D'aquesta manera, la inversió inicial es valorà a un termini molt més curt que en el model de cases de renda de l'Eixample o Ciutat Vella. D'altra banda, aquest nou sistema intentà fer front a la congelació de lloguers esdevingut a partir de 1920 i permeté flexibilitzar la resposta inversora davant de factors econòmics desfavorables com era la situació inflacionista esdevinguda arran de la Gran Guerra⁵⁶.

La Barcelona extensa de finals del segle XIX

Les annexions territorials i el procés constructiu que s'han vist fins ara s'articularen en una estructura urbana que s'aniria definint a partir del nucli de Ciutat Vella i de l'ocupació de l'Eixample. Aquesta articulació, força complexa i problemàtica, pretenia vertebrar els diversos nuclis urbans del pla de Barcelona i els mitjans productius que s'hi instal·laren.

El procés agregacionista, molt dilatat per la pròpia resistència coordinada dels ajuntaments afectats, va eliminar les diferències fiscals en les taxes de consums que mantenien amb la ciutat al temps que unificava l'administració municipal i els criteris d'aplicació de les ordenances relatives a l'Eixample, ja que el Pla d'en Cerdà estava dissenyat per estendre's per Sant Martí, Gràcia, o Sants a més d'ocupar la major part del terme municipal de Barcelona. A finals del segle XIX, en el moment de l'annexió de 1897, l'Eixample estava, però, lluny encara d'aconseguir la suficient consolidació com per a articular el conjunt dels municipis agregats.

Des de l'aprovació del projecte d'Eixample fins a finals del vuit-cents la quadrícula ideada per en Cerdà s'havia anat urbanitzant en direcció a Gràcia entre el passeig de Sant Joan i el carrer Balmes. Les illes ocupades s'anaren farcint d'immobles de renda, casetes unifamiliars i grans edificis modernistes destinats a les famílies benestants de la ciutat⁵⁷. Les classes mitjanes i altes van prendre l'Eixample com el seu espai natural sense fums fabrils i amplis carrers i avingudes vorejades d'arbres. A finals de segle concentrava ja les residències de bona part de la Barcelona burgesa més dinàmica econòmicament, més combativa des del punt de vista polític i destinada a dirigir el futur de la ciutat; així, els sectors relacionats amb les professions liberals (enginyers, advocats o procuradors), el comerç, els negocis o la cultura⁵⁸. Als marges d'aquest Eixample central es localitzaren grans equipaments moderns com la Universitat, el

⁵⁶ LLOBET I LLOBET, Jaume: "Sistemes de construcció urbana en la formació de la Barcelona moderna", dins AA.DD.: *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1989, pàg. 283-284.

⁵⁷ TATJER MIR (1994), pàg. 146-147

⁵⁸ ROMERO MAURA (1977), pàg. 55-57

palau de Justícia, l'Escorxador, l'Hospital Clínic o la Presó Model. A més, immobles de renda amb habitatges petits i serveis deficients semblants a les tipologies dels municipis agregats. Des de l'Exposició Universal de 1888 fins les agregacions de 1897 l'Eixample havia experimentat un enorme ritme en el procés urbanitzador i així passà de tenir uns 64.000 habitants a pràcticament 110.000⁵⁹.

IMATGE 4
CARRER DE L'EIXAMPLE A FINALS DEL SEGLE XIX⁶⁰

Tot i aquesta evolució, la connexió de Gràcia i Sants amb l'Eixample, fou l'única peça en l'ordenació de la nova ciutat extensa que s'anava perfilant. Els municipis de Sant Martí, Sant Andreu, Horta, Sant Gervasi, Sarrià o Les Corts creixeren de manera dispersa i escassament relacionats entre si i amb la pròpia ciutat. Encara mancava consolidar les vies i els sistemes de comunicació de penetració al centre des de la corona exterior del pla de Barcelona i tampoc existia el projecte de creació d'anells de ronda per intercomunicar aquesta cinturó exterior de les poblacions agregades⁶¹. Cada barriada es relacionava amb una activitat determinada. Així, la Barceloneta amb La Maquinista, Les Corts amb Can Batlló, Sant i Hostafrancs amb L'Espanya Industrial, Sant Andreu amb la Fabra & Coats, Horta amb les bugaderes. Sant Gervasi o Sarrià apareixien com a espais de segona residència de la burgesia. Llevat d'aquests dos últims, els ex-pobles i barris annexionats *"formen grans descampats plens de deixalles, amb*

⁵⁹ TATJER MIR (1994), pàg. 146-147

⁶⁰ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1912. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 87

⁶¹ GUÀRDIA I BASSOLS, Jaume: "Estructura urbana", dins SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 87 i TORRES I CAPEL, Manuel: "L'estructura urbana de Barcelona. De les annexions a la Guerra Civil", dins SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 35-37.

*fàbriques, grans magatzems, casetes baixes i senzilles i barraques de marginats*⁶². No més, els nuclis històrics centrals dels antics municipis comptaven amb unes millors condicions d'urbanització. És el cas de Gràcia amb carrers empedrats, voreres i diverses places urbanitzades⁶³.

D'altra banda, l'Eixample havia d'esperar a convertir-se en el centre mercantil i financer que seria dècades més tard. El districte de la Llotja, que comprenia els barris de la Mercè i part del barri de la Ribera, era al tombant de segle seu de les operacions comercials al major i en ell es localitzaven la immensa majoria de les institucions financeres de la ciutat. La proximitat del port, la seu de la Borsa i del Casino Mercantil, el caràcter tradicionalment aristocràtic i burgès de la zona, l'oferta de cafès i hotels al costat del centre de negocis o la posició nuclear per a les dimensions de la ciutat d'aleshores eren factors prou favorables per a la centralitat de la Llotja⁶⁴. A més, les seus del poder municipal o de representació de l'administració provincial i de l'estatal, bé fos civil o militar, es localitzaven també dins els límits de la vella Barcelona.

Cap a la Barcelona metropolitana

Des de les agregacions de 1897 fins el 1929, l'estructura urbana de la ciutat experimentà intenses transformacions en una doble direcció. Una, la vertebració interna dels nuclis dispersos anteriors mitjançant la modernització i consolidació del sistema de transport, juntament amb la densificació de la xarxa urbana que anirà incorporant noves àrees al nucli consolidat de l'Eixample Central, Gràcia i part de Sants. A més, Barcelona ampliarà la seva àrea d'influència com a ciutat central de la regió metropolitana que s'anà configurant perifèricament. Ambdós processos, l'intern i el regional, foren l'expressió urbana i territorial de l'evolució demogràfica, industrial i constructiva que s'ha vist en els apartats anteriors d'aquest capítol.

A començaments del segle XX es podien constatar tot un seguit d'elements que evidenciaven l'escàs desenvolupament de la trama de l'Eixample com ara la petita longitud de la Gran Via, les dificultats de les comunicacions entre l'Eixample, Gràcia i les poblacions agregades o la feblesa de la urbanització al Poble Nou. Al llarg de les dècades següents s'amplia el centre amb la incorporació de nuclis de comunicacions i encreuament de vials com la plaça de les Glòries o la plaça d'Espanya. A més, la progressiva electrificació de les línies de tramvia modernitzà aquest sistema de transport i facilità el desplaçaments de persones entre el nucli central del Pla de Barcelona i les zones perifèriques. A la dècada dels vint s'incorporà el ferrocarril metropolità amb la línia del Gran Metro Liceu - Lesseps i el Metro Transversal, Bordeta - Plaça de Catalunya - Arc de Triomf.

⁶² PÉREZ BASTARDAS (1980), pàg. 23. Veure ROMERO MAURA (1977). Veure també TERMES, J. – ABELLÓ, T.: "Conflictivitat social i maneres de viure", dins SOBREQÜÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995

⁶³ SERRA RIERA, Enric: *Geometria i projecte del sòl als orígens de la Barcelona moderna. La vila de Gràcia*, Barcelona, Edicions UPC, 1995, pàg. 161

⁶⁴ COLELL I VIDAL, Albert: "El centro comercial y de negocios de Barcelona en el año 1896", dins, *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1989, pàgs. 441-452.

En aquesta xarxa de transport intern barceloní s'aplicaren modernes tecnologies comparables a les d'altres ciutats europees⁶⁵. Es donà prioritats, però, a les barriades més rendibles a on es localitzaven els sectors socials més solvents: dreia de l'Eixample, Gràcia i la connexió amb les zones altes residencials com Sant Gervasi, Sarrià, Bonanova o Tres Torres. D'aquesta manera, es reforçaren les diferències entre la Barcelona central benestant i els nuclis obrers perifèrics, la proximitat dels quals a les zones industrials feia innecessari cap sistema de transport modern⁶⁶. La mateixa lògica empresarial de benefici fou aplicada a altres xarxes tècniques urbanes a finals del XIX i al llarg de les tres primeres dècades del XX com és el cas de la distribució de gas, la il·luminació elèctrica o el telèfon⁶⁷.

Fins aquesta mateixa tercera dècada del segle XX no apareix un sistema general de transport de persones amb una xarxa radial moderna i connectada al circuit de carreteres catalanes impulsades per la Mancomunitat, primer, i la Dictadura, després. La progressiva utilització de l'automòbil, l'autobús i el camió es va correspondre amb la construcció d'aquesta xarxa viària. D'altra banda, les noves àrees industrials de Sants, l'Hospitalet, Sant Martí o Sant Andreu s'enllaçaren al port per ferrocarril dins un sistema relativament independent de la resta de la ciutat. Aquest enllaç port-indústria tingué la seva continuïtat en les comunicacions ferroviàries radials amb una lògica d'influència regional cap a Vilanova, Martorell/Igualada, Terrassa/Sabadell, Vic i el Ter i Girona/França⁶⁸.

El traçat ferroviari dins la ciutat fou un dels elements cabdals per a orientar la direcció del creixement urbà. L'enfonsament en rasa el 1882 de l'enllaç comprés entre la plaça de les Glòries i el carrer Urgell en direcció a Sants garantí en el seu moment l'expansió urbana de l'Eixample central cap a Gràcia. La resta del recorregut a nivell dificultà el procés expansiu amb un efecte barrera sobre les expectatives immobiliàries, en la localització de les activitats urbanes. Aquest efecte segregador fou particularment acusat a l'àrea de Llevant, a l'antic terme municipal de Sant Martí. Al llarg del primer terç del segle XX s'hi produí un important fenomen de desvalorització del sòl amb una major localització d'indústries, locals destinats a magatzems, vivenda obrera i una urbanització anàrquica fins a finals del segle XX⁶⁹. A més, la separació de la zona de Llevant del pla de Barcelona anul·là la tendència de creixement que havia iniciat l'Exposició Universal de 1888; d'altra banda, la pròpia orientació cap a ponent i cap al sud de l'expansió urbana a la segona i tercera dècada del XX fou potenciada per l'organització de l'exposició internacional prevista per al 1917 i ajornada fins el 1929.

Com es pot veure, l'espectacular creixement demogràfic, industrial i constructiu de la Barcelona dels anys vint fou ordenat segons una estructura urbana que respon als plantejaments anteriors i aquesta

⁶⁵ Segons DOMINGO I CLOTA, Miquel – SAGARRA I TRIAS, Ferran: "Les cases barates i el paper de l'habitatge popular a l'urbanisme contemporani", dins AA.DD., *Barcelona. Les Cases Barates*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Patronat Municipal d'Habitatge, 1999, la millora del transport col·lectiu fou un dels instruments més potents de l'estructuració urbana; molt més que els projectes de zonificació o planificació urbana engegats per l'Ajuntament de Barcelona i l'Administració de l'Estat, pàgs 30-31.

⁶⁶ OYON, José Luís: "Transporte caro y crecimiento urbano. El tráfico tranviario en Barcelona, 1872-1914", "Ciudad y Territorio", 94 (1992) i VOLTES BOU, pàg. 112-118

⁶⁷ GUÀRDIA I BASSOLS (1994), pàg.74-77

⁶⁸ TORRES I CAPEL (1995), pàg. 31-47

⁶⁹ Aquest efecte barrera dels enllaços ferroviaris interns i la segregació del Llevant ha estat destacat per diversos autors com ara CABALLÉ I ESTEVE, Francesc: "L'Eixample de Barcelona dins el territori de Sant Martí de Provençals, 1859-1897", dins AA.DD.: *Barcelona i l'espai català. Ciutat i articulació del territori*, IV Congrés d' Història de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1995, OYON (1992) i VOLTES BOU, Pedro: *Historia del abastecimiento de agua a Barcelona*, SGAB, 1967.

generà un sistema de diferenciació social i funcional per zones. La localització preferent de la demanda immobiliàries i l'estructura socio-professional de la població segons les diverses barriades són dos factors que permeten copsar de manera evident per al conjunt de la ciutat el fenomen de segregació esmentat.

El 1932 les zones centrals de l'Eixample i el centre històric es cotitzaven molt per sobre de la resta dins el mercat de sòl urbà. Li seguien les barriades ben comunicades i amb habitatges de qualitat de Sant Gervasi, Gràcia, el Poble Sec o Sants. En tercer lloc apareixien les zones altes de la ciutat; així, Bonanova o el Tibidabo. Finalment, les barriades obreres de Sant Martí i Sant Andreu amb gran demanda d'habitatges barats de lloguers per a treballadors. Els nuclis d'Horta i Les Corts, malament comunicats, tampoc eren objecte d'una alta demanda⁷⁰.

Pel que fa a l'estructura social i professional, es troba en relació directa amb la cotització de cada àrea. A inicis dels anys vint, el territori de l'antic municipi de Barcelona continuà concentrant el major nombre absolut i relatiu de contribuents per les tarifes de comerç, indústria, arts i oficis especialitzats i professions liberals. Les contribucions més altes es localitzaven a la dreta de l'Eixample, Gràcia i certes zones del nucli històric. Aquest centre residencial burgès monopolitzava pràcticament el 50% de la contribució territorial i total de la ciutat. Les zones centrals dels municipis agregats configuraren àrees de contribucions mitjanes i baixes reflex d'una petita burgesia propietària de cases, petits tallers i indústries o comerços. A l'extrem inferior es situaven les barriades obreres més marginals com la Barceloneta, el Raval, amplis sectors de l'extrem nord del pla de Barcelona i el Poblenou⁷¹.

2

LA INTERVENCIÓ MUNICIPAL EN L'ORDENACIÓ URBANA DE BARCELONA

Fins ara s'ha vist com el creixement experimentat per Barcelona fou ràpid i afectà diversos sectors de manera simultània. Tanmateix s'han pogut constatar alguns dels efectes diversos que el procés expansiu provocà en els diferents nivells de la societat barcelonina. Finalment, s'ha fet palès la manca d'ordenació en molts dels factors implicats. En aquest sentit, dins i fora de l'administració pública, no més l'Ajuntament de Barcelona va mostrar en certa mesura voluntat, capacitat i constància per a engegar realitzacions d'organització i control del creixement generat a la ciutat. Tot i la continuïtat d'aquesta tendència planificadora i de modernització i creació de serveis públics al llarg del període 1888-1929, la tasca municipal es veié limitada per diversos obstacles.

Entre d'altres, es pot destacar en primer lloc la pròpia manca de capacitat política de l'Ajuntament sotmès al control dels l'aparell provincial i central de l'estat. La insuficiència dels recursos financers que administrà el consistori fou el segon gran problema. Veus crítiques de denúncia al lamentable estat de les

⁷⁰ MASSANA-ROCA (1995), pàg. 244-249

⁷¹ TATJER MIR (1995), pàg. 115-119

condicions urbanístiques de la ciutat, com ara la dels higienistes, estimularen en determinades conjuntures els esforços municipals. De la mateixa manera, els grups polítics presents a l'Ajuntament engegaren al llarg del període programes de modernització dels serveis municipals o de planificació de l'espai urbà. Aquestes iniciatives sovint foren neutralitzades per l'oposició dels gran propietaris immobiliaris o dels reductes conservadors de la ciutat, afectats en els seus interessos per les reformes plantejades i amb una forta capacitat d'influència dins del propi consistori.

El resultat d'aquest procés dialèctic entre factors dinamitzadors i obstacles fou la realització d'un seguit de projectes urbanístics per tal de racionalitzar el desmesurat creixement de la ciutat, portats a terme molt parcialment, i la posada en marxa de serveis culturals, assistencials i higiènics, amb l'objectiu de disminuir els efectes de l'analfabetisme, la pobresa i la mortalitat que sacsejaven les classes populars barcelonines. Tot plegat, però, amb prou feines permeté contribuir a resoldre les deficiències més punyents, mentre que en conjunt palesà la incapacitat de les élites rectores de la ciutat per a fer front als múltiples i diversos efectes negatius del procés de creixement engegat. A més, els serveis públics urbans de major abast, com és el cas dels transports o les xarxes tècniques, es trobaren sotmeses al control del capital exterior i a la lògica del benefici privat.

2.1

LA GESTIÓ DELS SERVEIS PÚBLICS

Tot seguit es sintetitzen les principals característiques de la política seguida pels ajuntaments barcelonins en l'àmbit de l'ordenació del creixement de la ciutat i, particularment, en la gestió dels serveis públics que havien d'ajudar a vertebrar aquest creixement. L'anàlisi respon a una ordenació cronològica i política i es divideix en tres fases: ajuntament dinàstics, consistoris republicans i regionalistes i etapa de la dictadura de Primo de Rivera.

Ajuntaments dinàstics

Les propostes urbanístiques o de prestació de serveis que van fer els consistoris dinàstics des de 1876 fins a l'Exposició Universal de 1888 es caracteritzaren globalment per la renúncia explícita a plantejar grans obres de reforma o modernització urbanística davant el temor a contraure obligacions financeres massa àmplies que pugessin atemptar contra els interessos de la burgesia propietària. El conservadorisme ideològic, la manca d'instruments legals i la situació pressupostària precària van limitar molt notablement les iniciatives municipals. L'Ajuntament es limità a eliminar els obstacles per a la iniciativa privada i aquesta determinà la orientació urbanística, especialment en l'expansió de l'Eixample.

Les inversions privades seguien criteris de solvència dels destinataris dels serveis urbans proporcionats i reforçaren les expectatives urbanístiques del sectors centrals de la ciutat. *“Com en altres ciutats europees, durant la segona meitat del segle s’assisteix a un procés de redefinició de l’espai urbà estretament vinculat a la revolució tècnica del sistema d’abastament i distribució de l’aigua, del gas, de les xarxes de clavegueram, de la il·luminació elèctrica, de telèfon i, sobretot, de transport. Freqüentment es tracta, a més i al mateix temps, de sectors “punta” i de serveis públics, i encara que el control relatiu que els municipis exercien sobre determinades característiques i condicions d’aquestes infraestructures no era menyspreable, la ideologia del laissez faire tenia com a conseqüència el protagonisme de la lògica empresarial”*⁷²

IMATGE 5
EL PASSEIG DE GRÀCIA CAP EL 1873⁷³

En aquest sentit els Ajuntaments conservadors del període 1876-1881 ja marcaren algunes de les pautes a seguir. A tall d’exemple, és coneguda la gestió de Manuel Girona al front del consistori. Fou alcalde de Barcelona del 30 de maig de 1876 al 26 de febrer de 1877. Al llarg del seu mandat es van plantejar diverses reformes urbanístiques i la construcció de determinats serveis públics. En tots els casos, les directrius foren la preocupació per l’estalvi pressupostari i la tendència a concentrar les millores a la Barcelona Vella o a l’Eixample central. En matèria fiscal Girona afirmava que *“es preciso tener presente asimismo la dificultad de aumentar los ingresos municipales y sobre todo la imposibilidad de recargar más los impuestos, pues los directos están ya sobrecargados, y los indirectos se resienten de todo aumento, porque se favorece el fraude y el contrabando, mermando los productos”*. Tanmateix, es refereix a diverses actuacions municipals que es van

⁷² GARCÍA, A. – GUARDIA, M. – MONCLÚS, F.J. – OYÓN, J. L.: *Arquitectura i ciutat a l’Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona, UPC, 1988, pàg. 138-141.

⁷³ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1912. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 147

portar a terme sota el seu mandat seguint aquestes pautes. Així, la canalització de les rieres de l'Eixample, el trasllat de l'Hospital de la Santa Creu o la construcció del mercat de la Boqueria⁷⁴.

L'evolució seguida per l'anomenat Pla Baixeras abans de 1901 palesa igualment la tendència general descrita. Josep Angel Baixeras presentà a l'Ajuntament el 20 de gener de 1879 el seu Avantprojecte de Reforma i Millora Interior de Barcelona. El consistori l'aprovà definitivament el 3 de gener de 1881. Baixeres projectà l'obertura de tres vies interiors i la reforma integral de la ciutat vella amb desaparició d'illes senceres i la creació, de fet, d'una nova ciutat. L'oposició dels propietaris d'immobles fou aferrissada.

L'Associació de Propietaris de finques urbanes de Barcelona i la seva zona d'Eixample va considerar que el projecte era perjudicial pels als seus interessos i demanaren l'anul·lació del projecte. Després de diversos recursos de l'Ajuntament i dels col·lectius de propietaris davant del Govern, l'aprovació definitiva el 1887 i la subhasta pública per a l'adjudicació de les obres resultà fracassada per la influència de la burgesia urbana. Finalment, s'acordà executar les obres parcialment a càrrec de l'Ajuntament i reduir el pla inicial a l'obertura de les tres vies projectades. Caldrà esperar a la reorganització de la Hisenda Municipal de 1905, dins un nou context polític municipal, per a començar les obres i tot i així es reduïren a la construcció de la via A, l'actual via Laietana.

La manca d'execució efectiva del pla de sanejament per Ciutat Vella i l'augment de població que rebia contínuament provocà una major densitat demogràfica i la degradació continua de les condicions d'habitabilitat dels seus immobles. A més, abans de 1888 no s'havia reformat la seva xarxa de clavegueram, essencial per a reduir les elevades taxes de mortalitat i els freqüents brots epidèmics, cada vegada més preocupants. L'actuació de l'Ajuntament en aquest aspecte palesà el seu escàs marge de maniobra i es limità a la subhasta i adjudicació d'obres de construcció de petits trams de carrers, però sense una idea de conjunt, ni una programació sistemàtica⁷⁵.

Malgrat el que s'acaba de veure, a partir de la dècada dels vuitanta, s'imposà una lenta però creixent intervenció municipal en matèria de serveis urbans. Tímidament, s'iniciava una nova etapa de preocupació municipal per la imatge de la ciutat i per la creació d'espais i edificis públics representatius de la modernitat i europeïtzació que es desitjava per la ciutat. Als períodes de mandat com alcalde del liberal Rius i Taulet (1881-1884 i 1885-1889) la ciutat rebé impulsos favorables als gestos simbòlics en matèria de serveis i d'ornament urbà. La voluntat de convertir Barcelona en una ciutat cosmopolita, capaç de superar la seva condició provinciana, xocava amb els criteris financers restrictius imperants al conjunt de l'etapa anterior a 1901⁷⁶. La mostra més coneguda d'aquesta nova voluntat fou la decisió d'impulsar l'organització de l'Exposició Universal, un projecte precisament nascut d'una iniciativa privada que es mostrà impotent per fer-ho realitat

⁷⁴ Veure GIRONA, Manuel: *Nueve meses de alcalde primero de Barcelona. Memorandum*, Barcelona, 1877. Alguns d'aquests projectes apareixen també a CALL I FRANQUEZA, Domingo. *Colección de los artículos que con el epígrafe "Mejoras de Barcelona" publicó en el Diario de Barcelona*, Barcelona, Suc. de Ramírez y Cia., 1878. Call i Franqueza fou president de la Comissió d'Hisenda de l'Ajuntament de Barcelona el 1872 i diputat provincial a les eleccions de març de 1877, les primeres de la Restauració. Les seves idees sobre fiscalitat municipal influïren especialment la política municipal del període 1876-1881. Fou partidari de reimplantar els consums; als anys revolucionaris s'havien suprimit i substituït per un impost sobre la riquesa.

⁷⁵ GUÀRDIA I BASSOLS (1994), pàg. 78

⁷⁶ GRAU – NADAL (1997), pàg. 72

L'any 1891 suposà una nova fita en aquesta línia de major intervencionisme. En primer lloc, s'aprovà el Pla de sanejament del subsòl de Garcia Faria; es publicaren unes noves ordenances municipals més estrictes en matèria urbanística, sanejament i condicions mínimes d'habitabilitat. A més, es creà l'Institut Municipal d'Higiene amb l'objectiu de modernitzar i centralitzar les intervencions municipals en aquesta matèria. Segons Horacio Capel i Mercè Tatjer, aquest canvi de tendència tindria molt a veure amb la percepció de sectors influents que dins el consistori van defensar la idea que no era suficient la repressió davant la conflictivitat social i que calia prendre altres mesures de defensa. Les Lleis d'Eixample i el protagonisme que anaven adquirint els ajuntaments dins la legislació liberal del moment amb competències exclusives sobre urbanisme, beneficència, instrucció primària, vigilància o serveis sanitaris permeten parlar d'una fase de transició cap a la ciutat postliberal. Es tractava de *"mantenir el funcionament d'una col·lectivitat urbana amb un gran equipament productiu i de regular les conflictives relacions entre capital i treball"*⁷⁷. En efecte, els perills de riscos sanitaris per a les classes burgeses i la prevenció de la conflictivitat social, la inquietud de la burgesia davant el record del Sexenni serviren com a base necessària per a promoure determinades intervencions municipals.

Consistoris republicans i regionalistes

Amb la crisi colonial de 1898 i els triomfs electorals de les forces republicanes i regionalistes a partir de 1901 s'inicia a Catalunya el context en el que es posa en pràctica la voluntat de superar el marc polític de la Restauració amb la innovació i modernització de la societat i l'economia sota el liderat del capitalisme industrial i financer. El nou projecte tingué com a epicentre l'objectiu de convertir Barcelona en una gran ciutat europea amb infraestructures i serveis públics moderns: electrificació, polítiques sanitàries, hospitals moderns, nous transports i una cultura política de servei públic en la institució municipal.

Aquest programa d'actuació formà part especialment de l'ideari de la Lliga regionalista que veurà la ciutat de Barcelona com la gran capital, l'instrument clau en els seus projectes de regeneració econòmica i modernització social. El catalanisme es va mostrar com a essencialment metropolità i el municipalisme amb el desenvolupament de noves i més àmplies competències per a l'Ajuntament fou la base inicial de la seva línia d'actuació. Barcelona es convertí així en un element dinamitzador i moralitzador de la política regeneracionista de la Lliga. A Barcelona calia posar en pràctica noves fórmules polítiques i noves pràctiques administratives. Els models per aquesta renovació no es cercaren a la capital de l'estat ni comptaren amb el recolzament financer dels ministeris. El catalanisme es definí

⁷⁷ CAPEL, Horacio – TATJER, Mercè: "Reforma social, servicios asistenciales e higienismo en la Barcelona de fines del siglo XIX (1876-1900)", "Ciudad y Territorio" 89 (1991), pàg. 93

com a alternativa europeitzadora i defensà i impulsà iniciatives “europees” com l’Exposició Universal de 1888, ja que evidenciaven la voluntat metropolitana i cosmopolita de la ciutat⁷⁸.

La Lliga aspirava a convertir Barcelona en una ciutat plenament europea, condició bàsica per a esdevenir una metròpoli industrial, capital d’una regió desenvolupada amb identitat pròpia. A més, l’intent catalanista de forjar Espanya com un estat modern segons l’estil europeu, integrador de la realitat catalana i capaç de permetre el desenvolupament de les possibilitats que el futur podia oferir-li, havia de partir també del model barceloní. D’aquesta manera, la Lliga pretenia definir el seu propi espai polític, lluny del caciquisme liberal/conservador i lluny també de la política provincial i estrictament municipal practicada pel republicanisme radical la primera dècada del segle XX. Per a Busquets *“El cambio de la estrategia a nivel municipal va a tener claras repercusiones en la escala de los proyectos urbanísticos de la ciudad. Este nuevo “partido industrial”, como más adelante va a ser denominado, necesita un proyecto vertebrador y ambicioso para Barcelona que sea capaz de generar la idea de ciudad capital, como el que el último tercio del siglo XIX habían conseguido ciudades como París y Nueva York, pero sobre todo Berlín y Viena”*⁷⁹.

La pràctica política de la Lliga, en relació al paper que destinà a Barcelona com a centre dinamitzador de la identitat nacional catalana, tingué una evolució no gens fàcil. En primer lloc, l’evolució política liderada per la Lliga a Barcelona i a Catalunya fou diferent a la del conjunt de l’estat i xocà freqüentment amb els interessos dominants espanyols. En segon lloc, el mateix desenvolupament de la resta de la societat catalana a començament del segle XX tampoc havia arribat a un nivell suficient. En aquest sentit, Barcelona serví com a model modern i europeu per a altres poblacions catalanes. Tanmateix, la ciutat havia d’impulsar el potencial econòmic català davant altres pols industrial espanyols. D’altra banda, els èxits electorals foren força limitats i fluctuants fins després de 1909 i no es consolidaren fins el 1914. Tot i l’hegemonia que aconseguí al consistori a la Primera Guerra Mundial, la progressiva radicalització social i la crisi del sistema polític de la Restauració suposaren altres obstacles per a la tasca dels regionalistes a l’Ajuntament. A més, la integració dels sectors socials dominants conservadors en el projecte lligaire va ser cada vegada més compromesa quan determinats projectes urbanitzadors i de serveis públics xoquen amb la resistència dels propietaris i a mesura que es van anar imposant les posicions polítiques de força dins de la burgesia davant el sindicalisme català de tendència anarcosindicalista⁸⁰.

Es poden destacar dos conjuntures especialment interessants per a interpretar la política urbana de la Lliga. La primera compren els anys 1901-1903 i correspon al període inicial de renovació política de l’Ajuntament de Barcelona després dels consistoris liberal/conservadors. El 1902 s’inicia el programa municipal de reorganització dels serveis i de reforma administrativa. El triomf electoral republicà el 1903 suposa un canvi de rumb en aquest inici⁸¹. La segona fita clau fou l’activitat desplegada els anys 1908 i

⁷⁸ CASASSAS, Jordi: “Batallas y ambigüedades del catalanismo”, dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992, pag. 127-140. Aquesta línia d’actuació va ampliar el seu àmbit amb la Mancomunitat de Catalunya, dins una intensa tasca de coordinació de les diputacions provincials i de recolzament als municipis catalans.

⁷⁹ BUSQUETS, Joan: *Barcelona. Evolución urbanística de una ciudad compacta*, Madrid, Mapfre, 1992, pag. 164

⁸⁰ COLOMINES I COMPANYS, Agustí: “Barcelona a la darrerria del segle XIX: condicions de vida i actituds públiques”, dins AA.DD.: *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d’Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d’Història, 1989, pag. 257-258.

⁸¹ JULIÁN (1988), pàg. 101-102

1909. En aquell moment es discutia al Congrés dels Diputats la Llei d'Administració Local de Maura que plantejava atorgar als municipis una major autonomia i disponibilitat de recursos en la gestió dels serveis públics. La Lliga, que tenia en la política territorial i urbana una de les bases de la seva afirmació nacionalista, intentà dotar de contingut el projecte maurista amb un intens treball parlamentari al Congrés dels Diputats i de portes endins amb la reflexió i difusió del seu ideari municipalista.

En aquests context i dins l'esperit regeneracionista, europeitzador i noucentista de "normalitat europea" que s'anava imposant a la ciutat en els mitjans intel·lectuals del catalanisme conservador, amb fortes simpaties del republicanisme nacionalista, es celebraren el primer Congrés d'Economia i el primer Congrés de Govern Municipal. El Congrés d'Economia fou organitzat el 1908 per la Societat d'Estudis Econòmics i tingué un desenvolupament dispers i superficial. Força més transcendent fou la tasca engegada al Congrés de Govern Municipal. A càrrec de la Joventut Nacionalista, es plantejà com a continuació i desenvolupament del Congrés d'Economia. Representà l'inici de moltes iniciatives de caire modernitzador i basades en models europeus posteriorment portades a terme per l'Ajuntament de Barcelona, la Diputació o la Mancomunitat de Catalunya⁸².

En la inspiració del congrés confluïren dues tendències envers les polítiques municipals. El socialisme municipal anglosaxó, representat per Joan Vallés i Pujals⁸³ i el model prussià, defensat per Vidal i Guardiola al diari *La Catalunya*. Convocat el 27 de març de 1909 per aquest diari, el Congrés de Govern Municipal comença el desembre de 1909 i tingué com a eix de debat la concreció d'un programa de govern local com a afirmació de la nació catalana. Aquest objectiu general va ser desglossat en quatre nuclis de reflexió: l'organització municipal i la coordinació amb organismes de decisió política superior; cultura, art i acció social; urbanització, obres públiques i higiene; hisenda i municipalització de serveis públics⁸⁴.

També per al republicanisme radical d'àmbit barceloní fou una peça fonamental en la seva estratègia política el domini de l'Ajuntament. La Unió Republicana a partir de 1901 i el Partit Republicà Radical des de 1909 mantingueren la tradició municipalista dels republicans espanyols, segons la qual els ajuntaments havien de ser dipositaris de la democràcia i el progrés enfront del caciquisme de les diputacions i els partits monàrquics.

El paper de caixa de ressonància de la política catalana que exercí l'Ajuntament de Barcelona fou explotat de manera constant per la pràctica municipal radical. La primacia de la política sobre la gestió *"serà una tesi reiteradament defensada pels edils radicals, els quals tendeixen a convertir els plens municipals en sessions pseudo-parlamentàries o mítings de propaganda més ocupats a debatre grans principis ideològics de cara a la galeria que no*

⁸² Una realització immediata continuadora d'aquest ideari fou la creació del Museu Social, a l'estil de Museu de Paris i del d'Edimburg. Fou una plasmació concreta de l'impuls d'intervenció social portat a terme conjuntament per l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona i, posteriorment, la Mancomunitat. La seva vida activa anà de 1910 a 1919 i el seu principal objectiu fou proporcionar instruments científics de planificació social i modernització econòmica als poders de les tres institucions esmentades: Veure COLOMINES I COMPANYYS, Agustí: "El Museu Social", dins RIQUER, Borja de (Dtor), *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 160-161.

⁸³ Vallés i Pujals fou posteriorment membre del Consell de la Mancomunitat i Conseller d'Obres Públiques en el govern de la Generalitat de 1933 a 1935. Les seves idees sobre socialisme municipal i municipalització de serveis seran d'especial interès al capítol cinquè d'aquesta recerca a on s'analitzarà la política hidrològica de l'Ajuntament de Barcelona a la primera dècada del segle XX.

⁸⁴ MASSANA - ROCA (1995), pàg. 224-226

*pas per a discutir sobre problemes comuns*⁸⁵. D'altra banda, aquest "aparador" municipal permeté al radicalisme mostrar-se com a defensor de les necessitats de les classes populars barcelonines com ara la construcció d'escoles, la millora de la infraestructura urbanística de les barriades obreres o la creació de brigades eventuais per donar feina a treballadors aturats.

L'Ajuntament de Barcelona fou una font de finançament per al partit Radical, el qual actuava com centre d'un complex sistema de clientele. Els nous regidors elegits agraïen els recolzaments rebuts nomenant nous empleats municipals o atorgant permisos de serveis sota jurisdicció de l'Ajuntament. D'aquesta manera, molts funcionaris i proveïdors municipals foren fidels als radicals⁸⁶. En aquest sentit, la corrupció administrativa que havia estat proverbial en temps dels ajuntaments dinàstics i que fou emprada ja en el segle XX ocasionalment per membres de totes les filiacions polítiques, tingué en el republicanisme radical un usuari molt freqüent.

Precisament fou aquest un dels factors fonamentals de la greu crisi que comença a patir aquesta formació a l'Ajuntament de Barcelona a partir de 1910. Iniciatives municipals costoses i poc útils i actuacions fosques de determinats regidors causaren l'alarma de companys de partit i el descrèdit del Partit Republicà Radical, sense que l'esforç de Lerroix i dels líders locals com Mir i Miró o Serraclara per atenuar els escàndols donés resultat⁸⁷. Amb les eleccions de 1911 el PRR perd la majoria absoluta al consistori a favor de la Lliga amb la corresponent manca de control sobre la distribució de subvencions i de contractació de personal.

A partir de 1913 el radicalisme es converteix en minoria al consistori barceloní. Davant la negativa de la majoria catalanista a consensuar cap tinença d'alcaldia radical, el bienni 1916-1917 suposà la posada en pràctica de tàctiques obstructionistes dels Partit Radical enfront la gestió lligaire en matèria de serveis públics. Aquesta actitud no passà de ser retòricament antiburgesa i a la pràctica es produí l'acostament radical a les posicions regionalistes. La conflictivitat i la tensió social generades pels efectes de la guerra europea sobre les classes treballadores barcelonines permeteren als radicals practicar la denuncia sorollosa i arbitrar alguns intents de solució des del poder municipal després de la seva victòria electoral de novembre de 1917. El 6 de desembre es produí la primera elecció d'alcalde dins el consistori un cop acabats els nomenaments de reial ordre. El càrrec fou ocupat per radicals fins el maig de 1919. A partir d'aquest moment i fins el cop d'estat de Primo de Rivera la pràctica política municipal del PRR restà subordinada a la Lliga, tot i que continuà la censura verbal implacable⁸⁸.

Pel seu cantó, la política urbana de l'esquerra catalana mantingué discrepàncies de tàctica política amb la Lliga. En el fons, però, va estar d'acord en qüestions com el sanejament administratiu municipal, el pressupost de cultura, l'Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques o la reforma interior. En el seu manifest "La democràcia en el govern de la ciutat", el republicanisme catalanista proposà el 1909 la seva posició enfront de la Lliga i dels radicals com a superació de les conseqüències de la Setmana Tràgica.

⁸⁵ CULLA I CLARÀ, Joan B.: *El Republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986, pàg. 235.

⁸⁶ Aquest és també el punt de vista de PÉREZ BASTARDAS (1980), pàg. 110.

⁸⁷ CULLA (1986), pàg. 235-239

⁸⁸ CULLA (1986), pàg. 241-372. Veure també CULLA I CLARÀ, Joan B.: "El municipi, pedestal i calvari del lerrouxisme barceloní. L'Ajuntament de Barcelona 1909-1915", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de *L'Avenç*, 58 (març 1983)

Entre les qüestions anunciades, figurà la consideració de Barcelona com a metròpolis de Catalunya i la voluntat de convertir el seu ajuntament en un instrument democràtic capaç d'impulsar actuacions de govern autènticament reformadores i afavoridores de la situació de les classes treballadores. Així, fou proposada la reforma del municipi amb l'augment del salari dels empleats per tal d'evitar el clientelisme. Altres mesures havien de ser la organització de l'accés al treball, la millora de la xarxa d'escoles, la generalització de l'assistència social al subproletariat, la continuació de la reforma interior de Ciutat Vella i la reforma de la hisenda municipal. Tanmateix, aquesta formació política es mostrà partidària de la municipalització dels serveis públics per tal d'augmentar el patrimoni municipal, sanejar la seva fiscalitat i no repercutir en excés sobre els salaris dels treballadors l'esforç impositor indirecte⁸⁹.

A partir de 1901 l'inici del procés de superació dels procediments caciquils en les relacions polítiques dins l'àmbit municipal a Barcelona anà acompanyat de l'afirmació de la capitalitat barcelonina i d'una major implicació municipal en la gestió i dinamització dels serveis i les infraestructures urbanes. Aquesta evolució es produí, com ja s'ha pogut veure, dins d'un marc econòmic de modernització i diversificació de les estructures econòmiques a la ciutat. Tot plegat, conduí a una nova definició de les relacions de les forces polítiques dominants a l'Ajuntament amb les velles classes dominants i els representants del nou capitalisme industrial. En aquest sentit, es pot parlar dels estrets vincles que van mantenir determinats regidors i formacions polítiques municipals amb la banca local i les societats subministradores de serveis i constructores d'infraestructures.

El creixement de la ciutat, els avenços tècnics i la nova política municipal generà enormes expectatives de benefici i va atreure capitals propis i forans. Les elits tradicionals, nissagues fabrils i financeres, diversificaren els seus negocis; els nous inversionistes, polítics, financers, juristes, també es sentiren atrets. El procés esclatà definitivament a la segona dècada del segle XX, un cop que les tendències de gestió municipal més esquerranes van fracassar: "*(...) superat l'afany municipalitzador de la primera dècada per part dels republicans, en la mesura que el lerrouxisme caminava vers la moderació i el regionalisme anava augmentant el seu pes electoral, quedaren afermades les bases per a iniciar un peculiar model de desenvolupament capitalista de la ciutat*"⁹⁰.

Aquest context és el que explica l'aparició d'empreses barcelonines relacionades amb la construcció d'obra pública, l'electrificació, el transport, el sanejament o la neteja. Als seus consells d'administració hi figuraran llinatges clàssics del món industrial, comercial i financer, nou vinguts republicans enriquits en la conjuntura bèl·lica de la Gran Guerra i financers i industrials de noves branques productives vinculats als regionalistes. Algunes d'aquestes empreses són Construccions i Paviments SA (1911), Cubiertas y Tejados (1916), Foment de la Propietat (1912), Companyia Anònima de Funiculars i Ascensors (1917), Tramvies de Barcelona SA (1905), Catalana de Gas i Electricitat, única subministradora des de 1923 i Energia Elèctrica de Catalunya SA (1911).

Probablement les societats més emblemàtiques foren Foment d'Obres i Construccions (1900), General d'Asfalts i Portland Asland (1901) i la Societat Espanyola de Construccions Elèctriques. Foment d'Obres, amb vinculacions amb la Banca Mas-Sardà, s'especialitza en obra pública vinculada a la

⁸⁹ MASSANA – ROCA (1995), pàg. 226-231

⁹⁰ CAÑELLAS, Cèlia – TORAN, Rosa: "El creixement urbà i la política", dins Riquer, Borja de (Dtor), *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 74

renovació d'infraestructures i serveis que es va imposant a Barcelona: construcció de la xarxa de col·lectors de sanejament, concessió de la conservació del clavegueram, construcció de molls al port, servei d'escombraries, neteja i rec de la ciutat, urbanització del recinte de l'Exposició Internacional de 1929 i construcció dels grups de cases barates a finals de la dècada dels vint. General d'Asfalts centrà la seva activitat en l'expansió constructiva de la ciutat i mantingué fortes connexions amb el Banc Hispano-Colonial. Per la seva banda, la Societat Espanyola fou beneficiària de les concessions de dotació i manteniment de l'enllumenat elèctric públic de Barcelona⁹¹.

Pel que fa al paper jugat per la propietat urbana, la tendència és de consolidació respecte del període anterior a 1901. Els propietaris de sòl urbà es constituïren en un grup de pressió encara més poderós ja que actuaren unitària i corporativament en defensa dels seus interessos especulatius sobre el sòl i d'increment de la rendibilitat dels immobles de renda. El 1907 culminà el procés d'unificació d'associacions menors en la formació de la Cambra Mútua de la Propietat Urbana. Posteriorment, un real decret regulà la creació de la seva continuadora, la Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona. La seva actuació es centrà en primer lloc en fer front als industrials, que pressionen per baixar els preus dels lloguers i al moviment obrer, que introdueix reivindicacions en el preu i les condicions dels habitatges. En segon lloc, es tracta de reduir la pressió fiscal amb l'oposició a l'impost sobre solars sense edificar (1911), sobre millores (1917) i al de plusvàlua, també de 1917. En tercer lloc, augmentar els beneficis amb la lluita per l'anul·lació del decret Bugallal de congelació de lloguers (1920) que provocà la crítica permanent de la Cambra al sistema democràtic i la defensa del corporativisme i el recolzament al règim de Primo de Rivera. En quart lloc, els propietaris foren en general partidaris de fomentar les obres d'infraestructura públiques que revaloritzaven els solars i els immobles com ara la urbanització de gran vials de circulació, la pavimentació de carrers, l'enllumenat o el metro. Es mostraven, però en desacord amb el sistema de finançament seguit per l'Ajuntament quan requeria un esforç major del que estaven disposats a fer. Tanmateix, miraven amb recel els plans d'urbanització que afectaven àrees àmplies i limitaven la seva capacitat d'actuació, com era el cas del Pla d'Enllaços.

El llarg procés seguit pel Pla d'Enllaços permet comprovar com, sent la plasmació de la idea de ciutat moderna i funcional que la Lliga i el republicanisme nacionalista tenien per a Barcelona, patí els efectes de l'oposició de la propietat urbana, seriosament afectada per determinats principis que contenia el pla. Dins el context que envoltà les decisions municipals dels primers ajuntaments no dinàstics i que ja s'ha explicat anteriorment, es convocà un concurs de projectes per a un pla urbanístic d'organització de l'espai barceloní posterior a les agregacions. S'atorgà el veredict de guanyador al projecte presentat pel francès Lleó Jaussely i fou aprovat definitivament per l'Ajuntament el 1907.

El Pla d'Enllaços partia de la crítica que ja havien fet sectors intel·lectuals de la Lliga a la ciutat ideada per Cerdà; es rebutjava la seva concepció homogènia i igualitària. Calia una ciutat jerarquitzada i monumental, en la qual els diversos tipus d'activitats urbanes estiguessin localitzades en àrees diferents; a més, calia integrar el transport, els grans eixos de comunicacions i connectar la ciutat amb els municipis agregats. Barcelona no havia de ser una ciutat ruralitzada com pretenia Cerdà. Més encara, es tractava

⁹¹ CAÑELLAS, Cèlia – TORAN, Rosa: "El creixement urbà i la política", pàg. 74-75

de construir “una gran metròpoli a través de la qual es pugui projectar Catalunya en el món”⁹². El pla havia de permetre la projecció metropolitana de la ciutat.

El Pla Jaussely representava una nova fase en la política municipal en matèria d'urbanisme ja que aspirava a un planejament global de solució als grans problemes organitzatius de la ciutat per sobre dels urbanístics immediats. Seguint models britànics i tayloristes, es proposava una ciutat zonificada funcionalment: el centre històric, l'Eixample residencial i representatiu i les àrees industrials perifèriques agregades. Tot i que el Pla d'Enllaços ha estat considerat com “la formació perfecta de la concepció burgesa de la ciutat i aquest fet explicaria la seva acceptació i perdurabilitat”, fou durament criticat per les associacions de propietaris. La seva oposició i la debilitat financera municipal el feren fracassar. “Malgrat el suport dels professionals, partits nacionalistes i republicans d'esquerra i alguns sectors de la Lliga, el pla no es va poder realitzar pels impediments posats per la Cambra de la Propietat, entre altres raons. En realitat, era impossible aplicar la seva lògica econòmica que suposava la racionalització del mercat del sòl a través de la desaparició de l'especulació parasitària i uns ajuntament democràtics finançats mitjançant la transferència de rendes generades per la mateixa expansió urbana”.⁹³

La majoria regionalista present a l'Ajuntament de Barcelona a partir de 1914 tornà a impulsar la iniciativa del Pla d'Enllaços. Ara, però, es tracta del Pla General d'Urbanització de Barcelona aprovat el 1917, amb aspiracions força més modestes i simplificades. Es renuncià a la planificació global i es limità pràcticament a conservar els cinturons de ronda, els grans parcs projectats i els enllaços ferroviaris. A més, respectà els vials tradicionals i la topografia de la ciutat. Tot i així, tornà a ser durament criticat per la Cambra de la Propietat Urbana i per publicistes afins com Mas i Yebra o Carreras i Candi⁹⁴.

A més de la denúncia de les pretensions planificadores municipals, es qüestionaren els mètodes que l'Ajuntament pretenia fer servir. Segons els propietaris, la política urbanística havia de continuar en mans de la Comissió d'Eixample que tenia un pressupost independent del municipal; d'aquesta manera, es podia limitar la despesa que generaria els projectes del consistori si restaven no més al seu estricte control. Com la Comissió de Foment havia de gestionar la nova política urbanística, la d'Eixample estava condemnada a desaparèixer. Davant la manca de col·laboració de la Cambra de la Propietat, el Pla General es veurà molt devaluat. Tot i així, la ciutat no va tenir un altre pla urbanístic general aprovat oficialment fins el comarcal de 1953. Bona part del projecte de 1917 fou executat al llarg de les dictadures de Primo de Rivera i del general Franco. Així, la urbanització definitiva de Montjuïc de 1923 a 1929 o l'arranjament de la plaça de les Glòries i l'obertura parcial de primer cinturó de Ronda ja en temps de l'alcalde Porcioles. Amb el Pla General es va impulsar la sistematització de les zones destinades a parcs a Barcelona en llocs prèviament acordats entre l'Ajuntament i les associacions de propietaris urbans. La tasca portada a terme per l'arquitecte Forestier i Rubió i Tudurí, director municipal de parcs i jardins, intentà respondre a la necessitat d'atorgar àrees verdes a la ciutat industrial i millorar el seu

⁹² SOLÀ -MORALES, Ignasi de: “La ciudad colonial europea”, dins AA.DD., *Cerdà, urbs i territori. Una visió de futur*, Madrid, Fundació Catalana per a la Recerca i Electa, 1994, pàg. 146

⁹³ JULIÁN (1988), pàg. 60-62

⁹⁴ MAS Y YEBRA, J.A.: *Conferencia sobre el plano de Enlaces y los pueblos agregados*, Barcelona. Fomento de Intereses de Bancos, 1918. Del mateix autor, “El plano de Enlaces y general de urbanización en su aspecto jurídico”. Revista de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona, núm. 120 (desembre 1917), pàg. 12-13. CARRERAS CANDI, F.: “El plano de Enlaces y General de urbanización”. Revista de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona, núm. 119 (novembre 1917), pàg. 1-3

guarniment. Del model organitzatiu dispostat en cercles concèntrics que van dissenyar, l'Ajuntament havia adquirit ja 72 hectàrees el 1910 i 450 el 1924⁹⁵.

L'estratègia seguida per la Cambra de la Propietat per aconseguir els majors rendiments per a les propietats dels seus associats fou la pròpia dels grups de pressió. Entre altres formes d'actuació, cal destacar la participació i influència en els organismes decisoris de gestió de l'administració pública com el propi consistori o la Comissió especial d'Eixample⁹⁶. A més, es practicà assíduament la persuasió de l'opinió pública mitjançant la publicació d'informes, diaris i revistes i l'organització de congressos, mítings i actes de tota mena⁹⁷.

Fins el 1923 les formacions polítiques presents a l'Ajuntament de Barcelona no desenvolupen programes polítics a l'entorn de les qüestions urbanístiques i dels serveis públics diferents als que s'han exposat fins ara. Be hagin estat conservadors, catalanistes, radicals o reformistes, els responsables municipals s'han mostrat respectuosos amb la supremacia de la iniciativa privada en la urbanització i la gestió i planificació dels serveis públics a Barcelona. Segons Cèlia Cañellas i Rosa Torán *“La solidesa amb que s'havien implantat les velles elits, el grau d'afinitat que aconseguiren amb els dissenyadors de la línia regionalista i l'oportunisme d'un ambiciós sector del radicalisme republicà conformaren un sòlid bloc de poder econòmic i urbà, capaç de superar els canvis polítics i les trames socials dels cinquanta anys restauracionistes”*⁹⁸.

Etapa de la dictadura

Un cop es va produir el cop d'estat de Primo de Rivera, el 13 de setembre de 1923, el consistori barceloní sorgit de les eleccions municipals de 1922 va ser suspès per reial Decret del 30 de setembre de 1923 i l'alcalde i els regidors substituïts per altres procedents dels vocals associats, importants contribuents i representants de les corporacions de la ciutat. L'Ajuntament restà sota la tutela directa del Governador civil. El funcionament i les competències dels nous ajuntaments havia de ser regulat per l'Estatut municipal de 8 de març de 1924. Els mecanismes electorals que s'hi preveïen no van funcionar a Barcelona, com a la majoria de ciutats i la composició del nou consistori va ser fruit de les tensions entre l'alcalde tinent coronel Álvarez de la Campa, qui pretenia mantenir els regidors sorgits el 1923, i el governador civil, qui volia promocionar homes de la Unió Monàrquica Nacional. La dimissió de l'alcalde i

⁹⁵ BUSQUETS (1992), pàg. 182-186. Veure també BOSH I ESPELTA, Josep: “Nicolau M. Rubió i Tudurí, director de parcs i jardins municipals”, dins AA.DD., *Nicolau Marià Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1989

⁹⁶ El Pla urbanístic municipal de 1917 preveia un canvi radical en la gestió urbanística de l'Ajuntament ja que l'execució de l'obra pública havia de ser responsabilitat de la Comissió de Foment i això implicava a la pràctica la desaparició de les atribucions tradicionals de la Comissió d'Eixample. Els anys 1918-19 foren d'una forta polèmica entre la Cambra de la propietat i l'Ajuntament entre d'altres també per aquesta causa. JULIAN 1988, 104-105.

⁹⁷ MASSANA (1985), pàg. 31-331 i MASSANA-ROCA (1995), pàg. 238-243. Aquests mètodes d'actuació els veurem aplicats igualment en l'àmbit de la lluita a l'entorn del model d'abastament d'aigua que hauria de tenir la ciutat.

⁹⁸ CAÑELLAS, Cèlia – TORÁN, Rosa: *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 37

de 17 regidors neutrals es saldà amb el nomenament del baró de Viver, Darius Romeu i Freixa, i de regidors de la Unió Patriòtica. Aquest Ajuntament es mantingué fins a la dimissió de Primo de Rivera⁹⁹.

La dictadura primoriverista no havia previst cap programa d'actuació municipal concret per a Barcelona. D'aquesta manera. “(...) Els consistoris o bé llanguien en l'absoluta apatia dels seus teòrics responsables o bé quedaren en mans d'interessos afavoridors dels negocis i de conxorxes, i si en el camp de les realitzacions, aquestes s'ajusten a l'ideari de l'anticatalanisme primoriverista fou més per l'acció directa dels acòlits del dictador que no pas per l'acció col·lectiva dels consistoris els quals fins i tot van tenir dificultats per reunir-se en ple”¹⁰⁰.

IMATGE 6
LA PLAÇA DE CATALUNYA EL 1929¹⁰¹

Dins l'àmbit urbanístic, l'actuació d'aquests Ajuntaments fou l'aplicació a escala barcelonina de la política de grans realitzacions que la Dictadura engegà en el conjunt de l'estat. Es portaren a terme obres públiques que ja havien estat projectades els anys anteriors a 1923. Així, la prolongació de la Gran Via i la Diagonal, la urbanització de la plaça de Catalunya o el soterrament de la línia ferroviària entre plaça de

⁹⁹ Veure TORAN, Rosa: “La darrera etapa de la monarquia restauracionista; la Dictadura de Primo de Rivera i la Transició al canvi de règim”, dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989, pàg. 127. També BALCELLS 1995, 285-290

¹⁰⁰ TORAN (1989), pàg. 127

¹⁰¹ VALLÈS, Edmon: *Història de Catalunya en Imatges (1888-1931)*, Barcelona, edició especial per a la Caixa d'Estalvis de Sabadell, 1977, pàg. 52

Catalunya i plaça Molina. Però el projecte que absorbí bona part de l'activitat del consistori fou la urbanització de la muntanya de Montjuïc i la preparació de l'Exposició Internacional. La Dictadura s'aproprià d'aquest projecte d'exposició llargament madurat per regionalistes, autonomistes i radicals. Amb un pressupost de 180 milions de pessetes, dels quals 52 foren aportats per l'estat, finalment fou inaugurada el 19 de maig de 1929¹⁰². Si bé l'operació propagandística per al règim va ser efectiva, per a l'Ajuntament de Barcelona suposà un espectacular augment del dèficit municipal; el 1920 era del 26% dels pressupostos, el 1930, tot just acabada l'exposició, pujava al 58,5%¹⁰³.

Els anys de la Dictadura van ser força beneficiosos per als interessos de la burgesia urbana de Barcelona. En primer lloc, al desembre de 1923 es produí la liberalització del preu dels lloguers i mesures de desgravació i subvenció per tal de fomentar l'edificació. A més, manifestaren una forta atracció pels organismes corporatius de gestió urbana i de planificació de la ciutat i la seva influència augmentà en aquests aspectes. La Cambra de la Propietat Urbana participà, entre altres, a la Comissió Especial d'Eixample, a la Junta Municipal de Solars, al Patronat de l'Habitació o a la Junta Mixta d'Urbanització i Aquarterament. La tramitació de l'Estatut Municipal de 1924 i la conseqüent adaptació de la legislació municipal barcelonina fou un dels pocs motius d'inquietud ja que plantejava augmentar les atribucions del consistori enfront dels grups de pressió dels propietaris de sòl i immobles urbans. De la mateixa manera, altres normes que, impulsades per l'aparell polític de la Dictadura amenaçaven la llibertat del dret de propietat, com ara el registre d'arrendaments foren contestats per la Cambra de la Propietat.

Així, doncs, en el conjunt de l'etapa restauracionista no es van superar les tendències de subordinació de l'actuació municipal en matèria urbanística i de serveis públics als interessos de les élites socials i econòmiques de la ciutat. I aquesta va ser una constant fos quina fos la conjuntura política o econòmica. Caldrà esperar als anys de la Segona República i la Guerra Civil per que els grups polítics presents al consistori formulin programes d'actuació orientades a disminuir la segregació social en aquest àmbit, iniciatives que foren durament contestades per la burgesia urbana de Barcelona¹⁰⁴. No més després del 19 de juliol de 1936 es donaren les condicions per a intentar executar les propostes de les formacions polítiques i sindicals obreres sobre urbanització i edificació. Per sobre de diferències concretes, coincidien en la necessitat de crear un nou model de gestió municipal capaç de superar el control del capital privat sobre el creixement urbà i d'acabar amb la distribució classista del sòl i els serveis urbans.

¹⁰² BALCELLS (1995), pàg. 290

¹⁰³ FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M: *Burgesa i revolucionària. La Barcelona del segle XX*, Barcelona, Flor del Vent Edicions SA, 2000, pàg. 151.

¹⁰⁴ Carme MASSANA (1985), pàg. 414-421, enumera diversos anàlisis socialistes i comunistes al voltant dels serveis urbans i la intervenció municipal en matèria d'habitatges obrers. A la publicació socialista *Justícia Social* van aparèixer un seguit d'articles sobre política municipal el desembre de 1933, poc abans de les eleccions municipals de 1934. En ells es defensava la capacitat d'actuació municipal com agent d'una política social, en la qual s'havia d'incloure la construcció pública d'habitatges i l'explotació per via administrativa dels serveis públics urbans: aigua, gas, electricitat els autobusos, els tramvies i el metro. El Bloc Obrer i Camperol presentà a les mateixes eleccions de 1934 un programa municipal en el qual també es proposava la municipalització dels serveis i l'actuació directa dels ajuntaments en la construcció de cases per obrers i d'obres d'infraestructura a les barriades populars. Les despeses haurien d'estar finançades per una fiscalitat progressiva sobre les fortunes i els solars sense edificar. D'altra banda, a la Llei de Sanejament de poblacions, aprovada al Parlament de Catalunya el 9 de juny de 1936 es facultava els ajuntaments a expropiar les cases malsanes i a obligar els propietaris a efectuar obres de sanejament o a carregar les despeses sobre ells en cas de negativa a millorar els seus immobles.

2.2

SUBORDINACIÓ ADMINISTRATIVA I INSUFICIÈNCIA FINANCERA

Les realitzacions municipals referides a urbanisme i serveis públics es van trobar mediatitzades al llarg del període que s'estudia per altres dues constants a més de les anteriors: la pròpia estructura organitzativa i dependència política municipal i la migradesa dels recursos pressupostaris. En primer lloc, a partir de les agregacions de 1897 l'alcalde de Barcelona, com era el cas de Madrid, deixà de ser elegit pels regidors i es nomenat directament pel govern mitjançant reials ordres. Això provocà una situació de progressiu distanciament entre els alcaldes i el consistori, més intens a partir de 1901 amb els triomfs electorals de republicans i regionalistes. Les competències de l'alcalde eren àmplies per tal de controlar l'actuació municipal. Podia suspendre els acords del consistori si els considerava contraris a la legislació estatal; tenia control directe i permanent sobre les tres comissions municipals permanents (Governació, Hisenda i Foment), presidides habitualment per tres tinentes d'alcalde; exercia la presidència del ple de l'Ajuntament, controlava els acords dels negociats i presidia la comissió especial de contractació de personal.

En segon lloc, les competències municipals en matèria urbanística i de serveis públics era sotmesa a la legislació perifèrica de l'estat; es a dir el Govern civil i la Diputació provincial. D'altra banda, el plenari no més s'encarregava habitualment de resoldre afers de tràmit i no exercia un control efectiu sobre el treball de les comissions. Tot plegat, generava una enorme manca d'agilitat en la resolució dels expedients engegats, amb la qual cosa la figura de l'alcalde s'enfortia més. *"(...) el municipi es trobava ofegat pel centralisme administratiu i l'alcalde passava llargues temporades a Madrid per tal de desencallar en els ministeris els afers de Barcelona"*¹⁰⁵

Dos organismes municipals més contribuïren a fer jugar l'Ajuntament un paper de submissió als interessos dels sectors socials més poderosos de la ciutat. El primer, la Comissió d'Eixample. Establerta a partir de la llei de Règim especial d'Eixample de 1892 i efectiva a Barcelona des de 1895, era integrada per 5 regidors i 5 propietaris i presidida per l'Alcalde. Tenia competències sobre els pressupostos, els projectes tècnics, els expedients d'expropiació i la contractació de personal tècnic. Malgrat que el ple de l'Ajuntament havia d'aprovar els seus acords, a la pràctica, però, fou *"un ajuntament dins l'Ajuntament"*¹⁰⁶. El segon organisme fou el cos de vocals associats. Integraven la Junta Municipal en un número idèntic al de regidors. Aquesta junta controlava i aprovava els pressupostos municipals. Els vocals representaven els contribuents de la ciutat elegits per sorteig entre diversos nivells de quotes corresponents a les categories fiscals. El cos de vocals associats fou un formidable instrument de pressió de la burgesia barcelonina sobre les actuacions municipals i, de manera especial, sobre les reformes impulsades a partir de 1901.

¹⁰⁵ BALCELLS, Albert: "Vida i institucions polítiques", dins SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 262

¹⁰⁶ BALCELLS (1995)

D'altra banda, la qüestió de la hisenda municipal fou un altre factor clau per determinar la capacitat intervencionista de l'Ajuntament en el procés de creixement de la ciutat. En el període dels ajuntaments liberal-conservadors anteriors a 1901, i amb l'excepció de la conjuntura de l'Exposició de 1888, la tendència dominant va ser restrictiva en el finançament d'iniciatives de progrés urbanístic que generessin despeses extraordinàries. Per contra, s'intentà eixugar el dèficit anterior arrossegat des de l'etapa 1868-1874¹⁰⁷.

Es va procurar arribar a una entesa amb els creditors municipals i amb la Diputació per a disposar de condicions més favorables en la negociació del deute municipal. A més, es tractà de consolidar el sistema de recaptació de consums i lluitar contra el frau fiscal en aquest àmbit. Dins l'impuls agregacionista de l'Ajuntament de Barcelona, no fou aliena aquesta qüestió com a mesura per unificar l'espai fiscal al conjunt del Pla de Barcelona, ja que la ciutat tenia una fiscalitat més onerosa¹⁰⁸. Amb aquesta situació permanent, i amb un règim fiscal en el qual els impostos indirectes de consums suposaven el major percentatge, les despeses generades pels projectes urbanístics i la modernització dels serveis municipals eren cobertes en gran part per l'emissió de deute municipal.

Com l'increment de l'activitat urbanística produïda des de començaments del segle XX i la consegüent necessitat de nous serveis públics no va anar acompanyada de l'imprescindible augment dels ingressos, el deute municipal es va multiplicar a mesura que avançà el període. De fet, de 1901 a 1929 oficialment es reconeixia al consistori que les despeses ordinàries havien de ser cobertes amb els ingressos ordinaris procedents d'impostos; a la pràctica, una part dels recursos procedents dels emprèstits es destinaren a cobrir necessitats ordinàries¹⁰⁹. D'aquesta manera, als anys vint i inicis dels trenta la situació econòmica de l'Ajuntament era ja tant delicada que va arribar a hipotecar la política de millora de les condicions de vida i de la cultura dels barcelonins que els ajuntaments de la Segona República intentaren porta a terme¹¹⁰.

Al llarg de les dues primeres dècades del segle XX, depenent de conjuntures polítiques i econòmiques determinades, van ser diversos els moments en que les forces presents al consistori es proposaren solucionar aquest problema endèmic a l'Ajuntament de Barcelona. Probablement el més conegut sigui el contracte de tresoreria i de reconversió del deute públic municipal acordat per la Comissió especial de Tresoreria, reforma i Obres extraordinàries amb el Banc Hispano Colonial segons bases aprovades el 20 de desembre de 1905. L'acord, a més de permetre posar en marxa el Pla de reforma Interior, conegut com a Pla Baixeras, va suposar la reorganització i sanejament parcial de la hisenda municipal. Aviat, però, les dificultats tornen a manifestar-se.

Els pressupostos presentats el desembre de 1908 per a l'exercici següent pel president de la Comissió d'Hisenda, Francesc Layret, tenien com a objectiu primordial reduir el dèficit de l'Ajuntament de

¹⁰⁷ Aquesta era la política desenvolupada per la Diputació de Barcelona respecte dels deutes municipals de la província i cal recordar que els pressupostos municipals havien de comptar amb el vist i plau d'aquesta institució. GABRIEL, Pere: "Entre liberals i conservadors: 1880-1898", dins RIQUER, B. de (Dtor): *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, pàg. 336.

¹⁰⁸ GRAU – NADAL (1997), pàg. 30-35

¹⁰⁹ El 1913 no més el 34,6% de la despesa extraordinària es destinava obres públiques. El 1915 el 39,6% anava per al pagament de despeses pendents. BALCELLS (1995), pàg. 287.

¹¹⁰ SUDRIÀ (1988), pàg. 44 i BALCELLS (1995), pàg. 289

Barcelona. Es reconeixia que l'endeutament era encara alt malgrat l'acord amb l'Hispano Colonial i "bloquejava la possibilitat de mantenir i vigoritzar el ritme de les obres públiques barcelonines que l'Ajuntament actual considera com a necessitat pública i popular"¹¹¹. La solució proposada pel consistori de majoria republicana fou la superació del tradicional recurs a l'endeutament i a l'augment de les taxes de consums amb repercussió sobre les condicions de vida populars. Es tractava d'implantar un nou impost, amb la perspectiva de la imminent aprovació de la Llei d'Administració Municipal, l'anomenada Llei Maura. Aquest nou arbitri carregava amb un 2% l'arrendament de finques urbanes; a canvi s'havien de suprimir impostos sobre la neteja, la conservació de clavegueres, els parallamps, el reconeixement d'edificis o les llicències d'obres.

La proposta es basava en la idea de modificar l'estructura impositiva municipal, ja que la propietat urbana rebia una forta fiscalitat estatal, però molt minsa per part de l'Ajuntament. Dels ingressos municipals de 1908, el 71,40 % procedia dels consums, l'11,50 de la indústria i el comerç i no més un 1,60% de la propietat immobiliària. Amb el nou arbitri proposat aquest percentatge havia de pujar al 3,50%. D'aquesta manera, es gravava una font directa de capital dels sectors benestants de la ciutat, donat que el consistori no volia pressionar més el consum popular. La forta campanya d'oposició que generà aquest projecte va fer que els pressupostos de 1908 fossin prorrogats per l'any 1909¹¹².

Un cop més, una norma legislativa d'àmbit estatal motivà un nou projecte fiscal municipal per intentar fer front a la permanent deficiència pressupostària. La Llei de supressió de l'impost de consums de 12 de juny de 1911, aprovada amb Canalejas com a president del govern, donà alè a la campanya a favor de l'impost únic¹¹³. A Barcelona la idea fou especialment ben acollida en les fileres del Partit Republicà Radical qui desenvolupà una campanya al diari *El Progreso* a favor de l'impost únic que havia de substituir els consums suprimits per la Llei Canalejas. El grup radical presentà una moció al consistori l'any 1914 amb vistes al pressupost de 1915. La moció argumentà que calia augmentar els ingressos municipals per a millorar la situació econòmica de l'Ajuntament i desenvolupar els serveis urbans. Calia gravar la propietat urbana ja que aquesta es beneficiava dels serveis urbans sense contribuir-hi amb la pujada de valor que els seus immobles tenien amb la urbanització municipal. L'oposició dels interessos afectats es tornà a manifestar. El mateix va succeir posteriorment amb altres reformes tributàries del mateix signe com l'impost de millores urbanes de 1918, l'impost municipal sobre l'increment del valor dels terrenys de 1919 o l'impost sobre solars, previst a l'Estatut Municipal de 1924¹¹⁴.

¹¹¹ PÉREZ BASTARDAS (1980), pàg. 200

¹¹² PÉREZ BASTARDAS (1980), pàg. 201-205

¹¹³ La idea de l'impost únic procedia de la doctrina del britànic d'Henry George, proposada en la seva obra *Progress and Poverty* (1879), i consistia en concentrar els impostos sobre la renda de la terra i suprimir les càrregues fiscals sobre la indústria, ja que aquesta obtenia els seus beneficis del treball. La difusió de les idees de George a Espanya impulsà una Lliga espanyola per a l'impost únic i diverses publicacions afins. MASSANA (1985), pàg. 388 i següents.

¹¹⁴ MASSANA (1985), pàg. 388-396

2.3

POLÍTICA URBANÍSTICA
DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA

Tot i la visió que es pot desprendre dels paràgrafs anteriors, l'Ajuntament de Barcelona era, de bon tros, el més actiu de Catalunya en matèria urbanística i de serveis urbans. Des de mitjans del segle XIX l'augment dels pressupostos ha estat constant i així a la dècada dels cinquanta amb una població de 160.000 habitants l'Ajuntament tenia unes despeses de 5.000.000 de rals de velló; el 1890 sobre 300.000 habitants, el pressupost era de 14.000.000 de pessetes. Encara en pessetes constants els pressupostos augmentaren més que la població¹¹⁵. El 1914 les despeses efectuades pel municipi barceloní foren de 47.300.000 pessetes, mentre que les del conjunt dels altres ajuntaments catalans foren de 39.900.000 pessetes. El 1924-25 de 85.500.000 i 47.500.000 respectivament i el 1932 de 135.400.000 ptes i 67.400.000. Es a dir, no només els pressupostos barcelonins eren majors que la resta dels altres ajuntaments catalans, el seu ritme de creixement també fou major¹¹⁶. Aquesta evolució financera expansiva es traduí també en l'augment del número d'empleats i dels serveis municipals prestats; d'aquesta manera, cap el 1900 l'Ajuntament de Barcelona era ja la major empresa de la ciutat pel nombre de treballadors amb 2.594 empleats, més 100 bombers a temps parcials i 700 treballadors eventuals de neteja, jardineria i arranament de vials¹¹⁷.

Precisament l'Exposició Universal de 1888 marcà l'inici d'un període de constant increment de les despeses municipals i, de fet, amb aquest esdeveniment, i les transformacions urbanes que portà associades, l'Ajuntament mostrà la voluntat de superar la seva incapacitat anterior per resoldre el reptes de la construcció material de la ciutat anhelada¹¹⁸. Des d'aquesta data fins el 1929 va ser una de les etapes "més espectaculars en avenços tècnics de tota la història. Això es va traduir a Barcelona en obres d'electrificació, pavimentació, clavegueram, etc., així com la multiplicació de xarxes de transports i comunicacions. La coincidència amb períodes de prosperitat industrial va afavorir aquests avenços". Pel que fa a l'electrificació urbana es comença al 1885 amb la rambla de Sant Josep; el seu ús més espectacular es donà el 1929 amb la il·luminació dels espais emblemàtics de l'Exposició Internacional de Montjuïc i de la seva "Font Màgica" a càrrec de l'enginyer Carles Buigas. La pavimentació amb empedrat i amb paviment asfàltic s'anà introduint a partir de la darrera dècada del segle XIX; el ritme, però, fou lent i xocà amb el continu aixecament dels paviments per a la instal·lació de xarxes tècniques, els cables i les conduccions de les quals compartien el subsòl públic urbà sense regularització eficient. La modernització definitiva del clavegueram engegà amb la Comissió d'Estudi municipal de 1884, a on destacà la tasca de Pere Garcia Faria. El seu projecte d'urbanització del

¹¹⁵ ARRANZ, Manuel: "Els serveis municipals", dins GRAU, R. – LÓPEZ, M., *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona, 1988, pàg. 544.

¹¹⁶ SUDRIÀ I TRIAY, Carles: "Una societat plenament industrial", dins AA.DD., *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1988, pàg. 44

¹¹⁷ ARRANZ (1988), pàg. 545

¹¹⁸ SUDRIÀ (1988), pàg. 44. Veure també al respecte GRAU, Ramon – NADAL, Margarida: *La unificació municipal del Pla de Barcelona 1874-1897*, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa, 1997, pàg. 120

subsòl aprovat el 1891 preveia l'ampliació dels 35 km inicials molts deteriorats a 213 km de noves galeries pluvials i d'aigües residuals ¹¹⁹.

Aquestes i altres realitzacions urbanístiques i de serveis públics obra de l'Ajuntament de Barcelona tingueren un sentit d'ordenació del procés de creixement general de la ciutat; però, al mateix temps, es van fer sovint com a intervenció que havia de facilitar, complementar i anar al ritme de les inversions privades en sòl, edificació i infraestructures. Des d'aquest punt de vista, la política urbana municipal era un element més de les transformacions econòmiques i urbanes sotmeses a les lleis del benefici capitalista.

Gómez Ordóñez i Solà Morales proposen analitzar l'evolució de la construcció d'infraestructures a Barcelona en relació a les transformacions físiques i urbanes que provoquen. Per a clarificar aquest anàlisi, suggereixen una periodització de les inversions en infraestructures. Així, parlen de la infraestructura "colonial", compresa entre el segon terç del segle XIX i començaments del XX. La següent fase seria la infraestructura de "foment" que ocuparia les tres primeres dècades del segle XX fins el 1936. A la fase "colonial" destacaren els ferrocarrils, la construcció i explotació de serveis urbans bàsics com l'abastament d'aigua, el projecte de sanejament de García Faria i les inversions inicials en electrificació. L'acumulació de capital aconseguit amb aquestes inversions restà en mans estrangeres en molts casos i fou d'una importància extraordinària, comparable només a la inversió que es produeix a partir de la dècada dels seixanta del segle XX. La fase de "foment" localitzà les inversions, procedents de capitals locals, en sectors que induïren directament creixement urbà; així, l'electrificació dels tramvies, i la construcció dels ferrocarrils de Catalunya i del ferrocarril Metropolità ¹²⁰.

Aquesta subordinació de l'actuació municipal a l'evolució general de l'acumulació de capital producte de l'expansió urbana ha estat objecte d'anàlisi també per part de Manuel Arranz qui ha constatat com els serveis urbans municipals no foren coordinats ni integrats dins un programa general ¹²¹. Van ser fruit d'un procés acumulatiu fet a salts i mediatitzats per factors ideològics, polítics i econòmics. La visió parcial dels problemes a resoldre i les solucions conjunturals restaven a més devaluats per debats polític estèrils i per l'escassetat dels recursos financers disponibles. Segons el mateix autor, a finals del segle XIX, els criteris de la política municipal oscil·lava entre dues doctrines. El programa liberal de respecte a la llibertat d'empresa, per una banda, i, per l'altre, la tradició intervencionista municipal basada en competències i serveis amb arrels seculars. El punt d'equilibri trobat fou la reserva per a la política municipal dels serveis que ja prestava l'Ajuntament des de temps enrera com ara el proveïment alimentari, el d'aigües potables o el sanejament. En els casos de serveis nous i sense precedents històrics es deixà actuar la iniciativa privada. Fou el cas del transport col·lectiu o de l'electrificació.

Sembla que la voluntat dels consistoris de tombants de segle fou la d'anar més enllà dels límits assenyalats per la normativa municipal imposada pels poders estatals en aquells serveis que l'Ajuntament es reservà. Així, amb l'objectiu de prevenir aldarulls i reduir les taxes de mortalitat i

¹¹⁹ JULIAN, Immaculada: *L'urbanisme a Barcelona entre dues exposicions (1888-1929)*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, 1988, pàg. 106 i següents.

¹²⁰ GÓMEZ ORDÓÑEZ, J.L. – SOLÀ MORALES, Manuel de: "Crecimiento urbano como inversión en capital fijo. El caso de Barcelona (1840-1975)", "Ciudad y Territorio", 2 (1977), pàgs. 55-59

¹²¹ ARRANZ (1988), pàg. 544-559

morbidity, es prestà una especial atenció al proveïment alimentari per tal de garantir-ne abundància, bon preu i condicions higièniques. Una preocupació semblant despertà l'atenció a la demanda de recursos hídrics que generà el creixement industrial, urbà i demogràfic. Objecte d'especial atenció foren els serveis sanitaris com la construcció d'hospitals, cases de socors, l'assistència a domicili, el laboratori microbiològic o els cementiris. De la mateixa manera, els serveis de beneficència i la prevenció de la marginació. Altres serveis com l'enllumenat, l'extinció d'incendis, la policia de seguretat o l'atenció a l'escolarització i a l'extensió de la superfície de parcs i jardins reberen també un fort impuls.

Tot i així, existí una gran desproporció entre els objectius proposats i la capacitat d'execució en determinats temes. Així, del gravíssim problema de l'habitatge popular a propòsit del qual hauria existit un "pacte tàcit" o un "pacte de silenci" entre els principals partits presents al consistori per a no entrar a fons en aquesta i en altres qüestions. Un habitatge obrer car i antihigiènic com el de Barcelona augmentava la mortalitat i, per tant, disminuïa la ma d'obra disponible. A més, restava poder adquisitiu a la classe obrera. Aquesta situació era lesiva per als interessos de la indústria. Per contra, afavoria els beneficis de la propietat immobiliària. Els vincles i les mútues influències entre ambdós sectors de la burgesia barcelonina fou la causa que explicaria la manca de decisió del consistori en aquesta matèria¹²².

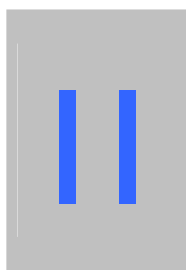
El municipi es mostrà més conservador al respecte que altres ciutats europees i espanyoles, inclòs Madrid, les quals impulsaren alguns projectes de construcció de barris obrers. Si bé el Pla Jaussely preveia àrees residencials de baixa densitat a on s'haurien de localitzar barriades obreres dins de la idea de la ciutat-jardí difosa per la Societat Cívica per la Ciutat Jardí, les iniciatives fracassaren o foren molt limitades. A la pràctica, la classe obrera continuà ocupant el centre històric degradat o les zones marginals de les poblacions agregades. Segons Ignasi de Solà Morales, *"Barcelona no tenia una hisenda capaç d'afrontar aquest problema, un dels principals de la gran ciutat, de manera que els sectors populars quedaven al marge de les operacions de racionalització dels transports interns, del lleure i de l'habitatge que eren una part fonamental dels serveis públics"*¹²³

¹²² Veure ARRANZ (1988).

¹²³ SOLÀ -MORALES, Ignasi de: "La ciutat com a model", dins Riquer, B. de (Dtor): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 66

“hay que renunciar a toda idea de pozos y á la de minas perforadas al través de la montaña de San Pedro Mártir que tan en boga se hallan (...) Sólo en los ríos Ter, Besós o Llobregat podremos encontrar el caudal de aguas que se necesita (...) De todos modos es cuestión esta que conviene se resuelva antes de proyectar el ensanche, porque á ella debe subordinarse el emplazamiento que se le dé”.

ILDEFONS CERDÀ (1855) ¹

L'ABASTAMENT D'AIGUA A LA BARCELONA DEL PRIMER EIXAMPLE

Aquest segon capítol s'ocupa d'analitzar el deficitari servei d'aigua a Barcelona en la primera expansió de l'Eixample. Es tracta d'una fase de transició entre una etapa “precapitalista”, amb sistemes tecnològics i organitzatius d'abastament propis del segle XVIII i inicis del XIX i un tipus de proveïment plenament característic ja d'una societat urbana industrialitzada i europea com era la de Barcelona en el tombant de segle. El sistema de proveïment hidrològic resultant es comença a dibuixar a finals de la dècada de l'Exposició de 1888 i es mantindrà amb variacions poc significatives al llarg de la primera meitat del segle XX.

Els instruments d'abastament d'aigua que Barcelona tenia a la seva disposició el 1859, any de l'aprovació del projecte d'Eixample d'Ildefons Cerdà, eren pràcticament els mateixos que ja existien des de feia tres dècades. Concretament des de 1826, data de la posada en marxa de l'aqüeducte baix de Montcada, el qual tenia el seu origen a les galeries subterrànies de Montcada al riu Besòs. L'Ajuntament barceloní compartia aquesta captació amb la Junta de regants i propietaris de molins del rec Comtal. La canalització municipal atenia amb prou feines la demanda d'aigua a domicili de determinats sectors benestants del nucli antic de la ciutat i bona part de les fonts públiques. Una altra infraestructura de captació i conducció a càrrec del consistori procedia de les deus de Collserola des de temps medievals. Ambdues xarxes d'abastament composaven un obsolet servei d'abastament que havia de ser complementat per una densa trama de pous particulars. Permetien aquests atendre les necessitats de

¹ CERDÀ, Ildefons: Memoria del Anteproyecto de Ensanche de Barcelona. Veure MAGRINYÀ, Francesc [enginyer de camins]: “Les infraestructures de serveis en les propostes urbanístiques de Cerdà”, dins AA.DD., *Cerdà, urbs i territori. Una visió de futur*, Madrid, Fundació Catalana per a la Recerca i Electa, 1994, pàg. 190 i següents

molts habitatges benestants i les de nombrosos tallers i fàbriques de tota mena localitzats a la ciutat antiga intramurs.

La futura urbanització de la ciutat extensa que suposava l'Eixample plantejava entre molts altres reptes el del servei d'aigua per a fer front a una demanda que aniria en constant increment pel propi impuls urbanitzador, per les peculiaritats dels nous habitatges, destinats en part a nuclis socials que reclamaven un alt nivell de confort domèstic i, per tant, disponibilitat d'aigua i evacuació de les residuals. En aquest sentit, molt aviat la problemàtica que es generà en torn a la construcció del clavegueram de l'Eixample i la renovació del de Ciutat Vella anà aparellada amb la necessitat de disposar de volums d'aigua importants. Els nous serveis municipals d'higiene, sanejament i ornamentació urbana com és el cas de les fonts, els urinaris, l'arbrat, el rec dels carrers, el servei de bombers o els mercats municipals que progressivament van anar apareixen també generaren una demanda de majors cabals.

Al llarg de les dues dècades compreses entre l'aprovació del projecte d'Eixample i els primers anys vuitanta, l'escenari en el qual es desenvolupà el servei d'aigua a la ciutat de Barcelona es caracteritzà per dos fenòmens estretament relacionats. En primer lloc, la impotència de la iniciativa municipal per a modernitzar els vells sistemes d'abastament que tenia al seu càrrec i donar resposta a les noves necessitats d'aigua de la ciutat extensa. En segon lloc, la formació d'un mercat privat d'aigua de característiques desconegudes fins aleshores a Barcelona. Davant el buit deixat per la negligència dels poders públics, aviat es constituïren diverses societats d'abastament amb l'objectiu de captar i d'atendre la nova demanda generada. Tot i així, la debilitat tècnica i financera d'aquestes empreses i les dures condicions de competència que establiren entre si va fer que l'eficàcia del servei que prestaren a la ciutat i als pobles de les rodalies fos força relativa.

L'efecte conjunt de la impotència municipal i de les condicions del mercat privat provocà que l'abastament d'aigua a la ciutat continués sent deficient després de més de vint anys de l'enderrocament de les muralles de la vella ciutat. L'amplia base social que formaven les classes populars no disposaven de possibilitats d'accés a l'aigua objectivament millors. Pel seu cantó, el nivell de confort domèstic en els sistemes de sanejament i higiene de les classe més benestants evolucionava amb retard respecte d'altres ciutats europees més avançades.

1

AIGUA I SANEJAMENT A MITJANS DEL SEGLE XIX

En el moment de l'enderrocament de les muralles i del procés d'aprovació de l'Eixample de Barcelona, els serveis públics destinats a vetllar per l'estat higiènic de la població no havien canviat gaire des de les primeres dècades del segle XIX i les condicions sanitàries de la ciutat eren autènticament deplorables. Aquesta és la primera impressió que es desprèn a partir d'alguns testimonis

d'època². Una ràpida visió de conjunt la proporciona Ramon Muntaner qui, en referir-se a la situació higiènica urbana de Ciutat Vella, diu³:

" (...) tot sovint el còlera feia visites a Barcelona, causant nombroses víctimes. Al darrera de les portes de les escales hi havia els orinadors als que anava tothom que en tenia necessitat ⁴. Els carrers no estaven empedrats i eren escombrats pels presidiaris del presidi de Sant Pere (...). Els carrers no tenien voreres ni clavegueres, i per recollir les aigües pluvials i les brutes de les cases, al mig del carrer hi havia un clavegueró cobert en tota la seva extensió d'unes llosanes de terra de fer maons".

Pere Anguera recull un fragment d'una publicació de 1871 en la qual el seu autor descriu així el greu estat d'insalubritat que pateix la ciutat⁵:

" (...) veig sos carrers bruts, ses cases mal fachades, ses vies públiques semblants als arencs on aniden les gralles, la falta d'edificis, lo estret, lo humit, lo malsà de les seves vivendes (...), lo fetor infecte de l'evaporació del matí, proba és de lo mal disposat que sos conductos de limpieza, lo apinyat de sos carres (...) Barcelona serà un poble ric, però s'accontenta amb semblar poble".

Conrad Roure es fa ressò per als anys centrals del segle XIX (1850-54) amb major detall d'alguns dels aspectes aportats pels testimonis anteriors⁶:

"La ciudad no era ciertamente recomendable por su limpieza (...). Teníamos en Barcelona presidio, situado junto a la iglesia de San Pedro de las Puellas, en el edificio que antiguamente había sido convento. Los presidiarios, con sendas cadenas de la cintura al tobillo, vigilados por guardias y dirigidos por cabos de vara, salían todos los días del presidio, provistos de escobas, y barrían los principales paseos, calles y plazas; pero no alcanzaban al aseo total de la ciudad. En los barrios extremos, y en especial en las estrechas callejuelas de debajo la muralla que circundaba la ciudad, era casi imposible transitar (e imposible de todo punto en los días de lluvia), pues sobre no llegar hasta ellas las escobas de los forzados barrenderos, recibían las basuras y estropajos de la vecindad".

La situació sanitària que s'ha descrit palesa les greus deficiències que la ciutat patia pel que fa als serveis públics encarregats de vetllar per la salut i la higiene de la seva població. De manera especial, l'abastament d'aigua i la xarxa de clavegueram havien de ser molt deficients.

² L'aberrant superpoblació d'intramurs, els carrers sense llum ni ventilació, la proximitat dels habitatges a les fàbriques i els tallers artesans, la convivència amb animals domèstics i de tir, l'acumulació d'ocupants als habitatges eren no més alguns dels greus problemes ja constatats i denunciats per determinats estudis prou coneguts. Així, FIGUEROLA, Laureà: *Estadística de Barcelona 1849*, Barcelona, Alta Fulla Editorial, 1993; MONLAU, Pere Felip, *Remedios del pauperismo* (1846), *Elementos de higiene pública*, Barcelona, Pablo Riera, 1847, MONLAU, Pere Felip i SALARICH, Joaquim: *Condiciones de vida i trabajo obrero a mediados del siglo XIX*, Barcelona, Anthropos, 1984 i, especialment la brillant *Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856* d'ILDEFONS CERDÀ.

³ MUNTANER, Ramon: *La Barcelona vuitcentista. Reculls històrics (1801-1900)*, Barcelona, Lli. Catalònia, 1929, pàg. 33-34.

⁴ Joan Amades aporta diverses descripcions a propòsit del costum de tenir orinadors a les portes de les cases principals de la ciutat. Referint-se al carrer de la Fruita explica que "Segons la tradició, una casa d'aquest carrer fou la darrera que conservà el costum de tenir un orinal molt gros darrera la porta per satisfer les necessitats dels veïns de la casa i els qui passaven pel carrer. El costum de les comunes o excusats és modern, abans hom se servia d'un gran orinal o d'una gerra col·locada darrera la porta; quan estava plena l'abocaven al pou mort o a la claveguera o es venia el seu contingut als guardemprius que mercadejaven amb letrines i que voltaven pels carrers en cerca del seu article; previ acord amb els veïns, passaven periòdicament per les cases a buidar les gerres o els orinals." Segons Amades, aquesta tradició encara era practicada a finals del XIX i començaments del XX: "El Palau del Baró del Maldà fou la darrera casa senyorial que va conservar orinador públic darrera la porta, segons havia estat abans costum molt estès dels grans casals, detall que els donava importància i categoria. Fa cosa d'un segle que encara subsistia el costum." AMADES, Joan: *Històries i llegendes de Barcelona. Passejada pels carrers de la ciutat Vella*. Amb la col·laboració de Consol Mallofré. Edició a cura de J. Fabré i J.M. Huertas, Barcelona, Ed. 62, 1984, pàg. 647 pel que fa al testimoni del carrer de la Fruita, pàg. 924 per a la plaça del Pi i el palau dels Maldà. Els panys exteriors de les esglésies també eren utilitzats com a orinadors. Amades afirma que a la paret de l'església del Pi que donava a la plaça de Sant Josep Oriol hi havia un orinador, el més gran d'aquest tipus i darrer de desaparèixer, pàg. 895.

⁵ ANGUERA, Pere: "La domesticació del liberalisme", dins Riquer B. De (Dtor), *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 44

⁶ ROURE, Conrado: *Recuerdos de mi larga vida. Costumbres, anécdotas, acontecimientos y sucesos acaecidos en la ciudad de Barcelona desde 1850 hasta 1900*. Recopilación corregida y anotada de los artículos publicados en *El Diluvio*, Barcelona, 1925, pàg. 19

La institució responsable de proporcionar aquests serveis públics era l'Ajuntament de Barcelona segons successives normatives aplicables a l'acció municipal. La Llei municipal de 1845 establí que els ajuntaments tenien competències exclusives, entre altres qüestions, sobre la policia urbana i rural i les obres d'utilitat pública. Les referències als serveis públics de l'aigua o del clavegueram entesos en un sentit modern eren mínimes en aquesta legislació. A més, la manca de recursos financers i executius a l'abast del consistori i l'escassa voluntat política i pressió social envers aquesta problemàtica contribuïa a que les realitzacions fossin molt minses.

IMATGE 7
FONT DE LA PLAÇA DEL PADRÓ⁷

Com a mostra prou significativa, les ordenances de l'Ajuntament de Barcelona de l'any 1856 mostraren una intensa preocupació per l'aspecte exterior de les construccions per tal d'aconseguir una relativa uniformitat. Pel que feia a les condicions higièniques dels habitatges no s'anava molt més enllà de determinar certs paràmetres com l'alçada i nombre de pisos dels edificis o l'amplitud dels vials en relació amb l'alçada de les construccions. Cap article es refereix de manera explícita a la xarxa de clavegueram. Per contra, el número 67 obliga en els edificis de nova construcció o en els reformats a disposar de dipòsits per a les latrines amb capacitat per a sis mesos. En conseqüència, el 473 estableix que cada sis

⁷ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 30

mesos al menys s'han de buidar els dipòsits de les latrines a càrrec del propietari de l'immoble o del llogater que ocupa l'habitatge a on es troba la sortida del dipòsit.

A partir de les ordenances de 1856, es pot deduir que Barcelona a mitjans del segle XIX no devia disposar d'un sistema de sanejament mínimament eficaç per a preservar la salubritat de la majoria de la població. En efecte, els procediments d'evacuació majoritàriament utilitzats eren les latrines, que evacuaven a pous negres construïts de manera molt deficient i sense garanties d'impermeabilització, o els diversos sistemes basats en la secular tradició dels orinals. Les clavegueres de la ciutat compresa dins el recinte emmurallat tenien aproximadament 54 Km de conductes, més 3.000 m de la Barceloneta. Eren el resultat de segles d'obres de construcció al ritme de les circumstàncies⁸, sense un pla de conjunt. La seva escassa alçada i secció impedia la neteja i els necessaris arranjaments. Les pendents eren variables i insuficients; en molt casos les dels desguassos eren inferiors a les col·lectores. Les superfícies interiors dels conductes eren irregulars i el deficient estat de conservació facilitava freqüents filtracions d'aigües brutes a l'exterior i acumulacions de brutícia sòlida. Construïdes per conduir especialment aigües de pluja, rebien, però, tota mena de deixalles i el producte de les latrines en molts casos⁹. A més, com la infraestructura de desguàs recollia també les aigües sobrants de les fonts públiques i les canalitzacions de la xarxa del clavegueram s'ubicaven molt a prop de les canonades de transport d'aigua municipal amb deficient aïllament, el perill de filtracions contaminants era constant¹⁰.

No existeix en aquestes ordenances de 1856 cap referència a la dotació d'aigua domèstica. És simptomàtic, però, que es dediquessin tres articles a la regulació de l'ús de les fonts públiques. Així, el 466 prohibeix fer la bugada, abocar escombraries, rentar-se persones o animals a les fonts. El 467 prohibeix fer-les servir com abeuradors per animals. El 468 es revelador de la utilització quotidiana que la població de Barcelona devia fer de les fonts públiques: "*Se prohíbe dejar bajo el chorro, cántaros y cualesquiera otros vasos ó recipientes; en consecuencia cada uno sacará el agua según por turno: y se retirará luego de llenado*". Finalment, l'article 196 obliga als habitants del carrer a on es declari un incendi a deixar treure aigua de pous o dipòsits per a l'extinció del foc¹¹.

Com en el cas del referit al sanejament, aquests articles permeten una primera aproximació a les deficiències dels sistemes d'abastament d'aigua emprats a mitjans del XIX. L'abastament municipal atenia el servei de les fonts públiques de la ciutat i el subministrament a habitatges particulars. La procedència dels cabals que atenien aquests usos era doble. En primer lloc, la mina subterrània de Montcada, situada aproximadament sota la confluència del riu Besòs amb el seu afluent, el riu Ripoll.

⁸ ROURE (1925) explica que la riuada produïda els dies 14 i 15 de setembre de 1862 va fer desbordar la riera de Malla i la del Bogatell i la ciutat va patir els seus efectes. Els barcelonins van responsabilitzar del desastre les obres d'enderrocament de les muralles. L'Ajuntament va acordar la construcció d'un clavegueram a les Rambles per a recollir aigües pluvials. En aquesta ocasió, diu ROURE, "*como en las demás cosas de la vida ciudadana, nuestras autoridades demostraron su carácter, contrario siempre a aquel axioma que dice que "es mejor precaver que curar"*", pàg. 185-189.

⁹ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Dictamen previo de la Comisión designada para el estudio de la evacuación de inmundicias y saneamiento del subsuelo de Barcelona emitido por la Subcomisión designada al efecto (...)*, Barcelona, Est. Tipo-litográfico de los Suc. de N. Ramírez y Cía., 1886, pàg. 182-185

¹⁰ GARCÍA FUERTES, Gemma: *L'abastament d'aigua a la Barcelona del segle XVIII (1714-1808)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1990, pàg. 171. En realitat, la descripció que fa GARCÍA FUERTES del sistema de desguàs de Barcelona al segle XVIII és força semblant al que apareix al "Dictamen previo", amb la qual cosa es pot afirmar que, bàsicament, el clavegueram de Barcelona en el seu nucli més antic no havia millorat al llarg de pràcticament tot el segle XIX.

¹¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Ordenanzas municipales de Barcelona*. Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramon Villegas, 1857

L'Ajuntament era propietari de la tercera part del cabal que rajava d'aquest sistema de captació. La mitjana del volum d'aigua que proporcionava a l'Ajuntament la mina de Montcada oscil·lava al voltant de 12.000 m² al dia. Des del punt d'aflorament, compartit amb el Rec Comtal, l'anomenat aqüeducte Baix de Montcada feia lliscar per la seva pendent les aigües de Montcada fins al repartidor de Jesús, situat a la cantonada dels carrers Pau Claris amb el de Consell de Cent. La longitud total era d'aproximadament 10 km. Des del repartidor es distribuïen per la xarxa de canonades de Ciutat Vella. Aquest aqüeducte fou construït al llarg de l'any 1825 i a partir de 1826 fou la principal infraestructura d'abastament d'aigua a Barcelona fins a la segona meitat del segle XIX.

La segona procedència dels cabals que integraven el servei municipal d'aigües era la serralada de Collserola. El Consell de Cent baixmedieval havia realitzat captacions a partir de diverses deus ja al segle XIV, entre 1347 i 1356. Cap al 1650 eren utilitzats els següents brolladors: fonts d'en Martí i d'en Cortés i les mines de Falcó, torrent de la Mare de Déu del Coll, mina de la Diputació i mina de Sant Gervasi¹². El conjunt dels cabals aportats per aquest sistema de subministrament, que es concentraven al repartidor de la Caseta de Jesús abans de ser distribuït per la ciutat, era de 150 plomes, és a dir uns 300 m³ diaris¹³. Aquestes aigües complementaven les aportades per l'aqüeducte Baix de Montcada i juntes constituïen el subministrament municipal fins a finals de la dècada dels setanta.

Al llarg del segle XIX el servei d'aigua municipal per a usos domèstics havia evolucionat des de les concessions gratuïtes en funció dels mèrits dels sol·licitants, modalitat pròpia de l'època moderna, a la venda de l'aigua mitjançant un contracte que obligava al particular al pagament d'una quantitat inicial i de quotes anuals per atendre al manteniment de la xarxa. Aquestes concessions, però eren força excepcionals encara a mitjans de segle i, per tant, la immensa majoria dels barcelonins no disposaven d'aigua a l'interior dels habitatges¹⁴. Per aquest motiu, les fonts públiques eren molt freqüentades pel veïnat; aquestes fonts, però, no devien superar a la primera meitat del XIX en molt el número de 24 per a tota la ciutat compresa dins el recinte emmurallat i molt desigualment distribuïdes segons l'estructura urbana barcelonina anterior al segle XVIII, ja que la zona del Raval disposava no més de 5, una la Barceloneta i 18 la Ciutat Vella compresa entre la Rambla i la Ciutadella¹⁵. Als anys cinquanta, però, els serveis de Fontaneria de l'Ajuntament de Barcelona instal·laren un número indeterminat de fonts de ferro colat. El 1852 foren 24 de les anomenades "de esquina", sense ornaments i força criticades a l'època per

¹² L'obra fonamental per conèixer el sistema de subministrament d'aigua a Barcelona procedent de les fonts de Collserola és el manuscrit del mestre fontaner de la ciutat Francesc Socies: *El llibre de les fonts*, 1650

¹³ El càlcul dels cabals aportats pels diversos proveïments a mitjans del segle XIX procedeixen de CALL I FRANQUEZA (1878), pàg. 124

¹⁴ L'augment del cabal aconseguit amb l'Aqüeducte Baix havia de permetre la venda de 500 plomes diàries a particulars a partir de 1826. Encara el 1840 no més s'havien adjudicat 451. El 1826 el número d'habitatges documentats que disposaven d'aigua procedent de Montcada era de 33, MARTÍN PASCUAL, Manel: *El Rec Comtal, 1822-1879. La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1999, pàg. 96-97 i 217. Tot i l'augment experimentat des d'aleshores, aquest servei devia estar molt poc estès a Ciutat Vella, encara entre el sector benestant.

¹⁵ Fins el 1802 funcionaven 18 fonts amb aigua procedent de les deus de Collserola, 12 de les quals ja apareixien a la memòria del mestre Socies el 1650. GARCA I FUERTES (1990), pàg. 107-108. Les altres 6 es van construir per a servir part de les aigües aportades per l'aqüeducte de Montcada, 5 d'elles es van ubicar al Raval, zona que fins aleshores no disposava de cap. MARTÍN (1999), pàg. 96-97. No sembla que des de 1826 fins a mitjans del segle XIX l'Ajuntament impulsés la construcció de cap font més. LATORRE confirma aquest número de 24 fonts per a l'any 1860, LATORRE Y PIEDRAFITA, Xavier: *Història de l'aigua a Catalunya*, Barcelona, Abecedari, Xavier Latorre i Piedrafita 1995, pàg. 385 i 386.

aquest fet i cap el 1860 fonts “de columna”, de majors dimensions amb forma de pilar estriat i coronat per ornaments diversos¹⁶.

Aquest servei municipal d'abastament d'aigua que tenia Barcelona a mitjans del segle XIX presentava diverses i greus deficiències. En primer lloc, l'escàs volum d'aigua a disposició de la població de Barcelona. El càlcul del cabal per habitant ofereix una quantitat per barceloní i dia de 53,88 litres per a l'any 1857¹⁷. Aquesta mitjana, però, tot i ser insuficient en termes absoluts ja que en ella s'inclouen els usos domèstics, industrials, el servei de les fonts o la neteja de les clavegueres amaga fortes diferències en la capacitat d'accés dels diferents sectors barcelonins a l'aigua municipal. Les concessions privades atorgades per l'Ajuntament acostumaven a ser d'una o dues plomes diàries; és a dir, de 2 i 4 m² al dia. Una concessió a particular equivalia a l'aigua potencialment consumible per 37 barcelonins si es consideren no més els atorgaments d'una ploma. A més, el sector oriental de Ciutat Vella, a on es concentrava el nucli benestant i de negocis barceloní, disposava d'una xarxa de canalitzacions més densa i, per tant, d'una major facilitat per a disposar d'aigua domèstica. Si es considera ara el servei públic ofert per les fonts de veïnat, les 24 fonts documentades proporcionen una ràtio de 9.510 habitants per font pública segons la població barcelonina de 1857.

En segon lloc, el cabal municipal que apareix a les xifres de Call i Franqueza corresponen a la mitjana anual, calculada al punt de captació de la mina de Montcada en el cas de les aigües procedents de les filtracions del Besòs. Aquest fet, implica dues deficiències més. Primera, la irregularitat estacional del volum d'aigua que arribava a Barcelona. Els estius el cabal disminuïa amb forts eixuts que podien arribar a superar el 50% del cabal mitjà. Segona, el mal estat de conservació de la xarxa de distribució; l'aqüeducte baix de Montcada fins el repartidor de Jesús patia filtracions i pèrdues contínues d'aigua; molts trams de les canalitzacions secundàries dins de la ciutat antiga dataven de la tercera dècada del segle XIX o fins i tot del segle XVIII; havia esta construïda amb fang ceràmic i es trobava molt deteriorada. Els repartidors particulars eren de plom i les filtracions i acumulacions de residus calcaris i d'altres representaven perills sanitaris.

En tercer lloc, l'aigua municipal procedent de Montcada no pertanyia en plena propietat a l'Ajuntament de Barcelona. En realitat, la mina subterrània origen de les captacions de l'aqüeducte de Montcada era gestionada per la “Sociedad de Propietarios Interesados en el aprovechamiento del agua de la Acequia Condal y sus minas”, constituïda el 1838 com a beneficiària de la despatrimonialització obtinguda del Reial Patrimoni i administrada segons les Ordenances de 1842 i el Reglament de 12 de juny de 1846. En aquesta societat participaven els propietaris dels terrenys regats amb les aigües del Rec Comtal, els dels molins que aprofitaven la força hidràulica del corrent d'aquesta sèquia i l'Ajuntament de Barcelona. A la boca de la mina de Montcada, punt de sortida a la superfície de les galeries subterrànies un repartidor distribuïa el cabal captat a raó de 2/3 per al Rec Comtal i 1/3 per a l'aqüeducte municipal. Segons el conveni signat per les part interessades el 1852, Ajuntament de Barcelona tenia dret al terç ja

¹⁶ PUJOL I FORN, Jordi: “El mobiliari urbà”, dins GRAU, R. – LÓPEZ, M. , *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona, 1988, pàg. 514.

¹⁷ Sobre la base de 12.300 m² diaris d'acord amb les dades de CALL I FRANQUEZA (1878) de i 228.253 habitants segons el cens de població de 1857.

fitxat més 500 plomes i a un mínim de 2.450 plomes en època estival de màxim eixut¹⁸. Això implicava que en èpoques de cabal mínim la quantitat d'aigua que podia proporcionar el servei municipal era de 22,78 litres per habitant i dia si es considera el cens de població de 1857 i suposant per al proveïment de Collserola la mitjana de 300 m³ diaris, volum aquest que en realitat també devia ser força més reduït.

La situació jurídica en la qual es trobava l'Ajuntament dins de la Societat de propietaris de les aigües de Montcada obstaculitzava la seva actuació des d'una triple perspectiva. Primer, feia impossible l'augment de cabal per a usos urbans, ja que els acords amb la resta de propietaris de les aigües de Montcada limitaven el volum municipal entre un màxim i un mínim i la jerarquia d'usos de les aigües de la mina prioritzaven el rec i els molins per sobre dels cabals destinats a la ciutat. Segon, les iniciatives del consistori per tal d'augmentar les captacions de Montcada amb obres o millores a la mina havien de comptar amb el vist i plau de la resta de la Societat i aquesta aplegava usos de l'aigua molt diversos, no sempre coincidents amb les necessitats urbanes; de fet, als estius la tensió per la manca d'aigua suficient per a tots els interessos implicats pujava de to. Tercer, els intents municipals d'obtenir noves d'aigües a la conca del Besòs havien d'estar destinats a patir la més aferrissada oposició per part de la mateixa Societat del Rec Comtal en considerar-se perjudicada per la possible disminució de cabal de la mina.

En quart lloc, el sistema de distribució municipal, que començava amb el repartidor de Jesús, estava situat a 18 metres d'alçada de cota màxima i era tota la pressió que podia oferir, ja que l'aigua lliscava per gravetat des de la mina de Montcada. En aquestes condicions de manca de pressió i d'insuficiència i irregularitat de cabal amb prou feines l'aigua podia arribar al conjunt de les fonts públiques i als baixos dels immobles.

La impossibilitat del servei municipal d'aigües d'atendre les necessitats de la població barcelonina explica segurament la persistència en l'aprofitament de pous particulars dins els immobles o de públics al carrer. Si al segle XVIII és el sistema de proveïment més utilitzat, encara ben entrat el XX es feia servir, i, per tant, a mitjans del XIX devia ser un mitjà molt freqüent. Joan Amades¹⁹ afirma que "*A la primeria del segle XVIII hi havia a Barcelona més de nou mil pous; ben poques eren les cases que no en tenien (...). Hi havia una gran quantitat de pous públics oberts al mateix carrer i era admès que tothom pogués anar a treure aigua de qualsevol pou, puix que gairebé no en gastava d'altra (...)*". Jaume de Ramon i Vidal²⁰, en comentar les condicions de vida de la població barcelonina a finals del XIX i començaments del XX, es refereix a aquest tema i assenyala les deficiències de l'aigua de pou: "*Moltes de les cases de la ciutat disposaven de pou per suplir les deficiències de subministrament, però l'aigua de pou era fluixa i pesada, amb molt sulfat de calç i clorur de sodi, dissolia malament el sabó i s'escalfava molt lentament, dificultant la seva utilització culinària*".

¹⁸ MARTÍN (1999), cap. 3

¹⁹ AMADES (1984) vol. 2, pàg. 685

²⁰ RAMON I VIDAL (1996), pàg. 21

IMATGE 8
REPARTIMENT D'AIGUA DE LA FONT DEL FERRO²¹

Encara el 1934 el doctor Claramunt i Furest, en descriure les causes de la insalubritat al Raval, denunciava que *"l'aigua en les cases que la tenen instal·lada, sol ésser insuficient per a les necessitats d'una família, i els dipòsits resulten defectuosament emplaçats, mal tapats i bruts, i en les que no la tenen instal·lada, o la treuen de pous que estan cavats en un subsòl putrefacte, o l'han d'anar a buscar a la font pública, pel qual motiu l'estalvien tant com poden"*²². Aquesta situació no devia ser molt diferent a la viscuda per una bona part de la Barcelona immediatament anterior a l'aprovació de l'Eixample.

El que s'acaba de descriure permet constatar com les greus deficiències dels serveis de proveïment d'aigua i d'evacuació venien a sumar-se al altres factors de degradació urbanística, dels habitatges i de les condicions de vida, que patia bona part de la població de Ciutat Vella. Un cop s'inicià el procés d'aprovació i construcció de l'Eixample, amb el que tot això va comportar com a factor global de renovació i expansió urbanes, Barcelona hagué de fer front a dos nous reptes en el seu sistema de sanejament: el proveïment d'aigua general de la ciutat i els sistemes d'evacuació emprats a l'Eixample i a la ciutat històrica.

²¹ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III. De l'Assemblea de parlamentaris al 14 d'abril de 1931. 191771931. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 141

²² CLARAMUNT I FUREST, Lluís. *Problemes d'urbanisme*, Barcelona, La Ibèrica, 1934, pàg. 11

2

ACCIONS MUNICIPALS DE MILLORA DE LA HIGIENE DE LA CIUTAT

Des dels projectes d'Eixample a la segona meitat dels cinquanta fins als primers anys vuitanta es produiran tot un seguit d'iniciatives municipals i privades per tal de respondre als dos reptes plantejats més amunt. La característica comuna serà la migradesa dels recursos polítics, financers o materials emprats i els escassos resultats assolits. El context social, polític i econòmic, les limitacions municipals en la seva actuació urbanitzadora i la influència de la iniciativa privada, tindran un paper decisiu per a entendre com actuacions més decidides de l'Ajuntament han d'esperar a les dues dècades finals del segle XIX.

2.1

LA IDEA DE CICLE CONTINU DE CERDÀ

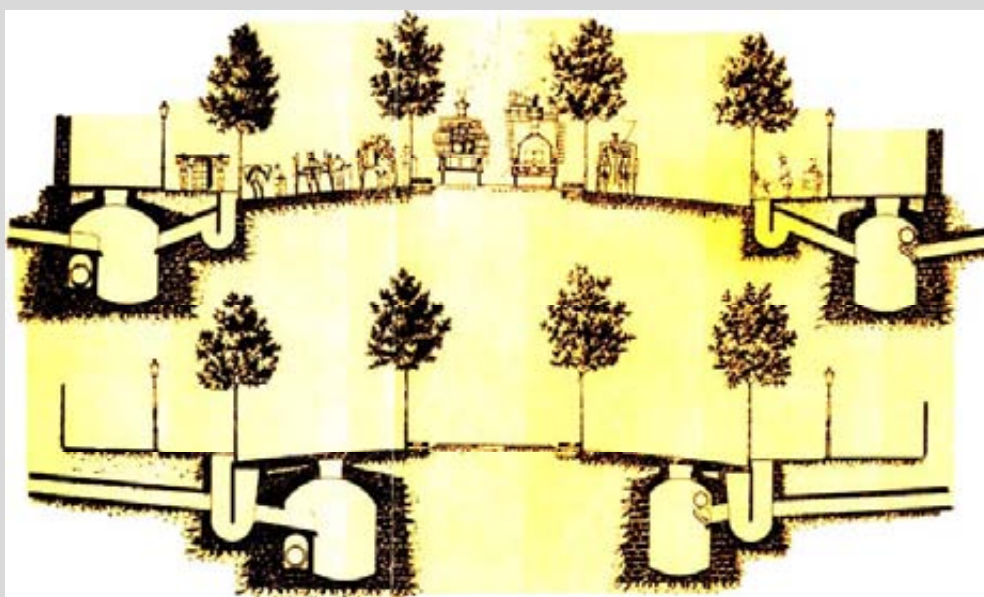
El mateix Ildelfons Cerdà va estudiar els sistemes de proveïment d'aigua i d'evacuació en les seves propostes sobre la modernització urbanística de Barcelona, complementàries al pla d'Eixample. El seu punt de vista, que partia d'altres projectes desenvolupats arreu d'Europa i que ell coneix bé, consistí en abordar els sistemes de sanejament de la ciutat de forma conjunta i coordinada. A més, aquests sistemes havien de ser previs i condicionarien la resta d'actuacions urbanitzadores. A la seva "Teoria de la construcció de ciutades", publicada el 1859, plantejà la necessitat de preveure, al mateix temps que la nova ciutat de l'Eixample, una altra de subterrània consistent en un projecte conjunt de galeries per a les xarxes tècniques: clavegueram, conduccions de distribució d'aigües potables, gas i cablejat telegràfic²³.

A la "Memòria de l'Avantprojecte d'Eixample de Barcelona" de 1855, es referí a l'abastament d'aigua en aquests termes:

"hay que renunciar a toda idea de pozos y á la de minas perforadas al través de la montaña de San Pedro Mártir que tan en boga se hallan (...) Sólo en los ríos Ter, Besòs o Llobregat podremos encontrar el caudal de aguas que se necesita (...) De todos modos es cuestión esta que conviene se resuelva antes de proyectar el ensanche, porque á ella debe subordinarse el emplazamiento que se le dé (...) Pero mientras se resuelve esta cuestión y sea cual fuera la solución que ella tenga, preciso es ya que el ensanche de la población se trata, indicar la disposición de las obras necesarias para la distribución interior de las aguas potables, y como ellas forman parte de las que podemos llamar obras subterráneas de ahí la conveniencia de tratar de todas ellas en conjunto".

²³ L'anàlisi sobre les propostes de Cerdà en matèria de sanejament i proveïment d'aigua i la seva posterior aplicació als anys seixanta i setanta procedeix de MAGRINYÀ (1994), pàg. 190 i següents. Veure també SABATÉ i BEI, Joaquim: "Les Ordenances de construcció", dins AA.DD.: *Treballs sobre Cerdà i el seu Eixample a Barcelona*, Barcelona, Ministeri d'Obres Públiques i Turisme – Ajuntament de Barcelona, 1992, pàg. 225-234.

Com a forma d'integrar els diversos serveis responsables de la salubritat urbana, Cerdà preveia per a Barcelona la introducció del sistema de sanejament que estava revolucionant la higienització de les ciutats europees més avançades com era el cas de Londres. Anomenat de cicle continu o de *tout a l'égout*, les aigües residuals procedents del proveïment domèstic, urbà o industrial s'havien d'abocar al clavegueram i ser transportades per ell el més lluny possible de la ciutat. En aquest sentit, Cerdà es fa ressò de les teories de Chadwick, molt influents dins i fora del món anglosaxó a mitjans del segle XIX. Des d'aquesta perspectiva, s'assimila el sanejament urbà a la imatge d'un cos humà i la seva doble xarxa de sang; la que arriba als teixits carregada d'oxigen i nutrients és el proveïment d'aigua i la sang que surt amb anhídrid carbònic i sals són les aigües brutes evacuades²⁴.

IMATGE 9

DETALL DE DUES PROPOSTES DE GALERIES DE SERVEIS DEL PROJECTE DE L'EIXAMPLE DE CERDÀ²⁵

Cerdà desenvolupà molt més acuradament el projecte de xarxa d'evacuació, ja que pel que fa al proveïment d'aigua no passà de consideracions genèriques com les anteriors. L'element central del seu projecte de clavegueram fou la necessitat de construir una xarxa per a Ciutat Vella i l'Eixample capaç de recollir les aigües de pluja i de ser connectada als immobles. Disposà els grans col·lectors en tres cercles concèntrics, un a banda i banda de l'antiga ciutat romana, un altre al llarg de les Rondes paral·lelament a les antigues muralles i el tercer a l'interior de l'Eixample. El major interès el dedicà a la col·lectora de les Rondes i al Ramblar col·lector de l'Eixample. Per als carrers ordinaris de l'Eixample, proposava conduccions amb volta i solera semicircular d'un metre d'amplada per 1,80 d'alçada per tal de permetre la

²⁴ "Diríase a primera vista que esos diferentes aparatos forman un sistema venario de algun ser misterioso de colosales dimensiones", CERDÀ, lldesfons: *Teoría General de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, 2vol. Madrid, Imprenta Española, 1867. Reimpresió facsímil a càrrec d'ESTAPÉ, 1971, vol I, pàg. 306. Aquestes propostes de Chadwick, després d'un llarg procés previ, van ser recollides a la legislació urbanística anglesa el 1848. La Public Health Act suprimia les fosses sèptiques i obligava a connectar l'evacuació d'aigües negres amb el clavegueram. MAGRINYÀ (1994), pàg. 191.

²⁵ ROIG, Josep L.: *Historia de Barcelona, El Periódico de Catalunya*, Barcelona, 1995.

ràpida evacuació de la brutícia i el fàcil accés del personal de manteniment al seu interior. Aquests conductes de primer ordre foren dissenyats en funció d'acurats estudis topogràfics, geològics i urbanístics que s'avançaren tres dècades i que influïren decisivament en el Projecte de sanejament de García Faria aprovat el 1891.

Després de diversos entrebancs, aquest projecte general de clavegueram no s'arribà a realitzar en conjunt i no més es portà a la pràctica de manera parcial. Els aiguats de setembre de 1862, que afectaren la ciutat història, impulsaren la necessitat de protegir les Rondes amb la construcció d'una col·lectora. Les obres es portaren a terme els anys 1863 i 1864 a partir del projecte de Leandre Serrallach segons inspiració de la idea de Cerdà. La construcció del Ramblar col·lector de l'Eixample fou més dilatada. El projecte de Cerdà és aprovat per la Comissió Especial d'Eixample el 1863. Una nova proposta de Serrallach es presentada el 1865 seguint bàsicament les propostes d'aquell. L'empresa Fomento del Ensanche presenta el mateix any un projecte de desviació i soterrament de la riera de Malla per tal d'evitar els perills d'aiguats que suposava cada tardor per a l'esquerra de l'Eixample. La fallida d'aquesta societat el 1866 i la posterior absorció per la Sociedad Catalana General de Crédito va aturar el projecte de la riera de Malla. De la mateixa manera, l'alt cost del projecte Serrallach provocà la seva suspensió definitiva.

El risc permanent d'inundacions i els obstacles a la urbanització al bell mig de l'Eixample que la riera de Malla continuava representant va impulsar un concurs públic d'obres per al seu desviament definitiu. El 1871 l'Ajuntament nomenà una comissió especial d'estudi de les solucions aplicables i de valoració dels projectes anteriors²⁶. El 1875 es torna a formar una nova Comissió que dictamina l'aprofitament de bona part de la xarxa de clavegueram ordinari i preexistent per canalitzar els cursos fluvials de l'Eixample central: rieres de Malla, Olla, del Mal i del Pecat. Call i Franqueza presentà el pla econòmic d'aquest projecte el mateix 1875. Després d'un llarg procés d'expropiacions i de complicacions jurídiques per les impugnacions dels propietaris afectats per la participació en els despeses que li reclamava el consistori, les obres s'iniciaren el 1879 i finalitzaren el 1881. El traçat definitiu del col·lector construït que finalitzava al Bogatell modificà el projecte de Ramblar aprovat dins el projecte d'Eixample de 1860 amb una visió força més restrictiva pel que fa a la connexió del col·lector amb la xarxa secundària i d'aquesta amb les conduccions d'evacuació dels edificis.

De les limitacions que tingué l'actuació municipal en matèria de sanejament n'és un exemple significatiu la coneguda memòria d'activitats que publicà Manuel Girona com a repàs de la seva gestió al front de l'alcaldia de Barcelona²⁷. A la seva proposta número 6, referida a "*Empedrados y alcantarillado*" reconeix que la col·lectora principal de soterrament de la riera de Malla es troba paralitzada "*por oposición de los propietarios*" y que la resta de la xarxa secundària associada ha d'esperar a la construcció de la de primer ordre "*careciendo de utilidad este gasto hasta que desaparezcan aquellos obstáculos*". Davant el dèficit pressupostari municipal, acordà "*que se suspendieran todas estas clases de obra, en cuanto no pudieran producir ulteriores perjuicios, medida que era necesaria además para establecer un orden conveniente en esta materia, y la debida legalidad*". El projecte d'empedrat i clavegueram havia de posar en pràctica un pla general de galeries per a

²⁶ Aquesta Comissió estava integrada pels regidors Manuel Girona i D. Call i Franqueza i per J.M. Jordan, Cap de Vialitat i Conduccions de l'Ajuntament. GRAU-NADAL 1997, 47

²⁷ GIRONA (1877).

ubicar-hi tots els serveis de canalitzacions amb una longitud de 10.000 metres referit als carrers de major importància, circulació i trànsit de la ciutat. El pla s'havia de desenvolupar en 6 anys i les despeses no havien d'excedir els pressupostos ordinaris destinats a aquests conceptes. Per a la resta de carrers "se irán entreteniéndolo demás por medio de las brigadas de reparación (...) se utilizará la piedra vieja y podrán quedar en buen estado todas las calles, en el término de 10 años, con un gasto anual muy reducido". D'aquesta manera, s'esperava reduir les despeses de reparació, construcció i neteja continua de les clavegueres, a més "de no entorpecer á cada momento el tránsito público para establecer y reparar cañerías". El nou sistema permetria aplicar tarifes als particulars per la derivació als immobles de la xarxa d'aigua i gas construïda a les galeries subterrànies municipals. Finalment, reconeixia que el clavegueram definitiu que es construiria a l'Eixample no responia a aquesta idea i no que no seria possible introduir-hi les canalitzacions dels serveis d'aigua i gas.

El programa de Girona no pretengué superar la subordinació als interessos privats que obstaculitzen els plans municipals de construcció de la col·lectora de l'Eixample. El sistema de nou clavegueram que proposà, tot i inspirat en les idees d'en Cerdà, les desvirtuava ja que el limità a alguns carrers centrals i la seva principal preocupació no fou en absolut la integració del proveïment d'aigua amb el clavegueram. El plantejament fonamental era economicista i la manca de recursos resultava un obstacle insalvable. Es tractava d'estalviar les despeses que originava l'aixecament continu de l'empedrat per a reparar les galeries o ubicar canalitzacions de serveis al subsòl; al mateix temps, es pretenia establir tarifes d'ús de les noves galeries. D'altra banda, la xarxa de clavegueram que projectava s'hauria de finançar amb els pressupostos municipals ordinaris. Girona no fa cap referència al sistema de sanejament de cicle continu exposat i recomanat per Cerdà. El parer de Girona és sempre amb els sistemes tradicionals de sanejament dominants²⁸:

"conviene recomendar toda actividad para la terminación de los trabajos que tiene encargados el ingeniero de vialidad, sobre nivelaciones subterráneas, á fin de dar a las galerías generales la mayor pendiente que sea posible, no olvidando introducir en esas galerías todas las aguas potables, procedentes de vertederos ó sobrantes de los servicios públicos ó privados, para su saneamiento"

Sembla evident que la perspectiva de Cerdà sobre el cicle continu de sanejament i sobre la necessitat de construir conjuntament les infraestructures subterrànies urbanes com a primera fase de la urbanització general no fou en absolut una preocupació central dels nuclis polítics i burgesos dirigents a la Barcelona dels seixanta i setanta del segle XIX. Així va succeir amb l'execució del clavegueram anterior al projecte de García Faria. La construcció municipal de la col·lectora de les Rondes i la desviació de la riera de Malla es feu en mig de forts obstacles pressupostaris i respongué més aviat a criteris d'urgència i de defensa contra els aiguats que amenaçaven la urbanització de superfície. I aquesta urbanització era impulsada amb una mínima intervenció pública municipal i seguint criteris de benefici immediat, sense preveure amb antelació les xarxes dels serveis bàsics, entre ells el proveïment d'aigua i el clavegueram. Aquest oblit de la perspectiva urbanitzadora integral d'en Cerdà és assenyalada també per autors com Ramon Grau i Margarida Nadal. Referint-se a la tasca de la Comissió municipal de 1875, encarregada d'estudiar el soterrament de les rieres de l'Eixample diuen²⁹: "Havent renunciat a les idees

²⁸ GIRONA (1877), pàg. 25-28

²⁹ GRAU - NADAL (1997), pàg. 46

revolucionàries en matèria de finançament de la urbanització que preconitzava el cèlebre enginyer abans i després de la revolució del 68, Girona i Call oblidaven, tant com podien, la vigència del pla Cerdà en tot el que feia referència a grans obres³⁰

En definitiva, abans de la dècada dels vuitanta la proposta d'en Cerdà de dotar Barcelona d'un sistema de sanejament continu fou deixat de banda pel que fa al clavegueram. No gaire més brillant fou el procés de millora del servei d'abastament d'aigua. En realitat, com es veurà al següent apartat, la modernització del proveïment hidrològic responia als mateixos factors que determinaven la xarxa de clavegueram i, a més, el futur d'un servei es veia condicionat pel de l'altre.

2.2

INICIATIVES EN LA MILLORA DE L'ABASTAMENT D'AIGUA

Tot i que l'evolució seguida pel proveïment d'aigua en aquestes dècades dels seixanta i setanta no respongué en absolut a l'objectiu de disposar de grans cabals per tal de fer realitat el sistema de *tout a l'égout*, tanmateix la ciutat necessitava urgentment millorar el seu abastament. S'ha vist com l'aqüeducte Baix de Montcada i la seva xarxa de distribució de Ciutat Vella era una infraestructura obsoleta i que supeditava el servei públic municipal als dissenys d'una societat privada de regants i propietaris de molins freqüentment amb interessos divergents als del consistori. A més, l'Ajuntament no havia desenvolupat cap sistema municipal de proveïment d'aigua per al nou Eixample. A la dècada dels seixanta l'abastament d'aigua era, doncs, un dels principals problemes urbanístics pendents a de solució a Barcelona. I anirà prenent dimensions insospitades a mesura que el creixement demogràfic i industrial generaren una demanda atesa en condicions deficientes.

La pròpia diversitat d'usos en creixement provocaren la competència per uns cabals cada vegada menors. Segons Manuel Arranz³⁰ "A la represa del creixement demogràfic s'uneix l'esgotament progressiu de les aigües del subsòl de la ciutat, que tradicionalment satisfieien una part notable del consum domèstic. L'esgotament fou provocat sobretot per les extraccions massives dels establiments fabrils dotats amb màquines de vapor". Com ja se sap, les condicions de potabilitat d'aquestes aigües del subsòl empitjoraven per la contaminació que rebien de les filtracions dels pous negres, del clavegueram i dels abocaments de residus industrials.

L'Ajuntament de Barcelona seguí dues alternatives per tal de millorar el proveïment que podia oferir a la ciutat. La primera es centrava en les tradicionals captacions de Montcada i al respecte impulsà diverses d'iniciatives. En primer lloc, intentar augmentar el volum d'aigua a la seva disposició com a propietari interessat en les mines de Montcada i dins el marc jurídic establert per la Societat de propietaris de les aigües del Rec Comtal. Les actuacions municipals d'aquest tipus foren diverses, però amb pocs resultats en tots els casos. Després d'un dilatat procés d'acusacions i reclamacions recíproques entre l'Ajuntament i la Societat del Rec respecte dels drets que assistien a cada part, s'arribà a un acord el 30 d'agost de 1866, seguit d'un arbitratge el 1868, segons el qual, per a compensar les baixades del cabal

³⁰ ARRANZ (1988), pàg. 550

que rebia la ciutat, es modificaria el sistema de repartiment de l'aigua de la mina de Montcada. L'Ajuntament rebria íntegrament les 500 plomes que li pertocaven a més del terç del volum total captat i obtindria 416 plomes complementàries com a compensació³¹.

En segon lloc, el municipi intentà practicar obres de prolongació i arranjamet de les galeries de captació de Montcada o cercar noves deus de comú acord amb el conjunt de la Societat de regants. Així, el 1869 el municipi i la Societat de propietaris signaven un conveni per a executar el projecte d'adquisició de les aigües ofertes per Joan Elias, potencialment explotables a la seva propietat ubicada a la confluència de la riera Seca i la riera de Caldes. El nou cabal hauria de servir per complementar el volum explotat a Montcada. A finals del mateix any la Comissió primera de l'Ajuntament, presidida per Manuel Girona, decidí no ratificar el conveni, ja que les despeses necessàries per a portar a terme les obres eren excessives i es continuava amb la dependència jurídica de la Societat del Rec Comtal. D'altra banda, les memòries facultatives elaborades el 1879 per l'arquitecte Francisco de Paula del Villar, en el sentit que calia impermeabilitzar i augmentar la pendent de la solera de les galeries de Montcada per a eliminar pèrdues per filtracions, formaven part del mateix tipus d'iniciatives. Tampoc aquestes obres proposades es realitzaren mai³².

L'Ajuntament de Barcelona intentà també adquirir els drets que els altres usuaris de les aigües de Montcada tenien sobre aquesta captació. L'argumentació legal d'aquesta expropiació es basava en els articles 207 i 211 de la Llei d'Aigües de 1866 segons els quals un municipi podia adquirir, per raons d'utilitat pública, aigües potables particulars destinades a altres usos quan el volum d'aigua a disposició de la població en qüestió no superava els 50 litres per habitant i dia³³. D'aquesta manera, la ciutat rebria un volum d'aigua tres vegades superior amb el qual es podria donar servei també a l'Eixample i el municipi es lliuraria de l'estret marge jurídic d'actuació que patia fins aleshores dins la Societat de propietaris. Les dificultats que caldria resoldre si es volia fer realitat aquesta iniciativa no eren gens senzilles. En primer lloc, les deficiències de les galeries de Montcada, de la infraestructura de l'aqüeducte Baix i de les canalitzacions a la ciutat s'haurien de resoldre³⁴. Al mateix temps, s'hauria de fer front a les reclamacions dels propietaris afectats i l'operació es dilatària en el temps excessivament. A més, les indemnitzacions que caldria pagar es van calcular en 49.000.000 de pessetes, una quantitat fora de l'abast del municipi en aquells moments³⁵.

³¹ MARTÍN (1999), pàg. 156

³² MARTÍN (1999), pàg. 157-158. Aproximadament en aquestes mateixes dates, 1877-1878, l'Ajuntament havia gestionat un expedient sobre un projecte de prolongació de la mina de Montcada. Veure Arxiu General Administratiu de la Ciutat de Barcelona (AGACB). Canalitzacions. Sèrie Històrica. Caixa 2. Comissió Primera. Exp. 7479.

³³ Amb el càlcul de dotació diària d'aigua que s'ha fet per al 1857, 9 anys després amb l'augment de població que es produí, el cabal mitjà diari per habitant devia amb prou feines devia fregar els 50 litres.

³⁴ Segons les previsions del regidor Martí i Tomás, qui el 1866 presentà al consistori un projecte de millora de les conduccions de Montcada amb una estació elevadora propera a l'antic repartidor de Jesús capaç per a proporcionar una pressió equivalent a 40 metres d'alçada. CALL Y FRANQUEZA 1878, 124-125.

³⁵ A efectes de contextualitzar aquesta suma, les xifres utilitzades per responsables i tècnics municipals encara a la dècada dels setanta per als projectes d'abastament d'aigua no acostumava a superar el milió de pessetes. D'altra banda, el 1890 el pressupost total de l'Ajuntament era de 14.000.000 de pessetes i no és fins ben entrat el XX que s'arribà a un pressupost de 50 milions. Finalment, tot i que el pagament s'hauria d'efectuar a llarg termini i amb el producte de les vendes d'aigua a particulars que permetria l'augment de cabal, la tendència d'actuació general del municipi d'aleshores en matèria de serveis que ja s'ha constatat feia impossible una operació d'aquestes dimensions.

La segona alternativa que engegà l'Ajuntament en aquestes dues dècades consistí en cercar proveïments d'aigua independents de les captacions gestionades per la Societat de propietaris de les aigües de Montcada. No sembla que en tingués tampoc gaire èxit. Aquesta línia d'actuació probablement ja s'havia proposat anteriorment dins el consistori, però fou explícitament formulada per la Comissió municipal primera sota la iniciativa de Manuel Girona el 1870. La Comissió recomanava obrir un concurs de projectes d'abastament d'aigua per tal d'augmentar el cabal a disposició de la ciutat en 10.000 plomes diàries³⁶. A partir de 1871 s'acceptaren projectes d'empreses i particulars³⁷. Les propostes que es presentaren o no s'ajustaven a les bases de la convocatòria o la seva realització es veia obstaculitzada per dificultats tècniques, financeres i jurídiques insalvables. Fou el cas dels projectes d'Espona, Martí i Viralta i Eusebi Pons, alguns dels quals pretenien conduir a Barcelona aigües de la conca del Ter³⁸.

Les propostes urbanístiques formulades per Manuel Girona en el seu període com alcalde, del 30 de maig de 1876 al 26 de febrer de 1877, permeten copsar amb més precisió el tipus de política portada a terme pel municipi barceloní d'aleshores respecte del proveïment d'aigua³⁹. A la seva proposta número 11, "*Aprovechamiento de aguas*", l'alcalde argumentà que per resoldre el problema de la manca de cabals, calia no perdre el volum sobrant aportat per l'aqüeducte de Montcada i construir un dipòsit subterrani entre els carrers Diputació i Consell de Cent "*al arroyo central de paseo de Gracia*" amb capacitat per a contenir 1.000 m³ i amb un nivell de pressió de 26 m. D'aquesta manera es podria augmentar la quantitat d'aigua procedent de Montcada en 500 plomes. Manuel Girona proposava la venda de 100 plomes per tal d'obtenir un producte líquid de 300.000 pessetes a 3.000 cada ploma.

Respecte de les altres captacions municipals, les de Collserola o de Muntanya suposava podien arribar a la ciutat 250 plomes amb una nova conducció des de Gràcia. Com 75 plomes ja proveïen tradicionalment les fonts d'aquella població o havien estat venudes feia temps, les 175 restants es podien posar a disposició de Barcelona. 75 d'elles es podrien vendre a 5.000 pessetes cadascuna ja que la pressió al repartidor de la Travessera de Gràcia era de 50 metres. També podrien arribar les 175 plomes al nou dipòsit del passeig de Gràcia a on s'unirien amb les de Montcada fins a una galeria ubicada a plaça de Catalunya amb una pressió equivalent a 19 metres.

D'aquesta manera en conjunt es podrien destinar 500 plomes al rec de places i carrers i al sanejament del clavegueram. Altres 175 plomes es destinarien a la venda. Com la previsió de despesa era de 200.000 ptes. i el producte total esperat de 500.000 l'alcalde considerava "*indudable la conveniencia que por todos conceptos*" tenia la seva proposició.

Aquest projecte continua en tots els seus extrems dins el sistema tradicional de proveïment d'aigua que ja s'ha descrit. En primer lloc, es mantenen com a vàlides les infraestructures de les mines de Montcada amb el seu aqüeducte i les de les captacions de Collserola. Per tant s'accepten com a inevitables totes les diverses deficiències que ja presentaven a mitjans del segle XIX. En segon lloc, no es pretenia augmentar el cabal inicial disponible. Es proposava únicament no perdre el que arribava a la

³⁶ *La Crónica de Cataluña*, 8 de gener de 1870

³⁷ AGACB. Canalitzacions. Sèrie Històrica. Caixa 2. Comissió Primera. Exp. 5703

³⁸ AGACB. Secció Hisenda. Exp. 5114, 5134 i ADB. Secció Foment. Lligall 373. Exp. 348, 872

³⁹ GIRONA (1877), pàg. 41- 43

ciutat mitjançant la regulació amb dipòsit en el cas de Montcada i amb la millora de les conduccions en el cas de Collserola.

Les consideracions economicistes tornaven a ser presents al llarg de tota l'argumentació. Com en el cas del clavegueram, es palesava l'obsessió per no generar despeses extraordinàries. Les obres haurien de ser finançades per les vendes d'una part de l'aigua obtinguda. Aquest sistema de finançament suposava preveure obres el pressupost de les quals seria cobert per la demanda privada futura a un ritme i en una quantitat difícilment previsible. Amb aquestes condicions econòmiques, les millores en el proveïment d'aigua havien de ser necessàriament molt limitades. Per un altre costat, la optimització del servei d'abastament proposat no més repercutiria en la minoria social que pogués adquirir les plomes en venda i en aspectes ornamentals o sanitaris generals com el rec dels carrers o l'abocament de les aigües sobrants al clavegueram. A aquest respecte, es poden fer dues consideracions més. Primera, l'enorme preu de l'aigua oferta per l'Ajuntament per al servei privat domèstic. El cost de la compra de 3.000 pessetes la ploma equivalia a 1.500 per m³ diari. L'accés a l'aigua municipal per a usos domèstics continuava sent privilegi d'una minoria. Segona, la migradesa dels plantejaments de Manuel Girona pel que fa al proveïment d'aigua corresponen a la limitació de les seves propostes en matèria de la xarxa de sanejament: un molt escàs cabal sobrant s'ha d'abocar a un clavegueram exigü. En cap cas per tant es tractava de superar, si més no com a objectiu, el deplorable estat higiènic i sanitari del conjunt de la ciutat.

A més, l'alcalde no es plantejava en absolut enfrontar el greu problema d'atendre la manca de proveïment municipal a l'Eixample. Al contrari, proposava reduir la pràctica totalitat de les aigües obtingudes a Montcada i Collserola a una pressió de 19 metres, completament insuficient per atendre la demanda de les illes de la nova ciutat. Per a satisfer aquesta demanda i per augmentar el cabal d'aigua destinat a altres necessitats es confiava clarament en la iniciativa privada⁴⁰:

"y cuando realicen sus proyectos esa multitud de empresas de aguas que han obtenido concesiones al efecto, podrá el Ayuntamiento surtirse con abundancia y economía y atender á todas las necesidades" (...) "se alimenta la esperanza de que han de venir á no tardar, aguas del Llobregat, por elevación, y del Vallès por viaje".

En definitiva, segons aquest programa d'actuacions, l'Ajuntament de Barcelona deixa en mans de la iniciativa privada el proveïment d'aigua a l'Eixample i l'atenció de futures necessitats i es limita a mantenir els seculars cabals procedents de Montcada i Collserola segons unes previsions econòmiques i uns objectius de distribució elitistes, ornamentals i lluny de plantejaments higièncs i sanitaris o de millora de les condicions de vida a l'abast de la majoria de la població.

En la mateixa línia d'actuació cal situar la principal realització municipal en l'àmbit de les millores del servei d'abastament d'aigua a Barcelona assolida als anys seixanta i setanta. El 21 de juny de 1879 foren inaugurats tres pous de captació al marge dret del Besòs, molt a prop de les mines de Montcada. El 10 d'agost s'iniciava l'extracció d'aigua per tal d'alimentar l'aqüeducte Baix des de Montcada al repartidor de Jesús. Els tres pous estaven dotats amb màquines de vapor Alexander per al bombeig i la seva

⁴⁰ En aquest mateix capítol es podrà comprovar com els germans Girona actuaven com a principals socis en una empresa d'abastament anomenada del Baix Vallès que projectava conduir aigua des de la riera de Caldes i el riu Ripoll fins a Barcelona. Precisament a finals de 1876 signà un acord amb la Companyia d'Aigües de Barcelona per a constituir conjuntament una societat capaç de fer front a la competència amb altres iniciatives privades. Per tant, l'alcalde de Barcelona coneixia prou bé de manera directa les condicions del mercat de l'aigua de la ciutat, ja que tenia interessos personals en ell.

capacitat màxima d'extracció era de 23.000 m³ diaris⁴¹. Aquesta instal·lació semblava respondre als desitjos expressats en repetides ocasions per responsables municipals en el sentit que calia augmentar les captacions de Montcada. Així ho reflecteix el to triomfalista de la crònica de la inauguració de les obres apareguda al *Diario de Barcelona*⁴²:

"Hace muchos años que venia sintiéndose en Barcelona la necesidad de aumentar el caudal de aguas de que se abastece la población, cuyo vecindario ha crecido notablemente de algún tiempo á esta parte. El actual Municipio, comprendiendo la importancia y utilidad de esta mejora, se ha esforzado en vencer los obstáculos y dificultades que á su realización se oponian. A todas luces evidente era que no bastaba el actual caudal de agua para la satisfacción completa de las necesidades de nuestra populosa capital, y por ello con el pausable objeto de evitar conflictos que ineludiblemente hubieran surgido por la carestía de tan vital elemento, el Ayuntamiento puso el mayor empeño en la realización inmediata de las obras que ayer se inauguraron solemnemente".

En absolut es justificable el posat satisfet que es dedueix de la solemnitat que es va atorgar a la cerimònia d'inauguració d'unes instal·lacions que eren considerades com la "*satisfacción completa de las necesidades*" de Barcelona en matèria d'aigües. Aparentment, els pous oberts a Montcada per l'Ajuntament milloraven el servei ofert. Dels 12.000 m³ de mitjana que proporciona a la ciutat la mina de Montcada, ara els pous podien captar pràcticament el doble, amb la qual cosa la previsió total era de 45.000 m³. A més, el cabal extret dels pous no estava sotmès a l'estricta règim jurídic que imposava la Societat de propietaris de les aigües procedents de les galeries de Montcada.

En realitat, però, la solució aportada per l'Ajuntament de Barcelona el 1879 era provisional i havia estat fruit de la improvisació i del fracàs en l'adopció d'altres alternatives. Aquesta és la valoració de Domènec Call i Franqueza el 1878, moment en el qual es produeix un excepcional període d'eixut. En la seva valoració del servei d'abastament municipal d'aigües dins la política urbanística de l'Ajuntament, crítica explícitament la nova instal·lació de Montcada. Comença per constatar com no es disposa del "*caudal propio y bueno que corresponde á la importancia de la ciudad*". L'aigua falta també per a "*las necesidades ordinarias de la vida*". La mina de Montcada aportava un cabal molt inferior a la mitjana pactada entre l'Ajuntament i la Societat de regants. La Junta directiva d'aquesta interinament cedí a la ciutat la meitat de la que li pertocava als regants i els molins per evitar tensions. Segons Call l'Ajuntament es trobava obligat a resoldre el problema amb urgència i seguretat permanent⁴³. En efecte, la Llei Municipal de 1877 atorgava als municipis competències exclusives en la millora de la sanitat i la higiene de les poblacions. Entre altres aspectes concrets, cal destacar l'abastament d'aigües i les obres de clavegueram. Els municipis podien imposar arbitris i impostos propis sobre els serveis oferts. Així, l'abastament i aprofitament d'aigües per a usos privats⁴⁴.

⁴¹ Amb un diàmetre que oscil·lava entre els 2,40 i els 3,32 metres i una profunditat entre els 12,59 i els 13,30 metres. El pou central, de major dimensions disposava de dues bombes i els altres dos d'una respectivament. CONILLERA I VIVES, Pere: *L'aigua de Montcada. L'abastament municipal d'aigua a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 53-60.

⁴² *Diario de Barcelona* 1879 (22 de juny)

⁴³ CALL I FRANQUEZA (1878), pàg. 98-99: "(...). *Deben, pues, los administradores de Barcelona, ocuparse preferentemente y con urgencia no solo de corregir este mal y prever las fatales consecuencias que puede ocasionar, sí que también han de obtener para lo sucesivo todas las seguridades que humanamente puedan, al objeto de evitar para siempre una situación tan difícil y peligrosa*"

⁴⁴ OLIVERAS SAMITIER, Josep: "El miratge de la capital; de poble gran a ciutat", dins RIQUER, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 197-198

IMATGE 10
SALA DE POUS DE LES INSTAL·LACIONS MUNICIPALS DE MONTCADA⁴⁵

Call i Franqueza considerava que l'Ajuntament havia d'optar per una de les dues alternatives següents. Primera, l'expropiació i indemnització dels drets de les aigües de la conca del Besòs i els seus afluents; és a dir, la Societat de les mines de Montcada i altres concessions particulars. No aconsellava aquesta opció per les dificultats jurídiques, el cost econòmic, calculat en 7.500.000 pessetes i perquè no s'assegurava el cabal necessari ni en quantitat ni en regularitat. La segona opció era la de convocar un nou concurs per a obtenir aigües de concessions particulars *"de un río ú otra corriente natural abundante y segura"*. Es feia ressò dels projectes d'aportar aigües del Ter i el Llobregat i afirmava que el municipi havia d'estudiar amb atenció aquest tipus de propostes⁴⁶. Com les opcions suggerides per Call el 1878 eren les mateixes que s'ha anat plantejant l'Ajuntament al llarg dels anys seixanta i setanta, és evident que el municipi no hauria trobat cap solució concreta.

Segons el parer d'aquest autor, les mesures preses pel municipi el mateix 1878 per tal d'obrir els pous al marge dret del Besòs li semblen que *"solo pueden considerarse como recursos transitorios y extraordinarios, pues todos sabemos las contingencias á que se hallan expuestos los pozos abiertos en determinados puntos y los desperfectos"*

⁴⁵ Arxiu particular de l'autor.

⁴⁶ CALL I FRANQUEZA (1878), pàg. 122-125

y gastos que la maquinaria lleva consigo". En definitiva, "la apertura de pozos, prolongación de minas y otras exploraciones y explotaciones inseguras en busca de aguas" no eren efectives ni dignes de Barcelona.

Call i Franqueza coneixia be la política seguida per l'Ajuntament en matèria d'aigües, ja que havia estat regidor i exercí càrrecs de responsabilitat com el de President de la Comissió d'Hisenda o membre de la Comissió Primera. Des de la seva òptica de diputat provincial en les primeres eleccions de la Restauració⁴⁷, les de 1877, proposava el 1878 superar la ineficaç i erràtica actuació municipal en matèria hidrològica. La millor prova del bon coneixement que tenia del marge d'acció municipal és que les solucions suggerides en el seu anàlisi seran les mateixes que els successius consistoris utilitzaran a finals del XIX i començaments del XIX: concurs públic per a municipalitzar cabals procedents de captacions privades o expropiació de les aigües gestionades per la Societat de regants del Rec Comtal. Fins i tot, podria semblar premonitori del futur projecte d'adquisició de la SGAB una referència de Call a la Companyia d'Aigües de Barcelona, en el sentit que hauria de comptar aquesta empresa amb el recolzament municipal per tal que pogués obtenir fins a 40.000 m³ diaris, "lo cual representa una cantidad digna de ser tenida en cuenta"⁴⁸.

Les crítiques de Call als pous de Montcada estaven plenament justificades. La seva construcció fou la resposta a l'exhortació feta pel Governador Civil el 6 de febrer de 1878. Per tal de fer front a les conseqüències que podien derivar-se de l'excepcional sequera que es patia aleshores, l'autoritat provincial ordenava augmentar el cabal a disposició de la ciutat. El Governador suggeria dues possibilitats. Obrir pous propers a les mines de Montcada o aprofitar les aigües de mar mitjançant la seva evaporació⁴⁹. El consistori optà per la primera possibilitat i recuperà de l'oblit burocràtic un projecte ja recomanat deu anys abans per Eduard Fontseré, dins un estudi encarregat per l'Ajuntament sobre les aigües del Besòs i del Ripoll⁵⁰. La comunicació de l'autoritat provincial a l'Ajuntament del 6 de febrer feia evident el fracàs continuat del municipi per tal de resoldre el greu problema de l'abastament d'aigua. I en situació d'urgència i necessitat extrema s'executà un projecte desestimat temps abans i en condicions força inconvenients.

Practicats els estudis tècnics pertinents, fou obert un primer pou de prova en terrenys propietat de la Companyia de Ferrocarrils de Tarragona a Barcelona i França. L'èxit de la prospecció animà el consistori a ordenar la construcció de dos més adjacents amb el consentiment tàcit de l'empresa ferroviària. Així, doncs, els pous eren oberts en terrenys particulars no municipals i sense cap seguretat jurídica respecte de la propietat de les aigües captades. D'altra banda, segons la normativa aplicable ratificada per la Llei d'Aigües, aprovada el 29 de juny de 1879, l'explotació municipal podia ser objecte de reclamacions per altres interessats en captacions properes si aquestes podien veure's afectades amb una disminució del cabal disponible. Precisament era l'indret triat una zona a on es concentraven diverses

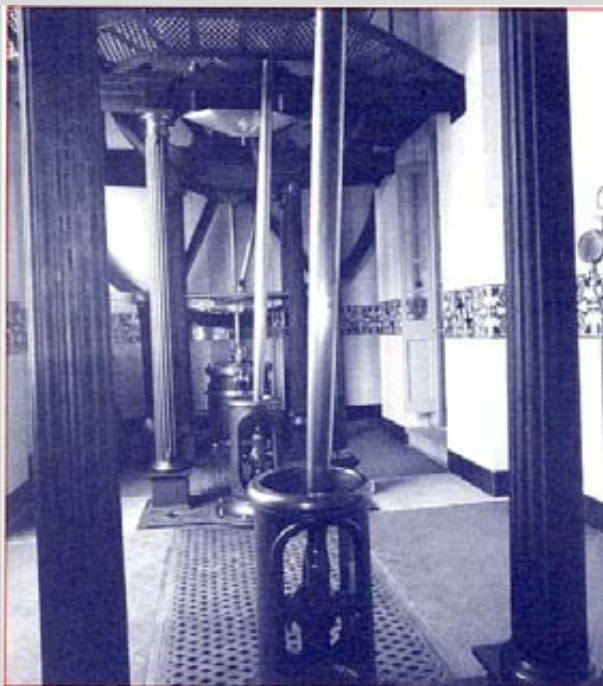
⁴⁷ Les referències a la trajectòria de Call pertanyen a GRAU-NADAL (1997), pàg. 30.

⁴⁸ CALL I FRANQUEZA (1878), pàg. 132-133

⁴⁹ CONILLERA (1991), pàg. 53. La proposta d'aprofitament de l'aigua de mar, com alternativa al dipòsit regulador que recomanava, també havia estat feta per Manuel Girona en el seu informe de gestió, GIRONA (1877), pàg. 43

⁵⁰ Veure VOLTES BOU, Pedro: *Historia del abastecimiento de agua a Barcelona*, SGAB, 1967, pàg. 94 i MAGRINYÀ (1994), pàg. 201. Segons aquest mateix autor, també s'encarregà a Fontseré que formulés un projecte de canalització, conducció i servei d'aigua potable per a Barcelona i el seu Eixample, pàg.202.

instal·lacions d'explotació d'aigua. Molt propera es trobava la mina de Montcada origen del Rec Comtal⁵¹, aigües avall la mina de la Societat de regants de Santa Coloma i des del 13 de juny de 1879 la Companyia d'Aigües de Barcelona era autoritzada per una Reial Ordre a practicar captacions al marge dret del Besòs. De fet, a la segona meitat del segle XIX, cada cop que es feia públic un nou projecte de captacions dins d'aquella àrea o aigües amunt de la conca del Besòs era seguida d'un reguitzell de reclamacions d'explotacions que es consideraven perjudicades⁵².

IMATGE 11

SALA DE MÀQUINES DE LES INSTAL·LACIONS MUNICIPALS DE MONTCADA⁵³

Els pous de l'Ajuntament de Barcelona no foren una excepció i ben aviat es produïren les al·legacions de les societats i particulars afectats. Es manifestaren contra les dues situacions de dubtosa legalitat segons la Llei d'Aigües de 1879: la propietat dels terrenys i les reclamacions de tercers. Cal fer una referència especial a la reclamació presentada per la Junta de regants i molins del Rec Comtal. A inicis de 1879 les relacions entre el consistori barceloní i la Societat de regants eren especialment tenses⁵⁴.

⁵¹ Per a la localització de les explotacions a la conca baixa del Besòs, veure l'annex núm. 7.

⁵² La Societat del Rec Comtal havia presentat al·legacions a 27 projectes de captació d'aigües amb suposada repercussió directa sobre la mina de Montcada i havia estat acompanyada en bona part de les ocasions pel mateix Ajuntament de Barcelona com a part integrant d'aquesta Societat. MARTÍN (1999), pàg. 161-162.

⁵³ AJUNTAMENT DE BARCELONA - AJUNTAMENT DE MONTCADA I REIXACH: *Las aguas de Montcada*, Barcelona, 1986

⁵⁴ Actes de la Junta directiva. Fons de la Junta de Regants del Rec Comtal (FRC), 8 /2/1879, pàg. 8b. Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu.

La Directiva de la Societat del Rec Comtal havia presentat un projecte per a construir un pou i adquirir una bomba a vapor per a extreure aigua amb la qual complementar el cabal procedent de les galeries que es repartia entre la sèquia i l'aqüeducte Baix de Montcada. D'aquesta manera, es pretenia compensar l'alarmant disminució del volum d'aigua captat en un moment d'eixut extrem com el que es vivia. De fet, l'aforament practicat per l'arquitecte municipal i el designat per la Junta de Regants, Elies Rogent, va donar com a resultat que el cabal a disposició de l'Ajuntament en el punt d'inici del seu aqüeducte era de 2.030 plomes. És a dir, un terç de la mitjana calculada per Call i Franqueza l'any anterior.

Com el consistori barceloní havia desestimat la proposta de la Societat de regants per a obrir un pou conjuntament, optà per la solució ja coneguda dels tres pous construïts pel seu compte a instàncies de l'autoritat provincial. La Junta directiva del Rec ho va considerar com un acte unilateral del consistori que podia fer perillar el subministrament de la sèquia Comtal. L'estratègia de la Junta es va desenvolupar en dues direccions. Continuar amb el projecte d'instal·lació d'un pou per alimentar el cabal de Rec, la primera, i encarregar els corresponents estudis facultatius i jurídics per tal d'oposar-se a la nova explotació municipal, la segona.

Pel que fa a la primera línia d'actuació, el 8 de març de 1879 la instal·lació hidràulica d'extracció i el pou adjacent són lliurats a la Junta de Regants pel constructor Guillem, enginyer. Posteriors problemes tècnics de les màquines d'extracció van fer fracassar l'explotació i la Junta va procedir judicialment contra Guillem per incompliment de contracte⁵⁵. L'oposició contra els pous municipals es va emprendre amb celeritat i amb tots els recursos a l'abast de la Junta de regants⁵⁶. La lectura de les actes de la Junta directiva de la Societat de regants permet copsar l'estat d'alarma que els hi va provocar la nova explotació municipal. A l'acta del 7 de març es pot llegir:

"Finalmente el señor vocal D. Jaime Soldadell propuso que se consulte á algunos facultativos si los pozos mandados abrir junto al río Besòs por el Municipio de esta ciudad de los cuales se extrae un inmenso caudal de agua por medio de máquinas de gran potencia pueden o no perjudicar el caudal de la mina de Moncada, al objeto de que segun lo que se consigne en este dictamen facultavio la Junta pueda tomar las resoluciones que se crea más convenientes"

El 26 de maig són comentats a la Junta directiva l'informe tècnic dels arquitectes i el dictamen jurídic dels lletrats:

"Según el suscrito por los arquitectos los pozos abiertos por el Ayuntamiento de Barcelona no son ordinarios, se hallan dentro del álveo o cauce natural del río Besòs y las aguas de los mismos son las de la corriente subterránea de este río, la cual es á la vez alimentación de las minas de Moncada, las cuales no solo pueden sufrir sino que sufren ya gravísimos daños y perjuicios por las variaciones del curso natural de aquella corriente subterránea. Considerando que los señores letrados en su dictamen opinan que esta Junta puede intentar el interdicto de obras nuevas para la suspensión de las obras que el Ayuntamiento practica, y con las cuales distrae ya, y distraerá aun mas en lo sucesivo, las aguas de que la acequia se alimenta y en el caso de no prosperar el interdicto deberá proponer la correspondiente demanda en juicio ordinario, se acordó someter á la decisión de la indicada Junta General extraordinaria las conclusiones de ambos dictámenes"

⁵⁵ Actes de la Junta Directiva (FRC) corresponents als dies 28 de març, 5 de maig, 26 de maig i 20 de juny de 1879.

⁵⁶ Els informes tècnics s'encarreguen a l'arquitecte de la Societat, Francesc de Paula del Villar i a Elies Rogent i el dictamen jurídic als lletrats Francesc Barret i Manuel Duran i Bas Aquests dos juristes van ser també consultats pels Girona en el contenciós mantingut amb la Companyia d'Aigües de Barcelona dins el procés de fusió d'aquesta empresa amb la del Baix Vallès.

A aquesta oposició iniciada per la Junta de regants⁵⁷ es sumaria, entre d'altres, la protagonitzada pels usuaris de la mina de Santa Coloma i per la Companyia d'Aigües de Barcelona, posteriorment Societat General d'Aigües de Barcelona. Aquest conflicte jurídic desencadenat contra la propietat municipal de les aigües dels pous oberts per l'Ajuntament de Barcelona a Montcada no finalitzà fins el 23 d'abril de 1910. En aquesta data una Reial Ordre autoritzava la instal·lació de Montcada. Es prohibia, però, augmentar la potència de les bombes d'elevació o la fondària i el diàmetre dels pous.

La contestació que rebé la instal·lació hidràulica municipal de Montcada, doncs, fou múltiple i procedent de diversos sectors. Produí efectes sorprenents, un breu anàlisi dels quals pot permetre fer-se una idea més aproximada de l'extraordinària complexitat d'interessos i factors que existien en la lluita per l'aigua a la Barcelona de l'època. L'explotació de l'Ajuntament de Barcelona podia afectar les captacions de les galeries de Montcada i un terç del cabal d'aquesta procedència era destinat a alimentar la conducció de l'aqüeducte baix de Montcada. És a dir, el municipi barceloní es feia la competència a si mateix i a la resta de la Societat d'interessats en les aigües de Montcada: regants, fàbriques i molins. Com a fruit d'aquesta situació, la pròpia Societat, en la qual un dels socis era el consistori de Barcelona, havia engegat una ferma oposició contra la instal·lació dels tres nous pous al Besòs.

Si la situació legal dels pous i, per tant de l'aigua explotada, resultà molt problemàtica des de bon començament, la millora efectiva que aquest cabal proporcionà al servei municipal d'aigües fou ben dubtosa. En el moment de la seva construcció els tres pous foren pensats com a sistema complementari d'alimentació de l'aqüeducte de Montcada per tal de compensar els eixuts periòdics o estacionals que patien les mines de Montcada. Davant la impossibilitat de millorar les captacions tradicionals es va recórrer a una nova infraestructura que pretenia complementar la mina de Montcada, tot i el possible perjudici per a les filtracions que aquesta mina rebia. L'efecte de l'estacionalitat, que afectava a les mines de Montcada de la mateixa manera que als pous municipals, podia ser major pel fet d'augmentar les captacions de les mateixes aigües subterrànies.

Més encara, el fet de destinar el cabal captat pels pous a l'aqüeducte baix de Montcada implicava que no més es millorava el sistema municipal d'aigües en el punt inicial d'explotació. La xarxa principal de conducció a Barcelona i la secundària de distribució al seu interior no es modificaven. Les greus deficiències de filtracions, pèrdues de cabal o d'escassa pressió continuaven com a les dècades anteriors. Com a conseqüència, tampoc s'atenia la demanda generada per l'Eixample. Tanmateix no s'atenuaven les desigualtats socials en la distribució d'aigua que ja s'han vist.

En definitiva, l'abastament d'aigua, un dels pocs serveis públics urbans que l'Ajuntament es proposà gestionar directament com en el cas del control del proveïment alimentari o el sanejament, segueix les pautes generals de la resta d'actuacions urbanístiques i de serveis del període inicial de la Restauració que s'ha descrit al primer capítol. També aquí es renuncià a plantejar grans obres de reforma i modernització, donat el context ideològic conservador imperant, constatada la manca d'instruments d'intervenció pública i davant el risc de contraure obligacions financeres massa elevades o extraordinàries.

⁵⁷ En Junta de 20 de juny s'acordà convocar la General extraordinària per al 23 i es va rebutjar la invitació de l'Ajuntament de Barcelona per a l'acte d'inauguració dels pous de Montcada " *ya que su presencia podría considerarse como una prueba de asentimiento a los mismos*".

3

FORMACIÓ DEL MERCAT PRIVAT D'AIGUA A BARCELONA

L'aparició de l'oferta privada d'abastament té lloc al llarg de les dècades dels seixanta i setanta que s'analitzen en aquest apartat. Com la necessitat d'aigua a Barcelona era creixent, el buit deixat pel municipi en l'atenció d'aquest servei serà ocupat per les iniciatives particulars. Amb la desaparició del tradicional quasi monopoli de l'Ajuntament, el de l'aigua es convertirà en un mercat obert que ja respondrà al context social i econòmic liberal i capitalista dominant. En ell les lleis de la lliure competència podran trobar un atractiu àmbit d'actuació amb fortes expectatives de benefici, dins el marc global de desenvolupament urbà que el pla de Barcelona experimentava a un ritme accelerat.

3.1

CONDICIONAMENTS ECONÒMICS I JURÍDICS

A la dècada dels seixanta, en el precís moment en que engegà l'Eixample, semblava que la nova ciutat havia de generar una ràpida i forta demanda d'aigua. El tipus d'urbanització residencial burgesa que s'hi anirà ubicant amb uns nivells de confort en els habitatges superiors als de Ciutat Vella havia d'implicar un augment del consum. Fins i tot, els immobles destinats a lloguers haurien d'estar dotats de millors sistemes de sanejament. D'altra banda, ja s'ha vist com determinats projectes referents a la nova ciutat suposaven la dotació d'una xarxa de clavegueram de nivell europeu a la qual caldria abocar uns mínims volums d'aigua. Tanmateix, s'havia d'atendre el rec de l'arbrat amb que es pretenia guarnir els nous carrers i el que aquests rebrien periòdicament com a sistema de neteja permanent i de climatització a l'estiu.

Els pobles del Pla de Barcelona, amb un increment demogràfic major fins i tot que la ciutat, representaren igualment diversos focus de demanda d'abastament d'aigua amb característiques urbanes; així, les fonts i la presència d'aigua a l'interior dels habitatges. Pel seu costat, el creixement industrial de l'època, basat en la tecnologia del vapor, havia de tenir en l'accés a volums d'aigua permanents i barats un dels condicionaments productius bàsics, tant com la disponibilitat de carbó, l'altre ingredient imprescindible en aquesta tecnologia.

Si les expectatives de negoci eren generades pel propi procés expansiu demogràfic, urbà i industrial, la disponibilitat de cabals amb prou volum semblava una qüestió fàcil de resoldre. L'aigua es trobava molt a prop, aparentment a l'espera que algú amb visió empresarial la portés a Barcelona o als pobles de la seva rodalia per a lliurar-la a disposició de qui la pogués pagar. Les bosses d'aigua subterrània acumulades al subsòl del Pla de Barcelona havien estat un recurs utilitzat secularment. Amb l'aplicació de mitjans tècnics moderns, també ara serà el subsòl un dels llocs a on s'intentarà trobar l'aigua

que es necessita. L'altra zona d'explotació tradicional, la conca del Besòs, fou la més freqüentada a la recerca de les desitjades captacions. Finalment, el baix Llobregat podia oferir els majors volums i en aquesta zona es feren prospeccions premiades amb l'èxit. Els nous sistemes d'elevació i conducció permeteren que la conca del Llobregat es sumés als dos tradicionals àmbits de captació: el subsòl urbà i el Besòs.

Davant la incipient pressió de la demanda i donades les expectatives generades, no faltaren tampoc projectes de conducció de cabals procedents de punts de captació més llunyans i situats fora de l'àrea immediata a la ciutat que s'acaba de definir. És el cas de l'explotació de les rieres d'Argentona i Dosrius al Maresme o de la conca del Ter.

Com a factor favorable per a la formació del nou mercat, a les suposades facilitats per a explotar enormes i propers volums d'aigua, a l'existència d'una demanda potencialment creixent i a la impossibilitat de l'Ajuntament de Barcelona per a estendre a la nova ciutat el monopoli municipal que imperava sobre l'antic espai emmurallat, vingué a sumar-se la Llei d'aigües de 1866⁵⁸. L'anomenat Codi Espanyol de les Aigües facilità la iniciativa privada per a l'extracció, conducció i distribució d'aigües. Tot i el context de crisi política i econòmica en que començà la seva aplicació i les disposicions de derogació i modificació de part del seu articulat emeses pels governs revolucionaris després de setembre de 1868, els primers projectes d'abastament de l'Eixample s'acolliren al cos normatiu de 1866. No és fruit de la casualitat, doncs, que les concessions pioneres portin aquesta data o immediatament posterior.

Per a comprendre de manera sintètica els aspectes normatius del Codi d'Aigües que tenen relació amb les condicions del mercat de l'aigua a Barcelona en les dècades del seixanta i setanta, cal diferenciar la fase de captació de les de conducció i distribució. Pel que fa al primer aspecte, segons l'articulat de 1866, posteriorment confirmat en aquests extrems per la Llei d'Aigües de 1879⁵⁹, les aigües corrents tenen consideració de públiques i, per tant, l'estat com a propietari les administra tot perseguint el bé comú. Pot atorgar concessions per a l'aprofitament d'aquestes aigües a particulars per a usos concrets. A la pràctica, aquestes concessions són equivalents a la plena propietat, ja que el particular no era titular els drets de domini, reservats a l'estat, però sí controlava les possibilitats efectives d'explotació.

La legislació de 1866 assenyalava dues excepcions a la propietat pública universal de les aigües dolces. La primera es referia a les aigües nascudes en un predi particular. En aquest cas, es consideraven com a pertanyents a la terra i, per tant, eren propietat del titular del predi. En sortir del predi, però, tenien naturalesa d'aigües públiques. La segona excepció és una situació especial derivada de l'anterior. Es tractava de les aigües subterrànies d'un predi explotades per un particular no propietari del terreny. El titular del cabal obtingut era qui havia practicat la captació en funció del treball de treure a llum la nova explotació. La única limitació a aquest tipus de domini era la de no perjudicar els drets dels propietaris d'altres explotacions d'aigua properes ja establertes.

⁵⁸ ARRANZ (1988), pàg. 551

⁵⁹ Aquesta Llei d'Aigües tingué 107 anys de vigència, fins l'actual aprovada pel Parlament espanyol el 1986. Més detalls sobre la Llei de 1879 i el Codi de 1866 a LATORRE (1995), NIETO, Alejandro: "El agua y el derecho de propiedad", *Ciencia Urbana* 1 (Enero – Febrero 1969), PALAU, Melchor: *Ley de aguas de 13 de junio de 1879, con comentarios, referencias y notas críticas*, 1879 i BAÑERAS MELCIOR, Francisco: *Ley de aguas de 12 de junio de 1879 y disposiciones complementarias a la misma con comentarios y jurisprudencia*, Librería Urriza, Lérida, 1928

IMATGE 12
LA CONCA HIDROGRÀFICA DEL BESÒS⁶⁰

D'acord amb aquest marc normatiu, si bé no s'admetia la propietat privada de l'aigua com a principi general i l'estat es reservava la seva administració, en realitat, és la iniciativa privada qui explotarà de fet els cabals disponibles. L'Administració adjudicava l'aprofitament concret a qui tingues interès i es limitaria a arbitrar les jerarquies d'interessos per a evitar conflictes irresolubles entre particulars. En el cas barceloní la pràctica totalitat de les aigües que els particulars demanaren fer arribar a la ciutat foren considerades aigües públiques, bé per tenir condició de superficials, bé per procedir de terrenys a on han nascut de forma natural o captades de bosses subterrànies per mitjans mecànics i han de ser conduïdes fora del predi corresponent. Caldrà, doncs, sol·licitar la preceptiva autorització administrativa per a procedir a la seva conducció i distribució.

⁶⁰ COMPAÑÍA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÒS: *Memoria del Consejo de Administración para la inauguración de la elevación de las aguas de San Martín de Provensals, 1882*, Barcelona, Establec. Tip. Suc. de Ramirez y Cía., 1882

Per tal d'avançar en la comprensió del paper que juga el marc legislatiu de 1866 i 1879 en la conducció i distribució d'aigua a Barcelona, cal considerar de manera més específica la normativa reguladora dels aprofitaments especials d'aigües públiques per a l'abastament de poblacions. Aquest tipus d'abastament tenia preferència sobre els altres; així i per aquest ordre, els ferrocarrils, el rec, els canals de navegació, els molins industrials i els estanys per a viviers⁶¹. Les concessions atorgades per l'administració amb l'objecte de proveir poblacions *"seran temporales y su duración no podrá exceder de 99 años; transcurridos los cuales quedarán todas las obras, así como la tubería, en favor del común de vecinos, pero con la obligación por parte del Ayuntamiento de respetar los contratos entre la empresa y los particulares para el suministro del agua á domicilio"*⁶².

Segons l'article 171 de la Llei d'aigües de 1879, els Ajuntaments estaven facultats per a redactar reglaments per al règim i distribució d'aigua a l'interior de les poblacions d'acord amb el que determinessin les disposicions generals administratives. Aquesta disposició estava en consonància amb el contingut pràcticament idèntic de l'article 72 de la Llei Municipal del 2 d'octubre de 1877. A més, l'article 137 de la Llei Municipal autoritzava als consistoris la creació d'arbitris sobre aprofitaments i concessions d'aigües. La llei de 1879 afegia, però, sobre la normativa anterior de 1866 i 1877 que els reglaments dels ajuntaments havien de ser sempre anteriors a l'atorgament de les concessions a particulars per que aquestes s'haguessin de sotmetre a la normativa municipal. En cas contrari, si la concessió era anterior el reglament no més li podia afectar si s'arribava a un acord entre el municipi corresponent i el concessionari. Si no havia acord, li corresponia resoldre al ministre de Foment⁶³.

El primer reglament elaborat per l'Ajuntament de Barcelona per tal de regular el règim i distribució d'aigües aportades per empreses i projectes privats data del 23 de febrer de 1871⁶⁴. Com les primeres empreses d'abastament es van constituir per explotar diverses concessions a la segona meitat de la dècada dels seixanta, la normativa de 1871 no més podia repercutir indirectament sobre els seus interessos. En definitiva, les disposicions reguladores del mercat de l'aigua, tant pel que fa a l'àmbit legislatiu estatal com al normatiu municipal, deixaren un ampli marge de maniobra al joc liberal capitalista d'oferta i demanda.

Malgrat les facilitats legals, les primeres empreses d'abastament a la pràctica es trobaren amb nombroses dificultats en l'explotació efectiva dels seus negocis i bona part d'elles van fer fallida successivament a les dècades següents. A partir de l'estudi de les causes del fracàs d'aquest projectes pioners, s'analitzaran les característiques del mercat de l'aigua a Barcelona en aquesta primera etapa de lliure competència.

Veiem en primer lloc les alternatives amb que comptaven els empresaris en la fase inicial de captació dels volums d'aigua a transvasar fins a la ciutat. La recerca hidrològica es practicà preferentment al propi subsòl de Barcelona, tot continuant la secular tradició de l'explotació de pous. A la conca del Besòs i del Llobregat es tractava d'aprofitar els dipòsits naturals acumulats també al subsòl o les filtracions de les aigües superficials corrents. En bona part dels casos eren indrets tradicionalment ja

⁶¹ Article 160 de la Llei de 1879. PALAU (1879), pàg. 55-56.

⁶² Article 170. PALAU (1879), pàg. 58-59.

⁶³ PALAU (1879), pàg. 58-59.

⁶⁴ *Résumé Général*, Arxiu General d'Aigües de Barcelona.

coneguts per les seves deus i el que es pretenia era augmentar el volum explotat amb modernes infraestructures d'elevació mitjançant pous de gran diàmetre i profunditat o de filtració amb galeries de les aigües subterrànies que es suposava contenia els subsòl en aquells indrets. Amb les característiques de la climatologia mediterrània de la zona era l'únic mitjà per a disposar de cabals el suficientment propers, regulars, abundants i amb les condicions de potabilitat acceptables com per esperar fer rendibles les inversions efectuades per aquests empresaris pioners i els seus socis.

En aplicació de la legislació vigent ja esmentada, les empreses podien adquirir els drets d'explotació d'aigües subterrànies sense haver de ser propietàries dels terrenys a on aquelles fossin tretes a la llum. En altres ocasions s'adquirien els predis desitjats i també els de les rodalies per tal d'evitar que altres competidors practiquessin explotacions properes susceptibles de ser al·legades com a perjudicades per l'explotació de la primera empresa.

Localitzada l'aigua que es volia transvasar i adquirit el dret a la seva explotació, el següent pas era sol·licitar a l'administració autorització per a la conducció a Barcelona de les aigües que un cop sortien del predi on naixien eren considerades legalment com aigües públiques i se'ls hi aplicava la normativa corresponent a l'abastament de poblacions. La sol·licitud es tramitava davant la primera autoritat provincial. Els serveis tècnics de la Diputació de Barcelona, pel delegació del Governador Provincial, avaluaven el projecte presentat. Si complia els requeriments preceptius (bàsicament, la memòria explicativa amb els detalls tècnics dels plànols de les obres de captació i conducció i el sistema de distribució, l'estudi econòmic d'explotació i els títols de propietat de l'aigua que es pretenia conduir) el projecte es remetia a l'Ajuntament de Barcelona i al Ministeri de Foment. Tanmateix es feia públic a través dels òrgans de premsa oficial, Butlletí Oficial de la Província i Gasetta de Madrid, per tal que altres empreses i particulars que es consideressin perjudicats per algun dels extrems continguts en el projecte en qüestió poguessin presentar les corresponents al·legacions. Generalment, es tractava de demostrar que la nova explotació faria disminuir el cabal obtingut per les captacions dels perjudicats. Es suposava que, en tractar-se d'aigües subterrànies en tots els casos, la nova deu es trobaria en comunicació amb les anteriors mitjançant filtracions i acumulacions en diverses capes del subsòl.

D'altra banda, el projecte de transvasament hauria de travessar propietats particulars i calia adquirir els drets de servitud corresponents dels seus titulars. En ocasions, aquest darrer tràmit era tan llarg i complex per a l'empresa com la pròpia demostració dels seus drets a utilitzar volums d'aigua lliures de reclamacions de tercers. Si s'aconseguia superar aquesta primera sèrie de tràmits i oposicions, habitualment la concessió era aprovada definitivament pel ministeri de Foment i l'empresa concessionària es trobava en condicions legals d'iniciar les obres per a fer realitat el transvasament.

Segons Francesc Bañeras, una R.O. de 5 de juny de 1883 establí el procediment administratiu a seguir en la resolució d'expedients d'explotació d'aigües. Tot esperant que el poder legislatiu desenvolupés el reglament corresponent tal i com preveia l'article 36 de la llei de 1879, aquesta R.O. determinava els passos a seguir provisionalment⁶⁵:

⁶⁵ BAÑERAS MELCIOR (1928), pàg. 21-27. Aquest jurista assenyalava al respecte les, al seu parer, excessives facilitats que es donava al titular de l'explotació, ja que no tenia més limitacions que el respecte pels drets preexistents. D'altra banda, Bañeras reclamava una modificació de la llei per tal que el propietari del predi fos degudament indemnitzat. Tanmateix, per a evitar les facilitats amb que podien ser entorpits els projectes de captació amb pous subterranis. Així, es generava un reguitzell de reclamacions que no sempre eren resoltes de la mateixa manera. La provisionalitat de la RO de 1883 es mantingué al menys al llarg

1. Sol·licitud al Ministeri de Foment del reconeixement legal de la nova explotació a través del Govern Civil de la província. S'havia d'acompanyar de les corresponents memòries explicatives i d'una carta de pagament del 1% sobre el pressupost d'obres d'explotació previst.
2. Registre de la sol·licitud en la Secció de Foment del Govern Civil de la província.
3. Instància als Enginyers en Cap provincials de Mines i de Camins, Canals i Ports.
4. Decret de l'admissió de la documentació presentada. Publicació de la sol·licitud al BOP. Es donava un termini de 30 dies per a presentar reclamacions.
5. Es posaven en coneixement del peticionari les reclamacions presentades.
6. Reconeixement del terreny per part dels Enginyers en Cap de Mines i de Camins, Canals i Ports.
7. Si les obres previstes afectaven serveis públics s'havia d'informar als funcionaris encarregats de la gestió dels serveis corresponents.
8. Els informes facultatius sobre les reclamacions es presentaven a la Junta provincial d'Agricultura, Indústria i Comerç.
9. El Govern Civil elevava l'expedient al Ministeri de Foment.
10. Al ministeri l'expedient era tramitat per la Direcció General d'Obres Públiques. Un cop escoltat el parer de la Junta consultiva de Camins, Canals i Ports i la de Mines, es concedia o denegava la Reial Ordre d'autorització definitiva. En cas afirmatiu, es detallaven les limitacions, terminis, condicions financeres i especials i els terminis i situacions de caducitat.
11. Publicació de l'autorització de l'explotació d'aigües a la Gasetta de Madrid i al BOP.
12. Un cop finalitzades les obres de sortida a la llum de l'aprofitament era emès el corresponent títol de propietat.

Aconseguida l'autorització de l'explotació, començava una altra fase en la qual calia procedir a executar les obres autoritzades. Els obstacles a vèncer aleshores eren de tipus tècnic i econòmic. Sovint, les aigües subterrànies del pla de Barcelona foren captades mitjançant pous amb bombes elevadores accionades amb màquines de vapor per tal de proporcionar la pressió necessària a les conduccions. En el cas de la conca del Besòs, per a l'extracció es combinaren el sistema de pous amb enginyis elevadors a vapor amb el de galeries de captació de filtracions subterrànies. La conducció fins a Barcelona es faria a través d'aqüeductes pels quals discorria aigua rodada per la pròpia força de la gravetat que proporcionava la diferència de cotes entre els punt de captació d'aigües amunt del Besòs o dels seus afluents i els de distribució al pla de la ciutat. També fou utilitzat l'ajut d'estacions elevadores ubicades en determinats punts del recorregut. L'àrea del Llobregat era la que presentava més problemes tècnics per a la seva explotació, ja que calia elevar l'aigua en tots els casos per mitjans mecànics en trobar-se la potencial zona d'explotació, Cornellà i Esplugues, a cotes inferiors a determinats trams del recorregut fins a Barcelona.

Fos quina fos l'àrea de captació, com la pressió i el volum de l'aigua que arribava a la ciutat eren qüestions clau per a la seva comercialització en condicions mínimament avantatjoses, les infraestructures d'explotació i conducció requerien inversions considerables. Algunes empreses van recórrer a la utilització de moderna tecnologia hidràulica procedent de l'exterior.

Amb l'aigua ja a Barcelona, calia procedir a la seva distribució pels carrers. L'interlocutor administratiu era aleshores l'Ajuntament, qui havia de vetllar pel compliment de les disposicions pertinents. Molt aviat, però, es va veure com un dels principals obstacles amb el qual es trobaren les empreses d'abastament era la competència entre elles mateixes. Cadascuna havia d'instal·lar la seva pròpia xarxa de distribució pels mateixos carrers que les altres, ja que les zones més atractives per a tots els projectes eren precisament les que corresponien als barris benestants de la ciutat i als nuclis centrals del pobles del pla de Barcelona.

D'aquesta manera, i en un context amb una demanda només potencialment expansiva, la qualitat del servei d'aigua proporcionat i l'acapament de la distribució a les barriades més interessants eren factors decisius per aconseguir imposar-se a la competència. Les companyies d'abastament que poguessin lliurar aigua al menor preu i amb una major pressió, regularitat i elasticitat en relació a la demanda puntual o estacional tindrien moltes més possibilitats de sobreviure.

En aquest marc competitiu, la realitat fou que la major part de les companyies que s'aventuraren en el negoci de l'aigua no disposaven del capital i de la capacitat tècnica suficients per a portar a terme els transvasaments que proposaven fer en les sol·licituds de concessions. Foren excepcionals les empreses que tenien al darrera una base financera sòlida. És el cas de l'empresa del Baix Vallès, vinculada a noms tan coneguts dins la burgesia catalana com els germans Girona. Un altre exemple notable fou el de la Companyia d'Aigües de Barcelona, el capital de la qual era d'origen belga i que comptava a més amb l'experiència tècnica i de gestió d'una empresa d'abastament d'aigua francesa. Fins i tot aquestes empreses, però, tingueren dificultats en els seus balanços comptables ja abans de 1880-1881.

La major part de les societats constituïdes amb l'objecte d'explotar concessions mineres hidrològiques per a la comercialització de l'aigua explotada a Barcelona foren empreses amb socis poc solvents o que només estaven disposats a efectuar inversions limitades en un negoci pot ser prometedor, però nou i de resultats incerts. En ocasions, alguns socis aportaren els terrenys a on s'ubicaven les captacions o els drets d'explotació. Les escasses inversions inicials que s'efectuaven no permetien gaire cosa més que tramitar els permisos corresponents, les despeses legals ocasionades per les reclamacions de tercers o els estudis tècnics previs a les obres. No sempre es disposava del capital necessari per a construir les infraestructures de captació, conducció i distribució, obres aquestes de diversa importància segons la zona d'origen de l'explotació o les condicions tècniques del transvasament.

Contemplant en conjunt el gruix de les empreses d'abastament d'aigua a Barcelona des de l'inici de la construcció de l'Eixample fins a 1880-1881, no sembla que el gran capital català i barceloní es sentís gaire atret per invertir en aquest àmbit de negoci dels serveis urbans. Segurament les causes que ajuden a explicar aquest fet són múltiples. En primer lloc, l'evolució de les empreses d'abastament seguí força fidelment les conjuntures generals econòmiques i polítiques que tingueren lloc al llarg de les dues dècades considerades. Les primeres expectatives generades per l'aprovació del projecte d'Eixample es veieren aviat frustrades per la fase depressiva iniciada per la fallida borsària de les accions ferroviàries el 1866. Les circumstàncies polítiques i socials que envoltaren el Sexenni revolucionari no devien tampoc afavorir l'imprescindible clima de pau social, estabilitat política i confiança econòmica per que la burgesia arrisqués inversions en el negoci de l'aigua, tot just quan aquest començava a perfilar-se. Tanmateix, el

cicle expansiu d'urbanització de l'Eixample s'havia alentit a finals dels seixanta i el mateix va succeir amb el propi creixement global de la ciutat. Si es considera que a partir de finals dels setanta i sobre tot a inicis dels vuitanta els projectes de constitució d'empreses d'abastament i l'interès per obtenir noves concessions experimentà una important revifada, sembla força probable que la nova situació en el mercat de l'aigua respongués a la conjuntura de bonança del conjunt del capital català conegut com "febre d'or".

A les dificultats pròpies del negoci específic de l'abastament d'aigua vingué a sumar-se, doncs, el fet que les expectatives de demanda continuadament expansiva es van veure defraudades per un cicle econòmic i polític poc propici. A més, l'actuació urbanística municipal ja s'ha vist com no fou gaire procliu a les grans obres i projectes de sanejament en aquestes dècades anteriors a 1880-81. Finalment, a les alçades d'aquells moments el consum industrial d'aigua, especialment a Sant Martí de Provençals, procedeix en un alt percentatge de cabals subterranis explotats als terrenys dels recintes fabrils i amb condicions de potabilitat que no importava garantir. Pel que fa a l'aigua domèstica, el lent creixement de l'Eixample, zona a on s'havien de concentrar els habitatges moderns dotats de nous sistemes de sanejament, i el manteniment dels usos privats tradicionals en matèria d'higiene a la ciutat o als pobles del seu pla no devia generar tampoc un consum d'aigua massa prometedor.

Així, cal matisar les suposades expectatives d'una demanda important d'aigua. Per aquest motiu, empreses descapitalitzades que competien entre si en mig de diverses dificultats per un mercat més reduït del que calia esperar acabaren fracassant al poc temps d'iniciar les seves activitats. De fet, molt poques de les companyies que es constituïren abans de 1880 sobrevisqueren a les dures condicions del mercat de l'aigua a la Barcelona més enllà de la dècada dels vuitanta.

Veiem a continuació quines foren les empreses d'abastament d'aigua d'aquesta fase inicial, relacionades segons les zones de captació dels seus cabals i segons l'entitat més o menys important dels seus recursos tècnics i financers.

3.2

SOCIETATS D'ABASTAMENT D'AIGUA

Les primeres iniciatives que cal destacar són les que es proposaren explotar aigües subterranies a les illes que s'anaven urbanitzant a l'Eixample o en indrets el més propers possible. Un segon grup d'iniciatives d'abastament va ser el format per societats que pretenien proveir la ciutat i els pobles de les rodalies amb un sentit comercial i geogràfic més ampli.

Empreses de les associacions de l'Eixample

Des dels mateixos inicis de l'Eixample l'emplaçament concret dels primers edificis de la nova ciutat respongué precisament a la facilitat per a disposar d'aigua subterrània⁶⁶. Així ho explica Lluís Permanyer en referir-se al permís sol·licitat pel promotor immobiliari Josep Cerdà i Soler per construir les cantonades de la confluència de Consell de Cent amb Roger de Llúria⁶⁷:

"Había escogido aquel enclave, ciertamente alejado, porque era rico en agua, como lo demuestra la Torre de les Aigües que en aquel mismo decenio levantaron a su vera (...) En donde hoy se halla enclavado el cine Capsa estaba la muy conocida mina de Jesús. En aquel entonces éste era en verdad un aspecto importante, en razón de la falta de agua corriente (...). En 1864 estaban terminados (els quatre xamfrans), pero ningun inquilino había decidido instalarse allí. El propietario, que ciertamente tenía mentalidad de promotor, decidió adornarlos con algunos reclamos: costeó el alumbrado público, puso una fuente en el centro del cruce y lo aduquinó todo (...) este fue el primer conjunto de casas de viviendas del Eixample"

La promoció urbanística de Josep Cerdà testimonia puntualment com la disponibilitat d'aigua adquirí una dimensió estratègica dins les operacions immobiliàries en aquest primer Eixample. La manca d'infraestructures de proveïment hídric d'abast municipal o privat feu imprescindible que els mateixos propietaris dels primers terrenys urbanitzats haguessin de fer front al problema de dotar d'aigua els seus immobles. Les iniciatives de captació d'aigua del subsòl en règim de comunitat de propietaris de terrenys proliferaren a la nova ciutat ja als anys seixanta⁶⁸:

Probablement la més coneguda de totes les captacions d'aquesta mena, per haver donat servei fins a ben entrat el segle XX i per què es conserva actualment la seva edificació més emblemàtica, fou la distribució d'aigua dita del "Torreón" o Torre de l'Eixample. Situada a l'interior de l'illa limitada pels carrers de Roger de Llúria, Consell de Cent, Bruc i Diputació, ha estat darrerament convertida en parc públic. Explotava les aigües subterrànies alimentades pel torrent de l'Olla⁶⁹. Pertanyia a l'Associació de Propietaris de Millora l'Eixample i disposava de pou, edifici per a la màquina de vapor elevadora i dipòsit superior per a obtenir la pressió necessària. Projectada per Josep Oriol Mestres el 1867 era l'origen d'una distribució que va créixer fins arribar a plaça de Catalunya i el carrer Pelai⁷⁰.

⁶⁶ L'abundància de les aigües subterrànies a l'Eixample i al conjunt del Pla de Barcelona era coneguda tradicionalment de manera empírica i l'elevat número de pous que secularment proveïen d'aigua els barcelonins i les poblacions de les rodalies ho confirmava. Algunes de les noves empreses de subministrament d'aigua explotaven aquestes les bosses acumulades al subsòl de Barcelona procedents de filtracions de rieres i torrents. Posteriorment, estudis geològics com el que s'explicita al projecte d'urbanització del subsòl de García Faria ho ratifiquen. GARCÍA FARIA, Pedro, *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, Impremta de Henrich y Cia., 1893, 2 vols. I una carpeta de plànols, Volum I, pàg. 129-133.

⁶⁷ PERMANYER, Lluís: *Història de l'Eixample*, Barcelona, Plaza & Janés, 1991, pàg. 98-99

⁶⁸ "A partir de 1860, pous o mines en situació avinent despertaren l'interès de coneixedors per valorar-ne les aigües. D'antuvi els primers habitatges de l'Eixample foren construïts pels volts de la cruïlla Consell de Cent - Clarís, on coincidien les de la mina de Jesús i l'aqüeducte de Montcada amb les extremitats del pou de l'Associació de Propietaris. I part davall, a l'angle Passeig de Gràcia - Granvia, l'aigua de la font de les Delícies, provinent de can Serra de Sarrià. Les conduccions arribaven cap aquella convergència, on serviren cadascuna pel seu compte, a l'abastament de les edificacions que s'anaven bastint per aquella banda de la urbanització nova." VILA-CASASSAS (1974), pàg. 349

⁶⁹ GARCÍA FARIA (1893) Volum I, pàg. 133.

⁷⁰ LATORRE (1995), pàg. 116. La Societat de propietaris hauria decidit la construcció del pou com a conseqüència del retard que les obres de canalització i distribució de l'Empresa Concessionària del riu Llobregat patien. Els propietaris de l'Eixample havien subscrit amb Manuel Guterres, director de la Concessionària, un contracte segons el qual l'empresa de Guterres distribuïria importants quantitats d'aigua des del dipòsit que projectava a Gràcia. Veure COROMINAS, Miquel: "Les Societats de l'Eixample",

IMATGE 13
TORRE D'AIGÜES O "TORREÓN" DE L'EIXAMPLE

El "Torreón" respon perfectament al model establert per a la recerca d'aigua portada a terme pels mateixos propietaris i promotors urbanístics amb l'objecte de fer possible l'expansió de l'àrea urbanitzada. Ho confirma la valoració que els tècnics de la SGAB varen fer a inicis del segle XX d'aquesta empresa d'abastament⁷¹:

"La distribució del Torreó s'estableix en el moment de la revalorització de l'Eixample. Cert grup de propietaris, desitjosos de vendre els seus terrenys privats d'aigua, formaren una societat de participació. Es tria un terreny al carrer Llúria. Un pou i un castell d'aigües sobre ell de 25 m amb una màquina de vapor de 15-20 cv. Cap el 1880 s'amplia l'explotació amb una major profunditat del pou. El cabal explotat era aleshores de 300 a 400 m³ diaris"

Una altra societat d'abastament del mateix caire fou l'Associació de propietaris de la mina de Jesús. La captació es situava a Gràcia i pretenia proveir els carrers de Pau Claris, Diputació i Consell de Cent⁷². La tercera empresa que mereix ser destacada dins aquest primer grup és l'anomenada "Societat d'Aigües Potables de Barcelona, de l'Eixample i de la Barceloneta", coneguda també com a Calvet i Arce

dins COROMINES AYALA – GARCÍA ESPUCHE – LÓPE, M. : *La Formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà*, Barcelona, Olimpíada Cultural i L'Avenç, 1990, pàg. 51

⁷¹ *Résumé Général, Troisième Partie*. Arxiu General d'Aigües de Barcelona. Traducció pròpia de l'original en francès.

⁷² CONILLERA, P. – LLABRÉS, A. – PARÉS, M.: *L'aigua a Barcelona*. Descobrir el medi urbà, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1986, pàg. 114

& Cia. Va aprofundir i eixamplar el 1872 l'anomenat pou dels caputxins dit de Santa Eulàlia, captador d'aigües procedents de filtracions del torrent del Pecat. Situat el pou a l'encreuament del passeig de Sant Joan amb la Diagonal, estava dotat d'una màquina de vapor de 15 cv i una torre d'aigües de 20 m d'alçada. Distribuï aigua al llarg del passeig de Sant Joan fins a la Barceloneta i al passeig de Gràcia fins a la ronda de Sant Pere. El cabal mitjà arribà als 300 m³ diaris⁷³.

IMATGE 14

PORTADA DEL REGLAMENT DE LA SOCIETAT "EL FÈNIX"⁷⁴

Les explotacions a càrrec d'aquestes agrupacions de propietaris disposaven de canalitzacions de petit diàmetre, poca pressió i una reduïda xarxa de distribució. El volum d'aigua captada no permetia ampliar gaire el servei. Tampoc era, però, aquest l'objectiu ja que es tractava d'associacions de propietaris urbans i promotors immobiliaris i no d'empreses d'abastament d'aigua pròpiament dites. Per a ells l'aigua esdevenia un recurs imprescindible, però complementari del negoci principal, que consistia en la construcció i possessió d'edificis amb habitatges de lloguer. En aquest sentit, aquestes petites societats patiren menys els efectes de la competència que s'apoderà del mercat de l'aigua que les

⁷³ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général, Troisième Partie*

⁷⁴ Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 6240

empreses estrictament comercialitzadores. La dependència directa dels negocis urbanístics garantia la demanda i la capitalització mínimes per a permetre la supervivència d'aquestes empreses. De fet, es trobaven fora del circuit d'aquest mercat, ja que oferta i demanda coincidien en les mateixes persones i interessos. Aquest sistema d'accés al recurs aigua els hi permetia no haver d'estar sotmesos a les condicions del mercat hidrològic i disposar d'un cabal mínim amb total llibertat com a propietaris del mateix.

És molt probable que el conjunt de peculiaritats descrites siguin l'explicació principal del fet que algunes d'aquestes societats sobrevisquessin fins a ben entrat el segle XX, tot superant la fase inicial d'abastament d'aigua a Barcelona, fase en la qual van fracassar empreses amb objectius de proveïment força més ambiciosos. Així, trobem que la "Torre de l'Eixample" de l'Associació de Propietaris va mantenir el seu servei més d'un segle. De la mateixa manera, la "Societat d'Aigües Potables de Barcelona, de l'Eixample i de la Barceloneta", coneguda a partir de 1886 sota la denominació "El Fènix de aigües potables", encara ben entrat el segle vint es trobava prestant el corresponent servei als seus associats⁷⁵.

Societats comercialitzadores d'aigua a Barcelona i rodalies

Es tracta de set empreses que pretenien explotar les suposades possibilitats de benefici que oferia l'Eixample, la resta de la ciutat i els pobles del pla de Barcelona en creixement i mancats de l'aigua que demandaven. Aquestes empreses foren les més destacades de les que lluitaren pel mercat primerenc de l'abastament i les que patiren en major grau els efectes de la mútua competència i de les no massa favorables circumstàncies socials, econòmiques i polítiques per a l'expansió del mercat de l'aigua que s'han descrit. Amb la denominació oficial o la més freqüent, es relacionen tot seguit i per ordre cronològic de la seva constitució o de formalització del seu projecte d'abastament concret. Seguidament, es fa una síntesi de l'evolució seguida per cada empresa des dels seus orígens fins els anys 1880-81:

- "Compagnie des Eaux de Barcelone".
- "Empresa del Bajo Vallés"
- "Empresa Concesionaria de Aguas Subterráneas del rio Llobregat"
- "Empresa de Aguas del Alto Vallés"
- "Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona, ladera derecha del Besòs"
- "Compañía de Aguas de Sant Martí de Provençals"
- "Compañía de Aguas de Sans"

⁷⁵ Veure *Reglamento de la Asociación de Copartícipes titulada El Fénix de Aguas Potables para poseer en común las que á cada uno pertenecen de la antigua sociedad Grappin, Calvet y Arce*, Barcelona, Imp. De Jaime Jepús, 1886. Veure també *EL FÉNIX D'AIGÜES POTABLES, Memoria 1921, llogida en la Junta General*, Tipografia de M. Berdós, 1922 i les successives corresponents als anys 1922, 1923 i 1924. Arxiu general d'AGBAR, Contenedor 6240.

COMPAGNIE DES EAUX DE BARCELONE

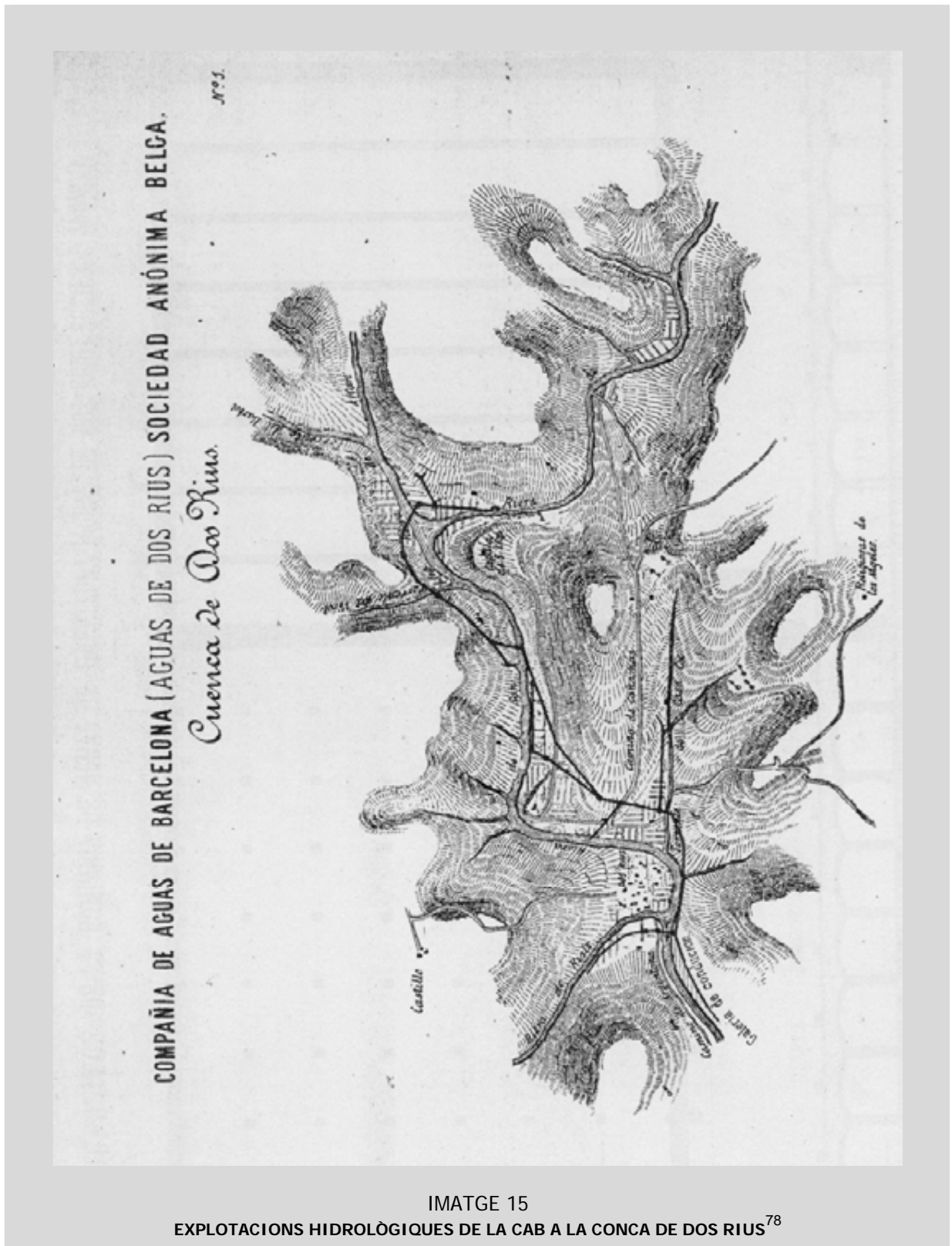
Aquesta empresa, coneguda popularment a Barcelona com a “Dosrius”, requereix una especial atenció, ja que és el precedent de la Societat General d’Aigües de Barcelona i impulsarà el projecte d’abastament d’aigua privat més consolidat a inicis dels vuitanta. Els seus orígens es remunten, però, a la dècada central del segle. El 1857 es constitueix a Barcelona la societat “Palau, García i Companyia”. Diversos socis de Mataró i de la ciutat comtal pretenien desenvolupar el projecte de derivar aigües subterrànies de nombroses propietats ubicades a les valls Canyamés, Alfart i Rials amb una superfície total de 40.000 m², al nord de Dos Rius per tal de conduir-les a Barcelona. Després d’obrir 12.305 m de galeries de captació, dificultats econòmiques van obligar als titulars de la societat a cedir el 16 de maig de 1865 els drets de la concessió a l’empresari madrileny Miquel Costa.

Obstacles semblants es va trobar aquest, juntament amb el seu soci Juli Coste, i van vendre els seus drets el 19 de juny de 1867 a la Companyia d’Aigües de Barcelona, constituïda a Lieja amb el nom de “Compagnie des Eaux de Barcelone” el mateix any i inscrita al registre de la Propietat de Mataró l’1 juny. Els promotors de la nova empresa eren el “Crédit Général Liégeois”, banc de la ciutat belga de Lieja, i la societat francesa d’abastament d’aigua “Compagnie Générale des Conduites d’Eau”. Es constituïa amb un capital de 4.500.000 de francs distribuïts en 9.000 accions de 500 francs. 3.000 accions foren lliurades a Miquel Costa, una part de les quals serviren per pagar el deute de 593.000 francs a favor de “Palau, García i Cia.”.

Després de les preceptives formalitats, el 12 de desembre de 1868 el projecte va obtenir la declaració d’utilitat pública de les obres que es proposava emprendre. L’impuls que la Companyia d’Aigües de Barcelona, Societat Anònima Belga, va rebre dels seus propietaris belgues i francesos fou força important. Malgrat les circumstàncies polítiques poc propícies que es vivien a Espanya i a França, aleshores amb una inversió de 4.588.000 francs, el 1871 la societat es trobava en condicions de comercialitzar l’aigua captada al subsòl de Dosrius. Es van millorar les galeries de captació obertes anteriorment⁷⁶ fins arribar a una capacitat d’absorció diària de 15.000 m³. Es va arranjar la conducció des de les galeries fins a Argentona i Mataró i es va construir l’aqüeducte per a portar l’aigua a Barcelona i a Gràcia. Un total de 51.734 m amb 22 viaductes, 47 túnels i el pas per 310 propietats particulars amb els corresponents processos d’expropiació o indemnització pels drets de servitud. Un cop arribades a Gràcia, les aigües es distribuïen per aquesta població, Sant Gervasi, l’Eixample i Ciutat Vella. Per tal d’evitar les interrupcions del servei i permetre els serveis de manteniment dels aqüeductes, el 6 de maig de 1872 es van adquirir uns terrenys per a ubicar-hi a Sant Martí de Provençals els anomenats dipòsits de Dosrius amb capacitat per a contenir 17.000 m³ a una cota de 95 m d’alçada⁷⁷.

⁷⁶ Els detalls del sistema de captació utilitzats a Dosrius i la relació dels immobles que l’empresa adquirí en aquesta localitat apareixen a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión, 1912*. pàg. 144-151 i 167-169.

⁷⁷ VOLTES 1967, 113-116. CONILLERA–LLABRÉS–PARÉS 1986, 108-114. VILA-CASASSAS 1974, 350-351. Veure especialment, AGUAS DE DOS RIUS: *Compañía de aguas de Barcelona*, Barcelona, 1 de febrer de 1873.

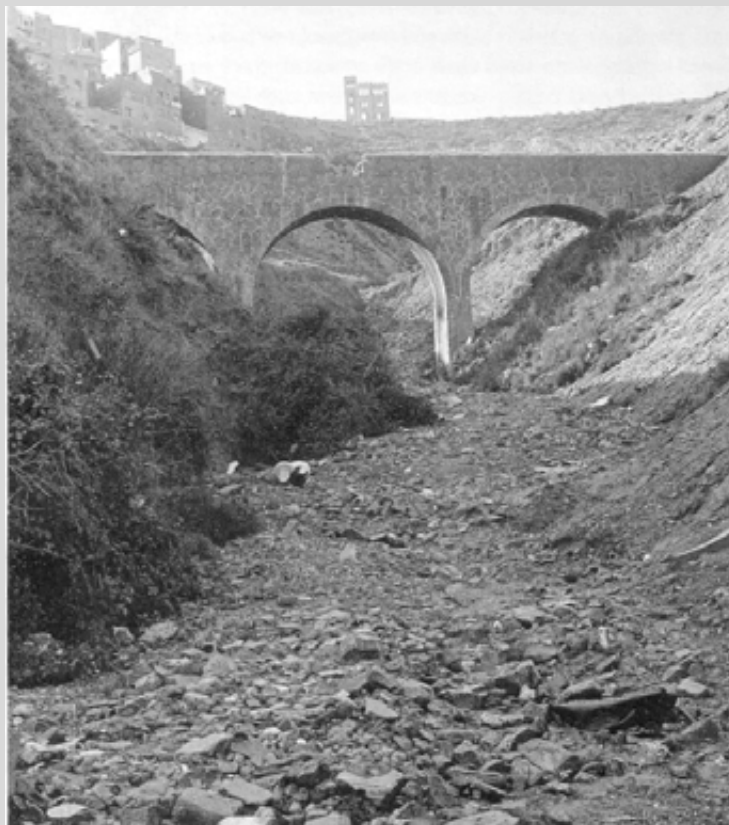

A començament de 1873 les canalitzacions construïdes a Gràcia, Sant Gervasi i Eixample sumaven 40.000 m i el ritme d'expansió a Ciutat Vella era accelerat. Així, a l'opuscle publicitari editat

⁷⁸ AGUAS DE DOSRIUS: *Compañía de aguas de Barcelona*, Barcelona, 1 de febrero de 1873

aquell mateix any, l'empresa tancava amb una declaració triomfal el repàs de les circumstàncies de la seva implantació a Barcelona⁷⁹:

"SISTEMA DE DISTRIBUCIÓN Y DE VENTA. El agua de Dosrius de la Compañía de aguas de Barcelona, Sociedad anónima Belga, puede llegar a todos los pisos de Gracia, San Gervasio, Ensanche y Barcelona, á causa de su presión, y está al alcande de todas las fortunas, segun es de ver de los reglamentos de abono, ya por medio de contador, ya por llave de aforo, y de las condiciones para la venta perpétua (...); y según demuestran los resultados prácticos obtenidos en las 412 fincas que estan surtidas de dichas aguas"

IMATGE 16
AQÜEDUCTE DE DOSRIUS AL SEU PAS PEL TORRENT DE CAN CAMPANYÀ A NOU BARRIS
(BARCELONA)⁸⁰

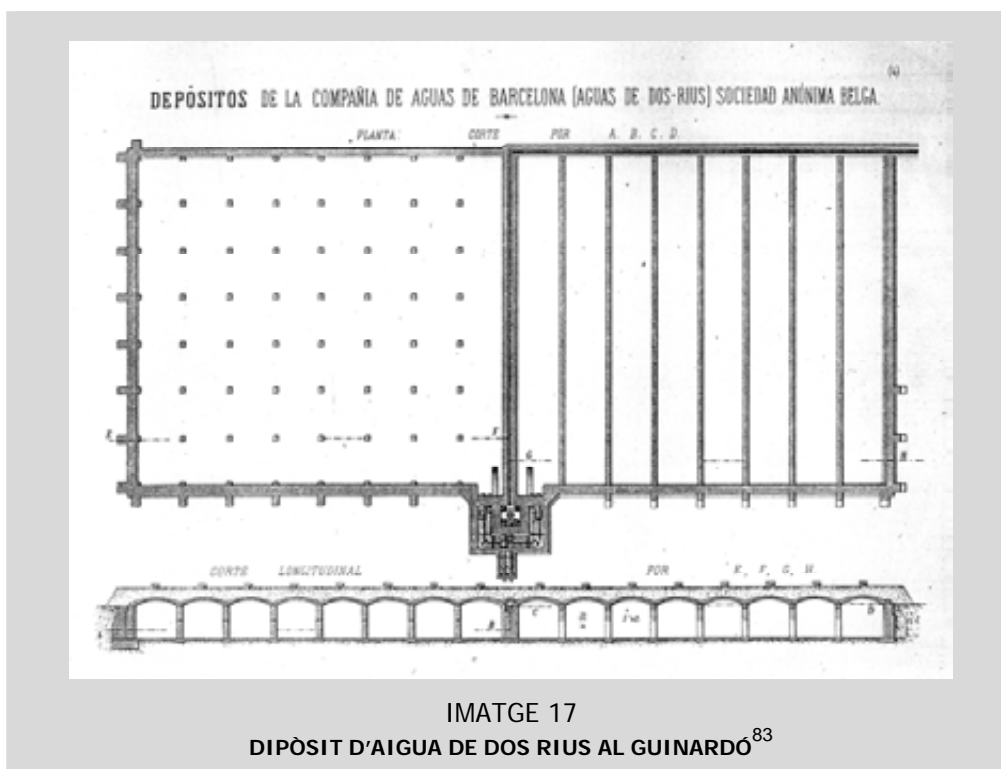
L'expansió de la societat continuà al llarg de la dècada dels setanta. El 4 d'octubre de 1878 llogà al marquès de Barberà un predi de 3.410 m² a Montcada, entre el Besòs i la línia de ferrocarril de Granollers, per tal de realitzar exploracions en el punt exacte en que l'aqüeducte de Dosrius creuava sobre el Besòs. L'objectiu era avaluar el cabals subterranis potencialment explotables. Una Reial Ordre de 13 de juny de 1879 autoritzà la captació que finalment es decidí iniciar. Aquest projecte de la Companyia de Dosrius comptà immediatament amb l'oposició dels interessos afectats, entre altres el propi ajuntament

⁷⁹ AGUAS DE DOS RIUS (1873), pàg. 9

⁸⁰ PUJOL MARTÍNEZ, Francesc: *Relligant Nou Barris. Recull d'articles d'història publicats a la revista Rotllana (1988-2002)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2003, pàg. 62

de Barcelona i la Junta directiva de la Societat de propietaris interessats en les mines de Montcada i les seves aigües⁸¹.

Al llarg de l'any 1881 obtingué altres concessions mineres ubicades al mateix indret del marge dret del Besòs amb un total estimat de prop de 200.000 m² de superfície. Es tractava d'aigües subterrànies captades amb sistema de galeries i amb el dret a entrar 100 m sota el llit del riu⁸². Les noves instal·lacions d'explotació de la conca del Besòs comprenien una màquina de vapor dotada amb dues bombes acoblades a un pou de 5,10 m de diàmetre i 12,30 de profunditat. El rendiment era estimat en 9.649 m³ cada 24 hores. Aquestes aigües eren introduïdes dins l'aqüeducte general i sumades a les procedents de Dosrius.

Aquest mateix any 1881 la Companyia d'Aigües de Barcelona facturava 600.000 ptes. a l'any amb un benefici brut de 370.000. El valor de les instal·lacions i drets en poder de la societat era estimat en quasi 11.000.000 de francs, dels quals prop de 8.200.000 en possessió del "Crédit Général Liégeois"⁸⁴. La xarxa de distribució era ja de 114 km amb 2.520 abonats a l'Eixample, Ciutat Vella i diversos pobles de les rodalies. El cabal mitjà diari explotat oscil·lava entre els 6.000 i els 7.000 m³.

⁸¹ Veure MARTIN (1999), pàg. 164-165.

⁸² Concretament, les concessions adquirides foren les següents: El Crèdit amb 50.000 m² el 8 d'agost de 1881; l'Auxiliar del Crèdit el 7 de setembre i un total de 40.000 m²; La Confiança amb 100.000 m² comprada el 8 d'agost. Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

⁸³ AGUAS DE DOS RIUS: *Compañía de aguas de Barcelona*, Barcelona, 1 de febrero de 1873

⁸⁴ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

El balanç d'exploració pel que fa al capítol d'ingressos que la societat presentà l'any 1880 va se aquest⁸⁵:

TAULA 4 INGRESSOS DE LA CAB (1880)	
CONCEPTES	TOTALS EN PTES.
Abonaments i recs	440.448
Producte de les vendes a perpetuïtat	19.500
Despeses d'inspecció reemborsades pels abonats	10.854
Cànon de vendes	8.321
Altres ingressos	26.314
TOTAL	505.437

Tot i que els ingressos comptabilitats el 1881 superaven les 600.000 ptes. i prop de 400.000 de beneficis bruts, el passiu de la societat era molt preocupant. El "Crédit Général" era creditor de 6.800.000 ptes. i el conjunt del deute era de 7 milions. El balanç de 1881 era aquest⁸⁷:

⁸⁵ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

⁸⁶ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB, Barcelona, Agosto 1911*

⁸⁷ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

TAULA 5			
BALANÇ GENERAL DE LA COMPANYIA D'AIGÜES DE BARCELONA A 31/12/1881			
ACTIU (en ptes.)		PASSIU (en ptes.)	
Accions	271.755	Capital social (9.000 acc. de 500 fr.)	4.275.000
Primer establiment (Dosrius)	9.498.456	Obligacions	2.375.000
Fàbrica del Besòs	456.252	Crédit Général Liègeois	4.113.591
Mobiliari i material	145.522	Société Catalane	21.717
Comptes particulars ⁸⁸	107.220	Abastaments	31.206
Caixa	2.719		
Pèrdues i guanys	444.580		
TOTAL	10.816.524	TOTAL	10.816.524

En definitiva, les dificultats econòmiques afectaren fins i tot una empresa com aquesta que comptà amb el suport de capital i experiència tècnica i de gestió internacional, que va fer importants inversions, que introduí sistemes de captació, conducció i distribució innovadors en el mercat de l'abastament d'aigües peninsular i que aconseguí implantar-se a Barcelona i rodalies de manera més sòlida i abans que altres societats competidores.

EMPRESA DE AGUAS DEL BAJO VALLÉS

Aquesta companyia, molt poc coneguda fins ara, presenta tot un seguit de singularitats en el procés de formació del mercat de l'aigua a Barcelona anterior a la dècada dels vuitanta. Destaca de manera especial com a pionera en el projectes d'abastament de l'Eixample i per la presència entre els seus accionistes dels germans Girona, destacats protagonistes de l'alta burgesia barcelonina, amb una notable influència social i política i amb interessos en el conjunt del desenvolupament industrial i financer barceloní, català i espanyol. A més, el procés de negociació que mantingué amb l'anomenada empresa de "Dosrius" és prou revelador de les característiques que el negoci de l'abastament d'aigua devia tenir aleshores a Barcelona.

Veiem les principals fites de l'evolució de l'Empresa del Baix Vallès. El 8 de juny de 1861 es constitueix una societat per a portar aigües a Barcelona des de terrenys situats prop de la riera de Caldes i del riu Ripoll, a la conca del Besòs. L'empresa estava integrada per Andreu Marí, com a contractista d'obres i Josep Rosich, propietari de Barcelona, Miquel Sauqué, Pere Puigdollers i els germans Manuel, Ignasi, Jaume i Casimir Girona i Agrafel. La iniciativa no prosperà donat que el cabal que es pretenia explotar no era suficient. A més, Josep Fatjó i Raventós, propietari dels bens de la casa Tintorer a qui pertanyen part dels terrenys dels quals es pretenia extreure l'aigua, s'oposà radicalment a la iniciativa de conducció a Barcelona en les condicions que la societat pretenia.

Posteriorment, Rosich adquirí els drets a explotar nous cabals i el 25 de gener de 1864 es funda una nova societat amb el nom de "Rosich y Compañía" o "Sociedad para la traida de aguas á Barcelona". El capital social era de 10.000.000 de rals de velló. Ignasi Girona i Agrafel, en representació dels seus germans Manuel, Jaume i Casimir, aportà el 60%, Sauqué i Rosich el 20% cadascú. Marí hi figurà com a

⁸⁸ Entre aquests comptes particulars figurava la quantitat de 29.560 ptes. per serveis prestats a l'ajuntament de Barcelona.

soci industrial, la direcció, administració i la raó social eren responsabilitat d'Ignasi Girona; a Josep Rosich li corresponia la comptabilitat i les qüestions judicials i governatives⁸⁹. Fins el 14 de gener de 1869, l'empresa "Rosich i Cia." no obté la preceptiva autorització del govern per a conduir aquests cabals, calculats en 17.000 m³ diaris, a Barcelona, Eixample, Gràcia, el Putxet, les Corts i Hostafrancs. A més, es declaraven les obres d'utilitat pública⁹⁰.

Els cinc anys transcorreguts des de la constitució de la societat fins l'obtenció del permís governamental per a explotar els drets miners hidrològics adquirits probablement foren decisius per entendre el fracàs de la iniciativa que havia impulsat aquesta empresa. Potser la crisi econòmica iniciada amb la fallida dels valors ferroviaris el 1866 i l'inici del Sexenni el 1868 foren factors que influïren en el retard que la societat evidència en el seu desenvolupament. Molt probablement es van sumar l'oposició d'interessos perjudicats a la zona de captació i les dificultats tècniques i financeres per a construir les obres d'explotació i l'aqüeducte de conducció fins a Barcelona. De tota manera, sembla evident que s'havia perdut l'oportunitat de constituir-se en la primera societat important que proveïa d'aigua a Gràcia, l'Eixample i Ciutat Vella i que aquest privilegi li correspongué a la Companyia d'Aigües de Barcelona.

Motivada per les dificultats anteriors, a inicis dels setanta, la companyia canvia la seva estratègia. Andreu Marí, amb el suport dels Girona, havia guanyat en subhasta pública celebrada el 13 de maig de 1871 la concessió de l'ajuntament de Barcelona per proveir amb 4.000 plomes diàries la ciutat⁹¹. Marí necessitava adquirir els drets d'explotació de les aigües de l'empresa les quals figuraven en l'oferta que havia fet al municipi. Rosich decideix abandonar definitivament el projecte i per escriptura signada el 21 de novembre de 1871 cedeix a Marí els seus drets sobre la propietat de les aigües que havia adquirit a canvi de 10.000 ptes. en efectiu i el 10% dels beneficis líquids que s'obtinguessin en el contracte amb l'ajuntament de Barcelona. Sembla ser que Marí no pot fer front al compromís amb el consistori barceloní i el 1874 rescindeix el contracte signat el 1871 sense notificar-ho a Rosich. L'ajuntament, per acord de 20 de novembre de 1874, acceptà la retirada de Marí i decideix reclamar la corresponent indemnització. Pel seu cantó, Rosich inicia un plet contra Marí en sentir-se perjudicat per que ha abandonat el projecte que s'havia engegat als anys seixanta i tampoc ha obtingut cap benefici del projecte de Marí amb l'Ajuntament de Barcelona.

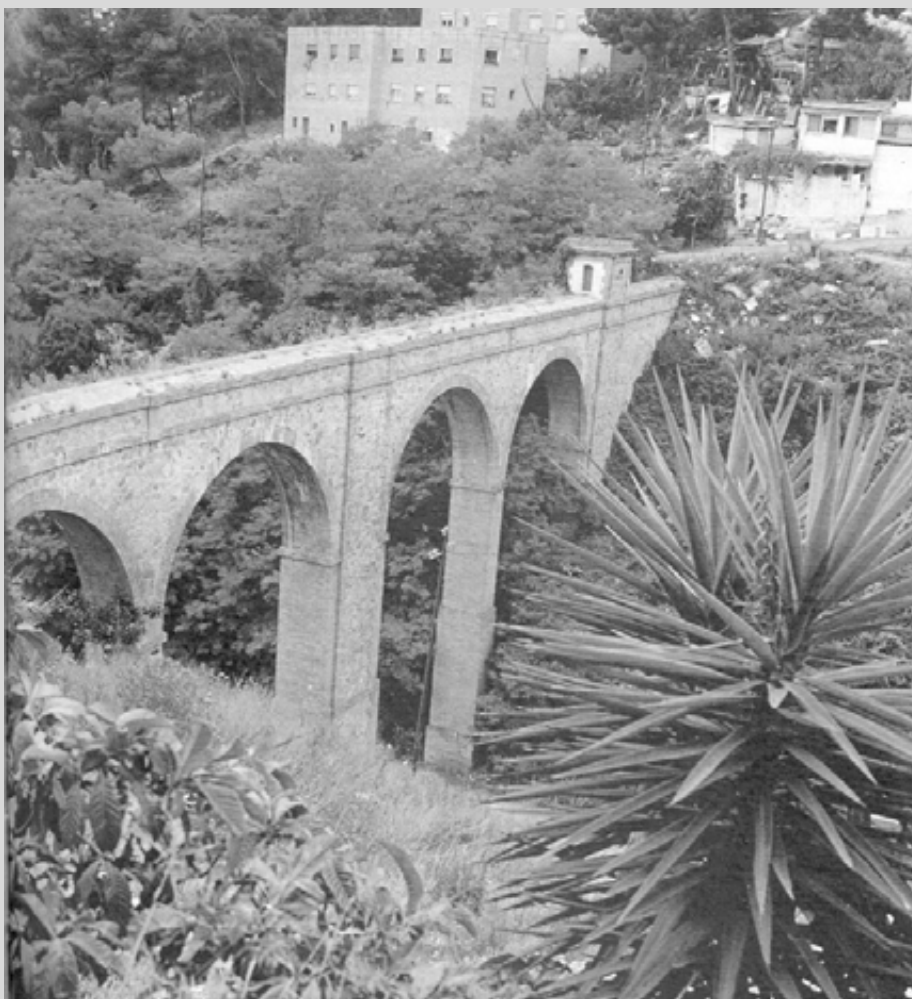
Tot i aquestes dificultats, la societat formada per Marí i els Girona ja havia aconseguit construir el 1875 bona part de l'aqüeducte projectat el 1869 per a la conducció fins a Barcelona de les aigües amb una longitud total de 20.218 m. Amb origen a Can Tintorer a Barberà, lloc on es centralitzaven les

⁸⁹ Els drets que Josep Rosich i Gené havia adquirit fins a la constitució de la societat "Rosich i Companyia" foren els següents. El 27 d'agost de 1861 obté les aigües subterrànies de la finca Can Batista a Barberà del Vallès. El 27 de desembre del mateix any obtenen de Mª Rosa Tintorer (consort de J. Fatjó) les aigües de la deu de Mas Riera, ubicat també a Barberà, amb la condició de portar en tres anys aquestes aigües a Gràcia per tal de comercialitzar-les a Gràcia i a l'Eixample. Al llarg de l'any 1864 adquireix de Joaquim Brosel i Trepiart les aigües de Mas Boada al terme municipal de Palau Solitar i del masos Humet de Dalt i Humet de Baix, al terme de Polinyà. Finalment, el 18 de maig de 1864 compra a Miquel Casamitjana i Artigas, propietari de Barcelona, tres mujades de l'heretat Fitona, situada al barri de la Muntanya de Sant Martí de Provençals amb l'objectiu de situar-hi un dipòsit de regulació i distribució. Referències sobre Josep Fatjó Raventós i sobre la seva esposa Maria Tintorer Oliver, veïns de Barberà i importants propietaris de terrenys rics en aigües subterrànies, es poden trobar a SERRALLONGA I URQUIDI, Joan: "Vinya, molins, fàbriques i control de l'aigua. Els borbons i la república", dins DD.AA.: *Del molí a l'ordinador. Passat i present de Barberà del Vallès*, Barcelona, Ajuntament de Barberà del Vallès, 2002, pàg. 80-81.

⁹⁰ Arxiu general d'AGBAR. *Antecedents de la Societat d'Aigües del Vallès i antecedents del conflicte entre Marí i Rosich*. 25 d'abril de 1878. Contenedor 8979. Lligall 24.

⁹¹ Cal recordar al respecte les iniciatives que el consistori barceloní engegà en aquells moments per tal de complementar l'abastament municipal de Montcada. Iniciatives que ja s'han esmentat en la primera part d'aquest capítol.

captacions que la societat havia adquirit, devia arribar fins al terreny de Sant Martí de Provençals destinat al dipòsit amb capacitat per a 35.000 m³. A més, Marí havia adquirit el 9 de juny de 1875 una nova concessió per a explotar les aigües subterrànies del mas Cladellas, situat a Palau Solitar i propietat de Vicenç Cladellas. Finalment, una Reial Ordre del 14 d'agost de 1875 declarava d'utilitat pública les obres d'aquest aqüeducte ⁹².

IMATGE 19
AQÜEDUCTE DEL BAIX VALLÈS AL SEU PAS PER TORRE BARÓ A NOU BARRIS
(BARCELONA) ⁹³

Quan aparentment l'empresa de Marí i els Girona es trobava en excel·lents condicions per iniciar l'abastament d'aigua a Barcelona, donats la solidesa tècnica del projecte i el pes que en tots els ordres de l'àmbit econòmic, polític i social tenien els seus socis principals, la trajectòria de l'empresa donà un

⁹² Arxiu general d'AGBAR. *Antecedents de la Societat d'Aigües del Vallès i antecedents del conflicte entre Marí i Rosich*. 25 d'abril de 1878. Contenidor 8979. Lligall 24.

⁹³ PUJOL MARTÍNEZ, Francesc: *Relligant Nou Barris. Recull d'articles d'història publicats a la revista Rotllana (1988-2002)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2003, pàg. 47

altre cop un gir a finals de 1876.⁹⁴ El 4 de desembre d'aquell any els germans Girona Agrafel i Andreu Marí signen amb el comte Engelbert de Linburg Stirum, propietari de Brusel·les i administrador de la Companyia d'Aigües de Barcelona i Alban Poulet, banquer de Lieja i administrador delegat del Crèdit Général Liégeois, un conveni de constitució d'una nova societat d'abastament d'aigües que s'hauria de nomenar "Compañía de las Aguas de Barcelona y sus afueras"

La societat barcelonina Marí-Girona aportaria els drets d'explotació d'aigües subterrànies que eren de la seva propietat, les concessions i autoritzacions governatives per a comercialitzar-les a Barcelona i les obres efectuades per a la seva explotació, conducció i distribució. A més, la nova empresa naixeria amb un capital de 12.000 accions de 525 francs o 500 ptes. per unitat. S'emetrien també 10.000 obligacions de 500 ptes. al 6% amortitzables en 30 anys⁹⁵. Els germans Manuel i Ignasi Girona tindrien dret a formar part del consell d'administració. Els estatuts de la nova empresa no més diferirien dels antics de la Companyia d'aigües pel que feia als canvis en el consell d'administració i per la modificació del tipus d'acció de 500 francs en comptes de 525 per ajustar-se a la llei belga que seria la de referència per a la nova empresa.

Com la Companyia d'aigües de Barcelona i el Crèdit Général havien de ratificar el conveni en la forma que reglamentaven el seus respectius estatuts, la junta general de la CAB va procedir a aprovar l'acord el 15 de gener de 1877 i el consell d'administració del Crèdit ho va fer el 30 de gener. El mes de febrer l'operació semblà definitivament tancada i Nicolau Reculez, director i representant a Barcelona de la CAB, presentà a Ignasi Girona, qui actuava en nom de Marí-Girona, les proves d'impremta de les accions i obligacions de la nova societat d'abastament⁹⁶.

A partir d'aquest moment, però, es produïren tot un seguit de desacords i d'acusacions mútues d'incompliment del conveni de 4 de desembre de 1876 que impediren signar l'acord definitiu. Els punts més conflictius van ser tres. En primer lloc, determinar a qui corresponia finalitzar les obres que encara requeria l'aqüeducte de conducció des de Can Tintorer fins a Barcelona. Segons el parer dels Girona corresponia a la CAB ja que ells cedien la infraestructura i segons els socis belgues i francesos era responsabilitat dels Girona. En segon lloc, el plet plantejat per Rosich en el seu moment encara s'arrossegava. El mateix passava amb la denúncia dels Fatjó per l'incompliment de l'acord a que la societat "Rosich i Cia." havia arribat amb la família Fatjó a propòsit dels drets que corresponien a aquesta sobre l'explotació de l'aigua del mas de Can Tintorer. Els Girona demanaven la implicació dels socis de la CAB en la resolució d'aquests contenciosos i la Companyia d'aigües argumentava que era una situació prèvia a la constitució de la nova empresa i, per tant, havia de ser Marí-Girona qui ho resolgués.

⁹⁴ Els Girona es troben al selecte nucli de l'alta burgesia de Barcelona que domina el món financer de l'època. Manuel Girona és el fundador i president del Banc de Barcelona. El seu germà Jaume era un dels homes clau en el Banc Hispano Colonial, entitat que pertanyia a l'òrbita del grup d'Antoni López. Els dos bancs estigueren presents de manera destacada en la fundació d'importants i nombroses empreses. A més, Manuel Girona fou alcalde de Barcelona del 30 de maig de 1876 al 26 de febrer de 1877.

⁹⁵ Els Girona haurien d'adquirir 5.000 obligacions i l'import de 2.500.000 ptes que representaven el farien efectiu al Crèdit Général en 5 terminis trimestrals entre el 31 de desembre de 1877 i el mateix dia de 1879. Pel seu cantó, el Crèdit Général rebria les altres 5.000 obligacions i 2.000 accions en concepte de compensació pels seus drets com a creditor sobre la Companyia d'aigües de Barcelona. La resta de les accions, 10.000, es distribuïrien de la següent manera: 3.500 als Girona en pagament de l'aportació dels drets i propietats de la societat Marí-Girona i de la seva subscripció d'obligacions; 900 al Crèdit Général i 5.600 als accionistes de la Companyia d'Aigües de Barcelona.

⁹⁶ Veure l'annex número 2.

El tercer aspecte conflictiu potser era el de major transcendència. Es tractava de decidir a quina jurisdicció s'havia de sotmetre la nova societat si a la belga o a l'espanyola. Els Girona eren partidaris que l'empresa s'ajustés a les lleis espanyoles de constitució de societats i els socis europeus consideraven que podia continuar sotmesa únicament a la llei belga⁹⁷. La situació arriba fins el punt que els Girona demanen un dictamen als prestigiosos juristes Francesc Barret i Manuel Duran i Bas i aquests recolzaven les posicions dels banquers catalans. Els accionistes belgues van fer també una consulta jurídica que ratifica la seva actuació.

Davant l'augment de tensió, les dues parts van mantenir una reunió al més alt nivell a París els dies 13 i 14 d'octubre de 1877 per intentar arribar a un acord definitiu⁹⁸. El Crédit Général es va comprometre a realitzar una segona ampliació de capital i a subscriure'n el 50%. Els Girona, pel seu cantó, resoldrien el contenciós Fatjó i finalitzarien les obres de l'aqüeducte sota la supervisió de la CAB. A més, es pagarien 56 ptes. per cada metre de conducció com a part del pagament que la nova empresa hauria de fer als Girona per l'adquisició de les obligacions que li corresponien.

Aviat tornen a aparèixer els desacords i els Girona es ratifiquen en la seva exigència que la nova empresa s'ha d'ajustar a la llei espanyola, a més de a la belga. Davant la negativa dels banquers barcelonins de fer efectiu el primer termini de les obligacions que s'havia acordat el 1876, els socis belgues i francesos ordenen el 5 de febrer de 1878 a Reculez que faci un requeriment judicial als Girona amb la demanda d'indemnitzacions per incompliment de contracte. Els Girona acusen rebut i comuniquen amb data 11 de febrer que també inicien el tràmit d'un requeriment a la part belga pel mateix motiu.

Tres anys més tard, el 1881 la nova situació que s'anava dibuixant en el panorama del mercat de l'aigua a Barcelona amb la creació d'empreses potencialment serioses competidores com era el cas de l'"Empresa Concessionaria de Aguas Subterráneas del rio Llobregat", de l'"Empresa de Aguas del Alto Vallès" i de la "Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona, ladera derecha del Besòs" va fer suavitzar la posició dels belgues. D'altra banda, els Girona havien arranjat completament el seu aqüeducte i havien aconseguit noves captacions amb la qual cosa la seva aportació resultava ara força més atractiva que el 1876.

La ferma posició dels Girona en aquest tram final de la negociació amb els banquers i accionistes belgues i francesos en el sentit que si no acceptaven les seves condicions estaven disposat a anular el contracte, prèvia la corresponent indemnització de 100.000 a la CAB, va acabar de precipitar la solució definitiva⁹⁹. El 14 de setembre de 1881 fou signada una escriptura de cessió i venda d'aigües per Marí-Girona a favor de la CAB¹⁰⁰.

⁹⁷ Aquest punt evidenciava la lluita pel control de la nova empresa entre els socis espanyols i els belgues. La pugna es veia reflectida també en alguns aspectes menors com el dret que els Girona tenien per aprovar o no el valor de la CAB que es prenia com a base de l'acord de 1876 o la validesa de les ratificacions d'aquest mateix acord per part del Crédit Général o la CAB.

⁹⁸ La representació dels barcelonins l'ostentà el mateix Manuel Girona en solitari. Els belgues eren el banquer Alban Poulet i Eduard Pirlot, com a administradors de la CAB i del Crédit Général respectivament; el comte de Linburg Stirum, segon administrador de la CAB; Nicolau Reculez i M. Ferrer, el primer com a director i el segon com advocat de la CAB a la ciutat comtal.

⁹⁹ La font per al seguiment de l'acord de desembre de 1876, dels posteriors desacords i del seu desenllaç procedeix de l'Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 8979. Lligall 24.

¹⁰⁰ Prèviament foren reconegudes les millores que la part barcelonina havia introduït en la seva oferta amb l'arranjament de l'aqüeducte, la conclusió dels contenciosos Fatjó i Rosich i aprovada l'anul·lació dels mutus requeriments per incompliment, les dues parts arribaren a un acord definitiu. Andreu Marí cedia els seus drets sobre les aigües subterrànies que havia adquirit. A canvi rebé

Aquest acord final havia modificat substancialment les condicions del conveni de 1876. Es tractava ara simplement d'una venda i no de la constitució d'una nova empresa amb la participació de capital belga, francès i barceloní com es pretenia en un principi. Els Girona es desfan temporalment del seu protagonisme en el negoci de l'abastament d'aigua a Barcelona. No més reben el pagament per la infraestructura de conducció d'aigua que han construït, com si de contractistes d'obres per encàrrec de la CAB es tractés. És altament probable que al president del Banc de Barcelona i al seus germans no els resultés atractiva la seva participació activa en el negoci de l'abastament d'aigua a Barcelona o bé que els beneficis que podien obtenir no eren prou significatius o ambdós factors al mateix temps. La difícil situació financera de la CAB el 1881 els hi devia donar prou motius com per ser prudents.

EMPRESA CONCESIONARIA DE AGUAS SUBTERRÁNIAS DEL RIO LLOBREGAT

Manuel Guterres i Vila obtingué per R.O. de 15 d'octubre de 1866, ratificada per una altra de 4 de setembre de 1867, una concessió per a conduir aigües a Barcelona captades al subsòl de la conca baixa del Llobregat a l'alçada de Sant Boi. El cabal potencialment explotable era estimat en 400 litres per segon, és a dir 34.560 m³ diaris. La iniciativa era força respectable pel volum d'aigua que podia comercialitzar¹⁰¹. La concessió fou inscrita en el Registre Civil el 14 de juliol de 1870 i el 18 de febrer de 1871 es constituí la societat anònima d'explotació de la concessió. Set anys després, el 10 de juliol de 1877 una R.O. declarava nul·la la concessió en no haver-se efectuat les obres de captació, conducció i distribució en els terminis establerts legalment. El 6 de juliol de 1878 es produeix la renovació governativa de la concessió en la persona d'Enric Majoral i Vila; ara per 90 anys, ja que dels 99 de la primera concessió s'havien consumit 9.

L'autorització de 1878 es fonamentava en el fet que les obres es trobaven força avançades: tres pous de captació al marge del riu, el dipòsit regulador d'elevació i la conducció de 5 km fins a Sans. El 11 de desembre de 1879 es torna a constituir de nou la societat amb un capital de 10.000.000 ptes., distribuït en 20.000 accions de 500 ptes. cadascuna¹⁰². Per R.O. de 22 de març de 1880 era aprovada la

850 accions de la CAB. Altres concessions aconseguïdes per Marí entre els anys 1878 o 1880 també van ser cedides per 77 accions més. Igualment, la concessió d'abastament d'aigua atorgada pel govern a Rosich per real Ordre de 14 de gener de 1869 i ratificada en la persona de Marí el 14 d'agost de 1875. Els Girona rebien la quantitat de 1.522.300 ptes en concepte de pagament de l'aqüeducte que havien construït amb una longitud total de 20.297 m. A més, li serien lliurades 1.473 accions de la CAB. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 12083. Lligall 23.1.

¹⁰¹ Així ho valoren també autors com és el cas de F. Udina, segons el qual el projecte suposava "la temptativa més seriosa d'anar a buscar el corrent subalvi del riu, que té una conca d'una considerable extensió, i, per tant, presumiblement d'un cabal abundantíssim". UDINA I MARTORELL, Frederic – PÉREZ I PUIGJANER, Manuel: *L'aigua a Barcelona*, Barcelona, Lunberg, 1987, pàg. 31

¹⁰² En el moment de la seva segona reorganització, el 1880, l'empresa era propietària de diversos terrenys a on tenia emplaçats els pous de captació i les infraestructures de conducció. Un predi de 3.435 m² ubicat a Sant Joan Despí i adquirit el 1866 havia permès obrir un pou de captació. Altres pous i la casa de màquines s'havien situat a una peça de terra de 0,5 hm comprada a Cornellà el 1870. També el mateix any va se adquirit un altre terreny de 4.027 m² on s'hi localitzaven els dipòsits d'elevació i regulació de Cornellà i una gran finca de 6,12 hm a Esplugues. Finalment, el 1880 es va incorporar un altre terreny a Hospitalet per a situar-hi l'anomenat dipòsit de Coll-Blanch. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión para el Abastecimiento de Aguas de la Ciudad*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., 11 novembre 1912. pàg. 218-224

transferència de la concessió que Majoral havia efectuat a favor de l'Empresa Concessionària¹⁰³. Finalment, el 1881 es va inaugurar la primera distribució a la població de Sans¹⁰⁴.

Tot i que l'empresa semblava consolidada i en disposició d'iniciar la comercialització de l'aigua objecte de la concessió a Cornellà, Sant Joan Despí i Esplugues, alguns dels diversos obstacles que havien fet fracassar la societat als anys setanta s'arrossegaven encara a inicis de la dècada següent. En el moment de la primera constitució de l'empresa el 18 de febrer de 1871 s'havien emès 6.000 obligacions de 500 ptes. cadascuna. El 1877 la situació financera era molt delicada *"hasta el punto de no encontrar contratistas que quisieran seguir las obras y de no haber podido pagar los cupones del 9 al 12 de aquellas 6.000 obligaciones por lo que tenia pendientes varios juicios ejecutivos"*¹⁰⁵.

Les obres no foren continuades i es retirà la concessió governativa. Amb la nova concessió atorgada a E. Mayoral el 1878 es comencen de nou els treballs, però *"Andando el tiempo, como las aguas en parte canalizadas por la Empresa carecian de valor y los gastos de las obras eran enormes, volvió á estar otra vez la Sociedad en situación tan apurada y difícil que en 1879"* s'ha de reorganitzar de nou. Per escriptura del dia 11 de desembre de 1879, i amb la intervenció i aval directe de Buxó, s'acordà la conversió en accions dels deutes de la societat a favor dels subcontractistes d'obres i dels obligacionistes titulars dels cupons 9 al 17. Davant la manca de liquidesa de la companyia, es vinculava el pagament dels deutes a la futura revalorització de les accions emeses si es produïen beneficis de l'explotació un cop aquesta comencés¹⁰⁶. En resum, l'Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del riu Llobregat iniciava la seva trajectòria el 1881 amb greus problemes financers, tot i ésser una de les companyies d'abastament suposadament amb majors possibilitats d'èxit.

EMPRESA DE AGUAS DEL ALTO VALLÈS

El 1872 Gustau Gispert pretén conduir aigua des dels termes municipals de Sabadell, Barberà i Cerdanyola fins a Barcelona mitjançant un aqüeducte de 25 km. El Govern Civil atorga la preceptiva autorització provisional el 1874. El 16 de juliol de 1881 amb el nom de "Serra i Gispert" es constitueix legalment la societat que tingué com a objecte l'explotació dels cabals esmentats. Temps després serà

¹⁰³ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 166. Veure també LATORRE (1995) i VOLTES (1967), pàg. 133 -135

¹⁰⁴ *La Vanguardia*, 26 d'abril de 1881. Poc després es publicava la memòria de l'empresa en la qual s'explicitava el sistema de distribució i les tarifes d'abonament i vendes. *Diario de Barcelona*, 4 /5/1881.

¹⁰⁵ Davant la urgència de la situació, Manuel Guterres signa amb l'accionista Narcís Buxó i Prats el 4 de juny de 1877 un contracte privat segons el qual Buxó es faria càrrec del pagament del cupons 9 al 12; a canvi, Guterres es comprometia a continuar en 10 dies les obres de conducció fins a Sans. L'empresa destinaria 50 ptes. per cada m³ venut o llogat al pagament del crèdit rebut de Buxó i 50 ptes, més com a compensació pel pacte acordat. *Recurso de revisión y documentos*. Contenciós entre Narcís Buxó i els Síndics de la fallida de la "Empresa Concesionaria de Aguas Subterránias del rio Llobregat", Arxiu general d'AGBAR, Contenidor 7023. Lligall 392. Els següents detalls sobre aquest contenciós, que permet conèixer la situació econòmica de l'empresa anterior a 1881, procedeixen de la mateixa font.

¹⁰⁶ Davant la manca d'acord amb la Junta de govern de l'empresa el 1880, com a conseqüència de no haver fet efectiu aquesta els acords signats el 4 de juny de 1877, Buxó reclamarà el pagament de les 50 ptes. per m³ venut o llogat. S'inicia aleshores un llarg plet que culmina el 2 de desembre de 1896 amb una sentència del Tribunal Suprem que donà la raó al Síndic de la Societat d'Aigües del Llobregat. Buxó presentà amb data 4 de juliol de 1899 un recurs de revisió d'aquesta sentència el contingut del qual és el document referit a la nota anterior.

coneguda legalment com “Serra i Vda. de Gispert” i, finalment, com “Empresa de Aguas del Alto Vallès”¹⁰⁷.

L’empresa havia adquirit els drets d’explotació de les aigües subterrànies de tres finques situades a la riba dreta del Ripoll. Pel que fa al primer, ubicat entre els termes de Sabadell i Barberà i conegut com a “Molí del Gall” de 7 hectàrees, Gispert havia obtingut la cessió dels drets miners en dues fases el 1866 i el 1872. La compra de la concessió minera “Victòria”, situada a Sabadell, va tenir lloc el 1880. Finalment, les aigües d’un altre terreny conegut com “La Pau” a cavall entre Sabadell i Cerdanyola, proper al riu Sec, van ser adquirides el 1882. La construcció de la galeria de conducció que permetés fer arribar els cabals explotats des del Molí del Gall dins a la barriada de Can Planes a Cerdanyola fou autoritzada successivament per les resolucions del Govern civil de 14 de juliol de 1874, 12 de setembre de 1879 i 10 de febrer de 1881. A més, en aquesta data s’atorga a Gispert la declaració d’utilitat pública per a imposar servei de pas d’aqüeducte sobre terrenys particulars i públics per a conduir les aigües des de Cerdanyola fins a Barcelona, les Corts i Sarrià¹⁰⁸.

COMPAÑÍA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA

Els germans M. i J. Camps i Puigmartí desenvolupen el 1875 el projecte de conduir aigües a Barcelona procedents del subsòl d’un predi de 18.448 m² ubicat al Poble Nou a Sant Martí de Provençals¹⁰⁹. El 1878 obtenen autorització de l’Ajuntament de Barcelona i l’any següent els hi es atorgada la concessió governativa. Amb data 17 de febrer de 1881 es constitueix la “Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona, ladera derecha del Besòs” per tal de fer realitat el projecte inicial dels Camps¹¹⁰. Aquesta empresa fa la seva aparició a Barcelona com una important iniciativa dins el mercat de l’abastament d’aigua i la premsa del moment es fa ressò de les característiques tècniques de la iniciativa. Diversos pous de captació i una torre d’elevació amb un dipòsit superior a 80 m per a fer arribar una mitjana de 24.000 m³ diaris fins a Sant Martí i Barcelona. Es proposava canalitzar l’àrea del carrer Major del Taulat, el passeig del Cementiri, el Pla de Palau i l’àrea de l’Eixample propera a Sant Martí¹¹¹.

La memòria del Consell d’administració que la companyia presentà amb data 30 d’abril de 1881 permet fer-se una idea més exacta de la magnitud del projecte engegat segons els seus promotors¹¹². Es pretenia explotar les aigües d’una suposada bossa subterrània acumulada a l’anomenada llacuna de Sant Martí. Es tractaria del veritable *thalweg* del Besòs a on s’acumulaven les aigües filtrades de la seva

¹⁰⁷ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión* 1912, pàg. 151.

¹⁰⁸ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 229-234.

¹⁰⁹ Probablement, la localització exacta corresponia a l’àrea compresa entre els actuals carrers de Bac de Roda, Provençals, Ramon Turró i el passeig del Taulat. Molt a prop de la línia de costa.

¹¹⁰ VOLTES (1967), pàg. 130 i VILA-CASASSAS (1974), pàg. 351

¹¹¹ *Diario de Barcelona*, 1881 (3 de maig)

¹¹² COMPAÑÍA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÓS. *Memoria del Consejo de Administración para la inauguración de las obras, 1881*, Barcelona, Establec. Tip. Suc. de Ramírez y Cía., 1881.

conca des del Montseny al Pla de Barcelona. El cabal era qualificat com d'immens, inesgotable i localitzat a molt poca fondària. A més, l'explotació no es podria veure afectada per altres extraccions practicades aigües a dalt dels Besòs i tampoc pels eixuts estivals. L'elecció del lloc ideal d'explotació va obeir als resultats dels sondeigs practicats els anys 1855-1855 i 1872-1873 per tal d'instal·lar fàbriques a les seves proximitats.

El sistema de distribució per elevació era considerat el cridat a ser utilitzat en els abastaments del futur i molt superior al de derivació d'aigua rodada de mina, ja que permetia servir el subministrament amb una major pressió i facilitava la seva conducció¹¹³. Per a justificar la potabilitat de les aigües de la societat se les compara en diverses ocasions amb les de Montcada "*que hoy consume la mayoría del vecindario de Barcelona*" i que tenien un secular prestigi entre els barcelonins. Tot seguit s'especificaven les seves característiques físiques i químiques, analitzades segons la ciència de l'època. La seva salinitat no era elevada si es comparava amb les aigües del riu Roïna, del Sena, del Marne o del Rin. A més, el cabal de la bossa de la Llacuna procediria de les filtracions de les aigües de pluja i de les superficials del Besòs, amb la qual cosa es garantia la seva potabilitat.

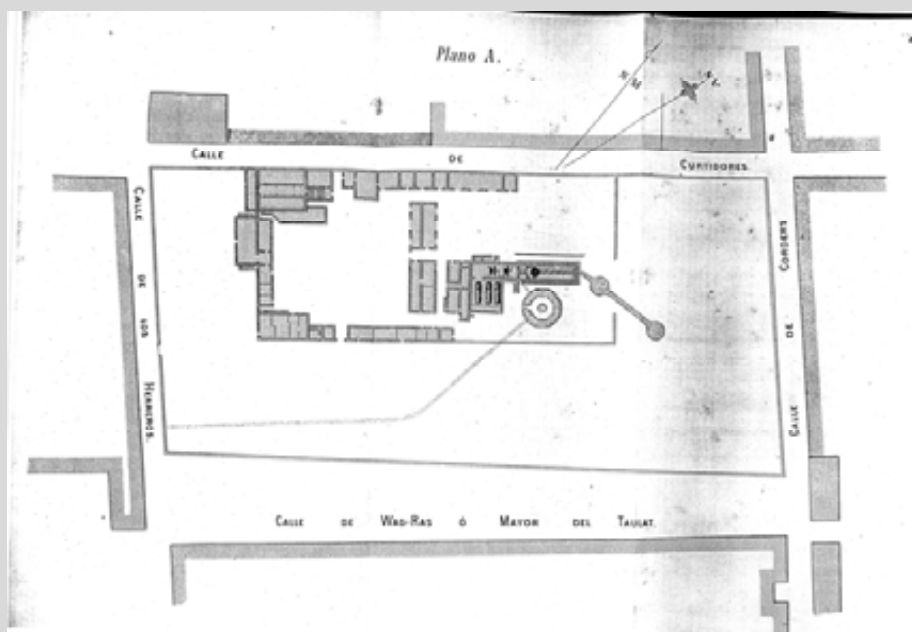
Finalment, el Consell d'administració afegia que el projecte era econòmic, ja que tenia com a base aigua abundant i potable explotada amb una instal·lació molt propera al centre de la ciutat. A més, utilitzaria les vies públiques per a les canalitzacions, i així no s'havien de dedicar esforços ni recursos a les indemnitzacions per dret de pas. Tampoc era necessari filtrar les aigües amb sistemes artificials, cars i poc satisfactoris. D'altra banda, donades les característiques de l'explotació, el personal que caldria seria reduït. Segon el director gerent, Xavier Camps, el capital invertit podria ser reintegrat amb el producte de la meitat de l'aigua elevada: 24.000 m³ diaris a 80 m sobre la base de vendre el m³ diari a 500 ptes l'any, més un cànon de 30 ptes. La venda es realitzaria en les modalitats d'abonament mensual, anual o a perpetuïtat. Amb aquestes condicions, Camps afirmava que:

"Es indudable que los capitales pueden sin recelo lanzarse á una empresa cuando esta les ofrece una garantía, y no puede menos de suceder así en esta desde el momento en que se haya verificado lo que el expediente del proyecto contiene. (...) Es un proyecto en verdad, realizable, conforme al espíritu de la época; que ofrece baratura de capital, baratura y abundancia de producto, beneficios legales y garantía en todo"

A la memòria presentada per l'empresa el mes d'abril de 1882¹¹⁴ s'afirmava que els treballs practicats corroboraven els projecte engegat el 1881. Malgrat les dificultats de lluitar contra la resistència i el corrent de l'aigua de la bossa subterrània, s'obtenia un cabal força més elevat de l'esperat inicialment: 10 m³ / segon, equivalents a 86.400 m³ diaris i l'explotació oberta podia arribar fins els 100.000 m³. Tot i així, l'empresa es proposava extreure per el moment 12.000 m³ al dia.

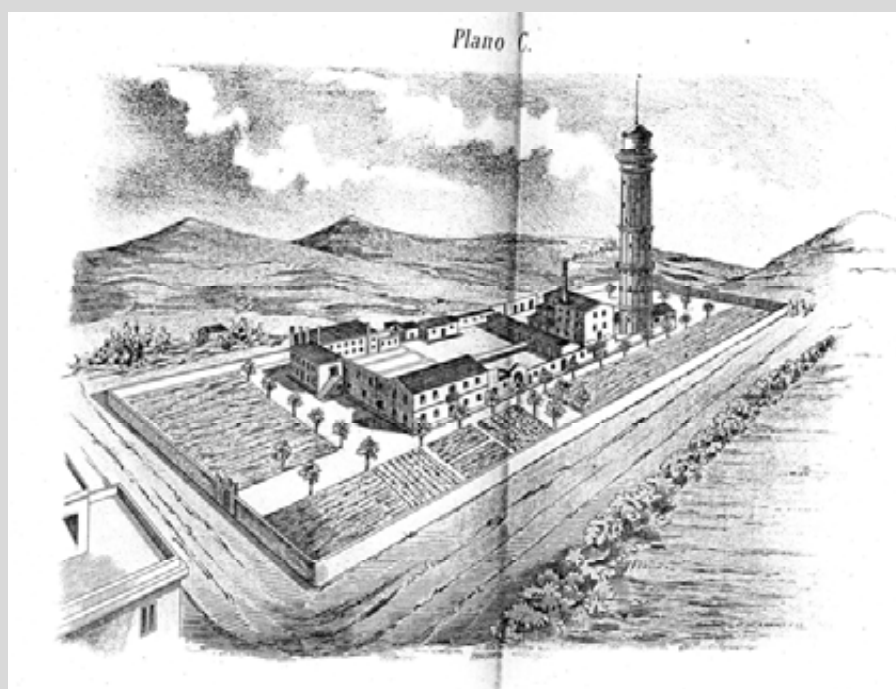
¹¹³ A més, s'argumentava, l'aigua de mina depèn de les explotacions properes i està sotmesa als canvis de cabal segons les èpoques de l'any. Segons els responsables de la "Compañía General Anónima" no s'havia considerat el sistema d'impulsió per que encara no havia demostrat els seus avantatges sobre el de torre o columna. COMPAÑÍA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÓS: *Memoria del Consejo de Administración para la inauguración de la elevación de las aguas de San Martín de Provencals, 1882*, Barcelona, Establec. Tip. Suc. de Ramírez y Cia., 1882

¹¹⁴ COMPAÑÍA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÓS (1882)

IMATGE 20

PLÀNOL DE LES INSTAL·LACIONS DE LA "COMPANYIA GENERAL ANÒNIMA D'AIGÜES DE BARCELONA"¹¹⁵

IMATGE 21

PERSPECTIVA DE LES INSTAL·LACIONS DE LA "COMPANYIA GENERAL ANÒNIMA D'AIGÜES DE BARCELONA"¹¹⁶

¹¹⁵ COMPANYIA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÒS: *Memoria del Consejo de Administración para la inauguración de la elevación de las aguas de San Martín de Provensals, 1882*, Barcelona, Establec. Tip. Suc. de Ramírez y Cía., 1882

¹¹⁶ COMPANYIA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÒS: *Memoria del Consejo de Administración* (1882)

La tecnologia utilitzada era, segons la memòria, la més avançada de l'època.¹¹⁷ Els pressupostos totals un cop finalitzat el desplegament de la xarxa de distribució era de 2.500.000 ptes. tot suposant una explotació final de 24.000 m³ diaris. El valor de les inversions fetes fins el moment era de 626.421,90 ptes. Segons Camps (pàg. 23-30):

"Ni era posible mayor economia ni realizar unas obras con más precisión para llenar el objeto á que se las destina. Ahora bien, el capital queda garantizado por su misma inversión, puesto que los terrenos, edificios, maquinaria, tubería y demás pertenencias de la Compañía lo constituyen real y efectivamente, resultando el agua enteramente libre, lo cual es el mayor elogio que puede hacerse de nuestra beneficosa empresa"

Així, doncs, la "Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona, Ladera derecha del Besòs" semblava destinada a ocupar un lloc protagonista en l'abastament d'aigua de la ciutat i es presentava com una seriosa competència per a les altres societats que lluitaven pel mateix mercat. L'argumentació que fa el Consell d'Administració de les virtuts d'aquest projecte en clau comparativa amb altres sistemes de proveïment presents a Barcelona no deixa lloc a cap dubte sobre el fet que la nova empresa naixia en un marc competitiu. I els elements de comparació es refereixen tan als sistemes tècnics d'extracció i distribució com a les excel·lents condicions econòmiques del projecte. S'evidenciava que la lluita entre empreses d'abastament no només era pel potencial mercat consumidor, sinó també per l'atracció de capitals disposats a invertir i arriscar en les iniciatives de proveïment.

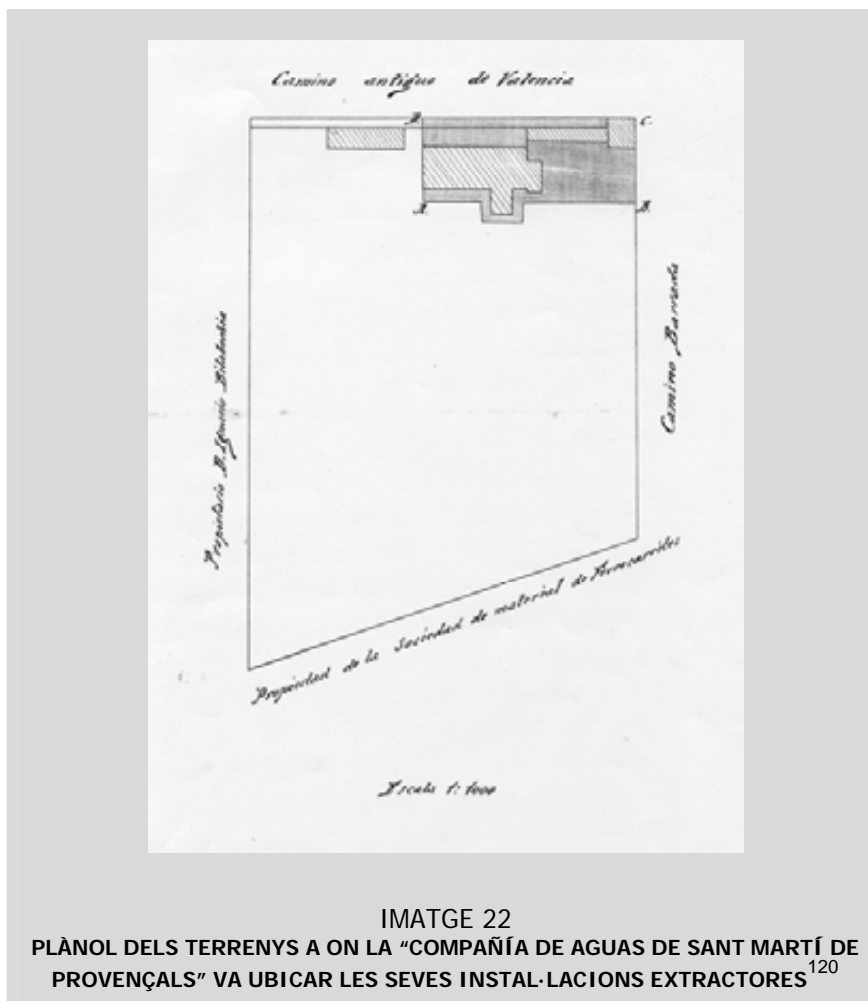
COMPAÑÍA DE AGUAS DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

El 1868 Jaume Roger i Bartolomé va adquirir un terreny de 17.367 m² a Sant Martí a uns 400 m de la línia de costa¹¹⁸ i molt a prop de la futura ubicació de l'explotació de la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona. Posteriorment Roger hi establí un rentador. El 5 de maig de 1878 constituí amb Josep Mouren i Ferrand, contractista d'obres i enginyer, i el seu germà Louis, procedents de Marsella, la raó social "Louis y Josep Mouren. Hermanos". Fou més coneguda a l'època com a "Compañía de Aguas de Sant Martí de Provençals". Els nous socis tenien l'objectiu d'explotar les aigües subterrànies del terreny esmentat. A Roger li correspondria la responsabilitat d'executar l'extracció, elevació i distribució de les aigües per la població de Sant Martí. Els seus socis marsel·lencs s'encarregarien de la gestió de l'empresa i d'aportar els capitals necessaris¹¹⁹.

¹¹⁷ Dos màquines de vapor amb una potència conjunta de 300 cv accionaven quatre bombes amb capacitat per a elevar 12.000 m³ al dia a 40 m i 12.000 més als 80 m de la Torre d'Aigües. El director gerent de la societat, Xavier Camps, afirmava que "los señores Alexander Hermanos con la citada instalación de maquinaria han conquistado en el país y en el extranjero el primer puesto en construcciones especiales para elevación de aguas" (pàg. 21). Les canonades de ferro de 50 cm de diàmetre, procedents de tallers de Glasgow, resistien una pressió de 15 atmosferes, capaç de suportar una elevació de fins a 100 m.

¹¹⁸ Segons el que s'ha pogut establir al llarg d'aquesta recerca, la instal·lació s'ubicava concretament al costat del carrer Camí Antic de València, entre els actuals carrers de Lope de Vega i de Bac de Roda.

¹¹⁹ Inicialment fou obert un pou dotat amb dues bombes "Gremde" de 25 cv amb capacitat per extreure 6.000 m³/dia d'aigua. Aviat s'obrí un segon pou amb els corresponents mecanismes d'elevació. El 1881 s'havien instal·lat ja 13 km de canonades amb una inversió total de 400.000 ptes. VOLTES (1967), pàg. 132, LATORRE (1995), pàg.114. i Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général, Troisième Partie*

COMPAÑIA DE AGUAS DE SANS

La primera notícia documental que s'ha pogut localitzar sobre aquesta empresa es remunta al 30 d'agost de 1879¹²¹. En aquesta data Miquel Company i Mariné¹²², com a gerent de la Societat Company i Cia., presentà una instància davant el Negociat de Policia Urbana de l'ajuntament de Sants en la qual sol·licità autorització per a canalitzar la població i introduir-hi les aigües captades a la barriada

¹²⁰ Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 9394. Lligall 510-2

¹²¹ AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE SANS, Autorització a Miquel Company per a canalitzar la població. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 6664. Lligall 524

¹²² Miquel Company era propietari de tres terrenys ubicats a la vessant nord de Montjuïc, prop del camí del Polvorí. El 1880 construí un dipòsit en un d'ells per a la distribució d'aigua a la població de Sants amb una capacitat de 1.100 m³ a 45m d'alçada. Al altres dos terrenys obrí dos pous dotats de les corresponents màquines d'elevació amb una potència capaç de bombejar fins a 2000 m³ diaris. El 1881 la Companyia d'Aigües de Sants havia construït ja uns 10 km de conduccions i la mitjana del cabal servit era de 230m³/dia Arxiu general d'AGBAR. *Résumé Général, Troisième Partie*. Veure també AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, 1912, pàg. 214-215.

d'Hostafranchs, al peu de la muntanya de Montjuïc. Per acord del 20 de setembre del mateix any, el municipi autoritzà el projecte sota determinades condicions tècniques i d'explotació¹²³.

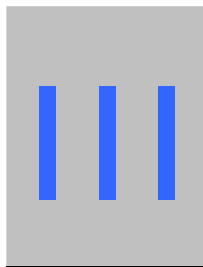
L'autorització tenia validesa per un any i la societat hauria d'instal·lar boques de rec i incendis cada 200 m a les seves canalitzacions si així ho decidia el consistori. I aquesta era de fet l'única prestació de l'empresa al municipi, tot repetint un model ja aplicat en els casos de les canalitzacions d'altres poblacions com ara Gràcia per part de la CAB. D'altra banda, a imatge del projecte de la galeria de serveis ideada per en Cerdà per al subsòl de Barcelona, posteriorment mantingut pels municipis barcelonins de la Restauració, també l'ajuntament de Sants preveia una infraestructura semblant. La condició sisena de l'autorització especificava que: *"El día que este Ayuntamiento tenga una galeria (...) para colocación de tuberías, vendrá la Sociedad Company y Compañía a colocar las conducciones dentro de dicha galeria"*.

Tot i les facilitats atorgades per l'ajuntament de Sants, donades les reduïdes dimensions de l'empresa, l'abast geogràfic de l'àrea que proveïa amb la limitada demanda d'una població com el Sants d'aleshores i l'aparició de la plena competència amb les companyies més grans a la dècada dels vuitanta, la seva capacitat de supervivència aviat serà molt problemàtica.

¹²³ En elles s'especificaven les característiques tècniques que havia de complir la infraestructura amb l'objecte que causés el menor perjudici possible als veïns. Així, s'obligava a la societat a instal·lar com a mínim 25 metres de canonades diàries a 1 m de profunditat sota penalització de 5 ptes. per cada metre d'instal·lació no cobert degudament dins el mateix dia amb terres del propi carrer regades i pressionades. S'especificava a més que el permís era no més per a canalitzar el subsòl i que la nova conducció havia de respectar les canalitzacions anteriors ja instal·lades. Les obres s'havien d'ajustar als plànols presentats, serien supervisades per l'arquitecte municipal i havien de regir-se per les normes establertes al Reglament aprovat per l'ajuntament i per les condicions imposades pel enginyers de les carreteres de Madrid a França i de Barcelona a Santa Creu de Calafell.

“Se admite generalmente que para que un agua sea potable, debe tener las siguientes condiciones, que son hoy día clásicas: El agua debe ser limpia, inodora, de sabor poco sensible pero agradable, ni sosa ni dulzaina. Fresca, aireada, ligera. Debe cocer sin endurecer las legumbres, tales como guisantes, habas, judías; disolver el jabón sin formar demasiada cantidad de grumos; no enturbiarse por ebullición, y no dejar por evaporación más que un débil residuo”

FELIP MARGARIT(1888)¹

INSALUBRITAT URBANA I NECESSITAT D'AIGUA ALS ANYS VUITANTA

A les dècades finals del segle XIX, arreu de l'Europa Occidental industrialitzada, l'higienisme es va projectar sobre l'anomenat “problema social”, producte de les transformacions socials i econòmiques que la industrialització i el règim polític liberal havien imposat. El moviment higienista tingué destacats representants a Barcelona i la seva acció publicista i de divulgació de les deficiències en les condicions higièniques i sanitàries barcelonines i les solucions a preveure exercí la seva influència. Determinats factors, alguns externs d'àmbit europeu o espanyol i altres propis de la dinàmica interna catalana i barcelonina, van confluïr a la dècada dels vuitanta a Barcelona per a motivar una creixent preocupació per la higiene i la sanitat urbanes i per a situar l'interès per l'abastament d'aigua en un lloc privilegiat.

De manera comparable a la resta de l'Europa avançada de l'època, a Barcelona el pauperisme, el perill de subversió social i les deficiències higièniques i sanitàries es convertiren en poderosos factors capaços de modificar les actituds i les actuacions de la classe social dirigent. A més de la repressió, la resposta fou el reformisme social. Tot començant per la corresponent crida d'atenció sobre el deteriorament de les condicions de vida de les classes populars i sobre les deficiències urbanes de les ciutats europees més avançades, aviat es proposaren solucions higièniques i morals per tal de suavitzar la conflictivitat social i les punyents mancances que la vida obrera patia.

¹ MARGARIT, Felipe: *El agua en relación con las enfermedades infecciosas y medios para desinfectarla*, Barcelona, Estab. Tipográfico de J. Balmes Planas, 1888, pàg. 17

Sense qüestionar-se els efectes negatius del progrés industrial, es justificà la segregació social com un fet natural degut a la inferioritat cultural de les classes populars. Diagnosticada la misèria i la conducta obrera com un problema moral i ambiental, es proposaren diversos tipus de remeis: la moralització proletària en la disciplina i la producció per mitjà del treball, el foment de l'estalvi per tal d'atreure el treballador a l'ordre social, l'actuació sobre el mitjà físic de l'obrer amb la construcció de nous habitatges populars o la reforma dels nuclis urbans més degradats. Amb aquesta tercera iniciativa, es pensava millorar l'estat sanitari de les classes subalternes, les quals patien malalties i epidèmies suposadament causades per vicis i plagues socials de tota mena. A més, es pretenia assolir l'objectiu de facilitar-li a l'obrer l'accés a la propietat per a estimular el seu respecte a l'ordre capitalista i per a reformar de la vida familiar.

Dins d'aquest marc, el moviment higienista va ser acollit entre la burgesia i els reformadors socials com una eficaç eina per a neutralitzar la conflictivitat en oferir tècniques "científiques" aplicables a la situació social que es vivia. Definiren el concepte de "sociopatologia", referit als defectes de l'organització social, i proposaren teràpies per a aquesta malaltia: salut pública i reformes de legislació sociolaboral². En aquest sentit, els higienistes tingueren una clara vocació intervencionista en la lluita contra la morbiditat i en la promoció de la higiene pública i privada.

1

AIGUA, HIGIENE I MEDICINA

En el camp concret de la prevenció de les malalties infeccioses que assolaven en forma d'endèmies permanents i d'epidèmies accidentals les aglomeracions urbanes europees, els metges i els enginyers i arquitectes tingueren un protagonisme especial. Els primers van analitzar i descriure les patologies mèdiques i socials i van proposar mesures terapèutiques de moralització, higienització i sanejament. Enginyers i arquitectes s'encarregaren d'elaborar projectes d'infraestructures sanitàries (clavegueram i xarxes d'abastament d'aigua bàsicament) i plans urbanístics per tal de fer possible ciutats més higièniques i menys exposades als atacs de les malalties i de les epidèmies.

Tots aquests facultatius insistiren en l'adopció de sistemes de tecnologia profilàctica procedent dels seus respectius camps professionals. Des de la perspectiva de la relació de l'aigua amb les propostes higienistes, cal prestar una atenció especial al desenvolupament dels avenços mèdics en la seva lluita contra les malalties infeccioses i contagioses. Alguns autors interessats en l'estudi de l'higienisme han proposat diferenciar dues etapes en la història d'aquest moviment en funció precisament dels coneixements mèdics sobre l'origen de les malalties d'aquesta mena³. El desenvolupament

² CAMPOS MARIN, Ricardo: "La sociedad enferma: Higiene y moral en España en la segunda mitad del siglo XIX y principios del XX", "Hispania", LV/3, núm. 191 (1995) ps. 1093-1112

³ LARREA KILLINGER, Cristina: "Higiene personal i esperança de vida", dins Riquer, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996

primerenc de la microbiologia que es produí al llarg de la dècada dels vuitanta marcà, segons aquest punt de vista, un abans i un després en la medicina higienista. De la mateixa manera, la visió que es tingué del paper que havia de jugar l'abastament d'aigua en la higienització urbana també va dependre dels coneixements mèdics que en cada etapa es tingueren en aquest terreny.

1.1

L'AIGUA A L'HIGIENISME MIASMÀTIC

A bans de la penúltima dècada dels vuit-cents, la immensa majoria del cos de professionals mèdics europeus no havien superat la idea generalitzada i tradicional sobre l'origen i els mecanismes de contagi de les malalties infeccioses, segons la qual aquest es trobava en les anomenades "miasmes mefítics" o efluvis nocius procedents de la descomposició de matèria orgànica i eren localitzables per la pudor que aquesta matèria desprenia⁴. Els plantejaments científics que el doctor Joan Giné i Partagàs difon el 1871 en el seu *Curso d'Higiene Privada y Pública*⁵ són un excel·lent exemple de l'estat dels coneixements mèdics més avançats de que disposaven els facultatius barcelonins en aquesta etapa immediatament anterior a l'evidència dels gèrmens microbians.

Giné definia així el mefitisme: "*Aire mefítico será aquel que, por contener principios extraños á la composición de este fluido, puede ocasionar enfermedades, la asfixia ó la muerte súbita*". Els focus que produïen les miasmes era divers⁶: "*Las letrinas, muldares, tenerías y depósitos de sustancias animales o vegetales en descomposición, que son focus de desprendimiento de gases sulfo-amoniacaes, deben estar convenientemente apartados de las moradas humanas, ó ser objeto de una asídua y perfecta desinfección (...) También es peligroso, á causa de los efluvios miasmáticos, la vecindad de los pantanos, lagunas, charcos inmundos, balsas en donde se envía el cáñamo y arrozales*"

Aquest metge assenyalava també que no existia una opinió unànime en el cos mèdic internacional sobre l'origen o la formació de les miasmes i que la ciència química no havia pogut determinar completament l'essència dels agents miasmàtics. Per a detectar les miasmes era més útil l'olfacte que les anàlisis químiques o el microscopi. Afirmava que la relació entre l'olor i el tipus de miasma era el criteri diagnòstic per a una determinada malaltia. També es desconeixia el temps de permanència dels efluvis miasmàtics a l'ambient. L'atmosfera perdria els efectes perniciosos d'aquesta

⁴ LARREA (1996) pàg. 196. Tot i que, probablement la miasmàtica era una teoria més estesa, cal considerar també l'anomenada tel·lúrica. Formulada per Pettenkofer, sostenia que l'origen de determinades epidèmies es trobava al terra i a les aigües subterrànies. De fet, a les dècades finals del segle XIX s'anà imposant una explicació eclèctica, a partir de les dues anteriors. Veure URTEAGA, Luis: "Miseria, miasmas y microbios. Las topografías médicas y el estudio del medio ambiente en el siglo XIX", dins de "Geocrítica". Año V, Núm. 29 (novembre 1980) www.w.u.b.es/geocrit/geo29.htm

⁵ GINÉ I PARTAGÀS, Joan: *Curso elemental de higiene privada y pública*, Volum II, Barcelona, Imprenta Narciso Ramírez y Cia., 1871, pàg. 39. El doctor Giné i Partagàs (1836 - 1903) fou catedràtic d'Higiene a la Universitat de Barcelona a partir de 1867, posteriorment catedràtic de Cirurgia, destacat metge en el camp frenopàtic i divulgador constant dels avenços que es produïen a Europa en diversos caps de la medicina. Amic personal de l'alcalde Rius i Taulet, presideix el comitè científic preparatori del Congrés de Ciències Mèdiques que es celebrà a Barcelona el 1888. El seu *Curs elemental de higiene* fou la primera obra didàctica moderna d'aquesta matèria publicada a Espanya escrita amb un criteri científic. Es tractava d'una obra de transició quan s'està consolidant la teoria microbiològica i el mèrit del seu autor va ser mostrar una actitud oberta a aquesta nova medicina experimental. Per a més detalls sobre l'obra i la personalitat del doctor Giné i Partagàs, veure COL·LEGI OFICIAL DE METGES DE BARCELONA (2003): *Giné i Partagàs. Impulsor de la modernització de la medicina catalana*, www.comb.es/cat/especials/gineipartagas

⁶ GINÉ I PARTAGÀS (1871), pàg. 397

mena de “*cueros vaporosos o corpúsculos esparcidos (...) a los cuales sirve de vehículo el vapor de agua*” sense ser ventilada de tal manera que es purificaria per si mateixa. A més, el grau de perill d'exposició a brots epidèmics i la incidència de malalties variava segons la naturalesa del terreny, més o menys contaminat per matèries orgàniques, i segons l'indret de localització d'una ciutat i la seva exposició al vents que disminuïen la propagació dels efluvis miasmàtics.

En conseqüència, Giné afirmava que la ciència estava plena de teories i hipòtesis sobre l'origen i transmissió de les epidèmies. No es pronuncia clarament per cap ja que no es trobaven suficientment experimentades. De fet, l'autor del *Curso d'Higiene Privada y Pública* es feia ressò, sense fer-ne explícita referència, de la polèmica que al llarg de bona part del segle XIX havia enfrontat contagionistes i anticontagionistes a propòsit de les causes i els sistemes de propagació de les malalties contagioses, i molt especialment del còlera.

Tal i com Grabuleda Teixidor⁷ assenyala, des del mateix any en que la primera pandèmia de còlera arriba a Europa el 1817, els posicionaments sobre què fer per tal d'enfrontar aquella nova, desconeguda i terrible malaltia es van dividir entre els contagionistes, partidaris dels acordonaments i les quarantenes, i aquells que plantejaven mesures higienistes i sanitàries de millora de les condicions de vida de la població i de les infraestructures urbanes, anomenats anticontagionistes. Grabuleda associa el contagionisme amb plantejaments polítics autoritaris i econòmics contraris a la llibertat comercial. Per contra, les tesis anticontagionistes estarien recolzades per la burgesia comercial partidària dels intercanvis mercantils internacionals. L'aïllacionisme contagionista perjudicava greument els interessos del liberalisme econòmic i, per tant, l'alternativa a la defensa exterior era la prevenció interior com a forma de fer front als atacs de les epidèmies. Les mesures contagionistes foren preferentment aplicades en les primeres pandèmies de còlera de 1817 i 1833. Les protestes dels nuclis relacionats amb el comerç i els aldarulls populars contra les disposicions d'aïllament i la seva ineficàcia obligaren progressivament al seu replantejament. Al llarg de les dècades centrals del segle XIX s'anaren imposant les exhortacions als canvis en els hàbits socials i a l'estudi dels factors ambientalistes que predisposaven al contagi.

L'èxit dels plantejaments anticontagionistes, basats en l'aplicació de la reflexió social i científica a les millores urbanes com a mesura fonamental de fer front a la malaltia, representà precisament el triomf de l'higienisme. Aquest èxit era també el del liberalisme, però no va anar acompanyat del necessari aval científic i tampoc el progrés en les millores de les condicions de vida urbanes i obreres que plantejament els seus defensors fou en general gaire significatiu⁸. Es limitaren a la neteja i desinfecció en llocs afectats i en moments puntuals en que el perill era imminent. La pràctica facultativa de diverses teràpies contradictòries i l'expansió dels remeis paracientífics i religiosos reflectia la desorientació i el desprestigi de la professió mèdica per la seva incapacitat per a enfrontar les malalties contagioses.

Als anys seixanta, però, s'arribà a una síntesi dels posicionaments anteriors. D'una banda, s'aprofundí en la reflexió sobre la necessitat de les reformes i millores urbanes interiors; d'una altra, nous descobriments científics van oferir renovats arguments al punt de vista aïllacionista. Pettenkofer a

⁷ GRABULEDA TEIXIDOR, Carles: *Salut pública i creixement urbà. Política i acció social en el sorgiment de la Barcelona contemporània*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari d'Història “Jaume Vicens Vives”, Barcelona, 2002.

⁸ En el cas anglès l'anticontagionisme va tenir com a paradigma les tesis sanitaristes de Chadwick, seguides precisament per l'ldelfons Cerdà en el seu projecte de sanejament del subsòl associat al de l'Eixample de Barcelona.

Alemanya i John Snow a Gran Bretanya demostraren la importància de la via aquàtica entre els mecanismes de propagació del còlera i, per tant, que es tractava d'una malaltia contagiosa que no afectava tothom per igual, sinó que existien determinades condicions que predisposaven al contagi. Pel seu cantó, William Farr va establir com la majoria dels casos de còlera de determinades poblacions a l'epidèmia de 1866 es concentraven entre els usuaris d'una mateixa empresa d'abastament d'aigües anglesa. Les mesures de lluita contra les epidèmies colèriques reflectiren aviat els nous plantejaments científics. Les quarantenes i les inspeccions s'havien de concentrar de manera restringida als casos i llocs afectats. A més, calia tenir una especial cura en el control dels aliments, els mercats i la desinfecció i neteja dels indrets amb aigües putrefactes ⁹.

A inicis dels setanta, Giné i Partagàs no acceptava plenament aquesta línia d'investigació mèdica precedent de la microbiologia per manca de demostració empírica. Segons aquests punts de vista, el mecanisme de contagi de determinades malalties serien gèrmens que infectarien el malalt després d'un període d'incubació¹⁰: *"No es menos metafórica la expresión de gérmenes morbídicos, empleada al objeto de comparar el principio material o virus que sirva para propagar la enfermedad á una semilla o á un huevo"*

Tot i això, arribat al punt de descriure les mesures profilàctiques, Giné es mostrava partidari dels plantejaments anticontagionistes i criticava durament els mètodes tradicionalment emprats per les autoritats sanitàries en cas d'epidèmia. Afirmava que els cordons sanitaris o les quarantenes no tenen la seva eficàcia demostrada. Seguint la teoria miasmàtica, recomanava com a única profilaxia la purificació i desinfecció de l'aire amb la utilització de productes químics com l'àcid clorhídric, anomenat muriàtic. Era imprescindible, continuava, sanejar les ciutats com a mesura de prevenció i aprofundir la recerca científica per tal d'establir l'origen i els mètodes de guariment de les malalties infeccioses¹¹: *"Sanead, pues, desinfectad, oxidad, electrizad el ambiente y dejasos de prácticas que ni la experiencia, ni la razón, ni la ciencia, ni los intereses sociales pueden abonar (...) Estúdiense con más precisión la etiología de las enfermedades epidémico-contagiosas, para llegar á una profilaxis más racional"*

Amb aquest estat incert del coneixement mèdic, les aportacions que aquesta ciència podia fer a l'higienisme en el progrés del guariment i la prevenció de les malalties eren escasses i sovint contradictòries. Mes encara, la influència social de la medicina higienista va resultar força limitada, tot i la voluntat d'intervencionisme que mostrà i de la utilització que de les seves propostes van fer els cercles de poder al llarg de la segona meitat del segle XIX a Europa occidental.¹² Davant la impossibilitat de recomanar i posar en pràctica mètodes efectius de guariment de les malalties infeccioses, com molt altres

⁹ GRABULEDA (2002), pàg. 256

¹⁰ GINÉ I PARTAGÁS (1871), pàg. 108

¹¹ GINÉ I PARTAGÁS (1871), pàg. 160 i 163

¹² Una mostra de la permanència entre facultatius de la medicina de les tradicionals idees sobre les miasmes, malgrat les recomanacions dels higienistes, es pot trobar als consells oferts el 1856 per Debreyne, doctor en medicina de la facultat de París i sacerdot: *"De las letrinas. Los médicos higienistas recomiendan también ordinariamente ó más bien constantemente el que se las construya lo más lejos posible de los aposentos ó del cuerpo principal de la casa. En cuanto á esto estoy casi tentado á emitir una opinión contraria, y lo que parecerá tal vez muy singular, aconsejaré que se establezcan los escusados lo más cerca posible de la cocina de la casa, y esto únicamente con el objeto de que no despidan ningún mal olor y que por consiguiente no puedan hacerse insalubres"* DEBREYNE; D.J.C.: *Compendio de Fisiología humana, para servir de introducción á los estudios de la filosofía y de la teología moral seguido de un breve tratado de Higiene práctica, obra destinada especialmente al clero y á los seminarios*, Barcelona, Imp. De Pons i Cia., 1856. DEBREYNE seguia el procediment de Darcet, segons el qual a la cuina amb la xemeneia s'introduïa un corrent d'aire que expulsava a l'exterior els efluis mefítics procedents de la latrina. Aconsellava especialment aquest sistema a les cases a on vivien moltes persones com ara els seminaris, col·legis o convents. Pàg. 260-261.

metges higienistes, Giné s'interessà per descriure els ambients especialment favorables per a la producció i propagació de miasmes perilloses i les mesures profilàctiques que calia adoptar al respecte¹³.

Semblava evident que l'escenari privilegiat per a l'imperi de les miasmes eren les degradades aglomeracions en que s'havien convertit extenses barriades de les ciutats europees de la segona meitat del segle XIX. Com els higienistes recomanaven la lliure circulació de l'aire i l'aigua, en el camp de la higiene pública calia adoptar plantejaments urbanístics d'eixamplament de les ciutats amb d'obertura de carrers amples i empedrats i control de les aigües brutes amb xarxes de clavegueram modernes. D'alta banda, denunciaven les espantoses condicions de la higiene privada en els habitatges populars amb amuntegament, manca de ventilació, convivència amb animals, perillosa proximitat de latrines i presència de malalts amb afeccions pútrides¹⁴.

La medicina higienista d'aquesta primera etapa no havia arribat a elaborar una argumentació unitària i sòlida que justificués quin eren els millors sistemes de sanejament urbans públics i privats a emprar. El mateix doctor Giné i Partagàs es fa ressò del debat que existia a principis de la dècada dels setanta respecte dels efectes de les miasmes. Hugo Bennett, de l'Associació britànica per al progrés de les ciències, afirmava que no estava provada la relació entre els efluvis pútrids i el contagi de malalties. Així, el perfeccionament dels sistemes de clavegueram no tindria com a resultat la disminució de les epidèmies. Tanmateix, el doctor Giné aportava arguments contraris, defensats per nombrosos higienistes, entre d'altres els doctors Tardieu i Becquerel, segons els quals les emanacions pútrides d'origen animal eren molt nocives per a la salut.

A la Barcelona que acabava de ser afectada per l'epidèmia de còlera de 1865 la classe mèdica reflectia la mateixa desorientació. El doctor Antoni Mendoza, vicepresident de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia, atribuïa els casos de còlera detectats a l'agost de 1865 a la conjunció de l'acció d'organismes paràsits arribats a la ciutat per via comercial amb la situació climàtica concreta del moment. Un cop l'epidèmia va remetre, la mateixa Acadèmia de Medicina proposà a les autoritats quatre grans línies d'actuació emmarcades en l'àmbit de les teories miasmàtiques i la necessitat de les reformes de les infraestructures urbanístiques. A més del control del port i la creació de cases de socors permanents, es demanava la construcció de dos o tres grans cementiris, l'obertura de tres grans vies interiors al nucli antic de la ciutat i el "*tancament de totes les latrines de Barcelona i establiment d'un sistema d'evacuació d'aigües basat en una nova xarxa de clavegueram*"¹⁵.

La funció que l'higienisme assignava a l'aigua en aquesta etapa prèvia al descobriment dels efectes dels microorganismes en la salut humana fou tanmateix conseqüència directa de les teories miasmàtiques. La recomanació de la lliure circulació de l'aigua de sanejament implicava que aquesta havia de servir per a dissoldre i transportar lluny de les poblacions les matèries orgàniques en descomposició que originaven les olors pútrides causants de les miasmes. Aquest sistema de

¹³ La concepció de les malalties com a producte de l'entorn ambiental i del medi social va potenciar la realització de nombrosos estudis epidemiològics en els quals apareixien abundants informacions sobre el mitjà geogràfic, econòmic i social. Aquests estudis centrats en zones i ciutats concretes, les topografies mèdiques, resultaven d'una especial utilitat per a la denúncia de les condicions de vida i de treball en una determinada ciutat. Actualment són precioses fonts d'informació per a estudiosos de la demografia o les condicions socials en general. Una visió general de la literatura científica higienista espanyola desenvolupada en les topografies mèdiques es pot consultar a URTEAGA (1980).

¹⁴ LARREA (1996), pàg. 196

¹⁵ GRABULEDA (2002), pàg. 285

sanejament, que necessitava sistemes d'abastament i d'evacuació moderns, no estava plenament aconsellat, com s'ha vist, per aquells higienistes que no acceptaven els plantejaments miasmàtics. D'altra banda, molts higienistes consideraven la utilització de latrines que abocaven a pous cecs com un sistema d'evacuació tolerable, sempre que es prenguessin determinades precaucions contra els efectes mefítics. El doctor Giné en descriu algunes com la de no mesclar aigües de fregar o sabonoses amb les brutes de les latrines per no augmentar els efectes mefítics o la de garantir la impermeabilitat del dipòsit del pou negre per tal d'evitar filtracions contaminants per al subsòl¹⁶.

En conseqüència, abans de la dècada dels vuitanta, tot i que algunes grans ciutats europees ja l'havien adoptat com a sistema urbà de sanejament, la medicina higienista no s'havia pronunciat de manera clara i unànime sobre la conveniència d'utilitzar la tècnica de cicle continu que Cerdà proposà per a Barcelona en el seu moment. Es trobava, però, molt a prop de fer-ho. Les recomanacions que el nucli més avançat del cos mèdic barceloní va fer a les autoritats passada l'epidèmia de febre groga de 1870 van suposar un clar pronunciament sobre el paper que el sanejament urbà i l'abastament d'aigua, a més d'altres mesures, havien de jugar en la lluita contra les malalties contagioses: *"Nosotros proponemos como de urgente necesidad la aplicación de las medidas siguientes: limpia, regularización y saneamiento de la Barcelona antigua por medio de la apertura de las grandes vías ya programadas, y puesto que la ley de expropiación forzosa no se promulga, pedir (...) su inmediata aprobación. (...) Tratar de sanear las cloacas, prohibiendo dentro del invierno presente la comunicación de los escusados con las mismas; hacernos con un caudal de agua que las limpie, estudiar el movimiento más favorable que pueda imprimirse a las aguas del puerto, y por último, haciendo efectivos los bandos de policía urbana"*¹⁷

Abans del desenvolupament de la microbiologia, de la generalització del sistema de sanejament de cicle continu, de la tecnificació de les xarxes d'abastament i de la modernització dels costums sanitaris i higiènics quotidians, l'higienisme tampoc disposà de referències científiques clares sobre quines condicions en quantitat i qualitat havia de tenir l'aigua per al consum de boca o per a la higiene domèstica. Pel que fa a la quantitat, diversos testimonis permeten veure com el volum d'aigua recomanat com a necessari per habitant revela concepcions diverses de la higiene pública i domèstica. Giné aportà al seu *Curs elemental d'higiene* el càlcul efectuat per Frederic Monlau¹⁸:

"El Dr. Monlau, que supone bastan 20 azumbres¹⁹ de agua por día y por persona, á imitación de otros autores, los reparte de la siguiente manera: 2 para la bebida; 3 para la limpieza y aseo personal; 4 para limpiar los comestibles, fregar los platos, etc.; 2 (diarios) para un pediluvio semanal y un baño de limpieza cada dos meses; 2 para el lavado de ropa; 5 para el riego de la casa (en verano), fregar los suelos, refrescar el ambiente, etc., y 2 para el riego de macetas, jardinería ú horticultura, etc."

El doctor Giné considera l'estimació de 40 litres per habitant i dia feta per Monlau com a insuficient, ja que un bany cada dos mesos *"és higiènicament insuficient"*²⁰. A més no es contemplaven les

¹⁶ GINÉ I PARTAGÀS (1871), pàg. 45-46

¹⁷ *La Independencia Médica*, 26 desembre 1870. Aquesta publicació fou la continuadora d'*El compilador Médico*, òrgan de l'Acadèmia de Medicina i Cirurgia. A *La Independencia Médica* col·laboraven entre altres, Antonio Mendoza i el mateix Giné i Partagás. Citat per GRABULEDA (2002), pàg. 289.

¹⁸ GINÉ I PARTAGÀS (1871), pàg. 499

¹⁹ Un "azumbre" equivalia aproximadament a dos litres.

²⁰ Les prescripcions de l'higienisme per que fa a la neteja del cos responia, com en altres àmbits, a l'associació que es feia entre pudor, brutícia i malaltia i això afectava a la baixa les quantitats d'aigua que s'aconsellava emprar per aquests usos. Segons Cristina Larrea, els higienistes abans dels anys vuitanta majoritàriament "recomanaven la neteja de les parts del cos que desprenien

necessitats de la higiene i la seguretat públiques: reserves d'aigua per a casos d'incendi i la neteja dels carrers. Tot i aquesta crítica a Monlau, a la pàgina anterior Giné donava per suficient una quantitat sensiblement inferior i que s'havia de destinar, a més, a una major diversitat d'usos privats i públics²¹:

"Es difícil establecer un tipo aritmético acerca de la cantidad de agua que necesita una población en relación con el número de sus habitantes, pues esta es cosa que mal se malgasta cuando abunda y cuesta poco. No obstante siendo importante fijar una cifra como base de los cálculos hidrográficos, puede aceptarse la de 30 litros por día y por individuo, que, según Darcy, es suficiente para satisfacer las necesidades de la economía doméstica, los baños, los lavaderos, la irrigación de la vía pública y las industrias que no sean esencialment hidráulicas."

Altres estimacions contemporànies, no procedents estrictament de l'àmbit higienista, diferien també entre si i amb les que s'acaben de referir. Els 54 litres per habitant i dia que Domènec Call i Franqueza havia calculat com a volum d'aigua disponible a Barcelona el 1878 eren considerats insuficients pel propi autor, qui afirmava a més que altres ciutats europees disposaven de quantitats molt superiors²²: *"Dista mucho semejante estado de cosas de corresponder á las necesidades de la vida moderna y á la importancia y atenciones de una población numerosa y de probado y casi seguro aumento"*

Pel seu cantó, la normativa elaborada per la pròpia administració espanyola responia igualment a la tendència restrictiva pròpia de l'època en el càlcul de la quantitat d'aigua necessària. La Llei d'Aigües de 1879 establí en el seu article 164 en 50 litres el cabal mínim d'aigua per habitant i dia que havia de tenir una població²³: *"Únicamente cuando el caudal normal de agua que disfruta una población no llegare á 50 litros al día por habitante, de ellos 20 potables, podrá concedérsele de la destinada á otros aprovechamientos y previa la correspondiente indemnización, la cantidad que falta para completar aquella dotación"*

A banda de la disparitat en els volums totals considerats com a mínims imprescindibles, les estimacions anteriors revelen igualment diverses concepcions divergents sobre els usos que haurien de tenir aquests cabals. Els percentatges que s'han de dedicar a la higiene pública o a la privada, les quantitats destinades a l'aigua de boca o a la neteja del cos, les previsions que s'han d'efectuar en funció del previsible augment de població de les ciutats considerades són només alguns dels conceptes no resolts en aquesta fase de l'higienisme.

Una desorientació no menor es pot constatar pel que fa als criteris que la medicina higienista aplica en aquesta etapa a la determinació de la qualitat de les aigües. El doctor Felip Margarit²⁴ establí el 1888 tres períodes en la història dels coneixements sobre la potabilitat de l'aigua: l'empíric, basat en l'experiència dels sentits; el químic en el qual es realitzaven anàlisis sobre la composició de les substàncies minerals o orgàniques presents a l'aigua i, finalment, el microbiològic. A les dècades dels seixanta i setanta eren plenament vigents els dos primers.

pudor, però, de moment, l'aigua no era encara l'element més important de les prescripcions higièniques" . LARREA (1996), pàg. 196.

²¹ GINÉ I PARTAGÀS (1871), pàg. 498

²² CALL I FRANQUEZA (1878), pàg. 124

²³ PALAU (1879), pàg. 57

²⁴ MARGARIT, Felip: *El agua en relación con las enfermedades infecciosas y medios para desinfectarla*, Barcelona, Estab. Tipográfico de J. Balmes Planas, 1888, pàg. 8.

Des del punt de vista de les observacions empíriques, existia unanimitat en el cos mèdic sobre les característiques que l'aigua havia de presentar per a ser declarada potable. El doctor Ramon Codina²⁵ afirmava el 1892 que l'aigua havia de ser incolora, inodora, coure be els llegums, dissoldre el sabó i mantenir una temperatura constant en origen. Amb una descripció més detallada, Felip Margarit²⁶ ho confirmava:

"Se admite generalmente que para que un agua sea potable, debe tener las siguientes condiciones, que son hoy día clásicas: El agua debe ser limpia, inodora, de sabor poco sensible pero agradable, ni sosa ni dulzaina. Fresca, aireada, ligera. Debe cocer sin endurecer las legumbres, tales como guisantes, habas, judías; disolver el jabón sin formar demasiada cantidad de grumos; no enturbiarse por ebullición, y no dejar por evaporación más que un débil residuo. Las materias orgánicas en disolución, ó en suspensión, no deben encontrarse más que en proporciones infinitesimales. Conservadas en vasos cerrados durante varios días, no deben desprender ningún olor; y además un largo uso y observaciones continuadas con perseverancia han de demostrar su inocuidad".

El doctor Giné i Partagàs, més de dues dècades abans que Codina, incloïa en el seu *Curs elemental d'higiene* (pàg. 134) una relació molt semblant:

"Los caracteres ó propiedades físicas que los higienistas de todos los tiempos han reclamado para calificar de potable al agua, son los siguientes: transparencia y ligereza, que sea fría en verano y tibia en invierno, inodora, de sabor fresco, vivo y agradable, nada sosa, ni picante, ni salada, que hierba sin dejar poso ni enturbiarse; que cueza las legumbres secas y la carne sin endurezerlas; que disuelva el jabón, sin formar grumos y que el estómago la tolere bien sin causarle el efecto de un peso incómodo"

L'aplicació de procediments d'anàlisi científic de l'aigua va rebre un fort impuls des del camp de la química. Mitjançant complicats protocols de laboratori s'intentava trobar la composició i quantitat dels residus minerals, dels gasos i de les substàncies orgàniques presents a l'aigua. Alguns dels components químics trobats a les mostres analitzades podien constituir indicis de contaminació procedents de matèries d'origen animal en estat de putrefacció, d'aigües fecals, de residus industrials o d'altres. La presència d'aquests components²⁷ al líquid element desaconsellaria el seu consum humà.

L'anàlisi química aplicada a l'aigua, però, si bé aportava elements científics d'indubtable interès i permetia superar les evidents limitacions de l'experimentació sensorial i empírica anterior, es veié impotent per si mateixa per a determinar la presència d'agents infecciosos a l'aigua causants de malalties epidèmiques. Els diversos autors consultats així ho manifesten. El mateix doctor Giné i Partagàs es feia ressò de les escasses possibilitats que els procediments químics tenien per a detectar aigües no potables. Després de descriure el sistema d'utilització de reactius químics per a descobrir cossos mineralitzadors de l'aigua i el procediment hidrotimètric, capaç de detectar les sals calcàries i magnèsiques presents a l'aigua, aclareix que l'empirisme sensorial i el clínic continuen essent vàlids a inicis del anys setanta²⁸: *"El organismo es, sin embargo, el reactivo que mejores indicaciones ofrece para determinar la potabilidad o la impotabilidad de las aguas; todas las turbias ó coloradas, las que despiden algún olor y las que tienen un sabor ingrato, deben ser desechadas. La*

²⁵ CODINA LÄNGLIN, Ramón: *Importancia de los distintos medios de investigación que posee la ciencia actual en el concepto higiénico de las aguas potables. Memoria leída en la sesión celebrada por la Real Academia de Ciencias y artes de Barcelona el día 30 de Junio de 1892 por el académico numerario D. Ramon...*, Memoria de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Tomo I. Años 1897-1900, Barcelona, A. López Robert, 1892-1900

²⁶ MARGARIT (1888), pàg. 17

²⁷ Les principals substàncies químiques assenyalades com a indicadors de possible contaminació de l'aigua eren: els fosfats i els sulfocianurs entre els residus minerals; el sulfidrohídric i el carbur d'hidrogen o gas dels pantans entre els gasos; el carboni i el nitrogen, l'amoniac i l'àcid nítric entre les substàncies orgàniques. CODINA (1892), pàg. 197-204

²⁸ GINÉ I PARTAGÀS (1871), pàg. 134

observación clínica, apreciando las causas que den margen á las enfermedades de una localidad, puede descubrir en las aguas de esta un agente mefítico, cuyas cualidades hubieren quizás pasado desapercibidas para los análisis químicos".

Aquesta mescla de criteris empírics i químics en l'anàlisi aplicable a l'aigua es pot veure també una dècada més tard. Així, a l'informe que el doctor Josep Canuda i Salada, President del col·legi de farmacèutics de Barcelona, redactà al gener de 1882 a petició de la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona per a certificar la potabilitat dels cabals explotats per aquesta empresa del Poble Nou es pot llegir²⁹:

"El agua que hemos analizado en los terrenos de su propiedad por la Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona, Ladera derecha del Besòs, es eminentemente potable, pues está mineralizada por el carbonato de cal, disuelto á beneficio del ácido carbónico, es fresca, puesto que tiene 10,5º de temperatura; limpia y de sabor agradable"

En una altra pàgina de la memòria de l'any anterior³⁰ el director gerent, Xavier Camps, insisteix en les virtuts de les aigües de la Companyia General Anònima procedents del seu pou de Poble Nou en termes que combinen l'anàlisi química amb el saber popular. Després d'afirmar que s'havien efectuar anàlisis els anys 1872, 1877, 1878 i 1880 deia sobre aquesta aigua que era: *"Hermana gemela de la del río Besòs que hoy consume la mayoría del vecindario de Barcelona, se presenta físicamente estudiada, limpia, transparente, inodora y de sabor fresco y agradable"*.

1.2

L'AIGUA A L'HIGIENISME MICROBIOLÒGIC

Cap el 1880 i malgrat la seva estesa acceptació³¹, era evident el fracàs del repertori d'explicacions mèdiques, basades en les teories miasmàtiques o tel·lúriques, a l'entorn de l'origen i les mesures profilàctiques de les malalties infeccioses. Les successives epidèmies de còlera i de febre groga que havien assolat l'Europa del segle XIX demostraren la ineficàcia d'aquest repertori. La pandèmia colèrica de 1885 vingué a ratificar-ho. A Espanya majoritàriament es van posar en pràctica les mateixes mesures que en anteriors crisis sanitàries i el ràpid progrés de la malaltia evidencià la seva inutilitat³².

La superació de la medicina i l'higienisme miasmàtics es produí amb la microbiologia mèdica, una disciplina que ja portava més d'una dècada de resultats esperançadors³³, però que als anys vuitanta

²⁹ COMPANYIA GENERAL ANÒNIMA D'AIGÜES DE BARCELONA (1882), pàg. 35

³⁰ COMPANYIA GENERAL ANÒNIMA D'AIGÜES DE BARCELONA (1881), pàg. 40

³¹ És precisament a la dècada de 1881-90 quan es publica a Espanya un major nombre de topografies mèdiques i es llegeixen més memòries descriptives de l'estat sanitari, higiènic i ambiental de les poblacions espanyoles. I aquest tipus de literatura mèdica responia majoritàriament als principis de la teoria miasmàtica i ambientalista. URTEAGA (1980), pàg. 12-13.

³² El programa terapèutic habitual consistia en l'organització apressada d'hospitals i llitjers per a colèrics, control i aïllament de les àrees afectades amb cordons sanitaris i quarantenes, fumigacions amb àcid fènic i cremació de roba i aixovar dels malalts. URTEAGA (1980), pàg. 19.

³³ A. Hansen havia descobert el 1871 el bacil de la lepra i el mateix 1880 L. Laveran trobà el germen de la malària.

aconseguí els seus primer èxits ressonants. A l'any de l'Exposició de Barcelona de 1888 als nuclis científics més avançats d'Europa els descobriments efectuats per la microbiologia ja havien deixat enrera les velles teories sobre l'origen de les malalties i els principals investigadors que iniciaren la nova medicina començaven a ser reconeguts internacionalment i els seus estudis continuats per altres.

Els treballs d'experimentació que Lluís Pasteur havia portat a terme des de la dècada dels seixanta sobre la conservació d'aliments i sobre l'origen de determinades malalties animals havien arribat a la dècada dels vuitanta a la seva culminació. La teoria microbiana enunciada per Pasteur permetia donar una resposta convincent al permanent interrogant sobre les causes d'algunes de les més devastadores malalties que afectaven l'espècie humana³⁴. Pel seu cantó, Robert Koch inicià les seves investigacions en el terreny de la microbiologia als anys seixanta i als setanta ja havia aconseguit demostrar com els gèrmens causants d'una determinada malaltia eren microorganismes específics i no misterioses substàncies mefíctiques. Els majors èxits en la tasca científica de Koch també es produïren a començaments dels anys vuitanta amb les seves experimentacions sobre els bacteris causants de la tuberculosi i el còlera³⁵.

En el terreny estricte de l'abastament d'aigua cal considerar els nous conceptes de potabilitat que la microbiologia va difondre. Amb el nou aparell de coneixement científic, els sistemes d'anàlisi de l'aigua i els plantejaments sobre la seva potabilitat es van veure transformats radicalment. Els investigadors que treballaven en el camp de la microbiologia constataren l'estreta relació entre determinades malalties infeccioses i l'aigua que actuava com agent privilegiat de transmissió i contagi. El mateix Robert Koch establí aquest principi en el moment d'aïllar el germen causant del còlera en el seu viatge científic a la Índia el 1883. A finals de la dècada ja era conegut el paper de l'aigua contaminada com a causa de contagi de la febre tifoide³⁶.

"Ciertos autores, y estos son muchos y los más numerosos, admiten que las aguas potables son unos de los medios más seguros de introducir en la economía gérmenes infecciosos, contagio, schizófitos patógenos, como los de la fiebre tifoidea. Esto no quiere decir que se haya definitivamente aclarado su especificidad, pero se hace conocer por sus efectos"

El doctor Codina mantenia la mateixa opinió quan explicava l'any 1892 els mètodes d'anàlisi microscòpics que calia aplicar a l'aigua. A més d'analitzar els cossos inorgànics minerals, s'havia de prestar una atenció especial als orgànics als quals dedicava una detallada descripció al llarg de 9 planes.

³⁴ Bàsicament els seus primers treballs sobre la fermentació de la llet, els seus estudis sobre la malaltia del cuc de seda, que afectà la producció francesa als anys seixanta, i seves les investigacions sobre l'àntrax, malaltia mortal del bestiar boví, que li permeté assajar eficaces vacunes contra el microorganisme responsable. A finals del setanta i als anys vuitanta s'esforçà per trobar vacunes contra malalties humanes com el còlera, la septicèmia, la tuberculosi o la ràbia. Els majors avenços els va aconseguir amb la vacuna de la ràbia, inoculada amb èxit a un malalt el 1885. La fundació de l'Institut Pasteur el 1888 suposà la definitiva consolidació de la seva figura com a pare de la microbiologia.

³⁵ A la dècada dels setanta aconseguí identificar el bacil responsable de l'àntrax o *Bacillus anthracis* i per primer cop es demostrà quin era l'agent específic d'una malaltia infecciosa. El 1881 va donar a conèixer el seus estudis sobre la tuberculosi i a l'any següent va anunciar que havia aïllat el bacil *Mycobacterium tuberculosis* o bacil de Koch. El 1883 dedicà la seva atenció al còlera que feia estralls a l'Índia a on es va traslladar i aconseguí aïllar el bacil causant de la malaltia, el *Vibrio cholerae*. El 1891 va ser nomenat director de l'Institut de Malalties Infeccioses de Berlín i el 1905 obtingué el premi Nobel de Fisiologia i Medicina.

³⁶ MARGARIT (1888), pàg. 35. La *Salmonella typhi* o bacil d'Ebert-Gaffky, germen causant de la febre tifoide, ja havia estat descrit i aïllat estudiat per aquests dos microbiòlegs el 1884. Per a més detalls, veure FRESQUET FEBRER, José Luís: *La febre tifoide a Barcelona (1877-1933)*, dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS, 1991, pàg. 117. Margarit afirmava, a més, que l'aigua infectada era el principal vehicle de transmissió i contagi. El paper de l'aire era innegable, però només actuava a poca distància o per contacte en condicions especial d'amuntegament. Pel que feia al sòl, els agents patògens no més podien ser transportats pels corrents i les filtracions hidrològiques. MARGARIT (1888), pàg. 47- 49.

Finalment, afirmava que els bacteris mereixien un capítol especial³⁷: *"Atendida la importancia que hoy dia tienen en el concepto higiénico de las aguas, por las profundas y terribles perturbaciones que en el organismo humano pueden producir ciertas y determinadas especies"*

Els avenços de la medicina microbiològica suposaren l'èxit definitiu del científisme i el final de les disputes anteriors entre contagionistes i anticontagionistes. La medicina higienista aconseguiria així consolidar el seu prestigi amb la qual cosa augmentà i feu més precisa la seva influència en l'orientació que havien de seguir les reformes urbanístiques. Els nous plantejaments, però, tingueren un caràcter ambivalent i la seva acceptació fou lenta i progressiva.

Tot i que encara a finals dels vuitanta la microbiologia no havia rebut una aprovació universal entre el cos científic i mèdic, i tampoc entre els poders econòmics i polítics³⁸, s'anava obrint pas la constatació científica que havia establert respecte de l'estreta connexió que existia entre el contagi provocat pel còlera i per la febre tifoide i el proveïment d'aigües potables i l'evacuació d'aigües brutes. Això contribuï a formar la concepció d'aquestes malalties com a derivades de les deficiències higièniques i sanitàries dels serveis urbans³⁹. D'aquesta manera, es considerà que la seva propagació epidèmica o la seva persistència endèmica eren símptomes evident de greus deficiències en els sistemes d'abastament d'aigües a les poblacions que les patien. En conseqüència, tot plegat implicava replantejar determinades actituds econòmiques i polítiques per part dels nuclis dirigents de les societats europees occidentals en relació a l'urbanisme i els serveis públics. Calia ampliar i modernitzar el clavegueram i millorar les condicions de proveïment d'aigua de boca si es volia reduir l'alta taxa de mortalitat provocada pel malalties contagioses com el còlera i la febre tifoide⁴⁰.

La medicina bacteriològica explicava les malalties des del punt de vista estrictament biològic i, per tant, marginava en certa mesura les consideracions ambientals o socials, característiques de l'higienisme de l'etapa anterior. El seu objectiu era la recerca dels gèrmens patògens i dels sistemes biològics més eficaços per combatre'ls. El laboratori es convertia així en l'escenari privilegiat de lluita contra les malalties infeccioses. Des d'aquest punt de vista, la nova medicina científica es centrava en l'àmbit individual i privat, mentre que l'higienisme tradicional havia situat la seva actuació en el terreny públic i social⁴¹

Aquesta marginació de les solucions relacionades amb la higiene pública arran dels progrés dels nous descobriments mèdics es proposada pels mateixos bacteriòlegs. Urteaga es refereix a la distinció que estableix el 1915 el doctor Jaume Ferran i Clua, descobridor de la vacuna del còlera el 1885, entre la

³⁷ CODINA (1892), pàg. 214. Entre les més importants figuraven la febre tifoïdal i el còlera. Aquesta era el punt de vista del mateix CODINA (1892), pàg. 217 i també de MARGARIT (1888), pàg. 47-49.

³⁸ Com a exemple, el doctor Margarit no acceptava íntegrament la teoria microbiana de Pasteur, ja que aquesta es trobava en els seus inicis: *"por muy conveniente que sea esta teoría, no podemos erigirla en ley, pues el examen de las circunstancias demuestra que está lejos aún el poder considerar el contagio animado causa de todas las enfermedades (...)"* Tot i que Margarit veia motius per a considerar que cada infecció tenia el seu paràsit, no es podien crear els cultius adients i, per tant *"ello hace que imparcialmente lo consideremos dudoso"*. MARGARIT (1888), pàg. 47.

³⁹ D'altra banda, en el cas del còlera a més de l'aigua com agent transmissor, també es demostrà la incidència de determinats aliments rics en aigua o derivats de la llet i dels excrements dels malalts com a sistemes de contagi. Així ho establí la Conferència de Dresden de 1893 a on la majoria dels estats europeus acceptaren que el còlera no es contagiava directament entre humans. GRABULEDA (2002), pàg. 258-259.

⁴⁰ Veure FRESQUET 1991, 118 i LÓPEZ PIÑERO, J.M.: "L'estudi històric de les malalties. Períodes epidemiològics", dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS, 1991, pàg. 21

⁴¹ URTEAGA (1980), pàg. 20

“gran higiene” i la “petita higiene”. Ferran definia la primera com la immunització individual mitjançant vacunes inofensives; la segona consisteix en destruir i allunyar els microbis per tots els mitjans possibles. Aquest sistema, argumentava Ferran, podia ser eficaç en determinades ocasions, però resultava imprecís, excessivament car i resultava un anacronisme difícil de comprendre⁴².

Aquesta distinció entre la “gran” i la “petita” higiene arran de l'eficàcia de la nova medicina, no significà pas que des del punt de vista higienista fos abandonat a Barcelona ni a altres ciutats l'interès pels plantejaments urbanístics, propis de la “petita higiene”. Com la microbiologia no tingué el mateix èxit immediat des del punt de vista de la seva aplicació pràctica a la salut humana⁴³, més aviat, caldria parlar de reordenació en la influència que el moviment higienista exercí per a la millora dels serveis públics relacionats amb la salut i el sanejament urbans. L'impuls que aquests serveis havien rebut en l'època de vigència de la teoria miasmàtica, es veia ara segurament reforçat i modificat a la llum dels nous coneixements sobre l'enorme incidència que l'abastament de les aigües potables i l'evacuació de les residuals tenia sobre la salut de les poblacions urbanes.

D'una altra banda, la medicina microbiològica es mostrà partidària de posar en pràctica altres procediments d'anàlisi de la potabilitat de l'aigua alternatius als químics. Així ho assenyalaven els doctors Codina i Margarit. El primer afirmava que els higienistes no s'havien posat d'acord sobre els tipus de residus minerals, gasosos o orgànics que determinaven la impotabilitat de l'aigua. Com a molt, es podien identificar indicis massa imprecisos de la presència de contaminació. Pel seu cantó, Margarit, opinava que a la química *“faltava un algo”*, que malgrat els indicis que es trobaven no es podien conèixer les propietats dels agents patògens presents a l'aigua. A més, criticava les exagerades expectatives que s'havien dipositat en les anàlisis químiques⁴⁴: *“Cuando la química adelantó, se creyó que resolvería los problemas, pero á pesar de sus adelantos, no ha sido así, pues hay problemas que ni siquiera han sido planteados”*.

Finalment, el mateix metge relaciona les limitacions dels anàlisis químics amb la necessitat de recórrer als procediments microbiològics⁴⁵: *“Lo que hace nociva al agua no son las sales minerales (...). Lo que es nocivo es sobre todo la materia orgánica; pero aquí todavía es preciso tener en cuenta más bien la calidad que la cantidad: hay sustancias nitrogenadas que no son de ninguna manera tóxicas: otras que son muy peligrosas; el análisis químico las confunde. Lo que importa reconocer son los gérmenes patógenos”*.

Des d'aquesta perspectiva, la nova medicina higienista alertà del risc que suposava el consum com aigua de boca de tot tipus de cabals que no haguessin estat analitzats segons les noves tècniques microbiològiques. El doctor Codina es centrava en els perills dels pous. Segons el seu parer, no més es trobaven en condicions acceptables els localitzats lluny de poblacions o d'acumulacions de materials en descomposició. La proximitat de dipòsits d'aigües brutes, de latrines, de la xarxa de clavegueram o de

⁴² URTEAGA (1980), pàg. 21. La dicotomia entre la higiene pública i privada que començà a dibuixar-se amb el protagonisme assolit per la microbiologia també ha estat reconeguda per altres autors: LARREA (1996), pàg. 196 i CUCURULL (1988).

⁴³ A més del fet que la recerca de vacunes eficaces i dels procediments antibiòtics es van fer esperar algunes dècades, aquest mètode individual de laboratori dificultava la detecció del contagi. En el cas del còlera, era imprescindible l'anàlisi de les matèries fecals i el radi de l'estudi s'havia d'ampliar enormement. GRABULEDA (2002), pàg. 258.

⁴⁴ MARGARIT (1888), pàg. 18

⁴⁵ MARGARIT (1888), pàg. 135

residus industrials o animals podia contaminar per filtració les aigües subterrànies captades pels pous d'aigua de boca⁴⁶:

"Por eso, algunos han dicho: que es una excepción, que un pozo pueda proporcionar una agua saludable; añadiendo otros, que de los mejores pozos no hay que fiar, puesto que si hoy son inofensivos, pueden mañana recibir infiltraciones que los transformen en peligrosos"

Pel seu cantó, Felip Margarit afirmava que les aigües considerades popularment com potables podien contenir diverses substàncies orgàniques en dissolució o en suspensió com ara infusoris, ferments en putrefacció, espores de vegetals, ous de paràsits i ferments causants del tifus, la febre tifoïdal o el còlera. Com els mètodes empírics que tradicionalment s'havien emprat per a qualificar un determinat cabal com a inofensiu no podien detectar aquestes substàncies, qualsevol aigua podia ser potencialment perillosa⁴⁷: *"Estas aguas, conteniendo estos fermentos, pueden infiltrarse en el terreno, y alimentar fuentes de aguas limpias y agradables al gusto. Con esto se ve, cuan difícil y complexa es la cuestión de las materias orgánicas contenidas en las aguas potables"*.

Malgrat que s'havia aconseguit determinar que l'aigua era un dels principals agents de propagació de les malalties infeccioses, els coneixements científics de l'època, però, encara estaven molt lluny de proporcionar mètodes de tractament dels cabals hidrològics per tal d'evitar la seva contaminació amb agents patògens. D'una banda, els estudis microbiològics es trobaven amb diversos problemes per a combatre els gèrmens de nombroses malalties⁴⁸. Margarit se'n fa ressò en diversos moments. Pel que feia als procediments de detecció de gèrmens infecciosos a l'aigua, Codina confessava al final de la seva obra que eren necessaris tots els sistemes analítics, empírics, químics i microbiològics per a apreciar el concepte higiènic d'una aigua potable. A més, els sistemes de filtració i potabilització de les aigües per al consum de boca es trobaven en els seus inicis experimentals. Segons Margarit, s'havien fet assaigs als laboratoris de Pasteur i el doctor Chamberland havia presentat a l'Acadèmica de Ciències de Paris el 1884 un altre filtre que millorava el de Pasteur. Margarit (pàg. 68) conclouia al respecte que: *"Un agua que tenga necesidad de ser filtrada, es un agua que no debería ser usada en un servicio público, es un gasto ruinoso y no se obtiene con ello más que resultados ilusorios"*.

Establir per al cas de Barcelona fins a quin punt foren aplicats aquests plantejaments higienistes i determinar el rol que hi jugà l'abastament d'aigua és el repte dels propers apartats d'aquest capítol.

⁴⁶ CODINA (1992), pàg. 192

⁴⁷ MARGARIT (1888), pàg. 15

⁴⁸ Com s'ha vist, al camí que s'havia iniciat en el camp de l'experimentació amb vacunes específiques contra els bacteris responsables de les malalties amb més incidència encara li restava un llarg tram per recórrer. Tot plegat, Pasteur havia experimentat el 1884 amb èxit els primers assaigs de la vacuna de la ràbia. No eren excepció les infeccions directament relacionades amb l'abastament d'aigua. El 1885 el doctor Ferran aplicà les primeres dosis anticolèriques d'efectes limitats en poblacions valencianes afectades per l'epidèmia d'aquell any. La vacuna contra el *Salmonella typhi*, bacteri causant de la febre tifoïdal, no es començà a experimentar fins el 1897 a Anglaterra i el seu antibiòtic fins el 1940.

2

AIGUA, HIGIENE I CÒLERA A BARCELONA

El panorama que s'acaba de descriure, salvant les particularitats locals, pot ser vàlid per a bona part de les societats europees occidentals urbanes. Com no podia ser d'una altra manera, donada la situació social, demogràfica i sanitària que es vivia a la ciutat, el moviment higienista també aparegué molt aviat i amb força a Barcelona. Ja s'ha vist com es tractava d'una urbs amb un creixement accelerat, mancada de serveis urbans i de mecanismes socials compensatoris i de cohesió prou eficaços i amb una incidència de les malalties i de la mortalitat particularment elevades dins del context català, espanyol i europeu de l'època. Els principis generals i els instruments de reformisme social que s'han relacionat per al conjunt continental es poden veure reflectits en el programa de sotmetiment de les classes populars que portaren a terme els nuclis dirigents de la burgesia barcelonina.

2.1

CONFLICTIVITAT I MALALTIA

Aquesta burgesia de la Restauració, atemorida pel record del Sexenni revolucionari i desitjosa d'allunyar a tota costa el perill de subversió, veié com la seva aspiració d'ordre social s'anà fent cada vegada més difícil. Diversos factors contribuïren a produir aquest efecte.

En primer lloc, als vuitanta amb els successius governs liberal-fusionistes foren més tolerants amb l'activitat obrera i sindical que culminà amb l'aprovació de la Llei d'Associacions de 1887. A més, la reimplantació del sufragi universal el 1890, tot i que no va significar un significatiu augment del cos electoral efectiu, facilità que els sectors populars anaren fent sentir la seva presència cada vegada de manera més intensa i s'incrementaren les seves reivindicacions reclamant a l'administració millores en les seves condicions de vida⁴⁹. Tot plegat, acceleració de les transformacions econòmiques, de la immigració, de la marginalitat, empitjorament de les condicions de vida i majors possibilitats d'actuació reivindicativa, conduí a l'aparició d'un moviment obrer prou radicalitzat i constant com per que Barcelona fos aviat coneguda arreu d'Europa com a "la Rosa de Foc"⁵⁰.

La por dels nuclis burgesos barcelonins motivà la seva deriva cap a posicionaments més conservadors i el desenvolupament d'un programa de sotmetiment de les classes populars que combinés mesures estrictament repressives⁵¹ amb una estratègia de control social i prevenció del perill de

⁴⁹ CAPEL-TATJER (1991)

⁵⁰ ROMERO MAURA, Joaquín: *La Rosa de Fuego. Republicanos y anarquistas: La política de los obreros barceloneses entre el desastre colonial y la Semana Trágica, 1899-1909*, Madrid, Grijalbo, 1977

⁵¹ En les seus escrits de rebuig a la proposta agregacionista de Barcelona, diversos ajuntaments dels pobles del Pla de Barcelona manifestaven el 1879 el seu temor a que la incorporació a la ciutat significués precisament afavorir les condicions per als "elements perturbadors" dels pobles s'unissin als de la ciutat i augmentessin la seva força. L'alcalde de Barcelona, Manuel Girona, els respongué que l'agregació permetria situar estratègicament noves casernes als extrems dels grans vials de la nova ciutat engrandida i això garantiria una repressió ràpida i eficaç. CAPEL, Horacio – TATJER, Mercè: "Reforma social, serveis assistencials i higienisme a la Barcelona de final del segle XIX (1876 – 1900)", dins AA.DD., *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona,

subversió. El ventall de mecanismes d'aquest segon tipus incloïa l'ofensiva ideològica i la millora assistencial i social dels sectors treballadors més desfavorits⁵².

El segon factor foren les dures condicions de vida i de treball que el ràpid avenç industrial i capitalista imposaren a les classes treballadores de Barcelona i dels pobles de les rodalies. De fet, a la dècada dels vuitanta sembla constatat un empitjorament. Com la prosperitat conjuntural de finals dels setanta va atreure un elevat número d'immigrants depauperats, la crisi financera i industrial posterior a 1882 va sumar al número de desocupats més arrelats els contingents de nouvinguts. La mendicitat i la presència de població marginal sense ocupació va ser particularment notòria en aquesta dècada. A aquesta pobresa conjunturalment elevada calia afegir el constant patiment pels salaris baixos, l'alimentació insuficient o l'avarícia dels arrendataris d'habitatges insalubres en els que l'amuntegament quotidià no eren més que altres formes d'explotació. L'escassa esperança de vida i l'elevada morbiditat n'eren conseqüències directes.

Precisament, la mitjana de la mortalitat anual registrada en la dècada dels vuitanta és la més alta del període que comprèn aquesta recerca. Així, si el 1860 era del 27,2 ‰, el 1877 havia pujat fins el 31,5 i l'any de l'Exposició Universal es mantenia en l'esfereïdor índex del 31,4 ‰⁵³. Des del punt de vista de la segregació socio-higiènica, la distància entre barris burgesos i obrers s'incrementà pel que fa a la incidència de les taxes de mortalitat respecte de les dues dècades anteriors⁵⁴. La taula 6 permet fer-se una idea més exacta⁵⁵.

Aquestes dades reflecteixen amb força claredat l'estreta relació que existia entre mortalitat i classe social. Les àrees centrals de Ciutat Vella i els districtes de l'Eixample registraven les taxes més reduïdes. A l'extrem oposat, els districtes de d'Hostafrancs, Hospital o Barceloneta tenien una mortalitat que superava amb freqüència l'índex del 30 per mil. Aquestes diferències no es van escorçar al llarg de la

Ajuntament de Barcelona, IMS, 1991, pàg. 37-38. Una altra versió d'aquest article es pot consultar també a CAPEL, Horacio – TATJER, Mercè: "Reforma social, servicios asistenciales e higienismo en la Barcelona de fines del siglo XIX (1876-1900)", "Ciudad y Territorio" 89 (1991b).

⁵² Segons CAPEL-TATJER (1991a), la recuperació de la xarxa religiosa d'ensenyament és prova evident de l'ofensiva recristianitzadora que es desenvolupa els anys de la Restauració. De la mateixa manera, el desenvolupament de la beneficència, provincial, municipal o privada exercida amb la infància, les mares solteres, els pobres o els malalts mentals van tenir aquest sentit assistencial i de control social i individual.

⁵³ Els autors anteriors indiquen que el 1879 el nombre de pobres va ser molt notori a la ciutat; el 1886 l'Ajuntament ordenava recloure'ls a l'Asil del Parc i expulsar els forasters. El mateix 1888 es produí a Gràcia una reunió entre els alcaldes dels pobles del Pla de Barcelona per a tractar la millor manera de fer front a aquest problema als seus municipis. Un dels objectius de les obres de l'Exposició de 1888 va ser precisament alleugerar la gravetat de la situació. pàg. 33-34.

⁵⁴ La relació entre la mortalitat que causava una determinada malaltia, la seva incidència epidèmica o la situació endèmica en que es desenvolupava i les condicions socials, econòmiques i urbanístiques ja havia estat demostrada a bastament per Ildefons Cerdà. A la seva *Teoría general de la urbanització* havia palesat com la mortalitat era diferent segons la classe social i la densitat dels barris, segons l'amplada i orientació dels carrers, segons que les illes tinguessin jardins interiors o no, segons l'alçada de l'habitatge dins les cases de lloguers de diferents plantes i segons si es vivia en el centre burgès o en la perifèria marginal. CERDÀ, Ildefons: *Teoría General de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, 2 vol. Madrid, Imprenta Española, 1867. Reimpresió facsímil a càrrec de Fabià ESTAPÉ, 1971

⁵⁵ Les dades corresponents a 1876/1880, 1880/1879 i 1891 procedeixen de CAPEL-TATJER (1991), pàg. 48. Les de 1878/1887 han estat tretes de NIN I PULLÉS: "Influencia de la densidad de la población en la salud y longevidad de la misma", dins d'EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARCELONA DE 1888: *Congresos de Ciencias Médicas de Barcelona celebrados del 9 al 15 de septiembre de 1888 por iniciativa y con subvención del Consejo General de la Exposición Universal de Barcelona*, II Congreso Médico, Barcelona, Imprenta de J. Balmes – Planes, 1889, pàg. 939.

dècada dels vuitanta; al contrari, mentre la mortalitat dels barris més benestants tendia a disminuir, la dels barris més populars es mantenia o fins i tot augmentava⁵⁶.

TAULA 6 TAXES DE MORTALITAT PER DISTRICTES REGISTRADES A BARCELONA A LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX (Dades en ‰/100)				
DISTRICTE	1876 / 1880	1880 / 1889	1878 / 1887	1891
Audiència			20,70	
Barceloneta	30,80	33,40	35,13	30,40
Born			25,42	
Concepció	19,80	17,60	26,29	19,20
Drassanes			28,69	
Hospital	30,30		29,49	29,60
Hostafrancs	31,10	31,10	37,07	32,70
Institut			27,82	
Llotja	20,90		20,63	19,10
Universitat			27,47	
DIFERÈNCIA MÀXIMA ENTRE DISTRICTES	11,30	15,80	16,44	13,60
MITJANES	31,50 (1877)	31,40 (1888)	30,6	25,90

Pere García Faria s'encarregava el 1895 de contextualitzar, dins el conjunt d'altres ciutats europees, aquestes xifres de mortalitat registrades a Barcelona a la dècada dels vuitanta⁵⁷. Afirmava que determinats mitjans de premsa estrangers havien magnificat excessivament les deficiències sanitàries que patia la ciutat, ja que també altres ciutats tenien enormes problemes comparables i encara majors que Barcelona amb taxes de mortalitat a l'entorn del 30 ‰.

Tot i així, continuava dient, els higienistes havien de fer palesa la malaltia que patia la ciutat Comtal, de la mateixa manera que calia fer-ho amb un malalt i amb més motiu quan la malaltia era crònica, impossible d'amagar i calia conèixer la seva autèntica dimensió per tal de fer-li front. En realitat, argumentava l'enginyer, Barcelona havia retrocedit a començaments dels anys noranta varis llocs respecte de 1869 en una escala de ciutats europees atenent les seves condicions sanitàries. Es pot comprovar a la taula número 7⁵⁸.

García Faria reconeixia a continuació que Barcelona era una ciutat insalubre com ho demostraven les 117.639 defuncions registrades de 1880 a 1893 i això suposava l'enorme taxa del 30,7 per mil. Encara més, de les 84.250 morts produïdes entre 1880 i 1889, 54.075 havien estat causades per malalties infeccioses; és a dir, el 64 %. Aquestes dades també eren esgarrifoses en anys sense malalties exòtiques

⁵⁶ Segons ESTADA, F.: *La ciudad de Palma. Su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche*; Palma de Mallorca, Tip. Vda.e hijos de Pedro J. Gelabert, 1885, "En Barcelona hay distritos del ensanche, como el de la Concepción, cuyas calles son anchas y espaciosas, las manzanas bien orientadas y con grandes espacios descubiertos en su interior, donde la mortalidad no excede de 19,80 por 1000 y en algunas manzanas no pasa de 13,40 por 1000, mientras que en algunos barrios de la población antigua es del 53 por 1000, esto es, más de cuatro veces mayor", citat per CAPEL SÁEZ, Horacio: *Capitalismo y morfología urbana en España*, Barcelona, Círculo de Lectores, 1990.

⁵⁷ GARCÍA FARIA, Pedro: *Medios para aminorar las enfermedades y mortalidad en Barcelona*. Memoria leída en la Academia de Higiene de Cataluña, Barcelona, 1895

⁵⁸ Les dades de 1869 procedien, segons García Faria de QUETELET (1869): *Física Social*. Les corresponents a 1893-1895 són aportades per ell mateix. GARCÍA FARIA (1895), pàg. 23-24.

com el propi 1893: 3.874 defuncions per infeccions i 4.321 per causes comunes que representaven el 14,22 i el 15,89 per mil respectivament. Les dades publicades al "*Boletín Oficial de Sanidad de España*" corresponent a l'any 1889 apuntaven en la mateixa direcció. Barcelona era una urbs amb un estat higiènic i sanitari especialment deficient. D'un llistat de mortalitat de 104 ciutats europees i d'altres continents que aportava aquesta publicació, 22 tenien una taxa inferior al 20 ‰, 73 no arribaven al 25 ‰ i Barcelona, amb un 33,74 ‰ era superada només per Madràs i Alexandria. D'altra banda, el creixement natural era negatiu en set poblacions, una de les quals la ciutat Comtal⁵⁹.

TAULA 7 CONDICIONS SANITÀRIES DE DIVERSES CIUTATS EUROPEES COMPARADES AMB BARCELONA				
1869		1893-1895		
PITJOR QUE BARCELONA	MILLOR QUE BARCELONA	PITJOR QUE BARCELONA	IGUAL QUE BARCELONA	MILLOR QUE BARCELONA
Berlin Bordeus Nàpols Dresde Amsterdam Brussel·les Estocolm Praga Roma Viena Venècia	Londres Glasgow Madrid Moscou Lió Palerm Paris Lisboa Copenhaguen Hamburg	Madrid Hamburg	Nàpols Venècia Glasgow	Berlin Bordeus Dresde Amsterdam Brussel·les Estocolm Praga Roma Viena

Dins d'aquestes dades valorades globalment per a la dècada dels vuitanta, cal considerar de manera molt particular la incidència del gravíssim brot de còlera que afectà especialment els països mediterranis i el litoral llevantí i andalús espanyol i que provocà un estat psicològic col·lectiu de terror. Al territori europeu l'epidèmia s'inicià el 1884 a Toló, a on causà un total de 1.200 morts, i a Marsella amb 3.500. Davant els primers casos detectats a setembre i l'octubre, a Espanya s'entengué l'estat d'alarma i les autoritats prengueren algunes mesures preventives. A inicis de 1885 tingué una nova embranzida amb més de cinc mesos de durada, de febrer a octubre al litoral valencià a on resultà més virulenta. La taula 8 permet fer-se una idea quantitativa de les víctimes que causà⁶⁰.

Es pot comprovar com la major incidència del percentatge de morbiditat es produí a la província de València, seguida de molt a prop, però, per la de Barcelona. Els efectes de l'amuntegament, de la manca d'higiene als nuclis urbans més importants es revelaven un cop més com a elements potenciadors d'una epidèmia de còlera al segle XIX⁶¹.

A través del relat contemporani efectuat per Heribert Capdevila, secretari de l'alcaldia de Barcelona en el moment de l'epidèmia, es pot copsar la perplexitat, la impotència i la por que sense

⁵⁹ Citat per CUCURULL (1988), pàg. 540.

⁶⁰ Les dades de la taula i les que apareixen en aquest paràgraf procedeixen de RISQUES I CORBELLÀ, Manel: "L'epidèmia de còlera de 1885", dins RIQUER, B. de (Dtor) *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 209

⁶¹ El còlera havia mostrat tradicionalment efectes força més virulents que el tifus o la disenteria. L'epidèmia de còlera de 1834 provocà a Espanya 300.000 morts, la del 1855, 236.000 i la el 1865 una xifra idèntica a 1885; és a dir, aproximadament 120.000 víctimes mortals. RISQUES (1996), pàg. 209

dubte la ciutat va experimentar en aquells moments. Segons Capdevila, l'epidèmia s'inicia a Europa a Toló, importada per militars francesos de la regió asiàtica de Tonkin. Es va anar estenent per sud de França, Catalunya i la resta del litoral llevantí peninsular. En mig d'una agra polèmica a l'opinió pública, la premsa i la classe mèdica, es declarà oficialment el primer cas a la Barceloneta al setembre de 1884. Fins el 1885 es rebien alarmants notícies que arribaven de Múrcia, València o Saragossa i semblava, però, que l'epidèmia respectaria la ciutat Comtal en ser declarats un reduït número d'infectats procedents d'aquells indrets. Precisament l'arribada a Barcelona de fugitius de les zones afectades, degut a la proximitat i facilitat de comunicacions amb elles, fora la causa probable de l'inici de l'epidèmia a la ciutat Comtal⁶².

TAULA 8 MORTALITAT CAUSADA PEL CÒLERA DE 1885			
PROVÍNCIA	AFFECTATS	DEFUNCIONS	% DE MORBILITAT
València	45.000	21.000	47,48
Alacant	13.997	5.645	40,39
Castelló	16.753	6.436	38,42
Barcelona	6.302	2.915	46,20
Lleida	3.441	1.209	35,13
Girona	2.194	652	29,72
Tarragona	8.740	2.536	29,02
Catalunya	20.677	7.312	35,36
Espanya		120.000	35,39

Aviat Barcelona començà a registrar els efectes de l'epidèmia. A partir del 20 de juliol de 1885 s'estén per la ciutat i la seva virulència desborda amb facilitat les mesures preses per les autoritats: incomunicació dels habitatges dels afectats; trasllats d'aquests al llàtzer improvisat als baixos del dipòsit d'aigües del Parc de la Ciutadella; sanejament i desinfecció dels estris i els mobles de les vivendes incomunicades amb operacions com la cremació o el tractament amb vapors d'àcid hiponítric dels mobles, de la roba i de les habitacions; desinfecció dels escusats i les aigüeres de les llars colèriques o el sanejament del clavegueram dels carrers afectats.

Les autoritats municipals sanitàries havien constituït un cos mèdic municipal, format per vint facultatius, amb la missió d'assistir el malalts pobres, inspeccionar les llars afectades i dirigir les operacions de desinfecció. A més, havien de comunicar oficialment els casos colèrics i certificar les

⁶² CAPDEVILA I ALOY, Heriberto: *Apuntes histórico-estadísticos de la epidemia colérica de 1885 en Barcelona*, Barcelona, Tipografía de los Suc. de N. Ramírez y Cía., 1887 "Como comenzó, cómo se desarrolló ó cómo fuè ésta importada á Barcelona, problemas son no resueltos aún, y tan complejos ó heterogéneos los datos conocidos, que quizás imposibiliten despejar la incógnita perseguida" CAPDEVILA (1887), pàg. 20. Segons el meticulós funcionari, el primer cas declarat oficialment fou diagnosticat el 2 de juny de 1884. Una dona de 55 anys, amb domicili al carrer Cruz de los Canteros que havia anat a València el 26 de maig i havia tornat aviat espantada per l'epidèmia. Patia ja una forta diarrea en el moment de començar el viatge. Va se avisat un facultatiu, qui observant el símptomes colèrics ho va notificar al Sots-delegat de Medicina del Districte i aquest va confirmar el diagnòstic.

defuncions. Davant la magnitud de l'epidèmia, el 27 d'agost foren nomenats metges i farmacèutics auxiliars dels primers. El 23 de juliol ja s'havia instal·lat l'Hospital de colèrics de la Vinyeta.

Capdevila i Aloy discrepa de les estadístiques de mortalitat proporcionades per altres estudis sobre l'epidèmia. Argumenta que es produïren nombroses errades, ocultacions i inexactituds oficials i de la premsa sobre el ritme i la intensitat de la propagació. En primer lloc, pel que feia a l'origen, es va ocultar a l'opinió pública la gravetat de la situació i la naturalesa de l'epidèmia. Posteriorment, respecte de la propagació, les famílies no comunicaven els casos d'afectats per evitar les mesures de sanejament decretades. Les ocultacions eren fins i tot obra dels facultatius en el "*servicio de verificación facultativa a domicilio, en aquella fecha recientemente establecida*"⁶³.

Les xifres oficials que aportà el secretari de l'Ajuntament de Barcelona indicaven un total de 1.366 morts sobre 2.468 malalts afectats. Aquestes dades situaven la incidència de la pandèmia en el 5 ‰ de la població barcelonina. Tot i així, la mortalitat generada pel còlera de 1885 no era en xifres absolutes ni de lluny comparable a les epidèmies de 1854 i de 1865. D'altra banda, en algunes ciutats com Saragossa o València el còlera de 1884/1885 havia suposat la mort del 30 - 35 ‰ de la població total. Aparentment, doncs l'atac colèric de 1885 havia respectat la ciutat Comtal molt més que en altres indrets propers i molt més que en el passat.

Altres punt de vista permeten anàlisis contrastats. Aquesta pandèmia s'havia fet present a Barcelona des del juliol fins el mes de novembre de 1885, un període molt més dilatat que, per exemple, el 1854, any en que el còlera s'estén de mitjans d'agost a inicis d'octubre. En segon lloc, la proporció entre infectats i morts fou sensiblement superior el 1885 respecte del 1854. En aquestes condicions, a ulls dels barcelonins l'epidèmia fou vista en realitat com un atac tant o més terrible que en ocasions anteriors⁶⁴.

A la ciutat de Barcelona, els efectes de l'epidèmia seguiren les pautes de selecció classista habituals en la mortalitat que l'afectava quotidianament. Així, als districtes de composició social més benestant d'Audiència, Llotja i Concepció el percentatge d'afectats arribà no més al 1,5 ‰ amb una mortalitat del 21 ‰, mentre que en el cas dels més districtes populars com Barceloneta, Hospital i Hostafrancs la xifra d'afectats arribà al 7,2 ‰ i la mortalitat al 30 per mil⁶⁵. Segons aquest mateix autor, "*La incidència del còlera esdevingué així un implacable indicador dels contrastos socials i dels dèficits urbans de la ciutat*".

Majoritàriament, les mesures preses per les autoritats sanitàries i els remeis mèdics que es prengueren foren els tradicionals ja criticats per higienistes com Giné i Partagàs i dictats des de la ignorància de les causes del còlera. En conseqüència, els resultats obtinguts van ser tan ineficaços com en els anteriors brots colèrics. A més, es produïren aldarulls i protestes contra l'aïllament dels barris i la reclusió domiciliària i contra el tancament de fàbriques i la paralització del comerç⁶⁶. Altres autors, per contra, matisen l'abast de l'agitació popular i afirmen que no es registraren aldarulls destacats i que no es

⁶³ CAPDEVILA (1887), pàg. 14

⁶⁴ Aquest és el punt de vista de GRABULEDA (2002), qui aporta un interessant estudi estadístic a partir de les dades extretes de l'informe d'Heribert Capdevila, pàg. 298 i seg.

⁶⁵ RISQUES (1996), pàg. 209

⁶⁶ A la declaració oficial d'epidèmia efectuada per les autoritats en un determinat barri, seguia la corresponent política d'aïllament i de cordons sanitaris i la reclusió dels afectats en lliters i centres hospitalaris improvisats. RISQUES (1996), pàg. 208

produí cap èxode de la població comparable als de les altres epidèmies anteriors. Sí fou la resistència passiva a les disposicions sanitàries d'aïllament que assenyala Capdevila el suficientment destacada com per que la Junta Municipal de Sanitat reconegués la seva impotència en la tasca de detectar i segregar la totalitat dels colèrics i les seves famílies⁶⁷.

Tot i que adoptades dins un context profilàctic tradicional i amb un grau d'eficàcia i de compliment desigual, algunes mesures preventives inèdites que es van prendre considerades en conjunt permeten parlar d'una nova política sanitària i higiènica i, de pas, afirmar que el còlera de 1885 va ser enfrontat a Barcelona d'una manera relativament diferent a com ho havien estat les anteriors pandèmies de febre groga o de còlera que afectaren la ciutat al segle XIX.

La creació de l'anomenat "Servicio Médico sanitario permanente de la ciudad de Barcelona", precedent del posterior i definitiu Cos Mèdic Municipal, fou fruit de la voluntat política de prevenció dels efectes de l'epidèmia que ja assolava regions properes del litoral mediterrani. El primer acord municipal establint com a permanent el servei mèdic-sanitari fou engegat el 20 de gener de 1884⁶⁸. El cos mèdic estaria format per deu metges primers i deu segons, dos per districte⁶⁹. Amb data 30 de juny de 1885, ja en ple atac colèric, signà l'alcalde Coll i Pujol el document de ratificació i ampliació de l'acord de gener de 1884⁷⁰. Constava d'una exposició de motius i de 31 regles d'actuació facultativa adreçades al conjunt de la classe mèdica barcelonina per tal de controlar i unificar les pràctiques mèdiques davant l'allau de malalts colèrics. A la justificació introductòria, Coll i Pujol argumentava que es tractava de establir com a permanent el servei mèdic municipal que ja havia funcionat d'antic⁷¹. Manifestava la seva esperança que aquesta mesura de control del sanejament i la higiene, com havia succeït en d'altres urbs europees, permetria reduir l'elevada mortalitat que patia Barcelona per causa de les malalties infeccioses:

"Triste, pero innegable verdad es que Barcelona rinde á las enfermedades infecciosas un contingente que, si no tan numeroso como han supuesto exagerados cálculos, supera al que correspondería á su población y pudiera temerse de sus condiciones climatológicas y topográficas; mas no es menos cierto que existen medios de combatir victoriosamente el mal que se lamenta y de ello ofrecen consolador ejemplo ciudades populosas, antes en análoga situación y que, merced á idénticas medidas de saneamiento é higiene, robustecidas con segura y no interrumpida asistencia facultativa, han visto disminuir sensible y notablemente la mortalidad por tales enfermedades causada".

L'alcalde demanava a la classe mèdica que informés sobre els casos d'infecciosos als facultatius municipals. Cas de no fer-ho els infractors s'exposaven a ser penalitzats per la pròpia Alcaldia, el Govern Civil o els Tribunals. Aquestes notificacions i les consegüents operacions d'aïllament i la desinfecció de l'habitatge del malalt o de la víctima mortal s'havien d'ajustar a regles estrictes. El conjunt de mesures que hi apareixen no són molt més que la protocol·lització de procediments ja coneguts i aplicats

⁶⁷ GRABULEDA (2002), pàg. 301-306.

⁶⁸ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Servicio médico sanitario permanente de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, N. Ramírez, 1885

⁶⁹ En vint regles es detallaven les seves funcions; bàsicament se'ls assignava la vigilància i el control de la policia higiènica dels establiments públics i privats, de la salubritat dels aliments i de les inspeccions dels habitatges. A més havien de supervisar les operacions de desinfecció i neteja dels habitatges i instal·lacions insalubres o a on s'haguessin detectat malalts colèrics. D'altra banda, havien de certificar i informar les defuncions i els afectats per còlera. La visita als malalts pobres i l'assistència als accidentats figuraven també entre les seves obligacions. L'estadística de les defuncions i de l'estat sanitari de la ciutat era tanmateix competència seva.

⁷⁰ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Servicio médico sanitario* (1885), pàg. 3-4.

⁷¹ A les epidèmies de còlera de 1885 i de febre groga de 1870 ja s'havia organitzat provisionalment un cos mèdic.

tradicionalment en situacions d'emergència sanitària per pandèmia. A més dels aspectes anteriors, també es detallava el procediment a seguir en la neteja dels rentadors públics, la manipulació i el trasllat del cadàver infecciosos i l'atenció domiciliària proporcionada als malalts pobres per la Casa Consistorial o per les Tinences d'Alcaldia. Una altra innovació que cal destacar és la creació del Laboratori químic municipal que s'oferia als veïns per analitzar gratuïtament les begudes i els queviures⁷². Aquest conjunt de reglamentació era dictada amb la voluntat que fossin aplicades en "*épocas sanitarias normales, aún cuando su aplicación sea también conveniente y necesaria en los casos de alteración grave del estado de la salud pública, epidemia, contagio, etc.*"⁷³.

Tot i el detall amb que apareix reglamentat el nou servei sanitari permanent, no es fa cap referència explícita a l'obligatorietat de l'anàlisi de l'aigua potable o a altres mesures de control de l'accés de la població als cabals procedents de pous o de conduccions públiques o privades i tampoc són esmentats els sistemes d'evacuació de les aigües residuals. En l'argumentació inicial de l'alcalde de Barcelona tornen a aparèixer explicacions de tipus ambientalista pròpies de l'higienisme miasmàtic per a la pandèmia colèrica quan es fa referència als condicionaments climatològics i topogràfics de la ciutat. Coll i Pujol, però, fa una significativa referència a mesures de sanejament i higiene que caldria prendre amb caràcter permanent a més de la constitució del cos mèdic municipal. Quines havien de ser aquestes mesures no s'especifica, però si es deixa entreveure que es tracta de factors de salut permanents a imitació d'altres ciutats. Probablement, es tractava de la millora de les xarxes del clavegueram i de l'abastament d'aigua. La urgent necessitat d'unificar i assegurar en plena pandèmia les mesures de control, aïllament i desinfecció que havien d'executar els metges barcelonins, municipals o no, segurament aconsellava no distreure l'objectiu immediat amb altres mesures de major abast i més lenta i complexa execució⁷⁴.

En tot cas, s'ha de valorar la institució d'aquest servei mèdic municipal com una mesura dictada per la urgència de les circumstàncies i amb una clara derivació benèfica i assistencial, més que no pas com una peça dins d'una política sanitària permanent per a la ciutat de Barcelona. La principal aportació era segurament la voluntat de disposar d'un instrument d'intervenció i control sobre els procediments mèdics quan aquests deixaven de pertànyer a l'àmbit de la medicina privada des del moment que tenien repercussions sanitàries col·lectives. La insistència en el control estadístic de la mortalitat i la morbiditat per causes infeccioses era també un altre aspecte que ajuda a comprendre les motivacions que impulsaren la creació d'aquest nou servei municipal.

A més de la creació del cos mèdic ja referit, ens interessen ara altres iniciatives que es van desenvolupar els mateixos anys 1884-1885 i que tenen una relació més directa amb el paper que l'abastament d'aigua jugà en el context de la pandèmia. El primer, l'impuls que la recerca científica rebé per tal de fer front al còlera des de la microbiologia. El segon, alguns indicis d'una primerenca preocupació per les condicions sanitàries de l'aigua de Barcelona com a factor transmissor o agent

⁷² Aquest Laboratori, embrió del futur Laboratori Microbiològic Municipal, tingué, a més, la missió de realitzar les primers anàlisis de potabilitat química i bacteriològica de l'aigua de Barcelona a requeriment de les autoritats sanitàries.

⁷³ SERVICIO MÉDICO SANITARIO (1885), pàg. 11

⁷⁴ De fet, el "Dictamen Previo de la Comisión designada para el estudio de la evacuación de inmundicias y saneamiento del subsuelo de Barcelona" va ser aprovat els dies 21 i 26 de juny de 1885, justament quatre dies abans de l'acord referent al cos mèdic en el qual es proposava precisament la modernització del clavegueram i d'adequació del sistema d'abastament d'aigua, a més d'altres mesures de sanejament complementàries.

causant del contagi colèric. En tots dos casos, s'aprecia la influència directa de la medicina higienista en les disposicions concretes de l'Ajuntament, influència que es concretava fins i tot en la bona sintonia personal de destacats representats de la classe mèdica barcelonina i les principals autoritats polítiques de la ciutat⁷⁵.

Pel que fa a la primera qüestió, cal destacar la comissió científica que per encàrrec de l'Ajuntament barceloní es traslladà a Toló i Marsella per tal d'estudiar l'epidèmia *in situ* a la tardor de 1884, un cop es reberen notícies cada cop més alarmants. Un dels metges que va integrar aquesta comissió va ser Jaume Ferran i Clua, que va aconseguir un vaccí preventiu⁷⁶. L'aplicació d'aquest mètode preventiu del doctor Ferran va provocar aspres polèmiques i l'oposició acarnissada d'una part de la classe mèdica, que influí sobre el ministre de la governació, Romero Robledo, fins assolir la prohibició de la campanya de vacunacions a les comarques valencianes⁷⁷. Malgrat no ser ben rebuts els seus mètodes, Ferran es convertí, un cop finalitzada l'epidèmia, en un dels puntals de la nova política sanitària que portarà a terme l'Ajuntament de Barcelona en ser nomenat el 1886 director del nou Laboratori Microbiològic Municipal de Barcelona⁷⁸.

L'estat de terror que la impotència dels vells mètodes de defensa contra l'epidèmia provocà en la societat i les autoritats barcelonines hauria permès que la nova medicina microbiològica s'obris camí i comencés a rebre tímidament el suport institucional. Malgrat els entrebancs soferts i l'oposició del cos mèdic tradicional a la novetat dels mètodes de la nova medicina, començava a veure's la relació entre l'estat sanitari de l'aigua i el còlera. Des del punt de vista científic la responsabilitat de l'abastament d'aigua en la propagació del còlera ja era coneguda a la Barcelona dels anys 1884 i 1885. El propi Ajuntament de la ciutat prengué aleshores per primer cop alguns acords preventius al respecte⁷⁹. La relació aproximada de les principals mesures adoptades per l'Ajuntament barceloní per tal d'evitar la contaminació colèrica de les aigües que proveïen la ciutat pot ser la següent.

A mitjans de 1884 ja es tenen sospites sobre la qualitat sanitària del subministrament hidrològic. Al juliol, el consistori ordenà anàlisis de les aigües de les companyies privades i dels pous particulars utilitzats pels forns i els cafès. El 28 d'octubre de 1884 l'Ajuntament s'oposà al projecte del municipi de Sant Martí de Provençals per a la localització del nou cementiri martinenc en un indret prop de la "Torre dels Pardals". El motiu de l'oposició argumentat era que el cementiri es volia construir a sobre de les conduccions d'aigua de l'aqüeducte Baix de Montcada i de dos canonades de la Societat General

⁷⁵ Del 29 de juliol de 1884 al 14 de desembre de 1885 l'alcalde de Barcelona va ser el conservador Joan Coll i Pujol. Entre els membres del seu equip assessor en qüestions sanitàries figurava el doctor Bertomeu Robert, vocal de la Junta Provincial i Municipal de Sanitat. GRABULEDA (2002) pàg. 254

⁷⁶ En col·laboració amb el doctor Innocent Paulí, va prendre com a base el descobriment del *bacillus virgula* del còlera, fet per Koch el 1883 i el mètode de vacunació de Pasteur. [www.iecat.net / institucio/ sweccions/ CienciesBiologiques/ cientifics/cientifics%20catalans/pages/ferranclua.htm](http://www.iecat.net/institucio/sweccions/CienciesBiologiques/cientifics/cientifics%20catalans/pages/ferranclua.htm)

⁷⁷ Ferran va viatjar a València a invitació del doctor Amalio Gimeno, de la facultat de Medicina de València. A més de l'oposició de la professió mèdica valenciana, els mètodes de Ferran també foren desautoritzats per una comissió francesa desplaçada al País Valencià i pel mateix doctor Ramon i Cajal. Posteriorment la utilitat del vaccí fou reconeguda per l'Acadèmia de Ciències de París. Veure la pàgina web anterior. Un seguiment més detallat de l'afer Ferran i de les implicacions científiques i polítiques que tingué en el context espanyol de l'any 1885 es pot consultar a GRABULEDA (2002), pàg. 320-322.

⁷⁸ Ferran desenvolupà aleshores un vaccí antiràbic, estudià la pesta bubònica el 1899 i assolí el vaccí antialfa contra la tuberculosi el 1919. Veure la pàgina web anterior.

⁷⁹ Tot i que exagerant la rellevància d'aquesta política científica municipal, així ho indica Voltes Bou: "Acaso por vez primera presenciemos en estos años un enfoque rigurosamente científico del morbo, y veremos vincularse su estudio al de las condiciones sanitarias de las aguas". VOLTES BOU (1967), pàg.110

d'Aigües de Barcelona. A l'agost de 1885, fruit de l'anàlisi sistemàtic de les aigües dels pous dels immobles amb malalts colèrics efectuat pel microbiòleg Ricard Botey, fou trobat el bacil colèric en les aigües d'un pou situat al carrer de l'Hospital número 124. Sembla que el pou era fornit per aigües del Rec Comtal i l'Ajuntament donà el dia 1 de setembre ordres d'interrompre el servei, ja que es suposava que la infecció procedia dels safareigs del Clot que abocaven les aigües brutes al Rec⁸⁰.

En efecte, aquesta relació de disposicions municipals respongueren a la nova política sanitària que el Consistori havia iniciat el mateix 1884 i que ja es pot constatar en els acords i mocions sobre aspectes preventius del còlera a l'entorn de l'abastament d'aigua i l'evacuació de les aigües brutes⁸¹. Aquests acords eren molt probablement inspirats pels sectors més influents de la classe mèdica barcelonina. Al mes de juliol la Reial Acadèmia de Medicina i Cirurgia de Barcelona publicava, a instàncies de l'Ajuntament, les recomanacions que al seu parer calia seguir per tal de fer front a l'epidèmia que ja havia arribat a Aragó i València⁸². Un cop definida la naturalesa microbiològica del còlera i d'assenyalat el seu origen asiàtic, es concretaven les vies de contagi. A més del contacte amb els objectes que haguessin estat en contacte amb el malalt, la via aquàtica era la més important. Les instruccions de l'Acadèmia feien una incidència molt especial en el control de la potabilitat de les aigües de consum i en l'evacuació de les residuals sobre tot en el que feia referència als pous cecs i les latrines. Per a la manipulació de l'aigua potable les instruccions eren molt precises⁸³:

"... sólo se hará uso del agua de bebida, de aguas corrientes, bien canalizadas y de largo tiempo consideradas como de buena calidad. Todas las demás, y aun estas mismas, en caso de duda, deberán hervirse previamente (basta un minuto de ebullición), trasladándose luego a cántaros de barro, que no se llenarán del todo y se agitarán fuertemente cada vez que se ponga agua o que se extraiga. Cada dos o tres días se lavará cuidadosamente el interior de los mismos, sus aberturas se mantendrán cerradas con bolas de algodón en rama (renovadas de cuando en cuando) y no se utilizará más que una para introducir como para sacar agua"

Ja a l'any 1885 dins el ventall de mesures anticolèriques desplegades, es pot constatar la institucionalització dels organismes d'assessorament sanitari de les autoritats polítiques. Així, la Junta Municipal de Sanitat havia estat assimilada a consell del Govern Civil; es creà una Comissió de Salubritat i s'establiren Juntes d'Auxili amb l'objectiu de canalitzar les tasques de caritat i beneficència. D'aquesta clara distinció entre mesures sanitàries i mesures assistencials resultà, pel que a nosaltres ens interessa, l'assumpció de la responsabilitat municipal en matèria de control de les aigües potables i residuals⁸⁴:

⁸⁰ A propòsit del pou del carrer Hospital, veure el diari "La Vanguardia" del dia 20 d'agost de 1885. També es pot consultar VOLTES BOU (1967), pàg. 111 i FABRÉ, J. – HUERTAS CLAVERIA, J.M.: *Tots els barris de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62, 1976, volum 7, pàg. 316. Segons TERMES, J. - ABELLÓ, Teresa: "Estructura i vida social", dins SOBREQÜÉS (dtor): *Història de Barcelona*, vol. 6, pàg. 130-131, l'origen de l'epidèmia de còlera de 1885 estaria precisament en aquesta contaminació de les aigües procedents del Rec Comtal. Malgrat la possible inexactitud i exageració d'aquesta afirmació, no cal treure importància a l'efecte que les notícies sobre la contaminació de l'aigua com agent de propagació devia provocar en l'esfereïda població barcelonina d'aquells moments.

⁸¹ Llibre d'Actes del Ple de l'Ajuntament de Barcelona (LLAP) 1884, Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona (AMAB)

⁸² REAL ACADEMIA DE MEDICINA Y CIRUGÍA DE BARCELONA: *Instrucción popular, relativa a los preceptos que deben observarse en épocas de epidemia colérica*, dadas por la R. Academia a petición del Excmo. Ayuntamiento, Barcelona, 1/7/1884. A més d'aquestes instruccions referides a les precaucions a prendre amb l'aigua potable i la residual, aquest document contenia altres recomanacions tradicionals i no contrastades científicament. En molt aspectes, doncs, la desorientació mèdica continuava.

⁸³ REAL ACADEMIA DE MEDICINA Y CIRUGÍA DE BARCELONA 1884

⁸⁴ GRABULEDA (2002), pàg. 300. Aquest mateix autor es fa ressò (pàg. 310-311) de les mesures que la premsa de Sant Martí de Provençals recomanava al seu Ajuntament per tal d'evitar la propagació del còlera en aquella població: tancament del pous que explotaven l'aigua de boca, millora i ampliació de la xarxa de conducció d'aigua potable i de fonts públiques, anàlisi diària de l'aigua que consumia la localitat per part de la Junta Municipal de Sanitat i denúncia dels pous negres.

- Anàlisi diari de les aigües de fonts públiques i sèquies.
- Inspecció dels residus líquids generats per les fàbriques.
- Renovació de l'aigua dels rentadors públics cada dotze hores.
- Prohibició d'abocar els residus de les latrines a la xarxa de clavegueram. Calia recollir-los amb carros proveïts de botes.
- Inspecció del clavegueram.
- Inspecció de les filtracions procedents dels pous cecs per al d'evitar la contaminació dels pous i les conduccions d'aigua de consum de boca.

En definitiva, si bé el còlera de 1885 no resultà a Barcelona tan virulent com altres pandèmies del segle XIX, l'epidèmia contribuí a sacsejar amb força la fràgil estabilitat social que tan perseguia els sistema sorgit de la Restauració i esperonà la consciència dels poders públics barcelonins per a enfrontar-se a les punyents deficiències en les condicions de vida de la població que l'epidèmia havia evidenciat. Aquest fet revelà mot aviat el seu impuls com a responsable en part de determinades iniciatives que l'ajuntament portarà a terme per tal de millorar els serveis públics relacionats amb l'abastament d'aigua i l'estat sanitari i higiènic de Barcelona. Com hem vist, algunes d'aquestes mesures van ser preses en els mateixos mesos en que la malaltia atacava, d'altres es desenvoluparen a la segona meitat dels vuitanta i inicis dels noranta.

Dins d'aquest convuls context general demogràfic barceloní i del posicionament dels sectors burgesos dirigents envers les contradiccions que generava el procés industrialitzador accelerat que experimentava la ciutat, l'àmbit de les deficiències higièniques i de les mancances del sanejament urbà causà una preocupació central en els nuclis de pensament higienista de Barcelona a les darreres dècades del segle XIX. Tot seguit, es fa la descripció de les principals deficiències higièniques denunciades pels barcelonins contemporanis en relació amb l'abastament de l'aigua; tanmateix es repassen algunes de les crítiques més qualificades que foren emeses al respecte en el seu temps.

2.2

BARCELONA, CIUTAT INSALUBRE

Com els avenços de la medicina microbiològica es trobaven tot just en els seus inicis, encara que la classe mèdica barcelonina els coneixia i col·laborà fins i tot en el seu progrés, la valoració que els nuclis polítics i socials dirigents feien de l'estat higiènic i sanitari de la ciutat responia als anys vuitanta majoritàriament als paràmetres de la teoria miasmàtica i de la seva derivació tel·lúrica. Amb aquesta òptica, el paper assignat a l'aigua de que disposava Barcelona en l'àmbit del sanejament urbà i de la salut dels seus habitants era producte igualment dels plantejaments de l'higienisme miasmàtic dominant. Amb caràcter general, es partia de la constatació de la insalubritat de la ciutat prenent com a base dades de mortalitat comparades amb altres poblacions i es continuava amb crítiques més o menys argumentades del mal estat dels serveis urbans o dels habitatges populars barcelonins.

Segurament, l'estudi més complet, documentat i seriós que es realitzà al respecte en aquesta dècada fou el *Dictamen previo de la Comisión designada para el estudio de la evacuación de inmundicias*

y saneamiento del subsuelo de Barcelona emitido por la Subcomisión designada al efecto⁸⁵. Aquest dictamen aprovat definitivament per l'Ajuntament de Barcelona el 10 de desembre de 1885, redactat per Pere García Faria com a secretari i ponent i avalat pel prestigi tècnic i el pes polític dels membres de la Comissió, es convertí amb el temps en el document base de referència per a l'anàlisi de l'estat de sanejament de Barcelona en les dècades següents. De fet, en el cas de l'abastament d'aigua, algunes actuacions municipals portades a terme fins a la segona dècada del segle XX s'inspiraren en les propostes que apareixien en aquest *Dictamen*. El mateix succeí amb la modernització de la xarxa de clavegueram.

Amuntegament, miasmes i pous negres

A grans trets, la relació de deficiències que els autors del *Dictamen previo* observaven a Barcelona era la següent: el mal estat de la xarxa de clavegueram; el sistema de pavimentació dels carrers era inadequat; la capa aquosa subterrània amenaçava amb contaminar per complet el subsòl; els carrers presentaven una orientació i unes dimensions antihigièniques; els habitatges eren insalubres i el sistema d'evacuació d'aigües brutes domèstiques representava un perill sanitari permanent; finalment, l'abastament d'aigua no era en quantitat ni en qualitat el que necessitava la ciutat.

Al pròleg del *Dictamen previo* es pot llegir com la subcomissió considerava la infecció del subsòl i l'evacuació de les aigües brutes domèstiques, urbanes i industrials com els dos principals problemes a resoldre per a sanejar la ciutat de Barcelona i evitar que fos considerada una urbs insalubre dins el context europeu, tal i com indicaven les dades estadístiques comparades de mortalitat i morbiditat i que els integrants de la subcomissió devien conèixer perfectament⁸⁶. La Comissió realitzà una descripció

⁸⁵ En sessió de 30 de setembre de 1884, un acord de l'Ajuntament de Barcelona creà la Comissió Especial "encargada de estudiar la reforma general en el sistema de alcantarillado de esta ciudad, con arreglo á un plan determinado y fijo y en conformidad con las prescripciones de la Higiene". El 22 d'octubre es constitueix la Comissió integrada per l'alcalde Joan Coll i Pujol, com a President, i els tinents d'alcalde i regidors Antoni Peracaula, Bertomeu Robert, Ramon Soriano, Geroni Granell i Paulí Font, com a vocals. A la Comissió tècnica hi figuraven els enginyers de camins Pere García Faria, Juli Valdés i Victorià Felip; els enginyers industrials Josep Vallhonesta i Geroni Bolívar; els arquitectes Modest Fossas i Pi i Adrià Casademunt i el catedràtic de la Facultat de Medicina Rafel Rodríguez Méndez. A més, l'enginyer Cap de Vialitat i Conduccions, l'arquitecte municipal i l'enginyer Cap de la Inspecció Industrial. La subcomissió designada per a l'estudi concret del problema de l'evacuació d'immundícies i sanejament del subsòl va ser formada per l'arquitecte Fossas i Pi com a President; el metge Rodríguez Méndez i els enginyers Bolívar, Vallhonesta i Jordán com a vocals. Actuava com a secretari i ponent Pere García Faria. El *Dictamen previo* va ser aprovat per la comissió en ple en les sessions del 21 i 26 de juny de 1885 i el 10 de desembre l'Ajuntament autoritzà la seva publicació. Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Dictamen previo de la Comisión designada para el estudio de la evacuación de inmundicias y saneamiento del subsuelo de Barcelona emitido por la Subcomisión designada al efecto (...)*, Barcelona, Est. Tipo-litográfico de los Suc. de N. Ramirez y Cía., 1886

⁸⁶ "La infección del terreno sobre que está asentada una población, y que constituye su inmenso pedestal y cimiento, es una de las desgracias más funestas que le pueden ocurrir, porque minando y destruyendo la urbe por su base, la insalubridad no tarda en apoderarse de la casa y en alcanzar al hombre. Por este motivo, todos los higienistas atribuyen al saneamiento del subsuelo una importancia capital (...) La realización de las reformas higiénicas se hace en Barcelona absolutamente indispensable, pero entre todas ninguna tiene un carácter tan urgente como la relativa á la evacuación de las inmundicias urbanas de todas clases: bajo este concepto, el problema se presenta con una fuerza tal que se impone de un modo ineludible. Las comisiones de higiene, la prensa y el público ilustrado lo han considerado así; y la Corporación municipal, al proceder al nombramiento de una Comisión encargada del estudio de una reforma general en el sistema del alcantarillado de esta población, con arreglo á un plan determinado y fijo y en conformidad con las prescripciones de la Higiene, merece los sinceros plácemes de la ciudad condal por haber dado el primer paso para alejar de nuestra hermosa urbe lo apelativos de sucia é insana, que á no dudar mancharían su esclarecido nombre si continuara el intolerable statu quo que hoy todos lamentamos". DICTAMEN PREVIO (1886), pàg. 8-10

detallada de les deficiències que presentava la xarxa de clavegueram a Barcelona. Per a fer-la més entenedora va diferenciar l'anàlisi de les clavegueres de la ciutat antiga de la nova xarxa de l'Eixample. Pel que feia a l'àrea de Ciutat Vella, les conduccions tenien una longitud de 54 km dins de l'antic recinte emmurallat i 3 km a la Barceloneta. Les pendents, sistemes constructius i altres característiques tècniques eren força diverses ja que aquesta xarxa era producte d'ampliacions que s'havien realitzat al llarg de segles i no responien en absolut a cap planificació general ni racional. No més 7 km eren acceptables amb petits arranjaments. Els 50 km restants estaven formats per galeries molt velles que no es podien reparar. Amb parets i soleres permeables, infectaven el sòl adjacent i els pous d'aigua domèstica propers. A més, la superfície de les galeries era força irregular i en molts trams es trobaven obstruïdes per conduccions d'aigua i de gas. En moltes ocasions els propietaris i usuaris de pous cecs i latrines havien connectat il·legalment els seus sistemes particulars d'evacuació amb unes clavegueres que amb pou feines podien recollir les aigües de pluja.

El resultat final de tot plegat era la retenció i dipòsit de focus d'immundícies, molt difícils d'eliminar en les neteges anuals que es practicaven a l'estiu per la manca de boques d'accés i per les reduïdes dimensions de les voltes de les galeries. D'altra banda, amb la intenció d'evitar contagis miasmàtics, els veïns obturaven les boques de ventilació i de recollida de pluges. D'aquesta manera pretenien impedir l'expansió pels estrets i tortuosos carrers de Ciutat Vella de les emanacions de fortors pestilents procedents de les clavegueres. El que aconseguien era evitar l'entrada de l'única aigua neta que podia rebre la xarxa, precisament la de pluja. Amb aquestes condicions, la comissió arribava a la conclusió que ni amb una important dotació d'aigua fora possible sanejar el subsòl de la ciutat antiga (pàg. 185): *"Finalmente, dadas las condiciones de la mayor parte de las alcantarillas, es inútil pensar en limpiarlas echando agua periódicamente, aun cuando ofreciera el Municipio un caudal razonable, porque para arrastrar fuera de la población su contenido, sería preciso producir en ella una verdadera inundación, y de todos modos, el resultado sería siempre incompleto"*

Pel seu cantó, l'Eixample disposava d'una xarxa construïda en temps recents amb una longitud total d'uns 25 km⁸⁷. Segons la comissió redactora del *Dictamen previo* l'estat de conservació i les característiques tècniques del conjunt del clavegueram construït fins aleshores a la nova ciutat era acceptable, tot i que resultava imprescindible millorar les garanties d'impermeabilitat i els sistemes de registre i inspecció. Amb tot, la principal deficiència del clavegueram a l'Eixample que constatava la comissió era la manca d'un pla general capaç d'evitar les connexions improvisades entre conduccions de diverses conques que s'havien de fer i que dificultaven enormement la mobilitat de les matèries pútrides dipositades a les galeries. Finalment, la major part de la superfície edificada del nou Eixample encara no tenia el seu subsòl urbanitzat i bona part de l'evacuació d'aigües fecals i residuals s'efectuava amb el sistema de pous cecs, com ja hem vist desaconsellats pels higienistes de l'època.

És fàcil d'imaginar com a partir d'una anàlisi com aquesta, en plena pandèmia del còlera de 1885, el clavegueram de Barcelona havia de ser vist per tothom com una perillosa font permanent de contagi. Des de l'òptica miasmàtica, per les emanacions pútrides que emetia. Des dels nous plantejaments microbiològics la crítica al mal estat de la xarxa del subsòl encara es devia reforçar i precisar en constatar,

⁸⁷ Tal i com s'ha explicat de manera més detallada al capítol segon, de 1863 a 1881 l'Ajuntament de Barcelona havia portat a terme la construcció de col·lectores de ronda, que circumval·laven Ciutat Vella en els terrenys de les antigues muralles, i d'altres amb disposició aproximada de muntanya-mar per a desviar i soterrar rieres que creuaven els terrenys exteriors destinats a ser urbanitzats. La longitud d'aquest conjunt de col·lectores era aproximadament de 10.600 m. A més, la xarxa de galeries ordinàries de recollida d'aigües de pluja era de 15 km

per exemple, el perill real de contaminació per filtració des de les galeries del clavegueram de l'aigua de boca obtinguda a partir de pous o conduïda per les canonades de les empreses privades d'abastament o de l'Ajuntament.

El mateix García Faria insistí deu anys més tard de la redacció del *Dictamen previo* en considerar les enormes deficiències de la xarxa de clavegueram de Barcelona com una de les causes més importants de mortalitat en aquesta ciutat⁸⁸. Aquestes deficiències eren responsables de la contaminació de l'aire i de l'aigua que consumien els habitants de Barcelona. Dos anys després de l'aprovació del seu *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, tot utilitzant la terminologia metafòrica que associava determinats serveis urbans a funcions vitals humanes, arribava a la conclusió que⁸⁹ “*el sistema excretor de Barcelona está afectado de enfermedad incurable y por ello es urgentemente preciso proceder con urgencia á la reforma del mismo*”.

Les deficiències del clavegueram de la ciutat foren igualment objecte de denúncia per part dels consistoris dels pobles del Pla de Barcelona que havien de ser incorporats a la ciutat. Precisament, aquests municipis utilitzaven la manca d'atenció del de Barcelona pels serveis públics i la marginació de que eren objecte les barriades extremes com la Barceloneta i Hostafrancs com un dels arguments més recurrents a l'hora de defensar les seves posicions antiagregacionistes. Com a exemple, l'Ajuntament de Sant Gervasi aprovava el 1887 un dictamen elaborat per la Comissió de Governació contra l'agregació a Barcelona i en ell, a banda d'altres consideracions, es feia referència a l'abandonament en que es trobaven a Barcelona el serveis urbans i, especialment, la urbanització del subsòl⁹⁰:

(...) basta dirigir la vista, no ya a los barrios extremos de la actual ciudad, cuyo estado es deplorablemente inferior al de las más miserables aldeas, sino a los que dentro del antiguo casco se hallan algun tanto apartadas de la vistosa Rambla y sus arterias más importantes; recorrer la inmensa mayoría de las calles del ensanche y, fijándose en el mismo centro, penetrar en las hediondas miserias del subsuelo, para convercerse de que en Barcelona sólo se atiende a unas cuantas docenas de vías del centro imperfecto y exterior y se deja en el más completo abandono a las demás (...)

Amb l'excepció de Gràcia⁹¹, cap dels pobles del pla de Barcelona no disposaven de xarxa de clavegueram a la dècada dels vuitanta i aquesta mancança es convertí en argument a favor de l'agregació a Barcelona des de la posició del consistori barceloní. Així ho argumentava l'alcalde Rius i Taulet el 1883. Tot justificant les avantatges que obtindria Sans en ser annexionat, afirmava que aquesta població

⁸⁸ GARCÍA FARIA, Pedro: *Medios para aminorar las enfermedades y mortalidad en Barcelona*. Memoria leída en la Academia de Higiene de Cataluña, Barcelona, 1895. Segons l'enginyer les galeries presentaven pendents en ocasions inferior a la col·lectora i tenien angles que obstaculitzaven la circulació de les matèries fecals, faltava ventilació suficient i l'alçada era escassa. A més, les conduccions d'aigua i gas trencaven les voltes i afavorien la comunicació entre les aigües infectes i el terreny i l'atmosfera circumdant. El mateix efecte es produïa quan les aigües calentes industrials destruïen les soleres i permetien filtracions.

⁸⁹ GARCÍA FARIA (1895), pàg. 39-40

⁹⁰ AJUNTAMENT DE SANT GERVASI DE CASSOLES: *Dictamen de la Comissió de Governació contra l'agregació a Barcelona*, 5 de març de 1887. Arxiu Municipal del Districte de Sant Gervasi. Caixa 212. exp. S. núm. 9815. “Expediente de agregación al término municipal de Barcelona”. Citat per GRAU – NADAL (1997).

⁹¹ Especialment interessant resulta el procés de negociació entre Gràcia i Barcelona per a fer possible que les aigües brutes graciencques arribessin fins el mar. Calia elaborar un projecte de connexió de les galeries de Gràcia amb les barcelonines de l'Eixample. El posicionament negatiu mantingut pel consistori de la ciutat a la primera meitat dels vuitanta, tot al·legant la manca de capacitat de la xarxa barcelonina per absorbir els futurs abocaments graciencs, canvià al febrer de 1886 en permetre la connexió a condició de no llençar aigües corrompudes. Amb aquest acord, Gràcia començà a construir la seva xarxa municipal de clavegueres amb un sistema de finançament mixt entre l'Ajuntament i els propietaris dels immobles que utilitzarien el nou servei urbà CARRERAS I CANDI, Francesc.: *La ciutat de Barcelona*, Geografia General de Catalunya, Barcelona, Albert Martín, 1916, pàg. 993-994.

podria disposar de clavegueram no més si era agregat a la ciutat, ja que els recursos financers del poble no permetien la construcció d'aquesta infraestructura⁹².

El *Dictamen previo* s'ocupava també de valorar la influència de la pavimentació dels carrers en la insalubritat de la ciutat. Al casc antic els carrers havien estat pavimentades des de feia molt temps amb llambordes de Montjuïc. Les juntes i desigualtats que presentaven constituïen multitud de focus de matèries en descomposició molt difícils d'extreure. A l'Eixample, el ferm dels vials havia rebut un sistema de compactació amb pedra fragmentada anomenat Mac-Adam que ocasionava molestes polsegures a l'estiu i un constant fangar a l'hivern i les èpoques de pluja. La incomoditat i la insalubritat eren els efectes evidents del nou paviment aplicat a l'Eixample.

Una altra deficiència assenyalada per la comissió era la capa aquosa subterrània de Barcelona. Molt propera a la superfície i en un creixent estat de contaminació com a conseqüència de les filtracions dels pous cecs, del clavegueram, dels carrers i dels abocaments incontrolats de residus industrials. La comissió es feia aquí ressò de les teories miasmàtiques i tel·lúriques ja que, s'afirmava al *Dictamen previo*, tots els higienistes atribuïen a les fluctuacions del nivell de d'aquesta capa aquosa “una transcendència grandísima en la salubridad de las capitales populosas” (pàg. 182). García Faria aconsellava al respecte en el Congrés de Ciències Mèdiques de Barcelona de 1888 que per tal de preservar els habitatges de “la humedad y los miasmas” procedents de les substàncies en descomposició pútrida del subsòl era imprescindible el drenatge dels terrenys a on s'havia d'emplaçar l'edificació⁹³.

Seguint la lògica expositiva del *Dictamen previo*, l'amuntegament i la manca d'aire i llum dels carrers i dels habitatges del casc antic eren considerats en aquest document com un altre dels més greus motius d'insalubritat. L'estretor dels vials, l'alçada excessiva de les edificacions i la orientació inadequada per aprofitar determinats corrents naturals de ventilació afavorien la presència continua d'emanacions miasmàtiques procedents del clavegueram, del paviment, de les fàbriques i tallers, de l'interior dels habitatges i dels múltiples indrets amb immundícies que arreu tenia la ciutat.

Les comunicacions del doctor Nin i Pullés i del mateix Garcia Faria al Congrés de Ciències Mèdiques de Barcelona de 1888⁹⁴ aportaren més detalls sobre l'anomenada “*malaria urbana*”, en paraules

⁹² AJUNTAMENT DE SANS (Febrer de 1883). *Informe dels comissionats municipals per a la negociació amb l'alcalde de Barcelona F. De P. Rius i Tauler aconsellant demanar l'agregació a Barcelona*. AMAAB. Comisión de Ensanche. Exp. Núm 1432. Expedientes sobre la agregación a la ciudad de Barcelona de las poblaciones inmediatas a la misma. Segregación del distrito de Sans. Citat per GRAU, Ramon – NADAL, Margarida: *La unificación municipal del Pla de Barcelona 1874-1897*, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa, 1997, pàg. 268-269.

⁹³ GARCÍA FARIA, Pedro: “¿Cumplen las modernas edificaciones con los preceptos de la Higiene?, memoria leída por...” dins EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARELONA DE 1888, *Congresos de Ciencias Médicas de Barcelona, celebrados del 9 al 15 de septiembre de 1888, por iniciativa y con subvención del Consejo General de la Exposición Universal de Barcelona*. II Congreso Médico, Barcelona, Imprenta de J. Balmes Planes, 1889, pàg. 953. El contingut d'aquesta memòria es pot consultar també a GARCÍA FARIA, Pedro, *Insalubridad de las viviendas de Barcelona, tema desarrollado por... en el Congreso Internacional de Ciencias Médicas de Barcelona*, Barcelona, Imp. de J. Balmes Planes, 1890

⁹⁴ El Congrés de Ciències Mèdiques de Barcelona tingué lloc dels dies 9 al 15 de setembre, tot coincidint amb l'Exposició Universal. S'ha de considerar com un esdeveniment clau en la medicina catalana en el qual triomfà definitivament la línia positivista i higienista dins el cos mèdic. El grup de metges que impulsaren el congrés estava integrat per amics personals de Rius i Tauler com era el cas de Giné i Partagás (president de la comissió científica que preparà el congrés). Altres facultatius de gran prestigi foren els doctors Robert i Bonet i Amigó (vocals de la Junta Municipal i Provincial de Sanitat de Barcelona el 1885) i Carreras i Aragó. També Rodríguez Méndez. Veure COL-LEGI OFICIAL DE METGES DE BARCELONA (2003): *Giné i Partagás. Impulsor de la modernització de la medicina catalana. Congrés Mèdic de 1888...* Veure també ROCA Y ROCA, J.: *Barcelona en la mano, Guía de Barcelona y sus alrededores*, Barcelona, Enrique López, Editor, 1895, pàg. 371-385

de Nin o "*miasma de hacinamiento*", segons expressió de l'enginyer⁹⁵. El primer tractà el tema oficial número 5: "*Influencia de la densidad de la población en la salud y la longevidad de la misma*". Dins del corrent de pensament miasmàtic, segons el doctor Nin i Pullés l'amuntegament urbà era la causa del mefitisme a les grans poblacions. Definia aquest mefitisme com "*exhalaciones y secreciones que se desprenden de los cuerpos animales, que no dejamos de conocer pronto por el olor y por sus efectos*". Els majors efectes es produïen en casernes, presons, hospitals, vaixells i barris urbans amb una alta densitat de població i sense la superfície viària, la llum i l'aire adients. Aquesta "patologia urbana" era la causa de diverses malalties, entre les quals cal destacar la febre tifoide. El doctor Nin la definia així⁹⁶: "*El tifus nace probablemente del miasma zoohémico, que se produce por las exhalaciones de los cuerpos vivos, sanos o enfermos, muy aproximados unos á otros y que tienen por factor importante la miseria*".

Segons aquest facultatiu, el tifus actuava en ocasions com a epidèmia, però adoptava freqüentment una forma endèmica a les ciutats i als seus barris populars amb un amuntegament excessiu i una deficient salubritat. Aquest era el cas de Barcelona. La humitat i la manca d'higiene produïen l'enverinament pútrid causat per l'abundància al terra i a l'aire d'òrgans en descomposició. Les infiltracions en els pous d'aigua de boca dels materials putrefactes de les latrines i del clavegueram eren també un important factor de morbiditat per tifus. El doctor Nin suggeria les accions que calia prendre per lluitar contra la mortalitat tifoïdal. De fet, es tracta de les mateixes mesures que proposava la comissió autora del *Dictamen previo* i en els que també insistirà García Faria o altres higienistes en aquells anys⁹⁷:

"Hay muchas poblaciones que han mejorado su estado sanitario, reduciendo su mortalitat á la mitad ó poco menos, con la abertura de grandes vías, mejora de sus alcantarillados y latrinas, haciendo desaparecer los pozos ciegos y procurandose abundante agua para limpieza, con evacuación completa y corriente continua (...) Por lo dicho se comprenderá cuál es la vacuna de la fiebre tifoidea"

Amb una anàlisi formalment tradicional, Nin i Pullés es manifestava en favor de les solucions proclamades per l'higienisme pre-microbiològic i les proposava com alternativa urbanística a la manca de mesures profilàctiques microbiològiques. Cal tenir present que la medicina havia estat capaç ja de determinar els gèrmens causants de determinades malalties com ara el tifus, però no havia pogut encara aportar mètodes segurs i eficaços de guariment. El doctor Nin no es fa ressò de manera explícita en cap moment de la seva comunicació de la responsabilitat de l'abastament i la potabilitat de les aigües en l'origen i el manteniment de l'estat endèmic tifoïdal que pateix Barcelona, quan ja era una qüestió científicament demostrada i coneguda per al menys una part del cos mèdic barceloní la importància de la via hidrològica en el tifus, tal i com s'ha vist en apartats anteriors d'aquest capítol⁹⁸.

⁹⁵ Dels dies 10 al 15 de setembre es desenvoluparen els temes referits a Higiene i Demografia sota la presidència del doctor Ronquillo. El dia 10 van tenir lloc les intervencions de Nin i de García Faria

⁹⁶ NIN I PULLÉS: "Influencia de la densidad de la población en la salud y longevidad de la misma", dins EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARCELONA DE 1888, *Congresos de Ciencias Médicas de Barcelona...*pàg. 936.

⁹⁷ NIN I PULLÉS (1889), pàg. 936

⁹⁸ De fet, el conjunt de les comunicacions presentades en aquest Congrés de Ciències Mèdiques en les diverses sessions dedicades a Medicina, Cirurgia, Higiene i Demografia mantingueren el mateix posicionament pre-microbiològic. Com a mostra, a la discussió posterior a la ponència de Nin el doctor Call afirmava que calia relativitzar la densitat de població com a única causa de la mortalitat barcelonina. S'havien de tenir també presents les condicions psicològiques, morals i hereditàries de la població. Aquesta interpretació del Congrés de Ciències Mèdiques de 1888 com aliè als descobriments de Pasteur i de Koch també és compartida per CURURULL (1988), pàg. 542.

El mateix dia 10 de setembre l'enginyer Pere García Faria desenvolupà la seva memòria sobre el tema oficial número 7 de la secció d'Higiene i Demografia. Era encapçalada pel llarg i significatiu títol de: *“¿Cumplen las modernas edificaciones de Barcelona con los preceptos de la Higiene? En caso negativo ¿cuáles son las reformas que deben realizarse en las ya construídas y cuáles las que deben tenerse en cuenta en las que hayan de erigirse?”*. El contingut de la comunicació començava per l'enumeració dels principis generals que havien de complir els habitatges salubres i continuava amb l'anàlisi de com aquests principis eren aplicats a la ciutat de Barcelona. Unes conclusions finals feien referència a la intervenció que l'Ajuntament havia de tenir per a executar les millores higièniques que es proposaven a la memòria.

García Faria establia com a tesis central de la seva intervenció l'estreta relació que existia entre les condicions higièniques i sanitàries dels habitatges i les malalties dels seus habitants. En conseqüència, afirmava, l'arquitecte i el metge havien de col·laborar per tal de millorar l'emplaçament, els materials constructius i la disposició i distribució de les vivendes i contribuir així a la salut de la població de Barcelona. Els criteris que calia aplicar en el moment de decidir aquests factors constructius venien en bona part determinats per les teories mèdiques miasmàtiques. Els habitatges s'havien d'emplaçar en llocs exposats als vents locals, amb una insolació suficient i amb el subsòl convenientment drenat. Els materials de construcció havien de ser permeables havien de permetre la ventilació de les peces domèstiques, però s'havia d'evitar la penetració de l'aigua i la humitat. Per al paviment de les llars es seguien els mateixos principis establerts al *Dictamen previo*. Era imprescindible que no es produís pols i que no tinguessin juntes per impedir l'acumulació d'aigua pútrida i matèries orgàniques. En una mostra del moment de transició que es vivia aleshores respecte dels referents mèdics a tenir en compte, García Faria afirmava que calia evitar la descomposició pútrida per tal de lliurar-se de *“miasmas y micro-organismos productores de estados morbosos”*. En la mateixa línia miasmàtica, aconsellava que calia dotar a cada habitatge d'una capacitat mínima de 27 m³ d'aire per persona en tot moment. Finalment, defensava els habitatges unifamiliars, ben ventilats, isolats i envoltats de jardins, com a model de vivenda higiènica i atacava amb expressions dures la superposició d'habitatges a diferents nivells, ja que l'amuntegament i la insalubritat que generava aquest sistema el feien completament desaconsellable.

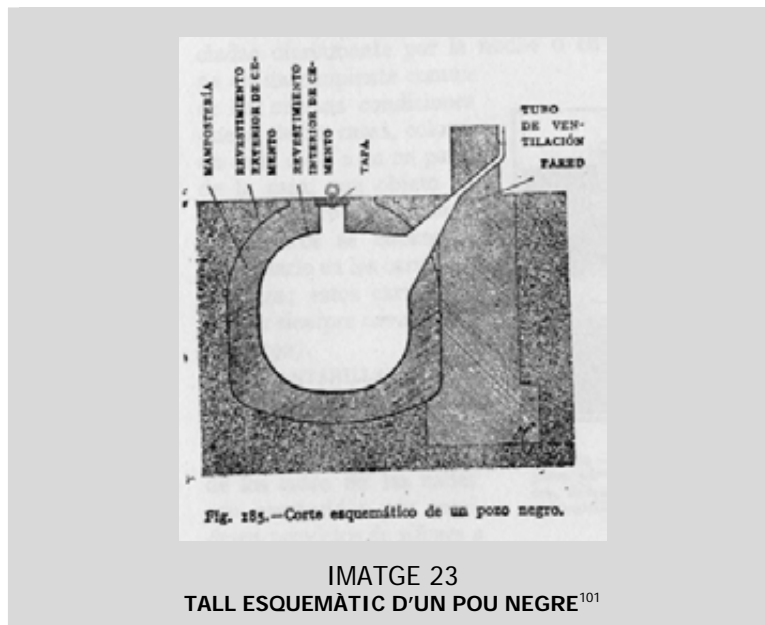
L'anàlisi de García Faria de la situació higiènica de Barcelona a partir d'aquests plantejaments genèrics era força pessimista. Enumera diverses i greus deficiències causades per l'elevada densitat de població que es localitzaven al casc antic, a on constata el *“defecto gravísimo”* de la superposició d'habitatges a diversos nivells disposats en immobles amb patis i carrers que no permetien la insolació i ventilació necessàries. En aquestes condicions, la densitat de població de l'àrea antiga de Barcelona era varies vegades superior a la de moltes ciutats europees⁹⁹. I la situació era encara més greu, amb un *“mayor número de aberraciones”*, a les barriades obreres, alguns habitatges de les quals descriu detalladament i acompanya dels plànols corresponents tot relacionant la incidència que la febre groga de 1870, el còlera de 1885 o altres malalties endèmiques ordinàries van tenir en cada llar i les esgarrifoses condicions d'amuntegament i insalubritat en que vivien les famílies que els habitaven.

A l'Eixample, però, també es patien importants problemes de salubritat. Les greus adulteracions que s'havien anat produint respecte del projecte original de Cerdà en les densitats d'edificació havien

⁹⁹ El cas antic de Barcelona tenia una densitat de 29 habitants per casa, mentre que la proporció a Londres era de 8, 9 a Brussel·les, 10 a Colònia i 11 a Montpeller i a Sevilla. GARCÍA FARIA (1889), pàg. 960.

derivat en un amuntegament que posava en perill la salut de la població de la nova ciutat. Entre els problemes higiènics de l'Eixample, Garcia Faria destacava els immobles de 5 o 6 plantes, la freqüent existència de soterranis i la manca general d'aire i de llum en els habitatges i els patis.

El sistema d'evacuació domèstic d'aigües brutes i residuals rebé una detallada atenció de la subcomissió municipal del 1885. El procediment més utilitzat era el de fosses fixes. De les 11.000 cases que comptabilitzava la subcomissió a Barcelona, 8.500 disposaven d'aquest procediment d'evacuació i bona part incomplien la normativa municipal que regulava el seu ús¹⁰⁰. Unes 2.500 cases no devien tenir pous negres i evacuarien directament al clavegueram. Moltes de les 8.500 fosses abocaven també a les clavegueres per mitjà de derivacions a partir d'un determinat nivell d'ocupació. D'altra banda, la majoria d'aquests pous cecs no més es netejaven un cop a l'any a l'estiu i no en tots els casos. Les aigües procedents de les cuines i els rentadors al casc antic anaven al vell clavegueram directament. A l'Eixample ho feien també a pous absorbents. De la mateixa manera, al pobles del pla de Barcelona la manca de clavegueres feia imprescindible el recurs a les fosses fixes per a les aigües brutes i per a les matèries fecals

Diverses fonts permeten ampliar i precisar les dades i les valoracions aportades per la subcomissió a l'entorn d'aquest sistema d'evacuació. El doctor Giné al seu *Curso elemental de higiene* ja proporcionava el 1871 tot un seguit d'indicacions internacionalment acceptades sobre les condicions tècniques que les latrines i els pous negres havien de seguir segons les normes de la higiene de l'època (pàg. 116-118):

¹⁰⁰ Com, ja s'ha indicat en el seu moment, l'article 67 de les Ordenances Municipals de 1856 obligaven a construir dipòsits per a les latrines en els edificis de nova construcció o en els reformats. Segons l'article 473, corresponia a cada propietari o inquilí netejar els pous cecs dels seus immobles al menys un cop cada sis mesos. A més, el clavegueram de Barcelona només podia admetre aigua de pluja

¹⁰¹ CENDRERO CURIEL. Orestes: Lecciones de Anatomia, fisiología e higiene acomodadas al cuestionario oficial, Santander, Adams S.A., 1930

"Nada perjudica tanto a la salubridad de las habitaciones como la viciosa construcción que generalmente se observa en las letrinas. Los depósitos para los excrementos deben estar lejos de los sótanos y de los pozos, y su nivel conviene sea inferior al de aquellos. Deben tener un tubo de atracción, que parte del interior de la bóveda para ir a terminar en la parte más elevada de la chimenea que no debe formar ángulos ni tener grietas, será construido con baldosas sólidas é impermeables, y la superficie interior se revocará con betún muy fuerte. Se evitará echar en el común las aguas sucias y particularmente las que contienen jabón, pues aumentan el mefitismo. Los gabinetes excusados deben estar situados en un punto distante de los dormitorios, por ejemplo, en un corredor, separado de los otros aposentos y de manera que, entre estos y el comun, se interpongan muchas puertas. En cada gabinete excusado habrá una ventana que dé al patio, á la calle ó al jardín; el asiento será de madera fuerte y pulimentada, de caoba, de mármol ó de azulejos. Habrá una cubeta inglesa ó semi-inglesa, que cierre exactamente. De estas las hay con agua y sin ella (...). No debe permitirse que los tubos de las letrinas desagüen en las cloacas, pues ya hemos dicho que la mezcla de las aguas de fregar con los excrementos multiplica el mefitismo"

Quan els higienistes barcelonins criticaven a les darreres dècades del vuit-cents els procediments d'evacuació era degut a que s'incomplien totes o la major part de les indicacions anteriors, de manera especial al cas antic de la ciutat. L'anàlisi estadística aportada per García Faria al seu projecte de d'urbanització del subsòl no deixava lloc a cap dubte. Dels 288 carrers en els quals es registrava anualment més del 30 ‰ de mortalitat ni un de sol es trobava regularment urbanitzat i no disposava de clavegueram ni d'aigua corrent. La majoria dels habitatges¹⁰²:

"(...) carecen de la conveniente ventilación o no están abastecidas de agua potable y también las que tienen en fatal estado la canalización de aguas sucias para evasión de las excretas. Muchas tienen los depósitos de basuras debajo del fregadero y contiguos al hogar, sin ventilación, sin sifones ni excusados, siendo muy general el defecto de tener las casas hediondos depósitos de letrinas sitos en el vestíbulo de la escalera o debajo de las aceras de las calles"

La descripció feta pel mateix García Faria de l'interior dels habitatges del carrer Salvadors, núm. 9 ha esdevingut un clàssic de la historiografia barcelonina. Interessa ara, però, centrar l'atenció en els paràgrafs referits a la insalubritat produïda pels excusats (pàg. 964)¹⁰³:

"Un matrimonio, que vivía en ella, tan solo podía disponer de un dormitorio realquilado. A sin ventilación directa, y cuya entrada daba frente al excusado B, que era hediondo, sucio y desprovisto de sifón; el aire del dormitorio era sofocante y nauseabundo (...) En otro cuarto de la misma casa se encuentra un comedor C y un dormitorio D, sin ningún vano para proporcionarles el aire y luz necesarios, existiendo para ellos tan sólo una puerta que les pone en comunicación con otras habitaciones, que tampoco tienen luz ni ventilación directa; y para colmo de horrores, en la cocina E, que tampoco tiene ventilación directa, se halla metido el excusado F, formando en su interior una especie de garita, cuyo objeto no se comprendería si no lo denunciara sobrado claramente el olfato."

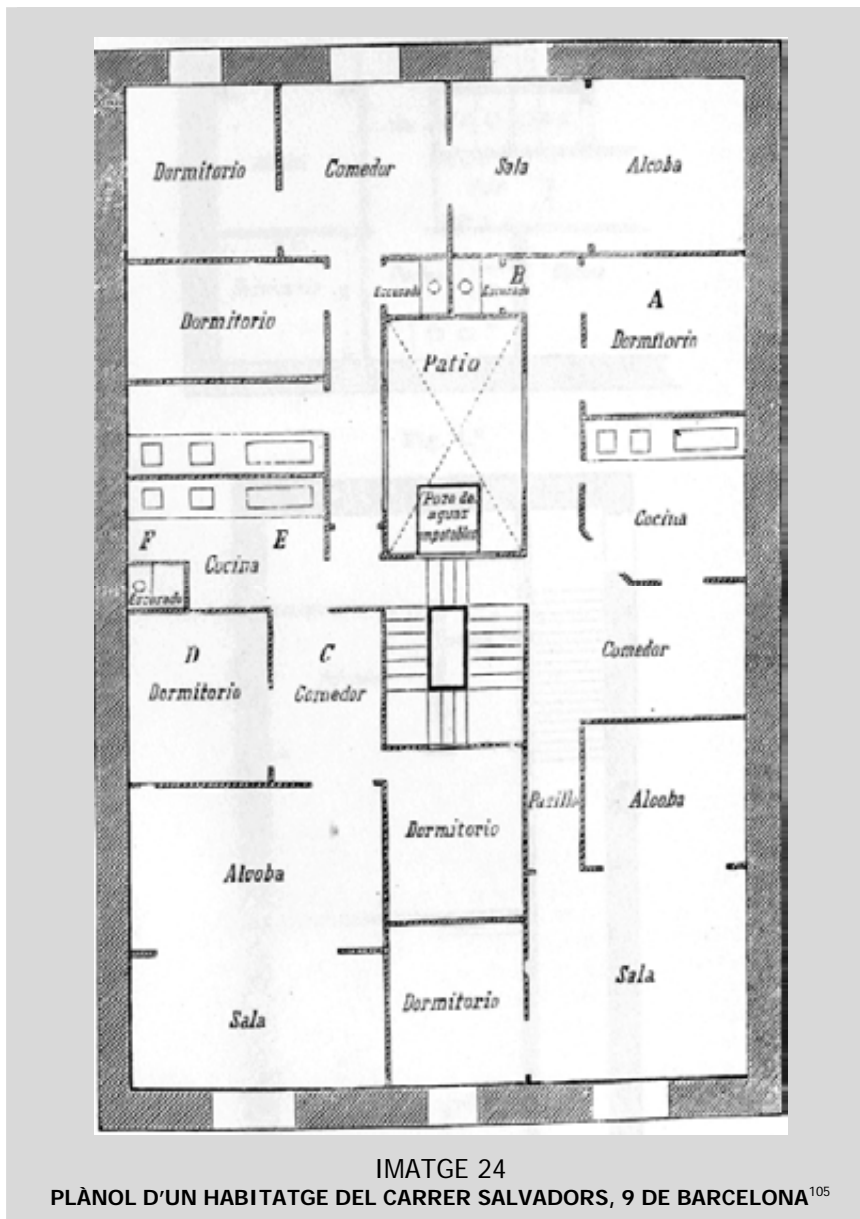
Els comentaris que li mereixien a l'enginyer extrems de vida miserable del casc antic com aquest eren reveladors de la impressió que li devien haver produït a ell i a altres higienistes. Tot plegat, aquest estat de coses no deixaria d'influir en la transformació d'actituds que els nuclis dirigits barcelonins mostraren al llarg de la dècada dels vuitanta¹⁰⁴. Tot referint-se a l'immoble de Salvadors, núm. 9, continuava (pàg. 964):

¹⁰² GARCÍA FARIA, Pedro, *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, Impremta de Henrich y Cia., 1893, pàg. 150.

¹⁰³ Veure la imatge número 27.

¹⁰⁴ Aquests tipus de descripció de la insalubritat domèstica a l'interior dels immobles populars tenia ja una llarga tradició a Europa. Pel que fa a l'higienisme francès es pot seguir a Roger-Henri GUERRAND: *Las letrinas. Historia de la higiene urbana*, València, Ed. Alfons el Magnànim, 1988. Aquest autor inclou la imatge que J.B. Fonsagrives, higienista nomenat, proporcionava sobre els excusats francesos a la seva obra *La Maison de 1871*: "Tazas abiertas sin tapas, asientos permanentemente salpicados, un suelo con huellas de una incuria casi degradante, paredes manchadas de salitre y cubiertas por un repelente enjambre de moscas"

"Esta desastrosa disposición, que se reproduce en muchísimas de las casas de los barrios bajos (...) da lugar á que la familia humana se rebaje al punto de confeccionar los alimentos en la propia habitación en que deposita sus heces, cuyos miasmas y olores han de producir indudablemente la insalubridad de aquellos. La situación higiénica del inquilino de estas casas la hallo únicamente comparable al nivel biológico de los zoófitos, que sólo tienen una sola abertura destinada á la absorción y á la expulsión de los alimentos"

Els habitatges de l'Eixample, tot i que presentaven avantatges respecte de l'amuntegament i misèria de les barriades populars de la ciutat antiga, en no disposar de xarxa de clavegueram, mantenien molts dels defectes del casc antic. D'una banda, la subcomissió responsable del *Dictamen previo* (pàg.188) reconeixia que a les noves edificacions de l'Eixample que podien disposar d'aigua corrent s'anava estenent la utilització de sifons i de cubetes hidràuliques. Tanmateix, tubs de ventilació amb sortida als terrats alleugeraven el perill d'acumulació de gasos dins la fossa fitxa amb els corresponents

estercóreas. Exhalaciones amoniacaes que irritan la garganta y los ojos, una oscuridad casi completa, una humedad persistente, olores fétidos que los vientos flojos y húmedos esparcen por toda la casa", pàg. 108.

¹⁰⁵ GARCÍA FARIA, Pere: "¿Cumplen las modernas edificaciones con los preceptos de la Higiene?", pàg. 963

riscos d'explosió i d'expansió dels temuts efluvis miasmàtics. D'un altre cantó, el conductes dels excusats i de les piques de fregar i rentar de les cuines permetien l'expansió d'efluvis pútrids a les cases i tenien el mateix final en els pous negres, en contra de totes les normes higièniques aconsellades a l'època.

Pel que feia als procediments de neteja d'aquests pous cecs, ja s'ha vist com l'article 473 de les Ordenances Municipals de 1856 establia que cada sis mesos com a mínim el propietari de l'immoble estava obligat a netejar els dipòsit de les latrines. El mateix indicava Giné i Partagàs al seu *Curs elemental d'Higiene* (pàg. 116-118): "*Cada propietario debe cuidar de hacer practicar la evacuación del depósito de su casa por los medios mas cómodos y mas sencillos: entre nosotros es ya conocido el aparato de extracción de letrinas por medio del aire comprimido, que llena perfectamente su objeto*".

Segons H. Capel i M. Tatjer aquest servei era prestat en règim de monopoli des de 1872 per la Societat Higiénica Barcelonina i, posteriorment, per la seva successora, la Societat Mútua de Propietaris per a l'Extracció de Latrines¹⁰⁶. Es constituí per a 50 anys el 1881 i declarava als seus estatuts¹⁰⁷ que ho feia amb l'objecte d'adquirir "*toda clase de materias fecales y extracción de letrinas de Barcelona y pueblos comarcanos, y venta de las materias fecales ó abonos en todas aquellas formas que se crea conveniente por la Junta de Gobierno*". El capital social no era gens menyspreable: 1.000 accions de 250 ptes. unitat i es comprometia a proporcionar un interès del 6%. Les bones perspectives que el promotors de la Societat havien de preveure amb una emissió d'accions com aquesta es fonamentaven en l'elevat número de fosses fixxes existents a Barcelona i en el règim de monopoli en que pretenia actuar amb l'absorció de la "Higiénica Barcelonesa". Alguns altres indicis sobre el seu funcionament intern semblen indicar un servei orientat al benefici de la societat més que a fer possible el compliment de les Ordenances Municipals de 1856. L'article 9 dels estatuts especificava que: "*Los socios tendrán derecho á exigir de la Sociedad que por el orden de petición escrita se les extraigan cuanto ántes sea posible las letrinas de sus depósitos inscritos, cuando dichos depósitos esten llenos, però cuando nó, deberán sujetarse al turno que les corresponde, en armonía de las disposiciones de la Administración de la Compañía*".

Aquest prometedor futur es veié confirmat molt aviat. Als nous estatuts de 1883¹⁰⁸ el capital social s'ampliava a 1.375.000 ptes. repartit en 5.500 accions de 250 ptes. unitat. A la composició del seu Consell d'Administració es registrava la presència d'importants noms de propietaris barcelonins¹⁰⁹. El 1885 estengué el seu negoci a Sant Martí de Provençals, el 1886 a Gràcia i el 1898 a Sants i Sant Gervasi. Era evident que la neteja dels pous cecs esdevingué un negoci que devia proporcionar substanciosos beneficis¹¹⁰. La matèria prima era inexhaurible i la seva obtenció no només era gratuïta, sinó que generava un ingrés complementari sobre els canons que els propietaris d'immobles havien de pagar per rebre el servei d'extracció. A més, cas que determinats propietaris urbans fossin socis de la Societat Mútua, la seva segona condició els hi permetia convertir en més rendible encara la primera: els llogaters

¹⁰⁶ CAPEL-TATJER (1991), pàg. 56

¹⁰⁷ SOCIEDAD MÚTUA DE PROPIETARIOS PARA LA EXTRACCIÓN DE LETRINAS: *Estatutos de la Sociedad...*, Barcelona, Sucursal de Ramírez y Cía. , 1881

¹⁰⁸ SOCIEDAD MÚTUA DE PROPIETARIOS PARA LA EXTRACCIÓN DE LETRINAS: *Estatutos de la Sociedad...*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de los sucesores de N. Ramírez y Cía. , 1883

¹⁰⁹ Com a president, Joan Prats i Rodés. Directors: Francesc Maristany, Antoni Miret i Nin i Leandre Lapeyra. Els vocals eren Baltasar de Bacardí i de Janer, Eduard Duran i Delfin Artés. Els suplents, Josep O. Doderó, Josep Francesc de Paz i Frederic Llinás.

¹¹⁰ La pròpia Societat reconeixia que obtenia grans rendiments i lluitava per mantenir el règim de monopoli. Veure *Instructa sobre el servicio higiénico de extracción de materias fecales en Barcelona y sus suburbios*, Barcelona, Tip. de la Casa de la Caritat

amb les seves necessitats fisiològiques augmentaven els beneficis del propietari dels habitatges a on residien. La Societat Mútua extreia 190 bótes de 2 m³ al dia de les latrines de Barcelona i rodalies i transportava les matèries fecals als dipòsits de Sant Martí de Provençals i Hostafrancs per a transformar-los en adobs agraris.

El sistema d'extracció de les immundícies dels dipòsits de les latrines descrit per a Barcelona era comú arreu, tot i que el servei no devia estar en altres poblacions en mans d'empreses tan poderoses i organitzades com la Societat Mútua. A finals del segle XIX era molt freqüent veure a les poblacions catalanes els *guardaemprius* o marxants de comuna recollir els excrements i vendre'ls als hortolans per adobar els camps¹¹¹. Si es compara aquesta activitat de neteja higiènica urbana de Barcelona amb ciutats com París es pot comprovar com l'evolució barcelonina seguia, amb un cert retard, aproximadament els seus passos pel que fa al model d'organització empresarial capitalista. Segons Guerrand¹¹² a París l'any 1837 actuaven catorze empreses d'extracció de pous negres. Treballaven de nit i progressivament van anar incorporant bombes pneumàtiques d'aspiració. Transportaven les matèries fecals en bótes amb carros pesants. Els taps de les bótes saltaven i els carros destrossaven els carrers en trencar conduccions subterrànies d'aigua. Es descarregava a Montfancon a on grans estanys recollien les immundícies per a procedir a la decantació que permetés obtenir els apreciats adobs humans. La pudor era esgarrifosa i els líquids es perdien per filtració i arribaven al Sena i als pous d'aigua potable propers. En un ràpid procés de concentració empresarial que evidenciava la dura competència per un cobejat negoci, el 1850 només set empreses amb 300 obrers prestaven el servei. El 1852 la companyia Richer va adquirir les altres. Les matèries fecals es transportaven fins el nou femer de Bondy. Decantat i sec, el producte final es venia amb enormes poders fertilitzants¹¹³ que permetien extraordinaris rendiments en els productes d'horta, sense que aquests tinguessin gust desagradable.

Tanmateix, són conegudes les crítiques fetes sobre la contaminació del subsòl com a conseqüència de les filtracions de les fosses fixxes. Pel que fa als abocaments il·legals a la xarxa de clavegueram i al mefitisme causat per la capa aquosa subterrània insalubre de Barcelona, la subcomissió ja ho havia denunciat al *Dictamen previo*. La potabilitat de les aigües dels pous als pobles de les rodalies resultava igualment afectada per les filtracions dels pous negres. El mateix *Dictamen previo* (pàg. 188) valorava la gravetat del problema a la població de Gràcia:

“En Gracia se cuentan por millares los pozos ciegos ó absorbentes que llenan el subsuelo y son causa de tan grande infección, que el Ayuntamiento no ha podido menos de reconocerlo así, y ha declarado que las aguas de los pozos de abastecimiento de la parte antigua de la villa están contaminados. Los individuos de la subcomisión, han visto alguno de estos pozos ciegos, completamente colmados ya, á los cuales continuaban

¹¹¹ “Cada casa tenia un lloc comú on tothom que hi vivia feia les necessitats o hi abocava el contingut de les gibrelles que tenia a casa. Periòdicament, la cisterna havia de ser buidada”. Veure FABRÉ, Jaume – HUERTAS, J.M. – MISERACHS, Xavier: *Cent anys de vida quotidiana a Catalunya. Del fogó de carbó a l'antena parabòlica*, Barcelona, Edicions 62, 1993, pàg. 159.

¹¹² GUERRAND (1988), pàg. 99-118.

¹¹³ La creença en la rendibilitat econòmica i en l'extraordinari valor com a fertilitzant de l'adob humà devia ser un lloc comú a la societat francesa i, per extensió, europea. Al respecte, Guerrand (1988), pàg.112, aporta l'opinió de Víctor Hugo segons el qual: “Una gran ciudad es el más poderoso estercolero. Utilizar la ciudad para abonar el llano seria un éxito seguro (...) No existe ningún guano comparable, por su fertilidad con las deyecciones de una capital”. D'altra banda, els utopistes també compartien la idea: l'excrement seria lliurat a l'Estat com un impost i així es podria millorar l'agricultura i acabar amb la fam. Guerrand (1988), pàg. 103. Aquest mateix autor, pàg. 110, recull el sistema seguit a Lille, més proper al de les altres poblacions catalanes que no pas al de Barcelona. En aquesta ciutat francesa eren els artesans qui compraven a les mestresses de casa els excrements humans i els venien als pagesos. Alguns d'aquests adquirien els adobs directament al temps d'anar a vendre les verdures a ciutat.

enviándose aguas sucias que fluían por su boca y ensuciaban el terreno contiguo, cuya superficie despedía hediondas emanaciones”.

A la vila graciencina s'havien assajat procediments de construcció de pous negres a sota dels vials per tal d'evitar la contaminació dels pous d'aigua de boca situats a l'interior de la parcel·la a on es situava l'habitatge. Aquest sistema, iniciat el 1871, va ser autoritzat provisionalment en espera de la construcció de la xarxa de clavegueres¹¹⁴. A jutjar per l'informe de la subcomissió o no s'havia estès suficientment aquest sistema, o havia resultat plenament ineficaç. Una situació semblant es podia constatar a Sants. El seu Ajuntament en el Manifest a favor de l'agregació a Barcelona exposava l'any 1883¹¹⁵:

“Son también hechos de evidencia palpable, que nuestras vías carecen de subsuelo; nuestras aguas estan inficionadas por la contigua é irremediable vecindad de pozos ciegos, tan numerosos como los potables...”

A més de la infecció del subsòl i de l'evacuació de les aigües brutes domèstiques, urbanes i industrials, l'altra qüestió central que ocupà fonamentalment l'atenció de la subcomissió fou l'abastament d'aigua, assumpte aquest que “*se halla íntimamente relacionado con la evacuación de inmundicias*” (pàg. 189).

Aigua escassa, cara i impotable

La disponibilitat d'aigua abundant i barata era una condició imprescindible per a fer possible la proposta feta per la subcomissió municipal responsable del *Dictamen previo* de dotar a Barcelona d'un sistema d'evacuació basat en una xarxa de clavegueres a partir del principi de circulació continua. Com la resposta al conjunt de les deficiències higièniques observades i denunciades era precisament la construcció d'aquest nou clavegueram, la disponibilitat del cabal hidrològic necessari esdevenia un factor primordial. Conceptualment, però, en la fase prèvia de valoració del proveïment d'aigua, la subcomissió mostrà un aparell crític força menys sòlid que el desplegat per a denunciar els defectes dels sistemes d'evacuació.

D'entrada es reconeixia la dificultat per a disposar de dades exactes sobre els cabals de que podia disposar la ciutat. A més, la subcomissió argumentava els problemes amb que es trobava per a fixar el cabal necessari per habitant. La determinació d'aquest cabal depenia de les circumstàncies climàtiques i topogràfiques de la ciutat i dels costums i capacitat adquisitiva dels seus habitants. L'heterogeneïtat de models europeus potencialment aplicables al cas barceloní i la necessitat de preveure les futures necessitats d'una urbs en constant i accelerat creixement com era Barcelona dificultaven enormement la fixació d'un número determinat de litres per habitant i dia.

En el marc d'aquesta indefinició teòrica, al *Dictamen previo* (pàg. 189-191) es va recollir el resultat de la tasca de recopilació de dades i el judici que aquestes dades mereixeren als membres de la subcomissió. Referent als cabals disponibles, es passava revista a les conduccions municipals,

¹¹⁴ Antoni Fargas presentà a l'Ajuntament de Gràcia el 1871 una sol·licitud amb un projecte de pou negre situat al carrer Major a tres metres de profunditat. Veure SERRA RIERA, Enric: *Geometria i projecte del sòl als orígens de la Barcelona moderna. La vila de Gràcia*, Barcelona, Edicions UPC, 1995, pàg. 161-162

¹¹⁵ GRAU-NADAL (1997), pàg. 2.

procedents de Montcada i de les deus de Collserola, i a les privades de les empreses d'abastament. Tenint en compte el conjunt d'aquests subministraments, es conclouïa que el consum mitjà per barceloní i dia era de 48 a 50 litres per a una població total de 280.000 habitants. Tot i que aquest consum havia augmentat en els darrers anys, era *“de todo punto deficiente en sentir de la subcomisión para llenar debidamente todas las necesidades así particulares como públicas”*.

TAULA 9 PRINCIPALS EMPRESSES D'ABASTAMENT D'AIGUA A BARCELONA A LA DÈCADA DELS VUITANTA DEL SEGLE XIX							
EMPRESA	1878 (en m ³)	ANYS 80 (en m ³)	CANALITZACIONS (en m linials)	ABONATS	CAPITAL INVERTIT (en ptes)	FACTUR. ANUAL (en ptes)	CAPACITAT MÀXIMA DE SERVEI (en m ³)
Servei municipal	12.000	7.000		Són servits amb 3.500 m ³			12.500 – 19.900 m ³
Mines Municipals de Muntanya	300	300					
CAB i SGAB	6.000	6.950	114.000	2.520	14.613.127	600.000	24.649
Aigües Subterrànies del riu Llobregat		1.650	27.930 a Sant Gervasi. Sants, Sarrià i Gràcia 942 a l'Eixample	600	10.000.000	142.032	34.560
Companyia General Anònima de Aigües de Barcelona			45.000 a Barcelona i Sant Martí		2.500.000		12.000
Companyia d'Aigües de Sant Martí de Provençals			13.000 a Sant Martí				6.000
Aigües potables de Muntanya		400	8.000 a l'Eixample				600
“Torreón” o Torre de l'Eixample	200	350					350
Calvet & Arce i Cia.	250	300					250
Aigües de Sants		230	10.000 a Sants			31.700	2.000
Mina Mates, Montenys i Cia.	200						200
Pantà de Vallvidrera	160						160
TOTALS	19.110	13.770					95.219

Per tal de contextualitzar el posicionament de la subcomissió i de disposar de dades més concretes que ens permetin interpretar-ho, a la taula 9 s'exposen els volums d'aigua subministrats per les principals empreses d'abastament i pel servei municipal els anys centrals de la dècada dels vuitanta, moment concret en el qual la subcomissió realitza el seu estudi. Tanmateix, es reflecteix la longitud de les

canalitzacions, el capital invertit i les facturacions quan s'ha pogut esbrinar i la capacitat total d'explotació en cada cas¹¹⁶.

Malgrat el complex que resulta interpretar una taula força incompleta com aquesta¹¹⁷, es possible intentar extreure'n algunes conclusions referents als cabals d'aigua servits a Barcelona. En primer lloc, les xifres calculades per la subcomissió, segons les quals als 280.000 barcelonins li corresponia una disponibilitat de 50 litres diaris, implicaven un servei total de 14.000 m³ d'aigua. Aquesta quantitat es aproximadament igual a la suma dels cabals que, a partir de les fonts disponibles en aquesta recerca, s'ha pogut establir. Cal, però, realitzar algunes matisacions prèvies. La subcomissió calculava una mitjana de 14.000 m³ per a l'abastament de Montcada; aquesta xifra era confirmada per la documentació interna de la SGAB que la feia oscil·lar entre 12.500 i 19.900. Ara bé, sabem que les deficiències de les conduccions de l'aqüeducte baix de Montcada i de la xarxa de distribució associada eren responsable de la pèrdua de pràcticament el 50% de l'aigua explotada en origen. Així, doncs, el volum que efectivament arribaria a Barcelona no devia superar els 7.000 metres cúbics¹¹⁸.

En segon lloc, l'abastament subministrat per la SGAB, segons càlculs interns de la pròpia societat era de 6.950 m³ a mitjans dels vuitanta; no especifica en aquesta dada si es tracta d'aigua distribuïda a Barcelona o a altres poblacions, quan la Societat General ja es trobava sòlidament implantada en poblacions menors del pla de Barcelona. Si es considera que les canalitzacions d'aquesta empresa tenien una longitud de 78 km a la ciutat i de 36 als pobles de les rodalies i s'extrapola aquesta relació al volum subministrat obtenim per a Barcelona la quantitat aproximada de 5.420 m³. Si s'afegeixen els volums subministrats per les empreses o les procedències de menor importància que ja existien anteriorment i les noves aparegudes als anys vuitanta, la quantitat total resultant és de 13.770 m³, que repartida entre la població barcelonina que calcula la subcomissió proporciona un cabal per habitant i dia de 49 litres.

¹¹⁶ En aquesta taula s'han sintetitzat dades procedents de diverses fonts. Els cabals relatius a 1878 s'han extret de CALL I FRANQUEZA (1878), pàg.124; els de la dècada dels vuitanta del Dictamen Previo i del document *Résumé Général. Troisième Partie*. Arxiu General d'AGBAR. Els mateix origen tenen les xifres referides a la longitud de les canalitzacions, al número d'abonats, les dades sobre capitals invertits i facturacions i els càlculs sobre la capacitat màxima d'explotació estimada. En el cas de la Companyia General Anònima, s'ha tingut en compte la previsió que aparegué a COMPANYIA GENERAL ANÓNIMA D'AIGÜES DE BARCELONA 1882. El volum d'aigua i el número d'abonats d'Aigües Subterrànies del Llobregat s'ha calculat a partir de la facturació documentada d'aquesta companyia per extrapolar de les dades de la SGAB, tot suposant que el preu del m³ d'un i altra empresa fos idèntic.

¹¹⁷ Les dificultats expressades per la subcomissió a propòsit del càlcul dels cabals disponibles és present també a l'actualitat. D'una banda la manca de dades i d'una altra la disparitat de criteris de càlcul emprats a l'època a les fonts primàries utilitzades fan molt difícil arribar a una xifra aproximada. Pel que fa a la manca de dades, no més es disposa de càlculs de cabals per a anys determinats i per empreses concretes. La major part de les xifres han estat extretes de les apreciacions que els tècnics de la SGAB van efectuar en el moment de l'adquisició de les altres empreses o bé per tal d'avaluar els subministraments de les societats que també lluitaven pel mercat de l'aigua i reflectit al *Résumé Général. Troisième Partie*. Arxiu General d'AGBAR. En tractar-se de documentació d'ús intern, es pot suposar raonablement que les dades són reals. No apareixen, però, les dades relatives a empreses com Aigües Subterrànies del Llobregat o la Companyia General Anònima, les principals competidores de la SGAB. Aquestes societats travessaven la primera meitat dels vuitanta una greu crisi financera que devia obstaculitzar l'explotació dels cabals atorgats per les seves respectives concessions. El mateix es pot dir respecte dels problemes per conèixer els altres paràmetres reflectits a la taula. Pel que fa a la disparitat de criteris emprats en els càlculs disponibles, una dificultat consisteix en la no distinció entre l'aigua subministrada a Barcelona ciutat i a les poblacions veïnes. En segon lloc, en moltes ocasions les informacions de premsa o els propis documents interns de les empreses no diferenciaven entre els cabals concedits a l'explotació, la capacitat tècnica d'explotació de les màquines o les infraestructures instal·lades i els cabals efectivament subministrats i venuts.

¹¹⁸ Aquesta quantitat, calculada per pròpia deducció a partir de les dades esmentades, és confirmada per valoracions internes de la Comissió Municipal de Foment. El regidor Sol afirmava el 6 de juny de 1889 en la discussió del Dictamen d'aquesta comissió favorable al projecte del regidor Martí i Thomas d'unificació i elevació de les aigües municipals de Montcada que el cabal que l'Ajuntament utilitzava era de 3.500 plomes, equivalents aproximadament a 7.000 m³. *Libre d'actes del Ple* 1889, Secció d'Aigües. pàg. 476v-480. AMA

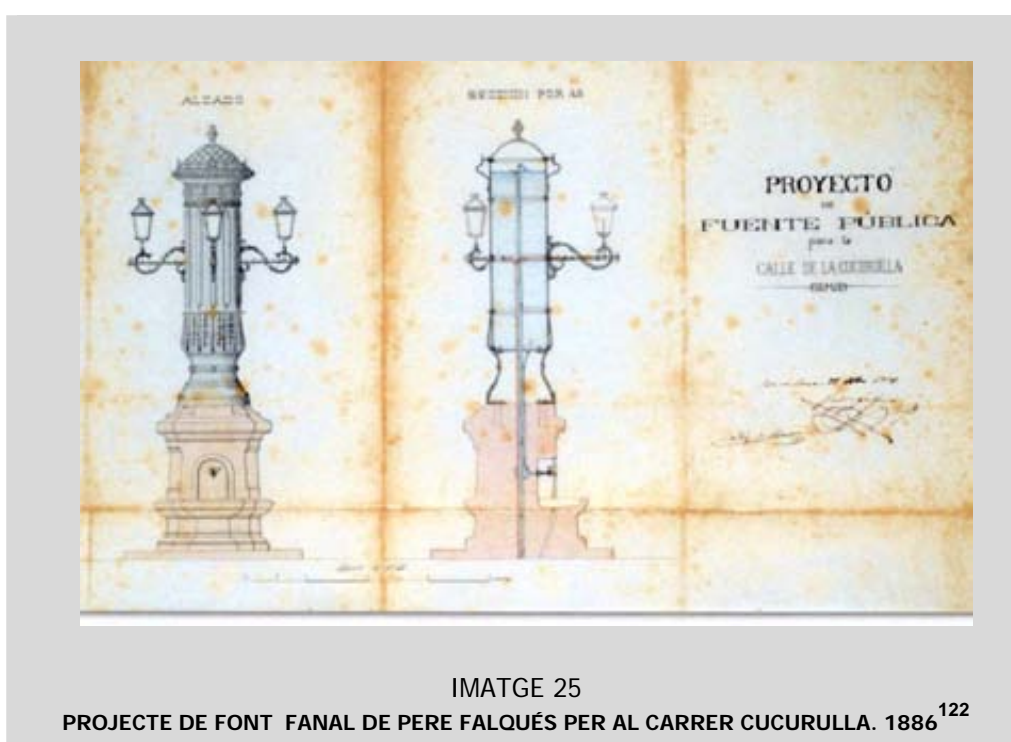
Donar per bona aquesta quantitat implica corroborar el càlcul de la subcomissió, però també acceptar que Aigües del Llobregat, la Companyia General Anònima o Aigües Potables de Muntanya subministraven quantitats molt poc importants. De fet, aquestes tres empreses es trobaven en una situació financera agònica a mitjans dels vuitanta. El redreçament que experimentà Aigües subterrànies del Llobregat al llarg de la dècada pot ser no fou suficient per consolidar la distribució a l'Eixample al nivell de les seves expectatives i de l'arrelament que ja havia aconseguit als pobles del sud-oest de la ciutat. De tota manera, és força significativa la coincidència entre el volum d'aigua calculat per la subcomissió i l'obtingut a partir de la utilització de la documentació interna de la SGAB. Els barcelonins als anys vuitanta no devien disposar, doncs, d'una quantitat d'aigua molt superior als 50 litres per habitant i dia per a tots els usos urbans i privats.

Un segon aspecte destacava la subcomissió municipal referit al volum d'aigua disponible a la ciutat¹¹⁹. La quantitat de 50 litres per hab/dia era "*mucho mayor que la que tenía Barcelona algunos años atrás*". Aquesta afirmació contrasta amb el càlcul de Call i Franqueza en el seu recull d'articles de 1878. Segons el diputat i ex-membre de l'Ajuntament de Barcelona, el volum d'aigua servit a Barcelona pel servei Municipal i per les empreses privades amb explotacions en aquella data ascendia a 19.110 m³, 5.110 més que els estimats per la subcomissió. Molt probablement el volum assenyalat per Call i Franqueza es referia a l'aigua captada en origen i no a les quantitats efectivament subministrades a la població. En tot cas, no hauria inclòs en la seva aritmètica la pèrdua d'aigua en el servei municipal motivada per l'antigor de les conduccions. Tanmateix, presumiblement, tampoc hauria distingit entre els cabals subministrats per la CAB a Barcelona i a altres poblacions de les rodalies o del Maresme. En conclusió, el volum d'aigua calculat per Call i Franqueza devia estar fortament sobredimensionat i l'apreciació de la subcomissió, en el sentit que l'abastament havia millorat a Barcelona en el darrers anys, seria certa.

Una altra afirmació de la subcomissió era igualment força precisa i encertada: "*las compañías que hoy abastecen la ciudad y pueblos comarcanos (...) tienen en general disponible un caudal de agua mucho mayor que el consumido*", (pàg. 202). Resulta força més fàcil disposar de dades sobre els volums d'aigua potencialment explotables per les empreses de subministrament. Els projectes que normativament havien de presentar a l'autoritat governativa especificava la quantitat que s'esperava obtenir amb la concessió que es sol·licitava. A més, en les memòries i estats financers d'algunes empreses com és el cas de la Companyia Anònima d'Aigües de Barcelona també s'inclouïa el volum potencialment explotable. La documentació interna de la SGAB, referent als expedients de compra de societats de la competència, també precisa els volums explotables per tal d'avaluar el valor econòmic de l'empresa en venda o de la concessió d'explotació si era el cas.

¹¹⁹ *Dictamen previo*, pàg. 190

Segons les dades recollides a la taula número 9¹²⁰, el volum d'aigua potencialment disponible per a la ciutat de Barcelona i rodalies era de 95.219 m³. Els escassos 14.000 m³ efectivament subministrats representaven tan sols el 14,7 %. Si tota l'aigua potencialment explotable per les empreses privades i el servei municipal ho hagués estat realment, la mitjana per habitant del pla de Barcelona hauria estat el 1885 de 239,5 litres diaris¹²¹. Un cabal aquest certament acceptable fins i tot pels més ambiciosos higienistes europeus d'aleshores per a les seves ciutats. Era evident, doncs, que o bé les xifres declarades per les empreses eren completament fantasioses, o bé el nucli del problema del deficient abastament a Barcelona als anys vuitanta del segle XIX no devia ser l'escassetat d'aigua sinó la manca de consum que feia alentir el desenvolupament de les infraestructures de captació i de les xarxes de distribució final. Bé fos per ignorància o per interès, aquest dilema es mantindria en el debat sostingut a l'entorn de l'abastament d'aigua a la ciutat Comtal com a mínim fins a la tercera dècada del segle XX.

La subcomissió incloïa en la seva valoració sobre el deficient servei d'abastament d'aigua disponible a Barcelona l'escàs cabal que l'Ajuntament podia destinar a serveis públics. Els serveis tècnics de la SGAB consideraven que de l'aigua conduïda per l'aqüeducte baix de Montcada es destinaven 3.500

¹²⁰ Per al servei municipal s'ha utilitzat la xifra mitjana de 14.000 m³ diaris. Per a les empreses majors, els volums reflectits a la documentació primària consultada. En el cas de les empreses menors, com el "Torreón" o Calvet & Arce i Cia, futura "Fénix d'Aigües potables", el volum de l'aigua subministrada devia coincidir aproximadament amb la capacitat d'explotació màxima o aproximar-se molt. Així es desprèn també del fet que havien augmentat la venda des dels temps de Call i Franqueza, tot i la suposada sobredimensió d'aquestes dades. A més, aquestes societats menors de l'Eixample es trobaven en condicions òptimes per a atendre una demanda d'aigua molt propera i estable que estimularia la producció, tal i com s'ha vist en l'apartat corresponent del capítol segon. Aquesta recerca no pot precisar si venda i capacitat d'explotació coincidien en altres empreses menors com el Pantà de Vallvidrera; en el càlcul total s'ha suposat que sí. De qualsevol manera, les possibles errades són insignificants considerat el conjunt del servei d'abastament a la ciutat.

¹²¹ Sobre la base de 397.531 habitants segons el cens de 1887, tot considerant la població de la ciutat i els pobles de les rodalies agregats posteriorment.

¹²² Arxiu Administratiu de la Ciutat de Barcelona. Secció Foment. 1884-1885. Expedient 920-N.

m³ a particulars i la resta als serveis públics municipals; és a dir, a aquests usos es destinava el 50% del proveïment municipal total ¹²³. Si el sistema de correcció del càlcul de cabals que s'ha fet servir anteriorment és vàlid, cal concloure que, en realitat, el volum d'aigua a disposició de l'Ajuntament de Barcelona per a serveis públics era només de 3.500 m³; és a dir el 50% dels 7.000 m³ que en total arribarien des de Montcada. Aquesta quantitat no podia atendre ni de bon tros la creixent demanda que generaven determinats serveis municipals que o bé van aparèixer en aquesta dècada dels vuitanta o bé experimentaren un important increment en les seves prestacions. Al respecte, cal fer una especial referència a les fonts i els urinaris públics, al rec dels carrers i de l'arbrat urbà i als mercats municipals.

IMATGE 26
FONT WALLACE SITUADA A L'ANTIGA SEU DE LA SGAB¹²⁴

El número de fonts públiques es mantingué força estable per a les set primeres dècades del XIX. Tot fa pensar que al darrer quart del vuit-cents canvià la tendència de manera bastant ràpida. A principis del XX Barcelona, més el pobles agregats, tindria 548 fonts¹²⁵ amb un consum de 790.000 m³ anuals, és a dir, 2.164 m³ diaris. Aquest número i aquest volum de consum contrasta amb les 140 fonts i 1.200 m³

¹²³ *Résumé Général. Troisième Partie. Arxiu General d'AGBAR.*

¹²⁴ SOCIETAT GENERAL D' AIGÜES DE BARCELONA: *Seu social d'Aigües de Barcelona. Evolució de l'edifici i del seu entorn*, Barcelona, Aigües de Barcelona, 1997

¹²⁵ LATORRE (1995), pàg. 386

de consum que Roca i Roca¹²⁶ afirmava tenia Barcelona el 1895. Encara que aquestes xifres es refereixen només a la ciutat, ja que són anteriors a la primera de les fases agregacionistes, la diferència entre els dos càlculs és notable. En qualsevol cas, la quantitat de font públiques a finals del XIX era molt superior a les existents a mitjans del XIX, quan no devien ser moltes més de mig centenar, com ja s'ha vist al capítol anterior.

Dins un estudi més ampli sobre el mobiliari urbà de la Barcelona de l'Exposició Universal de 1888, Jordi Pujol i Forn¹²⁷ destaca com a les tres dècades finals del segle XIX s'utilitzà profusament el ferro colat en la construcció seriada o singular de font públiques, destinades als carrers de la ciutat i, especialment, a l'Eixample. Pujol es fa ressò de diversos projectes portats a terme pels serveis de Fontaneria municipals. Així, les noves fonts de columna coronades per fulles d'atzavara, dissenyades per Fontseré el 1871; les ideades per Rovira i Trias per a l'Eixample el 1872; les 12 fonts singulars donades per Richard Wallace a la ciutat per haver organitzat Barcelona una Exposició Universal o les altres 12, obra de Pere Falqués, amb forma de columna i dotades de fanals amb diverses llums com la que es va instal·lar a Canaletes i a altres indrets. Fins i tot, es van realitzar fonts monumentals en ferro com és el cas de la Font de les Gràcies a la plaça Reial o la de la plaça de Sant Pere, dissenyada també per Falqués. Segons Pujol i Forn, aquesta onada constructiva de fonts públiques no aportà majors novetats fins a la segona dècada del XX.

El seguiment de la documentació municipal permet conèixer amb més detall aquest programa d'instal·lació de fonts públiques a la segona meitat dels anys vuitanta. A la taula 10 apareixen les fonts públiques amb que l'Ajuntament de Barcelona dotà a la ciutat entre 1885 i 1890¹²⁸.

Així, doncs, a la segona meitat del anys vuitanta el municipi barceloní autoritzà la construcció i instal·lació de 29 fonts públiques: 21 del tipus veïnat de ferro colat; 5 fonts fanal destinades a llocs singulars i tres monumentals. Aquest programa constructiu devia respondre a diverses motivacions. Primer, dotar amb fonts de veïnat el sector de l'Eixample i els barris més extrems com Barceloneta¹²⁹ i Hostafrancs del servei d'aigua potable per als sectors populars que no disposaven d'aigua corrent domèstica. Ciutat Vella, tot i molt insuficientment atesa, disposava ja de fonts anteriors proveïdes amb aigua de Montcada. En ser situades la quasi pràctica totalitat de les noves a cotes superiors a 14 m, no podien ser dotades amb aigües municipals per manca de pressió. Per aquest motiu, l'Ajuntament havia de recórrer a les aigües de les empreses privades, especialment de la SGAB.

¹²⁶ ROCA I ROCA, J.: *Barcelona en la mano, Guía de Barcelona y sus alrededores*, Barcelona, Enrique López, Editor, 1895, pàg. 255.

¹²⁷ PUJOL I FORN (1988), pàg. 514-516

¹²⁸ *Llibre d'actes del Ple 1885, 1886, 1887, 1888, 1889 i 1890, Secció d'Aigües. AMA. Les fonts de veïnat o "fuentes de vecindario" eren la majoria del tipus de columna amb diverses variants. Les cinc fonts fanal formaven part del grup de 12 "fuentes farol", obra de Pere Falqués.*

¹²⁹ El 12 d'octubre de 1886 el regidor Gasull presentà al plenari municipal una moció demanant la instal·lació de fonts a la Barceloneta: "*Que otra necesidad mas atendible aun, era la escasez de agua potable que afluye á dicha barriada y urgía que por la Comisión correspondiente se estudiase el modo d aumentar el caudal de tan indispensable líquido, estableciendo nuevas fuentes, pues las hoy existentes no bastaban en mucho á las necesidades de los vecinos*". *Llibre d'actes del Ple 1885. Secció Aigües*, pàg. 427v. Com es pot comprovar a la taula anterior, el 1888 fou localitzada una font de veïnat i al 1890 una font fanal.

TAULA 10 FONTS PÚBLIQUES INSTAL·LADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (1885-1890)				
ANY	TIPUS DE FONT	LOCALITZACIÓ A LA CIUTAT	DATA DE L'ACORD DEL PLENARI MUNICIPAL PER INSTAL·LAR-LES	PROCEDÈNCIA DE L'AIGUA
1886	Font de veinat	Ronda Universitat	18 març	SGAB
	Font de veinat	Plaça Urquinaona	2 juliol	SGAB
	Monumental	Illa del Ilac de la Ciutadella	13 juliol	Servei Municipal
	Monumental	Gruta de la Ciutadella	13 juliol	Servei Municipal
	Monumental	Gran Cascada de la Ciutadella	13 juliol	Servei Municipal
	Font de veinat	Gran via de les Corts / R. de Catalunya	21 setembre	SGAB
1887	Font de veinat	Ronda de Sant Antoni / Muntaner	30 juny	SGAB
	Font de veinat	Roger de Flor / València	30 juny	SGAB
	Font de veinat	Parlament Borrell	30 juny	SGAB
	Font de veinat	Manso / Viladomat	30 juny	SGAB
1888	Monumental	Brollador de Plaça de Catalunya	8 maig	SGAB
	Font de veinat	Parlament / Calàbria	17 juliol	SGAB
	Font de veinat	Sant Carles (Barceloneta)	13 novembre	
1889	Font de veinat	Gran via de les Corts / Urgell	21 febrer	SGAB
	Font de veinat	Aribau / Aragó	23 abril	SGAB
	Font de veinat	Béjar / Consell de Cent (Hostafrancs)	23 abril	SGAB
	Font de veinat	Bordeta / Sant Joan (Hostafrancs)	11 juliol	SGAB
	Font de veinat	Casp/Girona	11 juliol	SGAB
1890	Font fanal	Rambla de Canaletes	26 febrer	Servei Municipal
	Font fanal	Plaça del Pi	26 febrer	
	Font fanal	Gran via de les Corts / Pau Claris	26 febrer	SGAB
	Font fanal	Plaça de Sant Miquel (Barceloneta)	26 febrer	
	Font fanal	Hostafrancs	26 febrer	SGAB
	Font de veinat	Diputació / Girona	10 juliol	SGAB
	Font de veinat	Aribau / Diputació	10 juliol	SGAB
	Font de veinat	València / Muntaner	4 setembre	SGAB
	Font de veinat	Gran via de les Corts / Casanovas	11 setembre	SGAB
	Font de veinat	Aragó / Rambla de Catalunya	27 setembre	SGAB
	Font de veinat	Borrell / Campo Sagrado	16 desembre	SGAB

El segon objectiu que es pretenia assolir amb el programa constructiu de font públiques es centra en el paper que jugaven les fonts singulars i monumentals. En indrets emblemàtics de la ciutat com plaça de Catalunya, el parc de la Ciutadella, la plaça del Pi o Canaletes eren instal·lades fonts amb un contingut simbòlic evident. La modernitat europeïsta que els nuclis dirigents barcelonins volien aconseguir per a la ciutat s'expressava també amb el mobiliari urbà i, de manera molt destacada, amb aquestes fonts de ferro colat. En plena època de l'arquitectura del ferro i de l'higienisme a Europa, el conjunt de fonts monumentals i singulars com les de fanal contribuïen a potenciar el valor de Barcelona com a urbs industrial i amb voluntat de treure'ns de sobre la negativa imatge de ciutat assolada per les epidèmies i amb taxes de mortalitat i insalubritat enormement altes en el context europeu. D'altra banda, aquests mateixos valors estètics i simbòlics ressaltaven de la resta les places, les cruïlles i els carrers a on aquestes fonts singulars s'hi localitzaven. Com es pot suposar, aquests indrets es concentraven quasi tots en el nucli central burgès i comercial barceloní.

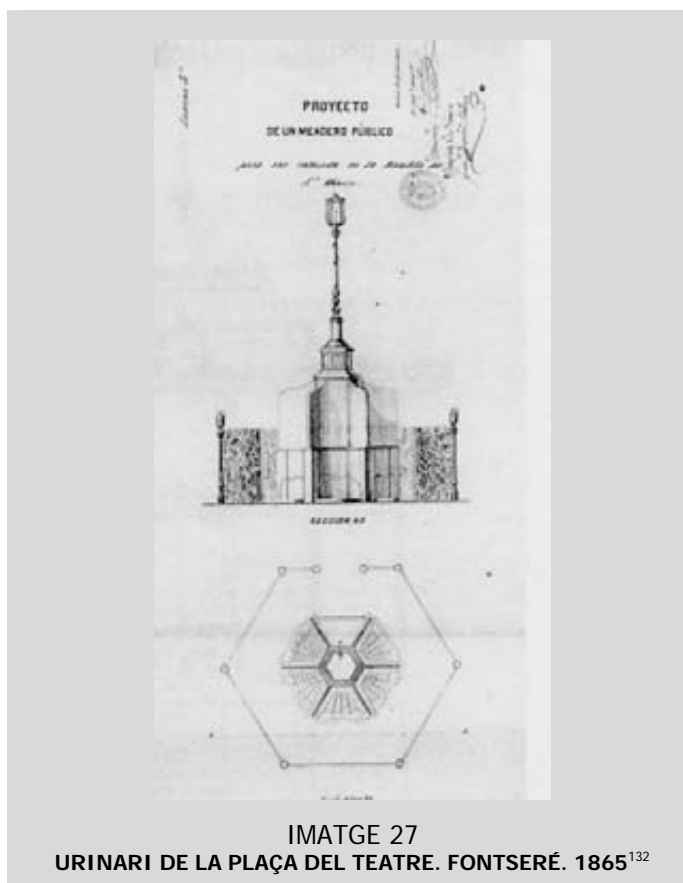
El programa d'instal·lació d'un mobiliari urbà com les fonts no era possible sense una dotació sensiblement incrementada dels cabals disponibles per a aquest servei municipal. I era palès tanmateix que amb la única aportació de les aigües de Montcada, insuficients en volum i en pressió, no es podia atendre aquesta demanda. Roca i Roca¹³⁰ confirma que de les 140 fonts que suposadament tindria Barcelona el 1895, 82 rebien aigua conduïda des de Montcada per l'aqüeducte baix i les altres 58 eren abastades per la Societat General d'Aigües de Barcelona. Les primeres eren de brollador continu; és a dir que rajaven dia i nit encara que ningú s'apropés a beure o a omplir un recipient.

Aquest sistema tenia sense dubte un valor simbòlic de graciosa donació de les autoritats, d'abundància d'aigua i devia prestigiar la institució municipal a ulls de la ciutadania. Procedia, però, d'uns temps propis d'una societat precapitalista i preliberal en els quals aquesta mena de simbolismes era prioritari davant la utilització racional d'un recurs escàs i car com ha estat l'aigua a la Barcelona de qualsevol època. Per contra, aquesta segona consideració determinava el servei de fonts amb aixeta per part de la Societat General. Les diferències en el servei municipal i privat eren tanmateix reveladores de la tecnificació d'un i altra xarxa de captació, conducció i distribució. El brollador continu era, a més de les consideracions simbòliques i culturals anteriors, fruit d'un sistema d'abastament basat en la conducció per aigua rodada i amb una mancança quasi absoluta d'elements de control de la distribució: sense dipòsits adients i sense mecanismes de regulació de la pressió. Si a aquestes deficiències s'afegeixen les que ja s'han detallat en el seu moment per al conjunt dels abastaments procedents de Montcada, el balanç no era gaire brillant. És a dir, el proveïment d'aigua municipal per a les font públiques responia a criteris ideològics superats i tècnicament ineficaços.

El segon servei municipal directament dependent de l'abastament d'aigua que també registrà un apreciable increment a la dècada dels vuitanta fou el dels urinaris i lavabos públics. De nou Pujol i Forn¹³¹ aporta dades valuoses al respecte. Els primers projectes dataven de 1848 amb una sèrie de dissenys obra de Garriga i Roca. Amb diferents tipologies segons els indrets als quals anirien destinats el pla de Garriga, presentat de nou el 1856, preveia la col·locació de 131 urinaris. Altres projectes de menys abast, però dissenyats per a localitzacions emblemàtiques foren signats pel mateix Garriga i Roca i per Josep Fontseré. Ja als setanta s'inicià la instal·lació d'urinaris prefabricats de ferro. Finalment, el 1883 s'anuncia la subhasta per a l'adquisició de 100 urinaris. Es presentaren diverses empreses i guanyà una nord-americana. El 1885 s'adjudica el projecte d'instal·lació. Els anys 1886 i 1887 són col·locats 40. El 1888 es registra també una febril activitat al respecte. El programa municipal ja engegat es completa amb altres concessions. Tot i que en el curs d'aquesta recerca no s'ha pogut trobar informació detallada al respecte, els criteris de localització dels urinaris devien ser semblants als de les fonts públiques pel que fa als valors de modernitat, europeisme i potenciació de determinats nuclis urbans de la ciutat. El mateix es pot dir de la procedència de les aigües per al servei higiènic dels urinaris. Els de l'Eixample rebien aigua de les empreses privades, en el cas dels de Ciutat Vella l'Ajuntament havia de decidir en funció de la disponibilitat de l'escàs, irregular i mancat de pressió proveïment de Montcada.

¹³⁰ ROCA I ROCA (1895), pàg. 255

¹³¹ PUJOL I FORN (1988), pàg. 523-525

Un altre servei municipal inaugurat els anys vuitanta i estretament relacionat amb l'abastament d'aigua era el rec dels carrers de la ciutat, especialment de l'Eixample. En un apartat anterior d'aquest capítol ja s'ha fet referència al tipus de pavimentació que tenien els nous carrers de l'Eixample. A l'estiu el consistori regava amb freqüència els polsosos vials. En aquest cas la dependència de l'Ajuntament de l'abastament proporcionat per les empreses privades era encara major que en el servei de fonts i d'urinaris. Es regava amb maneges o amb carros dotats de botes. En qualsevol cas era imprescindible disposar d'aigua amb la suficient pressió i això no més es podia aconseguir amb una xarxa de distribució amb boques de rec moderna. Res a veure amb les infraestructures de proveïment associades a l'aqüeducte baix de Montcada.

Aquesta dependència municipal de l'abastament privat és indirectament reconeguda el 1882 en algunes de les condicions que l'Ajuntament fixà en el document regulador de les concessions a les companyies privades d'abastament d'aigua a Barcelona¹³². A la condició número 17 es determinava que per cada 50 m de canonades instal·lades al carrer, l'empresa havia de col·locar una boca de rec i incendi "para que en casos dados pueda el Excmo. Ayuntamiento atender á las urgentes necesidades públicas que pudieran presentarse". La norma 21 fixava que el municipi tenia dret a efectuar dos recs diaris dels carrers i s'obligava a pagar 50 cts. per cada boca de rec utilitzada. El servei de rec es regularitza definitivament el

¹³² PUJOL I FORN, Jordi: "El mobiliari urbà", dins GRAU, R. – LÓPEZ, M., *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona, 1988

¹³³ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Condiciones y reglas á que se sujetarán las autorizaciones que conceda el Excmo. Ayuntamiento, al objeto de canalizar el subsuelo de las vías públicas para la intruducción y especulativa distribución de aguas potables en esta ciudad y su término*, Barcelona, Est. Tip. de los Suc. de Ramírez y Cia., 1882

1886. Un cop revocat l'acord amb el concessionari particular anterior el 29 de desembre de 1885, amb data 27 d'abril de l'any següent, l'Ajuntament fa pública la subhasta del servei per 5 anys. El 22 de juny s'adjudica a la SGAB el rec amb mànega de determinats carrers de l'Eixample i del passeig del Cementiri¹³⁴. El servei de rec amb carros dotat de botes va rebre l'autorització per a ser subhastat el 10 de març de 1887 i el de conductors i cavalls amb la mateixa finalitat el 7 de juny. El 23 del mateix mes era aprovat el model de boca de rec i la localització de les que la SGAB havia de col·locar com a empresa concessionària del servei de rec amb mànega per 5 anys¹³⁵. La Companyia d'Aigües Subterrànies del Llobregat rebia el 1890 la concessió per a regar la Rambla de Catalunya, Aribau i La Gran Via de les Corts¹³⁶.

El rec dels jardins i de l'arbrat era efectuat en condicions molt semblants al dels carrers. Quan es tractava d'atendre la vegetació ornamental de l'Eixample, s'adjudicava el servei mitjançant subhasta pública¹³⁷. En l'àrea d'influència de la distribució de l'aqüeducte baix de Montcada, l'Ajuntament procurava atendre les necessitats amb recursos d'aigua propis. Dins d'aquest àmbit, el major esforç pressupostari en aquests anys es dedicà a la dotació del cabal municipal de Montcada per al rec dels jardins del parc de la Ciutadella¹³⁸.

Un cinquè tipus de servei urbà que experimentà un apreciable avenç als anys vuitanta i que també tenia necessitat de cabals d'aigua abundants i barats fou la construcció de mercats municipals o del nou escorxador de la ciutat. Manuel Arranz¹³⁹ ha fet aportacions interessants al respecte. Al darrer terç del XIX l'Ajuntament es proposà renovar i controlar els mercats per tal d'augmentar la capacitat adquisitiva dels minsos salaris de les classes populars en reduir els preus dels queviures i amb l'objecte també de millorar les condicions de salubritat i higiene del sistema de proveïment alimentari a Barcelona. Aquest programa constructiu s'inicià als setanta amb els nous mercats del Born i de la Boqueria i culminà a la dècada següent. El de Sant Antoni data de 1884, el de la Barceloneta de 1885 i els de la Concepció i Hostafrancs de 1888. Aquest programa de construcció de mercats hagué de patir grans dificultats per la manca d'assignacions pressupostàries municipals suficients com ja s'ha vist al capítol anterior¹⁴⁰.

¹³⁴ La concessió anterior a la de la SGAB havia recaigut en el senyor Girós. Alguns carrers i places eren la plaça Universitat o la Gran via de les Corts Catalanes. *Llibre d'actes del Ple* 1885 (pàg. 274 i 299), 1886 (pàg. 192v, 282 i 282v). Secció Aigües. Segons Voltes Bou, alguns dels carrers regats amb aquest sistema van ser, entre altres, els de Llúria, Girona, Consell de Cent i Muntaner. VOLTES BOU, Pedro: "El primitivo abastecimiento de aguas de Barcelona", dins CENTRO DE ESTUDIOS, INVESTIGACIÓN Y APLICACIONES DEL AGUA, *El agua en la vida ciudadana. Tres conferencias sobre aspectos históricos del abastecimiento de agua*.

¹³⁵ *Llibre d'actes del Ple* 1887 (pàg. 95, 208 i 228v respectivament), Secció Aigües.

¹³⁶ *Llibre d'actes del Ple* 1890 (4 de setembre i 27 de novembre), Secció Aigües

¹³⁷ Així, una subhasta per al rec dels jardins de la plaça de Tetuà va ser aprovada el 3 de març de 1885. *Llibre d'actes del Ple* 1885 (pàg. 81), Secció d'Aigües

¹³⁸ *Llibre d'actes del Ple* 1886 (13 de juliol, pàg. 309), Secció Aigües

¹³⁹ ARRANZ (1988), pàg. 547-549

¹⁴⁰ En paraules d'Arranz per la "gasiveria d'alguns polítics conservadors, especialment de Manuel Girona, que considera un dispendi excessiu per a la ciutat que els altres mercats s'ajustin al model del primer que es construeix, el del Born". Manuel Arranz (1988), pàg. 549.

IMATGE 28
FILERA DE CARROS DEL SERVEI DE NETEJA¹⁴¹

Les operacions de manipulació dels queviures i de neteja i higiene de les instal·lacions dels mercats exigien la disponibilitat d'abundants cabals d'aigua. Com no podia ser d'una altra manera, donada la localització dels mercats construïts als vuitanta, fora de l'àrea d'influència del sistema municipal d'abastament d'aigua, van ser proveïts amb aigua adquirida de la SGAB. Així ho confirmen els acords corresponents dels plenaris municipals de 1888 i 1889¹⁴². Pel que feia a l'escorxador, la necessitat d'aigua era igualment imprescindible. Segons Arranz, el 1879 fou habilitat un de provisional a la Vinyeta d'Hostafrancs i de 1891 data l'inici de la posada en funcionament del definitiu a l'extrem sud-occidental de l'Eixample, a la confluència del carrer Aragó amb Tarragona, en el límit amb el terme municipal de Sants.

Un darrer servei municipal directament vinculat a l'abastament d'aigua que, com en els casos anteriors, es va anar consolidat al llarg de la dècada de l'Exposició Universal va ser el d'extinció d'incendis¹⁴³. El cos de bombers, reorganitzat el 1848 en un organisme mixt entre l'Ajuntament i la Societat d'Assegurances Mútues contra Incendis, aviat fou municipalitzat i cap als anys vuitanta inicià un lent procés de professionalització, no finalitzat plenament fins a ben entrat el XX¹⁴⁴. L'accés a l'aigua a pressió per part del cos de bombers s'efectuava amb boques de rec i incendi *"Distribuidas en todas las calles de la ciudad y en número de 3.000, hay bocas de agua con rosca que se adapta á la de las mangueras"*¹⁴⁵. Ja s'ha vist com

¹⁴¹ SOBREQÜÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995

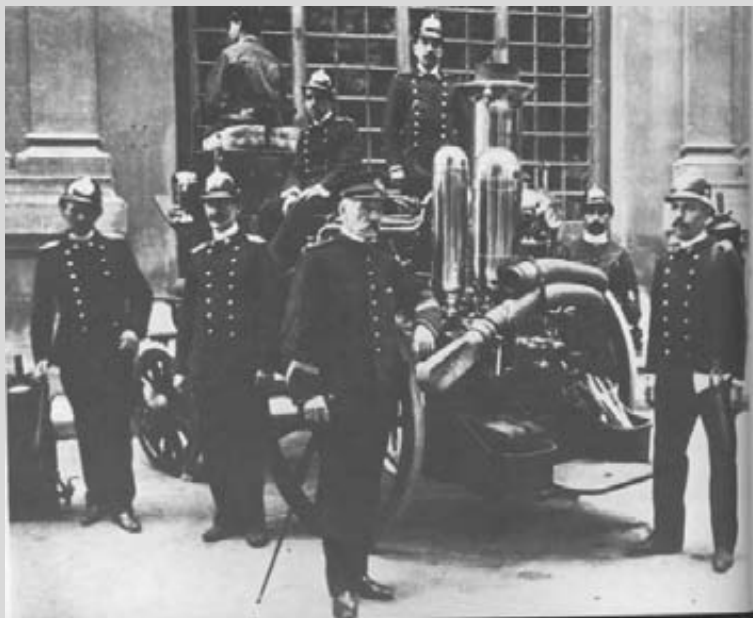
¹⁴² *Llibre d'actes del Ple* 1888. Secció Aigües. 19 de juliol per al mercat d'Hostafrancs, pàg. 542. 18 d'agost, pàg. 665v per al de la Concepció. *Llibre d'actes del Ple* 1889, 21 de febrer, pàg. 149v per al mercat de Sant Antoni.

¹⁴³ Cal fer referència igualment a la xarxa de banys públics. Aquests serveis urbans han estat estudiats per Mercè TATJER I MIR: "Els establiments de banys a Barcelona al segle XIX: entre la higiene i l'oci de la societat industrial", Actes del I Congrés d'arqueologia Industrial, Barcelona, 1991.

¹⁴⁴ ARRANZ (1988), pàg. 557. El desenvolupament del cos de bombers a finals del XIX i inicis del XX es pot seguir a partir del contrast entre la dotació descrita per Roca i Roca i la que apareix a AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Guía de los diversos servicios municipales, 1906-1907*, Barcelona, Tipo-Gráfica A. Sabat, 1907, pàg. 2-3. Per a una visió més global del cos de bombers de Barcelona, veure SABADELL, Josep. *Historia del cuerpo de bomberos de Barcelona, 1379-1939*, Barcelona, Ed. Técnico-publicitarias, 1943.

¹⁴⁵ ROCA I ROCA (1895), pàg. . 255-256. Descriu la dotació personal del cos de bombers, la xarxa de casernes esteses per la ciutat i el de material tècnic de bombes, carros i mànegues

les boques de rec i incendi ja havien estat reglamentades en el document municipal de regulació de les concessions d'abastament d'aigua a les empreses privades de 1882¹⁴⁶. La norma 22 d'aquest document ordenava que aquestes boques havien de tenir forma i dimensions idèntiques a les instal·lades a les canonades municipals per tal que el servei de bombers les pogués connectar amb les seves mànegues.

IMATGE 29
MEMBRES DEL COS DE BOMBERS AMB LA PRIMERA BOMBA DE VAPOR EL 1877¹⁴⁷

A partir de l'anàlisi anterior resulta palès, primer, com la demanda d'aigua que generava aquest tipus d'usos experimentava una progressió creixent. En segon lloc, com l'Ajuntament havia de recórrer cada vegada amb major urgència als proveïments aportats per les empreses subministradores i, de manera privilegiada, la Societat General d'Aigües de Barcelona. En consonància amb la valoració feta per la subcomissió responsable del *Dictamen previ*, la Comissió municipal de Foment es queixava per l'elevat preu que el municipi havia de pagar a aquestes empreses privades per l'aigua destinada als serveis urbans de fonts, neteja i embelliment de la ciutat i prevenció d'incendis¹⁴⁸.

Tanmateix, la qüestió del preu elevat del servei hidrològic proporcionat per les companyies privades d'abastament era abordat per la subcomissió municipal des d'una altra òptica. Els cabals que podien subministrar les empreses i el número d'abonats era massa petit en relació amb l'elevat volum d'inversions que requerien les canalitzacions de conducció i distribució, de tal manera que el preu final del metre cúbic era desorbitat. A partir de les dades disponibles a la taula número 9 es pot constatar com les

¹⁴⁶ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Condiciones y reglas á que se sujetarán las autorizaciones que conceda el Excmo. Ayuntamiento, al objeto de canalizar el subsuelo de las vías públicas para la intrudcción y especulativa distribución de aguas potables en esta ciudad y su término*, Barcelona, Est. Tip. de los Suc. de Ramírez y Cia., 1882

¹⁴⁷ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 76

¹⁴⁸ Tot i que les tarifes de venda aplicades eren les més reduïdes, l'any 1885 la despesa municipal en concepte de rec dels carrers de l'Eixample d'abril a setembre fou de 31.980 ptes. *Llibre d'actes del Ple* 1885. Secció Aigües, pàg. 405v. La mitjana dels pressupostos anuals destinats al pagament d'aigua a les empreses privades per als serveis d'higiene i embelliment de la ciutat ascendia a més de 170.000 ptes. *Llibre d'actes del Ple* 1889. Secció Aigües. pàg. 476 v.

tres companyies més importants han realitzat inversions considerables i el número d'abonats i la facturació és força reduïda. En el cas d'Aigües Subterrànies del Llobregat el rendiment anual obtingut per la facturació en relació amb les inversions efectuades era del 1,42% i ja s'han descrit les dificultats financeres de tota mena que travessava aquesta empresa abans dels anys vuitanta, unes dificultats que no es resoldrien en aquesta dècada.

Per que fa a la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona, la facturació ens és desconeguda, però devia ser molt minsa a jutjar per les dificultats econòmiques que a finals dels vuitanta va patir. No més la SGAB obtenia uns rendiments més profitosos, superiors al 4% anual. En aquest sentit, sembla encertat el parer de la subcomissió: la migradesa dels beneficis obtinguts en relació amb els capitals invertits obligava a accelerar la seva amortització i, com a conseqüència, el preu de l'aigua era massa elevat. Producte d'aquest factor era l'escàs consum i el reduït número d'abonats. D'aquesta manera, el mercat privat de l'aigua es trobava dins un cercle tancat del qual les empreses no podien sortir sense enormes dificultats.

Els preus de venda del m³ que en diversos anys dels vuitanta oferien algunes empreses en les modalitats de venda a perpetuïtat o amb comptador es detalla a la taula número 11¹⁴⁹. La venda a perpetuïtat era el sistema tradicional seguit a Barcelona. El servei d'abastament proporcionava una quantitat invariable d'aigua al dia a canvi d'una elevada quantitat de diners abonada en el moment de l'adquisició. El cabal subministrat es mesurava amb l'anomenat aforament. Un dipòsit situat habitualment en un lloc elevat de l'immoble era omplert per una conducció amb un diàmetre que rajava per segon un volum d'aigua proporcional al cabal diari contractat. El cànon comprenia una despesa extra que l'empresa carregava en concepte de manteniment de l'explotació. Aquest sistema si bé resultada rendible per al comprador a llarg termini, en realitat requeria una inversió inicial fora de l'abast de la gran majoria de la població de Barcelona. La venda a perpetuïtat era preferible per a les empreses subministradores que necessitaven ingressos líquids immediats a l'inici de l'explotació del servei per tal d'amortitzar les fortes inversions efectuades.

TAULA 11 PREU DE L'AIGUA VENUDA A BARCELONA A LA DÈCADE DELS VUITANTA			
EMPRESA O SERVEI	ANY	VENDA A PERPETUÏTAT	VENDA AMB COMPTADOR
Companyia General Anònima d'aigües de Barcelona	1881	500 ptes el m ³ diari més 30 ptes. de cànon	
SGAB	1882	2000 ptes. el m ³ diari més 15 ptes. de cànon	de 0,60 a 0,30 ptes el m ³
Servei municipal de Montcada	1888	2500 ptes la ploma diària (1250 ptes el m ³)	

¹⁴⁹ Les dades han estat extretes en aquesta ocasió de documentació procedent de cada empresa o servei d'abastament. Les de la Companyia General Anònima, de la seva Memòria corresponent a l'any 1881 (COMPANYIA GENERAL ANÓNIMA D'AIGÜES DE BARCELONA 1882, 53). Les referides a la SGAB pertanyen al *Résumé Général. Deuxieme Partie*. Arxiu General d'AGBAR. Les del servei municipal de Montcada procedeixen el preu de sortida d'una subhasta de 15 plomes acordada pel plenari municipal el 14 de juny de 1888. *Llibre d'actes del Ple* 1888. Secció Aigües. pàg. 456.

Com ja s'ha vista al capítol anterior, el sistema de comptador havia estat implantat inicialment a la ciutat Comtal per la Companyia d'Aigües de Barcelona, antecessora de la SGAB. El contrast entre les tarifes d'aquest tipus fixades per la Societat General i la seva oferta de venda a perpetuïtat permet calibrar amb més detall l'esforç inversor que suposava aquest segon sistema. Per arribar a fer amb la modalitat de comptador una despesa de 2.000 pessetes en aigua més el canons anuals corresponents, quantitat equiparable al cost de la venda a perpetuïtat per un m³ cap el 1885, calien més de 9 anys amb un consum diari del mateix m³ ja inclosos els capítols de derivació de la canonada general de conducció, de lloguer del comptador o d'inspeccions i manteniment¹⁵⁰. El comptador responia a una lògica moderna capitalista i permetia emprar un mètode força més racional i eficaç de distribució de l'aigua. Seguint una lògica empresarial elemental les tarifes que s'aplicaven eren progressives en proporció inversa al consum. A la taula següent es poden veure les de la SGAB corresponents al 1882¹⁵¹:

TAULA 12 TARIFES DE VENDA D'AIGUA AMB SISTEMA DE COMPTADOR APLICADES PER LA SGAB EL 1882	
CONSUM DIARI CONTRACTAT	PREU DEL M ³
0,250 m ³ – 1 m ³	0,60 ptes.
10 m ³ – 20 m ³	0,50 ptes.
20 m ³ – 50 m ³	0,40 ptes.
50 m ³ – 100 m ³	0,30 ptes.
PREU MITJA	0,45 ptes.

Per tal de valorar la despesa real que aquestes tarifes podien representar per a la població barcelonina, es partirà de la base dels 60 litres per habitant i dia, quantitat mínima d'aigua domèstica aconsellada al *Dictamen previo* per la subcomissió municipal. Per a una família de 5 membres, sense comptar l'elevat cost dels capítols d'enllaç amb la conducció general, comptador i altres, la despesa mitjana diària per 300 litres d'aigua hauria estat de 0,18 ptes. tot aplicant la primera tarifa de la taula anterior.

El cost de l'aigua a la ciutat de Barcelona es pot comparar amb altres ciutats europees o i amb gran urbs del continent com Londres o París, en les quals nuclis dirigents barcelonins s'emmirallaven a l'hora de determinar tot tipus d'objectius de modernització. La taula 13 permet copsar aquesta comparació¹⁵². A partir de les dades aportades sembla evident que l'abastament d'aigua a Barcelona era força deficient dins el conjunt europeu a la dècada dels vuitanta. O les dades subministrades per la

¹⁵⁰ A inicis del segle XX el contracte del comptador més usual número 3 amb la SGAB suposava una despesa de 273, 54 ptes. *Résumé Général. Cinquieme Partie. Arxiu General d'AGBAR*

¹⁵¹ *Résumé Général. Cinquieme Partie. Arxiu General d'AGBAR*

¹⁵² *Dictamen previo*, pàg.100. Molt probablement les dades corresponents a aquestes ciutats van ser calculades a partir d'imprecisions com les que al llarg d'aquesta recerca s'han pogut copsar per a Barcelona. No poden ser considerades com absolutes; si revelen, però, tendències i permeten contextualitzar les tarifes aplicades per la SGAB en el sistema de comptador, únic que fa possible el contrast. La primera xifra sobre el cabal diari per habitant correspon al disponible i la segona al realment utilitzat. Quan només apareix una es tracta del disponible.

subcomissió eren errònies o totes les poblacions que apareixen a la taula¹⁵³ disposaven o utilitzaven majors cabals que Barcelona. En segon lloc, no més Lió superava la tarifa mitjana de la SGAB, però igualava la més elevada d'aquesta companyia. En definitiva, si Barcelona ocupava un lloc destacat en la insalubritat urbana dins del context continental, el mateix es pot dir pel que fa a la manca d'aigua o al seu elevat preu.

TAULA 13 L'ABASTAMENT D'AIGUA EN ALGUNES CIUTATS EUROPEES A LA DÈCADA DELS VUITANTA			
CIUTAT	HABITANTS	M ³ DIARIS PER HABITANT	PREU DEL M ³ EN PTES.
Londres	3.000.000	180	
París	2.200.000	163	
Liverpool	538.338	700 - 700	
Madrid	430.000	400 - 100	
Marsella	350.000	1000 - 500	de 0,03 a 0,19
Lió	345.000		0,60
Roma	300.000	1.144 - 1.050	0,11
Hamburgo	260.105	125	
Burdeos	230.000	91	
Burdeos	215.000	176	0,25
Lille	163.000	176	0,28
Tolosa	132.000		0,40
Barcelona	280.000	49	0,45

Un tercer factor es venia a sumar entre els negatius que la subcomissió valorava, tot i que no fou abordat de manera explícita. Es tractava de la inconsistència de les ofertes de nous cabals d'aigua a l'Ajuntament de Barcelona efectuades per diversos projectes privats. Un judici clarament negatiu hauria probablement desqualificat projectes que es trobaven en mig d'un llarg i complicat procediment de valoració tècnica i jurídica¹⁵⁴. De tota manera, però, segons el parer dels facultatius responsables del *Dictamen previ* aquestes iniciatives tenien escasses perspectives de realització (pàg. 190-191): "*La Subcomisión no se cree llamada a emitir su opinión respecto á estos distintos proyectos, ni puede contar con ellos para no sufrir un desengaño ; però hace votos para que todos, absolutamente todos, tengan pronta realización práctica y para que se cumplan las halagüeñas esperanzas en que los autores han fundado sus cálculos*"

¹⁵³ La taula que apareix al *Dictamen previ* aporta dades de 252 poblacions europees i 25 americanes, inclòs Nova York.

¹⁵⁴ Segons s'ha detallat al capítol segon pel que fa als projectes d'abastament privats. En tractar-se aquestes d'iniciatives de projectes que pretenien convertir al municipi en receptor i finançador final, els controls administratius i les decisions polítiques de que depenia la seva aprovació o rebuig eren força més complexes.

A la taula següent es sintetitzen els projectes d'abastament oferts a l'Ajuntament de Barcelona esmentats per la subcomissió i que mereixeren aquesta valoració global ¹⁵⁵:

TAULA 14 PROJECTES D'ABASTAMENT D'AIGUA OFERTS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA I CITATS PER LA SUBCOMISSIÓ MUNICIPAL		
TITULAR DEL PROJECTE	CABAL OFERT (en m ³)	PROCEDÈNCIA
Faura i Cia.	259.200	Riu Noguera Pallaresa
Duran i Gost	97.200	Riu Ter
Canal d'Urgell	86.400	Riu Segre
SGAB	30.000	Riu Besòs
Dotty	"Considerable caudal"	Riu Llobregat
Ibo Roperto	40.000 (podia arribar a 432.000)	Riu Llobregat

La subcomissió destacava com la major part dels projectes presentats preveien respondre només a la demanda generada a la ciutat. Es deixava de banda l'atenció a les necessitat d'abastament de la resta de poblacions del pla de Barcelona i d'altres situades en les proximitats del traçat de les conduccions projectades des dels indrets d'explotació fins a Barcelona. Encara que al *Dictamen previo* no s'aprofundeix més, és clar que indirectament es volia evidenciar com els projectes tenien com a únic objectiu el benefici de l'explotació i no el servei a unes poblacions mancades dels cabals mínims. Les expectatives d'augment de la demanda d'aigua creades pel fort creixement urbà que experimentava Barcelona eren clarament percebudes pels empresaris impulsors dels projectes d'abastament, animats, a més, per un context de mercat a on imperava la lliure correlació de forces d'oferta, demanda i obtenció de beneficis.

Si aquest era el panorama que oferien les companyies provades que ja servien aigua a la ciutat i els projectes de nous subministraments, la realitat del proveïment municipal resultava permanentment decebedora. La subcomissió municipal de 1885 es feia ressò de les deficiències que presentaven les mines de Montcada, l'aqüeducte Baix i la xarxa municipal de distribució. Si bé es reconeixia la millora que va suposar la construcció dels tres pous de captació d'aigua subterrània del Besòs el 1879 per tal d'assegurar i complementar el servei en moments de sequera, tanmateix es destacaven els problemes de les canonades de conducció i distribució com ara que la seva antigor no admetia tot el cabal disponible. En realitat, només es continuava disposant del nivell de subministrament propi de la Barcelona de la tercera dècada del segle XIX, moment el que es va construir la infraestructura de l'aqüeducte Baix.

¹⁵⁵ A més d'aquestes, el municipi havia rebut el 24 de novembre de 1883 l'oferta de Josep Sánchez d'un cabal de 24.000 m³ que pretenia extreure d'un terreny situat a Sant Fost de Campsentelles. Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia, 7 agost 1911, pàg. 22-23. Aquestes ofertes d'abastament seran contextualitzades i explicades de manera més detallada al capítol cinquè, en el moment d'analitzar la política de captació d'aigües practicades per l'Ajuntament de Barcelona amb el sistema de convocatòries de concursos, començant pel de 1896. En aquest moment només interessa destacar l'òptica no gaire favorable ni esperançada que la subcomissió fa servir per emetre el seu veredict sobre les iniciatives privades de proveïment d'aigua.

Aquesta valoració que fa la subcomissió sobre el servei d'abastament de l'Ajuntament coincideix amb l'anàlisi pròpia efectuada al capítol dos d'aquesta recerca. El judici aportat al *Dictamen previo* és pot considerar encertat i acceptable.

Per tant, a ulls de la subcomissió municipal, les liberals condicions del mercat privat de l'aigua a la ciutat Comtal als anys vuitanta feien molt difícil augmentar els cabals disponibles, abaratir els costos i distribuir racionalment l'aigua en funció de les necessitats de la població i no del benefici de les empreses subministradores. A més, l'abastament municipal es veia impotent per a fer front a aquestes deficiències, ja que es tractava d'un servei obsolet i desbordat per les noves exigències d'una ciutat en plena transformació com la Barcelona dels anys vuitanta¹⁵⁶.

La preocupació que mostraren els experts de la subcomissió es centrava tant en l'escassetat dels cabals i els negatius efectes sanitaris d'aquest fet com en les garanties de potabilitat de l'aigua que consumien els barcelonins. La denúncia de la impotabilitat de les aigües de Barcelona que es feia no passà de declaracions superficials i genèriques. Es centrà bàsicament en la qüestió dels pous. Al respecte, la subcomissió adoptà plantejaments higienistes tradicionals. Molt probablement influí a aquest respecte tant el prestigi que les tradicionals teories miasmàtiques tenien entre aquests facultatius com la novetat dels plantejaments de la nova medicina microbiològica aplicats a la qualitat de les aigües a les alçades de 1885¹⁵⁷. L'aigua dels pous es trobava contaminada a la ciutat i a la resta del pla de Barcelona per les filtracions de les fosses fixes i per les emanacions miasmàtiques de la capa aquosa subterrània (pàg. 190):

"(...) el agua que se eleva a mano de los pozos que poseen muchos edificios y cuyo uso debería prohibirse por ser el líquido extraído de la capa acuosa subterránea, no sólo impotable, sino también nocivo".

A la seva memòria llegida al Congrés de Ciències Mèdiques de 1888, Pere García Faria va destacar, a més, uns altres factors de contaminació. Afectaven l'aigua corrent que arribava als immobles de l'Eixample que disposaven d'aquest servei. Quan afirmava que el "*abastecimiento de aguas es deficiente é incompleto y de mala calidad en algunas ocasiones*" ho justificava, en primer lloc, assenyalant que les canonades i dipòsits de plom i zinc podien provocar intoxicacions i que les altes temperatures a que estaven sotmeses per la seva localització dins l'estructura dels edificis era causa també de problemes gàstrics. Insistia també en el fet que la intercomunicació amb les conduccions destinades als excusats posava en perill la potabilitat de l'aigua domèstica per contaminació fecal¹⁵⁸:

"Aun las casas mejor construidas y que tienen el excusado convenientemente abastecido de agua, la toman directamente de la conducción destinada á los usos domésticos, sin que haya incomunicación alguna capaz de impedir la contaminación fecal del agua destinada á la alimentación"

¹⁵⁶ Una altra interpretació en aquesta línia sobre l'abastament d'aigua a la Barcelona dels anys vuitanta del segle XIX es pot consultar a CAPEL-TATJER (1991), pàg. 55-58.

¹⁵⁷ La majoria de la subcomissió pertanyia als camps de l'arquitectura i l'enginyeria. L'únic metge de la subcomissió era el catedràtic de la Facultat de Farmàcia, Rafel Rodríguez Méndez, prestigiós facultatiu dins el cos sanitari barceloní i membre del comitè científic que organitzà el Congrés de Ciències Mèdiques de 1888. Les seves orientacions favorables a la microbiologia, però, a l'any 1885 devien ser properes a les ja conegudes de Giné i Partagás, amb qui mantenia afinitats personals i professionals. No aniria més enllà, doncs, d'una actitud oberta, però expectativa i no directament implicada davant la nova medicina. D'altra banda, tal i com ja s'ha assenyalat en l'apartat anterior d'aquest capítol, en les primeres fases dels nous descobriments microbiològics es mantingué la influència miasmàtica pel prestigi secular que havia tingut i per les pròpies limitacions pràctiques dels nous posicionaments científics.

¹⁵⁸ GARCÍA FARIA (1889), pàg. 969-970.

Com les deficiències en la potabilitat de l'aigua de Barcelona denunciades per la subcomissió, o per García Faria en solitari, es centraven bàsicament en el risc de contaminació per la manca d'aïllament entre els xarxes d'aigua potable i les d'evacuació de les aigües brutes i fecals, es suposava que la impotabilitat de l'aigua era conseqüència dels problemes urbanístics de la ciutat i de les mancances constructives dels immobles. Si bé es posava repetidament de relleu la impotabilitat i el perill de l'aigua procedent dels pous de Barcelona, no es deia res sobre la possible contaminació en origen o en el seu trasllat de l'aigua subministrada pel servei municipal o per les empreses d'abastament. Uns cabals aquests procedents la majoria d'indrets externs a l'aglomeració urbana més densa i, suposadament lliures de factors contaminants. Les teories higienistes tradicionals, basades en el rellevant paper de les miasmes i dels efectes de l'amuntegament, i el desconeixement d'altres vies de contagi devien ser la causa d'aquest posicionament reduccionista.

Va caldre esperar a la medicina microbiològica per a ampliar la perspectiva sobre la potabilitat de les aigües de Barcelona. El metge Felip Margarit va alertar el mateix any de l'Exposició Universal sobre els factors de contaminació externs a la pròpia ciutat que podien afectar els cabals que s'hi subministraven¹⁵⁹. Pel que feia al proveïment amb origen a la conca del Llobregat, Margarit assenyalava com les aigües subterrànies explotades podien ser producte de les filtracions d'aigües brutes generades per poblacions importants com Igualada o Terrassa o be de residus industrials de les nombroses instal·lacions fabrils situades als marges d'aquest riu. Els microorganismes que contenien aquestes aigües residuals pot ser viurien en el subsòl i, d'aquesta manera, l'aigua que arribava a Barcelona ja seria impotable des del mateix punt de captació¹⁶⁰. La conca del Besòs no es lliurava, segons Margarit, dels mateixos defectes:

"Iguales razonamientos pueden hacerse á las que vienen del Besòs. Por tanto, es posible decir que vivimos de dos grandes colectores de desinfección"

Aquests nous plantejaments sobre la qualitat de l'aigua potable de Barcelona, però, no foren tinguts en consideració, al menys no explícitament, en la valoració oficial del servei d'abastament feta al *Dictamen previo*. Al contrari, la subcomissió manifestava les seves esperances en els projectes oferts a l'Ajuntament per tal d'augmentar els cabals disponibles procedents de l'exterior de la zona uraba. Dels sis referits, dos pretenien realitzar captacions a la conca subterrània del Llobregat i un a la del Besòs.

De la mateixa manera que a Barcelona al llarg dels anys vuitanta es mantingueren vigents plantejaments més o menys propers a l'higienisme miasmàtic en les instàncies executives o consultives oficials, també foren aplicats sistemes químics d'anàlisi. De fet, les autoritats responien amb aquest sincretisme a la desorientació i indefinició que es vivia majoritàriament al cos mèdic i científic.

Al reglament municipal que regulava les concessions d'abastament d'aigua a la ciutat per part d'empreses privades de 1882¹⁶¹, s'establia ja a la base primera que calia acreditar la potabilitat de l'aigua

¹⁵⁹ MARGARIT (1888), pàg. 10

¹⁶⁰ La microbiologia ja havia establert que l'existència dels microorganismes nocius no es podia detectar pels mètodes sensorials tradicionals i que aigües contaminades amb bacteris causants de malalties com el tifus o el còlera podien ser netes i agradables al gust.

¹⁶¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Condiciones y reglas á que se sujetarán las autorizaciones que conceda el Excmo. Ayuntamiento, al objeto de canalizar el subsuelo de las vías públicas para la intrudcción y especulativa distribución de aguas potables en esta ciudad y su término*, Barcelona, Est. Tip. de los Suc. de Ramírez y Cia., 1882

que es pretenia distribuir mitjançant certificació de tres facultatius químics de la ciutat. Segons la base 2ª, l'Ajuntament es reservava el dret de realitzar nous anàlisis per a procedir a l'autorització o denegació definitiva. A la base núm. 28 s'establia que l'autoritat municipal practicaria les anàlisis químiques que estimés convenients en tot moment. Cas de detectar anomalies, la companyia podia efectuar contraanàlisis. Si no s'arribava a un acord, l'Ajuntament consultaria una Corporació competent. Confirmada la impotabilitat, la base 30ª, ordenava la suspensió provisional de la concessió. I segons la núm. 31, si en el termini de dos anys no es resolía el problema, es suspenia definitivament el permís de distribució i les conduccions passaven a ser de propietat municipal. Aquest procediment va ser aplicat a la Companyia General Anònima de Aigües de Barcelona, "Ladera Derecha del Besòs". A partir del dictamen de l'Enginyer Industrial municipal fou aprovada la declaració de no potabilitat de les aigües d'aquesta empresa amb data 30 de maig de 1890. El 5 d'agost, d'acord amb el resultat de la segona anàlisi, fou suspesa la concessió de distribució i introducció d'aigües atorgada en el seu moment a la Companyia General Anònima.

Fins aquesta data de 1890 sembla que no es practicarien anàlisis sistemàticament, tot i que fossin només químics, de les aigües que proveïen la ciutat. Així, al menys, ho indicarien les intervencions de diversos regidors, en el sentit que s'apliquessin idèntiques mesures de control de potabilitat a la resta de les empreses i que els resultats fossin posat en coneixement del consistori¹⁶².

Pot ser una de les causes primordials de la poc clara intervenció municipal en el control de la potabilitat de les aigües servides a Barcelona fos que el Laboratori Municipal, l'organisme encarregat de realitzar aquests controls, es trobés en les primeres fases de la seva organització i consolidació. Concebut com a servei permanent a partir de la creació del Servei Mèdic sanitari permanent de la ciutat de Barcelona el 1885 i instal·lat als baixos de l'Ajuntament, en un primer moment prestà serveis com a "Laboratorio químico municipal" amb la finalitat d'analitzar queviures i begudes¹⁶³. El maig de 1887 fou formalment constituït com a tal Laboratori Microbiològic i traslladat al baixos del dipòsit d'aigua del parc de la Ciutadella amb el doctor Ferran com a director i el doctor Paulí com a adjunt. El metges Padrós i Claramunt actuaven com a ajudants. El nou "Laboratorio Microbiológico Municipal" era pioner a Espanya¹⁶⁴ i en ell s'administraven inoculacions antiràbiques i es feia el seguiment de la malaltia¹⁶⁵. A finals de la dècada i inicis dels noranta, justament en el moment de la suspensió municipal de la

¹⁶² *Llibre d'actes del Ple 1890/2* (pàg. 207 b – 208) i 1890/3 (pàg. 94) Secció Aigües. El regidor Tort, membre de la Comissió de Foment, informà al plenari que ja es practicaven anàlisi amb regularitat i que cas de trobar deficiències s'actuaria. De tota manera, els dubtes del regidor Escuder indiquen que o no eren gaire freqüents les anàlisis o no havien permès trobar deficiències fins aleshores en 8 anys de vigència del reglament. No més el 1885 el regidor Batllori denunciava les deficientes condicions de potabilitat de la Companyia d'Aigües Subterrànies del Llobregat i sol·licitava fossin analitzades les seves aigües i suspesos els permisos de canalitzacions atorgats. *Llibre d'actes del Ple 1885*, 25 de juny (pàg. 204 – 204 b).

¹⁶³ Regla número 28 del SERVICIO MÉDICO SANITARIO PERMANENTE (1885).

¹⁶⁴ Sobre el context espanyol en la legislació referent als serveis higiènics i sanitaris i a la creació de laboratoris municipals, veure GRABULEDA (2003), pàg. 343 i seg. De fet, la preocupació dels governs restauracionistes per abaratir despeses pressupostàries, especialment dels conservadors, limità la creació d'una xarxa de laboratoris estatal. El primer i únic creat amb càrrec a les finances estatals fou l'existent a Madrid i veié la llum després d'un tortuós camí. El 1894 tingué lloc l'intent de crear l'Institut Nacional de Higiene y Bacteriología, cinc anys després fou fundat l'Institut Nacional de Serologia, Vacunación y Bacteriología, anomenat també Instituto Central de Higiene "Alfonso XII". Veure al respecte, BUJ BUJ, A. *Inválidos del trabajo*. La cuestión sanitaria en los informes de la Comisión de Reformas Sociales. *Scripta Nova, Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, Universidad de Barcelona, Vol. VI, nº 119 (14), 2002. <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn119-14.htm>, pàg. 7 de 19.

¹⁶⁵ COROLEU, José: Barcelona y sus alrededores. Guía Histórica, descriptiva y estadística del Forastero, Barcelona, Jaime Seix Editor, 1887, pag. 155.

concessió d'abastament atorgada a la Companyia General Anònima, el Laboratori i el conjunt dels serveis sanitaris municipals es troben en una fase de profunda remodelació¹⁶⁶.

D'una banda, al si del propi Laboratori es produïren discrepàncies sobre les experimentacions del doctor Ferran a propòsit de la ràbia i la diftèria. D'altra, determinades circumstàncies conduïren a la reorganització completa del Cos mèdic municipal. Una R.O. de 4 de gener de 1889 traspassà competències dels Govern Civils als ajuntaments. Eren referides quasi exclusivament al control higiènic de la prostitució. A més, l'alcalde Rius i Taulet encarrega al doctor Giné i Partagàs un informe sobre l'estat sanitari de la ciutat. En aquest, Giné elogia els darrers avenços aconseguits arran de l'Exposició Universal, però tornà a criticar la insalubritat urbana de Barcelona, com ja ho havien fet informes oficials anteriors. El doctor Giné i Partagàs proposà una política higiènica global amb un Cos Municipal de Sanitat amb quatre comissions:

1. Higiene o Policia sanitària general
2. Higiene o Policia sanitària especial, amb competències de control sobre la prostitució.
3. De Medicina administrativa i Demografia sanitària.
4. Assistència domiciliària.

D'aquesta manera, es pretenia, primer, mantenir les responsabilitats que ja tenia el Cos Mèdic municipal en els àmbits dels primers auxilis, l'estadística sanitària, l'assessorament oficial i la Junta de Sanitat. Segon, es tractava de crear un cos facultatiu d'estudi de les causes de la insalubritat i dels mitjans per combatre'ls. Calia, per tant, una Comissió municipal d'Higiene i una altra d'assistència mèdica benèfica que actués amb eficiència i continuïtat.

Pel que fa al control de la potabilitat de l'aigua, el doctor Giné atorgava aquesta funció a la comissió encarregada de la Higiene General, juntament amb la inspecció de la salubritat de nombrosos àmbits urbans com ara dels habitatges, els establiments industrials i comercials, els municipals, les vies públiques, els mercats, els dedicats a espectacles o els cementiris. Segons Roca i Rosell, aquesta proposta del doctor Giné, tot i que força desconeguda, dissenyava les línies bàsiques que seguiria la política municipal de salut pública a Barcelona. Entre els anys 1889 i 1891 té lloc la reordenació definitiva dels serveis higiènics i sanitaris municipals. El 2 de febrer de 1889 l'Ajuntament aprova un servei d'Higiene especial, dirigit pel doctor Giné, qui dimiteix del seu càrrec exactament un any més tard. El 13 de març de 1890 la Comissió de Sanitat municipal acorda establir per al el Cos mèdic municipal les següents funcions:

1. Assistència domiciliària.
2. Higiene especial.
3. L'Institut d'Higiene Pràctica s'encarregaria de la inspecció d'establiments exposats a les infeccions o causants de focus infecciosos: escoles, vaqueries, safareigs...
4. Laboratori microbiològic, microgràfic i d'anàlisis químiques.

A partir del 28 de març de 1890 té lloc la principal crisi que el Laboratori havia tingut fins aleshores. El doctor Ferran es desautoritzat fins i tot per alguns col·legues del laboratori en les seves

¹⁶⁶ ROCA I ROSELL, Antoni: "La higiene urbana com a objectiu: notes sobre la història de l'Institut municipal de la Salut (1891-1936)", dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS, 1991, pàg. 75-82.

pràctiques d'inoculació del virus diftèric. Més tard ho seria també respecte del seu mètode antiràbic. Al mes de juny es reorganitzat definitivament el Cos mèdic. Segons la reforma proposada pel doctor Robert tindria quatre seccions:

1. Secció d'assistència mèdica i policia sanitària, de la qual seria responsable el doctor Turró, veterinari municipal i bacteriòleg.
2. Institut Pràctic d'Higiene
3. Institut bacteriològic, dins el qual s'integrava el Laboratori amb els doctors Ferran i Claramunt com a únics facultatius qualificats.
4. Higiene especial.

Un cop consolidat el Laboratori municipal, s'encarregà de l'estudi científic microbiològic dels brots infecciosos detectats. Tanmateix havia de procurar l'aplicació dels mitjans per fer front a la malaltia. Aquesta institució, pionera a Espanya, constava ja el 1895 de laboratori general, gabinet per a inoculacions, laboratori d'histologia i laboratori químic i d'anàlisi. Precisament aquest darrer fou ideat per a encarregar-se, entre altres competències, del control de la potabilitat de les aigües¹⁶⁷. Malgrat la consolidació orgànica dins el conjunt dels serveis sanitaris i higiènics municipals barcelonins, el Laboratori tingué una activitat força discreta després de 1891. Les seves funcions efectives es limitaren a les tasques de vacunació i investigació microbiològica i anà perdent pes fins la següent remodelació de personal i d'orientació el 1906¹⁶⁸.

¹⁶⁷ ROCA I ROCA (1895), pàg. 248-249. Veure també per a una relació detallada dels serveis prestats pel Cos Mèdic Municipal, l'*Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1902. El servei número 7 de la secció tercera (Laboratori Microbiològic Municipal) consistia en analitzar i estudiar les aigües, l'aire, el sòl i el subsòl de Barcelona.

¹⁶⁸ GRABULEDA (2003), pàg. 368.

"Estudiando las circunstancias que reúne Barcelona, se observa la posibilidad y conveniencia de implantar en ella el mencionado sistema de circulación continua, pues científica y económicamente es un problema de fácil resolución el de dotarla de un abundante volumen de agua así para los servicios públicos como para los privados, teniéndose con ello á mano un gran agente de saneamiento y limpieza"

PERE GARCÍA FARIA (1886) ¹

IV

EL SERVEI D'AIGUA A BARCELONA EN ELS ANYS DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL

En temps de l'Exposició Universal de 1888, al llarg de la dècada dels anys vuitanta i inicis dels noranta, s'aniran produint tot un seguit de circumstàncies que combinadament tingueren efectes decisius sobre el futur del servei d'aigua a Barcelona i les seves rodalies. Alguns factors respongueren a la pròpia dinàmica interna de l'àmbit barceloní i d'altres foren fruit d'influències espanyoles i europees. En alguns casos eren representatius d'una llargues tendències; en ocasions es tractà més aviat de situacions conjunturals. Fos d'una manera o d'altra, les condicions en les quals es desenvolupava l'abastament d'aigua fins els anys 1880-81 havien canviat força el 1891-92. En aquests anys es va començar a configurar el nou escenari que marcaria les línies bàsiques del proveïment hidrològic al pla de Barcelona en les quatre dècades següents.

Dins el context general barceloní en un procés expansiu més ràpid que en les dècades anteriors i caracteritzat pels plantejaments socials i polítics conservadors que s'han vist al capítol primer, en aquests anys es poden distingir tres línies bàsiques en les transformacions del paper jugat per l'element "abastament d'aigua". En primer lloc, s'evidencien determinats factors que permeten veure un major grau d'implicació de l'Ajuntament de Barcelona en la lluita per millorar l'estat sanitari de la ciutat. Tal i com s'ha comprovat al capítol anterior, l'epidèmia de còlera de 1885 va suposar un revulsiu en la consciència dels barcelonins respecte de l'estat sanitari de la ciutat i especialment del seus serveis de clavegueram i

¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Dictamen previo de la Comisión designada para el estudio de la evacuación de inmundicias y saneamiento del subsuelo de Barcelona emitido por la Subcomisión designada al efecto (...)*, Barcelona, Est. Tipo-litográfico de los Suc. de N. Ramírez y Cía., 1886, pàg. 194. García Faria fou el secretari d'aquesta comissió i, de fet, s'encarregà de la redacció de les conclusions, el text de les quals s'edità el 1886.

d'abastament d'aigua. L'Exposició de 1888, amb la voluntat política de modernització i intervenció urbanística que manifestà, va oferir un marc favorable per als plantejaments de projectes higienistes. L'any 1891 van veure la llum algunes realitzacions concretes fruit del procés engegat als vuitanta. Així, es poden destacar l'aprovació del projecte de clavegueram de García Faria, d'unes noves ordenances municipals, amb referències explícites a les condicions de la distribució d'aigua, i de l'Institut Municipal d'Higiene, que havia de vetllar, entre altres responsabilitats, per la potabilitat de les aigües consumides a Barcelona.

En segon lloc, els sistemes d'abastament es desenvoluparen i transformaren ràpidament. El servei municipal d'aigua intentà respondre al creixement de la ciutat, a les necessitats generades per l'ampliació dels serveis urbans analitzats al capítol tercer i a la competència privada amb la recerca de nous cabals i amb la construcció d'una nova infraestructura, l'aqüeducte Alt de Montcada. Es tractava de superar les limitacions de l'aqüeducte Baix de Montcada, principal sistema municipal d'abastament des de 1826². Pel seu cantó, l'abastament privat fou protagonitzat per la fundació de la Societat General d'Aigües de Barcelona (SGAB) el 1882 i el posterior procés de consolidació i de concentració empresarial que aquesta companyia experimentà de tal manera que ja a mitjans dels noranta va integrar la major part de les altres empreses de subministrament que havien operat a Barcelona fins aleshores.

1

TOMB CAP A L'INTERVENCIONISME MUNICIPAL

Al llarg dels anys vuitanta i a començaments dels noranta es produí gradualment un canvi en l'estat d'opinió d'amplis cercles burgesos barcelonins propers al discurs higienista. De l'atenció superficial o la indiferència per les condicions de vida de les classes populars i per l'estat higiènic de la ciutat, es passà a la seva denúncia i a la demanda de mesures concretes de solució als poders públics i, especialment, a l'Ajuntament de Barcelona. Al costat d'altres mesures de control social, a Barcelona apareixia el sanejament higiènic de la ciutat com a factor imprescindible per a l'estabilitat social anhelada per la burgesia. La reforma de la xarxa del clavegueram i la millora del servei d'abastament d'aigua esdevingueren dos factors claus d'aquest procés.

Com s'ha vist en el capítol segon, l'Ajuntament de Barcelona havia realitzat abans dels anys vuitanta una tasca molt limitada i força ineficaç per tal de millorar la higiene pública de la ciutat. Tot i que, com ja s'ha apuntat, els sectors més preparats de l'higienisme sistematitzaren de manera rigorosa les deficiències de la ciutat en aquest àmbit, en aquesta dècada a la pràctica la situació no millorà de manera apreciable. Sí foren uns anys en els quals es van produir les condicions de gestació de projectes de sanejament que veieren la llum a inicis de la dècada dels noranta i aquests projectes van definir les línies d'actuació municipal al respecte al llarg de bona part del període 1888-1929.

² Aquestes limitacions han estat esmentades al capítol segon. Per a més detalls, veure MARTÍN PASCUAL, Manel: *El Rec Comtal, 1822-1879. La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana, 1999, cap. 3.

1.1

NOVA SENSIBILITAT ENVERS
LA HIGIENITZACIÓ DE LA CIUTAT

La creació de serveis municipals dedicats a la sanitat i la higiene públiques que l'Ajuntament de Barcelona començà a impulsar a les dues darreres dècades del segle XIX³ fou en bona part la resposta a la pressió que l'augment de la tensió social, l'empitjorament de les taxes demogràfiques i la por de la burgesia al record del Sexenni, a la radicalització obrera i al contagi de les epidèmies havia exercit sobre les autoritats municipals i els cercles socials que representaven. Així ho indiquen diversos autors com és el cas de Carme Massana⁴, Horacio Capel o Mercè Tatjer. Aquests dos darrers argumenten, a més, que Barcelona es trobava a la darrera dècada del segle XIX en plena transició de la fase de ciutat liberal, amb una molt escassa presència del poders públics i del progrés tecnològics en la construcció de la urbs, a la fase neotècnica o postliberal, caracteritzada per un major grau d'intervenció política i per l'aplicació de solucions tècniques avançades en l'urbanisme i els serveis urbans⁵.

Por al contagi i a la revolució

Entre els testimonis de l'època, un cop més el doctor Giné i Partagàs n'ofereix arguments pel que fa al paper de la higiene urbana com a mecanisme de prevenció contra el radicalisme revolucionari. Al seu *Curso Elemental de Higiene* amb un discurs que no devia ser gaire diferent del mantingut pels sectors burgesos més progressistes entre una i dues dècades més tard ja es podia llegir en ple Sexenni revolucionari⁶:

"No se puede desconocer que ya es hora de dar a los hijos del trabajo la participación que les corresponde en el festín social: el cuarto estado pide justicia; ¿no sería mejor no esperar a que con mano airada, el mismo se la haga? Solo la higiene puede poner el fiel en la balanza en este litigio entre el capital y el trabajo"

³ A més dels relacionats més directament amb l'abastament d'aigua o els responsables del control sanitari municipal, cal fer referència a d'altres com és el cas dels centres de beneficència, els hospitals o els cementiris. Una visió més detallada sobre els serveis de sanitat i higiene municipals i els privats es pot trobar a TATJER MIR, Mercè: "L'evolució de la població de Barcelona entre el 1860 i el 1897", dins SOBREQUÉS, J., (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 134-138 i TATJER MIR, Mercè: "Evolució demogràfica", dins SOBREQUÉS, J., (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 96-100. També a TERMES, J. - ABELLÓ, Teresa: "Estructura i vida social", dins SOBREQUÉS, J., (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 133-134.

⁴ La creació d'aquesta mena de serveis municipals "No cal veure-la deslligada, tampoc, de la influència dels higienistes sobre l'estat d'opinió de la burgesia barcelonina, que veia la ciutat assolada periòdicament per les epidèmies que s'estenien també —encara que amb menys virulència— als habitatges de la burgesia". MASSANA (1985), pàg. 36.

⁵ CAPEL-TATJER (1991), pàg. 31 i 64. Des del punt de vista més estrictament econòmic o de desenvolupament urbà, aquesta fase de transició assenyalada per aquests autors es pot relacionar amb la ciutat d'infraestructura "colonial", teoritzada per Gómez Ordóñez i Solà Morales. En qualsevol cas, ambdós punts de vista coincideixen en destacar un clar canvi de tendència en l'evolució de les infraestructures i els serveis urbans de Barcelona a partir de la dècada dels vuitanta del segle XIX. A l'apartat del primer capítol dedicat a l'actuació urbanística general de l'Ajuntament de Barcelona apareix també una descripció de l'impuls que el municipi donà a l'ordenació de la ciutat en temps de l'Exposició Universal de 1888.

⁶ GINÉ I PARTAGÀS (1871), pàg. 144

Respecte de la necessitat de millorar la higiene privada de l'habitatge obrer com a forma de preservar la higiene pública general i, per tant, com a sistema de defensa davant el perill de contagi de malalties provocades per la misèria proletària, Giné aporta les següents reflexions⁷:

" Siquiera por egoísmo y cediendo al instinto de su propia conservación, ya que no se interesan en esto los sentimientos filantrópicos, ¿no debieran los ricos convencerse de la necesidad de dotar al industrial, á quien tanto deben, de un domicilio cómodo, limpio y barato? La miseria y la necesidad no matan solo á los pobres; su radio de acción trasciende á la vecindad que ni piensa sino en procurarse comodidades, y su influjo mismo nunca es más pernicioso que cuando quisieran las clases acomodadas hallarse rodeadas de condiciones higiénicas, esto es, durante el fúnebre reinado de las epidemias"

Una altra cara d'aquest polièdric "egoisme burgès" apareix en les argumentacions que acompanyen la tasca de diagnòstic i de definició de les solucions aplicables a les deficiències sanitàries de Barcelona que porten a terme altres destacats partidaris de l'opció higienitzadora de la ciutat. Per a Pere García Faria les causes del lamentable estat d'insalubritat que patia la ciutat i de la pèrdua de posicions dins el conjunt europeu calia cercar-les en la "*preferencia que otras poblaciones dan á los trabajos y obras de higienización que aquí se relegan á la mera fase de proyecto y muchas veces al olvido*"⁸. De l'estat generalitzat d'insalubritat provocada per l'efecte de l'amuntegament a Barcelona, García Faria assenyalava com a responsables als propietaris urbans de la ciutat i a la inhibició dels poders públics. A Ciutat Vella als defectes constructius dels habitatges calia afegir la misèria que obligava als inquilins a rellogar habitacions i augmentar així la densitat d'ocupació. A l'Eixample el falsejament del projecte Cerdà i les infraccions comeses pels propietaris contra les Ordenances Municipals provocaven indesitjables situacions d'insalubritat. En conseqüència, la intervenció urbanística dels poders públics en l'àmbit del sistema de sanejament era un dels elements clau per tal de fer front a la catastròfica situació demogràfica i sanitària de Barcelona. El mateix punt de vista defensava el doctor Robert i Yarzabal a la seva intervenció en el Congrés de Ciències Mèdiques de 1888 quan destacava el paper que havia de jugar l'administració pública. Fins al moment impotent, calia que legislés un cos normatiu coherent i eficaç d'higienització de les ciutats⁹.

Al capítol primer d'aquesta recerca ja s'ha indicat com els avenços urbanitzadors generals a Barcelona al llarg del període estudiat foren producte de la dialèctica entre factors dinamitzadors i obstacles. Ja s'ha vist també com entre els darrers s'ha de destacar de manera especial la defensa dels seus interessos que el poderós col·lectiu de propietaris urbans exercia. En aquest sentit, la crítica de García Faria referida a aquesta mena d'"egoisme burgès" es podia fer extensiva al conjunt de la ordenació urbanística de Barcelona i no només al sanejament i la higienització o l'abastament d'aigua. D'altra banda, la relativa passivitat municipal o la manca d'iniciatives urbanístiques fou una actitud que s'ha pogut copsar per al conjunt del període d'interès d'aquesta recerca i que es pot detectar igualment en l'etapa concreta que ara ens interessa en aquest capítol.

⁷ GINÉ I PARTAGÀS (1871), pàg. 18

⁸ Un decebut GARCÍA FARIA pel retard en l'execució del seu projecte de sanejament, confessava respecte de l'estat sanitari barceloní que "*El ánimo se entristece al considerarlo y al ver cuánta es la ignorancia y abandono de nuestro país*" GARCÍA FARIA (1895), pàg. 18-24.

⁹ CUCURULL (1988), pàg. 542

Una conjuntura política favorable

El que a continuació s'intentarà és determinar per quins motius als anys vuitanta l'Ajuntament de Barcelona inicia un canvi en la seva tradicional línia d'ortodòxia liberal de mínima intervenció en l'ordenació de la ciutat. A més del context general estructural que vivia la ciutat, analitzat al capítol primer, i dels factors higiènics i de manca de salubritat que ja s'han anat exposant en l'anterior, no es poden deixar de banda les condicions polítiques concretes que influïren en el salt cap a un major intervencionisme municipal en matèria de sanejament a la dècada de l'Exposició Universal.

Dins de l'àmbit espanyol, la línia d'actuació política dels governs conservadors en matèria de sanejament i higienització urbana es va centrar preferentment en l'atenció a la beneficència. La seva ideologia d'arrel catòlica i la preocupació per l'estalvi pressupostari motivaven la manca de volada dels seus projectes en aquest terreny. Els govern liberals mantingueren, per contra, una trajectòria més procliu a les reformes sanitàries i al desenvolupament de polítiques municipals d'higienització urbana. D'aquesta manera, es pretenia combatre la supermortalitat i el malestar social. A més, aquestes actuacions es trobaven en consonància amb les tendències científiques higienistes que afavorien els intercanvis comercials ja que no basaven la lluita contra les malalties en l'aïllacionisme. Finalment, les reivindicacions de reformes higièniques urbanes enllaçaven amb la tradició progressista que culminà amb el Sexenni.

Tot i que les partides majors eren les de beneficència, l'esforç pressupostari del conjunt de l'estat en matèria social anà augmentant progressivament al llarg de la dècada i des de 1883-1884 ho va fer de manera sistemàtica, més acusada en els anys de govern liberal¹⁰. Aquest impuls d'atenció a les qüestions socials observat en el finançament es pot veure també reflectit de manera destacada en la creació de la Comissió de Reformes Socials a finals de 1883, a càrrec del govern Posada Herrera¹¹. Després del parèntesi conservador de 1884 -1885, el pacte del Pardo permet l'accés dels liberals al govern. S'inicia així, l'anomenat "parlament llarg de Sagasta" des de 1885 fins a 1890 i aquest cinc anys són d'una excepcional estabilitat dins el conjunt del període de la Restauració. La fecunda tasca legislativa liberal permeté articular l'edifici polític restauracionista en la seva forma definitiva a partir de lleis com la d'associacions o la del sufragi universal i ampliar les bases socials del dinastisme amb la col·laboració dels sectors possibilistes del republicanisme i amb la superació del perill de pronunciaments de signe progressista¹².

En aquest marc, l'actuació dels ajuntaments, encara que sotmesos a les directrius i l'evolució dels interessos polítics estatals, tingué als anys vuitanta un camp d'actuació més ampli i el de Barcelona l'aprofità de manera particular. Els anys de governs liberals, 1881-1883 i 1885-1890 coincidiren pràcticament amb els consistoris barcelonins presidits per l'alcalde Francesc de Paula Rius i Taulet (1881-

¹⁰ GRABULEDA (2003), pàg. 334-348

¹¹ Més detalls sobre la Comissió de Reformas Sociales a BUJ BUJ (2002) i a PALACIO MORENA, Juan Ignacio: *La Institucionalización de la Reforma social en España (1883-1924). La Comisión y el Instituto de Reformas Sociales*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1988

¹² CARASA, Pedro: "La restauración monárquica (1875-1902)", dins BAHAMONDE, Angel, (Coord.), *Historia de España, siglo XX, 1875-1939*, Madrid, Cátedra, 2000

1884 i 1885-1889)¹³. La tendència política integradora i pragmàtica de Rius, alfonsí convençut, i del grup articulad al seu voltant, fou plenament liberal. Es mostrà, però, capaç de sumar aportacions situades a la seva dreta i la seva esquerra. Una ideologia comuna amalgamava el conjunt: el barcelonisme, la voluntat de convertir Barcelona en una ciutat cosmopolita.

L'excepcionalitat dels consistoris de Rius i Taulet respon segurament a la conjunció simultània de diversos factors. D'una banda, la necessitat de donar resposta al creixement urbà, a les greus mancances higièniques i sanitàries de la ciutat i a la pressió social que la crisi econòmica de la primera meitat de la dècada havia desencadenat¹⁴. D'altra, la favorable conjuntura política espanyola i la capacitat d'integració de tendències diverses que en el terreny barceloní mostraren les autoritats municipals. Tot plegat permeté articular algunes respostes als desafiaments que Barcelona tenia plantejats.

La política seguida per Rius i Taulet d'utilitzar criteris de sostenibilitat pressupostària a llarg termini, finançant inversions importants a base d'emprèstits, i el gust pels gestos simbòlics va fer de l'Exposició Universal de 1888 la seva realització emblemàtica. Si bé el conjunt de reformes urbanes associades a la celebració de l'Exposició assolí un abast més aviat limitat i gens consensuat pels autors que s'han ocupat del tema¹⁵, l'esdeveniment esdevingué un èxit polític indiscutible. Des de dos punts de vista. El reforçament dels lligams entre les elits ciutadanes barcelonines i el règim alfonsí, primera¹⁶. La combinació de progressisme cosmopolita i culte a les tradicions històriques catalanes, segona. En conjunt, es podien veure identificats els partits dinàstics, però també el liberalisme d'esquerra que lluità contra la centralització política i administrativa a mitjans del XIX i els precedents del catalanisme i el republicanisme que triomfarà el 1901¹⁷.

Malgrat que els projectes de sanejament urbà que s'iniciaren en aquells moments no van ser vinculats directament a l'exposició, si van néixer en el context favorable que s'acaba de descriure per a la segona meitat dels anys vuitanta. Barcelona adquiria cap el 1888 un nou paper com a ciutat cosmopolita oberta a innovacions europees que, a més, aconseguia començar a ordenar el seu creixement seguint unes pautes aplaudides per diversos sectors econòmics, socials i polítics barcelonins i amb el vist i plau del règim espanyol. Més encara, la importància de l'Exposició per a l'assoliment de Barcelona com a ciutat amb un caire europeu i de gran metròpolis fou àmpliament reconeguda pels contemporanis. Fins i

¹³ Rius i Taulet ja havia presidit el consistori barceloní des del primer de febrer de 1872 fins a la proclamació de la Primera república. Tanmateix, havia repetit entre el cop d'estat de Pavia el 1874 fins el de Martínez Campos. En el primer període conservador de la Restauració fou parlamentari a les Corts.

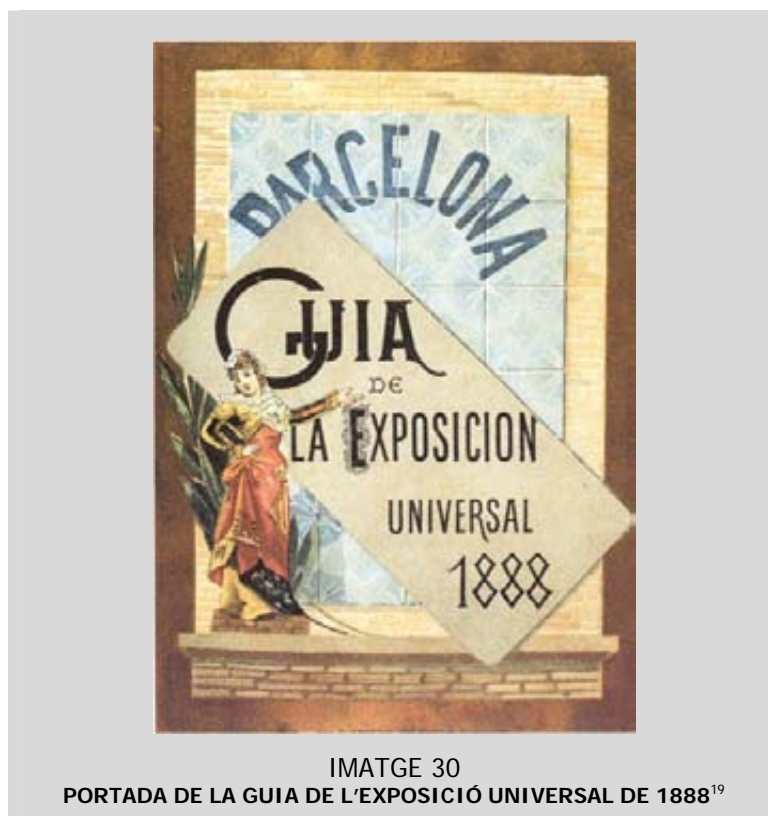
¹⁴ A propòsit del paper desenvolupat pels metges en els consistoris barcelonins de la Restauració anteriors a 1901, Cèlia Cañellas i Rosa Torán assenyalen el seu protagonisme en la definició de les infraestructures higiènic-sanitàries que necessitava la ciutat: "Involucrats en les polèmiques higienistes de l'època i en les intrigues per a l'organització dels serveis municipals que havien d'atendre les demandes socials en la mesura que la massificació urbana i el perill d'agitació popular feien caducs els plantejaments de la beneficència religiosa i el paternalisme burgès". CAÑELLAS-TORÁN (1996), pàg. 164-167.

¹⁵ Veure, entre altres, les aportacions de BUSQUETS, Joan: *Barcelona. Evolución urbanística de una ciudad compacta*, Madrid, Mapfre, 1992, pàg. 137-138, d'ANGUERA, Pere: "L'exposició Universal de Barcelona del 1888", dins RIQUER, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 190-191, de GUÀRDIA I BASSOLS, Jaume: "Estructura urbana", dins SOBREQÜÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 81. o de GUARDIA, Manuel - GARCIA ESPUCHE, Albert: "1888 y 1929. "Dos exposiciones, una sola ambición", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992

¹⁶ CAÑELLAS, Cèlia – TORÁN, Rosa: *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 20.

¹⁷ GRAU – NADAL (1997), pàg. 6-7. De fet, les posicions crítiques amb l'Exposició foren minoritàries i procedents de diversos sectors ideològics. Entre les veus més destacades la de Valentí Almirall al, front de Centre Català i la de Mañé i Flaqué dels de les pàgines del "Diario de Barcelona".

tot, aquest argument va ser utilitzat en els debats que a l'entorn del projecte agregacionista barceloní mantingué l'Ajuntament de Gràcia, precisament el capdavanter de la defensa dels drets dels pobles del Pla de Barcelona enfront de les pretensions expansionistes barcelonines. Des d'una perspectiva favorable a la incorporació a la ciutat, el regidor gracienc Derch va explicar amb data 1 de març de 1889¹⁸: *"que com motivo de la Exposición Universal y de las importantísimas mejoras que se han llevado a efecto en la capital, Barcelona ha adquirido una importancia extraordinaria que unida a las visitas hechas por el Jefe del Estado y el del Gobierno los cuales han tenido ocasión de enterarse personalmente de los más pequeños detalles, debía este Ayuntamiento tenerlo muy en cuenta"*.

A les alçades de la dècada dels vuitanta, algunes de les necessitats sanitàries a les que calia respondre eren la consolidació del Cos Mèdic municipal i l'articulació dels serveis sanitaris públics, en primer lloc. En segon i no menys transcendental, el nou clavegueram i l'abastament d'aigua. Tanmateix es mostrà la voluntat de no descuidar l'assistència i el sanejaments domiciliaris. En consonància amb el conjunt del liberal-fusionisme espanyol, els consistoris presidits per Rius i Taulet van establir com a prioritat el reformisme urbà i li van donar una dimensió que havia d'englobar no només la ciutat d'aleshores sinó el conjunt del Pla de Barcelona, dins una explícita voluntat agregacionista sobre les poblacions de les rodalies. És sota mandat de Rius i Taulet que la ciutat rep els majors impulsos urbanitzadors projectats amb una òptica global, en el sentit de continuació de la idea de ciutat iniciada

¹⁸ ACTES DEL PLE MUNICIPAL 1889, 139 v-149. Arxiu Municipal del Districte de Gràcia. Citat per GRAU- NADAL (1991), pàg. 382

¹⁹ SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 315

per Ildefons Cerdà²⁰. Així, no és estrany que els projectes de sanejament i higienització exposats pel pare de l'Eixample tornessin a trobar ressò per primer cop en molts anys a l'Ajuntament de la ciutat.

Aquesta revifada "barcelonista" de l'ordenació urbana no fou, però, pas totalment exclusiva dels ajuntaments liberals de Rius i Taulet. Per sobre de les orientacions polítiques de les dues alternatives dinàstiques, la necessitat d'intervenció dels poders públics en l'accelerat creixement que des de tots els àmbits experimentava Barcelona aleshores havia de ser una urgència comuna amb els sectors conservadors; una altra cosa foren les prioritats a l'hora de fer front a les diverses necessitats de sanejament detectades. De fet, la tasca portada a terme per la subcomissió municipal autora del *Dictamen previ* i la constitució definitiva del Cos mèdic Municipal ja reflecteixen una òptica amb volada pel que fa als serveis higiènics i de sanejament. Ben es cert que aquestes iniciatives impulsades al si del consistori presidit pel conservador Joan Coll i Pujol, es produïren, com ja s'ha vist, en plena epidèmia de còlera i que aquestes dramàtiques circumstàncies resultarien determinants per a foragitar la tradicionalment lenta i poruga acció municipal²¹. També és pràcticament segur que les propostes desenvolupades en aquells moments no eren sinó la continuïtat o l'accelerada posada en marxa de projectes o d'idees anteriors.

El primer acord de constitució del Cos mèdic data del 20 de gener de 1884, quan encara era alcalde Rius i Taulet; sota mandat de Coll i Pujol es consolidà i reordenà el projecte inicial a ritme de la urgència que imposava la pressió colèrica. Pel que fa al *Dictamen previ*, reflecteix en certa mesura idees que ja s'han vist com a pròpies del projectes com els d'Ildefons Cerdà o el del pla Baixeres de reforma interior i que García Faria i alguns dels seus col·laboradors en la redacció del *Dictamen* devien compartir adaptades a les circumstàncies de la Barcelona dels anys vuitanta. Sent tot això cert, no s'ha de deixar de banda que és en el curs d'un govern municipal conservador en el que s'explicita i aprova per primer cop el programa d'acció municipal en matèria de sanejament i d'abastament d'aigua que posteriorment, amb més o menys fidelitat i eficàcia, seria seguit per successius consistoris barcelonins amb majories liberals, conservadores, republicanes o regionalistes.

Així, doncs, al conjunt de la dècada dels vuitanta s'hauria produït una activitat municipal força més significativa que a les immediatament anteriors pel que fa a la política urbanística d'higienització i sanejament de la ciutat. Deixant de banda allò que es refereix a les mesures estrictament sanitàries a l'entorn del Cos mèdic municipal, la font que permet analitzar amb més detall i de manera més sistemàtica el projectes inicials inspiradors d'aquesta política és un cop més el *Dictamen previ*.

²⁰ GRAU-NADAL (1997), pàg. 6 i 72.

²¹ Coll i Pujol és alcalde en diverses ocasions de 1884 a 1909. El mandat que ara interessa es produeix des del 29 de juliol de 1884 fins el 14 de desembre de 1885. En consonància perfecta amb l'evolució política espanyola, l'alcaldia de Coll i Pujol, juntament amb la d'Albert Faura i Aranyó, ocupen l'interval conservador en mig dels dos períodes liberals, representats a Barcelona per Rius i Taulet. Tanmateix, el mandat de Coll i Pujol coincideix amb els efectes del còlera a Barcelona. AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989., pàg. 213.

La ciutat orgànica

A més d'assenyalar amb precisió i fermesa les deficiències que el sistema de sanejament i d'abastament d'aigua de Barcelona presentava a mitjans de la dècada dels vuitanta, al *Dictamen previo* es proposaven futures línies d'actuació municipal en aquests àmbits des d'un punt de vista global dels problemes detectats i amb una perspectiva territorial que abastava el conjunt del pla de Barcelona. Tot partint de la ja coneguda i persistent idea de comparar els serveis urbans amb el metabolisme orgànic del cos humà o dels animals superiors²², bàsicament es projectava la millora conjunta de l'amuntegament de Ciutat Vella, de la xarxa de clavegueram i de l'abastament d'aigua. En definitiva, es tractava de posar en pràctica un tipus d'urbanisme basat en els que es consideraven a l'època els tres agents higienitzadors fonamentals: aire, llum i aigua.

A judici de la subcomissió, la reforma de la urbanització del casc antic era imprescindible per tal de solucionar el greu problema higiènic que representava la densificació de la zona i les inhumanes condicions dels seus habitatges. A més, els nous vials havien de permetre la substitució del clavegueram existent per una nova xarxa de galeries connectades a la resta de la ciutat (pàg. 192 i 198) i per on haurien de passar també les conduccions dels altres serveis com era el cas del proveïment d'aigua o de gas, tot actualitzant la vella idea de Cerdà.

La major part de les pàgines dedicades a les propostes de futur en el *Dictamen previo* es centraven en el plantejament global i els detalls tècnics que la nova xarxa de sanejament urbà havia de tenir. El principal supòsit era l'adopció del sistema de circulació o de cicle continu -el *tout a l'égout* ja recomanat per Cerdà- com el que s'adaptava millor a les condicions i possibilitats de Barcelona (pàg. 193). L'aplicació del nou sistema implicava l'extensió de la xarxa de galeries al conjunt de les poblacions del pla de Barcelona, ja que, a judici de la subcomissió, la construcció de xarxes locals aïllades era absurda. A aquest respecte, es recordava la idea inicial del pla d'Eixample de ciutat extensa més enllà dels límits del terme municipal barceloní (pàg. 196-197). S'ha de tenir present que a la dècada dels vuitanta el pla de Barcelona es trobava en ple procés agregacionista, tot i que no culminà en una primera fase fins el 1897.

Dins de les especificacions tècniques del nou sistema de clavegueram, es dedica una atenció especial a tres àmbits: els problemes d'organització de la totalitat de la xarxa, els detalls constructius de les galeries i la destinació que havien de tenir les immundícies evacuades²³. El sistema d'evacuació

²² "(...) Indicaremos cual sea el desideratum que puede esperarse respecto al saneamiento de todos los servicios urbanos, los cuales se hallan íntimamente relacionados con el de evacuación de inmundicias, de igual suerte que lo estan entre sí los distintos órganos del cuerpo humano" DICTAMEN PREVIO, pàg. 191. Aquesta mena de comparació, molt present en els plantejaments higienistes, ja s'ha trobat en l'apartat dedicat a analitzar el pla d'urbanització del subsòl ideat per Ildefons Cerdà com a complement de la urbanització de superfície que era l'Eixample. Dècades més tard del 1885, encara es present en documents tècnics referits als sistemes de sanejament i de proveïment d'aigua: "Las grandes ciudades, á semejanza de los seres organizados del reino animal, están provistas de un sistema circulatorio en que las canalizaciones del agua potable por una parte, y las cloacas por otra constituyen las dos partes fundamentales, correspondiendo exactamente la primera á la red arterial y la segunda á la red venosa". AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" (AECB), 1903 "Obras en el subsuelo", pàg. 296.

²³ El primer punt havia de ser abordat tenint en compte les característiques topogràfiques de l'àmplia àrea afectada i dividint-la en dues zones est i oest per tal de preveure les pendents necessàries amb l'objecte de facilitar la circulació de les matèries abocades a les galeries (pàg. 194-195). Els detalls constructius reberen un tractament força detallat (pàg. 204-208). La secció de les galeries havia de ser de 1,80 per 1,60 m per tal de permetre el pas de les brigades de manteniment i la instal·lació de les conduccions de les

proposat havia d'evitar continuar contaminant el subsòl barceloní. Per tant, calia que les nombroses fosses sèptiques fossin substituïdes per la connexió dels habitatges a la xarxa de clavegueram i calia evitar també el consum de l'aigua de pou, im potable per les filtracions dels dipòsits d'immundícies. La subcomissió considerava tolerable l'ús dels pous destinats a proveir necessitats industrials, ja que l'aigua utilitzada no es destinava directament al consum humà de boca.

Arribats a aquest punt, s'ha d'analitzar el paper que es destinava a l'abastament d'aigua en el nou sistema d'higienització urbana de Barcelona. El punt de partida era que el sistema de circulació continua no era possible sense disposar d'un considerable volum d'aigua. Era imprescindible tant pel que fa als habitatges, per tal de servir de via de dissolució i de mobilitat de les matèries evacuades dins de les conduccions, com pel que respecta a la neteja periòdica de la xarxa general de clavegueram. De la centralitat que ocupava el proveïment hidrològic dona idea el fet que les tres primeres conclusions del *Dictamen previo* eren les referides a l'abastament d'aigua i al volum necessari per atendre els serveis públics i les necessitats domèstiques.

Al respecte, es feien dos precisions generals. El volum d'aigua necessari, primera, i el sistema tècnic d'abastament, després. Pel que fa al primer aspecte, la subcomissió calculava que el total del cabal necessari era de 200 litres per habitant i dia, dels quals com a mínim 150 s'havien de dedicar a serveis públics: 80 abocats directament al clavegueram i 70 per a la resta dels serveis. 60 litres d'aigua potable havien de ser destinats al proveïment domèstic (pàg. 217). Respecte de les característiques tècniques que el nou abastament havia de seguir s'especifica que "*el agua debería elevarse y distribuirse á la población por medio de conducciones forzadas*" (pàg. 203); és a dir, a pressió i impulsió mecànica. Amb la qual cosa les conduccions d'aigua rodada com era el cas del servei municipal de Montcada havien de desaparèixer.

La reforma de l'abastament d'aigua havia d'anar directament vinculada a la construcció de la nova xarxa de clavegueram. Així s'indicava molt clarament a la quarta conclusió (217):

"Es de urgente necesidad la redacción de un proyecto de alcantarillado que sirva para evacuar las inmundicias y aguas pluviales del llano de Barcelona. Y al mismo tiempo el estudio de los medios necesarios y convenientes para dar realización práctica á las tres precedentes conclusiones" [referides al proveïment d'aigua].

La subcomissió també suggeria com es podien obtenir els cabals necessaris per arribar al volum desitjat, tot i que en aquest terreny la redacció no es massa concreta i el to és més d'esperança que de convicció. Es proposen diversos sistemes que es poden agrupar en els següents:

1. Millora del servei municipal d'abastament d'aigua.
 - Reforma del servei municipal de Montcada. Era imprescindible evitar la pèrdua d'aigua a l'interior de les galeries de captació de les mines i a la conducció de l'aqüeducte baix de Montcada. A més, per a explotar convenientment els pous municipals de Montcada, calia construir-hi dipòsits de regulació del cabal. L'aigua sobrant del regatge del Rec Comtal i del Canal de la Infanta al Llobregat es podia utilitzar per a la neteja del nou clavegueram.

xarxes tècniques. Amb la base oval, havien de disposar de dues andanes laterals. Calia assegurar la ventilació aèria per a evitar acumulacions miasmàtiques i la xarxa general havia de ser independent de les particulars dels habitatges. Amb especial interès es desenvolupava al *Dictamen previo* l'explicació del destí que tindrien les matèries fecals un cop allunyades de la ciutat (pàg. 209-210). Es tractava de dessecar les immundícies i obtenir adobs que serien destinats a fertilitzar 3.000 noves hectàrees de regatge que es podrien crear a la conca baixa del Llobregat un cop sanejat i drenat convenientment el delta.

- Construcció d'una instal·lació municipal especial per atendre el conjunt dels serveis públics, tot aprofitant les aigües subterrànies acumulades a la desembocadura dels rius Besòs i Llobregat. L'abundància dels cabals disponibles en aquells indrets i la seva disponibilitat lliure d'explotacions anteriors i reclamacions de tercers afectats feien aconsellable adoptar aquesta solució.
2. Ampliació del servei ofert per les companyies privades d'abastament.
- El cabal potencialment explotable per aquestes empreses era molt important, com ja s'ha vist a l'apartat anterior d'aquests capítol. A judici de la subcomissió si s'abaratís el preu de l'aigua augmentaria el consum. Tanmateix, el preu es podria reduir si les empreses es fusionessin i es racionalitzessin les despeses de distribució, ara repetides a raó del número de companyies competidores.
 - Al *Dictamen previo* s'expressava l'esperança que nous projectes en tràmit d'aprovació completessin l'oferta procedent del mercat privat: "*También puede ocurrir que se realice alguno de los proyectos que hoy se hallan pendientes de la superior aprobación*" (pàg. 203)
3. Utilització de l'aigua del mar.
- Per a la neteja del clavegueram. Tot i així, la subcomissió es fa ressò de la polèmica existent entre els higienistes a propòsit de la idoneïtat de l'ús de l'aigua de mar pel perill que deien comportava d'accentuar la producció de miasmes.

A més dels dubtes que la subcomissió deixa veure pel to i les expressions utilitzades sobre la viabilitat de les seves propostes relatives a l'abastament d'aigua, altres elements més objectius permeten concloure com darrera de la redacció del *Dictamen previo* els seus autors eren plenament conscients de les dificultats. I aquestes dificultats són en realitat precisament les que es presentaven al propi Ajuntament en el moment de voler intervenir en el servei d'abastament d'aigua.

En primer lloc, una part dels nous recursos hídrics que s'esperaven obtenir depenien de factor aliens a les possibilitats d'actuació municipal. Així, l'acord amb les Juntes del Rec Comtal i del Canal de la Infanta per a aprofitar l'aigua sobrant dels respectius regadius amb l'objecte de netejar els clavegueram. La pròpia al·lusió a l'ús de l'aigua de mar amb el mateix propòsit ja deixa veure la improbabilitat de la primera alternativa. La reducció del preu del servei ofert per les companyies depenia de l'evolució del complex mercat de l'aigua barceloní. Les noves propostes d'abastament privat havien d'esperar l'autorització del Ministeri de Foment, un cop resoltes la munió de reclamacions de tercers afectats per les explotacions projectades.

Al *Dictamen previo* es suggeria que el finançament dels projectes municipals d'abastament havien de formar part del conjunt del nou sistema de sanejament. Les obres principals haurien de ser executades d'una sola vegada. Per a fer front a les despeses generades es podien considerar dues alternatives. Carregar les dues terceres parts als propietaris dels immobles connectats a les xarxes i el terç restant correria a càrrec de l'Ajuntament. Era el sistema seguit a ciutats com Madrid. En altres urbs s'havien emès emprèstits o s'havien aplicat impostos especials. Considerant la tradició i la situació financera de l'Ajuntament de Barcelona i la seva política precedent d'atenció als serveis públics, propostes com aquestes devien resultar problemàtiques i, per tant, realitzables només a llarg termini. Així ho indica la mateixa subcomissió (pàg. 193): "*Todas las reformas indicadas no pueden plantearse de momento; pero la Excma. Corporación municipal podría iniciar su estudio y tenerlas presentes en todos los instantes, recordando que el saneamiento de la ciudad, es el más noble de los ideales que pueden guiar á su gestión administrativa*".

D'altra banda, en diversos apartats del *Dictamen previo* apareixen referències a la possible oposició que les reformes suggerides podien despertar entre el col·lectiu de propietaris urbans de Barcelona. Per aquest motiu, s'insistia en que els projectes de sanejament i d'abastament d'aigua havien de ser incorporats a les noves Ordenances municipals. Partint de la constatació que les publicades el 28 de març de 1857 ja eren obsoletes per a ordenar el creixement barceloní i gestionar els serveis municipals, la subcomissió afirmava que "*urge la publicación de nuevas Ordenanzas municipales*". En elles s'havien d'incloure els preceptes referits a sanejament i higienització. S'aportava l'exemple de Madrid, a on s'havien aprovat les noves ordenances amb data de 6 de febrer de 1884. En el sentit que ara interessa, la incorporació a les Ordenances dels principis rectoris del nou sistema de sanejament havia de significar establir determinades normes que els propietaris urbans haurien de complir. Destaca, especialment, la proposta de convertir en obligatòria la dotació dels habitatges amb 60 litres per cada habitant i dia i el suggeriment de les sancions en cas d'incompliment (pàg. 200):

"juzgamos que debe considerársela como obligatoria para todos los propietarios de los predios urbanos, y si por una errada interpretación de los principios liberales distinta de la que les dan los países que merecen llevar tal nombre (y en los cuales no se tolera que un individuo llegue á menospreciar los salvadores preceptos de la higiene hasta hallarse rodeado de una suciedad, inmundicia é infección tal, que puedan afectar á la salud de sus semejantes), no se quisiera chocar con la opinión vulgar de los propietarios que, alentados por un móvil mezquino y egoísta, prefieran lucrar aunque sea a costa de la salud de sus inquilinos, entonces el Municipio podría votar un arbitrio equivalente al valor de esa agua, imponiéndole á todos los que de ella carezcan, ya sea en el concepto de que usan de la pública que posee la Corporación que administra los destinos de la ciudad, ó también en concepto de multa por cometer una transgresión de los preceptos de higiene pública"

A continuació d'una declaració com aquesta²⁴, s'aportaven exemples de comissions científiques franceses que havien recomanat la mateixa obligació per als propietaris de dotar els seus immobles amb els cabals mínims establerts com a imprescindibles. Així, la Comissió d'habitacions insalubres de Bordeus de 1882, la de París de 1861 i el Congrés Internacional d'Higiene de París de 1878. Segons els autors del Dictamen, a Gran Bretanya el desenvolupat esperit cívic d'aquell país no feia necessari el recurs coercitiu i les cases angleses ja eren convenientment dotades amb l'aigua necessària.

En conclusió, ja a mitjans dels anys vuitanta, l'Ajuntament de Barcelona aprovà un programa de reformes de sanejament de la ciutat comparable amb altres aplicats a ciutats europees. El creixement accelerat barceloní feia cada vegada més urgent la seva posada en pràctica. A més, la conjuntura política era favorable al plantejament d'aquesta mena de solucions. Una altra cosa era el desenvolupament concret i l'execució dels projectes de millora i les resistències de tota mena amb que es podrien trobar.

²⁴ Justament al final de l'apartat dedicat a l'abastament d'aigua s'insistia de nou en la mateixa idea d'aplicar la obligatorietat del sanejament i la coerció en cas d'incompliment. I es tornava a aportar l'exemple de països com Anglaterra, Suïssa, Bèlgica, Itàlia i França, sobre els quals s'afirmava que la seva tradició liberal estava molt més arrelada i a on s'arribava a aplicar fins i tot la llei d'expropiació forçosa "*á los inmuebles que puedan poner en peligro la salud pública*" (pàg. 102).

1.2

L'APARADOR DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL I LA
POLÍTICA MUNICIPAL DE SANEJAMENT

En consonància amb el programa aprovat que figurava al *Dictamen previo*, el consistori desenvolupà a finals dels vuitanta i començaments de la dècada següent disposicions normatives i projectes directament relacionats amb el futur de l'abastament d'aigua a la ciutat. Pel que interessa en aquesta recerca, es tracta de tres àmbits dinamitzats el mateix any 1891. Fou el primer, el projecte de nou sistema d'abastament municipal d'aigua basat en la construcció de l'anomenat aqüeducte Alt de Montcada, per contraposició al vell aqüeducte Baix, inaugurat el 1826. Les noves ordenances municipals, el segon. Tercer, el projecte d'urbanització del subsòl de Pere García Faria. En aquest marc, la voluntat d'adequació en el terreny higiènic urbà als paràmetres europeus tingué en l'Exposició Universal de 1888 al mateix temps un obstacle i un aparador privilegiat. L'ús simbòlic i contradictori que es fa de l'aigua en aquesta exposició és un element prou destacat com per a ser tingut en compte.

L'Exposició de 1888 no tingué rellevància internacional i no es mostraren les innovacions més destacades de la tècnica de l'època en tractar-se d'una mostra organitzada per una ciutat perifèrica dins el capitalisme europeu. A més, les contradiccions entre el triomfalisme oficial i les crítiques vicissituds patides en el procés de preparació i organització de l'exposició van estar a punt de fer inviable l'esdeveniment. Tot i així, la importància a nivell espanyol i català fou força apreciable i l'impacte sobre la pròpia ciutat va resultar significatiu des de diversos punts de vista²⁵.

La idea de celebrar exposicions de productes industrials i de construir un palau d'exposicions al parc de la Ciutadella ja tenia tradició a Barcelona quan Enrique Serrano Casanova, cap d'un grup empresarial amb experiència en representar Espanya en altres exposicions europees, presentà el seu projecte el març de 1886. El consistori barceloní, presidit per Rius i Taulet, l'aprovà el mes de juny. Anteriorment, Serrano Casanova havia obtingut una resposta negativa de l'Ajuntament conservador de Coll i Pujol. La idea del nou projecte consistia en celebrar el 1888 una mostra de tecnologia industrial a imitació d'altres exposicions de ciutats menors com era el cas de Frankfurt (1881), de Bordeus (1882), d'Amsterdam (1883) o de Niza (1884). Inicialment, el projecte havia de ser íntegrament fruit de la iniciativa privada i era concebut com a negoci empresarial. Un cop obtinguda l'aprovació municipal, es constituí una Junta Directiva amb destacades personalitats de la societat barcelonina com Duran i Bas, Josep Maria Nadal o Romà Macaya. Joan Pujol era el President i Serrano Casanova exercia de secretari. L'alcalde Rius i Taulet figurava com a president honorari.

²⁵ Les valoracions generals que apareixen a continuació sobre l'Exposició i les circumstàncies de la seva preparació, així com el ventall de realitzacions urbanístiques associades a l'aconteixement han estat tretes de BUSQUETS, Joan: *Barcelona. Evolució urbanística de una ciudad compacta*, Madrid, Mapfre, 1992, pàg. 137-138, d'ANGUERA, Pere: "L'exposició Universal de Barcelona del 1888", dins RIQUER, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 190-191, de GUÀRDIA I BASSOLS, Jaume: "Estructura urbana", dins SOBREQÜÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 81, de GUARDIA, Manuel - GARCIA ESPUCHE, Albert: "1888 y 1929. Dos exposiciones, una sola ambición", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992 i de JULIAN, Inmaculada: *L'urbanisme a Barcelona entre dues exposicions (1888-1929)*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, 1988, pàg. 87-89.

Al llarg de 1886 el projecte començà a presentar serioses deficiències i el 1887 el grup empresarial que el recolzava es va declarar en bancarrota. A més, la planificació d'edificis singulars prevista per a acollir l'exposició al parc de la Ciutadella era contradictòria amb el pla urbanístic del recinte, que ja portava en construcció des de 1872²⁶. Així, a un any de la inauguració, el projecte d'exposició es trobava en un carreró sense sortida. L'Ajuntament de Barcelona assumí la responsabilitat de treure endavant el projecte i el convertí en qüestió prioritària. Segons la interpretació de Manuel Guardia i Albert García Espuche, l'èxit a darrera hora de l'exposició va ser degut a diversos factors. En primer lloc, la desvinculació del certamen del projecte general anterior del parc de la Ciutadella, canvi d'orientació representat per la nova direcció de les obres a càrrec de l'arquitecte Elies Rogent. En segon lloc, el fet d'haver evitat la dependència de tècnics i materials estrangers. Tercer, convertir l'exposició en una mostra de les noves tendències arquitectòniques modernistes.

IMATGE 31
VISTA AÈREA DEL RECINTE DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE 1888²⁷

²⁶ El seu director des de 1873 i autor del projecte d'ordenació del parc, Josep Fontseré i Mestre, protestà enèrgicament contra la iniciativa presentada per Serrano Casanova. L'Ajuntament reafirmà la seva posició favorable a l'exposició el 18 de juny de 1886 i el 30 del mateix mes fou destituït Fontseré en ser acusat de malversació de fons. Un seguiment força detallat de la gènesi del parc de la Ciutadella i la participació de Josep Fontseré es pot consultar a GRAU, Ramon - LÓPEZ GUALLAR, Marina: "La gènesi del Parc de la Ciutadella: projectes, concurs municipal i obra de Josep Fontseré i Mestre (1868-85)", dins AA.DD.: *El Pla de Barcelona i la seva història*, Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, La Magrana, 1984. També és interessant la consulta de FLORENSA FERRER, Adolfo: "José Fontseré y el parque de la Ciutadella", dins *Miscelánea Fontseré*, Barcelona, Gustavo Gili, 1961

²⁷ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum I. De l'Exposició Universal a Solidaritat Catalana 1888/1907. Edicions 62, Barcelona, 1991, pàg. 32. Es pot apreciar amb tota claretat el llac, la "font màgica" amb forma quadrada i a continuació el brollador de la SGAB, circular, just davant del palau de la Indústria.

Altres elements clau van ser, d'una banda, el recolzament del govern liberal espanyol, de la pròpia corona i dels nuclis socials i econòmics dirigents de Barcelona i, d'una altra, la voluntat municipal de limitar la incidència urbanística de l'exposició a l'àmbit concret del parc de la Ciutadella o a la simple continuïtat dels projectes ja iniciats anteriorment. Pel que fa al primer aspecte, a més del vist i plau personal de la Regent i de Sagasta, Rius i Taulet aconseguí constituir un Comitè Organitzador, presidit per ell mateix, amb el més il·lustres membres de l'élite social i financera de Barcelona: el banquer Manuel Girona, comissari reial, l'armador i banquer Claudi López Bru i l'industrial Josep Ferrer i Vidal. En formava part també el jurista Manuel Duran i Bas i Elies Rogent, com arquitecte responsable de les obres del recinte.

Pel que fa a la segona qüestió, es deixaren de banda i s'ajornaren els grans projectes de millora estructural de la ciutat com els relatius a la reforma del sanejament i de l'abastament d'aigua. Aquest fou un dels principals arguments dels crítics amb l'exposició²⁸. Es continuava amb la política d'eliminació de barreres del creixement accelerat que vivia la ciutat i de potenciació dels sectors centrals. Les millores es concentraren en aspectes més superficials, menys complicats de resoldre o ja encetats dins de tendències establertes en els anys passats. Així, la millora dels enllaços ferroviaris amb l'eliminació de l'estació de Martorell o l'acceleració de la construcció del mercat d'Hostafrancs, l'arranjament de les rodalies del parc com la prolongació del passeig de Sant Joan, del passeig de Colom i del portal de la Pau o del passeig de Sant Joan. Altres indrets emblemàtics de la ciutat foren objecte d'una especial atenció: la Gran Via, la plaça de Catalunya o la Rambla de Catalunya amb la definitiva canalització i soterrament de la riera d'en Malla, obra ja reclamada des d'una dècada abans per Call i Franqueza, entre altres. A més, es realitzaren intervencions puntuals valorades com a signe de monumentalitat, modernitat i cosmopolitisme en els sectors privilegiats de l'Eixample central i del casc antic: reforma d'edificis oficials, nova pavimentació, estatuària urbana, enjardinaments a la plaça Urquinaona, a la de Tatuà o la plaça Universitat, mobiliari urbà (fanals, fonts, urinaris, quioscos de venda de premsa...), millora de l'enllumenat a gas i electrificació del passeig de Colom i de les Rambles.

Tot i la improvisació i la superficialitat de les millores²⁹, Barcelona havia reforçat la confiança que en ella tenien les seves classes dirigents i la seva voluntat de lideratge i capitalitat, "urbanitat" i "progrés" molt per sobre del nivell de ciutat provincial que li corresponia dins de l'estructura política i territorial espanyola. La pròpia urgència de les reformes empreses, un cop finalitzades en el límit del temps previst, reafirmà l'èxit aconseguit. A més, els poders municipals barcelonins aconseguiren un protagonisme inèdit fins aleshores, en substituir el paper que li hauria correspost a l'estat, absent com a administració pública organitzadora. Una síntesi d'aquest punt de vista és aportat pel publicista Josep Mª Serrate a l'òrgan de premsa de la burgesia barcelonina proteccionista, el "Diario Mercantil", el 1888³⁰:

"(...) aunque la gran capital catalana viene hace 30 años en incesante progreso y engrandecimiento; no reunía condiciones aceptables para recibir al mundo entero; no tenía esa especial característica que distingue los

²⁸ Veure GUÀRDIA I BASSOLS (1994), pàg. 82.

²⁹ "Según cronistas de la época, el desconcierto de obras inacabadas y el desasosiego por acabar como fuera hacían que Barcelona pareciese una ciudad de "lunáticos", BUSQUETS (1992), pàg. 135. Aquest mateix autor recull problemes que es van presentar a darrera hora: la vaga dels treballadors de les obres el desembre de 1887 o la permanència sota jurisdicció militar d'alguns edificis procedents de l'antiga ciutadella com fou el cas del Palau del governador.

³⁰ ESTUDIOS COMPLETOS SOBRE LA EXPOSICIÓN UNIVERSAL CELEBRADA EN BARCELONA EN EL AÑO 1888 PUBLICADOS EN EL DIARIO MERCANTIL, Barcelona, Imprenta del Diario Mercantil, 1888, pàg. XXXI.

grandes modernos centros del mundo. Era de suprema necesidad prepararla para recibir todas las civilizaciones, todos los pueblos y razas, todas las actividades y hasta todas las extravagancias... y Barcelona realizó un milagro, y sus obreros llevaron a cabo una leyenda de las mil i una noches; y las autoridades, rompieron rancias rutinas y los opulentos prestaron su apoyo y la Industria y el Comercio secundaron y entre todos se hizo el milagro de convertir una población en la que faltaba todo, en un inmenso centro en que todo existía, en una capital á la moderna en que nada ha faltado, para que hoy pueda codearse con las mas cultas y hermosas de Europa"

L'ambient en el moment de la clausura el 9 de desembre de 1888 era "d'exaltació i èxit", en opinió de Josep Termes qui afegeix³¹: "En certa manera podem dir que l'Exposició no fou gran cosa però significà l'obertura de Barcelona a Europa, la seva carta de presentació davant del món europeu i americà desenvolupat com a ciutat industrial i moderna que també començava a ser cosmopolita".

Dins d'aquest especial moment i dels valors que es volien representar a l'Exposició Universal, en relació amb el paper que es va fer jugar a l'aigua com a signe de modernitat i de progrés, cal destacar de manera molt especial tres indrets emblemàtics. El primer, el complex format per la cascada, el llac i del dipòsit d'aigües del parc de la Ciutadella; el segon la "font màgica" de l'exposició i el tercer la urbanització de la plaça de Catalunya de 1888.

IMATGE 32
CONJUNT ARQUITECTÒNIC DE LA CASCADA DEL PARC DE LA CIUTADELLA³²

La Cascada del parc de la Ciutadella fou qualificada per molts contemporanis en termes d'elogi. Josep Coroleu qui la considerava el 1887 com "la obra más fastuosa del parque. Es en suma un monumento de soberbio y teatral aspecto en cuya decoración han ostentado su ingenio y pericia varios de las más reputados escultores catalanes"³³. Rafael Tasis, en la seva descripció de la cerimònia d'inauguració de l'Exposició el 20 de maig

³¹ TERMES, J., "De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)", dins P. VILAR (Dtor), *Història de Catalunya*, vol. VI, Barcelona, Edicions 62, 1990, pàg. 140.

³² SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, pàg. 337

³³ COROLEU, José: *Barcelona y sus alrededores. Guía Histórica, descriptiva y estadística del Forastero*, Barcelona, Jaime Seix Editor, 1887, pàg. 60-61

de 1888 afirma que un cop pronunciats els parlaments de l'alcalde Rius i Tauler, de Manuel Girona, com a comissari de la corona, i del cap del govern, Sagasta, "a peu, la Reina i els convidats passaren a recórrer tots els palaus i pavellons i a admirar les novetats que oferia el Parc, entre les quals destacava la monumental cascada"³⁴. Josep Roca i Roca³⁵ ofereix una detallada descripció de la cascada del parc i dels grups escultòrics que la guarnien:

"Precedida de una gran plaza y adosada al angulo (NE) formado por la avenida de los Alamos y la de los Olmos se levanta la monumental Cascada. Presenta un cuerpo central de gusto griego, desplegándose á ambos lados dos espaciosas escalinatas entre las cuales se extiende una grandiosa piscina superior y otra inferior. El agua se despeña formando un vistoso juego, y de la líquida superficie de la piscina surgen elevados chorros. Grandes águilas de hierro dorado, jarrones y estatuas de piedra adornan la Cascada. La dorada Cuádriga del remate que representa la "Aurora" es de Nobas; el frontón de Pagés; los cuatro grupos de genios colocados en la parte superior son de Garrot; el grupo central "Venus y dos náyades en un carro tirado por cuatro caballos marinos" es de Vallmitjana (Venancio); los dos "Faunos" laterales son de Nobas; "Neptuno" de Fuxá; "Anfitrión" de Garrot; "Leda" del mismo Fuxá; "Dánae" de Flotats; y los cuatro colosales grifos de la parte inferior de Atché. Las escalinatas de la Cascada conducen al piso alto, donde hay un aposento destinado á acuario. En la parte interior de la Cascada se desarrolla una sucesión de grutas revestidas de estalactitas y piedra pómez, á las cuales dan ingreso varias puertas. Las grutas estan iluminadas débilmente por tragaluces, y á través de los que corresponden al cuerpo central de la fachada se divisa la sábana de agua al despeñarse"

En realitat aquesta monumental cascada no fou construïda amb motiu de l'Exposició de 1888. La seva gestació havia estat llarga i accidentada i la seva inauguració era molt anterior. En el projecte d'urbanització per al parc de la Ciutadella, ideat per Josep Fontseré i aprovat per l'Ajuntament de Barcelona el 1872, no figurava cap monument d'aquest tipus. Posteriorment, al desembre de 1874 la Comissió municipal de la Ciutadella, probablement recollint el parer dels arquitectes Rogent, Rovira i Trias i Torras, encarregà Fontseré el projecte d'una cascada monumental. El 12 de juny de 1881 s'inaugurà, inacabada i objecte de polèmica entre l'opinió pública barcelonina.³⁶ Cal destacar que les fases decisives d'impuls de la cascada els anys 1872, 1874 i 1881 correspongueren a períodes en que l'Ajuntament de Barcelona fou presidit per Rius i Tauler. Amb motiu de l'exposició fou arranjat el sistema general de circulació intern d'aigua i s'instal·là l'aquari a la part superior. Així mateix, hi havia un restaurant anomenat "La Gruta"³⁷.

Associat a la cascada, un llac artificial recollia l'aigua procedent d'aquella. Josep Coroleu descriu amb detall aquest espai que es va voler també emblemàtic en tant que ocupava una extensa superfície destinada al fruit dels ciutadans barcelonins³⁸:

³⁴ TASIS, Rafael: *Barcelona. Imatge i història d'una ciutat*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1961, pàg. 420

³⁵ ROCA I ROCA (1895), pàg. 57-58

³⁶ Segons el *Diario de Barcelona* es tractava d'una "obra levantada porque sí en unos jardines a medio hacer, que importa de seguro un gasto en desproporción con el presupuesto total" i que evidenciava "un afán de boato bastante más censurable en cuanto por lo visto se ha luchado y se lucha en su realización con no escasas dificultades económicas". La referència d'aquesta nota de premsa i les vicissituds de la cascada des de 1874 procedeixen de GRAU, Ramon - LÓPEZ GUALLAR, Marina: "La gènesi del Parc de la Ciutadella: projectes, concurs municipal i obra de Josep Fontseré i Mestre (1868-85)", dins AA.DD.: *El Pla de Barcelona i la seva història*, Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, La Magrana, 1984, pàg. 454 i GRAU-NADAL (1997), pàg. 72. D'altra banda, la cascada fou mol criticada també per que s'inspirava massa fidelment en la del Palau Longchamps de Marsella, obra d'Espèrandieu realitzada entre 1862 i 1869. Veure FLORENSA (1991), pàg. 181 i GRAU, R. - LÓPEZ, M.: *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona, 1988, pàg. 260-261.

³⁷ GARRUT, J.M.: *L'Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona; delegació de cultura de l'Ajuntament de Barcelona (Col·lecció Duran i Sanpere, 3), 1976, pàg. 30

³⁸ COROLEU (1887), pàg. 61.

"El agua de la cascada, serpentando por un canal que sirvió de pretexto para construir varios puentes rústicos, desagua en un lago al que dan pistoresco aspecto las rocas que hacen de veces de baranda, cubiertas de hiedra, helechos y otras plantas silvestres. En sus orillas abundan los sauces. En el lago hay una lancha, varios cisnes y una clamorosa colección de patos. Tiene también una isla arbolada con álamos blancos y decorada con cuatro esfinges de Nobas, á la que se pasa por un caprichoso puente rústico".

Com en el cas de la cascada, el llac era molt anterior a l'Exposició. Segons Florensa³⁹ el 20 de desembre de 1874 el llac ja havia estat omplert amb aigua de Montcada per primer cop. Aquest fet permet plantejar una qüestió d'interès. Es tracta de la procedència de l'aigua que proveïa el funcionament de la cascada i que després servia per a omplir el llac.

Amb motiu de la sequera viscuda a Barcelona i les seves rodalies a finals de la dècada dels setanta i de manera molt acusada el 1878, sequera que fou el detonant per a la construcció dels pous municipals de Montcada, el llac del parc fou buidat i els peixos moriren o foren traslladats⁴⁰. Es a dir, l'abastament proporcionat per l'aqüeducte Baix de Montcada tenia molts problemes per a mantenir el llac de la Ciutadella.

El 13 de juliol de 1885 es tractà al Ple de l'Ajuntament la necessitat de fer les obres necessàries per a dotar d'aigua de Montcada els jardins del Parc i per a construir tres fonts. Una a l'illa del llac, una altra a la gruta de la cascada i una tercera a la plaça de la cascada. L'import total ascendia a 4.394 ptes. En la discussió que seguí a la presentació del projecte, el regidor Fontrodona considerà innecessàries aquestes obres ja que les aigües de Montcada ja eren utilitzades per a regar el Parc. El representant de la Comissió de Foment, Cabot, replicà que el cap de Fontaneria creia convenient realitzar les obres proposades per a proveir "d'aigua bona" les fonts que es tractava de situar.

Qüestió diferent és la procedència del cabal destinat a la pròpia cascada i al llac. La resposta es troba a la tercera construcció associada a aquestes dues. En el moment de la solemne inauguració del complex el juny de 1881 la cascada disposava d'un dipòsit complementari omplert amb un mecanisme d'impulsió mecànica de l'aigua. Es tractava del dipòsit d'aigües del Parc. Josep Roca i Roca⁴¹ proporciona una descripció detallada:

"En la parte exterior, con fachada en la calle Sicilia se levanta un robusto edificio cuadrado (62 m de lado) flanqueado por cuatro macizas torres y sostenido por fuertes machones interpolados en los muros. Es el depósito de aguas del Parque. El piso bajo y el principal utilizanse per a Asilo nocturno y Asilo de Pobres; la parte superior presenta un vasto aljibe abierto, capaz para 12.000 metros cúbicos y rodeado de una galería desde la cual se goza de excelentes vistas. En el centro del aljibe se eleva un depósito superior de hierro de 600 metros cúbicos de cabida: un abundante pozo contiguo proporciona el agua elevándola una poderosa bomba movida por una máquina de vapor horizontal de 40 caballos de fuerza. El agua de este depósito alimenta la cascada, el lago, los surtidores y las bocas de riego del Parque"

Coroleu⁴² proporciona una descripció pràcticament idèntica. En el moment de l'Exposició de 1888 cascada i parc eren alimentats amb aigua subterrània procedent del pou immediat i el mecanisme de la cascada podia funcionar gràcies a la pressió que aportava la bomba d'extracció i el dipòsit elevat, ja

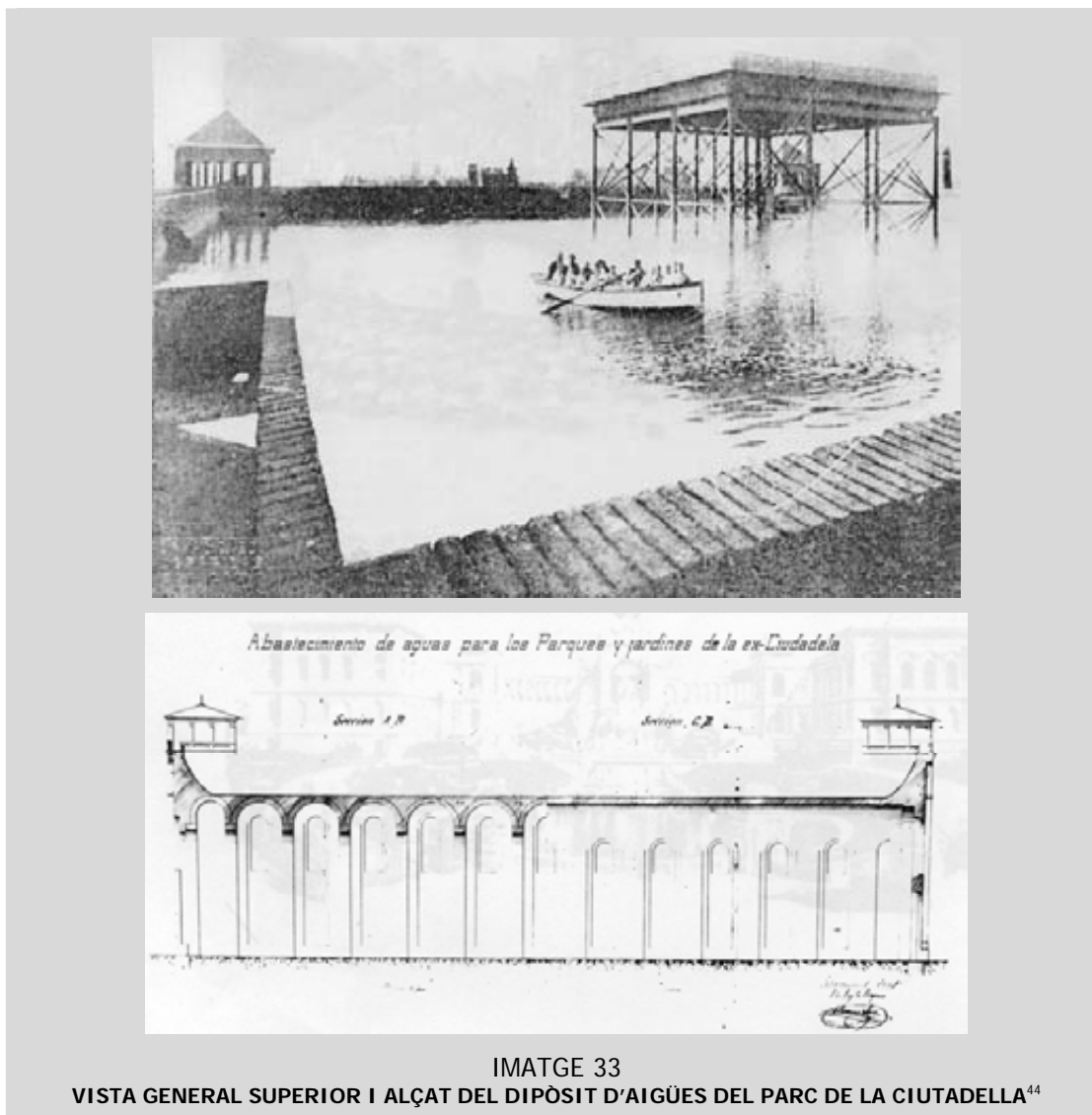
³⁹ FLORENSA (1961), pàg. 181.

⁴⁰ Ídem nota anterior.

⁴¹ ROCA I ROCA (1895) pàg. 59.

⁴² COROLEU (1887) pàg. 62.

construït en el moment d'inaugurar la cascada el 1881⁴³. Així, doncs, si les dades trobades al respecte no són errades o excessivament incompletes, el 1888 l'aigua destinada a usos ornamentals de la cascada i del llac del recinte de l'exposició procedia del pou del carrer Sicília i l'aigua de boca per a les fonts de consum humà era proveïda per l'aqüeducte Baix de Montcada.

IMATGE 33

VISTA GENERAL SUPERIOR I ALÇAT DEL DIPOSIT D'AIGÜES DEL PARC DE LA CIUTADELLA⁴⁴

El segon indret emblemàtic de l'Exposició amb l'aigua com a protagonista fou l'anomenada Font Màgica⁴⁵. Molt menys coneguda actualment que la popular cascada o el llac, ja que no va sobreviure a

⁴³ ARRANZ, M - GRAU, R - LÓPEZ, M. *El Parc de la Ciutadella. Una visió històrica*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. L'Avenç, 1984, pàg. 55

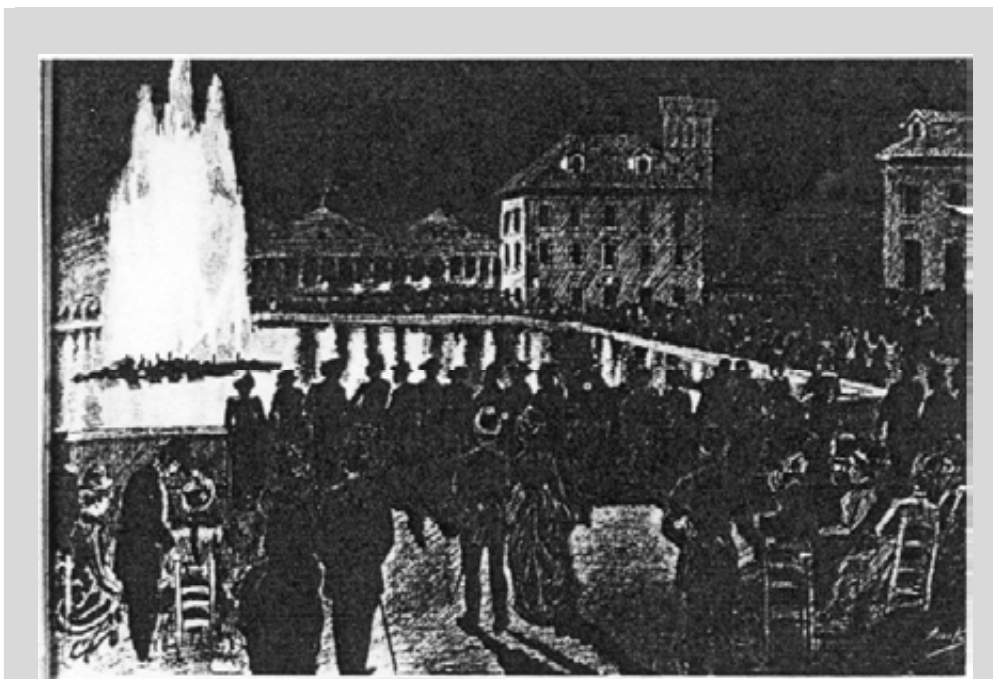
⁴⁴ ARRANZ, M - GRAU, R - LÓPEZ, M. *El Parc de la Ciutadella. Una visió històrica*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. L'Avenç, 1984

⁴⁵ Les informacions relatives a la Font Màgica procedeixen de GARRUT (1976), de HEREU I PAYET, P. – ROSELL I COLOMINA, J.: "La creació de l'exposició: crònica dels esdeveniments", dins GARCÍA, A. – GUARDIA, M. – MONCLÚS, F.J. – OYÓN, J. L., *Arquitectura i ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona, UPC, 1988 i de BARCELONA Y SUS EXPOSICIONES 1888-1929, Suplemento extraordinario de "Las Noticias", Barcelona, 19 de mayo de 1929. Les imatges 44,45 i 46 han estat tretes d'HEREU-ROSELL (1988).

l'Exposició. Es trobava, en canvi, en el punt neuràlgic del recinte de la mostra. A l'antiga Plaça d'Armes de la caserna de la Ciutadella, a on actualment s'ubica l'estany amb l'escultura *El desconsol* de Josep Llimona i Bruguera. A més, es trobava davant mateix de l'edifici principal de l'exposició amb forma de ventall, el Palau de la Indústria. Constituï una de les grans atraccions de l'Exposició i combinava un espectacular brollador amb la coloració que proporcionava un mecanisme elèctric. Mitjançant un arc voltaic i un joc de filtres, els raigs d'aigua, impulsats per una màquina de vapor, eren enllumenats i colorejats. L'obra fou realitzada per l'empresa "The Anglo-American Electric Light Corporation", sota la direcció de William Bates, en representació de la casa Jorti St. Noble. La potència d'impulsió era de 300 cavalls de vapor⁴⁶. A les nits es podien adquirir cadires per 25 cèntims per a contemplar l'espectacle de la Font Màgica, en funcionament de 21 a 23 hores, "el disparo de los fuegos artificiales la noche que los hay, y oír la música"⁴⁷

La Font Màgica fou una de les més espectaculars novetats de l'Exposició. Així ho reflecteixen diversos testimonis d'època i autors actuals. El *Diario de la Exposición* afirmava que⁴⁸:

"Lo que hace cincuenta años hubiéramos considerado don de hechiceria es hoy una realidad: la fuente mágica de gran efecto. El público acude cada noche al recinto de la Exposición para contemplar esta maravilla"

IMATGE 34
VISTA NOCTURNA DE LA "FONT MÀGICA" DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE 1888⁴⁹

⁴⁶ GARRUT (1976), pàg. 31.

⁴⁷ MÉTODO PARA VISITAR LA EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARCELONA, Barcelona, Tipografía La Academia, 1888, pàg. 5.

⁴⁸ BARCELONA Y SUS EXPOSICIONES 1888-1929

⁴⁹ GARRUT (1976)

El diari *Las Noticias* considerava la font màgica un espectacle superior a la mateixa cascada de Fontseré⁵⁰:

"(...) más interesante que el anterior espectáculo era la fuente mágica. En el centro de una inmensa plaza había un gran estanque con surtidores disimulados por pedruscos. Quince grandes tubos de cristal sobresaliendo un poco del nivel del agua y en cada uno de ellos una lámpara eléctrica producía potentes rayos de luz que, reflejados por espejos cóncavos, iluminaban fantásticamente las aguas de una rumorosa cascada"

Aquesta mena d'atraccions era costum en gairebé totes les exposicions, que seguiren el model iniciat per la Health Exhibition de South Kensington de Londres. L'autèntica novetat de la Font Màgica a Barcelona fou la il·luminació de l'aigua, i, per tant, l'aplicació de l'electricitat, en uns anys en que el coneixement que es tenia d'aquesta qüestió era força recent. Hereu i Rosell⁵¹ ho reflecteixen perfectament en relacionar la novetat d'aquesta font amb l'enllumenat amb que han estat dotats carrers importants de la ciutat:

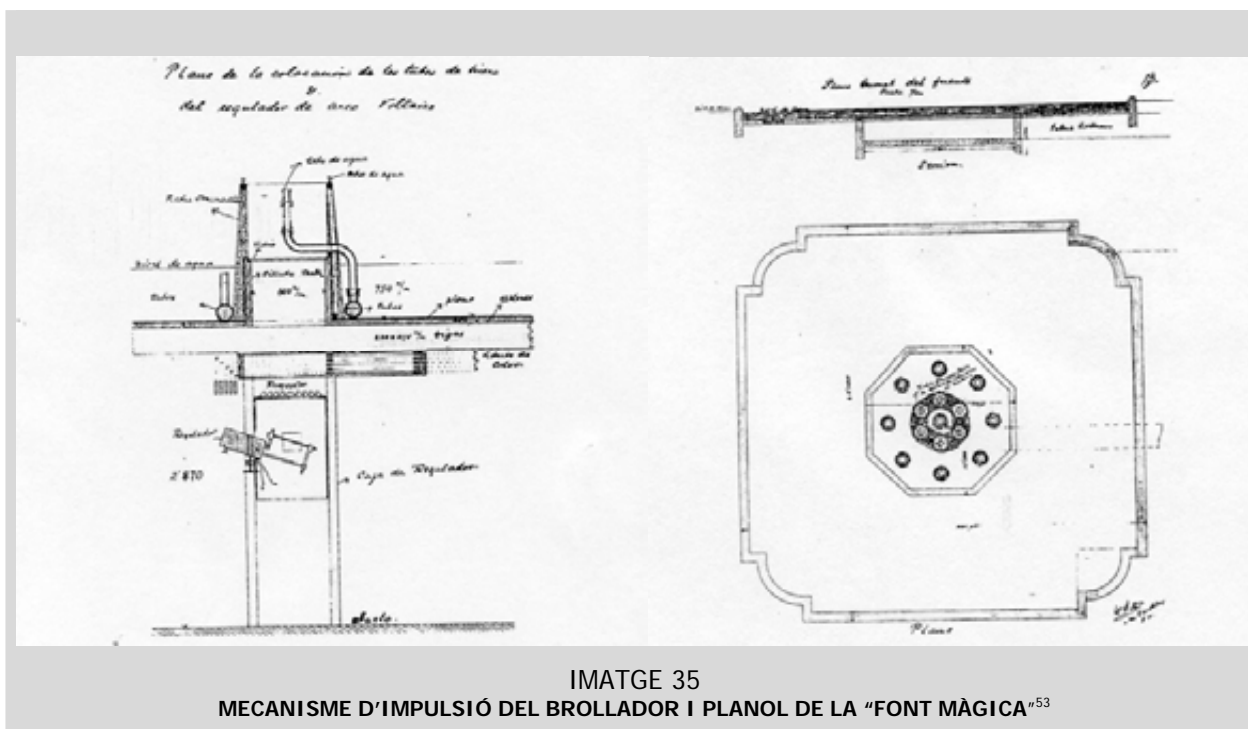
"L'especial fascinació que exercia la llum elèctrica en els eixos principals de la ciutat culminava a l'interior del recinte amb la instal·lació de les fonts lluminoses. La "Font Màgica" va ser una de les grans atraccions de l'Exposició, sinó la principal. Com havia ja succeït en altres exposicions europees, l'eficàcia d'aquest dispositiu no es reduïa a l'impacte immediat sobre els espectadors, sinó en la seva conversió en vehicle publicitari, de la mateixa manera que la resta de les innovacions que s'hi exhibien".

Tot i que l'aigua necessària per alimentar els brolladors de la Font Màgica potser procedia del mateix origen que la de la cascada i la del llac i malgrat que les fonts monumentals ja tenien una llarga tradició a Barcelona al llarg del segle XIX, la combinació d'aigua i llum proporcionava una altra dimensió a l'element líquid i el convertia en un factor innovador a la ciutat. A més, a l'extrem de l'eix principal del recinte de l'Exposició, format per la cascada, el llac, la Plaça d'Armes amb la Font Màgica i el Palau de la Indústria, just al centre de l'hemicicle que permetia l'accés a l'interior d'aquest palau, un brollador instal·lat per la Societat General d'Aigües de Barcelona servia per a exposar la capacitat d'abastament d'aigua d'aquesta empresa, principal i quasi única a Barcelona ja el 1888. Altres empreses foren presents a l'Exposició. La Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona, representada pel seu director, Xavier Camps, exposava al palau de les Ciències plànols i maqueta de la seva explotació al Poble Nou. Tanmateix, Manuel Duran i Gost, com a representant del projecte de subministrament d'aigua del Ter a Barcelona amb el canal de Sant Pere de Casserres, exposava la seva iniciativa. El mateix feia Manuel Gisbert Pujals amb els seu projecte d'abastament per a la ciutat i rodalies. A més, l'empresa Doulton i Cia., establerta a Barcelona, Londres i París, publicitava els seus aparells higiènics, lavabos i retretes. Havia estat la societat subministradora dels materials dels lavabos instal·lats als recintes de l'Exposició Universal⁵².

⁵⁰ Ídem nota anterior.

⁵¹ HEREU (1988), pàg. 164.

⁵² EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARCELONA 1888. *Catálogo general oficial*, Barcelona, Imprenta de los Sucesores de N. Ramírez y Cia., 1888, pàg. 199, 212 i 256. L'aportació de la SGAB a l'Exposició apareix dins la Classe 12 "Aguas minerales" amb el número 2058. La de Doulton i Cia. amb el número 2313 dins la classe 97 "Higiene particular i domèstica". La classe 163 "Modelos de obras públicas y sus accesorios" comprenia els expositors de Camps (núm. 3269), el de Duran i Gost (núm. 3270) i el de Gisbert (núm. 3272). El 3271 corresponia al projecte d'elevació d'aigües per a Barcelona proposat per Eduard Fontseré i Mestre.

IMATGE 35
MECANISME D'IMPULSIÓ DEL BROLLADOR I PLANOL DE LA "FONT MÀGICA"⁵³

Associada al progrés industrial i tecnològic, a la modernització de la higiene domèstica i a la iniciativa empresarial, sembla fora de dubte l'exhibició ornamental, monumental i publicitària de l'abundància i de l'abastament d'aigua com a destacat element en la imatge d'innovació i europeisme que es volia transmetre amb la mostra de 1888.

La urbanització de la plaça de Catalunya, un altre projecte que s'arrossegava des de com a mínim una dècada⁵⁴, havia estat objecte d'una especial atenció en el programa global de guarniment urbà que es portà a terme a Barcelona amb motiu de l'Exposició. L'Ajuntament projectà una font brollador monumental, la única d'aquest tipus que es construí el 1888 fora del recinte estricte de la mostra universal. La Societat General d'Aigües de Barcelona oferí el cabal necessari per a aquest nou brollador com a contribució a l'embelliment de la ciutat. Així ho manifesta el director de la Societat General, Nicolau Reculez, en escrit enviat al President de la Comissió d'Eixample amb data 5 de maig de 1888⁵⁵:

"La Sociedad General de Aguas de Barcelona, que tengo el honor de representar, deseando contribuir por su modica parte, al embellecimiento de la capital, durante la proxima Exposición Universal, ofrece por el presente, al Excmo. Ayuntamiento de proveer de agua gratis el surtidor que se esta construyendo en la plaza de Cataluña, mientras dure dicha Exposición. La misma Sociedad se encargará también del riego de la plaza de Cataluña con las mismas condiciones que tiene establecidas en sus contratos con el Ayuntamiento para las calles del Ensanche."

⁵³ HEREU (1988)

⁵⁴ Call i Franqueza ja dedicà nombroses pàgines en la seva publicació de 1878 a la urbanització de plaça de Catalunya com a emblemàtic punt d'unió de Ciutat Vella amb el nou Eixample.

⁵⁵ Arxiu General d'AGBAR. Sense contenidor.

IMATGE 36
FONT BROLLADOR DE PLAÇA DE CATALUNYA

Tres dies després, el 8 de maig, el Ple de l'Ajuntament aprovà l'adjudicació a la SGAB del subministrament d'aigua per al brollador de plaça de Catalunya⁵⁶. L'ofertament de la Societat General devia ser fruit de les gestions d'Elies Rogent, arquitecte director de les obres de l'Exposició, amb les companyies d'abastament d'aigua per tal que aquestes n'asseguessin i augmentessin el servei. A les alçades de 1888, com es podrà comprovar més endavant, l'empresa que es trobava en unes condicions privilegiades per a respondre a la demanda de Rogent era precisament la Societat General. A més, i ja fa referència a aquest aspecte el propi director de l'empresa, aquesta ja proveïa d'aigua l'Ajuntament per a serveis urbans des de 1885 i, per tant, el proveïment del brollador de plaça de Catalunya no era cap novetat. Resulta significatiu que l'aigua utilitzada per a guarnir aquesta cèntrica plaça hagués de ser proporcionada per la iniciativa privada ja que el servei municipal d'aigües no disposava ni del cabal necessari ni de les condicions de pressió i regularitat per a fer-lo servir per aquest ús concret. En realitat, és tracta de la continuació de la política municipal de cessió de serveis públics que necessitaven aigua a les companyies de subministrament. Així, el rec de carrers o dels jardins.

En definitiva, malgrat que l'aigua fou un destacat element propagandístic dels valors de modernitat i progrés que es volgueren transmetre amb l'Exposició de 1888, la mostra universal tingué una escassa incidència real sobre la reforma o la modernització de l'abastament d'aigua a Barcelona des de la responsabilitat de l'Ajuntament i tampoc des de la iniciativa privada, que es regia per factors propis del mercat privat. En uns anys que el consistori planificava modernitzar el servei hidrològic que proporcionava a la ciutat, l'exposició no provocà l'esperonament directe que calia en aquest àmbit. Com a molt, hauria despertat una més decidida consciència de la necessitat "d'europèitzar" el servei

⁵⁶ *Llibre d'actes del Ple 1888* (pàg. 418) Secció Aigües, Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona.

d'abastament, situat en un nivells molt inferiors als acceptables per a una ciutat amb pretensions de gran capital com les que Barcelona creà arran de l'èxit d'imatge de l'Exposició.

Tot i que amb efectes limitats, el còlera de 1885 i l'Exposició Universal de 1888 es poden veure com a fites del procés de definició d'una nova política hidrològica municipal. El sotrac patit el 1885 amb el còlera ja despertà l'alerta sobre l'estat sanitari de la ciutat i es veié de manera diàfana que era imprescindible millorar l'abastament d'aigua i que calia vincular-ho al projecte global d'higienització. Ara, amb motiu de l'exposició, s'havia creat una imatge de Barcelona com a ciutat que apostava per la disponibilitat d'aigua abundant i que era regida per un Ajuntament que volia fer del servei hidrològic un dels centres de la seva actuació en la modernització urbana.

Tot seguit, s'explicita en què va consistir la nova planificació municipal en matèria d'abastament hidrològic a finals dels vuitanta i inicis dels noranta. Un projecte que es pretenia havia de suposar la autèntica superació del deficient servei anterior.

L'aqüeducte Alt de Montcada

Al començar la darrera dècada del segle XIX, el servei municipal de proveïment d'aigua no era gaire diferent del vigent a les dècades anteriors. No foren sinó elements de continuïtat d'aquest sistema els arranjaments i ampliacions de les mines de Montcada, propietat de la Societat del Rec Comtal amb l'Ajuntament com un dels seus integrants; els diversos convenis signats entre el consistori i la Junta directiva i administrativa d'aquesta Societat; la construcció dels pous de Montcada el 1879 i els contractes atorgats a determinades empreses per a subministrar aigua per als diversos serveis públics que no podien ser atesos directament pel municipi. Amb una ciutat en plena expansió demogràfica i industrial, que exigia un ambiciós programa de proveïment hidrològic, el consistori no havia dedicat ni l'atenció ni els recursos necessaris. La iniciativa privada havia cobert el buit i cap a 1890 l'administració municipal no més distribuïa una part modesta de l'aigua consumida a la ciutat i sense perspectives de ser incrementada. Sobre els cabals aportats per les companyies privades l'actuació de l'Ajuntament es limitava a exercir tasques d'inspecció i tutela a través de la reglamentació municipal d'aigües, segons preveïen la Llei Municipal de 1877 i la Llei d'Aigües de 1879.

En el reglament aprovat definitivament i publicat per l'Ajuntament de Barcelona el 1882⁵⁷, a més de la obligació de les empreses d'instal·lar boques de rec i d'incendi i d'haver de sotmetre's al control de potabilitat disposat per l'Ajuntament, s'especificava a la regla primera que les empreses i particulars havien de sol·licitar la preceptiva autorització a l'Ajuntament, acompanyada dels plànols de les obres dins el terme municipal barceloní, del projecte de distribució i de la memòria explicativa de justificació de la qualitat de les aigües i de la quantitat disponible. De la regla tercera a la dotzena es detallaven els drets i els canons i les condicions que a títol de permís havien de satisfer les empreses segons el diàmetre de les conduccions i els ramals que fossin instal·lats o reparats. Segons les regles 14, 15 i 16 les obres havien

⁵⁷ AJUNTAMENT DE BARCELONA (1882): *Condiciones y reglas...*

de ser inspeccionades i supervisades per l'arquitecte municipal. De la 23 a la 27 s'especificava que les obres d'instal·lació de la xarxa, el posterior arranjamant del carrer i els possibles perjudicis causats en les canonades d'altres serveis havien de córrer a càrrec de l'empresa que sol·licitava el permís. El reglament afectava a les futures canalitzacions, però calia presentar la documentació tècnica de les ja existents, sense més intervenció municipal sobre aquestes, tot i que l'Ajuntament "*se reservaba acordar lo procedente, con arreglo á las disposiciones legales vigentes*". A la pràctica, com es veurà més endavant això va significar el manteniment de l'estat de coses que imperava fins aleshores pel que feia a les conduccions anteriors a 1882.

Un aspecte final mereix ser destacat d'aquest reglament de 1882. La regla 12 determinava que quan el municipi hagués construït galeries de serveis, les empreses d'abastament d'aigua haurien de fer passar les seves conduccions per l'interior d'aquestes. Es recuperava aquí la vella idea plantejada per Cerdà i repetidament expressada pels consistoris dels anys setanta, com en el cas de l'alcalde Manuel Girona segons s'ha pogut veure. De nou, tornaria a ser considerada en el projecte d'urbanització del subsòl de García Faria. A les alçades de 1882, però, no passava de ser un desig més o menys proper en la seva realització.

Aquest reglament de control municipal de l'abastament privat d'aigua estava fet amb un esperit d'arbitratge entre els diversos abastament oferts, tot suposant que les empreses dedicades a la conducció d'aigua serien nombroses i que competirien per la captació de nous abonats⁵⁸. No s'ha d'oblidar que en la data de la seva aprovació, el 1882, aquest semblava l'escenari futur de l'abastament d'aigua a Barcelona. Es podia esperar que el problema secular de la manca de cabals a Barcelona seria resolt atesos els projectes de les diverses societats que ja actuaven o que aspiraven a integrar-se en el mercat de l'aigua barceloní. En aquestes circumstàncies, l'actitud municipal era poc resolutiva i el pes de la tradició no intervencionista massa determinant. Ni la reforma del servei municipal d'aigua, ni la redacció de normes que reguessin amb més profunditat les condicions de l'abastament d'aigua es devien considerar mesures urgents el 1882.

Quasi una dècada més tard, eren diferents les circumstàncies que impulsaven l'Ajuntament a intervenir al respecte. Resoldre el problema del sanejament de la ciutat i millorar els serveis públics directament relacionats amb ell s'havia convertit en una prioritat inexcusable. Però això implicava, com una de les seves condicions primordials, fer front al repte de superar la ineficàcia de l'abastament municipal d'aigua. Si afegim que la competència entre companyies d'abastament s'havia transformat en un quasi monopoli de la Societat General d'Aigües de Barcelona, un cop adquirides per ella la major part de les altres empreses o en precari estat financer i tècnic la resta, es comprendrà que la tasca que es proposava emprendre el municipi havia de comptar amb la dificultat afegida i alhora amb l'estímul de la nova situació del mercat privat⁵⁹.

Els defectes del sistema municipal d'abastament d'aigua associat a l'aqüeducte Baix de Montcada ja han estat esta objecte d'una detallada atenció al capítol segon. A manera de síntesi, cal recordar que els cabals distribuïts per l'Ajuntament procedien, primer, de les mines de Montcada per un acord de 1822

⁵⁸ Aquest és també el punt de vista mantingut al respecte per ARRANZ (1998) pàg. 550-551.

⁵⁹ Veure CAPEL-TATJER (1991), pàg. 90.

amb la resta de propietaris de la Societat de les mines de Montcada i les seves aigües i, segon, dels tres pous oberts el 1879 que es feien servir quan el volum d'aigua de les mines disminuïa. L'aqüeducte baix datava de 1826 i moltes de les canalitzacions de distribució secundària dins de la ciutat eren molt anteriors. Com a conseqüència, es perdia el 50% de l'aigua captada en origen, no existien dipòsits de regulació i control, la cota de pressió màxima era de 16 m i no es podien arranjar les conduccions, ja que bona part del recorregut es feia sota edificis de l'Eixample o de Ciutat Vella⁶⁰. La migradesa dels recursos hídrics municipals propis obligava a adquirir de les companyies d'abastament l'aigua necessària per atendre tot un seguit de serveis públics urbans que, tot i la seva precarietat, es trobaven en constant expansió.

Entre 1886 i 1891, l'Ajuntament de Barcelona desenvolupà diverses iniciatives per tal d'intentar resoldre definitivament el seu deficient servei d'aigua. Es tractava d'aprofitar la totalitat dels cabals explotats per l'Ajuntament a Montcada. Això suposava construir una xarxa de canalitzacions segura que evités filtracions, millorés les seves condicions sanitàries i arribés a la ciutat amb la suficient pressió com per a fer possible la distribució al conjunt de l'Eixample i del nucli històric⁶¹. Es poden establir tres fases en aquest procés. La preocupació per l'estat dels pous de Montcada, primera. El projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada formulat pel regidor Martí i Thomas, segona. L'anomenat projecte general de l'aqüeducte Alt de Montcada de l'arquitecte municipal Pere Falqués i Urpí, tercera⁶².

Respecte de la primera iniciativa, a les sessions plenàries municipals es produïren els anys 1886, 1887 i 1888 intervencions que permeten deduir la preocupació del consistori per millorar l'eficàcia de les instal·lacions de Montcada inaugurades el 1879. A l'octubre de 1886 la maquinària elevadora dels pous de Montcada es trobava greument avariada. Les fortes avingudes de la tardor de 1886 havien causat els danys. La instal·lació no podia complir amb la seva tasca de complementar els cabals procedents de les mines de Montcada i en moments de baixada del volum explotat el dèficit es deixava notar al servei municipal ofert a la ciutat. Diversos acords del plenari al llarg de l'any 1887 van aprovar la realització d'obres de construcció de murs de defensa contra les crescudes del Besòs. El 1888 es procedeix a adquirir maquinària complementària i a noves reparacions de la sala de calderes de les bombes d'elevació⁶³. En aquest moment, s'observa una combinació d'urgència, migradesa de recursos i obstacles administratius que es pot considerar comuna a altres actuacions municipals semblants. El to de les intervencions revelava, però, l'interès per solucionar un greu problema que afecte a un servei que es conceptuava com a bàsic per a la ciutat.

⁶⁰ Aquest resum, que coincideix amb l'anàlisi propi efectuat al capítol segon, procedeix, en canvi del balanç que en fa la Comissió per a l'Abastament d'Aigua a Barcelona el 1911: AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia, 7 agost 1911, pàg. 13-15.

⁶¹ SEDÓ, Lluís A.: *Actuación de las Corporaciones Económicas en el Problema de las Aguas. Conferencia pronunciada en el Salón de Actos de la Cámara de Comercio el 29 de julio de 1912*, Barcelona, Hijos de Domingo Casanovas, 1912, pàg. 14

⁶² De les tres etapes, l'única que apareix ressenyada a la bibliografia actual, com a transcripció de la documentació d'època és la tercera. Es pot veure CONILLERA I VIVES, Pere: *L'aigua de Montcada. L'abastament municipal d'aigua a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 64-66 i VOLTES BOU 1967, 111-112. Pel que fa a les font de consulta d'època més accessibles, veure: COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 13-35, SEDÓ (1912), pàg. 15 i AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Moncada*, Servicio Municipal de las aguas de Moncada. Urbanización y obras. Sección 6ª (Aguas), noviembre 1917, pàg. 17, 19, 30 i següents.

⁶³ *Libre d'actes del Ple* 1886 (2 d'octubre, pàg. 444), 1887 (28 de gener, 17 de febrer, 11 i 19 de juliol i 3 de desembre) i 1888 (3 de novembre, pàg. 739). Secció Aigües

L'aprovació de les obres de construcció del murs de defensa de la instal·lació elevadora es va produir després d'una apassionada intervenció que el regidor Cabot, president de la Comissió de Foment, efectuà a la sessió del 19 de juliol de 1887 com a resposta a l'objecció del regidor Mirambell qui criticava que l'adjudicació de les obres no fos treta a subhasta quan el total del pressupost era de 3.499 ptes. Després d'argumentar que les obres es referien a dos murs diferents que per separat no costarien més de 2.000 ptes. cadascú i, per tant, les obres no havien de sortir a subhasta, Cabot finalitzava resumint les seves argumentacions: *" Que además existía una razon poderosísima para no demorar más tiempo las obras que se proponen y era de que urgía proceder á aquellas inmediatamente si deseaban evitarse gravísimos peligros y perjuicios de consideración en el caso de repetirse las fuertes avenidas que han originado los desperfectos ocurridos y si ahora pueden reponerse con un gasto relativamente pequeño, en el caso de aplazarse la reparación podrá ascender el presupuesto a sumas considerables, aparte de los peligros y perjuicios que podrían originarse. Si el pleno quiere la subasta la Comisión de Fomento no se opone, pero no se responsabiliza de la demora"*

La proposició de la Comissió de Foment en el sentit de començar immediatament les obres sense procedir a subhastar-les va ser aprovada amb l'únic vot en contra del regidor Mirambell. Era evident que els arguments pressupostaris i l'al·lusió als perills i perjudicis que podia ocasionar la manca d'aigua feia reaccionar el ple municipal de manera quasi unànime. Probablement, les deficiències continuades del servei i el record de la recent epidèmia de 1885 tingueren molt a veure.

En aquest ambient de sensibilització municipal envers la problemàtica de l'abastament d'aigua es desenvolupà el projecte impulsat per Martí i Thomas⁶⁴. La primera referència que es pot trobar en les sessions plenàries del consistori al respecte data també del 19 de juliol de 1887 i es relaciona amb la discussió a l'entorn de l'explotació municipal de Montcada. No n'hi havia prou amb arranjar les instal·lacions dels pous, si no es podia fer arribar l'aigua a Barcelona amb les condicions de pressió suficients, aquella instal·lació era força ineficaç. En aquest sentit es pronuncià el regidor Fontrodona⁶⁵ en una pregunta adreçada a la Comissió de Foment⁶⁶:

"que tan celosa se mostraba siempre de los intereses y mejoras de Barcelona, se habia echado en olvido el proyecto de elevación de las aguas de Moncada, que tantos beneficios habia de reportar á la ciudad, y cuyo proyecto databa del año 1881, faltando tan solo cumplimentar el acuerdo que ya habia recaído en sentido favorable"

La resposta del president de la Comissió, Cabot, reflectia amb fidelitat la política municipal a les alçades del 1887 i en quin ordre es situava l'abastament d'aigua⁶⁷:

"La Comisión de Fomento se hallaba constantemente ocupada en todos los asuntos de reconocida importancia para la mejora de Barcelona dedicando especial atención al proyecto de Reforma y á la Exposición Universal"

⁶⁴ Segons CALL Y FRANQUEZA, 124-125, el mateix regidor ja havia proposat una millora semblant el 1866. El projecte de 1887 vindria, per tant, a recuperar el d'aleshores.

⁶⁵ Ignasi Fontrodona era representant del partit Conservador, liderat a Barcelona per Planas i Casals.

⁶⁶ *Llibre d'actes del Ple* 1887 (19 de juliol, pàg. 308v). Secció Aigües

⁶⁷ *Llibre d'actes del Ple* 1887 (19 de juliol, pàg. 308b-309). Secció Aigües

no dejando por eso en olvido la elevación de aguas de Montcada, de cual proyecto tenía la satisfacción de decir que muy en breve vería el Sr. Fontrodona plenamente satisfechos sus deseos en asunto de tanto interés"

L'Ajuntament de Rius i Taulet havia prioritzat l'organització de l'Exposició Universal i arrossegava el retard en l'execució d'altres projectes com el de Reforma Interior, el conegut com a pla Baixeres. De la mateixa manera, la millora del sistema d'abastament d'aigua s'anava ajornant indefinidament. Poc més d'un any després de l'anunci de Cabot, amb data 25 d'octubre de 1888, es presentà al plenari, i passà a la Comissió de Foment per a ser estudiat, l'anomenat "Proyecto general para la unificación y elevación de las aguas de Montcada", formulat pel regidor Martí i Thomas i subscrit a més pels regidors Miró i Pons i Vallès⁶⁸. Aquest projecte preveia la construcció d'una instal·lació elevadora propera al vell repartidor de Jesús. Un dipòsit elevat i un sistema d'elevació hauria de proporcionar a les aigües conduïdes per l'aqüeducte Baix de Montcada una pressió de 40 metres. Amb data sense determinar, es confiava també en adquirir la totalitat de les aigües procedents de les mines de Montcada; és a dir, els cabals que alimentaven el Rec Comtal. Aquest volum unit a l'explotat pels tres pous municipals havien de proporcionar un total diari no inferior a 45.000 m³. La venda d'aquestes aigües podia proporcionar uns ingressos totals de 49.000.000 de ptes.⁶⁹

Aquesta iniciativa responia plenament a la línia tradicional municipal⁷⁰ i havia estat recomanada al *Dictamen previo* a on es suggeria reformar el servei municipal de Montcada i crear una nova instal·lació especial per a atendre el conjunt dels serveis públics a càrrec de l'Ajuntament. A més, les condicions econòmiques del pla eren temptadores per a un municipi com el de Barcelona amb dèficit pressupostari crònic

El projecte presentava, però, diversos punts febles. En primer lloc, de les múltiples deficiències de l'aqüeducte Baix de Montcada, no més es contemplava inicialment el problema de la manca de pressió. L'augment de 16 a 40 metres podia permetre que les aigües municipals de Montcada arribessin a part de l'Eixample i fossin atesos millor els serveis urbans que s'hi anaven instal·lant a la nova ciutat. No s'abordaven de manera decidida els problemes derivats del mal estat de l'aqüeducte Baix o la irregularitat i pèrdues d'aigua de les instal·lacions de Montcada. A més, l'adquisició de les aigües del Rec Comtal suposava enfrontar-se a un complex problema jurídic i econòmic. D'una banda, caldria trobar el millor sistema per a justificar l'operació, bé fos per compra o expropiació i la consegüent desposseïció dels altres socis de l'Ajuntament que integraven la Societat de Propietaris interessats en les aigües de Montcada. D'altra, la compra o l'expropiació generaria una important despesa per al municipi en concepte del corresponent pagament o d'indemnització.

L'àmbit legal devia preocupar força en el si de la Comissió de Foment en el curs del seu estudi del projecte de Martí i Thomas per què amb data 6 de novembre de 1888 una moció del regidor Milà i Pi

⁶⁸ *Llibre d'actes del Ple* 1888 (25 d'octubre, pàg. 323b-324). Secció Aigües. Joan Martí i Thomas pertanyia al partit Republicà Nacional de caire unitari i moderat.

⁶⁹ VOLTES (1967), pàg. 111

⁷⁰ Cal recordar que l'opció d'adquirir la totalitat dels cabals explotats per les mines de Montcada ja havia estat considerada per Call i Franqueza el 1878 a la seva recopilació d'articles. Call argumentava que amb aquesta adquisició la ciutat de Barcelona disposaria del triple del caudal que rebia d'aquesta procedència i a més "*una propiedad independiente (...) Sólo así podrían terminarse las graves cuestiones y dificultades que durante algunos siglos han producido tantos conflictos entre el Ayuntamiento de Barcelona y los regantes con las aguas de la Acequia Condal*", pàg. 105.

adreçada a aquesta Comissió pretenia aportar nous arguments jurídics. Milà i Pi suggeria que no era convenient recolzar els arguments legals de l'annexió de les aigües del Rec Comtal en la Llei d'expropiació forçosa. Resultava preferible seguir la normativa prevista a la pròpia Llei d'Aigües de 1879, molt més precisa pel que feia als casos d'expropiació de cabals hidrològics i que determinava a més l'ordre que s'havia de seguir per als aprofitaments de l'aigua: l'abastament de poblacions, primer; l'atenció als ferrocarrils, a continuació, i el regatge, en tercer lloc⁷¹.

El 6 juny de 1889 tingué lloc al plenari la discussió del Dictamen favorable de la Comissió de Foment al projecte de Martí i Thomas. Es desenvolupà també a l'entorn d'aquestes mateixes qüestions jurídiques. A més, preocupava la despesa econòmica que caldria afrontar. El regidor Miró, qui havia subscrit inicialment el projecte, matisava ara amb una esmena que si bé era desitjable resultaria molt difícil la unificació de les aigües del municipi i les del Rec Comtal sota la propietat de l'Ajuntament de Barcelona. Argumentava el seu punt de vista en l'aspecte econòmic i el jurídic. L'expropiació "*no podría llevarse a la realización sin gravar extraordinariamente nuestros presupuestos*". Dubtava també sobre el dret que el consistori tenia a expropiar a la Societat de propietaris de les aigües de Montcada en virtut de la possible declaració d'utilitat pública de l'adquisició "*ya que no puede alegar en favor de ella la razón principal que la ley determina; la del abastecimiento: por que con las catorce mil quinientas plumas que el municipio posee basta y sobran para tales necesidades, pues si bien las tres mil quinientas que hoy se utilizan no bastan para ello, se ha reconocido que aumentando este caudal hasta cinco mil plumas bastaría para las necesidades de la población*". Miró sol·licitava que l'arquitecte municipal practiqués estudis per a elevar únicament l'aigua propietat del municipi; és a dir, l'explotada pels pous i la part que per conveni li corresponia de la captada per les galeries de Montcada.

El regidor Sol impugnà l'esmena de Miró argumentant que Barcelona tenia necessitat d'un volum major d'aigua per atendre les necessitats de la higiene. No es podria assolir aquest objectiu si no es realitzava el projecte d'unificació i elevació. A més de les 3.500 plomes que aleshores s'utilitzaven es podrien fer servir les 11.000 estancades o perdudes a la zona del Besòs. Amb l'adquisició de les aigües del Rec Comtal "*se tendrían cubiertas no solo las necesidades del presente, sino las del porvenir*". Les obres d'elevació es realitzarien tenint en compte la totalitat del volum d'aigua unificat, en previsió que l'operació d'adquisició del Rec Comtal tingués èxit. Miró tornà a afirmar que com el cabal del Rec seria per a la venda, era molt difícil de justificar l'expropiació amb l'argument de la manca d'aigua a Barcelona.

El resultat de la votació de l'esmena del regidor Miró palesa el moment concret que es viu al consistori. Només els regidors Lloret i el propi ponent Miró votaren a favor d'una proposta que estava en la línia tradicional seguida per l'Ajuntament; és a dir, la d'aprovar projectes més econòmics i menys complicats de resoldre. Tot i les limitacions del projecte Martí i Thomas, semblava majoritària en aquell moment la tendència de començar a abandonar la passivitat i de prendre iniciatives de certa volada en l'àmbit de l'abastament d'aigua.

El projecte Martí i Thomas seria finalment modificat en la línia tradicional restrictiva. En el seu lloc fou aprovat el pla presentat pel nou arquitecte municipal Pere Falqués i Urpí el 29 de gener de 1891⁷². En línies general es tractava de fer arribar a la ciutat només les aigües que ja eren de propietat municipal i es

⁷¹ *Llibre d'actes del Ple* 1888 (6 de novembre, pàg. 755b-756b). Secció Aigües

⁷² *Llibre d'actes del Ple* 1891 (29 de gener, pàg. 86). Secció Aigües

renunciava a les del Rec Comtal. Falqués calculava en 10.000 m³ diaris el volum procedent de la tercera part de les mines de Montcada que corresponien al municipi; en 20.000 les elevades pels tres pous i en 832 els d'altres orígens amb un total de 30.832 m³. Aquesta quantitat es corresponia amb els cabals que segons la seva estimació calien per a satisfer les necessitats dels serveis municipals i la demanda de la població de Barcelona. Així, 8.100 m³ diaris per als serveis públics actuals, 3.732 per als nous i 19.000 per al consum dels futurs usuaris particulars de la nova xarxa⁷³.

Si bé pel que feia a la quantitat i la procedència dels cabals s'havia donat marxa enrere en les pretensions inicials més ambiciosos de la Comissió de Foment, el projecte de Falqués millorava substancialment la proposta de Martí i Thomas en els aspectes tècnics referits al sistema de conducció i d'obtenció de la pressió necessària per a la distribució al conjunt del Pla de Barcelona. En aquest sentit, el nou projecte municipal era d'una volada sense precedents.

Es pretenia construir un aqüeducte de 6.018 m de longitud seguint la vessant litoral de Collserola a partir d'una nova estació elevadora, situada a la Trinitat Nova, fins al turó de Vallcarca⁷⁴. A Vallcarca es construiria un dipòsit amb una altitud de 100 metres⁷⁵. L'aqüeducte constaria d'una galeria transitable amb dues canonades de 80 cm de diàmetre i una via de servei de 50 cm d'ample⁷⁶. A més, es preveia dotar la ciutat amb 132 km de noves canalitzacions de distribució. En una primera fase s'havia de construir la galeria general de conducció paral·lela a la serralada de Collserola i posteriorment es portaria a terme l'edificació i equipament de les instal·lacions d'elevació de Trinitat. El pressupost total de les obres necessàries per a la galeria general era de 1.140.259, 31 ptes.

Si les previsions d'aquest projecte es feien realitat, certament havien de començar a capgirar la situació que es vivia a Barcelona en el servei d'aigua que rebia bé fos per iniciativa municipal o per les companyies privades. Per a una població total estimada 272.481 habitants el 1887⁷⁷ els aproximadament 30.000 m³ que s'esperava fer arribar a Barcelona amb el nou aqüeducte Alt de Montcada representaven 110 litres per barceloní i dia. Els quasi 12.000 m³ que es destinarien a serveis públics suposaven una mica més de 43 litres diaris i per al servei dels habitatges es podia destinar 70 litres en xifres rodones. Aquestes dades doblaven el volum total que proveïa la ciutat fins aleshores. S'ha vist que Barcelona consumia una mitjana de 50 litres diaris per habitant sobre un total de 14.000 m³, dels quals el 50% procedia del servei municipal i la resta dels abastaments privats, tot i que potencialment aquests podien augmentar enormement la seva oferta.

⁷³ VOLTES (1967), pàg. 112

⁷⁴ Veure l'annex número 16.

⁷⁵ Concretament al costat de la finca "Can Pujole" i de la confluència dels torrents Andala i Els Penitents.

⁷⁶ La casa de màquines, o estació de segona elevació de Trinitat, havia de disposar de dues màquines elevadores de 259 cavalls de vapor cadascuna. A 550 m de la casa de màquines s'hauria d'emplaçar un dipòsit de primera elevació amb capacitat per a 10.000 m³. En el punt més alt del recorregut del nou aqüeducte Alt de Montcada, al costat del "pont dels tres ulls" ubicat a una alçada de 147 m, es construiria un altre dipòsit de segona elevació per tal de proporcionar al sistema la pressió necessària.

⁷⁷ Aquesta és la xifra de demogràfica que s'utilitzarà com a referència en els càlculs següents. Per al conjunt de les poblacions que formarien Barcelona el 1897, el total era de 397.531 habitants el 1887. PUJADES (1989), pàg. 16. Cal tenir present que la subcomissió autora del *Dictamen Previo* havia establert una població de 280.000 barcelonins per a l'any 1885.

IMATGE 37

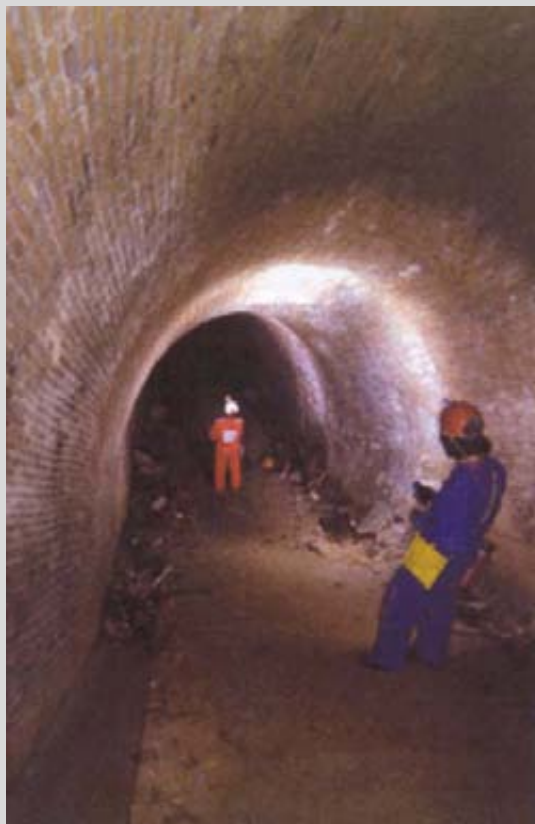
“ELS TRES ULLS”, PUNT MÉS ELEVAT DEL TRAÇAT DE L'AQUÈDUCTE ALT DE MONTCADA⁷⁸

Pel que fa a la pressió amb que l'aigua municipal arribaria a l'Eixample i a ciutat Vella, els 100 metres del dipòsit de Vallcarca i els 147 del de primera elevació superaven els 95 metres de la cota a que es trobava el dipòsit de distribució de la SGAB a Sant Martí de Provençals i quasi multiplicaven per més de cinc la pressió aconseguida amb l'aqüeducte Baix. Com les aigües de Montcada eren les que tradicionalment havia consumit la població de Barcelona, a les seves llars les classes benestants i a les fonts urbanes la resta, aquestes aigües tenien un prestigi i una nomenada que només el costum i la tradició podia proporcionar⁷⁹.

Amb el nou projecte de l'Ajuntament, després de molts anys d'indecisió i d'ajornaments, el municipi es podria dotar d'un servei d'abastament d'aigua capaç de respondre a la demanda que el creixement de la ciutat generava i a les crítiques que diversos sectors ciutadans realitzaven al respecte, entre ells els higienistes. Es podia multiplicar per dos el total de l'aigua que arribava a Barcelona i l'abastament a càrrec del consistori es convertiria en el principal, donat que podia competir en condicions avantatjoses amb la iniciativa privada tant pel que feia a la quantitat de l'aigua servida, a la pressió amb que podia ser subministrada i a l'acceptació popular dels cabals de Montcada.

⁷⁸ AJUNTAMENT DE BARCELONA: “Gaceta Municipal de Barcelona”, *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Montcada*, Servicio Municipal de las aguas de Montcada. Urbanización y obras. Sección 6ª (Aguas), noviembre 1917.

⁷⁹ Com a exemple, ja s'ha vist com la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona, “Ladera Derecha del Besòs”, en els seus informes de 1882 i 1883, per tal de destacar les virtuts de les aigües que explotava al Poble Nou les comparava amb les de Montcada.

IMATGE 38
INTERIOR DE LA GALERIA DE L'AQUÈDUCTE ALT
APROXIMADAMENT A L'ALÇADA DELS "TRES ULLS", COTA 107 M⁸⁰

En realitat, aquesta l'optimista valoració no es corresponia amb les recomanacions que s'havien establert al *Dictamen previ* només cinc anys abans. El document redactat per García Faria assenyalava que la quantitat imprescindible per atendre els serveis públics i el consum domèstic havia de ser de 200 litres diaris per habitant. Amb el nou aqüeducte amb prou feines s'arribava al 50% d'aquesta quantitat. Els serveis públics requeririen 80 litres segons el desideràtum de la subcomissió municipal de 1885 , amb els càlculs de l'arquitecte Falqués es podien subministrar no més 43 per aquests usos.

L'Ajuntament de Barcelona havia aconseguit desenvolupar un projecte d'abastament d'aigua amb el qual s'esperava superar les deficiències del seu servei hidrològic tradicional que datava de 1826. No es pretenia, en absolut, monopolitzar el proveïment. Més aviat, es tractava de superar la dependència de la iniciativa privada per a atendre els serveis públics de neteja i sanejament. A partir del contrast entre les dades del projecte del nou aqüeducte i l'estimació de la subcomissió municipal de 1885 semblar clar que amb l'aqüeducte Alt no es podria disposar de tots els cabals d'aigua necessaris per al cas que s'adoptés a Barcelona el sistema de circulació continua per a l'evacuació d'immundícies. La perspectiva

⁸⁰ BENGOTXEA I SABATÉ, Albert: *Sota el Pla de Barcelona. Espeleologia urbana a l'antic terme municipal de Sant Andreu de Palomar*, Edició GERS de l'Agrupació Excursionista Muntanya, amb la col·laboració de l'Ajuntament de Barcelona, Federació Catalana d'Espeleologia, Generalitat de Catalunya i Consell Català de l'Esport.

d'higienització global amb que s'abordà el problema en el *Dictamen previo* es va perdre en el moment de posar en pràctica les recomanacions que contenia aquell document. Per tant, l'abastament d'aigua es desvinculà, al menys de manera implícita, del projecte general que havia d'ordenar el nou clavegueram.

Millors resultats s'haurien obtingut si la primera idea d'unificació de les aigües municipals i totes les del Rec Comtal del projecte Martí i Thomas s'hagués portat a terme. Amb els 30.000 m³ dels cabals propietat de l'Ajuntament més els 20.000 m³ del Rec Comtal la quantitat mitjana per habitant fora de 183,49 litres diaris, molt propera als 200 que es recomanava al *Dictamen previo*. Si es tenia en compte el total de la població de Barcelona més els pobles propers, la mitjana diària baixava, però, a 75 litres considerant el total demogràfic de 1887 i el 30.000 m³ que suposadament podria servir el nou aqüeducte. Sobre els 50.000 m³ de la unificació proposada per Martí i Thomas, la mitjana resultant era de 125 litres diaris per habitant. Molt lluny un cop més dels 200 litres. Si es consideraven les previsions d'augment de la població i de l'activitat econòmica de la ciutat, el servei d'abastament projectat aviat hauria de resultat encara més obsolet.

En definitiva, malgrat que des de l'òptica de les tradicionals inèrcies d'inoperància municipal, el projecte municipal d'elevació de les aigües de Montcada podia suposar un significatiu pas endavant que per fi havia de fer realitat un desig llargament esperat i reiteradament expressat, restava molt per fer si es volia arribar a acomplir les exigències dels nivells europeus d'abastament d'aigua i d'higiene urbana. I això sense tenir present que un cop iniciada l'execució de les obres la seva realització fou tortuosa, plena d'obstacles i finalment fracassada.

Les ordenances municipals de 1891

Si el projecte de l'aqüeducte Alt de Montcada de 1891 fou la resposta de l'Ajuntament de Barcelona a les veus que s'aixecaven demanant la millora del servei municipal d'aigües com a part de la necessària intervenció municipal en l'ordenació del creixement que experimentava la ciutat i en la superació de les contradiccions que aquest accelerat procés generava, el mateix impuls fou el responsable de la promulgació de les noves Ordenances Municipals el 19 de març de 1891⁸¹. Des de posicionaments higienistes ja s'havia reclamat que la reglamentació municipal determinés les condicions havia de complir l'abastament d'aigua amb molta major precisió que ho feien les Ordenances de 1856⁸², l'empenta decisiva, però, es va produir a la segona meitat dels anys vuitanta. Al *Dictamen previo* de 1885 i al Congrés de Ciències Mèdiques de Barcelona de 1888 es poden trobar destacades referències al respecte.

⁸¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Ordenanzas municipales de Barcelona*. Promulgada como suplemento al B.O. de esta provincia de 19 de marzo de 1891. Edición oficial, Barcelona, Imprenta de Federico Sánchez, 1891

⁸² Com a exemple, GINÉ I PARTAGÀS (1871) aconsellava que "la canalización debe tener por objeto conducir las aguas al domicilio de los vecinos que puedan permitirse esta comodidad, sin perjuicio de las que deben llevarse á las fuentes públicas. Un arquitecto fontanero municipal cuidará de establecer un sistema por el que el agua se distribuya con equidad en la población, haciendo de modo que el abuso de algunos, que pudieran gastarla supérfluamente, no redunde en perjuicio de otros que tal vez carecieren de la cantidad necesaria. Inútil es decir que el reparto de aguas debe ser uno de los puntos mas importantes de las Ordenanzas Municipales". pàg. 504, volum 2.

La reclamació d'Ordenances Municipals era vist a ulls dels redactors del *Dictamen previo* com la garantia contra l'oposició que sense dubte organitzarien els propietaris urbans a les mesures de sanejament i higiene que l'Ajuntament hauria de prendre. A la conclusió número 20 del *Dictamen previo* es feia palesa la necessitat de reformar les Ordenances municipals com a condició per a fer possible el projecte general de sanejament (pàg. 219): *"El Municipio dispondrà lo conveniente para proceder á la revisión de las Ordenanzas municipales, consignando los artículos correspondientes para que puedan hacerse efectivas las prescripciones consignadas en este dictamen"*.

En altres llocs del *Dictamen* s'aportaven més arguments per a justificar la urgència de la nova reglamentació. S'afirmava (pàg. 213) que la pròpia necessitat d'aplicar les reformes sanitàries i higièniques recomanades i els avenços de la Higiene, que havien revolucionat l'estat dels coneixements en aquestes matèries, havien portat a altres ciutats a actualitzar les seves reglamentacions municipals. Com el municipi ja feia temps que s'havia proposat revisar les Ordenances, havia arribat el moment i les noves havien d'incloure normes higienistes relatives al sanejament del subsòl, a l'evacuació d'immundícies, a la lluita contra l'amuntegament i a l'abastament d'aigua⁸³.

En termes força semblants es pronunciava al Congrés Internacional de Ciències Mèdiques el mateix García Faria. Tornava a reclamar unes noves Ordenances per tal de reglamentar els preceptes més elementals que la Higiene urbana aconsellava. El municipi s'havia de comprometre a portar-los a terme i a exigir als propietaris el seu compliment⁸⁴. Tanmateix, a la discussió posterior a la ponència de García Faria, el doctor Rodríguez Méndez⁸⁵ assenyalà la tolerància municipal amb les infraccions contra la higiene fins i tot prenent com a referència les Ordenances vigents aleshores, les de 1856:

"El Municipio de la ciudad cuida de todo lo aparatoso, de todo lo que sea motivo de ostentación y agrado, y olvida la resolución de los trascendentalísimos problemas relacionados con la salud de los habitantes, permitiendo no sólo la insalubridad del suelo y subsuelo, en los que debería construirse el alcantarillado y otras obras cuya ejecución está relegada al olvido, sino que tolera multitud de infracciones en las Ordenanzas municipales vigentes"

En línia amb la revifada general intervencionista que havia pres el municipi semblava fora de dubte l'oportunitat de revisar aquesta obsoleta legislació municipal. Preparades pel tinent d'alcalde Josep Milà i Pi⁸⁶, foren aprovades dins del període de la segona presidència del consistori de Joan Coll i Pujol. Les noves ordenances recollien al menys en part l'esperit que animà la redacció del *Dictamen previo*. La major novetat fou la preocupació per les condicions d'habitabilitat interiors de les vivendes. Es manifestava la necessitat de construir una ciutat higiènica: es regulaven el patis de ventilació i l'alçada

⁸³ SABATÉ i BEI, Joaquim: "Vers l'ordenança de l'Eixampla", dins COROMINES AYALA – GARCÍA ESPUCHE – LÓPEZ, M.: *La Formació de l'Eixampla de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà*, Barcelona, Olimpíada Cultural i L'Avenç, 1990, pàg. 90. Les Ordenances aprovades el 1856 reflectien les necessitats i la realitat de la Barcelona de l'època i es trobaven absolutament superades. Ja han estat indicats en el seu moment els detalls referents a la normativa que apareix en aquestes Ordenances sobre l'abastament d'aigua i el sanejament basat en el sistema de latrines. Des del punt de vista de les condicions que havien de complir els habitatges, l'atenció preferent es centrava en l'aspecte extern. Fins a 20 articles regulaven la forma de les façanes i el perfil de les edificacions.

⁸⁴ GARCIA FARIA (1889), pàg. 971-972

⁸⁵ Aquest prestigiós metge, anava, però, més enllà. Havia format part de l'equip tècnic que assessorà la subcomissió redactora del *Dictamen previo* i a les alçades de 1888 acusava el municipi de passivitat i negligència per ho haver posat en marxa cap de les reformes que van ser recomanades en el seu moment i una de les més destacades era precisament la redacció d'uniques noves Ordenances

⁸⁶ FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M: *Burgesa i revolucionària. La Barcelona del segle XX*, Barcelona, Flor del Vent Edicions SA, 2000, pàg. 14-15.

dels edificis segons criteris sanitaris més que no pas estètics. Es dedicava també atenció als serveis urbans com ara l'enllumenat, el desguàs, la neteja dels carrers, la recollida de deixalles i, per suposat, el subministrament d'aigua⁸⁷.

Quatre articles regulaven les condicions que calia complir respecte de l'aigua servida a l'interior dels habitatges i cinc més ordenaven la utilització de les fonts públiques. Probablement, d'aquest conjunt normatiu l'article que suposava una major novetat en la política que fins aleshores havia seguit l'Ajuntament de Barcelona al respecte era el número 139:

"Toda casa deberá estar dotada del caudal de aguas suficiente para los usos domésticos de sus habitantes. Para apreciar dicha suficiencia se partirá prudencialmente del promedio de 250 litros diarios, por cada cuarto independiente habitable que la casa contenga".

Per primer cop oficialment el municipi determinava una quantitat mínima d'aigua amb que havia d'estar dotat cada habitatge de Barcelona, bé es tractés del casc antic o de l'Eixample. Cal valorar aquest article com una declaració de principis d'eficàcia relativa per a contribuir a la millora real de l'abastament d'aigua domèstica a la ciutat a les alçades de 1891. Aquesta obligació només afectava a les cases de nova construcció i en el cas de les reformades seria aplicada "en lo posible". D'altra banda, un total de 250 litres per habitatge implicava una mitjana diària per habitant situada probablement entre 50 i 60 litres, tenint en compte una ocupació de quatre o cinc persones per habitatge. Amb la població de Barcelona calculada per a l'any 1887 serien necessaris entre 13.624 i 16.348 m³ diaris⁸⁸.

Aquest volum d'aigua només per a usos domèstics no estava a disposició de la ciutat el 1891 com ja s'ha demostrat. Vist amb perspectiva de futur, el fet que l'article 139 afectés no més a les noves edificacions no feia sinó convertir en més urgent el problema del deficient abastament, ja que el ritme de creixement de les edificacions a la ciutat era força ràpid. Es a dir, l'Ajuntament, per a fer complir el precepte relatiu als 250 litres per habitatge, havia d'estimular el consum dels barcelonins i posar a la seva disposició un cabal major d'aigua. L'augment de l'oferta podia procedir de les empreses privades; cap el 1891, però, el municipi devia comptar amb poder augmentar el subministrament total a partir del projecte basat en l'aqüeducte Alt de Montcada. Molt probablement es pensaria en vincular la nova ordenança 139 amb el projecte de millora de l'abastament d'aigua aprovat el mateix any 1891.

Els altres tres articles referits a l'abastament d'aigua domèstica es centraven en les característiques de les conduccions particulars. Havien de derivar-se de les canonades generals (art. 506), col·locar-se en lloc allunyats d'emanacions perjudicials per a les aigües potables (art. 507), es prohibia l'ús de canonades i dipòsits permeables i s'aconsellava el plom estanyat (art. 508). A banda de la primera norma destinada a evitar el furt o l'ús fraudulent de l'aigua, les altres dues eren de caràcter sanitari i havien estat repetidament aconsellades des de tota mena de publicacions i intervencions dels higienistes⁸⁹.

⁸⁷ SABATÉ (1990), pàg. 91

⁸⁸ Aquests càlculs no es corresponen amb la valoració que de l'article 139 de les Ordenances de 1891 es fa a l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona, corresponent a l'any 1903. A l'apartat dedicat a "Abastecimiento de Aguas Potables" es pot llegir "En las Ordenanzas hay el artículo 139 que por cada piso habitable exige 250 litros de agua, promedio que corresponde para 5 personas á 500 litros", pàg. 483. En qualsevol cas, aplicant aquesta mitjana les exigències totals d'aigua encara serien molt majors.

⁸⁹ Com a exemple, la comunicació de García Faria en el Congrés Internacional de Ciències Mèdiques de 1888.

Poques novetats oferien les Ordenances de 1891 respecte de les de 1856 en tot allò que es referia a les fonts públiques. L'article 327 de les de 1891, dedicat a prohibir el rentat de roba, l'abocament d'animals morts o d'escombraires i qualsevol altra manera embrutar les fonts era pràcticament idèntic al núm. 466 de l'ordenament de 1856. El precepte 328 de 1891 i el 467 de 1856 prohibien fer servir les fonts com abeuradors d'animals. Finalment, el 330 de 1891 i el 468 de 1856 apareixien redactats amb el mateix text i donaven instruccions sobre la manera en que s'havien d'omplir el recipients per torns. Les úniques innovacions es referien a aspectes higiènics producte de nous coneixements mèdics com ara la prohibició d'apropar als abeuradors autoritzats els animals afectats de malalties contagioses (art. 329) o la necessitat que totes les fonts tinguessin un desguàs comunicat amb el clavegueram per tal de mantenir nets els voltants (art. 326). A partir d'aquest ordenament, es pot confirmar com l'ajuntament continuava considerant les fonts de veïnat un sistema de proveïment d'aigua bàsic per als sectors populars de la població de Barcelona, en consonància amb l'ampliació del número de fonts que s'anava produint.

Els articles dedicats a regular els sistemes d'evacuació d'aigües brutes domèstiques eren nou en total i, com en el cas de la declaració de la dotació d'aigua mínima per habitatge, revelen el moment concret en que foren redactades les Ordenances de 1891. Bàsicament, es centren en tres aspectes. El primer referit a les condicions higièniques dels retretes. Al respecte s'especificava que tot habitatge n'havia de tenir un dotat de sífó inodor (art. 140); a més es prohibien els excusats comuns a les entrades i escales de les cases (art. 143). Aquestes especificacions responien al que recomanaven els higienistes i pretenien evitar esgarrifoses escenes d'insalubritat com les que García Faria havia denunciat el 1888.

El segon aspecte es centrava en les condicions tècniques que havien de complir els dipòsits de latrines. Aquest sistema d'evacuació era tolerat en espera de la nova xarxa de clavegueram. La part superior dels dipòsits podrien disposar d'un desguàs comunicat amb la claveguera pública, prèvia comunicació i aprovació municipal (art. 141). L'article 142 detallava el material, forma i sistema de ventilació que havien de tenir aquests dipòsits. A més, s'indicava que calia construir-lo a més de 2 metres de pous d'aigua propers.

Les ordenances referides al clavegueram públic tenen un to força més expeditiu. Els dipòsits de latrines només serien permesos en els carrers no dotats de la xarxa subterrània que es projectava (art. 486). Quan aquesta fos construïda s'haurien de cegar els dipòsits (art. 487) un cop netejats i higienitzats (art. 488). L'article 494 establia de manera explícita l'obligatorietat dels propietaris d'adoptar el nou sistema d'evacuació:

"Cuando se implante en esta ciudad la nueva red general del alcantarillado se completarán las prescripciones propias de esta materia, y los propietarios vendrán obligados á verificar los cambios que sean consecuencia del reglamento que en su lugar y caso se dicte".

L'execució del conjunt de disposicions referides al sanejament urbà basades en la construcció d'un nou clavegueram es concretava en el projecte elaborat per l'enginyer García Faria.

El projecte d'urbanització del subsòl de Pere García Faria

La redacció del "Proyecto de Saneamiento del Subsuelo de Barcelona - Alcantarillado. - Drenaje - Residuos Urbanos" finalitzà el 28 de febrer de 1891 i fou aprovat per l'Ajuntament de Barcelona el 16 de juny. Després de l'aqüeducte Alt de Montcada, de les Ordenances Municipals i de la regulació de les competències del Cos mèdic municipal, era aquesta la quarta peça aprovada el mateix any que havia de completar el sistema global de sanejament i higienització de la ciutat. En els apartats inicials del *Proyecto de Saneamiento* ja es deixava constància que el pla de sanejament proposat s'ajustava íntegrament a les bases aprovades el 21 i 26 de juny de 1885 en temps de l'alcalde Coll i Pujol i ratificades el 7 de desembre de 1886 sota l'alcaldia de Rius i Taulet com a conclusions del *Dictamen previo*⁹⁰.

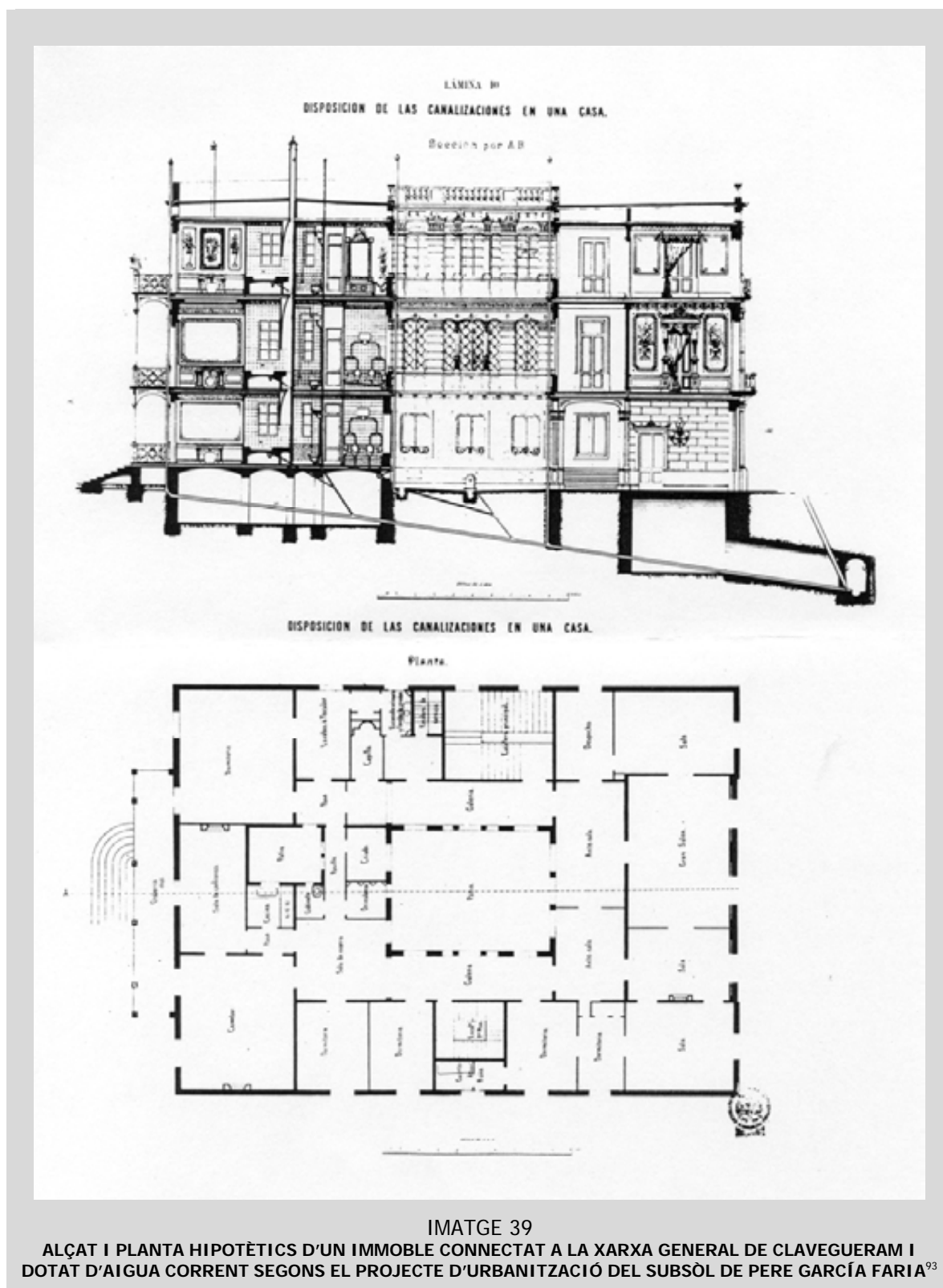
En síntesi, el projecte consistia en augmentar el clavegueram de Barcelona dels 35 km existents a finals de la dècada dels vuitanta fins a 213 km de galeries dividides en tres conques amb tres grans col·lectores i tres punts de desguàs⁹¹. El col·lector Comtal havia de recollir les aigües brutes de la zona exterior de l'Eixample. El col·lector del passeig de Colom recolliria les emissions de la Barceloneta, del casc antic i de la zona baixa de l'Eixample. Part d'aquestes aigües brutes serien bombejades per conducció forçada vers la col·lectora de la Gran Via de les Corts Catalanes i la part restant enviada al mar fora del port a través d'un emissari. La conducció de la Gran Via recolliria també els abocaments de la zona superior de l'Eixample. A l'alçada de Sans es dividiria entre l'emissari de Barcelona i Sants que hauria d'abocar a l'extrem sud de Montjuïc i una conducció de 10 km fins al delta del Llobregat a on, un cop depurats els adobs resultants, haurien de fertilitzar una extensió de regadiu de 150 hectàrees. Les galeries, construïdes amb materials impermeables, perfils arrodonits i unes dimensions que oscil·laven entre 1,60 per 0,90 m i 5 per 3,20 haurien de permetre el sistema de sanejament basat en el principi de circulació continua o *tout à l'égout*.

Es recollirien les aigües pluvials, les residuals dels habitatges i les indústries. Fins i tot, l'evacuació d'escombreries sòlides s'hauria d'efectuar a través de vagonetes sobre rails instal·lats a les galeries. A més, les xarxes tècniques d'aigua, gas i electricitat haurien de localitzar les seves conduccions a l'interior de les galeries del clavegueram. La ventilació es produiria gràcies als desguassos i als tubs de baixada de les aigües de pluja. La neteja i el corrent de les immundícies diluïdes s'hauria de realitzar amb les descàrregues des dels dipòsits domèstics dels excusats, de les cuines i amb abocaments d'aigua neta

⁹⁰ GARCÍA FARIA, Pere: *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, Imprenta de Henrich y Cia., 1893, Per tal de portar a terme els estudis tècnics previs a l'elaboració del projecte de clavegueram fou creada a l'Ajuntament una Secció especial de Clavegueram per acord municipal de 28 de desembre de 1888 al front de la qual es situà el propi García Faria.

⁹¹ La documentació explicativa del projecte constava de dos volums i un atlas de plànols. Al primer es desenvolupava la memòria del projecte i al segon s'inclouien els estudis econòmics i els reglaments constructius que caldria seguir. A més, de la descripció tècnica, econòmica i reglamentària, s'incorporava una detallada relació de les condicions que complien els sistemes de sanejament d'importantes ciutats europees i una minuciosa estadística de la mortalitat registrada a Barcelona casa per casa i carrer per carrer des de 1880 fins a 1889. A banda de la lectura del propi Projecte de Sanejament, és recomanable la consulta de GÓMEZ ORDOÑEZ, José Luís: "El proyecto de los servicios urbanos: el caso de García Faria de Barcelona", dins SOLÀ MORALES (Dtor), *Los ensanches (II). El ensanche de Barcelona*, Barcelona, Escuela Superior de Arquitectura, 1978 i GÓMEZ ORDOÑEZ, José Luís: "El projecte dels serveis urbans: el de García Faria", dins AA.DD., *Treballs sobre Cerdà i el seu Eixample a Barcelona*, Barcelona, MOPT i Ajuntament de Barcelona, 1992. Una breu biografia de Garcia Faria amb referències complementàries es pot trobar a TARRÉS I TURON, Josep "Pere Garcia Fària i els transvasament del Ter a Barcelona a principis del segle XX" i a VILALTA, Albert: "Pere García Faria, personalitat i actuacions", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria, 2002.

programats des de dipòsits municipals. Cal destacar que en el seu projecte García Faria no feia sinó seguir els principis clàssics de l'higienisme aplicats al sanejament urba⁹²:

⁹² GARCÍA FARIA (1895), pàg. 14-15

⁹³ GARCÍA FARIA, Pere: *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, Imprenta de Henrich y Cia., 1893,

"los procedimientos generales de saneamiento pueden conseguirse principalmente con el simple empleo de los agentes naturales (sol, luz y calor) con agua y aire en movimiento; esto es, mucha agua que lave y aleje lo sucio, aire que remueva el viciado, sol que vivifique y sanee el ambiente, y tierra que purifique lo inmundo".

Es plantejava, per tant, una visió integradora dels serveis urbans bàsics de sanejament en la línia que en el seu moment plantejà Ildefons Cerdà. En realitat, l'obra de García Faria era continuadora en certa mesura i complementària del projecte d'urbanització de superfície de Cerdà. Els serveis urbans "subterranis" es revelaren, més encara que els superficials, com a definidors de la ciutat, enfront dels suburbis perifèrics que no n'estaven dotats. Una "nova muralla" s'estendria així entre els dos territoris i, en aquest sentit, el clavegueram, com a extensió i renovació urbana, era un factor clau en l'urbanisme modern i estava destinat a facilitar el negoci urbà⁹⁴.

D'altra banda, el projecte mantenia una íntima relació amb la reforma interior de la ciutat, el conegut pla Baixeres⁹⁵. Per tal de modernitzar la xarxa de clavegueram del casc antic calia prèviament obrir vials prou amplis. De fet, García Faria preveia que les col·lectores de ciutat vella passessin per les noves vies previstes per Baixeres, el pla del qual fou significativament aprovat el 1889. La reforma interior havia de permetre acabar amb l'amuntegament i la insalubritat secular d'aquella zona, repetidament denunciada pels diversos higienistes. Finalment, el projecte de sanejament de García Faria implicava la idea de l'annexió dels termes municipals de les rodalies de Barcelona, donat que es preveia la connexió de les xarxes d'evacuació dels pobles a la de Barcelona un cop es produís l'agregació.

El projecte d'urbanització del subsòl s'ha d'interpretar dins del context que la ciutat de Barcelona vivia aleshores. La crisi sanitària i demogràfica de 1885⁹⁶, l'actitud "egoista" de la burgesia de la ciutat atemorida per les epidèmies i pel perill d'agitació social, l'eufòria europeïsta que generà l'Exposició Universal i les crítiques dels sectors higienistes al lamentable estat higiènic de la ciutat esperonaven la realització definitiva d'un projecte com aquest. El nou model de ciutat que es volia construir a Barcelona mirava cap a Europa i al continent les ciutats més avançades disposaven ja d'infraestructures de sanejament basades en el sistema de circulació continua que en el seu moment recomanà Cerdà i que ratificaren els tècnics responsables del *Dictamen previo*. Els nous coneixements científics microbiològics i l'evident reducció de la mortalitat que implicava l'adopció del nou sistema de sanejament influïren en el mateix sentit⁹⁷. Finalment, però no en darrer lloc d'importància, el fet que la xarxa de clavegueram actués

⁹⁴ GÓMEZ ORDÓÑEZ (1992) és partidari d'aquest punt de vista. Tanmateix CAPEL- TATJER (1991), pàg. 90 afirmen que "*La red de alcantarillado fue un instrumento para la urbanización del Ensanche y de todo el Llano de Barcelona, un poderoso mecanismo para la especulación y el beneficio económico. Puede ser interpretada como una aportación esencial –como el trazado viario o los transportes urbanos– en el proceso de creación del capital fijo de infraestructuras que permite valorar el suelo y activar el proceso de urbanización*"

⁹⁵ Aquest aspecte ha estat destacat per tots els autors consultats i el propi García Faria ho assenyala repetidament: al *Dictamen previo*, a la comunicació del Congrés Internacional de Ciències Mèdiques, a la redacció del *Proyecto de sanejamiento* i a GARCIA FARIA (1895).

⁹⁶ La relació directa a Barcelona entre l'epidèmia de còlera i la voluntat municipal de fer front al repte de la higiene urbana i, de manera molt especial, la preocupació per la modernització del clavegueram és un fet destacar per diversos autors com és el cas de CAPEL-TATJER (1991), pàg. 88. I no era un cas exclusiu de Barcelona ni tampoc amb aquesta epidèmia en concret. Així ho assenyala GINÉ I PARTAGÁS (1871), pàg. 507: "*Por desgracia, la cuestión del alcantarillado, como todas las de policía urbana, no se pone sobre el tapete en las corporaciones municipales sino cuando arrecia una epidemia, una inundación, etc.*" i també POUNDS, Norman J.G.: *La vida cotidiana: historia de la cultura material*, Barcelona, Crítica, 1992, pàg. 506.

⁹⁷ POUNDS (1992): Fins a mitjans del XIX no es va prestar atenció a la reforma del clavegueram "*en gran medida por la total ginorancia de la naturaleza de las enfermedades infecciosas*", pàg. 506.

com un poderós factor urbanístic, sobretot si anava associat a l'abastament modern d'aigua, que facilitava l'augment del valor de les inversions en bens immobles, impulsava la tendència en pro de la construcció del clavegueram a Barcelona en gran escala seguint criteris europeus⁹⁸.

Per tant, García Faria justificava el seu projecte a partir del lamentable estat higiènic de Barcelona que reflectí de forma palesa en l'estudi demogràfic de la ciutat incorporat al projecte i a partir dels models europeus de clavegueram més avançats del continent. Respecte de les deficiències higièniques i sanitàries, apareixen al *Proyecto de Saneamiento* tot un seguit de minucioses i detallades estadístiques de mortalitat referides als diversos districtes, barris i cases de Barcelona, a les malalties amb més incidència i s'estableixen comparacions amb les condicions que mostren altres ciutats europees⁹⁹.

L'enginyer afirmava que la mortalitat registrada a Barcelona havia augmentat en les darreres dècades. S'havia passat d'una mitjana del 19,51⁰/₀₀ per a l'any 1838 al 30,92 ⁰/₀₀ per al decenni 1880-1889. Als anys vuitanta, la mortalitat de Barcelona seria la que apareix a la taula número 15¹⁰⁰.

TAULA 15 MORTALITAT REGISTRADA A BARCELONA (1880-1890)	
ANY	⁰ / ₀₀
1880	29,24
1881	28,43
1882	31,30
1883	35,52
1884	32,80
1885	37,30
1886	30,77
1887	35,51
1888	33,81
1889	33,71
1890	34,67

⁹⁸ De fet, aproximadament de 1860 a 1880 les reformes urbanes que es produïren a les ciutats europees foren dominades per aquests empremta tècnica i "sanitària" d'integració d'elements inconnexes fins aleshores en una nova estructura dinamitzadora del creixement urbà. També a Espanya pels vols de 1880 tingué lloc un "moviment cultural, tècnic i jurídic que presta una atenció creixent a la sanitat de les seves poblacions. Els grans projectes de serveis de sanejament es realitzen aquí a partir d'aquesta data; el projecte de clavegueram de Barcelona de P. García Faria n'és el més elaborat i es pot comparar als que des de feia vint anys s'estaven fent a les grans ciutats europees". GÓMEZ ORDÓNEZ (1992), pàg. 258-262

⁹⁹ Al capítol IX "Demostración de las ventajas que, respecto á la salud pública proporciona un buen sistema de alcantarillado"; al capítol XIII "Estudio de las condiciones demográficas de Barcelona", volum I i a les sèries casa per casa i carrer per carrer del volum II.

¹⁰⁰ GARCÍA FARIA (1893), pàg. 138

Comparant aquestes dades amb les registrades per a algunes de les ciutats europees o asiàtiques que apareixen a l'obra de García Faria, la situació de Barcelona encara es mostrava més dramàtica. La mortalitat de Barcelona era una de les més elevades d'Europa, comparable no més amb urbs d'altres continents conegudes precisament per la seva elevada insalubritat i manca de mitjans per a fer front a les malalties. Així, mentre Barcelona havia tingut 1.684 morts a causa del còlera de 1885, a Brussel·les la mortalitat per tifus de cada 100.000 habitants havia baixat de 105 a 40 un cop va ser adoptat el 1870-1871 el sistema de circulació contínua per al sanejament i foren suprimits els pous negres. El mateix havia succeït amb Frankfurt el 1870: del 89 per cada cent mil habitants havia baixat la mortalitat per febre tifoide a 29¹⁰¹.

TAULA 16 MORTALITAT EN DIVERSES CIUTATS 1880-1889		
CIUTAT	PERÍODE	°/oo
ALEXANDRIA	1880-1889	50,4
BARCELONA	1880-1889	39,92
MADRÀS	1880-1889	37,8
CALCUTA	1880-1889	31,2
VIENA	1887	29
MILÀ	1880-89	25,1
PARIS	1888	25
ROMA	1880-1889	24,8
LONDRES	1888	23,5
ANVERS	1880-1889	20,5
BRUSSEL·LES	1880-1889	19,4

En aquestes dues malalties, còlera i tifus, centra l'enginyer de manera especial els arguments per a justificar la necessitat de combinar una moderna xarxa de clavegueram amb un eficaç abastament d'aigua com a factors determinants de la higiene pública i privada. Parteix d'una afirmació genèrica sobre el sanejament urbà que conté elements procedents de les teories miasmàtiques tradicionals, però també fa servir d'altres fruit dels nous coneixements de la medicina microbiològica. Potser es tractava d'argumentar que des de qualsevol perspectiva mèdica o higienista que es considerés, la tradicional o la nova, el sistema de sanejament de circulació contínua era el millor mètode de lluita contra la malaltia¹⁰²:

"Las deyecciones del individuo, de la casa y de la calle, deben todas ellas alejarse prontamente de los poblados, pues con la putrefacción que en ellas se origina, se desarrollan no sólo gases y compuestos minerales tóxicos, si que también bacterias y organismos inferiores, algunos de los cuales son tan sumamente deletéreos para las humanidad, que reputados facultativos atribuyen á su existencia el desarrollo y progagación de multitud de enfermedades transmisibles"

¹⁰¹ GARCIA FARIA (1893), Volum I, pàg. 146

¹⁰² Idem, volum I, pàg. 81

García Faria afirmava taxativament que existia una relació directa entre la propagació del còlera i del tifus i les condicions de potabilitat de les aigües de consum humà. En el cas de Barcelona, segons l'autor, els proveïments en origen serien acceptables, però la insalubritat del subsòl de la ciutat i les deficientes conduccions del clavegueram les contaminarien. Les canalitzacions d'aigua en moltes ocasions passaven per l'interior de clavegueres, o eren adossades als murs exteriors de pous negres o travessaven terrenys contaminats¹⁰³. Tot aquest seguit de deficiències¹⁰⁴

"hace que debemos considerar á nuestra ciudad edificada sobre un inmenso pudridero, en constante actividad gracias a la persistencia de las causas de insalubridad, que no puede por menos que alterar la potabilidad é inocuidad de las aguas"

Com es suposava que en el 90 % dels casos la propagació i el contagi per tifus era degut a l'ús d'aigua infectada pel bacil d'Eberth, la contaminació del subsòl seria a Barcelona la causa fonamental de la persistència de l'alta mortalitat causada per l'endèmia tifoide que afectava la ciutat, amb 4.680 morts en el decenni 1880-1889¹⁰⁵. Tanmateix, la canalització subterrània adequada i un abundant proveïment d'aigua havien de ser igualment els únics mitjans eficaços per a fer front al còlera, tan present en la memòria dels barcelonins a les alçades de 1891.

Aquestes afirmacions genèriques eren exemplificades a bastament per l'estudi empíric de la mortalitat succeïda en els diferents immobles entre 1880 i 1889 que García Faria realitzà casa per casa. L'enginyer havia comptabilitzat 288 carrers en els quals la mortalitat era superior al 30 ‰. Aquests vials en tots els casos estaven mancats dels serveis urbans més bàsics com ara aigua potable, clavegueram o pavimentació. A més, l'amuntegament i les condicions interiors dels habitatges era esgarriosa¹⁰⁶.

La segona gran línia d'argumentació que utilitzà García Faria per a justificar el seu projecte fou el fet de destacar com les ciutats europees amb taxes de morbiditat i de mortalitat reduïdes disposaven de xarxes de clavegueram modernes i de cabals abundants d'aigua. En elles s'havia adoptat el sistema de clavegueram capaç de permetre la circulació continua de les aigües brutes i s'havien establert abastaments d'aigua que feien possible aquest sistema. Al *Proyecto de Saneamiento* es completaven dades que ja havien estat aportades en el *Dictamen previo* de 1885. Una síntesi d'ambdós documents al respecte apareix a la taula número 17¹⁰⁷.

A més de la recopilació de 1885, publicada al *Dictamen previo*, García Faria disposà de dades obtingudes de primera mà en el seu viatge d'estudi per Europa un cop finalitzat el Congrés Internacional d'Higiene Pública i Demografia de Londres de 1891 al que assistí. En el moment de la publicació del seu pla d'urbanització del subsòl, el 1893, l'autor va afegir les dades obtingudes en l'itinerari europeu. A la memòria del viatge inclosa dins el *Proyecto de Saneamiento* expressava la seva admiració pel progrés que havia observat en les ciutats angleses en matèria de sanejament i higienització. Un des casos pels

¹⁰³ En diverses ocasions tornava a fer referència al perill que representava el consum d'aigua de pou per la contaminació de les seves aigües producte de les filtracions del subsòl circumdant.

¹⁰⁴ GARCIA FARIA (1893), Volum I, pàg. 207

¹⁰⁵ Un cop més García Faria mostra com en la seva obra realitza una síntesi de vells i nous plantejaments mèdics en afirmar respecte del tifus que *"El aire puede ser también vehículo de transmisión de esta enfermedad"* a causa de les emanacions dels dipòsits d'immundícies i de foses (Volum I, pàg. 208)

¹⁰⁶ Com ja s'ha descrit al capítol tercer per al carrer Salvadors, número 9.

¹⁰⁷ Els anys de projecte dels sistemes de sanejament de les ciutats assenyalades amb * procedeixen de MAGRINYA (1994), pàg. 189.

que mostrà major interès fou, però, Marsella. Les especials circumstàncies que havia experimentat la ciutat als anys vuitanta i les seves semblances amb Barcelona la convertien en un model digne de ser conegut¹⁰⁸.

TAULA 17 DADES BÀSIQUES DEL SISTEMA DE SANEJAMENT DE DIVERSES CIUTATS EUROPEES				
CIUTAT	NÚMERO D'HABITANTS	SISTEMA D'EVACUACIÓ ANTERIOR	SISTEMA D'EVACUACIÓ ACTUAL I ANY D'INICI O DE PROJECTE	DOTACIÓ D'AIGUA (en litres diaris per habitant)
LONDRES	5.000.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1856	180
BRUSSEL·LES		Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1869-1874	78
BERLIN	1.223.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1873-1874	
AMSTERDAM		Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1878	
PARIS *	2.226.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1865	180-200
FRANKFURT	139.637	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1880	
MARSELLA	360.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1884	500
VIENA *	714.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1877	
ZURICH	50.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua	
ROMA *	300.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua 1879	1.44
NÀPOLS	250.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua En fase de projecte	62,2
MADRID	400.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua En fase de projecte	100
VALÈNCIA	150.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua En fase de projecte	
SEVILLA	140.000	Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua En fase de projecte	76
VALLADOLID		Clavegueram antic Pous negres i foses	Circulació continua En fase de projecte	

L'estudi econòmic del projecte de sanejament que realitzà l'enginyer era plantejat com una avantatge més. Calculat sobre un pressupost total de 12.813.245,02 ptes., es podrien finançar mitjançant un emprèstit amortitzable en 20 anualitats de 600.000 ptes. Era possible subdividir la realització del projecte i, per tant, el seu finançament en dos zones: el casc antic que podria ser enllestit en 15 anys i la

¹⁰⁸ La ciutat francesa havia estat objecte d'un estudi demogràfic del qual fou responsable el doctor Merieur. De les 32.652 cases que la formaven, 5.000 tenien foses amb desguàs, 4.000 pous cecs, 10.000 foses seques i 13.600 cap mitjà d'evacuació. La mortalitat estimada era del 32 ‰. El projecte de sanejament era obra de M. Cartier, Inspector en Cap del Departament de les Boques del Roïna i fou aprovat el 24 de juliol de 1891. La ciutat disposava d'aigua abundant un cop realitzat el projecte d'abastament proposat per M. Montrichar. García Faria aportava detalls sobre l'activitat realitzada per l'Ajuntament de Marsella i sobre el dictamen del doctor Proust, ponent del Comitè Consultiu de França, organisme que havia d'aprovar el projecte de sanejament de Marsella. En ell es calculava en 224 litres per habitant la dotació d'aigua necessària i en 20 litres el volum que havia de descarregar al clavegueram l'excusat en cada ús. García Faria destacava també el sistema de sancions que es preveia sobre els propietaris marsellencs si es donava el cas d'incompliment del reglament d'evacuació. Finalment, l'enginyer català seleccionava un fragment de l'esmentat dictamen per tal de posar en evidència un cop més les virtuts del sistema de sanejament que ell proposava: *'Al informar el proyecto de ley relativo al saneamiento de Marsella, decía el ponente de la Comisión dictaminadora de la Cámara de Diputados que, a medida de los progresos científicos va aumentando el número de las enfermedades contagiosas cuyo germen vivo se conoce y determina, siendo el procedimiento del tout à l'égout, el sistema que según se hace constar en el expediente han reconocido todos los sabios higienistas como el más eficaz para llevar a cabo el saneamiento de poblaciones, por cuyo motivo le han adoptado Londres, Berlín, Bruselas, Roma, Edimburgo, Ginebra, Francfort del Mein, Pest, Grenoble, Saint-Etienne y muchas otras'*. GARCÍA FARIA (1893), Volum I, pàg. 49.

resta de la ciutat amb un marge d'execució de 5. Els arguments aportats per García Faria¹⁰⁹ per a recolzar aquest pressupost eren sis:

1. Millora de la salut pública i disminució de la pèrdua del “*capital vida-humana que es el más importante y productivo de todos los capitales*”. Aquest element era contemplat per García Faria des de un doble pla; el moral i el del valor econòmic de la mà d'obra. La segona perspectiva havia estat desenvolupada per higienistes de tan prestigi com Max Von Pettenkofer qui arribà a justificar el 1873 el nou clavegueram per a la ciutat de Munic en l'estalvi d'una quantitat equivalent al 5% anual de les despeses totals a canvi de la menor mortalitat i, per tant, de la major rendibilitat de la mà d'obra assalariada que seria possible amb la millora del sanejament urbà de la ciutat alemanya i que repercutiria especialment en la menor incidència de les febres tifoïdals¹¹⁰. El mateix Garcia Faria calculava el 1922 en 2.450.462.000 ptes. el valor del capital perdut en mà d'obra per al conjunt de l'economia espanyola i afegia que “*Empleando una suma menor que esta tendríamos resuelto el problema sanitario, el más trascendente de todos para el presente y para el porvenir de España (...)*”¹¹¹.
2. El servei d'extracció de latrines resultaria més car que el de l'evacuació a partir del sistema de circulació continua. García Faria aportava l'exemple d'un immoble de Paris amb 25 habitants.
3. L'impost sobre el clavegueram, que es crearia per a contribuir a finançar el deute municipal, suposaria una quantitat pràcticament insignificant. El seu càlcul era d'un total 35 ptes. per metre lineal de façana a cada propietari. Repartit en els 20 anys que es preveia es dilataria l'amortització de l'emprèstit de l'Ajuntament, resultava un arbitri de 1,5 ptes. anuals per metre lineal¹¹².
4. El pressupost municipal destinat a la recollida dels 272,50 metres cúbics d'escombreries diàries i a la neteja i manteniment actual del clavegueram es podria estalviar íntegrament. Aquesta partida representava 165.784 ptes.
5. El valor de les immundícies que produïa Barcelona anualment era de 2.319.090, 87 ptes. L'Ajuntament de Barcelona podria aprofitar aquests recurs especialment si es portava a terme l'adobament de les 150 hectàrees previstes de regatge al delta del Llobregat¹¹³.
6. Com un cop construïdes les galeries de sanejament, les empreses de serveis (aigua, gas, electricitat) haurien de conduir-hi pel seu interior les canalitzacions de les xarxes tècniques, s'aplicaria el corresponent arbitri. Les empreses, però, sortirien beneficiades per l'estalvi que tindrien en el moment d'efectuar reparacions o ampliació del servei¹¹⁴.

¹⁰⁹ GARCÍA FARIA (1893), Volum I, pàg. 408-412

¹¹⁰ Conferència de Pettenkofer “Über den Wert der Gesnudheit für eine Stadt” (Sobre el valor econòmic de la salut per a una ciutat). Veure al respecte LÓPEZ PIÑERO (1991), pàg. 25 i FRESQUET (1991), pàg. 118.

¹¹¹ GARCÍA FARIA (1922), pàg. 8

¹¹² Un sistema semblant, basat en l'amplada de la façana, va ser aplicat a Marsella (50 francs per edifici), GARCIA FARIA 1893, 49 i a Gràcia (els propietaris havien de pagar el 50% del cost total “*en proporció a les façanes de les finques*”), CARRERAS I CANDI, Francesc.: *La ciutat de Barcelona*, Geografia General de Catalunya, Barcelona, Albert Martín, 1916, pàg. 994. Cal recordar al respecte, que García Faria, juntament amb Pere Pascual, foren els autors del projecte de clavegueram de la vila de Gràcia, iniciat el 1887.

¹¹³ El valor dels adobs procedents de les aigües brutes dels moderns claveguerams era un argument recurrent en els estudis dels higienistes. El doctor Giné ja aportava el 1871 els exemples de Londres i Paris (GINÉ I PARTAGÀS, 1871, 508-513). García Faria tingué molt present aquest aspecte en totes les descripcions que incorporà al seu projecte sobre el sanejament de diverses urbs europees.

¹¹⁴ Aquesta idea, com ja s'ha indicat, havia estat exposada per Ildefons Cerdà en el seu projecte d'urbanització global de la ciutat de Barcelona.

A manera de síntesi final del seu pensament, García Faria tancava la redacció del *Proyecto de Saneamiento* amb aquestes paraules¹¹⁵ :

"Barcelona puede fácilmente ser una de las poblaciones más sanas del orbe; pero para ello precisa que se realicen entre otras las reformas siguientes: Saneamiento del suelo y subsuelo; mejora del abastecimiento de aguas; depuración de las sucias en el llano del Llobregat, convenientemente saneado; construcción de parques, inspección severa de los servicios bromatológicos y de las viviendas, suprimiendo las insalubres é impidiendo las frecuentes infracciones en las Ordenanzas Municipales (...) Nuestra ciudad puede rivalizar bajo el aspecto estético con otras análogas del extranjero ; pero no puede competir hoy con ellas bajo el punto de vista sanitario, por lo que se hace preciso que se emprenda una campaña sanitaria para regenerar nuestra urbe"

En el que sembla una crítica encoberta al triomfalisme generat per l'Exposició Universal, G. Faria assenyala els aspectes bàsics del sanejament que, segons ell, calia per a Barcelona: realització del projecte de sanejament del subsòl, el pla de reforma interior de la ciutat., ampliació i millora del proveïment d'aigua, acció municipal per tal de fer complir als propietaris les Ordenances i per a millorar els serveis urbans en general. La clau, era, per tant, la voluntat de l'Ajuntament i les possibilitats d'execució que tingués.

En el seu moment, l'obra de planificació del clavegueram de Barcelona de Pere García Faria va representar probablement el punt culminant de l'aplicació efectiva de les aspiracions del moviment higienista a la ciutat, entès aquest en un sentit genèric. L'enginyer participà de molts dels plantejaments elaborats des de l'higienisme europeu i tingué l'oportunitat d'elaborar un projecte que pretenia posar en pràctica aquests principis referits al sanejament i la higiene urbanes tot comprenent diverses vessant integrades en un pla general. Abans del pla de 1891, García Faria ja s'havia distingit a Barcelona per una brillant trajectòria com a facultatiu expert en aquests àmbits. Secretari tècnic de la Comissió municipal de sanitat el 1883, el 1884 publicà *Saneamiento de Barcelona*¹¹⁶, vocal de la Junta provincial de sanitat i membre de la Subcomissió municipal per a l'estudi de l'evacuació d'immundícies i sanejament del subsòl el 1885 i enginyer en cap de l'Ajuntament de Barcelona i responsable de la Secció especial de Clavegueram el 1888. El 1885 havia redactat el *Dictamen previo* i el 1888 presentà la coneguda comunicació al Congrés internacional de ciències mèdiques. Posteriorment a la data d'aprovació del projecte de clavegueram continuà desenvolupant el càrrec d'enginyer en Cap de Clavegueram i Sanejament i amb data 27 d juny de 1891 fou encarregat de representar l'Ajuntament com a delegat en el Congrés Internacional d'Higiene Pública i Demografia de Londres. Més tard, com a comissionat del consistori barceloní, realitzà un viatge per Anglaterra i altres països europeus per tal de conèixer de primera ma els seus sistemes de sanejament i d'abastament d'aigua¹¹⁷.

Quan l'Ajuntament de Barcelona anà atorgant càrrecs de responsabilitat a García Faria era per què al menys una part significativa del consistori era partidari dels supòsits en els que es basaven els projectes de l'enginyer. El *Dictamen previo* havia estat aprovat i ratificat per dos consistoris un de signe polític conservador i l'altre liberal successivament. El Congrés Internacional de Ciències Mèdiques organitzat dins de l'àmbit de l'Exposició Universal havia comptat amb el vist i plau i l'impuls personal de

¹¹⁵ GARCÍA FARIA (1893). Volum II, pàg. 125

¹¹⁶ A on ja apareixen els principis rectoris del seu projecte de clavegueram i aportava també interessants suggeriments respecte de l'abastament d'aigua.

¹¹⁷ GARCÍA FARIA (1893), Volum I, pàg. 109-123

l'alcalde Rius i Taulet, a través del doctor Giné i Partagàs, president del comitè científic preparatori del congrés¹¹⁸. En el de les Ciències Mèdiques es deixaren escoltar algunes veus higienistes crítiques en alguns casos amb la tradicional apatia municipal en matèria de sanejament o d'abastament d'aigua com fou el cas dels doctors Nin i Pullés i Rodríguez Méndez o del mateix García Faria.

En definitiva, el projecte de sanejament del subsòl aprovat el 1891, a més de representar alguns dels principis bàsics de l'higienisme europeu respecte del sanejament urbà, venia precedit i avalat pel vist i plau de l'Ajuntament de Barcelona i com a resposta a les greus deficiències higièniques de la ciutat. Aquesta actitud formalment favorable en realitat no implicava, però, un nivell de compromís semblant en el moment de procedir a la seva execució, donat el grau d'intervencionisme que el pla demanava de les autoritats municipals respecte d'aspectes tan sensibles com la llibertat de la propietat urbana que es podia veure limitada per l'obligació d'adaptar-se a les noves condicions dels sistemes d'evacuació, d'abastament d'aigua o de reforma interior del nucli històric de la ciutat. Al respecte, les posicions municipals eren internament contradictòries i tenien diversos nivells d'implicació, sempre, però, respectant els interessos dels grups de poder econòmic i social que representaven i molt especialment del poderós sector dels propietaris urbans.

S'ha vist fins el moment com el municipi barceloní prengué a partir de la segona meitat dels vuitanta mesures que culminaren el 1891: projecte de l'aqüeducte Alt de Montcada, Ordenances Municipals i el propi Projecte de sanejament. Una anàlisi conjunta dels tres elements permetrà valorar algunes de les limitacions reals de l'acció municipal en l'àmbit de la higienització de la ciutat referida al paper que havia de jugar l'abastament d'aigua. Entre altres, cal destacar, la inèrcia dels anteriors mètodes d'evacuació i especialment el de pous cecs. La seva utilització resultava a curt termini més econòmica i els interessos vinculats al negoci de la seva neteja eren contraris al nou sistema de circulació contínua projectat. A més, tradicions culturals de caire divers arrelades entre la població i els mateixos arquitectes consideraven poc adient aquesta novetat. Tampoc foren aliens al fracàs parcial del projecte de García Faria altres factors com les tradicionals dificultats pressupostàries de l'Ajuntament de Barcelona, ara augmentades pel dèficit que deixà l'Exposició Universal o determinades complicacions personals amb que es trobà al si de l'Ajuntament i que afectaren directament García Faria¹¹⁹.

Si bé al començament de l'exposició escrita del *Proyecto de Saneamiento* es feia constar que el pla era el desenvolupament de les bases o conclusions del *Dictamen previo* ja aprovades per l'Ajuntament els anys 1885 i 1886, García Faria mostrà, però, una especial preocupació per aclarir que les tres primeres, referides a l'abastament d'aigua, eren responsabilitat exclusiva de l'Ajuntament i que el seu projecte pretenia desenvolupar únicament la quarta base centrada en la urgència de redactar un projecte de clavegueram per a evacuar les immundícies i les aigües pluvials: "*las tres primeras bases se relacionan con el Excmo. Ayuntamiento más bien que con el infrascrito que ha redacado el proyecto al que se refiere la base cuarta*"¹²⁰. La base quarta, però, afegia que també era urgent l'estudi dels mitjans necessaris i convenients per a la realització

¹¹⁸ Veure la pàgina web del Col·legi de Metges de Barcelona dedicada a la figura de Giné i Partagàs, dins de l'apartat "Congrés Mèdic de 1888": www.comb.es/cat/especials/gineipartagas/apartat19.htm.

¹¹⁹ Veure GARCÍA FARIA (1922) i TARRÉS, Josep: "Pere García Fària: projectes a la Cellera del Ter i el transvasament del Ter a Barcelona a principis del segle XX", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere García Faria, 2002

¹²⁰ GARCÍA FARIA (1893), Volum I, pàg. 9

pràctica de les tres primeres bases. El propi municipi havia aprovat la vinculació entre la construcció del nou clavegueram i l'abastament d'aigua dins el projecte general de sanejament urbà.

La importància de l'aigua en el nou sistema d'higienització que es projectava i la necessitat d'un cabal considerable havia estat destacada en diverses ocasions pel mateix García Faria i la pròpia subcomissió municipal ho havia emfatitzat el 1885. En l'obra *Saneamiento de Barcelona*, l'enginyer ja havia argumentat que calia com a mínim una dotació de 200 litres diaris per habitant i que per aquest motiu¹²¹:

"(...) se hace indispensable pensar seriamente en traer a Barcelona una importante cantidad de aguas derivada de un caudaloso río, en el cual haya al presente pocos aprovechamientos que dificulten o imposibiliten la realización de la obra. El Ter, el Noguera o el Segre podrían servir para este objeto".

Sense decidir-se per cap solució concreta, estimava en 60 milions de pessetes el cost de les obres necessàries. En el mateix sentit es pronuncià en el seu moment la subcomissió municipal responsable del *Dictamen previo*. Quan s'argumentaren les avantatges del sistema d'evacuació basat en la circulació continua sobre d'altres es deia que entre els requisits que calia complir¹²²:

"Brilla en primer término la necesidad que impone el mencionado sistema de poseer una dotación de agua abundante, lo cual parecerá un contrasentido á los que sólo consideran las cuestiones higiénicas bajo un aspecto económico; pero recordando el principalísimo papel que el agua desempeña en la salubridad del individuo, de la casa y de la urbe, se comprenderá la transcendencia de tener utilizada una crecida dotación de aquella que puede lanzarse á las alcantarillas, bien sea directamente ó ya después de haber prestado los muchos servicios que reclaman las grandes agrupaciones humanas."

Com ja s'ha indicat, García Faria havia calculat, i la subcomissió havia ratificat, la quantitat d'aigua que caldria per a l'evacuació de les immundícies amb el sistema de circulació continua. El total era de 200 litres diaris per habitant. 60 litres per a usos domèstics (beguda, coccó del menjar, higiene corporal i neteja de la casa). Al menys 20 litres d'aquest apartat haurien de ser abocats al clavegueram: 10 a través dels excusats i 10 amb el fregat del terra i altres. 60 litres més es destinarien al serveis públics de superfície (rec dels carrers, passeigs i jardins, extinció d'incendis, fonts públiques...). Al menys 30 litres d'aquests haurien de ser abocats a les canalitzacions subterrànies un cop utilitzades. Finalment, 80 litres es dedicarien directament a la neteja del clavegueram. Aquestes aigües podien ser d'inferior qualitat i es calculava que es podria perdre un màxim de 10 litres. En total, doncs, uns 130 litres diaris per habitant d'aigua haurien de circular per les clavegueres de Barcelona¹²³. Aquestes quantitats ja havien estat compromeses per l'Ajuntament en les esmentades bases del *Dictamen previo*.

En el capítol XXII del projecte de sanejament dedicat a la "Limpia y conservación de la red de alcantarillado", reconeixia que en no haver-se complert les tres primeres bases era impossible que el municipi dotés la ciutat amb 38.167,34 m³ per a usos urbans i domèstics i 23.798,48 per a la neteja del clavegueram, calculats aquests volums segons el cens de 1888 i una població de 272.481 habitants.

¹²¹ GARCÍA FARIA (1922), pàg. 26

¹²² DICTAMEN PREVIO, pàg. 165

¹²³ DICTAMEN PREVIO, pàg. 149-150

Davant de l'incompliment municipal G. Faria el seu pla a les circumstàncies. Ho expressava amb aquestes paraules¹²⁴:

"(...) en esta situación nos hemos visto precisados á variar en esta parte el plan que hubieramos desarrollado y á limitarnos á investigar en consecuencia cual es el caudal mínimo con el que podría funcionar la red de alcantarillado"

Disposà un sistema basat en la neteja de les canalitzacions subterrànies amb un cabal mínim d'aigua que hauria de ser servit per l'Ajuntament. Un total de 620 dipòsits¹²⁵ situats a l'inici de les galeries o en els punts més elevats d'aquestes omplerts dos cops al dia abocarien 1.333 m³ diaris d'aigua. García Faria deixava al descobert les enormes limitacions que als seus ulls tenia el servei d'abastament d'aigua municipal d'aleshores¹²⁶:

"(...) y si como es probable se utiliza los sobrantes de fuentes y otros servicios públicos en cantidad menor de la indicada, el Municipio necesitará sólo disponer de unos mil metros cúbicos para llenar las más indispensables atenciones del servicio de limpia del alcantarillado; ese reducido caudal probablemente lo tendrá disponible el Excmo. Ayuntamiento el día que deba comenzar la explotación de la red de alcantarillado, pero por si así no fuera el problema se resolvería adquiriendolo de las Compañías que abastecen la Ciudad y que ya suministran agua al municipio por otros conceptos".

Amb aquest paràgraf García Faria no només posava en evidència el deficient proveïment hidrològic municipal, tanmateix, exercia una crítica implícita a la manera en que s'hauria de posar en pràctica el seu projecte de sanejament. En no comptar amb l'aigua prevista restava força desvirtuat.

El 1885 l'Ajuntament de Barcelona havia aprovat unes bases que havien de servir com a referents per al disseny dels serveis de sanejament de la ciutat seguit els models europeus més avançats. L'aplicació efectiva d'aquestes bases implicaven un grau d'intervencionisme municipal desconegut fins aleshores a Barcelona i, per suposat, calia capgirar les pròpies relacions socials existents en la pràctica quotidiana dels serveis i els usos domèstics relacionats amb la higiene, l'accessibilitat a l'aigua o les condicions d'habitabilitat dels habitatges, inclosos i de manera especial, els de les capes populars barcelonines. Un repte impossible d'assolir, ja que es trobava molt allunyat de la realitat social, econòmica i política que viva la ciutat aleshores. El còlera de 1885, l'embranzida que havia assolit el moviment higienista o l'eufòria de 1888 havien permès formular un projecte integral de sanejament a l'alçada de les ciutats més avançades d'Europa. La realització efectiva d'aquest projecte, però, no es podia portar a terme en una ciutat com Barcelona sense moltes dificultats.

Cal assenyalar un darrer aspecte que exemplifica prou bé el contrast entre el projecte i la seva aplicació pràctica. Inicialment, el propi Ajuntament de Barcelona havia previst que el pla de sanejament de la ciutat havia d'incloure conjuntament la xarxa de clavegueram i l'abastament d'aigua, dins l'esperit higienista global manifestat al *Dictamen previo*. L'evolució dels esdeveniments conduí a la seva separació en dos projectes parcials i, per tant, al mutu fracàs. Amb una explicació pot ser massa

¹²⁴ GARCIA FARIA (1893), Volum I, pàg. 297

¹²⁵ Concretament eren 259 dipòsits de ½ m³, 332 d'un metre cúbic, 15 de 5 i 12 de 10.

¹²⁶ GARCIA FARIA (1893), Volum I, pàg. 297

personalista, però segurament il·lustrativa, García Faria¹²⁷ relata així la seqüència dels fets que es van encadenar al respecte:

"Después de haber prestado otros servicios temporales al Municipio, el Sr. Rius y Taulet, el gran alcalde de Barcelona, me llamó para confiarme la jefatura de todos los servicios y obras de canalización subterránea, o sea los del abastecimiento de aguas y alcantarillado. Apenas tomé posesión del cargo se me advirtió que, dada la extraordinaria urgencia con que debía proyectarse y construirse el alcantarillado, era preferible concentrara en él toda mi atención y que de momento la fontanería o abastecimiento de aguas quedara adscrito al arquitecto municipal, que tomó posesión de su cargo al mismo tiempo que yo del mío. Luego supe que los intereses creados impidieron que yo resolviese el gran problema del abastecimiento de aguas, y por tanto la esencia del saneamiento de la urbe que en él está basado; de modo que seguí de jefe del servicio de alcantarillado y saneamiento, pero de este último lo fui sólo de nombre: Si no me hubieran puesto ese y otros obstáculos, así como en catorce meses formulé el proyecto de abastecimiento de aguas, que de haberse realizado estaría ya amortizado, y constituiría un espléndido ingreso en las arcas municipales¹²⁸ (...) Mi proyecto de alcantarillado se realizó, sí, pero en forma incompleta e inconveniente, pues resulta letra muerta el suministro indispensable de aquellos 140 litros diarios por persona que por acuerdo municipal (firme y aún hoy vigente) el Ayuntamiento de Barcelona debe verter a la canalización subterránea".

Així, doncs les queixes de García Faria es centraven sobre tot en la separació que l'Ajuntament establí entre clavegueram i abastament d'aigua i que desvirtuava completament el seu projecte integral de sanejament. Ja s'ha demostrat com en el projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada de Pere Falqués i Urpi, l'arquitecte municipal al qual es refereix García Faria, aquesta solució no tingué en compte les previsions del projecte de sanejament establertes a les bases aprovades el 1885-1886 i tampoc fou considerat l'article 139 de les Ordenances Municipals de 1891. L'Ajuntament optà per una execució reduccionista del projecte general de sanejament, desenvolupant només els aspectes més urgents del projecte Falqués i del de sanejament del subsòl.

Pel que fa a l'abastament d'aigua, doncs, no s'anava més enllà de l'aprofitament dels cabals municipals propis per tal que fer-los servir especialment per als serveis públics mínims el subministrament dels quals es contractava fins aleshores a empreses privades (fonts, rec de carrers, neteja mínima del nou clavegueram...). El cabal sobrant es destinaria a la venda a particulars per tal de reduir la despesa total de la construcció del nou aqüeducte Alt. Per suposat, no es contemplava la intervenció sobre la iniciativa privada d'abastament. La competència municipal pel mercat de l'aigua i l'augment del consum domèstic, que hauria de permetre abocar els cabals necessaris al clavegueram, eren previsions de futur no urgents. Les Ordenances municipals establien possibles sancions per al propietaris cas que aquests no complissin amb els preceptes higiènics. Però fins i tot aquest compliment es posposava fins a la construcció completa del clavegueram. En definitiva, el projecte de sanejament integral projectat inicialment el 1885 era objecte d'una execució parcial, fragmentada i dilatada en el temps. En conseqüència, desdibuixada.

De manera significativa, el projecte de Garcia Faria aprovat el 1891 portà per títol "Proyecto de Saneamiento del Subsuelo de Barcelona - Alcantarillado. - Drenaje. Residuos Urbanos". Constava així de manera explícita que no es contemplava en ell l'abastament d'aigua. La única referència concreta que es

¹²⁷ GARCÍA FARIA (1922), pàg. 26-27

¹²⁸ Tot i que no ha estat possible conèixer amb detall el projecte d'abastament d'aigua que imaginava García Faria per a Barcelona, sí se sap que el cabal que hauria de subministrar l'Ajuntament havia de ser considerable (200 litres per habitant), que aquest volum no podia procedir de les explotacions properes a Barcelona existents a finals del segle XIX. Calia cercar l'aigua en les cursos fluvials pirinencs. A més, potser preferia que el municipi oferís el servei d'aigua pràcticament en exclusiva de manera que es podria beneficiar dels rendiments que obtenien les empreses privades d'abastament i en ser una entitat pública, reduiria el preu de l'aigua i això facilitaria l'extensió del seu consum. Així ho suggereix a GARCIA FARIA (1922), pàg. 26 i 27.

fa als mitjans que l'Ajuntament hauria de disposar per a millorar el seu abastament d'aigua és la de suggerir que cas d'incloure els cabals del Rec Comtal en les aigües elevades i conduïdes per l'aqüeducte Alt de Montcada, es podria compensar als regants, a canvi de la cessió de les seves aigües, amb¹²⁹:

"las sobrantes del alcantarillado que podría proporcionarles el Municipio de la Capital, las cuales son mucho más ricas para el riego de los terrenos porque encierran en sí los principales fertilizantes que les dan el carácter del más rico de los abonos; entonces el campo de irrigación que hemos dispuesto al SO de Barcelona se extendería también al NE de la misma y haría precisa una canalización especial para conducir a él las aguas sucias de alcantarillado"

El caràcter d'aquesta única proposta, en ser un suggeriment complementari al pla de Falqués i Urpí, revela com en el seu projecte García Faria no estava facultat per aportar solucions referides a l'abastament d'aigua que poguessin interferir aquest pla. A més, la seva proposta probablement de ser tinguda en compte hauria resultat d'una posada en pràctica enormement complicada¹³⁰ ..

Malgrat tot, Garcia Faria assenyalà en diverses ocasions al seu *Proyecto de Saneamiento* la necessitat que Barcelona tenia de volums d'aigua importants, majors dels que l'Ajuntament podria disposar amb el pla Falqués. Així ho indica un cop més al capítol XXII¹³¹:

"De todas suertes, Barcelona necesita para su presente, y sobre todo para su futuro engrandecimiento, más agua; le precisa la traída de un verdadero río, lo cual permitiría destinar a la red subterránea el gran caudal que necesita para su limpia y saneamiento, y esto podría hacerse en condiciones muy económicas y ventajosas para la Corporación Municipal".

La crítica de la política municipal en matèria d'aigua tornava a ser evident, tot i que, per suposat, no explícita. Calia tenir presents les necessitats actuals i les futures i calia superar els sistemes d'abastament imperants a Barcelona, cercant subministraments molt més abundants, tot i que la seva localització fos més llunyana¹³². El tímid plantejament que havia impulsat el projecte del regidor Martí i Thomas i el definitiu de Falqués i Urpi responia a la pressió que exercia la realitat social, política i econòmica de la Barcelona de l'època. Aquests plans, però, no foren concebuts ni executats en consonància amb les necessitats i les condicions del projecte de García Faria, tot i haver estat aprovades prèviament per l'Ajuntament el 1885 i 1886.

¹²⁹ GARCIA FARIA (1893), Volum I, pàg. 298

¹³⁰ Caldria vèncer l'obstacle de la Societat del Rec Comtal que rebria aigües brutes a canvi dels cabals amb més prestigi de la ciutat per a usos industrials (servei de màquines de vapors i altres operacions) no només agrícoles. Però és que a més els terrenys de regatge en bona part s'ubicaven en zones destinades a formar part de l'Eixample segons el pla Cerdà, especialment al municipi de Sant Martí de Provençals. I els terrenys de regatge dotats d'aigües servides pel Rec Comtal es trobaven en regressió, que seria més o menys ràpida en funció del ritme d'urbanització que es localitzés en aquells indrets.

¹³¹ GARCÍA FARIA (1893), Volum I, pàg. 298

¹³² Aquesta idea va estar present en posteriors actuacions de García Faria un cop s'allunyà de les responsabilitats municipals. L'enginyer hauria intentat impulsar una iniciativa d'abastament d'aigua a Barcelona des de la conca del Ter. Així ho suggereix raonablement TARRÉS, Josep: "Pere García Fària: projectes a la Celleria del Ter i el transvasament del Ter a Barcelona a principis del segle XX", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere García Faria, 2002.

2

COMPETÈNCIA I CONCENTRACIÓ EMPRESARIAL

No es pot disposar d'una visió completa de les característiques que presentava el subministrament d'aigua a finals dels anys vuitanta sense tenir present l'evolució que havia experimentat el mercat privat d'aquest servei. En el capítol segon s'ha analitzat la fase de formació del mateix, en la qual els projectes i les iniciatives es multiplicaren, però les explotacions efectives foren comptades. Al llarg dels anys vuitanta van prendre cos les tendències del mercat de l'aigua que ja es perfilaven a la dècada anterior. Així, les dificultats de les diferents societats creades per a proveir d'aigua la ciutat i les seves rodalies evidenciaven la migradesa dels seus recurs tècnics i financers¹³³.

La crisi d'aquestes iniciatives d'abastament testimoniava les contradiccions del consum d'aigua que generà la ciutat als anys vuitanta. D'una banda, enormes expectatives de negoci sobre una potencial gran necessitat d'aigua per la incompetència municipal i pel ritme del creixement de la urbanització d'ús burgès, especialment de la zona central de l'Eixample¹³⁴. Al mateix temps, però, una demanda real mot inferior¹³⁵ que provocà la fallida empresarial en alguns casos i el subministrament de volums molt per sota de les possibilitats real d'explotació en altres. En un context de forta competència, una darrera l'altra aquestes companyies van entrar en crisi i van ser incorporades a la Societat General d'Aigües de Barcelona, empresa de capital belga i francès, fruit precisament de la liquidació de la Companyia d'Aigües de Barcelona el 1882. En aquest subcapítol s'analitzarà la formació de la SGAB, l'evolució del mercat privat del subministrament d'aigua als anys vuitanta i el resultat de pràctic monopoli que aquesta empresa tenia ja a inicis de la dècada següent.

¹³³ Aquest és també el punt de vista d'UDINA (1987), pàg. 32.

¹³⁴ La concentració del sector més selectiu de l'Eixample com a zona privilegiada de distribució de l'aigua oferta per les principals empreses de proveïment d'aigua als anys vuitanta ha estat destacada per diversos autors com ara GARCÍA et altres pàg. (141) i GUÀRDIA (1995), pàg. 76-77.

¹³⁵ Un aspecte del contrast entre els problemes d'abastament d'aigua en una ciutat en plena transformació com Barcelona (fracàs o limitacions del projectes municipals, competència entre empreses insuficiència i encariment del servei) i l'actitud passiva i anacrònica de la població ha estat destacada per Vázquez Montalbán: "(...) ese momento en que la ciudad se convierte en un mercado de agua, en un producto a comercializar mediante la garantía de abastecerlo con regularidad. Se tenía que pelear por ella, hecho consumado que irritó o amargó el talante de aquellos pobladores de un siglo eminentemente utópico (...) desde la esquizofrenia los barceloneses hablaban del problema del agua mientras pensaban que el agua que manaba de las fuentes públicas, libre y gratuita era un bien inagotable, un mensaje que les llegaba desde el Paraíso, desde aquella naturaleza libre de la que procedía y a la que algún día volvería". VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel: *Barcelona, fuente a fuente*, Barcelona, REPSOL, 1990, pàg. 69-76.

2.1

LA FORMACIÓ DE LA SGAB

Les circumstàncies concretes en que va ser constituïda la Societat General no són gaire conegudes i l'escassa historiografia que s'ocupa de la qüestió no aclareix gairebé res¹³⁶. En el curs d'aquesta recerca s'ha pogut construir una interpretació que a tall d'hipòtesi fonamentada permet identificar determinats elements que influeixen en la formació de la SGAB en l'àmbit barceloní. Aquesta hipòtesi es basa en dos factors de debilitat que presentava la Companyia d'Aigües de Barcelona a inicis dels anys vuitanta i especialment el 1881 com a data clau. Primer, de l'examen de la documentació interna de l'empresa es dedueix que aquesta travessava per greus dificultats financeres ja el 1880. Segon, i en relació directa amb l'anterior, aquesta mateixa documentació evidencia que la CAB patia els efectes de la competència que les altres empreses de subministrament d'aigua havien començat a exercir precisament cap el 1880-1881.

Pel que fa a les dificultats financeres, malgrat que els beneficis bruts aconseguits segons l'exercici comptable de 1881 eren de 370.000 ptes., el total de les inversions realitzades des de l'any 1867 sumaven més de 14.500.000 ptes. i el deute de la CAB pujava als set milions de pessetes. El banc "Crédit Général Liégeois" era creditor de 6.800.000 ptes. d'aquesta quantitat. A la dècada dels setanta, el mercat privat de l'aigua a Barcelona generava una demanda tan feble que cap empresa de subministrament, fins i tot la CAB, era capaç de rendibilitzar les inversions realitzades amb un ritme i dins uns terminis raonables. I la CAB era en realitat la única empresa important que havia subministrat als setanta aigua a Barcelona, Gràcia, Sant Gervasi, Les Corts de Sarrià, Sans, Sant Andreu de Palomar i Sant Martí de Provençals amb les suficients condicions de quantitat i pressió¹³⁷.

Les quantioses inversions inicials per a finançar les explotacions i les infraestructures de conducció i distribució contrastaven amb una demanda que, tot i créixer, es reduïa a determinats sectors socials acomodats i negocis industrials i comercials del nucli històric, de l'Eixample i de les poblacions de les rodalies. El 1873 eren 421 els immobles que disposaven d'aigua subministrada per la CAB, l'augment als 2.520 de 1880 no seria, però, suficient per a generar un benefici acceptable a ulls dels inversors belgues¹³⁸. A més de la resistència dels propietaris urbans barcelonins per a dotar els seus immobles de lloguer d'aigua domèstica abundant - com es pot deduir a partir del paper protagonista que jugaven les font públiques -, la persistència de pautes de consum tradicional devia ser un altre factor que dificultava

¹³⁶ VOLTES BOU (1967), freqüentment citat a l'entorn de la història de la SGAB, no aporta suficients detalls prou significatius al respecte. La mancança de dades es reconeguda per Miquel RIBAS I COMAS: "L'abastament de Barcelona: del Rec Comtal a la Societat d'Aigües", dins "Consell" (núm 50), Segon semestre 2002, pàg. 28-33: "A diferència d'altres grans corporacions industrials, que han dedicat esforços a capbussar-se en els seus orígens i en les persones que van aixecar la companyia, la història d'Agbar encara s'ha d'escriure. En aquests sentit, desconeixem les raons que van fer que, l'any 1881, inversors francesos comprassin la Compagnie des Eaux de Barcelona als belgues i tot seguit fundessin a París la Société Generale des Eaux de Barcelona el 1882".

¹³⁷ Cal recordar les dificultats que travessaren les dues úniques societats amb recursos potencialment capaços d'entrar en competència amb la CAB: l'Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del riu Llobregat i la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona.

¹³⁸ La dada de 1873 procedeix de AGUAS DE DOS RIUS (1873), pàg. 9 i la de 1880 de l'Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

l'augment significatiu del consum encara a finals dels setanta. La pròpia Companyia d'Aigües de Barcelona ho reconeixia el 1873.

L'empresa promogué des de bon principi l'abonament mitjançant un contracte de renovació anual o quinquennal basat en el sistema de comptador i el pagament per la quantitat d'aigua consumida a mesos vençuts. El mínim s'establí en 250 litres diaris a un preu de 60 cts. per m³. Aquest tipus d'abastament s'havia imposat al centre i nord d'Europa i en aquesta línia devia anar l'experiència de la companyia d'aigües belga copropietària de la CAB, la "Compagnie Générale des Conduites d'Eau". Les característiques del sistema de comptador facilitaven l'extensió del servei d'aigua als habitatges i estimulava la dotació dels equipaments domèstics, ja que el consum mínim exigít era més reduït, la despesa resultava proporcional i el pagament s'efectuava amb posterioritat.

Per a les cases de lloguer, des de la perspectiva dels propietaris, era més avantatjós l'altre sistema que també ofería la CAB, el d'aforament. L'abonat rebia 1m³ diari a 60 cts. pagats trimestralment per endavant. El metre cúbic contractat seria repartit entre els departaments de d'immoble. Els llogaters havien de mantenir un consum constant independentment de la densitat d'ocupació dels habitatges. En cap cas suposava aquest sistema un estímul per a modernitzar els serveis domèstics dependents de la disponibilitat d'aigua. En primer lloc, per la pròpia manca dels cabals necessaris i, en segon lloc, per la tendència dels propietaris a oferir habitatges de lloguer sense els mínims equipaments domèstics de sanejament. En ser una despesa fixa i relativament reduïda, el marge de benefici que obtenia el propietari era major sobre tot si augmentava el nivell de densitat d'ocupació de la casa. Tanmateix, equipar les vivendes de lloguer amb sistemes sanitaris moderns era una inversió que, a més de ser considerada innecessària, no més es podia amortitzar a llarg termini.

Existia, a més, a Barcelona i a Espanya el costum d'adquirir un determinat cabal a perpetuïtat en règim de compra i pagament al comptat per avançat.¹³⁹ Aquest costum, molt arrelat encara a la segona meitat del XIX, procedia dels usos precapitalistes en l'àmbit del servei de proveïment d'aigua. Responia a una idea de possessió de l'aigua com a forma de prestigi i diferenciació social, probablement reflex de les concessions que les autoritats municipals o reials atorgaven a les institucions i els notables de la ciutat en l'antic règim. Aquest servei, però, era contradictori amb la introducció de sistemes moderns de subministrament de serveis amb voluntat expansiva en tant que no es pagava proporcionalment pel consum efectuat i que exigia un important desemborsament inicial. Les empreses amb necessitats de rendibilitzar les seves inversions¹⁴⁰ preferien aquesta modalitat com una via de capitalització immediata.

En conseqüència, la CAB, tot i les seves reticències, no va tenir més remei que oferir aigua seguint el sistema de venda descrit. La forta presència tradicional que tenia aquesta modalitat de servei en el mercat Barceloní i la novetat de l'abonament amb comptador amb tot el que implicava en els usos i

¹³⁹ Com a exemples, l'aigua que l'Ajuntament de Barcelona distribuïa tradicionalment entre particulars es realitzava seguint el sistema de venda i la Companyia Anònima d'Aigües de Barcelona, "Ladera derecha del Besòs" ofería igualment el 1881 en venda l'aigua que esperava obtenir de la seva explotació de Poble Nou.

¹⁴⁰ En el cas de la CAB la recerca de capitals inversos seguí altres tendències. Més encara, els documents interns de la SGAB indicaven a començaments del segle XX que el sistema de venda permetia obtenir menys benefici que el d'abonament i, per tant, calia restringir el número de vendes a perpetuïtat. Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Cinquième Partie*

costums a l'entorn de la higiene i la utilització de l'aigua domèstica foren els factors clau. Així ho indicava la pròpia empresa el 1873, tot referint-se a un anunci que publicà el 1872¹⁴¹:

"No deseo vender agua á perpetuidad. Me resisto á hacerlo por el momento, y me limito á darla por medio de abono, obligándose solamente el abonado á un mínimo determinado. La cantida de agua que se gaste la marcará un contador (como para el gas) y no se pagará más que la que se consuma, ó la que corresponda al mínimo fijado. Este sistema, que no ofrece ningun riesgo al consumidor, este sistema, que la experiencia ha hecho reconocer como el mejor de todo el norte y en el centro de Europa, ha sido una innovación en España (...) No obstante, no queremos imponerlo á todo trance, ni pretendemos desarraigar la costumbre de vender agua á perpetuidad, costumbre que esté tan arraigada que debe tener alguna razón de ser; y como estamos seguros de dar todas las garantías que puedan exigirse en esta materia, vamos á poner en venta un cierto número de metros cúbicos del agua de Dos-Rius (...)"

En les condicions determinades per l'empresa per a formalitzar els contractes de venda destacaven dos aspectes. Les obligacions econòmiques del comprador i les relacions d'aquest amb la societat d'abastament. Pel que fa al primer aspecte, calia pagar per avançat el 10% del preu total de venda del metre cúbic diari, 2.500 ptes. Aquesta darrera quantitat s'havia de fer efectiva en or o plata en el moment de signar el contracte. A més, anualment el comprador pagava 15 ptes de cànon en concepte de despeses de manteniment. Com es veu, la venda a perpetuïtat només estava a l'abast d'una selecta minoria a la ciutat. Respecte de les relacions amb la societat d'abastament, el comprador havia de satisfer totes les despeses ocasionades pel contracte de venda i aquest no li donava cap dret sobre les propietats de la companyia ni podia interferir en la seva gestió.

TAULA 18 CONTRACTES D'ABONATS DE LA CAB EL 31 DE DESEMBRE DE 1881		
TIPUS DE CONTRACTE	NÚMERO DE CONTRACTES	VOLUM D'AIGUA CONTRACTAT
Abonaments amb comptador	729	2.408,250 m ³
Abonaments d'aforament	1.255	1.038,500 m ³
Vendes a perpetuïtat	531	583,750 m ³
Contractes de rec. Volum variable	5	
TOTAL	2.520	4.030,500 m ³

A la taula 18 apareix el detall dels 2.520 contractes que els habitants de Barcelona i rodalies tenien subscrits amb la Companyia d'Aigües de Barcelona el 31 de desembre de 1881¹⁴². Són diversos els aspectes a comentar. En primer lloc, el número d'abonaments amb comptador havia passat de 421 el 1873 a 729 el 1881. Certament, després de catorze anys d'existència de la CAB, era un balanç decebedor si es té present que aquest era el tipus de servei que l'empresa volgué estimular entre la població barcelonina. En segon lloc, el número d'abonaments per aforament era força més important; en tant que aquest tipus de distribució responia al servei donat als immobles destinats a lloguer no és gens sorprenent que fos aquest capítol el de major número de contractes. Pel seu cantó, el número de 531

¹⁴¹ AGUAS DE DOS RIUS (1873), pàg. 16

¹⁴² Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

vetdes a perpetuïtat efectivament era coherent amb la valoració que la CAB feia el 1873 respecte a aquest tipus de distribució fortament arrelat a Barcelona. Cal fer notar que mentre el cabal mitjà servit als titulars dels contractes per comptador era de 3,30 m³ diaris, en el cas dels aforaments era de 0,82 m³ i en el de les vetdes de 1,09 m³. Donat que el mínim de consum diari en la modalitat de comptador era de 250 litres, sembla evident que aquest tipus de servei estimulava el consum i, per tant, la introducció de millores en els sistemes domèstics de sanejament i higiene. En consonància amb la seva naturalesa de servei precari, l'aforament es mantenia per sota del metre cúbic diari quan el preu era idèntic als contractes amb comptador, 60 cèntims els 1.000 litres. La mitjana de les vetdes fregava el metre cúbic, volum mínim en aquests contractes atorgats per la companyia.

Per la seva pròpia rigidesa en el cabal contractat, la venda a perpetuïtat no tendia tampoc a fomentar la modernització de la higiene i la sanitat domèstica, tot i que era la modalitat de servei elegida per selectes minories socials. Finalment, és important assenyalar que el volum d'aigua total subministrat el 1881 per la CAB respecte de la població potencialment destinatària del seu servei és realment molt escàs. Si es considera una població aproximada per a l'any 1881 de 375.000 habitants per a la ciutat de Barcelona i els pobles de les rodalies¹⁴³, la proporció resultant de litres d'aigua subministrats per la CAB era de 10,74. En conclusió, oferta i demanda tendien a perpetuar a Barcelona determinats models de distribució d'aigua tradicionals i anacrònics amb els sistemes europeus més moderns.

Com davant d'aquest panorama l'objectiu d'estendre el servei a amplis sectors de la societat barcelonina era irrealitzable, la CAB al llarg dels anys setanta havia seleccionat les zones a dotar amb una major densitat de canalitzacions, factor aquest que permet deduir amb una certa aproximació la "geografia" del consum i la demanda d'aigua. D'aquesta manera, el repartiment dels conductes de distribució per les diferents poblacions del Pla de Barcelona servides el 31 d'agost de 1881 era el que apareix a la taula 19¹⁴⁴:

TAULA 19 CANALITZACIONS DE LA CAB A 21 DE DESEMBRE DE 1881	
LOCALITAT	METRES LINEALS
GRÀCIA	24.436,37 m
SANT GERVASI	6.524,89 m
EIXAMPLE	39.831,97 m
CIUTAT VELLA	38.337,86 m
LES CORTS DE SARRIÀ	2.009,10 m
SANS	793,20 m
SANT ANDREU DE PALOMAR	1.827,30 m
SANT MARTÍ DE PROVENÇALS	250,00 m
TOTAL	114.009,69 m

¹⁴³ Veure TATJER MIR (1994), pàg. 125. Per a la ciutat es treballarà sobre una població de 275.000 habitants i de 100.000 per a les poblacions circumdants.

¹⁴⁴ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

Les canalitzacions devien ser proporcionals a la demanda d'aigua o a les expectatives de venda. En aquest sentit, es pot establir una certa relació entre composició social de cada nucli del pla de Barcelona i la longitud de les canalitzacions que la CAB va ubicar-hi. L'empresa havia canalitzat de manera més intensa l'Eixample i el casc antic el quals concentraven una nodrida representació del sectors socials benestants. A continuació apareixia la població de Gràcia, amb una àmplia menestralia. Els municipis més industrials i obrers com Sans, Sant Martí o Sant Andreu es veien molt desatesos pels serveis de la Companyia d'Aigües. Sant Gervasi i Les Corts eren pobles amb una població molt reduïda a les alçades de 1881, però proporcionalment més densament canalitzats que els altres tres de majoria obrera o camperola. Si establim la proporció de metres de canalització per habitant es poden obtenir elements de reflexió complementaris. Era de 1 a 3,2 per al conjunt del Pla de Barcelona, de 1 per cada 3,5 habitants a la ciutat i de 1 per cada 2,79 per al conjunt dels pobles de les rodalies, És a dir, el consum *per càpita* d'aigua servida per la CAB a la ciutat no devia ser molt superior al de la població de les rodalies. Això confirmaria, a més, que les majors diferenciacions socials respecte de la facilitat d'accés a l'aigua es trobarien dins de la pròpia ciutat de Barcelona.

La geografia i les dades del consum vistes fins aquí devien respondre a que els preus de l'aigua subministrada per l'empresa belga i francesa en les seves diverses modalitats eren elevats, fins i tot considerats comparativament dins el context europeu. Uns preus i unes condicions de consum que es trobaven molt per sobre de les possibilitats d'una majoria de la població bé fos resident a la ciutat o al seu pla. Tanmateix, la manca de competència real, les tradicionals modalitats de servei imperants a la ciutat i adoptades per l'empresa, l'escàs consum i la llarga conjuntura de sequera dels anys setanta eren elements que pressionaven en sentit contrari a la reducció de les tarifes.

La Companyia d'Aigües de Barcelona tingué, doncs, serioses dificultats per a distribuir aigua a la ciutat i les seves rodalies en les condicions en que els seus propietaris belgues i francesos esperaven tot seguint els models europeus que coneixien. Els sistemes més freqüents d'accés a l'aigua per a usos particulars a Barcelona precisament no estimulaven l'extensió del consum de l'aigua a les capes populars i, probablement, fins i tot les classes mitjanes tingueren un accés a l'aigua corrent domèstica força retardat. Com les infraestructures de captació i conducció creades per la CAB estaven pensades per a la distribució majoritària mitjançant l'abonament amb comptador, molt possiblement es produí una certa contradicció entre el volum d'inversions efectuat, les expectatives de negoci i la realitat del mercat de l'aigua a Barcelona, força tradicional i limitat a grups socials i a barris de la ciutat concrets. No és sorprenent, per tant, que la situació financera de l'empresa fos preocupant el 1881 després de catorze anys d'existència. I això en la dècada dels setanta quan la competència d'altres grans empreses de subministrament d'aigua encara es trobava més en l'àmbit dels projectes que de la realitat.

A la vista de l'escassa rendibilitat de les inversions efectuades, el consell d'administració de la Companyia d'Aigües de Barcelona, amb seu social a Lieja, havia iniciat ja la recerca d'aportacions de capital a la segona meitat de la dècada dels setanta. Un primer intent, combinat amb una operació per a aconseguir noves captacions hidrològiques fou l'acord de fusió signat amb l'Empresa del Baix Vallès el 4 de desembre de 1876. Com ja se sap, el pacte que havia de permetre la injecció de capital dels germans Girona i Agrañell fracassà en el termes en que s'havia plantejat inicialment. No arribà a signar-se un contracte definitiu fins el 14 de setembre de 1881 amb l'adquisició dels drets i els bens del Baix Vallès per part de la CAB. Aparentment el document de 1881 suposà l'ampliació de la capacitat de proveïment

d'aigua que podia oferir l'empresa belga, amb les captacions del Vallès complementàries de les de Dosrius i del Besòs. En realitat, representava també la renúncia dels financers catalans a comprometre's en el negoci del subministrament d'aigua i assumir pràcticament el 50% del valor de la nova societat que havia de resultar de la fusió. Per tant, després del 14 de desembre de 1881 la CAB continuava amb la seva mala salut financera.

Davant l'evolució de les negociacions amb els Girona, el consell d'administració de l'empresa ja abans d'aquella data s'havia decidit a captar els capitals necessaris fora dels cercles barcelonins i, més concretament a França. Així ho indica la documentació interna de la SGAB, tot referint-se a les circumstàncies de gestació de la nova companyia¹⁴⁵:

"Telle est la situation que, en 1881, porta les principaux intéressés, et notamment le Crédit Général Liégeois, à rechercher de nouveaux concours financiers et qui les amène à traiter avec la Société Lyonnaise des Eaux et de l'Eclairage".

El segon factor que molt probablement va condicionar la creació de la SGAB a partir de la CAB fou la nova situació de competència que es dibuixava el 1881 en el panorama del mercat de l'aigua barceloní. Amb la previsiblement propera comercialització dels cabals explotats per l'Empresa Concessionaria de Aguas Subterráneas del rio Llobregat, l'Empresa de Aguas del Alto Vallès i la Compañía General Anónima de Aguas de Barcelona, "Ladera derecha del Besòs", desapareixeria el privilegi que fins el moment havia tingut la CAB de ser l'única empresa important amb possibilitats de proveir el conjunt de Barcelona i les seves rodalies. El perill d'una seriosa competència era real i imminent. Així ho reconeixia un document intern de la CAB en el moment de valorar la marxa de les negociacions amb el Baix Vallès¹⁴⁶:

"Considerando que (...) la existencia de varias sociedades o empresas rivales hacen necesaria una acción eficaz común para sostener y triunfar en la competencia que se ha de establecer, lo que no sería posible si se llevan adelante el litigio y reclamaciones entabladas ante las partes firmantes del contrato, han creído conveniente renunciar á ellas y formar por medio de la unión un centro fuerte y respetable".

A més, aquest mateix document reconeixia que la persistent sequera que patia Barcelona i les comarques properes els darrers anys¹⁴⁷ havia fet disminuir considerablement el cabal explotat a Dosrius i la captació del Besòs complementava el servei amb majors despeses ja que el procediment mecànic d'elevació encaria el preu de l'aigua en origen.

En conclusió, la debilitat financera, l'escàs marge de benefici que aportava el negoci en relació amb les inversions efectuades, el desinterès del capital català per l'empresa, l'enduriment de les condicions de la lluita pel mercat de l'aigua a Barcelona i la conjuntura de sequera viscuda a finals dels setanta conduïrien al consell d'administració de la CAB a liquidar la seva empresa i a constituir-se en la SGAB, un cop es produí la nova aportació de capital per part de la "Société Lyonnaise des Eaux et de l'Eclairage".

¹⁴⁵ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

¹⁴⁶ Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 8979. Lligall 24.

¹⁴⁷ Aquesta circumstància climatològica, repetidament referida per diverses fonts consultades, havia motivat també que l'Ajuntament de Barcelona hagués d'obrir els seus pous al Besòs per complementar els cabals tradicionals conduïts per l'aqüeducte Baix de Montcada.

Un altre problema diferent és esbrinar quins motius va tenir aquesta empresa de serveis lionesa per a invertir en una societat d'abastament d'aigua que patia els efectes del desfavorable context social, econòmic i climàtic barceloní. Un cop analitzat el procés concret de constitució de la nova Societat General s'intentarà argumentar una possible explicació per aquest fenomen, certament sorprenent a primera vista. D'entrada es pot avançar a tall d'hipòtesi que probablement la Societat Lionesa d'Aigües i de l'Enllumenat tenia la voluntat de participar en el negoci dels serveis urbans a Espanya i que l'operació amb la CAB seria un primer esglaó. De fet, a inicis de 1881 l'empresa francesa havia examinat les possibilitats d'explotar diverses captacions a les rodalies de Barcelona amb l'objecte de conduir les aigües explotades a la ciutat¹⁴⁸.

TAULA 20
INVERSORS BELGUES VINCULATS AMB LA CAB I LA SGAB A LA VEGADA

NOM	ACCIONS QUE SE LI ADJUDIQUEN DE LES 260 DESTINADES A PARTICULARS EN L'OPERACIÓ DE LIQUIDACIÓ DE LA CAB	PRESENCIA EN L'ACTE DE PROTOCOLITZACIÓ DELS ESTATUTS DE LA SAGAB A BARCELONA	COMPOSICIÓ DEL PRIMER CONSELL D'ADMINISTRACIÓ DE LA SGAB (noms assenyalats amb un punt)
Baró Carles Wettal, propietari, Lieja	20 accions	No, és representat pel Comte Engelbert	•
Ernest de Lamine, industrial, Lieja	20 accions	No, es representat per A. Aucion	
Comte Enric De Meens, propietari, Lieja	20 accions	No, es representat per E. Doat	•
Alfred Aucion, industrial, Joret (Bèlgica)	20 accions	SI, en representació del Crèdit General de Lieja	•
Alban Poulet, banquer, Lieja	20 accions	SI, en representació del Crèdit General de Lieja	•
Comte Engelbert de Limburg Stirum, propietari Wenmel (Bèlgica)	20 accions	Si, en nom propi	•
Lleó Collinet, advocat, Lieja	20 accions	Si, com a liquidador de la CAB	
Enric Doat, industrial, Lieja	20 accions	Si, coma liquidador de la CAB; a més representa el Comte Enric De Meens	

Segons que sembla aquests projectes no van tenir èxit i el 14 de maig de 1881 va signar un primer acord amb la CAB per a liquidar la companyia belga i constituir-ne una nova societat. Aquest primer acord va ser ratificat el 15 d'octubre i el 6 de gener de 1882 es produïa la liquidació de la Companyia d'Aigües de Barcelona en Junta General d'accionistes. El dia 20 del mateix mes es constituïa a París, amb domicili social a la rue Grammont 17-19, la Societat General d'Aigües de Barcelona. En aquesta primera Junta General s'acordà nomenar Nicolau Reculez com a redactor de la memòria de valoració de la situació de la nova societat. Aquesta memòria fou aprovada en la segona Junta general constituent el 31 de gener de 1882. Els estatuts de la SGAB foren establerts el 3 de març del mateix any i amb data 26 de juliol era autoritzada notarialment a Barcelona l'Esriptura de Protocol·lització dels

¹⁴⁸ Entre d'altres a Rubí. Veure VOLTES (1967), pàg. 118.

Estatuts, primer pas per a la inscripció legal de la societat a Espanya. Reculez fou el representant de l'empresa a Barcelona¹⁴⁹.

A partir dels Estatuts de la SGAB protocol·litzats a Barcelona es poden identificar aspectes particularment interessants. En primer lloc, cal destacar que, tot i restar en una posició minoritària en front de la Societat Lionesa, la gestió directa de la SGAB va ser portada a terme al menys inicialment per inversos belgues molt vinculats al Crèdit General de Lieja i a la pròpia CAB. El canvi de companyies no significà a la pràctica el traspàs dels poders dels antics propietaris¹⁵⁰. Probablement, el fet d'haver de garantir uns beneficis anuals determinats els convertia en responsables de les primeres etapes de la SGAB i per aquest motiu van ser nomenats com a primers cinc membres del Consell d'administració. El control de la gestió efectuada corresponia a dos comissaris que actuaven segurament en nom de la Societat Lionesa. Es tractava de Juli Eduard Barons Pieyre, propietari de Paris i de Pere Felip Guillaumot, director de la Companyia d'Aigües de la Bauliens de Paris.

Els Estatuts de la SGAB de 1882 permeten comprovar igualment l'estat de desenvolupament que havia assolit la CAB fins el moment de la seva liquidació. Els actius de la Companyia d'Aigües de Barcelona eren els següents:

- Els abonaments, vendes a perpetuïtat, crèdits, projectes i estudis de la CAB.
- Els drets sobre els canons de manteniment de les vendes d'aigua.
- Les galeries, pous i instal·lacions de Dosrius, Alfart i Canamas, Santa Maria de Barberà i Sant Andreu de Palomar.
- Les conduccions de la societat que recorrien Dosrius, Argentona, Mataró, Cabrera, Cambrils, Vilassar, Premià, Tona, Alella, Tiana, Badalona, Santa Coloma de Gramenet, Sant Andreu de Palomar, Horta, Sant Martí de Provençals, Santa Maria de Barberà, Cerdanyola i Sant Iscle.
- Els dipòsits de Sant Martí de Provençals.
- Les instal·lacions mecàniques de Sant Andreu per elevar aigua fins als aqüeductes de la societat.
- Les xarxes de canonades de distribució de Sant Gervasi, Gràcia, Les Corts, Sans, Sant Andreu, Sant Martí i Barcelona, amb una longitud total de 114.680 m.
- Els terrenys de Dosrius i de Sant Martí amb una extensió superior a les 6 hectàrees.
- Els drets municipals o particulars concedits a la societat.
- El material d'oficina i els locals valorats en 11.749 francs.
- La maquinària i les eines, total 42.839,69 francs
- Les primeres matèries acumulades als magatzems per un valor de 85.165,62 francs.

¹⁴⁹ *Escritura de Protocolización de los Estatutos de la Sociedad General de Aguas de Barcelona*, Autorizada por Luis Gonzaga Soler y Pla, Notario de Barcelona, 26 de juliol de 1882. Arxiu general d'AGBAR. En els acords de maig i octubre es van establir les condicions de liquidació de la CAB i de constitució de la SGAB. La nova societat comptaria amb un capital de 15.000.000 de francs, distribuïts en 30.000 accions de 500 la unitat. La Companyia d'Aigües de Barcelona aportava els seus actius i rebria a canvi 29.200 accions. Les altres 800 serien atribuïdes al Crèdit General de Lieja. 640 directament a la societat "Alban Poulet i Cia", nom amb que també era conegut el Crèdit General i les 160 restants a inversos vinculats al banc belga. Del conjunt d'accions rebudes per la CAB 19.775 serien adjudicades a la Societat Lionesa d'Aigües i de l'Enllumenat al preu de 400 francs cadascuna, amb un total de 7.910.000 francs. El Crèdit General de Lieja assegurava a la companyia de Lyon un benefici mínim del 4,60 % el 1882 i 1883 i del 5% a partir de 1884. Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Première Partie*

¹⁵⁰ La taula 20 indica el nom d'aquests inversos belgues i la seva participació en les gestions de formació de la nova empresa.

La Companyia d'Aigües de Barcelona havia desenvolupat la infraestructura d'abastament d'aigua més avançada de la ciutat de Barcelona amb captacions diversificades a Dosrius, al Vallès i a Sant Andreu; amb un sistema de distribució modern amb suficient pressió mitjançant els dipòsits de Sant Martí i amb una xarxa de distribució que abastava bona part del Pla de Barcelona i no només de la ciutat. A més, l'explotació de les seves captacions es trobava en plena marxa i no com les seves competidores, que tot just començaven les seves activitats. Malgrat les dificultats financeres i el baix rendiment de les inversions efectuades en temps de la CAB el seu principal soci, el Crèdit General de Lieja, mantingué una important participació en la nova SGAB. Les expectatives de negoci havien de ser prou tangibles com per tornar a arriscar-se en l'escenari del mercat de l'aigua barceloní i com per comprometre's a garantir un benefici mínim quan la CAB havia estat a punt de fer fallida.

Una part de la llum que ens pot ajudar a desvetllar aquesta incògnita potser es trobava en els objectius que segons els estatuts (article 3) es plantejava la nova Societat General d'Aigües de Barcelona¹⁵¹:

- Explotació en venda perpetua o abonaments temporals d'aigües i concessions.
- Compra o arrendament a Espanya de concessions i empreses explotadores de:
 - Abastament d'aigua a ciutats
 - Purificació d'aigües brutes de clavegueram per al rec.
 - Canals de navegació i rec.
 - Dessecació i sanejament de terrenys.
 - Construcció de dics, molles, embassaments i millores fluvials i marítimes.
- Compra d'accions de companyies amb els àmbits d'actuació anteriors.
- Adquisició, compra i explotació de drets relacionats amb els objectius de la Societat.
- Operacions de banca, venda, cessions o arrendaments relacionats amb aquests mateixos objectius.

El camp d'actuació de la SGAB no es limitaria a l'abastament d'aigua i tampoc preveia localitzar les seves activitats únicament a la ciutat de Barcelona. La nova companyia naixia amb la voluntat d'abastar un ampli ventall d'interessos relacionats amb els serveis de proveïment d'aigua i amb el sanejament de poblacions, però, també amb la construcció d'infraestructures portuàries i fluvials de tota mena. A més, el llistat d'objectius permet deduir l'interès per incorporar altres empreses competidores en aquests àmbits de negoci. Tot això suposava un horitzó ampli, ambiciós i simptomàtic d'un estadi superior de l'evolució empresarial capitalista dels serveis urbans. Res a veure amb la trajectòria de menys volada de la CAB, prou avançada però, limitada al servei de l'aigua i, per suposat, lluny dels objectius que es plantejaven les altres empreses d'abastament que concorrien en el mercat hidrològic de Barcelona a les alçades de 1882.

Un darrer aspecte permet perfilar més el caràcter de la Societat General com a fruit de l'evolució capitalista pròpia de la segona revolució industrial que conduïa a la formació de grans grups empresarials en aquest cas en el terreny preferent dels serveis urbans. El 1894 es constituí a Barcelona la Companyia Barcelonesa d'Electricitat amb un capital de 8.000 accions de 500 ptes. cadascuna. Les dues grans empreses que realitzaren les principals inversions en la nova companyia foren l'AEG berlinesa i la

¹⁵¹ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Estatutos*, Barcelona, Sociedad Anónima La Neotipia, 1912

Societat Lionesa d'Aigües i d'Enllumenat amb 5.540 i 1.980 accions subscrites respectivament.¹⁵² La companyia de Lió diversificava les seves inversions en el terreny dels serveis urbans. A més de l'electrificació, posteriorment a través de la xarxa d'inversions i de consellers en els respectius Consells d'administració, intervindria també en el transport urbà de Barcelona, especialment en les línies de tramvies¹⁵³.

En conclusió, la formació de la SGAB va ser producte de la combinació de diversos factors: crisi financera de la CAB, nova fase de competència que es preveia a Barcelona entre les empreses de subministrament d'aigua, necessitat del Crèdit General de Lieja d'obtenir noves aportacions de capital davant el fracàs de l'acord inicial amb el grup dels Girona, voluntat de la Societat Lionesa d'Aigües i de l'Enllumenat de participar en el negoci dels serveis urbans a Espanya i, especialment, en una ciutat en ple desenvolupament urbà i creixement demogràfic com era la Barcelona d'inicis dels anys vuitanta.

2.2

LA LLUITA PEL MERCAT PRIVAT DE L'AIGUA

El mercat privat de l'aigua que es formà als anys seixanta i setanta va experimentar les transformacions més intenses precisament als anys vuitanta. A la primera meitat de la dècada la lluita s'estableix entre les empreses i les institucions amb interessos hidrològics ja constituïdes i altres que es formen dins i fora de l'àmbit del Pla de Barcelona. Es pugna en diversos nivells: pels cabals potencialment explotables, per oferir els preus més baixos, per obtenir inversions que permetin millorar i ampliar les explotacions i les canalitzacions de cada companyia s'estenen al llarg dels mateixos carrers, ja que les zones de la ciutat i de les poblacions de les rodalies cobejades són restringides. A la segona meitat, amb una demanda d'aigua que es demostrà força reduïda i en plena conjuntura econòmica depressiva, les societats d'abastament amb menys recursos experimenten successives crisis financeres que les obligarien a fer fallida.

En mig d'aquest convuls mercat privat, la nova Societat General d'Aigües de Barcelona es revelà com la única empresa capaç de fer front a les adverses condicions que afectaren la resta, de tal manera que es començaren a complir els objectius d'expansió que la companyia belga i francesa s'havia proposat en el moment de la seva constitució el 1882. A finals dels anys vuitanta la major part de les altres empreses d'abastament o es trobaven en mig de greus dificultats financeres que les obligaren a la recerca de capitals inversos fora del cercle de la Societat General o havien estat comprades o controlades per ella a través de l'adquisició majoritària d'accions del seus capitals. A banda del servei de subministrament que ofería l'Ajuntament de Barcelona i les petites societats localitzades a l'Eixample i a

¹⁵² L'aportació del capital català no fou gaire significatiu per les quantitats aportades, però sí per la personalitat d'alguns dels inversors de la Barcelonesa d'Electricitat; així, Manuel Arnús adquirí 10 accions i l'entitat financera Manuel Arnús i Cia 190. A més, el primer gerent fou el propi M. Arnús. La relació de la banca Arnús amb la SGAB serà constant i força decisiva en el moment de la nacionalització de la Societat General els anys 1919/1920.

¹⁵³ Veure VOLTES (1967), pàg. 118-119 i CALVO (1992), pàg. 60.

les poblacions del pla, la SGAB es trobava cap a 1895-1896 en situació de monopolitzar l'abastament d'aigua a la ciutat i les seves rodalies.

Les condicions de la competència

Per tal de fer-se una idea més exacta sobre la complexitat del mercat de l'aigua que es va dibuixant i per conèixer l'evolució general que va seguir en la dècada dels vuitanta, s'inclou a continuació una relació ordenada de les empreses documentades en el curs d'aquesta recerca que competien per l'escassa, rígida i força tradicional demanda d'aigua generada per la població de Barcelona i dels pobles propers. Posteriorment, s'analitzaran els principals elements que caracteritzaven la competència entre aquestes societats i es descriuran alguns dels episodis més destacats de la lluita pel domini d'aquest mercat.

Les diverses societats de subministrament es poden classificar de manera entenedora tenint com a criteri l'abast i la localització de les zones del Pla de Barcelona a on pretenien oferir el seu servei d'abastament¹⁵⁴:

SOCIETATS QUE ACTUAVEN A L'EIXAMPLE DE BARCELONA

- *Associació de Propietaris de l'Eixample. Torre de l'Eixample o "Torreón"*. Constituïda el 1867. Captació situada a l'illa formada per Roger de Llúria, Consell de Cent, Bruc i Diputació. Explotava un cabal mitjà de 350 m³ diaris.
- *Calvet i Arce & Cia. "Societat d'Aigües Potables de Barcelona, de l'Eixample i de la Barceloneta"*. Començar a operar el 1872. Coneguda a partir de 1886 com a "El Fènix d'aigües potables". Pou situat a l'encreuament de l'avinguda Diagonal amb el passeig de Sant Joan. Aproximadament el total de l'aigua captada era de 300 m³ al dia.
- *Companyia d'Aigües potables de Muntanya*. Constituïda el 1883, explotava un pou al carrer Balmes, entre Rosselló i Còrsega. Dues bombes podien extreure 600 m³ diaris a una alçada de 27 metres. El 1884 obtingué autorització de l'Ajuntament de Barcelona per a canalitzar la Rambla de Catalunya, els carrers Mallorca, Aragó, València i Pau Claris i el passeig de Gràcia¹⁵⁵.

SOCIETATS QUE OFERIEN AIGUA AL CONJUNT DE LA CIUTAT I RODALIES

- *Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona*. "Ladera Derecha del Besòs". Començat el projecte el 1875, el 1881-82 es troba en disposició d'iniciar l'explotació de 24.000 m³ diaris

¹⁵⁴ Més detalls sobre les empreses ja existents a la dècada dels setanta es poden consultar al capítol segon. S'indiquen amb cursiva.

¹⁵⁵ *La Vanguardia*, 10 de desembre de 1884, pàg. 8082

amb una cota de pressió de 80 m captats de la bossa subterrània existent al Poble Nou. Pretenia canalitzar Ciutat Vella, Sant Martí i part de l'Eixample.

- *Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del Riu Llobregat*. Des de 1867 projectava subministrar 34.560 m³ diaris a Barcelona i rodalies. El 1881 inaugura el proveïment a Sans i ja havia obtingut permís per canalitzar Cornellà, Sant Joan Despí i Esplugues.
- Societat General d'Aigües de Barcelona. El 1882 la capacitat total de captació de l'explotació de Dosrius, del pou de Sant Andreu al Besòs i de les captacions de la riera de Caldes i del riu Ripoll oscil·lava segons diferents càlculs entre els 25.000 i els 32.000 metres cúbics. El volum d'aigua efectivament servit era d'uns 7.000 m³ a una cota de pressió de 95 m. Ja havia canalitzat amplies zones de l'Eixample, de Ciutat Vella i de diversos pobles de les rodalies. Era l'empresa continuadora de la *Companyia d'Aigües de Barcelona*.

SOCIETATS IMPLANTADES A LES POBLACIONS DE LES RODALIES DE BARCELONA

- HORTA
 - Societat Monteys & Cia. Una galeria de captació a la vall d'Horta li permetia explotar 200 m³ diaris. Als anys vuitanta uns 40 metres cúbics eren conduïts a l'Eixample de Barcelona amb una canalització de 5 km i a una cota de 45 m d'alçada al carrer Buenavista de Gràcia¹⁵⁶.
 - Mina de Can Travi. Subministrava des de 1869 4 m³ diaris a l'Ajuntament d'aquesta població per alimentar tres fonts públiques¹⁵⁷.
- SANS
 - *Companyia d'Aigües de Sans*. Un projecte autoritzat per l'Ajuntament de Sans li permetia canalitzar la població per a conduir-hi aigua explotada per un pou localitzat a Hostafrancs, al peu de Montjuïc. La mitjana del cabal servit era d'uns 230 m³ diaris.
- SANT ANDREU DE PALOMAR
 - Societat d'Aigües de Canyelles. Constituïda el 16 d'agost de 1851 amb l'objecte de proporcionar 120 m³ diaris com a mínim a la població. La cinquena part fou adjudicada a l'ajuntament andreuenc per al servei d'una font al carrer Bartrina i d'una altra a la plaça Mercadal¹⁵⁸.
- SANT MARTÍ DE PROVENÇALS
 - *Companyia d'Aigües de Sant Martí de Provençals*. El 1878 es constituí amb l'objecte de subministrar a aquesta població un màxim diari de 6.000 m³ d'aigua subterrània captada amb dos pous localitzats al Poble Nou.

¹⁵⁶ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*

¹⁵⁷ CLAPÉS I CORBERA, J.: *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Catalunya, 1930, vol. VII., pàg. 62

¹⁵⁸ CLAPÉS (1930), pàg. 45-46

- Pou Vintró¹⁵⁹. Situat a la zona litoral de Sant Martí, tenia per objecte subministrar aigua a les fàbriques de la zona i, eventualment, a particulars.
- SARRIÀ
 - Pantà de Vallvidrera. Proporcionava 160 m³ diaris a aquesta població a través de la “foradada”, un túnel de canalització de 1.400 m¹⁶⁰.

SOCIETATS AMB CONCESSIONS ATORGADES PER A SUBMINISTRAR AIGUA A BARCELONA I AMB LES SEVES EXPLOTACIONS EN FASE DE PROJECTE

- *Empresa d'Aigües de l'Alt Vallès*. Des de 1872 tractava de fer arribar aigües subterrànies des de Sabadell, Barberà i Cerdanyola fins a Barcelona, Les Corts i Sarrià conduïdes per un aqüeducte de 25 km.
- Manuel Durant i Gost. Canal de Sant Pere de Casseres¹⁶¹. El projecte presentat el 1882 consistia en conduir 97.200 m³ diaris a Barcelona des del riu Ter i les rieres de les Gorges i Major mitjançant una canalització de 132 km i la construcció de quatre pantans. A més de l'abastament a Barcelona, es pretenia servir aigua potable a Sabadell, regar 5.000 hectàrees al Vallès i obtenir una força motriu per a ús industrial amb el corrent de les aigües del canal de 3.848,96 cavalls vapor.
- Societat l'Econòmica. Pretenia constituir el 1882 una societat per a dotar Barcelona de 40.000 m³ diaris d'aigua del Llobregat¹⁶².
- Josep Sánchez oferia el 1883 24.000 m³ diaris procedents de Sant Fost de Campsentelles¹⁶³
- Faura i Cia. Oferia el 1885 259.200 m³ cada 24 hores procedents del riu Noguera Pallaresa¹⁶⁴.
- Vicenç Sauri proposava el 1886 fer arribar a Barcelona 20.000 m³ al dia d'aigües subterrànies procedents de filtracions de rieres de Palau, Mogent, Roquer i Montmeló.
- Salvador Peydró, com a representant de l'anomenat “Canal de Barcelona” projectava el 1887 subministrar a la ciutat 69.000 m³ per dia procedents del Llobregat captats a l'alçada de Sant Vicenç de Castellet .
- Canal d'Urgell. Pretenia fer arribar 86.400 m³ al dia a Barcelona des del riu Segre¹⁶⁵.

¹⁵⁹ Veure Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie* i VOLTES (1967), pàg. 138

¹⁶⁰ DURANT I GOST (1882), pàg. 9 per al cabal, SEMPRONIO: *Barcelona pel forat del pany*, Barcelona, Selecta, 1985, pàg. 200-206 per a la resta d'informació sobre aquest pantà.

¹⁶¹ Veure DURAN I GOST, Manuel: *Memoria-Resúmen de los estudios del canal de San Pedro de Caserras que dirige á los costeadores de los mismos*, Barcelona, Imprenta la Renaixensa, 1882.

¹⁶² Veure ECONÓMICA, LA, *Proyecto de constitución de una Sociedad anónima para dotar a Barcelona de 20000 plumas de agua potable del Llobregat*, Barcelona, Est. Tip. Al Timbre Imperial, 1882. Segons el *Dictamen previo*, pàg. 190, aquest volum d'aigua es podia multiplicar per 10.

¹⁶³ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia , 7 agost 1911, pàg. 22-23

¹⁶⁴ Veure Dictamen previo, pàg. 190.

¹⁶⁵ Veure *Dictamen previo*, pàg. 190

- El projecte presentat per Antoni Calopa el 1890 tenia per objecte transvasar a Barcelona aigües del Ter amb un cabal de 86.400 m³ diaris¹⁶⁶.

Un cop vista aquesta relació d'empreses que o bé ja explotaven cabals d'aigua i els distribuïen a la ciutat i els seus voltants o bé disposaven de projectes de subministrament que planejaven fer arribar importants volums, és fàcil deduir com la pugna pel mercat de l'aigua a Barcelona es va elevar molt a la dècada dels vuitanta. Als anys anteriors, com ja s'ha vist al capítol segon, s'havien presentat projectes que començaven a generar aferrissades oposicions entre els interessos afectats. Havia estat el cas de l'Empresa de l'Alt Vallès dels del 1874, dels pous municipals de Montcada o el proper pou de la CAB al Besòs el 1879.

Es lluitava per l'aigua més fàcilment disponible del subsòl del pla de la ciutat o de les conques baixes del Besòs i del Llobregat. Les tradicionals disputes localitzades al Besòs arriben a extrems desconeguts davant les pretensions de la SGAB d'ampliar les captacions a la zona i de la continuació del projecte de l'Alt Vallès. A més, el propi Eixample s'ha convertit en àrea a on conviuen diverses explotacions d'aigües subterrànies, algunes procedents de la dècada dels seixanta com el "Torreón" i Calvet i Arce & Cia, altres aparegudes als vuitanta com la d'Aigües de Muntanya. A Sant Martí de Provençals s'hi localitzen dues empreses amb moderns mitjans d'elevació d'aigües: la CGAAB i la de Sant Martí de Provençals. L'aigua subterrània d'aquesta població era igualment explotada pel conjunt de pous que subministraven les fàbriques instal·lades a les barriades martinencques. Fins i tot, la banda del Llobregat es objecte d'atenció per part de dues empreses a més de la Concessionària d'Aigües Subterrànies.

La competència per donar servei a l'escassa demanda s'estableix en diversos àmbits. En el de la distribució, no són pocs els carrers de l'Eixample o de Ciutat Vella que són canalitzats per canonades de diverses empreses, tal i com va ser destacat per la subcomissió municipal el 1885 al *Dictamen previ*. En el terreny dels preus i de les modalitats de contractes d'abonament o de venda d'aigua, la concurrència de les empreses també serà destacada.

D'altra banda, al llarg dels anys vuitanta s'han anat perfilant alguns projectes que pretenen subministrar a la ciutat i les poblacions properes enormes volums d'aigua procedents dels rius Ter, Segre i Noguera Pallaresa. Les dimensions tècniques i les conseqüents exigències financeres d'aquestes iniciatives feia imprescindible o bé la participació d'importants inversions privades o bé l'adquisició del projecte per part de l'Ajuntament barceloní per tal de millorar el reduït servei que proporcionaven les infraestructures de Montcada. La primera alternativa no semblava gaire viable a jutjar per la dilatada vida en fase de projecte d'aquestes iniciatives i per les reiterades ofertes que fan al municipi barceloní, fins i tot després de successives negatives. En qualsevol cas, aquest conjunt de projectes, tot i les dificultats que presentaven per a la seva realització pràctica, podien capgirar completament el panorama de l'abastament d'aigua a Barcelona si només u o dos d'ells tenien èxit, ja que el volum d'aigua que oferien multiplicava per moltes unitats els cabals totals servits als anys vuitanta. En aquesta dècada no tindran gaire protagonisme i no aniran més enllà de constituir un llunyà remor al costat del soroll més immediat

¹⁶⁶ Pel que fa a les iniciatives presentades per Sauri, Paydró i Calopa, veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 22-23

que produïa la pugna entre les captacions més properes a Barcelona. A la darrera dècada del XIX i dues primeres del XX protagonitzaran una alternativa força més consistent.

El conjunt de les empreses que apareixen a la relació anterior, independentment del seu àmbit d'actuació i de la fase de realització en que es trobés el seu projecte, responia als estímuls proporcionats per les necessitats d'importants cabals per al sanejament i la higienització de la ciutat i per les expectatives de potencial creixement del consum davant l'increment de la població, la industrialització i la urbanització, especialment en els primers anys vuitanta, en plena "febre d'or". A curt termini, però, patien la contradicció entre l'excés d'aigua oferta i la demanda real, reduïda, rígida i tradicional

Així, les empreses d'abastament justificaven les seves ofertes amb argumentacions higienistes. S'afirmava que la insuficiència d'aigua que patia la població de Barcelona provocava la mortalitat més elevada d'Europa, en no poder satisfer les seves necessitats de sanejament del clavegueram, de neteja dels carrers o de salubritat dels habitatges¹⁶⁷. Destacat el problema, a continuació s'aportava la solució. Com cap dels projectes presentats fins al moment havien resolt la mancança de cabals, calien noves aportacions i, per aquest motiu, la nova iniciativa es donava a conèixer. En aquest sentit, la relació de la nova empresa amb el mercat d'aigua oscil·lava entre la predisposició per competir amb la resta d'iniciatives en igualtat de condicions i la voluntat de convertir-se en l'abastament preponderant.

En el primer cas es tractava d'empreses que només podien oferir volums d'aigua limitats que s'havien de sumar als dels seus competidors. Aquesta actitud s'ha pogut constatar en societats amb captacions properes als nuclis de distribució. Era el cas de la CGAAB i la Concessionària del Llobregat. La Companyia General Anònima realitzà a la seva memòria de 1881 una exposició paradigmàtica d'aquesta posició¹⁶⁸. Començava per afirmar que dels 33.210 m³ que nominalment arribaven a la ciutat cada dia, en realitat el cabal consumit no superava els 10.000. Com la població de la ciutat i les seves rodalies s'apropava al mig milió d'habitants, la disponibilitat per a cada habitant era de 20 litres. Per a satisfer les necessitats de sanejament i higienització de la ciutat caldrien 200.000 m³. El conjunt dels projectes que pretenien subministrar noves aigües sumaven 900.000 metres cúbics diaris. La realització d'aquests projectes era molt problemàtica donat el seu elevat cost econòmic i la distància de les conduccions, fins als 200 km en alguns casos. Donada l'escassetat real d'aigua en relació a les importants necessitats de la ciutat, tots els projectes podien ser considerats.

La suma d'aigües faria baixar el preu i incrementaria la riquesa de les propietats, amb la qual cosa beneficiaria el conjunt de la burgesia propietària barcelonina. Aquesta referència al sector de propietaris urbans es completava amb la crida a invertir en la Companyia General Anònima; els gestor de l'empresa volien evidenciar que l'abastament d'aigua era un nou mercat obert i amb excel·lents expectatives de creixement en el qual el projecte més viable seria aquell que *"reuna más condiciones de economía en su conducción, acompañado de la potabilidad del agua"* (pàg. 25) i, per aquest motiu afegien: *"creemos que debe llamar la atención de una manera especial á los hombres de negocios mercantiles"* (pàg. 28).

La CGAAB defensava la lliure concurrència en aquest mercat de l'aigua en termes que deixaven a les clares la intensitat de la pugna entre societats (pàg. 26) :

¹⁶⁷ DURANT I GOST (1882) , pàg. 9 i COMPAÑIA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA (1881), pàg. 3.

¹⁶⁸ COMPAÑIA GENERAL ANÓNIMA (1881), pàg. 25-26

"Verdaderamente no se comprende como en vez de tomar una iniciativa franca y decidida, algunas empresas que sustentan proyectos de los mencionados, para fomentar su desarrollo, que es lo que produciría la abundancia de aguas y el aumento de capital, parecen complacerse en asestarse continuas heridas en una lucha cruda y sorda, empleando para ello todos los medios que á mano les vienen sean ó no aceptables (...) Esto a nada conduce y no puede ser útil mas que á ciertos especuladores de mala ley, y proyectistas en busca de primar, que no reparan en calumniar más o menos, á trueque de ver satisfechos sus sentimientos egoistas de simple interés individual"

La demanda de la llibertat de mercat era feta també des de la denúncia dels monopolis. L'Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del Llobregat sol·licitava a l'Ajuntament de Barcelona que paralizés la suposada operació de venda a la CGAAB dels drets municipals sobre la mina i els pous de Montcada. L'administrador de la Concessionària, Francesc Vila, argumentava els perjudicis que ocasionaria a la seva societat la previsible situació preponderant que adquiriria la Companyia General Anònima sumant a la seva explotació les captacions de l'Ajuntament. Si aquesta previsió es feia realitat, l'empresa del Llobregat no podria aspirar a subministrar les seves aigües atorgades per concessió governamental de 1878 en un mercat ja monopolitzat. Francesc Vila anunciava que cas de continuar el procés de venda esmentat la seva societat hauria de ser indemnitzada pel valor de les inversions efectuades, més de 10.000.000 de ptes¹⁶⁹. Tot i que probablement, la venda denunciada per Francesc Vila fos una calúnia o un rumor interessat, denúncies com aquesta permeten copsar l'estat de tensa competència que es devia viure entre les empreses d'abastament d'aigua a la primera meitat dels anys vuitanta.

En l'altre extrem, la pretensió de tenir una posició dominant en el mercat era més pròpia d'aquelles empreses que oferien grans volums d'aigua però que localitzaven les seves captacions en àrees llunyanes. Un exemple que pot servir de model es el projecte de Manuel Duran i Gost. Duran afirmava que l'aigua total subministrada a Barcelona era el 1882 de 50 a 60 litres diaris per habitant, molt inferior a altres ciutats europees, i que les aportacions actuals no podien resoldre el problema de la insuficiència de cabal: *"el mal subsiste y subsistirá mientras la cura no sea radical, mientras no vengan manantiales que no sean como la mayor parte de los que se pregonan, caros, escasos y malos."*¹⁷⁰. L'oferta del projecte de Duran i Gost es justificava, doncs, en mostrar-se com a solució definitiva a l'escassetat d'aigua a Barcelona i en ser una obra social i econòmica pionera a Catalunya ja que es pretenia construir quatre pantans per primer cop al país, obtenir força moriu per a la indústria, potenciar l'agricultura del Vallès amb regadiu i atendre les necessitats d'aigua potable de Sabadell i d'altres poblacions.

Aquest sentit d'iniciativa de foment de la riquesa autòctona es veia reforçat amb la referència que la memòria de Duran i Gost recollia sobre una notícia del diari *La Publicidad* a propòsit de la venda d'aigua a *"un personatge extranjero, representante de una sociedad, extranjera también, que por su índole y especiales condiciones habia de hallarse naturalmente muy poco interesado en el bien de nuestra querida Barcelona"*¹⁷¹. És evident, doncs, que l'element xovinista fou també utilitzat en la lluita per l'aigua en tant que es desqualificaven les inversions estrangeres com a no interessades en el progrés de la ciutat i del país. El problema de la

¹⁶⁹ *La Vanguardia*, 8 de març de 1881

¹⁷⁰ DURAN I GOST (1882), pàg. 9

¹⁷¹ Aquesta notícia podria tenir relació amb la constitució de la SGAB o amb l'entrada a Companyia d'Aigües de Sant Martí de Provençals dels germans Mouren.

manca de control del mercat de l'aigua pel capital català i la forta presència de l'exterior és darrera d'aquesta mena d'al·lusions.

L'efecte de la competència entre empreses sobre els preus i les modalitats del servei de l'aigua és igualment un altre factor destacat. Dades internes de la SGAB permeten entreveure aquesta problemàtica. En un informe d'Eugeni Bruniquel, director i representant a Barcelona de l'empresa, realitzat el 5 de juny de 1889, s'indicava que la societat mantenia una guerra de tarifes amb les seves competidores des de 1882. Les dues més importants eren la Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del Riu Llobregat i la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona. El 1888 la primera havia fet perdre a la SGAB 69.255 ptes. i la segona 16.203. Les reduccions de les tarifes que la Societat General havia hagut d'efectuar per a no perdre clients suposaven el 1887 la quantitat de 53.660 ptes. i el 1888 de 116.223. Bruniquel reconeixia que les empreses competidores *"étaient per la Société Générale des voisins incomodes qui, prompts aux rabais de tarifs, restreignaient le champ de son exploitation et diminuaient ses profits"*.¹⁷²

Per tal d'adaptar-se a aquest context competitiu, el 1882 la SGAB havia introduït l'anomenat abonament sèrie A. La derivació des de la conducció general del carrer anava inicialment a càrrec de la pròpia empresa i es pagava en anualitats de 12 ptes amortitzable en 18 anys. Aquesta quantitat s'afegia a l'abonament mensual. A més, la quantitat mínima contractada va passar de 250 a 125 litres diaris. Segons els informes de l'empresa, aquests abonaments van començar a ser ben rebuts el 1882 en modestos habitatges de carrers estrets a Barcelona i, posteriorment, també en barris de les rodalies de la ciutat. L'estímul de la reducció de preus es va haver d'aplicar també a la més exclusiva modalitat de venda d'aigua a perpetuïtat. La quantitat mínima venuda era de 250 litres quan als anys setanta era d'un metre cúbic¹⁷³. Tot i que amb resultats no gens espectaculars, però, la competència en tant que va obligar a reduir els preus pel servei de subministrament provocà una tímida primerenca tendència cap a la "democratització" de l'accés a l'aigua.

Un altre factor de la lluita pel mercat de l'aigua a Barcelona, assenyalat en el seu moment al *Dictamen previo*, fou el sistema seguit per a canalitzar els carrers de Barcelona. Com segons el reglament municipal de 1882 les empreses havien de sol·licitat autorització de l'Ajuntament per a instal·lar conduccions a les vies públiques, la documentació municipal és una font adient per a seguir l'evolució dels permisos demanats. S'ha realitzat un buidat de les autoritzacions atorgades en les sessions del Ple de l'Ajuntament en diversos anys dins el període d'interès. Pel que fa als anys vuitanta, la recerca s'ha centrat en la segona meitat de la dècada, el període en que la intensitat de la competència fou major entre les tres grans empreses d'abastament a Barcelona: SGAB, CGAAB i Concessionària del Llobregat. Aquesta font permetrà analitzar, per un costat, comparativament el número absolut de permisos demanats per cada empresa i, per tant, el ritme de creixement dels negocis respectius. Per l'altre, es podrà constatar d'una manera mínimament precisa les zones canalitzades per cada companyia i, en conseqüència, quines eren les barriades més cobejades. Per a fer possible aquestes valoracions s'ha sintetitzat en

¹⁷² Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Deuxième Partie*

¹⁷³ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Cinquième Partie*

diverses taules la informació obtinguda a partir del total dels permisos atorgats que figuren reflectits als annexes¹⁷⁴.

A la taula 21 es pot comprovar el ritme d'obres d'instal·lació de canalitzacions d'aigua a la segona meitat dels vuitanta. L'elevat número de 879 sol·licituds aprovades per l'Ajuntament de Barcelona no implicava, però, un desenvolupament generalitzat de la xarxa de distribució per tota la ciutat, ja que la longitud de carrer que es preveia canalitzar en cada permís, tot plegat, feia una mitjana de 91 m.

TAULA 21 SOL·LICITUDS D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA APROVADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA. EMPRESSES SOL·LICITANTS I ZONES CANALITZADES (1885 -1890)								
ANY	SGAB		CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		CGAAB		ALTRES	
1885	Eixample	3	Eixample	17	Eixample	12	Eixample	14
	Ciutat Vella	27	Ciutat Vella	28	Ciutat Vella	55	Ciutat Vella	0
	Altres	5	Altres	11	Altres	8	Altres	0
	Total	35	Total	56	Total	75	Total	14
1886	Eixample	7	Eixample	7	Eixample	21	Eixample	13
	Ciutat Vella	20	Ciutat Vella	18	Ciutat Vella	35	Ciutat Vella	1
	Altres	1	Altres	0	Altres	9	Altres	0
	Total	28	Total	25	Total	65	Total	14
1887	Eixample	10	Eixample	14	Eixample	6	Eixample	1
	Ciutat Vella	22	Ciutat Vella	50	Ciutat Vella	22	Ciutat Vella	0
	Altres	11	Altres	1	Altres	1	Altres	0
	Total	43	Total	65	Total	29	Total	1
1888	Eixample	7	Eixample	19	Eixample	5	Eixample	4
	Ciutat Vella	24	Ciutat Vella	45	Ciutat Vella	26	Ciutat Vella	0
	Altres	13	Altres	12	Altres	0	Altres	1
	Total	44	Total	76	Total	31	Total	5
1889	Eixample	24	Eixample	11	Eixample	0	Eixample	0
	Ciutat Vella	19	Ciutat Vella	46	Ciutat Vella	5	Ciutat Vella	1
	Altres	17	Altres	0	Altres	0	Altres	0
	Total	60	Total	57	Total	5	Total	1
1890	Eixample	22	Eixample	22	Eixample	0	Eixample	0
	Ciutat Vella	40	Ciutat Vella	39	Ciutat Vella	0	Ciutat Vella	0
	Altres	20	Altres	7	Altres	0	Altres	0
	Total	82	Total	68	Total	0	Total	0
Totals	292		347		205		35	

A la taula 22 es plasmen les dades a partir de les quals s'ha obtingut aquesta mitjana¹⁷⁵. L'important número de sol·licituds i les petites dimensions que assolien les obres en cada cas evidencien, d'una banda la manca de planificació amb que les empreses desenvolupaven les seves xarxes urbanes de distribució d'aigua. D'una altra, sembla clar que d'aquesta manera la distribució de les canalitzacions s'adaptava al ritme de les sol·licituds de contractes d'abonaments o de venda. A més, en tractar-se d'un mercat plenament lliure, considerat circumscrit a l'àmbit econòmic i jurídic privat, l'extensió, localització i intensitat de la trama de canonades als anys vuitanta no havia de respondre a cap tipus de pla municipal

¹⁷⁴ Llibre d'Actes del Ple 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890. Secció Aigües. Una relació detallada dels carrers canalitzats es pot consultar a l'annex número 3.

¹⁷⁵ A les actes dels Plens municipals s'indicava en determinades ocasions la longitud de carrer que es pretenia canalitzar en cada cas i els diàmetres de les canonades instal·lades.

de dotació d'aquest servei urbà. I aquesta consideració és vàlida per al subministrament d'aigua domèstica o industrial a particulars, També ho era fins a cert punt per a la localització dels punts d'accés a l'aigua amb finalitats públiques com era el cas de les boques de rec, d'incendi o la localització de les fonts públiques, en tant que malgrat les disposicions municipals al respecte, el servei a aquests equipaments depenia en bona mesura de les xarxes privades, la geografia de les quals era responsabilitat de les empreses en darrer terme.

TAULA 22 LONGITUD DE LES CANONADES INSTAL·LADES SEGONS DETERMINATS PERMISOS MUNICIPALS			
ANY	EMPRESA	CARRER CANALITZAT	LONGITUD CANALITZACIÓ SOL·LICITAT
1885	CGAAB	Sant Pau	150 m
		Tapineria	42 m
		Aragó	113 m
	Conc. Llobregat	Princep de Viana	163 m
		Tigre	154 m
	SGAB	Cabres	152 m
Riera Baixa		93 m	
1886	Conc. Llobregat	Blasco de Garay	37 m
		Blasco de Garay	32 m
		Borrell	30 m
		Bruc	100 m
		Cabanes	174 m
		Margarit	46 m
		Murillo	61 m
	SGAB	Tamarit	250 m
		Girona	54 m
		Montserrat	64 m
1889	Conc. Llobregat	Sant Miquel (Barct)	34 m
		Nou de Sant Cugat	60 m
1890	Conc. Llobregat	Corts Catalanes	128 m
		Pla de la Boqueria	30 m
	SGAB	Balmes	50 m
		Erasmus de Janer	34 m
		València	140 m
MITJANA DE LES CANALITZACIONS DE CADA SOL·LICITUD:			91,29 m

La capacitat municipal per a fer front als nous serveis urbans relacionats amb l'abastament d'aigua era, doncs, subsidiària de la lògica empresarial de benefici i competència amb que actuaven les societats que venien aigua a l'Ajuntament de Barcelona. La reglamentació de 1882 ja esmentada regulava les obligacions fiscals de les societats, les condicions en que s'havien de realitzar les obres o els sistemes de control de la potabilitat de l'aigua; en cap moment, però, es determinava de manera explícita l'obligació de seguir un determinat pla de canalització d'uns carrers o uns altres. Aquesta normativa municipal pretenia només establir unes mínimes garanties sobre la lliure actuació de les companyies. Per

aquest motiu, quan l'Ajuntament es plantejà portar a terme el projecte de sanejament basat en el sistema de circulació continua, el model d'abastament d'aigua que s'havia anat consolidant resultava contradictori i contraproductiu. Aquest és també un altre dels factors que ajuda a comprendre el tímid gir que el municipi engegà a finals de la dècada dels vuitanta cap a l'intervencionisme en el mercat de l'aigua.

En un altre ordre de coses, prenent com a referència la hipotètica mitjana de 91 m de canonades per permís d'obres de conduccions sol·licitades és possible fer-se una idea, tot i que només aproximada, de les dimensions de la xarxa construïda per les societats d'abastament. El resultat apareix a la taula 23.

TAULA 23 HIPÒTESI SOBRE LA LONGITUD TOTALS DE LES CANALITZACIONS CONSTRUÏDES A BARCELONA PER LES EMPRESES D'ABASTAMENT (1885-1890)					
Empreses	SGAB	C. LLOBREGAT	CGAAB	ALTRES	TOTALS
Permisos sol·licitats	292	347	205	35	879
Extensió de la xarxa	26.572 m	31.577 m	18.655 m	3.185 m	79.989 m
% sobre el total	33,21 %	39,47 %	23,32 %	3,98 %	100 %
% sobre xarxa de la SGAB	25,36 %	30,14 %	17,81 %	3,04 %	100 %

Com la longitud total de les canalitzacions construïdes per totes les empreses als a la segona meitat dels vuitanta era una xifra equivalent als 78.169,83 m ja instal·lats per la CAB fins el 1881, cal afirmar que de 1881 a 1890 es multiplicaria quasi per dos la xarxa d'abastament d'aigua preexistent a Barcelona¹⁷⁶. El ràpid progrés de l'Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del riu Llobregat, superior fins i tot a la SGAB, s'ha de relativitzar si es considera el desenvolupament que ja havia assolit la Companyia d'Aigües de Barcelona fins el 1881. La xarxa de la Concessionària del Llobregat només representava el 30% de la suposada distribució de la SGAB el 1890 i la proporció de la CGAAB encara era menor, amb un 18% aproximadament. D'altra banda, la Societat General es trobava a les poblacions de les rodalies molt més consolidada amb un sistema de distribució en constant expansió. En definitiva, si bé als anys vuitanta el creixement total de les canalitzacions és notable i el ritme d'expansió de les empreses competidores és comparable o superior a la SGAB, aquesta empresa continuava disposant de la distribució més important i més arrelada del Pla de Barcelona¹⁷⁷.

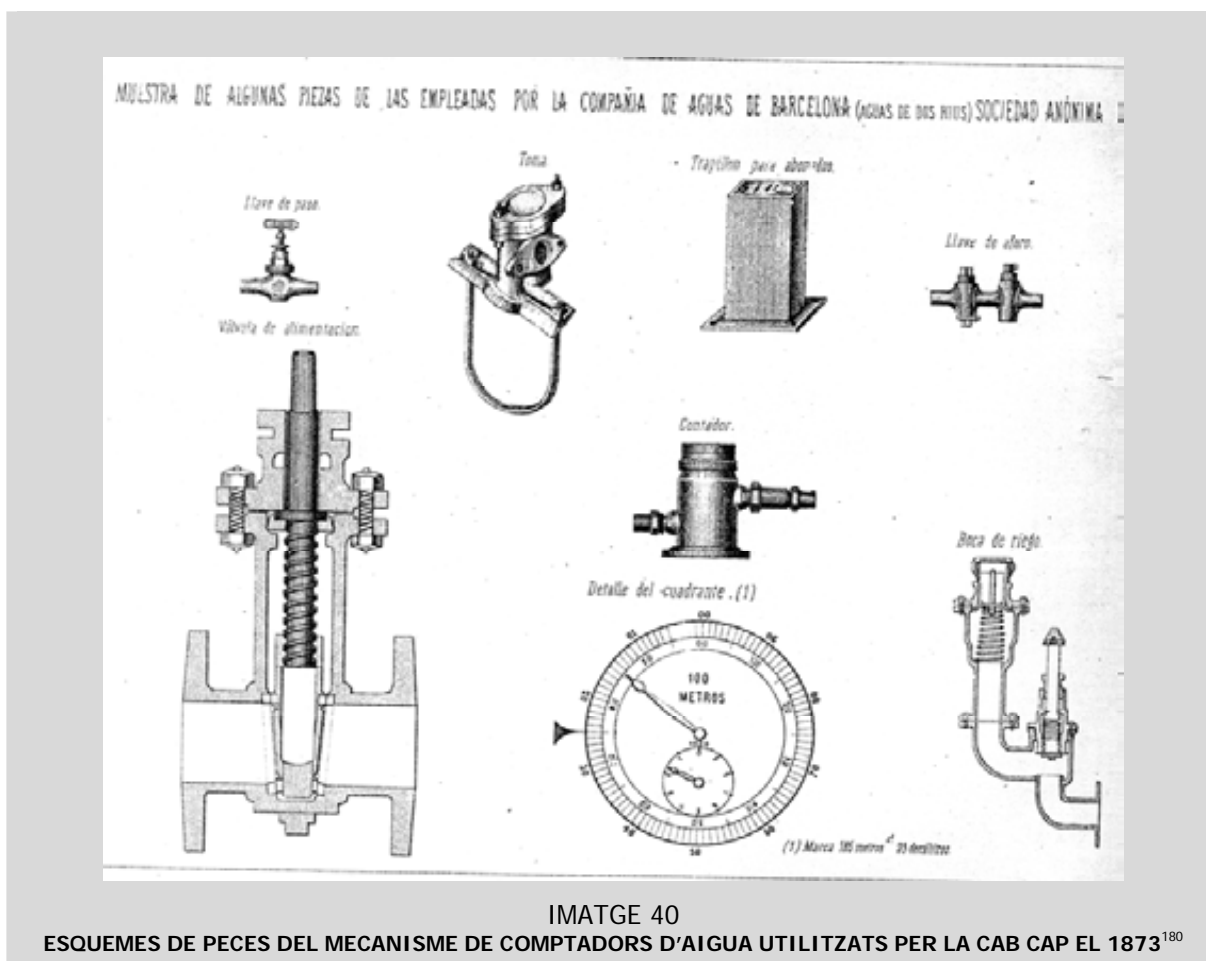
L'anàlisi del ritme de creixement dels permisos de canalització que es reflecteix a la taula 21 permet obtenir altres conclusions complementàries. La SGAB era l'única societat que mantingué una línia regular ascendent al llarg dels anys considerats. Aquest fet contrasta amb l'evolució més accidentada seguida per la Concessionària del Llobregat i, especialment, per la CGAAB amb una arrencada

¹⁷⁶ La longitud hipotètica de la xarxa de la SGAB a Barcelona el 1890 s'ha calculat sobre la base de sumar els 78.169,83 m de longitud de les canalitzacions que tindria la CAB el 1881, segons la documentació interna de la societat, més els 26.572 m que suposadament s'hauria incrementat a la segona meitat dels anys vuitanta. Total 104.742 m aproximadament. A aquests càlculs caldria afegir en tots els casos i per a totes les empreses les canalitzacions ubicades en els anys 1881-1884.

¹⁷⁷ Cal tenir present, a més, que cap el 1890 la SGAB havia comprat la Companyia d'Aigües de Sans i la d'Aigües Potables de Muntanya i havia incorporat uns 10 km de conduccions a Sans i 8 km a l'Eixample procedents d'aquestes petites empreses.

espectacular i una greu crisi iniciada el 1889. El 1890 l'Ajuntament de Barcelona amb data 30 de maig acordà declarar no potable l'aigua subministrada per la Companyia General Anònima segons dictamen de l'enginyer Industrial municipal¹⁷⁸. D'acord amb l'article 29 del reglament de 1882, calia començar el procés de comprovació de la potabilitat d'aquestes aigües. Efectuats anàlisis posteriors de contrast confirmaren els primers resultats i, d'acord amb l'article 30 del mateix reglament, es procedí el 5 d'agost a declarar suspesa la concessió de canalització atorgada per l'Ajuntament de Barcelona a la CGAAB¹⁷⁹.

Un fet que cal destacar pel que fa a l'evolució seguida per totes les empreses és el descens que experimenta el número de permisos sol·licitats el 1886. Si bé el cicle econòmic depressiu pogué ser uns dels factors determinants, probablement influí més l'escassa confiança que les aigües subministrades per les empreses oferirien a la població de Barcelona tot just l'any següent a l'epidèmia de còlera de 1885. Un cop conegut el fet que l'epidèmia es propagava preferentment per via hidrològica, és molt probable que ja el mateix 1885 es reduís el número d'abonaments per comptador, per aforament o les vendes d'aigua. Si aquesta tendència es mantingué el 1886 el resultat probable seria la consegüent reducció de les sol·licituds de permisos de canalització per part de les empreses en dependre les xarxes sobre tot de la demanda de nous contractes de subministrament als particulars.

¹⁷⁸ Llibre d'Actes del Ple 1890 (volum 2, pàg. 207b-208). Secció Aigües.

¹⁷⁹ Llibre d'Actes del Ple 1890 (volum 3, pàg. 94). Secció Aigües.

¹⁸⁰ AGUAS DE DOSRIUS: *Compañía de aguas de Barcelona*, Barcelona, 1 de febrero de 1873

Com s'ha vist al capítol tercer, el còlera tingué un altre efecte sobre les condicions del mercat de l'aigua. A la segona meitat dels vuitanta els dubtes sobre la potabilitat de les aigües subministrades per les empreses particulars comencen a sovintejar. El mateix 1885 amb data 25 de juny el regidor Batllori afirmava sobre l'aigua de l'Empresa Concessionària del Llobregat "*que dicho líquido no reúne las condiciones apetecibles para destinarlo al consumo público*". Per aquest motiu, pregava a l'alcaldia es fessin anàlisis i es suspenguessin els permisos de canalització fins que no es comprovés l'estat higiènic dels cabals d'aquesta companyia¹⁸¹. Si bé es pot considerar que la petició d'aquest regidor era producte de l'estat d'angoixa que es vivia en ple atac colèric, certa preocupació per la potabilitat de l'aigua servida per les societats d'abastament es mantingué posteriorment. En el debat posterior a la declaració de no potabilitat de l'aigua de la CGAAB, el regidor Escuder reclamava fossin analitzades les aigües de la resta de societats i es practiquessin les mateixes diligències cas de no ser-ho. El regidor Tort, responsable de la Comissió de Foment, li contestà que ja es practicaven anàlisis periòdics. Cal recordar que aquesta era responsabilitat directa del Laboratori Microbiològic Municipal¹⁸².

Malgrat les irregularitats observades, el creixement de la xarxa de distribució de les empreses competidores de la SGAB fou ràpid. Era conseqüència de la necessitat de situar-se en el mercat dominat per la Societat General des del mateix moment que comencen a operar cap el 1881. A mida que les companyies es desenvolupen, les seves canalitzacions s'estenen per la totalitat de les zones potencialment generadores de demanda d'aigua bé fos a Ciutat Vella, a l'Eixample o a les zones de transició com era el cas de les Rondes. A partir dels permisos d'obres consultats a les actes dels Plens municipals es pot seguir aquest fenomen.

El 1885 la Concessionària del Llobregat concentrava el seu creixement dins del municipi barceloní als districtes d'Hostafrancs i Universitat pel que feia al territori de l'Eixample i al d'Hospital dins de Ciutat Vella. Així, el passeig de Gràcia i les Rambles assenyalaven una línia límit al nord-est. El mateix succeïa amb la CGAAB en sentit contrari: canalitza els districtes de Concepció a l'Eixample i els de l'Institut i Audiència a Ciutat Vella. Es a dir, cadascuna d'aquestes societats eixampla la seva xarxa a partir de l'origen de les explotacions, Cornellà en el cas de la primera i Sant Martí de Provençals pel que feia a la segona. El 1886 i, especialment, els anys 1887 i 1888 s'aprecia una cursa per estendre les respectives xarxes al conjunt de Ciutat Vella i de l'Eixample¹⁸³, més lluny de les zones naturals d'influència i en pugna oberta entre si i amb la SGAB. Producte del patrimoni rebut de la CAB, aquesta empresa disposava d'una posició geogràfica privilegiada. L'entrada de l'aigua dins de Barcelona es produïa a través del passeig de Gràcia com a eix central de distribució cap a l'Eixample dret o esquerra i en direcció a Ciutat Vella. Probablement, en aquests sentit, l'expansió de les canalitzacions fos producte del doble estímul de la demanda de contractes d'abonament, per un costat, i de la necessitat de situar-se geogràficament sobre el territori en competència com a forma d'estimular precisament la demanda particular.

¹⁸¹ Llibre d'Actes del Ple 1885 (pàg. 204-204b). Secció Aigües

¹⁸² Llibre d'Actes del Ple 1890 (volum 2, pàg. 209-209b). Secció Aigües.

¹⁸³ D'aquesta manera pel que feia a Ciutat Vella si el 1885 l'empresa Concessionària del Llobregat canalitzava preferentment el Raval a Ciutat Vella i la CGAAB la Ribera o el barri de Sant Pere, a partir de 1886 aquesta localització especialitzada desapareix. La primera companyia demanà el 1887 21 permisos d'obres en carrers propers a la plaça de la Constitució (actual de Sant Jaume) i el 1888 14 en carrers del barri de la Ribera. De la mateixa manera, la CGAAB avança la seva xarxa en direcció sud-oest i cap a les Rambles i el Raval. Veure l'annex número 4 com a guia aproximativa de la localització dels districtes barcelonins a l'època.

TAULA 24 PERMISOS D'OBRES DE CANALITZACIÓ DE CARRERS DE L'EIXAMPLE SOL·LICITATS A L'AJUNTAMENT PER LES EMPRESES DE SUBMINISTRAMENT (1885-1890) ¹⁸⁴							
CARRERS	1885	1886	1887	1888	1889	1890	TOTAL CARRER
Corts Catalanes	LL3 – ALT	SG – LL	SG2 – LL2	LL5 – CG	LL – SG2	LL3 – SG	23
Consell de Cent	SG – LL2	CG2 – ALT	LL2	LL3 – ALT	LL – SG	LL	15
Bruc	CG – ALT	LL – CG	SG – LL	LL2	LL	LL3	12
Rambla Catalunya	LL3-CG-ALT		LL2-SG- CG	CG		SG	11
Balmes		CG – ALT	LL	SG - CG	SG3	LL – SG2	11
Diputació	SG – ALT	CG	LL2-CG- SG2	LL – ALT	SG		10
Girona	LL – CG	SG – CG2	CG	LL – CG	LL	LL	10
València	ALT	CG2			LL – SG2	LL – SG3	10
Ausias March	CG3		CG	CG	LL2 – SG SG2		10
Aragó	LL- ALT	CG	LL	SG2		SG – LL	8
Pau Clarís	CG2	LL – CG	LL2 - ALT			LL	8
Bailen	LL – CG	LL – CG		SG		SG2	7
Passeig de Sant Joan		SG		LL	LL3	LL2	7
Casp	LL – SG		SG – ALT			SG2	6
Villarroel	LL	CG	SG	SG	SG		6
Passeig de Gràcia	ALT	LL	LL2			LL2	6
Comte Borrell	SG – LL	CG				SG2	5
Viladomat	LL	CG		LL	SG	LL	5
Aribau	ALT	SG2				LL2	5
Llúria	LL	LL		ALT		LL	4
Roger de Flor			LL2 – SG		SG		4
Muntaner		ALT	CG		CG	LL	4
Floridablanca			LL			SG2	3
Calàbria			CG			SG2	3
Sepúlveda				SG	SG		2
Casanovas	LL2						2
Plaça de Tetuà	LL – CG						2
Nàpols	CG					SG	2
Sicília	CG			SG			2
Entença					SG2		2
Diagonal					SG		1
Provença		SG					1
Plaça d'Urquinaona		CG					1
TOTAL GENERAL							231

És possible distingir altres aspectes complementaris de la intensitat de la competència entre empreses a partir dels permisos d'obres per a instal·lar canonades a les vies públiques¹⁸⁵. A la taula 24 es

¹⁸⁴ La SGAB apareix indicada amb SG; la CGAAB amb CG; L'Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del riu Llobregat amb LL i les petites empreses que operaven a l'Eixample amb ALT. El número que acompanya a les sigles indica el número de permisos sol·licitats per una empresa i un carrer en un mateix any quan és superior a un.

¹⁸⁵ El volum d'aigua que podien servir aquests canalitzacions era equivalent en els tres casos. Els diàmetres de les seccions de les conduccions oscil·lava entre els 4 i els 6 cm.

concreten les 231 sol·licituds cursades per a canalitzar 33 carrers de l'Eixample. Es pot comprovar com es dona prioritat a la trama central propera al passeig de Gràcia i a la Gran Via de les Corts Catalanes, amb una certa avantatge per a la meitat sud-oest de l'Eixample.

El número de peticions disminueix en proporció a la distància dels carrers respecte d'aquest sector central privilegiat. Com ja se sap era l'àrea residencial que començava a ser preferida per la burgesia més dinàmica i emprenedora de la ciutat i que estava destinada a concentrar en el futur la major densitat de serveis d'abonament d'aigua a particulars. Als anys vuitanta l'Eixample, però, només representava el 26% del total dels permisos d'obres atorgats per l'Ajuntament. El gruix de les canalitzacions es localitzava al nucli històric de la ciutat. Aquest aparent retard relatiu de la xarxa de distribució d'aigua a la nova ciutat era degut a que la dotació de serveis urbans a l'Eixample anava seguint l'edificació d'immobles i als vuitanta s'iniciava de manera ferma la urbanització de la nova ciutat.

TAULA 25 PERMISOS D'OBRES DE CANALITZACIÓ DE QUINZE CARRERS DE CIUTAT VELLA SOL·LICITATS A L'AJUNTAMENT PER LES EMPRESES DE SUBMINISTRAMENT (1885-1890)							
CARRERS ¹⁸⁶	1885	1886	1887	1888	1889	1890	TOTAL CARRER
Carme	LL	LL - CG		SG - CG	SG - LL	LL	8
Hospital	CG	LL2	LL - CG	LL - CG		LL	8
Rec	SG - CG	SG - LL		LL		LL2	7
Blasco de Garay	SG	CG2		LL	LL	SG	6
Valldonzella	CG2	CG		SG-LL-CG			6
Alta de Sant Pere			LL		SG	SG2 - LL	5
Tapineria	CG		SG2	CG	LL		5
Bonsuccés	LL - CG				ALT	SG	4
Creu dels Molers				SG - LL2			3
Princesa	SG - CG			LL			3
Roser	SG - LL				SG		3
Calders	SG - CG						2
Canvis Nous					LL	SG	2
Canvis Vells	CG				LL		2
Sant Pere Mitjà	CG		SG				2
TOTAL GENERAL							66

A la taula 25 es recullen les sol·licituds que les empreses d'abastament d'aigua van realitzar per a canalitzar determinats carrers de Ciutat Vella. S'han seleccionat els 15 carrers que van ser objecte d'un major número d'obres. De fet, la intensitat de la competència entre les societats es pot copsar aquí més fàcilment. D'una banda, la longitud dels carrers que hi apareixen era molt petita en relació amb els nous

¹⁸⁶ Els noms dels carrers s'ha actualitzat segons la nomenclatura utilitzada a la *Guia de la Ciutat*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2002.

vials de l'Eixample i això permet deduir que es lluitava pràcticament per la mateixa clientela; d'una altra, el traçat viari molt complex i la concentració de població i d'immobles era major amb la qual cosa la demanda potencial d'aigua devia estimular l'oferta de les companyies més encara que a la ciutat nova. El 15 carrers seleccionats pertanyien sobre tot als populars barris de Sant Pere, del Raval i del Poble Sec. Com a Ciutat Vella les empreses privades entraven a més en competència amb el subministrament municipal d'aigua a particulars, la pugna esdevindria encara més intensa.

El fet que els carrers amb major número de canalitzacions s'ubiquessin al Raval o al Barri de Sant Pere probablement fos degut a que eren les zones més desateses tradicionalment pel servei municipal. D'altra banda, les condicions de pressió amb que subministraven els seus cabals les companyies privades, molt superior a l'Ajuntament, devia ser un altre factor d'estímul de la demanda especialment en el cases de lloguer amb varies plantes d'alçada. Els 16-19 metres de pressió que proporcionava l'aqüeducte Baix de Montcada feia problemàtic el servei domèstic en aquesta mena d'immobles inclòs el sistema d'aforament amb un dipòsit comunitari de distribució que s'havia de situar a la part superior de l'edifici.

La forta competència que rebia el subministrament municipal a les barriades que secularment havien estat servides per ell fou molt probablement un altre factor de pressió cap a la modernització d'un sistema d'abastament municipal que fos capaç de superar les obsoletes infraestructures de distribució amb origen a Montcada.

S'ha pogut comprovar, per tant, com les canalitzacions al conjunt de la ciutat es sol·licitaven en funció de la demanda directa o a partir de les expectatives d'aconseguir nous abonats o realitzar noves vendes. Les tres principals empreses lluitaren progressivament pels mateixos barris un cop superaren les especialitzacions geogràfiques de partida. La manca de planificació general que imperava en aquest procés permet suposar el caos del servei que s'oferia. Fou la demanda i la competència els factors que determinaren els models, el ritme, els volums, els preus i la densitat geogràfica de l'abastament d'aigua privada a Barcelona. Molt lluny tot això del somni higienista de planificació del subministrament d'aigua i de l'augment dels cabals disponibles com a condició prèvia per assolir el sistema de sanejament de circulació continua defensat per García Faria i la subcomissió municipal autora del *Dictamen previu*.

Tot seguit, s'analitza l'abastament d'aigua a les poblacions de les rodalies de Barcelona des del punt de vista del grau de consolidació assolit per les diferents empreses privades i les condicions que els municipis van imposar per atorgar les concessions de canalització. A la taula 26 es sintetitzen els aspectes més destacats al respecte¹⁸⁷.

Com es pot comprovar, al llarg de la dècada de l'Exposició Universal no només la ciutat de Barcelona fou canalitzada per empreses d'abastament d'aigua, també ho va ser el conjunt de les poblacions del seu Pla i d'altres properes com el cas d'Hospitalet, Montcada o Badalona. A més, es constata que el grau de competència entre les empreses és divers segons les diferents poblacions. El fet que un poble fos servit per una companyia responia al menys a dues causes. L'estímul de la demanda d'aigua que generés el poble corresponent i la facilitat de distribució en trobar-se el municipi en el trajecte

¹⁸⁷ Les fonts utilitzades per a l'elaboració d'aquesta taula són Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*, VOLTES (1967), pàg. 121-137, CLAPÉS (1930), pàg. 46-47 i AYUNTAMIENTO CONSTITUCIONAL DE SANS, Autorització a Miquel Company per a canalitzar la població. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 6664. Lligall 524.

entre la zona d'extracció de l'aigua i Barcelona, principal mercat i destinació final de les conduccions més importants.

TAULA 26 ABASTAMENT D'AIGUA D'EMPRESES PRIVADES A LES POBLACIONS DE LES RODALIES DE BARCELONA (1851-1891)				
POBLACIÓ	EMPRESA	INICI DEL SERVEI	CONDICIONS DE LA CONCESSIÓ MUNICIPAL	
			CESSIÓ D'AIGUA	ALTRES CONDICIONS
BADALONA	SGAB	27 maig 1891	2500 m ³ anuals	Finançament del rec públic
GRÀCIA	CAB	1870		Boques de rec i incendi
	SGAB	5 desembre 1882	2190 m ³ anuals	0,50 ptes d'imposts per desviació particular
	CONC. LLOBREGAT	8 gener 1887	3.650 m ³ anuals	15 anys sense impostos Aigua per a 6 fonts públiques Una boca de rec cada 65 m de conduccions
HORTA	MONTEIS & CIA			
	SGAB	15 maig 1886 (Vallcarca) 1891 (Horta)	2.750 m ³ anuals	0,5 m ³ més per cada 1.500 m de canalitzacions
HOSPITALET	SGAB	22 juny 1888		Boques de rec segons plànol municipal 0,25 cts m ³ l'aigua servida al municipi 1,25 ptes d'imposts per abonament de 125 l.
MONTCADA	SGAB	14 setembre 1890	730 m ³ anuals	5 ptes d'impost per desviació particular 20 cts m ³ la resta d'aigua servida al municipi
SANS	CIA. AIGÜES SANS	20 setembre 1879		Una boca de rec i incendi per cada 200 m
	SGAB			Supervisió de la xarxa Una boca d'incendi per cada 50 m de conduccions
	CONC. LLOBREGAT	Abril 1881		
S. ANDREU	CIA. DE CANYELLES	16 agost 1851	7.300 m ³ anuals	
	CAB	17 juny 1879	730 m ³ anuals	
	SGAB	28 març 1883	1460 m ³ anuals	Boques de rec i incendi Enllaç amb la xarxa d'Aigua de Canyelles
S. GERVASI	CAB	31 juliol 1870		Boques de rec i incendi
	CONC. LLOBREGAT	10 maig 1882	2.190 m ³ anuals	
	SGAB	13 novembre 1884		Drets de canalització (1.000 ptes.) 5 ptes. d'impost per desviació particular 0,5 m per cada 1.500 m ³ de canalitzacions
S. MARTÍ	CIA. AIGÜES SM	1881		REGLAMENT MUNICIPAL
	CGAAB	1882		Control potabilitat de l'aigua Boques de rec segons plànol municipal
	SGAB	16 gener 1889		Una font per cada 3.000 de xarxa Aigua per als incendis 0,25 cts m ³ l'aigua servida al municipi Sense impostos
SARRIÀ	SGAB	23 febrer 1886	2.555 m ³ anuals	Boques de rec i incendi Construcció d'una galeria de clavegueram 6 anys sense impostos 0,25 ptes. per m canalitzat.

L'hegemonia de la SGAB en el subministrament hidrològic a aquestes deu poblacions de les rodalies de la ciutat és un factor molt clar. En primer lloc, és l'única empresa que apareix en l'abastament de tots els pobles esmentats. Segon, en els casos de Badalona, Montcada, Hospitalet i Sarrià disposa del monopoli del servei. Tercer, en realitat a Horta i Sant Andreu la situació és idèntica ja que les petites companyies locals no suposen una competència real per a la Societat General. Una pugna més intensa entre empreses s'estableix a les poblacions amb més empena demogràfica i industrial; és a dir, Gràcia, Sans i Sant Martí. En els dos primers municipis, entre la Societat General i la Concessionària del

Llobregat i a territori martinenc amb la CGAAB. El desplegament de la Concessionària del riu Llobregat, concentrat al sud-oest de la ciutat, i el de la Companyia General Anònima, al nord-est, explica la localització dels indrets concrets de lluita amb la Societat General, que comptava amb una xarxa molt més estesa i generalitzada.

Si s'analitza amb més detall el conjunt de condicions que les companyies havien de complir per obtenir la concessió municipal en cada població, resulten particularment interessants les corresponents a aquestes tres importants municipis del Pla de Barcelona. A Sant Martí de Provençals, l'Ajuntament havia aprovat un breu Reglament a imatge de Barcelona per tal d'imposar determinades obligacions a les empreses que sol·licitessin canalitzar la població. La major part de les normes d'aquest reglament no eren massa diferents d'altres que ocasionalment negociaven els municipis amb les companyies. Destaca, però, el control de la potabilitat de les aigües introduïdes a Sant Martí, exigència aquesta absent a la resta de concessions d'altres consistoris locals¹⁸⁸.

Per a l'estudi de la lluita pel domini del servei són d'especial valor els casos de Gràcia i Sans. La vila gracienc havia estat canalitzada el 1870 per la CAB amb la única condició d'instal·lar boques de rec i incendi. La concessió atorgada el 1882 a la Societat General ja implicava la cessió gratuïta d'un volum anual de 2.190 m³ i el cobrament d'un impost per entrada d'aigua als immobles. El permís obtingut per l'Empresa del Llobregat el 1887 es feu sota imposicions més oneroses. El volum d'aigua fix cedit era major, calia atendre la despesa de 6 fonts públiques i una boca de rec cada 65 metres. Si bé la Concessionària no hauria de pagar tributs per entrades d'aigua en 15 anys, en realitat el conveni amb la Societat General era més favorable, ja que l'impost sobre la canalització a particulars podia ser repercutit finalment sobre aquests. És probable que el municipi gracienc imposés condicions més dures a l'Empresa del Llobregat donada l'existència de la concessió prèvia a la Societat General. De la mateixa manera, a Sans les condicions que les empreses havien de complir per a obtenir el permís de canalització es van anar endurint. Així, la Companyia d'aigües de Sans havia de situar el 1879 una boca de rec cada 200 m de conductes. Posteriorment, la SGAB havia de fer el mateix cada 50 metres.

A Sant Gervasi, tot i ésser una població amb una menor entitat demogràfica que les dues anteriors, es pot copsar la mateixa evolució. La concessió de la CAB de 1870 era idèntica a la de Gràcia en la mateixa data; la obtinguda per la Concessionària el 1882 ja exigia la cessió d'un determinat volum d'aigua i, finalment, dos anys més tard en la nova concessió la SGAB ha de satisfer una elevada quantitat en drets de canalització i un impost sobre entrades particulars d'aigua i sobre l'extensió de la xarxa. Tot això repercutiria en l'encariment del preu de l'aigua oferta per la Societat General, amb la qual cosa podia perjudicar la seva posició en el mercat d'aigua local d'aquesta població.

Potser en aquesta evolució del servei a les poblacions de les rodalies intervingué també el desig i la necessitat dels seus ajuntaments de disposar de majors volums d'aigua per als serveis públics municipals amb el pas dels anys i aprofitaren les avantatges que li proporcionava la pugna entre societats d'abastament. La competència entre les principals empreses que actuaven a la ciutat també tingué, doncs, com a escenari les poblacions de les rodalies i, per tant, el territori del mercat de l'aigua no es reduïa exclusivament a Barcelona.

¹⁸⁸ L'Ajuntament de Sant Martí ja havia assignat una partida pressupostària extraordinària de 1.000 ptes. per a l'anàlisi d'aigües en el curs de l'epidèmia de còlera de 1885. GRABULEDA (2002), pàg. 313.

Tanmateix, fora de la ciutat tenia lloc als vuitanta un altre front de la competència que generava l'aigua. Es tracta dels termes en que es desenvolupaven els litigis per la possessió dels drets a l'explotació de les captacions d'aigua¹⁸⁹. Es produïen indistintament entre empreses que ja canalitzaven la Ciutat Comtal i el pla de Barcelona i entre els interessats en iniciatives d'abastament que es trobaven en fase de projecte. Com uns i altres es disputaven o bé els mateixos cabals subterranis o bé dipòsits naturals que podien estar comunicats entre si i unes explotacions podien perjudicar altres, les polèmiques esdevingueren molt agres. L'àrea a on es van produir les més intenses va ser la del baix Besòs, entre les captacions tradicionals relacionades amb les mines de Montcada, el Rec Comtal o la mina de Santa Coloma i les iniciatives d'explotacions portades a terme per les noves empreses de subministrament que pretenien canalitzar la ciutat de Barcelona.

Els principals episodis de lluita foren dos. El primer, el conflicte generat a l'entorn del projecte de l'Empresa de l'Alt Vallès. El segon l'oposició que rebé la construcció dels pous de la SGAB per a explotar aigües subterrànies del Besòs, molt a prop dels pous municipals i de la mina del Rec Comtal a Montcada.

L'Empresa d' Aigües de l'Alt Vallès semblava excel·lentment situada el 1881 per a donar el pas definitiu com a societat d'abastament d'aigua a Barcelona i algunes poblacions de les rodalies. Des del moment de l'autorització governativa de 1874 i fins el 1899 s'esdevé, però, un llarg i complicat procés de reclamacions d'usuaris interessats en els cabals pròxims de la conca del Besòs, del Ripoll i del riu Sec que es consideraven perjudicats per la nova explotació "Serra i Gispert". Els opositors argumentaven que Gispert no respectava la Llei d'Aigües ja que aquest en el seu projecte pretenia captar les aigües del predi "Molí del Gall", però que en realitat la seva explotació s'alimentaria del conjunt de la bossa subterrània del Ripoll. Per tant, l'empresa de Gispert tenia una finalitat especulativa comercial i perjudicava els drets adquirits pels usuaris de les mateixes aigües subterrànies. Una Reial Ordre de 18 de juny de 1883 donà la raó als opositors¹⁹⁰ i anul·là l'autorització del 14 de juliol de 1874.

A requeriment de la Junta de propietaris interessats en les aigües del Rec Comtal i la mina de Montcada i de la senyora Castillon, propietària de predis a la vall del riu Sec, el Govern Civil ordenà amb data 23 de desembre de 1890 la destrucció de la major part de les infraestructures realitzades fins aleshores per l'Alt Vallès en execució de la R.O. de 1883. L'empresa cedeix davant la senyora Castillon i pacta amb ella el 19 de juliol de 1892 el volum d'aigua que es captaria al riu Sec. Al mateix temps, una R.O. de 22 de juny del mateix any havia deixat sense efecte la de 1883. La Junta del Rec Comtal continuà la lluita fins el 26 de desembre de 1899 en que un acord del Consell d'Estat confirmà la R.O. de 1892 i, per tant, autoritzà el projecte¹⁹¹.

¹⁸⁹ Ja s'ha comprovat al capítol segon com aquesta qüestió provocava intensos i interminables contenciosos

¹⁹⁰ A més dels usuaris de les aigües de la conda del Besòs que tradicionalment s'oposaven a tot nou projecte d'explotació, figuraven altres de nou com ara l'Ajuntament de Sabadell. Aquesta institució va constituir el 1884 una Comissió Municipal per a redactar un reglament d'ús de les aigües del riu Ripoll amb presència d'importants propietaris d'aprofitament d'aigua. DEU, Esteve: "De la Constitució de la Societat "Amantes de la Agricultura e industria de Sabadell" al naixement de la "Compañia de aguas de Sabadell, S.A." (1843-1949).", dins ARGEMÍ, Mercè – DEU, Esteve: *900 anys d'història de l'aigua a Sabadell, del s. XI al 1949*, Barcelona, Companyia d'Aigües de Sabadell (CASSA), 1999, pàg. 150-151. Tanmateix, l'Ajuntament de Barberà del Vallès manifestà la seva oposició al projecte d'abastament de Gispert. SERRALLONGA I URQUIDI, Joan: "Vinya, molins, fàbriques i control de l'aigua. Els borbons i la república", dins DD.AA.: *Del molí a l'ordinador. Passat i present de Barberà del Vallès*, Barcelona, Ajuntament de Barberà del Vallès, 2002, pàg. 90.

¹⁹¹ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*

El cas de l'Alt Vallès és paradigmàtic dels processos jurídics de reclamació de drets afectats per noves explotacions d'aigua. Al llarg de 25 anys l'empresa d'abastament i els seus opositors lluitaren davant les autoritats provincials i governatives en defensa de les seves respectives posicions. De fet, la societat fou adquirida per la SGAB abans de finalitzar el contenciós. Les aigües subterrànies de la conca del Besòs i els seus afluents es trobava explotada tradicionalment per diversos aprofitaments i qualsevol nova iniciativa desencadenava l'oposició immediata dels afectats. En ocasions es va arribar a acords com ara el de l'Alt Vallès amb la senyora Castillon o com els aconseguits en el seu moment per Marí i Girona, de l'empresa del Baix Vallès, amb els propietaris dels terrenys a on es localitzaven els afloraments. Els acords habitualment consistien en la venda dels drets reclamats pels propietaris dels predis a l'empresa d'abastament, en la cessió que aquesta feia de part de l'aigua explotada als propietaris, en la compra dels predis o en la participació d'aquells en el negoci engegat.

Existien, però, a la conca baixa del Besòs interessos amb els quals era molt complicat per a les noves societats arribar a acords d'aquesta mena. Es tractava principalment de la Societat de propietaris interessats en l'aprofitament de les aigües del Rec Comtal i la mina de Montcada, la Societat de la mina de Santa Coloma i la Societat de la mina de Badalona. En tots tres casos les aigües explotades eren destinades principalment a usos agrícoles. La mina de Montcada, com se sap, a més atenia les necessitats dels molins de la sèquia Comtal i alimentava l'aqüeducte Baix de Montcada, propietat de l'Ajuntament de Barcelona. Aquest conjunt d'interessos utilitzaven l'aigua tradicionalment per als seus respectius usos i les explotacions de les noves empreses d'abastament modern urbà suposadament els posaven en perill. En aquest àmbit de pugna entre interessos econòmics contradictoris es produïren, per tant, els contenciosos més intensos i més dilatats en el temps.

Un altre episodi de les mateixes característiques fou el protagonitzat per la SGAB i els Ajuntament de Sant Martí de Provençals, Badalona, Sant Andreu de Palomar, Sant Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs. La Societat General projectava explotar 30.000 m³ d'aigües subterrànies del Besòs a partir de 1882 en els termes municipals de Sant Andreu i Santa Coloma mitjançant tres galeries filtrants, dos transversals i l'altra paral·lela al curs del riu. La nova captació fou autoritzada pel Ministeri de Foment per R.O. de 23 de desembre de 1886¹⁹². L'oposició que es va aixecar fou probablement la més intensa i sorollosa dels anys vuitanta en contra d'una iniciativa de nous abastaments amb destinació urbana a Barcelona.

L'estudi del recurs elevat pels ajuntaments esmentats amb data 30 d'octubre de 1884 al Ministeri de Foment permet analitzar els arguments aportats en defensa dels interessos localitzats en aquestes poblacions¹⁹³. Segons aquest document, la SGAB pretenia aprofitar "*en alarmantes proporciones*" les aigües subterrànies superficials del Besòs a l'entrada del Pla de Barcelona. El projecte de la companyia consistia en aturar el corrent inferior per a elevar l'aigua. L'enorme volum que es tractava d'aprofitar perjudicaria molt greument els recs i les fàbriques dels pobles afectats. A continuació es feia un repàs dels projectes

¹⁹² AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA A BARCELONA: Dictamen emitido por la Comisión 1912, pàg. 155.

¹⁹³ *Recurso Elevado al Excmo. Sr. Ministro de Fomento por los Ayuntamientos de San Martín de Provensals, Badalona, San Andres de Palomar, Santa Coloma de Gramenet y San Adrián de Besós en Contra de la Concesión de Aguas Subterráneas del Besós Solicitada por la Compañía de aguas de Barcelona "Sociedad Anónima Belga" y Dictamen emitido por la Comisión facultativa nombrada por los citados Ayuntamientos á propósito de los perjuicios que traería la concesión antes dicha.*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de los Suc. de N. Ramírez y Cía. , 1885.

anteriors que havien estat protestats pels mateixos motius¹⁹⁴ i es passava seguidament a examinar la concessió atorgada a la Societat General basant-se en tres aspectes principals. Primer, la localització del nou projecte era idèntica a la dels anterior que ja havien estat desautoritzats pels prejudicis que ocasionaven. Segon, els efectes serien majors ara donada la sequera general que s'arrossegava des de 1865 i la manca de pluges a la conca del Besòs causada per la desforestació per a destinar els terrenys al conreu de vinya. Com les aigües subterrànies s'alimentaven de les pluges, els pous i les mines que explotaven aquests cabals es trobaven o secs o en nivells mínims. Tercer, l'explotació de la Societat General afectaria greument el rec i les fàbriques del Pla de Barcelona i les poblacions properes al Besòs.

Per a valorar l'abast dels prejudicis, els ajuntaments dels pobles autors del recurs van consultar una comissió tècnica formada pels enginyers Gonçal Moragas i Marià Vidal, per l'arquitecte Pere Falqués i pel lletrat Bonaventura Grases. Un cop realitzat l'estudi dels terrenys de la conca del Besòs i de la seva vessant sud dins el pla de Barcelona, es va determinar que el cabal subterrani d'aigües del Besòs en arribar a l'alçada de Montcada era de 200.000 m³ diaris. Segons aquest informe, els aprofitaments que utilitzaven aquestes aigües es repartirien com es mostra a la taula 27. Com el volum d'aigua que la Societat General pretenia explotar era de 30.000 m³, la comissió consultada arribava a la conclusió que aquest projecte el que faria seria treure aigües captades en virtut d'anteriors concessions.

TAULA 27 APROFITAMENTS D'AIGÜES SUBTERRÀNIES DEL BAIX BESÒS (1885)	
APROFITAMENT	CABALS (en m ³ /dia)
Mina de Montcada (Rec Comtal i Aqüeducte Baix)	82.000 m ³
Pous municipals de Barcelona	6.000 m ³
Pous de la SGAB	10.000 m ³
Mina de Santa Coloma	8.000 m ³
Mina de Badalona	8.700 m ³
Altres mines, pous, recs i fàbriques	73.000 m ³
TOTAL APROFITAMENTS	187.000 m ³
CABALS SOBRRANTS	12.300 m ³

Com el volum d'aigua que la Societat General pretenia explotar era de 30.000 m³, la comissió consultada arribava a la conclusió que aquest projecte el que faria seria treure aigües captades en virtut d'anteriors concessions. Tanmateix, el recurs aportava arguments legals basats en la Llei d'Aigües de 1879. Segons l'article 23, les noves explotacions no podien disminuir les anteriors; el 25 determinava que no es podien concedir aprofitaments nous per a usos incompatibles amb els anteriors; el 190 permetia autoritzar noves captacions només d'aigües sobrants segons aforament practicat en anys ordinaris i aquest aforament no s'havia practicat a la conca del Besòs. L'article 164 donava preferència en els usos de l'aigua a l'abastament de poblacions i aquest era l'argument utilitzat per la SGAB; calia, però,

¹⁹⁴ El recurs es referia a la iniciativa de Pere Puig el 1824; a la de Victoria Puig el 1849; a la de Josep Bosch i Almar el 1867 i a la de Tomàs Graner el 1872.

indemnitzar els interessos perjudicats. Segons els autors del recurs, aquest punt no es podria complir per la suma desorbitada que caldria aportar. El mateix article permetia justificar abastaments a poblacions quan aquestes no disposaven d'un cabal superior a 50 litres diaris per habitant. El recurs afirmava que aquest extrem no s'havia pogut provar per al cas de Barcelona. Donat que la Societat General projectava captar aigües ja concedides, es sol·licitava al Ministre de Foment la no aprovació de la concessió demanada.

Raons semblants foren les aportades al recull d'articles d' *El Suplemento de Barcelona* publicats a l'entorn d'aquest contenciós¹⁹⁵. Es cridava a la comarca a aixecar-se per a defensar els seus interessos. Els 30.000 m³ que la SGAB esperava obtenir no eren aigües sobrants, es tractava d'aigües públiques i en temps d'eixut la nova explotació aprofitaria totes les aigües subterrànies disponibles a la zona amb potents mitjans d'extracció. A més, els aforaments practicats el 1884 no eren fiables, ja que aquell any fou de pluges abundants i no un any ordinari com especificava la Llei d'Aigües de 1879. Per aquest motiu no es podia acceptar la conclusió que la captació projectada per la Societat General no provocaria cap perjudici sobre la resta d'aprofitaments localitzats al Besòs.

Els diversos elements d'oposició al projecte de la SGAB, recursos jurídics, informes tècnics, campanya de premsa, estat d'opinió, haurien fer el seu efecte ja que la R.O. de 23 de desembre de 1886 fou modificada a instàncies de la pròpia companyia per una altra del Ministeri de Foment amb data 24 de desembre de 1888. En ella la galeria transversal era substituïda per un pou de 5 metres de diàmetre i 25 de profunditat. A més, la companyia podia renunciar en el termini d'un any a les altres dos galeries. De nou s'aixecaren les veus d'oposició anteriors; aquesta vegada, però, no aconseguiren aturar el nou projecte. El 22 de juliol de 1895 una R.O. autoritzà el pou construït, es permetia obrir un altre i es reconeixia el dret a obrir les dues galeries longitudinals previstes inicialment¹⁹⁶.

Un dictamen redactada el 1896 per l'enginyer Gonçal Moragas, qui ja havia estat consultat el 1885 pels pobles autors del recurs al Ministeri de Foment esmentat, pot ajudar a comprendre les raons tècniques de l'autorització de 1895 que posava punt final al llarg contenciós. El dictamen determinava el 1896 que el projecte de la Societat General aprovat el 1888 pel Ministeri de Foment no perjudicava les altres explotacions que s'alimentaven de les aigües subterrànies del Besòs¹⁹⁷. La línia argumental seguida per l'enginyer era diferent a la utilitzada el 1885. Segons Moragas en els darrers 10 km del Besòs, des de Montcada fins el mar, era "*del todo punto imposible fijar provisional ni definitivamente los caudales a que cada aprovechamiento tiene derecho*" (pàg. 103). Basava aquesta afirmació en la variació dels cabals captats en les diferents èpoques de l'any i en anys successius. Els aforaments practicats al llarg dels darrers 5 anys havien donat com a resultat les quantitats que figuren a la taula 28.

¹⁹⁵ *Artículos publicados sobre las aguas subterráneas del río Besós en el periódico "El Suplemento de Barcelona" con motivo de los inmensos perjuicios que ocasionaría el proyecto de Mr. Reculez á toda la comarca del llano de Barcelona de la parte del Vallés, Barcelona, Imprenta Redondo y Sumetre, 1884*

¹⁹⁶ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA A BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión* 1912, pàg. 155.

¹⁹⁷ MORAGAS, Gonzalo: *Estudio general sobre el régimen de las aguas contenidas en terrenos permeables e influencia que en él ejercen los alumbramientos por galerías ó pozos y especial del régimen de la corriente subterránea en el delta acuífero del Besós, Barcelona, 1896*

TAULA 28 VARIACIÓ DELS CABALS DELS APROFITAMENTS D'AIGÜES SUBTERRÀNIES DEL BESÒS A PARTIR DE MONTCADA (1890-1895)¹⁹⁸		
APROFITAMENT	CABAL MÀXIM (en m ³ /dia)	CABAL MÍNIM (en m ³ /dia)
Mina del Rec Comtal	415.500	30.412
Mina de Santa Coloma	47.606	2.764
Mina de Badalona	37.670	604
Mina de la Verneda	65.059	0
Mina del Regnet	2.419	0
Mina de la fabrica Parellada	7.344	1.468

Les diferències observades en els aforaments d'una mateixa explotació eren conseqüència, segons Moragas, no de l'efecte negatiu dels aprofitaments humans, sinó del règim pluvial irregular que alimentava les aigües subterrànies captades per totes les explotacions. D'aquesta manera, el pou construït per la SGAB hauria de patir els mateixos eixuts que els altres aprofitaments i, en realitat, les diverses captacions repercutien unes sobre les altres. El grau d'influència mutu depenia del sistema de captació emprat. La mina de la sèquia Comtal, donada la seva escassa profunditat, aprofitava aigües superficials, molt sensibles a les variacions de les aigües corrents i del règim de pluges. Per aquest motiu, afirmava Moragas, aquesta captació, la mina de Santa Coloma i els pous municipals tenien una major influència entre si. Per contra, els pous de la Societat General amb 14 metres de fondària el primer i 21 el segon no afectaven les explotacions esmentades, ja que captaven aigües més profundes procedents de corrents subterranis diferents. Com la mina del Rec Comtal es trobava aigües amunt de les captacions superficials, en realitat, era aquesta la que perjudicava a la resta i no els pous de la SGAB:

"(...) el Pozo no puede afectar á la Acequia Condal, que mucho antes de llegar á ésta acción del Pozo estaria ya en seco la Acequia por causa de su mismo rendimiento y de la acción combinada de la mina de Santa Coloma y de los pozos del Ayuntamiento" (pàg. 76) "Claro es que la mina estaria mejor alimentada si no existiese superiormente á la misma la galería Condal, y puede afirmarse que la mina en cuestión no perjudica á ésta, pero sí ésta á la mina, siendo el perjuicio tanto mayor, cuanto menor se suponga el caudal que el río puede llevar" (pàg. 80)

A més, la sèquia Comtal era l'explotació que captava majors volums d'aigua, jutjats per Moragas com a excessius i a vegades innecessaris per als usos als quals es destinava. El mateix succeïa amb la mina de Santa Coloma. Així ho expressava l'enginyer (pàg. 103): *"La Sociedad General no perjudicará jamás con su Pozo á la Acequia Condal ni á la mina de Santa Coloma, pero en cambio la Acequia y la mina pueden distraer inútilmente el río volúmenes que en momentos podrían convenir para el abastecimiento de Barcelona"*.

En definitiva, l'oposició aixecada contra les pretensions de la Societat General d'ampliar la seva explotació al Besòs no va aconseguir molt més que fer rectificar el projecte inicial de captacions amb galeries filtrants per la construcció del nous pous. Després de més de 10 anys de dura pugna, la SGAB en realitat va sortir enfortida.

¹⁹⁸ Els volums d'aigua s'indiquen en m³ diaris per tal de facilitar la comparació amb els indicats a la taula anterior.

La Societat General d'Aigües monopolitza l'abastament privat

En aquest marc que s'acaba de descriure, a la dècada llarga que transcorregué de 1885 a 1897 aproximadament es produí una profunda transformació en la competència entre les societats d'abastament que lluitaven per fer-se amb el control de determinades porcions del mercat de l'aigua a Barcelona. Una doble tendència caracteritzà el procés. D'una banda, les dificultats tècniques, jurídiques i financeres amb que es trobaren moltes de les empreses van provocar la seva extrema debilitat dins el context competitiu imperant. D'una altra, els objectius expansius de la Societat General d'Aigües trobaren en la feblesa de les seves competidores possibilitats reals de materialitzar-se.

La companyia franc-belga anà adquirint societats de proveïment d'aigua a mida que aquestes feien fallida o que les pressions i dificultats a que es trobaven sotmeses feia impossible la continuïtat del negoci. Això permeté a la SGAB la compra a baix preu dels drets d'explotació, de les canalitzacions i de les instal·lacions de les empreses venedores amb l'única contrapartida d'haver de liquidar els interessos de creditors anteriors o els deutes sobre hipoteques. D'aquesta manera, la Societat General pogué anul·lar la competència de les empreses adquirides i, al mateix temps, es feia amb les seves captacions d'aigua i amb les xarxes de canalització ja instal·lades a Barcelona i a les poblacions de les rodalies.

El domini dels drets d'explotació tenia un doble interès per a la Societat General. Primer, es podia incorporar el cabal obtingut al servei ja ofert per l'empresa si era necessari. Segon, com la geografia de les captacions incorporades en els contractes de compra abastava indrets d'explotació cobejats de les conques del Besòs, del Llobregat i del mateix subsòl del Pla de Barcelona, en realitat els nous drets adquirits suposaven una assegurança contra futures explotacions en aquestes zones ja que la Llei d'aigües de 1879 protegia les explotacions ja consolidades contra la pretensió d'obrir nous afloraments.

L'adquisició de les canalitzacions de conducció i de distribució que les altres empreses havien bastit tenia també múltiples atractius. Donat l'alt cost dels materials emprats, considerades les dificultats tècniques que calia vèncer i tinguts en compte els drets fiscals que s'havien de satisfer, les xarxes subterrànies instal·lades als carrers de Barcelona i de les poblacions de les rodalies tenien un valor força elevat i superior als mateixos drets d'explotació de l'aigua en origen. Així, la Societat General podia utilitzar les conduccions construïdes per les seves competidores amb la qual cosa posava en servei xarxes quasi noves¹⁹⁹ a preus de liquidació.

Per a poder fer-se una idea més exacta del procés que s'analitza, a la taula número 29 s'inclou la relació de les empreses que subministraven aigua a Barcelona i a les altres poblacions del seu pla cap a l'any 1885 o que pretenien fer-ho. Al costat, s'exposa el conjunt d'empreses que mantenen de manera plena i autònoma el seu servei el 1897 i aquelles altres que han estat adquirides o controlades per la SGAB.

¹⁹⁹ En pràcticament tots els casos es tractava de conduccions instal·lades ja a la dècada dels vuitanta, més recents que les primeres canalitzacions esteses per la Companyia d'Aigües de Barcelona als anys setanta.

TAULA 29
PROCÉS DE CONCENTRACIÓ EMPRESARIAL
DE LES SOCIETATS D'ABASTAMENT D'AIGUA AL PLA DE BARCELONA
(1885-1897)

1885		1885-1897	
NOM	AMBIT D'ACTUACIÓ	COMPRADA O CONTROLADA PER LA SGAB	ANY
Associació de propietaris de l'Eixample	EIXAMPLE		
Calvet i Arce & Cia	EIXAMPLE		
Companyia d'Aigües potables de Muntanya	EIXAMPLE	▣	1890
Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona	CIUTAT I RODALIES	▣	1895
Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del Riu Llobregat	CIUTAT I RODALIES	▣	1896
Societat General d'Aigües de Barcelona	CIUTAT I RODALIES		
Monteys & Cia	HORTA		
Mina de Can Travi	HORTA		
Societat d'Aigües de Canyelles	SANT ANDREU		
Companyia d'Aigües de Sant Martí de Provençals	SANT MARTÍ	▣	1892
Pantà de Vallvidrera	SARRIÀ		
Companyia d'Aigües de Sans	SANS	▣	1886
Empresa d'Aigües de l'Alt Vallès	CIUTAT I RODALIES (projecte)	▣	1896
Manuel Duran i Gost	CIUTAT I RODALIES (projecte)		
L'Econòmica	CIUTAT I RODALIES (projecte)		
Josep Sánchez	CIUTAT I RODALIES (projecte)		
Faura i Cia.	CIUTAT I RODALIES (projecte)		
Vicenç Sauri	CIUTAT I RODALIES (projecte)		
Salvador Peydró	CIUTAT I RODALIES (projecte)		
Canal d'Urgell	CIUTAT I RODALIES (projecte)		
Antoni Capola	CIUTAT I RODALIES (projecte)		

El domini de la SGAB sobre el subministrament privat d'aigua a Barcelona i les poblacions properes era ja gairebé total a efectes pràctics cap a 1895. Les empreses que tenien el seu àmbit d'actuació localitzat a l'Eixample o als nuclis de població del pla eren d'unes dimensions massa petites com per suposar una alternativa de servei seriosa. Pel que fa a les iniciatives en fase de projecte, la seva realització es trobava sotmesa a diversos factors tots ells de difícil concreció. En molts casos els punts de captació es trobaven llunyans, a les conques del Ter, el Noguera Pallaresa o el Segre²⁰⁰ amb la qual cosa les dificultats financeres i tècniques eren molt difícils de superar. Els projectes que pretenien conduir aigua a la ciutat des de les conques més properes del Llobregat o el Besòs es trobarien amb l'oposició

²⁰⁰ Veure apartat 2.2.1. d'aquest mateix capítol.

aferrissada dels interessos afectats, entre ells precisament els ja consolidats i adquirits per la pròpia Societat General. I això sense tenir en compte els obstacles dins de l'àmbit urbà estricte a que ja s'havien enfrontat les empreses fallides i adquirides per la SGAB.

En conseqüència, el servei d'aigua a la Barcelona dels darrers anys dels vuit-cents estava dominat per la tendència expansiva i monopolista de la SGAB. Com a complementat, l'obsolet servei municipal en vies de modernització i l'oferta de petites empreses massa localitzades a diversos indrets del Pla de Barcelona.

Tot seguit són analitzats per ordre cronològic els episodis concrets de control i adquisició de la SGAB sobre les sis empreses relacionades a la taula 29 que foren protagonistes del procés de concentració empresarial en el mercat de l'aigua a Barcelona. El resultat fou la definitiva consolidació de la Societat General com a empresa triomfant en la lluita pel domini d'aquest mercat. Dins de la dècada dels vuitanta es produïren ja les incorporacions de les dues societats més febles que devien tenir menys recolzament financer i que no van poder sobreviure més de quatre o cinc anys les dures condicions que imposava el mercat de l'aigua al pla de Barcelona. Es tractà de la Companyia d'Aigües de Sans i d'Aigües Potables de Muntanya. Posteriorment, a inicis dels noranta la Societat General comprà la Companyia d'Aigües de Sant Martí de Provençals, també amb una escassa entitat econòmica i de difícil viabilitat. A mitjans de la dècada dels noranta tingué lloc en un interval molt petit de temps, els anys 1995-1996, l'adquisició o el control d'altres dues empreses que operaven a la ciutat i a les seves rodalies i que es trobaven participades per grups financers i particulars amb més entitat. Era el cas de La Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona, "Ladera Derecha del Besòs" i de l'Empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del Riu Llobregat. Eren les empreses que havien protagonitzat amb la Societat General la lluita pel mercat de l'aigua a Barcelona a la dècada dels vuitanta i que havien provocat en aquesta sensibles pèrdues en la seva facturació i l'havien obligada a adequar els seus sistemes de servei. Finalment, una societat que mantenia des de molt anys enrere un projecte d'abastament localitzat a la conca del Besòs com era l'Empresa de l'Alt Vallès també acabà fracassant i fou incorporada a la Societat General en no poder superar els obstacles que interposaren els opositors a la seva iniciativa de proveïment.

COMPANYIA D'AIGÜES DE SANTS

Les dificultats per a la consolidació del servei ofert per aquesta petita empresa que ja s'han descrit al capítol segon aviat deixaren sentir els seus efectes i ja el 1882, tres anys després d'iniciada l'explotació, el titular de la Companyia, Miquel Company i Mariner proposà a la SGAB la venda del seu negoci²⁰¹. L'operació no es tancà fins dos anys després de la mort de Company, ocorreguda el 1884.

²⁰¹ VOLTES BOU (1867), pàg. 127. A més de la reduïda demanda que habitualment devia generar Sans i de les limitacions financeres de la Companyia, pot-ser es va afegir l'efecte negatiu de la crisi financera general posterior a la "febre d'or".

Amb data 31 de desembre de 1886 Maria Ferrer i Aguilar, vda. de Company, atorgà a Nicolau Reculez, director de la SGAB, la venda de la Companyia d'Aigües de Sants²⁰².

Les motivacions d'aquesta adquisició s'han de relacionar amb l'interès de la SGAB per fer-se amb la propietat de la xarxa de distribució de la companyia de Sans a un preu molt inferior al que hauria suposat la instal·lació de noves conduccions. Així, una explotació que servia a Sans una mitjana de 230 m³ diaris i facturava 31.700 ptes. anuals va ser desestimada per la societat franc-belga ja que aquesta *"cegó los pozos y arrancó las máquinas, sirviéndose únicamente del depósito aludido para el servicio de su red de distribución"*²⁰³. D'altra banda, cal tenir present que la Concessionària d'Aigües Subterrànies del Llobregat havia començat a canalitzar Sants ja des del 1881 i que la Societat General es devia veure en inferioritat en aquest sector del pla de Barcelona. Si aquesta hipòtesi és certa, aquest fou el primer pas de la presència efectiva de la Societat General a la zona i aquesta seria la motivació principal de l'interès per apropiar-se de la xarxa de distribució de la petita empresa de Sans. En aquest sentit, la compra de la Companyia d'aigües de Sants s'hauria de situar dins el context de la competència entre les grans empreses d'abastament que operaven a Barcelona.

AIGÜES POTABLES DE MUNTANYA

Aquesta societat es va constituir el 2 de novembre de 1883 amb l'objectiu de distribuir per l'Eixample de Barcelona l'aigua captada per un pou al carrer Balmes, prop del terme municipal de Gràcia i del ferrocarril de Sarrià. Dues bombes d'extracció de vapor a una torre amb dipòsit situada a 27 metres d'alçada permetien obtenir un cabal màxim de 600 m³ diaris. La inversió total prevista fou de 210.000 ptes. El 1884 Aigües Potables havia sol·licitat a l'Ajuntament de Barcelona permís per a canalitzar diversos trams dels carrers de l'Eixample central, així, Rambla de Catalunya, Passeig de Gràcia, Mallorca, Aragó, València i Pau Claris. A l'any següent es continuà la instal·lació de canonades en aquests vials i la xarxa s'entengué als carrers Diputació i Aribau. El 1886 s'afegiren Balmes, Muntaner i Consell de Cent. A partir d'aquesta data no consta cap altra demanda de permís de canalització a la documentació consultada als Llibres dels plenaries municipals. Aquest fet probablement era simptomàtic de les dificultats financeres que travessà l'empresa. De fet, el 1888 s'iniciaren les negociacions per a la seva venda a la Societat General.

El contracte de compra es formalitzaria mitjançant escriptura signada amb data 27 de juliol de 1890²⁰⁴. En aquells moments Aigües Potables de Muntanya subministrava uns 400 m³ diaris a particulars i

²⁰² Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 6664. Lligall 511. La Societat General adquirí els terrenys de la finca "La Closa" a la vessant nord-occidental de Montjuïc a on s'efectuava l'extracció d'aigua amb els dos pous dotats de dues màquines i instal·lacions amb capacitat per a elevar 2000 m³ diaris. A més, un dipòsit de 1.100 m³ en el camí del "Polvorí" i una xarxa de distribució a la població de Sans d'aproximadament 10.000 m. La vda. de Company va rebre de la SGAB 225.000 ptes., inclosa la redenció de la hipoteca de 85.000 ptes. que gravava la finca de "La Closa".

²⁰³ Veure Relación de los derechos de aguas, concesione, inmuebles y servidumbres de la SGAB, dins AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión para el Abastecimiento de Aguas de la Ciudad*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., 11 novembre 1912, pàg. 214

²⁰⁴ *Esctura de venda atorgada pels senyors Joaquin Correas, Miquel Casas i Vicente Mas, en representació de la Comissió Liquidadora de la Companyia d'Aigües potables de Muntanya a favor de Nicolás Reculez, com a director de la Societat General d'Aigües de Barcelona. Autoritzada per Adrià Margarit, Notari.* 21 de juliol de 1890. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 9591-43.

432 m³ a industrials i havia construït 8.000 m de canalitzacions. La Societat General adquirí els drets d'explotació, les instal·lacions i la xarxa d'Aigües Potables per 80.000 ptes. destinades a extingir el passiu d'aquesta empresa. La Societat General no explotà el pou del carrer Balmes, però si devia fer servir la xarxa instal·lada; una xarxa pràcticament nova adquirida a un preu molt per sota del seu valor real.

COMPANYIA D'AIGÜES DE SANT MARTÍ DE PROVENÇALS

Aquesta empresa constituïda, com ja s'ha vist al capítol segon, el 1878 per Jaume Roger i Bartolomé i el germans Mouren, havia invertit fins l'any 1881 400.000 ptes. havia obert dos pous que sumaven una potència conjunta d'extracció de 6.000 m³ diaris i havia instal·lat 13.000 m de canonades a Sant Martí. La situació financera d'aquesta societat no devia ser gaire sanejada ja des del mateix moment de la seva constitució a jutjar pels crèdits hipotecaris que els germans Mouren van atorgar a Jaume Roger al maig de 1878 i que no s'havien satisfet en la data d'absorció de l'empresa per part de la SGAB el 1892²⁰⁵.

Aquestes dificultats foren la causa que els responsables d'aquesta empresa proposessin a la Societat General el 1882 la compra de la companyia. L'operació no arribà a materialitzar-se i els Mouren continuaren augmentant la xarxa de distribució martinenca fins als 15.000 m ja el 1886, data en la qual fan fallida definitivament. El seu major creditor, el Banc de Valls, amb data 11 de juny de 1886, s'apropriaria dels bens de la Companyia d'Aigües davant l'incompliment de les obligacions hipotecàries dels Mouren. El 2 de juliol de 1887 el Banc de Valls reclamava el pagament del deute dels Mouren i el 8 del mateix mes demanà judicialment l'embargament. El 7 d'abril de 1888 s'acordà continuar l'explotació del servei d'aigua engegat per la Companyia de Sant Martí. El 25 de febrer de 1889 es procedia a executar l'ordre d'embargament. El 23 del mes següent té lloc la subhasta de l'empresa. Fou declarada deserta per manca d'ofertes. Es rebaixaria el preu inicial de sortida el 25%, i al preu final de 150.000 ptes. fou acceptada l'oferta de la SGAB, qui, a més consentí en fer-se càrrec dels deutes i obligacions hipotecàries que pesaven sobre l'empresa. El 3 de novembre de 1892 es signà l'escriptura de cessió dels drets que sobre ella tenia el Banc de Valls a favor de Nicolau Reculez i Chevalier, director i representant a Espanya de la SGAB. Aquesta societat abonaria finalment 200.934,70 ptes²⁰⁶.

El procés d'incorporació de la Companyia d'Aigües de Sant Martí respon al model que fins ara s'ha vist per a les altres petites empreses comprades per la Societat General. Adquirida en el moment que ja ha fet fallida a un preu molt inferior a les inversions efectuades pels seus propietaris anteriors, la SGAB utilitzà la xarxa de distribució i no pas les aigües explotades per l'empresa comprada. D'altra banda, el fet

²⁰⁵ *Esctura de cessió atorgada per D. José Grau i Pallàs en representació del Banco de Valls, a favor de la SGAB, autoritzada per D. Miquel Martí i Beya el 3 de novembre de 1892. Arxiu general d'AGBAR, Contenedor 9394. Lligall 510/3. Un primer crèdit ascendia a 17.60,65 ptes. Un altre, amb data 6 de maig de 1878, era de 42.500 ptes. El tercer, atorgat el 20 de maig del mateix any, sumava 10.000 ptes. Al mateix temps, aquestes quantitats havien estat satisfetes directament per terceres persones als germans Mouren. Les dificultats econòmiques de Roger, qui ja disposava al seu terreny d'un pou i instal·lacions complementàries d'extracció d'aigua amb tecnologia de vapor per al servei del seu rentador, van ser molt probablement la causa de la transformació de l'ús de l'aigua explotada en aquell indret. A més, la no satisfacció dels seus deutes indica tanmateix que el negoci d'abastament d'aigua iniciat per "Compañía de Aguas de Sant Martí de Provençals" el 1878 no va produir els resultats que els seus promotors esperaven.*

²⁰⁶ Encara el 23 de març de 1895 el jutjat de Valls adjudicà definitivament la Companyia d'Aigües de Sant Martí de Provençals a la SGAB, un cop foren rescatades les hipoteques constituïdes sobre les màquines, el dipòsit, les conduccions i el producte de l'explotació d'aigua. Arxiu general d'AGBAR, Contenedor 9394. Lligall 510/2.

que la subhasta posterior a l'embargament el 1889 no trobés cap oferta solvent i acceptable a banda de la Societat General mostra com cap a aquesta data el capital barceloní i català no es trobava massa interessat en el negoci de l'abastament d'aigua. Si més no ho devia estar menys que a finals dels setanta i a començaments dels vuitanta quan van aparèixer diverses iniciatives d'explotació recolzades per inversions autòctones.

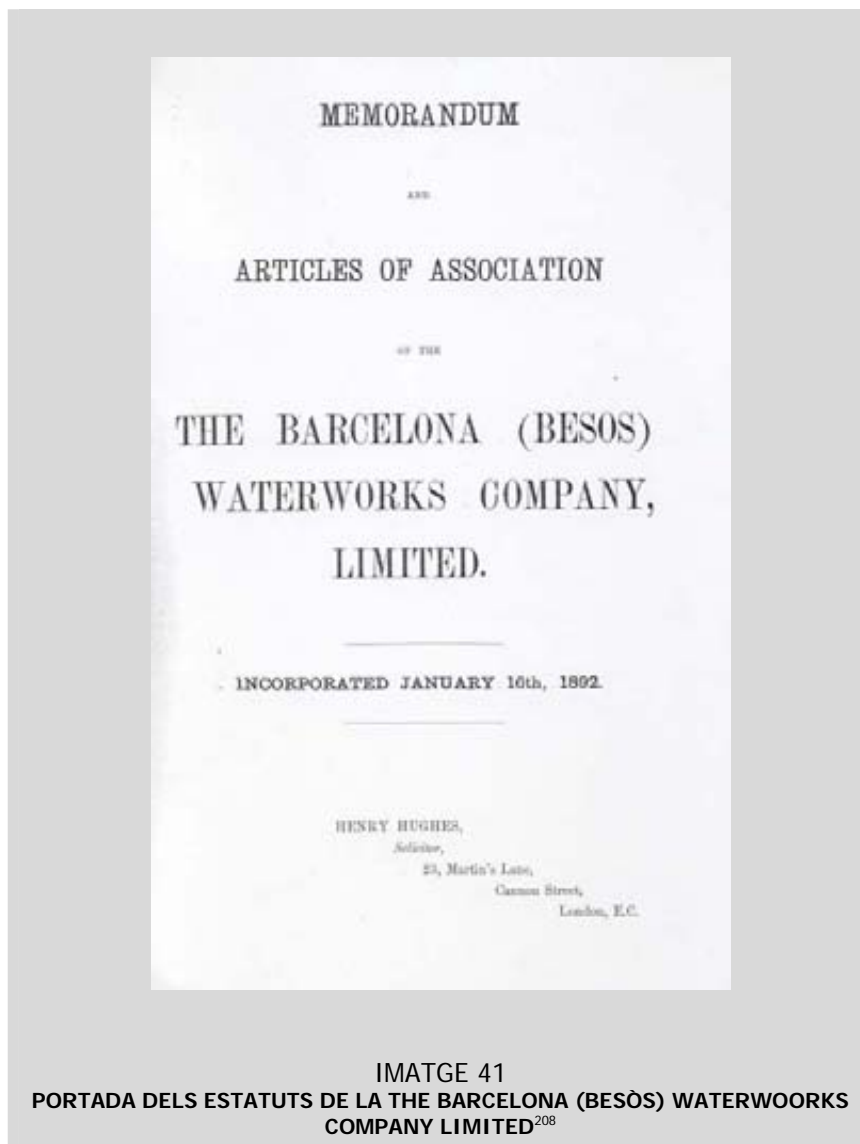
COMPANYIA GENERAL ANÒNIMA D'AIGÜES DE BARCELONA

Ja s'ha vist al capítol segon com aquesta societat inicià el seu projecte d'explotació d'aigua subterrània a la zona del Poble Nou amb unes instal·lacions amb capacitat total per a extreure 24.000 m³ diaris a una cota de pressió de 80 m. En l'apartat anterior d'aquest capítol quart s'ha seguit el ràpid desenvolupament que va tenir la seva xarxa de canalització als anys centrals de la dècada dels vuitanta i també s'han analitzat els efectes de la competència que aquesta empresa exercia sobre la mateixa SGAB en els mateixos anys. Cap a 1887 l'embranchida de la Companyia General Anònima semblava perdre força i el 31 de desembre d'aquest any el deute acumulat era ja de 3.246.400 ptes. i els fons disponibles només eren de 147.500 ptes. Finalment, el 26 de juny de 1888 es declarà la fallida de l'empresa²⁰⁷. Els síndics nomenats judicialment continuen l'explotació fins que rebé el cop definitiu el 30 de maig de 1890 amb la declaració de l'Ajuntament de Barcelona de no potabilitat dels cabals que explotava. Com posteriorment, el 5 d'agost, fou suspesa la concessió de canalització que li permetia a entrar aigua a Barcelona, hagué de paralitzar definitivament la seva activitat.

La CGAAB si bé ja no podia explotar aigua a la finca que posseïa al Poble Nou, encara li era possible tornar a utilitzar l'estació elevadora, la torre d'aigües i, sobre tot, la xarxa de conduccions que havia estès al cantó de Ciutat Vella i de l'Eixample més proper a Sant Martí de Provençals. Aquesta xarxa tenia un alt valor i estava a punt per a ser utilitzada. El problema que calia afrontar en aquelles circumstàncies era doble. Primer, localitzar un cabal alternatiu en condicions de ser captat, conduït fins a les instal·lacions de Poble Nou i distribuït a través de les canalitzacions urbanes ja construïdes. El segon, trobar aportacions complementàries de capital per a fer front al nou projecte donat que els inversos inicials no es devien trobar en condicions o no tenien la voluntat de tornar a arriscar una major quantitat de diners.

La primera dificultat fou encarada molt aviat. Una R.O. de 22 d'abril de 1889 autoritzava a la CGAAB la construcció d'una barrera per aprofitar les aigües sobrants de la conca baixa del Besòs. D'aquesta manera, s'esperava obtenir un volum d'aigua suficient i de qualitat per a substituir la que havia estat declarada impotable. Aquesta concessió, com totes les que s'autoritzaven de noves a la ja densament explotada conca baixa del Besòs, fou molt protestada a partir de 1890 per diversos usuaris de les aigües subterrànies del riu, entre els que es trobaven la Junta dels propietaris usuaris de les aigües de Rec Comtal, l'Ajuntament de Barcelona i la SGAB. La munió de recursos en contra provocà la paralització provisional del projecte.

²⁰⁷ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

En aquestes difícils circumstàncies, amb data 12 d'abril de 1892, fou signada una escriptura de venda de la CGAAB a la societat londinenca The Barcelona (Besòs) Waterworks Company Limited²⁰⁹, constituïda poc mesos abans amb l'objecte precisament d'adquirir la CGAAB i de fer-se càrrec de la nova explotació autoritzada el 22 d'abril de 1889²¹⁰. El termes en que fou redactat el contracte de venda a la societat anglesa permet analitzar, d'una banda, les circumstàncies en que es trobava exactament la

²⁰⁸ *Espectura social i Estatuts de la Societat Barcelona (Besòs) Waterworks (Ltd.)*. Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 6911.

²⁰⁹ *Espectura de venda de Ladera Derecha del Besós a The Barcelona (Besòs) Waterworks Company Limited. Autoritzada per Joaquín Volart i Pou, Notari*. 12 abril 1892. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 6911-04/19/3/4.

²¹⁰ La societat anglesa s'havia constituït a Londres el 16 de gener de 1892 segons consta en el document d'Espectura social i Estatuts de l'Empresa. El capital era de 100.000 lliures dividit en 5.000 accions de 20 lliures i en el moment de la constitució de la societat foren subscrietes 35 accions per 7 subscriptors a 5 cadascú. *Espectura Social y estatutos de la Sociedad Barcelona (Besós). Compañía limitada de Conducción de Aguas*. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 6911-04/19/3/4. Aquesta empresa va ser fundada expressament per a l'adquisició de la CGAAB per la societat anglesa International Construction Company Limited, segons constava en les Proposicions prèvies de conveni de 27 de maig de 1891 entre aquesta firma i la Companyia General Anònima. Arxiu general d'AGBAR, Contenedor 6911.

CGAAB en aquells moments i, d'altra, el grau de coneixement que la firma britànica tenia del mercat de l'aigua barceloní.

La companyia barcelonina cedia a l'anglesa les seves oficines a Barcelona i les instal·lacions al Poble Nou, consistents en dos màquines i dues bombes Alexander valorades en 105.000 ptes. i de les quals no més s'havien pagat a la fàbrica constructora 30.000 ptes.. En segon lloc, lliurava els aproximadament 48.000 m de canalitzacions instal·lades a Barcelona i a Sant Martí, el valor de les quals era de 593.000 ptes.²¹¹. En tercer lloc, aportava la concessió d'explotació de les aigües sobrants del Besòs.

A canvi, rebria de l'empresa londinenca obligacions hipotecàries emeses per aquesta a raó de 500 obligacions de 20 lliures cadascuna per la finca de Poble Nou i 1.000 obligacions més per les instal·lacions, bens i efectes de la CGAAB²¹². La Barcelona Besos Waterworks es comprometia a realitzar les obres necessàries per a aprofitar les aigües de la concessió del Besòs i a conduir-les fins a les instal·lacions elevadors de Poble Nou segons el projecte elaborat per l'arquitecte Pere Falqués i Urpí. Per a fer-ho possible, la societat londinenca procediria a emetre cèdules hipotecàries per valor de 60.000 lliures. Com la concessió atorgada per la R.O. de 22 d'abril de 1899 requeria una nova autorització a nom de l'empresa anglesa, la CGAAB assistiria amb la seva experiència i coneixement de la jurisdicció espanyola en els tràmits legals corresponents i en la gestió dels permisos reglamentaris davant el Ministeri de Foment i de l'Ajuntament de Barcelona.

Aquesta operació de compra era molt diferent a les que havia efectuat la SGAB sobre les petites societats d'abastament que havien anat fent fallida. En aquelles es tractava d'incorporar els bens de les societats menors a una gran empresa i aquesta els utilitzà per a la seva estratègia expansiva sense més vinculacions mútues. Ara, en canvi, la firma anglesa el que feia era aportar el capital necessari per a fer possible els objectius d'explotació i servei d'abastament que de fet ja s'havien plantejat els responsables de la CGAAB. En realitat, es pot parlar de comunitat d'interessos entre les dues empreses, ja que els anteriors propietaris de la "Ladera derecha del Besòs" rebien a canvi de la seva venda obligacions de la societat anglesa i, per tant les seves inversions es trobaven vinculades al futur d'aquesta.

L'evolució seguida per la companyia britànica fou ben fugaç i poc afortunada. Obtingué la confirmació de la concessió autoritzada inicialment el 1889 per les R.O. de 31 de desembre de 1892 i de 6 de març de 1893²¹³. El Butlletí Oficial de la Província, amb data 16 de març de 1893, establí les condicions de l'autorització, segons les quals no més es permetria l'extracció d'aigua del Besòs si aquesta no provocava la disminució del cabal atorgat a les altres mines i pous. A més, cas de produir-se aquesta circumstància, l'aigua obtinguda per la instal·lació de la Barcelona Besòs hauria de completar la disminució patida pels tercers afectats. L'autorització tenia caràcter provisional, ja que les obres s'havien d'iniciar abans de nou mesos i estar enllestides en tres anys, moment en el qual s'atorgaria l'autorització

²¹¹ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie L'extensió de 48.000 m per a la xarxa que refereix aquesta font no és en si mateixa contradictòria amb les dades d'elaboració pròpia aportades en l'apartat anterior d'aquest capítol d'aquesta recerca. Cal tenir en compte que als 18.655 m calculats com a longitud de la xarxa de la CGAAB per a la segona dècada del vuitanta calia afegir les canalitzacions anteriors a 1885 i les localitzades a Sant Martí de Provençals.

²¹² Les 10.000 lliures en obligacions acceptades com a pagament per la finca importaven 70.000 ptes. i les 20.000 lliures de la resta de propietats 140.000 pessetes.

²¹³ *Gaceta de Madrid*, 11 de març de 1893

definitiva un cop comprovada l'existència real d'aigua sobrant dels aprofitaments preexistents²¹⁴. Es tractava, doncs, d'una concessió vinculada a l'evolució natural de l'aqüífer subterrani de la conca baixa del Besòs i la bona voluntat i predisposició dels interessats en la resta d'explotacions d'aigua de la zona.

A finals del mateix 1893 els treballs de construcció de la pressa al riu ja estaven força avançats²¹⁵. Pel seu cantó, però, el contracte de construcció de la galeria de conducció des del Besòs a Poble Nou fou signat el 3 d'agost de 1893 pel contractista Constantí Buforn. Poc temps després James Welkins, enginyer en cap de la Barcelona Besos, explicava en un informe al Consell d'administració de Londres com aquestes obres no s'havien realitzat al ritme previst de 30 m lineals diaris i, a més, la galeria construïda tenia múltiples filtracions. Als tres mesos es paralitzaren els treballs per manca de diners, tot i les promeses que Buforn havia fet sobre els crèdits que havia obtingut²¹⁶. D'altra banda, com ja va succeir en anteriors episodis semblants, un cop més, les reaccions d'oposició que despertà el projecte entre els interessos perjudicats van motivar l'elevació de diversos recursos davant l'administració estatal. Culminaren el 29 de novembre de 1894 amb la paralització de les obres iniciades per la Barcelona Besos Waterworks per ordre del Consell d'Estat. Aquest organisme suspengué la concessió mentre no fossin practicats aforaments per a mesurar la incidència que tindria la nova explotació sobre les captacions anteriorment ubicades a la zona²¹⁷.

L'aferrissada i exitosa oposició que rebé la iniciativa de la societat anglesa i les seves pròpies dificultats financeres i de control de l'execució de les obres la van abocar a una situació límit a l'extrem dels seus recursos i sense haver començat l'explotació. Ja abans del moment de la paralització definitiva i de la suspensió de la concessió, a començaments del 1894, el consell d'administració anglès començà a negociar amb la SGAB la venda dels seus bens a la companyia franc-belga²¹⁸. A finals d'aquest any l'acord ja es trobava força avançat i el 26 de novembre una Assemblea Extraordinària celebrada per una majoria qualificada dels accionistes²¹⁹ de la Barcelona Besos acorden la venda dels seus drets i bens a la SGAB. L'escriptura de venda fou signada el 13 de maig de 1895 i en ella la societat anglesa rebia 350.000 francs i la Societat General es comprometia a liquidar els crèdits atorgats per tercers a la CGAAB i a la Barcelona Besos. Els accionistes de la CGAAB, posseïdors d'obligacions de la societat anglesa, van acceptar la liquidació en metàl·lic a raó del 15% del nominal. Fins el 7 de gener de 1896 no foren judicialment declarades satisfetes les reclamacions dels nombrosos creditors²²⁰ i en aquesta data la SGAB prengué possessió definitiva dels bens i els drets de l'antiga CGAAB.

²¹⁴ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

²¹⁵ *Diario de Barcelona*, 26 novembre 1893.

²¹⁶ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

²¹⁷ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

²¹⁸ Molt probablement el curs de les negociacions amb la SGAB suposà el canvi del responsable de la Barcelona Besos a Barcelona. El 28 de maig de 1894 era destituït d'aquest càrrec Guillermo Smith i el dia 11 d'agost Josep Richardson i Temperley rebia plens poders des de Londres per a gestionar el futur de la companyia. Arxiu general d'AGBAR, Contenidor 6911.

²¹⁹ Un capital total de 22.520 lliures sobre 36.120 emeses. Al mateix temps s'autoritzava a James John Wilkinson per a tancar l'operació de venda. Arxiu general d'AGBAR, Contenidor 6911.

²²⁰ L'Arxiu general d'AGBAR conserva diversos expedients d'aquestes reclamacions. Així, la firma escocesa "Thomas Edhingyon i fills" per no haver rebut el pagament de la maquinària instal·lada, la companyia alemanya ACTIENGESELLSCHAFT BERGWERKSVEREIN FRIEDRICH WILLELWS HÜTTE, establerta a Muteiim sobre el Ruhr, Ignasi Fontrodona, Javier Camps i Lluís Macià i Planells, gerent i director respectivament de la societat barcelonina. Eren creditors de la Barcelona Besos entre altres Guillem Smith, antic director de la mateixa. Arxiu general d'AGBAR, Contenidor 6911.

El procés de desaparició de la CGAAB que s'ha descrit evidencia l'esgotament del model de societat d'abastament que des la dècada dels seixanta s'havia anat imposant en el mercat de l'aigua a Barcelona. Tot i l'aparició de capital anglès en el negoci de l'aigua a Barcelona i malgrat que aquest va actuar sobre una empresa que ja disposava d'una apreciable xarxa de distribució a Sant Martí i a Barcelona, el projecte havia fracassat. El punt feble havia consistit en basar la iniciativa en un sistema de captació de cabals que no tenia cap possibilitat de ser portat a la pràctica des del mateix moment de l'autorització governamental.

En condicionar la seva viabilitat a la resta d'explotacions del baix Besòs el projecte neixia mort. Aquesta era la zona amb major densitat d'aprofitaments d'aigua de tota l'àrea d'influència de Barcelona i en la que s'havien produït tradicionalment contenciosos més durs. De fet, el projecte d'extracció d'aigua de la Barcelona Besòs no era massa diferent de les galeries filtrants que la poderosa SGAB pretenia localitzar també al baix Besòs segons R.O. de 23 de desembre de 1886 i ja s'ha vist com l'empresa franc-belga va haver de fer marxa enrere i canviar les galeries per un pou després d'un llarg plet amb la munió d'interessos que es consideraven perjudicats. Era evident, en definitiva, que en el futur una nova empresa que basés el seu negoci d'abastament d'aigua en un sol punt de captació tenia escasses probabilitats d'èxit si aquest punt es localitzava a la conca del Besòs.

Un altre aspecte ha de ser destacat de la compra de la Barcelona Besòs per la SGAB. Si bé la Societat General adquiria els bens i els drets de l'empresa anglesa per un preu molt inferior al valor real que tenien, en realitat només la xarxa de canalització d'aigua construïda a Sant Martí i a Barcelona per la CGAAB abans de 1888 tenia autèntic valor. El projecte d'extracció al Besòs era irrealitzable i, a més, la SGAB ja disposava d'altres sistemes alternatius. Pel seu cantó, les instal·lacions d'elevació de Poble Nou foren desestimades per la companyia franc-belga ja que segurament la seva interconnexió amb el circuit d'abastament integrat pels aqüeductes de Dos Rius del Vallès i els pous del Besòs devia ser complicada, costosa i no suposava beneficis apreciables per al servei general d'abastament que oferia la Societat General. Els quasi 50 km de conduccions, a més amb pocs anys d'utilització, si serien plenament aprofitables i es podien incorporar a les seves canalitzacions amb facilitat. A banda de l'eliminació a baix preu d'un competidor potencialment perillós, l'atractiu d'aquesta xarxa hauria estat un factor afavoridor de l'operació de compra.

EMPRESA D'AIGÜES DE L'ALT VALLÈS

Davant les dificultats amb que es trobava la societat "Serra i Vda. de Gispert", els hereus de Gispert l'oferiren a la SGAB. L'empresa franc-belga acceptà amb la condició que Aigües del Vallès fes front prèviament a les reclamacions efectuades pels Castillon, propietaris dels terrenys on es practicaven part de les captacions de les aigües que es pretenia conduir fins a Barcelona.

Inicialment, fou subscrit un contracte privat de venda de l'empresa vallesana a la Societat General amb data 27 de maig de 1896. El preu acordat era de 200.000 pessetes, 30.000 al comptat, 150.000 a la signatura del contracte definitiu i els altres 20.000 en el termini de 4 anys. Al temps, els Castillon rebrien 2 cts. de pesseta per cadascú dels aproximadament 1.000 m³ que cedien. Aquest volum representava el

35,78 % de l'aigua conduïda per l'aqüeducte de l'Alt Vallès des de la zona d'explotació al "Molí del Gall", entre Barberà i Sabadell, i la distribució final de Cerdanyola²²¹.

El fet que la SGAB es decidís a adquirir una empresa que no havia pogut desenvolupar plenament les seves infraestructures de conducció fins a Gràcia, devia respondre a motivacions diferents a les que l'impulsaren a comprar altres companyies que si disposaven de xarxes de distribució al pla de Barcelona o a la mateixa ciutat. En primer lloc, eliminar la competència que representava l'empresa de l'Alt Vallès. Si els seus propietaris a l'alçada de 1895 potser no es trobaven en condicions de concloure el projecte de fer arribar les seves aigües a Barcelona, no era descartat que la societat vallesana fos oferta a altres compradors i adquirida per altres interessats, fins i tot pel mateix Ajuntament de Barcelona. Com es veurà al proper capítol, de 1896 data el primer concurs municipal per a l'adquisició de cabals privats amb els quals completar el servei que fins aleshores ofería el consistori barceloní. Segon, el cabal de l'Alt Vallès, tot i no ser gaire abundant²²², podia permetre a la Societat General completar, mitjançant un aqüeducte de connexió, l'aigua que conduïa el del Baix Vallès des de 1881, data de l'adquisició d'aquesta societat per la Companyia d'Aigües de Barcelona. Tercer, la possessió dels drets sobre les aigües explotades per la societat vallesana facilitaria l'expansió dels interessos de la Societat General a l'àrea de la conca del Ripoll en el límit dels termes municipals de Sabadell i Barberà. D'aquesta manera, es podia presentar com a part perjudicada davant de qualsevol iniciativa d'explotació d'aigua basada en la captació de cabals d'aquella conca hidrològica. La SGAB disposaria de captacions al baix Besòs i a la conca del Ripoll i podria exercir un control efectiu sobre futurs projectes d'abastament d'interessos competidors localitzats a la disputada conca del Besòs.

Aquesta interpretació sobre els motius pels quals la Societat General comprà la companyia "Serra y Viuda de Gispert" no és contradictòria amb el propi punt de vista dels gestors de la SGAB²²³. Fins el 15 de juliol de 1911, però, no es feu efectiu definitivament el contracte de compra. L'acte final consistí en la formalització d'una escriptura de compravenda subscripta pels hereus de Gispert i per Maurice Bruniquel, com a director de la SGAB²²⁴. A l'escriptura es relacionaven els bens de l'empresa vallesana, be fossin drets d'explotació d'aigua, obres i infraestructures de conducció o drets de pas de les conduccions²²⁵. Pel

²²¹ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie

²²² Si els 1000 metres cúbics pels quals la SGAB pagava un cànon als Castillon representaven el 35,78 % del total, aquest era aproximadament de 2.795 m³ diaris. De fet, entre els cabals de l'Alt i del Baix Vallès sumaven un total de 7.000 m³ al dia.

²²³ A propòsit d'aquesta adquisició, a la documentació interna de l'empresa franc-belga es pot llegir: " *voyant la situation s'éclairir et enquête des propositions faites à la Ville de Barcelone, la Société Générale d'accorde avec les héritiers Gispert pour transformer le contrat de location en promesse de vente réalisable dans le délai en quatre ans*". Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général

²²⁴ *Copia simple de la escriptura de venta otorgada por los liquidadores de la Sociedad "Empresa de Aguas del Alto Vallès" a favor de la Sociedad Anónima Sociedad General de Aguas de Barcelona de fecha 15 de julio de 1911, autorizada por el notario que fué de esta ciudad D. Miguel Martí y Beya*. Arxiu general d'AGBAR. Contenidor 10.954. Lligall 1. Els hereus de Gispert eren els de les germanes Dolors i Isabel Serra i Chopitea, ja que la societat havia estat fundada pel seu pare, Josep Mª Serra i Muñoz i per Gustau de Gispert i de Jaugual, marit d'Isabel Serra i Chopitea. En substitució de l'anterior director, Joan Carles Courtin, mort el primer de gener de 1908, els poders amb que actuava Maurice Bruniquel havien estat atorgats pel consell d'administració de la SGAB a París amb data 21 de gener de 1908. Integraven el consell d'administració Juli Roche, propietari parisenc i president de l'empresa, Enric Doat, administrador de la Companyia General de Conduccions d'Aigües de Lieja, Eugeni Francesc Bruniquel, administrador delegat de la SGAB i Albert Carles Petsche, enginyer de camins i director de la Societat Lionesa d'Aigües i Enllumenat.

²²⁵ Les propietats de l'empresa vallesana venudes foren en primer lloc les aigües subterrànies i els drets d'explotació de les mateixes: del terreny conegut com a "Molí del Gall", situat a la conca del riu Ripoll entre Sabadell i Barberà; la mina "Victòria", situada a Sabadell; la mina "La Paz", al riu Sec, entre Sabadell i Cerdanyola; la mina "Gallito" a Sabadell, també sobre el Ripoll; la mina "Santa Maria", a Sabadell i Barberà, a la conca del Ripoll i la mina "San Pablo" a Sabadell i Sant Quirze de Terrassa, sobre la riera de Sant Quirze. Les obres de conducció, en segon lloc: des del "Molí del Gall" fins a Cerdanyola i la xarxa de distribució en aquesta població. Finalment, els drets de pas sobre diverses finques, entre altres propietats de la coneguda família de Barberà els Fatjó i Tintorer.

seu cantó, la SGAB es comprometia a atendre els compromisos de subministrament que l'Alt Vallès havia adquirit amb particulars i altres entitats de la zona²²⁶. El preu de venda final fou de 180.000 pessetes, 60.000 pels drets sobre les aigües captades i 120.000 pels les conduccions i instal·lacions. Com 30.000 ja havien estat abonades en el contracte privat de 27 de maig de 1896, el pagament final fou de 150.000 ptes. És significatiu que la liquidació d'aquest procés de compra fos liquidat precisament al juliol de 1911. Com es veurà capítol sisè, l'Ajuntament de Barcelona pretenia aleshores la municipalització i adquisició de la SGAB i tancant la compra de l'Alt Vallès l'empresa francesa clarificava definitivament els seus drets sobre les aigües d'aquella societat.

EMPRESA CONCESSIONÀRIA D'AIGÜES SUBTERRÀNIES DEL RIU LLOBREGAT

Al capítol segon s'ha analitzat la intrahistòria d'aquesta empresa i les dificultats econòmiques que travessà abans del 1881. En aquest moment inicià la comercialització a Barcelona, Cornellà, Sant Joan Despí i Esplugues de l'aigua que explotava a la conca baixa del Llobregat. La mala salut financera de la Concessionària, però, es continuava arrossegant i a finals de 1881 els rendiments de les obligacions subscrites pels inversos no es van pagar i el deute es va incrementar. Al novembre de 1882, d'una nova emissió de 5.000 cèdules hipotecàries no més van ser adquirides 675. El 31 de desembre del mateix any els deutes suposaven 6.000.000 pessetes²²⁷. Al mes de març de 1883 té lloc el desenllaç final. El 10 es suspenen els pagaments i el 20 es declarada oficialment la fallida. El 9 de maig de 1883 són nomenats tres síndics com a administradors judicials per 13 anys, fins el 18 de juny de 1896, moment en el qual havia de ser retornat el control de la societat al seu consell d'administració.

La gestió judicial d'Aigües del Llobregat resultà ser encertada i l'empresa experimentà un ràpid creixement. A l'apartat anterior d'aquest capítol, s'ha quantificat aproximadament el ritme d'expansió de la seva xarxa de conduccions a la ciutat i s'ha vist com és l'empresa que fa un major esforç de canalització a la segona meitat dels vuitanta. S'han referit també les concessions de canalització a les poblacions de Gràcia, Sans i Sant Gervasi. A més, els anys 1883 i 1890 havia adquirit diverses finques per a ampliar les instal·lacions de captació i distribució²²⁸. A començaments de la dècada dels noranta la Concessionària del Llobregat comptava amb els següents bens i instal·lacions²²⁹:

²²⁶ Els compromisos de l'Alt Vallès que foren atesos per la SGAB un cop fou adquirida la societat vallesana foren: 315 plomes per als Castillon, 15 per Sant Feliu, 313 per Miró i altres. D'aquests, 1 ploma per l'Ajuntament de Cerdanyola, una per la parròquia, una per Rosa Güell, una per Andreu Berenguer, dues per a Josep Giralt i mitja per a M. Grau. A l'Ajuntament de Cerdanyola li corresponien 5 plomes més per al servei de les fonts de la localitat.

²²⁷ El total dels compromisos d'impagats o fallats es repartia d'aquesta manera: 3.372.000 ptes. en obligacions, 1.189.000 de pagares i 225.000 de cupons. Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

²²⁸ El 12 de juny de 1883 comprà la mina "La Oportuna", situada a tocar del Llobregat entre els termes de Sant Boi i Sant Joan Despí amb una superfície de 280.000 m². El 31 de desembre de 1890 havien estat adquirides altres finques en les quals es van localitzar les següents instal·lacions: la casa de màquines d'impulsió de Coll-Blanch a Sarrià, els dipòsits de tercera i quarta zones a l'Hospitalet. *Relación de los derechos de aguas, concesiones, inmuebles y servidumbres de la SGAB*, dins AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión para el Abastecimiento de Aguas de la Ciudad*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., 11 novembre 1912, pàg. 166 i 218-224.

²²⁹ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie. Els rendiments obtinguts el 1884 eren de 142.032 ptes. i les despeses d'administració ascendien a 109.774 ptes.

- Estació elevadora de Cornellà amb un pou i dues bombes. Dipòsit de 3.000 m³ a 52,50 m. El 1891 es modernitza amb dues bombes noves amb capacitat per a elevar 7.500 m³ diaris.
- Aqüeducte de conducció des d'aquest dipòsit fins al de distribució de Coll-Blanch.
- Estació elevadora a Coll-Blanch amb dos dipòsits associats al turó de Finestrelles a l'Hospitalet a 140 i 180 m. Les bombes d'aquesta instal·lació també es renoven el 1891.
- Conducció de ciment monolític de 80 cm de diàmetre des de Coll-Blanch a Gràcia.
- Canonada de ferro fos de 50 cm fins a Sarrià i Sant Gervasi.
- Xarxa de distribució de 27.930 m a Sant Gervasi, Sans, Sarrià i Gràcia
- Xarxa de distribució a l'Eixample de Barcelona.

A primera vista, a partir d'aquests resultats, es podria afirmar que la Concessionària del Llobregat es trobava en els anys posteriors a l'Exposició Universal en vies de consolidació i que era la principal competidora de la Societat General. La mateixa empresa franc-belga ho reconeixia així a la seva documentació interna en considerar que Aigües del Llobregat era un *"concurrent plus redoutable que tous les autres"*²³⁰. L'estratègia de la SGAB envers la Concessionària per tal de fer front a la seva competència fou per força diferent a la seguida en els processos d'absorció de totes les altres companyies referides fins ara. En trobar-se la societat del Llobregat intervenida judicialment no era possible la seva compra directa. A més, calia evitar que passés a altres mans privades un cop finalitzés el període d'intervenció, ja que podia suposar un seriós obstacle per a les aspiracions hegemòniques de la Societat General. Un futur escenari del mercat de l'aigua a Barcelona amb dues fortes empreses rivals amb fons de captació localitzades a banda i banda del pla de la ciutat era un panorama no desitjable per a l'empresa franc-belga.

En conseqüència, les actuacions de la SGAB es centraren en intentar absorbir els deutes de la Concessionària i provocar un avançament de la liquidació judicial al seu favor. Les negociacions amb els antics administradors d'Aigües del Llobregat el 1887 i amb els síndics judicials, produïdes els anys 1887 i 1889, fracassaren. La Societat General optà per comprar el títols de la companyia del Llobregat com a sistema per a fer-se amb el control de l'empresa. El Codi espanyol de comerç establia que amb el 40% del capital d'una empresa un accionista podia impedir mesures perjudicials per als seus interessos i amb més del 60% podia decidir la línia empresarial a seguir. Tot seguint aquesta estratègia, el 31 d'octubre de 1890 la SGAB ja posseïa un volum de deute de la Concessionària per un valor de 4.123.325 ptes, equivalents al 65,06 % del total del passiu²³¹. De nou, la Societat General comunica als síndics la nova situació financera d'Aigües del Llobregat, però aquests no cedeixen fins el novembre de 1893, quan la SGAB ja havia adquirit 15.000 accions més.

L'acte final de control de la societat franc-belga sobre la Concessionària té lloc de 1895 a 1897. El 22 de desembre de 1894 una assemblea general de creditors aproven un primer acord amb la SGAB, segons el qual es regularitzaven els deutes de la companyia del Llobregat a raó del canvi del 40% del

²³⁰ Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

²³¹ La Societat General havia negociat amb Narcís Buxó qui havia cedit títols per valor de més de 2.000.000 de ptes. També havia comprat altres crèdits com els de Lobin i Ferchat, empresaris de Marsella, titulars de crèdits hipotecaris sobre l'aqüeducte de Cornellà a Sans. Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

valor nominal per obligacions emeses per la Societat General. Aquest acord, endarrerit per un grup d'accionistes²³², fou finalment ratificat el 19 de maig de 1895. El 18 de juny de 1896, tal i com estava previst, els síndics judicials tornen al Consell d'administració de la Concessionària el control de l'empresa, en el qual seuran cinc membres representants de la SGAB. Finalment, el 3 de desembre del mateix any l'empresa és rehabilitada com a tal a efectes judicials²³³.

A partir d'aleshores la Societat General va posar en marxa estratègies encaminades a la plena possessió de la seva antiga competidora²³⁴. Es procedí a unificar les xarxes de distribució de les dues empreses i per acord de 2 de gener de 1896, reformat el 31 de desembre de 1902, cadascuna havia d'abonar l'aigua que subministrava als seus clients procedent de les captacions de l'altra. Es modernitzaren les instal·lacions d'extracció i elevació situades al Llobregat amb noves màquines amb capacitat per extreure 14.550 m³ diaris i un nou dipòsit a Esplugues de 5.000 m³ a una cota de 104 m. Amb el pas dels anys el deute reconegut el 1897 no va ser amortitzat pels antics propietaris d'Aigües del Llobregat. Com el volum dels interessos creixia i la Societat General havia adquirit la major part de les accions i obligacions emeses per la Concessionària, cap al 1903 ja es podia considerar com a pràcticament definitiva l'operació de fusió²³⁵.

Per tant, a començaments de 1897 la Societat General domina d'una manera quasi absoluta el servei privat d'abastament d'aigua a Barcelona i a totes les poblacions de l'entorn més immediat. Però les accions preses pel consell d'administració i per la direcció a Barcelona de l'empresa no es limitaren al control del subministrament que atenia la demanda de la població i de les activitats econòmiques del pla de Barcelona a finals del segle XIX. Els factors que envoltaven el mercat de l'aigua eren dinàmics i la posició de privilegi de la SGAB no era definitiva. Al menys tres factors tendien a limitar el triomf momentani de la companyia popularment coneguda a Barcelona com a Dosrius. El primer, la recerca de noves captacions d'aigua per part d'altres empreses semblava imprescindible per a respondre a les expectatives d'un futur creixement de la demanda d'una ciutat en ple creixement i un àrea d'influència cada vegada més extensa i més densament ocupada per activitats urbanes i industrials. Segon, el mateix monopoli assolit per la Societat General era vist com una amenaça pel poderós sector de propietaris immobiliaris barcelonins en suposar que la manca competència havia d'augmentar el preu de l'aigua servida als seus immobles. En aquest sentit, les iniciatives de subministrament alienes a Dosrius probablement comptarien amb el recolzament i les simpaties d'importants nuclis gestors del creixement urbà. Tercer, si es consolidava la política d'intervenció engegada el 1891 per l'Ajuntament de Barcelona en el servei d'abastament podia suposar una seriosa amenaça per al recent assolit monopoli de la Societat General.

²³² El grup Piella no acceptà el control de la SGAB fins el 1899. Altres inversos interessats en la Concessionària que van mantenir plets amb la societat franc-belga més enllà de 1900 van ser el grup Mortó-Buscarons i l'advocat Balagueró, en nom de Catalina Salas. Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

²³³ El primer de gener de 1897 els accionistes d'Aigües del Llobregat cobren els cupons corresponents i el 18 de febrer una altra assemblea general aprova la liquidació del passiu amb la Societat General. La suma era de 2.628.181,63 ptes. equivalent al 40% del deute. Com el pagament dels interessos d'aquest deute absorbien el total dels rendiments que proporcionava la Concessionària, es feu efectiu de fet el control de la Societat General sobre l'empresa del Llobregat.

²³⁴ *“La Société Générale conserva la faculté de se faire adjuger a tout moment l'avoir entier du Llobregat”*. Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

²³⁵ En el balanç del 31 de desembre de 1903 el deute reconegut era de 2.456.138,55 ptes. i els interessos sobre aquest deute pujaven ja a 1.004.146,16 pessetes. A més, de les 6.744 obligacions del Llobregat, la SGAB posseïa 6.384 i de les 20.000 accions 17.343. Arxiu general d'AGBAR, Résumé Général. Troisième Partie.

Les tensions generades entre aquest conjunt de factors, que anunciaven una nova dimensió en la lluita per mercat de l'aigua a Barcelona, es començaven a produir al llarg de la dècada dels noranta, de forma paral·lela al procés d'absorció de la Societat General sobre les empreses que s'ha analitzat en aquest apartat. Com en el cas d'aquest procés, també algunes d'aquelles tensions arribaren a la seva culminació cap al 1897, de manera que en aquesta data ja es trobava força definit el model d'abastament que tindria Barcelona i la seva àrea directa d'influència urbana a les dècades següents. En el proper capítol s'analitza la formació, evolució i consolidació d'aquest model d'abastament des de la seva gestació cap el 1896-1897 fins el 1911-1913, moment en que culminà l'episodi decisiu en el procés que es descriu i analitza en aquesta recerca.

“El fracàs del concurs de 1896 i de la seva ampliació el 1899 hizo patente la dificultad de llegar á la solución del problema, pero no desanimó á los Ayuntamientos que se han sucedido en el gobierno de la Ciudad; pues son constantes las tentativas que se han realizado, bien en busca de una solución total, bien en persecución de soluciones parciales”

COMISSIÓ PER A L'ABASTAMENT D'AIGUA
DE BARCELONA (1911)¹

V

INICIATIVES MUNICIPALS D'ABASTAMENT I MONOPOLI PRIVAT DEL SERVEI (1896-1911)

A la darrera dècada del segle XIX es comencen a configurar algunes característiques que definiran el model d'abastament d'aigua amb que comptarà Barcelona a la primera meitat del XX. En són les dues primeres els reiterats fracassos de les iniciatives de l'ajuntament barceloní per prendre part activa en el servei de proveïment i la consolidació de la Societat General d'Aigües de Barcelona com a empresa monopolitzadora del mercat privat d'aigua. S'afegeixen la permanència d'una oferta d'aigua força reduïda en termes generals i ajustada a l'escassa demanda que generava la diversificació social imperant a la ciutat. Igualment, la continuïtat de les deficiències higièniques en l'àmbit domèstic i la mancança d'uns serveis públics de sanejament urbà a l'alçada d'una ciutat que va duplicar la seva població entre 1897 i 1930, data que assoleix el milió d'habitants.

El ventall d'iniciatives municipals que va definir la política hidrològica de l'Ajuntament de Barcelona des de 1891 es veurà condicionat i limitat pel marc social, jurídic, polític i financer que afectava el conjunt de l'acció municipal en matèria de serveis públics que ja s'ha descrit al capítol primer. D'altra banda, en aspirar a situar la intervenció municipal en pla d'igualtat amb la iniciativa privada, hagué de moure's al ritme de les lleis del mercat de l'aigua i la impotència municipal resultant encara es faria més evident. Pel seu costat, la Societat General d'Aigües de Barcelona, un cop aconseguí el pràctic monopoli del servei privat d'abastament, procedí a diversificar i modernitzar les seves infraestructures que li

¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia , 7 agost 1911, pàg. 52

permeteren afrontar amb èxit les escomeses de competència intentades per l'Ajuntament de la ciutat i, al temps, disposar d'una capacitat de proveïment molt superior a la rígida i esquifida demanda.

Als anys finals del segle XIX i primera dècada del XX, l'empresa franc-belga millorà el seu servei amb actuacions com les noves captacions practicades a la conca baixa del Llobregat o l'ampliació esglaonada de la xarxa de distribució fins a cotes més elevades amb el nou dipòsit distribuïdor del Tibidabo com a emblemàtica culminació de les noves infraestructures.

1

ELS LÍMITS DE LA POLÍTICA MUNICIPAL D'ABASTAMENT D'AIGUA

Des del mateix moment en que fou iniciada l'execució del projecte de l'aqüeducte Alt de Montcada, l'Ajuntament de Barcelona trobà tota mena d'obstacles fins que cap a 1897 les obres es paralitzaren provisionalment. Les dificultats es referien als diversos àmbits del projecte: obres de construcció de la galeria de conducció, explotació de les aigües de Montcada que l'aqüeducte havia de conduir, recerca de nous cabals complementaris i construcció de la xarxa urbana de distribució alternativa a la de les empreses privades subministradores ja establertes.

El fracàs del projecte municipal de servei d'abastament públic iniciat el 1889 basat en l'aqüeducte Alt, la creixent urgència d'atendre uns serveis urbans que reclamaven cada cop majors volums d'aigua i l'extensió de la jurisdicció municipal de Barcelona a la major part del seu Pla, un cop es resolgués l'expedient de les agregacions dels pobles de les rodalies, feren modificar els plantejaments de l'Ajuntament de Barcelona en matèria de política hidrològica. Calgué recórrer a la iniciativa privada per tal de disposar de nous cabals que completessin l'escàs servei municipal. Amb aquest propòsit fou convocat un primer concurs de projectes d'abastament el 1896. L'aigua de l'oferta seleccionada seria adquirida per l'Ajuntament i el nou volum s'integraria en les noves infraestructures que el municipi estava construint dins el projecte de l'aqüeducte Alt de Montcada. La manca d'ofertes plenament satisfactòries motivà l'ampliació del concurs el 1899, el dictamen del qual fou redactat i aprovat els anys 1902-1903, ja amb presència majoritària al consistori de regidors procedents del regionalisme i el republicanisme. Tampoc obtingué cap resolució pràctica aquesta ampliació.

Cap a 1905 tingué lloc una primera aproximació entre la Societat General d'Aigües i l'Ajuntament de Barcelona per tal d'arribar a una futura adquisició municipal del servei ofert per l'empresa franc-belga. La inestabilitat política viscuda a l'Ajuntament de Barcelona i a la ciutat des de 1905 a 1910 arran de la crisi de l'assalt a les redaccions dels òrgans de premsa regionalistes el 1905, de la Llei de Jurisdiccions, de la formació de Solidaritat Catalana, de la divisió de la formació republicana municipal, de la constitució del Partit Republicà Radical, de la Setmana Tràgica i del trencament del Bloc solidari, creà un context poc favorable per a engegar de manera definitiva un projecte municipal que necessitava del concurs del conjunt de les forces polítiques com era el referit a l'abastament d'aigua de titularitat pública. El nou concurs de projectes de proveïment, convocat el 1910 pel consistori de majoria republicana radical,

finalitzà amb un sorollós escàndol polític al mes de desembre en ser acusada la formació radical d'adjudicar de forma fraudulenta la futura concessió d'abastament a una oferta sense garanties i en condicions oneroses per al municipi. L'episodi que fou encadenat amb les denúncies per part de regionalistes i republicans nacionalistes sobre la gestió opaca d'altres serveis urbans municipals crearia una profunda crisi en el consistori que arribà fins al Congrés del Diputats i motivà la recusació del conjunt de l'esquerra espanyola del republicanisme radical lerroquista que recolzava les mesures preses pels seus correligionaris a Barcelona.

1.1

EL DESENVOLUPAMENT DEL PROJECTE DE L'AQÜEDUCTE ALT DE MONTCADA

La primera fase de l'execució del "Proyecto para la unificación y elevación de las aguas de Moncada", formulat inicialment pel regidor Martí i Thomas i aprovat definitivament el 29 de gener de 1891 amb les modificacions introduïdes per l'arquitecte municipal Pere Falqués, rebé des de bons començament un fort impuls de l'Ajuntament de Barcelona. L'adjudicació de les obres de la galeria de conducció que amb una longitud superior als 6 km havia d'unir la futura primera estació elevadora de Trinitat Nova amb el dipòsit que es situaria a Vallcarca, fou distribuïda en 33 seccions de 105 i 250 m la majoria. D'aquesta manera a les subhastes d'adjudicació de cada secció, el cost aprovat no seria superior a les 50.000 ptes. i així s'esperava que l'aqüeducte tingués consideració de simple obra de policia municipal amb la qual cosa es circumscriu dins les facultats exclusives de l'Ajuntament i s'agilitzaven els tràmits legals. Cas de superar aquest import, el pressupost hauria de ser declarat com a obra pública i es faria inevitable la sol·licitud del corresponent permís i aprovació del Govern Civil qui el podria remetre al ministeri de Foment. A la taula número 30 s'especifiquen els detalls de cadascuna de les 33 seccions esmentades². Com es pot comprovar, menys de dos mesos després de l'aprovació del projecte, el 24 de març, ja fou adjudicada la primera secció. Al llarg de 1891 s'acordà l'execució de 8 seccions i al 1892 de 8 més, amb una longitud parcial engegada equivalent al 50% del total de l'aqüeducte.

Aviat, però, el projecte i el sistema utilitzat d'adjudicació de les obres fou recusat des de diverses instàncies i un total de dinou recursos foren elevats al Govern Civil pels lletrats Rosendo Fàbregas i Domingo Guzmán. Els recursos devien contenir diverses argumentacions. Des de la denúncia del peculiar procediment per a eludir la declaració d'obra pública a les reclamacions dels drets de servitud de l'aqüeducte per diverses finques privades o la necessitat de sol·licitar els corresponents permisos de pas en els indrets d'intersecció de vies de comunicació o per recórrer cada municipi que havia de travessar l'aqüeducte: Sant Andreu, Horta, Gràcia i Sant Gervasi.

² Les dades que apareixen en aquesta taula han estat reelaborades a partir de *Llibre d'actes del Ple* 1891-1897. Secció Aigües, de CONILLERA I VIVES, Pere: *L'aigua de Montcada. L'abastament municipal d'aigua a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 66. i de *Llibre d'actes del Ple* 1905. Volum 5, pàg. 208, 208 b i 357b Secció Aigües. Les columnes de COST TOTAL i de LONGITUD procedeixen d'aquesta segona font; la resta han estat obtingudes a partir de la documentació municipal citada.

Entre els interessos afectats pel projecte de l'aqüeducte Alt de Montcada hi figurava en lloc destacat l'estratègia de defensa i prevenció que davant la futura competència municipal exercia la Societat General d'Aigües. La documentació interna de la companyia ³ refereix com els seus serveis jurídics havien recolzat la denuncia de l'irregular procediment administratiu d'adjudicació d'obres que va seguir el consistori barceloní. A més, la Societat General actuà com a part afectada pel pas de l'aqüeducte municipal. Primer, en obstaculitzar mitjançant recursos legals les obres municipals en els punts d'intersecció de l'aqüeducte Alt amb els aqüeductes del Baix Vallès i de Dos Rius, propietat de l'empresa. Segon, en comprar expressament al turó de Vallcarca un terç d'una concessió minera de ferro que li "permettra d'arrêter la construction du haut aqueduc quand les chautiers atteindront les terrain donc le sois sol est sa propriété".

En compliment de la normativa corresponent, el municipi barceloní s'havia adreçat el 1892 a diferents instàncies locals i provincials per tal de gestionar l'execució d'obres especials per a salvar el pas d'aqüeducte a través de determinades vies de comunicació, rieres o edificacions. Així, davant la Diputació de Barcelona per a la intersecció de la conducció amb la carretera provincial de Cornellà a Fogàs de Tordera, davant l'Ajuntament de Sant Andreu per a modificar la rasant de la riera d'Horta o davant l'Hospital de la Santa Creu per a practicar determinades obres en els terrenys que la institució posseïa al terme municipal d'Horta⁴. Aquest permisos es devien sol·licitar, però, suposant que el projecte resultés legal.

Les providències emeses pel Governador Civil amb data 21 i 22 d'abril de 1894 vingueren a clarificar la situació jurídica del projecte municipal de l'aqüeducte Alt de Montcada⁵. Es desestimaven els recursos privats, però es considerava l'aqüeducte com a Obra Pública, calia legalitzar-lo i sol·licitar el corresponent permís. En aquest sentit, l'Ajuntament de Barcelona havia incorregut en tres tipus d'incorreccions. Primer, no havia demanat el vist i plau als alcaldes dels municipis que recorria l'aqüeducte. Segon, no havia sol·licitat autorització al Govern Civil segons prescrivia l'article 18 de la Llei d'Obres Públiques i, tercer, el consistori havia destinat partides pressupostàries a l'aqüeducte sent encara una obra il·legal. A la taula 30 es pot comprovar com de 1892 a 1896 es produeix una sola aprovació per a executar noves seccions, concretament la número 17, acordada el 1893. En canvi, dins d'aquest interval s'acordà adquirir el 1894 els terrenys de Can Pujolet a Vallcarca, on havia de ser emplaçat el dipòsit de sortida i distribució de l'aqüeducte Alt⁶.

³ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*

⁴ Veure *Llibre d'actes del Ple* 1892. Volum I (pàg. 130b, 162 i 206b respectivament). Secció Aigües

⁵ La font bàsica de consulta per a seguir l'evolució de l'estat jurídic de l'aqüeducte Alt de Montcada és AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia, 7 agost 1911, pàg. 13-19. Altres fonts primàries i secundàries que tracten la mateixa qüestió com ara les aportacions de SEDÓ (1912) o de CONILLERA (1991) són fidels a la *Reseña de antecedentes*.

⁶ L'acord fou adoptat el 26 de juny amb un pressupost de 114.000 ptes. *Llibre d'actes del Ple* 1894. Volum I (pàg. 355 i 357). Secció Aigües. El 15 de gener de 1895 es sol·licitava al Govern Civil autorització per a realitzar aquesta compra. *Llibre d'actes del Ple* 1895. Volum I (pàg. 26 i 26b). Secció Aigües

TAULA 30
EVOLUCIÓ DEL RITME DE CONSTRUCCIÓ DE LA GALERIA DE CONDUCCIÓ
DE L'AQUÈDUCTE ALT DE MONTCADA
(1891-1904)

SECCIÓ	PRESSUPOST (en ptes.)	COST TOTAL (en ptes.)	LONGITUD (en m.)	DATA APROVACIÓ	RECEPCIÓ PROVISIONAL	RECEPCIÓ DEFINITIVA	ADJUDICAT A
1	48.682	57.970	313	24/03/1891	06/07/1893	12/11/1893	MELCIOR SOCA
2	48.400	73.115	250	08/05/1891	16/01/1894	24/03/1894	MELCIOR SOCA
3	48.900	106.120	250	29/05/1891	24/03/1894	16/08/1894	MELCIOR SOCA
4	48.600	49.098	250	09/06/1891	06/07/1893	13/11/1893	MIQUEL CORTES
5	49.387	48.387	250	20/08/1891	06/07/1893	13/11/1893	MELCIOR SOCA
6	49.497	50.788	250	13/10/1891	06/07/1893	13/11/1893	AL. MARTÍN
7	48.980	41.249	250	03/11/1891		23/11/1893	AL. MARTÍN
8	49.613	64.694	250	24/11/1891	16/01/1894	24/03/1894	JOSEP ISBERT
9	43.250	40.548	250	12/01/1892	07/12/1893	23/11/1893	JOSEP ISBERT
10	49.533	49.255	250	12/01/1892	16/01/1894		ARTUR IZURIM
11	46.235	59.264	250	11/02/1892	23/11/1893	01/03/1894	AL. MARTÍN
12	47.800	40.746	250	03/03/1892		23/11/1893	JOSEP ISBERT
13	48.950	47.213	250	07/04/1892	06/07/1893	13/11/1893	MATEU MAYMÓ
14	47.650	48.995	200	06/09/1892	23/11/1893	01/03/1894	AL. MARTÍN
15	49.767	110.606	400	22/9/1892	16/04/1895	09/07/1895	MATEU MAYMÓ
16	47.500	49.208	170	06/12/1892	16/05/1896		R. SERVENT
17	38357	84.920	170	26/01/1893			AL. MARTÍN
18	49.361	40.589	120	31/03/1896			JOSEP ISBERT
19	49.361	35.925	120	31/03/1896	11/02/1897	10/05/1897	GABRIEL SEGUÍ
20	48.460	53.184	105	03/08/1896		10/12/1897	GABRIEL SEGUÍ
21	48.299	49.909	63	01/10/1896			JOSEP ISBERT
22	49.828	50.754	105	11/10/1896		10/12/1897	GABRIEL SEGUÍ
23	48.573	46.937	105	14/01/1897			GABRIEL SEGUÍ
24	49.549	93.312	105	01/05/1897			SALV. SEGUÍ
25	49.108	50.801	105	01/05/1897		10/12/1897	ANTONI SERÉS
26	49.108	52.793	105	10/05/1897	30/11/1905		ANTONI SERÉS
27	49.008	53.793	105	05/06/1897			ANTONI SERÉS
28	49.008	66.641	105	05/06/1897	16/11/1905		ANTONI SERÉS
29	49.008	44.301	150	17/11/1897	30/11/1905		ANTONI SERÉS
30	49.604	239.504	105	03/01/1898	30/11/1905		
31	49.604	43.886	105	01/12/1898	30/11/1905		GABRIEL SEGUÍ
32	49.604	48.248	105	01/09/1899	30/11/1905		MARIA PIERA
33	39.970	57.632	80	22/02/1904	30/11/1905	30/10/1907	ANTONI SERÉS
TOTAL	2.143.409,32	2.050.400					

Com a conseqüència de la disposició de l'autoritat provincial, l'Ajuntament de Barcelona, segons acord del Ple municipal del 13 de novembre de 1894, elevà el corresponent expedient d'aprovació del projecte i dels treballs practicats al Govern Civil i al Ministeri de Foment⁷. L'autoritat provincial considerarà,

⁷ S'acorda remetre "á la sanción del Excmo. Sr. Gobernador Civil de la Provincia, á los efectos de lo ordenado por esta Autoridad, el proyecto del acueducto alto de las aguas de Moncada, aprobado por le Cuerpo Municipal en 28 de noviembre de 1889 y rogando asimismo á dicho Sr. Gobernador se sirva remitir el citado Proyecto al ministerio de Fomento, en la parte que atenia unicamente al establecimiento de servidumbre de acueducto, a través de la carretera de Barcelona á Ribas y de los ferro-carriles del Norte y de

però, insuficients els arguments jurídics aportats i el govern estatal no aprovà el projecte sense l'informe favorable del Governador Civil. Amb data 16 de maig de 1896, seguint les indicacions del Govern Civil, el consistori barceloní acordà "*solicitar de los Ayuntamientos de Gracia, Horta y San Gervasio las competente autorización para el paso de las aguas de Montcada por sus respectivos términos municipales*"⁸. En aquest mateix any 1896, com es pot veure a la taula 30, foren aprovades 5 adjudicacions d'obres corresponents a les seccions 18 a 22. La revifada que s'observa devia respondre més que a la inexistent resposta positiva dels pobles, a les expectatives que generaren les agregacions a Barcelona d'aquestes mateixes poblacions de les rodalies. En efecte, amb les incorporacions a Barcelona, entre altres, de Sant Andreu, Gràcia i Sant Gervasi el 20 d'abril de 1897 l'aqüeducte Alt de Montcada pràcticament només travessava el municipi barceloní amb la qual cosa una de les incorreccions assenyalades per la primera autoritat provincial desapareixia.

L'Ajuntament de Barcelona es plantejà aleshores la conclusió definitiva de les obres de l'aqüeducte i el mateix 1897 foren adjudicades set seccions més, de la 23 a la 29. De nou s'obrí posteriorment el corresponent expedient de legalització i la documentació remesa al Govern. Fins el 1905, però, no s'obtingué una resolució definitiva favorable.

Les dificultats de legalització de les obres de la galeria de conducció i l'oposició que despertà no foren les úniques que hagué d'afrontar l'Ajuntament de Barcelona per a desenvolupar el seu "Proyecto para la unificación y elevación de las aguas de Montcada". Problemes encara més greus afectaven les aigües que havia de conduir l'aqüeducte Alt segons el projecte de Pere Falqués; es a dir, el 30.000 m³ previstos tot sumant el cabal que li pertocava a l'Ajuntament de Barcelona de la mina de Montcada compartida amb els usuaris del Rec Comtal més l'explotació dels tres pous municipals inaugurats el 1879. Al segon capítol d'aquesta recerca ja s'ha referit com la construcció d'aquests pous fou el resultat d'una mesura d'urgència presa pel consistori davant l'ordre el Govern Civil que instava l'Ajuntament a fer front a la disminució del servei municipal d'aigua fruit de la llarga sequera que es patia. S'ha analitzat també la forta i diversa oposició que aquests pous despertaren en els titulars dels aprofitaments propers de la conca baixa del Besòs, des de la pròpia Junta d'usuaris del rec Comtal, integrada entre altres pel mateix ajuntament barceloní, fins a la Companyia d'Aigües de Barcelona, precedent de la Societat General.

Al llarg de la dècada dels vuitanta, les sol·licituds elevades a l'administració estatal que reclamaven la il·legalització dels tres pous municipals sembla que no van ser resoltes definitivament pel Govern. Cap a 1889 es renoven les reclamacions al respecte i, després de diversos informes emesos per enginyers d'Obres Públiques, fou promulgada una Reial Ordre el 22 de maig de 1891⁹ segons la qual les instal·lacions d'extracció i elevació d'aigües que l'Ajuntament de Barcelona tenia a Montcada havien d'aturar la seva activitat fins que no haguessin estat legalitzades¹⁰. Així doncs, al mateix temps en que el consistori barceloní iniciava la construcció del l'aqüeducte Alt, 20.000 m³ dels 30.000 que es preveia

Llerona á S. Martín de Provencals, en conformidad á lo prevenido en el art. 75 de la vigente Ley de Aguas y en la circular de la Dirección General de Obras Públicas de 17 de diciembre de 1890". *Llibre d'actes del Ple* 1894. Volum II (pàg.251). Secció Aigües

⁸ Veure *Llibre d'actes del Ple* 1896. Volum I (pàg.392 i 392b). Secció Aigües. La disposició del Govern Civil es basava en l'article 96 del Reglament d'aplicació de la Llei General d'Obres Públiques. En la mateixa data, l'Ajuntament ordenà a les empreses d'abastament d'aigua la presentació de documents justificatius dels cabals que explotaven i de les dates en que van ser autoritzades per a proveir la ciutat, com a documentació a aportar pel municipi davant el ministeri de Foment en el plet mantingut amb Domingo de Guzman Viladomat. Idem (pàg. 392)

⁹ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*.

¹⁰ *Llibre d'actes del Ple* 1891. Volum II (pàg. 42b-43). Secció Aigües

hauria de conduir la galeria no podrien ser explotats en la seva totalitat ni de manera continua. Cal recordar que fins aleshores la utilització dels pous era ocasional en moments de sequera i com a complement del terç municipal de l'aigua que rajava de la mina de Montcada amb destinació a Barcelona a través de l'aqüeducte Baix de Montcada.

D'aquesta manera, el projecte municipal d'explotació de 20.000 m³ a la conca baixa del Besòs el 1889 venia necessàriament a intensificar l'oposició que ja es desencadenà el 1879 amb la construcció dels tres pous. Si en aquell any es declarà l'estat d'alarma entre els usuaris de les aigües subterrànies de la zona de la mateixa manera que succeïa amb cada anunci de noves explotacions, posteriorment s'apaivagà provisionalment la tensió en comprovar l'escassa utilització que en feia l'Ajuntament de la seva instal·lació. Amb la iniciativa de l'aqüeducte Alt, que pressuposava la una captació permanent dels 30.000 m³ municipals les reclamacions es desfermaren de nou amb molta major força¹¹. I en aquesta ocasió, però, d'una manera especialment intensa, ja que el projecte municipal no era l'únic que pretenia obtenir en aquella data nous cabals en el baix Besòs. Cal fer referència a la ja coneguda concessió atorgada pel Ministeri de Foment el 1888 a la Societat General d'Aigües de Barcelona per a obrir un pou, després d'una aferrissada lluita per evitar una galeria subterrània. De la mateixa manera, el 1889 una altra R.O. autoritzava a la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona a construir una barrera per aprofitar les aigües sobrants del Besòs. Ambdues iniciatives foren fortament contestades i reclamades pels usuaris de les aigües del riu tradicionalment establerts a l'àrea que es consideraven perjudicats¹².

Davant de la R.O. de maig de 1891 alguns regidors del consistori barceloní semblen desconcertats en confondre l'objecte de l'ordre governamental referida als pous de Montcada amb les obres de l'aqüeducte Alt i les aigües que li pertocaven de la mina de Montcada compartida amb el Rec Comtal. De fet, és comprensible aquesta confusió ja que les obres de l'aqüeducte i el conjunt del projecte associat a ell també havien rebut una forta contestació i la seva legalitat havia esta qüestionada davant les autoritats estatals. L'Ajuntament acordà finalment revisar l'estat jurídic dels pous per tal de sol·licitar i obtenir la seva legalització¹³.

Les gestions municipals no haurien tingut l'èxit ja que amb data 2 de maig de 1893 era emesa pel Ministeri de Foment una nova Reial Ordre en la mateixa línia de la ja coneguda de maig de 1891. En interpretació de la Llei d'Aigües de 1879, Foment considerava que els tres pous municipals de Montcada es trobaven dins la situació prevista de prohibició legal de les captacions d'aigua si es produïen perjudicis a tercers. En conseqüència, calia obrir un expedient d'investigació de la seva legalitat. L'Ajuntament de Barcelona no pogué recórrer aquesta R.O. i optà el 1896 per elevar al Ministeri de Foment la documentació necessària que permetés demostrar la legalitat de la instal·lació de Montcada¹⁴. Els arguments aportats es basaven, primer, en que els pous es localitzaven en terrenys privats i es comptava

¹¹ La Junta directiva de la Societat de Propietaris Interessats en les aigües del Rec Comtal, la Junta Directiva de la Mina de Santa Coloma i les seves mines o la Societat General d'Aigües de Barcelona figuraven de manera destacada entre els titulars dels interessos perjudicats.

¹² Veure l'apartat 2.2. del mateix capítol IV

¹³ *Llibre d'actes del Ple* 1891. Volum II (pàg. 42b-43). Secció Aigües

¹⁴ *Llibre d'actes del Ple* 1896. Volum II (pàg. 513b). Secció Aigües. El municipi reiterava que *"no ha pretendido hasta ahora en ninguna forma alterar la referida instalación con nuevas máquinas y que en el caso de que debiera aquella en cualquier época modificarse, por aconsejarlo así perentorias y justificadas necesidades públicas, se atemperaría siempre al adoptar un acuerdo de esta naturaleza, á lo prevenido en la ley de aguas y demás disposiciones vigentes sobre la materia"*.

amb el consentiment del propietari i, segon, en que s'havien construït el 1879 abans d'entrar en vigor la Llei d'Aigües d'aquell any. Per tant, calia acollir-se a la Llei de 1866 i segons el seu article 46 es podien obrir pous si distaven més de 15 metres de punts de captacions anteriors, com era el cas de la instal·lació municipal¹⁵. Aquesta nova demanda de legalització despertà un altre cop una unànime reacció adversa entre els titulars d'interessos perjudicats i foren elevades instàncies d'oposició a les autoritats governatives¹⁶. Fins el 1910 no fou resolt definitivament aquest llarg plet amb unes condicions que, com es veurà més endavant, limitaven força el marge d'actuació del municipi barceloní en relació a la seva explotació de Montcada.

Si fins ara hem vist com la Societat General es sumà al cor de reclamacions i recursos d'oposició que el conjunt d'afectats elevà contra els projectes municipals d'abastament d'aigua, l'empresa franc-belga desenvolupà, a més, una altra línia de prevenció de la competència que la política hidrològica de l'Ajuntament de Barcelona podia suposar. Responia aquesta actuació a una visió integral de les possibilitats que el consistori barceloní tenia a l'abast.

Així, segons el projecte Falqués, que havia donat peu a la construcció de l'aqüeducte Alt, el municipi només pretenia conduir les aigües propietat de l'Ajuntament; és a dir, el terç que li corresponia del cabals de la mina de Montcada i les captades pels tres pous de Montcada. Aquesta alternativa, però era reduccionista respecte d'altres que ja es plantejaven des de dècades anteriors. Des de diverses instàncies i en diferents moments s'havia argumentat la conveniència que l'Ajuntament disposés per a l'abastament domèstic i urbà de la totalitat del cabal procedent de la mina de Montcada, aproximadament uns 30.000 m³ diaris, quantitat no gens menyspreable si es té present que als anys vuitanta la Societat General podia subministrar com a màxim de 25.000 a 32.000 m³. Com ja se sap, les principals dificultats per a fer-ho possible eren, primer, de caire jurídic, ja que no semblava clara la titularitat de la mina de Montcada, de les aigües que captava i de la sèquia Comtal que conduïa els dos terços d'aquest cabal al llarg dels termes municipals de Sant Andreu, Sant Martí i el nord del de Barcelona. En segon lloc, el volum de les indemnitzacions per l'expropiació de l'aigua conduïda pel Rec Comtal que caldria lliurar als seus usuaris suposava també una dificultat quasi impossible de superar. Ho feia molt difícil el permanentment estat financer dels ajuntaments de la Restauració i el caràcter conservador i restringit de les inversions que aquests acostumaven a aprovar per a la millora dels serveis públics.

Malgrat tots aquests obstacles, la possibilitat d'expropiació dels cabals de la mina de Montcada per part de l'Ajuntament de Barcelona devia resultar versemblant si es té en compte l'activitat defensiva engegada per la Societat General d'Aigües al respecte. En una primera fase, l'empresa es preocupà el 1889 per aclarir els drets que la ciutat podia tenir sobre aquestes aigües. Sol·licità a l'"Administración de Propiedades y Derechos del Estado de la provincia de Barcelona" que es precisés si l'estat conservava els antics drets que corresponien al Patrimoni Reial sobre la mina de Montcada, les seves aigües, la sèquia Comtal i els molins anomenats reials que aprofitaven la força motriu de l'aigua del rec. A més, es consultava si podien ser expropiats els usuaris de les aigües de la sèquia per a destinar l'aigua de la mina

¹⁵ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 8-9.

¹⁶ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*. Entre altres hi figuraven els usuaris de la mina de Santa Coloma o la Societat General d'Aigües, les instàncies dels quals aturaren el procés de sol·licitud de legalització iniciat per l'Ajuntament de Barcelona.

de Montcada al servei municipal de l'Ajuntament de Barcelona¹⁷. L' "Administración de Propiedades y Derechos del Estado de la provincia de Barcelona" , dependent del Delegat provincial d'Hisenda, es dirigeix a la Junta Directiva de la comunitat d'usuaris de les aigües de la mina de Montcada amb data 21 de gener de 1890 "en averiguación de los derechos que pueden corresponder al Estado, como derecho-habiente de los bienes del Real Patrimonio" i instant a la Junta Directiva per que exposi en el termini de quinze dies els drets que té sobre les aigües de Montcada i les instal·lacions de captació i distribució derivades.

En un document datat el 8 de febrer de 1890 i en un altre més extens de l'u de març la Junta Directiva demostrava els drets que l'assistien per a considerar-se amb jurisdicció per administrar les aigües de Montcada¹⁸. Les Ordenances de 1844 i el Reglament de 1846, que regulaven l'actuació de la Societat de propietaris, aprovats per les corresponents reials ordres respectaven tota la legislació vigent aleshores. La posterior, inclosa la Llei d'Aigües de 1879 i el Codi Civil, no feia sinó ratificar els drets dels usuaris d'aquestes aigües constituïts com a comunitat. Eren aquests, com ja és conegut , l'Ajuntament de Barcelona que explotava un terç del cabal total, i els regants i propietaris de molins i fàbriques que tenien dret als altres dos terços. Aquests drets havien estat atorgats pel Reial Patrimoni, però sobre aigües superficials del Besòs i els usuaris havien adquirit drets de propietat sobre aigües diferents d'origen subterrani un cop foren construïdes posteriorment les mines de Montcada. L'argumentació finalitzava amb unes categòriques afirmacions que cal destacar:

"Sí: la propiedad de las minas de Moncada, la Acequia Condal y sus aguas, bienes de dominio privado porque pertenecen á particulares, aunque colectivamente (...) jamás pasará al Estado, por atrevida que, á primera vista, parezca esta afirmación, cuya prueba, lejos de rehuir, va esta Junta á consignar. No hallándose limitada en el tiempo la duración de la Sociedad que esta Junta representa, ya que perpetuos son los fines para los cuales fué creada, cabe, sin embargo, en la esfera de lo posible llegue un día en que, después de obrar lentamente habiendo absorbido en ello muchos años, produzca su efecto un cambio radical y completo en el modo de ser de la propiedad rural y urbana que imposibilite la aplicación, en su integridad, de las disposiciones contenidas en las Ordenanzas de esta Asociación (...) pero si en el decurso de los siglos, llega á convertirse en una realidad práctica, no será el Estado, se repite, el heredero de esta Sociedad, porque hay una entidad tanto o más natural que el Estado, á la que la ley difiere, por expresa designación, la sucesión (...). Cuando hayan desaparecido todos los predios rústicos que actualmente se riegan con las aguas de la Acequia Condal y cuando hayan dejado de existir los molinos y demás fábricas con destino á las cuales se utilizan también aquellas, el Ayuntamiento de Barcelona (que es la entidad natural á que anteriormente se ha hecho referencia), copartícipe de las minas de Moncada y de sus aguas é interesado en esta Sociedad al igual que los demás miembros de ella aunque en razón á distinto aprovechamiento, acrecerá á su parte el interés de sus consocios confundiendo con el suyo el condominio que ahora se divide entre todos los asociados (...) Y esta Sociedad no puede morir, porque á ello se opone la ley misma, mientras la ciudad de Barcelona no sea borrada de la superficie de la tierra ó los habitantes de ella necesiten agua".

En el decurs d'aquest contenciós i dins la línia d'oposició preventiva contra la previsible acció municipal, l'empresa franc-belga el 1891 intentà assegurar-se la concessió de les aigües de la mina de

¹⁷ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*. Els antecedents del contenciós entre l'Estat i la Junta Directiva de la Societat de Propietaris interessats en les aigües del Rec Comtal i les seves mines es remuntaven a la dècada dels trenta del segle XIX i el seu origen es trobava en el procés de despatrimonialització del conjunt de la infraestructura hidràulica associada a la sèquia Comtal. Per a seguir amb detall aquest procés, veure MARTÍN (1999), Cap. 3, "La despatrimonialització del Rec, 1822-1852". El plet iniciat el 1890 venia a revifar aquell antic i interminable litigi. Ara, a més de la Societat General, altres particulars tindrien també interès en aclarir la qüestió. Alguns defensaven la propietat pública de les aigües del Rec i la il·legalitat de les concessions d'aigua atorgades per la Junta Directiva de la Societat del Rec Comtal; així, la reclamació de 1890 s'hauria iniciat a partir d'una denúncia impulsada en aquest sentit per Pere Gener i Carreras.

¹⁸ SOCIEDAD DE PROPIETARIOS INTERESADOS EN EL APROVECHAMIENTO DE LAS AGUAS DE LA ACEQUIA CONDAL: *Documentos y pruebas de los derechos que asisten a la Sociedad de Propietarios*, 1890.

Montcada cas que fossin destinades a l'abastament d'aigua de Barcelona¹⁹. La seva sol·licitud, però, no prosperà i es mantingué en suspens l'opció de l'expropiació que pot-ser podria exercir l'Ajuntament de Barcelona. La SGAB no desistí en aquesta estratègia i optà el 1895 per l'adquisició dels drets sobre els molins reials de la sèquia Comtal. Aquesta operació es trobava força més a l'abast, ja que els drets sobre les concessions dels cinc molins reials dividits en 536 parts figuraven el 1895 en mans de pocs particulars²⁰. D'aquesta manera, l'empresa s'introduiria com a copartícep en la Societat de propietaris interessats en les aigües de les mines de Montcada, tot seguint una actuació en certa manera comparable a la que li va permetre el control de la Concessionària d'aigües del riu Llobregat. Davant de la impossibilitat de la compra o el control total, es pretenia la influència en les decisions com a propietari de part del patrimoni de la societat que s'aspirava a fer entrar en la seva òrbita. Era evident, que això oferia una posició privilegiada per a obstaculitzar jurídicament un hipotètic projecte municipal d'expropiació de les aigües de la mina de Montcada. La documentació interna de l'empresa franc-belga expressa perfectament aquesta intenció : *"la Compagnie se tourne vers la Société des Moulins Royaux, qu'elle cherche à absorber"*. Així, a partir de 1896 i fins a 1904, aproximadament, la Societat General anà adquirint 404,5 parts dels drets sobre les concessions dels molins reials de la sèquia Comtal pel preu total de 178.797 ptes. Les 131,5 parts restants s'esperava fossin comprades properament²¹.

Fins i tot en un darrer aspecte també relacionat amb el *"Proyecto para la unificación y elevación de las aguas de Moncada"* toparen els interessos de l'Ajuntament de Barcelona i els de la Societat General d'Aigües de Barcelona en la seva particular pugna pel servei d'abastament d'aigua a la ciutat els anys 1896 -1897. Era el referit a la xarxa de canalització municipal amb que havia de ser dotat l'Eixample per tal de permetre la distribució dels cabals conduïts pel nou aqüeducte Alt de Montcada.

En plena fase de recuperació de la iniciativa hidrològica municipal, arran de les agregacions del 20 d'abril de 1897 i de les noves perspectives de superació dels obstacles legals que impedièn la continuació del projecte esmentat, ja el 5 de juny de 1897 el consistori barceloní aprovà l'anomenat *"Proyecto general de canalización para el servicio de agua de Moncada"*. Les actes del Ple de l'Ajuntament ho recolliren així:

"Que se acuerde: Primero, Aprobar el proyecto general de canalización para el servicio de agua de Moncada en las calles de Ronda, Marqués del Duero, Cortés, Consejo de Ciento y Valencia y las transversales comprendidas entre Rambla de Cataluña y Calle de Borrell y entre las del Paseo de Gracia y de San Juan y en una calle si y otra no en las restantes, así de la derecha como de la izquierda del Ensanche en todos los extremos de dichas vías comprendidas dentro de este termino municipal, en cuanto lo permita el estado de urbanización de las mismas; y Segundo, Que su realización se efectue por medio de varias subastas que comprendan varias secciones del mismo"

Poc temps després, a partir del mes d'agost i fins al desembre del mateix 1897 foren adjudicades 6 d'aquestes seccions cadascuna per un valor inferior a les 50.000 ptes amb càrrec al pressupost de la Comissió d'Eixample i tot seguint l'estratègia pressupostària que s'havia utilitzat en la construcció de la galeria de conducció de l'aqüeducte Alt, per tal d'evitar recórrer contínuament a l'aprovació de les

¹⁹ El seguiment de les actuacions de la SGAB respecte de la Societat de propietaris interessats en les mines de Montcada ha estat possible gràcies a Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*

²⁰ Els molins eren els anomenats Laporta, Sabastida, Gran Baix, Sentmenat i Dormidor. Per a més detalls al respecte, veure MARTÍN (1999), pàg. 168-170.

²¹ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*

autoritats governamentals. Com era d'esperar, la primera fase del projecte de canalització es localitzava a l'Eixample central a on s'esperaven obtenir millors possibilitats de consum i a on el nou sistema municipal d'abastament tindria una major projecció en l'opinió barcelonina. A la taula número 31 es detallen alguns extrems més precisos d'aquestes adjudicacions²².

TAULA 31 PROJECTE GENERAL DE CANALITZACIÓ DE L'EIXAMPLE OBRES ADJUDICADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (1897)				
SECCIÓ	PRESSUPOST (en ptes.)	DATA D'ADJUDICACIÓ	ADJUDICAT A	ZONA I LONGITUD
1	47.083,88	13/08/1897	PERE MAURI	650 metres PASSEIG DE SANT JOAN, ENTRE ARAGÓ I AUSIES MARCH
2	47.083,88	22/09/1897	PERE MAURI	CORTS, ENTRE PLAÇA TETUÀ I PAU CLARÍS
3	47.083,88	29/09/1897	JOSEP ISBERT	
4	49.585,60	17/11/1897	ANTONI SERÉS	CORTS, ENTRE PLAÇA UNIVERSITAT I VILLARROEL/URGELL
5		24/11/1897		RONDA DE SANT PERE, ENTRE PLASSEIG DE SANT JOAN I PLAÇA URQUINAONA
6	49.951,84	22/12/1897		

És de destacar el contrast entre la rapidesa amb que foren atorgades aquestes sis autoritzacions inicials i les dificultats en mig de les quals es trobava el conjunt de la planificació hidrològica projectada per l'Ajuntament de Barcelona. Precisament era el capítol de la xarxa de distribució el que suposava unes majors despeses dins el "*Proyecto para la unificación y elevación de las aguas de Montcada*" amb pràcticament el 50% del pressupost total. Aquest extrem es pot comprovar a la taula 32. En ella s'especifiquen les obres que integraven la totalitat del programa de modernització del servei municipal d'aigua²³.

En aquest context concret de la iniciativa municipal de canalització de l'Eixample s'ha d'emmarcar un altre contenciós de l'Ajuntament amb la Societat General. Es tractava ara de la caducitat de la concessió de la Companyia General Anònima d'Aigües de Barcelona, "Ladera Derecha del Besós"²⁴. Municipi i empresa pugnaren per la possessió de la xarxa de distribució que havia construït la Companyia General Anònima als anys vuitanta²⁵.

Amb data 13 d'octubre de 1896 fou aprovada al Ple municipal una resolució presentada per la Comissió de Foment segons la quals eren reconeguts i acceptats els canvis de propietat que havien sofert els bens, les infraestructures i les instal·lacions de la Companyia General fins arribar a mans de la

²² Elaboració pròpia a partir de *Llibre d'actes del Ple 1897*. Secció Aigües.

²³ Veure CONILLERA I VIVES, Pere: *L'aigua de Montcada. L'abastament municipal d'aigua a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 67

²⁴ Com ja s'ha vist en els capítols segon i quart d'aquesta recerca, la concessió d'abastament atorgada el 1879 a Manuel Camps fou suspesa per l'autoritat municipal el 30 de maig de 1890 en ser declarades no potables les aigües servides per l'empresa procedents del pou situat al Poble Nou. Ja se sap també que la Companyia General Anònima fou absorbida el 1892 per la societat britànica The Barcelona Waterworks Company Limited i que aquesta, al seu torn, passà a ser adquirida el 1895 per la SGAB.

²⁵ El ràpid ritme de construcció d'aquesta xarxa i la zona de la ciutat de Barcelona per on s'estenia procedent del municipi de Sant Martí de Provençals ja ha estat analitzada al capítol quart.

SGAB²⁶. Aquesta resolució formava part d'una iniciativa més àmplia que pretenia declarar caducada l'autorització atorgada a Manuel Camps el 1879 i, per tant, segons els dictàmens del lletrat assessor d'agost i desembre de 1896, era possible que les conduccions construïdes per la Companyia General passessin a ser propietat de l'Ajuntament. Així ho preveia l'article 31 del ja conegut reglament municipal de 1882 que regulava la introducció i explotació de les aigües potables a la ciutat de Barcelona. La Comissió de Foment en el Ple del 30 de març de 1897 acordà aprovar la caducitat esmentada i comunicar a la Societat General el seu dret a interposar recurs davant l'autoritat governamental.

TAULA 32 PRESSUPOST GENERAL DEL "PROYECTO PARA LA UNIFICACIÓN Y ELEVACIÓN DE LAS AGUAS DE MONCADA"	
DETALL DE CADA ACTUACIÓ	PRESSUPOST EN PESSETES
33 seccions de l'aqüeducte alt de Montcada	2.050.400,87
Altres operacions d'arranjament de les galeries i instal·lació de les canonades	2.244.028,90
Estació elevadora de la Trinitat	1.027.411,43
Central elèctrica	152.391,62
Dipòsit regulador	202.884,07
Dipòsit de distribució de Vallcarca	1.798.661,03
Xarxa de distribució	7.804.822,07
Fons de reserva	500.000,00
TOTAL	15.652.428,12

El vot particular del regidor Escuder permet seguir amb més detall el procés de discussió interna de l'Ajuntament al respecte. Antoni Escuder proposava valorar què podia ser més beneficiós per a l'Ajuntament si acceptar l'oferta que havia realitzat la Societat General de compra de la canalització o destruir unes canonades amb una dècada transcorreguda des de la seva instal·lació i fer front a la previsible reclamació judicial que engegaria l'empresa franc-belga. Dins de la Comissió de Foment, Escuder ja havia demanat a l'arquitecte municipal si el municipi utilitzaria aquestes conduccions i quan ho faria. El president de la Comissió de Foment, Castellar, va ajornar la votació sobre el vot particular d'Escuder. Finalment, el 5 de juny es sotmès a discussió el vot particular del regidor. S'imposà el parer majoritari de la Comissió de Foment segons el qual procedia declarar la caducitat de la concessió en mans de la SGAB i la pèrdua de la seva propietat sobre les canonades de l'antiga Companyia General Anònima. S'argumentava que el consistori tenia dret a pronunciar-se en aquest sentit i que, a més, l'Ajuntament podria utilitzar convenientment les canalitzacions. En tot cas, la SGAB hauria d'augmentar la seva oferta. Escuder, amb tot, manifestà els seus dubtes en rebutjar les conclusions del lletrat assessor basant-se en l'opinió de set il·lustres advocats segons la qual podria prosperar una reclamació de la Societat General²⁷.

²⁶ *Libre d'actes del Ple* 1896. Volum II (pàg. 285 i 344). Secció Aigües

²⁷ *LLibre d'actes del Ple* 1897. Volum II (pàg. 66b, 67, 95, 116 i 119). Secció Aigües

En efecte, l'acord municipal de 5 de juny de 1897 fou objecte de recurs per la Societat General i anul·lat el 17 de gener de 1899 pel Govern Civil i definitivament pel Consell d'Estat el 1902. La Societat General podria canalitzar aigua del pou de Sant Martí de Provençals amb les canonades de la Companyia General Anònima²⁸.

Encara un darrer episodi, que tingué lloc també el 1896, podria ser interpretar al menys parcialment en el context de la pugna que mantenien l'Ajuntament i la Societat General en l'àmbit de l'abastament d'aigua a la ciutat. Al mateix temps, permet valorar amb més detall les deficiències internes que el municipi mostrava en la gestió de les seves pròpies competències d'inspecció i control en matèria d'aigües. Es tracta de la iniciativa de la Comissió municipal de Foment de fer analitzar dins dels primers deu dies de cada mes les aigües potables que arribaven a Barcelona. El debat que tingué lloc el 5 de maig de 1896 en el Ple, a propòsit de la proposta de Foment, és prou revelador²⁹.

El regidor Monner, de la Comissió de Governació, considerava positiu el pla de Foment, però, recordava que a aquesta comissió només li corresponia el control sobre la quantitat d'aigua i Governació ja tenia al seu càrrec des del 7 de juliol de 1894 el control de la potabilitat de l'aigua. En conseqüència, proposava que la corresponent revisió periòdica passés a ser realitzada des de Governació. El regidor Blanch, de Foment, argumentava que les anàlisis efectuades fins al moment per Governació eren deficientes i, a més, no es determinaven les èpoques en que s'havien d'efectuar. Davant de la proposta de l'alcalde de suspendre la discussió per facilitar l'acord entre les dues Comissions i després de diverses rèpliques i interpel·lacions, Monner concedí que es podria fer una excepció a tenor de *"la especialíssima índole del asunto"* i que podria ser suficient amb que el resultat de les anàlisis que practiquéssim Foment fos comunicat a Governació. El regidor Rubio, de Foment, realitzà una darrera intervenció que ens permet entreveure el caràcter de la qüestió a la qual es referia Monner. Segons Rubio, la inspecció de l'abastament d'aigües corria a càrrec de Foment i aquesta Comissió *"tenia necesidad de conocer si estas reunian las debidas condiciones de consumo, conforme á las bases de concesión"*. Finalment, fou aprovat el dictamen presentat per la Comissió de Foment.

El mes de juliol, amb el vist i plau del Govern Civil, la Comissió Provincial de Salubritat practicà un anàlisi de les aigües de Barcelona i dels pobles de les rodalies. La comissió facultativa, integrada per l'Enginyer en Cap de la Inspecció Industrial, Cintas, el director del Laboratori Microbiològic Municipal, Ferran, i el Director de l'Institut d'Higiene Urbana, Comenge, va trobar potables les aigües que proveïen Barcelona i les poblacions veïnes.

²⁸ Aquesta pugna a l'entorn de les conduccions de la Companyia General es desenvolupà també en un altre terreny el 1896 amb el mateix resultat de cessió dels drets al·legats pel municipi i de victòria dels posicionaments de la SGAB. Aquest any l'empresa d'abastament sol·licità permís al consistori per a construir una nova canonada de 25 cm de diàmetre al llarg d'un tram del Passeig de Gràcia amb l'objecte de proveir amb aigües procedents dels Besòs i del Vallès els barris de Ciutat Vella. La Comissió municipal de Foment negà l'autorització al·legant que es volia aprofitar una galeria de l'antiga Companyia General Anònima, la qual cosa era certa. Inicialment, la Comissió de Foment proposà concedir el permís si només es canalitzaven aigües procedents de la primitiva concessió de Manuel Camps, tal i com l'Ajuntament havia aprovat en el seu moment. En cas contrari, caldria demanar un nou permís de canalització i ajustar-se a la tarifació i la normativa vigent segons el reglament de 1882. Finalment, com les autoritzacions atorgades a la Companyia d'Aigües de Barcelona, precedent de la SGAB i a la mateixa Companyia General Anònima per a canalitzar l'Eixample i Barcelona s'havien efectuat a partir del reglament de 1871 que no establia cap tarifa, l'Ajuntament permeté, per acord de 2 de juliol de 1896, la canalització del Passeig de Gràcia sol·licitada. Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*.

²⁹ *LLibre d'actes del Ple* 1896. Volum I (pàg.354b, 358, 359). Secció Aigües

No és difícil relacionar aquesta anàlisi d'aigües extraordinari amb els plets que l'Ajuntament mantenia amb la Societat General a l'entorn de la concessió de l'antiga Companyia General Anònima i de la conducció de Passeig de Gràcia que s'ha descrit en les pàgines anteriors. Així ho interpreta la documentació interna de la societat franc-belga³⁰ i així es podria deduir del caràcter urgent de les anàlisis efectuades. A partir de l'actuació municipal aquest episodi mereix una segona reflexió. Si el que es pretenia era demostrar la impotabilitat de les aigües que servia la Societat General i altres empreses menors amb un objectiu més o menys concret i explícit de declarar caducades les concessions d'abastament de les aigües potencialment contaminades i crear un espai de mercat per a les futures aigües municipals, no es va aconseguir. Si l'objectiu era la inspecció sistemàtica de la salubritat de les aigües servides a Barcelona, tal i com corresponia al municipi, sembla evident que aquest control no s'efectuava amb les suficients garanties fins el 1896 i que calgué la pugna amb la Societat General per a esperonar excepcionalment la diligència dels serveis municipal i saltar per sobre del complex ordenament burocràtic intern.

Per tant, el desenvolupament del projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada engegat el 1891 topava amb un ampli ventall d'obstacles que feien inviable la seva realització a les alçades de 1896/1897. En primer lloc, no es podia disposar del cabal previst ja que les aigües procedents del pous municipals de Montcada no es podien explotar. En segon lloc, també resultava molt problemàtica la possible expropiació municipal de les aigües aprofitades pels usuaris de la sèquia Comtal. Tercer, la galeria de conducció anomenada Aqüeducte alt era objecte d'una munió de reclamacions i de recursos d'oposició. Finalment, la construcció de la xarxa de distribució complementària del projecte que s'havia d'estendre per l'Eixample es veia obstaculitzada pel seu elevat preu i topava, a més, amb la competència del servei ja consolidat de la SGAB.

En actuar l'Ajuntament de Barcelona amb les seves minses competències i possibilitats com un agent més en el mercat privat de l'aigua els seus projectes hidrològics es trobaren amb dificultats comparables a les que ja havien fet fracassar les empreses d'abastament. En aquest sentit, a la feblesa municipal venia a sumar-se la progressiva consolidació de la Societat General com a únic servei potencialment capaç de respondre a la demanda d'aigua de Barcelona, en plena expansió, tot i que dins d'uns paràmetres allunyats dels nivells europeus més avançats.

La paralització del projecte d'unificació i elevació feia més punyent el lamentable panorama que ofería l'abastament a càrrec de l'Ajuntament de Barcelona. Les creixents necessitats d'aigua per atendre els serveis públics de competència directa municipal contrastava amb les ja conegudes i cada cop més evidents deficiències de les infraestructures associades a l'aqüeducte Baix de Montcada. Com ja succeïa des de la dècada dels vuitanta, bona part de l'aigua que requerien serveis com el clavegueram, les fonts públiques, el rec dels carrers i dels arbres i jardins o la dotació dels mercats havia de ser comprada a les empreses d'abastament. Ara, però, aquesta aigua era adquirida en la seva pràctica totalitat del servei ofert per la Societat General i aquest monopoli no podia sinó perjudicar els interessos municipals en haver de contractar uns cabals en les condicions de preu i de qualitat que l'empresa franc-belga imposés.

Aquest panorama confirmà al llarg de la dècada dels noranta que el projecte d'urbanització del subsòl de García Faria continuà mancat dels cabals d'aigua previstos i imprescindibles per a la funció

³⁰ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*

higiènica a la qual estava destinat. Les crítiques de l'enginyer, ja exposades al capítol quatre, eren completament justificades i es confirmaren amb el temps. No només l'Ajuntament havia optat per un projecte de mínims que deixava de banda les previsions establertes al projecte de sanejament del subsòl i les ordenances Municipals, és que ni tan sols s'havia pogut portar a terme aquesta tímida iniciativa. Per tant, el municipi estava lluny de complir amb els objectius que ell mateix s'havia imposat en l'àmbit del sanejament i higiene urbanes. A la lenta execució del projecte de clavegueram vindria a sumar-se la manca dels volums d'aigua necessaris. García Faria, a més d'exposar els seus greuges personals, valorava així el 1922 l'estat higiènic del clavegueram barceloní com a conseqüència de l'absència dels cabals imprescindibles³¹:

"El proyecto se aprobó de forma muy laudatoria para mí, pero a poco de comenzar la realización de las obras, y por no tolerar yo abusos incalificables, comencé una cruel campaña que terminó con mi cesantía. El Ayuntamiento, incumpliendo sus propias obligaciones, quiso ahorrar el enorme sueldo que me daba de 6.000 pesetas anuales, no obstante lo cual, llevó a cabo incompletamente mi proyecto, que con las ampliaciones a los pueblos agregados habrá costado unos 30.000.000 de pesetas".

Com el sistema de cicle continu pel qual apostava el projecte García Faria era de realització impossible a curt termini pel retard en el servei d'aigua, en els equipaments higiènics domèstics i en la construcció del propi clavegueram general, la neteja de les galeries no més es podria realitzar amb la injecció d'importants quantitats d'aigua. Donada la precarietat del servei hidrològic de l'Ajuntament, calia recórrer a la compra dels volums necessaris que les empreses privades i, especialment, la SGAB tenien a disposició.

Les dificultats per atendre el servei municipal de neteja del clavegueram s'estenien a la resta dels serveis públics dependents del servei d'aigua a la dècada dels noranta. Les dades que s'han pogut recopilar al respecte es refereixen, primer, a les fonts públiques instal·lades als carrers de Barcelona. Segon, al servei de rec dels vials, dels arbres i dels jardins. Tercer, al proveïment dels escorxadors, dels mercats municipals i d'altres serveis municipals com l'asil per a pobres del Parc de la Ciutadella. Quart, a la venda d'aigua de Montcada propietat de l'Ajuntament a particulars residents a Barcelona.

A la taula 33 s'especifiquen les fonts públiques que l'Ajuntament acordà instal·lar als carrers de Barcelona els set primers anys de la dècada dels noranta³². Es pot comprovar com del total de 55 fonts 38 pertanyen al tipus de les anomenades de "veïnat". L'extensió geogràfica d'aquesta mena de fonts sembla ocupar la totalitat del territori de la ciutat, inclòs l'Eixample. Aquest fenomen només pot ser interpretat si es considera el lent progrés que experimentava el servei d'aigua domèstica que arribava només a determinades capes socials benestants.

³¹ GARCÍA FARIA, Pedro: *El primer problema social de España es el de su saneamiento*, Barcelona, 1922, pàg. 28. A aquesta crítica general s'afegien altres de tipus més personal: "A pesar de las quejas de mi sucesor, el digno arquitecto señor Gustá, siguió sin dotar de agua limpia al alcantarillado, el cual actúa como una inmensa fosa donde al depositarse las materias residuarias procreáanse innumerables miríadas de gérmenes de todas clases. Y así continúa Barcelona mereciendo el ingrato nombre de la ciudad de los malos olores; y menos mal si no hubiera más que los malos olores"

³² *Llibre d'actes del Ple* 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896 i 1897. Secció Aigües. Les fonts de veïnat segueixen bàsicament els models de la dècada anterior. També les anomenades fonts fanal. Foren introduïdes les fonts de columna de ferro forjat de dues aixetes amb una capacitat per a subministrar 3 m³ diaris. S'indica amb asterisc la procedència de l'aigua de cada font quan no s'ha trobat constància documental però, es pot deduir per la localització de la font i es determina que amb caràcter general a l'Eixample i altres barris rebien aigua de les empreses privades, bé la SGAB o altres absorbides per ella. A Ciutat Vella eren proveïdes amb aigua de Montcada.

TAULA 33
FONTS PÚBLIQUES INSTAL·LADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (1891-1897)

ANY	TIPUS DE FONT	LOCALITZACIÓ	DATA DE L'ACORD DEL PLE MUNICIPAL	PRESSUPOST (en ptes.)	PROCEDÈNCIA DE L'AIGUA	
1891	De dues aixetes	Plaça Santa Madrona	2 gener		MONTCADA *	
	Font de veinat	Sant Joan / Provença	24 març		SGAB*	
	Font de veinat	Barri de Sant Beltran	31 març		SGAB*	
	Font de veinat	Diputació / Villarroel	12 maig		SGAB*	
	Font de veinat	Sant Joan / Diputació	4 agost		SGAB*	
	Font de veinat	Manso / Ronda S. Antoni	11 agost		SGAB*	
	Monumental	Plaça de Tetuà	10 setembre		SGAB*	
	De dues aixetes	Magallanes	15 setembre		SGAB*	
	Font de veinat	Consell de Cent / Muntaner	29 setembre		SGAB*	
	Font de veinat	Casp / Bruc	13 octubre		SGAB*	
	Font de veinat	Pau Claris / Casp	13 octubre		SGAB*	
Font de veinat	Riera Alta /Peu de la Creu	10 novembre				
1892	Dues de veinat	Hostafrancs	19 gener		SGAB*	
	Font de veinat	Psg. Nacional (Barceloneta)	23 febrer		SGAB*	
	Font de 4 fanals	Rambla Catalunya/Mallorca	23 febrer		SGAB*	
	Font de veinat	Trafalgar / Méndez Núñez	25 agost			
	Font de veinat	Marquès del Duero /Arc del Teatre	25 agost			
	Font de veinat	Entença / Aragó	25 agost		SGAB*	
	Font de veinat	Aragó / Vilamari	15 setembre		SGAB	
	Font de veinat	Blay /Blasco de Garay	11 octubre			
1893	Font de veinat	Borrell / Sepúlveda	25 maig		SGAB*	
	Font de veinat	Aragó /Villarroel/Casanova	15 juny		SGAB*	
1894	Font fanal	Plaça de Sant Pere				
	De dues aixetes	Sant Beltran	9 agost		MONTCADA	
	Font de veinat	Consell de Cent/Roger de Flor	9 agost	1.300,00	SGAB	
	De dues aixetes	Consell de Cent / Rocafort	23 agost	1.735,00	SGAB	
	Font de veinat	Cano / Margarit	6 setembre		SGAB	
	Font de veinat	Diputació / Nàpols	16 octubre	1.300,00	SGAB	
1895	Font de veinat	Dos de Maig / Sant Josep (Hostaf.)	16 octubre		SGAB*	
	De dues aixetes	Plaça Nova	3 gener			
	De dues aixetes	Aragó / Bruc	3 gener	1.735,00	SGAB	
	De dues aixetes	Aribau / Mallorca	26 gener	1.735,00	SGAB	
	Font de veinat	Elseus / Béjar (Hostafranchs)	21 març	1.376,00	SGAB	
1896	De dues aixetes	Llúria / València	4 juny	1.349,53	SGAB	
		Trasllat de Lepant a Berenguer	27 juny			
		Lancaster	6 febrer			
	De dues aixetes	Bailen / València	11 febrer	1.703,00	SGAB	
	Font de veinat	Girona / Aragó	23 juliol	1.165,16	SGAB*	
	Font de veinat	Aragó / Llúria	23 juliol	1.165,16	SGAB*	
	Font de veinat	Pau Claris / Diputació	23 juliol	1.165,16	SGAB*	
	Font de veinat	Pau Claris / Pag. De Gràcia	23 juliol	1.165,16	SGAB*	
		Corts / Rambla de Catalunya	23 juliol	1.839,00	SGAB*	
		R. de Catalunya / R. Universitat	23 juliol	1.539,50	SGAB*	
1897	Font provisional	R. de Sant Pere / P. de Sant Joan	23 juliol	869,00	SGAB*	
	Font de veinat	Cabanyes / Magallanes	24 maig	1.028,00	SGAB	
	Font de veinat	Aragó / Balmes	5 juny	1.131,00	SGAB	
	Font de veinat	Radas / Barriada de la França	5 juny	1.302,22	SGAB	
	Font de veinat	Pg. del Cementiri / Lepant	21 juny	1.081,55	MONTCADA	
	Font de veinat	Pg. del Cementiri / Independència	21 juny	1.095,18	MONTCADA	
	Font de veinat	Pg. del Cementiri / Igualtat	21 juny	1.041,55	MONTCADA	
	Font de veinat	Sant Benet (Les Corts de Sarrià)	4 agost	1.131,34	SGAB	
	Font de veinat	Sant Josep (Les Corts de Sarrià)	4 agost	1.181,24	SGAB	
	Font de veinat	Padilla / Pujades (Sant Martí de P.)	15 desembre			
	Font de veinat	Plaça Comes (Les Corts de Sarrià)	22 desembre	1.726,92	AIGUA DE MINA	
	TOTAL	55 FONTS				

Fins i tot, la instal·lació de 9 fonts singulars de columna amb dues aixetes no faria sinó confirmar la necessitat de dotar el conjunt de les barriades de Barcelona de majors volums d'aigua pública gratuïta a disposició de les capes socials més populars. De fet, no es massa agosarat arribar a la conclusió que si s'exceptua la font monumental de la plaça Tetuà, la totalitat de les fonts públiques situades per l'Ajuntament als carrers i places de Barcelona tindrien aquesta funció compensatòria davant la migradesa del número d'habitatges dotats amb aigua corrent o davant l'escassetat del cabal a disposició de cada habitatge en els edificis dotats amb sistemes d'aforament comunitari.

Com la ciutat està experimentant en el període 1886-1897 un creixement demogràfic notable i el mercat privat de l'aigua cobreix les creixents necessitats de majors cabals domèstics, l'Ajuntament ha de fer front a les seves responsabilitats en la dotació d'aigua pública urbana. A la taula número 34 s'exposa el número de permisos d'instal·lació de fonts públiques atorgats pel consistori barceloní de 1886 a 1897. Es pot observar com el ritme de dotació de fonts és major als anys noranta amb una mitjana de 7,8 fonts /any enfront de les 5,8 fonts /any dels anys 1886-1890.

TAULA 34 TIPUS DE FONTS PÚBLIQUES INSTAL·LADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (1886-1897)						
ANY	FONTS DE VEÏNAT	FONTS DE COLUMNA DE DUES AIXETES	FONTS FANAL	FONS MONUMENTALS	SENSE DETERMINAR	TOTALS
1886	3	0	0	3	0	6
1887	4	0	0	0	0	4
1888	2	0	0	1	0	3
1889	5	0	0	0	0	5
1890	6	0	5	0	0	11
TOTAL 1886/90	20	0	5	4	0	29
1891	9	2	0	1	0	12
1892	8	0	1	0	0	9
1893	2	0	0	0	0	2
1894	4	2	1	0	0	7
1895	1	4	0	0	1	6
1896	4	1	0	0	4	9
1897	10	0	0	0	0	10
TOTAL 1891/97	38	9	2	1	5	55
TOTAL GENERAL	58	9	7	5	5	84
MITJANA 1886/90	5,8 fonts / any					
MITJANA 1891/97	7,8 fonts /any					

Sent això cert, cal, però introduir un segon factor d'anàlisi. El trobarem si fixem l'atenció en el número de fonts de veïnat instal·lades en el conjunt del anys considerats de 1886 a 1897. Mentre abans de 1888 es construïen poques fonts, fins arribar al mínim en l'any de l'Exposició, data en que l'àmbit dels equipaments urbans tenia altres prioritats, el número va anar augmentant molt significativament de 1889 a 1892. A partir d'aquest any cau la dotació de font de veïnat fins el 1897 en que es recupera i ultrapassa el nivell assolit a començaments de la dècada. Aquesta evolució és sospitosament paral·lela a les vicissituds que viu el projecte municipal d'unificació i elevació d'aigües de Montcada que venim analitzant en aquest apartat del capítol cinquè. En els moments en que es projecta i es comença a construir l'aqüeducte Alt de Montcada de 1889 a 1892 el número de fonts de veïnat augmenta. Seguint aquesta lògica hipotètica, quan dificultats de tota mena paralitzen l'esmentat projecte, l'Ajuntament redueix el número de permisos per a construir noves fonts. Finalment, el 1897 data en que la política hidrològica municipal semblava revifar amb el nou marc jurídic que permetien les agregacions del 20 d'abril, el consistori aprova la instal·lació de 10 fonts de veïnat, 6 al territori de l'antiga ciutat i 4 als municipis agregats.

Els paral·lelismes observat amb la marxa del projecte d'unificació i elevació d'aigües de Montcada, revela que, molt probablement, la intenció del municipi seria dotar les noves fonts amb aigua de Montcada una vegada que les infraestructures de conducció i distribució fossin enllestides. Un cop més, però, aquí es pot constatar com les necessitats desbordaven els recursos del consistori per a atendre-les. Com es pot veure a la taula número 30 la major part de les fonts instal·lades als anys noranta havien de ser connectades a la xarxa de distribució de la SGAB; únicament algunes de les localitzades en el reduït espai servit per l'aqüeducte Baix eren dotades de la prestigiosa i popular aigua de Montcada.

En aquest sentit, la situació no només no havia canviat gens des de la dècada anterior, sinó que, al contrari, la situació de l'Ajuntament era de major debilitat. El número de fonts augmentava i els recursos hidrològics propis es mantenien constants o amb tendència a disminuir, donades les deplorables condicions del servei municipal de Montcada. Per tant, el càrrec pressupostari destinat al pagament de l'aigua que s'havia d'adquirir en el mercat privat augmentava. A més, el quasi total monopoli que la Societat General havia assolit obligà a acabar amb l'estratègia anterior d'atorgar en les subhastes el servei de dotació d'aigua a les fonts a l'empresa que oferís millors condicions. Ara, l'Ajuntament disposava d'un marge de negociació molt menor i, en conseqüència, l'empresa franc-belga monopolitzava també l'abastament d'aigua de la majoria de les noves fonts instal·lades pel municipi barceloní³³.

El mateix esquema es repeteix en el cas del rec dels carrers i dels jardins de la ciutat. Les dades que apareixen a la taula número 35 recullen el resultat de les subhastes convocades per l'Ajuntament per a adjudicar l'esmentat servei³⁴. Com es pot veure, resulten seleccionades les dues gran empreses privades d'abastament a inicis dels noranta i, posteriorment, la Societat General acapara les adjudicacions. Les elevades despeses que generava el pagament de la prestació privada d'un servei públic com el rec dels carrers, que a l'època es considerava molt beneficiós per a la higiene pública,

³³ De fet, els acords municipals com el que es va produir en data 19 de juny de 1894 de "*Sacar a subasta el suministro por durante dos años del agua necesaria para las fuentes públicas en todas aquellas que no puedan surtirse de la de Montcada, propiedad del Excmo. Ayuntamiento*" (*LLibre d'actes del Ple* 1894. Volum 1, pàg. 344. Secció Aigües), eren un pur tràmit. L'adjudicació final havia de recaure amb tota probabilitat en la Societat General o en Aigües del Llobregat, controlada per la Societat General des de mitjans dels noranta.

³⁴ Dades recopilades a partir del *LLibre d'actes del Ple* 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896 i 1897. Secció Aigües

limitava el número de carrers regats i la freqüència de recs. Molt probablement era aquesta una de les causes del fet que només es reguessin els carrers més emblemàtics de l'Eixample, de Ciutat Vella o d'àrees significatives com les Rondes o la façana marítima.

De la preocupació amb que l'Ajuntament contemplava la dependència municipal del servei privat d'aigua és mostra la proposta que va fer l'actiu regidor Martí i Thomas el 1897 per tal de reduir les despeses que suposava el rec de carrers i de posar els mitjans per a *"llevar el servicio con agua de propiedad del Ayuntamiento, economizándose las crecidas sumas que hoy habrían de satisfacerse por tal concepto"*. Martí i Thomas utilitzava un cop més el vell l'argument de l'estalvi pressupostari per a cridar a la insistència en la continuació del projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada. Aquesta intervenció es produí arran de l'aprovació municipal amb data 18 de març de 1897 d'un pressupost de 24.000 ptes. Per al rec de vies urbanes que apareix a la taula 35³⁵.

TAULA 35 ADJUDICACIONS EN SUBHASTA DEL SERVEI DE REC DE CARRERS I JARDINS DE BARCELONA (1891-1897)				
DATA	OBJECTE DE LA SUBHASTA	DURADA DE L'ADJUDICACIÓ	PRESSUPOST DEL CONTRACTE	EMPRESA ADJUDICATÀRIA
01 / 09 / 1891	Rec del carrer Marqués del Duero	5 anys		Aigües del Llobregat
07 / 06 / 1892	Rec dels jardins de les places Urquinaona, Tetuà, Catalunya i Universitat	2 anys	3.335,00 ptes.	SGAB
30 / 06 / 1892	Rec de carrers de l'Eixample i passeig del Cementiri	5 anys		SGAB
03 / 11 / 1892	Subministrament d'aigua presa de 23 boques per a omplir carros amb botes destinar al rec de carrers	2 anys	24.436,00 ptes.	Aigües del Llobregat
06 / 12 / 1892	Rec del passeig de Gràcia, carrer Pelai, Fontanella, Rondes i Carretera de Madrid	5 anys	17.000,00 ptes.	SGAB
16 / 08 / 1894	Rec de les Rondes, passeig de Sant Joan, carrer València, Trafalgar i Comerç.			SGAB
04 / 03 / 1897	Rec del Passeig de Gràcia, carrers Pelai i Fontanella		12.074,00 ptes.	SGAB
	Rec del passeigs de Colom i de l'Aduana i del carrer Marquès del Duero.		8.522,00 ptes.	SGAB
18 / 03 / 1897	Rec de carrers de l'Eixample amb carros amb Botes		24.000,00 ptes.	SGAB (després d'haver estat adjudicat a un particular: F. Margarit)

Una situació comparable era la que afectava als contractes de subministrament d'aigua per al servei dels mercats de la ciutat i del nou escorxador, situat a les rodalies de la plaça d'Espanya. Amb data

³⁵ *Llibre d'actes del Ple* 1897. Volum 1, pàg. 180. Secció Aigües

11 de desembre de 1894, el Ple del consistori aprovava el pagament de 681,60 ptes. a la Societat General d'Aigües de Barcelona en concepte del proveïment necessari per al mercat de la Concepció entre els mesos de gener i octubre d'aquells anys³⁶. El Ple municipal de 6 de desembre de 1892 acceptava l'oferta de la Societat General per a proveir el nou escorxador. El contracte en vigor que havia tingut una validesa de dos anys establia un volum de 200 m³ diaris. El Ple aprovà ampliar el cabal fins a 450 m³/dia a raó de 15 cts. el m³ per 90 dies³⁷. És a dir, les necessitats d'aquesta mena de serveis públics demanaven un augment constant del volum d'aigua disponible. L'Ajuntament a les alçades de finals de 1894 no devia voler hipotecar la seva llibertat d'acció amb un contracte més llarg en espera que les obres de l'aqüeducte Alt de Montcada avansessin a bon ritme.

Es pot aprofundir l'anàlisi de les limitacions del sistema municipal d'abastament si estudiem determinats serveis proveïts directament amb aigua de Montcada. Les dades obtingudes permeten apropar-se a dos modalitats de servei municipal especialment significatives tot i que per raons diferents. La primera, l'aigua que atenia les necessitat de l'asil municipal de pobres del Parc de la Ciutadella. La segona, l'abastament domèstic als particulars que tenien comprats determinats volums d'aigua de Montcada servida per l'aqüeducte Baix de Montcada.

Pel que fa a l'asil de pobres³⁸, el 8 d'abril de 1897 fou discutida al Ple consistorial una nova proposta del regidor Martí i Thomas que pretenia reduir les despeses pressupostàries destinades a aquest servei hidrològic³⁹. La iniciativa del regidor consistí en una esmena al Dictamen de la Comissió de Governació segons el qual es pretenia construir una font i dotar a, preu de 15 cts. el metre cúbic, amb 6.000 litres diaris d'aigua de la Societat General l'Asil del Parc i amb 1 m³ la Secció d'Higiene Urbana. Martí Thomas suggeria estalviar aquesta despesa i fer servir l'aigua del Dipòsit del Parc *"que en su sentir y según opinión que tuvo ocasión de exponerle el Dr. Ferrán, reúne las condiciones requeridas para el uso de cuya necesidad se observa y si bien el agua susodicha contiene algas verdes, estas no influyen en modo alguno sobre la salud. En su virtud, pues, juzgaba innecesario el gasto que se proponía"*. El regidor Gassol, de la Comissió de Governació, argumentà que l'aigua de la Societat General podia arribar en les condicions imprescindibles de pressió i de potabilitat, ja que l'aigua del Dipòsit sortia a nivell del terra, no tenia pressió i era *"imposible con ella llenar el servicio de baños ó utilizarla para la higiene urbana"*. Tampoc era potable, tenia algues i desprenia *"mal olor"*. Gassol finalitzava la seva intervenció afirmant que Governació s'havia ajustat a l'informe facultatiu per a proposar l'adquisició de l'aigua de la SGAB. Martí insistia en destacar l'aspecte econòmic de la qüestió i en *"que no se produjeran gastos, pues bastantes sufraga el Ayuntamiento por otros múltiples conceptos"*. En conseqüència, proposava una esmena que provocà l'ajornament de la discussió amb el següent contingut:

"Que se construya la fuente de aguas de Moncada para los usos domésticos del Asilo y que para los servicios de limpieza y lavado se utilice el agua del depósito superior del Parque".

³⁶ LLibre d'actes del Ple 1894. Volum 2, pàg. 339. Secció Aigües. A propòsit dels mercats municipals de Barcelona construïts a les darreres dècades del XIX, s'ofereixen algunes referències al capítol primer d'aquesta recerca. Més informació a ARRANZ, Manuel: *"Els serveis municipals"*, dins GRAU, R. – LÓPEZ, M., *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona, 1988.

³⁷ LLibre d'actes del Ple 1892. Volum 2, pàg. 324. Secció Aigües

³⁸ Aquest asil estava situat en els baixos de l'edifici del Dipòsit d'aigües del Parc. Veure el capítol quatre d'aquesta recerca i, concretament, l'apartat: "L'aparador de l'Exposició i els nous projectes municipals d'abastament d'aigua".

³⁹ LLibre d'actes del Ple 1897. Volum 1, pàg. 202b i 237b-240. Secció Aigües

En plena fase de paralització del projecte general d'unificació i elevació de les aigües de Montcada, l'Ajuntament gestionava serveis públics de beneficència dotats d'aigües de titularitat municipal amb dubtoses condicions higièniques i de potabilitat. Es barrejaven aquí l'objectiu d'estalvi pressupostari amb formulacions ideològiques socialment segregadores. De tota manera, l'episodi és prou revelador de la ínfima qualitat del servei municipal d'aigua.

Pel seu costat, les deficiències del proveïment de Montcada afectaven els usuaris barcelonins benestants de Ciutat Vella. A la taula 36 es detallen els permisos atorgats per l'Ajuntament a particulars sobre diversos aspectes relacionats amb el subministrament municipal d'aigua per al servei domèstic⁴⁰. Del total d'expedients resoltos, només han estat detectats 5 referits a l'adquisició de nous cabals d'aigua de Montcada amb un total de 6 plomes venudes. La resta de permisos es refereixen majoritàriament o a modificacions de les conduccions secundàries d'entrada als immobles o de compraventa de plomes d'aigua de Montcada entre particulars⁴¹. És a dir, el cabal total servit per l'Ajuntament als ciutadans de Barcelona es mantenia pràcticament constant. Aquest fet no només era imputable a les ja prou conegudes deficiències del sistema d'abastament basat en l'aqüeducte Baix de Montcada. Del cantó del consum, tot i trobar-se la ciutat en plena expansió urbana i demogràfica, no sembla tampoc clara en absolut la pressió de la demanda particular per adquirir major volums d'aigua municipal.

El 13 de gener de 1891 era valorat al Ple del consistori el resultat d'una subhasta de 15 plomes d'aigua destinada a particulars. El regidor Tort es feia ressò del resultat poc satisfactori de la mateixa, ja que, com es reflecteix a la taula 36 la major part de l'aigua oferta no va ser adjudicada per manca de compradors. Per tant, Tort proposava " *que no se procediera á nuevas ventas del referido liquido, hasta que se haya realizado el proyecto de elevación del caudal de Moncada, que permitirá apreciar el verdadero sobrante de agua que podrá enagenarse, pudiéndose entonces vender á mejor precio, por la mayor presión que obtendrá*". El regidor Madorell assenyalava que pot-ser la causa era l'elevat preu de sortida de cada ploma d'aigua a la subhasta⁴². Tal i com ja s'ha indicat, el sistema de venda de plomes d'aigua a perpetuïtat implicava una forta despesa inicial per part del comprador que oscil·lava entre les 2.000 i les 3.000 ptes. a les darreres dècades del XIX i que, en el cas de l'aigua de municipal de Montcada es devia aproximar a la segona xifra⁴³. Resulta evident que aquesta modalitat de servei d'aigua domèstica era a l'abast d'una exclusiva minoria social. Alguns noms que integraven aquest reduït grup apareixen a la taula 36, il·lustres representants de la burgesia barcelonina. En aquest sentit, es pot considerar que l'elevat preu de l'aigua domèstica municipal era capaç de dissuadir la demanda d'altres famílies de classe mitjana o popular amb menys recursos econòmics.

⁴⁰ Dades recopilades a partir del *LLibre d'actes del Ple* 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896 i 1897. Secció Aigües

⁴¹ Cal recordar que l'aigua de l'aigua municipal de Montcada era adquirida pels particulars en les mateixes condicions i amb els mateixos drets que si es tractés d'un altre bé i, per tant, podien vendre-la lliurement a un altre particular.

⁴² *LLibre d'actes del Ple* 1891. Volum 1, pàg. 42 i 42b. Secció Aigües. Com a resposta a totes dues intervencions, un dels principals impulsors del projecte d'unificació i elevació de l'aigua de Montcada, el regidor Martí i Thomas, tornava a recordar que, segons el projecte aprovat, l'Ajuntament podia vendre aigua sobrant dels serveis públics un cop arribés a la ciutat íntegrament el cabal procedent de Montcada.

⁴³ Per a les característiques de la compra d'aigua a perpetuïtat, veure el capítol quatre, apartat "La formació de la Societat General d'Aigües de Barcelona". En un document intern d'aquesta societat, s'assenyalava que l'Ajuntament de Barcelona oferia la ploma d'aigua cap el 1903 a 3.000 ptes. Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Troisième Partie*

TAULA 36
PERMISOS DE TRASLLAT, CANVIS DE RAMAL O VENDES DE PLOMES D'AIGUA DE
MONTCADA ATORGATS PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA A PARTICULARS
(1891-1897)

NOM	CABAL D'AIGUA (en plomes)	ADREÇA	TIPUS DE PERMÍS	DATA ATORGAMENT MUNICIPAL
ENRIC SAGNIER	1	Pg. Gràcia, 20	Trasllat de Rambla Estudis, 11	19 / 5 / 1891
JOSEP MUNDO	1	Pg. Sant Joan, 164	Compra	02 / 06 / 1891
JAUME ARMET	2	Ausies March, 31.33	Compra	02 / 06 / 1891
EDUARD SIVATTE	1	Carrer Casp	Compra	01 / 09 / 1891
ANTONI CUYÀS	2			01 / 12 / 1891
CONSOL MORGAS	2	Alta de Sant Pere, 27	Canvi de ramal	15 / 09 / 1892
Senyor GIRONA		Ronda de S. Pere, 3	Canvi de ramal	15 / 11 / 1892
ESTRUCH I TEIXIDÓ		Rec, 77	Trasllat d'Antiga de Sant Joan	22 / 11 / 1892
F. TUBAU	1	Princesa, 34	Compra	06 / 12 / 1892
JOSEP GURINA		Tapineria, 1	Canvi de ramal	09 / 03 / 1893
SALVADOR PEYRÓ	1	Tapineria, 30	Compra	11 / 04 / 1893
RAFEL VILADERA	1	Porta Nova, 46	Canvi ramal plaça de S. Pere	11 / 04 / 1893
LEANDRE AMARGÓS		R. Santa Mònica, 15	Canvi ramal	18 / 04 / 1893
LLORENÇ PONS	1	Montcada, 15	Trasllat de Montcada, 13	06 / 07 / 1893
FRANCESC SIRINACHS	1	Bassa, 13	Canvi ramal des de Sant Just	06 / 11 / 1893
LLORENÇ PONS	1	Montcada, 19	Trasllat de Montcada, 15	30 / 01 / 1894
ROSA CODINA	1	Pou d'Or, 3	Venda a LL. Lacambra	10 / 04 / 1894
RAMON VIDA		Sant pau, 22	Canvi ramal des de C/ Morera	03 / 07 / 1894
JOAN COLL	1	Plaça Sant Miquel, 3	Canvi ramal des de S. Miquel	10 / 07 / 1894
JOAN COLL	1	Plaça Sant Miquel, 3	Canvi ramal des de S. Just	30 / 10 / 1894
ANTONI ROCAMORA	1		Ramal des de Ferran VII	11 / 12 / 1894
JOAN SERRA	3/4	Provença, 328	Trasllat de Ronda S. Pere, 10	09 / 07 / 1895
EDUARD CONDE	1	Xuclà 11-12	Compra a particular	
XAVIER TORT	1	Mercaders, 36	Compra a Particular	01 / 08 / 1895
JOSEP GASSÓ	1	Ponent, 22	Trasllat	14 / 01 / 1896
JOSEP CUADRAS	9	Passatge de la Pau, 1	Trasllat	14 / 01 / 1896
JOSEP MATHEU		Ample, 20	Trasllat	28 / 01 / 1896
M. MODOLELL	1	Ginebra, 63 i 75	Trasllat des de Tàpies, 10	02 / 06 / 1896
FREDERIC CIERRO	2		Trasllat de 5 de posseïx	16 / 06 / 1896
FRANCESC ROCAMORA	1	Pg. de Gràcia, 31	Amb clau d'aforament	23 / 07 / 1896
JOAQUIM M ^a GUSTÀ	1	R. Caputxins,	Compra a Marià Puig	03 / 11 / 1896
PAU SANSALVADOR	1	Casp, 59	Compra a Marià Puig	10 / 12 / 1896
JOSEP ROSÉS	1	Porta de l'Àngel, 9	Trasllat des de Berenguer Vell	11 / 02 / 1897
ANTONI ROCAMORA	1	S. Antoni Abad, 29	Compra a germans Rovira	08 / 04 / 1897
EDUARD CABOT	1	Vidrio, 5	Trasllat des d'Escudellers, 31	14 / 05 / 1897
ANTONI ROCAMORA	1	Pg. de Gràica, 67		14 / 05 / 1897
TRINITAT FABRA	1	Carretes, 76	Trasllat des de Carretes, 78	27 / 10 / 1897
JOSEP FARRERAS	2	Pl. Santa Anna, 25	Compra a J. Erasme de Janer	

No devia ser aquesta, però la única causa. Si les vendes a perpetuïtat de plomes d'aigua de Montcada tenien com a potencial destinatari un nucli social selecte de la ciutat, no és satisfactori el factor preu com a únic element de manca de creixement de la demanda. Més aviat, cal buscar altres motius en les condicions que l'Ajuntament ofería el seu servei i en el trasllat de localització dins de Barcelona que els sectors social benestant estava experimentant ja a finals del segle XIX. Pel que fa a la primera qüestió,

la venda a perpetuïtat assegurava un cabal d'una o dues plomes, és a dir 2 o 4 m³ diaris, però no permetia augmentar el consum o regular-lo a mesura que la casa es dotava d'infraestructures higièniques modernes que requerien majors dotacions. Si resulta, com era força freqüent, que la compra de moltes de les plomes d'aigua adquirides per aquestes famílies benestants s'havia produït en dècades anteriors en funció de les necessitats d'aleshores, quan les noves infraestructures de les cuines o dels banys ja es començaven a considerar imprescindibles en el seus cercles socials, el volums d'aigua de Montcada eren rígids. A més, no arribaven amb la suficient pressió i estaven sotmesos a irregularitats estacionals.

En segon lloc, ja s'ha assenyalat al capítol primer com a mesura que es consolidava la urbanització de l'Eixample i s'agreujava la imatge d'insalubritat i de deteriorament higiènic, social i representatiu que oferia Ciutat Vella, els sectors més dinàmics i emprenedors de les classes acomodades triaven els carrers de l'Eixample central per establir les seves noves residències i la ubicació dels seus negocis al temps que feien construir blocs d'habitatge per al lloguer. Com l'aigua de Montcada no podia arribar a servir els nous barris burgesos que s'anaven bastint, resulta que la demanda d'aigua de la burgesia que devia ser més sensible a les innovacions de la tecnologia higiènica domèstica es concentrava en els cabals que només la Societat General i les petites empreses de l'Eixample podien oferir. En definitiva, l'aigua que oferia l'Ajuntament de Barcelona ja no resultava prou atractiva per als sectors socials burgesos en les condicions en que s'oferia als darrers anys del segle XIX quan havia estat la preferida al llarg de tota la centúria.

Com l'actuació municipal en matèria d'aigües estava resultant cada cop més decebedora, donada la més que segura paralització del projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada i amb l'obligació d'atendre uns serveis públics i una demanda privada que demandaven cada cop més cabals, el consistori barceloní va decidir recórrer a una altra via cap a 1896. De fet, no suposava cap novetat entre les alternatives que podia adoptar l'Ajuntament de Barcelona.

Ja havia estat suggerida per Call i Franqueza el 1878⁴⁴ en proposar aleshores l'aprofitament íntegre de les aigües de Montcada propietat del municipi, l'expropiació del cabal que conduïa la sèquia Comtal, la convocatòria d'un concurs públic per aportar noves aigües procedents de la iniciativa privada o les negociacions directes amb l'empresa per a l'adquisició del servei ofert per la Companyia d'Aigües de Barcelona, precedent de la SGAB.

L'Ajuntament havia assajat des de 1891 les dues primeres alternatives i havia fracassat. A partir de 1896 i fins a 1911 va centrar la seva política hidrològica preferentment en el tercer dels suggeriments de Call i Franqueza. A partir de 1911 fou intentat sobre tot el quart.

⁴⁴ CALL Y FRANQUEZA (1878)

1.2

ELS CONCURS MUNICIPALS D'ADQUISICIÓ D'AIGÜES

En realitat, la idea de convocar un concurs obert a les propostes de les empreses privades amb projectes de captació d'aigua i de conducció a la ciutat, a més de les motivacions ja assenyalades anteriorment, responia a l'intent d'ampliar i de posar ordre en les ofertes que al llarg de la dècada dels vuitanta havia rebut l'Ajuntament. Aquestes proposicions, algunes ja esmentades tangencialment en diferents apartats del capítol quatre, apareixen ordenades cronològicament a la taula 37 a efectes d'analitzar el seu protagonisme en el context del concurs de 1896 ⁴⁵.

Amb caràcter general, l'actitud que l'Ajuntament havia mostrat amb el conjunt d'aquestes ofertes des de finals de la dècada dels vuitanta es pot descriure en aquests termes. Potencialment, representaven una opció de trencar el cercle dins el qual es trobava el servei municipal d'aigua, ja que suposadament aportarien importants cabals que entrarien en competència amb la Societat General i les condicions d'adquisició d'aigua per al serveis públics haurien de millorar sensiblement. D'altra banda, s'esperava que l'increment del volum d'aigua a disposició de la ciutat faria reduir els preus i el consum privat augmentaria amb la qual cosa l'estat higiènic i sanitari de la ciutat superaria les ja conegudes i tradicionals deficiències que presentava. En conseqüència, aquestes proposicions devien ser vistes com una nova esperança de superació del permanentment problemàtic sistema d'abastament d'aigua amb que comptava Barcelona.

TAULA 37				
OFERTES D'ABASTAMENT D'AIGUA EN FASE DE PROJECTE PRESENTADES A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA A LA DÈCADA (1882-1890)				
NÚM.	DATA DE L'OFERTA	TITULAR DE LA PROPOSTA	CABAL OFERT (en m ³ / dia)	LOCALITZACIÓ
1	1882	MANUEL DURAN I GOST	97.200	Riu Ter. Canal de Sant Pere de Casserres
2	24 / 11/1883	JOSEP SÁNCHEZ	24.000	Sant Fost de Campsentelles
3	1882	GABRIEL FAURA	259.200	Riu Noguera Pallaresa
4	18 / 12/ 1886	VICENÇ SAURÍ	20.000	Palau Solitar i Montmeló
5	15/ 01/1887	SALVADOR PEYDRÓ	691.200	Riu Llobregat "Canal de Barcelona"
6	25/04/1890	ANTONI CALOPA	86.400	Riu Ter

Cap d'aquestes iniciatives, però, no passà de la fase de projecte i tampoc no rebé un recolzament entusiasta i efectiu per part del municipi ni fou contemplat com a possibilitat real de solució per al

⁴⁵ Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia, 7 agost 1911, pàg. 22-24. Una transcripció força fidel d'aquesta font d'informació en allò que es refereix als antecedents i al procés de convocatòria, proposicions presentades i resolució del concurs de 1896 es pot seguir a CONILLERA I VIVES, Pere: *L'aigua de Montcada. L'abastament municipal d'aigua a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 199, pàg. 69-76.

“problema de les aigües”. Per a comprendre la casuística que hi intervingué, cal analitzar algunes de les circumstàncies que envoltaven les ofertes presentades. Molt probablement, com ja va succeir en anterior projectes d'abastament, les ofertes segona i quarta, localitzades en la conca del riu Besòs, foren vistes com una amenaça i, per tant, denunciades per la munió d'usuaris de les aigües del riu, començant per la pròpia Junta de la sèquia Comtal. El projecte Peydró devia enfrontar-se, entre altres, a obstacles similars de contestació i oposició en aquest cas dels usuaris vinculats al Llobregat si es considera el desorbitat volum d'aigua que prometia conduir a Barcelona.

Pel que fa als projectes u, tres i sis, amb punts de captació molt allunyats de la competitiva àrea immediata a Barcelona, la distància i els problemes tècnics que calia resoldre feien inviàbles les iniciatives i més si les expectatives de penetració en un mercat com el de l'aigua de Barcelona a curt termini eren força dubtoses a tenor de l'evolució dels reiterats fracassos empresarials que s'havien anat produint⁴⁶.

Si sumem aquesta problemàtica a la política municipal hidrològica engegada amb el Projecte d'unificació i elevació d'aigües, que semblava centrar el seu interès exclusivament en els cabals de titularitat municipal de Montcada, entendrem com el mateix any amb data 29 de maig de 1891 una resolució del Ple consistorial desestimava les ofertes de Sánchez, Sauri, Peydró i Faura per ser contràries a “la salud pública” i, únicament, recomanava es recolzés el projecte Calopa davant el ministeri de Foment com a única que podia contribuir a la “mejora de la salubridad de la població”⁴⁷. La iniciativa Calopa, com era d'esperar, tampoc arribà a bon port.

Per tant, a les alçades de 1895-1896, amb la imminent agregació de set pobles de les rodalies a Barcelona i considerant la frustrant evolució dels passats intents de millora del servei municipal d'aigua, les deficiències dels serveis públics vistos en l'apartat anterior i la paràlisi dels projectes privats alternatius a la Societat General, les alternatives amb que comptava l'Ajuntament de Barcelona passaven per un canvi de l'estratègia desenvolupada fins a aquell moment. No es tractava, però, d'abandonar l'execució de l'aqüeducte Alt, ja que tècnicament era considerat vàlid i havia exigint importants despeses pressupostàries. Més aviat, el que calia a ulls del consistori era obtenir volums d'aigua en quantitat i

⁴⁶ El responsable d'un d'aquests projectes, Manuel Duran i Gost, coincidia de ple amb aquestes consideracions tot i que, això, sí, segons ell aplicades als altres projectes. Respecte de la iniciativa Faura, afirmava que l'aigua era captada a una enorme llunyania i que només podria ser conduïda fins a Barcelona amb enormes dificultats, entre les quals es comptava la construcció d'un túnel “impossible” sota el Tibidabo i a un preu desorbitat de 50.000.000 de ptes. Pel que feia al Canal de Barcelona, es pretenia retenir les aigües del Llobregat amb un embassament a l'alçada de Cabrians amb un pendent molt escàs i una enorme extensió amb la qual cosa es corria el perill de cegar el pantà en poc anys i d'haver de pagar enormes indemnitzacions als particulars propietaris dels terrenys inundats. Pel seu cantó, el projecte Calopa que intentava captar les aigües del Ter a Sant Quirze de Besora a més de la distància a recórrer fins a Barcelona, presentava altres complicacions ja que l'Administració no atorgaria permís per derivar el cabal projectat en una zona d'explotació hidrològica eminentment industrial. A més, l'embassament projectat no tindria cabuda entre el tren Sant Joan de les Abadesses i la carretera estatal. DURAN Y GOST, Manuel. *Canal de San Pedro de Casserras. Conducció de aguas del río Ter y Riera Mayor a Barcelona. Memoria presentada al Concurso celebrado por el Excmo. Ayuntamiento de Barcelona en fecha de 17 de junio de 1896*, Barcelona, Tipografía “L'avenç”, 1897, pàg. 32-40.

⁴⁷ *Llibre d'actes del Ple* 1891. Volum 1, pàg. 365b-368b. Secció Aigües. Concretament, el text de la resolució del Ple consignava “Que se preste el apoyo necesario al proyecto presentado por D. Antonio Calopa para el abastecimiento de esta ciudad con agua procedente del río Ter; denegando una petición análoga que han presentado los Sres. Sánchez, Sauri, Peydró y Faura” A més, afegia que “se practiquen en su consecución, en las esferas gubernamentales, las gestiones convenientes para la pronta resolución de dicho proyecto”. Fins el 1891 el projecte que havia rebut una acollida municipal més favorable havia estat el presentat per Gabriel Faura. Amb data 3 d'agost de 1886 l'Ajuntament de Barcelona aprovà aquesta proposta i nomenà el regidor Bartolomé Godó com a delegat del consistori en les negociacions que s'havien de mantenir amb Faura i els seus socis per a la concreció dels aspectes de distribució d'aigua del projecte que afectaven les competències municipals. Aquestes gestions van ser aturades fins que el 7 de novembre de 1888 Faura elevà de nou una segona proposició a la Corporació Municipal barcelonina avalada per altres noms com el del vigatà Teodor de Mas, proposta que fou desestimada com ja s'ha referit el 29 de maig de 1891. Per al detall del cas Faura, veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 22.

qualitat suficients, a preus raonables i lliures de reclamacions de tercers i d'oposicions d'usuaris afectats per la seva explotació i conducció fins a Barcelona amb l'aqüeducte Alt.

La revifada que experimentà la construcció d'aquesta conducció i l'inici de la canalització municipal de l'Eixample, s'ha d'entendre com a mesura complementària i necessària per a la nova línia estratègica. Com l'explotació unificada dels cabals de Montcada resultava impossible a curt termini l'aqüeducte Alt havia perdut el seu sentit si no s'obtenien aportacions d'aigua alternatives. A més, ja que els recursos municipals no permetien la captació, conducció i distribució de cabals diferents al ja tradicionals de Montcada, la única esperança de salvació de la política hidrològica municipal era el recórrer a la iniciativa privada. Si s'aconseguia aigua de procedència i titularitat particular amb les condicions que s'han expressat anteriorment i en disposició de ser elevades i conduïdes per les infraestructures que l'Ajuntament estava construint, tot tornaria a tenir sentit de nou i s'haurien superat els obstacles patits anteriorment.

El concurs de 1896

Donat que les iniciatives privades d'abastament d'aigua a la ciutat no faltaven, l'Ajuntament volgué esperar les expectatives de benefici que animaven aquestes iniciatives si el consum de l'aigua oferta era garantit com a mínim per la seva destinació als serveis públics urbans. Aquest model de mutu recolzament entre oferta privada i consum públic municipal era el que es pretenia posar en pràctica amb el concurs de 1896⁴⁸. Així, s'esperava que es presentessin nombroses i diverses ofertes entre les quals el municipi pogués triar la que considerés més favorable amb la qual cosa no només podria resoldre el secular problema de la manca d'aigua per als serveis urbans de Barcelona, sinó que el servei municipal d'aigua passaria a ocupar una posició de privilegi. D'una banda, evitaria la pressió del monopoli que ja exercia la Societat General sobre l'atenció del serveis públics i, d'una altra, podria convertir-se en agent competidor de l'empresa franc-belga en el mercat del consum privat, tot provocant la reducció dels preus que es confiava fons el factor determinant per a l'augment del consum domèstic i la millora de les condicions higièniques de la ciutat que el mateix municipi s'havia compromès a aconseguir des de la dècada dels vuitanta. Al mateix temps, la venda d'aigua per al consum particular i la reducció de les despeses que generaven les factures pagades a la Societat General havien de permetre satisfer dins uns terminis raonables el pressupost extraordinari que caldria aprovar en el moment de l'adquisició de l'aigua del projecte seleccionat en el concurs.

⁴⁸ Aquesta filosofia de col·laboració entre la iniciativa privada i el municipi es reconeguda pels mateix Ajuntament anys després quan foren elaborats els documents tècnics per la Comissió d'abastament d'aigua a Barcelona constituïda el 1911 sota el patrocini reial. Aquesta Comissió, referint-se al concurs de 1896 deia: "*Antes de aquella fecha, la escasez de agua que en la ciudad se notaba había preocupado ya, no sólo a la Corporación municipal, sino que también a los particulares, sin que empero la iniciativa de éstos y el apoyo que el Ayuntamiento les prestara, lograsen avanzar un paso en la solución del asunto*". AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 21. El mateix esperit es pot deduir de la presentació del projecte de Duran i Gost presentat al concurs de 1896, però inicialment engegat el 1882. El seu autor deia comprendre les necessitats d'aigua que tenia la ciutat des del mateix moment en que començà el projecte de Reforma Interior i es fa ressò de les manifestacions en aquest sentit que diverses personalitats havien fet en anys anteriors. Així, el doctor Giné i Partagás el 1882 deia, segons Duran, "*Barcelona se abrasa, Barcelona tiene sed, Barcelona se siente consumida por la fiebre industrial, Barcelona pide un río, un río potable*". Al·ludeix també a les publicacions de Call i Franqueza i als estudis de Baixeres per a la Reforma Interior. Finalment, al *Dictamen previo* de la Subcomissió municipal de 1884. DURAN i GOST (1897), pàg. 12-13.

Per tal de disposar de criteris tècnics que recolzessin el procés de valoració de les propostes i de selecció de les més interessants, la Comissió de Foment encarregà el 6 de novembre de 1895 als facultatius municipals l'elaboració d'un dictamen sobre diverses qüestions. Aquestes i les respostes aportades pels tècnics el 3 de març de 1896 apareixen en síntesi en el quadre següent.

QÜESTIÓ CONSULTADA	RESPOSTA
1. Cabal mínim de les aigües procedents de la mina de Montcada	38.804 m ³ diaris
2. Consum d'aigua per any destinada al servei de rec de carrers i comprada per l'Ajuntament a empreses privades	512.000 m ³ (374.000 amb mànegues i 138.00 amb carros dotats de botes)
3. Quantitat d'aigua que calia per atendre les necessitats de la població barcelonina	Segons el criteri seguit per la Comissió d'estudi del projecte de sanejament del subsòl de 1885: ▪ 280.00 habitants a 200 litres per habitant i dia, 56.000 m³ diaris, dels quals ▪ 22.400 m³ per al clavegueram (80 l per hab.) ▪ 16.800 m³ per a usos domèstics (60 l per hab.) ▪ 16.800 m³ per a usos de serveis públics (recs, fonts, escorxadors, mercats, bombers...) (60 l)
4. Quantitat d'aigua que calia per atendre les necessitats de la població barcelonina un cop es produïssin les agregacions del pobles del Pla de Barcelona	Tot seguint els criteris anteriors: ▪ 400.000 habitants a 200 litres, 80.000 m³ diaris: ▪ 32.000 m³ per a la neteja del clavegueram ▪ 24 per al servei dels habitatges ▪ 24.000 per als altres serveis públics
5. Preu de l'aigua que subministraven les empreses privades a l'Ajuntament de Barcelona	De 0,11 a 0,12 ptes el m ³ .

Segons aquestes dades, la ciutat de Barcelona i les poblacions properes del seu Pla no disposarien dels mínims compromesos per l'Ajuntament de la ciutat el 1885 i confirmats posteriorment, com s'ha vist en les Ordenances de 1891. Ja és conegut que del total de l'aigua captada per la mina de Montcada, corresponia al municipi barceloní 1/3 ; és a dir, 12.934,66 m³ diaris com a mínim. I el mateix consistori reconeixia que en el curs de la conducció i distribució d'aquest cabal des de Montcada a Barcelona es perdia el 50%. Per tant, la quantitat d'aigua de Montcada que efectivament devia rebre la ciutat era d'uns 6.467,33 m³, dada que coincideix aproximadament amb les apreciacions de cabals per als anys vuitanta efectuades en el capítol tres d'aquesta recerca. Com els facultatius consultats pel consistori calculaven en 40.000 m³ el volum d'aigua que subministraven les empreses privades, Barcelona rebria 46.467 m³ diaris. Per a un total de població de 280.000 habitants, la mitjana era de 165,95 litres diaris per habitant, quantitat molt inferior als 200 litres oficialment considerats com a objectiu a assolir. De no aportar-se cabals complementaris, en el moment que es produïssin les agregacions la mitjana disponible seria de 116,16 litres diaris per habitant.

En l'àmbit estricto dels serveis públics urbans, el panorama devia ser valorat com a extremadament preocupant. Si no es considera el volum destinat a la higienització del clavegueram, segons les dades recollides pels facultatius municipals, el total de l'aigua que efectivament es dedicava al servei de fonts, recs, mercats i altres serveis era a finals de 1895 aproximadament de 4.635,66 m³ diaris⁴⁹. Malgrat les inevitables imprecisions que hi ha darrera d'aquesta quantitat, sembla evident que s'estava molt lluny dels desitjats 16.800 m³ diaris per als serveis públics a càrrec de l'Ajuntament. Aquest panorama confirma l'anàlisi sobre les deficiències dels serveis urbans que s'ha fet en l'apartat anterior d'aquest capítol cinquè.

En realitat el càlculs en que es basaren els facultatius eren erronis i la situació de l'abastament d'aigua a la ciutat era força més deficient encara. Si bé, la mesura del cabal de Montcada sembla força exacte, pel que fa a la població de la ciutat i del seu Pla i respecte de l'aigua subministrada per les empreses particulars les errades comeses són majors. Si ens centrem primer en l'àmbit demogràfic, cal matisar que la ciutat havia assolit la xifra de 280.000 habitants ja abans de l'Exposició Universal de 1888 i el mateix es pot dir a propòsit dels 400.000 habitants relatius al conjunt de Barcelona més els pobles veïns. Com la població de Barcelona a finals del 1897, un cop agregats els municipis de les rodalies, era de 509.589 habitants⁵⁰, és evident el desfasament que contenien les dades oficials utilitzades pels tècnics autors de l'informe de 1896.

Respecte dels cabals subministrats per les empreses privades, el 40.000 m³ calculats són un volum exagerat a les alçades de 1896. Probablement es cometia una errada molt estesa i era el confondre la capacitat potencial d'explotació dels cabals amb el proveïment efectivament subministrat. L'aigua venuda efectivament a Barcelona per la SGAB mitjançant el sistema de contractes per comptador, per aforament o per vendes a perpetuïtat no devia superar els 15.000 m³ diaris el 1895, segons càlculs propis elaborats a partir de documentació interna de la Societat General que són exposats més endavant en aquest capítol. Sobre un cabal total aproximat de 21.500 m³ diaris, sumant l'aigua municipal de Montcada més la venuda per la SGAB, repartits entre el total de la població del municipi de Barcelona després de l'agregació resulta una mitjana de 42 litres diaris per habitant. Donat que no es comptabilitzen aquí els cabals de les empreses menors i les deus i pous de particulars, en realitat devia ser propera als 50 litres de mitjana ja calculats per als anys vuitanta.

En definitiva, el servei municipal es mantenia amb volums sense possibilitats de creixement i dependents de les variacions estacionals que afectaven la mina de Montcada i de les creixents deficiències de la infraestructura de conducció i distribució. El servei privat augmentava al ritme en que ho feia la demanda i, per tant, donades les característiques de selecció i segregació social que presentava aquesta, en realitat el seu augment no corria ni de lluny paral·lel amb el ritme de creixement demogràfic que experimentava el Pla de Barcelona. Per tant, l'accés a l'aigua resultava encara més problemàtic a Barcelona als noranta que a la dècada anterior per a la majoria dels estrats populars de la seva població.

Com aquest càlculs propis són probablement més ajustats a la realitat d'aleshores que els elaborats pels facultatius municipals, si ja aquestes dades eren vistes com a intolerables pel consistori, la

⁴⁹ Aquesta quantitat resulta de calcular la suma del 50 % del cabal de Montcada que arribava a la ciutat i que era destinat a aquesta mena de serveis públics: 3.233,66 m³ al dia més els 1.402 m³ que l'Ajuntament comprava a les empreses privades en concepte de recs. Com en aquest càlcul no es comptabilitza l'aigua de Montcada destinada al clavegueram ni l'adquirida de les empreses amb destinació a les fonts i a altres serveis diferents al rec i com aquestes dues xifres són contràries a efectes del còmput final, es poden considerar anul·lades mútuament.

⁵⁰ PUJADAS, Isabel: "La població de Barcelona a la segona meitat del segle XIX", "L'Avenç", 118, setembre 1988, pàg. 118

percepció subjectiva dels seus membres sobre el panorama higiènic i sanitari que oferia la ciutat i sobre la desesperant manca d'aigua que es patia devia ser encara més punyent. Les dades oficials, les percepcions individuals i la sensació de constant fracàs en els projectes hidrològics engegats, tot contribuï a crear l'atmosfera favorable per a l'aprovació el 5 de maig de 1896 de les bases que havien de regir la convocatòria del "*concurso público para que los particulares ó entidades á quienes interese puedan ofrecer al Ayuntamiento aguas potables de su propiedad con destino al abastecimiento de esta capital*"⁵¹. En síntesi, el concurs es convocava amb nou bases que havien de regular les condicions de participació dels particulars interessats:

- La primera determinava que les aigües ofertes podien procedir de qualsevol conca o comarca, amb la única condició que es poguessin conduir fins a la boca mina de Montcada o fins a qualsevol punt de l'aqüeducte Alt de Montcada.
- La segona establia que el preu s'havia de fixar per m³ diari a partir del cabal mitjà de cinc anys. L'Ajuntament no abonaria més del 25% del preu total fins després de transcorreguts els primer cinc anys de validesa del contracte d'adquisició.
- A la tercera s'especificava que s'acceptarien cabals en el lloc de captació o en els punts assenyalats a la base primera.
- La quarta assenyalava com a termini per a la presentació de les ofertes 90 dies naturals des de la publicació en el BOP (17 de juny de 1896).
- Les bases cinquena, sisena i setena concretaven el procediment de presentació de les ofertes, la documentació que calia aportar i les anàlisis i valoracions provisionals que efectuarien els organismes tècnics municipals.
- La vuitena atorgava a l'arquitecte municipal i a la Comissió de Foment la facultat de valoració i selecció de les propostes considerades més convenients.
- A la novena i final l'Ajuntament es reservava el dret d'adquisició dels cabals si estaven lliures de reclamacions de tercers i prèvia autorització de les autoritats provincials i estatals competents.

Les ofertes que es van presentar d'acord amb les bases del concurs i que van ser considerades com a dignes de ser valorades foren les que apareixen a la taula 38⁵². En una primera fase, els projectes no concretaven si en el preu de l'aigua que oferien era inclosa la conducció fins a l'aqüeducte Alt o a la boca mina de Montcada. La Comissió de Foment demanà fos aclarit aquest extrem i els titulars de les ofertes van subministrar els preus que en síntesi apareixen a la columna dreta de la taula 38. Davant les característiques del conjunt de dades es comprenen les dificultats que la Comissió de Foment i l'arquitecte municipal tingueren per adoptar una resolució concreta.

En primer lloc, les ofertes presentaven una enorme diversitat. Els cabals eren força desiguals i només dos projectes, el 6 i el 15, s'apropaven a les necessitats d'aigua totals calculades prèviament de 80.000; la resta eren molt inferiors. En segon lloc, el preu era també extremadament heterogeni bé es

⁵¹ Llibre d'actes del Ple 1896. Volum 1, pàg. 180b. Secció Aigües. A la pàgina 181 d'aquest mateix volum de les actes del Ple, a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 26-28 i a CONILLERA (1991), pàg. 72-73 es pot consultar el contingut detallat de les bases del concurs.

⁵² AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 28-31. Les sigles AA corresponen a l'aqüeducte Alt de Montcada, BC vol dir boca mina de Montcada i PC, punt de captació de l'aigua.

tractés d'aigua oferta en el indrets d'explotació o bé de cabals conduïts fins a les infraestructures municipals barcelonines.

En tercer lloc, molts dels projectes presentats serien objecte de reclamacions d'usuaris afectats. Concretament, 11 de les 15 ofertes localitzaven els punts de captació en diversos termes municipals i rieres de la conca del Besòs. Es tractava de les proposicions 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 13 i 14. Al llarg d'aquesta recerca, ja s'ha demostrat en més d'una ocasió com les iniciatives d'explotació d'aigües superficials o subterrànies d'aquesta conca eren rebuts amb multitud de protestes i recursos d'oposició. Era d'esperar, doncs, que els tradicionals titulars d'explotacions d'aigua del Besòs despleguessin una intensa activitat reivindicativa dels seus drets en els mesos posteriors a la convocatòria del concurs de 1896, un cop fou conegut el llistat de projectes presentats. Finalment, de les altres quatre ofertes localitzades fora de la conca del Besòs, només tenien serioses possibilitats les número 6 i 15. La número 6 presentava un petit cabal comparat amb el volum que oficialment necessitava la ciutat i els preus eren dels més elevats. Els mateixos inconvenients, i agreujats, tenia l'oferta número 11.

TAULA 38				
PROPOSICIONS PRESENTADES AL CONCURS PÚBLIC MUNICIPAL DE 1896 PER A L'ADQUISICIÓ DE NOUS CABALS PER A L'ABASTAMENT D'AIGUA DE BARCELONA				
NÚM.	TITULAR DE LA PROPOSTA	CABAL OFERT (en m ³ / dia)	LOCALITZACIÓ	PREU (m ³ / dia en ptes.)
1	JOSEP PRIM CINTURA	5.000	Riera de Rubí. Finca "The Star"	1.000,00 (AA - BC) 500,00 (PC)
2	JOAN PARADELL	1.000	Montcada, "Manso Cabanyes"	750,00 (AA)
3	JOAN M ^a DE CLARÓS	11.000	Sant Cugat, "Manso Ubach"	200,00 (PC)
4	SGAB	600	Finques a Palau Solitar i Sant Salvador de Polinyà	600,00 (PC) 800.000 ptes total
5	JOSEP SÁNCHEZ ALEMANY	24.000	Finca a Sant Fost de Campsentelles	187,50 (AA) 125,00 (PC)
6	JOSEP SÁNCHEZ ALEMANY	80.000	Sitges, Quadra de Garraf	112,50 (PC)
7	"SOCIETAT ROUVIÈRE SÁNCHEZ I NOGUÉS"	16.000	Sant Fost de C., "Casa Donadeu"	190,00 (AA)
8	JOSEP MANY (Apoderat de la Sra. Lluisa Bru, marquesa vídua de Comilles)	6.000	Finca a Santa Perpètua de Mogoda	Lloguer per 60 anys a 0,05 ptes
9	RICARD MIR DE BARNOLA	16.000	Santa Agnès, La Roca, Cardedeu, Llinars, "Casa Ribas"	750,00 (AA) 500,00 (PC)
10	PERE ROCABERT I TORRAS	34.000	Martorelles, Molí Lloberós	125,00 (PC)
11	JOSEP COLL MASSADAS	140	Sant Joan d'Horta "Torrent d'en Besora"	1.500,00 (AA)
12	VICENÇ DIVÍ JORDÀ	60.000	Sant Llorenç Savall "Casa Diví"	875,00 (BC) 600,00 (PC)
13	GUILLEM M ^a DE BROCA (Representant de Ferran de Miró)	Indeterminat	Montornès i La Roca, Finca Bramasahs	230,00 (PC)
14	JOAN CASAS	Indeterminat	Montcada, "Molí del Bisbe"	Indeterminat
15	MANUEL DURAN I GOST	20.000 86.400	Concessió de Sant Pere de Casserres al riu Ter	0,09 -0,06 els 50 anys primers (AA) 0,02 entre el 50 i el 99

Amb tota probabilitat, les deliberacions de la Comissió de Foment devien respondre a aquests supòsits ja que la resolució que va prendre responia a la lògica conseqüència esperada. Amb data 21 de

juliol de 1898 foren rebutjades provisionalment les ofertes número 2, 5, 7, 10 i 12 per deficiències en els estudis econòmics, tècnics i jurídics que acompanyaven els respectius projectes. A més, s'acordà constituir una ponència d'estudi de la resta de projectes integrada per membres de la Comissió de Foment, l'arquitecte municipal i l'enginyer en cap d'inspecció industrial. Aquesta ponència resolgué recomanar l'adquisició del cabal ofert per la proposició número 6 presentada per Josep Sánchez Alemany i localitzada a l'anomenada "Quadra de Garraf" al terme municipal de Sitges. En realitat, aquests terrenys eren propietat d'Eusebi Güell i Bacigalupi, amb la qual cosa tornava a aparèixer en l'àmbit de l'abastament d'aigua un membre de l'exclusiu nucli dirigent de la burgesia barcelonina, com havia passat amb els germans Girona, propietaris de l'empresa del Baix Vallès, adquirida per la CAB el 1881. De fet, el concurs de 1896 havia atret igualment a algun altre representant d'aquest selecte cercle, com ara es pot comprovar en la proposició número 8, vinculada a la família López Bru, titular del marquesat de Comillas.

Si en el fet que fos preferida la proposta número 6 va influir o no el pes social d'Eusebi Güell i la seva solvència i capacitat econòmica és un extrem que no s'ha pogut ser verificat en el curs d'aquesta recerca. Com era d'esperar, però, els arguments que foren esgrimits per a recolzar la seva elecció foren uns altres. Primer, que es tractava d'un projecte que oferia el major volum d'aigua, 80.000 m³, i que aquest era coincident amb la quantitat que havien recomanat els tècnics municipals per al supòsit de la població extensa de la ciutat més els pobles de les rodalies pròxims a ser agregats. Segon, que donat el volum ofert no caldria recórrer a sumar més d'un projecte i, per tant, n'hi hauria prou amb una sola canalització fins a la ciutat i això reduiria els cost de les infraestructures de conducció. Tercer, i aquest motiu confirma l'anàlisi que s'ha fet sobre els criteris que probablement va aplicar la ponència avaluadora municipal, que l'oferta Güell per la seva situació especial es trobava lliure de reclamacions de tercers que poguessin al·legar drets adquirits anteriors perjudicats per la nova explotació.

Les aigües ofertes per Eusebi Güell presentaven, però, un inconvenient força seriós. De les anàlisis de potabilitat de l'enginyer cap de la Inspecció Industrial resultà que totes les aigües presentades al concurs eren potables llevat de les procedents de la "quadra del Garraf". El motiu semblava l'excessiu grau de salinització que aquelles aigües adquirien per les filtracions de l'aigua de mar. El propi informe de l'enginyer cap de la Inspecció Industrial suggeria la necessitat de situar el punt de captació d'aquest cabal més allunyat de la línia de costa per tal d'evitar el problema detectat. La Comissió de Foment recomanà l'adquisició d'aquesta oferta amb la condició que l'oferent garantís la potabilitat dels cabals de la seva deu⁵³. En cas contrari, el consistori es reservava el dret a anul·lar l'acord inicial.

A l'entorn del concurs de 1896 s'aixecà una animada controvèrsia entre els representants de determinades proposicions amb la intenció de defensar les seves ofertes i de desprestigiar les rivals. La que va deixar més proves impreses fou la mantinguda entre Eusebi Güell i Bacigalupi i Manuel Duran i Gost, cap visibles dels dos projectes amb més possibilitats de ser definitivament seleccionats en el concurs convocat per l'Ajuntament. Al llarg de la primera meitat de 1899, quan la resolució definitiva del consistori es trobava encara en fase d'estudi després de tres anys, Güell i Duran intercanviaren publicacions amb les quals es pretenia influir en l'opinió pública ciutadana a favor de les seves propostes i

⁵³ El regidor Cayetano Fontrodona presentà un vot particular al dictamen de la Comissió de Foment segons el qual demanava no adquirir aquestes aigües fins que es practiquessin els anàlisis pertinents per part de la Reial Acadèmica de Ciències. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 34.

reforçar els seus arguments davant del consistori barceloní i de la Comissió municipal de Foment. Obrí el debat Duran al mes de febrer amb un opuscle titulat *Estudio comparativo entre la aportada de las Aguas de Garraf y la del Canal de San Pedro de Casserras*⁵⁴. En primer lloc, afirmava el seu autor, la Comissió de Foment en la sessió del 25 de gener de 1899 havia tractat sobre la compra de les aigües de Garraf, però la resta de projectes serien valorats amb més deteniment properament i, per tant, l'acord municipal era provisional i totes les possibilitats continuaven obertes. Un cop repetides les condicions econòmiques del seu projecte, s'esforçava per assenyalar els punts febles de l'oferta de Güell.

Duran i Gost defensava que el seu projecte suposaria per al municipi una despesa molt inferior. A més, suggeria que l'administració havia d'estudiar totes les ofertes i que la ciutat de Barcelona no es podia permetre rebre aigua de moltes procedències diferents ja que això augmentava les despeses del servei d'abastament. Pel que feia a la qüestió financera, Duran es referia als exemples de Berlín i de Madrid, dues ciutats que comptaven amb molt més recursos que la ciutat comtal i amb un sistema de conduccions de costos reduïts. En el cas de Madrid, el canal d'Isabel II, que apropava a la ciutat les aigües procedents del riu Lozoya, utilitzava el sistema d'aigua rodada sense mecanismes d'elevació complementaris i, a més “*el Estado contribuyó en gran parte en ayudar el Municipio de Madrid en aquella obra*”. Pel que feia a Berlín, tot i que l'abastament si era per elevació, les cotes eren petites. A Barcelona, el projecte Güell pretenia elevar aigua des de la cota 5 m a la quadra de Garraf fins als 150 m del dipòsit projectat a Pedralbes. D'altra banda, l'explotació de Garraf havia d'entrar a la ciutat en direcció sud-nord, contrària al sentit que tenia l'aqüeducte Alt de Montcada i, per tant, sentenciava Duran la intercomunicació era impossible. Serien necessàries dues conduccions aïllades i l'aqüeducte Alt no tindria sentit amb la qual cosa l'Ajuntament hauria invertit inútilment 7.800.000 ptes. La conclusió de Duran i Gost era clara al respecte, al temps que criticava obertament l'erràtica política hidrològica de l'Ajuntament de Barcelona, pot-ser dolgut per no rebre el seu projecte l'atenció que esperava després de setze anys⁵⁵:

(...) no creemos que se intentara llevar las aguas de Garraf á Montcada para verterlas en la galería alta y por ella hacerlas arribar a Barcelona: esto sería el más grande de los absurdos, y creemos que no ha de llegar á tanto el eterno disparatar de los proyectos municipales.”

Finalment, Duran proposava que la solució de l'abastament d'aigua a la ciutat que pretenia l'Ajuntament, d'acord amb les seves minses possibilitats financeres, havia de realitzar-se pel costat del Besòs i amb aigües rodades fetes arribar a l'aqüeducte Alt. De la mateixa manera, el cabal municipal de la mina de Montcada no havia de ser elevat, n'hi havia prou amb que fos conduït per l'aqüeducte Baix. Les màquines elevadores s'havien de reservar per a situacions extraordinàries.

Aquestes argumentacions foren contestades per Eusebi Güell immediatament en un altre opuscle de 1899 en el qual repassava la gènesi del seu projecte i polemitzava amb Duran fent referència directa a la publicació d'aquest de febrer de 1899⁵⁶. Güell s'havia decidit a encarregar aquesta publicació per donar a conèixer les bondats de la seva iniciativa, ja que estava sent criticada per la premsa barcelonina,

⁵⁴ DURAN I GOST, Manuel: *Estudio financiero comparativo entre la aportada de las Aguas del Garraf y la del Canal de San Pedro de Casserras. Complemento a la memoria que acompaña la proposición ú oferta presentada al concurso clebrado por el Excelentísimo Ayuntamiento de Barcelona en fecha 17 de junio de 1896*, Barcelona, Tipografía “L'avenç”, febrero 1899

⁵⁵ DURAN I GOST, Manuel: *Estudio financiero comparativo* (1899), pàg. 23

⁵⁶ GÜELL I BACIGALUPI, Eusebi: *Manantial de Garraf*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cía. 1899

a on es dubtava de la potabilitat i quantitat de les aigües ofertes i de les condicions econòmiques proposades.

Presentava Güell el seu projecte d'abastament en els següents termes. La deu de la finca de Garraf brollava prop del mar i fou el resultat de quatre anys d'exploracions sota la direcció de l'enginyer Silvio Thos i Codina. Aquestes aigües havien estat ofertes a l'Ajuntament en el concurs de 1896 i la Comissió de Foment havia emès dictamen favorable a la seva adquisició. Eusebi Güell justificava el seu projecte en la necessitat de Barcelona de disposar de més quantitat d'aigua, ja que l'abastament era deficient donada la limitació del servei municipal i el monopoli de la SGAB. Continuava amb la defensa de la seva oferta tot aportant tres tipus d'arguments. La potabilitat de les seves aigües, el primer. La deu es situava a 800 metres de la línia de costa i les anàlisis havien donat com a resultat una salinització de 0,44 g per litre d'aigua, quan les quantitats inferiors a 50 g per litre eren considerades òptimes pels experts. En segon lloc, destacava la importància del cabal que oferia, amb una mitjana mai inferior a 86.400 m³ diaris segons aforaments practicats i acceptat com a vàlids pels facultatius municipals. El projecte de conducció suposava una elevació a cota 100 al Garraf i una canalització de canonada tancada per sobre del Llobregat fins a un dipòsit situat a Pedralbes. Finalment, es preveia constituir una societat i contractar el personal necessari.

El pressupost total era de 18.227.689,13 ptes per a un cabal màxim de 120.000 m³ a raó de 112,50 ptes. el m³ per als primers 86.400 diaris i a 56,25 la resta. La despesa anual per a l'Ajuntament de Barcelona havia de ser de 1.543.000 ptes., és a dir, 0,048 ptes. el m³. Com a finals del segle XIX el municipi abonava una factura de 300.000 ptes. pels cabals que adquiria de la SGAB per atendre els serveis de les fonts públiques, el rec, els mercats, els escorxadors i altres⁵⁷, en realitat, la quantitat final que el consistori hauria de pagar per l'aigua del Garraf seria de 1.243.000 ptes. Amb aquests càlculs, Güell deia haver "*demostrado la enorme baratura á que resultarían dichas aguas puestas en Barcelona, fundados en el estudio largo y concienzudo hecho por tres personas de reconocida competencia*"⁵⁸.

La resta del fulletó es dedicava a establir comparacions amb el projecte de Duran i Gost. Segons Güell, aquest proposava que l'Ajuntament podria vendre 30.000 plomes als particulars a raó de 1.000 ptes. cadascuna més un cànon anual de 60 ptes. D'aquesta manera, s'obtindria un benefici anual de 108.163,20 ptes., segons les condicions econòmiques de pagament a 90 anys ofertes per Duran. Restarien 13,200 plomes per als serveis públics de responsabilitat municipal. Amb el projecte del Garraf el seu autor afirmava que aplicant els mateixos termes que Duran el benefici anual per a l'Ajuntament seria de 809.19,31 ptes.

Güell continuava aportant arguments per a demostrar l'elevat cost que suposaria el projecte de Duran. Aquest havia pressupostat una quantitat de 23.141.950,54 ptes. per a finançar unes infraestructures consistents en la construcció de quatre embassaments al riu Ter amb una capacitat total de 43.000.000 de m³, una conducció de 139 km per a transportar 172.000 m³ diaris, 43.000 destinats al rec de 800 hectàrees al Vallès, 21.500 per a l'abastament de Sabadell, 10.750 més per a les poblacions

⁵⁷ Amb els càlculs de Güell, que suposava una mitjana de 0,17 ptes el m³, el cabal diari adquirit per l'Ajuntament a la SGAB era de 4.834,81 m³. Aquesta quantitat és perfectament coherent amb la suposada per les dades oficials procedents del dictamen elaborats pels facultatius municipals a inicis de 1896. De fet, molt probablement, Güell prenia com a base les dades municipal oficials.

⁵⁸ Concretament es tractava de Silvio Thós i Codina, enginyer de mines i director del projecte, Emiliano Gimeno, enginyer, i Comas i Thós, arquitecte.

de La Garriga, Sentmenat, Sant Quirze, Sant Cugat i altres i, finalment, 96.750 m³ al dia per a la ciutat de Barcelona. Eusebi Güell criticava les condicions econòmiques pressuposades per Duran, ja que com aquest afirmava que les obres d'elevació de les aigües ofertes pel projecte Güell costarien 24.840.000 ptes. el magnat català no creia possible que unes infraestructures molt més complexes no podien tenir una despesa quasi igual a la de la seva proposta quan ni la distància ni les dificultats tècniques dels dos projectes eren semblants. Finalment, Güell afirmava que amb el seu projecte l'Ajuntament podia obtenir un benefici de 47.886.000 ptes. en les 38 anys de diferència que existien entre els períodes d'amortització, de 12 anys en el cas de Güell i de 50 en el de Duran.

Molt poc temps després que foren publicats aquests arguments d'Eusebi Güell, Manuel Duran tornà a adreçar a l'opinió pública un opuscle de rectificació⁵⁹. En ell Duran s'esforçava un cop més per demostrar la superioritat del seu projecte i per deixar clar que el seu principal objectiu era l'interès moral i material de la ciutat de Barcelona, per sobre dels interessos particulars. Felicita Güell per participar en un debat públic com el que ambdós havien engegat.

Duran ratificava que el problema de l'abastament d'aigua a Barcelona tenia dues vessants. D'un cantó, era una qüestió higiènica i moral i, d'un altre, es tractava d'una dificultat econòmica i pressupostària per a les finances municipals. El seu projecte, afirmava, no suposava cap despesa addicional per al municipi, ja que es finançaria amb les vendes de plomes a particulars i el termini d'amortització era molt llarg, fins a 99 anys. Com el m³ sortia a 0,06 ptes posat a l'aqüeducte Alt de Montcada, era la seva l'oferta més barata de les presentades i la que oferia més quantitat d'aigua. Continuava fent un ràpid repàs a la història de l'abastament d'aigua a la ciutat, com l'Ajuntament un cop construït l'aqüeducte Alt s'havia trobat amb la manca d'aigua en quantitat i pressió suficient per a conduir-la fins a la ciutat i com convocà el concurs el 1896 per a rebre ofertes de cabals posat a la boca mina de Montcada o a l'aqüeducte Alt. Duran assenyalava com l'oferta de Güell no complia cap de les dues condicions ja que proposava conduir les seves aigües fins a Pedralbes. Per contra, ells oferia un important cabal de 86.400 m³ procedent del Ter, la riera Major i el torrent de les Gorges posat en l'aqüeducte Alt a un preu de 0,06 ptes. el m³ els 50 primers anys i al 0,02 els 49 restants fins el total de 99 de la concessió. Es comprometia a terminar les obres en 5 anys des de la signatura del contracte.

A partir d'aquest punt, Duran elevava el to de la discussió. Començava per criticar el secret amb el qual la Comissió municipal de Foment havia seleccionat l'oferta de Güell enfront de la resta d'opcions, entre altres la seva:

"Si en este país no se resolvieran los más importantes asuntos á cencerros tapados y en cenáculo privilegiado, y se diera participación á la opinión en los negocios arduos, por medio de informaciones públicas, no tendria el Sr. Güell que lamentarse de que la prensa y la opinión se hallen mal informadas y combatan cosas que, tal vez mejor informadas, apoyarían"

Continuava fent referència a la premsa barcelonina per a demostrar que els arguments del seu fullot anterior eren els correctes. Mantenia la seva afirmació sobre les despeses que ocasionarien les obres d'elevació i conducció de les aigües del Garraf fins a Pedralbes, calculades en 24.840.000 ptes.,

⁵⁹ DURAN I GOST, Manuel: *Rectificación del folleto publicado por D. Eusebio Güell y Bacigalupi titulado Manantial de Garraf. Continuación al estudio financiero comparativo entre la aportada de las Aguas del Garraf y la del canal de San Pedro de Casserras*, Barcelona, Barcelona, Tipografía "L'avenç", mayo 1899. Folleto núm. 3

quantitat qualificada com d'exagerada per Güell. Es basava en dos articles publicats al diari *El Diluvio* en els quals s'informava sobre la sessió de 25 de gener celebrada per la Comissió de Foment en la qual es proposava adquirir les aigües ofertes per Güell a un preu de 9.000.000 de ptes. i amb una despesa en concepte d'obres de conducció de 24.840.000 ptes ⁶⁰. Per tant, el preu total de l'oferta del Garraf era de 33.840.000 ptes. Manuel Duran i Gost afirmava que les despeses de conducció de les aigües ofertes per Eusebi Güell eren molt superiors al que aquest havia manifestat. Güell calculava 476.516 ptes. anuals per aquest concepte i Duran 2.190.000. Segons el titular del projecte de Sant Pere de Casserres, Eusebi Güell donava un preu molt inferior al del mercat i es recolzava en els càlculs de M. Levallée, enginyer director de les obres d'elevació de la SGAB a Montcada ⁶¹. Duran i Gost assegurant que posada l'aigua que ofería Güell a l'aqüeducte Alt, les despeses serien de 694 ptes. el m³ és a dir una capitalització de 60.000.000 al 5% anual.

Encara destacava Duran un altre aspecte problemàtic en el projecte Güell. Per a exemplificar-ho recorria a comparar l'evolució seguida per la SGAB i per la societat "Ladera Derecha del Besós". La primera, explicava Duran. *"ha prosperado debido á que utilitza en su explotación aguas rodadas y sólo emplea las elevadas como supletorias en su bien entendida administración"*, Per contra, seguia, *"por lo que se refiere a la Ladera derecha del Besós, cuando las bombas hubieron trabajado constantemente algún tiempo, hicieron descender notablemente el nivel de la capa de agua subterránea allí depositada, y aquel celebrado lago subterráneo hubo de aceptar infiltraciones del agua de mar, por lo que resultó salobre y no potable"*. Finalitzava Duran afirmant que aquest cas havia de servir d'avís per al projecte d'elevació de Güell.

L'ampliació del concurs de 1896

En mig d'aquest debat, la decisió municipal definitiva restà en suspens fins que en les sessions extraordinàries del 22 i 23 de juny de 1899 es resolgué no considerar l'oferta de Güell sense que aquest efectués les obres de modificació de l'explotació per tal de garantir la potabilitat de les seves aigües. A més, s'ampliava el termini de presentació de noves proposicions en les mateixes condicions de la convocatòria de 1896. Tanmateix, el consistori s'atorgava un temps de tres mesos per a emetre una resolució definitiva sobre les ofertes 1, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 13 i 15 del primer concurs. Finalment, i aquesta qüestió era força significativa, l'Ajuntament es comprometia a estudiar la proposta de la SGAB, feta fora de concurs amb data 4 d'abril de 1899, segons la qual ofería al municipi totes les seves pertinences donant un termini d'acceptació fins el dia 1 de gener de 1900.

Diverses són les interpretacions que caben a propòsit d'aquestes resolucions preses pel consistori el mes de juny de 1899. En primer lloc, es reconeixia, tot i que no explícitament, el fracàs del concurs de 1896 ja que cap de les ofertes havia estat definitivament triada. Pot-ser la discussió

⁶⁰ *El Diluvio*, "Negocio redondo", 29 gener 1899, pàg. 5 i 19 de febrer 1899, pàg. 6 i 7.

⁶¹ Segons el tècnic belga, la despesa per elevar les aigües dels pous de Montcada a 90 m era de 54,10 franc la ploma: per tant, conclouia Duran, el preu anual per elevar aigua a 158 m com era el cas del cabal Güell era de 9,12 ptes el CV i el total de 1.818.169,20 que l'amortització i el manteniment feien la xifra que apareix més amunt.

mantinguda entre Duran i Güell i el ressò que es visqué a la premsa van influir en la decisió de no acceptar finalment la proposta de Güell. En qualsevol cas, la iniciativa municipal no havia obtingut el resultat desitjat i la pressió sobre el consistori no feia sinó que augmentar. Les deficiències que oficialment es reconegueren el 1896 en el sistema d'abastament d'aigua a Barcelona s'havien agreujat tres anys més tard ja que les agregacions aleshores pròximes, efectivament havien tingut lloc el 20 d'abril de 1897 i la ciutat, segons les xifres calculades pels tècnics municipals, havia passat a tenir més de 400.000 habitants. La població real, segons dades actuals superava els mig milió i la mitjana d'aigua certament subministrada, segons els supòsits establerts en pàgines anteriors, no devia ser gaire superior als 40 litres diaris per habitant per a tots els usos privats i públics.

La creixent intensitat de la urgència de resoldre el “problema de les aigües” contrastava amb el decebedor resultat del primer concurs de 1896. Com el consistori devia estar convençut de les virtuts del procediment seguit fins aleshores i que el punt feble consistia en la manca de proposicions interessants es tenia l'esperança de rebre una o vàries ofertes que complissin el desideràtum municipal. Per aquest motiu fou adoptada la doble tàctica de tornar a considerar els projectes presentats el 1896 que no havien estat rebutjats per la Comissió de Foment al temps que es convocava una ampliació del concurs pel tal que altres iniciatives tinguessin cabuda i poder disposar així d'un ventall de projectes suficient.

L'oferta de la Societat General d'Aigües de Barcelona ha de ser considerada amb una òptica diferent. No ha estat possible determinar concreta i documentalment les motivacions que el Consell d'administració de la societat amb seu a París devia tenir per a proposar la venda de l'empresa a l'Ajuntament de Barcelona. Si és possible aportar algunes consideracions al respecte que poden oferir, a més, pistes sobre el conjunt del servei d'abastament d'aigua a la ciutat. Cal començar per destacar la contradicció que existia en el fet que els propietaris franc-belgues es volguessin desfer d'una empresa que havia triomfat en la lluita pel domini del mercat privat de l'aigua a Barcelona i al seu Pla una dècada abans i que podia fer valer la seva privilegiada posició de monopoli de fet fins i tot enfront del servei municipal.

Davant d'aquest aparent enigma caben dos interpretacions. Primera, que el negoci de l'abastament d'aigua a Barcelona no proporcionava els beneficis esperats per la SGAB. Ja s'ha destacat en diversos apartats com els cabals que l'empresa podia explotar eren molt superiors a les quantitats que efectivament venia als particulars o a l'Ajuntament de Barcelona i als del Pla. A l'apartat següent d'aquest capítol es donen més detalls sobre l'evolució interna de la SGAB a la darrera dècada del XIX i primera del XX que permeten aventurar la hipòtesi del baix consum d'aigua i, per tant, dels limitats beneficis que els socis francesos i belgues obtenien.

En segon lloc, és possible que la iniciativa municipal engegada el 1896 amb la convocatòria del concurs fos considerada per la Societat General com una seriosa amenaça per a la seva posició de privilegi. Si els objectius de l'Ajuntament de Barcelona es complien en el sentit de disposar d'importants cabals propis i alternatius a les explotacions de la SGAB, el monopoli que aquesta exercia desapareixeria i pot-ser deixaria de resultar interessant la possessió d'un negoci abocat a un futur incert. A propòsit de l'interès de la Societat General en obstaculitzar l'èxit del projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada ja s'han donat referències en l'apartat anterior d'aquest capítol. Si una iniciativa del modest abast que tenia el projecte municipal iniciat el 1891 produïa en la societat franc-belga els suficients

efectes de temor a la competència com per intentar per diversos mitjans dificultar la seva realització, ara amb la hipotètica perspectiva d'un Ajuntament de Barcelona en possessió d'un cabal d'aigua pràcticament idèntic al volum màxim d'explotació potencial amb que podia comptar la SGAB, és factible plantejar-se quina devia ser l'òptica del consell d'administració de l'empresa al respecte.

Probablement, darrera de l'oferta de venda que la societat va fer a l'Ajuntament el 1899 juguessin combinadament les dues motivacions en considerar al mateix temps un mercat poc atractiu fins i tot en règim de monopoli i la possibilitat de perdre aquest monopoli i haver-se d'enfrontar a una futura competència municipal.

TAULA 39 PROPOSICIONS PRESENTADES A L'AMPLIACIÓ DEL CONCURS DE 1896 PER A L'ADQUISICIÓ DE NOUS CABALS D'AIGUA PER A BARCELONA (1899)				
NÚM.	TITULAR DE LA PROPOSTA	CABAL OFERT (en m ³ / dia)	LOCALITZACIÓ / OBSERVACIONS	PREU (m ³ / dia en ptes.)
1	JOSEP FELIP	8.000	Finca a Sant Fost de Campsentelles	740,00 (AA)
2	JOSEP PELLICER	4.320	Montmeló – Montornès “La Verneda”	500,00 (AA)
3	MANUEL DURANT I GOST	50.000 100.000	Veure Proposició 15 (1896)	
4	JOSEP MARSANS ROF	30.000 50.000	Llinars “Coll Sabadell”	95,00 (PC)
5	RAMON SOLER CLARAMNUT (Rep. de Vidal i Cia.)	8.000	Mina a Esparreguera	200, 00 (PC)
6	JAUME CASARROMANA (Rep. De Maria E. De Emilio i Clarós)	5.500	Sant Fost de C., “Manso Canyelles”	Indeterminat
7	JOSEP CIRERA (Apoderat de Josep Voltà i Vivé)	8.000	Sant Fost de C., “Manso Milans”	400, 00 (AA)
8	PERE ROCAVERT	Veure Proposició 10 (1896). Ofereix l'explotació per 3.250.000 ptes.		
9	ANNA PUIG (Vda. de Joan Paradell)	Veure Proposició 2 (1896)		500,00 (AA) 250,00 (PC)
10	ENRIC MORELLÓ I BOLDÚ (Apoderat de M. Torrents i J. Alquer)	40.000 60.000	Veure Proposició 9 (1896)	600,00 (AA) 250,00 (PC)
11	J. SERRET	Indeterminat	Concessió d'abastament de Sant Andreu de Palomar	Indeterminat
12	SGAB	Ofereix la venda de l'empresa a l'Ajuntament de Barcelona abans del dia 1 de gener de 1900		

En consonància amb els acords presos en les sessions del 22 i el 23 de juny de 1899, el 3 de setembre apareixia al BOP la convocatòria de l'ampliació del concurs de 1896 a la qual es van presentar les proposicions que apareixen a la taula número 39 ⁶².

⁶² AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 36-38.

La major part de les proposicions presentades patien els mateixos defectes que ja s'han assenyalat per a les ofertes del concurs de 1896. De fet, les número 8, 9 i 10 repetien projectes ja oferts al concurs anterior i no seleccionats en primera instància per la Comissió de Foment. De la mateixa manera que els número 1,2, 4, 6 i 7, localitzaven els punts de captació de les aigües que projectaven conduir fins a Barcelona a la conca del Besòs amb tota la problemàtica que aquest fet generava. Les ofertes número 5 i 11 oferien petits cabals que, molt probablement, no obtindrien gaire atenció de la Comissió. En realitat, només la proposició 3, de nou Manuel Duran insistia en oferir el seu projecte, i 12, amb la proposta de venta de la SGAB, tenien alguna possibilitat. Com es veurà a continuació aquestes dues ofertes van protagonitzar bona part dels intents municipals per resoldre definitivament el “problema de les aigües” al llarg de la primera dècada del segle XX.

Si per a elaborar la resolució del concurs de 1896 l'Ajuntament de Barcelona havia necessitat tres anys, l'ampliació de 1899 requerí poc menys temps ja que fins el 1902 no fou emès un primer informe oficial al respecte. Després de les eleccions municipals del 10 de novembre de 1901, ingressaren al consistori els onze regidors regionalistes i els onze republicans elegits que veien a sumar-se als liberals i conservadors de les eleccions anteriors i als quatre liberals i dos de Defensa social triats també el 1901. La nova Comissió de Foment designà una subcomissió encarregada d'estudiar les proposicions presentades en l'ampliació del concurs de 1899 i de veure la millor manera de finalitzar les obres de l'aqüeducte Alt. És a dir, les dues grans qüestions pendents de la política hidrològica dels darrers ajuntaments de Barcelona del segle XIX dominats pels dos partits dinàstics.

Aquesta subcomissió estava integrada per regidors de diverses tendències i presidida per Juli Marial i Tey, actiu protagonista de la política hidrològica municipal de la primera dècada del XX⁶³. Presentà el seu dictamen el 15 de maig de 1902. En ell es destacava la necessitat de resoldre urgentment el problema de l'aigua a Barcelona. S'estimava que el cabal disponible era de 50.000 m³, és a dir, 10.000 que conduïa l'aqüeducte baix de Montcada i 40.000 que subministraven el conjunt de les empreses privades. Com la població de la ciutat era de 575.000 habitants cap a l'any 1902, la mitjana per habitant i dia era xifrada en 87 litres. A partir de la consulta d'higienistes prestigiosos i de les característiques geogràfiques i climatològiques de Barcelona, la subcomissió conclouia que calien 300 litres diaris per habitant i que, per tant, s'havien d'adquirir els restants 213 que mancaven. Un total de 122.500 m³ diaris.

Un cop més cal recordar que la mitjana de 87 litres diaris per habitant calculada no es corresponia amb la realitat per què el volum d'aigua que arribava a la ciutat procedent de Montcada era inferior i per què els cabals venuts per les empreses provades no arribava a la quantitat esmentada. En aquesta

⁶³ A més de Juli Marial, mestre d'obres i regidor de la Coalició republicana pel districte VII, hi participaren en la ponència Narcís Buxó Prats, també regidor republicà pel districte VI, Jaume Mans, Joaquim Ribera i Tomàs Burrull. Juli Marial i Tey fou, mestre d'obres, constructor de l'Arc de Triomf i del Palau de la Indústria de l'Exposició Universal de 1888. Intervingué també en la construcció d'altres edificis singulars com la plaça de braus de les Arenes i el frontó Colom. Des de la regidoria barcelonina impulsà projectes municipals urbanístics com la instal·lació del clavegueram, l'empedrat de la carretera de Sants i de la Bordeta i l'abastament d'aigua potable. Marial es presentà de nou a les eleccions municipals de 12 de novembre de 1905 com a republicà federal pel districte VII. Fou elegit de nou regidor pel mateix districte VII integrat en la candidatura Autonomista-Republicana a les municipals de 12 de desembre de 1909. Tomàs Burrull fou candidat com a independent a les eleccions municipals del 12 de novembre de 1911 pel districte X i de nou com a republicà dissident a les del 9 de novembre de 1913. Repetí a les municipals de 14 de novembre de 1915 com a radical dissident. Sobre la composició de la ponència, veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 40. Per a les candidatures municipals, TORAN, Rosa: “Les eleccions municipals (1901-1922)”, dins SALVADOR, Eugènia (Coord.), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989, pàg. 81-114.

ocasió, segons els estudis actuals si es pot acceptar la xifra demogràfica amb la qual va treballar la subcomissió. Una bona mostra de la diversitat dels càlculs que s'efectuaren sobre els cabals que aportaven les diverses explotacions es pot obtenir a partir de la comparació entre les xifres de la subcomissió municipal al maig de 1903 i les que apareixen publicades al segon volum de l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona, corresponent precisament a l'any 1903⁶⁴. Les dades són transcrites a la taula 40.

TAULA 40 CABALS D'AIGUA APORTATS A BARCELONA PER LES DIFERENTS EXPLOTACIONS EXISTENTS (1903)	
EXPLOTACIÓ	CABAL APORTAT (en m³ diaris)
Aigües subterrànies del Llobregat	34.000,00
SGAB	33.000,00
Aqüeducte baix de Montcada	6.000,00
El Fènix	700,00
Pou Chapin i Cia.	250,00
Pou del carrer de Llúria	200,00
Mina de Canyelles	200,00
Pantà de Vallvidrera	160,00
Mina de Muntanya	100,00
Mina d'Horta	100,00
TOTALS	74.710,00

El comentari posterior que apareixia a l'AECB sobre aquestes xifres aclaria que en realitat calia rebaixar les quantitats suposades per a determinades explotacions a la meitat per la qual cosa la xifra de 74.000 m³ diaris era força sobredimensionada. De ser correcta, per a una població de 600.000 habitants, incloses les poblacions d'Horta i de Sarrià encara independents de Barcelona, la mitjana resultant hauria estat de 100 litres diaris per habitant⁶⁵. És molt probable que la subcomissió municipal conegués estudis com aquest i que tingués força dificultat en calcular el cabal total de que podia disposar la ciutat. Molt probablement, considerés valorar a la baixa les xifres que circulaven. En qualsevol cas, no sembla que es practiquessin aforaments expressament per elaborar el dictamen de manera rigorosa. Més aviat, dona la

⁶⁴ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona* (AECB), 1903 "Abastecimiento de aguas potables", pàg. 481-485. Les dades que apareixen publicades foren preses de la Memoria inédita del Dr. Jose Blanc Benet, premiada amb accèssit en el concurs de 1904 celebrat per l'Acadèmia del Cos Mèdic Municipal.

⁶⁵ L'informe publicat continuava aportant dades sobre la potabilitat d'aquestes aigües basant-se en anàlisis químics i deixant de banda els estudis bacteriològics. La conclusió era que "*bajo el punto de vista químico, son potables é higiénicas*". Com aquest informe havia estat redactat per un metge i havia rebut un premi del Cos Mèdic Municipal, sobren els comentaris sobre l'estat dels estudis de potabilitat de les aigües de Barcelona que l'Ajuntament feia a inicis del segle XX. Continuava amb els paràmetres tradicionals de dècades anteriors i no havia incorporat, al menys no sistemàticament, les proves de tipus bacteriològic.

sensació que es van fer servir dades anteriors procedents dels estudis ja coneguts de Call i Franqueza, de la Subcomissió de 1885 o de les dades tècniques de 1896. Per tant, la planificació hidrològica municipal a inicis del segle XX partia d'informes força imprecisos com ja era costum al segle anterior. I sempre es consideraven la capacitat d'explotació i no el consum real de la població. El coneixement aproximat d'aquest consum resultava força problemàtic, ja que la SGAB ho devia considerar una dada interna que no estava disposada a publicar fàcilment.

TAULA 41 VOLUM DIARI PER HABITANT A DIVERSES CIUTATS EUROPEES (1903)			
CIUTAT	SUBCOMISSIÓ MUNICIPAL DE FOMENT (en litres)	AECB (en litres)	BENTIOL (en litres)
MADRID	280	400	265
PARÍS	262	215	225
BERLÍN	77	190	70
LONDRES	160	170	160
BRUSSEL·LES	110		75
SANT PETESBURG	150	95	150
ROMA	1.000	1000	1000
GINEBRA	230		
BURGOS	292		
BILBAO	470		
LA CORUNYA	188		
ALACANT	80		
SANTANDER	262		
SANT SEBASTIÀ	230		
BARCELONA	87	100	30

La mateixa imprecisió es pot observar en el moment d'aportar les mitjanes amb que comptaven altres ciutats espanyoles i estrangeres. El dictamen de la subcomissió de 1903 referia dades força divergents de les publicades a l'AECB del mateix 1903. Fora de la documentació municipal, Horacio Bentiol i Ureta publicava el 1900 un tractat sobre aigües a Espanya en el qual recollia dades sobre el litres diaris per habitant disponibles en algunes ciutats⁶⁶. La taula 41 recull xifres procedents de les tres fonts d'informació esmentades i corresponents a una selecció de ciutats⁶⁷.

⁶⁶ BENTIOL I URETA, Horacio: *Las aguas de España y Portugal. Evaluación y aprovechamiento urbano, agrícola é industrial de las mismas y atenuación de los daños causados por los arrastres, inundaciones é insalubridad, debidos al defectuoso régimen hidráulico actual*, Madrid, Estab. Tip. de la viuda é hijos de M. Tello, 1900, pàg. 249.

⁶⁷ Les dades de l'AECB referides a ciutats europees procedeixen del tractat d'Higiene de Max Rubner i daten dels anys 1886, 1894 i 1900. Sempre que ha estat possible s'ha agafat les xifres de la darrera data o de l'anterior.

Per sobre de les dificultats en l'obtenció de dades precises sobre l'abastament que revelen estadístiques comparades, les tres fonts d'informació permeten concloure que Barcelona era una ciutat amb un dels volums d'aigua disponible més baix fins i tot dins els paràmetres espanyols referits a ciutats més petites.

Si aquest era el panorama dels cabals totals, el servei municipal no havia fet més que empitjorar ja que es mantenia amb les mateixes deficiències del segle anterior i la població i la necessitat de millorar i augmentar els serveis urbans creixia acceleradament. El primer volum de l'AECB, publicat el 1902, oferia dades reveladores sobre tres indicadors del desenvolupament dels serveis públics hidrològics als quals ja s'ha vingut fent referència⁶⁸. Es tracta de les fonts públiques, les boques de rec incendi i les canalitzacions subterrànies d'aigua per al servei de distribució urbana. A la taula 42 es detallen aquestes xifres.

TAULA 42 FONTS PÚBLIQUES, BOQUES DE REC I INCENDI I LONGITUD DE LES CANALITZACIONS DE DISTRIBUCIÓ D'AIGUA A BARCELONA (1902)					
FONTS PÚBLIQUES		BOQUES DE REC I INCENDI		LONGITUD DE LES CANALITZACIONS	
Amb aigua de Montcada	119	Boques de rec i incendi	4.326	De l'Ajuntament	28.800 m
Amb aigua de la SGAB	219	Boques de càrrega de "carricubes"	86	Barcelona i Hostafrancs	92.100 m
Amb aigua d'altres empreses	31			Sant Martí	45.500 m
				Sant Gervasi	21.900 m
				Les Corts	9.400 m
				Gràcia	45.700 m
				Sant Andreu	10.300 m
				Sants	13.800 m
TOTALS	369	TOTALS	4.412	TOTALS	267.500 m
% del servei municipal sobre el total	32,24			% del servei municipal sobre el total	10,76

Si és té en compte que la major part de les boques de rec i incendi devien ser subsidiàries de la distribució de la SGAB, ja que la canalització municipal no permetia suficient pressió ni en els barris de Ciutat Vella, els únics servits per l'aqüeducte Baix de Montcada, és comprèn com a les alçades de començaments del segle XX els serveis urbans municipals que necessitaven aigua servida amb la pressió suficient depenien de la compra dels volums adients a la Societat General⁶⁹. Aquest devia ser l'ànim que imperava entre els membres de la subcomissió de 1903. Tenien entre mans un problema que feia

⁶⁸ AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" (AECB), 1902 "Abastecimiento de aguas potables", pàg. 535 – 537

⁶⁹ Com el mateix AECB detallava que "la dotación media diaria de las fuentes públicas es de unos 4.000 litros", Barcelona no disposava més que de 1476 m³ diaris per a un servei que era l'únic mitjà d'accés a l'aigua potable per a amplis sectors de la població de la ciutat. Aquesta xifra evidencia com la mitjana real del consum d'aigua diari per habitant havia de ser necessàriament molt reduït i que amagava enormes diferències entre diversos nuclis socials.

dècades arrossegava la ciutat i del qual els consistoris dinàstics havien estat incapaços de trobar la solució. Ara, els nous aires ideològics que havien entrat a la Casa de la Ciutat i que es proposaven ventar i democratitzar la institució municipal havien de respondre al repte de l'abastament d'aigua.

El dictamen de la subcomissió partia de diverses consideracions per a justificar les solucions que proposava amb vistes a adquirir els 122.000 m³ diaris que, segons els seus càlculs, necessitava la ciutat⁷⁰. De moment, deixava de banda pronunciar-se sobre l'oportunitat en el seu moment de la construcció de l'aqüeducte Alt i es centrà en valoracions sobre els cabals amb que podria comptar l'Ajuntament. En primer lloc, s'havien de resoldre les deficiències de l'aqüeducte Baix: el problema de la manca de pressió, no superior als 21,26 m de cota, i la pèrdua de 20.000 m³ diaris per les fuites que patien les conduccions municipals des de Montcada a la ciutat. En segon lloc, suggeria que els nous volums fossin adquirits amb els ingressos obtinguts per la venda d'aigua a particulars i per l'estalvi de les factures pagades a la SGAB en concepte dels serveis urbans que calia atendre amb aigua proporcionada per aquesta empresa. Aquests nous volums havien de ser potables i arribar amb la pressió necessària.

De l'anàlisi de les proposicions presentades al concurs de 1896 i a l'ampliació de 1899 es desprenia que algunes podien perjudicar les pròpies explotacions municipals de Montcada, és a dir, la mina, compartida amb la Junta de regants, i els tres pous oberts el 1879. Com ja s'ha assenyalat, aquest era el cas de les ofertes que localitzaven els punts de captació a la conca baixa del Besòs. A partir d'aquí, la subcomissió presidida per Juli Marial proposava quatre solucions:

- Adquirir 102.500 m³ diaris d'aigües de la conca del Besòs per un preu de 508 ptes el metre i un total de 77.475.000 ptes. A banda del cost econòmic, aquesta solució ensopogava amb la dificultat exposada per la pròpia subcomissió a propòsit dels perjudicis que els projectes localitzats al Besòs podien ocasionar i, a més, l'oposició que s'aixecaria seria molt important.
- Adquirir la totalitat de les aigües de les mines de Montcada, completant el cabal que faltés amb ofertes de la conca del Besòs. En aquest cas, a les dificultats anteriors s'afegien la indemnització als regants per un valor de 750.000 ptes i l'elevació de l'aigua a la cota 100 m amb un cost anual de 259.000 ptes. El pressupost en aquest cas pujaria a 78.941.000 ptes.
- Adquirir les aigües del Garraf ofertes per Eusebi Güell i completar amb altres ofertes. El preu era de 86.779.000 ptes. No cal insistir en les ja conegudes dificultats que comportava l'explotació del projecte Güell.
- Adquirir el cabal ofert per Manuel Duran i Gost i completar-ho amb aigua procedent de la conca del Besòs. El cost era de 58.474.427 ptes. Es podia reduir si s'acceptava la força hidràulica que produïrien els embassaments projectats. L'arquitecte municipal proposava donar preferència a aquesta solució per que disposava de pressió pròpia i es podien estalviar les obres d'elevació.

La Comissió de Foment va discutir aquest dictamen en les sessions del 3 de març i del 7 i 16 d'abril de 1903. L'acord final del Ple municipal va consistir en:

- Adquirir un mínim de 20.000 m³ diaris amb preferència per a les aigües captades sense recórrer a sistemes mecànics d'elevació, prèvia demostració del ple dret a les aigües ofertes i de la seva

⁷⁰ La informació sobre la resolució definitiva del concurs de 1896 i de la seva ampliació el 1899 procedeix íntegrament d'AJUNTAMIENTO DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 40-51.

potabilitat i quantitat, demostrable al llarg de cinc anys i que no perjudiquessin les explotacions municipals de Montcada preexistents.

- Acceptar com a més convenient l'oferta de Manuel Duran i Gost subjecta a determinades condicions com la demostració dels requisits administratius de la concessió, les obres a compte de Duran, l'execució del projecte en el termini de 5 anys, la garantia en cinc anys més de la potabilitat i la quantitat de les aigües conduïdes, el preu final de 40.000.000 de ptes, els informes previs de la Reial Acadèmia de Medicina i la de Ciències Naturals i la retenció d'un 25 % del preu final com a garantia del contracte.
- L'acord passava a la Comissió d'Hisenda i restaria sense validesa si el municipi no podia realitzar el pagament.

El primer comentari que cal fer a aquest acord és que mostra una voluntat més ferma d'afrontar el problema de l'abastament municipal d'aigua que en el període restauracionista anterior, al menys en la voluntat de portar a terme un contracte d'adquisició d'aigües en un termes força concrets i d'unes dimensions econòmiques notables. Aquesta voluntat de resoldre amb urgència la manca d'aigua que patia la ciutat i de deixar enrere les errades comeses pels ajuntaments dinàstics s'explicita amb un to triomfalista al primer volum de l'AECB:

"Situación tan angustiosa indujo al Ayuntamiento, en 1896, á abrir un concurso para la admisión de propuestas de cesión de aguas potables para el abastecimiento de la ciudad, cuyo concurso no dió el buen resultado que deseaba y esperaba el Ayuntamiento. Como es natural, con el transcurso del tiempo y el incesante incremento de la población, la situación va siendo insostenible, por lo que se abrió en 1899 otro concurso de admisión de ofertas para la cesión de aguas potables al Ayuntamiento. Así parece haberlo entendido el Ayuntamiento que tomó posesión el día 1º de enero de 1902, ya que no deja de mano y se ocupa con inteligencia y verdadero ahínco en tan vital asunto, por cuya razón no dudamos que en el próximo ANUARIO podremos exponer ante el vecindario de Barcelona la inauguración de los trabajos encaminados á la definitiva resolución del problema"

Per apreciar l'esforç que al menys sobre el paper feia el consistori, cal tenir en compte que la quantitat fixada com a preu era superior al pressupost municipal anual. Així, segons dades de l'AECB els pressupostos definitius aprovats per l'Ajuntament en els anys anteriors a 1903 foren ⁷¹:

TAULA 43 PRESSUPOSTOS DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (1897-1903)	
ANY	PRESSUPOST (en ptes.)
1897 –1898 (18 mesos)	42.881.916,72
1898-1899 (18 mesos)	46.817.915, 83
1899-1900 (7 mesos)	14.476.167, 56
1900-1901 (18 mesos)	50.725.508,80
1901-1902 (18 mesos)	39.213.925,39
MITJANA ANUAL (1897-1903)	32.352572,38

⁷¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" (AECB), 1902 i 1903, Volumes I i II.

En aquestes condicions, i tot i que els 40.000.000 de ptes. haurien de sortir de la venda d'aigua a particulars i de l'estalvi de les factures pagades a la SGAB per l'abastament als serveis públics municipals, la càrrega financera que assumia l'Ajuntament era apreciable ja que l'operació de compra de les aigües ofertes per Duran no més seria amortitzada a molt llarg termini i feia imprescindible un canvi significatiu en la dinàmica tradicional del mercat privat en l'àmbit de la demanda domèstica i particular. Les classes mitjanes i benestants barcelonines havien de començar augmentar el seu consum d'aigua i calia, també, estendre el mateix hàbit a les classes populars, aspecte aquest força problemàtic per l'estructura social de l'habitatge barceloní, dominat pel lloguer en mans de propietaris amb una tendència permanent a reduir les despeses i les inversions en els seus immobles ocupats per inquilins amb un poder adquisitiu reduït.

Davant d'aquest panorama, continuava vigent la línia d'argumentació de García Faria pronunciada ja feia més d'una dècada en el sentit que calia una política municipal enèrgica que obligués als propietaris a dotar els seus immobles amb un mínim d'aigua i a connectar-los amb la xarxa de clavegueram. Aquest era l'esperit de les Ordenances municipals de 1891. Mentre l'Ajuntament no disposés d'aigua suficient i mentre el servei d'abastament estigués monopolitzat per la iniciativa privada, estrangera o no, l'Ajuntament no estaria en condicions d'imposar cap mesura coercitiva eficaç sobre la classe propietària barcelonina amb l'objectiu de millorar l'estat higiènic i sanitari de la ciutat. Segons el parer de la majoria del consistori, l'acord de març i abril de 1903 havia de ser acompanyat d'una política municipal intervencionista en el mercat privat de l'aigua en una doble direcció. Sobre els interessos dels propietaris d'immobles i sobre el règim de monopoli del servei d'abastament que ja feia prop de deu anys exercia la Societat General d'Aigües de Barcelona.

En realitat, però, no calgué a l'Ajuntament posar en pràctica cap mesura en la línia que s'acaba d'exposar per què el projecte d'adquisició de les aigües del canal de Sant Pere de Casseres va esdevenir un fracàs més en la ja llarga trena de frustracions teixida pel municipi en l'àmbit hidrològic. Teodor de Mas, qui ja havia participat en el projecte presentat el 1888 per Gabriel Faura per a conduir aigües a Barcelona des del Noguera Pallaresa i desestimat pel consistori barceloní el 1891, presentà el 1900 una iniciativa de construcció d'un ferrocarril que obstaculitzà greument l'oferta de Duran i Gost⁷². El projecte preveia les obres per a realitzar una via estreta de 42 km a través de les Guilleries, d'enllaç entre la línia de Barcelona a Sant Joan de les Abadesses i la de Girona a Olot. Com els embassaments previstos per Durant es localitzaven al congost de les Guilleries, ambdós projectes eren incompatibles. A més, el tren havia de ser elèctric i l'energia seria proporcionada per petits saltants amb aigua del Ter. Duran i Gost presenta les corresponents al·legacions en defensa del seu projecte ja redactat feia 18 anys. De poc serviren les seves gestions, ja que onze ajuntaments de la zona, entre altres Vic, Roda de Ter, Sant Hilari Sacalm, Osor o Susqueda, decidiren donar suport al ferrocarril ja que pensaven permetria treure la comarca de l'aïllament a que estava sotmesa. En canvi, el projecte Duran no els aportaria gaires

⁷² PAVÓN GAMERO, David: "Els antecedents de l'obra hidràulica al riu Ter fins a la construcció dels grans embassaments de Sau i Susqueda", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere García Faria, 2002, pàg. 109-111.

beneficis. Finalment, el mes d'octubre de 1901 el Govern aprovà el projecte de Teodor de Mas i li concedia un termini de deu anys per a construir la via⁷³.

Ignorem si efectivament la competència de Mas va influir de manera decisiva en el fracàs del projecte d'adquisició de les aigües ofertes per Duran i Gost a l'Ajuntament de Barcelona. En el moment que el consistori barceloní acordà el 1903 comprar aquest cabal la pugna entre Duran i Mas devia trobar-se en ple litigi judicial o administratiu i, per tant, l'Ajuntament de Barcelona probablement esperava la resolució favorable a Duran. El cop definitiu que va fer impossible la resolució de l'oferta Duran fou, però, la mort d'aquest el mateix 1903. Els administradors dels seus bens sol·licitaren la continuïtat de l'acord subscrit amb el municipi, però les excessives garanties exigides per una nova oferta efectuada pels hereus de Duran, en combinació amb l'entitat britànica Huges et Lancaster, van fer aconsellar al consistori l'anul·lació de l'esmentat acord⁷⁴.

Per tant, malgrat el voluntarisme que manifestà l'Ajuntament de Barcelona, arran de l'empenta dels grups regionalistes i republicanes presents al consistori⁷⁵ que pretenien des de diverses posicions ideològiques fer del govern municipal de Barcelona el símbol de la nova política inaugurada amb els triomfs electorals de les eleccions generals i municipals de 1901, el resultat fou el mateix que el que havien obtingut els ajuntaments dinàstics anteriors. En la mesura que l'abastament d'aigua ocupava un lloc destacat en el programa de reformes de modernització europeïsta que es pretenia impulsar a la ciutat, el fracàs dels concursos de 1896 i de 1899 suposava un primer fre considerable. Les noves forces polítiques no haurien tingut temps a les alçades de 1903 d'elaborar els seus propis projectes de política hidrològica i haurien topat amb les mateixes dificultats els consistoris de finals del segle XIX en voler impulsar els mateixos projectes.

Aquesta és la justificació argumentada per l'arquitecte i destacat dirigent de la Lliga Regionalista Josep Puig i Cadafalch⁷⁶. En diversos articles i conferències publicats a *La Veu de Catalunya* valorava l'actuació lligaire en l'Ajuntament de Barcelona a la primera dècada del XX. A propòsit del paper jugat per la Lliga en el consistori 1901-1903, Puig i Cadafalch explicava que la situació de "*majoria accidental*" aparentment "*ens ha fet semblar amos del municipi*" sense tenir la força necessària per portar a terme l'execució d'importants projectes com la catalanització dels funcionaris municipals, la descentralització dels serveis, la reforma de la beneficència o la unificació del deute municipal i l'ordenació en la gestió dels consums⁷⁷. En canvi, afirmava que el grup lligaire havia enllestit projectes com el clavegueram per al casc antic i per als districtes de Les Corts, Sant Gervasi o Sant Andreu. A més, "*lograren desestancar els projectes de les obres de Moncada, portar un gran cabal d'aigua a Barcelona*". Tot seguit, assenyalava com el principal obstacle amb el qual es trobava el municipi per enllestir aquesta mena de projectes era el de la manca de recursos financers:

⁷³ Aquest ferrocarril no es va arribar a construir mai. Segons PAVON GAMERO (2002) formaria part de l'estratègia de competència del grup que recolzava el projecte d'abastament liderat per Gabriel Faura per tal d'anular la posició d'avantatge que Duran tenia per a ser seleccionat per l'Ajuntament de Barcelona.

⁷⁴ Aquesta és la raó principal donada a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 51.

⁷⁵ A l'apartat 2.1. "Evolució de la gestió dels serveis públics" del capítol primer d'aquesta recerca es sintetitzen els aspectes més interessants del que significava la ciutat per a la fomació de la Lliga, per als radicals o per als nacionalistes republicans.

⁷⁶ Josep Puig i Cadafalch fou regidor de la Lliga Regionalista pel districte VI, electe en les municipals de 10 de novembre de 1901 i, per tant, la seva regidoria es va estendre fins a finals de 1905.

⁷⁷ PUIG I CADAFALCH, Josep: "Els nostres plans a l'Ajuntament", *La Veu de Catalunya*, 11 maig 1903

"però tot això no és possible tingui efectivitat sense diners y els diners els ciutadans no volen pagar-los". Malgrat això, "el nostre pas per aquella casa no haurà estat inútil (...) hem posat en situació d'emprendre-les, les obres de proveïment d'aigües, de clavegueres y de la reforma interior de la ciutat".

En la presentació de la memòria de la Comissió municipal d'obres públiques i pressupost realitzada a *La Veu de Catalunya* a començaments de 1905, en la qual participaven Puig i Cadafalch i Jaume Carner, Puig afirmava que la crisi viscuda a inicis del segle XX havia provocat quasi *"l'anorreament de la organització municipal"* com a conseqüència entre altres factors de la depressió industrial, de la conflictivitat obrera, de la guerra colonial i de la immigració de la població i l'exèrcit colonial ⁷⁸. Els projectes municipals que s'havien volgut posar en marxa havien estat seleccionats en funció de la seva urgència urbanística i dels beneficis per a l'activitat municipal i industrial general. Així, s'havia donat prioritat a la construcció del clavegueram, als nous mercats, a l'acabament de l'aqüeducte Alt de Montcada i als afermats dels carrers. La xarxa de clavegueres permetria el tancament dels pous cecs i cobrar un impost especial; els nous mercats farien possible també un augment fiscal; l'aqüeducte suposaria l'arribada d'importants cabals d'aigua i la venda a particulars i la millora dels afermats facilitaria l'estalvi de manteniment dels mateixos. Per portar a terme tots aquests projectes calia recórrer a un pressupost extraordinari que permetés pagar en metàl·lic als contractistes i que deixés de banda el sistema de pagament amb títols de deute municipal al seu valor nominal abans de ser cotitzats en Borsa, ja que el deute de l'Ajuntament patia immediatament una forta depreciació. La Comissió creia preferible subscriure un emprèstit que permetés la conversió del deute i un contracte de tresoreria general.

Un factor important del fracàs del projecte d'adquisició de les aigües del canal de Sant Pere de Casserres foren les dificultats pressupostàries de l'Ajuntament en no poder finalitzar l'aqüeducte Alt de Montcada. Puig i Cadafalch no feia cap referència als obstacles legals amb que es trobava aquesta infraestructura a les alçades de 1904-1905 quan els recursos presentats deu anys abans restaven pendents de resolució.

La visió que oferia el dirigent lligaire de la seva actuació personal i del seu grup en els primers quatre anys de la nova etapa municipal barcelonina estava marcada pels voluntarisme en l'intent d'execució dels projectes referits i de superació de les dificultats financeres que els feien impossibles. Deu anys més tard, però, l'esperit que traspuaven les seves valoracions respecte d'aquesta etapa primerenca era més aviat l'haver estat víctimes de les circumstàncies com a justificació de la impotència municipal en matèria hidrològica.

En una llarga explicació exculpatòria a propòsit de les acusacions rebudes per l'Ajuntament com a responsable de la crisi sanitària patida per la ciutat en l'epidèmia de tifus de 1914, Puig i Cadafalch sentenciava que *"patim avui la incúria i els errors d'ahir i patim el descuit i la ignorància nostra"* ⁷⁹. Passava tot seguit a criticar la forma com s'havia construït l'Eixample. No s'havien previst les xarxes tècniques, *"sense artèries i sense tripes. férem sobre tot l'exterior (...) i no cuidarem l'obra de desguàs, ni vam preveure la de dotar-la d'aigua ben conduïda"*. La primera etapa de construcció de la xarxa de clavegueram havia estat un fracàs per intrigues "estranyes i quasi femenines". Quan entrà la Lliga a l'Ajuntament es trobà amb un clavegueram il·legal a

⁷⁸ PUIG I CADAVALCH, Josep: "Projectes d'obres municipals", *"La Veu de Catalunya"*, 27 febrer 1905

⁷⁹ PUIG I CADAVALCH, Josep: "La causa i el remei de l'epidèmia", *"La Veu de Catalunya"*, 16 novembre 1914

l'Eixample sotmès a una gestió burocratitzant de l'Ajuntament i de la Comissió d'Eixample. A partir de 1901 es començà l'obra i es va estendre per Barcelona i ara, *"Estem en aqueixa obra a l'acabament, tal i com Paris a l'any 1850 o a Nàpols a l'any 1890. Falta acabar-la i perfeccionar-la en sa neteja en sa ventilació i en sos desaigües"*.

La política hidrològica municipal anterior a 1901 era objecte també de severes crítiques. L'aqüeducte Alt de Montcada havia requerit enormes esforços per a construir *"un dels túnels més llargs del món"*. Les voltes havien patit enfonsaments i havia calgut practicar apuntalaments. Fou un obra massa complicada, feta com en temps antics *"com si no haguessin inventat les tuberíes de ferro"*. Per a descriure la complexitat i les dificultats que comportà la fracassada iniciativa municipal d'adquisició de les aigües ofertes per Duran i Gost, Puig i Cadafalch utilitzava aquestes expressions: el *"llac artificial en les valls altes del Montseny fora tota una "Eliada" si Homer ressuscités (...) En Marial que portà el pes de l'estudi hagué de pronunciar dotzenes d'airades catilinàries"*. Referint-se a les bases aprovades el 3 de març i del 7 i 16 d'abril de 1903, Puig deia que es van exigir enormes garanties financeres i que es va acceptar una esmena segons la qual no s'havien de contraure emprèstits amb motiu d'aquest projecte: *"és a dir l'impedirem fer l'obra"*. L'empresa fracassà, la concessió donada per l'estat caducà i varen passar anys.

En un article publicat al dia següent ampliava aquestes valoracions referides a l'aqüeducte Alt i a l'oferta de Duran i Gost⁸⁰. En arribar a l'Ajuntament, la Lliga s'havia trobat amb un seguit de projectes i iniciatives municipals sense resoldre en matèria d'aigües. El municipi prenia aigua dels seus pous de Montcada, però aquesta propietat fou posada en dubte pel Govern segons una R.O. de 1893. Es preguntava Puig i Cadafalch qui instigava el Govern. D'altra banda, l'aqüeducte Alt havia hagut d'aturar la seva construcció en travessar una carretera o un ferrocarril. Aquest aqüeducte havia estat una equivocació, la Lliga se l'havia trobat iniciat i calia acabar-lo, de la mateixa manera, que s'havia trobat ja engegada la ampliació del concurs d'aigües de 1899.

En un altra ordre de coses, sorprèn el component d'anticipació que contenia l'oferta de Duran i Gost per un doble motiu. Primer, per què en ell es tractava de construir quatre embassaments al congost de les Guillaries, precisament l'indret a on actualment es localitzen els pantans de Sau, Susqueda i el Pasteral, aquest construït ja el 1905 com a primera obra d'aquest tipus feta al riu Ter. I aquest pantans són peça clau en l'actual sistema d'abastament d'aigua de bona part de l'àrea Metropolitana de Barcelona, iniciat com a projecte el 1954. Segon, per que el projecte Duran implicava un ús de l'aigua força integral en tant que es pretenia regular el cabal del riu, obtenir energia hidroelèctrica, regar una extensa zona agrícola al Vallès i proveir el servei urbà de diverses poblacions a més del de Barcelona.

Aquesta mena de gestió global suposava un concepte més avançat i propi dels nous temps que els projectes que volien fer arribar aigua a la ciutat per sobre dels interessats en altres usos a les zones de captació, deixant aquests indrets sense els recursos necessaris per al seu futur desenvolupament. Aquesta preocupació pel foment de la riquesa econòmica de Catalunya entesa des de diversos àmbits ja formava part dels arguments que aportava Duran en el projecte original de 1882⁸¹. En funció d'aquest

⁸⁰ PUIG I CADAFALCH, Josep: *"El sanejament de la ciutat"*, "La Veu de Catalunya", 17 novembre 1914

⁸¹ Segons l'autor, el seu projecte tenia importància per que *"la falta de pantanos ó lagos artificiales se deja sentir en Cataluña tanto más cuanto sus flacos rios vienen sujetos á la tributación industrial, haciendo objeto de derecho adquirido las aguas ordinarias que por ellos discurren. e imposibilitando las derivaciones de las aguas con detino á los riegos y abastecimientos (...) La tiene por la absoluta necesidad que el pais siente de mejorar las condiciones sociales de su existencia y lanzarse por las vías del progreso real y efectivo, al cual han de contribuir en primer término las mejoras y adelantos de unas de las primeras fuentes de la prosperidad de*

anàlisi potser tingui sentit pensar que el projecte Duran era vist amb simpatia per al menys una part del nou consistori sorgit de les eleccions municipals de 1901, a banda de les dades tècniques de cabal, pressió o condicions econòmiques que contenia. A més, altres indicis complementaris permeten continuar en la mateixa línia interpretativa. Puig i Cadafalch deixa entreveure la seva decepció per no haver-se pogut realitzar el projecte d'adquisició de les aigües ofertes per Duran. D'altra banda, es possible que Duran i Gost mantingués certs contactes amb els nuclis culturals i socials que posteriorment recolzaren el moviment lligaire⁸².

Malgrat les possibles avantatges del projecte Duran i Gost, el 1903 finalitzava definitivament aquest primer intent seriós d'intervenció municipal en el servei d'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona, iniciat el 1891, però ja madurat des de 1885, encara en plena epidèmia colèrica. La mateixa documentació municipal reconeixia el fracàs al temps que es feia ressò de la insistència en trobar solució al "problema de les aigües"⁸³:

El fracàs del concurs de 1896 i de la seva ampliació el 1899 "hizo patente la dificultad de llegar á la solución del problema, pero no desanimó á los Ayuntamientos que se han sucedido en el gobierno de la Ciudad; pues son constantes las tentativas que se han realizado, bien en busca de una solución total, bien en persecución de soluciones parciales"

D'aquestes solucions, buscades des de 1903 a 1911, dóna compta el següent apartat. Les iniciatives desplegades en aquests anys corresponien ja a uns consistoris que havien arraonat el dinastisme i en els quals republicans i regionalistes lluitaren per establir les seves respectives àrees d'influència. A partir d'aleshores ja no podrien fer servir la justificació de l'herència rebuda com a excusa per a les seves ensopegades en política hidrològica si és que es produïen.

1.3

L'IMPULS DELS AJUNTAMENTS REGIONALISTES I REPUBLICANS DE 1903 A 1911

Les primeres passes del nou consistori sorgit de les eleccions municipals de novembre 1903 no sembla que resultessin gaire profitoses en matèria de política hidrològica⁸⁴. Per a desesperació de l'oposició lligaire, l'espectacular triomf de la candidatura d'Unió Republicana va permetre als seus regidors acaparar les tinences d'alcaldia, la direcció dels negocis i la presidència de les comissions municipals. El 1904 hauria estat presidit per una conflictivitat creixent en el si de l'Ajuntament

todo país, la agricultura y la industria. La tiene para la inversión de capitales, circulación de la riqueza, apertura de mercados, economía y facilidad de la producción, moralidad y salud del obrero, y tantos otros conceptos que sería prolijo enumerar (...)"
DURAN I GOST, Manuel: *Memoria-Resumen de los estudios del canal de San Pedro de Caserras que dirige á los costeadores de los mismos*, Barcelona, Imprenta la Renaixensa, 1882, pàg. 29

⁸² Duran edita les seves publicacions en mitjans propers a l'univers catalanista de finals del segle XIX. Així, el projecte de 1882 es editat per la impremta la Renaixença i el de 1897 i els dos de 1899 per l'la tipografia L'Avenc. Tot i que en el curs d'aquesta recerca no s'ha pogut avançar més, no deixa de ser significativa la coincidència.

⁸³ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 52.

⁸⁴ Estava format pels regidors elegits a les eleccions del 10 de novembre de 1901 més els triats pels electors el 8 de novembre de 1903, que prengueren possessió dels seus nous càrrecs a començaments de 1904. En total, la composició política resultant fou aquesta: 27 regidors republicans, 16 regionalistes o de grups afins, 5 monàrquics liberals i 2 independents.

per la manca de consens en les actuacions municipals i per la pròpia incoherència dins de les dues principals formacions polítiques presents⁸⁵. Tot i el context enrarit per successives crisis sonades⁸⁶, cap a finals de 1904 i al llarg de tot l'any següent, l'esperit que planejà fou obert a l'estímul d'iniciatives encaminades a la modernització de la ciutat i amb l'objectiu de resoldre els grans problemes urbanístics, sanitaris i culturals que des de feia molt de temps arrossegava Barcelona.

La distensió viscuda el 1905, qualificada per Pérez Bastardas com de *solidaritat municipal*, es caracteritzà per la cooperació del sector republicà més compromès amb la modernització de la ciutat des de posicionaments catalanistes d'esquerra amb el nucli regionalista menys vinculat als grups reaccionaris de Defensa Social. És en aquest context que fou possible la primera gran fita de política urbanística de la nova etapa municipal. Es tractà del contracte de tresoreria i de reconversió del deute públic subscrit per l'Ajuntament amb el Banc Hispano Colonial al qual ja s'ha fet referència al capítol primer i que apareix també comentat en els articles de Puig i Cadafalch ressenyats en l'apartat anterior. I és dins d'aquest marc de superació momentània de greus tensions entre els grups polítics municipals que cal situar el propers episodis de la política hidrològica de l'Ajuntament de Barcelona després del fracàs collit el 1903.

Superació dels plets dels pous i de l'aqüeducte de Montcada

Al llarg de 1905 es van produir tot un seguit d'indicis que aïlladament no foren gaire significatius, però que contemplats en conjunt anunciaven la possibilitat real d'intentar superar la situació de bloqueig que les iniciatives municipals d'abastament d'aigua venien patint des de mitjans de la darrera dècada del segle XIX. Amb data 28 de febrer passà a la Comissió de Foment una proposició de diversos regidors per tal que l'Ajuntament comprés les aigües que pertanyien a la comunitat de propietaris de les aigües de la sèquia Comtal⁸⁷. Segurament aquesta iniciativa es prenia amb vistes a desenvolupar una de les opcions que la subcomissió de Foment proposà el 1902. En realitat, era una alternativa que ja s'havia considerat en repetides ocasions anteriors. Ara devia estar relacionada amb la revifada que experimentaven aleshores les obres de l'aqüeducte Alt de Montcada, ja que la conclusió d'aquesta canalització plantejava

⁸⁵ És l'opinió de BALCELLS, Albert: "Vida i institucions polítiques"; dins SOBREQÜÉS, J. (Dtor.), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, de CULLA I CLARÀ, Joan B.: *El Republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986, de PÉREZ BASTARDAS, Alfred: *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Ed. 62, 1980 i de TORAN, Rosa: "Les eleccions municipals (1901-1922)", dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989 Es pot consultar també PÉREZ BASTARDAS, Alfred: "El primer Ajuntament democràtic i la fi del caciquisme municipal. L'Ajuntament de Barcelona 1901-1909", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de "L'Avenç", 58 (març 1983)

⁸⁶ Es poden recordar alguns casos com el de la negativa republicana a la intervenció institucional de l'Ajuntament en la processó del Corpus aprovada el 21 de maig de 1905 que provocà el boicot dels regionalistes a les comissions municipals i les protestes dels mitjans conservadors i eclesiàstics. De la mateixa manera, la visita d'Alfons XIII a Barcelona, iniciada el 6 d'abril, fou boicotejada pels republicans i dona peu a la primera escissió greu a les fileres lligaries amb les crítiques del sector liderat per Jaume Carner, Sunyol i Lluhí per la rebuda dispensada per Cambó al monarca i que provocaria la fundació del Centre Nacionalista Republicà per part dels dissidents. Tanmateix, els regionalistes i el mateixos republicans denunciaren abusos comesos per regidors republicans als qui acusaven de mantenir pràctiques caciquistes; així, i a tall d'exemple, el republicà Rivas denuncià Zurdo Olivares per haver cobrat 5.000 ptes. amb motiu d'una concessió de cobrament de consums.

⁸⁷ *Llibre d'actes del Ple* 1905. Volum 1, pàg. 313b. Secció Aigües

de manera més urgent encara la necessitat de disposar de suficient volum d'aigua per a conduir-la fins al dipòsit de Vallcarca i per a distribuir-la a l'Eixample.

El mateix 28 de febrer el Ple del consistori rebé la primera comunicació que permetia certes esperances respecte del futur de l'aqüeducte Alt. S'acorda un "*enterado con satisfacción*" respecte de la resolució del Govern Civil declarant inclosa la construcció de l'aqüeducte dins l'article 72 de la Llei Municipal, segons el qual era una obra que entrava en les facultats exclusives del municipi⁸⁸. Una R.O. de 6 de març sancionava la notificació rebuda pel consistori. Era la resposta a la sol·licitud que l'Ajuntament havia cursat el 12 de desembre de 1904 al Ministeri d'Agricultura, Indústria, Comerç i Obres Públiques demanant que l'aqüeducte fos considerat com una obra de policia municipal, donat que el recorregut de la canalització només travessava el terme municipal de Barcelona, un cop produïda l'agregació d'Horta el primer de gener de 1904. A més, els propietaris de terrenys afectats havien cedit els drets de servitud de pas sense expropiació forçosa. Restaven únicament per resoldre els permisos de pas a través de la carretera de Barcelona a Ribas i del ferrocarril del Nord a Sant Joan de les Abadesses. Era el primer avenç per a desentrellar el nus jurídic amb que l'aqüeducte Alt havia estat lligat des de feia deu anys.

El 21 de març el Ple municipal rebé una resolució del Govern Civil declarant d'utilitat pública l'aqüeducte⁸⁹. A la segona meitat de l'any s'anà més de pressa. El 24 d'agost són aprovats els pressupostos presentats per la Divisió de Ferrocarrils i per la Jefatura de Obras Públicas per a construir els passos inferiors per sota de la via a Sant Joan de les Abadesses i de la carretera de Ribas respectivament.⁹⁰ Els drets de pas de l'aqüeducte alt per sota d'aquestes vies de comunicació foren ratificats per les R.O. de 28 i 29 d'abril de 1906. Finalment, el 14 de setembre fou aprovat un dictamen per a signar "*el convenio con la Compañía General de aguas para la construcción del paso inferior del acueducto alto de Montcada á través de los de dicha Sociedad*"⁹¹. Aquest acord és força revelador si es té present que significaria un símptoma d'apropament entre l'Ajuntament i la SGAB en la qüestió de l'aqüeducte Alt quan ja s'ha vist al primer apartat d'aquest capítol com la Societat General havia intentat posar diversos obstacles a la realització de les obres de construcció de la canalització municipal. En consonància amb les perspectives de l'impuls legal rebut, l'Ajuntament havia engegat els contractes de les darreres seccions que restaven pendents de l'aqüeducte i els acords de recepció provisional de les seccions 26 a 33 tingueren lloc a la segona quinzena de novembre⁹². La darrera i decisiva fase d'aquesta nova etapa de la política hidrològica municipal fou l'aprovació el 28 de desembre de 1905 de les bases per al desenvolupament d'un contracte d'adquisició de la SGAB per part de l'Ajuntament de Barcelona⁹³.

⁸⁸ *Libre d'actes del Ple* 1905. Volum 1, pàg. 316b. Secció Aigües

⁸⁹ *Libre d'actes del Ple* 1905. Volum 2, pàg. 4b. Secció Aigües

⁹⁰ *Libre d'actes del Ple* 1905. Volum 4, pàg. 144. Secció Aigües. Les referències a les R.O. procedeixen de AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 16-17

⁹¹ *Libre d'actes del Ple* 1905. Volum 4, pàg. 221b. Secció Aigües

⁹² *Libre d'actes del Ple* 1905. Volum 4, 16 de novembre, pàg. 208 i 208 b i 30 de novembre, pàg. 357. Secció Aigües. L'atorgament del contracte d'obres de la darrera secció, la 33, havia estat aprovat el 22 de febrer de 1904 pot-ser amb vistes al proper final del conflicte jurídic que pesava sobre l'aqüeducte i com a conseqüència de les opcions proposades per la subcomissió de Foment el 1902 cas de no prosperar l'adquisició de cap cabal important com així finalment havia succeït.

⁹³ *Libre d'actes del Ple* 1905. Volum 6, pàg. 145. Secció Aigües.

Aquest pas donat pel municipi capgirava de manera notable la línia seguida des de 1891 fins aleshores. Amb el projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada es tractava d'aprofitar al màxim els cabals de titularitat municipal i d'atendre els serveis públics dels quals era responsable l'Ajuntament amb una part complementària destinada a la venda a particulars. Amb els concursos de 1899 i de 1899 es pretenia obtenir un important cabal alternatiu i entrar en competència amb la SGAB, Ara l'objectiu era la municipalització general del servei d'abastament d'aigua. De tenir èxit el projecte aprovat al desembre de 1905, l'Ajuntament de Barcelona passaria d'ocupar un paper subsidiari a controlar per complert aquest servei com ja succeïa en importants ciutats europees. Per aquest motiu i per les quantitats econòmiques que suposava l'operació era la mesura més ambiciosa presa pel consistori en matèria hidrològica des de la formació del mercat privat de l'aigua a les dècades dels seixanta i setanta del segle XIX. Per a comprendre amb major detall l'abast de la iniciativa, es començarà per desglossar el contingut de les bases aprovades el 28 de desembre de 1905⁹⁴:

- La SGAB s'encarregaria de construir les obres que restaven de l'aqüeducte Alt de Montcada i les necessàries per a l'elevació i explotació òptima dels pous i les mines de Montcada.
- L'evolució de les obres seria supervisat per una Comissió Mixta i les condicions i preus aprovats per l'Ajuntament.
- La SGAB cediria les seus cabals i les seves instal·lacions al preu que s'acordés a la Comissió Mixta i prèvia conformitat de la societat i del municipi.
- LA SGAB es comprometia a augmentar el cabal d'aigua explotat aleshores fins els 160.000 m³ en 5 anys, temps previst per a finalitzar el clavegueram de la ciutat i dels pobles agregats.
- Las instal·lacions necessàries per a augmentar el cabal explotat fins el volum esmentat haurien de córrer a càrrec de la SGAB.
- L'Ajuntament de Barcelona fixaria en cada pressupost anual les partides d'amortització de la compra efectuada.
- Fins el pagament final, la SGAB podia continuar explotant el seu servei d'abastament. L'empresa hauria d'abonar un interès del 4,5% per les quantitats a compte rebudes de l'Ajuntament.
- L'Ajuntament de Barcelona no hauria de pagar cap interès per la quantitat que tenia en deute, però sí per les despeses en concepte d'obres al 4,5 %.
- L'Ajuntament hauria d'abonar 30 ptes. per m³ destinat a serveis públics si es tractava d'aigua que pertanyia a la Societat General abans del contracte.
- Els contractes de venda o servei d'aigua signats per ambdues parts amb particulars serien mútuament respectats.
- El càlcul del cabal ofert per la SGAB s'efectuaria al llarg de 10 anys.
- Tres anys abans del termini fixat per al pagament total, la Prefectura d'Obres municipals revisaria les obres realitzades i, en cas necessari, la SGAB les hauria de completar o reparar.
- L'Ajuntament de Barcelona podria aprovar pressupostos extraordinaris d'amortització.

⁹⁴ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 95-98.

- El termini d'amortització seria l'aprovat per l'Ajuntament de Barcelona a proposta de la Comissió Mixta i de conformitat amb la SGAB.
- La Comissió Mixta estaria encarregada de vetllar pel correcte desenvolupament de les bases.
- Aquesta Comissió estaria presidida per l'alcalde de Barcelona i integrada per tres delegats de la Societat General i tres del consistori.
- El termini per al desenvolupament de les bases era de 6 mesos a comptar des de la seva aprovació.

Es força interessant fer el seguiment de la gènesis d'aquest acord entre els dos principals agents del servei d'abastament d'aigua a Barcelona, no gaire propers ni amigables fins poc temps abans. La versió sobre les negociacions prèvies que es pot llegir a la documentació interna de la Societat General ens ofereix algunes pistes al respecte. A finals de 1904, quan el consistori per iniciativa del grup republicà⁹⁵, mostrava un gran interès per finalitzar les obres de construcció de l'aqüeducte Alt, la Comissió de Foment hauria demanat a la SGAB al mes de desembre que tornés a reproduir l'oferta de venda que va fer el 4 d'abril de 1899. Aleshores havia fixat com a termini de resposta el primer de gener de 1900 i l'Ajuntament no havia estat receptiu per què es trobava en plena resolució del concurs de 1899.

La Societat General concretaria el marc de negociació en els següents termes. Si es produïa la venda, es desferia de tots els interessos a Barcelona. A més, els socis belgues i francesos van precisar que el pagament s'havia d'establir amb tota claredat i els impostos i càrregues haurien de córrer a càrrec de l'Ajuntament de Barcelona. Amb data 19 de gener de 1905 l'empresa franc-belga respon a la petició de la Comissió municipal acceptant l'inici de les negociacions de venda i proposa unes bases de partida consistents, primera, en oferir no menys de 100.000 m³ ampliables a 160.000 o 200.000 en cas necessari i, segona, en demanar un preu base de 100 ptes el m³ que es podria incrementar en raó de les despeses d'elevació.

El mes de febrer de 1905 té lloc una primera fase de trobades entre la Societat General, representada per seu director i home de confiança a Barcelona, Courtin, i la Comissió municipal de Governació, integrada per l'alcalde Gabriel Lluch i Anfruns, el regidors republicans Coromines, Marial, Serraclara i Mir, els regionalistes Sunyol i Carner i el liberal fusionista Fabra. Les negociacions es van estendre fins al mes de desembre i els principals punts conflictius foren, a banda de la fixació del valor de la societat i de les tarifes que aquesta cobraria pels seus serveis a l'Ajuntament, qui s'havia d'encarregar de la conclusió de les obres de l'aqüeducte Alt de Montcada, quina destinació haurien de tenir els 30.000 m³ d'aigua de Montcada a la qual tenia dret l'Ajuntament i, finalment, quina solució tindria el litigi al voltant de la legalització dels pous de Montcada, en el qual la Societat General era part opositora destacada als interessos del municipi.

Juli Marial acusà l'empresa franc-belga de no haver presentat un projecte global d'unificació del seu propi servei més el municipal. El regidor republicà calculà el preu total que suposaria l'acabament de les obres de l'aqüeducte Alt i la conducció dels 30.000 m³ de Montcada en 13.944.047,97 ptes. Descomptant, entre altres partides, l'estalvi de les factures satisfetes a les empreses privades pels seus serveis, suposava una càrrega final anual de 1.253.977 ptes. Aquesta quantitat podia ser compensada, segons els supòsits de Marial, per la venda de 8.884 m³ a particulars i per la imposició d'un cànon de 60

⁹⁵ Els papers de la SGAB precisen el noms de Serraclara, Buxó, Marial i Mir i Miró. Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Appendice*.

ptes. per m³ dels 4.616 venuts a perpetuïtat un cop l'aigua fos servida amb la pressió suficient. D'aquesta manera, podien destinar-se 8.078 m³ als serveis públics que era el volum consumit aleshores per aquest concepte. A més, sobraven 8.352 m³ que podrien produir un benefici anual de 914.544 ptes.

Era evident, però, que per fer realitat aquesta hipòtesi a més de les obres de canalització i elevació necessàries, s'havien de superar els problemes legals dels pous de Montcada, donat que els de l'aqüeducte semblaven en vies de solució. Arribar a un acord amb la Societat General semblava una condició imprescindible. En aquesta línia de pensament, i donat el futur benefici que es calculava per al servei municipal, Marial oferí a la SGAB que l'empresa s'encarregués d'aquest servei durant 20 anys com a pagament del preu de les obres de l'aqüeducte Alt. La Societat General refusà l'oferiment per diversos motius. Possibles protestes dels futurs usuaris particulars del servei, uns volums d'aigua només hipotètics, les despeses d'elevació no havien estat contemplades en les previsions de Marial i les instal·lacions, un cop retornades a l'Ajuntament, suposarien una seriosa competència per a l'empresa franc-belga.

Aquesta idea del temor de la SGAB a que un servei municipal d'abastament modern i eficient pogués suposar el final del seu monopoli i, per tant, impliqués un greu descens dels seus beneficis ja ha estat assenyalada en el moment de comentar l'oferta que l'empresa va fer a l'Ajuntament el 4 d'abril de 1899 davant la perspectiva d'un resultat positiu en l'ampliació del concurs d'aquell any. La suposada inseguretat de la SGAB davant les iniciatives municipals en matèria hidrològica s'evidencia d'una manera més clara ara en l'etapa de "solidaritat municipal" que viu el consistori. En aquest fragment de la documentació interna de la companyia quan justifica els motius pels quals busca una fórmula d'enteniment amb l'Ajuntament, després d'haver rebutjat l'oferta de Marial, palesa aquest esperit i es refereix clarament a l'entesa que el municipi mostra en matèria d'abastament d'aigua⁹⁶:

"Mais, si l'on s'abstient, si l'on renonce a toute intente, rien ne dit que la municipalité ne parviendrait pas à achever ses travaux, car l'entreprise est populaire, fortement appuyée par certains groupes de l'Ayuntamiento et Barceloe est une grande ville qui ne manque pas de ressources pécuniaires".

En correspondència amb l'anterior, el 9 d'agost de 1905 el Consell d'administració de l'empresa aprovà la venda de la companyia a l'Ajuntament i donà el seu vist i plau l'oferta que Courtin hauria de fer a l'Ajuntament de Barcelona. Consistia en garantir l'aprofitament dels 30.000 m³ propietat de la ciutat, col·laborar en la legalització dels pous municipal de Montcada i demanar al consistori el manteniment de les tarifes dels serveis de l'empresa. La Societat General s'encarregaria d'efectuar els treballs de conclusió de l'aqüeducte Alt de Montcada si el cost no era superior al calculat per Marial, en cas contrari ho hauria d'assumir l'Ajuntament. El producte de l'explotació del servei municipal serviria per a pagar els interessos del capital invertit per la companyia en les obres esmentades. Es procediria a la fusió del personal i del subministrament dels serveis privat i municipal. Juli Marial calculà el valor de la SGAB en 95.485.102,12 ptes.⁹⁷. Assentades aquestes premisses inicials de negociació, el projecte de les bases per al contracte d'adquisició de la SGAB, aprovat al Ple de consistori el 28 de desembre de 1905, fou

⁹⁶ Arxiu general d'AGBAR, *Résumé Général. Appendice*

⁹⁷ L'actiu de la Societat General era de 40.124.786,87 ptes., el d'Aigües del Llobregat de 14.895.115,25 ptes. i el total l'aigua disponible i de les concessions que posseïa l'empresa tenia un valor de 40.465.200 ptes.

redactat amb urgència ja que el mandat dels regidors elegits pel consistori com a interlocutors de la companyia finalitzava el 31 de desembre de 1905⁹⁸.

Al llarg de 1906 va arribar a constituir-se la Comissió mixta que es preveia en les esmentades bases. El projecte, però, no va anar més enllà. Són diverses les hipòtesis que es poden considerar com a explicació d'aquest fracàs de compra de la SGAB. En primer lloc, l'Ajuntament de Barcelona participà del conflictiu context polític que es visqué en els anys següents i no era precisament aquest el millor marc per a portar a terme un projecte de les dimensions que tenia la compra de la SGAB, amb un volum pressupostari que duplicava els pressupostos anuals municipals de l'època.

La conjuntura de col·laboració entre els grups polítics al si de l'Ajuntament finalitzà arran de la successió de fets que tingué lloc des de finals de 1905: assalt militar a les redaccions del *Cu-Cut* i de *La Veu de Catalunya*, Llei de Jurisdiccions i formació de Solidaritat Catalana. Des de la formació del nou consistori l'1 de gener de 1906 es reproduïren les tendències polítiques generals. Tot i la majoria republicana de 30 regidors enfront dels 19 regionalistes, es visqué el boicot lligaire a les candidatures republicanes per a les tinences d'alcaldia i especialment les de signe llerrouxista. Llerroux s'havia declarat partidari de la intervenció militar contra els tallers de les publicacions catalanistes i es començava a forjar el trencament entre el nucli republicà llerrouxista i el de filiació nacionalista i federalista. Així doncs, a l'Ajuntament es produïren els alineaments solidaris i antisolidaris del conjunt de la política catalana del moment. Al carrer, es succeïen les manifestacions i l'agitació de masses a favor i en contra de Solidaritat Catalana.

A inicis de 1907 la tensió augmentà i el trencament del republicanisme barceloní era un fet al consistori. Les eleccions generals del 10 de març de 1907, amb un rotund triomf de les formacions polítiques solidàries i la marginació del llerrouxisme de la direcció de la Unió republicana, foren altres factors de radicalització de les posicions mútues. Sobre la base d'aquesta polarització, a l'Ajuntament es produiria una segona fase de Solidaritat municipal que reproduïa l'aliança que representava Solidaritat Catalana i amb la sistemàtica obstrucció llerrouxista a les accions preses pel consistori⁹⁹. Segons Pérez Bastardas, aquesta segona entesa entre els regidors de la Lliga, acompanyats d'altres dretans com ara els carlins, dels federalistes i dels republicans nacionalistes del Centre Nacional Republicà, permetria el 1907 intentar la continuació del programa d'obres públiques ja iniciat els anys anteriors. A finals d'any, però, es registraren ja els primers símptomes de trencament entre els grups integrants de Solidaritat municipal, ja que la Lliga acollí favorablement el projecte de Llei d'Administració local impulsat pel govern Maura i, per contra, el dictamen aprovat a l'Ajuntament amb data 10 de novembre de 1907 sobre aquesta llei la rebutjava per unanimitat en defensa del sistema democràtic universal.

⁹⁸ Especialment el de Juli Marial, qui s'enfrontava a una dubtosa reelecció als comicis municipals del 12 de novembre de 1905. La complicada dinàmica interna de la Unió Republicana comportà que en aquestes eleccions es presentessin candidatures republicanes que no seguïren la disciplina marcada per la majoria monopolitzada per la línia llerrouxista. Així, alguns nuclis federals presentaren candidatura pròpia com fou el cas de Juli Marial qui obtingué 894 vots al districte VII. Mentre que els unionistes obtingueren el "copo" en aquest districte: tres electes de tres candidats: Antoni Marsà, Lluís Zulueta i Francesc Layret. TORAN, Rosa: "Les eleccions municipals (1901-1922)", dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989, pàg. 90 i 92.

⁹⁹ Aquest anàlisi de l'evolució política barcelonina i catalana al llarg dels anys 1906-1908 pertany a PÉREZ BASTARDAS, Alfred: *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Ed. 62, 1980.

L'any 1908 continuà la tensió política i institucional. Al gener Lerroix fundà el Partit Republicà Radical i mantindrà la seva pretensió de ser el fidel continuador de l'herència republicana i de se l'únic representant dels interessos populars. El conflicte dels domassos, ocorregut el 15 de gener, eleva al màxim la tensió que ja es venia produint els anys anteriors entre el càrrec d'alcalde de R.O. nomenat pel Govern i el consistori representatiu barceloní. Si bé l'alcalde Sanllehy fou recolzat pel Govern, resultà durament reprovat a l'Ajuntament i la figura de l'alcalde accidental i primer tinent d'alcalde, el republicà nacionalista Albert Bastardas sortí institucionalment reforçada. El 10 de març la inauguració de les obres de Reforma Interior foren un altre episodi de tensió política. El Govern Maura i el monarca monopolitzaren el prestigi i la propaganda de la inauguració i les obres van aparèixer com a fruit de l'impuls governamental, quan el consistori havia previst una festa popular i ciutadana. L'alcalde Sanllehy i els regionalistes col·laboraren amb el govern i els regidors republicans, ara en bloc, censuraren durament l'alcalde i el paper jugat pels regionalistes. Successives dimissions no acceptades de l'alcalde i fins i tot del Governador Civil elevaren la temperatura política enormement.

Però segurament un dels fet que radicalitzà més la política barcelonina el 1908 fou el debat entorn del Pressupost de Cultura. Aprovat el 27 de febrer de 1907, preveia fundar la Institució de Cultura Popular que s'encarregaria de construir grups escolars amb les bases de la pedagogia moderna: coeducació, neutralitat religiosa i ensenyament en català. A favor s'alinearen els grups republicans, sectors progressistes del regionalisme i els nuclis compromesos amb la pedagogia moderna. Radicalment en contra, els sectors integristes catòlics, les escoles religioses, la major part del regionalisme i Defensa Social. La batalla política i social pel pressupost de cultura tingué lloc de març a juny de 1908 i ultrapassà els límits institucionals del consistori per instal·lar-s'hi a la premsa, a les esglésies, als ateneus, a les cases del pobles i als carrers. Les sessions de debat a l'Ajuntament foren antològiques i es produí la sistemàtica oposició dels vocals associats. A més, definitivament es trencà la segona Solidaritat municipal. El pressupost de cultura resultà fracassat. A l'enfrontament entre els grups i els regidors partidaris i contraris al projecte es sumà una greu crisi institucional pel paper jugat per Sanllehy, recolzat pel Govern i enfrontat als defensors del pressupost de cultura, majoritaris al consistori. Dimití el 30 de maig de 1908 i el Govern Maura no nomenaria un altre alcalde i va tolerar que Bastardas es perpetués fins a les eleccions municipals del 2 de maig de 1909 com alcalde accidental, tot intentant mantenir la normalitat institucional.

Amb vistes a les eleccions extraordinàries de maig, organitzades segons la nova Llei electoral de 1907, des de finals de 1908 s'elevà la tensió i els enfrontaments entre els tres principals grups presents a l'Ajuntament, regionalistes, radicals i republicans autonomistes. A la sessió del 3 de desembre de 1908 donada la manca d'acord entre les tres formacions, fou impossible aprovar el pressupost previst per al 1909 i presentat pel republicà autonomista Layret, president de la Comissió d'Hisenda. El pressupost de 1909 pretenia eixugar definitivament el dèficit crònic que patia el municipi i mantenir, en conseqüència, el ritme de reformes urbanístiques previst. S'esperava aconseguir l'objectiu d'equilibri financer amb la introducció d'un nou impost sobre lloguers ¹⁰⁰. Quan finalment s'aconseguí l'aprovació amb els vots

¹⁰⁰ Segons BALCELLS, Albert: "Vida i institucions polítiques", dins SOBREQÜÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 275, el pressupost preveia 24 milions de pessetes d'ingressos i 26,5 de despeses. El nou impost sobre lloguers, de fets no feia sinó augmentar tímidament l'aportació de la propietat urbana a les finances municipals. Fins aleshores l'impost de consums representava el 71%, els ingressos per serveis municipals un 10%, la contribució industrial i comercial un 11,5% i la propietat urbana un 1,6%. El nou impost augmentaria el percentatge per aquest darrer concepte fins el 3,5%.

favorables dels regionalistes i dels republicans autonomistes, la junta de vocals associats el rebutjà en defensa dels interessos de les associacions de propietaris urbans i dels nuclis dretans de Defensa Social, que s'oposaven frontalment al nou impost. D'aquesta manera, el programa de govern d'Higiene i Cultura que l'Ajuntament havia manifestat voler portar a terme en temps de la Solidaritat Municipal es veia ara greument obstaculitzat i, per tant, a la inestabilitat política que s'esperava per al 1909 com any electoral municipal s'afegia un cop més la insuficiència financera. El projectes de gran abast per a intentar millorar el servei d'abastament d'aigua haurien d'esperar.

El resultat de les municipals del 2 de maig de 1909 suposà l'aclaparador triomf dels radicals amb 16 regidors electes, enfront dels 8 de la coalició d'esquerres catalanes i del 4 lligaires, amb la qual cosa el futur consistori comptava amb 25 radicals, 14 regionalistes i 12 republicans autonomistes. Aquest ajuntament curt, mancat d'obra de govern i parcialment renovat de nou a les eleccions del 12 de desembre del mateix 1909, fou sacsejat pels aconteixements de la Setmana Tràgica al juliol i per les seves repercussions. Els grups consistorials prengueren posicionaments divergents a l'entorn de la política repressiva governamental, republicans en contra i lligaires a favor. Les eleccions municipals de desembre de 1909 es saldaren amb un nou triomf radical amb 14 regidors electes per 7 de la candidatura autonomista republicana i 5 lligaires.

El Partit Republicà Radical aconseguia la majoria absoluta a l'Ajuntament de Barcelona i en aquest nou marc foren engegades algunes iniciatives amb pretensió de ser de gran abast en la política hidrològica municipal. Havia calgut esperar, però, pràcticament cinc anys, des de finals de 1905 fins a finals de 1909 per que les conjuntures polítiques permetessin un mínim clima propici per a per tornar a enfrontar el permanent problema de l'abastament d'aigua a la ciutat. Els anys anteriors l'acció municipal en aquesta matèria no havia aconseguit gaires fruits més que la lluita per la resolució de contenciosos legals originats encara en temps dels municipis dinàstics.

Un cop signat el contracte de tresoreria amb el Banc Hispano Colonial el 22 de novembre de 1905¹⁰¹, tot plegat un mes abans de l'aprovació de les bases per a l'adquisició de la SGAB, el principal objectiu que es pogué portar a terme del programa municipal "d'higiene i cultura" foren una part de les obres del pla de Reforma Interior que havia estat aprovat el 1889. La segona gran preocupació del consistori va ser la política de millora de la situació de l'escola pública a la ciutat amb la creació de la ja esmentada Institució de Cultura Popular, finançada amb el superàvit aconseguit per la pujada de cotització del deute municipal després de posar fi al desgavell financer amb el contracte de tresoreria.

El projecte d'adquisició de la SGAB va restar en l'apartat dels temes pendents i així ho reconegué implícitament el mateix Albert Bastardas. A la sessió del Ple del 26 de juliol de 1906 en resposta al discurs del Governador Civil, Manzano, Bastardas intervingué com a portaveu de la formació republicana solidària

¹⁰¹ "Les grans despeses originades per l'Exposició del 1888 havien obligat l'Ajuntament a realitzar una dotzena d'emissions de deute municipal i la cotització havia anat baixant per raó del retard amb que es pagaven els cupons i el volum que el deute anava prenent. El dèficit s'anava incrementant no sols a causa d'una administració deficient i poc escrupulosa, sinó també perquè els contractistes d'obres, que cobraven en títols de deute municipal al seu valor nominal, augmentaven els pressupostos de les obres per cobrir-se de la baixa del paper. A mitjan 1905 el dèficit diari era de 20.000 ptes, de l'època. (...) L'Ajuntament necessitava un intermediari financer per a cobrir el deute flotant, convertir l'antic deute municipal i emetre un nou emprèstit" BALCELLS, Albert: "Vida i institucions polítiques", dins SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 272.

i en el seu parlament es referí a les principals línies d'actuació de la línia de govern municipal¹⁰². A més de la política cultural i escolar i de la reordenació del sistema municipal de beneficència, es centrà en les qüestions financeres, urbanístiques i de serveis públics:

"Importante es la labor realizada y emprendida en estos últimos años. Hemos procurado ante todo robustecer y consolidar el crédito municipal, para llegar á la conversión de la Deuda, á sustituir en buenas condiciones el interés del 6 y del 5, por el interés del 4 y medio; para emprender resueltamente lo que exigen la higiene y la cultura de Barcelona. Vamos á reformar i terminar toda la red de alcantarillado; á terminar el acueducto de Montcada y á conseguir que se aumente el escasisimo caudal de agua de que Barcelona dispone. Vamos resueltamente á la reforma interior de Barcelona, á construir las tres grandes vías del plano Baixeras (...) y atenderemos al saneamiento general de toda la urbe, extendiendo la urbanización á todas las barriadas agregadas. (...) El año próximo celebrará Barcelona una Exposición Internacional de Artes y soñamos con una segunda Exposición Universal".

A la sessió inicial del període consistorial que seguí a les eleccions del 3 de maig de 1909, Albert Bastardas intervingué com a alcalde accidental per malaltia del titular de R.O., Joan Coll i Pujol. En el discurs institucional revisà la tasca de govern portada a terme des de 1905 i encoratjava el nou Ajuntament a continuar els projectes que no havien estat executats:

"(...) creiem haver complert amb el nostre deure; que l'Ajuntament que acaba ha tingut la sort i la satisfacció de veure realitzada la conversió del deute municipal del 6 al 4 i mig per cent, en condicions molt avantatjoses; de veure com avança la reforma interior, que tants afanys ha costat, i d'haver realitzat la xarxa de clavegueres, l'empedrat de carreteres i altres carrers, adquisició de terrenys per a parcs, les colònies escolars, etc., obres que a tots ens han unit i que es sintetitzen en el programa comú municipal d'Higiene i Cultura (...).

Tampoc prosperà el nostre intent d'arribar a la anivellació dels pressupostos i de vigoritzar la hisenda municipal (...). Saludo cordialment el nous regidors, que entren com vàrem entrar nosaltres, amb el cor ple d'il·lusions i el cervell replet de projectes. (...) Tant de bo els pugueu realitzar! Tant de bo pugueu acabar les nostres obres i realitzeu el que nosaltres encara no hem pogut fer; les noves escoles, l'abastament complert d'aigües, en fi totes aquelles millors que calen en una gran ciutat, però que només es poden realitzar consolidant la hisenda municipal i afiançant el crèdit públic".

Així, doncs, en la versió de Bastardas, l'escull principal que hauria impedit l'execució del projecte d'adquisició de la SGAB, donada la seva dimensió econòmica, seria la precària situació financera que contínuament arrossegava l'Ajuntament de Barcelona.

L'operació subscrita amb el Banc Hispano Colonial no hauria permès atendre més necessitats. A més de la inestabilitat política i de la insuficiència financera, es pot considerar un tercer factor com a causa del fracàs d'aquest projecte de compra. Alguns dels regidors personalment més compromesos en els projectes relacionats amb l'abastament d'aigua en el període consistorial 1901-1905, com era el cas de Marial o de Buxó, no obtingueren acta de regidor per als quatre anys següents. Si bé no es pot caure en un anàlisi històric basat en l'acció de personalitats concretes, ben és cert que de la documentació interna de la Societat General consultada sembla deduir-se una particular atenció a Marial com a representant privilegiat de l'Ajuntament en les negociacions.

Tot i el reconeixement de Bastardes de la impotència municipal en la resolució del problema de l'abastament d'aigua en els anys 1905-1909, cal fer referència a la conclusió positiva en aquests anys de dos qüestions pendents que l'Ajuntament mantenia des de feia temps en l'àmbit de la seva política hidrològica. Es tracta de la terminació de les obres de conducció de l'aqüeducte At i de la legalització dels pous municipals de Montcada.

¹⁰² PÉREZ BASTARDAS, Alfred: *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Ed. 62, 1980, pàg. 292-293.

Pel que fa a l'aqüeducte, ja s'ha vist com el darrer tram de la canalització, el 33, havia estat començat el 1904 i com restaven pendents aleshores únicament els passos inferiors de la carretera de Ribes i del ferrocarril a Sant Joan de les Abadesses. I s'ha descrit també com els obstacles legals amb els organismes gestors de les dues vies de comunicació havien estat resolts al llarg de 1905. Tanmateix s'havia produït, en el marc de les negociacions per a la compra de l'empresa, un significatiu acord amb la SGAB amb el qual aquesta permeté la intersecció de l'aqüeducte amb seves pròpies conduccions. D'aquesta manera, cap a 1907 restava només la recepció definitiva de les obres de la secció 33, ja que la recepció provisional, com s'ha referit, havien tingut lloc el 1905. Aquest acte, més protocol·lari i propagandístic que altra cosa, tingué lloc el 30 d'octubre de 1907.

De fet, la conclusió d'aquesta obra no tenia cap interès efectiu, ja que, en primer lloc, no hi havia més aigua per conduir que la que rajava de les mines de Montcada i aquest cabal ja es feia arribar a la ciutat al llarg de l'aqüeducte Baix. L'aigua explotada pels pous es trobava sotmesa a la possibilitat d'una futura favorable resolució administrativa sobre la seva legalitat. A més, calia instal·lar els dipòsits de regulació del cabal i de la pressió i la maquinària elevadora que empenyés l'aigua aqüeducte amunt fins al dipòsit distribuïdor de Vallcarca. El pressupost d'aquestes infraestructures pendents era de 15.512.428 ptes¹⁰³. És a dir, havien passat 16 anys, des de 1891, quan fou engegat el projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada i l'Ajuntament havia invertit no més el 13,21 % del total del cost que suposava el projecte¹⁰⁴. I no es disposava de cap cabal complementari per a proveir la ciutat. A efectes pràctics aquest era el balanç de la política hidrològica municipal de les darreres dues dècades.

Respecte dels pous municipals de Montcada, construïts el 1879, cal recordar que una R.O. de 1893 posava en dubte la seva legalitat i que l'Ajuntament havia elevat al Ministeri de Foment una sol·licitud de legalització. A partir de 1906 es va deslligar aquest nus. És molt probable que entre les condicions que ho van permetre figurés el clima d'entesa tàctica, o almenys de no competència i enfrontament, que a partir dels anys 1904-1905 mantingueren el municipi i la Societat General, ja que aquesta era tradicionalment un dels més fermes i poderosos opositors al pous com a part perjudicada amb diversos interessos d'explotació d'aigua a la conca del Besòs. Seguint aquesta línia d'interpretació, no sembla casualitat que una R.O. de 9 de gener de 1906 comencés a marcar el camí per a la resolució del llarg contenciós legal¹⁰⁵.

En aquesta disposició governamental es reconeixia que els terrenys a on es van obrir els tres pous no eren de propietat pública i, per tant, no procedia la seva legalització ni la seva utilització com a instal·lació de socors en cas d'extrema sequera. Era imprescindible aclarir prèviament a qui corresponia la propietat dels terrenys esmentats. Un cop fos reconeguda a l'Ajuntament aquesta propietat i el municipi indemnitzés els aprofitaments perjudicats, es podria autoritzar l'explotació. L'Ajuntament va recórrer tot al·legant que els terrenys eren propietat de la Companyia de ferrocarrils Madrid - Saragossa - Alacant, successora de la Tarragona - Barcelona - França, existent el 1879, any de construcció dels pous. La

¹⁰³ Aquesta quantitat ha estat treta de AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 18-19. És comprensible la desviació pressupostària de 1911 respecte dels càlculs de Juli Marial el 1905 que xifraven el cost en 13.944.047,97 ptes.

¹⁰⁴ La inversió total que l'Ajuntament havia efectuat fins aleshores en l'aqüeducte Alt ascendia a 2.050.400 ptes.

¹⁰⁵ La descripció de l'evolució d'aquest litigi procedeix d'AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes* (1911), pàg. 9-13.

companyia havia autoritzat els obres municipals en el seu moment i havia adquirit els terrenys contigus de la senyora Concepció Trinitat de Vilallonga i aquesta havia cedit el solar a on s'ubicaven els tres pous. L'Ajuntament, argumentava que bé per consentiment de la Cia. MZA, bé per cessió de la senyora Vilallonga, la instal·lació de Montcada era legal segons el article 46 de la Llei d'Aigües de 1866, vigent en el moment de la construcció dels pous.

Una nova R.O. de 19 de desembre de 1907 reiterava que calia esperar a resoldre la qüestió de la propietat dels terrenys per a procedir a declarar la legalització dels pous. A més, el Suprem s'havia de pronunciar sobre les demandes elevades per titulars d'aprofitaments perjudicats a propòsit de la R.O. de 9 de gener de 1906. El Tribunal Suprem amb data 18 de març de 1909 desestimà part dels recursos presentats i es declarà incompetent en la resta. En conseqüència, al mateix març de 1909 l'Ajuntament gestionà un acord amb la Cia. MZA de permuta dels terrenys de Montcada, propietat de MZA, pels que ocupava l'edifici del mercat municipal del peix al carrer Ocata, contigu a l'estació de ferrocarril de l'empresa.

Resolt el problema de la propietat dels terrenys, una tercera R.O., de l'1 de juliol de 1909, reiterava la denegació de la legalitat dels pous per les reclamacions de perjudici de tercers. Entre altres, la SGAB i les mines de Santa Coloma, de Badalona i la Junta de regants del Rec Comtal. Es concedia a l'Ajuntament 4 mesos per a sol·licitar una nova concessió d'explotació. El municipi es va adreçar al Ministeri de Foment i va recórrer aquesta R.O. Finalment, i aquest pas és força significatiu, la SGAB com a aprofitament més proper als pous municipals va proposar declarar que la instal·lació de l'Ajuntament no li ocasionava cap perjudici "*con tal que no pudiera ser en lo sucesivo objeto de innovación alguna, es decir que no pudiese aumentar el diámetro ni la profundidad de los pozos, ni la potencia de sus máquinas elevatorias*". L'Ajuntament no tingué més opció que acceptar aquesta sortida, ja que li permetia, a més, disposar d'un bon argument de defensa enfront de les reclamacions dels altres aprofitaments més allunyats, com era el cas dels usuaris de les mines de Montcada, Santa Coloma i Badalona. Un cop comprovades les característiques tècniques de la instal·lació municipal¹⁰⁶, fou signat el corresponent acord entre el municipi i la SGAB. L'Ajuntament es reservava el dret a elevar les aigües explotades a l'alçada que considerés convenient amb màquines independents en un indret diferent. A més, podia sol·licitar una nova concessió d'acord amb la Llei d'Aigües de 1879.

En definitiva, la SGAB fou protagonista en el conflicte de la legalització dels pous de Montcada i havia jugat el seu paper en l'evolució legal de l'aqüeducte Alt. Ho havia estat a la dècada final del XIX interposant recursos i reclamacions com a part perjudicada per les infraestructures municipals i ho era ara a la primera del XX contribuint a desfer els obstacles jurídics que bloquejaven aquestes infraestructures. És molt probable que el Consell d'administració de l'empresa franc-belga amb seu a París seguís en aquest tema la línia de defensa dels seus interessos que l'havien caracteritzat des de la constitució de la companyia el 1882. Tot permeten la legalització dels pous de Montcada i la conclusió de les obres de conducció de l'aqüeducte Alt, la Societat General s'assegurava una porta oberta per a futures negociacions de venda amb l'Ajuntament, un cop fracassat el primer intent de 1905-1906. La SGAB devia considerar que malgrat totes les dificultats polítiques, financeres o legals, el municipi no abandonaria el

¹⁰⁶ La profunditat i diàmetre dels pous el 1879 eren les següent: 12,5 metres de profunditat i 2,40 de diàmetre el primer pou, 13,24 i 4,03 el segon i 13,24 i 3,32 el tercer. Igualment, les màquines elevadores mantenien la seva potència de 50 CV a dues atmosferes.

seu objectiu de dotar-se d'un servei d'abastament d'aigua modern, eficaç i amb dimensions prou considerables com per suposar una greu amenaça de competència. Ja s'ha vist com la Societat General, davant d'aquesta perspectiva es plantejava, entre altres possibilitats, la venda a l'Ajuntament i l'abandó dels seus interessos a Barcelona. Per altra banda, però, devia semblar prudent als socis franc-belgues no donar carta blanca al municipi. Si bé el permís de pas donat a l'aqüeducte Alt a través d'instal·lacions propietat de la SGAB s'ha d'entendre en el context directe de les negociacions per a la venda de l'empresa el 1905, l'acord aconseguit el 1910 pretenia clarament limitar el desenvolupament del servei municipal d'abastament d'aigua.

L'Ajuntament de Barcelona es veié obligat a partir de 1910 a mantenir la seva explotació de Montcada en el mateix estat tècnic i de capacitat que el 1879. I era evident que les necessitats de l'abastament d'aigua a les alçades de 1879 no eren ni de lluny les mateixes que les de 1910. Per tant, en aquesta data, el municipi disposava de l'aqüeducte Alt al qual li mancaven les instal·lacions d'elevació i de pressió i, no podia fer arribar l'aigua de Montcada, fos de propietat exclusiva o compartida amb la Junta de propietaris de les aigües del Rec Comtal.

Així doncs per a fer rendible les infraestructures associades a l'aqüeducte Alt, calia obtenir cabals complementaris tot recurrent com ja s'havia fet a finals del XIX a la iniciativa privada. A mes, els mecanismes de control i de defensa preventiva de la Societat General sobre determinades iniciatives de política hidrològica municipal no havien acabat amb la resolució dels obstacles que bloquejaven els pous i l'aqüeducte Alt ¹⁰⁷. D'aquesta manera, no és gens sorprenent que el 1910 l'Ajuntament es trobés de nou en ple procés de convocatòria d'un altre concurs d'adquisició d'aigües amb un objectiu semblant als convocats el 1896 i el 1899.

A banda dels reiterats fracassos obtinguts pels projectes municipals d'abastament 1896, 1899 i 1905 i de la condicionada solució del plet dels pous de Montcada, van ser diversos els factors que motivaren aquesta nova convocatòria i a repetir una estratègia que s'havia demostrat repetidament ineficaç. Cal fer referència, en primer lloc, al permanent agreujament de l'estat d'insalubritat que la ciutat patia en plena acceleració d'expansió urbanística, industrial i demogràfica i amb un serveis públics higiènics i sanitaris que amb prou feines es podien mantenir en els nivells de la dècada anterior. La consciència d'aquesta situació i la importància de trobar solucions devia estar present entre els regidors més receptius, com ja manifestava Albert Bastardas al maig de 1909 en el seu parlament de comiat de l'Ajuntament.

En segon lloc, cal considerar l'impuls municipalista i de millora dels serveis públics mantingut per algunes formacions polítiques protagonistes a la política catalana i al consistori barceloní d'aleshores. Finalment, s'ha de tenir en compte la conjuntura política municipal iniciada a finals de 1909 amb la nova situació de majoria absoluta lerrouxista.

Respecte del primer factor, la insalubritat de la ciutat, ja s'ha vist al capítol primer com la voluntat modernitzadora i de superació del marc polític de la Restauració que s'inaugurà el 1901 a Catalunya tingué la ciutat de Barcelona com a centre neuràlgic, fos quina fos la formació política considerada:

¹⁰⁷ Cal recordar que el recurs a l'expropiació de la totalitat de les aigües de les mines de Montcada era força problemàtica ja que, a més de les fortes indemnitzacions que caldria satisfer als regants i dels obstacles jurídics que seria necessari superar, la Societat General d'Aigües de Barcelona era titular de la major part dels drets sobre el molins del Rec Comtal i, per tant, era imprescindible la seva actitud favorable.

regionalistes, republicans autonomistes o radicals. En aquest sentit, l'Ajuntament esdevenia la institució clau per a posar en pràctica els nous programes de govern i la nova relació que s'establia entre la institució municipal i els ciutadans barcelonins. Així ho indica Ignasi de Solà Morales ¹⁰⁸:

"Políticas escolares, sanitarias, de comunicaciones, culturales, de acción social, se incorpora a los programas municipales en experimentos que suponen una ampliación extraordinaria del campo de acción tradicional del Ayuntamiento de la ciudad y de las pobres y escuálidas políticas de la Administración central del Estado español. La conciencia de los ciudadanos barceloneses de que es a su Ayuntamiento al que se deben reclamar las modernas prestaciones de amplios servicios públicos nace con el siglo y constituye en el conjunto de España una situación absolutamente excepcional".

Com un dels objectius prioritaris dins d'aquest ideari general era convertir Barcelona en una gran ciutat europea amb infraestructures i serveis públics a l'alçada de les grans metròpolis continentals, el reconeixement de les deficiències higièniques i sanitàries que patia la ciutat a inicis del segle XX fou un fet especialment sensible en les manifestacions de destacats dirigents dels partits presents al consistori de la ciutat i al conjunt de la política catalana ¹⁰⁹. De la mateixa manera, la relació directa que existia entre aquestes deficiències i l'insuficient servei d'abastament d'aigua es pot seguir en escrits i publicacions del personal facultatiu municipal, especialment del Cos Mèdic, continuador, en bona mesura, de les tesis higienistes. El to que domina en aquestes fonts oscil·la d'un cert optimisme, basat en les petites fites aconseguides com a preludi d'altres futures i més consistents, a la insistència en el mal estat higiènic per a encoratjar l'acció política de recerca de solucions.

Entre el primer grup es pot destacar l'argumentació emprada per Manuel Escudé i Bartolí, director de l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona, com a justificació de la necessitat de publicar l'Anuari ¹¹⁰. L'objectiu de la nova publicació era *"dar a conocer á propios y á extraños lo que es Barcelona en el concierto de las grandes capitales"* i calia exposar a l'opinió pública els èxits de l'Ajuntament i els problemes encara pendents. En una línia argumental que sintetitzava el nou esperit que animava l'administració municipal després del triomf electoral de regionalistes i republicans el 1901, Escudé continuava: *"cuando el país que paga tributos para que le protejan y fomenten sus intereses ignora su aplicación ó no conoce en todos sus detalles y latitud las ventajas que recibe en cambio de sus sacrificios, la armonía entre los administradores y los administrados es imposible (...)"*. Respecte de l'opinió general que circulava sobre l'estat de salubritat de la ciutat, el director de l'Anuari afirmava:

"Des de fecha reciente se han forjado y propalado leyendas respecto á Barcelona que han perjudicado extraordinariamente el buen nombre de esta capital. Aquí mismo han nacido los malos conceptos que se tienen de la vida de los habitantes de Barcelona, propalando urbi et orbe la gran mortalidad de esta ciudad, siendo así que tanto por su clima como por las demás circunstancias, es esta capital la que menos contingente da á la muerte."

¹⁰⁸ SOLÀ MORALES, Ignasi de: "Los locos arquitectos de una ciudad soñada", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor): *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992, pàg. 144.

¹⁰⁹ Només s'ha de fer referència a Puig i Cadafalch i a Albert Bastardas, alguns escrits i parlaments dels quals ja s'han reproduït. La preocupació per l'estat higiènic del conjunt de les poblacions de Catalunya estigué també present en aquells anys com ho demostra la celebració del Primer Congrés d'Higiene de Catalunya. Eduard Xelabert i Alvar Presta en el seu "Estudi sanitari general de les comarques de Catalunya", *Primer Congrés d'Higiene de Catalunya. Temes oficials*, Barcelona, 1906, recolliren una enquesta per a l'Acadèmia d'Higiene sobre les principals causes de mortalitat i morbiditat a Catalunya i les quatre principals per aquest ordre eren: la manca de clavegueram (70%), la manca de neteja i d'ordenances municipals al respecte (57%), la insuficiència d'aigua potable (49%) i l'alimentació insuficient (37%). És a dir, segons aquestes dades, l'efecte de la insuficiència d'aigua potable era força més acusat sobre l'estat sanitari i la salut de la població que la mateixa subalimentació.

¹¹⁰ ESCUDÉ BARTOLÍ, Manuel: "Conclusión. Explicación Importante", "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" (AECB), Vol. I (1902), pàg. 602.

Bartolí argumentava el bon lloc que ocupava Barcelona entre les ciutats europees pel que feia a empedrat i arbrat dels carrers i a les inversions municipals en beneficència. Es referia a una R.O. de la Direcció General de Sanitat en la qual es donava les gràcies a l'Ajuntament per "*las buenas condiciones higiénicas de esta población*". Ben és cert que no feia cap referència al clavegueram, a la salubritat dels habitatges populars o a l'abastament de l'aigua.

A propòsit del clavegueram, el segon volum de l'AECB, corresponent a l'any 1903, incloïa un article ple de dades estadístiques sobre la longitud i els diàmetres de les galeries i els carrers que en disposaven¹¹¹. En síntesi, de l'informe es desprenia que a finals de 1903 el clavegueram de la ciutat tenia una longitud de 117.712,67 metres, repartits entre 47.370,62 del casc antic, 3.420,05 de la Barceloneta, 2.861,10 a les Rondes, 50.207,44 a l'Eixample, 12.705,51 a Gràcia i 1.145,75 a Sans. En un llenguatge lacònic, força tècnic i gens triomfalista, però amb intenció de proporcionar una impressió positiva sobre la tasca municipal, s'aclaria al final de l'informe que el pressupost de 1904 preveia la construcció de 16.974,79 metres més a l'Eixample; 8.962,86 de noves galeries i 8.011,93 de reforma d'altres antigues.

Aquests càlculs poden ser millor valorats si es comparen amb l'estat del clavegueram vint anys abans. Les dades referides a la xarxa del subsòl eren aquestes: 54.000 metres al casc antic, 3.000 a la Barceloneta i 15.000 a l'Eixample¹¹². García Faria en el seu projecte de clavegueram proposava una longitud total de 213 km per a la ciutat, sense tenir presents els pobles que properament serien agregats. En definitiva, a les alçades de 1903, deu anys després de l'aprovació del pla García Faria, a Ciutat Vella i a la Barceloneta pràcticament no s'havia fet res per a millorar el seu l'obsolet clavegueram. Al pobles agregats pràcticament tampoc ja que a Gràcia el seu ajuntament, com ja se sap, havia iniciat la construcció de les galeries força abans de 1897, data de l'agregació a Barcelona. A Sans la xarxa era poc més que testimonial i de la resta d'ex-pobles com ara Sant Martí, Sant Andreu, les Corts o Sarrià l'Ajuntament ni tan sols es disposava de dades. Únicament a l'Eixample hauria augmentat apreciablement la densitat de la xarxa del clavegueram. Un cop més es pot constatar el fet de la concentració dels serveis públics en les àrees privilegiades de la ciutat.

Tot i el retard amb que s'anava executant el programa de García Faria, l'augment de la longitud de les galeries d'evacuació feia imprescindible augmentar el volum d'aigua destinat a la seva neteja. Com la quantitat d'aigües residuals domèstiques era reduïda, els abocaments forçats municipals ho havien de compensar, la qual cosa representava una despesa afegida¹¹³.

El mateix volum II de l'AECB publicava un article del doctor González Balaguer, del Cos mèdic municipal, en el qual analitzava la mortalitat a Barcelona i les seves causes¹¹⁴. El panorama que es descrivia no necessita de cap comentari i semblava no haver canviar gens la situació des dels estudis efectuats per Garcia Faria a la dècada dels vuitanta del segle XIX:

¹¹¹ AECB (1903) "Obras en el subsuelo", pàg. 296-309

¹¹² AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Dictamen previo* (1886), pàg. 182 i 185

¹¹³ El número d'habitatges dotats amb aigua corrent i connexió amb la xarxa general de desguàs continuava sent minoritari, si bé ja no exclusiu dels nuclis socials benestants en una lenta propagació cap a les capes mitjanes ubicades a les barriades dotades de clavegueram.

¹¹⁴ Dr. GONZÁLEZ BALAGUER (Del cuerpo Médico Municipal) "Causas de mortalidad durante el año 1903", AECB, Volum II, (1903), pàg. 120-123

"(...) referentes a las viviendas son detestables en buena parte de la Barcelona antigua, en muchos puntos de los pueblos agregados y en algunos del Ensanche. Falta en ellos espacio, sol y aire, y la distribución de sus piezas es anti higiénica en absoluto, pues al lado del retrete hay comedor o la alcoba o ambos a la vez; en muchas el retrete está en la escalera y sirve para todos los habitantes de la casa o para los de las habitaciones de un piso; en bastantes y son muy numerosas, el retrete carece de sifón; en no pocas la pieza dormitorio sirve a la vez de comedor y cocina; y finalmente, sobran las que reúnen todo lo malo, viniendo a ser por su suciedad, humedad, escasez de luz y ventilación y falta de espacio, verdaderas pocilgas, no habitaciones para seres humanos (...).

Por eso ofrece su población una morbosidad espantosa y una mortalidad enorme; el escrufulismo y el reumatismo encuentran presa segura en ella; la tuberculosis; la viruela; sarampión, escarlatina y difteria; la fiebre tifoidea, esta vergüenza de nuestra ciudad (...).

Las condiciones del alcantarillado no pueden ser más deplorables en la mayor parte de su red. La vía pública carece de revestimiento en muchos puntos; la previsión de agua es escasa a todas luces; para remediar esta escasez utilizase por muchas familias la de los pozos, sucias muchas veces, y casi siempre infecta (...)."

Cal que ens centrem ara en la "*vergonya de la ciutat*", en la febre tifoide. Ja se sap que la presència endèmica d'aquesta malaltia era un indicador força exacte de les condicions sanitàries urbanes i, en especial, de l'estat del clavegueram i del proveïment d'aigües potables¹¹⁵. El metge i regidor republicà Guillem López i Ventura denunciava el 1908 la forta incidència d'aquesta malaltia, arrelada en estat endèmic a la ciutat¹¹⁶. Començava per adreçar-se a l'alcalde de Barcelona per a demanar-li que impulsés "*las halagueñas corrientes de higienización urbana iniciadas en la corporación municipal*" i assenyalava com a primera causa la manca de cultura higiènica de la població a la qual es referia com a "*la gran muralla de rutinas y curanderismos que nos circunda, cien veces más mortifera que el mismísimo bastoncillo de Eberth*". La única mesura sanitària eficaç, segons López i Ventura, era la neteja i la higiene, ja que "*no poseemos ninguna fórmula específica que pueda yugular la enfermedad á pesar de las arrogantes pretensiones de los medicamentos que de todos lados nos acosan*"¹¹⁷. Finalment, afirmava que la lluita contra el tifus endèmic era responsabilitat de tothom i detallava les accions que corresponien a cadascú:

Respecte de la higiene pública, "*(...) mientras la cantidad de agua á distribuir entre los habitantes de Barcelona no sea abundante y exenta de organismos patógenos, cosa que ha de ser de todo punto imposible en tanto subsistan depósitos distribuidores en la forma que hoy existen; mientras la cubicación de aire en las habitaciones no sea suficiente para asegurar á cada individuo el oxígeno que necesita para respirar bien; la alimentación no sea sana; el sistema de cloacas y todo desagüe de la excreta no esté en condiciones de no permitir que se filtre en la esponja del subsuelo de Barcelona; los afirmados no sean substituídos por el adoquinado ó asfaltado, el peligro del tifus subsistirá en Barcelona". Per a la higiene privada recomanava als propietaris urbans "*no alquilar habitaciones sin buenos depósitos de agua, suficiente capacidad de aire, desagües bien construídos y waterclosets*". Al llogaters els hi suggeria una "*huelga pacífica de inquilinos contra la habitación antihigiénica*".*

Tenint present que el doctor Guillem López era una reconeguda personalitat en l'àmbit de la medicina higienista a Barcelona i amb influència en el si de l'Ajuntament¹¹⁸, és molt probable que aquesta

¹¹⁵ FRESQUET FEBRER, José Luis: *La febre tifoide a Barcelona (1877-1933)*, dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS, 1991, pàg. 120

¹¹⁶ LÓPEZ, Guillermo: *El tifus en Barcelona*, Barcelona, Librería Española, 1908. En aquesta publicació, el seu autor feia una detallada descripció dels símptomes que presentava la malaltia i la seva evolució en els infectats.

¹¹⁷ Aquest comentari bé podia servir per a remeis miraculosos sense cap base científica com per a les investigacions microbiològiques de recerca d'una vacuna, en estat molt primerenc a inicis del segle XX.

¹¹⁸ El doctor Guillem López va ser elegit regidor del districte IV, dreta de l'Eixample, per la Unió Republicana a les eleccions municipals de 8 de novembre de 1903. Segons Cèlia Cañellas i Rosa Torán, CAÑELLAS, Cèlia – TORÁN, Rosa: *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996, pàg. 200, el doctor López tingué una consulta privada a l'Eixample i fou molt influent a la Junta del Col·legi de metges des de 1905. El 1906 fou designat per l'Ajuntament

mena de discurs fos compartit per regidors que havien intentat impulsar la millora dels serveis públics higiènics des de començaments de segle i la solució del “problema de les aigües”. A través de l’argumentació de López i Ventura es pot comprovar com efectivament les deficiències higièniques i sanitàries de Barcelona eren pràcticament les mateixes que en temps de l’Exposició Universal de 1888. La major dimensió urbana de la ciutat, però, les anava agreujant a inicis del segle XX. La forma en que l’Ajuntament les abordava ara havia canviat substancialment en l’aparell teòric d’anàlisi de les causes i de les possibles solucions.

TAULA 44 MORTALITAT CAUSADA PER LA FEBRE TIFOIDE A BARCELONA (1878-1910)			
ANY	HABITANTS DE LA CIUTAT	MORTALITAT ABSOLUTA	TASA PER 1.000 hab.
1878	251.443	419	1,666
1880	256.110	384	1,500
1885	267.803	454	1,695
1890	343.614	563	1,638
1895	462.169	304	0,679
1900	535.306	528	0,986
1901	541.144	340	0,628
1902	546.982	320	0,614
1903	551.463	339	0,614
1904	556.787	380	0,682
1905	561.755	279	0,496
1906	566.768	327	0,576
1907	571.826	460	0,804
1908	576.729	544	0,943
1909	581.876	420	0,721
1910	587.411	360	0,612

Si en els estudis liderats per García Faria el discurs higienista pretenia esperonar l’acció municipal, lenta, ineficaç i poc sensible fins aleshores, a la primera dècada del XX la solució del “problema de les aigües” i de la resta de qüestions relacionades com les situacions endèmiques de malalties de transmissió hídrica o l’extensió del clavegueram figuraven repetidament entre els objectius dels programes de govern dels successius consistoris. El significatiu canvi de discurs revelava la voluntat de democratitzar la higiene pública i privada i, per tant, d’impulsar l’entrada del serveis sanitaris domèstics i de l’aigua corrent a l’interior dels habitatges populars.

per assistir al Segon Congrés internacional per al Sanejament i salubritat de l’habitatge que tingué lloc al mes de setembre a la ciutat suïssa de Ginebra. A partir de 1912 el veiem actuant a favor de la campanya d’oposició a la municipalització de la SGAB anomenada “Pro-Barcelona”.

El contrast entre la punyent realitat sanitària que vivia la ciutat i la consciència del que calia fer per evitar-ho devia estimular en el si del consistori la lluita contra els obstacles que interposaven el context polític desfavorable, la insuficiència financera municipal i la resistència social de les associacions de propietaris. Les estadístiques elaborades pel doctor Lluís Claramunt i Forest als primers anys trenta del XX, referides a la mortalitat causada pel tifus endèmic i recollides a la taula 44, no deixaven lloc a cap dubte respecte de l'estat de salubritat de Barcelona¹¹⁹.

Aquesta estadística no reflecteix en absolut el canvi polític esdevingut a Barcelona i a Catalunya des de començaments del segle XX. Més aviat caldria dir que la disminució de la mortalitat per tifus s'havia produït a la darrera dècada del XIX i que es mantenia tenaçment a la primera del nou-cents si és que no tenia tendència a augmentar, ja que com se sap no va començar a registrar valors sensiblement inferiors de manera permanent fins als anys vint. Tenint present el punyent valor simbòlic d'unes dades com aquestes en el context barceloní dels primers anys del segle XX, és comprensible que dins els sectors socials, culturals i polítics que consideraven imprescindible la millora de la salubritat de Barcelona i del seu abastament d'aigua, la febre tifoide fons vista com "*la vergonya de la ciutat*".

Els recursos econòmics ordinaris que l'Ajuntament podia aportar des del punt de vista hidrològic per a apaivagar la insalubritat de la ciutat eren permanentment molt limitats. Les dades que apareixen a la taula 45 han estat reelaborades a partir dels pressupostos municipals publicats a l'AEGB i es refereixen a les partides pressupostàries que tenien una relació directa amb el servei municipal d'abastament d'aigua¹²⁰. A primera vista, en aquesta taula destaca la continuïtat dels pressupostos aprovats pels ajuntament dinàstics i pels representatius regionalistes i republicans. Si establim la frontissa en el període 1902-1903, moment en que el nou consistori no dinàstic ja pogué aprovar el seu primer pressupost, si es pot observar una menor desviació entre les quantitats previstes i les finalment consignades, tant en la partida d'impostos com en la de vendes. Aquest conceptes, referits només al pressupost d'Interior o del casc antic, devien anar interrelacionats en les previsions municipals. Així, si s'esperava un alt número de vendes de plomes d'aigua, els impostos que es calculava ingressar serien més elevats.

El capítol de vendes és especialment significatiu ja que reflecteix les esperances que l'Ajuntament tenia de portar a terme la conclusió de l'aqüeducte Alt de Montcada i d'iniciar la venda de l'aigua conduïda. És simptomàtic com les quantitats pressupostades augmenten els anys en que s'esperava la resolució immediata de concursos d'adquisició d'aigua com foren 1898-1899, concurs de 1896, i 1901-1902, concurs de 1899. El primer ajuntament representatiu encara degué mantenir de 1902 a 1904 l'esperança de resoldre positivament el projecte d'adquisició de les aigües ofertes per Duran i Gost per què la partida de vendes es mantenia molt alta. A partir d'aquesta data es reconegué la realitat de la situació i no es pressupostà cap quantitat en concepte de vendes. La necessitat d'acceptar la força de les circumstàncies pel que feia a l'absència de noves vendes d'aigua fou probablement un altre factor en

¹¹⁹ CLARAMUNT I FOREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifoidea a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica, 1933, pàg. 192 i 193. Aquí s'inclou una selecció d'anys, a la font original es pot consultar l'estadística anual detallada.

¹²⁰ AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" (AEGB), 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907. Secció de pressupostos. La primera quantitat que apareix per a cada partida és la pressupostada inicialment i la segona la finalment consignada un cop descomptades les anul·lacions corresponents. En alguns casos com la venda d'aigües cal reflectir ambdues dades per a valorar el significat real dels pressupostos. Per a reelaborar les dades s'han fusionats els pressupostos d'Interior i d'Eixample de cada període corresponents als mateixos conceptes.

favor de les negociacions per a la compra de la SGAB i per a accelerar les obres de conclusió de l'aqüeducte Alt.

TAULA 45 RECURSOS MUNICIPALS ORDINARIS DESTINAT A L'ABASTAMENT D'AIGUA A BARCELONA (1897-1907)						
PERÍODE DE PRESSUPOST	INGRESSOS (en ptes.)		DESPESES (en ptes.)			
	IMPOSTOS	VEN DES	NETEJA I RECS	POLICIA URBANA	CONSERVACIÓ DE FONTS I CANONADES	FONTS D'OBRA NOVA
1897 – 1898 (18 mesos)	6.616,00 1.194,00	50.000,00 0,00	455.000 ,00 385.294,24	95.000,00 46.929,55	451.000,00 378.387,00	10.000 ,00 3.222,41
1898 – 1899 (18 mesos)	6.616,00 2.031,00	1.000.000,00 0,00	499.000,00 356.282,49	98.168,00 68.531,31	465.533,00 165.279,37	10.200,00 3.459,10
1899 – 1900 (7 mesos)	3.308,00 240,00	25.000,00 0,00	236.497,50 233.546,80	51.437,28 40.801,52	79.290,00 64.272,71	4.500,00 4.124,65
1900 – 1901 (18 mesos)	6.616,00 681,00	50.000,00 0,00	502.995,00 438.755,15	107.600,00 89.445,78	198.550,00 133.747,13	9.000,00 5.091,75
1901 – 1902 (18 mesos)	8.116,00 592,00	423.000,00 0,00	536.995,00 519.608,63	116.840,00 87.150,64	192.290,00 191.715,33	5.000,00 4.521,87
1902 – 1903 (18 mesos)	1.500,00 568,00	282.000,00 33.073,00	539.000,00 512.611,00	120.840,00 89.826,13	93.785,61 56.964,47	10.000,00 0,00
1903 – 1904 (18 mesos)	1.500,00 769,00	282.000,00 0,00	532.000,00 532.000,00	154.340,00 117.670,74	84.397,86 52.746,59	10.000,00 8.769,80
1904 – 1905 (18 mesos)	1.000,00 904,00	0,00	532.479,25 532.479,25	125.840,00 124.480,68	120.418,11 117.003,64	10.000,00 7.965,93
1905 – 1906 (18 mesos)	730,00 730,00	0,00	515.479,75 515.479,75	143.840,00 134.486,77	115.416,67 109.598,55	15.000,00 4.410,31
1906 –1907 (18 mesos)	550,00 537,75	0,00	623.086,25 583.232,93	187.840,00 175.136,26	124.252,01 117.962,61	7.500,00 6.934,00

La neteja i el rec dels carrers era la major partida pressupostària al llarg de tot els anys reflectits a la taula i a més presenta una reduïda desviació per anul·lacions, la qual cosa significa que les despeses eren realment elevades. És comprensible, per tant, la continuada queixa manifestada per diversos regidors, ja que aquesta despesa s'havia de satisfer a les empreses privades de proveïment i en especial a la Societat General. Com ja s'ha vist, l'argument de l'enorme cost que generava la neteja dels carrers fou utilitzat, com se sap com a hipotètic factor d'estalvi o d'amortització en els projectes d'adquisició d'aigües projectats bé fossin les de Eusebi Güell, les de Duran i Gost o les de la SGAB. D'altra, banda, molt probablement el lent increment que s'observa en les quantitats assignades a la neteja i el rec urbà fos més degut al propi esforç financer que suposava l'elevada xifra que a la manca de voluntat d'increment d'aquesta partida dels consistoris representatius respecte dels dinàstics. En qualsevol cas, és difícil establir un abans i un després en la neteja i el rec dels carrers prenent com a referència la periodització política.

Sí es pot veure una tendència més clara, iniciada des de 1900-1901, a augmentar les partides de policia urbana dins de l'àmbit del control higiènic de les aigües. Molt especialment, el pressupost de 1906-1907 reflecteix un important increment. Aquesta partida devia incloure les actuacions de l'Institut

d'Higiene Urbana per a desinfectar les aigües pútrides del clavegueram, dels mercats, dels escorxadors i les del Laboratori Microbiològic Municipal per practicar anàlisi de potabilitat. Com aquests organismes municipal probablement tingueren una actuació més eficaç i més amplia un cop engegat el projecte de reordenació administrativa de 1902-1903 s'entén que a partir del període pressupostari següent les quantitats assignades a policia urbana en matèria d'aigües experimentessin un gran augment. En aquesta línia cabria interpretar les xifres del número d'anàlisis de potabilitat i d'intervencions de desinfecció practicats segons les dades publicades als AECB d'aquells anys¹²¹.

El capítol de conservació de fonts i canonades indica com a la resta una important desviació entre el pressupost i la inversió real definitiva als darrers anys del ajuntaments dinàstics. És interessant com a partir de 1899 -1900 es produeix un fort retrocés en les despeses. Molt probablement fos degut a l'anul·lació de la partida de construcció de la nova xarxa per a la conducció d'aigua a l'Eixample prevista dins del projecte general de l'aqüeducte Alt. A partir de 1903-1904 les xifres augmenten però es mantenen pràcticament estables. Segurament el manteniment de les fonts dels pobles agregats fos prioritària els primers anys un cop produïda l'annexió¹²². Una evolució quasi paral·lela és la que experimenta la partida de construcció de noves fonts, amb valors molt reduïts respecte de la resta de conceptes i estabilitzats amb apreciables desviacions entre el pressupost i la despesa final.

Més que d'una nova política pressupostària en matèria de serveis públics de caràcter hidrològic a partir de 1902-1903, cal parlar de continuïtat en partides com la neteja i el rec o la conservació de fonts i canonades o la construcció de noves fonts. En altres casos, es tractà més aviat d'executar aquelles mesures ja previstes anteriorment però que presentaven deficiències. Així, el realisme amb que foren enfocats els capítols d'impostos o de vendes d'aigua o l'augment de despesa pública en policia urbana de control de salubritat hidrològica. En qualsevol cas, aquesta política pressupostària hidrològica ordinària es trobava molt lluny de les grans declaracions polítiques i de la necessitat que la ciutat tenia de millorar el seu estat higiènic i sanitari.

El ressò de la municipalització del servei de l'aigua

Davant dels reiterats fracassos collits per l'Ajuntament en els respectius projectes de modernització del seu servei de proveïment d'aigua fins als anys 1905-1906, s'entén que es tornés a intentar engegar una nova iniciativa extraordinària per adquirir nous cabals a la primera nova oportunitat

¹²¹ Els organismes municipals que tenien al seu càrrec la policia urbana de la ciutat havien estat iniciats el 1891 i es mantingueren amb una gestió i organització pràcticament invariables fins a 1904. Pel que fa al Laboratori Municipal, la seva secció de microbiologia, a les ordres del doctor Ferran, anava perdent importància al cap dels anys. Amb la crisi que patí el Laboratori els anys 1905 i 1906, fou renovat el personal, inclosos els doctors Ferran i Claramunt i el nou Laboratori, dirigit pel doctor Ramon Turró, comença a practicar anàlisi de potabilitat amb més assiduitat. Veure ROCA ROSELL, Antoni: 'La higiene urbana com a objectiu: notes sobre la història de l'Institut municipal de la Salut (1891-1936)', dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS, 1991. En efecte, aquesta visió general sembla confirmar-se ja que mentre el 1903 s'havien efectuat 12 anàlisis d'aigües, el 1904 i 1905 no se'n farà cap. En canvi, el 1906 es practicaren 85 i el 1907 124. Aquest darrer any el Cos mèdic Municipal en la seva secció d'Higiene pràctica realitzà 19.267 desinfeccions en escorxadors, mercats, retretes, mingitoris, i imbornals del clavegueram. AECB, (1903, 1904, 1905, 1906, 1907).

¹²² L'obra de govern del primer ajuntament representatiu intentà millorar l'estat sanitari dels pobles agregats per tal que els seus veïns comprovessin de seguida els beneficis de l'agregació i oblidessin les queixes per l'augment d'impostos i l'encariment de les subsistències que va anar aparellat amb les agregacions en un primer moment.

que es presentés un cop la conjuntura política que determinava l'acció municipal ho permetés. En aquest anys d'interval entre el final de les negociacions per a la compra de la Societat General el 1906 i el segon concurs d'adquisició de nous cabal el 1910 els posicionaments dels regidors respecte de la millor manera d'engegar la solució del "problema de les aigües" es dividiren en tres alternatives. Dues d'elles no eren més que la continuació de les que ja s'havien anat succeint des del la darrera dècada del segle XIX. És a dir, primer l'adquisició d'un cabal prou important en la línia de les resolucions dels concursos de 1896 i 1899; la compra del total de l'aigua que captaven les mines de Montcada, com ja s'havia intentat en la primera versió del projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada, segona. La municipalització integral del servei d'abastament d'aigua era la tercera i ja havia tingut un primer intent en el projecte d'adquisició de la SGAB. Aquesta alternativa era força més novedosa i responia sobre tot a la influència del municipalisme que arribava a Catalunya i que era propugnada a Europa de manera destacada per posicionaments ideològics i polítics socialistes anglesos.

En realitat, cadascuna de les tres alternatives que es debatien, per sobre dels detalls tècnics del cabal, de la pressió o de les infraestructures que requeririen, responien a determinats interessos i pretenien afrontar el problema del deficient abastament d'aigua a la ciutat des de perspectives ideològiques diverses. Per comprendre el que es pretén dir amb aquesta afirmació cal considerar que en el problema del servei de proveïment hidrològic a Barcelona a la primera dècada del XX intervenien múltiples factors. Pel que interessa ara, però, s'han de seleccionar dos. Primer, el paper que l'aigua jugava en el sanejament i l'estil de vida "europeu" de la ciutat i, per tant, la relació que l'abastament tenia amb l'objectiu de convertir Barcelona en una gran metròpolis europea. Segon, les implicacions econòmiques i fiscals que l'abastament d'aigua tenia amb els interessos dels propietaris d'immobles.

Amb l'estructura i les condicions socials de la ciutat, millorar el servei d'abastament significava, com ja s'ha assenyalat en diverses ocasions, que l'Ajuntament havia de fer front a un important augment de la despesa pressupostària en concepte del deute per la compra de nous cabals o per la municipalització del servei. Aquest augment del deute només podia ser amortitzat a llarg termini a base de l'estalvi per l'atenció amb mitjans propis dels serveis públics hidrològics, de la venda de part de l'aigua municipal sobrant dels serveis públics i dels ingressos per la fiscalitat que caldria aplicar sobre la riquesa per a fer front a un deute que havia de duplicar com a mínim els pressupostos anuals municipals. Per tant semblava imprescindible la intervenció municipal en el mercat privat de l'aigua si es volia aconseguir que el consum creixés i per això era necessari l'augment de la càrrega impositora municipal. En ambdós terrenys els hipotètics projectes municipals es trobaven amb la resistència del poderós nucli de propietaris urbans. Des del punt de vista de l'augment del consum d'aigua domèstica per als habitatges, ja s'ha vist com era molt problemàtic donat que això significaria la disminució dels beneficis per lloguers en tenir els propietaris que dotar els habitatges d'aigua corrent i d'infraestructures de desguàs. Pel que feia als nous impostos, el previsible era que tinguessin el mateix destí que el ja conegut l'arbitri sobre lloguers projectat per al pressupost de 1909 i paralitzat per l'oposició dels sectors conservadors i propietaris de la ciutat a través de l'acció de la Junta de vocals associats de l'Ajuntament.

No cal perdre de vista aquest esquema en el moment de procedir a analitzar amb més detall separatament cadascuna de les tres alternatives d'abastament d'aigua que es proposaven de 1906 a 1910. En una conferència donada a la seu de la Lliga Regionalista el 5 de febrer de 1908 el metge i regidor lligaire de Sant Andreu de Palomar Josep Cararach i Maurí feia un repàs a la tasca desenvolupada

pels regidors de la Lliga des de 1901 i, en referència als esforços fets pel l'Ajuntament per a afrontar el "problema de les aigües" des de la seva arribada al consistori a començaments de 1906, citava les tres alternatives d'abastament esmentades ¹²³:

"(...) ja he dit abans que l'Ajuntament anterior s'havia preocupat molt de la portada d'aigües a Barcelona però desgraciadament no havia pogut resoldre ni tan sols, en principi, aquest problema. Esta clar doncs, que és un dels que més ha de preocupar-nos a nosaltres.

No podré donar-los compte detallat de les gestions que s'estan fent actualment per a l'abastament d'aigües de la ciutat perquè no formo part de la comissió que se'n cuida, però em faré ressò de les idees que he sentit defensar per alguns companys; per una part, hi ha l'oferta de les aigües del torrent de les Gorges, assumpte que va ésser molt discutit per l'Ajuntament anterior i que com que no el conec a fons m'estaré de comentar-lo, altres creuen que seria en part una solució l'adquisició, per part del municipi, de tota l'aigua que dona la mina de Montcada i la indemnització consegüent de tots els terrenys que es reguen amb la mateixa.

La mina de Montcada com molts ja deuen saber, dona una quantitat regular d'aigua; d'aquesta, una tercera part, és de l'Ajuntament, les dues terceres parts restants constitueixen el Rec Comtal i serveix per regar una gran extensió de terreny i abans, també, per fer anar uns molins, avui és poca ja la força que s'aprofita del mateix. Un altre objecte també és constituir un focus permanent d'infecció a gran part de la dreia del Ensanxe i un destorb per la seva completa urbanització.

De manera que aquesta solució sembla que té diversos avantatges ja que l'aigua té immillorables condicions de potabilitat, no exigiria nous sacrificis a la seva conducció a Barcelona perquè ja tenim a punt d'acabar l'aqüeducte de Montcada, el que costaria més a l'Ajuntament és la indemnització dels terrenys que es reguen amb aquesta aigua, però si tenim en compte la seva situació actual, hem de considerar que el seu cost no seria crescut i en canvi l'Ajuntament es quedaria propietari dels mateixos permetent-li el desenvolupament d'una part del pla Jaussely cosa que els faria augmentar de valor i podria vendre en condicions avantatjoses tots aquells que no necessita per a la construcció del parc, edificis municipals, etc. Un altre dels avantatges de l'adquisició del Rec Comtal seria el sanejament d'una bona part de la dreia del Ensanxe amb la supressió d'aquell criador de miasmas que, ademés d'infectar l'atmosfera, priva que pugui urbanitzar-se per complet aquella part de Barcelona, i constituiria una altra font d'ingressos la venda de les parcel·les sobrants del seu llot.

Bé és veritat que no bastaria aquesta aigua per omplir les necessitats de Barcelona però augmentaria una bona part el seu cabal actual.

Hi ha qui ha parlat també de municipalitzar els serveis d'aigües començant per adquirir els manantials particulars i fent, per exemple, el que es va fer a París l'any 1860 quan es va fer l'agregació dels pobles veïns que, per unificar aquest servei, va fer un conveni amistós amb una companyia particular pel qual va quedar l'Ajuntament encarregat de l'explotació tècnica com sigui l'elevació, canalització, etc. i la Companyia durant 50 anys encarregada de la part comercial.

Tal vegada aquesta solució i l'anterior es completarien si es podia fer un contracte en bones condicions i milloraria d'una manera notable el servei d'aigües potables de Barcelona.

Però, sigui com sigui, el que sí que crec és que tant l'Ajuntament actual com el que el succeeixi no han de parar fins a dotar Barcelona de la quantitat mínima de 300 litres diaris d'aigua per habitant; sols així podrà posar-se a l'altura, en quant als serveis sanitaris, de les més importants ciutats del món civilitzat".

El doctor Cararach reconeixia al primer paràgraf la manca d'efectivitat de les gestions portades a terme pel consistori del període 1901-1905. De la mateixa manera, al darrer feia implícitament la mateixa confessió per al consistori 1905-1909 en encoratjar a la solució del "problema de les aigües" al proper ajuntament posterior a 1909. L'argumentació utilitzada és la ja coneguda de millorar l'abastament per a situar Barcelona entre les ciutats més importants del "món civilitzat". Força més interès tenen els comentaris de Cararach sobre les propostes dels regidors presents a l'Ajuntament de 1905-1909. En referir-se a les aigües del torrent de les Gorges ho estava fent al ja conegut projecte Durant i Gost, les

¹²³ RABASSA I MASSONS, Jordi: *Josep Cararach i Maurí. L'època de la construcció del Sant Andreu contemporani*, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, Sant Andreu de Palomar, 2004., pàg. 84.

implicacions del qual per a la política hidrològica municipal ja han estat analitzades en el seu moment. És important comprovar com, a manca d'altres iniciatives municipals d'abastament, encara es considerava l'oferta del canal de Sant Pere de Casserres com una possibilitat viable després de 5 anys d'haver fracassat la seva adquisició.

Especialment significativa és l'argumentació del doctor Cararach i Maurí respecte dels motius que aconsellaven l'adquisició del total de les aigües de les mines de Montcada i la corresponen l'indemnització dels regants i dels propietaris de molins. Cararach, com a metge en exercici a Sant Andreu de Palomar, devia conèixer prou bé la problemàtica sanitària que comportaven les terres de rec en ple Pla de Barcelona als antics termes municipals de Sant Andreu i de Sant Martí. Igualment es feia ressò de l'obstacle que suposava la sèquia Comtal i els seus terrenys irrigats per a l'expansió de l'Eixample en direcció a Sant Martí de Provençals¹²⁴. Finalment, com la possessió de les aigües que conduïa el rec implicava la propietat dels terrenys de pas de la sèquia i dels seus marges, Cararach proposava la seva venda per tal de fer front a les indemnitzacions que caldria satisfer als propietaris del terrenys irrigats. Per tant, en una línia de pensament que respectava escrupolosament l'ortodòxia de la política urbanística de la Lliga regionalista, el regidor andreuenc era sensible als motius higiènics, de sanejament de les finances municipals i de desaparició d'obstacles a l'expansió de l'Eixample que permetés la conversió de sòl agrícola en sòl urbà i que fes desaparèixer un immens "*criador de miasmes*" en ple cor de la ciutat.

Els motius de tipus hidrològic tenien un caràcter complementari i es justificaven sobre tot per que explotar la totalitat de les aigües de Montcada no suposava cap despesa extra d'infraestructures, ja que l'aqüeducte Alt estava a punt de ser finalitzat. Era per tant una reproducció del projecte d'unificació i elevació de les aigües de Montcada proposat pel regidor Martí i Thomas el 1889 i desestimat posteriorment per l'Ajuntament en el projecte definitiu de l'arquitecte Pere Falqués el 1891. Aquest etern projecte d'abastament era pres ara com a solució que havia de permetre fer front a les diverses deficiències del servei municipal d'aigua a Barcelona. Era utilitzat, a més, com un factor d'higienització i dignificació de la ciutat, de font de recursos pressupostaris i de motor urbanitzador cap al cantó nord-oriental de l'Eixample amb les corresponents expectatives de beneficis que la transformació d'usos del sòl haurien de generar en aquella zona. A més, la pressió sobre la hisenda municipal resultaria mínima. Probablement aquesta opció era ben vista per sectors socials conservadors i per associacions de propietaris urbans.

Josep Cararach i Maurí pot-ser coneixia amb prou detall les implicacions que comportava la iniciativa d'adquisició dels cabals de Montcada com a andreuenc, però també perquè probablement en els mitjans lligaires es considerava un projecte digne de ser portat a terme. Si més no, l'extensió amb que ho tracta contrasta amb la superficialitat i el desconeixement dels comentaris que dedica a les altres dues alternatives.

Per a il·lustrar l'opció municipalitzadora del servei d'aigües utilitzava la referència del sistema d'abastament de París. Si bé podia ser un exemple vàlid de gestió municipal d'aquest servei, no era el

¹²⁴ Per a conèixer amb més detall la relació dels terrenys de regatge de la sèquia Comtal amb la direcció expansiva sud-oest que havia pres l'Eixample, veure MARTÍN PASCUAL, Manel: "*El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona 1864/74 – 1929*", dins "Finestrelles", 9 (1998)

model principal per a altres partidaris de la municipalització presents al consistori barceloní aleshores¹²⁵. Ja s'ha indicat al capítol primer com especialment les formacions polítiques afins al catalanisme autonomista i d'esquerres pretenien incloure en el programa de govern municipal la municipalització dels serveis públics urbans com a forma d'augmentar el patrimoni municipal i de generar ingressos amb els quals fer front als objectius d'assistència social, de promoció de la cultura o de la reforma urbanística de l'interior del casc antic. Per a assolir aquests objectius, però, era necessària la reforma de la hisenda local amb l'expansió del crèdit municipal i l'augment de la fiscalitat. La municipalització del servei d'aigües formava part d'aquest esquema teòric, juntament amb les altres xarxes tècniques, gas i electricitat, i els transport públic del tramvia. A ulls del catalanisme d'esquerres, com la gestió d'aquests serveis era privada i responia a la lògica de l'obtenció del màxim benefici, havia d'afavorir els interessos de l'estament propietari urbà. Aquesta situació i el fet que les xarxes tècniques es trobessin monopolitzades per empreses estrangeres facilità que en el context barceloní d'aleshores la municipalització dels serveis públics fos un ingredient més a afegir al debat i la confrontació política en aquest anys de 1905 a 1909.

Un significatiu exemple sobre la perspectiva amb la part del consistori barceloní d'esquerres devia contemplar la necessitat de la municipalització de serveis l'ofereix el ja conegut doctor Guillem López I Ventura. A la memòria redactada amb motiu del viatge que va realitzar al setembre de 1906 a Ginebra per assistir al Segon Congrés internacional per al Sanejament i la Salubritat de l'habitatge en qualitat de representant de l'Ajuntament de Barcelona, el metge i regidor d'Unió Republicana inclou tot un seguit de laudatòries reflexions a l'entorn de la gestió dels serveis públics de la ciutat suïssa¹²⁶. Comença per reconèixer que Suïssa tenia un "*perfeccionamiento higiénico, moral y físico envidiable*" i s'estén en les relacions que trobava entre aquests tres conceptes. Els països lliures eren "*más higiénicos*", mentre que "*los pueblos esclavos son siempre los más sucios*". Seguidament argumenta com la higiene és un element fonamental per a la pau i l'equilibri social ja que proporciona la qualitat de vida necessària per a allunyar el perill de confrontació social: "*La Higiene tiende constantemente á hermanar la civilización con las necesidades naturales; á hacer que desaparezcan los privilegios que viven á expensas de la vida y salud de los desheredados; á que el cuerpo esté sano y la razón íntegra*". Segons Guillem López, doncs, la higiene seria l'element que permetria corregir els defectes que la vida urbana tenia per a les classes necessitades.

Com en la seva visita a Ginebra tenia el doble encàrrec d'assistir a les comunicacions del congrés esmentat i de veure la gestió dels serveis públics a Ginebra, havia tret la conclusió que congressos com aquell aportaven als governs que eren "*verdaderamente amantes de sus pueblos*" solucions pràctiques i ensenyaments per als seus poders legislatius. Així, i en conseqüència, afirmava que els catalans "*podemos asimilarnos (...) con nuestra personalidad autónoma y progresiva*" per a aconseguir els objectius de la "Higiene social", base fonamental de la salut de l'individu i de la col·lectivitat. Entre els factors que Guillem López enumerava com a integrants d'aquesta higiene social es podien destacar alguns com el respecte a la llibertat de consciència, l'augment de la producció industrial, l'augment dels salaris, la supressió de la

¹²⁵ Els referents s'han de localitzar més aviat en els experiències de socialisme municipal portades a terme pels ajuntaments anglesos a l'entorn de qüestions com la millora dels índexs de cultura de la població, les reformes urbanístiques, la salubritat i la lluita contra la mortalitat i la implantació i modernització dels serveis públics a les ciutats angleses. Veure MASSANA (1995), pàg. 375.

¹²⁶ LÓPEZ, Guillermo: *Segundo congreso internacional celebrado en Ginebra en septiembre de 1906 para el Saneamiento y Salubridad de la habitación. Memoria del Concejal...*, Barcelona, Imprenta Sucursal de F. Sánchez, 1906 El doctor López acabà de redactar aquesta memòria el 26 de novembre del mateix 1906.

fiscalitat de consums, la fi del despotisme dels diners, la higiene generalitzada o la desaparició dels privilegis, sense més aristocràcies que el talent. El concepte global d'higiene social apareix aquí assimilat a la ideologia que sustentava els programes anomenats de socialisme municipal considerat com el paradigma de la gestió urbana eficaç i europea des de la perspectiva dels regidors barcelonins pròxims al republicanisme autonomista d'esquerres.

El doctor López fa tot seguit una admirativa descripció dels serveis públics de la ciutat de Ginebra. Confessa que li han impressionat fins el més íntim del seus "*movimientos moleculares*". Ha vist el respecte als parcs i als animals domèstics; l'activitat dels tallers de rellotgeria, "*es el cronómetro del mundo*", comenta; l'ensenyament racional; la baixa criminalitat i escassa mortalitat del 17 per mil. El sistema higiènic seguia el model de *tout a l'égout* i l'aigua potable, captada del proper llac Léman, no havia provocat en dos anys un sol cas d'infecció gastrointestinal sobre la població total de Ginebra de 115.000 habitants. Respecte dels serveis basats en les xarxes tècniques afirmava:

"El agua, como el gas y la electricidad, son servicios municipalizados con los cuales la administración local recauda más de lo suficiente para los gastos de urbanización y embellecimiento de la ciudad, sin la obligación de que pese sobre los artículos de primera necesidad el odiado impuesto de consumos (...) Es por esto que el problema de la vida en Ginebra está resuelto".

L'alimentació de l'obrer estava garantida pels elevats salaris i la qualitat dels queviures. La beneficència era un model a seguir per la seva eficàcia, ordre, confort i comoditat. El servei de tramvies es trobava completament electrificat i el ferm del carrers empedrat o alquitranat. I un cop més tornava a insistir sobre el model de gestió de tots aquests serveis públics modèlics:

"El Ayuntamiento recauda lo suficiente con el agua, el gas y la electricidad y de esta suerte los demás arbitrios municipales que impone sobre las construcciones, rótulos, carruajes, tramvías, bicicletas, automóviles, etc. son sumamente módicos y distribuidos con tal equidad que nadie intenta burlarlos. El número de sus empleados se reduce al indispensable".

Era clara la intenció d'aquesta mena de comentaris a les alçades del setembre de 1906 quan a Barcelona es trobava en plena eferescència la formació de la Solidaritat Catalana davant el conflicte provocat per l'assalt a les redaccions dels rotatius regionalistes i la Llei de Jurisdiccions. Des de la perspectiva municipal de la formació republicana autonomista amb la qual es devia identificar el doctor López, el context polític del moment havia de conduir més que mai a l'aprofundiment de l'autonomia municipal enfront de les actuacions repressives i arbitràries dels poders centrals de l'estat. I aquesta autonomia només es podria aconseguir amb un model de gestió municipal semblant a la de ciutats com Ginebra. La referència al reduït número d'empleats de l'ajuntament de la ciutat suïssa devia ser una crítica indirecta a la ja coneguda tendència dels sectors republicans lerrouxistes a afavorir als seus militants i simpatitzants amb càrrecs municipals per a compensar la seva fidelitat i estendre la influència d'aquest nucli republicà sobre els quadres municipals. D'altra banda, cal tenir present que el mateix any 1906 s'estava procedint a la reorganització del Laboratori municipal, que tenia, encomanades, com ja s'ha indicat en el seu moment, algunes de les principals funcions de control higiènic de la ciutat.

El doctor Guillem López continuava la seva memòria referint el continguts de les ponències del Segon Congrés de Sanejament i Salubritat, celebrat dels dies 4 al 8 de setembre de 1906. Cal destacar per la seva relació directa amb la situació social, política i de salubritat que vivia aleshores la ciutat de Barcelona les recomanacions que van fer M. Moray i M. Filiosier per tal de millorar l'estat higiènic i

sanitari de les ciutats europees. Aquestes propostes són transcrites amb detall pel doctor López i, per tant, ell devia d'estar-ne d'acord i, segurament, voldria que fossin aplicades a Barcelona. En síntesi són les següents:

PROPOSTES FETES PER M. MORAY	PROPOSTES FETES PER M. FILIOSIER
1. Popularitzar les nocions d'higiene a les escoles, pronunciar conferències i imprimir instruccions repartides gratuïtament. 2. Imposar a les autoritats el deure de protegir la salut pública. 3. Crear una Comissió tècnica d'inspecció sanitària dels habitatges. 4. Imposar als propietaris i llogaters l'obligació de denunciar els casos de malalties contagioses. 5. Organitzar serveis de desinfecció per barris i districtes. 6. Vigilar l'execució de les lleis higièniques a càrrec de funcionaris independents.	1. Efectuar els treballs de sanejament urbà sota la protecció d'una llei d'expropiació pública. 2. Crear oficines sanitàries coordinades amb les obres de sanejament. 3. Facultat a l'administració per a processar els propietaris d'immobles insalubres o als que col·laboressin amb la insalubritat. 4. Atorgar ajuts públics als propietaris que engeguessin treballs d'higienització.

De fet, aquestes instruccions no eren diferents en essència de les que ja es suggerien a les bases per al projecte d'urbanització del subsòl establertes per la subcomissió municipal de 1885 i redactades per Pere García Faria. Es tractava en aquella data i ara fonamentalment d'atorgar a les administracions municipals de facultats per intervenir en la higiene privada i d'actuar de manera contundent contra els propietaris que no respectessin les normes de salubritat establertes o no efectuessin els treballs de sanejaments als quals estarien obligats.

Guillem López i Ventura finalitzava amb una exhortació adreçada a Barcelona. Segons ell, la ciutat havia d'obtenir ensenyaments del congrés. Els metges, diputats i homes d'estat havien d'iniciar una creuada "*político-higiénica*" per a contrarestar la manca d'iniciativa privada i pública en aquest àmbit. L'alcalde havia de fer complir les instruccions de Sanitat i ordenar que el Cos mèdic municipal efectués un padró sanitari de cases i habitatges com ja es feia a França, Suïssa, Alemanya i fins i tot a Madrid¹²⁷. En aquest padró havien de figurar, entre altres, les condicions de l'abastament d'aigua, del sistema d'evacuació i el número d'habitants que tenia cada habitatge.

Vist amb aquesta òptica, resulta molt clar com el concepte de municipalització de serveis, entre els quals figurava el d'abastament d'aigua, tenia àmplies i diverses implicacions polítiques, socials i econòmiques i afectaven no només al programa de govern municipal, sinó que s'adreçaven directament a l'actuació dels propietaris d'immobles de la ciutat i a les competències dels esglaons de poder provincial i estatal.

En definitiva, la municipalització del servei d'aigües anava molt més enllà del que el doctor Josep Cararach comentava en la seva conferència de 1908. De fet, la seva òptica respecte d'aquest tipus de

¹²⁷ No cal fer constar que amb el sistema de nomenament dels alcaldes per R.O., aquests eren triats en funció de la seva fidelitat al govern estatal i en consonància amb el vist i plau més o menys tàcit o explícit dels nuclis socials dominants de la societat barcelonina. Per tant, els primers dignataris municipals del moment no devien simpatitzar gaire amb mesures tant radicals socialment com les recomanades per Guillem López.

gestió del servei d'abastament, és a dir, considerar la municipalització com una alternativa més, però sense gaire entusiasme per les seves hipotètiques avantatges, era probablement compartida per amplis sectors lligaires. No es pot deduir, però automàticament d'aquesta circumstància que el conjunt de la Lliga Regionalista considerés la municipalització de serveis com una proposta de govern municipal més o menys aliena als seus objectius o lesiva per als interessos de sectors socials amb els que es trobava més proper, especialment dels propietaris urbans. Són conegudes formulacions teòriques de la municipalització de serveis de destacats membres de la formació regionalista. És el cas de Joan Vallès i Pujals¹²⁸, qui pronuncià els anys 1908 i 1909 tres conferències en les que sintetitzava les grans línies teòriques de la política urbana de signe progressista de la Lliga després del període 1901-1903¹²⁹.

A la primera conferència, donada a la seu de la Lliga Regionalista el 7 de març de 1908, definia el municipalisme com la reacció contra l'autoritat i uniformització de la legislació liberal en matèria local a inicis del segle XX. Com els reptes als quals s'enfrontaven els ajuntaments eren molt complexos, era imprescindible la gestió local seguint el model de la municipalització de serveis. La primera llei en aquesta línia l'havia promulgat el govern italià el 1903. Distingia a continuació Vallès entre la municipalització simple o per economia i la municipalització complexa o industrial. A la primera es tractava de garantir als ciutadans més desfavorits l'obtenció de bens i serveis en condicions favorables i evitar, d'aquesta manera, la manca de productes de qualitat, les pujades de preus especulatives o el gruix d'intermediaris en les cadenes comercials. A la segona modalitat de municipalització, l'ajuntament s'havia de convertir en productor de serveis com a forma de superar els defectes dels serveis públics i les negatives conseqüències de la competència o del monopoli segons els casos. En aquesta segona situació es trobaven les xarxes tècniques: *"Hi ha indústries en les que és molt difícil que hi hagi concurrència (...) perquè exigeixen, per exemple, l'ús exclusiu de sòl o el subsòl de les vies públiques. En aquests casos es trobem les empreses d'abastament d'aigües, d'enllumenat, de tramvies (...)".* Analitzava tot seguit Vallès i Pujals la impossibilitat de posar en marxa la municipalització de serveis amb l'actual llei municipal de 1877 que considerava els ajuntaments ens administratius i no polítics i que deixava molts aspectes sense legislar que actualment formaven part de les tasques municipals. Per arribar al canvi de legislació existien dues vies, la parlamentària o els referèndums municipals com en el model seguit a Itàlia. Finalment, assenyalava els dos obstacles que s'oposaven a la municipalització. Primera, l'actitud del govern espanyol, qui ja per la R.O. de 23 de juliol de 1907 havia denegat la sol·licitud de l'Ajuntament de València de municipalització del servei de gas. La segona, la manca d'interès del poble per les qüestions municipals. I en aquesta queixa Vallès devia incloure des de la indiferència de la majoria de la ciutadania pertanyent a les classes populars com l'oposició constant dels nuclis benestants que veien els seus interessos amenaçats per aquesta mena de propostes de gestió municipal.

Vallès pronuncià la segona conferència al Centre Popular Catalanista de Sant Andreu de Palomar¹³⁰ el 31 d'octubre de 1908. En ella afirmava que els municipis necessitaven autonomia per a

¹²⁸ Es presentà com a candidat a regidor pel districte VI a les eleccions municipals de 2 de maig de 1909 i no obtingué l'acta de regidor. Si l'aconseguí a les del 12 de desembre de 1909 pel districte IV, al costat de Francesc Carreras Candi. Dirigeix la organització del Primer Congrés de Govern Municipal el 1908, a càrrec de la Joventut Nacionalista. Fou membre del Consell de la Mancomunitat i Conseller d'Obres Públiques en el govern de la Generalitat de 1933 a 1935.

¹²⁹ VALLÉS I PUJALS, Joan: *Qüestions municipals*, Barcelona, Publicació de la Joventut Nacionalista, Imp. Moderna de Guinart y Pujolar, 1909

¹³⁰ Precisament el President d'aquest centre era el metge i regidor de la Lliga Josep Cararach i Maurí. Veure RABASSA (2004).

gestionar la solució de les necessitats dels ciutadans. Calia estar preparats, doncs, per a la nova Llei de Règim local que s'estava elaborant a les Corts i, en conseqüència, era necessari conèixer el que significava l'autonomia, que havia d'anar acompanyada de moralitat i esperit cívic.

El tercer parlament va tenir com a escenari l'Ateneu Obrer del districte II el 21 de gener de 1909. Vallès teoritzà sobre l'anomenat "socialisme municipal", en una línia de pensament més propera a la desplegada pel doctor López i Ventura. Segons el polític lligaire els governs havien de garantir l'ordre, però també havien de procurar el benestar de tots els ciutadans. I aquesta dimensió social del poder polític s'havia de manifestar preferentment en els ajuntaments. Els municipis havien de practicar el socialisme municipal i atendre "*les classes desvalgudes*". Les mesures que s'havien de posar en marxa eren el control i foment de la higiene, els parcs i jardins públics i la municipalització de serveis per tal de facilitar als ciutadans més desvalguts l'aigua, el gas, l'electricitat, el transport urbà i altres. Es tractava d'abaratir els preus, garantir la qualitat del servei i obtenir beneficis que no restessin en mans de les empreses privades que prestaven aquests serveis. El combat dels monopolis dels serveis públics, continuava Vallès i Pujals, era una mesura constant en els programes del partit socialista britànic. No per això, assegurava, tots els partidaris de la municipalització havien de ser socialistes. Aquesta modalitat de gestió municipals havia estat aplicada en estats monàrquics com Anglaterra, Alemanya o Itàlia i a Espanya era una iniciativa que el PSOE no havia incorporat encara al seu programa.

Es poden apreciar certes contradiccions en el contingut comparat de les tres conferències. Si es pren al peu de la lletra cadascuna semblaria que la municipalització de serveis fos desitjada per la formació política lligaire i que seria possible portar-la a terme un cop el parlament espanyol aprovés la Llei de Règim Local, l'anomenada "Llei Maura". Per contra, les esperances en la nova llei no encaixen amb l'actitud governamental contrària a la municipalització de serveis. Més aviat, sembla que Vallès volgués acontentar els seus tres auditoris amb tres versions diferents de la idea municipal de la Lliga, en el fons exclusivament possibilista. En la primera versió s'encoratjava a l'auditori a la lluita parlamentària per aconseguir una llei local que augmentés el grau d'autonomia municipal, en la segona es practicava una tasca pedagògica de preparació per a la nova llei municipal i en la tercera, davant un públic d'extracció més popular i potencialment receptiu als missatges del republicanisme, es desplegava el socialisme municipal com una opció possible i executable per la Lliga, sense afegir, tot seguit, que ni la nova legislació ni les forces polítiques que l'havien recolzat, entre elles la mateixa Lliga, no facilitarien aquesta mena d'actuació dels ajuntaments. Cal tenir present, al respecte que a començaments de 1909 les forces polítiques presents al consistori barceloní es preparaven per a la contesa municipal del 2 de maig i, probablement, la conferència de l'Ateneu Obrer del districte II formés part ja d'aquesta llarga campanya electoral, després de quatre anys sense eleccions locals.

En efecte, Esquerra Catalana, amb l'objectiu de definir el terreny polític que creia li pertocava, ja que es presentaven a les eleccions municipals de maig de 1909 dues opcions republicanes i dues de catalanistes, incloïa dins el seu programa de govern local en lloc destaca la municipalització de serveis públics com a part de la configuració d'una mena de ciutat-estat per a Barcelona. El Partit Radical proposava en el seu programa electoral anivellar el pressupost, municipalitzar el gas i l'electricitat i portar

a Barcelona un cabal d'aigua en qualitat i quantitat suficients¹³¹. A les eleccions del 12 de desembre de 1909, en plena batalla política entre els republicans i la Lliga a propòsit de les repercussions de la Setmana Tràgica, la municipalització de serveis aparegué al programa electoral radical, com a primer pas per a les millores culturals, benèfiques i sanitàries. Pel seu costat, la Candidatura Autonomista Republicana, continuadora d'Esquerra Catalana propugnava la municipalització dels serveis públics enfront dels monopolis estrangers i la tributació directa i proporcional a la riquesa. La Lliga tendia a allunyar-se de les qüestions municipals directes amb desqualificacions de les propostes dels seus adversaris per intentar redreçar el seu discurs interclassista i catalanista a partir de l'objectiu de la creació de la Mancomunitat de Diputacions catalanes.

Per sobre de les diferències estratègiques i ideològiques mantingudes per les formacions polítiques de l'Ajuntament entre 1906 i 1910, el cert és que la preocupació pel deficient servei d'abastament d'aigua i l'efervescència de propostes per a millorar aquesta mancança fou una constant en aquells anys. Així, no és sorprenent que després de les eleccions del 2 de maig de 1909 i, especialment, de les de 12 de desembre de 1909, amb la victòria radical i l'assoliment de la seva majoria absoluta al consistori, es tornés a plantejar un cop més el repte de la política hidrològica a seguir.

Precisament en les sessions del 26 d'octubre i 2 de novembre de 1909, poc abans d'aquesta segona convocatòria electoral, fou nomenada una Comissió especial d'aigües al consistori barceloní. Iniciades les seves gestions, estudia els antecedents de la qüestió i dedica especial atenció a l'oferta de Pere Rocavert, presentada de nou per Gonçal Rivas el 1906, localitzada a Santa Maria de Montornès. Aquest projecte ja s'havia presentat als concursos de 1896 i 1899 amb els números 10 i 8 respectivament. La Comissió demanà informes tècnics sobre els recursos hidrològics que proporcionava el Besòs a la seva confluència amb el Congost a Francesc Samsó, enginyer Cap de mines de la província i a Norbert Font i Saqué, arqueòleg. El dictamen fixava el total d'aquest recursos en 86.000 m³. Es practicaren anàlisis químics i bacteriològics de les aigües ofertes i es concretaren les condicions d'adquisició. És de destacar com les ofertes anteriorment aprovades, en la resolució del concurs de 1896, la de Güell, i en el de 1899, la de Duran, no van ser tingudes en compte per que no complien les condicions de potabilitat¹³² que foren especificades a les bases d'abril de 1903 orientadores dels criteris de selecció de les propostes.

Com es tractava de procedir a la resolució definitiva de l'ampliació del concurs de 1899 que havia quedat en suspens un cop l'oferta Durant i Gost resultà fracassada, es força significativa la urgència amb que es pretenia resoldre el problema de l'abastament d'aigua a la ciutat recorrent al projecte Rocavert, a una oferta presentada en un concurs de feia més de 13 anys, amb un cabal estimat en 34.000 m³ diaris, és a dir pràcticament el mateix que el que l'Ajuntament tenia en propietat. Cas d'unificar els dos volums d'aigua no s'arribaria a més de 60.000 m³, quantitat, com ja se sap, molt inferior a la suposada com a desitjable segons els càlculs de començaments de segle i el 1910 la població havia augmentar en pràcticament 100.000 habitants més.

¹³¹ Així ho indicava el líder radial Emiliano Iglesias i Ambrosio a la sessió parlamentària del 19 de desembre de 1910. "Diario de sesiones del Congreso", 1910, núm 92 (19 desembre 1910). El conjunt de les informacions sobre els programes electorals de la formació republicana autonomista procedeixen de TORAN (1989).

¹³² Güell no havia millorat el nivell de salinització de les seves aigües del Garraf i el cabal ofert per Duran en el seu moment fou declarat im potable per una R.O. de 1908.

Amb la renovació biennal del consistori, que tingué lloc al gener de 1910 i assolida la majoria absoluta pels radicals a l'Ajuntament, fou suprimida la Comissió especial d'aigües i les seves competències sobre l'adquisició de nous cabals passaren a la Comissió de Reforma, Tresoreria i Obres extraordinàries, presidida pel regidor radical del districte IX Josep Antoni Mir i Miró. Aquesta Comissió desplegà una intensa activitat al llarg de l'any 1910. En primer lloc, finalitzà definitivament el conflicte jurídic entorn a la propietat i legalitat dels pous de Montcada, després de les llargues i complicades gestions que havia realitzat el consistori anterior de 1906 a 1909. La Comissió de Reforma proposà al Ple del consistori l'aprovació d'iniciatives al respecte que foren més que res de procediment administratiu¹³³. Així, el 10 de març es proposava sol·licitar al ministeri de Foment la legalització dels tres pous municipals amb les condicions ja acordades amb la SGAB de no augmentar, el diàmetre i la profunditat dels pous i tampoc la potència de les màquines elevadores. Al temps, es demanava a la Societat General que comprovés que no es lesionaven els seus interessos i que retirés el contenciós administratiu pendent al Tribunal Suprem. El 5 d'abril s'aprovà formalment la demanda de legalització al Ministeri de Foment. El 28 d'abril es llegeix al plenari la resolució del ministeri de 23 d'abril, publicada a la Gasetta de Madrid el 26, segons la qual era autoritzada l'explotació dels pous amb els condicionants ja coneguts. És prou reveladora la felicitació que envià l'alcalde accidental, el radical Josep Maria Serraclara, a l'alcalde de Barcelona, Josep Roig i Bergadà i al secretari municipal, pels esforços que havien fet a Madrid per a resoldre la qüestió de la legalització.

La felicitació es produïa pel final del llarg plet jurídic, engegat el mateix 1879, any de la construcció dels pous, i no pas pel resultat pràctic aconseguit, ja que l'Ajuntament veïe limitades les possibilitats de millora els seu servei d'abastament amb els recursos hídrics de Montcada. L'episodi de la il·legalitat dels pous s'inscrivia en la lluita per l'aigua que es vivia a Barcelona i l'Ajuntament, com un lluitador més, havia hagut d'acceptar les condicions imposades per la Societat General, l'agent més poderós en el context hidrològic de la ciutat. Com era d'esperar, la resolució de Foment del 23 d'abril fou objecte de recursos per part d'altres interessats afectats pels pous i l'Ajuntament de Barcelona n'era plenament conscient. El 17 de maig el plenari aprovà una proposta del regidor de la Lliga Joan Nualart i Palet per actuar amb prudència en retirar la demanda contra la R.O. de juliol de 1909 que havia declarat il·legals els pous i que motivà l'acord amb la Societat General. Com l'únic acord aconseguit era amb aquesta empresa, la resta de reclamacions restaven pendents¹³⁴.

Si en la qüestió anterior la Comissió de Reforma havia recollit el fruit del treball portat a terme per consistoris anteriors, la tasca que tenia encomanada de recerca de nous cabals desembocà en el dictamen que resolvia el concurs d'adquisició d'aigües convocat al maig de 1910, presentat a la sessió plenària del consistori del 28 de novembre. Tot seguit, es sintetitza el procés que conduí a la resolució del concurs de 1910, un dels episodis transcendentals per a l'evolució de la política municipal desenvolupada per l'Ajuntament de Barcelona en matèria hidrològica en el període d'interès d'aquesta recerca.

¹³³ *Llibre d'actes del Ple* 1910. Volum II (pàg. 48- 48b, 239b-240), volum III (pàg. 2b-3 i 154b). Secció Aigües

¹³⁴ Les demandes civils interposades en el jutjat de Primera Instància de Sabadell per les mines de Santa Coloma, Badalona i de Montcada van rebre una resolució positiva al maig de 1911 i l'Ajuntament de Barcelona presentà una apel·lació.

El concurs d'adquisició d'aigües de 1910 i la crisi de la política autònoma hidrològica municipal

Dins de la Comissió de Reforma, Tresoreria i Obres extraordinàries es plantejaren dues posicions respecte de la línia a seguir per a l'adquisició de nous cabals d'aigua. Continuar les gestions de l'anterior Comissió especial d'aigües o buscar una solució total amb la convocatòria d'un nou concurs¹³⁵. Ja s'ha indicat com les gestions d'adquisició de l'oferta Rocabert que havia iniciat aquella comissió especial només podien conduir al proveïment parcial de l'aigua que el municipi estava obligat a proporcionar a la ciutat. Probablement per aquest motiu a la Comissió de Reforma s'imposà el criteri de convocar un altre concurs per a la compra de nous cabals. Els motius que ho aconsellaven devien ser en part semblants als que ja es plantejà l'Ajuntament el 1896 en el moment de convocar el primer concurs. És a dir, el municipi havia de disposar de l'aigua suficient per atendre els serveis públics urbans que eren de la seva responsabilitat. Al temps, volia equiparar el seu servei amb el de la Societat General en el terreny del mercat privat amb la venda i el servei d'aigua a particulars, ja que així es podria finançar a llarg termini la despesa que ocasionaria la compra de les noves aigües i les obres de conducció i distribució.

A les alçades de 1910 existien dos factors més que impulsaven la convocatòria d'un nou concurs. En primer lloc, s'esperava que la finalització de la galeria de conducció de l'aqüeducte Alt i la legalització dels pous de Montcada facilitessin l'execució d'un projecte més ambiciós d'utilització de l'aqüeducte per a conduir de manera unitària les aigües adquirides amb el concurs i les explotades tradicionalment a Montcada. D'aquesta manera, tindria sentit finalitzar les obres d'elevació de l'aqüeducte Alt pressupostades, segons els càlculs corregits de Juli Marial de 1903, en aproximadament 15.000.000 de ptes. Segon, l'impuls dels grups polítics presents a l'Ajuntament que tenien en el sanejament urbà i en la millora del servei d'abastament un dels seus punts programàtics fonamentals.

En la concreció de les mesures que calia prendre per a fer realitat aquest objectiu es tornaren a manifestar les diferències ideològiques i estratègiques que protagonitzaven globalment la vida política catalana i la municipal barcelonina. Dins d'aquest context, en tot el procés seguit des de la convocatòria del concurs de 1910 al mes de maig fins a la resolució a finals de novembre, el Partit Republicà Radical va fer valer la seva majoria absoluta per a imposar els seus criteris sobre les minories regionalista i republicana autonomista.

La Comissió de Reforma i Tresoreria comença per estudiar la situació legal creada pels acords municipals sorgits dels concursos de 1896 i l'ampliació de 1899 i desestimà definitivament les propostes d'adquisició d'aigües efectuades sobre els projectes de Güell i Bacigalupi i de Duran i Gost. El dictamen de la Comissió discutit en el plenari el 12 i el 19 d'abril de 1910 es proposava donar un termini de dos mesos des de la publicació en la Gasetta de Madrid per a que els propietaris d'explotacions de la conca del Besòs presentats al concurs de 1896 poguessin demostrar l'autenticitat de les seves concessions i autoritzacions, que els seus projectes no perjudicaven les explotacions municipals de Montcada. A més,

¹³⁵ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 53-54

la Comissió incloïa al seu dictamen la convocatòria d'un nou concurs d'adquisició d'aigües sota les bases següents, més obertes i generals que les de 1896¹³⁶:

1. L'objectiu del concurs era adquirir aigües per a completar l'abastament de la ciutat.
2. La procedència dels cabals podia ser qualsevol i es podien oferir al punt de captació, a la boca mina de Montcada o a l'aqüeducte Alt.
3. Les proposicions havien d'anar acompanyades dels títols de propietat de les aigües ofertes.
4. S'havien de presentar en el termini de dos mesos des de la publicació de la convocatòria a la Gasetta de Madrid (24 d'abril, 24 i 24 d'abril al BOP). Es podien repetir les ofertes de 1896.
5. Una comissió municipal seleccionaria les ofertes que s'ajustessin a les bases.
6. Les propostes acceptables serien discutides amb els propietaris per a procedir al contracte d'adquisició si fos el cas.
7. L'Ajuntament no podria acceptar com a definitiva cap oferta sense la demostració inequívoca del dret a l'ús i consum de l'aigua, del cabal mínim i de les condicions higièniques i de potabilitat.
8. L'Ajuntament de Barcelona hauria de resoldre el concurs tres mesos després del termini donat per a l'admissió de les ofertes.
9. Els propietaris no podrien demanar indemnitzacions ni al·legar drets pel fet de ser seleccionats provisionalment.

El 28 d'abril i el 3 de maig tenen lloc les sessions del Ple municipal en les qual es debaten les diverses esmenes de les minories¹³⁷ presentades pels regidors Albó, Carreras i Nualart, en nom de la formació regionalista, i els regidors Ferrer i Ramoneda, per l'esquerra catalana autonomista¹³⁸. En general, les esmenes giraren al voltant dels defectes que trobaven en la concreció i les garanties de les bases proposades per la Comissió de Reforma i de la manca d'iniciatives respecte de les infraestructures municipals pendents de conclusió com ara l'aqüeducte Alt de Montcada o la xarxa de distribució per l'Eixample.

El debat començà per la discussió de l'esmena de Ramoneda, centrada en les condicions econòmiques que s'havien d'exigir en les bases del concurs. Així, calia especificar el preu de l'aigua oferta per metre quadrat col·locat a l'aqüeducte Alt. La propietat definitiva de les aigües adquirides seria de l'Ajuntament passats 25 anys de la signatura del contracte amb una capitalització anual del 5%. Ramoneda defensà la seva esmena perquè tant aquest com els concursos anteriors no precisaven les bases de convocatòria i, al seu parer, el projecte de la majoria radical era més un treball d'informació que un concurs i que abans de convocar-ho oficialment calia definir el lloc exacte de recepció de l'aigua o la determinació del seu cabal. El regidor radical Lluís Callen contestà Ramoneda argumentant que la seva proposta d'esmena a les bases dissuadiria molts concurrents al concurs pel fet d'haver de concretar el

¹³⁶ La base número 8 pretenia evitar reclamacions posteriors com la que havia interposat Eusebi Güell a propòsit de la resolució provisional del concurs de 1896. Cap base concretava mínimament, com es feia al 1896, les condicions econòmiques que haurien de complir els projectes.

¹³⁷ El seguiment de les sessions del Plenari del mes d'abril i inicis de maig de 1910 procedeix de *LLibre d'actes del Ple* 1910. Volum II (pàg. 306-307b) i volum III (pàg. 2b-47). Secció Aigües

¹³⁸ Francesc Albó i Martí, regidor pel districte municipal III. Francesc Carreras Candi, regidor pel districte IV. Joan Nualart i Palet, regidor pel districte II. Tots tres elegits a les eleccions de 12 de desembre de 1909. David Ferrer Vallès, regidor del districte VI al comicis del 12 de desembre. Alfred Ramoneda i Holder, regidor del districte VI electe a les municipals del 2 de maig de 1909.

cabal ofert i per les limitacions econòmiques que suggeria Ramoneda. En el mateix sentit que Callen es pronunciava Vallès i Lluhí, qui defensava les bases amplies per tal de poder rebre moltes ofertes i triar la més avantatjosa. L'esmena fou desestimada per 36 vots, de la majoria radical més altres d'esquerra catalana i de la Lliga, contra 7 de determinats regidors lligaires i autonomistes.

El regidor lligaire Joan Nualart interrogava a la Comissió sobre qüestions totes elles ja debatudes en infinitat d'ocasions anteriors: la terminació de l'aqüeducte de Montcada; l'estudi del cabal que s'obtidria amb nous aprofitaments localitzats al baix Besòs, entre Montcada i la desembocadura; la maquinària elevadora de Montcada; la possible adquisició del total de l'aigua de la mina de Montcada; el projecte general de distribució de la ciutat i l'estudi financer i legal dels acords que es podrien oferir als concurrents al nou concurs. Qüestions. Nualart justificava la seva esmena a partir d'una visió global de la política hidrològica municipal. El regidor republicà autonomista present a la Comissió de Reforma, Lluhí¹³⁹, replicà afirmant que aquesta esmena contenia arguments "*incongruentes i impertinentes*" donat que ja s'havien tractat al si de la Comissió. L'esmena es rebutjada per la majoria radical i per part dels regidors de la formació d'esquerra catalana.

Seguidament el també regidor autonomista David Ferrer defensà la seva esmena en el sentit d'ampliar a 5 mesos el termini d'estudi de les ofertes que es presentessin al concurs. Fou rebutjada per 26 vots contra 18. En aquesta ocasió si es pot observar un alineament de majoria i minories més clar a favor i en contra respectivament del dictamen de la Comissió de Reforma, Tresoreria i Obres extraordinàries.

De la mateixa manera, el regidor de la Lliga Francesc Albó proposà ampliar el termini de presentació de propostes d'abastament a 6 mesos i el d'estudi de les mateixes a un any. Segons ell, les dificultats tècniques i jurídiques i el volum financer del projecte d'adquisició de nous cabals aconsellaven aquestes ampliacions. El president de la Comissió de Reforma, Mir i Miró, defensa el dictamen de majoria afirmant que la qüestió financera no representava cap problema ja que si l'abastament d'aigua era realment un bon negoci afluirien capitals inversos ràpidament. Pel que feia als estudis municipal previs, ja existien els referits a les ofertes dels concursos anteriors i es preveia que es presentarien pocs projectes nous. L'esmena fou votada afirmativament només per 7 regidors de les formacions minoritàries.

Tot seguit fou discutida una esmena del regidor lligaire Francesc Carreras Candi sobre les bases del concurs de 1910 que resultà ser de la més transcendents del debat. Carreras proposà augmentar el termini de presentació de les ofertes fins el 31 de gener de 1911. Aportava dos arguments. Primer, que l'aqüeducte Alt de Montcada no estaria finalitzat abans d'aquella data. Segon, que els petits propietaris de les aigües del riu Mogent ofertes per Gonçal de Rivas no podien vendre lliurement les seus cabals a l'Ajuntament de Barcelona abans del 31 de desembre de 1910, ja que es trobaven lligats pel contracte subscrit a favor de Rivas, qui actuava com a intermediari i si era acceptada la seva oferta, obtindria un immerescut benefici personal a costa del preu final a pagar pel municipi. Mir i Miró defensà la posició de la Comissió de Reforma replicant Carreras en el sentit que aquesta qüestió ja s'havia discutit al si de la Comissió i que l'esperit del consistori era resoldre el problema de les aigües amb urgència. Si s'aprovava el termini proposat per Carreras la qüestió s'allargaria indefinidament ja que a finals de 1911 s'hauria d'elegir la meitat del consistori i podria establir unes altres prioritats. Davant la insistència de Carreras,

¹³⁹ Joaquim Lluhí Rissech, regidor pel districte III, fou elegit a les eleccions del 12 de desembre de 1909.

contestà que l'aqüeducte Alt podia finalitzar-se simultàniament amb la resolució del concurs i que la qüestió del Mogent era puntual i no afectava la totalitat del concurs.

Francesc Albó qualificà l'assumpte de greu donat que d'acceptar-se l'esmena de Carreras s'abaratiria el cost de les aigües del Mogent en no haver de satisfer la comissió de l'intermediari Rivas. Mir i Miró replicà acusant Albó de voler obstruir la resolució del problema de les aigües, ja que a la seva esmena havia defensat terminis diferents i, a més, el problema s'havia de resoldre per a que "*no sucediera lo que habia ocurrido hasta ahora*", que l'Ajuntament havia efectuat grans inversions en el clavegueram i no es disposava de l'aigua necessària. Finalment, Albó acusà Mir de voler facilitar el negoci de l'intermediari i d'haver efectuat insinuacions a propòsit de la ineficàç política hidrològica seguida per l'Ajuntament en temps de la *solidaritat municipal*. Pel seu cantó, Carreras tornà a insistir en la precipitació amb que s'estava gestionant la convocatòria del concurs d'aigües. A més, ell havia tingut coneixement de l'assumpte Mogent després del debat en Comissió.

L'esmena Carreras fou desestimada per la majoria radical, però despertà per primer cop en el debat una sòlida convergència crítica entre regionalistes i republicans autonomistes envers la foscor dels plantejaments radicals. Les posicions, en consonància amb les mantingudes respecte d'altres qüestions no hidrològiques, foren fitxades en les explicacions de vot efectuades pel republicà Lluhí i pel radical Emiliano Iglésias. El primer havia recolzat l'esmena Carreras ja que considerava que "*en este asunto se oculta una tremenda martingala contra los intereses de la Ciudad de Barcelona*". Iglésias replicà que la dreta i l'esquerra no tenien altre objectiu que obstruir els treballs de la Comissió de Reforma i que defensaven interessos particulars de capitalistes¹⁴⁰ en nombre de la moralitat.

La discussió pujà de to i el líder de la formació republicana autonomista, Lluhí, presentà una proposició incidental per a suspendre el debat de les bases del concurs fins que no fos aclarida la qüestió plantejada pel regidor Carreras. L'alcalde accidental que presidia el ple del consistori, el radical Josep Maria Serraclara, intervingué per a proposar que no fos considerada aquesta proposició ja que calia suposar l'honradesa de tots els regidors de l'Ajuntament i que Carreras era el mitjà per a fer arribar al consistori calumnies sense fonament. Lluhí insistí en qualificar la qüestió com d'una gravetat extraordinària, ja que Gonçal de Rivas actuava com a empleat municipal. Aquesta intervenció fou recolzada per una altra de Francesc Albó qui, a més, deia no defensar cap interès particular ja que la Societat General d'Aigües havia arribat a acords amb l'Ajuntament en el tema del pous de Montcada i es podrien signar altres compromisos. Pel que feia als interessos del marquès de Comilles, Eusebi Güell, si ofería aigües, caldria considerar la seva oferta en igualtat de condicions a la resta.

Finalment, la proposició incidental de Lluhí fou rebutjada per la majoria radical. A partir d'aquest moment, es trencaren els ponts de diàleg entre els radicals i les minories a propòsit del concurs de 1910 en una escalada de tensió i enfrontament que culminà al desembre d'aquell mateix any. D'aquesta manera, les segones esmenes presentades per Albó i Nualart foren derrotades amb els únics vots del regidors del Partit Republicà Radical. La primera proposava concretar el preu de l'aigua, el cabal i les garanties jurídiques de cada projecte que es presentés al concurs. La segona, demanava publicar les ofertes i donar un termini indefinit per a la resolució del concurs.

¹⁴⁰ Iglésias es referia concretament a "*una Compañía poderosísima y que no sabía si esta Compañía tenía aquí quien defendiese sus intereses*", en clara al·lusió a la SGAB o al marquès de Comillas.

TAULA 46 PROPOSICIONS PRESENTADES AL CONCURS DE 1910 PER A L'ADQUISICIÓ DE NOUS CABALS PER A BARCELONA				
NÚM.	TITULAR DE LA PROPOSTA	CABAL OFERT (en m ³ / dia)	LOCALITZACIÓ / OBSERVACIONS	PREU (m ³ / dia en ptes.)
1	LLUÍS BUIXONS I TULLOT (apoderat de J.M. de Clarós i Montaner)	11.000	"Mina del Manso Ubach" de Sant Cugat. Era la proposició 3 del concurs de 1896.	200 (PC)
2	JAUME DE MONER I CANUT I ALTRES	17.000	"Mina de la Llebra". Sant Fost de Campsentelles	200 (PC)
3	JOAN CASAS UMBERT	4.000	Pou a Montcada a 2 km de la mina de Montcada. Proposició 14 del concurs de 1896.	130 (PC)
4	JOSE CIRERA I SAMPERE	Proposició 7 del concurs de 1899		
5	RAMON MATAS RODES	60.480	Aigua del riu Tordera	390 (AA)
6	MAURICI BRUNIQUEL (Director i representant de la SGAB)	No pren part en el concurs, ja que la SGAB cobreix el servei d'abastament a la ciutat. Retira les ofertes dels anteriors concursos. S'ofereix a col·laborar en la solució del problema de les aigües		
7	SEGISMUND I ISIDRE RIERA I PUNTÍ	7.200	Al Poble Nou (Barcelona)	125 (PC)
8	PERE CIUTAT I MUNY	3.600	"Sinya d'en Selva" a Santa Coloma de Gramenet	200 (PC)
9	BONIFACI SANA I BRAVO I MAGÍ SOLER I CARRERAS (apoderats del comte de Moy)	3.110	"Torre dels Anglesos" Sant Andreu de Palomar	125 (PC)
10	IGNASI CARSI I CARSI (Representant de la Societat "Syndicat International de Recherche et Etudes Industrielles" de Brussel·les)	30.000 35.000	Conca del Mogent	600 (AA)
11	FRANCESC FORTUNY I JULIA	2.000	"Torre dels Cellers" a Parets i Montmeló	200 (PC)
12	EHEVARRIETA, LARRIÑAGA I EUSEBI GRASSET	216.000	Embassament al riu Ter. Oferien també 3.500 CV d'energia hidroelèctrica	444 (AA)
13	SOCIETAT GENERAL CATALANA DE CRÈDIT	275.000	Riu Valira, principat d'Andorra. Oferien a més 17.400 CV	454 (AA)
14	RAMON PICÓ I CAMPANAR (Apoderat d'Eusebi Güell i Bacigalupi)	86.000	Proposició 6 del concurs de 1896. AL preu fixat per l'Ajuntament en el seu moment. Reclamava indemnització per les despeses i obres efectuades amb motiu d'aquell concurs.	
15	GONÇAL DE RIVAS	140.000	38 finques del marge dret del Besòs. Mogent i Vilamajor	450 (AA)
16	MANUEL BERTRAN I SALSAS	107.400	Rieres Major i d'Osor, afluents del Ter	28 (PC)
17	JOAN SAUS I FAINÉ	122.680	Deus, i drets sobre captacions al Ripoll. Torrent Calobré, Fondo i Rivatallada	400 (AA)
18	RAMON SISTERÉ I PORTABELLA		Finca "Sinya d'en Selva", Santa Coloma de Gramenet	

Un cop finalitzat el debat i rebutjades la totalitat de les esmenes presentades, el 3 de maig de 1910 fou aprovada definitivament la convocatòria del concurs d'adquisició d'aigües sota les bases redactades per la Comissió de Reforma. Com foren publicades a la Gasetta de Madrid i al Butlletí Oficial de la Província el 24 de maig, segons el que estableixien, el termini de presentació d'ofertes finalitzaria el 24

de juliol i la resolució del concurs havia de ser enllestida abans del 24 d' octubre. A la taula 46 es sintetitza la relació de les proposicions presentades¹⁴¹.

A la vista d'aquesta taula cal destacar de seguida la complexitat del procés de resolució del concurs amb que s'enfrontà la Comissió de Reforma, Tresoreria i Obres, una complexitat força més profunda encara que en el cas del concursos de 1896 i 1899. D'entrada el número de propostes era major, 18, enfront de les 15 de 1896 i 12 de 1899. Les ofertes número 1, 3, 4 i 14 ja havien estat presentades a alguna de les convocatòries precedents i foren rebutjades o no considerades provisionalment en el seu moment. Nou de les proposicions es localitzaven al riu Besòs o en l'àrea d'influència d'alguns dels seus afluents. Fins i tot, la concentració geogràfica de les ofertes de la conca del Besòs arribava a l'extrem de localitzar-se dues a Sant Fosc de Campsentelles, dues a Santa Coloma de Gramenet i dues més al riu Mogent. De nou, com en l'oferta Duran i Gost, tornaven a presentar-se dos projectes que pretenien conduir aigua des del Ter a partir d'embassaments. Les úniques novetats eren les propostes número 5 i 13, localitzades respectivament als rius Tordera i Valira.

Per si la complexitat de la munió de reclamacions als projectes presentats, especialment els ubicats al Besòs i al Tordera fos poca, s'afegien altres dificultats. Així, la diversitat d'ofertes per les seves condicions tècniques, econòmiques i jurídiques, primer. Segon, la reclamació de Güell i Bacigalupi per les despeses ocasionades en el primer concurs de 1896. Tercer, la polèmica a l'entorn de la proposta 15, presentada per Gonçal de Rivas. Quart, la localització al principat d'Andorra, fora de la jurisdicció hidrològica espanyola, de l'oferta de la Societat Catalana de Crèdit. Cinquè, la manca de concreció de la proposta de col·laboració efectuada per la SGAB.

En aquestes circumstàncies determinar quina o quines de les divuit proposicions era la més favorable per a la ciutat de Barcelona era una tasca feixuga i més si es tenia en compte la disparitat de criteris de selecció dels diferents grups polítics que integraven el consistori barceloní, com ja s'ha pogut comprovar en el moment d'analitzar la discussió sobre les bases de la convocatòria del concurs. És fàcilment comprensible, doncs, que el 27 d'octubre de 1910 el plenari municipal aprovés una sol·licitud de pròrroga del termini assenyalat per a resoldre el concurs. Del 24 d'octubre inicialment compromès s'acordà prorrogar-ho fins el 30 de novembre¹⁴².

¹⁴¹ Taula de reelaboració personal a partir de les dades publicades a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia, 7 agost 1911. Més detalls sobre determinades ofertes presentades en aquest concurs es poden consultar a BERTAND Y SALSAS, Manuel, *Proposición al Excmo. Ayuntamiento de Barcelona de las aguas de las rieras Mayor y Osar situadas en la provincia de Gerona afluentes del río Ter. Presentada por...* Barcelona, M. Picas, 1910 i a CATALANA GENERAL DE CRÉDITO, *Concurso del Excmo. Ayuntamiento de Barcelona para al adquisición de aguas potables para el abastecimeinto de esta ciudad*, Barcelona 22 de julio 1910 (Doc 1: Proposición de la ... Aguas del rio Balira. Doc. 2: Apéndices a la proposición presentada. Doc. 3: Dictámenes químico, bacteriológico y médico emitido por el Dr. R. Deu, D.F. Novellas y Dr. L. Llagostera). De la mateixa manera, altres fonts per a aprofundir en l'onada de protestes contra l'oferta de Joan Saus es poden trobar a CARSI, Alberto, *Conferencias dadas en el Ateneo Barcelonés... combatiendo los proyectos Rivas y Sans y exponiendo el de resolver el problema por medio de la apertura de Pozos Artesianos*, Barcelona, Imp. Inglada & Cia i a LIGA DE DEFENSA DE LAS AGUAS DEL RIPOLL Y DE SUS AFLUENTES Y DERIVADOS, *Demandas formuladas ante la Sala de lo contencioso administrativo del Tribunal Supremo, contra la Real Orden de 29 de enero de 1912, publicada en la Gaceta de 7 de febrero, autorizando a D. Juan Sans Faisó para practicar trabajos de investigación y de alumbramiento de aguas subterráneas en el río Ripoll y sus afluentes*, Abril de 1913

¹⁴² *LLibre d'actes del Ple* 1910. Volum VI, pàg. 141. Secció Aigües. Molt probablement aquesta pròrroga, necessària donada la complexitat de la qüestió que es pretenia resoldre, no es va allargar més de dos mesos per a no donar la raó la majoria radical a algunes de les esmenes presentades per les minories a finals d'abril en el debat sobre les bases, les quals reclamaven precisament una resolució del concurs més pausada i garantista.

Poc dies abans d'expirar el termini prorrogat, el 17 de novembre, els regidors radicals integrants de la Comissió de Reforma Mir, Domènech i Callen¹⁴³ presentaren al plenari una proposició urgent per a convocar per al 26 de novembre una sessió extraordinària sobre el dictamen que la Comissió havia elaborat respecte del concurs d'aigües. El caràcter del debat que s'obrí a propòsit de la resolució del 17 de novembre, farcit d'acusacions mútues i ple de tensió, ja anunciava el to que prendria la sessió extraordinària prevista¹⁴⁴.

Aquesta sessió, que despertà gran interès, fou iniciada el 28 de novembre i s'allargà fins el 29, un dia abans del termini límit establert¹⁴⁵. Oberta per l'alcalde accidental, el radical Serraclara, es procedí a donar lectura i a debatre el dictamen de majoria elaborat per la Comissió de Reforma, Tresoreria i Obres extraordinàries, el dictamen de minoria redactat conjuntament per les formacions regionalista i republicana autonomista i el vot particular del regidor Juli Marial i Tey.

Al dictamen de majoria es proposava acordar com a resolució del concurs obert el maig de 1910 els següents punts:

- El cabal necessari per a la ciutat l'any 1910 era de 180.000 m³ diaris, a raó de 300 litres per a cadascú dels 600.000 habitants amb que comptava. Com la quantitat d'aigua que s'estimava a disposició era de 50.000 m³, 10.000 de titularitat municipal i 40.000 aportats per les empreses privades, el volum a adquirir ascendia a 130.000 m³. El dictamen considerava en els seus càlculs el previsible augment de població que al ritme d'aleshores arribaria aviat al milió d'habitants, amb la qual cosa, les aigües que caldria arribessin a Barcelona en el futur haurien de sumar 300.000 m³.
- Per tal d'organitzar la disparitat d'ofertes presentades es proposava agrupar-les en principals i secundàries, vinculant algunes d'aquestes a les primeres.
- Com cap de les proposicions presentades arribava al volum total necessari, s'havien classificat per les seves condicions favorables, La classificació era la següent:
 1. Com a primera oferta principal, la número 15 de Gonçal de Rivas, a la qual s'associaven les secundàries número 2 de Jaume de Moner i la 3 de Joan Casas, totes tres establertes a la conca del Besòs. Sumaven totes tres 161.000 m³, segons els càlculs aportats pels mateixos concurrents.
 2. Com a segona oferta, la de Joan Saus amb el número 17, situada al Besòs acompanyada de la de Lluís Buixons, amb el número 1, localitzada a Sant Cugat del Vallès. El cabal ofert entre les dues era de 133.680 m³.

¹⁴³ Josep Anton Mir i Miró, president de la Comissió, fou elegit regidor pel districte IX a les eleccions del 12 de desembre de 1909. En els mateixos comicis resultà triat Pere Domènech Serriñana pel districte VII. Lluís Callen Corzan ho fou pel districte V a les municipals del 2 de maig.

¹⁴⁴ *LLibre d'actes del Ple* 1910. Volum VI, (17 de novembre, pàg. 306b -309). Secció Aigües. Els regidors de les minories Nualart, Vallès i Carreras presentaren conjuntament una proposició per a imprimir 1.000 exemplars del dictamen i distribuir-ho a la premsa, les corporacions i els particulars. El pressupost de la impressió s'hauria de consignar en l'apartat d' "Imprevistos y calamidades públicas". El president de la Comissió Mir proposà enviar la proposició a la Comissió d'Hisenda i les minories l'acusaren de voler dilatar la qüestió. Carreras afirmà que Gonçal de Rivas estava maniobrant a l'ombra i que aviat es demostraria que ell portava la raó en aquell assumpte. Mir, pel seu costat, acusà l'oposició d'emprendre un camí equivocat en la resolució del problema de les aigües. Finalment, fou aprovada l'esmena de Mir.

¹⁴⁵ *Veure Llibre d'actes del Ple* 1910. Volum VII, pàg. 48b -254b. Secció Aigües. Una síntesi del contingut d'aquesta sessió extraordinària del consistori i de la totalitat de la resolució del concurs de 1910 es pot consultar a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 64-99. SEDÓ (1912) i CONILLERA (1991) són fidels a la síntesi de la *Reseña de antecedentes*. Assistiren al debat del plenari els vocal associats per la transcendència que tenia la qüestió que es discutia i per a formar-se opinió per si arribava l'ocasió d'haver d'aprovar o rectificar els acords dels regidors a la Junta de vocals.

3. La proposició que tenia per objectiu explotar aigua del riu Tordera, la número 5, oferta per Ramon Matas, amb un total de més de 60.000 m³.
 4. La d'Echevarrieta, Larrñaga i Grasset, número 12, ubicada al riu Ter amb 216.000 m³.
 5. La presentada per la Societat Catalana General de Crèdit, localitzada al principat d'Andorra amb el número 13 i un cabal total de 275.000 m³.
- Eren rebutjades la resta de proposicions i es considerava fora de concurs la proposta feta per la SGAB *“por no concretar oferta alguna”*.
 - Eren acceptades com a projectes a adquirir els que ocupaven el primer i segon lloc de la classificació anterior amb un cabal conjunt d'aproximadament 295.000 m³, la totalitat ubicat en diversos indrets de la conca del riu Besòs.
 - Les condicions generals que s'establien per a regular el procés d'adquisició eren aquestes:
 1. Els problemes legals sobre la propietat, la legalitat i les concessions d'ús de les aigües ofertes haurien de ser resolts pels concurrents al concurs seleccionats en el termini de sis mesos. De no ser així, l'Ajuntament procediria a rebutjar la proposició. Les ofertes secundàries anaven vinculades a aquest efecte a cadascuna de les principals.
 2. Un cop comprovats els drets legals, es pagaria el 50 % del preu estipulat sobre el total del volum d'aigua realment ofert.
 3. Les conduccions haurien de córrer a càrrec del municipi, segons el model pressupostari establert per a l'aqüeducte Alt de Montcada. Les despeses originades pels permisos de pas de les conduccions des dels punts de captació fins a les instal·lacions municipals serien finançades pels ofertors de les aigües.
 4. L'ajuntament obriria un pressupost extraordinari per a fer front als pagaments que comportava el projecte d'adquisició i la realització de les obres corresponents.
 5. Els concurrents seleccionats estaven obligats a acceptar aquestes condicions.
 - Foren establertes condicions especials per a la compra de les aigües ofertes per Gonçal de Rivas:
 1. Rivas cedia en nom propi i com a mandatari dels propietaris de les aigües que s'oferien les explotacions, pous, mines, drets i concessions que apareixien a l'oferta. Es calculava el cabal potencial en 140.000 m³.
 2. L'Ajuntament rebria les aigües a Montcada o a l'aqüeducte Alt. El cabal efectivament captat era estimat en 94.000 m³.
 3. Rivas disposaria de tres anys per a efectuar les obres de conducció.
 4. El preu de compra acceptat era de 450 ptes. el m³ amb un màxim total de 63.756.000 ptes.
 5. A la signatura del contracte l'Ajuntament abonaria el 60% del preu total de l'aigua explotada un cop fetes les comprovacions inicials oportunes.
 6. Com a garantia de la seva oferta, Rivas hipotecaria les 38 finques de les quals havia de procedir el cabal que oferia.
 7. Un cop mesurat trimestralment el cabal que es podia captar, Rivas rebria periòdicament un altre 20% de la quantitat total acordada.
 8. El 20% restant formaria un dipòsit que no es lliuraria fins a la recepció definitiva de les obres.

9. El pagament s'efectuaria a raó del 25% en deute municipal i el 75% en metàl·lic.

- Les condicions especials per a l'adquisició de l'aigua que oferia Joan Saus i Fainé eren força semblants a les determinades per a Gonçal de Rivas. El preu acordat era de 400 ptes. el m³ i el total no podia ser superior als 49.072.000 ptes.

El dictamen presentat pels regidors Francesc Albó i Francesc Carreras, en nom de la minoria de la Comissió de Reforma, rebutjava frontalment el contingut de la resolució de la majoria radical i es mantenia en la línia garantista i de sospita sobre les intencions de la majoria ja manifestada en la discussió de les bases de la convocatòria del concurs. Es pot sintetitzar en els següents punts:

1. Que fos declarat desert el concurs per incompliment de la base setena, referida a les garanties de legalitat, cabal i potabilitat de les aigües que s'oferien per a la venda.
2. Que fos nomenada una ponència per a estudiar el problema en profunditat integrada per delegats del Cos d'Enginyers de Mines, de l'Acadèmia de Ciències, de Medicina, del Col·legi d'Advocats, de les Associacions d'Enginyers Industrials, d'Arquitectes i de Banquers. Tindria un termini de tres mesos per a dictaminar sobre:
 1. El cabal necessari present i futur.
 2. L'estudi i valoració de les proposicions que fins al moment havia rebut l'Ajuntament.
 3. Les garanties legals, tècniques i financeres que calia complir en l'adquisició.
- Un cop estudiades les ofertes, els seus titulars tindrien sis mesos per a presentar la documentació acreditativa de la legalitat de les aigües que venien. Posteriorment es fixaria el preu de compra de l'aigua situada a l'aqüeducte Alt.
- En els tres mesos següents la ponència concretaria el seu dictamen sobre les ofertes que reunien les garanties suficients.
- En els tres mesos posteriors, l'ajuntament hauria de resoldre definitivament el concurs.

Pel seu cantó, el contingut del vot particular del mestre d'obres Juli Marial i Tey, el prestigiós regidor en matèria hidrològica protagonista en el fallits processos d'adquisició de l'oferta de Durant i Gost i de la SGAB els anys 1902-1905, es mostrava en essència molt proper al dictamen de minoria. Marial proposava no acceptar cap de les proposicions presentades al concurs de 1910 i convocar en 15 dies un de nou amb bases àmplies i al que es podrien presentar els projectes ja oferts anteriorment. Demanava més temps per a estudiar el problema *"con sangre fría y sin hacer cuestión política de ello"*. Segons el regidor, les manifestacions de la majoria radical en el sentit que calia resoldre la qüestió sense estalviar sacrificis i sense partidismes s'havien vist traïdes per la resolució que proposava la Comissió. Les ofertes elegides eren, a ulls de Marial, les pitjors des del punt de vista tècnic i econòmic. No era possible comprovar ni la quantitat ni la qualitat de les aigües que es volien adquirir. Segons els seus càlculs, el cost total de l'operació que pretenia la majoria del PRR suposaria l'enorme xifra de 144.303.582 ptes. En aquest cost anaven incloses les obres de conducció i no es coneixien els detalls tècnics dels aqüeductes previstos ni els sistemes d'elevació a emprar. Com Rivas cobraria el 60% del preu estipulat en el moment de la signatura del contracte sense haver demostrat el cabal amb aforaments oficials, sense tenir constància de la legalitat de les aigües venudes, sense conèixer el valor de les instal·lacions de conducció ni els

interessos del deute al que hauria de fer front el municipi, l'operació que es pretenia a judici de Marial *"seria el colmo de la inocencia y de la imprevisión"*.

El regidor radical Callen respongué Marial en nom de la majoria. Per a ell l'abastament d'aigua era una qüestió clarament política per què els temes d'higiene i sanitat figuraven en els programes electorals de tots els grups polítics presents a l'Ajuntament. El dels radicals contenia cinc punts bàsics: portada d'aigües, neteja pública i domèstica, neteja del clavegueram, construcció d'un nou escorxador i reforma de les ordenances municipals per a millorar les condicions dels habitatges populars. En l'execució d'aquests punts, que permetrien situar Barcelona al nivell de les ciutats europees més avançades, el grup radical havia esperat la col·laboració de l'esquerra catalana de la mateixa manera havia succeït en altres acords presos anteriorment en matèria d'higienització urbana com era el desenvolupament de la xarxa de clavegueram. Aquest programa de sanejament era recolzat per 67 societats econòmiques de Barcelona, les quals criticaven les discussions i la ineficàcia dels grups polítics que formaven el consistori. Callen afirmava que la tàctica dilatòria de la coalició autonomista republicana era fruit del desig d'aquesta formació d'emportar-se la glòria de resoldre el problema de les aigües després de les eleccions de 1912 en les quals els autonomistes esperaven obtenir majoria. El dictamen de la Comissió de Reforma i Tresoreria permetria fer front a les dues grans deficiències de l'abastament d'aigua que tenia Barcelona: escàs cabal i dubtosa potabilitat de l'aigua consumida.

Marial replicà Callen dient que no s'equivocava en suposar incapacitat en la formació radical municipal per a respondre a un repte que afectava a tots i al qual ja abans s'havia intentat respondre. Les argumentacions aportades per Callen no tenien fonament tècnic ni econòmic. Insistia en que no es podia calcular el preu dels aqüeductes a construir, els llocs de pas, el tipus de canonades, els sistemes de connexió per a no perdre pressió. El problema de l'aigua sobrant a la conca del Besòs a l'alçada del riu Mogent per a no perjudicar els explotacions inferiors era igualment greu, ja que l'arquitecte municipal Falqués l'havia calculat en 90.000 m³, quan l'Ajuntament anterior s'havia compromès a no extreure més de 20.000. D'altra banda, no es podia suposar, com feia Callen, que totes les aigües subterrànies eren potables i Marial citava els exemples de Berlín i París. Finalment, argumentava aquest regidor, a les despeses de la compra de les aigües proposades calia afegir els 15.000.000 de les obres de conclusió de l'aqüeducte Alt de Montcada, amb la qual cosa la xifra total pujava a 170.000.000 en unes condicions de finançament que s'allargarien fins a 60 anys al 4,5 %. En aquestes condicions, resultaven més barates les ofertes de la Catalana General de Crèdit o del senyor Echevarrieta, ja que a més de partir d'un preu inferior es disposaria d'una considerable força elèctrica a disposició de la ciutat produïda als embassaments que es construirien. Concloïa Marial insistint que no s'havia estudiat el tema suficientment i que la ciutat hauria de declarar incapacitats els regidors radicals que recolzaven el projecte que es proposava.

Callen tornà a intervenir per a defensar les bones condicions econòmiques i de potabilitat de les ofertes de Rivas i Saus i per a argumentar que els projectes de la Catalana General de Crèdit era inviable ja que l'aigua era impotable, els càlculs en que es basava eren inexactes i es localitzava a Andorra sotmesa a complicacions diplomàtiques. En el cas d'Echevarrieta, la concessió d'explotació d'aigües del Ter que pretenia estava sent molt contestada per usuaris industrials que es consideraven perjudicats. Defensà la tria feta al si de la Comissió de Reforma per què aquesta en ple s'havia manifestat contrària a

aquestes dues propostes i per què calia "no continuar pagando las 300.000 pesetas que se deben todos los años a Dos Rius".

El líder de la minoria republicana catalana, Lluhí, es pronuncià en defensa del vot de Marial en considerar que calia resoldre el concurs en sentit negatiu per raons jurídiques, tècniques i financeres inqüestionables. Des del punt de vista jurídic, era necessari que les aigües adquirides fossin efectivament de propietat de l'oferent i les úniques que complien aquesta condició eren les de la Societat Catalana General de Crèdit, tot i els defectes d'aquesta oferta en altres terrenys. Pel seu cantó, Gonçal de Rivas no era propietari "ni de un palmo de terreno ni de una gota de agua". Per aportar altres arguments jurídics havia demanat als seus companys de formació Rius i Monegal¹⁴⁶ que estudiessin les implicacions jurídiques de la possible compra que pretenia el grup radical. Tècnicament, l'aigua havia de circular rodada per què el seu preu fos inferior al de les empreses privades fins que es municipalitzés el servei d'abastament. La qüestió financera hauria de ser millorada ja que no es podia realitzar cap pagament abans de rebre aigua. Vallès finalitzava sentenciant que Barcelona passaria per sobre de la formació radical si a les raons que acabava d'aportar es contestava només amb paraules.

Seguidament els regidors lletrats Monegal i Rius aportaren els seus informes jurídics. Segons Monegal caps dels oferents era propietari de les aigües que proposava vendre a l'Ajuntament de Barcelona. En el cas particular de Rivas, la situació legal de les aigües del seu projecte era un laberint jurídic com Monegal no s'havia trobat mai. Molts dels petits cabals que constituïen conjuntament l'oferta Rivas estaven sotmesos a diverses condicions com ara haver estat concedits pel Reial Patrimoni o per determinats Ajuntaments per a usos i recs que res tenien a veure amb l'abastament de poblacions. Així, els propietaris no podien vendre aigües a Rivas per què ells mateixos tenien un domini condicionat sobre els corresponents cabals. Rius i Rius recolzà l'informe aportat per Monegal i rebutjà igualment l'oferta localitzada a Andorra pels problemes diplomàtics que es podrien originar amb l'estat francès.

Per a defensar-se de les acusacions rebudes, el president de la Comissió de Reforma i Tresoreria, Mir i Miró, recriminà Lluhí per no continuar l'actitud de col·laboració que la seva formació havia mostrat en aspectes com el contracte de tresoreria amb el Banc Hispano Colonial o la reforma de la fiscalitat municipal amb la creació del nou impost sobre inquilinat i solars. En el tema de l'abastament hidrològic s'havia de trencar el monopoli de la Societat General d'Aigües de Barcelona que proporcionava aigua dolenta i cara i aquesta era la base sobre la qual es recolzava la posició de la majoria radical.

Lluhí contestà en el sentit que els consensos anteriors no es podien repetir ara. La majoria radical acceptava pagar una quantitat extra de 22 milions de pessetes i no es rebria aigua fins a després de tres anys d'haver efectuat el primer pagament. A més, es corria el risc que es produís una fallida o un descobert de Rivas i de Saus.

Abans de passar a la votació final del vot particular de Marial, intervingueren el regidors lletrats radicals Lladó i Puig de Asper per a defensar la validesa jurídica de la documentació presentada per Gonçal de Rivas en la seva oferta i de nou Manuel Rius i Rius la posà en dubte. El vot particular fou rebutjat pels 25 vots radicals contra els 20 dels grups minoritaris regionalista i autonomista.

¹⁴⁶ Trinitat Monegal i Nogués fou elegit a les eleccions del 2 de maig de 1909 al districte III per Esquerra Catalana. L'advocat Manuel Rius Rius, fill de l'alcalde Rius i Taulet, resultà triat com a regidor en els comicis del 12 de desembre pel districte VIII dins de la Candidatura Autonomista-Republicana.

El dictamen de la minoria de la Comissió de reforma fou defensat pel regionalista Francesc Albó. Començà la seva intervenció recordant que l'adquisició de nous volums d'aigua ja havia estat projectada per ajuntaments anteriors i que ara els radicals volien resoldre el problema “*de una manera atropellada*”. Aquests no havien escoltat les peticions d'ajornar la resolució del concurs per a “*evitar el negoci de un intermediario*”. El pressupost del projecte pujava a 150.000.000 de ptes. i era d'un abast que no es podia resoldre amb urgència. A més de per les minories del consistori, la proposta de la majoria del PRR havia estat censurada unànimement per l'opinió pública i per la premsa, amb les úniques excepcions dels òrgans radicals. Albó tornava a utilitzar les argumentacions ja conegudes de la insuficiència jurídica de l'oferta de Rivas. Igualment, era molt dubtosa la existència a la conca del Besòs del cabals que pretenien vendre sense causar perjudicis greus a les explotacions ja existents¹⁴⁷. En aquestes condicions, afirmava, portar endavant el projecte suposaria “*un semillero de pleitos*”. Comparava tot seguit l'oferta de Rivas amb la presentada per la Catalana General de Crèdit i afirmava que aquesta era millor ja que les dificultats diplomàtiques i de sobirania francesa tindrien solució. A més, existia perill fundat d'insolvència per part de Rivas ja que pretenia negociar amb els diners que li proporcionaria el mateix ajuntament de la ciutat i, a més venia amb un considerable excés de preu.

Els perjudicis que el projecte Rivas ocasionaria als pobles del Vallès que explotaven les aigües ofertes a Barcelona era un altre argument de crítica d'Albó. El mateix municipi de la ciutat era part afectada ja que les captacions de Montcada es veurien disminuïdes. En el cas de l'oferta de Saus, el consistori barceloní havia aprovat al mes de maig de 1910, en ple procés de convocatòria del concurs, una resolució d'oposició a aquest projecte d'abastament signada per Carreras i per Callen¹⁴⁸. Es temia aleshores que la iniciativa de Saus perjudicés la mina de Montcada i els pous municipals propers i ara s'havia acceptat l'adquisició unes aigües que ja eren en part propietat de l'Ajuntament de Barcelona.

El radical Callen intervingué contra Albó reiterant arguments ja coneguts sobre les bones condicions econòmiques, jurídiques i de potabilitats de les aigües que es pretenia comprar. D'altra banda, es justificava Callen, les queixes de la comarca del Vallès eren inevitables.

Com a ponent del dictamen de minoria, Carreras i Candi criticà la municipalització del servei d'abastament d'aigua que es projectava. Aquest tipus de gestió era molt perjudicial ja que només servia per a augmentar el número d'empleats municipals i existien exemples de fracàs en el sistema de municipalitzacions com era el cas de Londres. A Espanya no existien precedents i no tenia confiança en l'experiment que es volia fer a Barcelona¹⁴⁹, ja que els precedents de gestió municipal del servei de proveïment hidrològic eren un desastre com ho demostrava el subministrament procedent de Montcada i

¹⁴⁷ A més, Albó recordava que els contractes que convertien a Rivas en intermediari dels petits propietaris de finques al Vallès o de concessions d'aigua per a gestionar l'operació de venda a l'Ajuntament de Barcelona expiraven, com havia indicat Carreras, el 31 de desembre de 1910. Pel que feia als informes sobre el volum d'aigua subterrània sobrant de la conca del Besòs, Albó afirmava que els tres de que es disposava eren contraris a la resolució de la majoria radical. L'informe Almera negava l'existència d'aigües sense explotar. L'informe de Font i Suquet era contradictori amb un altre que ell mateix havia elaborat. Finalment, el ja conegut de l'arquitecte municipal, Pere Falqués i Urpí, que establia en 94.000 m³ el volum d'aquestes aigües, era molt inferior als 140.000 pretesos a l'oferta Rivas.

¹⁴⁸ La resolució fou aprovada el 3 de maig. La concessió atorgada a Saus portava data del dia 11 d'abril de 1910 i li atorgava la possibilitat de proveir Sabadell i de destinar només les aigües sobrants a l'abastament de Barcelona. Veure *LLibre d'actes del Ple* 1910. Volum III, pàg. 72. Secció Aigües

¹⁴⁹ Resultava evident que les minories coincidien en la crítica al projecte radical, però divergien en la política hidrològica a seguir, ja que la formació republicana autonomista era partidària de la municipalització del servei d'abastament d'aigua. Fins i tot, com ja se sap, determinats nuclis de la Lliga veien en aquest sistema una opció acceptable de gestió.

de Collserola¹⁵⁰. A més, amb una operació econòmica de les dimensions que tenia la projectada l'Ajuntament s'enfonsaria financerament.

Segons Carreras, l'Ajuntament de Barcelona tenia a la seva disposició quatre opcions per a fer front al problema de la manca d'aigua que patia la ciutat: el municipi podia buscar nous cabals a base de concessions, podia encarregar el servei d'abastament a la Societat General, podia obrir un concurs i podia municipalitzar el servei. Havia optat per la tercera alternativa sense informar suficientment, i sense tenir en compte l'extraordinari cost econòmic, ni les queixes dels perjudicats, ni les crítiques de l'opinió pública, ni la manca de garanties jurídiques. Existien altres proposicions com les d'Andorra i del Tordera interessants que no s'havien considerat.

Vallès intervingué en nom de la minoria regionalista per a mostrar-se igualment contrari al dictamen de la majoria radical. A més de repetir argumentacions anteriors, qüestionà el càlcul dels 300.000 m³ del qual es partia per a orientar el concurs d'aigües, ja que probablement era suficient amb 100.000. No es podia, finalitzava, fer front a la protesta de 18 pobles del Vallès que havien format una Junta de Defensa de la Comarca per a salvar-se de la ruïna a la que es veien abocats en no poder continuar practicant l'agricultura de regatge, important base econòmica de les seves poblacions.

El dictamen de minoria fou rebutjat pels 24 vots radicals presents contra el 18 de les minories. Seguidament el president de la Comissió de Reforma, Mir i Miró, presentà una esmena de supressió de les ofertes rebutjades en la resolució aprovada. El lligaire Albó ho considerà inacceptable i els regionalistes no podrien continuar col·laborant amb la majoria per què es presentava a darrera i modificava el contingut del dictamen. Lluhí intervingué per afirmar que després de 17 hores i mitja de debat ininterromput les minories havien demostrat que el projecte aprovat trepitjava la Llei d'Aigües i el codi Civil i que en aquestes condicions les minories declinaven tota responsabilitat i que "*no podían permanecer más tiempo en el Salón*". L'esmena de Mir fou aprovada per la mateixa proporció mecànica de vots anterior.

La resolució fou definitivament aprovada el primer dia de desembre de 1910. L'ajuntament es reservava el dret de considerar altres ofertes presentades si les seleccionades no complien algunes de les condicions generals i particulars que figuraven en el dictamen de resolució aprovat.

La tensió que es visqué al Saló de plens de l'Ajuntament de Barcelona en les sessions extraordinàries del 28 i 29 de novembre de 1910 que s'acaben de sintetitzar mostrà el trencament, si més no conjuntural, de la pràctica d'acords entre la majoria radical i la resta de grups polítics. L'aïllament de la formació lerrouxista no significava pas en la qüestió de les aigües una unió ferma entre regionalistes i republicans d'esquerra més enllà de la crítica a les irregularitats de la gestió radical. D'altra banda, l'elevat to del debat era el reflex de l'apassionament amb que es vivia la qüestió en la premsa, en l'opinió pública barcelonina i en el conjunt de les formacions polítiques catalanes. La qüestió de l'abastament d'aigua desbordà probablement per primer cop l'estricta marc dels debats al si del consistori i de la minoria ben informada que habitualment els seguia. L'acord de resolució del concurs de 1910 afectà no només la ciutat de Barcelona, sinó que s'estengué a la comarca del Vallès, al Maresme i arribà fins al mateix Congrés dels diputats. Tanmateix, la denúncia per part de regionalistes i autonomistes del presumpte

¹⁵⁰ Carreras havia denunciat extensament el deplorable estat en que es trobaven les explotacions municipals de Collserola i la xarxa de conducció i distribució associada. Veure *LLibre d'actes del Ple* 1910. Volum V, pàg. 226b. Secció Aigües

escàndol de la compra dels projectes Rivas i Saus que pretenien els radicals es convertí en un valuós instrument amb caixa de ressonància per a contrarestar la influència popular que el PRR tenia a Barcelona. Fins i tot, serví com a arma ofensiva en les relacions entre les formacions catalanistes i el govern liberal de Canalejas.

De retruc, el monopoli del servei d'abastament de la Societat General es mantenia intacte. De la mateixa manera, s'allunyava el possible perill d'augment de la fiscalitat o de l'obligació de dotar els habitatges amb aigua domèstica que podria recaure sobre els propietaris d'immobles. Finalment, el conjunt de la gestió municipal es veia tacada bé per la possible corrupció que es denunciava contra els lerrouxistes, bé per la impotència del conjunt de les formacions polítiques en resoldre una qüestió que s'arrossegava des de feia dècades. Veiem tot seguit més detalls d'alguns d'aquests aspectes.

La resolució aprovada per l'Ajuntament de Barcelona els dies 28 i 29 de novembre de 1910 i diversos projectes d'abastament presentats generaren una munió d'al·legacions en contra per part d'interessats en les aigües que es pretenia vendre al municipi barceloní. A la documentació consultada¹⁵¹ apareixen fins a set expedients de reclamacions davant el Govern Civil subscrits per diversos opositors:

- Pau Viñas i Fortuny, en nom dels interessos de la comarca del Vallès, exposava que no podia existir el volum d'aigua sobrant que s'oferia en els projectes seleccionats per l'Ajuntament. Segons l'informe tècnic de l'enginyer Gonçal Moragas¹⁵², el màxim cabal que podia ser explotat a la conca hidrogràfica del riu Besòs era de 111.859 m³ i el conjunt de les explotacions existents¹⁵³ ja sumaven 111.500 m³. Així, les aigües ofertes per Rivas i Saus necessàriament havien de perjudicar els aprofitaments inferiors. Les captacions en que es basava el projecte de Rivas eren massa disperses, diferents les pressions i insuficients els drets per a destinar-les a l'abastament de Barcelona. Pel que feia a Saus, havia ofert la mateixa aigua a Sabadell per 2.000.000 de ptes. i ara el municipi barceloní projectava comprar-li per 24.000.000¹⁵⁴. En conseqüència, Viñas i Fortuny impugnava l'acord municipal sobre la resolució del concurs de 1910 per ser contrari als interessos de Barcelona i als de la comarca del Vallès.
- La Junta Directiva del col·lectiu de propietaris vinculats a l'aigua de les mines de Montcada i del rec Comtal al·legava que qualsevol aprofitament ubicat a les conques del Ripoll, Mogent o Besòs era causa de la disminució de les aigües captades per la mina de Montcada. El propi ajuntament barceloní renunciava als seus drets ja que adquiriria les mateixes aigües que ja posseïa.

¹⁵¹ BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 85-93

¹⁵² MORAGAS, Gonzalo: *Estudio general sobre el régimen de las aguas contenidas en terrenos permeables e influencia que en él ejercen los alumbamientos por galerías ó pozos y especial del régimen de la corriente subterránea en el delta acuífero del Besòs*, Barcelona, 1896

¹⁵³ Els pous municipals 20.000 metres cúbics diaris, la sèquia Comtal 30.000, la Societat General 50.000 i les explotacions de l'esquerra del Besòs (mina de Santa Coloma, de Badalona...) 11.000.

¹⁵⁴ El 1908 Joan Saus, propietari del molí de l'Oriach va projectar una explotació d'aigua a la vora del riu Ripoll i l'oferí a l'Ajuntament de Sabadell, donant aquest una resposta positiva inicialment. L'oposició conjunta de la SGAB, de la Junta de propietaris interessats en les aigües del Rec Comtal i les seves mines i d'altres particulars com Josep Renon i Francesc d'A. Barata feren fracassar les negociacions. Posteriorment, el mateix Ajuntament de Sabadell es sumà a les protestes contra els futurs projectes de Saus de conduir les aigües de la seva concessió a Barcelona. DEU, Esteve: "De la Constitució de la Societat "Amantes de la Agricultura e industria de Sabadell" al naixement de la "Compañia de aguas de Sabadell, S:A." (1843-1949).", dins ARGEMÍ, Mercè – DEU, Esteve: *900 anys d'història de l'aigua a Sabadell, del s. XI al 1949*, Barcelona, Companyia d'Aigües de Sabadell (CASSA), 1999, pàg. 150-151. De 1901 a 1905, Joan Saus havia estat industrial llaner al molí del Gall a Barberà, SERRALLONGA I URQUIDI, Joan: "Molins, vinya i creixement urbà. La Restauració i la dictadura", dins DD.AA.: *Del molí a l'ordinador. Passat i present de Barberà del Vallès*, Barcelona, Ajuntament de Barberà del Vallès, 2002, pàg. 120.

- Santiago de Riba i de España presentava un altre recurs d'alçada davant el Govern Civil en nom de diversos propietaris i ajuntaments del Vallès¹⁵⁵. S'argumentava en contra de l'acord del consistori de la ciutat que les aigües que oferien Saus i Rivas ja es destinaven a usos públics o la propietat de les quals no pertanyia als ofertors. Els projectes acceptats per a ser adquirits perjudicaven aprofitaments inferiors fins i tot destinats a l'abastament de poblacions de la comarca. A més, no es garantia el cabal ofert a l'Ajuntament de Barcelona.
- Diversos propietaris de terrenys localitzats a la conca del Tordera es consideraven afectats cas de ser adquirides pel municipi barceloní les aigües que oferia Matas i Rodes, classificat en tercer lloc al dictamen de la majoria radical. Defensaven aquests propietaris¹⁵⁶ que Matas oferia aigües superficials del riu Tordera de dubtosa potabilitat i que a més no tenia drets d'explotació sobre elles. Tanmateix, el Tordera no comptava amb el cabal ofert en les fases de màxima sequera. Finalment, la resolució presa al consistori de la ciutat de Barcelona no era vàlida, ja que de forma definitiva s'aprovà el dia 1 de desembre, quan el termini màxim que el propi Ajuntament s'havia atorgat era el 30 de novembre.
- August Mª de Borràs Jalpí i de Mercader s'oposava al projecte Matas com a titular d'explotacions d'interès públic que es veurien greument perjudicades. Borràs disposava d'una concessió de 3m³ per segon del riu Tordera per a obtenir força motriu per a un molí fariner i energia elèctrica destinada a l'enllumenat públic de Blanes, Tordera i Lloret. A més, la mina Jalpí explotava aigua que es venia embotellada.
- L'Ajuntament de Blanes al·legava que l'oferta Matas i Rodés posava en perill l'explotació de la sèquia Augner, únic rentador públic i únic sistema d'evacuació fins al mar dels residus de la població.
- Ramon Picó i Campanar, en nom d'alguns concurrents al concurs de 1910, exposava que els seus representats es consideraven perjudicats per la resolució aprovada ja que no s'havien respectats les bases de convocatòria en no ser Rivas i Saus propietaris de les aigües que pretenien vendre, no tenir drets ni concessions d'explotació vàlides i no garantir ni els cabals ni la potabilitat¹⁵⁷.

A partir de les al·legacions presentades davant el Govern Civil i de les crítiques fetes per les minories en el debat consistorial, semblava evident que la resolució aprovada per l'Ajuntament de Barcelona el dia 1 de desembre de 1910, amb el vots de la majoria radical, acumulava múltiples errades i defectes de caire jurídic, econòmic i tècnic. En el seu camí deixava una enorme i pesada estela d'interessos perjudicats i tenia en contra els sectors més influents de la ciutat.

Aquest cúmul de circumstàncies només era el combustible potencialment inflamable. Calia l'espurna que el fes encendre i que convertís la qüestió en un afer de dimensions estatals. I l'espurna fou l'acusació de corrupció que reberen reiteradament els regidors radicals, ja que haurien seleccionat les ofertes de Rivas i Saus a canvi d'importants quantitats de diners que sortien lògicament de la hisenda municipal com a part del pagament de la compra de les aigües ofertes per aquells. Si a aquest escàndol s'afegeix el de la concessió del cobrament dels impostos sobre el guix, el ciment i la calç, qualificada també de fraudulenta per l'oposició als radicals, la temperatura política a Barcelona als mesos de novembre i desembre de 1910 pujà molts graus.

¹⁵⁵ Els propietaris eren Frederic Rivas, Carles de Llanza, Sadurní Font i Palau, Antoni Artés i Puig, Jaume Cuyàs i Marià Ribó. Els ajuntaments: La Roca, Montmeló, Sant Antoni de Vilamajor i Mollet del Vallès.

¹⁵⁶ Enric de Oms i Matas, Trinitat Maria Oms, Josep Mª de Fortuny, J. Ruire, Joaquim Casas i Carbó, J. Viladevall.

¹⁵⁷ Els representats eren Eusebi Güell i Bacigalupi i Segismund i Isidre Riera i Puntí.

La campanya de denúncia dels dos escàndols fou molt activa des de les fileres regionalistes i les republicanes d'esquerra. Comprovada la debilitat de les argumentacions defensives radicals, les dues formacions nacionalistes haurien decidit treure als "negocis" radicals el màxim partit possible i portaren la denúncia fins al Congrés dels diputats¹⁵⁸. A les sessions dels dies 15, 16, 17, 19 i 20 de desembre tingué lloc un agre debat al parlament entre els líders de la formació llerrouxista i els de les nacionalistes catalanes amb significatives intervencions de membres del govern liberal de Canalejas i dels partits de l'esquerra espanyola¹⁵⁹.

Inicià el debat el diputat lligaire Joan Ventosa i Calvell el 15 de desembre en defensa de la seva interpel·lació sobre la resolució del concurs de 1910 que l'Ajuntament de Barcelona convocà per a l'adquisició de nous subministraments hidrològics. Qualificava la qüestió com d'un alt i significatiu valor econòmic per a la ciutat Comtal i com un tema estretament relacionat amb l'autonomia dels municipis. Afirmava que la qüestió de l'abastament d'aigua a Barcelona venia ja de lluny i que fins aleshores no s'havia resolt per la seva complexitat, per les excessives garanties exigides als projectes presentats i per la manca de majories polítiques estables al consistori barceloní. A l'any 1910 la majoria radical havia disposat de la força i l'estabilitat necessàries i la seva actuació havia resultat funesta.

En síntesi, Ventosa interpretava la política hidrològica radical com segueix. El concurs per a l'adquisició d'aigües fou obert el 3 de maig de 1910 i es concediren només dos mesos per a la presentació de projectes. Del total de 18 concurrents foren seleccionats els de Gonçal Rivas i Joan Saus, sense que es publiquessin els antecedents i els detalls tècnics del conjunt de les ofertes presentades com les minories municipals havien sol·licitat. Com existien fundades sospites, fet ja denunciat des del primer moment pel regidor Francesc Carreras i Candi, de que Gonçal Rivas havia fet gestions per a adquirir aigües provisionalment i sense les degudes garanties amb la finalitat de presentar-les a la venda en el concurs i obtenir un enorme benefici il·legítim, les entitats barcelonines i la major part de la premsa de la ciutat s'havien aixecat en protesta pel malbaratament dels recursos públics que la majoria radical pretenia.

Ventosa justificava la seva valoració amb argumentacions força semblants a les que ja utilitzaren les minories municipals en el debat d'aprovació del dictamen de la Comissió de Reforma els dies 28 i 29 de novembre. Rivas havia ofert 94.000 m³ a un preu total de 42.300.000 ptes. i acceptava que els detalls tècnics de les obres de conducció fossin establerts per l'Ajuntament. Pel seu costat, el dictamen de la majoria radial pretenia que es realitzés l'adjudicació del contracte de compra si es garantia com a mínim el 30% del cabal ofert; és a dir, 28.000 m³ per un valor de 12.6000.000 ptes. A més, la forma de pagament establí que el municipi abonaria el 60% del valor de l'aigua mesurada en el moment de la signatura del contracte; és a dir, un total de 25.380.000 ptes. Com Rivas posseïa els drets d'explotació que pretenia vendre en règim de contracte privat, sense garantir la propietat de les 38 finques en que es basava la seva oferta, tampoc es podrien establir hipoteques sobre elles. D'altra banda, si la propietat estigués legalment consolidada, l'Ajuntament de Barcelona en el moment de la compra obtindria les 38 finques valorades realment en 6.265.000 ptes., suposant que es consideressin de regadiu quan l'aigua

¹⁵⁸ Aquesta és la interpretació de CULLA I CLARÀ, Joan B.: *El Republicanisme llerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986, pàg. 239-241. En aquesta mateixa font es pot trobar una síntesi del contingut del debat parlamentari del Congrés dels diputats, de les posicions dels diversos grups polítics i del context barceloní que envoltava la polèmica.

¹⁵⁹ "Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados", (desembre 1910), núm. 89-93

necessària es destinaria en el futur a proveir Barcelona. Rivas calculava per a les 38 finques un valor de 12.000.000 de ptes. Encara acceptant aquesta desorbitada quantitat, l'Ajuntament de Barcelona concedia un crèdit personal a Rivas de 13 milions, és a dir la diferència entre els 25 que caldria pagar en el contracte de compra i els suposats 12 de valor de les terres a on es captarien els cabals.

Seguidament, Ventosa desvetllava davant el Congrés dels Diputats els escandalosos antecedents de Gonçal de Rivas com a estafador en el ram del comerç tèxtil d'importació i els delictes per faltes i estafa a que havia hagut de fer front¹⁶⁰. Ventosa arribava a la conclusió que Rivas pretenia una altra operació fraudulenta en aquesta ocasió i que per aquest motiu no li importaven els detalls tècnics de l'operació de compra de les aigües que oferia. Volia cobrar al comptat el 60% del preu total estipulat sense cap garantia real.

Pel que feia a l'oferta de Joan Saus, Ventosa explicava als diputats que el seu projecte pretenia conduir a Barcelona fins a 122.600 m³ per un preu total de 49.072.000 ptes, dels quals cobraria el 50% en l'acte de la signatura del contracte. Amb aquest contracte de compra, l'Ajuntament adquiriria uns suposats drets a usar aigües del riu Ripoll i una concessió a precari del Batlle del Reial Patrimoni amb data 12 de gener de 1828 per a regar la finca Garriga, propietat de Saus des de 1896. En opinió de Ventosa, era evident que els quasi 50 milions de pessetes que el municipi barceloní hauria de pagar eren un preu molt superior al suposat valor dels drets i les aigües ofertes per Joan Saus. A més, en el seu moment, el regidor radical Callen, en nom del seu grup municipal, havia denunciat el projecte de Saus, ja que podia perjudicar les captacions municipals que l'Ajuntament de Barcelona tenia ubicades a Montcada; és a dir les mines compartides amb la sèquia Comtal i els ja coneguts i polèmics tres pous¹⁶¹.

Finalment, el diputat lligaire interpel·lava al líder radical Lerroux i al govern sobre quina era la seva opinió respecte de l'acord de la majoria radical de l'Ajuntament de Barcelona. Les adquisicions d'aigües acordades s'haurien de finançar amb un nou pressupost extraordinari i la corresponent emissió de deute municipal, quan l'actual que es trobava en circulació estava depreciat amb un valor del 91,75 % sobre el nominal. En aquestes circumstàncies, afirmava Ventosa, un nou emprèstit suposaria un obstacle insuperable per al programa de reformes urbanes que el municipi tenia pendants. En directa referència al govern, Ventosa, afirmava que no s'havia de tolerar cap abús per temor a la revolució social que s'anunciava cada dia¹⁶². El president del Consell de Ministres, Josep Canalejas, respongué que el govern no tenia por i que escoltaria el debat per a prendre posteriorment les decisions que li corresponien.

¹⁶⁰ Ventosa relatava com Rivas havia constituït amb Marcel·lí Aymerich l'empresa "Rivas Fernández, Sociedad en Comandita" amb la intenció de dedicar-se a la importació de peces tèxtils ubicada a Barcelona, carrer Cortés 547 baixos, amb un capital suposadament de 100.000 ptes. Els primers mesos va pagar al comptat les compres que efectuava. Després comprava a crèdit i no satisfia les factures. En realitat, no disposava de cap compte corrent i no portava comptabilitat. En companyia de l'agent comercial Ramon Escardó, Rivas es dedicava a esborrar els segells de fàbrica dels generes adquirits i a revendre'ls a baix preu.

¹⁶¹ *Llibre d'actes del Ple* 1910. Volum III, pàg. 72. Secció Aigües

¹⁶² La referència a la permanent inestabilitat social de Barcelona, amb esclats com la Setmana Tràgica del juliol de 1909 i la corresponent agitació de l'opinió pública catalana, espanyola i internacional a l'entorn de la dura repressió ordenada pel govern Maura i del procés obert a Ferrer i Guàrdia, calia interpretar-la també com una al·lusió a la capacitat d'agitació i convocatòria popular de que disposaven els radicals a Barcelona. A més, molt probablement en aquesta intervenció de Ventosa implícitament es tenia present que el moviment obrer començava a experimentar un salt qualitatiu important al conjunt d'Espanya amb fites com l'espectacular creixement en afiliats de la U.G.T., l'organització del Congrés Obrer Nacional a càrrec de la Solidaritat Obrera de Catalunya els dies 30 i 31 d'octubre i 1 de novembre de 1910 o la fundació el setembre de 1911 de la Confederació Nacional del Treball. Veure TUÑÓN DE LARA, Manuel: "Realidad social, movimiento obrero y partidos políticos en la España de Alfonso XIII: 1902-1931", dins DD.AA: *Historia social de España siglo XX*, Madrid, Guadiana de publicaciones, 1976.

Després de diverses al·lusions mútues entre el diputat republicà autonomista Jaume Carner i Alejandro Lerroix, el 16 de desembre prengué la paraula aquest en defensa del grup municipal radical barceloní davant les constants acusacions de corrupció que s'estaven produint a la ciutat Comtal i de les que s'havien escoltat directament en la intervenció anterior de Ventosa. Segons Lerroix es tractava d'un problema polític i no d'immoralitat administrativa com afirmaven Ventosa i Carner. Aquests, continuava el líder radical, demanaven justícia a l'estat al qual consideraven un tirà i portaven a Madrid un assumpte local quan els partits que representaven tenien l'autonomia municipal com un dels seus principals objectius. A més, Lerroix acusava Ventosa d'intervenir en nom dels titulars del projecte de la Catalana General de Crèdit i d'actuar d'esquena a les minories municipals de Barcelona, ja que altres destacats regidors com Pere Coromines no havien estat d'acord amb presentar la qüestió al Congrés dels Diputats.

Lerroix argumentava que el concurs de 1910 s'havia convocat per l'enorme preocupació que compartia la majoria de la població, les entitats i les autoritat polítiques i científiques de la ciutat pel problema de les aigües¹⁶³. El termini de dos mesos donat per a presentar proposicions no hauria estat curt ja que es podien presentar les mateixes proposicions de 1896 i 1899 i ja s'havien ofert a l'Ajuntament de Barcelona totes les aigües possibles de Catalunya. En defensa de la polèmica resolució del concurs a favor de Rivas Lerroix aportava dades lògicament contràries a les utilitzades per Ventosa. L'Ajuntament de Barcelona comprava aigües amb les suficients garanties de legalitat i amb el cabal comprovat. A més, com s'havia seleccionat la conca més propera el municipi s'estalviaria el cost d'unes infraestructures amb major longitud i dificultats tècniques. A canvi dels 25 milions de pessetes que l'Ajuntament hauria de lliurar a Rivas en l'acte de formalització de la compra, rebia el valor dels 94.000 m³ per un total de 18.800.000 ptes. i el valor de les finques d'on procedien les aigües s'utilitzava com a garantia hipotecària. Donat que el seu valor era de 10.800.000 ptes., el municipi de Barcelona encara es beneficiava en més de 4 milions. Fins i tot, si Rivas no complia amb el seu compromís de conduir les aigües ofertes fins a la ciutat, l'Ajuntament obtindria beneficis ja que al cost de la conducció li podria deduir el valor de les terres hipotecades i, en realitat, els cabals que es podien explotar duplicaven els oferts per Rivas. D'altra banda, Lerroix aportava com a prova en favor de la honorabilitat de Rivas el prestigi social dels propietaris de la conca del Mogent que havien confiat en la gestió de Rivas per a vendre les seves aigües al municipi de Barcelona¹⁶⁴.

Davant de les avantatges del projecte de Rivas, l'opció preferida per les formacions nacionalistes catalanes, la Catalana General de Crèdit, havia estat relegada al darrer lloc entre les seleccionades provisionalment per la Comissió municipal de Reforma. Lerroix qualificava les condicions d'aquesta oferta com molts problemàtiques. Oferia 275.000 m³ per l'enorme suma de 125 milions de pessetes i, un cop signat el contracte, podria succeir que no es pogués complir per que la república francesa no

¹⁶³ Lerroix aportava els testimonis de la Junta Econòmica d'Amics del País, del Foment del Treball Nacional, de la Cambra de Comerç. A més, afegia que la Junta Provincial de Sanitat considerava que la manca d'aigua era el principal problema que amenaçava la salut dels barcelonins i recomanava "*cerrar los depósitos de aguas establecidos en las casas (...) haciendo las tomas de agua directamente de las cañerías de cada edificio mediante contador, aunque ello implicase mayor coste, menor cantidad de agua y aún quizá el conflicto de privación temporal de agua*". Lerroix destacava com aquest paràgraf el subscriuen el Governador Civil, els doctors Rodríguez Méndez i Ramon Turró i l'Inspector Provincial de Sanitat.

¹⁶⁴ Alguns dels més destacats propietaris que es proposaven vendre aigües del Mogent a l'Ajuntament de Barcelona a través de Gonçal de Rivas eren, segons Lerroix, els següents: Josep Argelí, comandant de sometents de Granollers; mossèn Barrera; el catalanista Font; el general carlí Miró i D'Ortoffà; Marsans Rof, banquer; Ribanet, cap carlí de Granollers; Riera, president del cercle catòlic de Granollers; Leunsenat, auditor de guerra; Sans, una de les grans fortunes de Barcelona; Bonaventura Grasset, advocat i propietari reaccionari i Felip Solà, familiar dels Albó. Tots ells, afirmava Lerroix, no eren gaire simpatitzants de la causa radical.

l'aprovés ja que l'explotació d'aquest projecte es situava a Andorra. Així, doncs, concloïa Lerroix s'havia seleccionat la millor opció de les presentades al concurs.

Finalitzava la seva intervenció parlamentària amb acusacions sobre la complicitat entre els grups nacionalistes i les élites socials i econòmiques barcelonines per a resoldre en benefici propi el problema de l'abastament d'aigua. En un clar intent de trencar la sintonia que a finals de 1910 existia entre el govern liberal de Canalejas, els grups parlamentaris d'esquerra espanyols i nacionalistes i de guanyar-se la simpatia dels diputats del partit Conservador i dels liberals menys propers a Canalejas, Lerroix emfatitzava el caràcter antiespanyol de les actuacions dels partits que els diputats Ventosa i Carner representaven¹⁶⁵.

Començava aquesta intensa darrera part de la seva intervenció dient que no importava el projecte de portada d'aigües que s'hagués seleccionat, ja que les minories no estaven disposades a acceptar que fos la majoria radical qui resolgués definitivament el problema i s'emportés la glòria.: "*se trata de que no hay aguas en Barcelona llevadas por la mayoría radical; eso es lisa y llanamente*". Continuava acusant Ventosa d'apel·lar a la dignitat nacional espanyola i el seu partit passejava senyeres per Barcelona. A més, els grups nacionalistes havien tingut la majoria solidària de 1906 a 1909 i no havien pres cap iniciativa seriosa per a fer front a la manca d'abastament d'aigua a la ciutat. Segons Lerroix, aquesta inactivitat era deguda a la coneguda complicitat entre poderosos grups econòmics i determinats partits polítics¹⁶⁶. Finalitzava Lerroix afirmant que el Partit Radical havia aconseguit el favor del poble barceloní per què era la formació política que estava en contra dels interessos dels poderosos i ara la majoria radical els hi feia front des de l'Ajuntament. Aquest era el motiu de l'aferrissada oposició a la resolució del concurs d'adquisició d'aigües de 1910.

El 17 de desembre, el republicà Jaume Carner contestà la intervenció de Lerroix en una llarga i estructurada intervenció en la qual, un cop exposada la qüestió de la concessió del subministrament de

¹⁶⁵ Segons el professor Pere Gabriel, el govern de José Canalejas, 9 de febrer de 1910 – 12 de novembre de 1912, es va distingir per l'intent de desenvolupar el caràcter democràtic del parlamentarisme amb un programa explícit de reformes socials proper al radicalisme burgès i al socialisme reformista. Sense concessions a l'agitació i al populisme, es mostrà sensible a la qüestió obrera i era partidari de superar la tradicional actitud defensiva i repressiva dels governs. Així, considerava que calia integrar les classes populars en el sistema polític. Proposava mesures com la reforma fiscal per tal d'aprofundir en la imposició directa, la separació de l'església i l'estat, l'educació laica, la coeducació o el servei militar obligatori sense privilegis. A finals de 1910 era imminent el debat per a l'aprovació de la Llei d'Associacions Religioses, l'anomenada "ley del candado", que limitava l'expansió d'escoles i serveis socials religiosos a Espanya. En el dur enfrontament que el govern va mantenir al llarg de 1910 amb els sectors religiosos més conservadors d'Espanya, la Conjunció republicana-socialista, després dels dubtes inicials s'alineà al costat del govern. En aquesta coalició es trobaven presents, entre altres formacions d'esquerra, les forces republicanes autonomistes catalanes representades en aquest debat parlamentari precisament per Jaume Carner. La "ley del candado" fou aprovada el 24 de desembre de 1910, tot plegat cinc dies després de finalitzar el debat sobre les aigües de Barcelona. Canalejas va aconseguir també iniciar els tràmits per a aprovar la Llei de Mancomunitats enfront de la resistència dels conservadors i de nombrosos liberals, tot i que l'aprovació definitiva es produí posteriorment. Veure GABRIEL, Pere: "Sociedad, gobierno y política (1902-1931)", dins BAHAMONDE, Angel, (Coord.), *Historia de España, siglo XX, 1875-1939*, Madrid, Càtedra, 2000, pàg. 388-392. En definitiva, lligaires i republicans autonomistes d'esquerra tenien motius per mantenir-se propers a les posicions del govern de Canalejas i, potser va ser aquest un dels factors que facilitaren la decisió de portar al Congrés els escàndols dels materials de construcció i de les aigües.

¹⁶⁶ Lerroix esmentava les acusacions que es van fer en el moment de signar el contracte de Tresoreria i d'arranjament del Deute municipal entre l'Ajuntament de Barcelona i el Banc Hispano Colonial segons les quals alguns polítics municipals s'haurien beneficiat personalment d'operacions urbanístiques relacionades amb la Reforma interior i la Comissió d'Eixample. En una intervenció parlamentària posterior, del dia 19 de desembre, Ventosa i Calvell rebutjava les insinuacions de Lerroix i aclaria que el polític radical es referia a les falsedats que el diari *El Progreso* havia publicat sobre els beneficis que Lluís Duran i Ventosa hauria obtingut suposadament per la compra de terrenys a l'Eixample per part de l'Ajuntament, quan havia estat una decisió acordada per unanimitat i amb dictamen d'arquitectes independents. Duran i Ventosa s'havia querellat contra el rotatiu radial i el Tribunal Suprem va emetre en el seu moment sentència condemnatòria contra *El Progreso*, Ventosa i Calvell recriminava Lerroix que tornés a exhibir les mateixes falsedats al Congrés quan ja havia estat provada la seva naturalesa fraudulenta.

calç, guix i ciment que inicialment havia motivat la seva petició de paraula¹⁶⁷, es dedicà a analitzar els aspectes de la resolució del concurs de 1910 que al seu parer eren inacceptables. Carner començava afirmant que les qüestions dels materials de construcció i de les aigües no eren cap problema polític, es tractava de problemes de moralitat administrativa que evidenciaven la corrupció generalitzada que s'havia instal·lat en la gestió de la majoria radical a l'Ajuntament de Barcelona.

Per a Carner, tal i com havien mantingut els grups de minories en el debat del Ple municipal de finals de novembre, cap de les 18 proposicions que es presentaren al concurs de 1910 s'ajustava a les bases de convocatòria. Les dificultats essencials no eren la potabilitat, la distància o el preu, els problemes centrals es referien als tres aspectes següents. Primer, no existien les aigües que Rivas i Sans pretenien vendre a l'Ajuntament. Segon, aquestes aigües, suposant com a certa la seva existència, no eren propietat de Rivas ni de Saus. Tercer, si es formalitzaven els contractes de compra previstos, l'Ajuntament de Barcelona o bé es trobarà sense aigua i sense diners o bé tindria obstacles insalvables per a resoldre els problema de l'abastament a la ciutat.

Pel que feia al primer punt, Carner explicava que Rivas i Saus oferien conjuntament 262.000 m³ quan estudis geològics solvents¹⁶⁸ havien calculat que en les conques del Ripoll i del Mogent no es podien aprofitar més de 164.000 m³ diaris i que ja s'explotaven 76.000, amb la qual cosa només restaven 88.000 m³ profitables.

Respecte de la propietat i legalitat de les aigües ofertes, Carner precisava que a l'oferta de Rivas apareixien contractes privats i actes notarials referides a la cessió que li feien propietaris d'aigua de pous i viviers molts dispersos i de poca importància. La resta eren aigües de mina i captacions del riu Mogent. Els propietaris de bona part d'aquestes aigües eren els municipis qui havien estat beneficiats per concessions del Reial Patrimoni en èpoques anteriors a la constitució de l'estat liberal. Tot suposant que totes les aigües fossin legals, Rivas havia aconseguit 44 convenis i encara li restaven 111. D'altra banda, les explotacions d'aigües subterrànies del Mogent pertanyien a l'estat i el Reial Patrimoni les havia atorgat per al rec i altres usos diversos. La llei d'aigües de 1879 establí que el canvi d'ús suposava iniciar els tràmits d'una nova concessió en els quals s'havien de justificar la necessitats i les condicions del nou ús a que es destinarien els cabals. En conclusió, Rivas no tenia cap dret sobre les aigües que oferia per a ser destinades a l'abastament de la ciutat de Barcelona. Pel seu cantó, les aigües de la proposició de Joan Saus procedien de concessions per a molins fariners i per al rec i en tots dos casos calia tornar al riu Ripoll els cabals sobrant un cop utilitzades les aigües per als usos autoritzats. D'altra banda, com ja se

¹⁶⁷ Per tal de no desviar l'atenció del debat centrat en la resolució del concurs de 1910, s'inclouen a continuació de manera molt sintètica les circumstàncies que van envoltar l'escàndol de la calç, el guix i el ciment, tal i com Carner les va exposar al Congrés del Diputats. La qüestió es va originar amb la creació en els pressupostos de 1910 d'un nou arbitri de consums de 0,25 ptes. per quintar de calç, guix o ciment que entrés a la ciutat. El problema consistia en quin sindicat del ram dels fabricants d'aquests materials havia de gestionar el cobrament del nou impost. Segons Carner, fou creat expressament un sindicat amb la participació de dos fabricants, Omedes i Pons, que es constituïren en gremi de fabricants el 2 de novembre de 1910 i proposaren un conveni amb l'Ajuntament de Barcelona per 4 anys. El compromís de recaptar 115.000 ptes per any fou acceptat per la Comissió Municipal de Consums. La resta de fabricants oferien un conveni per a recaptar 162.000 ptes, anuals. El dia anterior a la discussió en Ple un gremi format per 20 fabricants oferí un altre conveni per 229.000 ptes. anuals. El Ple municipal rebutja aquesta oferta per no tenir els fabricants capacitat legal suficient. Elevat al Govern Civil el Dictamen aprovat, que atorgava la concessió a Omedes i Pons, la Delegació d'Hisenda l'aprovà. L'expedient dels vint fabricants no s'havia inclòs en la documentació lliurada a les autoritats provincials. La qüestió havia estat molt debatuda per l'opinió pública de Barcelona i s'havia aixecat un clamor d'oposició a l'acord pres per l'Ajuntament, ja que, primer, cada any es podrien recaptar als burons 700.000 ptes, per aquest concepte i, segon, era un impost que havia de cobrar directament el municipi sense intermediaris.

¹⁶⁸ Carner es referia a la memòria sobre les aigües del Vallès publicada pel geòleg i canonge doctor Jaume Almera i Comas.

sap, les explotacions de Saus haurien estat denunciades com a perjudicials per a les instal·lacions que l'Ajuntament de Barcelona tenia a Montcada.

El tercer punt, referit a les garanties econòmiques del contracte que s'havia de subscriure entre l'Ajuntament i Rivas, era considerat per Carner com un aspecte clau. Rebatia els optimistes càlculs de Lerroux, ja que aquest partia de premisses falses. En contrast amb les garanties que s'exigiren en la resolució del concurs de 1899 debatuda el 1902, en el de 1910 no n'existia cap. Al contrari, el municipi havia de pagar el 60% del cost total de la compra de les aigües venudes per Rivas per un import total de més de 25 milions de pessetes. L'Ajuntament rebia suposadament l'aigua oferta i 1.800 hectàrees de rec per un valor de quasi 11 milions. En realitat, la mateixa aigua es comptabilitzava dos cops, una com a cabals per a conduir a Barcelona, dos com a destinada al rec. Lerroux calculava la hipoteca esmentada sobre el total del regatge de la conca del Mogent, quan el projecte de Rivas es referia només a una part. En conclusió, sobre els 25 milions que hauria de pagar inicialment el municipi, aquest rebria finques per un valor de 1.500.000 ptes. Pel que feia als aforaments que havien de mesurar els cabals totals que es podrien conduir a Barcelona, Carner afirmava que era impossible efectuar aquests càlculs. Com les finques es situaven al llarg de la conca del riu Mogent, les aigües sobrants de les situades a cotes superiors desaiguaven en les inferiors i, per tant, els aforaments mesurarien les mateixes aigües repetides vegades. Com l'arribada de les aigües no es produiria fins a tres anys després de la signatura del contracte de venda, no seria possible conèixer l'autèntic cabal adquirit fins aquell moment.

Carner s'adreçava a continuació als propietaris que pretenien vendre l'aigua de les seves propietats a través de la intermediació de Gonçal de Rivas:

"A mi no me interesa, señores Diputados, la personalidad del sr. Rivas, ni me hace ningún efecto que el sr. Rivas haya procedido en este asunto de acuerdo con determinadas personas de la ciudad de Barcelona. ¿Quereis que os diga con verdad lo que pienso? Para mi son tan censurables, ó más censurables, estas personas de la ciudad de Barcelona que se han puesto de acuerdo en el sr. Rivas, que el mismo sr. Rivas, que es un hombre de negocio que va al suyo; pero estas personas respetables, de alta posición social que, sabiendo, ó pudiendo saber, que se trata de realizar un negocio á costa del Erario Municipal, se complacen en recibir unas ofertas triples y cuádruples del valor de sus fincas; estas personas, en mi sentir y en mi conciencia, son tan censurables y responsables como el sr. Rivas, de este atentado, de este asalto que trata de hacerse al Erario Municipal de la Ciudad de Barcelona."

Finalment, Carner interpel·lava el Govern demanant-li que no tolerés aquest abús, ja que s'agredia a l'Ajuntament de la ciutat, a l'estat i a bona part dels municipis de la comarca del Vallès. En aquesta petició de moralitat, deia inspirar-se en els exemples de les minories d'esquerra presents a la càmera parlamentària i al consistori de Madrid i en la pràctica de les democràcies madures. Canalejas respongué que es sentia ofès per les insinuacions i els dubtes que Carner havia expressat respecte del compliment de les obligacions del govern per a vetllar pel compliment de la legalitat en tots els actes dels diversos nivells de l'administració espanyola. Carner expressà posteriorment la seva plena confiança en l'acció del govern de l'estat¹⁶⁹.

El 19 de desembre, darrer dia del llarg debat, es produïren diverses intervencions més breus que les anteriors que venien a repetir les argumentacions ja escoltades en el Congrés, però força significatives i reveladores de la tensió política que es vivia i no només entre les forces nacionalistes i radicals

¹⁶⁹ Era aquest un diàleg que cal emmarcar un cop més dins l'esmentada sintonia conjuntural que mantenia el govern de Canalejas amb les formacions d'esquerra i nacionalistes catalanes.

catalanes. L'enfrontament entre Lerroux i la resta de forces de la Conjunció d'esquerres espanyola i la tensió entre liberals i conservadors espanyols fou també molt present.

Començà Ventosa i Calvell qui va referir les cròniques que el diari radical *El Progreso* va fer el dia anterior a propòsit de la intervenció de Lerroux en el Congrés dels Diputats¹⁷⁰. A continuació, el diputat lligaire es defensà de les acusacions del líder radical sobre les complicitats entre polítics lligaires i el Banc Hispano Colonial en les obres de reforma interior i de l'Eixample en les que es feia una velada referència al cas ja esmentat de Duran i Ventosa. En tercer lloc, aportà noves dades sobre les contradiccions del projecte de Joan Saus, qui havia ofert 122.000 m³ en l'oferta inicialment presentada per un valor de 18.000.000 de ptes. Uns dies abans de l'aprovació de la resolució del concurs de 1910 en la qual Saus apareixia com un dels beneficiaris, presentà un segon preu de 49.000.000 de ptes, ja que ara incloïa les obres de conducció de les seves aigües fins a Barcelona. Aquesta proposició fou acceptada per la Comissió de reforma sense tan sols el dictamen de l'arquitecte municipal sobre el preu aproximat que costaria l'aqüeducte. En conclusió, Ventosa acusava directament a Lerroux d'immoralitat, ja que ell disposava d'influència per a evitar aquesta mena de frau en la gestió municipal barcelonina. La seva passivitat el convertia en coautor al costat del grup radical municipal.

Tot seguit, el diputat i líder radical barceloní Emiliano Iglésias i Ambrosio prengué la paraula per a aprofundir en la línia argumental que considerava la qüestió de les aigües de Barcelona com un problema polític i va elevar la tensió i el nivell de les acusacions. Inicià la seva exposició indicant els obstacles que la majoria radical havia trobat per a desenvolupar el seu programa de govern al front del municipi barceloní des de començaments de 1910. La seva intenció havia estat la anivellació del pressupost i per això calia fer arribar recursos financers complementaris per la via de les municipalitzacions de determinats serveis públics com era el del gas. Havia estat impossible disposar de totes les dades per a procedir a la municipalització del gas i és que, segons Iglésias, la política radical era obstaculitzada per la banca i les societats econòmiques barcelonines que pretenien frenar l'expansió recaptadora municipal. Aquesta havia estat la tendència en el període dels ajuntament solidaris de 1906 a 1909, en complicitat amb els interessos reaccionaris de la ciutat.

Iglésias justificava a continuació l'actuació de la majoria radical en la qüestió de la calç, el guix i el ciment, ja que l'objectiu era augmentar la recaptació per aquell concepte i la gestió municipal havia estat aprovada per Govern Civil i acceptada per diversos fabricants. Pel que feia a al problema de les aigües, el diputat radical considerava que era un tema que no s'havia d'haver portat al parlament, ja que la gestió radical era impecable.

Segons Iglésias, el concurs de 1899 fou declarat desert i aquest resultat havia estat beneficiós per a la SGAB, *"en unión de otros intereses que ya iremos estudiando, y que forman una trama tupida, pretenden dirigir y monopolizar des de sus despachos la política municipal"*. Les bases del concurs de 1910 havien estat elaborades i aprovades per tots els grups municipals i, per tant, si les argumentacions de Carner eren certes i no existien les aigües ofertes, no es procediria a la seva compra i no tenia sentit, per tant, el debat parlamentari. Podia ser també que les minories municipals de Barcelona no acceptessin l'ordre

¹⁷⁰ Ventosa recollia paràgrafs com aquest: *"El Partido radical une á sus glorias el saneamiento de Barcelona. Sus detractores son provocados por Lerroux de modo incomparable y magistral, y el jefe, con lentitud, como si tuviera piedad de los que destroza, los cubre con su menosprecio"*. Fins i tot afegia que els mateixos conservadors *"se rinden al talento y la sinceridad del jefe"*.

d'acceptació de les proposicions presentades al concurs i que els diputats Ventosa i Carner estiguessin influïts per l'entramat d'interessos econòmics que tenien per objectiu sotmetre l'Ajuntament de Barcelona a les companyies monopolitzadores dels serveis públics urbans¹⁷¹. D'altra banda, argumentava Iglésias, les minories, que esperaven obtenir el triomf electoral a les municipals de 1911, obstaculitzaven ara la gestió radical per a poder resoldre el problema de les aigües de Barcelona aleshores i anotar-se el triomf davant l'electorat i l'opinió pública de la ciutat¹⁷².

Barcelona, però, continuava Iglésias volia disposar de majors cabals d'aigua i ho havia manifestat així. En una clara al·lusió a l'agitació popular que es podria produir si el problema no tenia una solució urgent i a l'ús que els radicals podrien fer d'aquest ressò ciutadà, afirmava que "*Buscamos el referendum, señores Diputados, y del Ayuntamiento ha pasado á la calle, ha pasado al juicio público y se agita por todas partes esta cuestión de las aguas*". Tot seguit, concretava els aspectes que convertien en impopular l'oposició de les minories al projecte radical d'adquisició de les aigües ofertes per Gonçal de Rivas i per Joan Saus. Si el diputat Carner desitjava la continuació del monopoli del servei d'abastament en mans de la Societat General, l'aigua continuaria a uns preus fora de l'abast de la majoria de la població. A més, els propietaris urbans recolzarien l'opció radial quan veiessin les avantatges que tindrà per a ells el final del monopoli de la societat franc-belga¹⁷³. A continuació, tornava a fer referències als afers segons ell poc clars de l'acord d'arranjament del deute municipal signat entre l'Ajuntament i el Banc Hispano Colonial. Aquest banc disposava de la major part del deute municipal i, per tant, obtenia majors beneficis si els pressupostos municipals augmentaven el seu dèficit.

Iglésias finalitzava la seva intervenció parlamentària amb una dura i directa acusació de complicitat entre el Partit Conservador i la Lliga regionalista. A ulls del dirigent radical, els conservadors estaven satisfets de les posicions mantingudes pels diputats Ventosa i Carner i tornaven el favor de la seva passivitat en la qüestió de les aigües de Barcelona com a pagament de l'actitud comprensiva que els lligaires mantingueren en la qüestió de la política repressiva portada a terme per Maura com a conseqüència dels fets de la Setmana Tràgica. Aquesta passivitat i aquest allunyament dels interessos populars els havien apartat a uns del govern espanyol i als altres del municipal de Barcelona¹⁷⁴.

¹⁷¹ Segons Iglésias, la SGAB mantenia estretes relacions amb la companyia de tramvies de Barcelona. Aquesta qüestió ja ha estat destacada en el moment d'exposar les circumstàncies que envoltaren la constitució de la Societat General el 1882.

¹⁷² Iglésias es referia a la línia argumental del catalanisme republicà. Com a mostra, es pot fer referència a la conferència pronunciada per Joaquim Lluhí i Rissech al Centre Nacionalista Republicà el 17 de desembre, en ple debat parlamentari sobre la qüestió de les aigües. Veure LLUHÍ I RISSECH. Joaquim: *L'obra de govern de l'Ajuntament de Barcelona. Solucions funestes imposades pel partit radical. Solucions fecundes que pot obtenir una democràcia patriòtica*, Barcelona, Conferència en el Centre Nacionalista Republicà, 17 desembre 1910. Lluhí, a més de repetir els arguments ja coneguts exposats al debat municipal de finals de novembre o els de Ventosa i Carner al parlament, carregava contra la majoria radical a l'Ajuntament per acceptar un acord amb Rivas i Saus sense més garantia que la dubtosa paraula dels venedors. "*la ciutat rep garantia d'immobles quan necessita aigua. Jo vos demano a vosaltres, representants d'una consciència col·lectiva desperta i viva ¿és tolerable que un partit intrús en la vida de la Ciutat, que un partit sense arrels en la vida de la Ciutat, pugui governar-la en aquest sentit d'imprudència i temeritat a cada pas, que pugui conduir-la a la desesperació i a la ruïna, des de la destrucció de la nostra finança fins a la destrucció de la capacitat de vida de la nostra classe treballadora?*". Lluhí reconeixia, explícitament, com en realitat el problema de l'abastament d'aigua a Barcelona tenia la doble vessant de la insuficiència financera municipal i de la dificultat d'accés a l'aigua de les capes més populars de la població.

¹⁷³ Per al diputat radical, del preu de 40-45 cts. el m³ que cobrava aleshores de mitjana la SGAB es podria passar als 15 cts. el m³ si desapareixia la posició dominant d'aquesta empresa en el servei. En un altre ordre de coses, en la seva intervenció justificava la desaparició de tots els monopolis dels serveis públics i la substitució per una gestió municipalitzada; així, vinculava els serveis de gas i d'aigua, dominats respectivament per la Catalana de Gas i la Societat General d'Aigües.

¹⁷⁴ Emiliano Iglésias aixecà un altre afer tèrbol en aquest cas succeït a Madrid. Destacats dirigents del partit Conservador haurien intervingut en el negoci de l'abastament d'aigua a la capital espanyola al Canal d'Isabel II, l'empresa que proporcionava el servei. Per aquest motiu, els conservadors no criticaven les argumentacions de Ventosa i Carner, per què tots plegats desitjaven

El ministre de la Governació, Fernando Merino, intervingué seguidament en nom del govern per a puntualitzar determinats aspectes del debat i recordar les atribucions i responsabilitats dels diversos nivells de l'administració espanyola¹⁷⁵. Segons Merino les mútues acusacions d'ineficàcia i immoralitat que els radicals i els grups polítics catalanistes s'havien llençat eren una decepció “*para España*” i seguidament apel·lava a l'autoritat governamental. Com a ministre no podia acceptar que el tribunal que havia d'intervenir en els acords municipals hagués de ser l'opinió pública, les entitats catalanes o el cos electoral. Si fos així, els partits polítics catalanistes sortirien perjudicats, ja que havien perdut tres eleccions successives, tot i presentar en el seu programa electoral el projecte d'autonomia municipal.

Merino emfatitzava el fet que els ajuntament s'havien de regir per la Llei Municipal vigent i es trobaven subjectes a les autoritzacions del govern de la nació, davant de qui havien de justificar les seves accions. I el govern prendria les determinacions que considerés oportunes un cop s'havia debatut al parlament la qüestió “*amb imparcialitat absoluta*”. Continuava dient que “*vivimos en un estado de derecho en que el Ayuntamiento de Barcelona es como el Ayuntamiento de otra capital cualquiera*”. Així, l'impost sobre la calç, el guix i el ciment s'ha de votar cada any i ha de ser autoritzat anualment. Sobre la qüestió de les aigües, el problema havia desbordat els límits municipals de Barcelona i existien organismes i normatives estatals, la Llei d'Obres Públiques i els ministeris de Foment i Governació, que havien d'intervenir, donat que afectava a diversos ajuntaments i l'emprèstit extraordinari que caldria gestionar necessitava igualment l'autorització governamental.

Jaume Carner s'adreçà als diputats per a insistir sobre determinats aspectes del seu parlament anterior. En síntesi, sobre la qüestió de les aigües es queixava del fet que la SGAB devia estar satisfeta amb el resultat del concurs de 1910, ja que la solució aprovada per la majoria radical implicava una munió de plets i problemes tal que el monopoli de la Societat General podria continuar. En resposta al ministre Merino, afirmava que aquest problema no tenia res a veure amb l'autonomia municipal, sinó que es trobava dins del dret públic i de les relacions de Barcelona amb altres municipis i comarques afectades i s'havia de portar al parlament per a garantir el compliment de les lleis vigents i per a que fos coneguda per tothom l'actuació d'uns i dels altres.

Emiliano Iglésias tornà a intervenir per a rubricar alguns aspectes de la seva elocució passada. Per a ell la petició d'ajornament de la resolució del concurs de 1910 per part de les minories municipals “*hace sospechar que alguna de esas proposiciones que habia sido objeto de debate era la apetecida*”, tot i que s'havia demostrat que les més beneficioses eren les de Rivas i Saus¹⁷⁶. Pel que feia al monopoli de la SGAB, Iglésias reconeixia que la pugna entre l'Ajuntament de Barcelona i l'empresa era llarga, però que en el període de govern radical s'havia aconseguit el primer triomf municipal amb la legalització dels pous de

l'existència d'empreses monolítiques al servei de poderosos interessos privats. En el context polític que ja s'ha indicat a propòsit de l'aproximació de Canalejas amb els grups d'esquerra, la darrera al·lusió d'Iglésias en el sentit que conservadors i lligaires es trobaven a l'oposició era probablement un intent d'aconseguir les simpaties del govern liberal de Canalejas en tant que liberals i radicals havien de fer front a una dura oposició que pretendria obstaculitzar els seus projectes de govern en pro de la democratització del sistema polític i la gestió de determinades polítiques proclius a les classes populars.

¹⁷⁵ Fernando Merino, qualificat per Pere Gabriel com a “*hijo político de Sagasta*”, va ser ministre de la Governació en el primer gabinet de Canalejas, del 21 d'octubre de 1910 al 2 de gener de 1911, data en la qual la cartera de Governació va ser assumida per Alonso Castrillo. Qui va ser substituït el dia 1 d'abril per Ruíz Valarino, dimitit al seu torn el 20 de maig i reemplaçat per Barroso. Veure GABRIEL (2000), pàg. 390.

¹⁷⁶ De nou, es tornava a fer referència a les suposades preferències de les minories per la Catalana General de Crèdit.

Montcada¹⁷⁷. Insistia, finalment, en que si s'adquirien les aigües seleccionades finalitzaria la posició dominant de la Societat General i baixaria el preu de l'aigua:

*"Interín, y esto es lo cierto, por virtud de vuestra oposición a todo abastecimiento, ella continuará disfrutando de su monopolio y la ciudad sujeta á las terribles condiciones higiénicas en que hoy se encuentra"*¹⁷⁸.

Tot seguit es produïrien dues significatives intervencions dels líders de la Conjunció republicana-socialista, amb qui el Partit Republicà Radical compartia aliança. En primer lloc, Gumersindo de Azcárate, per la minoria republicana, digué que la autonomia municipal era reclamada per totes les forces republicanes espanyoles i que els arguments dels diputats Ventosa i Carner si havien convençut el seu grup parlamentari. En canvi, afirmava solemnement. *"no nos ha convencido el señor Lerroux"*. Pel seu cantó, el líder del PSOE, Pablo Iglésias Posse considerava que els dos assumptes debatuts, els de les aigües i els dels materials de construcció, *"son dos malos actos de administración municipal"*. Davant d'aquestes clares i contundents desqualificacions, Lerroux, un cop assenyalat el greuge que rebia de republicans i socialistes ja que no coneixien els detalls dels fets que s'havien debatut al parlament manifestà que es trobava en l'extrem de *"no poder convivir dentro de la minoria republicana con los demás señores Diputados que la forman"*. És a dir, Lerroux abandonà la Conjunció republicana-socialista i el partit Radical s'allunyà de la resta de forces d'esquerra espanyoles en mig de durs enfrontaments¹⁷⁹.

L'enfrontament polític que s'ha descrit es trobava immers en el difícil encaix de les minories nacionalistes i d'esquerra en el sistema de la Restauració i desbordava àmpliament el problema de l'abastament d'aigua a Barcelona. Un problema que s'arrossegava des de feia dècades i que tradicionalment s'havia circumscrit a l'àmbit de la ciutat i a les minses competències i recursos financers del seu ajuntament. Ara, però, al ressò del soroll de l'escàndol de la resolució del concurs de 1910, amplificat per la capsa de ressonància que suposava la complexa política espanyola, l'abastament d'aigua de Barcelona es convertí en una qüestió d'estat, gestionada pels partits dinàstics segons les seves conveniències a propòsit del paper que desitjaven jugar en la política catalana i barcelonina. A curt termini, era una peça de canvi en les relacions entre el govern Canalejas i les minories nacionalistes catalanes. La solució de l'etern "problema de les aigües" responia, de cop i volta, a la doble referència barcelonina i espanyola i això complicà el joc de forces polítiques, socials i econòmiques que intervingueren. Cal conèixer tot seguit l'evolució seguida pel servei privat de proveïment en mans de la SGAB des del moment en que es converteix en monopoli de facto i fins a 1910, ja que aquest servei seria objecte privilegiat de debat a l'entorn del "problema de les aigües".

¹⁷⁷ Ja s'ha analitzat en el seu moment l'evolució d'aquest plet entre el municipi i l'empresa franc-belga, el context en el qual s'emmarcava i el pírric triomf municipal.

¹⁷⁸ Aquesta línia argumental del partit Radical era contínuament elevada en molts graus al seu òrgan de premsa. Com a exemple, l'article *Salus populi suprema lex: "los humildes no pueden beber ni bañarse y sobre ellos se ceban las enfermedades infecciosas. El Partido Radical, velando por la vida de los pobres, abarata el agua y la ofrece en cantidades suficientes a los usos indispensables de la vida. Los ricos que disfrutan de medios para tomar aguas y disponer de caudal doméstico, combaten la traída de aguas que acaba con el monopolio"*, *El Progreso*, 30 novembre 1910. En aquest, sentit, tot i les discrepàncies manifestades, part d'aquesta valoració coincidia amb la de Lluhí, el líder republicà català, en el sentit de considerar la qüestió de l'abastament d'aigua com un problema de segregació social.

¹⁷⁹ Aquests escàndols en l'administració municipal barcelonina van tenir greus repercussions per a la imatge pública del radicalisme arreu d'Espanya i contribuïren decisivament a crear una llegenda de corrupció al seu voltant del qual no es lliuraria mai definitivament. Fins i tot, anys més tard, el 1915 foren publicades informacions segons les quals a cada regidor radical li pertocarien 25.000 ptes. per haver votat a favor de les ofertes de Rivas i de Saus. Veure CULLA I CLARÀ, Joan B.: *El Republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986, pàg. 240-241.

2

LA SOCIETAT GENERAL D'AIGÜES DE BARCELONA CAP A 1910

En el context de les complexes negociacions que mantingueren la Comissió per a l'abastament d'aigua de Barcelona i els representants a la ciutat de la Societat General, l'Assessoria de la Comissió, en els diversos informes que elaborà, va aportar tot un seguit de dades referents a les característiques econòmiques, tècniques i jurídiques del servei que l'empresa francesa ofería i de les infraestructures i bens que posseïa. Aquesta mena de dades era imprescindible per tal de calcular el preu d'adquisició de la companyia i l'estat de funcionament del sistema d'abastament que es pretenia adquirir. El conjunt d'informació recopilat amb aquest motiu, complementat per altres fonts d'informació procedents de la mateixa SGAB, permet dibuixar amb una certa aproximació i exactitud el perfil de la societat en el moment que la Comissió es decidí per recomanar la seva municipalització. A més, fa possible analitzar l'evolució que havia tingut des de la fase d'incorporacions de les companyies competidores que havia culminat amb el control de la Concessionària del Llobregat.

2.1

EXPANSIÓ I MODERNITZCIÓ DELS SISTEMES DE CAPTACIÓ I DISTRIBUCIÓ

Cap a 1910 la SGAB havia ampliat enormement els seus sistemes de captació de cabals d'aigua respecte dels que disposava dues dècades abans. A finals dels vuitanta del segle XIX el seu servei es reduïa a uns 15.000 m³ diaris corresponents a les explotacions de Dosrius i del Vallès, amb el recolzament de l'estació del Besòs en situacions especial de sequera¹⁸⁰. Vint anys més tard, com es pot veure a la taula 47, el volum s'havia multiplicat per més de cinc arribant als 81.000 m³ i amb possibilitat d'ampliar potencialment aquest volum en més del doble. Segons aquestes xifres, el servei d'abastament d'aigua de la societat franc-belga es trobava en condicions de millorar substancialment les condicions de vida domèstica i urbana de la ciutat i dels pobles de les rodalies, ja que la seva població, tot i seguir una evolució expansiva accelerada, només s'havia duplicat. D'altra banda, aquesta capacitat de creixement del volums d'aigua captats contrastava de manera evident amb l'estancament de la resta d'explotacions, bé fossin de titularitat municipal o bé de particulars i petites

¹⁸⁰ Aquesta Taula ha estat elaborada a partir de "Estado núm 1", AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría á la consulta formulada por la Comisión, en su sesión de 19 de mayo de 1911, sobre las necesidades de Barcelona en materia de aguas.*, Imp. de Henrich y Cia, 9 agost 1911 i SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911

societats. Com s'indica a les taules 48 i 49, la quantitat d'aigua disponible en aquestes captacions era pràcticament similar a les constatades a les dècades anteriors i no havia aparegut cap nova empresa de suficient rellevància, segons s'ha reflectit als capítols segon i quart¹⁸¹. Per tant, el monopoli que exercia la SGAB era el 1911 molt més aclaparador que dècades abans i s'intensificava a mesura que la ciutat i la seva àrea d'expansió propera incrementava la seva densificació urbanística, demogràfica i industrial i, per tant, el seu consum d'aigua.

L'augment dels volums d'aigua explotada per la Societat General no procedia d'un major rendiment de les explotacions del Vallès, Dosrius i Besòs ja existents cap a 1890-91. Les noves aportacions de cabals vingueren d'instal·lacions obertes posteriorment i van suposar un significatiu avenç de modernització i diversificació en la xarxa d'explotació. Es tractava de tres noves captacions. Dues, obra de la SGAB, l'ampliació de la instal·lació del Besòs, primera, i la construcció de la de Cornellà, segona. En tercer lloc, l'explotació de la Concessionària del Llobregat, incorporada a l'òrbita de l'empresa francesa i localitzada a Cornellà en funcionament des de inicis dels anys vuitanta. Aquestes tres instal·lacions comptaven amb pous els diàmetres, profunditat i maquinària d'elevació i impulsó complementària dels quals els hi permetia aflorar grans quantitats d'aigua acumulades en bosses subterrànies procedents de filtracions naturals de les conques del Besòs en el primer cas i del Llobregat en el segon i tercer. L'anàlisi de les motivacions que impulsaren a l'empresa a ampliar i diversificar les seves captacions fa pensar que no responien només de manera automàtica a l'estímul del ràpid creixement demogràfic i urbanístic que experimentava Barcelona. El ventall de factors era més complex.

TAULA 47
CAPTACIONS D'AIGUA DE LA SGAB I VOLUMS SUBMINISTRATS PER CADASCUNA
(1910)

LOCALITZACIÓ DE LA CAPTACIÓ	CABAL AUTORITZAT (en m ³ diaris)	VOLUM EXPLOTAT (en m ³ diaris)	DATA DE LA CONCESSIÓ	SISTEMA DE CAPTACIÓ I EXTRACCIÓ I DISTRIBUCIÓ
Captació de Dosrius Riera d'Argentona	8.000	8.000	19 /6 /1867	Galeries Filtrants. Aqüeducte d'aigua rodada
Explotació del Besòs Prop de la mina de Montcada	30.000	26.000	23 /12 /1886	Dos pous de 21 i 25 m de profunditat. Dues bombes i una de reserva. Canonades d'impulsió.
Baix Vallès i Alt Vallès Riu Ripoll	7.000	7.000	14 /1/ 1869 BV	Galeries Filtrants. Aqüeducte d'aigua rodada
			10 / 2/ 1881 AV	
Explotació de Cornellà Conca Baixa del Llobregat	86.400	33.000	20 /4 /1905	Un pou de 30 m de profunditat. Una bomba i dues de reserva. Canonades d'impulsió.
Concessionària del Llobregat Conca Baixa del Llobregat	30.000	7.000	15/ 10/ 1866	Tres pous. Dues bombes i una de reserva. Canonades d'impulsió.
	34.560	0		
TOTALS	195.960	81.000		

¹⁸¹ Les dades d'aquestes taules procedeixen dels "Estados núm. 2 i 3" AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría...*

Segons la documentació procedent de la pròpia SGAB, la nova instal·lació del Besòs, operativa des de 1890 i ampliada el 1897, fou establerta “*estimando insuficientes estos caudales* [es refereix a Dosrius i el Vallès i la primera explotació del Besòs de 1879] *por el aumento constante de la población*”¹⁸². Tot seguit, però, en el mateix document s’aporta la següent explicació com a motiu per a la construcció de la instal·lació de Cornellà entre els anys 1905 i 1909:

“Aunque podían considerarse aseguradas las necesidades de un importante desarrollo del consumo en el porvenir, la Sociedad se preocupó, no sólo de aumentar sus caudales, sino de proporcionarse una nueva traída de aguas distinta de la primera, y aún de dirección opuesta, á fin de poner á Barcelona al abrigo de los inconvenientes que para una gran ciudad pueden resultar de una sola conducción de aguas”.

És a dir, el subministrament estava assegurat amb les explotacions que ja funcionaven a inicis del segle XX, Dosrius, Vallès i el nou pou del Besòs, un total de 41.000 m³. Aquest diagnòstic sembla confirmat per la valoració del consum d'aigua fet per l'Assessoria de la Comissió per a l'Abastament d'aigua a Barcelona, segons la qual la quantitat d'aigua venuda per la SGAB no havia superat mai els 60.000 m³ fins el 1911. Més encara, si es té present que el primer pou de Cornellà de la Societat General no es va trobar a ple rendiment fins a 1909, abans d'aquest any la capacitat d'explotació de l'empresa no era superior als 50.000 m³, encara afegint la contribució dels 7.000 m³ de la Concessionària del Llobregat. Si es pren al peu de la lletra l'afirmació de que “*podían considerarse aseguradas las necesidades de un importante desarrollo humano en el porvenir*” sense comptar la nova explotació de Cornellà, sembla clar que els aproximadament 50.000 m³ de capacitat del servei de la SGAB cap a 1898 eren suficients per a atendre la futura demanda de Barcelona i rodalies. Però això significava, a més, que el consum real a finals del segle XIX i primera dècada del XX devia ser inferior.

TAULA 48 CAPTACIONS D'AIGUA EXPLOTADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (1910)				
LOCALITZACIÓ DE LA CAPTACIÓ	CABAL AUTORIZAT (en m ³ diaris)	VOLUM EXPLOTAT (en m ³ diaris)	DATA DE LA CONCESSIÓ	SISTEMA DE CAPTACIÓ I EXTRACCIÓ I DISTRIBUCIÓ
Mina de Montcada. Compartida amb la Junta de propietaris de les aigües del Rec Comtal. Conques del Besòs i del Ripoll	10.000	6.000	1824	Galeries Filtrants. Aqüeducte Baix de Montcada. d'aigua rodada
Pous de Montcada. Conca del Besòs	24.000	Eventualment com a complement de l'explotació de la Mina de Montcada	1879	Tres pous amb quatre bombes. Canonada d'impulsió fins a l'Aqüeducte Baix de Montcada
Mines de Muntanya Vessant sud-est de Collserola	200	200	1720	Galeries filtrants. Aqüeducte d'aigua rodada
TOTALS	34.200	6.200		

¹⁸² SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911, pàg. 5

En definitiva, la nova explotació del Llobregat no hauria estat destinada a curt termini a satisfer cap urgència del servei d'abastament en els nivells en que es mantenia aleshores. Més aviat, la SGAB la devia considerar una explotació destinada fonamentalment a assegurar estratègicament l'oferta amb vistes a un futur previsible però no immediat en el que la demanda pogués augmentar significativament. Molt probablement era aquesta l'explicació per a entendre com una instal·lació suposadament no necessària a curt termini com aquesta fou dotada dels més moderns mitjans tècnics de l'època¹⁸³ capaços per a explotar un fins a 86.000 m³ diaris amb la qual cosa es podria multiplicar per més de dos el total del cabal disponible abans de 1909.

TAULA 49 CAPTACIONS D'AIGUA EXPLOTADES PER PARTICULARS I PETITES EMPRESES (1910)				
TITULARS I LOCALITZACIÓ DE LA CAPTACIÓ	CABAL AUTORITZAT (en m ³ diaris)	VOLUM EXPLOTAT (en m ³ diaris)	DATA DE CONCESSIÓ	SISTEMA DE CAPTACIÓ I EXTRACCIÓ I DISTRIBUCIÓ
Societat de la Torre d'Aigües o "Torreón" de l'Eixample Pla de Barcelona	200	200	1862	Pou filtrant al carrer de Llúria amb màquines d'elevació. Canonades d'impulsió.
"El Fènix d'Aigües potables", Grapin, Calvet i Companyia Pla de Barcelona	700	700	1870	Pou filtrant localitzat aproximadament a la confluència del passeig de Sant Joan i l'avinguda Diagonal. Màquines d'elevació i canonades d'impulsió
Associació de partíps de les Aigües d'Horta Vall d'Horta	100	100	1862	Mina d'Horta amb galeries filtrants. Aqüeducte d'aigua rodada
Societat "Mina de Canyelles" Sant Andreu de Palomar	200	200	1860	Mina de Canyelles amb galeries filtrants. Aqüeducte d'aigua rodada
Societat "Pantà de Vallvidrera" Vall de Vallvidrera	160	160		Pantà d'aigües pluvials. Aqüeducte d'aigua rodada
Comte de Moy Riera d'Horta	10	10		Mina de Santa Eulàlia amb galeries filtrants. Aqüeducte d'aigua rodada
TOTALS	1.370	1.370		

El fet concret que la instal·lació de captació d'aigua més potent amb que comptava la SGAB el 1911 fos ubicada a la conca baixa del riu Llobregat era fruit de diverses causes que cal considerar a continuació. Primer, la conca del Besòs es trobava al límit de la seva capacitat de captació d'aigua i la pròpia SGAB disposava, com se sap, d'una de les majors explotacions de la zona amb els 26.000 m³ de l'estació del Besòs més el 7.000 del Vallès. Una nova iniciativa d'extracció de cabals hauria estat

¹⁸³ "La instalación de Cornellá, completamente nueva, lista para entrar en servicio activo, provista de todos los adelantos que ofrece en el estado actual la técnica moderna, está en las mejores condiciones para llenar todas las necesidades del servicio en el porvenir (...)", SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida*, pàg. 6. Els detalls tècnics de les bombes d'extracció, de les d'impulsió i dels mecanismes de vapor i elèctrics es poden consultar en aquesta mateixa pàgina. La primera bomba permetia impulsar fins a 33.000 m³ diaris al dipòsit d'Esplugues a 100 m d'alçada i la segona 11.000 m³ al de Sant Pere Màrtir (veure taula 49) a 300 m. Altres pous haurien de permetre en el futur completar la concessió de 86.000 m³ diaris.

excessivament problemàtica per la manca de capacitat real dels aqüífers, pel perjudici que ocasionaria a les anteriors captacions de l'empresa i per l'aferrissada oposició que s'aixecaria en contra per part dels altres usuaris de les aigües del Besòs, com ja va succeir en la lluita per la concessió del pou del Besòs el 1886.

Segon, foren estudiades diverses alternatives com ara la possible explotació d'aigües procedents del Pirineu. Les obres de captació i conducció amb la pressió suficient per a evitar sistemes mecànics d'elevació suposaven enormes despeses i obres de difícil execució i amb una exigent i costosa tasca posterior de conservació i vigilància. El preu final hauria resultat molt superior al de l'aigua elevada mecànicament. La conca del Llobregat era la zona ideal per a localitzar una estació de captació d'aigües subterrànies abundants, més barates d'extreure i distribuir i sense ocasionar perjudicis als usuaris preexistents.

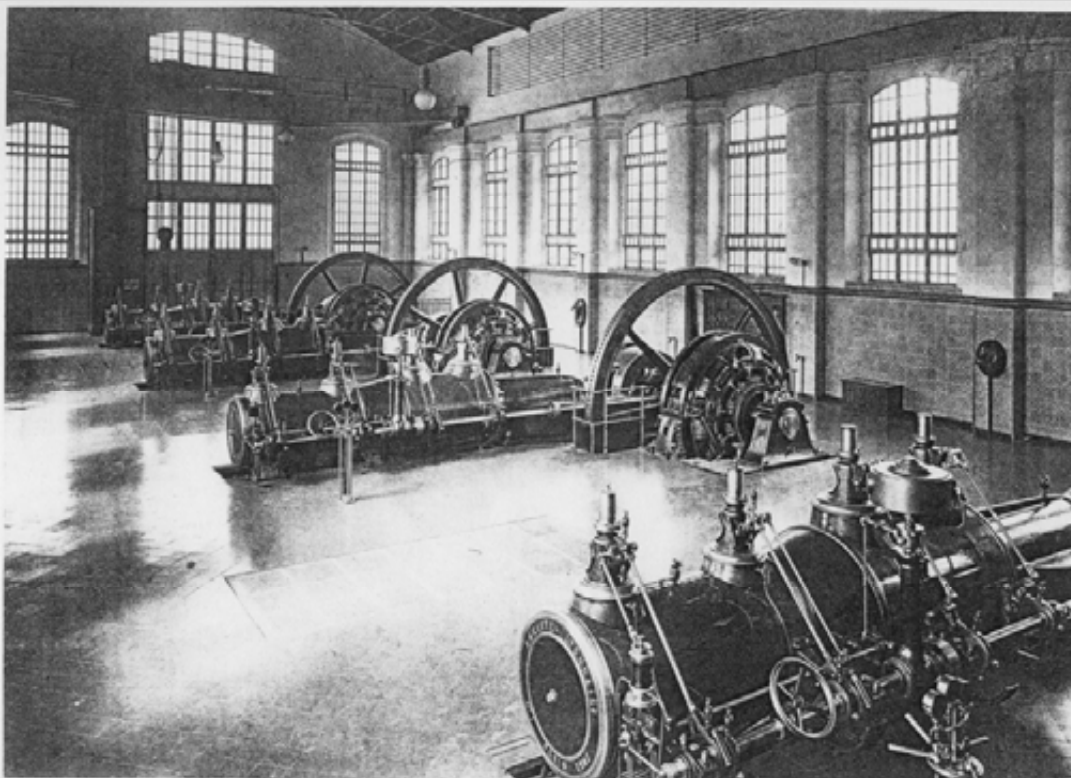

IMATGE 42
EXPLOTACIÓ DE LA SGAB A CORNELLÀ POU 1¹⁸⁴

La SGAB s'afegia a la resta d'explotacions d'aigües artesanes situades a gran profunditat que havien començat a ser aflorades al delta del Llobregat des del 4 d'agost de 1893 per la primerenca iniciativa de l'indià nascut al Prat de Llobregat, Jaume Casanovas i Parellada. Aviat les poblacions del delta començaren a fer servir les aigües de l'aqüífer per a usos domèstics, urbans, industrials i per al rec

¹⁸⁴ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911

agrícola¹⁸⁵. Cap a 1904 haurien tingut èxit els sondatges practicats a la zona alta del delta per tal de trobar aigües artesianes. No gaire lluny de la ubicació dels pous de la Concessionària del Llobregat foren trobades importants volums d'aigua de l'aquífer profund, separat del superficial ja explotat, per una capa d'argiles d'uns 10 m d'espessor. Les aigües trobades eren semiartesianes, és a dir, no pujaven fins a la superfície, però eren captades per mitjans mecànics amb bombes introduïdes en el pou que es construí de 30 m de fondària per 8 de diàmetre¹⁸⁶. Amb la concessió governamental d'explotació que obtingué la Societat General de 1.000 m³ segon o 86.000 m³ diaris, l'empresa francesa disposava de la major captació entre els diversos usuaris de la conca baixa del Llobregat com ja ho feia amb la del Besòs.

IMATGE 43
EXPLOTACIÓ DE LA SGAB A CORNELLÀ SALA DE MÀQUINES¹⁸⁷

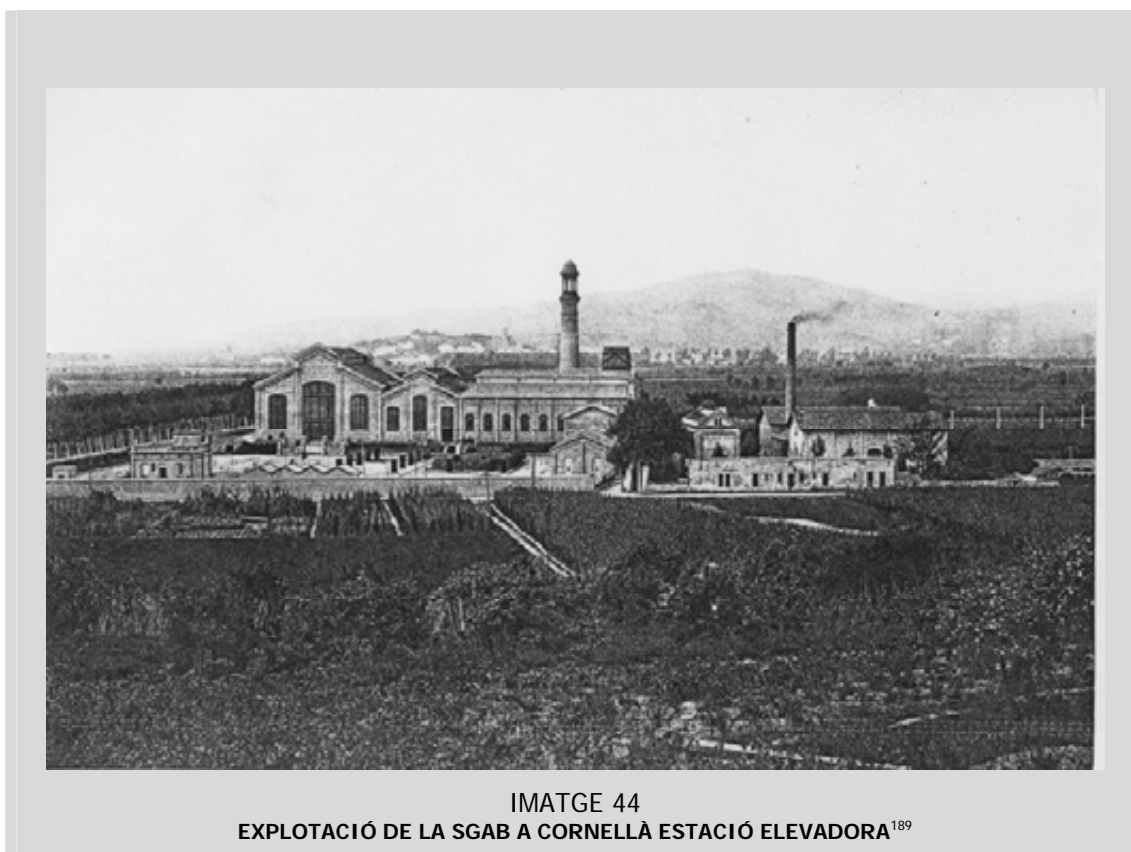
Terçer, el desig de disposar d'una instal·lació moderna, potencialment ampliable i amb importants cabals que fos una sòlida alternativa a la vella explotació procedent de la Concessionària del Llobregat, devia ser un altre factor tingut en compte per la direcció i el consell d'administració de l'empresa. A les alçades de 1904-1905 dels més de 60.000 m³ que sumaven les dues concessions d'aquella empresa

¹⁸⁵ Per als antecedents del usos de l'aigua al delta del Llobregat, veure CODINA, Jaume: *El Delta del Llobregat i Barcelona. Gèneres i formes de vida dels segles XVI al XX*, Barcelona, Ariel, 1971, pàg. 358-365. Per a l'expansió dels usos de les aigües artesianes del delta a partir de la darrera dècada del segle XIX, FERRER I PUJOL, Josep: *Primer centenari del descobriment de les aigües artesanes del delta del Llobregat, 1893-1993*, Barcelona, Comunitat d'usuaris d'aigües del delta del riu Llobregat, 1993

¹⁸⁶ FERRER (1993), pàg. 38

¹⁸⁷ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911

absorbida per la SGAB, no s'explotaven més de 7.000 com es pot comprovar a la taula 47. La maquinària datava dels anys setanta i les aigües de la concessió de 34.560 m³ havien estat declarades per l'Ajuntament de Barcelona no potables a la darrera dècada del segle XIX¹⁸⁸. En conseqüència, si la Societat General volia aspirar a mantenir el seu servei en règim de monopoli era necessari modernitzar o substituir l'antiga explotació de la Concessionària i tenir una sòlida presència al delta del Llobregat, sense dubte la zona amb majors cabals subterranis de la corona geogràfica propera a Barcelona i accessible amb els mitjans tècnics de l'època i els recursos financers que l'empresa estava disposada a esmerçar.

IMATGE 44
EXPLOTACIÓ DE LA SGAB A CORNELLÀ ESTACIÓ ELEVADORA¹⁸⁹

Quart, la nova explotació de Cornellà tenia també una evident relació amb la possibilitat d'una futura competència amb diverses iniciatives que pretenien fer arribar a Barcelona aigües alternatives a la Societat General. Havien estat ofertes a l'Ajuntament en els successius concursos convocats. La companyia franc-belga havia preferit per a diversificar les seves captacions l'àrea del Baix Llobregat, una zona segura tan pel que feia als cabals com a les qüestions jurídiques de reclamacions d'altres usuaris perjudicats. I havia descartat portar aigües d'indrets molt més allunyats com era el cas de les conques dels rius pirenaics. Així, sembla clar que l'opció que diverses ofertes plantejaven al municipi barceloní en els diversos concursos ja havia estat desestimada prèviament per la SGAB.

¹⁸⁸ Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 28-29.

¹⁸⁹ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911

La instal·lació de Cornellà venia a tancar el cercle d'explotacions al voltant de l'àrea de Barcelona i rodalies. D'aquesta manera, no seria possible establir dins de l'àrea d'influència d'aquest cercle cap altra iniciativa d'abastament el suficientment important com per arribar a suposar una competència seriosa. Qualsevol intent en aquest sentit patiria de seguida l'oposició d'altres usuaris establerts a les conques del Besòs i del Llobregat. Tan a zones properes com llunyanes la SGAB ja havia realitzat el seu "concurso" privat de cabals potencialment interessants al llarg de les darreres dècades i podia exercir un efectiu monopoli no només del servei a la ciutat sinó també de les captacions de reserva¹⁹⁰. Qualsevol sistema d'abastament alternatiu a la Societat General hauria de recórrer a punts de captació excessivament allunyats i fer front a les dificultats tècniques ja conegudes amb la qual cosa el preu del servei que es proposés no seria gens competitiu. L'empresa havia anat "extendiendo su radio de acción", "poniendo en verdadero cerco a la ciudad", de tal manera que impossibilitava posar en pràctica els intents municipals d'augmentar el servei d'abastament, bé fos per iniciativa pròpia amb els pous de Montcada o bé amb els diversos concursos en els quals s'oferien aigües de la conca del Besòs o del Llobregat igualment afectades pels drets preexistents de la SGAB¹⁹¹.

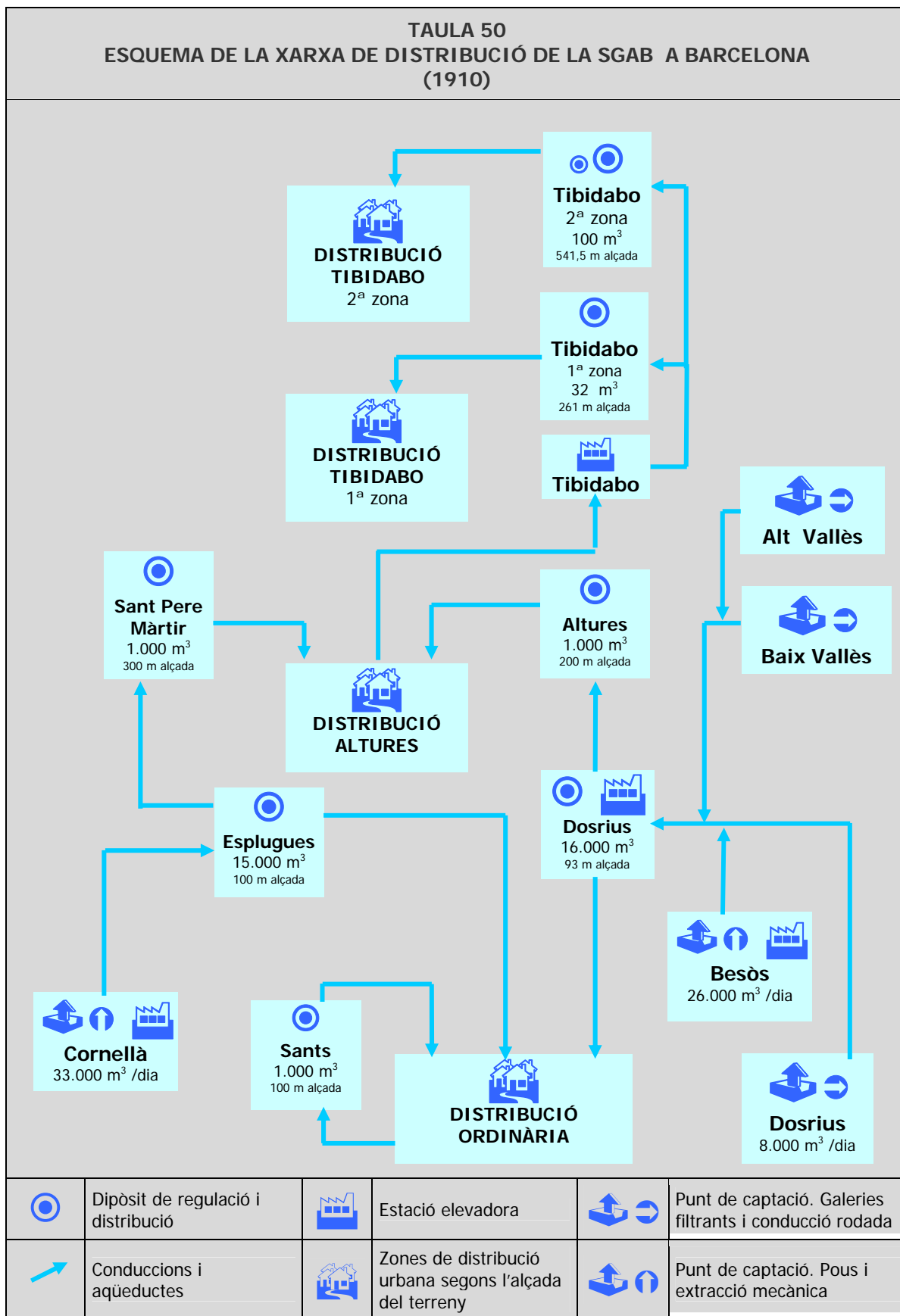
El cinquè i darrer factor que es pot destacar és que l'aposta per realitzar una important inversió en els moderns mitjans tècnics de la nova instal·lació de Cornellà devia respondre a l'estímul del creixement urbà i demogràfic de la ciutat de Barcelona, entès, però aquest en un sentit selectiu. L'explotació de Cornellà es trobava localitzada respecte de l'àrea urbana de la ciutat i de les poblacions properes en el seu extrem sud, en ple delta del Llobregat. Al capítol primer d'aquesta recerca ja s'ha constatat com la direcció principal del creixement de la ciutat generat a partir de l'Eixample seguia precisament cap al sud-oest. Aquesta orientació fou impulsada a les primeres dècades del XX per la urbanització de l'avinguda Diagonal, pel caràcter residencial benestant que prengueren Sarrià i Les Corts i per la decisió d'ubicar a la zona la futura Exposició internacional. Així, doncs, l'explotació més moderna i amb major capacitat potencial d'augmentar l'extracció de cabals complementaris de que disposava la SGAB es trobava relativament propera a l'àrea de major potencial de creixement urbà i demogràfic de població benestant o de classes mitjanes urbanes de Barcelona.

Aquesta voluntat de respondre al sector de demanda més qualificada d'aigua domèstica de la ciutat sembla clara si es té present el sistema de distribució que acompanyà l'explotació de Cornellà i que fou construït paral·lelament. A la taula 50 es pot comprovar com la nova estació d'extracció i elevació de Cornellà impulsava l'aigua captada al dipòsit d'Esplugues i des d'aquest una part pujava al de Sant Pere Màrtir, encarregat de duplicar l'alimentació de la distribució d'altures, precisament la corresponent a l'àrea més elevada de l'Eixample, Les Corts i Sarrià.

¹⁹⁰ Els 81.000 m³ explotats per la SGAB cap a 1911 més els 53.400 que restaven de la nova concessió de Cornellà procedien de captacions establertes no més en 8 finques a les poblacions de Dosrius, Sabadell, Cerdanyola, Barberà, Sant Andreu de Palomar i Cornellà. Veure *Relación de los derechos de aguas, inmuebles y servidumbres de propiedad de la Sociedad General de Aguas de Barcelona y de la Compañía Concesionaria de aguas subterráneas del Río Llobregat...*, publicada com annex a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*. A la mateixa *Relación* s'especificaven les dades cadastrals de 18 finques més adquirides com a reserva de cabals o com àrees de possible ampliació de les explotacions ja establertes. Aquestes finques es localitzaven en diverses poblacions de les conques del Besòs i dels seus afluents i del Llobregat. Havien estat adquirides en diverses dates des de 1882 fins a 1905. En molt casos, especialment a l'àrea del Besòs, es tractava de finques properes a les que els ofertors dels diversos concursos plantejaven com a punt d'aflorament de les aigües que pretenien vendre a l'Ajuntament de Barcelona.

¹⁹¹ Així ho indicava lamentant-se el president del Foment del Treball Nacional: SEDÓ, Lluís A.: *Actuación de las Corporaciones Económicas en el Problema de las Aguas. Conferencia pronunciada en el Salón de Actos de la Cámara de Comercio el 29 de julio de 1912*, Barcelona, Hijos de Domingo Casanovas, 1912, pàg. 36.

TAULA 50
ESQUEMA DE LA XARXA DE DISTRIBUCIÓ DE LA SGAB A BARCELONA
(1910)

L'estructura de la distribució general amb que la SGAB feia arribar les seves aigües al conjunt de les àrees urbanitzades o potencialment urbanitzables de la ciutat i rodalies cap a 1911 es pot seguir a la taula 50. El territori objecte d'abastament al pla de Barcelona havia estat dividit en tres sectors segons les seves cotes d'alçada orogràfica¹⁹². Així, l'anomenada *distribució ordinària* era la situada en les zones més baixes del Pla de Barcelona. Comprenia Ciutat Vella, Sant Martí de Provençals, Sant Andreu de Palomar i la major part de l'Eixample. La *distribució d'altures* ocupava principalment Les Corts i Sarrià, situades a una cota orogràfica superior. Finalment, la *distribució del Tibidabo* es trobava dividida alhora en dues zones. La primera atenia la urbanització del Tibidabo. La segona l'àrea del futur parc d'atraccions en el límit amb Vallvidrera.

L'estructura del sistema de dipòsits i de canalitzacions generals es trobava organitzada en funció d'aquestes tres zones i de la direcció amb que arribaven les canalitzacions procedents dels punts de captació. Així, els 41.000 m³ que com a màxim procedien de les explotacions localitzades al nord de la ciutat, Vallès, Dosrius i Besòs, s'interconnectaven entre arribant a l'estació elevadora i als dipòsits de Dosrius localitzats al Guinardó. Els cabals de l'Alt Vallès es sumaven als del Baix Vallès i aquestes aportacions eren afegides a la conducció procedent de Dosrius. L'estació del Besòs, la principal d'aquesta vessant nord, aportava igualment a l'aqüeducte de Dosrius les aigües aflorades. Des del dipòsit de Dosrius una part de totes aquestes aigües eren destinades per circulació rodada a la *distribució ordinària*. Una altra part menor era elevada mecànicament fins al dipòsit d'altures per a alimentar la *distribució d'altures*.

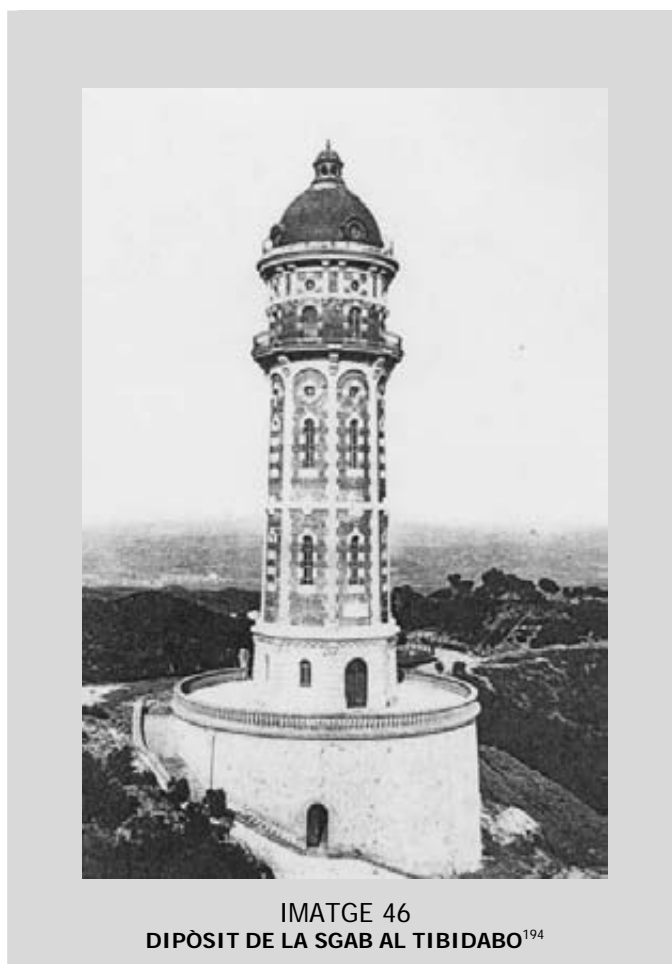

IMATGE 45
DIPÒSIT DE LA SGAB A SANT PERE MÀRTIR¹⁹³

¹⁹² Veure també els annexes número 9 i 18.

¹⁹³ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911

Aquesta xarxa de distribució general de la SGAB a finals del segle XIX aviat fou completada pels dos sistemes procedents del cantó sud de la ciutat. Primer, s'afegí la distribució de l'Empresa Concessionària d'Aigües del riu Llobregat, un cop fou assolit el seu control per la Societat General. Aquesta distribució estava formada per l'estació d'extracció i impulsió de Cornellà i per una conducció dotada de quatre petits dipòsits amb una capacitat total de 6.000 m³ situats a Cornellà, Collblanc i Sarrià. De 1905 a 1909 aproximadament data la construcció de la primera fase de la nova infraestructura d'explotació i distribució basada en l'estació de Cornellà de la Societat General. Com ja s'ha vist, els dipòsits d'Esplugues i de Sant Pere Màrtir permetien la conducció de les aigües de Cornellà fins a les distribucions *ordinària* i *d'altures* des de la vessant sud de la ciutat. Per tant, aquests dos nivells orogràfics de servei eren alimentats per les dues zones d'explotació, la nord i la sud. D'aquesta manera, a més de complementar mútuament el respectius cabals asseguraven l'abastament tot i que conjunturalment una de les dues zones disminuís les seves captacions.

IMATGE 46
DIPÒSIT DE LA SGAB AL TIBIDABO¹⁹⁴

La Societat General havia estat capaç d'aprofitar la localització de Barcelona en mig de les dues majors reserves d'aigua subterrània, els aquífers del Besòs i del Llobregat. Segons Amadeu Hurtado, advocat, degà en el seu moment del col·legi d'advocats de Barcelona i conseller de la SGAB, fou Eugène Bruniquel, administrador delegat de la Lyonnaise des Eaux et de l'Eclairage, empresa francesa

¹⁹⁴ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911

majoritàriament propietària de la SGAB, qui tingué aquesta idea de dotar la ciutat del doble sistema de captació per assegurar el seu abastament d'aigua. Hurtado afegeix que el mateix Bruniquel “*va prendre la iniciativa de promoure la urbanització de la magnífica serra que tanca la ciutat pel Nord, empenent-se sense cap estímulo d'una impossible utilitat immediata la gran obra de portar les aigües al cim del Tibidabo*”. Hurtado es referia a la segona zona de *distribució del Tibidabo* amb la construcció d'una torre d'aigües monumental que destaqués la importància de l'expansió urbana cap al Tibidabo i, al temps, dotés la ciutat d'un nou element simbòlic en el perfil de la muntanya¹⁹⁵.

Si bé la construcció d'aquest dipòsit a 541,5 m havia estat motivat sobre tot per raons de prestigi i d'imatge comercial de l'empresa davant la ciutat, el seu ajuntament i altres iniciatives d'abastament potencialment competidores, la distribució de primera zona del Tibidabo, complementària de l'anterior, si responia a l'estímul de la ja iniciada i creixent urbanització de la vessant oriental del Tibidabo a cotes més baixes. Aquesta distribució de primera zona comptava amb una estació impulsora que elevava aigua des de la distribució d'altures fins a un dipòsit situat a 261 m d'alçada. Les instal·lacions foren establertes en conveni amb l'empresa Societat Anònima Tibidabo. Les dues companyies es beneficiaven doncs la SGAB proporcionava l'aigua necessària i la promotora de la urbanització Tibidabo aportava la força elèctrica per a l'elevació de les aigües, els drets de pas de les canalitzacions i els terrenys per a localitzar les instal·lacions de la xarxa d'impulsió i distribució. A més, el tramvia del Tibidabo podia passar per terrenys propietat de la Societat General i aquesta obtenia el drets de canalització dels carrers de la nova urbanització residencial benestant¹⁹⁶.

La iniciativa d'abastament del Tibidabo era una bona mostra de consolidació en l'estratègia comercial de la Societat General a la primera dècada del segle XX respecte de la que havia desenvolupat des de dècades abans. Cap a 1909-1911, la SGAB era ja una gran empresa de serveis capaç de participar en promocions urbanístiques de la importància de la del Tibidabo o de dotar a la ciutat d'un nou element arquitectònic representatiu com el monumental dipòsit del cim d'aquesta muntanya. Probablement el principal obstacle que l'empresa va patir en aquests anys en l'àmbit de les infraestructures de distribució fou el fracàs en la seva iniciativa de construir un nou dipòsit a la zona de Montjuïc. Es pretenia substituir o complementar el de la Companyia d'aigües de Sans. La jurisdicció militar amb competències sobre el castell de Montjuïc i les seves rodalies impedí la instal·lació del dipòsit en uns terrenys adquirits per la SGAB el 1900¹⁹⁷.

Un cop reconstruït el retrat de la companyia en els àmbits de l'extracció d'aigua i en els sistemes generals de distribució al conjunt de la ciutat, cal apropar-se a l'evolució que seguien les canalitzacions

¹⁹⁵ HURTADO, Amadeu: *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*, Barcelona, Ariel, 1967-1969, volum 2, pàg. 217-218. “A fi de marcar la importància que atribuïa (Bruniquel) a aquest fet tan essencial per a l'expansió de la ciutat cap a muntanya, en lloc d'instal·lar al Tibidabo un senzill dipòsit d'un centenar de metres cúbics, feia construir, amb luxe desacostumat en empreses comercials, la gran torre que commemora l'arribada de les aigües a aquelles altures i, a la vegada, permet d'assenyalar a una gran extensió de Catalunya l'emplaçament de la seva capital”.

¹⁹⁶ Aquests acords foren signats en diversos moments entre 1902 i 1910. Veure *Relación de los derechos de aguas, inmuebles y servidumbres de propiedad de la Sociedad General de Aguas de Barcelona y de la Compañía Concesionaria de aguas subterráneas del Río Llobregat...*, publicada com annex a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 227-229.

¹⁹⁷ Veure *Relación de los derechos de aguas, inmuebles y servidumbres de propiedad de la Sociedad General de Aguas de Barcelona y de la Compañía Concesionaria de aguas subterráneas del Río Llobregat...*, publicada com annex a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 212-213.

secundàries que distribuïen el servei d'abastament pels diversos carrers de la ciutat. La taula 51 permet fer-se una idea aproximada sobre el creixement de la xarxa en els anys de referència que apareixen, és a dir, 1891-1897. Les dades de la taula són la continuació de la número 21, inclosa al capítol quart, i en la qual s'establí com a hipòtesi que la longitud total de les canalitzacions construïdes per les empreses d'abastament existents aleshores seria de 79.989 m entre els anys 1885 i 1890. Per a calcular la longitud probable construïda als anys noranta s'ha seguit un procediment semblant¹⁹⁸.

TAULA 51							
SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE							
CANALITZACIONS D'AIGUA I HIPÒTESI DE LA LONGITUD CONSTRUÏDA A BARCELONA							
(1891-1897)							
	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
SGAB							
Permisos sol·licitats	39	37	32	2	11	30	31
Permisos amb longitud de canalització coneguda	0	10	21	2	4	28	22
Longitud per permís (m)	94,71	94,71	61	52,5	66,5	117,35	86,45
Longitud total instal·lada (m)	3.693,69	3.504,27	1.952,00	105	731,50	3.520,50	2.679,95
CONC. LLOBREGAT							
Permisos sol·licitats	46	25	13	2	0	0	0
Permisos amb longitud de canalització coneguda	0	2	6	0	0	0	0
Longitud per permís (m)	94,71	94,71	100,66	94,71	0	0	0
Longitud total instal·lada (m)	4.356,66	2.367,75	1.308,58	189,42	0	0	0
TOTAL PERMISOS ANY	85	62	45	4	11	30	31
TOTAL LONGITUD ANY	8.050,35	5.872,02	3.260,58	294,42	731,50	3.520,50	2.679,95
TOTAL LONGITUD PERÍODE	24.409,32						

La taula permet observar com fins 1893 es manté la pugna entre les dues gran empreses supervivents, SGAB i Concessionària del Llobregat. Fins i tot, la dècada comença amb un major número de permisos sol·licitat per la Concessionària. Els anys 1894 i 1895 són, com ja s'ha vist al capítol quatre, els del desenllaç en l'operació de control de la Societat General sobre la seva competidora. Probablement aquest fou un dels factors que pot ajudar a entendre el baix número de permisos demanats. De fet, des de 1895 en endavant la Concessionària ja no sol·licita cap més. A partir de 1896 la SGAB torna a recuperar el ritme d'obres de canalització d'inicis de la dècada. Com ara és la única empresa, en realitat la longitud total construïda és redueix significativament. Els quasi 24.500 m canalitzats en aquests anys vindrien a sumar-se als com a mínim 158.000 m existents abans de 1891, sumant les aportacions de la SGAB i de les altres empreses absorbides¹⁹⁹. En definitiva, a finals del segle XIX, la SGAB devia disposar d'una

¹⁹⁸ Es a dir, calcular la longitud mitjana per permís sol·licitat a l'Ajuntament de Barcelona en aquells anys en que es disposa de dades suficients a partir de les fonts consultades i multiplicar pel número de permisos. Per als anys en que no es coneixen les longituds per permís o es coneixen poques, s'ha calculat una mitjana general dels anys millor coneguts (94,71 m). La font de consulta és *Llibre d'Actes del Ple* 1891-1897. Secció Aigües.

¹⁹⁹ En realitat, tot i descomptar en aquesta dada global la xarxa de les petites empreses com la Societat del "Torreó" o El Fènix d'Aigües Potables, caldria sumar la distribució de la SGAB construïda entre 1881-1884 la longitud de la qual ignorem. Per tant, aquests 158 Km es devien quedar curts.

xarxa molt propera als 200 Km si és que no superava aquesta xifra²⁰⁰. Cap a 1911 ja hem vist com l'Assessoria de la Comissió per a l'abastament d'aigua a Barcelona calculava en 650 km la longitud de les canalitzacions de l'empresa. Si la hipòtesi establerta per la taula 50 s'aproxima a la realitat significaria que el ritme d'instal·lació de noves canonades fou molt més ràpid un cop la SGAB va assolir el monopoli quasi absolut del servei d'abastament, ja que era la única empresa capaç d'ampliar el seu servei a mesura que augmentava la superfície urbanitzada de la ciutat que generava un major consum²⁰¹.

En aquest anàlisi del ritme de construcció de les canonades urbanes de la SGAB a finals del XIX i primera dècada del XX cal fer referència a un altre episodi de tensió entre la companyia francesa i el municipi barceloní, just en el moment en que foren tancats els plets de l'aqüeducte Alt i dels pous municipals de Montcada. El fet desencadenant va ser la fiscalitat sobre els drets a obrir el terra dels vials per a instal·lar-hi les xarxes tècniques al territori dels municipis de les rodalies agregats a Barcelona el 20 d'abril de 1897²⁰². Inicialment, un cop produïda l'agregació, l'Ajuntament de Barcelona respectà els termes dels contractes establerts abans de 1897 entre la SGAB i els antics municipis ara incorporats a la ciutat. Els contractes no podien ser modificats sense el consentiment de les dues parts. Com a la pràctica totalitat de les poblacions agregades els seus ajuntaments no havien imposat cap taxa pels drets de canalització dels carrers, el municipi barceloní ho havia de mantenir. Així ho reflecteixen els acords consistorials de Barcelona el mateix 1897²⁰³.

El primer ajuntament democràtic representatiu del segle XX establí, però, el 1902 per als pressupostos municipals de 1903 una taxa sobre les obres de canalització per a instal·lar-hi xarxes tècniques dels carrers de la Barcelona extensa posterior a les agregacions. Les companyies del servei d'aigua, gas i electricitat van recórrer davant l'autoritat provincial contra aquesta taxa. Amb data 16 de març de 1903 el Govern Civil desestima el recurs. La SGAB apel·la al Ministeri de la Governació el 24 de mateix mes. El 24 de desembre una R.O. de la Secció de Governació del Consell d'Estat notificava que havia fallat a favor de l'empresa d'abastament i en contra de la pretensió municipal. Les taxes d'aquesta mena només es podrien imposar a l'antic municipi de Barcelona i restaven exempts, per la validesa dels contractes anteriors, els territoris de les poblacions agregades. La SGAB sortia guanyadora, un cop més, en un litigi amb l'Ajuntament de Barcelona i disposava d'una important exempció fiscal municipal, a més de llibertat en la planificació i densitat del traçat de les futures canalitzacions a ritme dels estímuls que el mercat de l'aigua proporcionés en una zona potencialment expansiva com era la corona exterior de l'Eixample, especialment en el seu cantó sud-occidental.

²⁰⁰ Segons les dades publicades a AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona" (AECB), 1902 "Abastecimiento de aguas potables", pàg. 535 – 537, el total de les canalitzacions de la ciutat era de 267,500 Km, dels quals 28,800 corresponien a la xarxa municipal i la resta a la SGAB i la Concessionària del Llobregat. Així, doncs, cap a 1902 la longitud de les canalitzacions de l'empresa francesa era d'aproximadament 238,700 km, xifra aquesta que s'aproxima a la hipòtesi formulada segons els càlculs propis d'aquesta recerca.

²⁰¹ Així, per a 1910 s'han registrat 41 sol·licituds de permís de canalització enfront dels 30 o 31 de 1896 i 1897 respectivament. *Llibre d'Actes del Ple* 1910. Secció Aigües.

²⁰² Respecte de les poblacions agregades, veure taula 1 al capítol primer.

²⁰³ A les actes del Ple de l'Ajuntament de Barcelona es fa constar amb motiu d'alguns permisos per canalitzar vials localitzats a l'antiga vila de Gràcia amb data 3 de setembre de 1897: "No se consignan derechos de permiso por venir autorizada la Compañia recurrente (la SGAB) en virtud de un acuerdo del suprimido Ayuntamiento de la villa de Gracia el 24 de agosto de 1882 con motivo de la cesión perpetua de tres metros cúbicos de agua diarios con destino al abastecimiento de dos fuentes de dicha villa, para el emplazamiento de tuberías en todas aquellas calles que les conviniera para el servicio público y particular de agua, exentas de toda clase de derechos de permiso ni gravámenes de ningún género, cuyo acuerdo fue elevado á escritura pública en 5 de septiembre del propio año 1882 (...)". *Llibre d'Actes del Ple* 1897 (3 setembre). Secció Aigües. A propòsit dels convenis entre les companyies d'abastament d'aigua i les poblacions de les rodalies de Barcelona anteriors a 1897, veure l'apartat 2.2, capítol quart.

TAULA 52 SERVEI D'ABASTAMENT D'AIGUA DE LA SGAB A LES POBLACIONS DE LES RODALIES DE BARCELONA (1897-1911)			
POBLACIÓ	DATA DE CONVENI AMB L'AJUNTAMENT	AUTORITZACIÓ MUNICIPAL	CONTRAPARTIDES DE LA SGAB
BADALONA	10/04/1911	Renovació del conveni de 27/05/1891 Canalització dels carrers sense canons, prèvia informació al municipi	2.500 m ³ anuals per a serveis públics Liquidació d'un crèdit concedit a l'Ajuntament de Badalona per 20.426,27 ptes.
CORNELLÀ	19712/1907	Canalització dels carrers sense canons, prèvia informació al municipi. Dret de pas de l'aqüeducte de l'empresa pel terme municipal	Pagament de 10.000 ptes.
HOSPITALET	6/07/1906	Renovació del conveni de 22/06/1888 Canalització dels carrers sense canons, prèvia informació al municipi	730 m ³ anuals per a serveis públics L'excés de consum, sense límit si superava 1 m ³ per cada 50 m de canalitzacions.
MONTCADA	14/09/1890	Canalització dels carrers sense canons, prèvia informació al municipi	Veure la taula 24
SANT FELIU DE LLOBREGAT	16/12/1905	Canalització dels carrers sense canons, prèvia informació al municipi	730 m ³ anuals per a una font L'excés de consum al 50% de la tarifa ordinària per als abonaments privats
SANTA COLOMA DE GRAMENET	03/04/1909	Canalització dels carrers sense canons, prèvia informació al municipi	730 m ³ anuals per a serveis públics L'excés de consum al 50% de la tarifa ordinària per als abonaments privats
SARRIÀ	16/08/1902	Renovació del conveni de 23/02/1886 Dret de pas de l'aqüeducte de l'empresa pel terme municipal al llarg del passeig obert a propòsit	1.095 m ³ anuals per a serveis públics Instal·lació de boques de rec 50 % de la tarifa ordinària l'aigua per a les fonts públiques
TIANA	26/11/1910	Canalització dels carrers sense canons, prèvia informació al municipi	365 m ³ anuals per a una font 1,50 ptes. mensuals pel comptador 0,20 ptes. m ³ per l'excés de consum

Cap a 1911 la Societat General proporcionava servei d'abastament d'aigua a més de Barcelona a tot un seguit de poblacions de les rodalies en condicions força semblants a les que apareixien als convenis signats amb els pobles agregats a Barcelona el 1897. Com es pot veure a la taula 52²⁰⁴, habitualment l'empresa d'abastament era autoritzada pels diversos ajuntaments a canalitzar els vials del municipi lliurement sense més obligació que l'avís previ a l'autoritat local. En contrapartida, la Societat General havia de proporcionar petites quantitats d'aigua per atendre el subministrament de determinades fonts públiques instal·lades en indrets significatius de la localitat. A més, la resta del consum d'aigua municipal per altres serveis era facturat per l'empresa a uns preus inferiors a les tarifes que s'aplicaven per al consum privat domèstic ordinari.

La localització d'aquestes poblacions manifesta clarament que la SGAB no havia construït canalitzacions de distribució especialment destinades al subministrament d'aquestes localitats. En tots els casos es tractava de pobles situats molt a prop dels punts d'aflorament dels cabals de l'empresa, Cornellà, Hospitalet o Sant Feliu o dels aqüeductes principals de distribució, Montcada, Tiana, Santa Coloma o Badalona. En conseqüència, es tractava de distribucions annexes a la principal de Barcelona

²⁰⁴ Elaboració pròpia a partir de *Relación de los derechos de aguas, inmuebles y servidumbres de propiedad de la Sociedad General de Aguas de Barcelona y de la Compañía Concesionaria de aguas subterráneas del Río Llobregat...*, publicada com annex a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 246-250 i d'Arxiu General d'AGBAR, Résumé Générale. Troisième Partie.

que la Societat General anava instal·lant aprofitant la proximitat a les seves infraestructures i l'escàs cost que això comportava com a forma de compensar la reduïda demanda que generaven aquestes poblacions. El cas de Sarrià era diferent, ja que de fet, a efectes de distribució, formava part de la xarxa de Barcelona englobada en la *distribució d'altures*.

2.2

SEGREGACIÓ SOCIAL EN EL SERVEI D'AIGUA DOMÈSTICA

Tot seguit, s'intentarà aprofundir en l'anàlisi del servei que la SGAB subministrava a la ciutat de Barcelona en l'àmbit dels usos domèstics a partir del sistema de captació i distribució general que s'ha descrit. Les taules 53, 54 i 55 recullen algunes dades a partir de les quals és possible recolzar una mínima interpretació al respecte. La taula 53 presenta el número de contractes que l'empresa va signar amb particulars en els anys de referència seleccionats, 1892, 1894 i 1909. La primera data correspon aproximadament als primers moments en que la Societat General es converteix en la única gran empresa d'abastament de Barcelona a inicis dels noranta. La segona al punt anterior al control definitiu de la Concessionària del Llobregat i la tercera al darrer any en que l'empresa no comptava encara amb la nova explotació de Cornellà²⁰⁵.

Els contractes subscrits pels particulars apareixen ordenats per les mateixes zones de facturació en que la companyia d'aigües els classificava. Aquestes zones no es corresponen exactament amb la divisió en distribucions segons l'orografia de la ciutat. Així, la zona Antiga devia comprendre Ciutat Vella, Barceloneta, l'Eixample i Gràcia; és a dir, el territori inicialment canalitzat per l'antiga Companyia d'Aigües de Barcelona ja als anys setanta del segle XIX. Aquesta zona Antiga, més les de Sans i Sant Martí coincidirien aproximadament amb l'anomenada *distribució ordinària*. La zona d'Altures, als territoris de Sarrià i les Corts, i la zona del Tibidabo devien coincidir amb les distribucions que portaven respectivament els mateixos noms. El conjunt de totes aquestes zones cobria la totalitat de la superfície del Pla de Barcelona amb proveïment domèstic de la SGAB. A la taula 53 s'han inclòs igualment els contractes de subministrament als habitatges dels municipis de les rodalies, com ara Montcada i Badalona, al cantó nord de la ciutat, i Hospitalet i Esplugues al cantó sud²⁰⁶.

Com es pot observar a la taula 53, Barcelona concentrava la major part dels contractes de la SGAB en els anys considerats. Es constata, però, una notable disminució en el número de contractes anuals, de tal manera que els de 1909 representaven menys d'una sisena part dels subscrits el 1892. D'altra banda, es pot percebre com aquesta evolució negativa no més afecta als aforaments, mentre que els contractes amb comptador s'han duplicat entre 1892 i 1909.

²⁰⁵ La taula, d'elaboració pròpia, conté dades tretes dels informes mensuals de recaptacions i contractes corresponents al desembre de cada any que es conserven a l'Arxiu General d'AGBAR. Una pàgina d'aquests informes es reproduïx a l'annex número 8.

²⁰⁶ Pel que fa als tipus de contractes, els de la taula són els que apareixen als documents originals consultats. Ja s'han indicat al capítol quart, apartats 2.1 i 2.2, les característiques dels contractes amb comptador i dels contractes d'aforament; així, mateix, dels abonaments de sèrie A.

TAULA 53 RESUM DEL SERVEI D'AIGUA PER A USOS DOMÈSTICS SUBMINISTRADA PER LA SGAB (1892-1909)					
ANY	ZONA	CONTRACTES AMB COMPTADOR	CONTRACTES D'AFORAMENT ORDINARIS	CONTRACTES D'AFORAMENT SÈRIE A	TOTALS
1892	Antiga	34	207	217	458
	Altures	36	20	79	135
	Sants	11	34	-1	44
	Sant Martí	73	110	243	426
	Tibidabo	0	0	0	0
	BARCELONA	154	371	538	1.063
	Montcada	0	0	6	6
	Badalona	7	7	119	133
	Hospitalet	4	0	18	22
	Esplugues	0	0	0	0
	RODALIES	11	7	143	161
	TOTAL SGAB	165	378	681	1.224
1894	Antiga	133	261	68	462
	Altures	14	19	50	83
	Sants	9	14	0	23
	Sant Martí	25	33	148	206
	Tibidabo	0	0	0	0
	BARCELONA	181	327	266	774
	Montcada	-1	0	-2	-3
	Badalona	7	2	27	36
	Hospitalet	4	-2	10	12
	Esplugues	0	0	0	0
	RODALIES	12	0	35	45
	TOTAL SGAB	191	327	301	819
1909	Antiga	207	-71	-40	96
	Altures	45	-12	-11	22
	Sants	25	-5	0	20
	Sant Martí	47	-3	-7	37
	Tibidabo	1	0	0	1
	BARCELONA	325	-91	-58	176
	Montcada	3	0	-3	0
	Badalona	52	31	8	91
	Hospitalet	7	0	-1	6
	Esplugues	0	0	0	0
	RODALIES	62	31	4	97
	TOTAL SGAB	387	-60	-54	273

Aquest panorama general es podria interpretar com la manifestació de l'esgotament del model basat en la tradicional i rígida distribució domèstica per aforament i el progrés de la modernització i flexibilitat que representava el comptador, molt més adient per a facilitar la introducció de serveis higiènic i sanitaris a les llars a més de la simple aixeta per aigua de boca. La tendència general detectada és més intensa a l'anomenada zona antiga a on els aforaments es troben en clara recessió i els comptadors s'han multiplicat per més de sis. A les barriades obreres de Sants i Sant Martí el creixement dels comptadors i la disminució dels aforaments fou més lent. A Altures es partia ja d'un major número relatiu de comptadors

cap a 1892. Al Tibidabo no es permetien els contractes d'aforament des del començament d'aquesta distribució cap a 1905. No és fàcil la interpretació d'aquestes dades parcials. Probablement, com el sistema d'aforament havia tingut un fort creixement en els primeres dècades del servei de la CAB, aquest s'hauria concentrat especialment a la zona antiga i cap a 1909, en plena fase de modernització del mètodes de servei domèstic, la substitució seria més ràpida ja que existia un major nombre d'aforaments. A més, es pot suposar que en aquesta zona antiga, es devia localitzar un nombre més elevat de nuclis de població de capes mitjanes i benestants de la ciutat que estarien optant per la posada al dia dels serveis higiènics de les seves llars i el sistema més adient era, com ja se sap, el de comptador. Aquest factor vindria avalat per fet que l'extensió del clavegueram planificat per García Faria es concentrava en aquesta zona, especialment a l'Eixample central. L'existència de la xarxa subterrània d'evacuació devia estimular la modernització de les llars i, per tant, l'augment del consum d'aigua facturat amb el sistema de comptadors.

Es pot fer una darrera precisió sobre la recessió dels aforaments observada. El major retrocés es produïa en els de sèrie A. Els habitatges amb aquesta mena de contractes d'aforament rebien un volum menor de servei diari, fins i tot de 250 o de 125 litres al dia i devien correspondre especialment a habitatges unifamiliars de classes mitjanes i populars mínimament acomodades. Es podria suposar que aquesta sèrie A, molt més nombrosa cap a 1892, seria substituïda de manera més ràpida que els aforaments que tenien contractats cabals diaris majors, destinats sobre tot al servei de blocs d'habitatges de lloguer. En aquest sentit, es tornen a percebre nous indicis de modernització del servei domèstic d'aigua. Els contractes d'aforament amb menor volum d'aigua diària estaven en recessió i eren substituïts per comptadors que estimulaven el consum i facilitaven la instal·lació d'aparells d'higienització de les llars. Així, el menor ritme de contractació anual de la SGAB no suposava, en absolut la regressió en el servei d'abastament d'aigua domèstica. Al contrari, mostrava proves d'aproximació als models europeus més avançats i de superació del tipus de servei tradicional a Barcelona. Aquesta valoració es reafirmada pels valors relatius a les poblacions de les rodalies, a on si bé els comptadors han experimentat un alt creixement, la disminució dels aforaments no es gaire significativa. La tendència a substituir aforament per comptador devia ser un signe clar de forma de vida urbana per les implicacions que tenia de major consum d'aigua i, en definitiva, de major confort domèstic.

La taula 54²⁰⁷ ofereix l'estat complet de contractació dels servei d'aigua domèstica a data 31 de desembre de 1909 amb indicació de les mateixes zones que ja apareixen a la número 53. Als tipus de contractes s'han afegit els comptadors de sèrie A, per a usuaris amb un menor consum diari, i les vendes a perpetuïtat, de les quals ja s'han descrits les seves característiques al capítol quart²⁰⁸.

La visió completa dels contractes de la Societat General que permet aquesta taula complementa l'anàlisi de la taula 53 i, en certa manera, relativitza algunes de les valoracions que s'han fet. Així, malgrat la tendència al creixement dels comptadors i a la regressió dels aforaments, a finals de 1909 aquesta darrera modalitat de contracte representava més del 56% en el total i un 62% a la ciutat de Barcelona. Per zones, el major pes dels aforaments es constata a l'Antiga, Sants i Sant Martí amb quasi un 60% en tots

²⁰⁷ La taula d'elaboració pròpia a partir de l'informes mensuals de recaptacions i contractes corresponen al desembre de 1909. Arxiu General d'AGBAR.

²⁰⁸ Apartat 2.1.

tres casos. Per contra, a la d'Altres no arribava al 50%. Ja se sap que al Tibidabo només es permetien el contractes de comptador. La major presència de comptadors a la zona d'Altres probablement era fruit de diverses circumstàncies. Primera, com el sistema de comptadors permetia ajustar el cost de l'aigua al consum realment efectuat i a la zona d'Altres, en tractar-se d'un àrea d'orografia més elevada, el preu era de 0,60 ptes. m³ des d'un mínim de 250 litres a un màxim de 4.750 litres diaris, aquest tipus de contracte devia resultar més econòmic per als usuaris²⁰⁹. Segona, els comptadors s'anaven imposant en els habitatges amb sistemes domèstics de sanejament i higiene més moderns i confortables i a la zona d'Altres, Les Corts, Sarrià i Sant Gervasi, s'anaven construint residències de la burgesia barcelonina que devien incorporar aquests sistemes.

TAULA 54 RESUM DEL SERVEI D'AIGUA PER A USOS DOMÈSTICS SUBMINISTRADA PER LA SGAB (1909)											
ZONA	NÚMERO TOTAL DE CONTRACTES	Contractes amb comptador				Contractes d'aforament				VENDES A PERPETUÏTAT	
		Ordinaris		Sèrie A		Ordinaris		Sèrie A		Núm.	% sobre els contractes
		Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%	Núm.	%		
Antiga	11.334	3.410	30	561	5	5.951	52,50	1.412	12,50	1.641	14, 47
Altres	1.981	739	37	295	15	637	32	310	16	110	5,55
Sants	906	282	31	0	0	621	68,7	3	0,3	90	9,93
Sant Martí	2.980	767	26	450	15	864	29	899	30	10	0,33
Tibidabo	29	29	100	0	0	0	0	0	0	0	0,00
BARCELONA	17.230	5.227	30	1.306	8	8.073	47	2.624	15	1.851	10,74
Montcada	115	32	28	13	11	18	16	52	45	0	0,00
Badalona	840	164	20	108	13	102	12	466	55	1	0,12
Hospitalet	356	142	40	27	8	29	8	158	44	0	0,00
Esplugues	7	7	100	0	0	0	0	0	0	0	0,00
RODALIES	1.318	345	26	148	11	149	11	676	51	1	
TOTAL CONTRACTES	18.548	5.572	30	1.454	8	8.222	44	3.300	18	1.852	9,98
TOTAL GENERAL	20.400	7.026 (34,44 %)				11.522 (56,48 %)				1.852 (9,07%)	

El panorama a les poblacions de les rodalies és força semblant al de Barcelona pel que fa a la proporció d'aforaments sobre comptadors. Aquest tipus de contracte representava el 66% del total, encara més a que a la ciutat. Es pot constatar, però, una diferència prou significativa. Si a Barcelona la major part dels aforaments eren ordinaris, el 47%, a les rodalies predominen els de sèrie A., amb el 51 %. Si tenim en compte que aquests aforaments servien un menor numero de litres diaris a l'abonat, devia ser més indicat per als habitatges unifamiliars de planta o de planta i pis de devien predominar a poblacions com Hospitalet, Esplugues, Montcada o Badalona. Fins i tot, dins de la mateixa ciutat a Sant Martí representen del 30% en equilibri amb els ordinaris. Per contra, a la zona antiga els aforaments ordinaris suposaven el 52,50% o el 68,7 a Sans. Aquesta modalitat devia ser la que predominava en el servei

²⁰⁹ Els majors preus de l'aigua corresponien a la zona del Tibidabo amb un màxim de 3 ptes el m³ per a un consum de 250 litres a la segona zona de distribució. Els més barats es trobaven a Sants, Hospitalet, Sant Martí, Sant Andreu, Horta, Montcada, Badalona i Santa Coloma amb un ventall que oscil·lava entre les 0,30 ptes el m³ per a un consum de 250 litres diaris i les 0,25 per a més de 5m³ al dia. Veure "Estado núm 4", AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría.*

d'aigua als blocs d'habitatges de lloguer de Barcelona. En aquest sentit, els sistemes d'aforament ordinari o de sèrie A reflectirien la densificació o la dispersió urbana respectivament.

Pel que fa a les vendes a perpetuïtat, només suposaven el 9% de total dels contractes, mentre que el 1881 representaven el 21%. La política explicitada per la Societat General i per la seva antecessora, la CAB, segons la qual els beneficis que s'obtenien amb les vendes eren menors i calia fomentar altres tipus de contractes, especialment els de comptador, hauria donar resultat, tot i que la situació devia trobar lluny del desig de l'empresa de prescindir de les vendes.

Si bé en el curs d'aquesta recerca s'ha pogut comptar amb aquesta mena de dades precises sobre el número de contractes de la SGAB, quantificar el volum d'aigua servida cap a l'any 1909 és un repte tan complicat com ho ha estat per als càlculs efectuats en capítols anteriors referits a les dècades finals del segle XIX. La taula 55 recull tres possibles hipòtesis sobre la quantitat d'aigua destinada a usos domèstics servida per la Societat General a finals de la primera dècada del XX.

La primera hipòtesi quantifica el suposat volum mínim servit per l'empresa. El càlcul es basa en atribuir al número de contractes de comptador i d'aforament i de vendes a perpetuïtat conegut per a 1909 els litres diaris que la pròpia Societat General considerava com a mínims per a cada tipus de contracte²¹⁰. El resultat d'aquest criteri de càlcul és que l'aigua domèstica consumida pels abonats barcelonins cap a 1909 seria aproximadament de 13.700 m³ diaris, amb una mitjana de 23,59 litres per habitant i dia. La segona hipòtesi es basa en el mateix tipus de dades, però ara atribueix a cada contracte la mitjana probable de consum diari²¹¹. Així, el consum mitjà d'aigua domèstica atès per la Societat General seria d'uns 33.000 m³ diaris amb una mitjana de 56,75 litres diaris per barceloní. La tercera recull la valoració del cabal que subministrava la SGAB cap a 1911 efectuada per l'Assessoria de la Comissió per a l'Abastament d'aigua a Barcelona. Com ja s'ha especificat, aquest cabal no hauria estat mai superior als 60.000 m³ diaris. Però com la capacitat de les explotacions de l'empresa abans de 1909 no superaria els 50.000 m³, aquest seria probablement el límit màxim de servei i, per tant, de consum. En aquest cas, la mitjana per barceloní i dia seria de 85,92 litres.

Cal valorar fins a quin punt aquestes hipòtesis tindrien possibilitats d'ajustar-se al consum real de la població barcelonina. La primera hipòtesi té al seu favor que les dades en que es basa procedeixen de la mateixa documentació interna de l'empresa francesa. A més, el consum calculat per a les poblacions de rodalies per a l'any 1909, 906 m³ diaris, no difereix massa dels aproximadament 1.000 metres cúbics en que l'Assessoria fixava el servei a aquestes poblacions cap a 1911. Per la seva banda, la segona hipòtesi parteix de mitjanes per a cada contracte procedents dels mateixos càlculs interns de la Societat General. L'únic inconvenient és que aquests càlculs daten de 1881 i, probablement, el consum per unitat de contracte hauria pujat. La tercera hipòtesi té l'aval de l'estimació de l'Assessoria municipal, tot i que

²¹⁰ Aquests mínims per a cada modalitat de contracte fixats en 1 metre cúbic pels comptadors, 0,5 metres per als aforaments i d'un metre per a les vendes procedeixen de la pròpia documentació interna de la SGAB. Veure Arxiu General d'AGBAR, Résumé Générale. La dada de població de Barcelona per a 1909 és de 581.876 habitants i procedeix de CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifoïda a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica, 1933, pàg. 122

²¹¹ El consum mitjà per cada tipus de contracte seria de 3,3 m³ per als comptadors, 0,82 per als aforaments i 1,09 per a les vendes. Aquestes dades procedeixen de la taula 16, capítol quart, corresponent a la contractació de l'empresa predecessora de la SGAB, la CAB, amb data 31 de desembre de 1881.

aquesta dona per bona la informació subministrada per la SGAB²¹². En el cas d'aquesta tercera quantitat, els suposats 50.000 m³ de servei màxim abans de 1909 probablement serien per atendre el conjunt de la demanda que generava la ciutat, inclosa la destinació domèstica i els serveis públics i els usos industrials. L'informe de l'Assessoria no concreta amb claredat si es tracta d'aigua domèstica o és el conjunt de l'abastament de la SGAB.

TAULA 55					
HIPÒTESI SOBRE EL VOLUM D'AIGUA DOMÈSTICA PER HABITANT SUBMINISTRAT PER LA SGAB (1909)					
HIPÒTESI 1 (consum mínim)					
ZONA	Número de comptadors (x 1m ³)	Número d' aforaments (x 0,5 m ³)	VENDES (x 1 m ³)	TOTAL (m ³)	m ³ /habitant
BARCELONA	6.533 m ³	5.348, 5 m ³	1.851 m ³	13.731 m ³	23,59
RODALIES	493 m ³	412, 5 m ³	1 m ³	906 m ³	
TOTAL	7.026 m ³	5.761 m ³	1.852 m ³	14.637 m ³	
HIPÒTESI 2 (consum mitjà)					
ZONA	Número de comptadors (x 3,3 m ³)	Número d' aforaments (x 0,82 m ³)	VENDES (x 1,09 m ³)	TOTAL (m ³)	m ³ /habitant
BARCELONA	21.558 m ³	9.448 m ³	2.017 m ³	33.023 m ³	56,75
HIPÒTESI 3 (consum màxim)					
ZONA	Número de comptadors (x ? m ³)	Número d' aforaments (x ? m ³)	VENDES (x ? m ³)	TOTAL (m ³)	m ³ /habitant
BARCELONA				50.000 m ³	85,92
RODALIES				1.000 m ³	
TOTAL				51.000 m ³	

Per tant, es pot considerar la segona hipòtesi com a més encertada que la tercera, ja que dels 50.000 metres cúbics del total, caldria descomptar els cabals per als altres usos²¹³. La quantitat d'aigua domèstica consumida per la ciutat de Barcelona i subministrada per la SGAB cap a 1909 es trobaria, doncs, al voltant dels 33.000 m³. Ara bé, si realment les mitjanes de consum per comptador i aforament eren més properes a les dades de la primera hipòtesi el volum real subministrat seria menor i oscil·laria entre la primera i la segona hipòtesi; és dir, entre els 14.000 i els 33.000 m³ diaris.

²¹² Segons indica la mateixa Assessoria, AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría*, pàg. 17.

²¹³ Aquests serveis públics municipals devien consumir com a mínim de 7.000 m³ diaris d'aigua de la SGAB. Així es dedueix de la quantitat dels pressupostos municipals destinada a rec, neteja dels carrers i policia urbana, 758.369,19 ptes per a l'any econòmic de 1906/1907 corresponent a 18 mesos. A un preu per metre cúbic mitjà de 0,20 pessetes, el número de metres consumits per aquests conceptes seria de 12.308. Per al preu aproximat de 0,20 ptes el metre cúbic d'aigua per als serveis públics municipals, veure "Estado núm 5" AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría*.

Els resultats d'aquests càlculs per a 1909 són confirmats pels informes de l'Assessoria tècnica de la Comissió per a l'abastament d'aigua de Barcelona els anys 1911 i 1912. El total de l'aigua consumida a Barcelona cap a 1911-1912 seria la que apareix a la taula 56²¹⁴.

TAULA 56 DISTRIBUCIÓ DEL PROVEÏMENT D'AIGUA A BARCELONA CAP A 1911-1912			
PROCEDÈNCIA	USOS DOMÈSTICS (m ³)	SERVEIS PÚBLICS (m ³)	USOS INDUSTRIALS (m ³)
SGAB	24.000	6.000	30.000
Ajuntament de Barcelona	4.320	5.680	
Societats menors o particulars	1.370		100.000
TOTALS	29.690	11.680	130.000
MITJANES (l/hab. i dia)	50,11	19,71	219,41

Es poden acceptar com a vàlides aproximadament aquestes xifres. I la conclusió és que ni el servei municipal ni el de la SGAB atenien el conjunt de les necessitats de la ciutat de Barcelona. A les conclusions del conegut *Dictamen previo* aprovat el 1885 s'establí en un mínim de 60 litres diaris per habitant el servei domèstic, en 60 els destinats als serveis públics urbans i en 80 litres més els dedicats directament al sanejament de la xarxa del clavegueram. Era evident que, sense comptar els usos industrials, l'aigua consumida amb finalitats domèstica, sanitària i higiènica amb prou feines arribava a cobrir el 50% dels nivells mínims fixats pel consistori 27 anys abans. A més, com ja s'ha anat assenyalant en diverses ocasions, el límit dels 50-60 litres per habitant per a usos domèstics i higiènics havia estat pràcticament constant des de les darreres dècades del segle XIX. Per tant, l'expansió del servei ofert per la SGAB s'havia limitat a atendre la demanda generada per l'expansió demogràfica sense augmentar en realitat la mitjana global del cabal servit per habitant.

D'altra banda, la distribució d'aquests escassos cabals entre la població de la Barcelona de l'època ofería una clara imatge de segregació i diferenciació social. Si es reparteix el número d'habitants que tenia la ciutat cap a 1909 entre els 19.081 contractes, incloses totes les modalitats, resulta una ràtio de 30,49 habitants per cada contracte. Si es pren com a base d'ocupació d'una llar de l'època els 5 habitants, aquesta ràtio implicava que bona part dels habitatges barcelonins no disposaven de contracte i per tant, no tenien servei individual d'aigua domèstica²¹⁵ i havien d'acudir al servei públic de les fonts veïnals o estaven dotats d'aforaments o comptadors col·lectius. Però, a més, aquesta ràtio volia dir que

²¹⁴ AJUNTAMENT DE BARCELONA, COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA, *Tercer informe emitido por la Asesoría, en virtud de las consultas formuladas por la Comisión, en 31 de octubre de 1911 y 8 de febrero de 1912*. Primera Parte. Texto, Segunda Parte, Apéndice. 31 maig 1912, pàg. 85 i 86. Veure també, CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA: *Informe de la Comisión mixta de Ingenieros y arquitectos referentes al abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona, abril, 1914, pàg. 6.

²¹⁵ Si aquests càlculs hipotètics fossin encertats, el percentatge d'habitatges amb contracte de la SGAB hauria estat estadísticament cap a 1909 d'aproximadament el 16%. Segons les dades subministrades per Jaume Aiguader i Miró, cap a 1897 Barcelona tindria 32.460 edificis i 35.111 el 1900, veure AIGUADER I MIRÓ, Jaume: *El problema de l'Habitació Obrera a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Institut Municipal d'Higiene de Barcelona, 1932. Pel seu cantó, GARCÍA FARIA, Pere: *Medios para aminorar las enfermedades y mortalidad en Barcelona*. Memoria leída en la Academia de Higiene de Cataluña, Barcelona, 1895, pàg. 35, afirmava que Barcelona tenia en aquell any de 1895 32.000 habitatges individuals sense aigua corrent. Tot i sumar el servei municipal i el de les petites empreses de subministrament al majoritari de la SGAB, l'aigua corrent domèstica a Barcelona era a començaments del segle XX un luxe lluny de l'abast d'àmplies capes populars de la seva població.

els habitatges que si disposaven d'aigua domèstica estaven habitats per barcelonins que tenien a la seva disposició quantitats d'aigua que si estaven a l'alçada dels nivells europeus més exigents. Aquesta valoració coincideix amb les expressades per l'Assessoria, segons les quals els barcelonins realment proveïts d'aigua disposarien de mitjanes diàries molt elevades²¹⁶. Una altra prova d'aquesta desigual distribució, seria les disparitats entre les mitjanes servides en els contractes amb comptador, de 3,3 m³ diaris com a mínim i el cabal associat als aforaments que no arribava de mitjana al metre cúbic.

En conclusió, la SGAB cap a 1910 monopolitzava a la pràctica l'abastament d'aigua a Barcelona i a les poblacions de les rodalies i disposava d'un potencial d'ampliació del seu servei capaç d'atendre una futura demanda força més elevada que la d'aleshores. La seva xarxa de distribució atenia les necessitats dels sectors socials i geogràfics del pla de Barcelona amb un majors nivells de consum d'aigua. A més, dominava les dues principals zones de captació de cabals amb que comptava la ciutat i podia obstaculitzar les iniciatives de noves explotacions ubicades a les conques baixes del Besòs i del Llobregat. La Societat General era, doncs, un negoci de proveïment d'aigua sanejat, amb potencial expansiu i sense competència a curt termini.

Com a empresa privada, el seu principal objectiu era el benefici i la rendibilitat de les inversions del socis que la formaven. Per aquest motiu només atenia al sanejament de la ciutat i a la millora del seu estat higiènic en la mesura que els seus abonats particulars consumien aigua per al servei de la higiene domèstica per a usos comercials i industrials o en el grau en que l'Ajuntament de Barcelona adquiria cabals per atendre els serveis públics. A ulls de bona part dels responsables municipals, dels nuclis més progressistes i socialment sensibles de la burgesia barcelonina i dels higienistes de la ciutat no més resultaria possible aconseguir fer de Barcelona una ciutat europea en els àmbits higiènic i sanitari si s'augmentava el consum d'aigua i això no seria possible amb el model de monopoli privat que representava la consolidació del servei de la SGAB cap a 1910. L'eficàcia de la gestió dels directors de l'empresa i la impotència de la política hidrològica municipal havien permès arribar a aquella situació.

A partir de 1911 es produí el darrer i més important intent d'intervenció municipal en matèria d'aigües amb el ferm propòsit d'arribar a la municipalització monopolística del servei d'abastament com a mitja per modernitzar els sistemes de sanejament i higiene pública i privada de la ciutat i superar definitivament les deficiències que en aquest terreny s'arrossegaven des de dècades enrere. Al capítol següent s'analitzen els factors que intervingueren en aquest projecte, les causes que el feren fracassar i el desenllaç definitiu que tingué.

²¹⁶ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría*, pàg. 16 i 17.

“La Comisión no vacila en proclamar la inmensa superioridad de la municipalización con monopolio sobre las demás soluciones que se han propuesto para el abastecimiento de aguas de Barcelona”

COMISSIÓ PER A L'ABASTAMENT
D'AIGUA DE BARCELONA (1912)¹

VI

DE LA LLUITA PER LA GESTIÓ MUNICIPAL DEL SERVEI AL TRIOMF DEL MONOPOLI PRIVAT (1911-1929)

Pel que afecta directament al proveïment hidrològic, la crisi política i institucional que esclatà arran de l'escàndol del guix, la calç i el ciment i l'aigua de 1910 fou resolta amb la creació el 1911 d'una Comissió d'aigües sota la tutela directa de l'administració estatal i amb la participació de les forces polítiques municipals majoritàries i una representació de les entitats econòmiques catalanes i barcelonines. Amb el polèmic afer finalitzà la fase dels projectes d'abastament municipal creats estrictament en l'àmbit polític barceloní i sotmesos a les tensions polítiques dels grups presents al consistori. Mai abans la qüestió de l'abastament d'aigua de Barcelona havia irromput amb tanta força a la vida social de la ciutat i havia sortit amb tant de soroll dels límits restringits de les quotidianes discòrdies polítiques o dels projectes consistorials. El procés iniciat per la Comissió d'aigües de 1911 engegà una proposta de solució per al problema del servei municipal que acabà de situar l'aigua dins una espiral de tensió política, social i econòmica com no s'havia produït fins aleshores a la ciutat.

El punt culminant de la lluita per a definir el model del futur sistema de proveïment d'aigua a Barcelona fou precisament la proposta de municipalització del servei i de compra de la SGAB per part de l'Ajuntament. En aquell moment, 1911-1914, s'enfrontaren de manera directa i creuada tot els interessos situats a l'entorn d'un servei públic tan sensible com el de l'aigua per a una ciutat amb la significació econòmica, social i política que tenia la Barcelona d'aleshores. Els agents de la confrontació foren el

¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión para el Abastecimiento de Aguas de la Ciudad*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., 11 novembre 1912, pàg. 86

govern de l'estat, l'Ajuntament de Barcelona, les formacions polítiques catalanes i municipals, les institucions científiques de la ciutat i les associacions de propietaris d'immobles i d'industrials i fabricants de Barcelona.

Del resultat final d'aquesta confrontació depengué la consolidació definitiva del model d'abastament d'aigua que tingué la ciutat a les dècades següents. Un model que consistí en el manteniment de la situació anterior amb la definitiva consolidació del monopoli privat de la Societat General potencialment expansiu. El context social, polític i econòmic en el que es desenvolupava, però, afavoria la continuïtat d'un servei d'abastament estructuralment deficitari per atendre les necessitats del conjunt de la creixent demanda de la ciutat. La naturalització de l'empresa francesa, adquirida per un grup de poderoses entitats bancàries barcelonines el 1920 no només no modificà aquest model sinó que va contribuir a reforçar-ho. La demostració final d'aquesta consolidació fou el paper protagonista jugat per la SGAB en l'Exposició Internacional de 1929 i la feblesa de l'Ajuntament de Barcelona, poc interessat a finals de la dècada dels vint per continuar la política intervencionista en matèria d'abastament d'aigua iniciada cap a 1891-96. Al mateix temps, la gestió dels recursos hidràulics que havien de permetre augmentar el servei per a una ciutat que ja superava el milió d'habitants el 1930 ja no passava únicament per la voluntat política del municipi barceloní. La seva actuació havia de començar a harmonitzar-se a través de la Confederació hidrogràfica del Pirineu Oriental amb el conjunt d'interessos d'un territori molt més ampli i complex com era el conjunt de Catalunya.

1

EL PROJECTE DE MUNICIPALITZACIÓ DEL SERVEI

Les repercussions de l'escàndol produït per la resolució del concurs de l'adquisició d'aigües de 1910 suposà el final de les iniciatives municipals d'abastament tal i com s'havien anat succeint des de 1891, basades en els recursos econòmics i de gestió del propi municipi i condicionats per les tensions i enfrontaments dels grups polítics presents al consistori. El següent pas que es donà per aconseguir l'objectiu de solucionar el "problema de les aigües" respongué a unes condicions diferents. Així, la intervenció directa del govern de l'estat, en primer lloc, i l'acció conjunta de les forces polítiques municipals, en segon terme. La intervenció governamental es produí arran de la demanda a l'executiu de la Lliga i dels republicans autonomistes per a impedir l'execució de l'acord adoptat respecte del concurs de 1910 per la majoria radical. Per primer cop un govern es plantejà intervenir directament en un projecte hidrològic de l'Ajuntament de Barcelona. Si bé aquesta intervenció consistí de fet en la tutela de les iniciatives sorgides des del consistori i des de les principals corporacions econòmiques de la ciutat.

L'autonomia municipal reclamada des de temps abans per les formacions nacionalistes que havien portat l'escàndol de la gestió lerrouxista al Congrés dels Diputats es dissolgué en el complex context de la supervisió governamental, de la impaciència dels titulars del projectes privats d'abastament

per aconseguir ser els seleccionats i de la pressió dels propietaris urbans de Barcelona. Aquest van veure en la municipalització del servei hidrològic que es proposà una seriosa amenaça per als seus interessos. De fet, tots aquests factors havien estat presents en el curs dels projectes municipals adoptats des de 1891; ara, però, es feien molt més evidents per què per primer cop va semblar que l'abastament d'aigua de Barcelona trobaria una solució definitiva, i aquesta solució no era ni molt menys del gust de totes les forces socials, econòmiques i polítiques implicades. La tensió a l'entorn de la ja tradicional lluita al si del mercat de l'aigua barceloní arribà aleshores al seu màxim nivell per la crispació i la complexitat en que es desenvolupà.

1.1

LA COMISSIÓ D'ABASTAMENT D'AIGUA DE BARCELONA FORMULA EL PROJECTE

Les interpel·lacions al govern de Canalejas dels diputats Ventosa i Carner aconseguiren un doble objectiu. A més de posar en evidència l'escandalosa gestió municipal del Partit Republicà Radical a Barcelona, provocaren la paralització del projecte d'adquisició de les aigües ofertes per Gonçal de Rivas i Joan Saus. En el debat parlamentari foren rellevants altres aspectes que determinaren el futur dels projectes d'abastament d'aigua a la ciutat. El primer, la urgència de resoldre el deficient servei hidrològic, especialment pel que feia al monopoli assolit per la SGAB i, com a conseqüència, l'alt preu de l'aigua i el seu escàs consum. El segon, l'interès de totes les forces polítiques barcelonines protagonistes del debat en resoldre "el problema de les aigües". Per sobre de diferències tàctiques i ideològiques, que es traduïen en posicions diverses sobre les garanties que calia aplicar als projectes d'abastament, radicals, lligaires i nacionalistes republicans es plantejaven la municipalització del servei d'aigua i el final del monopoli de la Societat General com a via per a estendre el consum d'aigua i per a millorar l'estat higiènic de Barcelona. En tercer lloc, el debat permeté fer palès que en la qüestió de l'abastament d'aigua, com en la resta dels serveis públics urbans, corresponia a l'ajuntament formular els projectes, però la seva supervisió i aprovació definitiva eren facultats reservades a les autoritats provincials i estatals respectivament.

D'altra banda, en les futures solucions que s'adoptessin no es podien deixar de banda els antecedents de les iniciatives hidrològiques anteriors preses pel municipi barceloní, fins i tot la mateixa convocatòria del concurs de 1910, en la qual s'obtingué un cert consens inicial al consistori. Una altra cosa fou la tensió i els enfrontaments viscuts en els debats posteriors a l'entorn de la redacció i aprovació de les bases de convocatòria i, especialment, de la resolució del concurs adoptada a finals de novembre de 1910.

En els primers mesos de 1911, en un context d'una relativa sintonia entre el govern liberal de José Canalejas i les formacions nacionalistes catalanes i d'esquerra espanyoles², es procedí a prendre la

² A més de les consideracions en aquest sentit de Pere Gabriel, ja destacades en el capítol anterior, altres autors mantenen un punt de vista semblant. Així, per Miguel Martínez Cuadrado després de la Setmana Tràgica, els posicionaments polítics es polaritzaren a favor o en contra de Maura i en aquest sentit les forces liberals, republicanes i nacionalistes d'esquerra s'alienaren en el front

iniciativa de major volada fins aleshores en l'àmbit de l'abastament d'aigua de Barcelona. Aquesta iniciativa presentava característiques novadores. Algunes responien a factors que ja es podien entreveure arran del debat del Congrés dels Diputats de desembre de 1910.

Primer, el govern Canalejas es proposà facilitar l'adopció d'una solució definitiva per al problema de l'abastament d'aigua a Barcelona a imatge del que en el seu moment s'havia fet a Madrid amb el Canal d'Isabel II. El govern supervisaria els projectes sorgits al municipi i estaria disposat, fins i tot, a aportar recursos financers i a impulsar reformes legislatives per a donar cobertura legal a la solució hidrològica que s'adoptés sempre i quan l'Administració estatal aprovés el projecte presentat. Segon, en la recerca del sistema d'abastament havien de participar totes les forces polítiques presents al municipi i s'havien de superar els enfrontaments, els escàndols i la impotència del passat que havien dificultat la solució del problema. L'abastament d'aigua era una qüestió de tal entitat que calia afrontar-la amb el concurs de tots els partits polítics i la solució que s'aprovés hauria de ser assumida i defensada conjuntament.

Era imprescindible conèixer amb precisió la situació de les necessitats d'aigua que tenia la població i l'economia de Barcelona per tal de determinar les millors solucions alternatives tècniques, econòmiques i jurídiques. Per a garantir aquestes condicions havien de participar en la proposta del nou projecte d'abastament institucions científiques de prestigi i amb preparació tècnica. A més, com l'abastament hidrològic afectava el conjunt de les activitats comercials i industrials de la ciutat, podia repercutir en el sensible sistema de recaptació fiscal municipal i tenia unes evidents repercussions socials i polítiques, les associacions i entitats que representaven els interessos de la burgesia industrial i comercial es disposaren igualment a deixar sentir la seva veu³.

Oficialment, el primer pas donat per a concretar aquest conglomerat d'intencions i interessos fou la Reial Ordre del ministeri de Foment de 12 d'abril de 1911. En ella es començava per reconèixer la importància que tenia l'abastament d'aigua per a la vida de les ciutats i es declarava que el ministeri coneixia els esforços que l'ajuntament barceloní havia fet fins el moment i els fracassos que havia tingut

antimaurista. A més, l'ascens a la presidència del govern de Canalejas suposà la posada en pràctica d'una política d'equilibris que, en el terreny que ara ens interessa, es mostrà partidària d'atorgar concessions descentralitzadores. Entre altres, l'inici del projecte de la Mancomunitat catalana i l'aprofundiment de l'autonomia fiscal municipal. David Ruíz, pel seu cantó, emfatitza el programa ideològicament progressista de Canalejas amb mesures con l'ampli indult concedit als inculpats en els fets de la Setmana Tràgica o la política en favor de la instrucció pública i de limitació de l'ensenyament religiós amb el projecte de la Ley de Asociaciones o "ley del candado". Aquest mateix autor, posa de relleu com aquesta política progressista de Canalejas no sobrevisqué a la seva mort en atemptat el 12 de novembre de 1912. Veure MARTÍNEZ CUADRADO, Miguel: *La burguesía conservadora (1874-1931)*. Madrid, Alianza Editorial, 1986, pàg. 375 i RUÍZ, David: "España 1902-1923: vida política, social y cultural", dins TUÑÓN DE LARA, Manuel (Dtor.) *Historia de España*. Volum VIII, *Revolución burguesa, oligarquía y constitucionalismo (1834-1923)*, Madrid, Labor, 1985, pàg. 488-489. D'aquesta manera, tanmateix aquesta aproximació entre el govern espanyol i l'Ajuntament barceloní, que emmarcà els nous projectes d'abastament d'aigua a la ciutat, hauria desaparegut a partir de novembre de 1912.

³ Les facilitats atorgades per Canalejas i la participació de tots els sectors polítics de l'Ajuntament, conjuntament amb les corporacions econòmiques i científiques de més prestigi de Barcelona, haurien estat la via per a desfer el nus que havia creat l'evolució política de l'ajuntament de Barcelona a finals de 1910 amb les successives derrotes electorals dels partits catalanistes i l'escandalosa gestió de la formació lerrouxista. Aquest és el punt de vista del prestigiós advocat conseller de la Societat General d'Aigües de Barcelona i posterior degà del Col·legi d'advocats de Barcelona Amadeu Hurtado. Veure HURTADO, Amadeu: *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*, Barcelona, Ariel, 1967-1969, 2 vols, pàg. 184-185, volum 2. Segons Lluís Sedó, President del Foment del Treball Nacional, hauria estat el conjunt dels grups polítics municipals els que demanaren la intervenció del govern per a pilotar la solució del "problema de les aigües" de Barcelona: "*Representantes de todos los partidos del Municipio acudieron al Gobierno para solicitar aquel concurso necesario, lo propio en orden a las disposiciones que a los medios materiales*". Veure SEDÓ, Lluís A.: *Actuación de las Corporaciones Económicas en el Problema de las Aguas. Conferencia pronunciada en el Salón de Actos de la Cámara de Comercio el 29 de julio de 1912*, Barcelona, Hijos de Domingo Casanovas, 1912, pàg. 7-8.

per a respondre a les necessitats d'aigua de la "metròpolis industrial" que era Barcelona. A continuació, es declarava la intenció d'intervenir⁴:

"Ante cuestión de tanta importancia no puede el Gobierno permanecer por más tiempo indiferente, y a semejanza de lo hecho en otros países y de lo que en el nuestro mismo aconteció en condiciones parecidas con el abastecimiento de Madrid⁵, estima como obligación inexcusable atender al magno problema que se halla planteado en Barcelona, cooperando a una satisfactoria solución con cuantos elementos dispone de momento y con los que en el futuro pueda contar, recurriendo al Poder legislativo, para obtener las autorizaciones que se consideren al efecto necesarias."

La primera mesura que s'ordenava era la constitució d'una comissió que havia d'estar integrada per representants de tots els interessos afectats i assistida per facultatius i tècnics amb la suficient preparació i capacitat. L'encàrrec que rebien els membres d'aquesta comissió era "estudiar y preparar, libres de todo prejuicio y con las amplitudes y autoridad necesarias, soluciones definitivas en que se armonicen en cuanto sea posible, el acierto, la rapidez y el interés de la ciudad de Barcelona". A continuació es concretava qui havia de formar la comissió i les normes d'actuació i condicions de constitució:

1. Es constituïa la comissió encarregada d'estudiar els problema de l'abastament d'aigua de Barcelona i de proposar els mitjans de solució. Seria coneguda com a Comissió per a l'abastament d'aigua de Barcelona.
2. La composició concreta de la Comissió i de la seva Assessoria tècnica apareixia detallada a la R.O. en els termes que reflecteixen els següents quadres⁶.
3. La Comissió tindria plena llibertat per a proposar el sistema d'abastament que considerés més convenient fins i tot "el de la municipalización", sense veure's limitada per cap dels acords adoptats amb anterioritat.
4. Es tindrien en compte els projectes d'abastament presentats a l'Ajuntament en els successius concursos convocats.
5. Els projecte d'abastament que s'aprovés podria suposar la solució total de les necessitats d'aigua de Barcelona, però també es podrien seleccionar diverses iniciatives menors la suma de les quals satisfés el dèficit hidrològic conjunt.

⁴ R.O. del Ministeri de Foment de 12 d'abril de 1911. El text complet es pot consultar a més de en la Gasetta de Madrid a CONILLERA I VIVES, Pere: *L'aigua de Montcada. L'abastament municipal d'aigua a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 85-86 i a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión para el Abastecimiento de Aguas de la Ciudad*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., 11 novembre 1912, pàg. 5-7.

⁵ L'any 1848 el ministre de Comerç, Indústria i Obres Públiques, Juan Bravo Murillo, encomanà la realització d'un projecte d'abastament que solucionés l'urgent problema del proveïment d'aigua a Madrid. L'informe presentat pels enginyers Rafo i Rivera, titulat *Memoria razonada sobre la posibilidad y conveniencia de conducir del río Lozoya*, plantejava servir a la capital espanyola aigua d'aquest riu mitjançant un canal que posteriorment seria conegut com canal d'Isabel II. Un Reial Decret de 18 de juny de 1851 autoritzava el projecte que fou finançat bàsicament pel govern, presidit per Bravo Murillo. L'ajuntament de Madrid i destacats personalitats de la societat madrilenya van subscriure menors percentatges del deute emès. Les obres es perllongaren des del mes d'agost de 1851 fins el 24 de juny de 1858 amb una solemne inauguració del brollador de la Calle Ancha de San Bernardo. Veure BORREGUERO, Mª Concepción: *Las infraestructuras básicas de Madrid*, Madrid, Ediciones La Librería, 2002, pàg. 24-26

⁶ Aquesta composició de la Comissió fou parcialment modificada al llarg del temps que desenvolupà els seus treballs. Així, Francesc Albó dimiti i fou substituït pel ja conegut Joan Vallès i Pujals. Amb motiu de la constitució del nou consistori el dia 1 de gener de 1912, després de les municipals de 12 de novembre de 1911, cessaren Lluís Callén i Joan Vallès i foren rellevats respectivament per Àngel Muñoz i Raimon d'Abadal i Calderó. A més, com la Cambra de Comerç es dividí en dues, la de Comerç i la d'Indústria, continuà com a president de la primera el comte de Lavern i com a president de la segona Lluís Sedó. Ocupa el seu lloc al front del Foment del Treball Nacional Lluís Calvet. Tots tres formaren part de la Comissió d'Aigües.

COMPOSICIÓ DE LA COMISSIÓ PER A L'ABASTAMENT D'AIGUA DE BARCELONA	
CÀRRECS SEGONS LES INSTRUCCIONS DE LA R.O. DE 12 D'ABRIL DE 1911	MEMBRES CONCRETS DE LA COMISSIÓ
President, un Delegat reial	Juan Alvarado de Saz, Diputat a Corts i Ex-ministre d'Hisenda amb el primer govern de Canalejas
Set regidors de l'Ajuntament de Barcelona	Pel Partit Republicà Radical, Josep Maria Serrallera Josep Mir i Miró Lluís Callen Corzan Pels republicans autonomistes, Joaquim Lluhi i Rissech Juli Marial i Tey Per la Lliga regionalista de Catalunya. Francesc Albó i Martí Francesc Carreras i Candi
President de l'Institut Agrícola de Sant Isidre	Eusebi Puig
President de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació	Comte de Lavern
President del Foment del Treball Nacional	Lluís Sedó
President de la Reial Acadèmia de Medicina	Dr. Miquel Fargas
Delegat de l'Associació d'arquitectes de Barcelona	Joaquim Bassegoda i Amigó

COMPOSICIÓ DE L'ASSESSORIA TÈCNICA DE LA COMISSIÓ PER A L'ABASTAMENT D'AIGUA DE BARCELONA	
CÀRRECS SEGONS LES INSTRUCCIONS DE LA R.O. DE 12 D'ABRIL DE 1911	MEMBRES CONCRETS DE L'ASSESSORIA
Inspector general de camins, canals i ports	Enrique Gadea
Dos enginyers de camins, canals i ports designats nominalment	Ramon Montagut Cornelio Arellano
Un enginyer designat per l'Ajuntament de Barcelona	Marià Rubió i Vallvé
L'arquitecte municipal	Pere Falqués
El secretari de l'Ajuntament de Barcelona	Josep Gómez Castillo

6. La Comissió hauria de redactar un dictamen en el qual figuressin les condicions econòmiques del projecte d'abastament, els mitjans estatals que caldria aportar i les mesures legislatives a adoptar per a facilitar l'execució del projecte.
7. El dictamen seria valorat pel consistori barceloní. Si es proposaven lleugeres modificacions, de nou la comissió redactaria un segon dictamen, sempre que acceptés les esmenes municipals.
8. Cas que no s'arribés a un acord entre l'ajuntament i la comissió, el govern retornaria la responsabilitat de la solució del problema de l'abastament d'aigua de Barcelona al municipi de la ciutat. Si el dictamen de la comissió fos aprovat per l'ajuntament, però no comptés amb la conformitat del govern aquest procediria d'igual manera, deixant al consistori barceloní en plena llibertat per a resoldre la qüestió com considerés convenient en funció de les atribucions que li atorgava la legislació vigent i el govern no hauria de fer cap aportació econòmica. Aquest procediment s'hauria d'atenir al que disposaven la Llei d'Aigües, la Llei Municipal i la Llei d'Obres Públiques, entre altres normes.

9. La Comissió calia que es constituís abans de vint dies des de la publicació de la R.O. i la seva tasca hauria d'estar enllestida en el termini de sis mesos des de la data de constitució⁷.

En la composició i les normes d'actuació de la Comissió per a l'abastament de Barcelona es reflecteixen bona part del context en que fou elaborada la R.O. de 12 d'abril de 1911. Així, la intervenció tutelar del govern al llarg del procés d'elaboració del projecte de solució per al problema de les aigües. Aquest procés, però, seria responsabilitat de la Comissió integrada suposadament pel conjunt de les forces polítiques i econòmiques i les principals institucions científiques de la ciutat de Barcelona. En paraules de la pròpia R.O., "*que los intereses que se trata de atender se hallen representados*". Era imprescindible el consens entre tots aquests interessos per a aconseguir el govern valorés el projecte resultant. Aquest es reservava el poder decisor definitiu, sense intervenir directament en les solucions possibles a adoptar. I sense arriscar crèdit polític ni recursos financers. Un altra cosa fora si el govern canviava la seva orientació favorable a la sintonia amb els grups polítics presents al consistori barceloní. En aquest cas, podia no tenir continuïtat el compromís adquirit pel gabinet Canalejas l'abril de 1911.

D'altra banda, la solució a l'abastament d'aigua havia ser aportada per la Comissió que disposava d'una ampla llibertat d'acció per a elaborar el seu dictamen, però que carregava amb una enorme responsabilitat i podia ser sotmesa a pressions de la ciutat i del govern. Tot i això, la Comissió suposadament representava el final de l'etapa de tensions polítiques en el si de consistori a l'entorn de l'abastament d'aigua sempre que la disciplina dels partits es mantingués. El consens entre els partits municipals es reflectia en la pròpia composició de la Comissió. L'escandalosa gestió anterior del partit radical era obviada ara, ja que continuava sent la majoria al consistori i aportava tres regidors a la Comissió. Com havien demanat les minories catalanistes, s'acceptava la presència de les corporacions econòmiques i de les institucions científiques. La presència activa dels representants de les principals corporacions industrials i comercials de Barcelona havia de garantir el recolzament de la burgesia dirigent de la ciutat, sempre que tots els interessos d'aquesta minoria social estiguessin presents i que la solució adoptada respongués a les seves expectatives.

En definitiva, la Comissió iniciava la seva trajectòria amb bones perspectives, tenia davant, però, tot un seguit d'ambiciosos reptes. Els seus treballs s'estendrien al llarg de 15 mesos fins a la redacció del dictamen definitiu a l'estiu de 1912 i l'Assessoria tècnica elaborà cinc memòries en resposta a consultes formulades pels comissionats. El 19 de maig de 1911 la Comissió enllestí les dues primeres actuacions destacades. Primera, s'acordà que l'Assessoria hauria de confeccionar un informe en el que es valoressin les necessitats de Barcelona en matèria d'aigües com a base per a les propostes de solució del proveïment⁸. Segona, foren aprovades les bases per a la convocatòria d'un nou concurs informatiu d'ofertes d'abastament procedents de projectes privats, amb l'objectiu de disposar de noves propostes al

⁷ Segons aquest termini, com la constitució de la comissió es produí el 15 d'abril, dos dies després de la publicació de la R.O. el 13 d'abril, el dictamen hauria d'haver estat enllestit el 15 de novembre de 1911. Successives Reials Ordres prorrogaren els temps de que disposà la comissió. La primera ampliació per sis mesos més fou concedida el 16 de novembre de 1911. La segona permeté allargar els treballs trenta dies més i el 14 de juny de 1912, al final d'aquesta darrera ampliació la comissió es constituí en sessió permanent fins a concloure el treball.

⁸ Cal tenir present que, en realitat, el sistema d'abastament d'aigua a Barcelona no disposava d'estudis tècnics oficials recents, ja que els dos dignes d'aquest nom s'havien efectuat el 1884 per la Subcomissió municipal redactora del *Dictamen previo* i el de 1896 amb motiu de la convocatòria del concurs d'aigües d'aquella data. El 20 de maig de 1911 la Comissió adreçà un escrit signat pel Vice-president de la Comissió Josep Mª Serraclara i pel secretari Francesc Albó i Martí, a tots els propietaris de cabals que proveïen la ciutat per tal de sol·licitar dades i elements de judici "*para conocer el estado actual de las aguas que utiliza la ciudad*". Veure "Correspondencia cambiada con la Comisión de Aguas hasta el 9 de octubre de 1911", pàg. 1. Arxiu General d'AGBAR, contenidor 1423.

costat de les que ja s'havien presentats en convocatòries anteriors. La Comissió es proposava, doncs, conèixer les necessitats i conèixer les ofertes; és a dir comptar amb la informació imprescindible sobre les característiques del mercat de l'aigua a Barcelona per tal de procedir a la intervenció definitiva en el mateix.

Sobre la base de la petició efectuada per la Comissió, l'Assessoria va practicar una intensa labor d'investigació de l'estat de l'abastament d'aigua a Barcelona als mesos de maig, juny i juliol de 1911⁹. Així, es van visitar les infraestructures, es van practicar anàlisis d'aigües, es va estudiar la situació legal de les concessions i es van explorar els volums potencialment explotables a les conques baixes del Besòs i el Llobregat. L'informe, conegut com a *Contestación dada por la Asesoría a la consulta formulada por la Comisión, en su sesión de 19 de mayo de 1911, sobre las necesidades de Barcelona en materia de aguas*, va ser finalitzat el 9 d'agost de 1911 i les dades recollides es van organitzar en 8 apartats. En síntesi, són els següents:

1. **Zona d'abastament.** L'Assessoria considerava que l'àrea que calia proveir era la totalitat del terme municipal de Barcelona i Sarrià. A més, les franges de Sant Adrià de Besòs i de Santa Coloma de Gramenet situades al marge dret del Besòs. En total, 7.530 hec., de les quals es trobaven dotades del servei d'aigua el 41% en el moment de realitzar l'estudi.
2. **Població de Barcelona.** El total d'habitants de la zona considerada era el 1910 de 587.284. Segons el ritme d'increment demogràfic d'aleshores, es calculava que s'arribaria al milió de barcelonins en 28 anys: és a dir cap el 1938¹⁰.
3. **Volum d'aigua necessari.** El total era calculat en 300.000 m³ diaris, a raó de 500 litres per persona i dia. Aquesta quantitat havia de permetre disposar de 300 litres diaris per barceloní quan cap el 1940 la ciutat tingués el milió d'habitants. Fins i tot en un termini màxim de 40 anys; és a dir cap a 1950 la quantitat diària disponible seria de 250 litres i aquesta darrera xifra no era baixa comparada amb les mitjanes europees. En aquell llunyà futur li correspondria a les futures generacions plantejar-se la manera d'augmentar els cabals disponibles. L'Assessoria incloïa al seu informe les quantitats diàries per habitant d'algunes poblacions espanyoles i de grans capitals europees. A la taula 57 apareixen les dades relatives a algunes d'aquestes ciutats.
4. **Pressió necessària.** Per que l'aigua pogués arribar als darrers pisos de tots els immobles de Barcelona era necessari una pressió superior en 20 m a l'alçada de cada habitatge. A més, per a realitzar eficaçment les tasques de neteja i extinció d'incendis calia una pressió de 40-50 metres. Així, l'Assessoria era partidària d'organitzar l'abastament de la totalitat de l'àrea geogràfica establerta de forma esglaonada seguint el pendent natural del relleu del pla de Barcelona amb diferents nivells de pressió en cada esglaó. D'aquesta manera, a Ciutat Vella caldria una pressió de 50 metres; a

⁹ L'encàrrec de la Comissió contenia un exhaustiu qüestionari de 19 punts: 1. Zona objecte d'abastament. 2. Població actual que calia atendre. 3. Població futura. 4. Quantitat d'aigua necessària per als serveis públics i privats. 5. Pressió de l'aigua en els diferents punts de distribució. 6. Volums totals d'aigua servits a la ciutat. 7. Població servida. 8. Volums per dia i habitant. 9. Origen de les aigües. 10. Característiques d'aquestes aigües. 11. Anàlisis químics. 12. Anàlisis físics. 13. Preu de l'aigua elevada. 14. Preu de l'aigua rodada. 15. Tarifes de venda. 16. Dipòsits reguladors de la distribució. 17. Pressió que poden assolir les aigües, 18. Condicions de les xarxes de distribució. 19. Drets dels proveïdors sobre les aigües servides. Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría a la consulta formulada por la Comisión, en su sesión de 19 de mayo de 1911, sobre las necesidades de Barcelona en materia de aguas*, Imp. de Henrich y Cia, 9 agost 1911, pàg. 5-6

¹⁰ L'Assessoria calculà una taxa anual d'increment de 1,0179 % per als darrers 50 anys, de 1860 a 1910. Es valorava el creixement de 1889 a 1900 com d'extraordinari produït per l'Exposició Universal "y no es probable que vuelva a repetirse". Tot i la intenció de preveure l'evolució demogràfica de Barcelona a llarg termini, els càlculs es van revelar com a massa moderats, donat que, com ja se sap, la ciutat assolí el milió d'habitants el 1930 i els increments que es produïren precisament a la dècada dels vint foren molt més elevats que els dels anys finiseculars.

l'Eixample, Sans, Les Corts i Sant Andreu de 70 m; a Sant Gervasi, Montjuïc, Gràcia i Horta de 150 m i al Tibidabo i Roquetes nivells superiors, fins al cim del Tibidabo amb 500 m. La infraestructura basada en l'aqüeducte Alt de Montcada, amb 100 m de cota màxima, només podria subministrar aigua als dos primers nivells. La resta del territori hauria de ser proveït per procediments mecànics d'elevació.

TAULA 57 VOLUM D'AIGUA DISPONIBLE EN ALGUNES CIUTATS EUROPEES I ESPANYOLES CAP A 1911	
CIUTAT	Litres diaris per habitant
ROMA	1.000
MADRID	280
SANTANDER	262
PARIS	262
GINEBRA	230
PAMPLONA	216
LA CORUNYA	188
LONDRES	160
SANT PETERSBURG	150
BRUSSEL·LES	110
ALACANT	80
BERLÍN	77

5. **Volums d'aigua disponibles a la ciutat de Barcelona.** La procedència, quantificació i cabal diari per habitant resultant apareixen en síntesi a la taula 58. Com es pot comprovar, potencialment, el volum d'aigua disponible en condicions normals podia triplicar-se només amb els recursos dels abastaments ja existents si es procedia a explotar la totalitat de les concessions atorgades. En realitat, era la SGAB qui es trobava en disposició d'augmentar el seu subministrament amb un volum comparativament molt superior¹¹. Cal recordar que les explotacions d'associacions de propietaris urbans eren aprofitades íntegrament segons es va analitzar ja al capítol segon i aquest era també el parer de l'Assessoria de la Comissió. Pel seu cantó, l'Ajuntament es trobava amb les ja conegudes dificultats per passar dels habituals 6.200 metres cúbics diaris que subministrava el ja quasi centenari aqüeducte Baix de Montcada als 34.200 que s'esperava fer arribar a la ciutat si s'aprofitava íntegrament l'aigua que li corresponia de les mines de Montcada i l'obtinguda dels tres pous municipals propers.

D'altra banda, l'Assessoria afirmava que la població de les localitats de Badalona, Hospitalet, Esplugues i Montcada rebien només 1.000 m³ diaris. El subministrament industrial no havia estat considerat en el càlcul, ja que els suposats 100.000 m³ diaris consumits per les fàbriques barcelonines procedien quasi íntegrament de pous propis i era un càlcul extret de la valoració feta el 1885 per la comissió redactora del *Dictamen Previo*.

Finalment, l'Assessoria precisava en el seu informe que la SGAB no havia subministrat mai més de 60.000 m³ al dia, la qual cosa suposava, primer, que la companyia disposava d'un excedent de 21.000

¹¹ Com s'ha pogut comprovar a l'apartat corresponent, el 2.1, del capítol V.

en condicions normals i, segon, que el volum diari per habitant realment consumit no havia superat els 115 litres, resultat de dividir la població de 600.000 habitants entre la suma dels 60.000 m³ de la SGAB, els 6.200 de l'Ajuntament i els 1.370 dels particulars.

La taula 58 sintetitza els càlculs efectuats per l'Assessoria:

TAULA 58		
VOLUMS D'AIGUA DISPONIBLES A LA CIUTAT DE BARCELONA CAP EL 1911		
PROCEDÈNCIA	CABAL (en m ³ diaris)	Litres diaris per persona (sobre una població de 600.000 habitants)
VOLUMS DISPONIBLES EL 1911		
SGAB i Concessionària del Llobregat	81.000	
Ajuntament de Barcelona	6.200	
Particulars	1.370	
TOTAL	88.570	148
VOLUMS DISPONIBLES CAS D'OPTIMITZAR LES CONCESSIONS LEGALMENT ATORGADES EL 1911		
SGAB i Concessionària del Llobregat	142.560	
Ajuntament de Barcelona	34.200	
Particulars	1.370	
TOTAL	178.130	295
VOLUMS DISPONIBLES CAS D'ACONSEGUIR LA LEGALITZACIÓ TOTAL DE LA CONCESSIÓ DE LA SGAB AL BAIX LLOBREGAT		
SGAB i Concessionària del Llobregat	195.960	
Ajuntament de Barcelona	34.200	
Particulars	1.370	
TOTAL	231.530	386

6. **Procedència i qualitat de les aigües de Barcelona.** L'Assessoria afirmava, com era cert, que la major part de les aigües procedien de les conques del Besòs i del Llobregat. Les úniques excepcions eren les de Dosrius, les recollides al pantà de Vallvidrera i les anomenades de Muntanya, propietat aquestes de l'Ajuntament de Barcelona. Donat que les xarxes de subministrament de la SGAB es trobaven integrades, en ocasions eren barrejades les aigües procedents de les explotacions que aquesta empresa posseïa a Dosrius, al Vallès, al Besòs i al Llobregat. De la mateixa manera, el proveïment municipal mesclava les aigües de les mines i dels pous de Montcada en èpoques d'eixut, quan els pous entraven en funcionament. Com també ja s'ha indicat en el seu moment, totes eren subterrànies, bé captades amb galeries filtrants, bé amb pous ubicats als deltes dels dos rius.

Més interès té el resultat de les anàlisis bacteriològiques efectuades pel doctor Turró, director del Laboratori Municipal, sobre mostres preses a les captacions, a les canonades i a aixetes de fonts i particulars. La importància d'aquesta anàlítica és doble. D'una banda, constitueix el primer estudi sistemàtic detallat i comparatiu des del punt de vista bacteriològic efectuat al conjunt de les aigües destinades al consum directe de la població¹². En segon lloc, de les conclusions del doctor Turró es desprenen algunes consideracions especialment interessants per al futur i, de manera particular, per a comprendre la permanent endèmia de tifus que patia la ciutat i per a entreveure les causes del brot

¹² El 16 de febrer de 1897 es va practicar un anàlisi químic de les aigües subministrades per la SGAB procedents de Dosrius, del Besòs i del Vallès a càrrec d'una Comissió especial nomenada pel Governador Civil, a proposta de la Junta Provincial de Sanitat i integrada per Coll i Pujol, Codina, Langlín, Canudas i Bordas i Turró. L'anàlisi bacteriològic de Turró va ser efectuat els dies 4, 21, 22 i 30 de juliol de 1911. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría*, Estado núm. 6.

tifoide de 1914. Consignades les bones qualitats de transparència, sabor i característiques físiques de les aigües de Barcelona, el director del Laboratori classificava el conjunt d'aquestes aigües com a molt pures, ja que el número de gèrmens no superava els 100 per centímetre cúbic¹³.

Turró trobava, però algunes diferències mínimes entre el número de gèrmens localitzats als punts de captació, amb aigües molt pures degut als processos de filtració natural. Més importants i significatives eren les que va constatar en els punts de distribució, atribuïbles clarament al sistema de conducció. Així, les fonts servides amb aigua de la SGAB presentaven un reduït número de gèrmens, la qual cosa suposaria un acceptable nivell de qualitat en la distribució. La xarxa municipal oferia, però, uns resultats menys favorables. Les seves aigües en els punts finals de consum contenien major número i major varietat d'espècies microscòpiques. Les causes eren clarament exposades per l'Assessoria: *"en el acueducto de Moncada, lleno de fisuras, obstruido por las raíces de las plantas contiguas, y que atraviesa en gran parte la zona edificada de Barcelona, por debajo de numerosas casas particulares, las condiciones del agua empeoran, como empeoran también en las tuberías de distribución, de sistemas diversos y degradados por el largo tiempo transcurrido desde su establecimiento. Las aguas de Moncada, a pesar de circunstancias tan desfavorables, son puras hasta llegar al consumidor; pero los mohos de que se cargan en su trayecto, unidos a la dificultad de vigilar el acueducto, y su proximidad a pozos negros y terrenos empapados de materias orgánicas, son un indicio de la posibilidad y facilidad de su contaminación"*.

7. **Dipòsits i xarxes de distribució.** L'Assessoria consignava com la SGAB havia construït diversos dipòsits esglaonats de petita capacitat per tal de facilitar l'elevació de l'aigua a diverses alçades segons les cotes de les àrees geogràfiques que calia proveir. Aquest sistema permetia *"hacer llegar el agua a los pisos más altos de la zona abastecida"*. Per contra, el subministrament municipal no permetia una pressió superior als 18 metres i no disposava de cap dipòsit regulador.

La xarxa general de distribució de la SGAB sumava a mitjans de 1911 650 km. Tot i que l'Assessoria no havia pogut conèixer amb detall l'estat de conservació d'aquestes canonades, les dades recollides permetien concloure que *"se hallan en estado normal de servicio, sin concreciones interiores ni fugas anormales por las juntas"*. Les conduccions s'havien construït sense cap pla conjunt. Ja ha estat destacat en el seu moment com part d'aquesta xarxa procedia de l'adquisició de les empreses que havien fet fallida successivament des de la segona meitat dels anys vuitanta del segle XIX. La distribució de l'aigua de Montcada propietat de l'Ajuntament de Barcelona rebia una valoració menys favorable de l'Assessoria per l'estat obsolet en que es trobava i l'antiguitat de les conduccions que, segons el seu l'informe, *"parece han llegado al término de su vida"*.

8. **Preu de l'aigua.** L'Assessoria va comprovar que les tarifes de la SGAB eren més altes per a consums petits i per a zones situades a cotes més elevades. Així, el preu mínim per metre cúbic més barat era el de Sans, Sant Martí, Sant Andreu i Horta per a un contracte de 5 m³ diaris. En canvi, el major cost de 3 pessetes era el de l'aigua servida al Tibidabo per a un consum de 250 litres al dia. El preu mitjà a l'Eixample per al tram mínim de consum de 250 litres era de 0,60 ptes. el m³. Per a usos industrials, la Societat General oferia els 200 m³ diaris a 12 cts. i els 2 metres cúbics a 45 cts. L'informe tècnic de l'Assessoria incloïa una estadística del preu del metre cúbic en diverses ciutats espanyoles i europees¹⁴. Si es compara amb la mitjana de l'Eixample, la pràctica totalitat de les poblacions que apareixen en aquella relació tenien tarifes més barates que Barcelona i només Bilbao, La Corunya i Alacant superaven els 60 cts. per metre cúbic en les seves tarifes màximes. Per suposat, les 3 pessetes que

¹³ L'anàlisi bacteriològic de Turró va ser efectuat els dies 4, 21, 22 i 30 de juliol de 1911. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría*, Estado núm. 6.

¹⁴ Les ciutats eren les següents: Madrid, Pamplona, Cadis, Vitòria, Bilbao, Sant Sebastià, Màlaga, La Corunya, Alacant, Santander, Berlín, París, Londres, Brussel·les, Lió i Ginebra.

costava elevar l'aigua al Tibidabo era una tarifa molt superior. El cost del servei a la indústria era més competitiu i el mateix passava amb l'aigua subministrada per als serveis públics urbans, amb unes quotes no discordants de les mitjanes d'altres ciutats.

Pel que feia als sistemes de venda, la SGAB utilitzava majoritàriament el de comptador i excepcionalment el d'aforament¹⁵. Una altra cosa, com explicava l'Assessoria, era l'ús que els propietaris de les finques d'habitatges de lloguer donaven als comptadors. Aquests regulaven el cabal internament amb una clau de pas que feia les funcions de clau d'aforament i permetia distribuir l'aigua entre els llogaters mitjançant dipòsits reguladors que estancaven diàriament el cabal corresponent. D'aquesta manera, es lamentava l'Assessoria, el control del consum exercit pel propietari dins dels immobles "*es causa de que las aguas pierdan, en muchos casos, sus condiciones originales de pureza al salir de los grifos; así como una valla casi insuperable al aumento del consumo hasta el límite requerido por la higiene pública y privada*". Pel seu cantó, l'aigua municipal de Montcada es continuava servint als particulars segons el sistema tradicional de venda a perpetuïtat a unes 1.500 ptes. el metre cúbic.

Els plantejaments que presidiren la tasca d'estudi de l'Assessoria de la situació de l'abastament d'aigua a Barcelona respongueren a l'encàrrec rebut arran de la constitució de la Comissió. El seu era l'informe tècnic més complet, rigorós i realista efectuat sobre el servei d'aigua a la ciutat inclòs el *Dictamen previo* emès per la subcomissió municipal de 1884-1885¹⁶. A l'informe de 1911 es plantejava l'abastament global del conjunt del pla de Barcelona, es calculaven les necessitats amb una previsió de futur de més de tres dècades. Es determinaven les quantitats mitjanes d'aigua per habitant en funció dels paràmetres europeus més ambiciosos i es proposava una estructura de pressions d'aigua per a facilitar la distribució perfectament adaptada a les característiques orogràfiques de l'àrea que es pretenia proveir.

Els tècnics que integraven l'Assessoria valoraren l'estat que presentaven els diversos sistemes d'abastament amb una visió detallada i ajustada a la realitat. En el càlcul dels volums disponibles d'aigua es deixava entreveure que la ciutat comptava amb cabals molt superior al consum real de la seva població, de les activitats econòmiques que s'hi desenvolupaven i dels serveis públics que prestava el municipi. A més, cas que calgués augmentar l'oferta per un poc probable augment del consum, la Societat General es trobava en disposició de respondre al repte. D'altra banda, en l'estudi de les xarxes de distribució, es constatà com la municipal no es trobava a l'alçada del que requeria un abastament urbà i modern, mentre que les canalitzacions de la SGAB, tot i la seva diversitat, es trobaven en bon ús. Així mateix, l'Assessoria havia impulsat el més complet anàlisi de la potabilitat de les aigües de la ciutat des del punt de vista bacteriològic, amb la qual cosa es feia palès com aquesta perspectiva analítica ja era

¹⁵ Es veu aquí clarament l'evolució que s'havia produït en els darrers trenta anys des de la dècada dels vuitanta, quan encara la companyia de Dosrius oferia aigua en venda a perpetuïtat per què aquest costum es trobava fortament arrelat i quan l'aforament era un sistema força quotidià. La tendència a fer servir el mètode de tarifació estès a Europa s'anava imposant, tot i que lentament.

¹⁶ Aquesta era també l'opinió d'Amadeu Hurtado, l'advocat-conseller de la Société Lyonnaise des Eaux et des Éclairages, propietària de la SGAB. Hurtado referint-se a la competència tècnica i al prestigi dels integrants de la Comissió afirmava: "*Al principi, les coses s'havien descabdellat normalment, com ens havíem permès de preveure. Els tècnics Gadea, Montagut, Rubió, Falqués i altres havien fet un estudi a fons del servei d'aigües i de tots els projectes de nous proveïments presentats a concurs, i la comissió dictaminadora disposava d'uns elements de judici que no s'havien reunit mai per a aquest problema, ni amb més competència, ni amb tanta autoritat. En nom de les corporacions econòmiques i científiques representades a la Comissió portava el pes dels debats Lluís Sedó, la personalitat més considerable del nostre món industrial, amb una gran reputació d'economista, i en nom de l'Ajuntament, al costat de Ramon d'Abadal i de Joaquim Lluhi i Rissech, dues eminències del nostre fòrum, intervenia amb preferència Juli Marial, que al seu títol oficial de mestre d'obres unia el renom d'un dels nostres primers tècnics en l'art de la construcció, d'un talent natural molt remarcable que el feia temible per la brusquedat dels seus atacs i l'agudeses de les seves rèpliques.*" HURTADO, Amadeu: *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*, Barcelona, Ariel, 1967-1969, volum 2, pàg. 218.

jutjada a la Barcelona de l'època com a imprescindible en les valoracions sobre potabilitat d'aigua, al costat dels estudis químics i físics i de les apreciacions sensorials.

Si la primera línia de treball iniciada per la Comissió, arran dels acords presos el 19 de maig de 1911, conclouïa d'aquesta manera relativament brillant, la segona tasca que es va acordar en la mateixa data, es a dir, la recerca de cabals per a completar l'abastament d'aigua de la ciutat resultà força més problemàtica i controvertida. El comissari reial president de la Comissió, Juan Alvarado, i el vocal secretari de la mateixa, el regidor lligaire Francesc Albó i Martí, signaren el document de Bases de la convocatòria del nou concurs per a l'adquisició municipal de nous volums d'aigua. Les condicions de presentació de proposicions foren molt més obertes que en les anteriors convocatòries de 1896, 1899 i 1910. L'objectiu era permetre la participació de tota mena de propostes, tot esperant que la nova empena que havia rebut l'abastament d'aigua de Barcelona fos suficient reclam per a estimular l'interès dels titulars de totes les aigües sobrants de Catalunya, susceptibles de ser destinades al proveïment de la ciutat comtal. En síntesi, el contingut de les Bases era el següent:

1. Es podrien presentar tota mena d'ofertes de cabals, projectes i estudis hidrològics.
2. Els projectes havien d'anar acompanyats de la documentació suficient per a justificar les característiques tècniques, les condicions econòmiques i els antecedents jurídics corresponents.
3. S'acceptaven les ofertes presentades en anteriors concursos encara que apareguessin ampliades o modificades.
4. Les valoracions obtingudes en anteriors concursos per les ofertes presentades aleshores no suposaven cap dret.
5. El termini de presentació d'ofertes finalitzaria el 31 de juliol de 1911 i havien de ser presentades a les oficines de la Comissió, al Pavelló regi del Parc de la Ciutadella.
6. A més de les ofertes de venda de cabals es podien presentar manifestacions escrites de particulars, societats i corporacions sobre l'abastament d'aigua a Barcelona.

La convocatòria del nou concurs fou publicada al Butlletí oficial de la província el 31 de maig i a la Gasetta de Madrid el 3 de juny. Es presentaren 31 proposicions. Una relació de les mateixes apareix a la taula 59¹⁷. En aquesta ocasió es registrà la participació més nombrosa dels diversos concursos convocats per l'Ajuntament de Barcelona. Així, al de 1896 es presentaren 15 proposicions, 12 a l'ampliació de 1899 i 18 al de 1910. A la convocatòria de 1911 respongueren deu ofertes que ja s'havien repetit el 1910 i d'aquestes una es presentà al concurs de 1896 i una altra al de 1899. En realitat, la repetició d'ofertes era quasi coincident en la seva totalitat amb el concursos anteriors més que per la titularitat de les proposicions per què de fet s'oferien les mateixes aigües, donat que les àrees i conques de procedència eren pràcticament les mateixes en la majoria dels casos. A la conca del riu Besòs i dels seus diferents afluents i rieres tributàries es localitzaven 14 ofertes, és a dir el 50% del total de les presentades. Es tornaven a repetir les proposicions localitzades als rius Tordera, amb dues iniciatives, Ter, amb dues més i Llobregat amb tres propostes. El Noguera Pallaresa era un cop més l'escenari del punt de captació d'aigua projectat en una oferta i, de nou, es repetia l'oferta basada en les aigües del riu

¹⁷ La taula sintetitza les dades procedents d' AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 102-121.

andorrà Valira. De la mateixa manera que en altres convocatòries, quatre iniciatives es localitzaven a l'interior del pla de Barcelona.

TAULA 59				
PROPOSICIONS PRESENTADES AL CONCURS PÚBLIC MUNICIPAL DE 1911 PER A L'ADQUISICIÓ DE NOUS CABALS PER A L'ABASTAMENT D'AIGUA DE BARCELONA				
NÚM	TITULAR DE LA PROPOSTA	CABAL OFERT (en m ³ / dia)	LOCALITZACIÓ / OBSERVACIONS	PREU (m ³ / dia en ptes.)
1	MAGÍ SOLER I CARRERA (Apoderat del comte de Moy)	2.160	"Torre dels Anglesos" Sant Andreu de Palomar Proposta 9 del concurs de 1910	1.250 (PC)
2	RAMON SISTERÉ I PORTABELLA	3.600	Finca "Sinia d'en Selva", Santa Coloma de Gramenet. Proposta 18 del concurs de 1910	200 (PC)
3	DOLORS BARTOLÍ I NOLLA (Successora del seu marit Salvador Peydró)	691.200	Captació del Llobregat amb pantà a Sallent. Aigües destinades al rec, a l'abastament a poblacions i a la producció d'energia hidroelèctrica.	0,05 ptes per la cessió
4	ANTONI DOMENECH SABADELL	6.000		7,5 a l'any (PC)
5	MANUEL GALLOFRÉ	4.320	Finca "La Verneda", Montmeló	500 (PC)
6	LLUÍS BUIXONS I TULLOT (Apoderat de Joan M ^a de Clarós)	15.000	"Mina del Manso Ubach" de Sant Cugat. Era la proposició 3 del concurs de 1896. Proposta 1 del concurso de 1910	200 (PC)
7	IGNASI CARSI I CARSI	35.000	Del riu Mogent	600 (AA)
8	FRANCESC PALAU CANADELL	70.000	De la conca del Congost	180-200 (AA)
9	MARIA ESTRADA GIRALT	2.000	"Mas Borrell", Sant Pau de Riu Sec, Sabadell.	200 (PC)
10	NICOLAU DEL MOLRA I MARTÍNEZ		Carrer Sant Llorenç del Munt, a Gràcia, Barcelona	
11	PERE CIUTAT I MUNY		Proposició 8 del concurs de 1910 La mateixa proposició de R. Sisteré	
12	SEGIMON I ISIDRE RIERA I PUNTÍ	7.200	Al Poble Nou (Barcelona) Proposició 7 del concurs de 1910	125 (PC)
13	GASPAR ESTEVE DE RICH	15.000	"Sinia de l'en Mena" Badalona	100 (PC)
14	JOSEP RIBA JOAN	70.000	"Casa Parent" Pierola, Esparreguera	500 (AA)
15	ADOLF GAMINDE (Apoderat d'Horaci Echevarrieta, Larrinega, Grasset)	100.000	Presa del Ter en Salibet Proposició 12 concurs de 1910	68.000.000 (TOT.)
16	RAMON MATES I RODÉS	86.400	Captacions al riu Tordera Proposició 5 concurs de 1910	53.832.726 (TOT.)
17	FRANCESC MOLAS I DEULODER	75.000	Pous i mines a Lliçà de Munt, de Vall, Santa Eulàlia de Ronçana, Bigues i Caldes de Montbui. Riera del Tenes, afluent del Besòs.	190 (PC) 390 (AA)
18	PAU VALLHONRAT	21.600	Pous a diverses finques de Cornellà	100 (PC)
19	SOCIETAT "ISIDRO GASOL E HIJO"	25.000	Finca a Sant Adrià de Besòs	80 PC 249 (AA)
20	RAMON ORRIOLS I VILARDELL	86.400	Conca del Ripoll	400 (AA)
21	JOSEP CARSI BALENGUER-ALBERT CARSI LACESA	100.000	Sant Martí de Provençals. A l'àrea de l'Eixample no edificat encara	200 (AMB CANALITZACIONS)
22	JOAQUIM SALES COROMINES	260.000	Conca alta del Ripoll, mitjançant la construcció de dos pantans	375 (AA)
23	JOSEP CIRERA I SAMPERE		Proposició 4 del concurs de 1910	
24	PAU M ^a NOGUÉS	50.000	En nom de la Societat d'Aigües de Sant Celoni	
25	AUGUST M ^a DE BORRÀS JALPÍ	25.920	Aigües del riu Tordera concedides per a força motriu	26.420.000 (TOT.)
26	TEODOR MAS I NADAL I CAMIL TORROELLA I MORERA	300.000	Dos pantans al Noguera Pallaresa. Ofereix també força hidràulica.	170.164.500 (TOT. AL TIBIDABO)
27	"CATALANA GENERAL DE CRÈDIT"	275.000	Riu Valira a Andorra. Ofereix 17.000 CV de força motriu. Proposició 13 del concurs de 1910	125.000.000 (TOT.)
28	VICENÇ D'ARANA	330.000	No precisa el punt de captació. A 100 km de Barcelona	75 (?)
29	CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		Ofereixen la municipalització de les seves aigües	
30	SGAB			
31	MANUEL BELTRAND	107.400	Rieres Major i Osor, tributàries del Ter Proposició 16 del concurs de 1910	383 (AA)

Amb aquest panorama, tornava a ser protagonista la mateixa problemàtica que ja presentaven les ofertes dels concursos precedents. D'una banda, la concentració d'ofertes que pretenien fer arribar a

Barcelona aigües procedents de diversos indrets de la conca del Besòs generava tot un seguit de reclamacions del caire que ja s'ha referit repetidament en el context de les convocatòries anteriors. A més, moltes de les propostes presentades ja havien estat rebutjades o no considerades en les resolucions municipals del passat. Pel seu canto, les ofertes d'aigua del Tordera ja havien despertat un cor d'airades protestes dels usuaris d'aquella conca arran del concurs de 1910 i els titulars d'aquelles ofertes tornaven a optar pel favor de la Comissió d'abastament de 1911. Les propostes localitzades a les conques dels rius més allunyats, Ter, Noguera i Valira, presentaven les característiques ja conegudes. Gran volums d'aigua complementats amb la possibilitat de l'explotació hidroelèctrica ja que les captacions es farien des de pantans construïts a propòsit. Les enormes distàncies i les grans obres d'infraestructura que calia efectuar tornaven a ser els grans obstacles. Finalment, les iniciatives que oferien captacions d'aigües subterrànies del pla de Barcelona patien dels inconvenients ja coneguts de la dubtosa potabilitat, de la irregularitat i dels petits volums dels cabals.

No deixar de resultar sorprenent com els titulars de moltes proposicions insistiren un cop i un altre en la seva intenció de vendre aigua a l'Ajuntament de Barcelona. Aquesta circumstància és especialment significativa en el concurs de 1911. Malgrat els diversos obstacles que suposava la mútua competència que exercien entre si, la poc clara situació jurídica de moltes de les concessions que oferien i la munió de reclamacions de tercers que es consideraven perjudicats pels projectes que es presentaven, devien existir factors que despertaven permanentment l'interès per oferir cabals a l'Ajuntament de Barcelona.

Primer, els diversos concursos permetien la possibilitat de tornar a presentar-se encara que les proposicions no haguessin estat seleccionades en resolucions anteriors. Segon, les expectatives de benefici devien ser molt superiors a les que es derivaven dels usos industrials o agraris a que es destinaven tradicionalment les aigües que es proposaven per a l'abastament de la ciutat. Tercer, com en els anteriors concursos la major part de les propostes si be no havien estat seleccionades tampoc foren rebutjades formalment i, per tant, els seus promotors podien esperar tenir sort aquest cop.

Finalment, és molt probable que el prestigi de la Comissió d'abastament d'aigua i el recolzament que rebé del govern i de les corporacions econòmiques i les institucions científiques de Barcelona fes considerar als titulars d'aigües que en aquesta ocasió el proveïment hidrològic de la ciutat seria definitivament resolt. D'aquesta manera, el concurs de 1911 devia ser interpretat com la darrera oportunitat per optar a participar en un negoci que molt propietaris de terrenys amb aigües subterrànies devien valorar com a enormement interessant. D'altra banda, la reputació de la Comissió devia animar els ofertors també pel fet que calia esperar una valoració imparcial i rigorosa de cada proposició sense les escandaloses avantatges de que havien disposat Rivas i Saus al concurs de 1910.

Al concurs convocat per la Comissió d'abastament d'aigua es presentaren vint-i-nou proposicions que esperaven en molts casos la venda immediata a l'Ajuntament de Barcelona dels cabals que oferien com si la ciutat es trobés sense el servei imprescindible. I no era aquesta la situació, ja que el concurs pretenia seleccionar les millors proposicions que permetessin únicament completar els volums a disposició de la ciutat fins arribar a les quantitats proposades per l'Assessoria en el seu informe sobre les necessitats de la ciutat. Aquesta manca de sintonia entre els objectius dels ofertors i els de la Comissió va ser clarament assenyala pel president del Foment del Treball Nacional i membre de la Comissió, Lluís Sedó, qui, a més, destacava els defectes que presentaven la majoria de les propostes presentades al

concurs¹⁸. Cap de les iniciatives permetia disposar de l'aigua que es pretenia vendre de manera immediata. Els problemes jurídics en la titularitat dels cabals oferts i la manca de verificació tècnica sobre les obres de conducció fins a la ciutat dificultaren enormement la tasca de valoració i de selecció de les diverses ofertes¹⁹. Així, no es podia ni calcular aproximadament el cabal real de cada proposta ni el preu final al qual resultaria el projecte, ja que tampoc es coneixien les futures despeses de conservació de les instal·lacions o si caldrien conduccions d'aigua rodada o elevada mecànicament.

Per si la diversitat i manca de concreció de les ofertes presentades no fes la tasca que havia d'enllestir la Comissió prou feixuga, les manifestacions i propostes escrites per particulars, societats i corporacions dirigides a la Comissió, segons preveia la base sisena del document de convocatòria del concurs, vingueren a afegir nous factors de complexitat. Es reberen cinc escrits, quatre de particulars i un en nom de la Societat de defensa de la propietat urbana de Barcelona²⁰. És precisament aquest darrer el que té més interès. El poderós col·lectiu de propietaris d'immobles de lloguer de Barcelona no es trobava directament representat a la Comissió d'abastament d'aigua. Les corporacions econòmiques que la integraven tenien un caràcter més aviat industrial i comercial.

Tot i que els interessos de la propietat immobiliària eren defensats en el si de l'Ajuntament de Barcelona a través de regidors vinculats amb aquest àmbit de negocis urbans i a través també de la Junta de Vocals associats, és molt probable que aquest segment de la burgesia barcelonina, poc interessat en augmentar la dotació d'aigua domèstica dels habitatges dels seus llogaters, no veiés amb bons ulls els objectius de la Comissió. De fet, aquest objectius eren els mateixos que ja apareixien en la política hidrològica de l'Ajuntament de Barcelona des de feia dècades, però mai havia estat tan a prop la seva realització efectiva com a la segona meitat de 1911 amb la decidida tasca de la Comissió. Fins aquell moment les actuacions de la propietat urbana contraries a la intervenció higienista en els seus immobles i en defensa del manteniment dels seus lloguers havien seguit el ritme intermitent i tímid de les iniciatives municipals en matèria d'higiene domèstica. A les alçades de juliol de 1911, però, els propietaris urbans devien veure l'actuació de la Comissió com una amenaça més seriosa. En primer lloc, per la pròpia naturalesa de la mateixa Comissió, integrada no només pels grups polítics municipals, sinó també per representats d'altres nuclis de la poderosa, influent i prestigiosa burgesia catalana i barcelonina. Segon, pel context que envoltà la seva constitució, amb el recolzament explícit del govern

¹⁸ SEDÓ (1912), pàg. 53-55

¹⁹ A més del les instàncies de protesta habituals d'oposició als projectes d'abastament amb els punts d'explotació localitzats al Besòs, arribaren a la Comissió un gran número d'oficis i telegrams d'oposició a les ofertes d'aigua del Tordera i del Valia. Contra els projectes de Borràs Jalpí i de Mates, basats en la conducció a Barcelona d'aigües del Tordera, es presentaren 17 comunicacions de diverses entitats i particulars de les poblacions de Blanes, Lloret, Malgrat, Pineda, Riudarenes, Maçanet, Hostalric, Fogars i altres. L'oposició contra el projecte de la "Catalana General de Crédito" es localitzava a terres de Lleida a on les corporacions i associacions de regants consideraven aquesta iniciativa com una greu amenaça contra els seus interessos. La relació exacta de totes aquestes protestes es pot consultar a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 122-123.

²⁰ Els escrits de particulars eren els següents. Un de Serafí E. Bofill, qui adreçava una instància sobre la quantitat, qualitat i regim econòmic de l'aigua. Joan Mas, metge de Parets del Vallès va remetre dues memòries en les quals realitzava diverses observacions sobre els cabals de que disposava Barcelona, les causes de les seves deficientes condicions i les condicions ideals de captació dels nous volums. El doctor Biges presentà una memòria titulada: "Cuatro palabras acerca del abastecimiento de aguas de Barcelona". Centrava la seva exposició en aspectes econòmics i higiènic i en els perjudicis que les explotacions d'aigua ofertes causarien a la propietat de terrenys de regatge. A més, el propietari de la finca "Sinia d'en Selva" de Santa Coloma de Gramenet desautoritzava l'oferta número 2 del concurs presentada per Ramon Sisteré i Portabella, la qual coincidia amb la número 11 i es donava la circumstància que dues ofertes proposaven les mateixes aigües per a la venda a l'Ajuntament de Barcelona. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes*, pàg. 121-123.

És difícil entendre si no és des d'aquesta interpretació el contingut de l'escrit que la Defensa de la propietat urbana remeté a la Comissió d'abastament d'aigua. En ell es considerava que no era necessària l'actuació de la Comissió ja que la ciutat de Barcelona disposava d'un cabal per habitant molt superior als 50 litres diaris que la Llei d'Aigües de 1879 establí com a límit per sota del qual es podia recórrer a aportacions extraordinàries de cabals per tal de complementar els proveïments ordinaris. La Defensa de la propietat obviava, per tant, les prescripcions de les Ordenances municipals de 1891 i les consideracions sobre les necessitats d'aigua que havia fet l'Assessoria. A continuació, l'escrit dels propietaris es feia ressò de l'alarma que circulava per les comarques de regatge dels rius Tordera, Mogent, Congost, Llobregat i Valira. Tot i que en pro d'interessos diferents, la propietat urbana de Barcelona es sumava al cor de protestes contra els projectes presentats al concurs de 1911.

Amb aquesta línia d'actuació, la Defensa de la propietat pretenia argumentar el manteniment del sistema d'abastament d'aigües per què era perfectament conscient que la millora i modernització del proveïment hidrològic i la intervenció en la higienització de la ciutat passava ineludiblement per l'augment del consum domèstic i, per tant, per la disminució dels seus guanys si el sistema de distribució interna de l'aigua dins de cada immoble era modificat. La prova final que aquest era el pensament que animava la Defensa de la propietat era que el darrer argument d'oposició frontal a la tasca de la Comissió consistia en suggerir que per a netejar el clavegueram es podia utilitzar aigua de mar bombejada mitjançant màquines elevadores com es feia en diverses ciutats marítimes. La idea higienista de netejar el clavegueram amb les aportacions de les aigües residuals domèstiques, fermament defensada per García Faria en el seu moment i adoptada com a línia a seguir per la política d'higiene urbana de l'Ajuntament de Barcelona des de 1885, era clarament deixada de banda en aquesta proposta.

Tot seguint aquesta lògica, la propietat urbana exercirà una intensa i insistent defensa dels seus interessos en la controvertida actuació futura de la Comissió d'Abastament d'aigua de Barcelona, a partir del moment en que els comissionats es pronunciaren a finals de 1912 sobre la resolució del concurs obert el 1911 i un cop que l'amenaça sobre la propietat urbana en l'àmbit de l'abastament d'aigua i la higiene domèstiques es concretí. Aquest escrit de la Defensa de la Propietat, presentat a la Comissió l'estiu de 1911, no era més que una presa de posició inicial.

Si el document esmentat resultava especialment interessant pel que mostrava de l'estat d'opinió dels propietaris urbans i com a anunci del futur protagonisme que la propietat urbana prendria en la lluita pel model d'abastament d'aigua de la ciutat, la proposició que va fer la Societat General d'Aigües de Barcelona i la Concessionària del Llobregat a la Comissió esdevingué un altre element significatiu. Com s'ha pogut comprovar a la taula que resumeix les proposicions presentades al concurs convocat per la Comissió amb data 31 de maig de 1911, les que feien els números 29 i 30 estaven signades respectivament per la Concessionària del Llobregat i per la SGAB²¹. En elles, les empreses d'abastament d'aigua no oferien els seus sistemes d'abastament per cap preu concret ja que es limitaven, com en els concursos de 1896 i de 1899, a posar-se a disposició del municipi o de la Comissió per si es desitjava municipalitzar el servei de proveïment. Al·legaven que el seu negoci d'abastament era lucratiu i que no tenien cap interès per vendre'l si no era per que la mútua conveniència de la ciutat i de les empreses ho

²¹ Com en realitat les dues empreses eren una de sola i els actius de la Concessionària havien estat absorbits en el seu moment per la Societat General, a partir d'ara quan es faci qualsevol referència a la SGAB que no indiqui el contrari, s'entendrà inclosa la Concessionària.

aconsellés²². És a dir, la SGAB suggeria la venda en unes condicions suficientment atractives com per justificar l'abandonament de la seva ja tradicional i consolidada presència en el servei d'abastament d'aigua de la ciutat de Barcelona.

L'advocat de la companyia, Amadeu Hurtado, aporta en les seves memòries una interpretació sobre els motius que la Societat General tingué per a tornar a oferir l'empresa al municipi barceloní el 1911²³:

"En la meua funció d'advocat-conseller, havia convençut la Société Lyonnaise des Eaux et des Éclairages, propietària de totes les accions de la Societat General d'Aigües de Barcelona, de no persistir en la seva resistència a acudir al concurs obert per les comissions que havia nomenat Canalejas. El prestigi social dels components d'aquestes comissions i l'autoritat professional dels seus tècnics eren una garantia que l'afer seria portat amb el màxim respecte a l'interès públic, i em semblava perillós per a una societat estrangera d'acantonar-se en un actitud de desconfiança que es podia prendre com una mostra d'egoisme en contra dels interessos de Barcelona, valent-se del monopoli de fet que li procurava la seva posició per a fer fracassar la solució d'un problema esdevingut qüestió de Govern"

Aquests arguments que aconsellaven a la SGAB la seva participació en el concurs eren, doncs, els mateixos que van influir sobre els propietaris urbans precisament per a oposar-se al concurs i a la resta d'accions de la Comissió. D'altra banda, l'al·lusió d'Hurtado a les resistències de la companyia francesa per a oferir la venda és segurament el reflex de la posició d'allunyament que la Societat General hauria mantingut des del fracàs de l'operació de compra dels anys 1905-1906. Les turbulències polítiques esdevingudes a Barcelona des d'aquestes dates fins a finals de 1910, amb l'escandalós colofó del concurs de 1910 haurien situat la SGAB en una posició reticent davant les potencials propostes municipalitzadores de l'Ajuntament de Barcelona. De fet, algunes d'aquestes propostes, especialment les que procedien dels radicals, havien tingut un clar signe d'atac a la Societat General, com s'ha pogut veure en els debats mantinguts als plens municipals i al Congrés dels Diputats als mesos de novembre i desembre de 1910. Per tant, Hurtado feia veure a l'empresa francesa com la Comissió era la garantia d'una nova fase rigorosa i imparcial en la política hidrològica municipal.

Atenent a aquesta forma de procedir, la Comissió havia encarregat a l'Assessoria ja des de començament del mes d'agost, i reiterat al setembre, un informe de valoració de les ofertes d'abastament presentades al concurs que s'havia convocat al mes de maig. L'Assessoria tècnica va remetre un informe amb data de 17 d'octubre, el contingut del qual fou valorat per la Comissió i definitivament aprovat el 30 d'octubre²⁴. En ell s'havia realitzat l'estudi de totes les proposicions presentades i foren rebutjades d'entrada dinou d'elles per oferir cabals de poca importància o per haver presentat documentació incompleta. La majoria d'aquestes ja s'havien valorat en la fase de resolució del concurs de 1910 i com responien a projectes anteriors es va considerar que no existirien canvis en les condicions jurídiques o de propietat de les concessions en que es basaven²⁵. Les altres deu que oferien la venda d'aigües foren

²² Veure SEDÓ (1912), pàg. 56. Veure també "Correspondencia cambiada con la Comisión de Aguas hasta el 9 de octubre de 1911", Arxiu General d'AGBAR, contenidor 1423.

²³ HURTADO (1967-1969), volum II, pàg. 217.

²⁴ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Avance del informe sobre las proposiciones presentadas al Concurso abierto por la Comisión en 19 de mayo de 1911, y sobre la valoración pericial del conjunto del actual servicio de la Sociedad General de Aguas de Barcelona y de la Empresa concesionaria de Aguas Subterráneas del río Llobregat, redactado como contestación a los oficios de dicha Comisión de 11 de agosto y 11 de septiembre del mismo año*, 17 octubre 1911

²⁵ Entre les proposicions que la Comissió no va considerar com a "dignas de ser tenidas en consideración" figuraven els projectes de Gonçal de Rivas i de Joan Sans i Fainé, seleccionats en la resolució del concurs de 1910.

classificades pels cabals que pretenien vendre i, en conseqüència, si podien atendre a l'abastament total o parcial de la ciutat de Barcelona.:

- Projectes d'abastament total:
 1. Proposició número 26, signada per Teodor Mas i Nadal i Camil Torroella i Morera. Oferien 300.000 m³ per dia d'aigua i força hidràulica del riu Noguera Pallaresa.
 2. Societat "Catalana General de Crèdit", oferta número 27. El punt de captació es localitzava al riu andorrà Valira i el cabal calculat era de 270.000 m³ cada 24 hores.
- Projectes d'abastament parcial:
 1. Proposició número 31. Manuel Beltrand oferia 107.400 m³ al dia de les rieres Major i Osor, afluent del Ter.
 2. Proposició número 15. Echevarrieta, Larrineta i Grasset projectaven conduir fins a Barcelona 100.000 m³ diaris d'aigües del riu Ter.
 3. Proposició número 25. Borràs Jalpí pretenia vendre 25.920 m³ d'aigua de concessions procedents de la conca del Tordera.
 4. A la proposició número Mates i Rodés oferia 86.400 m³ de la mateixa conca del Tordera.
 5. Proposició número 20. Orriols i Vilardell venia 86.400 m³ d'aigua de captacions de la conca del Ripoll, afluent del Besòs.
 6. Josep Riba Joan a la proposició 14 oferia a l'Ajuntament de Barcelona 70.000 m³ d'una captació localitzada a Esparreguera.
 7. Joan Me de Clarós proposava a l'oferta número 6 la venda de 15.000 m³ d'aigua captades a Sant Cugat, pertanyent a la conca del Besòs.
 8. Esteche de Rich oferia a la número 13.000 m³ captats a Badalona, conca baixa del Besòs.

Ja s'han descrit alguns dels defectes que presentaven aquestes proposicions a partir de la valoració que efectuà en el seu moment el president del Foment del Treball Nacional, Lluís Sedó. Les ofertes no concretaven ni la quantitat, ni la qualitat, ni les característiques tècniques ni econòmiques de les obres de conducció fins a la ciutat i tampoc s'especificaven de manera inqüestionable la titularitat jurídica de les concessions. La Comissió va fer servir, a més, un altre criteri de selecció de les proposicions que els comissionats consideraren capital. Es tractava de la despesa econòmica que li suposaria al municipi l'adquisició immediata de les aigües ofertes. La problemàtica era triple. En primer lloc, la ciutat no es trobava mancada d'aigua, al contrari, l'informe tècnic de l'Assessoria havia demostrat com el problema de l'abastament d'aigua de Barcelona era sobre tot de subconsum i no de manca de cabals disponibles. En segon lloc, la compra immediata generaria una despesa pressupostària municipal extraordinària per a la qual caldria aconseguir l'aprovació de la pròpia Comissió, del ple de l'Ajuntament, de la Junta de Vocals associats i, finalment, del govern. I aquesta despesa no més podria ser coberta amb un important emprèstit que hipotecaria altres reformes urbanes previstes, donada la delicada situació financera municipal. En tercer lloc, l'Ajuntament no podria distribuir l'aigua que s'adquiriria a curt termini ja que hauria de fer front al servei que en regim de pràctic monopoli oferia la SGAB. La Comissió

reconeixia com els cabals que es compressin no es podrien col·locar en condicions de “*competencia ruinosas*”²⁶.

En conclusió, les aigües ofertes en aquestes proposicions no s'havien d'adquirir i calia considerar-les com a complementàries d'un tipus de solució més immediat, a l'abast dels recursos municipals i en compliment de l'encàrrec rebut per la R.O. de 12 d'abril de 1911. La Comissió desestimà aquestes ofertes tot valorant positivament el concurs que havia permès el seu estudi i que havia proporcionat una valuosa informació sobre els recursos hidrològics de que es podria disposar en el futur.

La solució que permetria resoldre de manera permanent el problema de l'abastament d'aigua a Barcelona, segons el parer de la Comissió, era la municipalització del servei i l'adquisició del monopoli de la Societat General. Per tant, les úniques propostes que foren preses en consideració de manera positiva foren les que portaven els números 29 i 30, efectuades conjuntament per la SGAB i la Concessionària del Llobregat. Les argumentacions que justificaven aquesta solució proposada responien al rigorós estudi que havia efectuat l'Assessoria tècnica sobre l'estat del proveïment i les necessitats d'aigua de la ciutat, però també als ja dilatats antecedents que l'Ajuntament de Barcelona tenia en els diversos intents de respondre al problema.

Primer, cal recordar com els darrers programes de govern municipal de les tres principals formacions polítiques presents al consistori barceloní, radicals, republicans nacionalistes i lligarries, contenien, per sobre de les lògiques diferències, propostes per a municipalitzar determinats serveis públics i, entre ells, el d'abastament d'aigua. Segon, la pròpia Comissió d'abastament d'aigua assenyalava que els concursos convocats fins aleshores havien rebut ofertes que proposaven la venda d'aigua a l'Ajuntament i aquesta aigua hauria de ser explotada posteriorment pel municipi; en conseqüència, eren ofertes municipalistes i els concursos quan foren convocats ho havien estat inspirats en aquest principi.

Tercer i més important, l'Assessoria demostrà com la ciutat era excedentària en recursos hidrològics quan fins a aquell moment era lloc comú creure que existia un greu dèficit. La Comissió es proposà trobar les causes que podien explicar el fenomen. D'una banda, s'havia constatat com les petites empreses d'abastament utilitzaven tot el volum d'aigua de que disposaven i l'Ajuntament de Barcelona tot el que podia explotar i conduir, donat el pèssim estat de les conduccions i els obstacles que havia trobat en les iniciatives de millora que havia engegat des de 1879. Per contra, la Societat General disposava d'un complet i modern sistema d'abastament que era excedentari com a mínim en 21.000 m³ diaris i que havia aconseguit limitar l'expansió del servei municipal en la pugna que ja s'ha vist a propòsit de l'aqüeducte Alt de Montcada i dels tres pous del Besòs.

Donat que bona part de la població de la ciutat no disposava d'aigua domèstica i que el major percentatge de qui si en disposava no podia atendre els mínims serveis domèstics d'higiene i sanejament, pot resultar sorprenent a primera vista com la capacitat d'extracció i distribució d'aigua de la SGAB excedia amb escreix la demanda de subministrament dels barcelonins. L'Assessoria, primer, i el Dictamen de la Comissió per a l'abastament d'aigua a Barcelona, després, assenyalaren aquesta circumstància com la més destacada del servei d'Abastament de la Societat General .

²⁶ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 52.

El Dictamen de la Comissió concretava diverses causes per a comprendre aquest fenomen. El primer factor seria el sistema de facturació del servei de l'aigua domèstica "*consagrado por la costumbre*" a Barcelona en els blocs de vivendes de lloguer. Es tractava dels ja coneguts aforaments. Una clau de pas a disposició del propietari regulada el cabal subministrat per la Societat General i el distribuïa entre els llogaters mitjançant dipòsits repartidors. D'aquesta manera, el cost del servei d'aigua repercutia sobre el propietari de l'immoble i no sobre els llogaters. Les dues conseqüències principals eren, primera, els obstacles al consum que es produïen, ja que els propietaris procuraven limitar la despesa d'aigua al mínim per augmentar els seus beneficis pels lloguers. Els veïns estaven acostumats a servir-se l'aigua del dipòsit i es resignaven a consumir la quantitat estipulada. D'aquesta manera, s'anul·lava l'estímul de la comoditat domèstica que hauria d'impulsar un major consum²⁷. Segona, les repercussions sobre la salubritat de la població, ja que el sistema de clau d'aforament implicava l'existència de dipòsits distribuïdors que s'anaven omplint durant la nit i que retenien l'aigua al llarg del dia i l'exposaven a l'acció de gèrmens patògens presents als habitatges o al fons dels mateixos dipòsits per manca de neteja dels mateixos²⁸.

El segon factor destacat al Dictamen de la Comissió era el de l'elevat preu del servei d'abastament d'aigua domèstica. Ja s'ha vist al resum de l'informe emés al respecte per l'Assessoria com les tarifes de la SGAB eren força elevades comparades amb altres ciutats espanyoles i europees. Aquesta situació, segons el parer de la Comissió, hauria estat fruit del monopoli "*que de hecho viene ejerciendo*" la Societat General. L'augment del consum registrat des de finals del segle XIX no havia contribuït tampoc a abaratir el cost del servei, ja que no havia estat prou important donada la ja coneguda resistència dels propietaris dels immobles de lloguer a permetre o a estimular consums domèstics majors.

Una tercera causa del baix consum d'aigua hauria estat la creença popular i generalitzada a Barcelona segons la qual l'aigua subministrada per la SGAB i per la Concessionària del Llobregat no tindria condicions higièniques acceptables i serien motiu de la permanent endèmia de febre tifoide. Aquest lloc comú present a la ciutat era contestat al Dictamen amb els resultats de les anàlisis practicades pels facultatius municipals el 1911. Aquestes anàlisis, com s'ha exposat al resum de l'informe tècnic de l'Assessoria, revelaven que les aigües de les dues empreses complien tots els requeriments higiènics en origen, a la xarxa de distribució i als punts de consum de servei domèstic i urbà.

Els resultats apareixen sintetitzats a la taula 60. En ella es pot comprovar com els nivells de gèrmens que indicaven la presència de matèria orgànica potencialment nociva i contaminant de l'aigua era superior en els punts de distribució i de consum de titularitat municipal. En aquest sentit, aquests resultats venien a desacreditar un altre lloc comú a Barcelona segons el qual les millors aigües eren les de la mina de Montcada²⁹. Ho eren en origen, però els diversos i greus defectes de l'aqüeducte Baix de

²⁷ El Dictamen comparava la situació del consum d'aigua amb el de gas i l'electricitat i afirmava que en el cas dels dos darrers serveis els preus no eren baixos i, en canvi, la qualitat de vida que havien proporcionat als usuaris havia extès la seva implantació. El sistema de facturació era amb comptador individual per a cada habitatge. ", AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 31

²⁸ "*Pernicioso y decantado sistema de los depósitos de las casas, en los cuales, aún en los más bien instalados, que son los menos, el encharcamiento del agua nada favorece las condiciones higiénicas del suministro*", *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 31 Veure també AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASSESORIA: *Contestación dada por la Asesoría*, pàg. 25 i FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M: *Burgesa i revolucionària. La Barcelona del segle XX*, Barcelona, Flor del Vent Edicions SA, 2000, pàg. 21.

²⁹ La creença popular en la bondat de les aigües de Montcada era corroborada igualment en els mitjans escrits de premsa. Així, a la col·lecció d'articles publicats al diari *La Dinastia* per Rafael CHICHÓN i recopilat sota el títol de *La vida en Barcelona. La*

Montcada i de les conduccions urbanes de l'obsoleta xarxa municipal de distribució provocaven la contaminació d'aquestes aigües amb nombrosos agents potencialment patògens un cop començava la seva canalització fins a la ciutat. Aquesta situació, clarament denunciada per l'Assessoria, suposava l'existència d'un greu risc de contaminació per filtracions d'aigües fecals des del pou negre de la ciutat o d'acumulacions de matèries orgàniques a sota dels quals passava l'aqüeducte Baix³⁰.

TAULA 60
ESTAT HIGIÈNIC DE LES AIGÜES CONSUMIDES PELS BARCELONINS CAP A 1911

AIGÜES ANALITZADES	PUNT DE RECOLLIDA DE LA MOSTRA	DATA DE RECOLLIDA	GÈRMENS per cm ³
AJUNTAMENT DE BARCELONA	Interior de la Mina de Montcada	4 / 07 / 1911	36
	Pous de Montcada. Dipòsit d'aforament	4 / 07 / 1911	90
	Font de Portaferri	22 / 07 / 1911	76
	Aixeta de la cuina de la botiga del núm. 44 del carrer Alt de Sant Pere	22 / 07 / 1911	108
SGAB	Pou del Besòs núm. 3. Fons del pou	4 / 07 / 1911	66
	Pou del Besòs núm. 2. Fons del pou	4 / 07 / 1911	54
	Pou del Besòs núm. 2. Bomba d'impulsió	4 / 07 / 1911	32
	Pou de Cornellà.	21 / 07 / 1911	38
	Font Wallace de la Rambla en front del carrer Ferrant	22 / 07 / 1911	16
	Aixeta de la cuina del segon pis de la casa núm. 65 del carrer de Casp	22 / 07 / 1911	36
CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT	Pou de Cornellà núm. 2	21 / 07 / 1911	72
	Font pública xamfrà Aribau amb Provença	22 / 07 / 1911	52

La quarta causa del subconsum d'aigua que aportava la Comissió en el seu Dictamen era el costum popular de no fer servir per al consum com aigua de boca la dels dipòsits de distribució del sistema d'aforament. La població barcelonina que tenia els seus habitatges dotats d'aquests dipòsits apreciaven més l'aigua de les fonts públiques per que era més fresca i devia tenir millor sabor. La població seguia, doncs, intuïtivament els consells dels higienistes en el sentit de no consumir aigua dels dipòsits pel perill de contagi que comportava, especialment de tifus, com ja s'ha fet veure en diverses ocasions. Així, el Dictamen reconeixia que Barcelona comptava amb un nombre extraordinari de fonts

alimentación, Barcelona Tipografía J. Cunill, 1898, aquest afirmava que "Cada uno quiere llevar el agua á su molino y mientras hay quien afirma que el agua de Dos Ríos es superior á la de Llobregat, otros niéganle á ambas toda virtud, para reconocérselas á la de Montcada, en tanto que los particulares de la de Montaña, pónenla en la propias nubes", pàg. 144. Chichón ordena segons la qualitat de les aigües algunes de les principals explotacions i ho feia així: Mines de Montcada, Societat General, Concessionària del Llobregat, Pou del carrer Llúria o "Torreó", Mines d'Horta i en darrer lloc "El Fénix", pàg. 149-152. Finalment, arribava a la següent conclusió: "Con tales elementos, podrás formar opinión, limitándome á anticiparte la mía: que decididamente proclamo la de Montcada como soberana de las agua potables de Barcelona", pàg. 153.

³⁰ El perill real d'infecció tifoide d'aquest aqueducte i de la xarxa de distribució associada era un dels principals punts febles de l'estat higiènic del sistema d'abastament d'aigua a Barcelona. Vist aquest panorama amb perspectiva, es pot considerar com una premonició de l'epidèmia de febre tifoide de 1914, provocada precisament per la contaminació de l'aqüeducte Baix de Montcada. Per contra, les canalitzacions de la SGAB eren considerades força acceptables per l'Assessoria de la Comissió, i, per tant, amb condicions per a preservar l'aigua canalitzada de possibles contaminacions de gèrmens patògens.

públiques³¹ de les quals “*se surten exclusivament gran parte del vecindario para la bebida*”. El servei de la SGAB d'aigua domèstica s'ha d'entendre, doncs, estès igualment a bona part de les fonts públiques municipals alimentades amb aigua subministrada per l'empresa francesa i pagades per l'Ajuntament de Barcelona.

El cinquè i darrer motiu que la Comissió donava per a explicar l'esmentat baix consum era que majoritàriament els barcelonins creien que la SGAB no disposava del cabal necessari per atendre la demanda de la ciutat i que a determinades hores del dia es reduïa el subministrament d'unes zones de distribució per atendre altres³². La Comissió rebutia aquesta creença basant-se en les dades ja conegudes de la quantitat d'aigua explotada per la Societat General i en els volums de demanda habituals de la població barcelonina.

El conjunt de causes que apareixia al Dictamen de la Comissió semblava prou encertat i fruit del acurats estudis que l'Assessoria havia realitzat sobre l'estat del servei d'abastament específic que tenia la ciutat de Barcelona. Aquesta anàlisi de la Comissió es pot completar amb consideracions de tipus més general sobre el nivell de desenvolupament de la higiene domèstica de la societat barcelonina i el context europeu en el que es trobava inscrita. Segons els autors consultats³³, fins al període d'entreguerres amb un evident retard respecte del model anglès, no començà a popularitzar-se a França l'anomenada “*revolució higiènica*”, és a dir, l'ús quotidià dels equipaments habituals d'un bany amb la suficient dotació d'aigua corrent i amb la corresponent connexió a la xarxa urbana d'evacuació d'aigües residuals. Els dos tipus de causes que fonamentalment explicarien aquesta lenta evolució serien, primera, la resistència dels propietaris dels immobles a substituir l'evacuació amb pous negres per la connexió al clavegueram i, segona, la pervivència dels prejudicis morals envers la fisiologia humana i, per extensió, envers la higiene freqüent i quotidiana del cos.

L'arquitectura d'habitatges destinats a la burgesia francesa de finals del XIX i primera dècada del XX deixava de banda el bany i la cuina com a espais innobles i indignes del tipus de vida pròpia de la seva categoria social. El mateix succeïa amb les complicades operacions del rentat de roba. Diverses causes anirien minant aquestes resistències, entre les quals cal destacar la influència dels descobriments de la medicina microbiològica en el costum de rentar-se les mans i, progressivament, tot el cos; la substitució de l'adob humà per l'orgànic d'origen animal com a element que impulsà l'abandonament del sistema de pous negres en no fer-ho rendible o l'acceptació dels valors de l'ordre i la neteja com a distintius de la burgesia en contrast amb el proletariat “*nauseabund*”.

³¹ A la taula 42 del capítol cinquè es recull com el 1903 la ciutat comptaria amb 369 fonts públiques. A la taula 45 es pot comprovar com els pressupostos municipals per a la conservació de fonts i canonades arribaven a les 120.000 ptes cap a 1906-1907 i la construcció de noves fonts a les 7.000 ptes. Al *Llibre d'Actes del Ple* de 1905. Secció Aigües, apareixen els permisos per a construir 20 fonts de veïnat o de fanal en aquell any.

³² L'opinió popular devia haver tingut alguns fonaments certs, ja que amb data 30 de maig de 1905 el regidor republicà Zurdo Olivares presentà una moció al Ple de l'Ajuntament de Barcelona en la qual exposava que la SGAB deixava sense aigua determinats dies els barris extrems de la ciutat. *Llibre d'actes del Ple* 1905 Volum 3, pàg. 65. Secció Aigües. Si es té present que cap a 1905 l'empresa va iniciar les obres de construcció de l'estació de Cornellà, pot-ser fos en aquest moment quan el servei era deficitari. Aquesta hipòtesi sembla confirmada per la pròpia Comissió quan afirmava que “*Si las Sociedades antuvieron años atrás escasas de aguas, hecho posible dado el incesante crecimiento de la población, este estado hubo de cesar a consecuencia de la concesión condicional de aguas artesianas del delta del Llobregat, de 26 de abril de 1905*”, AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 33.

³³ Fonamentalment, POUNDS, Norman J.G.: *La vida cotidiana: historia de la cultura material*, Barcelona, Crítica, 1992, PROT, Antonie: “*Fronteras y espacios de lo privado*”, dins ÀRIES, Philippe – DUBY, Georges (Dtors.), *Historia de la vida privada*, vol. 5. De la Primera Guerra Mundial a nuestros días, Madrid, Altea – Taurus – Alfaguara, 1989, GUERRAND, Roger-Henri: “*Espacios privados*”, i CORBIN, Alain: “*Entre bastidores*”, dins ÀRIES, Philippe – DUBY, George (Dtors.), *Historia de la vida privada*, vol. 8. Sociedad burguesa: aspectos concretos de la vida privada, Madrid, Taurus, 1991

La visió que s'acaba d'exposar per a la societat francesa de les darreres dècades del XIX i primeres del XX es vàlida en bona part per a contemplar els costums higiènics privats de la Barcelona de l'època. Pel que fa a la pervivència dels models higiènics tradicionals Maria Dolors Llopart ho sintetitza així³⁴:

"Mentre que al carrer (o més aviat al paper imprès), a través d'articles científics i de notes i fins i tot anuncis de diaris i revistes, es recomanaven els banys, la higiene personal i de la casa, la profilaxi, els barcelonins en general, tret d'alguns esnobs, ni es banyaven ni es preocupaven excessivament de prendre mesures higièniques en relació amb el propi cos, roba, aliments i habitatge"

La mateixa autora refereix com a finals del XIX les operacions de neteja del cos més freqüents en totes les classes socials eren el rentat de la cara, coll i mans en un rentamans i fregar-se les dents. I les diferències de classe consistirien només en la qualitat i presència del estris emprats. Pel que feia al rentat de roba, els sectors benestants la donaven per a fer la bugada a bugaderes professionals, com era el cas de les conegudes bugaderes d'Horta. Les classes mitjanes i la menestralia llogaven en ocasions els servei de bugaderes per a rentar la roba dins de casa quan es disposava d'aigua corrent. Els sectors populars que no tenien aigua corrent feien servir el rentadors públics municipals i els particulars, no sempre al corrent de les normes d'higiene pública³⁵. Pel que fa al bany, Llopart destaca les dificultats que la majoria de la població barcelonina havia de vèncer per a prendre un bany quan no es disposava d'aigua corrent i calia portar-la de la planta baixa del bloc d'habitatges o del carrer i, després, calia escalfar-la. Dificultats aquestes insuperables, tret de la minoria burgesa benestant³⁶.

A banda dels obstacles econòmics i socials que dificultaven l'ús abundant d'aigua per a les operacions de neteja i higiene domèstica dels habitatges barcelonins i privada dels seus habitants, els conceptes i valors d'higiene personal dominants responien a plantejaments tradicionals. Poc s'havia progressat a finals del XIX³⁷ des de mitjans del segle, quan els consells es centraven en el rentat freqüent de les parts visibles del cos, mans i cara, en la higiene molt esporàdica des peus i en els banys ocasionals de periodicitat mensual³⁸. Caldrà esperar als anys vint per a trobar consells de mèdics i

³⁴ LLOPART, Mª Dolors: *"Les cases de l'Eixample de portes endins"*, COROMINES AYALA – GARCÍA ESPUCHE – LÓPEZ, M.: *La Formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà*, Barcelona, Olimpíada Cultural i L'Avenç, 1990, pàg. 118

³⁵ Article 682 de les Ordenances Municipals de 1891. Sobre les bugaderes d'Horta, veure FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M: "La darrera bugadera d'Horta", *"L'avenç"*, 50 (juny 1982), 490-492 i sobre els rentadors públics i les operacions de cura de la roba, TATJER, Mercè: "El trabajo de la mujer en Barcelona en la primera mitad del siglo XX: lavanderas y planchadoras", IV Coloquio Internacional de Geocrítica. El trabajo. Barcelona 27, 28, 29 y 30 de mayo de 2002. Segons FABRÉ, Jaume – HUERTAS, J.M. – MISERACHS, Xavier: *Cent anys de vida quotidiana a Catalunya. Del fogó de carbó a l'antena parabòlica*, Barcelona, Edicions 62, 1993, pàg. 229-230, a Catalunya es va retardar molt l'adopció d'aparells com les rentadores elèctriques ja que la ma d'obra domèstica era prou barata com per que calgués preocupar-se d'importar invents estrangers.

³⁶ LLOPART (1990), pàg. 119-120. Segons aquesta mateixa autora, la mitjana i petita burgesia utilitzava excepcionalment els serveis a domicili dels banys públics. Veure també TATJER MIR, Mercè: "Els establiments de banys a Barcelona al segle XIX: entre l'higiene i l'oci de la societat industrial", dins I Jornades d'Arqueologia industrial de Catalunya, L'Hospitalet de Llobregat, 1991, pàg. 270-276. El rigorós ordre classista en la introducció d'aparells i sistemes d'higiene domèstica com ara la cambra de bany a Catalunya ha estat assenyalada per diversos autors. Entre altres, FABRÉ, Jaume – HUERTAS, J.M. – MISERACHS, Xavier: *Cent anys de vida quotidiana*, pàg. 35.

³⁷ RUÍZ ROMERO, Juan: *Nociones de economía é higiene doméstica al alcance de las niñas*, Barcelona, Librería de J. Farriols Amat, 1897 [Mestre normal i titular d'una de les escoles públiques de Gràcia], pàg. 45: *"¿Cómo se conserva el aseo de nuestro cuerpo? –Lavándonos con frecuencia y tomando algún baño general ¿Cuales convienen más á los efectos de la higiene? – Los que sirven para procurarnos la limpieza como los templados; los otros han de tomarse previa prescripción facultativa"*. Aquest tipus de consells eren clarament classistes, ja que per a bona part de la població era un luxe prendre banys calents i la resta de banys eren considerats nocius.

³⁸ Segons DEBREYNE; D.J.C. (Doctor en medicina de la facultat de Paris, Sacerdot...): *Compendio de Fisiologia humana, para servir de introducción á los estudios de la filosofía y de la teología moral seguido de un breve tratado de Higiene práctica, obra destinada especialmente al clero y á los seminarios*, Barcelona, Imp. De Pons i Cia., 1856, pàg. 270, *"En higiene, los lavatorios no se practican ordinariamente sino en las partes habitualmente descubiertas, como la cara y las manos"*. Al Manual completo de

higienistes que prescrivien el bany setmanal com a mínim. En aquest moment, comencen a aparèixer publicacions que no aconsellaven mantenir les tradicionals precaucions respecte de la manera en que calia prendre el bany ³⁹. Malgrat el progrés de la mentalitat mèdica, la despreocupació de la població barcelonina per la higiene personal i domèstica devia continuar ser molt protagonista fins i tot als anys vint.

IMATGE 47
BUGADERS D'HORTA EN PLENA FEINA⁴⁰

En definitiva, a la Barcelona de 1911, en el moment en que la Comissió per a l'abastament d'aigua a la ciutat havia plantejat la municipalització del servei i l'adquisició de la SGAB, els habitants

Urbanidad para niñas publicat el 1858 i citat per LLOPART (1990), pàg. 12, s'aconsellava "Al levantarse (...) te lavarás las manos y la cara, te limpiarás los dientes (...) Te lavarás los pies una vez por semana y mensualmente, si puedes, toma un baño". Elisa Vives corrobora aquest panorama en les seves descripcions sobre la vida domèstica quotidiana de les classes benestants barcelonines: "Entró precipitadamente en una pequeña habitación casi un pasillo, que quedaba al lado de la alcoba y en la cual había un lavabo de tres pies con un jarro y una jofaina de porcelana decorada con flores. Virtió agua cuidadosamente en la jofaina, se lavó con precipitación y cercioróse luego de que en el jarro había quedado bastante agua para su marido. Se roció la cara con agua de rosas, se echó un largo matiné y salió presurosa de su habitación", pàg. 15. "Al cumplir un mes el niño, será muy conveniente bañarlo. El agua será tibia en invierno y fría en verano. Antes de meterlo en ella habrá que mojarle bien la cabeza. Todos sabemos que si no nos mojamos bien la cabeza antes de bañarnos, tiritamos y no nos encontramos bien", pàg. 171. VIVES DE FABREGAS, Elisa: *Vida femenina barcelonesa en el ochocientos*, Barcelona, Llibreria Dalmau, 1945.

³⁹ A finals del XIX s'aconsellava no prendre cap bany en estat d'acalorament o suant, sempre abans dels dinars o després de passades tres hores des de l'àpat. Així, RUIZ ROMERO (1897), pàg. 46. Fins i tot, es considerava imprescindible el repòs posterior al bany de mitja hora com a mínim. La norma d'or, com en altres aspectes de la vida privada, era la moderació. Recollit per MENDOZA, Cristina i Eduardo: *Barcelona modernista*, Barcelona, Planeta, 199, pàg. 61. En canvi, als anys vint la consigna dels publicistes semblava la higiene abans de qualsevol altra consideració. Per a GARCÍA GÓMEZ, Nieves: *Nociones de fisiología e higiene. Libro de lectura para las escuelas, con 33 grabados intercalados en el texto y 4 láminas en color por... directora de la escuela nacional graduada de Vallehermoso*, Madrid, Imp. y Lib. de Nicolás Moya, 1920, calia tenir molt neta la cara, les mans, els peus i tot el cos. La cara s'havia de rentar dos cops al dia, les mans molts cops, la resta del cos dues vegades a la setmana i la roba s'havia de canviar al menys una o dues vegades per setmana. I finalitzava. "Si tomamos baño o ducha diaria mucho mejor". Pel seu cantó CENDRERO CURIEL. Orestes: *Lecciones de Anatomía, fisiología e higiene acomodadas al cuestionario oficial*, Santander, Adams S.A., 1930, pàg. 165, aconsellava rentar-se la cara dos cops al dia, les mans abans des àpats i després de les evacuacions naturals, els peus tots els dies i el cos al menys cada vuit dies. Conscient del fet que mots habitatges no disposaven de cambra de bany, continuava. "Si se carece de bañera, la limpieza del cuerpo puede hacerse en cualquier recipiente, donde, poniéndose en pie la persona puede frotarse después con una esponja".

⁴⁰ SOBREQÜÉS, J, (Dtor) (1995): *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 90

barcelonins mantenien uns hàbits higiènics tradicionals que no estimulaven gens el consum de volums d'aigua domèstica per sobre dels mínims vitals que es registraven des de dècades anteriors. Per tant, els obstacles econòmics i socials que s'han vist per a dotar els habitatges de les infraestructures pròpies de la "revolució higiènica", els llocs comuns i les creences pejoratives i els costums i valors higiènics tradicionals s'inflüïen mútuament i provocaven el manteniment d'uns nivells d'higiene privada força deficients i, per tant, explicaven el subconsum de l'aigua servida per la SGAB.

Com l'objectiu manifestat per la Comissió era aconseguir un cabal diari per habitant de 300 litres en el següents trenta anys i donada *"la costumbre de gastar poca agua"*, fins i tot amb el possible recurs a mesures coercitives municipals sobre la propietat urbana, l'augment del cabal hauria de ser gradual per a evitar un esforç econòmic immediat de l'Ajuntament que resultaria estèril a curt termini, ja que no es podria amortitzar la inversió efectuada. Arribat a aquest punt el raonament, la Comissió proposava dues vies a seguir. Una, entrar en competència amb la SGAB amb l'explotació municipalitzada de les aigües que es compressin d'entre els cabals oferts al concurs. Dos, acceptar l'oferiment de municipalització de la SGAB.

Triar la primera opció suposava establir un servei municipalitzat que necessitava un llarg període d'organització sense l'experiència necessària, una enorme inversió inicial sotmesa a escassos ingressos i a tota mena de vicissituds imprevistes. A més, s'entraria en competència amb una *"poderosa empresa privada hasta hoy favorecida por la suerte"*. És possible que els episodis ja coneguts d'oposició de la Societat General als projectes hidrològics municipals i dels quals havia sortit triomfant fossin un factor important en aquest punt. Així semblen indicar-ho aquestes manifestacions de la Comissió⁴¹:

"Es interesante, por otra parte, el estudio de aquellas vicisitudes porque en ellas se vislumbra lo que ha de resultar de un abastecimiento municipal en pugna con los poderosos medios de que disponen las Empresas abastecedoras".

Per tant, la Comissió arribava a la conclusió que el únic sistema per a poder estimular el consum i fer possible complir la Llei municipal que atorgava als municipis competències directes en matèria d'abastament d'aigua, policia urbana i salubritat de les poblacions era obtenir el monopoli del servei d'abastament. La SGAB, com a empresa privada, no tenia interès en millorar l'estat higiènic de la ciutat ni en promoure l'extensió popular del consum d'aigua, ja que l'explotació d'aigua constituïa en les condicions en que es feia a les alçades de 1911 *"un pingüe negocio"*.

Municipalitzar el monopoli presentava diverses avantatges. Permetia disposar d'un negoci consolidat. Feia possible democratitzar el servei i popularitzar les tarifes per tal de permetre un ampli us de l'aigua en els serveis públics i en la vida domèstica. D'aquesta manera, el servei municipal podria atendre les necessitats de la higiene urbana. Per contra, la situació actual feia que la Societat General no més respongués a l'estímul del negoci i deixés la higiene pública atesa d'una manera superficial i poc satisfactòria. Finalment, l'Ajuntament tindria a la seva disposició la xarxa de conducció i distribució i els dipòsits de la companyia francesa amb la qual cosa el municipi s'estalviava la construcció d'una complexa i costosa infraestructura alternativa.

⁴¹ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 31

Per a portar a terme de manera efectiva la municipalització de la SGAB, calia que el procés complís determinades condicions. El preu de l'adquisició, molt difícil de determinar ja que es tractava d'un negoci en plena explotació, no podia superar la capacitat econòmica de l'Ajuntament. En segon lloc, havien de ser comprats tots els bens, drets i cabals de la Societat General, tants els explotats en aquell moment com les concessions en reserva de que disposava la companyia francesa.

1.2

LES CONDICIONS DE LA MUNICIPALITZACIÓ

Com la Comissió entenia que el problema l'abastament d'aigua a la ciutat formava part de les deficientes condicions higièniques generals de Barcelona, proposava per a solucionar-ho el major grau d'intervenció possible del municipi en el proveïment. És a dir, el monopoli total i la transformació definitiva de l'abastament en un servei públic. D'aquesta manera, s'acabava amb la tradició de convocar concursos per a l'adquisició municipal de cabals alternatius a l'empresa que dominava el mercat. La solució aportada per la Comissió no era estrictament una proposta original en la llarga trajectòria d'iniciatives engegades per l'Ajuntament des de dècades anteriors. Ja és conegut al respecte la formació d'una comissió mixta integrada per representats de l'Ajuntament i de la SGAB que acordaren a finals de 1905 redactar unes bases per a gestionar la compra de la companyia per part del municipi. Cal tenir present, igualment, com s'havia arribat a aquesta solució arran del fracàs repetit dels concursos per a adquirir cabals alternatius de 1896 i de la seva ampliació en 1899.

El Dictamen de la Comissió per a l'abastament d'aigua a Barcelona fou publicat l'11 de novembre de 1912⁴² i aprovat en sessió extraordinària per l'Ajuntament de Barcelona entre el 17 i el 25 de gener de 1913⁴³. Per a comprendre l'abast del Dictamen i les implicacions del seu contingut en la possible definició d'un nou model d'abastament d'aigua de la ciutat i la seva àrea més propera cal en primer lloc seguir amb detall l'evolució de les negociacions prèvies entre la Comissió i la SGAB. Posteriorment, s'analitzarà el contingut del Dictamen, les explicacions aportades pels membres de la Comissió, el marc jurídic, econòmic i financer de l'operació de compra que es proposava i els termes en que s'havia d'organitzar el monopoli total de les aigües de la ciutat a través del "Reglamento de policia de aguas para la ciudad de Barcelona".

Les negociacions que culminaren amb les bases del 28 d'agost de 1912 començaren amb la resposta que la direcció a Barcelona de la SGAB donà el 29 de maig de 1911 a la petició efectuada per la Comissió el 20 de maig. La Comissió, com ja s'ha indicat, sol·licitava li fossin subministrades les dades necessàries per a fer possible l'informe de l'Assessoria tècnica sobre l'estat de l'abastament d'aigua a la ciutat. L'empresa francesa no només es mostrà disposada a col·laborar en la tasca de recopilació de dades, sinó que anuncià la seva predisposició favorable a una possible municipalització del servei.

⁴² Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión para el Abastecimiento de Aguas de la Ciudad*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., 11 novembre 1912.

⁴³ Veure Llibre d'Actes del Ple 1912 (19 desembre), Volum 7, pàg. 298 i 1913 (17 de gener i següents), Volum 1, pàg. 84 i següents.

Aquesta actitud havia estat fruit de les reflexions del consell d'administració arran dels suggeriments d'Amadeu Hurtado. Al llarg del mes de juny de 1911, la SGAB facilità la informació que l'Assessoria li demanà i la direcció a Barcelona consultà a Paris sobre la conveniència d'iniciar una futura negociació de venda de l'empresa a l'Ajuntament. A jutjar per la correspondència intercanviada entre la Comissió i la Direcció de l'empresa, el propietaris francesos haurien atorgat el seu vist i plau a l'operació⁴⁴.

El 29 de juliol de 1911, un cop l'Assessoria ja havia recopilat les dades demanades sobre concessions, infraestructures d'extracció i elevació, dipòsits, tarifes i anàlisi d'aigües de la SGAB, la societat francesa dirigí un escrit a la Comissió molt significatiu⁴⁶. En ell el consell d'administració parisenc, probablement seguint el parer dels seus representants barcelonins i d'assessors financers i jurídics com Amadeu Hurtado, reflectia el seu punt de vista sobre els grans principis de l'operació de municipalització que la Comissió volia engegar⁴⁷. En primer lloc, s'afirmava que l'Assessoria hauria pogut comprovar com el servei de la SGAB era prou capaç d'atendre les necessitats presents i futures de la ciutat sense que calgués recórrer a l'adquisició de nous cabals. Segon, es destacava el fet que la via per millorar l'estat de salubritat de la ciutat era l'augment del consum i que aquest augment no podia partir del servei privat de la Societat General ja que no es podia permetre reduir les tarifes. Per tant, continuava Eugeni Raison,

⁴⁴ "Correspondencia cambiada con la Comisión de Aguas hasta el 9 de octubre de 1911", Arxiu General d'AGBAR, contenidor 1423

⁴⁵ Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 1423.

⁴⁶ Es tracta de la documentació a la qual es refereix la imatge 50.

⁴⁷ "Correspondencia cambiada con la Comisión..."

director de la SGAB, l'abaratiment del preu de l'aigua només es podria fer realitat si el servei d'abastament era municipalitzat i es convertia en un servei públic:

"Durante el estudio del problema que, con el auxilio inteligente de la Asesoría técnica, ha llevado á cabo esa Comisión, habrá seguramente la misma recogido elementos bastantes de juicio para apreciar la importancia de los caudales de que dispone la Sociedad General de Aguas de Barcelona, así como de las instalaciones con que provee á la elevación y distribución de dichos caudales por todo el radio de la ciudad en los distintos niveles de sus zonas de población; y creemos que V.E. y sus dignísimos compañeros se habrán convencido de que, más que las necesidades de abastecer de nuevas aguas á Barcelona, debería tratarse del modo de facilitar el máximo consumo de los caudales existentes, sin perjuicio de proporcionarse otros para cuando los exijan las necesidades de un porvenir que estimamos en justicia bastante remoto.

No se nos oculta que, aun tratándose de una necesidad inaplazable de higiene y de salubridad públicas, ha de serle difícil al Excmo. Ayuntamiento imponer al vecindario un consumo superior de las aguas actuales, mientras la explotación de las mismas esté en manos de una empresa particular, porque esta, siquiera sea para compensar los cuantiosos sacrificios que ha venido haciendo durante muchos años para llegar al grado actual de desarrollo de su negocio, ha de preocuparse necesariamente de hacer reproductivo su servicio, y esto podría ser causa, ó de que el vecindario resistiera á la acción del Ayuntamiento por estimar altas las tarifas de la Sociedad, ó que resistiese por entender que se trata de favorecer nuestros intereses, más que los de la salubridad é higiene públicas".

Amb aquests arguments justificava Raison la discreció mantinguda per l'empresa en la pugna que es mantenia des de feia anys a la ciutat per decidir el model definitiu d'abastament. Continuava fent-se ressò de l'opinió que començava a fer-se lloc a la ciutat segons la qual l'estat higiènic de Barcelona només podia millorar si el servei d'abastament es municipalitzava i que per aquest motiu la *"Sociedad no será un obstáculo á la realización de tal propósito"*. Tot seguit, raonava per quin motiu l'empresa no tenia cap pressa per vendre a l'Ajuntament de Barcelona. Disposava de modernes instal·lacions i d'importants reserves d'aigua i justament cap a 1910 havia iniciat el nou servei basat en l'explotació de Cornellà amb la qual cosa era previsible un substancial augment dels seus beneficis. Finalment, instava, però, a la Comissió a tancar les negociacions en el termini de dos mesos un cop aquesta es decidís a municipalitzar l'empresa, ja que la societat es veuria perjudicada si el període de provisionalitat del seu estatus es dilatava excessivament.

En el respecte i consideració que es manifesta envers la Comissió i la categoria social i facultativa dels seus membres es poden entreveure els suggeriments aportats per Hurtado a la direcció de l'empresa i el mateix es pot dir de la predisposició negociadora mostrada. Pel que fa a l'optimista valoració de les propietats de l'empresa i de la seva capacitat per donar un servei adequat a la ciutat, no es podia esperar menys en un procés de negociació que previsiblement hauria de conduir a la venda de la mateixa. El que és més significatiu és que aquesta positiva valoració, com ja se sap, fou compartida per la Comissió un cop conegut l'informe de l'Assessoria.

L'empresa francesa es mostrava, doncs, molt activa en aquestes primeres passes d'aproximació cap a una futura adquisició per l'Ajuntament de Barcelona. A més, en consonància amb la demostrada capacitat del servei de la SGAB, aquesta argumentava que no calia adquirir nous cabals. És a dir, que les ofertes proposades en el concurs convocat per la Comissió el 31 de maig no havien de ser considerades. Com ja se sap, aquest fou posteriorment el parer de la Comissió.

La SGAB demostrava conèixer les característiques del mercat de l'aigua a Barcelona i suggeria les solucions que podien convenir més a l'Ajuntament de la ciutat, donat l'estat de monopoli del servei i de domini de les zones de captació del Besòs i del Llobregat. L'Ajuntament no podia fer front a la competència de la SGAB si es proposava adquirir cabals dels oferts al concurs ja que no comptava amb

els recursos financers necessaris. A més, les explotacions ofertes més barates, eren les més properes i haurien de resistir l'oposició de la pròpia Societat General i d'altres usuaris, donat que es localitzaven a les conques del Besòs o del Llobregat. La direcció de l'empresa i el seu consell d'administració eren prou coneixedors de la feblesa de la posició del municipi en el problema de les aigües, una feblesa i unes dificultats que s'havien evidenciat en les darreres dècades. En aquesta tessitura, un poderós factor que impulsava a la societat a vendre era la creença en que la Comissió finalitzaria el seu treball de trobar una solució definitiva al problema. El consens entre els grups polítics presents al consistori, el recolzament del govern i la col·laboració de les principals corporacions econòmiques de la ciutat i de Catalunya semblaven prou garanties al respecte.

Davant d'aquesta certesa, la Societat General no podia restar al marge i la seva intenció era deixar en mans del municipi barceloní el seu servei d'abastament per un preu el suficientment atractiu com per a compensar les fortes inversions realitzades en la modernització i extensió de l'explotació i les expectatives de futurs augments de benefici. Així ho manifestava Raison al final de l'escrit del 29 de juliol que es comenta; *"nos permitimos anticipar, sin que todo esto envuelva por el momento compromiso alguno para nadie, que esta Sociedad llevará a sus negociaciones el deseo de obtener, aparte el valor industrial de sus caudales, propiedades e instalaciones, una remuneración que en lo posible compense nuestro total abandono del negocio en el momento en que empieza el periodo de su mayor rendimiento"*.

Al llarg dels mes d'agost la Comissió sol·licita a la direcció de l'empresa informacions més precises per tal de procedir a una valoració pericial del valor de la societat. Aquesta mostrà la seva reticència a facilitar més dades si no és que es tractava de procedir a la seva municipalització i demanava a la Comissió que confirmés definitivament quina era la seva intenció. El 9 d'agost la Comissió respon afirmativament⁴⁸. L'escrit de contestació remés per la direcció de la Societat General el 30 de setembre és també prou significatiu en el procés de negociació. En ell es reiterava que les instal·lacions de l'empresa tenien un considerable valor industrial, que atenien les necessitats actuals de la ciutat i que podien fer front a la demanda futura. Segons aquestes consideracions, es proposava la venda conjunta de la SGAB i de la Concessionària del Llobregat a l'Ajuntament de Barcelona per un preu total de 120.000.000 de pessetes, a raó de 750 ptes. el metre cúbic dels 160.000 que s'oferien. Aquest cabal es podia demostrar oficialment i no més restava practicar els aforaments en una part de la concessió de Cornellà autoritzada a la Societat General. Com a garantia sobre aquest cabal no aforat, la SGAB proposava que el municipi retingués 8.000.000 de ptes, fins que el volum d'aigua fos confirmat⁴⁹.

La Comissió considerà aquesta oferta inadmissible, ja que si bé els cabals havien estat confirmats, el preu de 750 ptes. el metre cúbic era excessivament elevat fins i tot comparat amb les ofertes de les explotacions dels rius Noguera i Valira i en el cas de la SGAB no calia construir les

⁴⁸ Aquells mateixos dies la Comissió havia publicat els dos primers informes de l'Assessoria en els que s'informava a l'opinió pública barcelonina sobre els antecedents de l'abastament d'aigua de Barcelona i sobre el càlcul de les necessitats d'aigua i dels cabals que arribaven a la ciutat. A més, es valorava el bon estat de l'explotació de la SGAB. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia, 7 agost 1911 i AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA: *Contestación dada por la Asesoría a la consulta formulada por la Comisión, en su sesión de 19 de mayo de 1911, sobre las necesidades de Barcelona en materia de aguas*, Imp. de Henrich y Cia, 9 agost 1911. Probablement fou aquest el moment de major prestigi de la Comissió i, per tant, la seva posició era més ferma amb vistes a proposar una decisió problemàtica i polèmica com seria la municipalització del servei d'abastament concretat en la proposta de compra de la SGAB.

⁴⁹ Aquests volums d'aigua corresponien a la totalitat dels cabals relacionat al capítol V, tot descomptant els 34.560 metres cúbics de l'explotació de la Concessionària del Llobregat situada a Sant Boi del Llobregat i no utilitzada a les alçades de 1911.

canalitzacions de transport fins a Barcelona ni respondre a la competència de cap monopoli⁵⁰. Un informe de l'Assessoria no publicat establí el valor de la SGAB en aproximadament 76.000.000 de ptes.⁵¹. Després de sol·licitar més dades sobre el valor del deute emès per la Concessionària del Llobregat i sobre els drets que la SGAB havia de satisfer a la hisenda francesa i a particulars per l'explotació d'aigües o per drets de pas dels seus aqüeductes, la Comissió acordà el 9 de novembre de 1911 notificar a l'Ajuntament de Barcelona i al Ministeri de Foment que la solució definitiva a la problema de les aigües de la ciutat era la municipalització i el monopoli del servei a favor del municipi si la SGAB venia les seves propietats per un preu just que pogués ser assumit per les finances municipals. En segon lloc, es sol·licitava una pròrroga del termini fixat per la R.O. de 12 d'abril fins el 5 de desembre de 1911 per negociar amb la SGAB i un termini de 6 mesos per a emetre el corresponent dictamen. El mateix 9 de novembre fou aprovada aquesta comunicació pel consistori i una R.O. del dia 16 autoritzava la pròrroga demanada⁵².

Els mes de novembre de 1911 s'inicià la segona fase de les negociacions. Les posicions s'aproparen però no fou possible arribar a un acord definitiu. El dia 20 el representant de la SGAB envià a la Comissió un escrit en el que acceptava col·laborar en la valoració pericial definitiva dels bens de la companyia, però es queixava de la demora en les gestions de la Comissió i considerava inacceptable la publicació oficial de dades pertanyents a la valoració de l'Assessoria quan la SGAB les havia facilitat amb caràcter reservat⁵³. A més, Eugeni Raison recriminava a la Comissió haver donat peu a l'agitació de l'opinió pública barcelonina en contra de la SGAB arran de la publicació a la premsa de les ofertes de venda efectuades per l'empresa⁵⁴. Per aquest motiu, Raison condicionava el progrés de les negociacions a la discreció de la Comissió i a la comunicació només verbal entre els representants de les dues parts. Aquestes condicions eren acceptades per la Comissió el 2 de desembre de 1911⁵⁵.

Com el termini atorgat per a les negociacions expirava, la Comissió es constituí en sessió permanent des de l'11 de desembre de 1911. La Comissió demanà a la direcció de la societat una segona oferta pel preu mínim que estaria disposada a acceptar. Fou fixat un preu de 100.000.000 de ptes. si la compra s'efectuava abans de juliol de 1912 i de 105 milions si l'operació es tancava abans del 31 de desembre del mateix any⁵⁶. Tot i que s'havia rebaixat sensiblement la proposició, un cop més la Comissió la considerà inacceptable. La SGAB oferí una fórmula de pagament transaccional segons la qual

⁵⁰ Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 56 i SEDÓ, Lluís A.: *Actuación de las Corporaciones Económicas en el Problema de las Aguas. Conferencia pronunciada en el Salón de Actos de la Cámara de Comercio el 29 de julio de 1912*, Barcelona, Hijos de Domingo Casanovas, 1912, pàg. 44.

⁵¹ Segons l'Assessoria els 76.000.000 de ptes. es repartien així: les instal·lacions (pous, estacions elevadores, canalitzacions, dipòsits...) tenien un valor de 41.117.536 ptes.; els 160.00 metres cúbics d'aigua que sumaven les concessions foren taxats en 32.000.000 de ptes.; les no potables en 864.000 ptes. i el valor de les obres per aflorar els 53.400 metres cúbics de la concessió de Cornellà era de 2.000.000 de ptes. Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 60.

⁵² Arxiu General d'AGBAR. Contenidor 1425-96. Aquest acord fou comunicat a la SGAB amb data 30 de novembre de 1911.

⁵³ Es referia a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASSESORIA: *Avance del informe sobre las proposiciones presentadas al Concurso abierto por la Comisión en 19 de mayo de 1911, y sobre la valoración pericial del conjunto del actual servicio de la Sociedad General de Aguas de Barcelona y de la Empresa concesionaria de Aguas Subterráneas del río Llobregat, redactado como contestación a los oficios de dicha Comisión de 11 de agosto y 11 de setiembre del mismo año*, 17 octubre 1911

⁵⁴ La premsa criticava l'elevat preu de 120.000.000 de ptes demanat en l'oferta de la Soceitat General i es comparava amb altre ofertes presentades al concurs. Eren només els primers episodis d'una batalla mantinguda a la premsa que es faria més intensa a mesura que avançava el procés de municipalització.

⁵⁵ Arxiu General d'AGBAR. Contenidor 1425-96

⁵⁶ La SGAB es comprometia a lliurar 160.000 m³, 107.000 immediatament i 53.000 en tres anys. Garantien, a més, un benefici anual de 3.000.000 de ptes.

acceptaria 60.000.000 de ptes al comptat i els 40 milions restants es podrien satisfer en 25 quotes anuals de 1.600.000 ptes, amb la qual cosa la quantitat real de l'Ajuntament de Barcelona hauria de fer efectiva en conjunt era de 83.724.800 ptes⁵⁷. L'Ajuntament podria fer front a l'emissió de deute que caldria realitzar per a pagar els primers 60 milions amb el rendiment net del servei d'abastament que la SGAB garantia en 3 milions anuals. Pel seu cantó, les 25 anualitats es podrien finançar amb el producte aconseguit amb l'increment del consum d'aigua que s'esperava⁵⁸, amb les quantitats que podria aportat l'estat i amb un pressupost extraordinari municipal.

La SGAB condicionava aquesta fórmula transaccional al fet de comptar amb un contracte d'explotació a llarg termini del servei ja municipalitzat que li compensés la rebaixa del preu total. La Comissió valorà aquesta condició com a inadmissible i d'aquesta manera finalitzà la segona etapa de les negociacions.

El 8 de febrer de 1912 la Comissió sol·licità a l'Assessoria un tercer informe tècnic sobre el preu real definitiu que es podia pagar per l'adquisició de la SGAB. Fou publicat el 31 de maig⁵⁹. En ell s'afirmava que els cabals oferts per l'empresa existien efectivament, que l'estat de les instal·lacions era acceptable, que la gestió del servei era correcta, que la situació jurídica de les concessions era conforme a la legislació vigent. Si bé, aquests aspectes reberen una favorable valoració des de la Comissió, el cost de les ampliacions i modificacions per ampliar el servei s'estimava en 12.000.000 de ptes i, a més, la SGAB exigia un preu massa elevat justificant-se amb el fet que es tractava d'un negoci en plena explotació i amb una clara perspectiva d'expansió.

A partir d'aquestes reflexions, la Comissió es va atènyer a tres criteris per tal d'establir el valor final que podia atorgar a la SGAB. Primer, el preu per metre cúbic d'aigua demanat per la resta de les principals proposicions presentades al concurs; així, es fixà en 450 ptes m³. D'aquesta manera, la Comissió es dotava d'un criteri de comparació vàlid, ja que en aquest preu les altres ofertes incloïen la construcció de les conduccions de proveïment com també ho feia la SGAB en la seva proposta de venda. A més, molt probablement s'esperava amb aquest mètode de càlcul fer front a les crítiques que ja es devien sentir a la premsa i l'opinió pública i política barcelonina en el sentit que la SGAB pretenia fer el seu negoci particular amb l'operació de municipalització a costa de l'Ajuntament de Barcelona i que els interessos de l'empresa francesa s'imposarien sobre els generals de la ciutat. El valor total de la SGAB calculant a 450 ptes. el m³ d'aigua venuda era de 72.000.000 de ptes., una quantitat sensiblement inferior a la de la segona oferta del desembre de 1911, establerta en 100.000.000 de ptes. i molt allunyada de la primera de setembre del mateix anys que, com s'ha indicat, pujava a 120.000.000.

El segon criteri que aplicà la Comissió fou el rendiment econòmic del servei d'abastament que la SGAB garantia en la seva oferta de venda. Els 3.000.000 de ptes. anuals suposaven una rendibilitat del 4,17 % sobre els 72.000.000 del preu total. Aquest percentatge era inferior al 4,5 % que li costaria la

⁵⁷ Els 25 terminis de 1.600.000 ptes al 4,5% representaven en total 23.724.000 ptes. Part de la correspondència intercanviada entre la Comissió i la SGAB al mes de desembre de 1911 es pot seguir a Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 1425-96.

⁵⁸ L'augment del consum esperat com a conseqüència de l'abaratiment de les tarifes i de l'aplicació de mitjans coercitius fins i tot era de 1500 a 2000 m³ anuals.

⁵⁹ AJUNTAMENT DE BARCELONA, COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA, *Tercer informe emitido por la Asesoría, en virtud de las consultas formuladas por la Comisión, en 31 de octubre de 1911 y 8 de febrero de 1912*. Primera Parte. Texto, Segunda Parte, Apendices. 31 maig 1912. Un resum es pot consultar a AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 63-69 i SEDÓ, Lluís A.: *Actuación de las Corporaciones Económicas en el Problema de las Aguas*, pàg. 44-49.

col·locació del deute municipal per a fer front al pagament del valor de l'empresa. Tot i així, l'estalvi de les despeses anuals destinades a la neteja del clavegueram compensaven aquesta diferència⁶⁰. El tercer criteri era l'adequació del preu de compra a les possibilitats financeres de l'Ajuntament de Barcelona. L'emprèstit que caldria emetre es veuria cobert per la garantia de rendibilitat econòmica anual de l'explotació del servei i per la supressió de la competència i l'augment progressiu del consum⁶¹. En definitiva, segons el parer de la Comissió, les despeses no haurien de ser superiors als ingressos.

Segons s'indicava al Dictamen de la Comissió, en aquest punt i prenent com a base aquest tercer informe de l'Assessoria, les negociacions foren molt complicades i van estar a prop del trencament definitiu⁶² al llarg dels mesos de juny i juliol de 1912. Finalment, el primer dia d'agost foren signades les bases d'acord per a l'adquisició per part de l'Ajuntament de Barcelona de la SGAB⁶³. En extracte, el contingut de les bases acordades era el següent⁶⁴:

1. La SGAB cedia la totalitat de les seves propietats inventariades en l'informe de l'Assessoria de 17 d'octubre de 1911. Es lliuraven 160.000 m³ d'aigua, 106.600 de manera immediata i 53.400 de la concessió de Cornellà sense aflorar, posteriorment.
2. La SGAB hauria d'aflorar pels seus propis mitjans els citats 53.400 m³ en el termini de 3 anys.
3. El preu de l'adquisició de la SGAB es fixà en 72.000.000 de ptes, seguint els següent procés per a efectuar el pagament:
 - 50.000.000 en l'acte de la signatura del contracte.
 - 10.000.000 passats tres anys a un interès del 4,5 % un cop comprovats els cabals corresponents als 106.600 m³.
 - 12.000.000 a un interès del 4,5% transcorreguts 3 anys un cop comprovat el cabal dels 53.400 m³.
4. Si el segon punt no es complís en la seva totalitat, s'aplicaria una rebaixa de 300 ptes per cada m³ de menys. El mateix a raó de 200 ptes sobre la disminució del cabal previst de 53.400 m³.
5. Els aforaments es practicarien conjuntament en els dipòsits principals de la SGAB: el regulador de Cornellà, el d'Esplugues, el de Dosrius i el de Cornellà de la Concessionària del Llobregat.
6. L'Ajuntament de Barcelona establirà un dipòsit de 22.000.000 de ptes en valors municipals o altres, més una quantitat de garantia sobre les possibles fluctuacions de canvi entre el franc i la pesseta.

⁶⁰ L'Ajuntament destinava de 4.000 a 6.000 m³ diaris per alimentar els dipòsits de neteja de la xarxa de clavegueram segons havia establert el projecte de García Faria i per a la neteja pública general i el rec de carrers i jardins. La despesa suposava de 300.000 a 400.000 ptes, anuals.

⁶¹ Segons el president del FTN, l'esforç financer de l'ajuntament consistiria en 60 anualitats de 3.855.550,25 ptes. El rendiment garantit del servei a les alçades de 1911 era de 3.000.000 de ptes. i la diferència correria a càrrec del municipi. Com es compraven 160.000 m³ i el servei de la SGAB fins a 1911 no havia estat en conjunt superior als 60.000 m³, restaven a disposició municipal 100.000 m³ diaris. La proposta de la Comissió era vendre aquest cabal a una tarifa molt reduïda de 0,06 ptes el m³ diari amb la qual cosa s'esperava un increment ràpid del consum. SEDÓ, Lluís A.: *Actuación de las Corporaciones Económicas*, pàg. 48.

⁶² AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 69.

⁶³ L'acord fou subscrit inicialment per Albert Petsche, Administrador i Delegat de la SGAB i representant de la majoria d'accionistes de la Concessionària del Llobregat, i per una ponència de la Comissió integrada per José A. Mir i Miró com a president, Lluís Sedó, per les corporacions econòmiques, i els regidors Abadal, Lluhí i Marial. Veure Arxiu General d'AGBAR, Contenedor 1425-96, en un document remès per la Comissió a Petsche amb data 29 d'agost de 1912.

⁶⁴ Aquestes bases inicials van ser formalitzades en la redacció del contracte de compra-venda que fou desglossat en 21 pactes i quatre acords addicionals Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 113-150.

7. Els drets que la SGAB havia de satisfer pel pas de les seves instal·lacions o per altres conceptes a particular serien assumits pel municipi barceloní.
8. La SGAB garantia un producte líquid de 3.000.000 de ptes anuals sobre la facturació de 43.000 m³ diaris i el total servit de 60.000.
9. La SGAB s'encarregaria de la gestió del servei al llarg de 6 anys per tal que el personal municipal fos format. L'ajuntament podria modificar les tarifes aplicades.
10. La SGAB podria constituir una societat amb seu a Espanya per aquest període de 6 anys.
11. La SGAB restava obligada a fer front a les despeses judicials per a aclarir els drets sobre determinades propietats i concessions d'explotació.
12. En el moment de la signatura del contracte de venda seria subscrit també un altre d'explotació que s'atendria als següents criteris:
 - L'explotació del servei seria gestionat per una Junta Autònoma.
 - La nova societat rebria pel servei de 60.000 m³ diaris, 1.455.000 ptes anuals.
 - Es pagarien 21 ptes per metre cúbic de més.
 - Les obres noves serien finançades pel municipi.
 - La companyia explotadora liquidaria trimestralment els seus beneficis amb la Junta Autònoma.
 - Un cop finalitzats els 6 anys de contracte d'explotació l'Ajuntament es faria càrrec del servei.
 - L'Ajuntament podria alimentar la xarxa de distribució adquirida amb altres aigües de la seva propietat.⁶⁵
13. Les càrregues fiscals del contracte de compravenda haurien de ser finançades per l'Ajuntament de Barcelona.
14. L'acord es referia a l'estat de la SGAB amb data 1 de juliol de 1912 i les inversions posteriors serien satisfetes pel municipi fins a un límit de 200.000 ptes.
15. Si es donés un dels següents supòsits, la SGAB rescindiria el contracte:
 - Si l'Ajuntament i la Junta de vocals associats no aprovaven l'acord abans del 31 de desembre de 1912.
 - Si el contracte no era signat abans del 31 de desembre de 1913.
 - Si la signatura es produís entre el 1 de juliol i el 31 de desembre de 1913 i el tipus de canvi de la pesseta al franc fos superior al 8,5 %, l'ajuntament hauria d'abonar la diferència resultant a favor de la SGAB. Es podria ajornar la signatura tot esperant l'estabilització del canvi al llarg del 1914.
 - Si el Govern no renunciava a percebre els impostos sobre la liquidació de la SGAB i la Concessionària del Llobregat o l'Ajuntament de Barcelona no compensava el pagament d'aquesta fiscalitat.

⁶⁵ Aquest punt es referia a l'explotació de les aigües de Montcada, bé procedents dels tres pous municipals, bé de la unificació de les explotades per la mina de Montcada, un cop es produís la compra o expropiació dels cabals gestionats per la Societat de propietaris del Rec Comtal interessats en les aigües de Montcada i les seves mines.

16. La Comissió sotmetria les bases signades a l'acord de l'Ajuntament i Petsche al vist i plau de les assemblees de socis de la SGAB i de la Concessionària del Llobregat.

El text fou aprovat pels membres de la Comissió, bé fossin representants dels grups polítics o de les corporacions econòmiques amb la única excepció del regidor lligaire Francesc Carreras Candi, qui es va manifestar radicalment en contra de la municipalització de cap tipus de servei públic urbà⁶⁶. Per a la majoria de la Comissió, l'acord reflectit a les bases suposava tot un sguít avantatges per a l'Ajuntament. Així, la superació de la competència de la SGAB, l'adquisició d'un negoci en ple desenvolupament que passaria a convertir-se en patrimoni públic, el control del monopoli del servei i la compra a un preu inferior a l'ofert per les altres propostes presentades al concurs de 1911. Del cantó de les objeccions, restaven 53.400 m³ sense aflorar de la concessió de Cornellà. Tot i així, si aquestes aigües resultaven impotables, el municipi s'estalviaria els 12.000.000 de ptes establerts com a garantia i comptaria amb un cabal total de 106.000 m³ a un preu raonable de 565 ptes el metre cúbic.

En conclusió, la Comissió afirmava que la municipalització era la solució més convenient per a fer front al permanent problema de l'abastament d'aigua que patia la ciutat des de dècades enrera. A més, i aquest aspecte era especialment destacat, el preu i el sistema de pagament era compatible *"con la situación económica del Ayuntamiento de Barcelona"*. De manera més explícita al respecte, el Dictamen continuava⁶⁷:

"Esta situación, como la de la inmensa mayoría de las municipalidades españolas, es realmente angustiosa. No es de este lugar, ni asunto propio de esta Comisión, la investigación de las causas manifiestas o recónditas de tan doloroso fenómeno. El hecho evidente es que la municipalidad de Barcelona, con tener algunos servicios sólo incipientes, cierra con déficits sus presupuestos y vive agobiada por un endémico desequilibrio financiero".

La Comissió reconeixia que l'Ajuntament hauria de realitzar una nova emissió d'obligacions per a finançar la quantitat de 50.000.000 que calia pagat al comptat i el primer termini de 10.000.000 als tres anys de la signatura del contracte. Pel que es referia al segon termini de 12.000.000 si era necessari pagar-lo per que el cabal de la resta de la concessió de Cornellà era potable i arribava a la quantitat oferta per la SGAB, la Comissió proposava fer-li front amb la subvenció de l'estat i amb el benefici de l'explotació que sobrepassés els 3.000.000 anuals garantits per l'empresa francesa. Probablement, la Comissió no hauria arribat a acordar entre els seus membres un sistema de pagament com aquest sense discussions internes. Els representants de les corporacions econòmiques haurien pretextat que ells no tenien cap competència per a imposar una càrrega d'aquest tipus a l'Ajuntament. En el fons, pot-ser s'amagava la defensa contra una potencial major pressió impositora del poder local sobre la riquesa urbana i la producció industrial o comercial que hauria estat inevitable amb el sistema de carrega sobre els pressupostos municipals anuals. En aquest sentit, les corporacions econòmiques presents a la Comissió haurien fet valer els seus interessos segons els quals la municipalització s'havia de finançar amb el rendiment normal del servei d'abastament o amb les subvencions estatals⁶⁸. En aquest context i

⁶⁶ La dissidència de Carreras Candi es explicitada en el propi Dictamen de la Comissió a la pàg. 80 i el mateix Sedó, president del FTN es fa ressò de la valoració de Juan Alvarado, representat regi i president de la Comissió qui lamentava *"sinceramente que convicciones doctrinales hayan motivado las reservas del apreciable compañero Sr. Carreras, sin oponer a la Comisión otras soluciones"*, SEDÓ (1912), pàg. 66.

⁶⁷ AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 86.

⁶⁸ El president del FTN, Lluís Sedó, emfatitzà aquests aspectes quan afirmava que l'objectiu de la col·laboració de l'Estat en el finançament de la municipalització era no gravar la fiscalitat municipal amb *"abrumadores arbitrios, cuando son tantos y tan complejos los problemas que le impone el progreso de los tiempos, y la necesidad reconocida de abaratar las aguas"*. D'altra banda, comentava que per a aconseguir l'increment del consum s'havia de *"confiar en gran parte a la acción del tiempo, amb una matisació*

com l'escull fonamental a ulls de la Comissió era l'econòmic, la solució proposada per al problema de les aigües no havia de suposar cap càrrega adicional per a les finances municipals, al contrari, si la gestió del nou servei municipalitzat era eficaç s'hauria d'optimitzar l'abastament prestat fins aleshores per la SGAB, les tarifes es reduirien i seria possible sanejar la hisenda local amb una "*base de ingresos importantísima*".

El pressupost màxim que la Comissió calculà per a la compra de la SGAB era de 80.486.000 ptes. en el qual s'inclouïen el pagament a l'empresa francesa i les garanties de devaluació en borsa del deute municipal, de les fluctuacions del canvi entre monedes espanyola i francesa i una reserva per als impostos carregats sobre el conjunt de l'operació⁶⁹. El sistema de pagament proposat era l'emissió gradual d'un emprèstit per un total de 160.973 obligacions del deute municipal que s'anomenarien "*Obligaciones de la municipalización del servicio de aguas*" per a distingir-les del deute ordinari⁷⁰. El termini d'amortització seria de 80 anys, el màxim permès per a les emissions municipals. Les anualitats d'amortització serien cobertes íntegrament amb el rendiment net obtingut de l'explotació del servei d'abastament. Com la mitjana calculada per a cada anualitat era de 3.740.092,20 ptes i en el contracte que es signaria amb la SGAB es garantia un benefici net del 3.000.000 de ptes sobre el consum de 60.000 m³ diaris, la diferència seria coberta per l'augment del consum sobre els 100.000 m³ restants que s'adquirien. Fins i tot, s'esperava que fos perfectament possible l'obtenció de beneficis en un termini no massa dilatat que es dedicarien a l'amortització més ràpida del deute⁷¹.

Per tant, la qüestió de l'increment del consum esdevenia clau en l'operació de municipalització. Un cop més, s'afirmava que en el règim de monopoli privat vigent el consum domèstic d'aigua tenia un comportament apàtic i que no arribava, com ja se sap, ni als 60 l/hab. que exigien les Ordenances municipals de 1891. Molts habitatges no disposaven de cap dotació d'aigua i el municipi no havia pogut fer res efectiu mentre el monopoli del servei continués en mans de la SGAB. Un cop consumada la municipalització, es llegeix al Dictamen, "*el Ayuntamiento estará moral y legalmente obligado a provocar el mayor consumo con medidas de prudencia y con progresivas facilidades, respondiendo a las reglas de la higiene y a las exigencias ineludibles de la cultura ciudadana*". La Comissió afirmava al respecte que l'Ajuntament de Barcelona havia d'exigir la dotació domèstica d'aigua que s'havia establert a les Ordenances de 1891 segons les quals com a mínim caldria un cabal de 250 litres diaris per habitatge independent. L'Assessoria havia calculat que la mitjana de que disposava cadascuna dels 138.730 habitatges de Barcelona era de 158 litres, tot comptant els 18.000 m³ diaris subministrats per la SGAB i els 4.000 del servei municipal de Montcada. El dèficit que això representava fins arribar al que fixaven les ordenances era de 12.762 m³ diaris per al total de la ciutat.

evident sobre les possibles tendències intervencionistes municipals en la gestió de la higiene domèstica, especialment, SEDÓ (1912), pàg. 60-61. Aquest posicionament dels representants de les corporacions econòmiques és igualment confirmat per Amadeu Hurtado, qui escriu a propòsit d'aquests representants que "*van decidir no acceptar la compra i deixar el problema pendent si no era per un preu que es pogués pagar amb un emprèstit, les càrregues financeres del qual quedessin totalment cobertes amb el rendiment normal del servei, assegurat per la societat venedora durant un temps*". HURTADO (1969), pàg. 219.

⁶⁹ Les partides que excedien dels 72.000.000 de ptes. es dividien en: 5.634.068,50 ptes per a la possible disminució de cotització del deute col·locat en el mercat de valors. Els bons municipals del deute de Reforma Interior es cotitzaven al 93%, però s'esperava que la municipalització resultaria més atractiva ja que el deute tenia com a garantia un negoci productiu en plena expansió i, a més, la subvenció de l'Estat a banda dels pressupostos municipals. Una altra partida de 2.200.000 ptes com a garantia sobre el canvi de monedes. Una darrera de 250.000 sobre les càrregues fiscals estatals en cas que el govern no acceptés la demanda de la Comissió de condonar les despeses d'impostos.

⁷⁰ Les garanties especial d'aquest emprèstit feia confiar a la Comissió que seria possible col·locar les obligacions a un interès del 3,5 o 4 %, més baix del deute general, situat en el 4,5%.

⁷¹ *Dictamen emitido por la Comisión...* pàg. 300-304

A més, com aquest cabal era el que es considerava mínim i l'Ajuntament disposaria de volums d'aigua per atendre un consum molt superior, l'interès de la higienització de la ciutat i la rebaixa de les càrregues financeres sobre l'emprèstit havien d'estimular un augment del consum domèstic degut a una "*acción prudente, pero firme y perseverante por parte del Municipio*". La Comissió proposava la modificació de les Ordenances de 1891, obsoletes per molt conceptes, en el sentit d'imposar "*un mayor consumo*". Aquest increment de la demanda privada d'aigua, a més de per la pressió del marc legal municipal, hauria de ser estimulat, segons el Dictamen, per l'augment de l'edificació i de la població al ritme com a mínim de les dècades passades. A més, hauria de pressionar en la mateixa direcció la progressiva implantació del sistema de comptadors en substitució dels aforaments o de la venda d'aigua⁷². De la mateixa manera, la futura electrificació de les instal·lacions elevadores permetria abaratir els costos de la impulsió forçada de l'aigua des de l'estació d'explotació de Cornellà o des del dipòsit de Dosrius. Finalment, la ja reiteradament destacada rebaixa dels preus de subministrament del servei que haurien igualment de contribuir a l'increment del consum i a la conseqüent millora de l'estat higiènic de Barcelona. La Comissió no proposava cap tarifa concreta, però si aconsellava la seva implantació progressiva i aplicada amb "*gran tacto*".

A partir de totes aquestes consideracions, la Comissió es manifestava, doncs, com a continuadora de l'esperit intervencionista mostrat per la Submissió municipal el 1885 en la redacció del *Dictamen previo*, extensament comentat al capítol tercer i de les Ordenances municipals de 1891, analitzades al quart. En essència, aquest esperit consistia en creure que la higienització pública i privada de la ciutat no seria possible sense la intervenció decidida de l'Ajuntament de Barcelona. La principal diferència entre el projecte de municipalització de 1912 i la situació de 1885-1891 era que ara es considerava realment possible que el municipi disposés dels cabals d'aigua i del context polític i jurídic necessaris per a procedir a la implantació definitiva del cicle continu de l'aigua amb el que havien somiat, entre altres, Cerdà i Garcia Faria.

En relació amb els aspectes anteriors, segons el parer de la Comissió, la intervenció directa de l'Ajuntament en el servei d'abastament d'aigua havia de comportar dues avantatges més. La garantia d'higiene i potabilitat de les aigües consumides a Barcelona, primera, i el total sanejament de la ciutat, segona. Tot i que, com ja s'ha mostrat, la població barcelonina tenia reserves respecte de la qualitat de l'aigua de la Societat General, les anàlisis practicades permeteren afirmar la seva potabilitat. Com a seguretat complementària, l'Assessoria havia proposat un pla d'higienització total de la xarxa de distribució, inclosos els dipòsits domèstics i els sistemes col·lectius d'abastament dels habitatges dels immobles de lloguer. Només d'aquesta manera es podria evitar la situació endèmica de febre tifoidal que tradicionalment patia la ciutat. Tanmateix, calia finalitzar les canalitzacions del clavegueram, netejar-lo constantment i evitar la filtració al subsòl d'aigües contaminades. Aquests objectius ja havien estat enunciats a les Ordenances municipals de 1891 i al projecte de clavegueram de Garcia Faria del mateix any. Per a assolir aquest programa era imprescindible, a més, organitzar un autèntic sistema de policia sanitària amb un servei mèdic eficaç i exigent que hauria de notificar les anomalies detectades a la Junta Autònoma prevista a les bases signades amb la SGAB⁷³.

⁷² *Dictamen emitido por la Comisión...* pàg. 305-309

⁷³ L'Assessoria aconsellava una "*vigilancia especial y constante y un estudio permanente, auxiliado por una verdadera policia sanitaria, institución que puede afirmarse que sólo muy rudimentariamente existe en Barcelona*". D'altra banda, el servei mèdic

D'altra banda, la Comissió destacava com amb la municipalització dels drets d'exploració de les aigües subterrànies de la SGAB, l'Ajuntament de Barcelona passaria a disposar virtualment del control de les conques baixes del Besòs i del Llobregat i desapareixerien els obstacles que aquestes mateixes propietats havien suposat fins aleshores per als projectes hidrològics municipals com un "*verdadero cerco*". Això suposava, a més que l'Ajuntament de Barcelona es convertiria en el proveïdor d'aigua de les poblacions de les rodalies a través dels contractes signats entre els seus municipis i la SGAB. Aquesta preeminència a les conques del Besòs i del Llobregat li permetria adquirir una posició dominant en la gestió dels recursos hidrològics de les comarques veïnes de la mateixa manera que ho havia fet l'empresa francesa. D'aquesta manera, les ofertes d'aigua localitzades al Besòs i al Llobregat que s'havien presentat als successius concursos convocats per l'ajuntament de la ciutat no només eren rebutjades amb l'adquisició de la SGAB, sinó que les seves expectatives de negoci haurien de comptar a partir d'aleshores amb el vist i plau del consistori barceloní com a part perjudicada per aquestes futures explotacions properes a les noves propietats municipals adquirides de la societat francesa.

Finalment, la Comissió posava de relleu que l'adquisició de la SGAB possibilitava d'una vegada per totes l'aprofitament efectiu de les aigües municipals de Montcada. La Comissió calculà que per a explotar convenientment els 34.000 m³ de les aigües municipals de Montcada cap a 1911 era necessària una despesa de 16.000.000 de ptes. si l'ajuntament efectuava les obres per si mateix⁷⁴. En combinació amb la SGAB, tot aprofitant les infraestructures i les canalitzacions urbanes de l'empresa, el pressupost es reduïa fins als 6.019.000 ptes. D'aquesta manera, el total dels cabals de que podria disposar el municipi era de 194.000 m³ sobre un preu total de 78.019.000 ptes⁷⁵.

Encara més, l'optimisme de la Comissió li portà a considerar seriosament una segona ampliació del servei municipal a partir d'una projecte plantejat en diverses ocasions, però mai executat. Es tractava de la possible adquisició de les "*aguas propiedad de los regantes de la Acequia Conda*". Aquest cabal es calculava aproximadament en uns 20.000 m³ diaris. La indemnització es podria resoldre per dos procediments. Primer, l'expropiació dels drets dels regants amb l'argument que la concessió d'aquestes aigües per al rec ja no tenia sentit donat que els terrenys havien esdevinguts solars erms urbanitzables en molt casos⁷⁶. El segon mètode consistiria en gestionar un acord amb els interessats mitjançant una compensació

hauria d'efectuar anàlisis en els punts de captació de l'aigua i en tots els dipòsits generals de distribució, fonts, aixetes i dipòsits domèstics. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 96-99.

⁷⁴ L'Ajuntament de Barcelona havia aprovat el 20 d'abril i el 4 de maig de 1911 un pressupost de 15.652.428,12 pessetes per tal de completar el projecte d'elevació, conducció i distribució de les aigües de Montcada. *Llibre d'actes del Ple* 1911 (Volums 2, pàg. 376 i 3, pàg. 95). Secció Aigües. El projecte incloïa la finalització de les obres d'elevació dels cabals dels pous de Montcada i de les que li corresponien de les mines de Montcada. A més, calia completar la construcció de l'aqüeducte Alt de Montcada i estendre una xarxa de distribució per la ciutat a partir del dipòsit de Vallcarca. Es tractava, doncs, de complir les previsions del projecte Falqués, iniciat el 1891.

⁷⁵ En realitat, segons Lluís Sedó el pressupost final era de 83.891.397,84 ptes., ja que calia contemplar la devaluació del deute municipal que es cotitzava al 93% sobre el nominal i per tant, la pèrdua de valor era de 4.064.895,60 ptes. SEDÓ (1912), pàg. 58.

⁷⁶ Si bé a la zona més propera a Ciutat Vella, compresa dins de l'Eixample central, els terrenys regats amb les aigües del Rec Comtal ja no eren conreats en bona part, no succeïa el mateix amb dels terrenys dels antics municipis de Sant Martí de Provençals i de Sant Andreu de Palomar, a on l'activitat agrícola es comptabilitzava amb una vigorosa producció industrial. Veure MARTÍN PASCUAL, Manel: "*El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona 1864/74 – 1929*", dins "*Finestrelles*", 9 (1998). Així doncs, l'expropiació basada en el canvi d'usos de l'aigua de la sèquia Comtal no era ni molt menys majoritària i podria resultar una via per augmentar la dotació d'aigua de Barcelona tan fortament contestada cap a 1912 com ho havia estat reiteradament en dècades anteriors per la Societat de regants. Probablement, la Comissió comptava amb disminuir aquesta oposició un cop municipalitzada la SGAB, ja que aquesta empresa posseïa la major part dels drets sobre els molins reials, que també tenien representació en la Societat del Rec Comtal. Tot i així, els interessos dels regants devien ser encara prou forts com per fer front a les possibles pretensions municipals de control sobre la Societat del Rec, integrada per l'Ajuntament, els molins reials, els regants i algunes fàbriques.

econòmica que no havia de superar els 5.000.000 de ptes. Així, el municipi barceloní disposaria de 20.000 m³ més d'aigua amb un total de 214.000 i una mitjana de 323 litres diaris per habitant, a l'alçada dels nivells europeus més exigents⁷⁷. Amb aquesta mena de projectes d'optimització dels drets d'explotació de les aigües de Montcada es pretenia rendibilitzar les inversions fetes en la construcció de l'aqüeducte Alt de Montcada i completar els cabals de la SGAB per a fer front a futures necessitats del servei d'abastament d'una ciutat i unes rodalies en constant creixement demogràfic, urbà i industrial. Al temps, s'allunyaven les esperances que els ofertors dels cabals que es presentaren al concurs de 1911 poguessin tenir sobre una futura compra de les seves aigües per part del municipi barceloní com a forma de completar els volums de la SGAB.

La higienització de la ciutat, el control sanitari de l'aigua i la rebaixa del preu del servei d'abastament, haurien d'incrementar de manera significativa les despeses finals de la municipalització del servei i no estaven contemplats en el càlcul financer del total de 72.000.000 de ptes. Per tant, les aportacions econòmiques necessàries no podrien ser cobertes per l'Ajuntament de Barcelona en la seva totalitat, ja que no procedirien dels beneficis aportats pels serveis d'abastament municipalitzats. En aquest punt, la Comissió sol·licitava de l'estat la seva col·laboració segons la lletra de la R.O. de 12 d'abril de 1911. El govern, si estimava acceptable la solució proposada, prometia auxiliar els treballs de la Comissió amb el que fos necessari, bé en forma d'aportacions financeres, bé amb mesures legislatives de cobertura legal. Emparant-se en aquesta promesa, la Comissió concretava en el seu Dictamen el que haurien de ser les aportacions estatals. Primera, una subvenció econòmica de 25.000.000 de ptes distribuïda en 25 anualitats destinades a facilitar la higienització total de la ciutat amb l'establiment del servei de policia sanitària i de la finalització del clavegueram. A més l'aportació estatal hauria de permetre rebaixar el preu de les tarifes del servei d'abastament com a mesura cabdal de la higienització urbana.

D'altra banda, la Comissió sol·licitava tot un seguit d'iniciatives parlamentàries per a facilitar l'operació de municipalització. Primer, la renúncia de l'estat a percebre els Drets reals i els impostos sobre els contractes i tràmits legals de la municipalització. Com no existia a Espanya cap precedent de municipalització d'un servei públic similar al que es pretenia, la Comissió considerava que *"era necesaria una disposició superior, quizás una ley que podría tener carácter general, autorizando aquella exención"*. El fonament de la petició era que s'aplicava sobre una operació de reforma interior urbana i una obra d'higienització que tenien un tractament fiscal favorable en la legislació espanyola. Segon, es demanava la declaració d'utilitat pública de totes les obres necessàries per a la municipalització, inclosa la prevista ampliació del servei amb les aigües de Montcada. La Comissió opinava que per a evitar possibles confusions i posteriors reclamacions era imprescindible una disposició governamental superior que aclarís la situació⁷⁸.

Per a fer possible la posada en pràctica de la municipalització, el Dictamen de la Comissió preveia un sistema d'administració consistent en la gestió industrial del futur nou servei municipal d'abastament amb la constitució d'una Junta d'Aigües. Aquesta Junta d'Aigües, o Junta Autònoma, hauria de funcionar com un autèntic consell d'administració de l'empresa municipal de servei d'abastament d'aigua. L'Ajuntament actuaria com a junta general d'accionistes. D'aquesta manera, s'esperava superar les

⁷⁷ SEDÓ (1912), pàg. 59.

⁷⁸ *Dictamen emitido por la Comisión...* pàg. 100-102

dificultats de gestió que comportava el funcionament normal de l'Ajuntament, afectat per les tensions polítiques dels grups que l'integraven i pel llarg i complicat sistema de decisions basat en la tramitació en comissions i ponències. A la Junta Autònoma li correspondria l'aplicació del contracte d'explotació que s'hauria de subscriure amb la SGAB⁷⁹ i del Reglament de policia d'aigües, que hauria de regular el servei.

Al mateix temps, la Comissió considerava que l'objectiu de resoldre definitivament el problema de les aigües de Barcelona en totes les seves vessants no seria possible si la municipalització no es convertia en un monopoli de dret públic. És a dir, calia assegurar el control efectiu de la totalitat de les aigües que es consumien a Barcelona, independentment dels usos a que fossin destinades. Així, a més dels cabals que es comprarien a la SGAB i de les aigües municipals de Montcada, l'Ajuntament hauria d'exercir la seva jurisdicció sobre els usos i la gestió dels 100.000 m³ destinats a les indústries de la ciutat i sobre els cabals de les explotacions particulars menors, bé es tractés d'empreses i societats, bé de pous domèstics.

D'aquesta manera, el municipi barceloní podria revisar els drets jurídics de cada explotació i determinar els cabals segons els usos corresponents. Cas de sistemes de gestió abusives, podria procedir a l'expropiació. A més, es prohibirien les iniciatives d'abastament futures sense l'estricta permís municipal⁸⁰.

El Reglament de policia d'aigües per a la ciutat de Barcelona que s'inclouïa al Dictamen estava directament inspirat en aquest compromís de garantir l'abastament d'aigua a la ciutat de la manera més econòmica i higiènica possible. El Reglament s'organitzava en 44 articles agrupats en sis capítols, una disposició transitòria i una addicional⁸¹. El capítol primer, articles 1-7, regulava el monopoli municipal sobre la totalitat de les aigües de Barcelona. L'article tercer establí les situacions en que l'ajuntament podia fer efectiu el seu monopoli i la seva jurisdicció. Així, els cabals particulars podien ser expropiats per a ser destinats al proveïment domèstic. L'Ajuntament es podria fer càrrec d'aigües públiques destinades al rec si deixaven de ser utilitzades per aquest ús⁸². El municipi podria intervenir en la concessió d'aigües públiques i nous afloraments i les podria expropiar per a l'abastament urbà, prèvia indemnització. L'estat hauria de renunciar a atorgar noves concessions per a l'abastament de la ciutat i es prohibiria la introducció de noves aigües⁸³. De la mateixa manera, les aigües industrials o agrícoles no es podrien destinar al subministrament domèstic. Els propietaris d'aigües haurien de facilitar a l'Ajuntament les dades corresponents al cabal utilitzat, a la concessió i autorització rebuda per a l'ús domèstic, industrial o agrícola de que es tractés. Els pous agrícoles i industrials es permetien si desaguaven al clavegueram i si eren cegats un cop finalitzada la seva utilització. Pel que feia als pous domèstics, el control esdevenia més estricte. No més eren permesos si es justificava la seva propietat i utilitat i es demostrava la potabilitat de l'aigua treta. A més, es podien prohibir en zones d'alta densitat urbana o industrial amb el

⁷⁹ El Contracte d'explotació, format per 34 pactes i signat el dia 11 de novembre de 1912 per la Comissió, havia de regular el període de sis anys de transició de la titularitat del servei de la SGAB a l'Ajuntament de Barcelona. Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSION PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Dictamen emitido por la Comisión*, pàg. 253-271.

⁸⁰ *Dictamen emitido por la Comisión...* pàg. 103-105

⁸¹ *Dictamen emitido por la Comisión...* pàg. 275-292

⁸² Tal i com valorava Lluís Sedó, en aquest supòsit es trobaria la Societat de propietaris interessats en les aigües del Rec Comtal i les mines de Montcada.

⁸³ En conseqüència, les ofertes proposades al concurs de 1911 no tenien cap esperança d'aconseguir els seus objectius.

subsòl sotmès a filtracions contaminants. Els pous cegats per manca de potabilitat no es podrien tornar a obrir i els nous haurien de rebre autorització municipal expressa.

El capítol segon, articles 8 al 23, establia la composició i competències de la Junta d'Aigües de Barcelona. Estaria formada per l'alcalde com a president, per sis regidors i per un representant de les corporacions econòmiques presents en la Comissió d'abastament d'aigua de Barcelona, redactora del Dictamen i del propi Reglament de policia. Un dels vocals exerciria les funcions d'inspector. La Junta tindria jurisdicció sobre totes les qüestions relacionades amb la gestió del servei d'abastament municipalitzat en règim de monopoli: afloraments, canalitzacions, higienització, subministrament a particulars... L'ajuntament tindria la facultat de supervisar aquesta gestió i d'aprovar o rebutjar els pressupostos presentats.

El capítol tercer, articles 24 al 33, contenia les disposicions referents al sanejament de les aigües. Preveia l'existència del Laboratori Bacteriològic per al control de l'aigua, complementari del Laboratori Municipal. Al primer laboratori li correspondria efectuar diàriament les anàlisis bacteriològiques en els punts de captació, conduccions, dipòsits, fonts... i al segon les anàlisis químiques. Cas de detectar contaminació en les aigües, el vocal inspector hauria d'ordenar la suspensió provisional del subministrament. Els pous particulars serien analitzats al gener i al juliol periòdicament, si bé la Junta d'Aigües podia realitzar anàlisis quan ho estimés necessari. Els particulars haurien de facilitar la captació de mostres per a ser analitzades i haurien de finançar les despeses.

El capítol quart, articles 34-36, contenia la normativa aplicable respecte dels cabals que calia destinar als serveis públics urbans de la ciutat. La quantitat mínima fixada per habitant era de 50 litres diaris i la Junta d'Aigües havia de tenir a disposició de l'Ajuntament contínuament aquest cabal. En contrapartida, el municipi faria efectiu el pagament per un preu equivalent al que s'abonava a la SGAB⁸⁴.

El capítol cinquè, articles 37, 38 i 39, especificava la regulació de l'abastament domèstic. L'Ajuntament de Barcelona adoptaria les mesures oportunes sobre la quantitat d'aigua amb que haurien de ser dotades les vivendes⁸⁵, els sistemes de distribució, els usos i l'evacuació d'aigües residuals. Tanmateix, seria competència municipal l'establiment de les tarifes del servei i no podrien ser més elevades que les establertes per la SGAB el 1911⁸⁶.

Al capítol sisè, els articles 40 al 42 especificaven que l'Ajuntament establiria les condicions de l'ús de l'aigua per als establiments industrials i agrícoles. A més, es garantia el servei de la SGAB a les poblacions de les rodalies. El municipi barceloní podia, però, suspendre aquest subministrament si ho notificava als ajuntaments corresponents al menys amb dos anys d'antelació. La disposició transitòria establia que la Junta d'Aigües i l'Ajuntament de Barcelona fixarien el seu règim de relació i la disposició final explicitava que el Reglament no seria vàlid sense la superior autorització del Govern.

⁸⁴ El preu mitjà per m³ diari que pagava l'Ajuntament de Barcelona a la SGAB per al proveïment de les fonts públiques el 1911 era de 0,20 ptes amb un màxim de 0,30 a Les Corts i Horta i un mínim de 0,175 ptes a Sant Andreu com a conseqüència dels nivells orogràfics de cada zona i de les corresponents despeses d'elevació i impulsio. L'aigua per als parcs, escorxadors, rec de carrers i neteja del clavegueram era facturada a 0,15 ptes i la subministrada per als cementiris de 0,20 ptes. Veure SEDÓ (1912), pàg. 86.

⁸⁵ La Comissió havia proposat augmentar en una futura reforma de les Ordenances municipals el volum mínim de 250 litres per vivenda establert a les de 1891.

⁸⁶ A més de la precaució que ja s'havia anat manifestant al llarg del Dictamen respecte de la necessària rebaixa dels preus del servei, no seria possible aplicar cap rebaixa en els sis anys de transició fins a la plena propietat de l'Ajuntament si no es compensava amb l'augment del consum, ja que calia garantir el rendiment brut de 4.550.000 ptes anuals i el net de 3.000.000 de ptes.

En conclusió, la Comissió d'Abastament d'aigua de Barcelona havia exercit l'encàrrec rebut a la R.O. de 12 d'abril de 1911 amb la tasca desenvolupada des del 19 de maig de 1911 fins al dia 11 de novembre de 1912, data de l'aprovació definitiva del text del Dictamen. En aquests mesos havia procedit a la valoració de l'estat de l'abastament d'aigua de la ciutat, havia calculat les necessitats d'aigua, havia convocat el concurs de 1911, negociat la compra de la SGAB i redactat el Dictamen en el que es proposava la municipalització amb el monopoli total del servei.

Contemplades aïlladament, les propostes de solució per al permanent problema de les aigües no eren novedoses. S'ha demostrat com ja s'havia intentat abans l'adquisició de la SGAB, l'ampliació del servei amb l'explotació eficaç de les aigües de Montcada, inclosa l'expropiació de les aigües gestionades per la Junta de regants del Rec Comtal, ja s'havien convocat sense resoldre definitivament concursos informatius per a la possible ampliació del servei municipal i ja s'havia proclamat oficialment el compromís de l'Ajuntament de Barcelona de dotar els habitatges i els serveis públics de la ciutat amb uns cabals mínims i d'introduir el sistema de cicle continu en la higienització urbana. Fins i tot, ja s'havia organitzat un cos mèdic municipal que entre altres responsabilitats tenia encarregat el control sanitari de les aigües consumides pels barcelonins. Finalment, la municipalització del servei d'abastament d'aigua de Barcelona era un objectiu que figurava en l'ideari i en els programes polítics d'acció municipal dels principals partits catalans.

Si bé tot això era així, al novembre de 1912, en el moment que la prestigiosa i criticada Comissió aprovà el seu Dictamen, es produïen tot un seguit de circumstàncies que contemplades en conjunt suposaven un panorama inèdit. Primer, mai com aleshores es disposava de la informació que havia recopilat l'Assessoria i que havia servit com a base d'anàlisi i com a justificació de la proposta de solució per al problema de les aigües. Segon, mai s'havia arribat a elaborar un projecte municipal d'abastament en el que es contemplaven tots els aspectes de la qüestió de manera tan rigorosa i, en especial, el sistema de finançament. I mai s'havia arribat a un grau de consens polític entre els grups majoritaris municipals, lligaries, radicals i republicans nacionalistes, amb el concurs, a més, del govern espanyol i de les principals corporacions econòmiques i científiques de la ciutat. El Dictamen de la Comissió dibuixava el camí que l'Ajuntament de Barcelona havia de seguir per a resoldre definitivament el problema de les deficiències higièniques amb un plantejament global ambiciós i a molt llarg termini que incloïa l'abastament d'aigua de la ciutat, el sanejament i el control sanitari. Suposadament era compatible amb els interessos de les minories dirigents de la ciutat i, per tant, aparentment era un projecte consensuat pel conjunt dels interessos econòmics, socials i polítics de Barcelona i arrelat en la realitat que vivia la ciutat, tot proposant solucions ja conegudes i assajades.

L'èxit de l'operació depenia, però, d'un fràgil equilibri. Calia que el recolzament del govern es mantingués i que es traduís en mesures concretes en la línia que sol·licitava la Comissió. Segon, el consens i clima de col·laboració entre els grups polítics de Barcelona havia de continuar. Tercer, calia que satisfés tots els sectors burgesos que dirigien les diverses vessants del creixement demogràfic, urbà i industrial de Barcelona. Quart, el conjunt dels interessos implicats en el servei d'abastament d'aigua, inclosos els ofertors de cabals concursants en la convocatòria de 1911, havien d'acceptar la solució proposada per la Comissió com a la única possible. Cinquè, les institucions científiques de Barcelona

havien de donar el seu vist i plau a les conclusions tècniques de l'Assessoria. D'haver-se produït l'excursionista confluència d'aquest cinc factors la municipalització del servei d'abastament d'aigua de Barcelona pot-ser hauria tingut lloc. A partir d'aquí, si el servei municipalitzat hagués hipotèticament estat prou eficaç, pot-ser hauria començar a millorar de manera sostinguda i ràpida l'estat higiènic de la ciutat.

2

FRACÀS DE LA INICIATIVA DE MONOPOLI MUNICIPAL DEL SERVEI

Des de finals de 1911, quan tenien lloc les negociacions entre la Comissió i la SGAB, es despertà a Barcelona una forta tensió social i política a propòsit del projecte de municipalització i monopoli de l'abastament d'aigua a la ciutat. La pugna, tenaç i constant, era reveladora de l'enfrontament entre interessos partidaris i opositors al projecte. Arribà a nivells sense precedents un any més tard quan el dictamen de la Comissió estava apunt de ser aprovat per l'Ajuntament de Barcelona i quan a l'abril de 1913 fou presentat davant el Govern. A l'estiu de 1913 l'oposició a la municipalització aconseguí que el govern endarrerís l'aprovació a la proposta vinguda de l'Ajuntament de Barcelona i a mitjans de 1914 era ja pràcticament segur que no es podria portar a terme. L'inici de la guerra mundial a primers d'agost de 1914 dificultà enormement el projecte d'adquisició de la SGAB, una empresa pertanyent a estats bel·ligerants com eren Bèlgica i França. A més, el brot de febre tifoide de la tardor de 1914 vingué a sumar-se com a caps de ressonància de la lluita social, econòmica i política que tenia lloc a Barcelona a l'entorn de la possible aprovació governamental del projecte de la Comissió.

Les repercussions de l'epidèmia de tifus sobre el sistema d'abastament municipal d'aigua s'estengueren com a mínim fins el 1917 i ocuparen tota l'atenció de l'Ajuntament de Barcelona en l'àmbit hidrològic. La nova conjuntura de creixement econòmic, motivada per la neutralitat espanyola en el conflicte armat, i l'intens context de nacionalització de la economia imperant en els primers anys de postguerra, juntament amb l'augment dels beneficis bancaris espanyols i la devaluació del franc en el seu canvi amb la pesseta, facilitaren les circumstàncies per a la naturalització de la SGAB. La propietat de l'empresa d'abastament d'aigua passà del grup empresarial franc-belga a un consorci bancari barceloní i espanyol en el qual es trobaven presents les grans nissagues financeres de Barcelona. Aquest conjunt de factors, juntament amb la presència cada cop més forta a l'Ajuntament a partir de 1913 de forces polítiques conservadores contràries a la municipalització dels serveis públics, inclòs el de l'aigua, provocaren el definitiu fracàs del possible model de gestió de l'abastament d'aigua de la ciutat en mans del municipi barceloní.

2.1

LES REACCIONS D'OPOSICIÓ A LA MUNICIPALITZACIÓ

La vinculació de la tasca de la Comissió per a l'abastament d'aigua de Barcelona a l'estabilitat governamental i al manteniment de les relacions de col·laboració entre el partit liberal i les forces polítiques catalanes presents al consistori barceloní fou un dels primers factors problemàtics en la resolució del projecte de municipalització. El dia 11 de novembre de 1912 era aprovat per la Comissió el Dictamen i al dia següent moria assassinat el president del Consell de Ministres, Josep Canalejas. El succeí interinament García Prieto i posteriorment el comte de Romanones, qui es mantingué al front del govern des del 14 de novembre de 1912 fins al 27 d'octubre de 1913. Aquest gabinet tendí alguns ponts de contacte amb les forces polítiques catalanistes, entre els quals destacà el manteniment de la promesa de Canalejas d'impulsar una llei que fes possible la Mancomunitat de diputacions⁸⁷. Al front de la cartera de Governació, però, es situà Santiago Alba, qui es mostrà com a centralista i ferm opositor a les aspiracions lligaires en tant que obstaculitzaven la dinàmica bipartidista dinàstica a Catalunya i n'afeblien el recolzament del partit liberal⁸⁸. D'altra banda, com a ministre d'Hisenda en el segon govern de Romanones defensà en la seva acció política els interessos agraris castellans, enfrontats als projectes econòmics i comercials de la Lliga regionalista especialment un cop començada la Gran Guerra com a ministre d'Hisenda en el segon govern de Romanones⁸⁹.

Les dificultats del primer govern de Romanones per a aconseguir la col·laboració del parlament, donades la dissensió de les pròpies forces liberals i l'oposició dels conservadors en plena ofensiva dretana del maurisme, obligà al president del Consell de Ministres a utilitzar el tancament de les Corts com a eina de govern⁹⁰. El gabinet que succeí al liberal de Romanones fou el conservador d'Eduardo Dato, amb un mandat llarg, del 27 d'octubre de 1913 al 6 de desembre de 1915. En el curs d'aquest temps fou aprovat per R.D. la Mancomunitat de Catalunya, el 8 de desembre de 1913. Aquest gest l'apropà a la Lliga, des del punt de vista de les polítiques socials, Dato es mostra, per contra, com a bon representant de l'oligarquia espanyola que era i s'allunyà de les posicions republicanes catalanes. Al mateix temps, el partit Conservador es trobava en plena crisi amb l'acció erosiva del maurisme que augmentà la seva activitat en no obtenir Maura l'encàrrec reial de formar govern. Per tant, a l'octubre de

⁸⁷ Si aquesta qüestió l'apropava a les posicions de la Lliga, la tímida política laica respecte del matrimoni i l'ensenyament l'aproximava relativament a les forces republicanes, autonomistes o radicals. GABRIEL, Pere: "Sociedad, gobierno y política (1902-1931)", dins BAHAMONDE, Angel, (Coord.), *Historia de España, siglo XX, 1875-1939*, Madrid, Càtedra, 2000, pàg. 399-403.

⁸⁸ Segons BALCELLS, Albert – CULLA, Joan – MIR, Conxita: "Les eleccions generals (1901-1923)", dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989, "Alba, centralista a ultrança i representant dels interessos agraris castellans, aspira de cara a les properes legislatives, a refer la potència parlamentària del partit liberal i vol destruir allò que considera principal entrebanc per a l'estabilitat del bipartidisme dinàstic: la Lliga; en conseqüència, i a través del que hom denominà "pacte a la castellana", es compromet a sostenir amb els recursos del poder tots aquells candidats –monàrquics, republicans o reformistes- que, a Catalunya, s'oposin al regionalisme", pàg. 66.

⁸⁹ Alba s'oposà al projecte de port franc per a Barcelona un cop començada la Gran Guerra i impulsà la Llei d'Imposició sobre Beneficis Extraordinaris. Ambdós afers motivaren agres polèmiques amb els regionalistes i va enfortir les posicions de les forces crítiques a Catalunya amb la Mancomunitat i les seves realitzacions. GABRIEL (2000), pàg. 404

⁹⁰ En el seu període de govern només restà obert el parlament des del 26 de maig fins al 28 de juny. Un cop reobert, el 25 d'octubre fou provocada la caiguda el govern el dia 27. GABRIEL (2000), pàg. 399-403.

1913, en el moment que a Barcelona es polemitzava a l'entorn de la municipalització del servei d'abastament d'aigua, el sistema polític de la Restauració es trobava en plena primera fase de desintegració amb les divisions internes dels dos grans partits dinàstics. En aquest context de crisi de sistema, les aspiracions dels grups catalans que impulsaven la municipalització topaven amb els intents de reorganització dels dinastisme des del maurisme dretà i des de l'acció del liberal Alba.

La dinàmica política barcelonina i catalana no eren pas gaire més favorables per a servir de marc al triomf de la proposta municipalitzadora de la Comissió. Tot i que el consens bàsic necessari per a portar a terme el Dictamen i els tràmits municipals d'aprovació es mantenia, la situació conjuntural de col·laboració entre regionalistes, radicals i republicans autonomistes que s'havia donat a la primavera de 1911 s'estava transformant ràpidament. D'una banda, les diverses convocatòries electorals municipals i generals que es celebraren entre 1911 i 1914 assenyalaren una tendència gradual, però irreversible, de pèrdua de l'hegemonia que el radicalisme mantenia cap a 1910 i de progressiu assoliment del predomini de la Lliga en els àmbits local, en la Diputació de Barcelona, integrada en la Mancomunitat des de 1913, i en la representació a les Corts Generals. En segon lloc, es registrà una creixent conflictivitat interna en les fileres del Partit Republicà Radical amb moviments d'escissió i crítica que contribuïren a afeblir la seva posició a l'Ajuntament de la ciutat. En tercer lloc, la Unió Federal Nacionalista Republicana entrà en un procés de degradació en no aconseguir connectar amb les bases populars de la ciutat. Episodis destacats d'aquesta decadència foren l'escissió d'una part del grup polític davant els magres resultats electorals aconseguits en els comicis municipals del 9 de novembre de 1913 i la derrota de l'anomenada Defensa Republicana, que es presentà a les eleccions general de 8 de març de 1914 com a fruit del Pacte de Sant Gervasi subscrit entre la UFNR i el PRR.

Finalment, a les eleccions municipals de novembre de 1913 es presentaren tres forces dretanes al marge de la Lliga Regionalista. Es tractava de la candidatura Liberal, la Unió Gremial i una Coalició de Dretes que aconseguiren uns acceptables resultats electorals amb dos escons, un liberal i un per la Coalició. La irrupció a l'escena política local d'aquests grups conservadors evidenciava, d'una banda, el desprestigi de les forces polítiques presents al consistori des d'inicis de segle i, d'altra, l'interès de nuclis socials i econòmics privilegiats que veien amenaçats els seus interessos corporatius per la política impulsada precisament per les formacions catalanistes i republicanes. Al temps, reflectien els esforços del dinastisme per recuperar les posicions perdudes a Barcelona i fins i tot la Lliga fou blanc dels atacs d'aquests cercles dretans⁹¹.

Aquesta dinàmica política barcelonina i general afectà de manera directa la sort del projecte de municipalització. Tingué la seva importància la crisi dels grups més fermament partidaris del mateix. En especial, la situació dels republicans autonomistes de la UFNR va afeblir al consistori la presència dels ideals que defensaven la gestió dels serveis públics inspirats en els models del socialisme municipal europeu. El Partit Radical, en plena crisi de desprestigi popular fruit de la seva escandalosa gestió

⁹¹ A propòsit de l'evolució política municipal en aquests anys, es poden consultar entre altres els següents autors: BALCELLS, Albert: "Vida i institucions polítiques", dins SOBREQÜÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995; TORÁN, Rosa: "Les eleccions municipals (1901-1922)", dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989; CULLA I CLARÀ, Joan B.: "El municipi, pedestal i calvari del lerroxisme barceloní. L'Ajuntament de Barcelona 1909-1915", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de "L'Avenç", 58 (març 1983). Pel que fa als resultats dels comicis generals, BALCELLS, Albert – CULLA, Joan – MIR, Conxita: "Les eleccions generals (1901-1923)", dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989

municipal, perdé el control de l'Ajuntament. Incapaç d'impulsar mesures de caire autènticament reformista es limità a continuar la seva acció populista a remolc cada cop més de les circumstàncies i de les iniciatives lligaires. Per la seva banda, la Lliga prioritzà els seu missatge i la seva acció d'integració nacional en favor del projecte de Mancomunitats i deixà en segon terme els assumptes locals. A més, l'ofensiva conservadora de les forces corporativistes, expressament contràries a tot projecte que amenacés la llibertat de la iniciativa privada en la gestió del creixement urbà barceloní, vingué a dificultar extraordinàriament la municipalització del servei d'aigua. I es tractava d'un projecte que implicava el canvi de model de gestió de l'abastament hidrològic i que estava cridat a intervenir en els sistemes d'higiene privada i, per tant, amenaçava els beneficis que els propietaris urbans obtenien pel lloguers dels seus immobles.

Les forces i les estratègies opositors

Veiem a continuació com es desenvolupà dins d'aquest context barceloní, català i espanyol la pugna entre forces partidàries de la municipalització de l'abastament d'aigua proposada pel Dictamen de la Comissió i interessos contraris a la gestió monopolista del servei hidrològic municipal.

Des de la tardor de 1911, en la primera fase de les negociacions entre la Comissió i la SGAB i un cop foren rebutjades les altres ofertes presentades al concurs convocat al mes de maig, la premsa barcelonina començà a agitar l'opinió pública amb arguments contraris i favorables al projecte de compra de l'empresa franc-belga. El director de la Societat General, Raison, en un escrit adreçat a la Comissió amb data 20 de novembre es queixava expressament al respecte. A la premsa la seva oferta estava essent discutida *"con dudosa oportunidad y con lamentable incompetencia en un momento en que por razón de las comunicaciones mediadas, creíamos tener el derecho de esperar que la Comisión nos llamase para discutir los términos del problema, entendiendo que era con ella y no con la prensa con quién debíamos estudiar serena y razonablemente la conclusión del asunto"*⁹². La Comissió havia considerat des de bon principi que calia fer públiques les informacions recollides per l'Assessoria per tal de facilitar el debat i d'evitar la repetició del sistema seguit en l'adjudicació del concurs de 1910 portada en secret fins que esclatà l'escàndol. En contrapartida, però, la difusió dels detalls de les negociacions amb la Societat General i de les característiques internes de l'empresa facilità la tasca de polèmica i contestació dels opositors al projecte de municipalització. Els seus arguments contraris es nodriren de les dades tècniques i econòmiques subministrades per la mateixa Comissió⁹³.

La campanya d'oposició al projecte de municipalització i monopoli del servei d'abastament d'aigua que pretenia l'Ajuntament de Barcelona fou el resultat de la combinació dels interessos amenaçats pel

⁹² Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 1425-96

⁹³ A més dels tres informes tècnics elaborats per l'Assessoria i del resum d'antecedents ja coneguts i comentats en apartats anteriors, la mateixa SGAB participà en diverses operacions d'imatge davant de la premsa i de l'opinió pública. Així, la publicació *SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, Agosto 1911. De la mateixa manera, la visita dels regidors de l'Ajuntament de Barcelona i de representants dels principals diaris a les instal·lacions de la companyia a primers de desembre de 1912. Veure *La Tribuna* 1912 (6 i 12 desembre).

projecte. Uns interessos econòmics, polítics i socials diversos i contradictoris en determinats casos que desenvoluparen actives estratègies de pressió sobre l'opinió barcelonina, sobre els integrants de la Comissió i sobre l'Ajuntament de Barcelona de manera continuada. En les fases en que el propòsit municipal aconseguia progressar, la pressió s'exercí sobre institucions directament dependents del Govern Civil com ara la Junta Provincial de Sanitat. Fins i tot, les denúncies s'elevaren al mateix Governador Civil i al Consell de Ministres.

Bàsicament, els integrants de l'oposició eren, en primer lloc, diverses associacions de propietaris urbans de Barcelona, encapçalats i liderats per la Cambra Oficial de la Propietat Urbana (COPU). En segon lloc, part de les associacions d'industrials i de comerciants barcelonins entre les que destacà la Unió Gremial. En tercer lloc, algunes de les petites empreses de subministrament d'aigua que operaven a la ciutat al marge del monopoli de la Societat General. En quart lloc, alguns concurrents als concurs per a l'abastament d'aigua convocats per l'Ajuntament els anys 1910 i 1911. En cinquè lloc, determinades institucions científiques com ara el Col·legi de Metges de Barcelona, l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya o la Societat d'Estudis Econòmics. Finalment, aquest heterogeni conglomerat opositor comptà amb el recolzament dels grups polítics de caire conservador situat a la dreta de la Lliga que s'anaven perfilant arran de l'impuls de reestructuració dels dos grans partits dinàstics i de la crisi dels partits republicans. Així, determinats centres monàrquics conservadors o liberals directament vinculats als interessos de defensa de la propietat urbana. Des de 1912 bona part d'aquest conglomerat d'interessos s'agrupà en l'anomenada Comissió "Pro-Barcelona" per tal de sumar esforços i organitzar les estratègies de contestació als arguments i accions de la Comissió per a l'abastament d'aigua de Barcelona⁹⁴. Tot seguit, es detalla la composició concreta de cada grup opositor i els principals motius que impulsà cadascú a participar en la sorollosa campanya d'oposició.

Un dels agents protagonistes en la campanya de crítica al projecte de municipalització fou sens dubte el sector dels propietaris urbans. A la taula 61 s'inclou una relació d'associacions de propietaris que participaren en la Comissió "Pro-Barcelona"⁹⁵. El motiu bàsic pel qual la pràctica totalitat de les associacions de propietaris de Barcelona s'oposaren aferrissadament al projecte presentat per la Comissió d'abastament d'aigua fou la capacitat que el Reglament de policia atorgava a l'Ajuntament de Barcelona per a exigir l'augment del consum d'aigua d'ús domèstic.

TAULA 61 ASSOCIACIONS DE PROPIETARIS URBANS DE LA COMISSIÓ "PRO-BARCELONA"
Agrupación de Propietarios del Ensanche en su zona de Pueblo Seco
Agrupación de Propietarios del Ensanche de la Gran Vía Meridiana

⁹⁴ Bàsicament, al llarg dels anys 1912-1914, els principals integrants de la Comissió "Pro-Barcelona" foren el marquès de Soto-Hermoso com a president de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona; el comte de Santa Maria de Pomés per Defensa Social; Josep Sitges Comas com a president de la Unió Gremial, Francesc Espiell per la Societat de defensa de la Propietat Urbana; el doctor Bartomeus, president del Col·legi de Metges de Barcelona i altres representants d'entitats de propietaris i d'institucions científiques com la Societat d'Estudis Econòmics.

⁹⁵ *La Tribuna*, 1913 (31 de desembre) i AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Informe de la Comisión sobre la información abierta por la Presidencia del Consejo de Ministros por R.O. de 24 de septiembre de 1913 sobre las peticiones que el Ayuntamiento de Barcelona formuló al Gobierno por acuerdo de 17 de enero de 1913*. Arxiu General d'AGBAR. Contenidor 1423-17. Les associacions que es mostraren més actives foren la COPU, la Defensa de la Propietat Urbana i la Lliga de Defensa de la Propietat del Districte 7è.

Agrupación de Propietarios del Ensanche de la zona de Gracia
Agrupación de Propietarios en su zona de la Sagrada Familia
Asociación de Propietarios de la Barceloneta
Asociación de Propietarios de la Derecha del Ensanche zona de las Salesas
Asociación de Propietarios del Ensanche de la calle de Muntaner
Asociación de Propietarios del Ensanche de la calle Urgel
Asociación de Propietarios del Ensanche de Pueblo Nuevo
Asociación de Propietarios del Ensanche en su zona de la carretera de Mataró
Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona
Defensa de la Propiedad Urbana
Junta de Propietarios de la Gran Vía de Cortes en su parte derecha del Ensanche
Junta de Propietarios de la zona del Ensanche del Hospital de Sant Pablo
Junta de Propietarios del Ensanche de la Gran Plaza de las Glorias
Junta de Propietarios del Fomento del Ensanche de San Gervasio
Junta de Propietarios del Fomento del Ensanche de San Gervasio y de les Corts de Sarrià
Liga de Defensa de la Propiedad del Distrito 7º
Sociedad de Propietarios del Ensanche del mercado del Porvenir
Sociedad de Propietarios de la Gran Vía de Cortes, parte izquierda del Ensanche
Sociedad de Propietarios de la zona del Ensanche de la Universidad Industrial
Unión de Propietarios del Ensanche en su zona de San Andrés y San Adrián del Besós

Tot i la prudència amb que la Comissió i el mateix Sedó, President del Foment del Treball Nacional, havien abordar aquesta qüestió, les associacions de propietaris veieren el Reglament de Policia com una seriosa amenaça per als seus interessos. En primer lloc, l'increment del consum produiria la disminució de la rendibilitat del lloguers ja que el cost de l'aigua s'inclouia en la mensualitat del lloguer. Si els propietaris no estaven disposats a reduir beneficis, haurien de repercutir aquest augment de la facturació d'aigua en la pujada de lloguers. Això suposava enfrontar-se a les reivindicacions dels llogaters i aquest era un risc d'agitació social que els propietaris i les forces polítiques municipals més conservadores no devien estar disposats a afrontar. Segon, com tradicionalment el consum d'aigua es reduïa al límit de subsistència, tot utilitzant, com se sap el sistema de dipòsits alimentats per aforaments o comptadors comunitaris, l'augment de la dotació d'aigua domèstica fins als mínim 250 litres per habitatge implicava *"para el propietario un cambio completo de sus instalaciones"*⁹⁶. Caldria fer arribar l'aigua a totes les llars i, a més, caldria instal·lar comptadors individuals. Tercer, des de l'òptica de les associacions de propietaris, la pressió que l'Ajuntament de Barcelona volia exercir per estimular el consum domèstic d'aigua es devia exclusivament a la necessitat de garantir i augmentar el rendiment de 3.000.000 de ptes. d'explotació del servei d'abastament per tal d'amortitzar l'emprèstit extraordinari que calia emetre per a comprar la SGAB.

Així, a la pràctica, l'obligatorietat d'incrementar la facturació mensual per l'aigua suposava per als propietaris *"un nuevo impuesto de consumos"*⁹⁷. En definitiva, les associacions de propietaris urbans estaven convençuts que el cost de la municipalització i monopoli del servei d'aigua que es proposava l'Ajuntament de Barcelona repercutiria directament sobre ells, ja que suposaria una reducció dels seus beneficis d'explotació del negoci dels lloguers d'habitatges. Així ho manifestava obertament la Comissió "Pro-

⁹⁶ CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA: *Informe de la Comisión mixta de Ingenieros y arquitectos referentes al abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona, abril, 1914, pàg. 6

⁹⁷ SITJAS, José: *Informe acerca del Proyecto de Adquisición de las aguas de Barcelona*, Sociedad de Estudios Económicos, Barcelona Imp. de J. Altés y Alabert, 1913, pàg. 25.

Barcelona” a finals de 1913: *“La propiedad, ya muy recargada, si el proyecto prospera se recargará aún más pues a los intereses que hoy se necesitan para los 200 millones que hoy tiene de Deuda el Ayuntamiento, habrá que aumentar el importe del empréstito que se nos avecina”*⁹⁸.

Un segon motiu d'oposició dels propietaris urbans fou el projecte municipal de crear un cos d'inspecció d'higiene i sanitat dels habitatges amb capacitat per a sancionar cas d'incompliment dels mínims establert com ara la persistència dels pous negres i la resistència dels propietaris a connectar els seus immobles a la xarxa de clavegueram amb el que això implicava de cost per la modernització de les infraestructures domèstiques de sanejament. Com en el projecte municipal aquest capítol de sanejament urbà es vinculava a l'aportació governamental dels 25.000.000 de pessetes de subvenció que es sol·licitaven, els propietaris barcelonins s'oposaren al recolzament governamental a més de a l'adquisició municipal de la SGAB.

El segon grup d'opositors estava integrat per associacions i entitats de caire industrial o comercial. En aquest sector els motius d'oposició eren diversos i el sistema organitzatiu emprat per a gestionar la seva oposició al projecte municipal seguí línies diferenciades entre si. Les seves raons devien ser importants a jutjar per la tenacitat i la capacitat de pressió que mostrà. No es fàcil determinar les motivacions que les entitats agrupades en la Unió Gremial tenien per oposar-se a la municipalització del servei d'abastament d'aigua. A tall d'hipòtesis força probables es poden apuntar les següents. És molt possible, primer, que bona part dels integrants de la Unió Gremial, a més dels seus negocis industrials o comercials de petita o mitjana escala, fossin propietaris d'immobles o d'habitatges de lloguer amb la qual cosa, els seus interessos coincidirien amb els del grup d'oposició referit. Segon, una part significativa de la Unió Gremial faria ús de volums apreciables l'aigua en els seus comerços o els seus tallers. Si aquesta aigua procedia de pous particulars o de petites empreses d'abastament, els menestrals de la Unió es devien sentir amenaçats per les futures inspeccions sanitàries de l'aigua dels pous i d'altres explotacions i per les consegüents expropiacions o tancaments si el control sanitari municipal considerava aquelles aigües com a nocives per a la salut privada i pública. En aquest sentit, el monopoli que l'Ajuntament de Barcelona pretenia exercir sobre la totalitat de les aigües de la ciutat devia ser considerat com a perillós pels titulars d'aquelles indústries i operacions productives.

En aquesta línia d'oposició es devien situar corporacions industrials com “La Liga de Defensa Industrial y Mercantil” i l’“Asociación de Patronos blanqueadores, estampadores, tintoreros y aprestadores de Barcelona”. El temor al monopoli i a la inspecció sanitària municipals que es preveia al Reglament de Policia elaborat per la Comissió es relacionaria, a més, amb la consciència que el fabricants tèxtils tenien de la contaminació de les aigües que resultaven de les operacions de blanqueig, estampació, tint o aprest efectuades a les seves fàbriques. Aquests tipus de prevencions contra el projecte municipal apareixen explicitats clarament a la premsa opositora en determinats moment quan es tractava d'afegir arguments a les seves posicions o de connectar amb interessos econòmics no massa sensibilitzats contra la municipalització. Així, es deia, la futura adquisició de la SGAB per l'Ajuntament de Barcelona perjudicaria enormement la producció fabril de la ciutat. Mentre que els cabals destinats a usos industrials pel servei de la SGAB era de 30.000 m³ al dia i els del municipi i altres particular sumaven conjuntament 1.370 m³ diaris, les fàbriques barcelonines explotaven un volum molt superior als 100.000 m³ diaris calculats el

⁹⁸ *La Tribuna*, 1913 (31 desembre). Es refereix al deute de 225 milions de pessetas que l'ajuntament tenia amb el Banc Hispano Colonial arran dels contractes de Reforma Interior i de reorganització dels emprèmits municipals.

1884. Segons el capítol V del reglament de Policia d'aigües l'Ajuntament podria inspeccionar els drets administratius d'ús d'aquestes aigües i podria expropiar-les amb mínimes indemnitzacions. A més, podria denegar noves concessions per a usos industrials d'aigües procedents de fora de la ciutat o d'utilització d'aigua del mar. Es tractaria, doncs, a ulls d'aquest grup d'opositors, d'obstaculitzar l'ús industrial de l'aigua per a forçar a comprar aigua municipal i aconseguir així vendre la totalitat dels cabals adquirits a la SGAB. L'efecte seria a la pràctica un nou impost de consums que obligaria a traslladar les indústries fora del territori barceloní⁹⁹.

Un tercer grup d'interessos perjudicats per la municipalització amb monopoli projectada fou el format per algunes petites empreses d'abastament d'aigua de l'Eixample. Es tractava, primer, de l'Associació de Propietaris de l'Eixample, que com ja se sap explotava la distribució anomenada "Torreón" o Torre de l'Eixample. L'altra societat era la també coneguda El Fènix d'aigües potables¹⁰⁰. Aquestes societats integrades per propietaris urbans que utilitzaven les aigües explotades sobre tot per donar servei al seus immobles es devien sentir amenaçats com en el cas dels altres grups pel Reglament de Policia d'aigües. El temor devia ser doble. D'un cantó, el monopoli al qual aspirava l'Ajuntament en el servei d'abastament d'aigua i les competències per inspeccionar i expropiar les explotacions que presentessin deficiències higièniques podia posar en perill la continuïtat del "Torreón" i del "Fènix". D'altra banda, en la seva condició de propietaris urbans, la futura imposició d'augment del consum d'aigua domèstica pot-ser obligaria a adquirir aigua municipalitzada tot i que es mantinguessin en funcionament les dues petites societats d'abastament, ja que els cabals subministrats no podrien cobrir els mínims exigits per la normativa municipal sobre higiene domèstica. Cal recordar que aquestes empreses explotaven la totalitat dels cabals que es podien aflorar i que no disposaven d'aigües de reserva. Per tant, els propietaris d'aquestes societats consideraven que amb el projecte de l'Ajuntament de Barcelona podien perdre les seves explotacions d'aigua i, a més, haurien de consumir aigua municipalitzada de la SGAB a un preu elevat i en quantitats suficients fins a complir els preceptes higiènics municipals.

Un quart grup afectat pel que establia el Dictamen de la Comissió d'abastament era el dels titulars d'iniciatives de venda d'aigua presentades als concursos convocats per l'Ajuntament de Barcelona els anys 1910 i 1911. Al gener de 1913 un grup d'aquests ofertors remeté a l'Alcaldia de Barcelona una instància en la qual manifestaven les seves queixes per la preferència que la Comissió havia mostrat per l'opció de compra de la SGAB i pel rebuig injustificat de les seves propostes. Aquesta discriminació els hi havia causat perjudicis que estaven disposats a reclamar¹⁰¹. En aquest grup opositor destacà de manera especial l'acció desenvolupada per la Catalana General de Crèdit que havia ofert a l'Ajuntament de Barcelona aigües del riu andorrà Valira als dos concursos referits. Segons l'advocat i assessor de la SGAB, Amadeu Hurtado, aquests concursants s'haurien agrupat al voltant del titular de la Catalana

⁹⁹ *La Tribuna* 1913 (1 febrer). L'article d'Antoni Rosés titulat "La cuestión de las aguas" pretenia provar la manca d'unanimitat dins del FTN en pro de la municipalització com s'havia fer creure, ja que el seu president, Lluís Sedó formava part de la Comissió d'abastament i havia atorgat el seu vist i plau a la municipalització i al Reglament de Policia. Rosés demanava al Foment que valorés detingudament els perjudicis que causaria l'emigració de les fàbriques i la disminució del valor dels predis sense dotació d'aigua pròpia reconeguda legalment.

¹⁰⁰ Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Informe de la Comisión sobre la información abierta por la Presidencia del Consejo de Ministros por R.O. de 24 de septiembre de 1913 sobre las peticiones que el Ayuntamiento de Barcelona formuló al Gobierno por acuerdo de 17 de enero de 1913*. Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 1423. Lligall 17

¹⁰¹ Signaven la instància R. Escuder per la Catalana General de Crédito, proposició 13 del concurs de 1910 i 27 del de 1911; Vicenç d'Arana, proposició 28 de 1911; Pau Nogués, 24 de 1911; J. Carsi, 21 de 1911; G. Esteve de Rich, 13 de 1911; Carles M. de Moy, primera proposició de 1911; Pere Ciutat, 8 de 1910; Josep Cirera, 23 de 1911 i Eusebi Beltrand, 16 de 1910 i 31 de 1911.

General, Pere Milà i Camps, qui hauria comprat el diari *La Tribuna* expressament per a disposar d'un mitjà de premsa des del qual llençar una llarga i sorollosa campanya per a desacreditar la Comissió d'abastament i el propi consistori i proporcionar a l'opinió pública barcelonina arguments contraris als del Dictamen¹⁰². De nou, al setembre de 1913, diversos titulars de proposicions presentades als concursos de 1910 i 1911 reclamaren els drets que creien haver adquirit. En aquesta segona reclamació destacava el cas de Joan Saus i de Gonçal de Rivas, els titulars de les dues proposicions seleccionades pel consistori de majoria radical el novembre de 1910 i que motivà el ja conegut escàndol de desembre de 1910¹⁰³. Com és obvi, l'objectiu central de l'oposició d'aquest grup era l'anul·lació del Dictamen de la Comissió municipal i la presa en consideració de les altres proposicions presentades als concursos de 1910 i 1911 i fins i tot la convocatòria d'un altre concurs si era necessari.

L'àmbit dels metges, els higienistes i d'altres professionals com arquitectes i enginyers també participà molt activament en les agres polèmiques generades a l'entorn del projecte de municipalització del servei de l'aigua. El seu paper consistí sobre tot en proporcionar l'aparell d'argumentacions tècniques per a contestar els informes elaborats per l'Assessoria facultativa de la Comissió. Donat el prestigi dels facultatius presents a la Comissió i a l'Assessoria¹⁰⁴, les rèpliques als seus càlculs i inspeccions només podria procedir igualment d'altres experts en medicina, arquitectura o enginyeria per que l'oposició a la municipalització semblés prou rigorosa a l'opinió pública, al menys tant com ho havien estat els estudis realitzats per l'Assessoria i avalats per la Comissió¹⁰⁵. Destacà en la campanya d'oposició al projecte d'adquisició de la SGAB el Col·legi de Metges de Barcelona, amb el seu President, Antoni Bartomeus Casanovas¹⁰⁶. Altres associacions de caràcter consultiu i científic alineades amb aquest posicionament

¹⁰² Els termes en que s'expressava Hurtado són prou eloqüents del clima social en el que es desenvolupà aquesta campanya d'escàndol impulsada per *La Tribuna*. Referint-se a Milà i Camps diu que era "un Don Juan local de molta fama per la seva elegància un xic afectada i per les seves conquestes poc discretes, el qual, amb uns drets d'opció adquirits expressament sobre unes hipotètiques aigües de la Valira, havia pensat trobar una solució d'interès personal en un afer que no coneixia, probablement instigat per algú que explotava la seva ignorància. La campanya d'escàndol contra les comissions que havien de fallar el concurs és una de les més persistents i sorolloses que s'han fet mai a Barcelona, sostinguda principalment pel diari *La Tribuna*, que Milà havia adquirit amb aquest sol objecte". HURTADO, Amadeu: *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*, Barcelona, Ariel, 1967-1969, volum 2, pàg. 219. Pere Milà i Camps estigué casat des de 1905 fins a la seva mort el 1940 amb Roser Seguimon, vidua del conegut indià Josep Guardiola i Grau. Ambdós encarregaren a Antoni Gaudí la construcció de la Casa Milà, coneguda també com "La Pedrera". Milà i Camps fou diputat provincial el 1903 pel Partit Conservador, el 1907 i el 1910 per la Lliga i el 1914 pel Partit Liberal. El 1918 es presentà dins les llistes de la Unió Monàrquica Nacional. Fill de l'industrial tèxtil Pere Milà i Pi, nebot de Josep Maria Milà i Pi, alcalde de Barcelona el 1899 i cosí de Josep Maria Milà i Camps, president de la Juventut Monàrquica. Més detalls sobre la biografia de Pere Milà i Camps, a AJUNTAMENT DE L'ALEIXAR: *Josep Guardiola i Grau. Aleixarencs il·lustres*. www.aleixar.altanet.org i especialment a HUERTAS Josep Maria: *L'herència de l'indià*, www.lapedreraeducacio.org/cat/biografia.pdf.

¹⁰³ Els concurrents que presentaren escrit de reclamació a la informació oberta per la Presidència del Consell de Ministres foren Teodor de Mas i Nadal, Camil Torruella i Morera, Ramon Matas i Rodés, Gonçal de Rivas i Fernández, Joan Saus i Fainé i Manuel Oromí i Ramoneda. Aquest darrer havia adquirit part dels drets de Saus i Rivas. Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Informe de la Comisión sobre la información abierta por la Presidencia del Consejo de Ministros por R.O. de 24 de septiembre de 1913 sobre las peticiones que el Ayuntamiento de Barcelona formuló al Gobierno por acuerdo de 17 de enero de 1913*. Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 1423. Lligall 17

¹⁰⁴ En formaven part, com ja s'ha referit, el President de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona, un representant de l'Associació d'arquitectes de Barcelona, l'Inspector General de l'Estat de Camins, canals i ports, tres enginyers, un d'ells designat per l'Ajuntament i l'arquitecte municipal.

¹⁰⁵ De fet, aquesta estratègia devia ser el reflex del que ja s'havia fet amb la constitució de la Comissió "Pro-Barcelona". El prestigi social i la influència de les associacions i de les personalitats que la integraven hauria de contraposar-se, a ulls dels seus promotors, als mèrits dels integrants de la Comissió nomenada per R.O. el 12 d'abril de 1911. Més encara, aquesta darrera comissió tenia el greu defecte de ser majoritàriament participada per regidors líders dels grups polítics municipals, en alguns casos protagonistes de recents escàndols de corrupció com era el cas del Partit Republicà Radical.

¹⁰⁶ L'actuació del Col·legi de Metges es pot seguir a COLEGIO DE MÉDICOS DE LA PROVINCIA DE BARCELONA, *Recurso de alzada ante el Excmo. Sr. Gobernador Civil contra el acuerdo del Ayuntamiento relativo a la adquisición de los manantiales y pertenencias de la Sociedad General de Aguas (Dos Rius)*, Barcelona, Henrich y Cia., 28 novembre 1913 i també a BARTOMEUS CASANOVAS, Antonio: *Actuación del Colegio de Médicos de la Provincia de Barcelona en el asunto del Abastecimiento de Aguas. Discurso leído por el Dr. ...* (Presidente de dicha corporación en la sesión pública inaugural celebrada en 30 de enero de 1915), Barcelona, Imp. de Pedro Ortega, 1915

foren l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya¹⁰⁷, la Societat d'Estudis Econòmics¹⁰⁸ i una nomenada Comissió Mixta d'enginyers i arquitectes¹⁰⁹ formada amb ocasió de l'informe que la Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona li va encarregar. Com en el cas d'aquesta Comissió mixta, bona part de les actuacions de les altres institucions científiques esmentades respongueren a encàrrecs de les associacions de propietaris urbans de Barcelona i d'industrials i comerciants integrants de la Comissió "Pro-Barcelona". Així, l'activitat del Col·legi de Metges fou impulsada per la Unió Gremial. Com nominalment no apareixien vinculats a cap entitat econòmica o corporativa els informes de la Societat d'Estudis Econòmics i de l'Acadèmia d'Higiene presentaven una aparença més neutral. Tot i així, aportaven dades i contenien anàlisis frontalment contraposats als del Dictamen de la Comissió per a l'abastament d'aigua i els seus arguments foren utilitzats en la campanya contra la municipalització per la Comissió "Pro-Barcelona"¹¹⁰.

El conjunt d'informes elaborats per aquestes institucions científiques es centraren en els quatre aspectes bàsics utilitzats com a principals arguments pels opositors a la municipalització. El primer, la denúncia de la impotabilitat de les aigües explotades per la SGAB a les instal·lacions construïdes a Cornellà el 1905. Segon, la crítica al preu que s'estava disposat a pagar per la compra de la Societat General que es considerava molt per sobre del seu valor real. Tercer, la manca d'atribucions jurídiques i legals de l'Ajuntament de Barcelona per exercir un monopoli del servei d'abastament d'aigua com el que es pretenia amb el Reglament de Policia. Quart, l'elaboració de la proposta alternativa a la compra de la SGAB que recolzava la Comissió "Pro-Barcelona"; és a dir, la utilització del conjunt de les aigües de Montcada a l'abast de l'Ajuntament i l'adquisició dels drets del col·lectiu dels regants i dels titulars dels molins i les fàbriques que utilitzaven el cabal distribuït per la sèquia Comtal.

Els extrems més punyents de la campanya d'oposició al projecte municipal van procedir de la qüestió de les denúncies contra la potabilitat de les aigües explotades a l'aqüífer del Llobregat a les que s'atribuïa la situació permanent d'endèmia tifoide a la ciutat. El Col·legi de Metges fou la institució protagonista al respecte. El debat científic entre metges i higienistes favorables i contraris a la potabilitat química i bacteriològica de les aigües captades a Cornellà era revelador de com la medicina ja havia assumit a les alçades de 1912 o 1913 el paper clau de l'aigua com a transmissor de determinades malalties com ara el tifus o el còlera. Per contra, els coneixements científics sobre els mètodes d'anàlisis o sobre els sistemes de desinfecció no es trobaven prou consolidats com per a ser universalment acceptats. La indefinició sobre els criteris aplicables a la declaració de la potabilitat de l'aigua en un context de crispació social i política com el que envoltava el projecte de municipalització fou amplificada fins a extrems inimaginables i motivà gruixudes proclames contra l'Ajuntament i la Comissió d'abastament d'aigua¹¹¹.

¹⁰⁷ Veure ACADEMIA DE HIGIENE DE CATALUÑA: *Las aguas de Barcelona desde el punto de vista higiénico. Primer Congreso d'Higiene de Catalunya. Juny 1906. Ponencia de los doctores G. López, A. Presta, R. Pla y Armengol*, Barcelona, Imp. Vda. Badia, 1915

¹⁰⁸ SITJAS, José: *Informe acerca del Proyecto de Adquisición de las aguas de Barcelona*, Barcelona Imp. de J. Altés y Alabert, 1913

¹⁰⁹ CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA: *Informe de la Comisión mixta de Ingenieros y arquitectos referentes al abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona, abril, 1914

¹¹⁰ La Societat d'Estudis Econòmics formà part de la Comissió "Pro-Barcelona".

¹¹¹ La qüestió de la potabilitat de les aigües de la SGAB aflorades a la instal·lació de Cornellà provocà una tensió sense precedents entre els metges i els higienistes barcelonins. Algunes de les fites de la polèmica suscitada, dins del context general que es va descriure en aquest apartat, foren: les discussions a l'entorn de la potabilitat química, de la potabilitat bacteriològica i de la

El grup de pressió constituït a Barcelona contra el projecte de compra de la SGAB i integrat per les entitats, institucions, personalitats i interessos que s'acaben de referir portaren a terme una estratègia opositora tenaç i contundent fent ús de tota mena de recursos. El principal i més persistent fou l'esforç per aconseguir l'atenció de l'opinió pública barcelonina envers el projecte de municipalització. La Comissió "Pro-Barcelona" devia ser perfectament conscient que donat el consens entre les forces polítiques municipals només una activa campanya d'oposició extramunicipal podria aconseguir paraitzar el projecte. A més, seria necessari obstaculitzar el recolzament promès pel govern de Canalejas i aparentment mantingut pel de Romanones. En conseqüència, era imprescindible mobilitzar els nombrosos i diversos interessos afectats. I era al mateix temps necessari demostrar al govern espanyol que l'adquisició de la SGAB i el monopoli del servei de l'aigua que pretenia l'Ajuntament de Barcelona perjudicava a la immensa majoria dels barcelonins en la seva salut i en els seus interessos econòmics. Que solament s'afavoria el benefici d'una empresa estrangera i els interessos particulars d'uns partits polítics catalanistes i republicans allunyats del sentir de la majoria de la ciutat i tacats en la seva trajectòria de gestió municipal per la negligència, la incapacitat i la corrupció com s'havia demostrat en els diversos intents anteriors de solucionar el persistent problema de les aigües de Barcelona.

En aquest sentit, escàndols com el de desembre de 1910, aixecat per regionalistes i autonomistes contra els radicals, eren ara hàbilment tornats en contra de totes tres formacions per opositors a la municipalització. D'altra banda, fou recurrent el recurs al desprestigi personal de determinats membres qualificats de la Comissió com foren Lluís Sedó o el doctor Fargas i el mateix doctor Turró. De la mateixa manera, les formacions polítiques i els seus líders com R. Abadal, per la Lliga, Lluhi, per la UFNR, o Mir i Miró, pels radicals, resultaren durament criticats des de posicionaments

imparcialitat i validesa dels informes científics en que es basaven les dues posicions. Pel que feia a la potabilitat química, el Col·legi de Metges assenyalava com les aigües de Cornellà superaven amb escreix els límits de residus de sals permesos per la R.O. de 22 de desembre de 1908 la qual determinava els criteris aplicables a les analítiques per a determinar la potabilitat d'unes aigües determinades. Per contra, el President de l'Acadèmia de Medicina i membre de la Comissió d'abastament, doctor Fargas, opinava que totes les aigües de Barcelona excedien aquests límits i que el criteri de potabilitat realment important era el bacteriològic amb la qual cosa considerava les aigües del Llobregat potables. Pe seu costat, el doctor Calvet, del Laboratori Municipal de Barcelona acceptava que els residus dels cabals del Llobregat excedien el límits normatius, però que els criteris d'aquella R.O. estaven antiquats, ja que calia considerar la naturalesa dels terrenys i les condicions locals per valorar la importància de la presència excessiva de sals en l'aigua. Respecte de la potabilitat bacteriològica, el Col·legi de Metges destacava com el doctor Turró, director del Laboratori Microbiològic Municipal havia elaborat un dictamen el 1908 aprovat per la Junta Provincial de Sanitat el 15 de febrer de 1909 segons el qual les aigües de Cornellà conteni en origen certes quantitats de *Bacterium coli comune* i de *Bacilus Eberth*, clars indicis, segons el Col·legi, de la contaminació d'aquestes aigües. Ja se sap, però, que el mateix doctor Turró realitzà anàlisis del conjunt de les aigües de Barcelona el mes de juliol de 1911 i en el seu informe aportat a l'Assessoria de la Comissió determinà que totes les aigües eren potables. Fins i tot, establia que les que presentaven un major índex de possible contacte amb agents patògens eren les de Montcada. El Col·legi de Metges es feia ressò igualment de les conclusions que el Mapa Geològic contenia respecte de les aigües de la conca del Llobregat, segons les quals els cabals subterranis captats pels pous de la SGAB procedien de les filtracions de les aigües superficials del riu que recollia els residus industrials i humans de les poblacions i les fàbriques instal·lades a les ribes del Cardener i de l'Anoia, afluents del Llobregat. A més, el Col·legi destacava com una R.O. de 5 de març de 1912 obligava a esterilitzar les aigües sospitoses de contenir agents patògens i que aquesta operació no era efectuada per la SGAB amb el consentiment de l'Ajuntament de Barcelona, qui tenia l'obligació d'exigir-ho. La SGAB també participà en la polèmica científica encarregant un informe facultatiu als doctors Ramon Casamada, catedràtic de la Facultat de Farmàcia de Barcelona i Enrique Moles, professor auxiliar de la Facultat de Farmàcia de Madrid, els quals determinaren la potabilitat de les aigües de Cornellà i la irrellevància de les crítiques del Col·legi de Metges. Finalment, l'Acadèmia d'Higiene de Catalunya conclouia en el seu informe que les anàlisis efectuades fins a 1915 no podien establir de manera definitiva la potabilitat de les aigües que proveïen Barcelona i que s'havia de procedir amb urgència a practicar anàlisis rigorosos. Davant del risc que es corria, calia retirar del consum les aigües de Cornellà i cercar nous cabals amb les suficients garanties higièniques. Els arguments d'uns i altres eren recolzats per referències a estudis científics d'eminentes metges i higienistes europeus que, evidentment també mantenien posicions divergents. Amb aquest panorama, les acusacions de parcialitat i d'estar al servei dels interessos econòmics i polítics favorables o contraris a la municipalització vingueren a enterbolir encara més les pròpies mancances i dubtes de la ciència mèdica. Veure BARTOMEUS (1915), ACADEMIA DE HIGIENE DE CATALUÑA (1915), *Instància dirigida per Maurici Bruniquel, Director de la SGAB, al President del Consell de Ministres, comte de Romanones, el 7 d'agost de 1913*. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 1423. Lligall 97 i COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA: *Informe de la Comisión sobre la información abierta por la Presidencia del Consejo de Ministros por R.O. de 24 de septiembre de 1913 sobre las peticiones que el Ayuntamiento de Barcelona formuló al Gobierno por acuerdo de 17 de enero de 1913*. Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 1423. Lligall 17

dubtosament democràtics o obertament corporativistes segons els quals la Comissió “Pro-Barcelona” ostentava la legítima representació de Barcelona i defensa dels interessos majoritaris de la ciutat.

Els instruments utilitzats per la Comissió opositora en la seva campanya de sensibilització de les classes benestants i mitjanes de Barcelona i de pressió sobre el poder local, provincial i estatal foren diversos. De manera esquemàtica, es poden reduir a quatre. Primer la simbiosis de mútua conveniència entre la Comissió “Pro-Barcelona” i els grups polítics dinàstics o ultraconservadors que, com ja s’ha indicat es trobaven en plena revifada cap a 1911-1914. Segon, una agitada i inflamada campanya de premsa dels òrgans afins a determinats interessos presents en el conglomerat opositor o als grups polítics conservadors emergents. Així, publicacions periòdiques com la *Revista de la Cambra Oficial de la Propietat Urbana*, el ja referit diari *La Tribuna* o el conservador *Diario de Barcelona*¹¹². Tercer, iniciatives de mobilització ciutadana com manifestacions, tancament de comerços, homenatges als regidors contraris a la municipalització o reunions d’entitats opositores. Quart, una constant producció d’instàncies, telegrams i exposicions a l’Alcaldia de Barcelona, al Govern Civil, als ministeris de Foment i de Governació, al President del Consell de Ministres, a les Corts i al propi monarca. En aquestes comunicacions es repetien els arguments ja exposats de defensa dels seus interessos i de denúncia dels prejudicis que patiria Barcelona si era aprovat el projecte de municipalització que es pretenia.

Cal fer una especial referència a la confluència d’interessos que es va produir entre la Comissió “Pro-Barcelona”, les formacions polítiques dinàstiques i ultraconservadores que s’anaven consolidant a la ciutat i el context polític que es vivia a Madrid, en plena desintegració de les dues grans formacions dinàstiques tradicionals i en mig dels intents de reordenació del liberalisme amb Santiago Alba i dels posicionaments dretans amb el maurisme. Precisament, segons la versió aportada per Amadeu Hurtado¹¹³, la campanya d’oposició a la municipalització hauria estat recolzada per Alba des del seu ministeri de la Governació en el govern de Romanones. El líder liberal es trobava en “*ple treball de formació de la seva clientela política*” quan l’oposició de la Comissió “Pro-Barcelona” va pujar de to a finals de 1912 i primera meitat de 1913. Alba considerava que podria estimular els sectors barcelonins pro-liberals si afavoria l’oposició a un projecte municipal molt polèmic com era la municipalització del servei d’aigua. La campanya d’oposició que havia estat liderada al consistori des del grup republicà-autonomista de la UFNR per Manuel Rius i Rius, fill de Rius i Taulet, fou recolzada per forces polítiques dinàstiques de la ciutat¹¹⁴. Hurtado afirma que fou Rius i Rius un dels regidors que votaren en contra de la proposta de la Comissió per l’abastament, qui hauria convençut Santiago Alba que era possible crear a Catalunya un gran partit monàrquic liberal i que la campanya d’oposició a la municipalització podria ser l’embrió. Manuel Rius i Rius esperava, segons d’Hurtado, liderar aquest nou partit dinàstic un cop fos rehabilitat en el títol del seu pare com a marquès d’Olèrdola i comptant amb la protecció de Josep Collaso i Gil, qui ja havia estat alcalde de Barcelona i que formava part de la minoria social dirigent barcelonina¹¹⁵. El prestigi que

¹¹² Caldria afegir també en certa mesura el liberal *La Vanguardia* o altres diaris de caire molt conservador com *El Correo Catalán*. Evidentment, la premsa defensora de la municipalització eren els diaris afins a les formacions municipals que recolzaven el projecte: entre d’altres, *El Radical*, *La Veu de Catalunya*, *El Diluvio* o *El Poble Català*.

¹¹³ HURTADO (1967), volum 2, pàg. 220-221

¹¹⁴ Manuel Rius i Rius fou elegit regidor per la candidatura republicana-autonomista a les eleccions de 12 de desembre de 1909 pel districte VIII. SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989.

¹¹⁵ Collaso i Gil fou alcalde en dues ocasions. Del 16 d’octubre de 1909 al 17 de febrer de 1910 la primera i del 22 d’abril de 1913 a l’11 de novembre de 1913. Amadeu Hurtado afirmava que aquest segon cop Collaso hauria estat designat alcalde pel Ministre de la Governació, Alba, per mediació de Manuel Rius i Rius.

Manuel Rius esperava aconseguir amb la direcció al consistori de l'oposició a la compra de la SGAB i els contactes amb la burgesia de la ciutat, juntament amb el bon record que el seu pare despertava entre els monàrquics liberals haurien de ser mèrits suficients com per convertir-se en el referent a Barcelona de Santiago Alba i de la formació política que aquest esperava bastir arreu d'Espanya.

Les vinculacions polítiques del conglomerat opositor organitzat en la Comissió "Pro-Barcelona" no es limitaren a l'operació ideada per Rius i Alba. Segons els diaris partidaris de la municipalització també el maurisme barceloní hauria estat present en la campanya d'oposició. La formació conservadora tractaria d'evitar, segons aquestes fonts, que els partits republicans i els regionalistes obtinguessin la victòria de donar solució a un problema que provocava tantes sensibilitats a favor i en contra entre l'opinió pública barcelonina i que s'arrossegava des de molts anys enrera¹¹⁶. D'altra banda, alguns destacats membres de la Comissió "Pro-Barcelona" figuraren com a candidats a les eleccions municipals de 9 de novembre de 1913 per la Unió Gremial i la Coalició de Dretes. Tot i els escassos resultats obtinguts, és significatiu el ressò obtingut a Barcelona per l'afer de la municipalització de l'aigua fins i tot en l'àmbit electoral¹¹⁷.

Cronologia de la campanya d'oposició

Per tal de fixar en el temps els moments exactes en que es desenvolupà l'acció de contestació al projecte de compra de la SGAB i de monopoli municipal del servei d'abastament d'aigua, a continuació s'inclou una referència cronològica bàsica emmarcada en el context que s'ha exposat en l'apartat anterior. Com ja se sap, la campanya d'oposició s'havia iniciat a la tardor de 1911 a jutjar per les protestes a la Comissió d'abastament de Raison, director de la Societat General. Al llarg de la major part de l'any 1912 s'anirien articulant les forces i els arguments opositors a partir dels informes elaborats per l'Assessoria el 1911 i el maig de 1912. Quan es produïren les primeres converses a Madrid entre Albert Petsche, Administrador i Delegat de la SGAB, i els membres de la Comissió, Mir, Sedó, Abadal, Lluhi i Marial, que conduïren a l'acord l'1 d'agost de 1912 del document de Bases per a l'adquisició de l'empresa francesa, la campanya de premsa opositora ja havia esclatat i les mesures de defensa i explicació de la Comissió havien començat a posar-se en marxa. Així, la conferència de Lluís Sedó per a justificar l'actuació de les corporacions econòmiques presents en la Comissió d'abastament. Tingué lloc el 29 de juliol de 1912 i en ella el president del FTN fou recolzat expressament per la resta d'integrants corporatius en la Comissió, és a dir el president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, Eusebi Puig, i el President de la Cambra de Comerç, Indústria i navegació, comte de Lavern. Per a defensar-se de les acusacions fetes des del cantó opositor en el sentit que a la Comissió no hi eren representats els interessos més directament afectats per la municipalització¹¹⁸, Sedó deixà clar que aquestes corporacions havien convidat a participar en la

¹¹⁶ *El Diluvio* 1913 (14 gener)

¹¹⁷ Fou el cas de Josep Sitjas Coma, president de la Unió Gremial qui es presentà com a regidor pel districte V i obtingué 256 vots, enfront dels prop de 2.000 dels dos candidats radicals o dels més de 1.100 dels dos regionalistes. SALVADOR (1989), pàg. 108-110.

¹¹⁸ SEDÓ, Lluís A.: *Actuación de las Corporaciones Económicas en el Problema de las Aguas. Conferencia pronunciada en el Salón de Actos de la Cámara de Comercio el 29 de julio de 1912*, Barcelona, Hijos de Domingo Casanovas, 1912

Comissió a la Cambra Oficial de la Propietat Urbana, però que aquesta no havia volgut. A primers d'agost, els dies 1 i 8, el regidor Manuel Rius i Rius presentà una moció al Ple del consistori demanant explicacions sobre les gestions realitzades per de la Comissió d'abastament a Madrid¹¹⁹.

Paral·lelament a l'elaboració del Dictamen de la Comissió des de primers d'agost, fins a la seva aprovació l'11 de novembre de 1912 i la celebració de la sessió extraordinària del Ple del consistori a partir del 17 de gener de 1913, els grups opositors havien organitzat els seus arguments. Amb motiu de la visita que la Comissió i els representants de la SGAB, Petsche i Hurtado, realitzaren a Madrid per a signar els contractes de compra de l'empresa i el d'explotació, els membres de la Comissió sol·licitaren formalment al govern la seva col·laboració en la línia que es demanava al Dictamen. És a dir, l'aportació de 25.000.000 de ptes, iniciatives legislatives per a fer possible la municipalització amb monopoli i la possibilitat de no haver de satisfer els drets i els impostos inherents a l'operació de compra de la Societat General. El diari *La Tribuna* informava sobre aquest viatge i el qualificava com de fracàs absolut ja que el govern no podia concedir el que es demanava. La Comissió havia fracassat i havia de dimitir. S'imposava tornar a obrir el concurs per aconseguir dotar la ciutat d'un cabal de 300.000 m³ d'aigua potable i barata. A finals de novembre *La Tribuna* tornava a destacar el fet que el govern no recolzava la Comissió i que el delegat regi, Alvarado, no signava els documents definitius. A més, s'insistia un cop més en l'excel·lència de les aigües de Montcada i en que l'Ajuntament de Barcelona hauria d'abandonar el projecte de compra de la SGAB i finalitzar l'aqüeducte Alt per aprofitar el total dels cabals que tenia a Montcada¹²⁰.

L'acord del Ple municipal de 19 de desembre de 1912 de celebrar sessió extraordinària per aprovar el Dictamen de la Comissió a partir del 17 de gener de 1913 provocà una intensa activitat de la Comissió "Pro-Barcelona". El 24 de desembre de 1912 el Col·legi de Metges presentava a l'alcaldia de Barcelona, al Governador Civil i al Ministre de la Governació, Santiago Alba, el seu informe elaborat arran de la petició de la Unió Gremial. En ell s'aportaven proves sobre la impotabilitat de les aigües explotades per la SGAB a Cornellà. A més, es denunciava l'esgotament dels cabals de Montcada segons havia assenyalat el tercer informe de l'Assessoria. Així, s'imposava la necessitat de recórrer a altres fonts de subministrament d'aigua alternatives. D'altra banda, es criticava el preu excessiu que es pagava per la SGAB¹²¹ i s'afirmava que la municipalització de l'aigua no tenia precedents legals a Espanya. No més s'havia intentat a València i una R.O. de 23 de juny de 1907 ho desautoritzà basant-se en l'article 137 de

¹¹⁹ *Llibre d'Actes del Ple* 1912. Volum 5, pàg. 25 i 61. Secció Aigües.

¹²⁰ *La Tribuna* 1912 (6 i 29 de novembre). Al llarg de tot el mes de desembre aquest diari criticava la preferència de la Comissió per la SGAB i denunciava l'actitud de temor de l'Ajuntament enfront de la suposada poderosa competència de l'empresa franc-belga quan el municipi disposava de cabals propis a Montcada que podia explotar i amb els quals era possible donar un servei que posaria en dificultats la Societat General. A més, s'escandalitzava sobre la manca de garanties del contracte d'adquisició, ja que la SGAB es podria dissoldre un cop signat i ningú respondria cas d'incompliment. D'altra banda, denunciava la negligència i la ignorància municipal que no era capaç de defensar els interessos de la majoria de la ciutat. Aquesta nefasta gestió, escrivia Jaume d'Argila, autor de la majoria dels articles publicats a *La Tribuna* sobre la compra de la SGAB, tindria repercussions, ja que Barcelona podria comprovar qui eren els bons administradors gràcies al problema de les aigües i "sin duda lo tendrá presente en época de elección". *La Tribuna* 1912 (6 desembre) Veure També *La Tribuna* 1912 (2, 10, 21 i 26 desembre). Jaume d'Argila arribà a ser director de *La Tribuna* des de 1913 a 1916, DD.AA.: *200 anys de premsa diària a Catalunya*, Fundació Caixa de Catalunya, Arxiu Històric de la Ciutat, Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona, 1993., pàg. 310-311. Argila publicà el 1912 dos opuscles que recollien els seus arguments d'oposició a la municipalització de l'abastament d'aigua a Barcelona proposada per la Comissió d'abastament: ARGILA, Jaime de: *Un problema económico. La cuestión de las aguas de Barcelona*, Barcelona, La Académica, 1912 i ARGILA, Jaime de: *Algunas palabras más sobre la cuestión de las aguas de Barcelona*, Barcelona, Imprenta Moderna, 20 diciembre 1912.

¹²¹ Es referia a la valoració que el Ministeri d'Hisenda havia realitzat el 1912 sobre el capital del total de la Societat Concessionària del Llobregat, estimat en 3.069.424,19 ptes. Per R.D. de 23 de maig de 1912 Hisenda establí en 26.335.892,41 ptes. el capital de la SGAB. El total era, doncs, de 29.405.316,60 ptes. La diferència entre aquesta quantitat i els 72.000.000 calculats per l'Assessoria fou un argument repetidament utilitzat a la campanya d'oposició. Veure SITJAS, José: *Informe acerca del Proyecto de Adquisición de las aguas de Barcelona*, Barcelona Imp. de J. Altés y Alabert, 1913, pàg. 11.

la Llei Municipal segons el qual només era possible la municipalització en cas de perill extrem de la salubritat pública i no havia estat el cas aleshores. El mateix es podia aplicar a Barcelona, segons el Col·legi de Metges¹²². Aquest informe contenia ja, dons, la base de les argumentacions de crítica sanitària, jurídica i econòmica que la campanya opositora desenvoluparia el mesos següents.

El 4 de gener la Junta Provincial de Sanitat s'havia declarat falta de bases tècniques per a pronunciar-se sobre l'informe del Col·legi de Metges respecte de la declaració d'impotabilitat de les aigües de Cornellà. Recomanà ampliar les anàlisis d'aquestes aigües. El 7 de gener el President del Col·legi, doctor Bartomeus, presentà a la premsa el contingut del seu estudi. Dos dies més tard, la Societat d'Estudis Econòmics publicava el seu informe sobre el projecte de compra de la SGAB. El seu autor, Josep Sitjas, afirmava que no es justificava la municipalització del servei de l'aigua ja que no es pretenia abaratir el proveïment i que el monopoli efectiu de la Societat General havia estat fruit de la negligència municipal en desenvolupar un servei públic d'abastament alternatiu. D'altra banda, criticava el preu desorbitat que es pretenia pagar per l'empresa i els mètodes de valoració que havien aplicat els membres de l'Assessoria de la Comissió. A més, la municipalització, tal i com es plantejava, crearia una excepció jurídica i fiscal a Barcelona que no podria ser aprovada pel govern i pel parlament ja que lesionaria "*sacratíssimos intereses ciudadanos*", en directa referència a la llibertat de contractació del lloguers dels immobles i dels beneficis que s'hi obtenien i a la resta d'interessos lesionats dels col·lectius contraris a la municipalització¹²³. Sitjas afirmava que no era real el benefici anual de 3.000.000 de ptes. que la SGAB deia garantir, ja que en els seus balanços comptables els beneficis consignats no superava el milió de pessetes i si es dissolia l'empresa un cop signat el contracte no se li podria reclamar aquest ni altres incompliments. L'Ajuntament no havia de satisfer tota una sèrie de pagaments que figuraven en els contractes de compra i d'explotació del servei i que corresponien a la SGAB¹²⁴. L'informe continuava denunciant que el monopoli universal del servei que es pretenia no era legal, ja que es basava en l'aplicació de mesures coercitives per a forçar el consum i, a la pràctica, gravava la propietat urbana amb noves càrregues fiscals. El Reglament de policia s'hauria d'aplicar primer a la pròpia empresa franc-belga, ja que les seves aigües no eren higièniques i no subministraven el cabal necessari provocant contínues restriccions, especialment a l'estiu.

El 12 de gener tingué lloc a la seu de la Unió Gremial una reunió d'aquesta corporació amb els representants del Col·legi de Metges i la Junta dels Vocals Associats de l'Ajuntament de Barcelona amb l'objectiu de donar a conèixer als vocals el contingut de l'informe del Col·legi i garantir el vot negatiu de la Junta a la municipalització prevista. Els vocals respongueren que votarien segons el seu propi criteri i la Unió Gremial demanà que l'informe es donés a conèixer a la premsa i reclamà als vocals que dediquessin a la qüestió tot el seu interès. A jutjar per la informació del resultat de la reunió, la Unió Gremial no hauria tingut èxit esperat en el seu intent de dirigir el sentit del vot de la Junta de Vocals. Molt probablement s'hauria decidit a donar aquest pas convençuda la Comissió "Pro-Barcelona" que el Dictamen seria aprovat per les formacions polítiques municipals i que no més la Junta de Vocals era sensible als seus

¹²² COLEGIO DE MÉDICOS DE LA PROVINCIA DE BARCELONA, *Recurso de alzada ante el Excmo. Sr. Gobernador Civil contra el acuerdo del Ayuntamiento relativo a la adquisición de los manantiales y pertenencias de la Sociedad General de Aguas (Dos Rius)*, Barcelona, Henrich y Cia., 28 novembre 1913

¹²³ SITJAS (1913), pàg. 16

¹²⁴ Així, els dipòsits dels comptadors instal·lats per l'empresa subsidiària de la Societat General "Omnium Ibérico, S.A.", els drets sobre les concessions d'explotació de la SGAB, les garanties sobre el canvi de la pesseta al franc o el pagament dels sous del personal de l'empresa. SITJES (1913), pàg. 19-23

argument opositors. A ulls de les corporacions anti-municipalitzadores els vocals associats eren molt més propers que la majoria dels regidors als interessos i sensibilitats amenatzades dels grups d'industrials, comerciants, professionals i propietaris de la ciutat. El 14 de gener, els titulars de les proposicions presentades als concursos de 1910 i 1911 presentaren a l'alcaldia de Barcelona la seva instància de reclamació dels drets que deien tenir. Pel seu cantó, la premsa que mantenia la campanya d'oposició continuava publicant diverses crítiques ara alimentades per les denúncies d'imptabilitat de les aigües de Cornellà arran de l'informe del Col·legi de Metges¹²⁵. El mateix 14 de gener, una R.O. del ministeri de la Governació establí que es tingués en compte l'informe del Col·legi de Metges en la discussió municipal sobre el Dictamen i que s'ampliessin els estudis sobre la potabilitat de les aigües de Cornellà que l'ajuntament tenia previst adquirir. Arribà a coneixement oficial de l'Ajuntament de Barcelona i del Col·legi de Metges aquesta R.O., via Govern Civil, amb data 18 de gener.

El 17 de gener començà la sessió extraordinària del Ple de l'Ajuntament de Barcelona per a aprovar el Dictamen de la Comissió d'abastament d'aigua. Intervingué primer a favor del projecte, Lluhí, qui va defensar les avantatges de la municipalització dels serveis públics seguint el model de ciutats angleses. Mi i Miró afegia que la compra de la SGAB beneficiaria l'estat higiènic de la ciutat i, per tant, milloraria les condicions de vida de les classes populars barcelonines. Pel seu cantó, Abadal insistí en els arguments ja exposats al Dictamen de la Comissió.

Es pronuncià en contra Manuel Rius i Rius, convertit ja en líder polític de l'oposició al projecte de municipalització. Demanà que es donés compte al ple de la R.O. del ministeri de la Governació de data 14 de gener que obligava a suspendre la sessió extraordinària i a prohibir el subministrament de l'aigua procedent de Cornellà. El regidor lligaire membre de la Comissió d'abastament, Francesc Carreras Candi, defensà el seu vot particular contra el Dictamen. Argumentà que la ciutat i el seu municipi no estaven preparats per gestionar la municipalització i que els monopolis, fossin públics o privats, obstaculitzaven la bona marxa dels serveis urbans. Després de diverses intervencions fou rebutjat aquest vot particular. El dia 19 de gener tingué lloc la segona jornada de la sessió municipal extraordinària. L'aspecte més destacat fou la insistència dels regidors opositors en la importància de la R.O. del 14 de gener del ministeri de Governació. *La Tribuna* glossava la sessió amb aquesta contundent sentència: "*Jugar con el tífus y la muerte como lo hace actualmente el Ayuntamiento es sencillamente un crimen y una mosntruosidad*".¹²⁶

El dia 20 es va debatre el vot contra la totalitat del Dictamen presentat pel regidor Manuel Garriga i Coll¹²⁷ qui argumenta en defensa de la seva posició les conclusions de l'informe del Col·legi de Metges, la recomanació de la Junta Provincial de Sanitat i que el president de la Comissió, Alvarado, no havia signat els contractes amb la SGAB i la resta de documents que composaven el Dictamen que es debatia.

¹²⁵ Els articles de Jaume d'Argila i d'altres apareguts a *La Tribuna* feien constants referències als arguments desplegats pel Col·legi de Metges i destacaven les contradiccions dels doctors Turró i Fargas a qui acusaven de no ser objectiu i d'estar al servei dels interessos de la SGAB. Els constants avisos sobre els perills per a la salut del veïnat que suposava el consum de les aigües de Cornellà i la identificació entre compra de la SGAB i extensió de tota mena de malalties com el tífus o la congestió cerebral era, en conseqüència, repetitiu. Com a mostra: "*Su bandera municipalista se transforma en siniestra guadaña que sembrará por nuestra ciudad el luto y la desolación*". *La Tribuna* 1913 (11 de gener). Veure també *La Tribuna* 1913 (6, 8, 9, 10, 13, 14 15 i 16 de gener). Per la seva banda, la premsa que recolzava la municipalització denunciava la campanya d'escàndol de la Comissió "Pro-Barcelona". Com a exemple, *El Diluvio* 1913 (14 gener)

¹²⁶ *La Tribuna* 1913 (20 gener)

¹²⁷ Regidor del districte sisè per la Candidatura Barcelonina, agrupació conservadora que es presentà a les municipals de 12 de novembre de 1911. Fou integrada per la Lliga amb el suport de jaumins i de Defensa Social. SALVADOR (1989), pàg. 103.

El regidor Rafael Vallet Sabater¹²⁸ considerà que les aigües que es pretenia adquirir no eren necessàries i no tenien garanties higièniques. Pel seu costat Rius i Rius insistia en el arguments ja coneguts de la major potabilitat dels cabals de Montcada, de la manca de seguretat sobre les aigües que restaven per aflorar a Cornellà, dels problemes de potabilitat dels cabals de la SGAB i del preu excessiu que es pagava per unes instal·lacions que ja eren velles. És a dir, s'utilitzaven els arguments aportats pels documents tècnics encarregats per les corporacions de la Comissió "Pro-Barcelona". Per tant, Rius actuava com el portaveu d'aquesta comissió al consistori¹²⁹. Abadal respongué Rius amb l'argumentació oficial de la Comissió d'abastament.

El 21 de gener continuà la intervenció d'Abadal amb la defensa de la compra per 72 milions de la SGAB tenint present que es tractava d'un negoci en plena explotació i que no es podia limitar la valoració de l'empresa a la seva cotització borsària establerta en 35 milions. Lluhí es lamentà públicament que Rius, regidor pertanyent nominalment a la UFNR, defensés idees conservadores i no la municipalització projectada obertament recolzada pel republicans autonomistes. El dia 22 Mir i Miró, qui actuava com a vice-president de la Comissió i líder dels radicals al consistori, defensà la municipalització en els termes ja coneguts i considerà que l'informe del Col·legi de Metges estava mancat de base científica. D'altra banda, criticava l'alternativa donada pels opositors a la compra de la SGAB que proposaven l'aprofitament dels cabals de Montcada com a única font de subministrament del servei municipal. Segons Mir les despeses d'elevació i distribució que caldria realitzar desaconsellaven aquesta opció.

El 23 de gener es produeix probablement la sessió que resumí millor els posicionaments dels partidaris i dels opositors a la municipalització. En línia amb el plantejament ja conegut de les corporacions presents a la Comissió "Pro-Barcelona", Rius i Rius intervingué per a afirmar que la contaminació de les aigües de la SGAB era generalitzada, ja que les de Cornellà contenien agents patògens i les procedents de Dosrius els adquirien en la distribució ja que les canonades no eren higièniques. Afegia que els procediments de purificació no eren eficaços. Finalment, acusava directament a la Junta Provincial de Sanitat per la seva inhibició davant l'informe del Col·legi de Metges i a la Comissió d'abastament per proposar una solució il·legal i contrària als interessos generals de la ciutat. Li contestà Abadal un cop més expressant la seva confiança en el Dictamen i defensant la potabilitat de les aigües que es pretenia comprar. El 24 fou aprovat el Dictamen per 38 vots favorables i els negatius de Rius i Rius, Vallet i Sabater, Garriga i Coll i Carreras Candi. El 25 de gener fou aprovat el polèmic Reglament de Policia d'aigües¹³⁰.

La Comissió "Pro-Barcelona" degué considerar la derrota al consistori de les seves posicions com quelcom que es donava per descomptat i el 27 de gener una comunicació del Col·legi de Metges adreçada al Govern Civil demanava la nul·litat de l'acord pres el 4 de gener i ratificat el 22 per la Junta Provincial de Sanitat sobre l'informe del Col·legi. Al dia següent un altre escrit era remès per la directiva

¹²⁸ Regidor del districte VIII per la Candidatura Barcelonina.

¹²⁹ Jaume d'Argila a *La Tribuna* 1913 (21 gener) saludava eufòric la intervenció de Manuel Rius: "*Señor Rius y Rius (...) Barcelona le aplaude y le admira reconociendo al hombre eminente a quien tanto debe.*" en clara referència a Rius i Taulet.

¹³⁰ Votaren a favor, a més de l'alcalde Joaquim Sostre i Rey, la totalitat dels regidors radicals presents, els de la UFNR, llevat de Rius i els de la Lliga i la Candidatura Barcelonina menys Carreras i els ultraconservadors Vallet i Garriga. Per contra, un regidor d'orientació carlina com Jesús Condomines es pronuncià a favor de la municipalització. *La Tribuna* 1913 (25 i 26 gener). Una altra esmena dels regidors Figueres, Lladó i Gunyalons que proposava la municipalització del servei sense monopoli; és a dir, sense l'execució de la normativa prevista en el Reglament de Policia, també fou majoritàriament rebutjada. Veure també, *El Diluvio* 1913 (26 gener, pàg. 13,14 i 15).

del Col·legi a l'alcaldia. Es recriminava a la primera autoritat local no haver informat puntualment al consistori sobre el contingut de l'informe del Col·legi. El primer de febrer la Junta Provincial de Sanitat tornava a pronunciar-se en el mateix sentit que ja ho havia fet i aprovava els acords de 4 i 22 de gener¹³¹.

Les sessions d'aprovació del projecte de municipalització i monopoli per la Junta de Vocals Associats motivà probablement el punt àlgid de la campanya d'oposició. El 27 de febrer havien de començar les sessions de debat. El 23 es celebrà una manifestació que finalitzà a la plaça de Sant Jaume, davant de l'Ajuntament i fou acompanyada del tancament de comerços i negocis¹³². Molt probablement es tractava d'influir en l'ànim dels vocals com ja s'havia intentat en la reunió mantinguda a la seu de la Unió Gremial el 12 de gener. Al dia següent d'iniciats els debats al consistori, el Col·legi de Metges elevà un recurs d'alçada davant el Governador Civil contra l'adquisició de la SGAB¹³³. Malgrat els esforços de la campanya opositora, la Junta de Vocals aprovà el Dictamen de la Comissió d'abastament el 10 de març de 1913¹³⁴.

La primera setmana d'abril de 1913 la Comissió d'abastament i l'alcalde Sostre i Rey viatjaren a Madrid per presentar al ministre de la Governació, Santiago Alba, el Dictamen aprovat per l'Ajuntament de Barcelona i per a sol·licitar formalment la contribució del govern en els termes establerts al document. En aquesta fase dels tràmits del projecte de municipalització els seus opositors hagueren d'extremar l'eficàcia de la seva campanya. Ara es tractava de convèncer el govern espanyol que Barcelona no volia la municipalització quan havia estat majoritàriament aprovada al consistori. Per tant, com a complement a les gestions de Rius i Rius i d'altres destacats membres de "Pro-Barcelona" davant d'Alba, l'acció de la premsa afí i els actes de sensibilització ciutadana eren més importants que mai¹³⁵. El cert és que les gestions a Madrid dels comissionats municipals resultaren un fracàs. El 8 d'abril el ministre Alba rebé la delegació barcelonina i es comprometé a continuar el recolzament als treballs de la Comissió que en el seu moment havia atorgat el govern Canalejas. Afegí, però, a continuació els seus dubtes sobre l'encert que la Comissió havia tingut en la solució proposada¹³⁶:

"Pero al mismo tiempo el ministro no ocultó a los comisionados su parecer de que existe otro aspecto de la cuestión en el cual caben perfectamente todos los juicios y es obligado reflexionar y madurar grandemente el del Gobierno. Aludió expresamente el señor Alba a las dudas de la opinión respecto al mayor o menor acierto con que se haya realizado en Barcelona aquel noble propósito del Gobierno".

És a dir, que el govern es mostrava receptiu a la campanya d'oposició orquestrada per "Pro-Barcelona" i havia de considerar si la municipalització amb monopoli del servei d'abastament que l'Ajuntament proposava s'ajustava al mandat de la R.O. de 12 d'abril de 1911. La comissió municipal va

¹³¹ Veure COLEGIO DE MÉDICOS (1913) i BARTOMEUS (1915).

¹³² Veure l'annex número 12.

¹³³ COLEGIO DE MÉDICOS DE LA PROVINCIA DE BARCELONA: *Recurso de alzada ante el Excmo. Sr. Gobernador Civil contra el acuerdo del Ayuntamiento relativo a la adquisición de los manantiales y pertenencias de la Sociedad General de Aguas (Dos Rius)*, Barcelona, Henrich y Cia., 28 febrer 1913

¹³⁴ *La Tribuna* havia continuat insistint en els arguments ja explicats per Rius i Rius al consistori. S'avisava a la població dels perills per a la salut que comportava el consum de les aigües de Cornellà per l'excés de sals minerals que contenien. També es desprestigiava a destacats membres de la Comissió com Sedó o Lluhi. *La Tribuna* 1913 (30 i 31 gener, 1, i 27 febrer i 10 març)

¹³⁵ *La Tribuna* arribà a publicar fins a 16 articles el mes d'abril que insistien en els arguments ja coneguts o que informaven sobre les gestions dels comissionats municipals i dels opositors a Madrid. Al mes de maig foren publicats 13 articles més de caire molt semblant tot insistint un i altre cop en la impotabilitat de les aigües de Cornellà. De la mateixa manera, la premsa favorable al Dictamen informava puntualment de la situació a Madrid i atacava la premsa opositora, veure com a exemple *El Diluvio* 1913 (9 i 10 abril)

¹³⁶ *El Diluvio* 1913 (10 abril en nota datada del 9).

reaccionar amb sorpresa i indignació. De tornada a Barcelona, l'alcalde Joaquim Sostres i Rei dimití en senyal de protesta per la desconsideració del ministre de la Governació i l'Ajuntament de Barcelona acordà trencar tota relació amb el govern mentre aquest no donés les degudes satisfaccions¹³⁷. El 22 d'abril fou nomenat pel Ministeri de Governació com a nou alcalde Josep Collaso i Gil, protector de Rius i Rius. En disposar d'un clar partidari en la figura del nou alcalde, "Pro-Barcelona" consolidava ara la seva ofensiva en pro del seu objectiu de neutralitzar el projecte de municipalització i les inciatives dels grups polítics regionalistes i republicans municipals.

Pel seu cantó, la SGAB havia demanat dos informes un de jurídic i un de mèdic per tal de determinar amb prou coneixement la seva posició com a objecte principal de disputa entre l'Ajuntament de Barcelona i les corporacions i forces opositores. L'informe jurídic fou encarregat al prestigiós l'advocat Augusto González Besada. Aquest, en dictamen signat el 23 d'abril de 1913, determinà que l'Ajuntament podia procedir a la compra de la SGAB sense haver de comptar amb la col·laboració o l'aprovació del govern ja que la legislació espanyola ho permetia, així la Constitució, la Llei Municipal o la Llei d'Aigües. Per contra, ni el municipi ni el govern podien aprovar cap tipus de municipalització amb monopoli del servei d'aigua per que el cos jurídic espanyol no ho contemplava i caldria aprovar al parlament una llei sobre municipalitzacions que ho fes possible. Finalment, González Besada establí que existia una vinculació entre el municipi i la Societat General encara que no estigués signat el contracte de compravenda i que l'empresa no podia modificar el seu negoci o vendre'l sense previ permís de l'Ajuntament de Barcelona. En definitiva, la SGAB havia de limitar-se a esperar el curs dels aconteixements¹³⁸. Pel que feia a l'informe mèdic, el mateix mes d'abril fou elaborat un dictamen sobre la potabilitat de les aigües de la SGAB pels doctors Casamada i Moles¹³⁹. En ell es refutaven els arguments del Col·legi de Metges en el seu recurs d'alçada. Aquest informe fou oportunament contestat pel Col·legi amb data 17 de maig qui criticava que no s'haguessin practicat nous anàlisis de les aigües de Cornellà.

Als mesos de maig, juny i juliol s'intensificaren les accions de "Pro-Barcelona". El 26 de maig tingué lloc al palau de Belles Arts un homenatge als regidors i vocals associats que havien votat contra el projecte de municipalització. A l'acte que contà amb la participació de les corporacions i entitats que integraven la comissió opositora, els homenatjats foren tractats com a heroics defensors de la ciutat contra les pretensions de la SGAB i dels grups polítics del consistori¹⁴⁰. El 3 de juliol el Col·legi de Metges adreçà un recurs de queixa al ministeri de la Governació per a sol·licitar la prohibició del consum de les aigües del Llobregat aflorades a Cornellà per la SGAB. El 19 de juliol es presentava un altre escrit davant la Presidència del Consell de Ministres¹⁴¹. L'Ajuntament de Barcelona també urgí el govern en comunicació del 10 de juny per tal que es pronunciés de manera immediata sobre el Dictamen de la Comissió¹⁴².

¹³⁷ Veure HURTADO (1967), pàg. 220. Segons aquest autor, els representants de les corporacions integrants de la Comissió d'abastament que viatjaren a Madrid davant la impertinència d'Alba "es van donar per ofesos i es negaren a tenir altra relació amb un ministre que, sobre de no conèixer un mot de l'afer, no superava en prestígis personals a cap d'ells per a tolerar-li la més lleugera inconveniència".

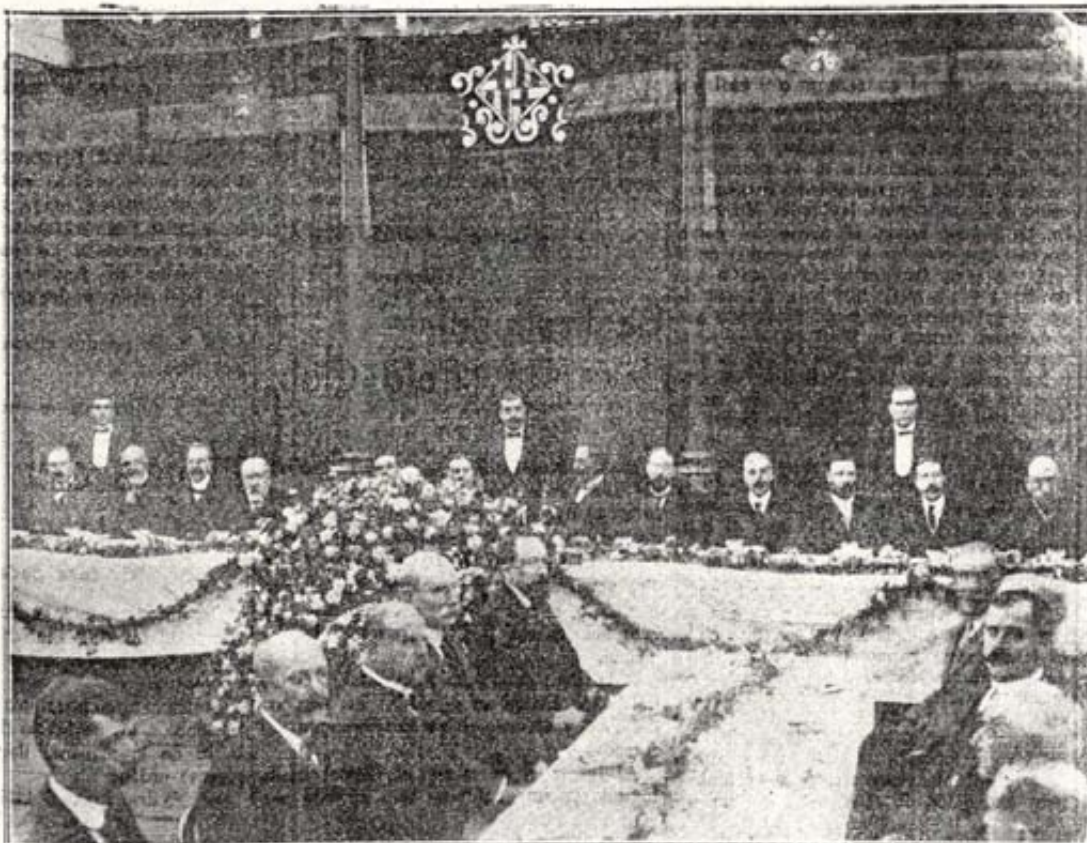
¹³⁸ Arxiu General d'AGBAR. Informe González Besada. Contenedor 9418. Lligall 99

¹³⁹ Ramon Casamada, catedràtic de la facultat de Farmàcia de Barcelona i Enrique Moles, professor auxiliar de la facultat de Farmàcia de Madrid. Veure BARTOMEUS (1915), pàg. 10-11.

¹⁴⁰ *La Tribuna* 1913 (27 maig).

¹⁴¹ BARTOMEUS (1915), pàg. 24

¹⁴² *Llibre d'actes del Ple*. 1913. Volum 3, pàg. 325. Sessió Aigües.

BARCELONA: Presidencia del Champagne de Honor, celebrado ayer en Bellas Artes, en obsequio a los cinco concejales y vocales asociados que votaron en contra del proyecto de la adquisición de aguas del Llobregat y Dos Rius.

Fot. J. Solar de LA TRIBUNA

IMATGE 49

ACTE D'HOMENATGE ALS REGIDORS OPOSATS A LA MUNICIPALITZACIÓ DE LA SGAB CELEBRAT EL 26 DE MAIG DE 1913 AL PALAU DE BELLES ARTS¹⁴³

Un bàndol i l'altre reclamaven des de Barcelona al govern que es pronunciés. El president del Consell de Ministres, Romanones, adoptà una solució salomònica i obrí amb data 2 de juny una exposició a la qual es podien presentar tota mena d'escrits i informacions referits al projecte de municipalització. El 2 d'agost presentà la una al·legació el Col·legi de Metges i el 7 la SGAB lliurà la seva¹⁴⁴. L'oficina del President del Consell rebé fins a 26 informes¹⁴⁵. Foren valorats per la Comissió d'abastament d'aigües en escrit datat el 24 de setembre. En ell es rebutjaven els arguments ja coneguts de la campanya d'oposició i es reiteraven les valoracions que s'havien efectuat en el seu moment en la redacció del Dictamen. A més, es feia veure que els opositors no eren tan nombrosos com semblava, ja que no més havia presentat

¹⁴³ *La Tribuna* 1913 (27 maig)

¹⁴⁴ BARTOMEUS (1915), pàg. 25 i Arxiu General d'AGBAR Contenidor 1423. Lligall 97.

¹⁴⁵ Veure *Informe de la Comissió sobre la informació abierta por R.O. por la presidencia del Consejo de Ministros. 24 septiembre 1913*. Arxiu General d'AGBAR Contenidor 1423. Lligall 97. Presentaren informes contraris la COPU, la Societat de defensa de la Propietat Urbana, "El Fénix", "El Torreón", La Liga de Defensa Industrial, la Liga de Defensa de la propiedad del Distrito VII, l'Asociación de Patronos blanqueadores, estampadores, tintoreros y aprestadores, el Col·legi de Metges, la Societat d'Estudis Econòmics, la Unió Gremial, concurrents rebutjats del concursos de 1910 i 1911 i altres particulars. Presentaren escrits a favor la SGAB, el doctor Turró, i la UFNR del districte II.

informes una part de la propietat urbana, encara que la COPU deia representar a la totalitat dels propietaris Barcelonins; una part dels propietaris d'aigües i no havien acudit els regants del Rec Comtal, els de la mina de Canyelles o els del pantà de Vallvidrera. A més, l'informe mèdic del Col·legi era contrarestat per l'exposició de la SGAB, basada en el dictamen dels doctors Casamada i Moles, i pel doctor Turró, del Laboratori microbiològic de Barcelona. En conclusió, l'informe de la Comissió d'abastament adreçat a Romanones afirmava que *"la informació pública representa el sentir de una parte de la opinión pública de Barcelona, sin duda extraviada por la Campaña que determinados elementos han sostenido contra la solución adoptada"*. Per tant, es demanava l'auxili del govern per a presentar i defensar a les Corts el corresponent projecte de llei que donés cobertura legal a la municipalització amb monopoli que l'Ajuntament de Barcelona pretenia. La Comissió s'havia esforçat per minimitzar l'abast de l'oposició i, probablement, per neutralitzar davant de Romanones la tasca feta per "Pro-Barcelona" davant el ministre de la Governació.

La Comissió d'abastament semblava tornar a prendre la iniciativa i el 23 de desembre Mir i Miró informà al Ple del consistori sobre el resultat de les gestions realitzades a Madrid darrerament per aconseguir el pronunciament favorable del govern. El líder radical es mostrà optimista¹⁴⁶. Cal tenir present que el gabinet Romanones havia caigut i que el nou President de Consell era Eduard Dato des del 27 d'octubre i la cartera de Governació era ocupada per José Sánchez Guerra, allunyat dels posicionaments mauristes¹⁴⁷. L'anunci de Mir i Miró provocà la reacció de les forces oposidores. La premsa afí denunciava el caciquisme del govern si aprovava la municipalització sense comptar amb l'aprovació del parlament, el Col·legi de Metges elevà un recurs d'alçada i les corporacions "Pro-Barcelona" es mobilitzaren per contrarestar la influència municipalitzadora.

El 30 de desembre es reuniren les entitats que integraven aquesta comissió i acordaren enviar un telegrama a Dato i traslladar-se a Madrid amb urgència, tal era el temor que tenien davant una possible R.O. que sancionés el Dictamen¹⁴⁸. Assistiren a aquesta trobada improvisada les corporacions oposidores ja conegudes: La Cambra Oficial de la Propietat Urbana de Barcelona, la Unió Gremial, La Lliga de Propietaris del districte VII, el Centre Monàrquic Conservador, Defensa Social, Comissió d'Interessos Econòmics de Defensa Social, més de vint associacions de propietaris urbans de tot Barcelona i el Col·legi de Metges. Les reflexions que els líders de "Pro-Barcelona" feren són reveladores de la por a la imminència de l'aprovació del projecte municipal, però també de la ideologia i els principis socials i polítics que animaven la seva actuació opositora a la normalització del servei d'aigua.

Per al marquès de Soto-Hermoso, president de la COPUB, estava a punt de ser aprovat el Dictamen pel govern Dato. Es defensava de les acusacions dels grups municipalistes en el sentit que "Pro-Barcelona" no més havia realitzat una campanya obstruccionista, quan el que havia fet era defensar Barcelona d'una solució *"perjudicial a los intereses del Municipio, a las leyes higiénicas y a la ley que regula los monopolios"*. Com els opositors s'havien mostrat passius des de l'estiu de 1913 i el municipalistes deien que tota la ciutat preferia l'opció de compra de la SGAB, Soto-Hermoso exhortava els reunits a la mobilització

¹⁴⁶ Llibre d'actes del Ple. 1913. Volum 7, pàg. 245. Secció Aigües. Josep Collaso i Gil, proper al moviment de Pro-Barcelona, havia estat cessat a primers de novembre amb el canvi del govern liberal pel conservador de Dato. El nou gabinet nomenà amb data 11 de novembre com a nou alcalde de R.O. a Joaquim Sagnier i Villavecchia.

¹⁴⁷ GABRIEL (2000), pàg. 402. Probablement, doncs, el consistori, majoritàriament partidari de la municipalització, confiés en una actuació ràpida de l'executiu conservador respecte d'aquesta qüestió, de la mateixa manera que ho havia fet amb la R.O. d'aprovació de la Mancomunitat de Catalunya, tot just uns dies abans, el 18 de desembre.

¹⁴⁸ *La Tribuna* 1913 (31 desembre).

ciudadana, gremial i corporativa per tal de demostrar que la ciutat era contrària al projecte d'adquisició: *"Es necesario que salga de esta reunión un acuerdo que demuestre que hoy, al igual que antes, los buenos y los honrados emplearan toda clase de medios para evitar que se realice tal atentado contra nuestra ciudad"*.

IMATGE 50

ASSEMBLEA D'ASSOCIACIONS DE LA CAMPANYA PRO-BARCELONA CELEBRADA EL 30 DE DESEMBRE DE 1913 A LA SEU DE LA UNIÓ GREMIAL¹⁴⁹

Sitges, president de la Unió Gremial, denunciava el desànim de "Pro-Barcelona" i considerava que calia repetir la gestió que s'havia fet davant el govern de Romanones. Santiago Alba havia tingut en compte l'opinió de Barcelona i ara calia organitzar una comissió que viatgés a Madrid. Mans, de la Lliga del Districte VII i del Centre Monàrquic Conservador, era més explícit respecte als mitjans que calia emprar. L'oposició a la compra de la SGAB estava ratificada per l'opinió i pel poble barceloní que en el seu moment va recolzar "Pro-Barcelona" en la manifestació, el tancament i l'homenatge que s'organitzaren. Davant el debilitament de la campanya que fins el moment havia esta moderada, continuava *"habrá que pensar si hemos de acudir al miting, a la estridencia. Es necesario que el Gobierno reflexione y se fije en lo que somos"*.

Altres oradors repetiren els ja coneguts arguments de la il·legalitat de la municipalització amb monopoli, de les avantatges d'aprofitar les aigües de Montcada o de l'elevat preu de compra de la Societat General. Més significativa fou, però, la intervenció d'un anomenat *"representante del Comité "Pro-*

¹⁴⁹ La Tribuna 1913 (31 desembre)

Barcelona” qui urgia a marxar a Madrid ja que els executius darrerament estaven governant per R.D. Feia referència a exemples com la jornada de 60 hores, aprovada pel govern Romanones, o la Llei de les Mancomunitats, pel de Dato i “*podremos temer que se siga el mismo procedimiento en el asunto de las aguas*”. Els líders opositors de “Pro-Barcelona” eren perfectament conscients que la crisi política que es vivia a Madrid impedia el normal funcionament del parlament i que la municipalització no seria resolta a curt termini en els termes de modificació de legislació que s’havia demanat al Dictamen. Però precisament per la precarietat institucional del gabinets, era possible aconseguir el seu beneplàcit mitjançant el sistema d’influències directes. La dificultat a finals de 1913 devia ser que “Pro-Barcelona” no disposava d’un interlocutor al gabinet tan qualificat i disposat com ho havia estat el ministre de Governació de l’executiu anterior. El doctor López, de la directiva del Col·legi de Metges, a més d’aportar les ja conegudes afirmacions sobre la impotabilitat del cabal de Cornellà i sobre l’excel·lència i desaprofitement de les aigües de Montcada, considerava que el govern conservador no admetria els informes que recentment li havien estat proporcionats, en directa referència a l’informe de la Comissió d’abastament sobre els escrits presentats a l’exposició oberta per Romanones a l’agost de 1913. Finalment, López estava segur que “*la opinión está latente y reaccionará por poco que hagamos, y nos adelantará ante las impurezas que se respiran*”. El recurs de nou a l’agitació ciutadana, si era necessari esdevenia, doncs, una possibilitat real.

La intervenció final del comte de Santa Maria de Pomés, en nom de la Comissió d’Interessos Econòmics de la Lliga de Defensa Social, resultava igualment força significativa. Afirmà que en aquella lluita “*los ricos se aprestan (...) a defender sus intereses; los pobres su único patrimonio: la salud*”. Continuava assenyalant que la municipalització no era una qüestió sotmesa expressament a cap consulta electoral. Es referia al resultat de les municipals de 9 de novembre de 1913 en les quals els grups de caire conservador o dinàstics que es presentaren, la candidatura liberal, la Unió Gremial i la Coalició de Dretes, que podien ser més afins als interessos representats per “Pro-Barcelona” obtingueren només dos regidors enfront de la resta que es presentaven per les formacions municipalistes¹⁵⁰. Pot-ser el comte de Santa Maria de Pomés insinuava que si bé els candidats conservadors havien obtinguts resultats poc satisfactoris a les eleccions locals, si s’hagués insistit més en l’afer de la municipalització i en els perills per a la salut de la població el balanç electoral hauria estat més favorable. En la mateixa línia d’interpretació del context social i polític del moment, cal situar l’altre comentari de Pomés, segons el qual semblava ser que “*a cambio de la aprobación del proyecto se le ha ofrecido al Gobierno la pacificación de la ciudad*”. Probablement es referia a la conflictivitat obrera que patia Barcelona el 1913, molt superior als anys precedents, i amb una vaga general del tèxtil de la ciutat que s’havia viscut des del 29 de juliol fins el 26 d’agost. Precisament per tal de desactivar aquesta vaga s’havia produït la intervenció del govern Dato per imposar la jornada laboral de 10 hores a la qual es referia un dels oradors anteriors¹⁵¹.

Aquesta reunió de les corporacions “Pro-Barcelona” es proposava impulsar la revifada de la campanya d’oposició a la compra de la SGAB en un context de recel respecte del govern conservador de Dato i de necessitat de defensa dels seus interessos generals enfront dels grups polítics municipalistes. Els greuges d’aquestes corporacions contra l’Ajuntament no es reduïen, però, a la possible aplicació del

¹⁵⁰ Josep Grañé Artigas pel grup Liberal i Lluís de Llançà Bobadilla per la Coalició de Dretes. La Unió Gremial no obtingué cap regidor. Foren elegits 11 regidors radicals, 11 lligaires i un de la UFNR. SALVADOR (1989), pàg. 107-110.

¹⁵¹ MARTÍN RAMOS, J. LI.: “Guerra i conflictivitat social”, dins MARTÍN RAMOS, Josep Lluís – SERRALLONGA URQUIDI, Joan: *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*, Gombau de Besora, Associació Cultural, Sant Quirze de Besora, 1992., pàg. 183.

Reglament de Policia d'Aigües i l'augment forçat del consum d'aigua o la inspecció i control de les explotacions hidrològiques particulars i dels habitatges de la ciutat. Aquestes qüestions venien a afegir-se a la pugna entre la tendència municipal a l'expansió fiscal i l'esforç de les corporacions que organitzaven els interessos de la burgesia propietària per defensar els seus beneficis i la llibertat de la iniciativa privada en la gestió del creixement de Barcelona. Dins d'aquestes circumstàncies permanents en la qüestió de la municipalització del servei de l'aigua es visqué un episodi de major reivindicació, com també es visqueren en els conflictes generats al voltant dels impostos sobre els lloguers o sobre els solars sense edificar¹⁵². D'altra banda, la creixent conflictivitat social i la descomposició del sistema polític de la Restauració afegien més factors de tensió i d'incertesa i per tant, estimulaven les estratègies de pressió dels sectors conservadors barcelonins.

Un cop finalitzada aquesta reunió de corporacions opositores, una nombrosa comissió visità el Governador Civil per a sol·licitar a la primera autoritat provincial que traslladés a l'executiu de Dato el rebuig unànim de *"las fuerzas vivas de esta ciudad"* a l'aprovació governamental del projecte de compra de la SGAB per part de l'Ajuntament de Barcelona¹⁵³. Tot seguit, fou enviat un telegrama al mateix Dato i s'organitzà el viatge a Madrid dels representants de "Pro-Barcelona".

El govern no podia pas ajornar un pronunciament oficial sobre el projecte municipalitzador. El municipi barceloní havia practicat gestions directes per tal d'urgir l'executiu a resoldre les diverses sol·licituds que apareixien en el Dictamen aprovat el gener de 1913. D'altra banda, "Pro-Barcelona" pressionava el gabinet en la direcció contrària. Probablement fos aquesta doble demanda la que motivà una primera actuació del Ministeri de Foment que era el departament governamental en el que s'havia dipositat la documentació de l'expedient de municipalització. Una R.O. signada per Francisco Javier Ugarte, ministre de Foment, amb data 9 de gener de 1914, procedia a distribuir entre el seu ministeri, el de Governació i el d'Hisenda l'estudi dels diversos aspectes que contenia la demanda d'ajut i col·laboració que l'Ajuntament de Barcelona havia cursat al govern. Aquests aspectes bàsicament eren cinc. Primer, la subvenció de 25 milions de pessetes. Segon, l'exempció dels impostos imputables als contractes de compra venda i d'explotació que es signarien entre l'Ajuntament de Barcelona i la SGAB. Tercer, l'elaboració i aprovació d'una llei d'exempció d'impostos sobre l'explotació dels serveis municipalitzats d'aigua. Quart, l'autorització per a negociar en borsa un emprèstit de 80.486.500 ptes. a un tipus no inferior al 93% del nominal. Cinquè, l'autorització d'utilitat pública de les obres necessàries per a completar el servei d'abastament que es pretenia, especialment pel que feia a les obres d'integració de la xarxa de la SGAB amb l'explotació municipal de Montcada.

Com cadascuna d'aquestes qüestions eren competència de ministeris diferents, el de Foment es limitava en la R.O. de 9 de gener de 1914 a fer una valoració general de la tasca desenvolupada per la Comissió d'abastament i a pronunciar-se sobre les qüestions de la seva exclusiva jurisdicció. És especialment interessant el seu punt de vista sobre l'exposició oberta el 2 de juny de 1913 per tal d'ampliar la informació respecte de l'afer de la compra de la SGAB. Ja se sap que aquesta iniciativa de Romanones es prengué arran de la pressió exercida per les corporacions opositores barcelonines en el sentit de fer veure que elles tenien la representació de la ciutat i que la pretesa municipalització era

¹⁵² Veure l'apartat 2 del capítol primer, especialment el punt 2.2.

¹⁵³ *La Tribuna* 1913 (31 desembre). El Governador Civil manifestà "que no podía ocultar la impresión que le producía la manifestación de tantas y tan respetables entidades de Barcelona que representaban un núcleo importantísimo de opinión".

prejudicial per a Barcelona. El Ministeri de Foment el 9 de gener respectava i donava per bo l'informe que la Comissió d'abastament realitzà sobre els escrits opositors presentats a l'exposició oberta el 2 de juny. Segons aquest informe, la documentació presentada en contra de la municipalització representaven una petita part de l'opinió barcelonina i la majoria no s'havia pronunciat *"lo cual sólo puede interpretarse como asentimiento tácito a la solución"*. A més, els arguments presentats en aquells escrits eren els mateixos que ja s'havien exposat en el procés de discussió en el propi consistori i no havien fet variar les posicions de la Comissió.

Per tant, el govern havia atorgat a les corporacions opositores la possibilitat d'exposar directament a Romanones els seus motius, però la Comissió nomenada per R.O. de 12 d'abril de 1911 havia estat l'organisme encarregat de valorar aquells motius, quan precisament l'oposició criticava el Dictamen elaborat per la Comissió. És a dir, el govern Dato permetia que la Comissió actués com a jutge en tant que havia estat nomenada per R.O., però actuava com a part a ulls dels opositors influïda pels grups polítics municipalistes i de caire nacionalista i republicà. Si bé la R.O. de 9 de gener del Ministeri de Foment respectava formalment els procediments normatius de procediment administratiu establerts, era evident que en no proposar una segona instància que valorés els arguments opositors de manera independent a la Comissió, l'exposició oberta per la R.O. de 2 de juny no havia tingut cap efecte. Per tant, "Pro-Barcelona" tenia motius per considerar que calia tornar a passar de nou a l'acció i l'optimisme de l'Ajuntament tenia també certa base.

Si bé la primera part de la R.O. de Foment es pot interpretar així, el seu pronunciament sobre les qüestions sol·licitades per l'Ajuntament de Barcelona i contingudes al Dictamen que eren de competència d'aquest ministeri feia pensar que la posada en pràctica del projecte municipal seria força problemàtica. Pel que feia al capítol primer del Reglament de Policia d'aigües, les expropiacions previstes de concessions d'explotacions particulars d'aigua el ministeri de Foment considerava que no eren permeses per la Llei d'Aigües de 1879¹⁵⁴. En conseqüència, només podia autoritzar-se si es procedia a la modificació legislativa corresponent. La resta del Reglament, segon Foment, era competència municipal. Respecte de la declaració d'utilitat pública de les obres d'elevació i distribució necessàries, Foment no ho podia autoritzar ja que calia conèixer exactament els projectes d'obres per a les quals es sol·licitava la declaració d'utilitat. Finalment, el ministre de Foment, remetia a Governació i a Hisenda còpies de l'expedient de municipalització per que aquests ministeris es pronunciessin.

Un document complementari al text de la R.O. de 9 de gener ampliava els arguments utilitzats pel ministeri de Foment. Primer, s'especificava que l'Ajuntament de Barcelona no necessitava cap autorització governamental per a procedir a signar el contracte de compra venda amb la SGAB, ja que la Llei Municipal establí que l'abastament d'aigua era una competència exclusiva dels ajuntaments. El mateix passava amb el contracte d'explotació que hauria de regir els sis anys següents a la signatura del contracte de compravenda. El Reglament de Policia era vàlid, llevat del que s'havia especificat respecte del capítol primer. Segons Foment, corresponia al ministeri de la Governació pronunciar-se sobre la pretesa municipalització amb monopoli i sobre l'emissió del deute municipal extraordinari previst. Al ministeri d'Hisenda li pertocava decidir sobre la exempcions fiscals previstes i sobre la subvenció dels 25 milions de ptes sol·licitada. Foment, considerava, tot i així, que aquesta qüestió concreta s'havia d'ajornar

¹⁵⁴ Aquestes expropiacions estaven en contradicció amb l'article 11 de la Llei d'Aigües i el mateix passava respecte a la jurisdicció municipal que es pretenia crear sobre l'explotació dels pous, que no era permesa pels articles 19 i 23 de la mateixa llei.

fins a conèixer el cost de les obres projectades. Calia esperar, doncs, a que l'Ajuntament de Barcelona presentés un pla concret d'obres d'higienització complementari al servei d'abastament d'aigua.

Com finalment s'elogiava la tasca de la Comissió, aquesta podia valorar com a un triomf polític la decisió del ministeri de Foment, però veia com la base de la solució que havia proposat, és a dir, la municipalització i el monopoli del servei era frenada pot ser de manera definitiva¹⁵⁵. En una línia semblant cal situar el pronunciament del ministeri de Governació. Sánchez Guerra, titular d'aquest ministeri, signava el 31 de març de 1914 una altra R.O. en la qual partint de les mateixes consideracions que Foment remetia a Hisenda l'expedient per que aquest ministeri estudiés les exempcions fiscals i la subvenció demanades. Governació es reservava el seu pronunciament un cop conegut el punt de vista d'Hisenda.

A finals de març de 1914, doncs, el projecte de municipalització es trobava paralytitzat, tot esperant que els tres ministeris esmentats l'estudiessin. Els tràmits administratius es preveien llargs i complexos si calia incloure fins i tot iniciatives legislatives tal i com l'Ajuntament de Barcelona havia sol·licitat i com els informes ministerials previs feien preveure.

Mentre la resolució del problema de les aigües de Barcelona es trobava paralytzada als despatxos ministerials, a la ciutat continuava la campanya opositora amb el doble propòsit de mantenir viva la iniciativa "Pro-Barcelona" i d'influir sobre la decisió que l'administració estatal havia de prendre. El 2 d'abril de 1914 fou publicat un altre informe tècnic sol·licitat per una de les corporacions opositores¹⁵⁶. En aquest cas, la COPUB encarregà a una Comissió Mixta d'Enginyers i Arquitectes la redacció d'un dictamen facultatiu respecte del projecte municipal de compra de la SGAB. En ell s'insistia en l'alternativa proposada per les entitats opositores d'explotació de les aigües de Montcada i d'expropiació dels drets dels regants i industrials usuaris del Rec Comtal. El servei municipal basat en aquests cabals permetria la competència amb la SGAB i es podrien adquirir volums complementaris entre els oferts en els concursos de 1910 i 1911. D'altra banda, es tornava a interpretar el subconsum d'aigua com un problema imputable a la negligència municipal en permetre un monopoli privat que mantenia tarifes de servei molt elevades. No es podia responsabilitzar els propietaris de la manca de consum pels sistemes d'aforament amb dipòsit o amb comptadors col·lectius que tenien instal·lats els immobles de vivendes de lloguer. A més, s'acusava a la Comissió i a l'Ajuntament de no haver acceptat altres informes facultatius independents dels elaborats per l'Assessoria i de no haver deixar que formés part de la Comissió el president de la Cambra Oficial de la Propietat quan era la representació "*más genuina del consumo*".

Aquest informe probablement resumia l'estat d'ànim de la Cambra i de la resta d'entitats que liderava. Primer, s'acceptava el paper institucional de la Comissió d'abastament, ja que la crítica era que la propietat urbana no havia pogut formar-ne part i no es desautoritzava de pla la seva tasca. Aquesta moderació pot-ser estaria motivada pel recolzament governamental a la feina feta per la Comissió. Segon, el punt clau d'oposició dels propietaris urbans era la por a l'augment del consum domèstic d'aigua i a la

¹⁵⁵ Cal tenir present que es remetia a una futura modificació legislativa més que improbable, donades la inestabilitat parlamentària, la naturalesa excepcional de la qüestió amb l'únic precedents fracassat del projecte de municipalització del servei d'aigua de València i donades les suposades reticències envers la compra de la SGAB de com a mínim el liberalisme proper a Alba i dels sectors conservadors mauristes.

¹⁵⁶ CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA: *Informe de la Comisión mixta de Ingenieros y arquitectos referentes al abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona, abril, 1914. La premsa opositora, especialment *La Tribuna* continuava la publicació d'articles de crítica a l'Ajuntament i a la Comissió.

necessitat de canviar les infraestructures domèstiques de distribució. Tercer, l'Ajuntament de Barcelona havia de centrar el seu servei en l'explotació de les aigües de Montcada que, evidentment, donat el seu limitat volum no permetria impulsar de manera significativa el consum domèstic forçat. Amb aquesta mesura es donava resposta a les veus de crítica respecte de la potabilitat de les aigües de Cornellà i obria de nou l'esperança als concursants rebutjats en la resolució dels concursos de 1910 i 1911.

En definitiva, per a donar solució al conjunt dels interessos opositors s'imposava tornar a l'estat de coses anteriors al Dictamen de 12 de novembre de 1912. És a dir, concurs d'ofertes d'aigua obert i finalització de les obres de conducció i elevació de Montcada. Per descomptat, no s'havia de tornar a parlar de l'execució del Reglament de Policia d'Aigües. De moment, però, calia convèncer el govern que no era necessària la solució proposada per la Comissió i, per tant, que no calia autoritzar les demandes de col·laboració i assistència governamental que l'Ajuntament havia sol·licitat. Era imprescindible, sobre tot, neutralitzar la possibilitat que l'Ajuntament decidís pel seu compte a executar el contracte de compra venta amb la SGAB per al qual no li calia cap autorització governamental, si no era per a la negociació de l'emprestit necessari, però aquesta era una gestió que ja tenia diversos antecedents en la història recent del municipi barceloní. Per tant, tot i que la resolució governamental es podia ajornar molt, la campanya opositora havia de continuar.

2.2

EL NOU CONTEXT DES DE LA SEGONA MEITAT DE 1914: GUERRA I TIFUS

Quan a finals de juliol i primers d'agost de 1914 començà la Primera Guerra Mundial, les repercussions del conflicte es deixaren sentir immediatament en l'àmbit econòmic comercial i bancari barceloní. Es produí una gran alarma sobre les relacions del capitalisme català amb el món financer internacional, especialment el francès. L'enfonsament de la borsa de París el 27 de juliol arrossegà el tancament dels centres borsaris barcelonins i la suspensió de la cotitzacions del valors amb la lògica repercussió sobre el conjunt del sistema productiu català¹⁵⁷. En l'àmbit institucional espanyol l'esclat armat suposà un factor més que venia a sumar-se a la complexa crisi del sistema polític de la Restauració i el govern Dato hagué de recórrer a la ja coneguda solució del tancament de les Corts per a apaivagar les tensions parlamentàries, ara centrades en les diverses reivindicacions de ports francs que facilitessin les exportacions espanyoles¹⁵⁸. A l'Ajuntament de Barcelona l'inici de la Gran Guerra coincidia amb el final de la majoria radical sobrevingut des de les municipals de novembre de 1913. Al llarg de 1914 continuà en el PRR la dinàmica d'afebliment i de col·laboracionisme institucional amb la Lliga que provocà noves tensions internes a les fileres del partit. La crisi radical i l'esgotament del republicanisme

¹⁵⁷ Veure, entre altres, MARTÍN RAMOS, Josep Lluís: "Guerra i conflictivitat social", dins MARTÍN RAMOS, Josep Lluís – SERRALLONGA URQUIDI, Joan: *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*, Gombau de Besora, Associació Cultural, Sant Quirze de Besora, 1992, pàg. 156. i CABANA I VANCELLS, Francesc: *Bancs i banquers a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1976, pàg. 142.

¹⁵⁸ GABRIEL, Pere: "Sociedad, gobierno y política (1902-1931)", dins BAHAMONDE, Angel, (Coord.), *Historia de España, siglo XX, 1875-1939*, Madrid, Cátedra, 2000, pàg. 403.

catalanista tingué com a resultat a la pràctica l'inici del predomini de la Lliga i un creixent compromís dels radicals amb determinats interessos burgesos barcelonins¹⁵⁹.

Aquest context no era precisament el més favorable per a l'avenç del projecte de municipalització del servei d'abastament d'aigua a Barcelona aturat als despatxos ministerials. Primer, les forces polítiques barcelonines més fermament partidàries de la gestió municipal del servei perdien cada cop més capacitat d'actuació al si del consistori i la seva influència social anava minvant. Segon, en contrapartida el pes de les posicions conservadores creixia i, per tant, l'oposició a la municipalització ampliava la seva influència en el consistori tot i que, formalment, no ho semblés. Tercer, els possible l'apropament dels sectors municipalistes catalans al govern conservador de Dato es veia obstaculitzat per les tensions internes dels partits dinàstics i per la pugna a l'entorn dels port franc de Barcelona, reivindicació cabdal de la Lliga el 1915. Quart, la crisi financera i borsària feia molt difícil el projecte de compra de la SGAB, ja que aquesta operació s'havia de portar a terme amb la sortida a borsa de l'emprèstit municipal extraordinari calculat en més de 80 milions de ptes.

Si del cantó barceloní, català i espanyol els obstacles al projecte de municipalització havien augmentat amb el conflicte bèl·lic i la dinàmica política, el context de guerra francès en el que es movien els propietaris de la SGAB era força més problemàtic, fins el punt de renunciar als acords de venda subscrits amb l'Ajuntament de Barcelona el novembre 1912. A més de la creença del Crèdit Général Liégeois i de la Societé Lyonnaise des Eaux & de l'Éclairage que la R.O. de 12 d'abril de 1911 solucionaria definitivament el problema de l'abastament d'aigua a Barcelona i que no era prudent restar-ne al marge, probablement, un dels principals factors que motivaren l'oferta de venda de la Societat General el 1911 fou que l'expansió del negoci d'abastament d'aigua i d'altres serveis públics arreu de França i de Bèlgica feia prescindible la seva filial barcelonina. El grup franc-belga controlava vint empreses de proveïment d'aigua i ara a finals de 1914 es trobaven en part en territori ocupat per la invasió alemanya o restaven amenaçades d'ocupació segons evolucionés la guerra. De cop i volta, doncs, el Crèdit Général i la Societé Lyonnaise consideraven que *"el seu servei d'aigües de Barcelona esdevenia el més important i el més segur"*. En conseqüència, no estaven disposats a renunciar als beneficis que s'hi obtenien i, per tant, no desitjaven continuar amb el projecte de venda a l'Ajuntament de Barcelona¹⁶⁰. Malgrat que les societats propietàries de la SGAB es consideraren legalment desvinculades dels compromisos acordats el 1912 amb l'Ajuntament de Barcelona per la manca d'execució dels mateixos, no descartaren en cap moment una futura possibilitat de reprendre les negociacions per tal de no ser acusats d'entorpir la solució definitiva del problema de les aigües de Barcelona.

Pot ser per aquest cúmulo de circumstàncies internes i internacionals o degut a que l'expedient municipalitzador continuava a Madrid en fase d'estudi en els ministeris de Governació, Hisenda i Foment, el cert és que des del mes de març a finals d'octubre de 1914, la municipalització de l'abastament d'aigua suscità una menor atenció de l'opinió pública barcelonina i dels agents de la campanya d'oposició que en els mesos precedents. La premsa opositora publicava, a finals d'abril que el marquès de Soto-Hermoso, president de la COPUB i de la Comissió permanent de "Pro-Barcelona" havia recriminat a l'exgovernador civil, Sánchez Anido, que hagués autoritzat la tramitació del pressupost extraordinari per a l'adquisició de

¹⁵⁹ CULLA I CLARÀ, Joan B.: "El municipi, pedestal i calvari del lerroixisme barceloní. L'Ajuntament de Barcelona 1909-1915", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de "L'Avenç", 58 (març 1983), pàg. XV

¹⁶⁰ Veure HURTADO (1967), volum 2, pàg. 220.

la SGAB amb data 1 de maig de 1913. Sánchez Anido es defensà d'aquestes acusacions afirmant que ell no va disposar res en espera de la decisió del govern¹⁶¹. Andrade, governador a l'abril de 1914 havia autoritzat el pressupost i sobre ell es llençaren insinuacions de connivència amb les irregularitats que segons Pro-Barcelona tenia el pressupost extraordinari municipal, basant-se en els mateixos arguments ja coneguts de la campanya d'oposició sobre la impotabilitat de les aigües de Cornellà i sobre el preu excessiu que es pretenia pagar. A més, a través dels atacs al governador civil es pressionava a Dato fent-li veure que les forces vives de Barcelona s'oposarien al seu govern si autoritzava la municipalització¹⁶².

L'epidèmia de tifus de 1914 en el marc de la lluita per la municipalització de l'abastament d'aigua

Aquesta escassa activitat a l'entorn de la municipalització, en espera de la decisió governamental, va desaparèixer de manera sobtada tot plegat un parells de mesos després d'iniciar-se la guerra. L'epidèmia de tifus que patí la ciutat de Barcelona des d'octubre de 1914 a gener de 1915 situà de nou i amb més intensitat que mai l'afer del projecte de municipalització al bell mig de les tensions socials i polítiques desencadenades a Barcelona. Al temps, modificà de manera irreversible els plantejaments de les forces municipalistes i dels interessos opositors.

Malgrat que ja als mesos de juliol i agost de 1914 s'havien produït algunes notícies inquietants que posteriorment foren relacionades sense fonament amb l'epidèmia¹⁶³, no fou fins al setembre que es comença a registrar un increment de casos de tifus major de l'habitual endèmia a algunes barriades de l'antic poble de Sant Andreu¹⁶⁴. Com el número de malalts anà creixent a mitjans d'octubre els rumors sobre una possible epidèmia de tifus s'estenien per la ciutat. Les zones afectades es localitzaven a Ciutat Vella, en especial als barris de Sant Pau, Santa Caterina i al Raval, a la dreta de l'Eixample per sota del carrer Aragó i a la Barceloneta. Un informe del Laboratori Municipal signat per Turró el 14 d'octubre no precisava les causes i aleshores encara es considerava que es tractava d'un punt àlgid de la permanent situació d'endèmia que es vivia a la ciutat agreujada per les pluges de tardor que facilitaven les filtracions dels pous negres als pous d'aigua de boca i a les canalitzacions de les xarxes de subministrament, com succeïa cada any. Segons Turró, els gèrmens patògens de les aigües de la SGAB explotades a Cornellà i les filtracions de l'aqüeducte Baix de Montcada i dels pous arreu de la ciutat eren les causes més probables. Procedia cegar els pous, demanar a la SGAB que purifiqués en origen totes les seves aigües i

¹⁶¹ *La Tribuna* 1914 (30 abril)

¹⁶² "Si el Gobierno facilitara este negocio de las aguas, dejándolas comprar al Ayuntamiento y los ciudadanos lo consintieran y continuaran bebiéndose inmundicias del Llobregat, podríamos afirmar, sin género de duda, que este pueblo tiene el Gobierno que se merece y que los barceloneses beben lo único que también se merecen", estret d'un article del doctor Prieto. "La irregularitat del presupuesto extraordinario", *La Tribuna* 1914 (13 maig). Probablement per a fer front a aquestes acusacions, el governador civil ja s'havia declarat dies abans incompetent per a resoldre el recurs contra el projecte de compra de la SGAB. *Llibre d'actes del Ple* 1914. Volum 2, pàg. 123b. Secció Aigües.

¹⁶³ Es produí en aquells mesos una invasió de rates en 50 municipis catalans i alguns malalts de febre tifoide al Vallès Oriental i al Maresme. RAMON I VIDAL, Jaume de: *Subministrament d'aigua i tifus a Barcelona (1914-1915)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor, 1996, pàg. 33.

¹⁶⁴ Un metge de Sant Andreu hauria demanat cap el 15 de setembre anàlisis de les aigües consumides per la seva població al Laboratori Microbiològic Municipal, sense que el seu director, Turró, hagués accedit a la petició. *La Tribuna* 1914 (21 desembre).

reparar l'aqüeducte municipal a l'alçada de Sant Andreu, ja que en un punt concret del seu recorregut passava sota acumulacions d'excrements animals que contaminaven l'aigua de Montcada. El 23 d'octubre remetia a l'alcaldia un altre informe en el que donava compte de la presència del bacil del tifus en les aigües servides a Sant Andreu procedents de l'aqüeducte municipal de Montcada¹⁶⁵.

El 24 d'octubre es produí la primera mostra pública oficial d'alarma. L'alcalde, Guillem de Boladeres i Romà, manifestà a la ciutat la seva preocupació per l'estat sanitari de Barcelona i ordenà que es denunciessin les deficiències higièniques que pugessin ser causar del brot epidèmic. Un dia després el doctor Turró sol·licitava a l'Alcaldia el tancament del repartidor general d'aigües de Montcada donada l'alta incidència dels casos de tifus en les barriades proveïdes amb aigua de Montcada. El mateix informe denunciava el deplorable estat en que es trobava l'aqüeducte Baix i la seva exposició a filtracions d'aigües fecals i pútrides¹⁶⁶. Les anàlisis efectuades els dies anteriors al 25 d'octubre a diverses fonts de Sant Andreu i de la dreta de l'Eixample alimentades amb aigua de Montcada i al mateix repartidor de Jesus evidenciaven la presència d'agents patògens en proporcions alarmants i, per tant, confirmaven les filtracions en la conducció, ja que les aigües de Montcada continuaven sent pures en origen¹⁶⁷. El dia 26 un ban de l'alcalde Boladeres informa del resultat de les anàlisis del Laboratori Municipal i de la visita d'inspecció del doctor Lluís Mesa, delegat especial sanitari de l'Ajuntament. En conseqüència, ordenava tancar la font del carrer Aristòtil de Sant Andreu i de *"todas las que se surten del mismo manantial, por abrigarse el temor de que éste esté contaminado"*. A més, a Sant Andreu no es podria utilitzar aigua dels pous i caldria procedir al tancament dels pous negres i a l'abocament de les aigües brutes al clavegueram. Finalment, anunciava que es demanarien a l'Institut Alfons XII suficients dosis de vacuna antitífica i que properament seria publicat un altre ban referent a la neteja dels dipòsits d'aigua domèstica¹⁶⁸. El mateix 26 d'octubre l'inspector provincial de sanitat, doctor Miquel Trallero confirmava al Governador Civil la situació d'epidèmia que sacsejava la ciutat amb més de 1.000 casos de tifus denunciats pels metges barcelonins¹⁶⁹.

El 27 d'octubre tingué lloc a l'Alcaldia una reunió d'urgència de Boladeres amb els regidors metges, Arola, Mesa, Serrat i Cararach, amb el cap d'Hisenda, Vidal i Guardiola, i amb el tinent d'alcalde, del radical Pich i Pon. Segons el doctor Mesa, no es tractava de tifus si no de grip intestinal i no calia almar la població. Les causes eren les habituals de contaminació de l'aigua per l'estat del clavegueram, dels dipòsits domèstics d'aigua potable i dels pous negres. A la sessió municipal del 28 d'octubre fou acceptada la tesi de Mesa i rebutjada la proposta més alarmista efectuada per Pich en el sentit que calia tancar els dipòsits domèstics i obligar els propietaris a modernitzar els seus sistemes de distribució domèstica d'aigua. Els regidors lligaires, entre d'altres Abadal i Vidal i Valls, de la UFNR, eren partidaris de relativitzar la urgència de la situació ja que Barcelona era en aquell moment ciutat de refugi per als que fugien de la guerra i no era patriòtic exagerar l'abast de la crisi sanitària que es vivia¹⁷⁰.

¹⁶⁵ *La Tribuna* 1914 (21 desembre)

¹⁶⁶ Com ja s'havia fet el juliol de 1911 arran de les anàlisis efectuades per encàrrec de la Comissió d'abastament d'aigua

¹⁶⁷ RAMON (1996), pàg. 35-36.

¹⁶⁸ *La Tribuna* 1914 (26 octubre)

¹⁶⁹ *Diario de Barcelona* 1914 (27 octubre)

¹⁷⁰ *La Tribuna* 1914 (28 octubre)

IMATGE 51
LA FONT DE CANALETES, SÍMBOL DE BARCELONA PROVEÏDA PER LES
POPULARS AIGÜES MUNICIPALS DE MONTCADA¹⁷¹

Darrera d'aquest contrast de posicionaments dels regidors barcelonins es situava la dificultat amb que l'Ajuntament de Barcelona i les autoritats sanitàries locals i provincials es trobaven per a executar algunes de les mesures d'urgència que s'havien proposat. Les dues més significatives eren, primera, la interrupció del subministrament d'aigua del servei municipal de Montcada i, segona, la prohibició dels dipòsits domèstics. Existien factors de caire tècnic i pràctic i factors de tipus social i polític que feien molt difícil l'aplicació immediata de mesures d'aquesta mena per molt necessàries que es poguessin considerar. Pel que feia al tancament del subministrament municipal de Montcada, calia tenir present que aquest sistema el 1914 alimentava 117 fonts i 1.250 edificis de la ciutat antiga i la dreta de l'Eixample¹⁷². Aquest servei havia de ser necessàriament substituït per aigües proporcionades per la SGAB i la interconnexió entre xarxes i els permisos administratius i els acords jurídics entre el municipi i l'empresa requeriren un mínim de temps. Respecte de la prohibició dels dipòsits domèstics i la seva substitució per sistemes de comptador individuals per cada llogater encara necessitaria de terminis més dilatats d'adaptació tècnica.

¹⁷¹ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 30

¹⁷² AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la informació relativa al servicio municipal de las aguas de Montcada*, Servicio Municipal de las aguas de Montcada. Urbanización y obras. Sección 6ª (Aguas), noviembre 1917, pàg. 14. Les 117 fonts es distribuïen en 92 de Ciutat vella i l'Eixample, 16 de la Barceloneta, 5 de Sant Martí i 4 de Sant Andreu.

IMATGE 52

UNA DE LES FONTS DE BARCELONA ALIMENTADES AMB AIGUA DE MONTCADA¹⁷³

Però probablement les dificultats de tipus social i polític es visqueren aleshores d'una manera molt més intensa. En primer lloc, les fonts de Montcada proveïen d'aigua per a usos domèstics la població localitzada a les barriades populars de Ciutat Vella, de la Barceloneta o de Sant Martí i Sant Andreu. A més, una part dels immobles particulars proveïts amb aigua de Montcada pertanyien al sector benestant tradicional de la ciutat i al centre de poder polític, econòmic, religiós o militar de Barcelona i de Catalunya¹⁷⁴. Així doncs deixar la ciutat sense subministrament d'aigua de Montcada afectava una majoria de població obrera, però també un influent sector de poder social, econòmic i institucional de la ciutat que es veia directament amenaçat i a domicili pel perill de contagi tifoïdal.

D'altra banda, les dues mesures sanitàries esmentades aixecaren d'immediat l'alarma de les corporacions i dels interessos aglutinats a l'entorn de la Comissió "Pro-Barcelona". En efecte, el tall del subministrament d'aigua de Montcada i la seva substitució per aigües de la SGAB representava a ulls de Pro-Barcelona una maniobra de l'Ajuntament per a convèncer la ciutat de la necessitat d'adquirir la societat franc-belga. Pel seu cantó, la crítica als dipòsits domèstics, com a focus propagadors de l'epidèmia, tenia per als opositors a la municipalització el mateix caràcter que en el moment que foren assenyalats com a causa del subconsum d'aigua domèstica. En totes dues ocasions es pretenia repercutir sobre els propietaris urbans les conseqüències de la pèssima gestió dels serveis públics que practicava l'Ajuntament de Barcelona.

¹⁷³ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 31

¹⁷⁴ En ell es localitzaven cases aristocràtiques com les del marquès de Castellósrius, per exemple, o institucions com el mateix ajuntament, la catedral i el bisbat, les acadèmies científiques, els centres de poder de la guarnició militar i de la Capitania General o el Govern Civil. A més, nombroses corporacions, bancs i centres financers i empreses localitzades al centre de la vella ciutat i a les proximitats de les Rambles. La tendència al trasllat de la residència i dels negocis de la burgesia barcelonina a l'Eixample estava molt lluny el 1914 de ser generalitzada entre la societat benestant barcelonina.

La denúncia de les responsabilitats municipals com a causa de l'epidèmia, donada la seva negligència en vetllar per l'estat higiènic i sanitari públics i la crítica contra l'interès dels municipalistes en aprofitar l'epidèmia per a aconseguir l'aprovació del projecte de monopoli públic del servei d'abastament foren dos constants en la renovada campanya "Pro-Barcelona". La premsa afí havia iniciat els seus atacs al consistori cap al 24 d'octubre un cop l'alarma ciutadana era ja molt estesa. S'assenyalava la brutícia i el mal estat de l'arranjament dels vials de Barcelona o l'existència d'amuntegaments de deixalles i fems i es criticava l'abandó de les pròpies normes sanitàries municipals com ara l'obligació de practicar anàlisis diaris de les aigües de la ciutat. A més, s'emfatitzava l'escàs pressupost municipal dedicat a la neteja urbana i la manca de recursos econòmics de l'Ajuntament per a fer front a les despeses que generaven les mesures extraordinàries que calia adoptar.

Donades totes aquestes deficiències que convertien Barcelona en una ciutat insalubre i exposada a les epidèmies, no es justificava l'atac municipal contra els dipòsits domèstics, molt menys rellevants en la insalubritat urbana¹⁷⁵. El possible tall del proveïment municipal d'aigua de Montcada era combatut amb argumentacions procedents de la passada campanya opositora a la compra de la SGAB. L'Ajuntament, es deia, pretenia privar la ciutat del cabal de Montcada per convèncer l'opinió de la municipalització pretesa. El subministrament de Montcada aflorava aigües pures en origen i si s'havien contaminat era responsabilitat del municipi. De la mateixa manera, es continuava, l'aigua de la SGAB era impura en origen i es volia imposar el seu consum. La solució era el sanejament de l'administració municipal, la detecció del focus concret de contaminació i la compra d'aigua "*nueva y pura*". Per tant, es tornava a reprendre el discurs antimunicipalista de corrupció i ineficàcia de l'Ajuntament de Barcelona com a causa principal del problema de les aigües i d'apertura del concurs de 1911 com a solució alternativa a la municipalització. L'argument de l'especial predilecció que el veïnat barceloní tenia envers les aigües de Montcada i que ara l'Ajuntament havia deixat infectar de tifus era igualment utilitzat. De la mateixa manera, s'anunciaven mesures de mobilització ciutadana i de conscienciació de l'opinió pública contra l'actuació del municipi i de les autoritats sanitàries¹⁷⁶.

El 29 d'octubre des de l'alcaldia s'ordenà la neteja dels dipòsits domèstics i la higienització de les canonades, els retretes i les latrines domèstiques en 15 dies sota multa de 50 ptes. A més, s'animava els barcelonins a denunciar els incompliments. El 30 un altre ban recomanava no consumir aigua de les fonts de la dreta de l'Eixample alimentades amb aigua de Montcada i anunciava que serien marcades amb

¹⁷⁵ Com a mostra, *La Tribuna* 1914 (24, 27, 28, 29 i 30 octubre). Aquest diari es feu ressò diversos dies de l'ordre de Boladeres de desinfectar els carros que portaven verdures als mercats barcelonins al matí i tornaven carregats de deixalles i immundícies al vespre. Es posava com a exemple de negligència, ja que aquest consum s'havia tolerat fins aleshores.

¹⁷⁶ *Diario de Barcelona* 1914 (31 octubre) publicava el telegrama que la denominada "Comissió popular Pro-Barcelona" dirigí el 30 al president del Govern Dato. En ell es cononia interessadament l'epidèmia com a episodi puntual amb la permanent endèmia tifoide i s'atribuïa la causa a la impotabilitat de les aigües que la SGAB explotava a Cornellà i animava la població a defensar-se contra la criminal gestió municipal. Es recorria així els mateixos arguments de la campanya d'oposició a la compra de l'empresa franc-belga: "*alarmante estado sanitario no depende de cantidad sino mala calidad aguas cuya adquisición se persigue a pesar de haberse demostrado oficialmente su impotabilidad que no variará por ser municipalizada ni excusaran por ello pasividad autoridades. Esta Comisión prosiguiendo campaña favorecida por la opinión independiente, convoca a reunión al pueblo de Barcelona para dirigirse al Gobierno en defensa propia vida amenazada por epidemia tífica*". És a dir, no s'acceptava l'aigua de Montcada com a focus del brot epidèmic i es pretenia, sobre tot, contrarestar el possible efecte favorable a l'autorització governamental de la compra de la Societat General que pogués causar l'estat d'alarma que es vivia. Aquesta actitud és compatible amb la sorpresa que es manifestava davant la insistència oficial en assenyalar la conducció de Montcada com a causant del brot epidèmic. Així, a "Se les ve el juego", article editorial en portada per *La Tribuna* 1914 (30 octubre). El mateix dia aquest diari vespertí publicava: "*La noticia ha caído como una bomba; el agua procedente de los manantiales de Moncada, que el vecindario de Barcelona tenía por la más pura, la más potable y la que reunía las mejores condiciones, está, según dictamen facultativo, infeccionada, contiene enorme cantidad de gérmenes del tifus y su uso es, sencillamente, muy peligroso*". La seva substitució per aigua de la SGAB procedent de Cornellà era una mesura criminal responsabilitat del municipi barceloní. L'èxode de la població benestant que havia començat dies abans s'incrementà els dies finals d'octubre arran dels bans municipals i de la campanya d'oposició a la gestió municipal de la crisi sanitària.

vermell i que vigilants avisarien del perill que suposava el consum d'aquelles aigües¹⁷⁷. Aquests dos documents revelaven com l'Ajuntament s'havia decidit per opcions poc agosarades, en la línia aprovada a la sessió consistorial del 28 d'octubre. No es prohibien els dipòsits domèstics i no es tallava el subministrament municipal de Montcada. La pròpia manca d'unanimitat municipal, el desig de no augmentar l'alarma de la població local i de l'opinió pública europea, així com les dificultats tècniques esmentades i la campanya de crítiques i denúncies de Pro-Barcelona havien fet el seu efecte. Tot i la moderació municipal, la tensió amb les corporacions de propietaris pujà de to els dies següents un cop foren emesos els dos bans de l'alcaldia esmentats.

El 2 de novembre el director del Laboratori Municipal, doctor Turró, denunciava un cop més la impotabilitat de l'aigua de Montcada i afegia que els cabals explotats per la SGAB procedents de les captacions de l'Alt i del Baix Vallès presentaven també altes concentracions del bacil tifoide. Al dia següent, la Junta Provincial de Sanitat ratificava l'informe de Turró i assenyalava el subministrament de Montcada com el focus principal de contaminació. Al temps, ordenava tallar el subministrament de l'aqüeducte del Vallès de la Societat General i el subministrament d'aigua potable per a tota la població amb la instal·lació de fonts provisionals alimentades per aigua de la SGAB d'altres procedències. El cabal de Montcada seia desinfectat amb permanganat de potassa i destinat a operacions de neteja urbana no d'abastament d'aigua de boca.¹⁷⁸

Les reaccions de "Pro-Barcelona" contra aquest conjunt de mesures es deixaren sentir aviat i s'inicià la fase més dura d'oposició i denúncia. El 3 de novembre fou publicat un escrit de protesta del Col·legi de metges contra la gestió sanitària que de l'epidèmia que portava a terme el consistori. S'afirmava que el Col·legi havia presentat a l'alcaldia al mes de març de 1914 un informe en el que s'indicava que el tifus es produïa per les filtracions que rebien les aigües amb les pluges de tardor. En especial, l'explotació de Cornellà era responsable del 80% dels casos de tifus que patia la ciutat. S'acusava a les autoritats sanitàries i municipals d'amagar l'extensió de l'epidèmia i d'errar les accions en assenyalat el cabal de Montcada i els dipòsits domèstics com els responsables principals del brot epidèmic. El 4 de novembre una carta del marquès de Soto-Hermoso, president de la COPUB, publicada a la premsa recriminava a l'alcalde Boladeres la inutilitat de l'ordre de neteja dels dipòsits domèstics, ja que, primer l'extensió de l'epidèmia era general i, per tant, no es podia deure als dipòsits individuals i, segon, un cop nets serien omplerts amb aigua de la SGAB, també contaminada. A més, no n'hi havia prou temps amb 15 dies. Finalment, s'explanava amb una ampla crítica de les obres de reforma de Ciutat Vella, concretament d'apertura de la via Laietana que amb les pluges suposava un focus d'infecció, al temps que denunciava l'abandó de la conducció de Montcada¹⁷⁹. En definitiva, l'estat sanitari de la ciutat era responsabilitat de l'Ajuntament i no dels propietaris urbans. L'alcalde respongué les acusacions de la COPU el 5 de novembre. Boladeres manifestava la seva sorpresa per la reacció dels propietaris i mantenia la seva amenaça de publicar els noms dels que no obeïssin l'ordre de neteja dels dipòsits i de recórrer judicialment contra ells per atemptat contra la salut pública. A més, justificava les mesures preses

¹⁷⁷ *La Tribuna* 1914 (29 i 31 d'octubre)

¹⁷⁸ A més, recomanava la vacunació preventiva i tot un conjunt de mesures complementàries per evitar la propagació de l'epidèmia. Així, l'aïllament dels malalts o l'eliminació i desinfecció dels objectes i de la roba personal dels malalts i dels morts. L'Ajuntament de Barcelona ordenava altres mesures de sanitat pública com ara la neteja de carrers, el control de les escombraries, dels fangs i terres remogudes a les obres. Pel seu cantó, el Governador Civil establia que fos cobert el Rec Comtal. RAMON (1996), pàg. 41-43

¹⁷⁹ RAMON (1996), pàg. 41-43

per que les aigües de Montcada estaven contaminades i calia procedir al tancament del seu repartidor general com s'havia fet ja amb el tall del subministrament dels cabals del Vallès, propietat de la SGAB.

Del dia 6 de novembre cal destacar alguns exemples simptomàtics del grau de crispació social i política al que s'havia arribat a Barcelona. Per una banda, les autoritats sanitàries¹⁸⁰ feren pública una mena de cartilla sanitària amb 16 preceptes. Alguns prescrivien el sistema a seguir per a l'atenció dels malalts, la desinfecció dels habitatges afectats, la difusió de les vacunacions, l'aïllament hospitalari dels malalts o el tractament de les terres remogudes per obres. La major part de les recomanacions es referien al control de les aigües. Pel que feia a la higiene domèstica, però, s'ordenaven les anàlisis d'aigua i la desinfecció dels pous utilitzats pels afectats i es prescrivia el consum d'aigua bullida. Des del punt de vista del servei públic d'abastament, s'urgia a detectar el punt exacte de contaminació de la conducció de Montcada, l'establiment de noves fonts públiques alimentades per cabals de la SGAB en substitució de les de Montcada i la supressió de tota aigua contaminada i sospitosa fins que no es demostrés la seva puresa. El precepte final, número 16, es dedicava especialment a la situació de tensió social. S'aconsellava als barcelonins que no escoltessin les exageracions que es comentaven i es publicaven sobre l'estat sanitari de la ciutat, ja que el desànim i els missatges de por i terror contribuïen a la propagació de l'epidèmia¹⁸¹.

Pel seu cantó, les corporacions i el nucli d'interessos oposats a la compra de la SGAB intensificaren el mateix dia 6 les seves accions. Primer, la Comissió Pro-Barcelona envià un nou telegrama al govern, en aquesta ocasió al ministre de la Governació, per a sol·licitar que es desautoritzés a l'Ajuntament de Barcelona per a subministrar aigües de la SGAB a la ciutat. Al temps, lògicament, es demanava que no s'aprovés la compra d'aquestes aigües *"que según opinión pública y tècnica, están causando multitud de víctimas, teniendo consternada esta ciudad"*. Segon, un escrit anònim publicat al *Diario de Barcelona* repetia els arguments ja utilitzats per Pro-Barcelona des de 1912: irresponsabilitat i negligència municipal per preferir les aigües de la SGAB a les de Montcada, desatendre els informes del Col·legi de metges que evidenciaven la contaminació dels cabals de Cornellà i ineficàcia de les tasques d'anàlisi d'aigües encomanades al Laboratori Municipal. Finalment, l'autor de l'article es declarava monàrquic i gens partidari del sufragi universal que afavoria la corrupció del sistema polític. El consistori que havia permès l'epidèmia havia de ser destituït i el seu lloc havia de ser ocupat per un de reial ordre¹⁸². En la mateixa línia d'atac al consistori i de petició d'intervenció governamental per acabar amb els regidors corruptes s'expressava *La Tribuna* i es notificava la convocatòria de la Unió Gremial a una manifestació popular per a demanar la destitució de l'Ajuntament de Barcelona *"sustituyéndolo con otro formado con representantes de las fuerzas vivas de nuestra ciudad"*¹⁸³.

La convocatòria pública formal tingué lloc el 7 de novembre amb el recolzament de les corporacions i entitats ja conegudes que integraven Pro-Barcelona. Es sumaven ara altres com era el cas

¹⁸⁰ La Junta Provincial de Sanitat i una Comissió municipal formada pels doctors Rodríguez Méndez, Carulla, Ezquerdo i Hernández Luna.

¹⁸¹ *Diario de Barcelona* 1914 (6 novembre).

¹⁸² Ídem nota anterior

¹⁸³ R. Ghiloni demanava la dimissió de l'alcalde Boladeres i la destitució del consistori per ordre governamental. Antonio Sanroma acusava un cop més l'Ajuntament per defensar l'aigua de la SGAB quan el Col·legi de metges ja havia demostrat en el seu moment la seva contaminació. L'acusació s'estenia a la primera autoritat provincial, ja que la Junta Provincial de Sanitat i el propi governador civil *"parece participar de la opinión municipal"*. *La Tribuna* 1914 (6 novembre)

del Foment del Treball Nacional, que, com se sap, havia participat en l'elaboració del Dictamen de municipalització representat pel seu president d'aleshores, Lluís Sedó. El mateix dia el director de la SGAB defensava la potabilitat de les aigües que subministrava l'empresa. Com les del Vallès presentaven nivells d'infecció no tolerables, el seu servei havia estat tancat. Per contra, les de Montcada que proporcionava el municipi eren el focus de l'epidèmia que patia la ciutat¹⁸⁴.

El 8 de novembre, diumenge, es celebrà una solemne processó mariana que traslladà la imatge de la Verge de la Mercè, patrona de la ciutat, des de la seva església fins a la catedral per a pregar la seva intermediació davant Déu per que acabés amb l'epidèmia. Aquest tipus de pràctiques, freqüents, en temps de calamitats públiques en dècades passades, vingué a sumar-se en aquesta ocasió a l'agitació ciutadana que sacsejava Barcelona aquells dies com probablement no s'havia vist des de la Setmana Tràgica. L'assistència multitudinària a l'acte religiós el convertí, a la pràctica, en una primera edició de la manifestació que Pro-Barcelona havia convocat per al dimarts 10 de novembre. Els organitzadors de la processó interpretaren la massiva afluència de barcelonins com una demostració de la poca confiança que aquests tenien en les mesures preses pel consistori per a lluitar contra l'epidèmia¹⁸⁵.

L'estat d'opinió contrari a l'Ajuntament de Barcelona devia ser el suficientment amenaçador com per motivar el 9 de novembre una visita urgent d'un grup de regidors de diversos grups polítics municipals al Governador Civil per a manifestar-li el poc fonament que tenien les acusacions de les corporacions opositores. Corrien rumors per la ciutat sobre la possible destitució governamental del consistori i la primera autoritat provincial els va garantir que ell compartia els arguments municipals i que el govern no es deixaria influir per les acusacions de "Pro-Barcelona".

Amb la manifestació convocada per al 10 de novembre s'arribava a la culminació de la campanya de denúncies i protestes contra la gestió municipal. El seu inici estava previst per a les tres de la tarda i havia estat autoritzada el mateix dia pel governador. El lloc de concentració era la plaça de Catalunya i es pretenia arribar fins a la plaça de Sant Jaume, aleshores de la Constitució. Diverses empreses i comerços tancaren. L'inici del míting que es celebrava a plaça de Catalunya fou interromput de manera violenta per provocadors i la manifestació dispersada per la Guàrdia Civil¹⁸⁶. Amb tot, l'assistència fou molt nombrosa i els representants de la Comissió organitzadora lliuraren al governador Andrade un document amb les reivindicacions que havien motivat la manifestació ciutadana de les corporacions barcelonines. Es mostrava la indignació ciutadana contra l'ajuntament i les autoritats sanitàries, es considerava el consistori incapacitat per a governar la ciutat i es sol·licitava la seva destitució. A banda, un cop més, s'aportaven els mateixos arguments ja coneguts de la campanya antimonopolista: rebuig a la compra de la SGAB, prohibició del subministrament dels cabals de Cornellà com aigua potable i autoritzar la lliure concurrència en un nou concurs dels cabals d'aigua que si podien garantir la qualitat i la quantitat que necessitava la ciutat. Tanmateix, de nou s'identificava l'epidèmia amb la situació endèmica de tifus

¹⁸⁴ *Diario de Barcelona* 1914 (7 novembre)

¹⁸⁵ RAMON (1996), pàg. 48.

¹⁸⁶ "Pro-Barcelona" i la premsa afí, com el *Diario de Barcelona* o *El Correo Catalán* acusaren als radicals de disparar els trets que iniciaren els incidents. De la mateixa opinió eren diaris propers als grups polítics municipalistes com *La Publicidad* o *La Veu de Catalunya*. Veure *La Tribuna* 1914 (11 novembre). A més de la provocació radical, es criticava la manca de previsió i de control exercida inicialment i per l'ús desproporcionat de la força armada exercit pel Governador Civil, Andrade.

atribuïda per Pro-Barcelona i pel Col·legi de Metges a la contaminació de les aigües explotades per la SGAB a Cornellà¹⁸⁷.

IMATGE 53

PROCESSÓ MARIANA CELEBRADA EL 8 DE NOVEMBRE PER A DEMANAR EL FINAL DE L'EPIDÈMIA DE TIFUS DE 1914¹⁸⁸

La fermesa del Governador Civil davant les denúncies de les corporacions, els greus incidents ocorreguts en la manifestació del dia 10 i la resposta negativa del govern a la petició de destitució del consistori¹⁸⁹ van fer comprendre a la Comissió Pro-Barcelona que calia modificar l'estratègia seguida fins aleshores. En una reunió que tingué lloc al dia següent a la seu del FTN, i a la qual assistiren representants de més de 300 entitats de la ciutat, s'acordaren tot un seguit d'aspectes que rebaixaven la tensió desfermada els dies anteriors. Es considerava necessari impulsar una campanya sanitària a la ciutat. S'havia de concretar en la realització de noves anàlisis de les aigües que arribaven a Barcelona per part d'institucions científiques de prestigi per tal de contrastar els resultats obtinguts pel Laboratori Municipal. S'havia de subministrar aigua a les barriades populars més necessitades i no es podien barrejar aigües de diferents procedències per tal d'assegurar-ne la potabilitat. Calia conèixer la xarxa de canonades de la ciutat per a poder verificar quines eren les aigües causants de l'epidèmia. A més, era imprescindible substituir la vella conducció de l'aqüeducte Baix de Montcada per una que garantís la potabilitat dels cabals que arribaven a la ciutat¹⁹⁰. Finalment, es creava una Comissió Sanitària de deu

¹⁸⁷ *La Tribuna* 1914 (10 novembre).

¹⁸⁸ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 79

¹⁸⁹ El Parlament espanyol no considerà necessari ni tan sols enviar un inspectors sanitari, com si s'havia fet en altres províncies a on es declaraven casos aïllats de tifus. RAMON (1996), pàg. 57. La sintonia que Pro-Barcelona aconseguí amb el govern de Romanones a través del ministre Alba semblava no existir ara amb el gabinet Dato.

¹⁹⁰ Aquesta proposta ja havia estat feta una dies abans a la Junta Provincial de Sanitat per l'inspector provincial, doctor Trallero.

membres elegits per les corporacions¹⁹¹ per a vigilar l'estat higiènic de la ciutat i exigir responsabilitats al consistori i a les autoritats sanitàries¹⁹².

Si bé no s'acceptaven les tesis municipals sobre el focus principal de l'epidèmia, tampoc es tornaven a repetir els coneguts arguments del Col·legi de Metges sobre la bondat de les aigües de Montcada i la contaminació de les de Cornellà. D'altra banda, feien seves dues propostes procedents de les autoritats sanitàries com eren la construcció d'un nou aqüeducte baix de Montcada i la no barreja d'aigües en una mateixa conducció. No es feia cap referència a la necessitat de tallar el subministrament d'aigua municipal de Montcada com mantenia la Junta provincial de Sanitat i el Laboratori Municipal, però tampoc es repetia l'exigència de prohibir el subministrament de Cornellà. Cap esment de protesta a les mesures de neteja dels dipòsits domèstics. La crítica a la negligència municipal en la salubritat urbana, però, es suavitzava notablement i es reduïa a la formació de la Comissió Sanitària. Tanmateix, no apareixia la demanda de destitució del consistori ni la seva substitució per una Junta integrada per les forces vives de la ciutat. Per tant, no es renunciava a la crítica i la denúncia, però es solemnitzava el mètode, es deixaven de banda les accions de carrer i s'acceptava el paper institucional de control sanitari que corresponia a l'Ajuntament de Barcelona.

La tendència de marxa enrera de la Comissió Pro-Barcelona, transformada ara en Comissió Sanitària, no fou seguida per la premsa afí als interessos de les corporacions opositores i conservadores¹⁹³. L'estat d'agitació popular continuava al mateix ritme que les defuncions i les declaracions de nous casos d'afectats. La Junta Provincial de Sanitat el 12 de novembre tornà a acordar les mateixes mesures que ja s'havien recomanat a finals d'octubre: supressió de l'aigua de Montcada, desinfecció de la xarxa de distribució, connexió d'aquesta xarxa amb la de la SGAB, augment del número de fonts públiques dotades d'aigua no contaminada i desinfecció de les aigües i de l'aqüeducte del Vallès de la Societat General. Calia continuar els estudis per a determinar el lloc exacte de contaminació de l'aqüeducte Baix de Montcada. De nou no fou possible de manera immediata el tall del subministrament de l'aigua de Montcada, la seva substitució per cabals de la SGAB i la desinfecció de la xarxa municipal de distribució. Els desoris populars a l'entorn de les fonts que s'havien assenyalat de vermell, el sentiment de la ciutadania tradicionalment favorable a l'aigua de Montcada i els improvisats mítings a Canaletes que convidaven a no beure més aigua que la que rajava precisament de les fonts marcades, afegit a la campanya llargament orquestrada per les corporacions opositores a la municipalització, hauria influït tot plegat en l'ànim del consistori i, en especial, de l'alcalde Guillem Boladeres, de caràcter poc resolutiu¹⁹⁴.

¹⁹¹ Concretament eren: Rull, Balcells, Roca, López, Roig, Armengol, Bosch, Sitges, Bernades i el comte de Santa Maria de Pomés.

¹⁹² RAMON (1996), pàg. 53. Fou cursat un telegrama informatiu del resultat de la reunió a Dato.

¹⁹³ Com a exemple, *La Tribuna* continuava amb la seva línia habitual de denúncies i argumentacions ja conegudes. D'altra banda, es desorbitaven les xifres de malalts i s'afirmava que totes les aigües estaven contaminades. El doctor Bartomeus, president del Col·legi de Metges, insistí de nou aquells dies en la contaminació del cabal de Cornellà i en la puresa del de Montcada. RAMON (1996), pàg. 53.

¹⁹⁴ Amadeu Hurtado es refeia a ell com "un bon senyor, d'una considerable posició social, amb una gran figura decorativa, que lluia unes patilles blanquinoses del final de l'altre segle i tan poc amic del soroll, que no s'havia atrevit encara aleshores, ja cap a mitjan novembre, a ordenar el tancament de les aigües de Montcada que demanava Turró". HURTADO (1967), Volum 2, pàg. 25. Precisament el 12 de novembre Boladeres publicava un article a la premsa per a defensar-se dels atacs que havia rebut els darrers dies. Assenyalava les manipulacions polítiques que havien estimulat el desordre ciutadà i no trobava cap solució efectiva en les propostes de la Comissió Sanitària creada el dia 11. RAMON (1996), pàg. 55

L'actuació enèrgica que calia prendre des de l'Alcaldia es produí el 16 de novembre amb un ban que anunciava per fi el tall del subministrament de Montcada¹⁹⁵:

"Mañana martes día 17 comenzará la desinfección de la red de distribución de las aguas de Montcada; ésta llegará a los grifos coloreada y se pide al público se abstenga de utilizarla por su condición nociva; para suplirla se aumentará el número de fuentes públicas. Al publicar la Alcaldía el presente aviso, espera del vecindario se abstenga en absoluto de usar aquellas aguas, evitando así nuevos daños a la salud pública".

El to lacònic de l'avís oficial no deixava entreveure la tensió que s'havia viscut fins arribar a fer-ho públic al llarg de les darreres setmanes. Amadeu Hurtado refereix amb detall les circumstàncies que van impulsar finalment Boladeres a emetre aquell ban¹⁹⁶. El 17 de novembre, doncs, fou injectat permanganat a les canonades de la distribució municipal i la SGAB rebé l'ordre d'instal·lar noves fonts públiques per suplir-ne les suprimides. Posteriorment, el 21 de novembre fou tallat el servei de Montcada¹⁹⁷. Tot i la sorpresa inicial i la continuació de les denúncies a la premsa que destacaven la inutilitat de la mesura, es produí l'efecte esperat entre la població que no s'atreví a consumir un aigua d'aspecte desagradable tenyida de vermell i als pocs dies començaren a davallar el número de defuncions i de denúncies de nous afectats¹⁹⁸.

A primers de desembre les fonts de Montcada foren dotades d'aigua de la SGAB¹⁹⁹ i el dia 11 la Societat d'Atracció de Forasters enviava una carta als seus delegats internacionals en la qual es notificava que l'origen de l'epidèmia havia esta en l'aqüeducte de Montcada i que les autoritats havien tallat el seu subministrament *"lo cual ha cortado radicalmente la epidemia"* i havia fet que Barcelona recuperés la normalitat²⁰⁰. Si aquest reconeixement del final del brot epidèmic pot-ser era una mica prematur per que encara es registraven defuncions i denúncies de nous infectats, tot i que era evident i continuat el descens, resultava força significatiu ja que revelava l'interès de les classe directores de la ciutat per deixar enrera ràpidament la crisi sanitària que s'havia viscut i els desordres socials que s'havien produït²⁰¹.

¹⁹⁵ *Diario de Barcelona* 1914 (16 novembre)

¹⁹⁶ Dies abans, Hurtado havia començat a indicar sobre un plànol de Barcelona la localització exacta de les adreces dels morts que es publicava cada dia a la premsa. Estant al despatx del director de la SGAB, en la seva condició d'advocat de l'empresa, comprovà com els punts que ell anava assenyalant deixaven zones en blanc que coincidien exactament amb les àrees a on es situaven les fonts alimentades per la SGAB que el director tenia indicades en un altre plànol de la ciutat. Aquest contrast evidenciava que les àrees afectades no tenien cap font de la Societat General. Hurtado anà a visitar ràpidament al doctor Turró per a mostrar-li els dos plànols i aquest, acompanyat d'Hurtado se n'anà al despatx de l'alcalde. Boladeres es trobava amb l'advocat d'una altra petita empresa d'abastament qui discutí l'exigència de Turró de tallar immediatament el subministrament de les fonts de Montcada. Turró s'encarà amb l'advocat i acusant-lo de contribuir a la campanya de mentides que es deixava sentir a la ciutat amenaça de llençar-lo per la finestra. Boladeres, tot espantat, després de fer alliberat l'advocat es decidí a publicar el ban referit. HURTADO (1967), pàg. 250-251. De fet, la Junta Provincial de Sanitat en les seves prescripcions del 12 de novembre ja feia constar que es procediria a injectar permanganat a la xarxa municipal un cop arribés el que s'havia demanat. És possible que la decidida acció de Turró comptés amb la circumstància que el producte desinfectant ja estigués el 15 de novembre a disposició de les brigades sanitàries encarregades de l'operació.

¹⁹⁷ CLARAMUNT (1933), pàg. 117. L'aigua que fluïa habitualment per l'aqüeducte baix de Montcada segurament va ser desviada des del repartidor de la boca mina de Montcada cap al Rec Comtal, ja que l'aqüeducte Baix no disposava de cap mecanisme de regulació o desguàs que no fos la pròpia xarxa de distribució interna de la ciutat.

¹⁹⁸ El Col·legi de Metges insistia els dies 21 de novembre i 6 de desembre en que el Laboratori Municipal s'equivocava en assenyalar les aigües de Montcada com les úniques causants de l'epidèmia i que si totes estaven contaminades com el Col·legi afirmava, caldria suprimir el subministrament de totes. Tornava a mantenir la tesi que l'Ajuntament el que pretenia era acostumar la població a l'aigua de la SGAB per a facilitar la seva futura compra. *Diario de Barcelona* 1914 (21 novembre, 6 desembre).

¹⁹⁹ *La Tribuna* 1914 (5 desembre)

²⁰⁰ *La Tribuna* 1914 (11 desembre)

²⁰¹ La mateixa intenció probablement impulsà determinades entitats conservadores presents a la Comissió Sanitària a comunicar un dies més tard, el 21 de desembre, el final de l'epidèmia a la premsa espanyola i europea. Les entitats en concret eren el "Círculo Conservador", la "Juventud Maurista" i "Nueva Acción". RAMON (1996), pàg. 62.

IMATGE 54

FONT PROVISIONAL ALIMENTADA AMB AIGUA DE LA SGAB PER A SUBSTITUIR LA DE MONTCADA CONTAMINADA PEL TIFUS DE 1914²⁰²

En ple conflicte bèl·lic europeu, la urgència del retorn a la producció econòmica i a les relacions comercials normalitzades de la indústria barcelonina per aprofitar la posició neutral espanyola, devien resultar determinants en aquesta pressa per declarar el final de l'epidèmia. Igualment significatiu resultava la demanda de molts comerços i escoles de la ciutat d'exemplars de la carta de la Societat d'Atracció de Forasters per a fer-les arribar als seus clients i a les famílies dels alumnes *"que abandonaron la ciudad al declararse la epidemia"*²⁰³ De ben segur, comerços i escoles no confiaven massa en les declaracions oficials de les autoritats sanitàries anteriorment denostades per a aportar-les com a prova de la normalitat que es començava a viure a la ciutat i preferien la valoració d'una entitat privada prestigiosa com la Societat d'Atracció²⁰⁴.

La moderació de les corporacions de propietaris i industrials s'intensificà arran de la disminució de la mortalitat que es registrava com a evidència incontestable de l'eficàcia de les mesures proposades per l'Ajuntament i per les autoritats sanitàries, mesures que s'havien retardat en la seva aplicació, entre altres causes, precisament per l'oposició desfermada de la campanya de Pro-Barcelona. El 16 de desembre la COPUB enviava un telegrama a l'alcaldia en el qual s'oferia a col·laborar amb el consistori en les tasques d'higienització. Aparentment equivalia al reconeixement de la derrota dels seus posicionaments i a un intent de justificació de la seva actuació en la passada campanya de descrèdit de l'Ajuntament²⁰⁵.

²⁰² VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 79

²⁰³ *La Tribuna* 1914 (18 desembre)

²⁰⁴ El 17 de desembre la Junta de Sanitat presidida per Boladeres donà per acabada l'epidèmia.

²⁰⁵ *"Sin entorpecer la campaña sanitaria expone que se ha demostrado que desciende la epidemia, deseando cooperar con la higienización, secundaremos todas las iniciativas para el saneamiento de nuestra ciudad. Se ha atacado a la Cámara diciendo que*

En realitat, el desenvolupament de l'epidèmia, les característiques que tingué i l'actuació de l'Ajuntament de Barcelona i de les autoritats sanitàries locals i provincials, per una banda, i de Pro-Barcelona, primer, i la Comissió Sanitària, després, per l'altra, foren suficients factors com per modificar els posicionaments d'uns i altres un cop finalitzada la crisi sanitària. Les corporacions oposidores a la compra de la SGAB havien mantingut la seva estratègia fins a la primera setmana de desembre, quan el tall del subministrament de Montcada efectuat el 17 de novembre demostrà la seva eficàcia un cop transcorregut l'interval d'incubació entre contagi i manifestació dels símptomes de la malaltia. Fins aleshores, però, en plena epidèmia la campanya de descrèdit contra l'Ajuntament havia estat més dura i contundent que l'anterior contra el Dictamen de la Comissió d'Abastament. S'havia acusat al consistori de corrupció, d'ignorància, de negligència, d'enverinar la població en substituir el cabal de Montcada per les aigües contaminades de la Societat General. Sobre la base de negar la contaminació de les aigües de Montcada es construí l'argumentació de voler afavorir, per interessos personals inconfessables, la compra de la SGAB. La duresa de les accions i dels arguments opositors a l'Ajuntament fou motivada, a més de pel dramatisme i l'alarma que generà la pròpia epidèmia, per la pressió de l'acció sanitària municipal sobre els propietaris urbans en relació amb l'abastament d'aigua i l'evacuació d'aigües residuals.

El tifus de 1914 situà en el centre de la pugna els dipòsits domèstics de distribució d'aigua a l'interior dels milers d'habitatges de lloguer que existien a Barcelona la propietat dels quals es trobava organitzada dins el moviment de "Pro-Barcelona". La influència de la insalubritat dels dipòsits sobre l'epidèmia i sobre la situació d'endèmia permanent que es vivia formà part dels comentaris i dels arguments apareguts a la premsa i, segurament, debatuts a l'opinió pública com no havia succeït fins aleshores. Per primer cop, la idea de que eren una amenaça per a la salut dels barcelonins degué desbordar els cercles higienistes en que s'havia mantingut fins aleshores. D'altra banda, si els perills sanitaris del sistema tradicional d'entrada d'aigua potable a les llars havia estat posat en evidència, el d'evacuació de les aigües residuals fou objecte d'una atenció i de valoracions semblants. El risc de contaminació de les conduccions d'aigua per les filtracions dels pous negres deixà de ser una insistent denúncia higienista referida a un perill més aviat aïllat i llunyà per a convertir-se en una realitat dramàtica. Tot i que es va descobrir posteriorment, fou precisament una filtració procedent d'un pou negre d'un immoble situat molt a prop del temple de la Sagrada Família la causa de la infecció de la conducció de l'aqüeducte Baix de Montcada²⁰⁶. La necessitat d'eradicar els pous negres, d'estendre la xarxa de clavegueram i de connectar-hi els habitatges hauria ocupat l'atenció pública com tampoc ho havia estat mai.

Són prou conegudes les resistències de la propietat urbana a substituir els dipòsits domèstics i els pous negres per sistemes d'entrada i sortida de l'aigua als habitatges de lloguers capaços de garantir la

entorpecía la labor del ayuntamiento, si esto se ha dicho es porque no nos han comprendido". Diario de Barcelona 1914 (17 desembre).

²⁰⁶ El doctor Claramunt desvetllà quasi vint anys després de produïda l'epidèmia el probable lloc exacte de contaminació, que segons ell, havia estat mantingut en secret per les autoritats municipals el 1914. El 20 i 24 d'agost s'havien registrat dos morts per tifus al carrer Nàpols 235-230. Les inspeccions efectuades posteriorment a l'interior de la galeria de l'aqüeducte Baix de Montcada a les proximitats revelaren que a l'alçada del carrer Sicília prop del solar del temple de la Sagrada Família una arrel d'acàcia havia trencat el mur de revestiment de la galeria i que més avall una casa havia utilitzat un dels murs de la conducció per a construir un pou negre. La conducció d'aigua desprenia una forta pudor en aquell indret. La molt probable relació entre pous negres que contenien dejeccions de malalts de tifus i les filtracions d'aquests pous a l'Aqüeducte baix l'aigua del qual alimentava fonts i habitatges de la ciutat hauria estat la causa concreta de l'explosió epidèmica produïda puntualment en el marc de la permanent endèmia que patia la ciutat des de sempre. CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifoidea a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica, 1933, pàg. 137-138.

higiene i la salubritat de les llars i la salut dels seus habitants amb l'adopció del sistema de cicle continu. La pressió puntual i intensa del consistori i dels responsables sanitaris locals i provincials sobre els propietaris com a responsables del manteniment dels dipòsits i dels pous cecs fou viscuda per aquests com un atac directe als drets de la propietat privada. Contemplat amb perspectiva, la reacció de les corporacions de propietaris suposava la continuïtat de la campanya contra el Dictamen de novembre de 1912, ja que el Reglament de policia d'aigües facultava l'Ajuntament per inspeccionar i controlar els dipòsits domèstics d'aigua potable i els pous negres que suposaven un perill per a la salut pública. El context de l'epidèmia de 1914 havia creat les condicions per a fer possible l'execució expeditiva d'aquestes facultats municipals que el Reglament de policia preveia.

La major intensitat de les accions d'oposició a l'Ajuntament de Barcelona en plena epidèmia havia estat deguda també a que la base social i política de recolzament s'hauria ampliat. Tot aprofitant el dramatisme del moment i la força de les reclamacions de les corporacions contra el municipi com a suposat principal responsable de l'epidèmia, altres entitats de caire econòmic i de caràcter polític conservador s'haurien sumat a la ja llarga campanya que portava endavant el nucli de propietaris urbans de la COPUB i els menestrals i petits industrials de la Unió Gremial.

Bona part de la força organitzativa i propagandística que desenvolupà aquest conglomerat opositor es perdé un cop es demostrà que l'acció municipal per a frenar la propagació de l'epidèmia resultava eficaç. Les denúncies sobre la contaminació dels cabals que la SGAB explotava a Cornellà resultaren infundades, i les acusacions que es feren sobre el Laboratori Municipal d'afavorir la SGAB en contra de les aigües de Montcada, en connivència amb els interessos corruptes del consistori, foren neutralitzades per l'èxit de les recomanacions del Laboratori Municipal i de la Junta Provincial de Sanitat²⁰⁷. Aquestes evidències airejades a l'opinió pública, enormement sensibilitzada, provocaren segurament que una part de la població demanés responsabilitats ara a les entitats opositores a l'Ajuntament. Aquest és el sentit que te el to justificatiu que es constatà des de mitjans de desembre²⁰⁸.

Si bé els arguments de "Pro-Barcelona" havien estat desautoritzats en part pel decurs dels aconteixements, alguns punts clau es mantenien i ara amb major força. Així, la crítica de la negligència municipal en el control de la salubritat de la ciutat. La infecció puntual que havia convertit el brot tifoide en una virulenta epidèmia era, a ulls de les corporacions opositores, responsabilitat directa de l'Ajuntament. Al cap i a la fi, s'havia contaminat l'aqüeducte municipal de Montcada construït el 1826 i no modernitzat des d'aleshores. A més, la pròpia Assessoria de la Comissió d'abastament havia avisat del risc que suposava aquesta obsoleta conducció que perdia el 50% del cabal que recollia a la boca-mina de

²⁰⁷ En clau d'acusació a l'actuació del doctor Turró i d'exculpació pròpia el doctor Roselló publicava a *La Tribuna* un article en el qual criticava l'actuació del director del Laboratori Municipal per no haver fet públics els resultats del seu anàlisi de les aigües de Montcada i no haver procedit amb diligència en les fases inicials de l'epidèmia, ja que si s'hagués conegut de manera certa que la conducció de Montcada era la infectada les accions opositores no s'haurien produït: "*el dictamen del Laboratorio hubiese hecho variar la opinión pública y habría tenido de su parte todas las entidades; pero no habiendo habido tales análisis, ni las oportunas observaciones, ni aquella tan esperada imparcial información que tanto consuela al prójimo, las autoridades, las corporaciones y el público no supieron qué partido tomar*". *La Tribuna* 1914 (21 desembre)

²⁰⁸ Fins i tot, el Col·legi de Metges que havia mantingut fins al darrer moment la bondat de les aigües de Montcada i la contaminació dels cabals de la SGAB, l'hagué de transformar tot acceptant la infecció de la conducció de Montcada com a causa principal de l'epidèmia. S'insistia, però, en la presència d'agents patògens en les aigües de Cornellà, les quals també haurien contribuït a propagar el brot epidèmic. Veure al respecte l'article del doctor Guillem López "Crisis de las aguas del Llobregat", *La Tribuna* 1914 (28 desembre) i BARTOMEUS CASANOVAS, Antonio: *Actuación del Colegio de Médicos de la Provincia de Barcelona en el asunto del Abastecimiento de Aguas. Discurso leído por el Dr. ...* (Presidente de dicha corporación en la sesión pública inaugural celebrada en 30 de enero de 1915), Barcelona, Imp. de Pedro Ortega, 1915. Bartomeus deia en aquesta publicació que volia sortir al pas de les crítiques que el Col·legi de Metges havia rebut.

Montcada. Continuant aquesta lògica, era evident que l'Ajuntament de Barcelona no es podia fer càrrec de la gestió municipalitzada en règim de monopoli del servei d'abastament d'aigua de la ciutat si era incapaç de mantenir el seu propi servei quan només cobria el 10% del total. Les crítiques anteriors al descuit en que el municipi mantenia l'abastament de Montcada per que només explotava 10.000 dels 24.000 m³ a que tenia dret cobraven ara un nou i dramàtic sentit.

De la mateixa manera, els projectes municipals elaborats a finals de 1912 i aprovats i presentats al govern el 1913 s'havien de modificar ara necessàriament arran de l'epidèmia de tifus. L'adquisició de la SGAB no era possible a curt termini. A més de per les causes ja exposades, context internacional de guerra i nous interessos dels propietaris de l'empresa, inestabilitat política espanyola i barcelonina i campanya opositora de les corporacions, a finals de 1914 la prioritat municipal en matèria d'abastament d'aigua era recuperar el servei de Montcada del qual era titular. I no es podia tornar a fer arribar aigua de la popular i apreciada mina de Montcada mentre no es construís tot un nou sistema de conducció i distribució que deixés enrera definitivament l'aqüeducte de 1826 i les canonades de distribució algunes encara de finals del segle XVIII. L'epidèmia de 1914 obligava a l'Ajuntament de Barcelona a fer front de manera urgent a aquesta necessitat i a deixar de banda momentàniament el projecte de monopoli de la totalitat del servei a Barcelona, inclosa la compra de la SGAB. En aquest sentit, doncs, la guerra i el tifus confluïren com a factors que obstaculitzaren de manera molt seriosa la municipalització de l'abastament d'aigua a la ciutat.

La modernització de l'abastament municipal del control sanitari de l'aigua a Barcelona

A més de l'abandonament de la municipalització i de la modernització del sistema de proveïment municipal de Montcada, l'epidèmia de 1914 creà les condicions per afrontar amb característiques modernes alguns dels elements de control higiènic de l'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona. Diversos autors coincideixen en assenyalar l'enorme pertorbació que el brot tifoide de 1914 suposà per a la vida ciutadana i l'ambient cosmopolita que Barcelona començava a tenir la tardor de 1914 com a gran ciutat localitzada en un estat neutral a la Guerra Europea²⁰⁹. L'epidèmia alertà com mai els responsables municipals i els impulsà a modernitzar els sistemes de sanejament i higienització de la ciutat. Així, el control sanitari sobre l'abastament i el consum d'aigua i el desenvolupament del clavegueram.

En primer lloc, la impressió que la ciutadania, les corporacions barcelonines i les seves autoritats reberen amb la virulència i la rapidesa de la mortalitat registrada només era comparable a la situació viscuda amb el còlera de 1884²¹⁰. Però d'això feia trenta anys i Barcelona aspirava ara a fer-se un lloc

²⁰⁹ TATJER (1995), pàg. 92-93, TERMES-ABELLÓ (1995) pàg. 313 o FABRÉ, Jaume – HUERTAS, J.M. – MISERACHS, Xavier: *Cent anys de vida quotidiana a Catalunya. Del fogó de carbó a l'antena parabòlica*, Barcelona, Edicions 62, 1993, pàg. 189.

²¹⁰ Mentre que el número de víctimes mortals que provocava la permanent endèmia tifoïdea havia oscil·lat en els darrers anys entre les 279 de 1905 i les 544 de 1908, d'octubre a desembre de 1914 es registraren 1.950 morts segons les xifres oficials, procedents de l'Oficina tècnica d'Estadística i Demografia Municipal de Barcelona, dirigida pel doctor Raduà. A l'octubre es comptabilitzaren 158 morts, 1.239 al novembre i 553 al desembre. El doctor Claramunt corregia aquestes xifres en el seu treball de 1933: primer segons el seu parer l'epidèmia no havia finalitzat fins al gener de 1915 i, segon, el número de víctimes mortals s'elevava a 2.267. 182 a

entre les ciutats europees més avançades. A les alçades de 1914 ja estava en marxa el projecte d'organització d'una nova exposició universal aquest cop centrada en la novedosa i creixent indústria elèctrica. D'altra banda, la ciutat exercia com a motor en l'articulació política, institucional i cultural de cohesió que representava la recent estrenada Mancomunitat de Catalunya. Superada la crisi financera produïda per l'inici de la guerra, la situació econòmica començava a entreveure les possibilitats expansives que el conflicte ofería i fins i tot la conflictivitat obrera semblava apaivagar-se a la tardor de 1914²¹¹.

En un context com aquest l'explosió de l'epidèmia provocà una violenta i ràpida sacsejada d'una magnitud suficient com per remoure la tradicional indolència i la proverbial ineficàcia en la gestió municipal de la higiene i la sanitat de la ciutat. Fins i tot, l'estament mèdic resultà profundament afectat en veure's desbordat per les dimensions i la rapidesa de la propagació de la malaltia, sobre tot en les primeres setmanes quan s'ignorava la causa inicial dels contagis. Diversos opuscles i conferències pronunciades per metges prestigiosos intentaren oferir explicacions científiques a la sobtada epidèmia. Per sobre de diferències i matisos particulars, a més d'informar sobre els símptomes i les característiques del tifus epidèmic barceloní de la tardor de 1914 i sobre la relativa eficàcia de les vacunacions efectuades. A més, coincidien igualment en assenyalar les deficiències higièniques de la ciutat i l'estat d'agitació política i social que es visqué com a factors que agreujaren la incidència de l'epidèmia²¹². Malgrat el poc que va poder fer la medicina curativa a la tardor de 1914, la ciència mèdica si es va revelar eficaç aleshores com a eina d'orientació de la política preventiva que calia seguir per fer front a la propagació del brot de tifus. Les anàlisis de les aigües de la ciutat realitzades pel Laboratori Municipal de Barcelona resultaren decisives a l'hora de justificar el tall del subministrament d'aigua de Montcada i del cabal procedent de les explotacions de l'Alt i el Baix Vallès. Així, doncs, en realitat la medicina microbiològica i l'higienisme en general assoliren arran de la seva actuació en l'epidèmia prou prestigi com per orientar futures iniciatives municipals de control sanitari de l'abastament d'aigua.

Pel que fa a la impressió que reberen els regidors que integraven el consistori, ja s'han referit algunes de les crítiques i les denúncies que les corporacions i entitats barcelonines feien a l'Ajuntament a propòsit de la indolència i la ineficàcia tradicionals. Però aquest cop s'havia arribat més enllà, ja que des de posicionaments antidemocràtics els interessos econòmics i polítics dinàstics i ultraconservadors havien volgut foragitar de l'ajuntament els partits que el dirigien des de 1902²¹³.

l'octubre, 1.360 al novembre, 593 al desembre i 132 al gener. CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifoidea a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica, 1933.

²¹¹ "D'octubre a novembre del 1914 transcorregué una de les etapes més plàcides pel que fa a conflictivitat laboral del període considerat en aquesta obra", és a dir, de 1914 a 1923. MARTÍN RAMOS (1992) pàg. 184. No cal descartar tampoc la influència de l'epidèmia sobre aquesta singularitat en l'evolució de la conflictivitat laboral a Barcelona.

²¹² Veure, entre altres, ABALLI, Octavi: *Breves palabras sobre las vacuna. La epidemia de fiebre tifoidea de Barcelona (1914-1915)*, La Academia. Barcelona, 1915, CABEIRA REY, Joaquim: *La expectación armada en la fiebre tifoidea, la epidemia de fiebre tifoidea de Barcelona (1914-1915)*. La Academia. Barcelona, 1915, COLL I BOFILL, Joan: *Algunos comentarios sobre la epidemia. La fiebre tifoidea en Barcelona (1914.1915)*. La Academia. Barcelona, 1915, COMENGE; L: *¿Quosusque Tandem? La epidemia de fiebre tifoide en Barcelona (1914-1915)*. La Academia. Barcelona, 1915, PI I SUNYER, August: *Impresiones clínicas. La epidemia de fiebre tifoidea en Barcelona (1914-1915)*. La Academia. Barcelona. 1915, TURRÓ, Ramon: *Epidemias y endemias tificas*. Discurso leído en la Sesión inaugural de 1917 de la Academia del Cuerpo Médico Municipal i XALABARDER, E.: "La fiebre tifoidea en Barcelona". *Medicina Social*. 59 (deseembre de 1915)

²¹³ En aquesta línia, la premsa opositora arribava a acusar als grups polítics republicans i regionalistes i als facultatius de les institucions sanitàries de l'Ajuntament de Barcelona de manera força directa i continent utilitzant arguments poc contrastats. Així, a més de demanar al consistori responsabilitats per la seva negligència en la neteja dels carrers, es reclamava una necessària

IMATGE 55
INTERIOR D'UNA GALERIA DEL CLAVEGUERAM DE BARCELONA AL 1903²¹⁴

El líder lligaire, arquitecte, exregidor i futur president de la Mancomunitat, Josep Puig i Cadafalch, publicà a *La Veu de Catalunya* una sèrie d'articles exculpatoris de l'acció municipal quan la l'epidèmia es trobava en tota la seva virulència i immediatament abans del tall de subministrament de l'aigua de Montcada ordenada per l'Alcaldia²¹⁵. Com la Lliga i els grups polítics conservadors afins eren ja majoritaris al consistori, era evident que les crítiques contra l'ajuntament tingueren com a blanc principal a la Lliga per sobre dels radicals i dels republicans catalanistes que havien perdut el protagonisme assolit anys abans.

Als articles publicats el 16 i 17 de novembre, Puig considerava injust acusar al consistori de 1914 de ser el responsable de l'epidèmia. Les causes s'havien de trobar més enrere i calia centrar-les en els errors, el descuit i la ignorància de consistoris anteriors, d'una banda, i en l'oposició dels interessos afectats per la política municipal de sanejament, d'una altra.

reorientació de les causes de l'epidèmia. Es negava que el tifus fos degut al baci eberthià i s'afirmava que es tractava del murium o tifus de les rates. A primers d'octubre de 1914 el doctor Claramunt, del Laboratori Municipal, hauria recomanat l'ús d'un raticida que contenia un virus anomenat DANY2 de fabricació pròpia per tal de netejar el clavegueram de rossegadors. L'epidèmia hauria estat causada per la contaminació d'aquest virus extès per les rates en contacte amb les canonades de distribució de Montcada en els seus trams sense cobrir. A continuació, es deia que a certes poblacions de Girona es recomanà l'ús del raticida i que el doctor Ferran, director del Laboratori, ho havia desaconsellat. GRANDES PARÁSITOS DEL ERARIO MUNICIPAL DE BARCELONA, LOS: Barcelona, Llibreria española, 1921 (Recopilació d'articles publicats al diari "El Diluvio" en anys anteriors)

²¹⁴ VALLÈS, Edmon: *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona, 1990, pàg. 30

²¹⁵ PUIG I CADAVALCH, Josep: "La causa i el remei de l'epidèmia", *La Veu de Catalunya*, 16 novembre 1914 i PUIG I CADAVALCH, Josep: "El sanejament de la ciutat", *La Veu de Catalunya*, 17 novembre 1914

La política de sanejament s'havia centrat en el clavegueram i l'abastament d'aigua, des del punt de vista de la higiene pública i en el proveïment domèstic d'aigua i l'evacuació de les residuals, en l'àmbit privat. El líder lligaire continuava referint com el projecte de García Faria havia patit intrigues i obstacles burocràtics que el paralitzaren els primers anys, però rebé un fort impuls amb el primer ajuntament popular de 1902 i a les alçades de 1914 ja es trobava pràcticament enllestit. El Cap de la Secció de Sanejament de l'Ajuntament de Barcelona, Jaume Gustà Bondia, afirmava un any abans, el 1913, que efectivament de 1903 a 1913 ja s'havien finalitzat les obres de construcció del clavegueram corresponent a l'Eixample i a Gràcia²¹⁶.

El segon factor, l'abastament d'aigua, havia arrossegat diverses iniciatives i fracassos repetits, entre altres la construcció de l'aqüeducte Alt al que qualificà d'obra massa complicada i costosa, una equivocació que els ajuntaments democràtics ja s'havien trobat. Es feia ressò de l'escàs resultat obtingut amb els concursos convocats pel municipi i de la situació que s'havia viscut amb el darrer intent de la Comissió d'abastament el 1911-12. A propòsit de l'estat en que es trobava l'expedient de municipalització deia que la majoria dels barcelonins desconeixien els detalls del projecte i destacava dels obstacles que havia trobat des de la pròpia ciutat i des de l'actuació governamental: *"s'ha fet una campanya en contra, no sé si aquest darrer projecte ha fracassat. Sé que és a "estudi" del ministre, és a dir, que és als prestatges del ministeri on s'hi produeixen tantes coses importants. Si s'ha d'esperar que ho "estudi" el ministre, encara n'hi ha per molt temps"*.

Pel que feia al sanejament domèstic, la tercera fase de la higienització urbana que necessitava Barcelona, Puig es lamentava del fet que molts propietaris no volien comunicar els seus immobles amb el clavegueram de la ciutat per a estalviar-se les despeses i mantenien el sistema antic de pous cecs. *"Es a dir que la col·lectivitat no coopera a l'acció i als esforços de la municipalitat"* conclouïa Puig cercant explicació als reiterats fracassos de les iniciatives municipals. Aquesta fase, afirmava, *"era la més dura"* tot i que hauria de resultar molt senzilla, donat que s'havia aconseguit en altres països i, a més, l'obligació de mantenir els habitatges en condicions higièniques apareixia a les Ordenances municipals vigents de 1891. Els repartidors d'aigua, segons Puig, es trobaven en condicions deplorables i el perill d'infecció era permanent. Els propietaris es negaven a realitzar les reformes de millora per no haver d'augmentar les despeses. L'oposició de les corporacions que representaven els interessos de la propietat urbana era tan poderosa que ell no aconsellava a cap partit polític intervenir en aquest àmbit si no volí arriscar-se a perdre les eleccions i ser acusat de corrupte. Finalitzava Puig acceptant que ningú al consistori tenia ànims per a emprendre aquella tasca d'imposar als propietaris urbans barcelonins les seves obligacions.

Aquesta visió crítica i pessimista sobre l'estat sanitari de la ciutat i sobre les causes que el motivaven era compartida per Gustà Bondia, qui qualificava la resistència de la propietat urbana a connectar els seus immobles amb la xarxa general de clavegueram com una *"inequívoca prueba de la más pasiva indiferencia, del más censurable abandono, de la más punible incuria"*. Gustà recriminava en primer lloc als propietaris la seva manca de col·laboració amb el municipi quan era l'Ajuntament qui havia finançat el clavegueram. A més, els assenyalava la seva manca d'obediència a les disposicions de les Ordenances Municipals de 1891. La tendència, segons Gustà, era general bé es tractes de la propietat a l'Eixample o a les poblacions agregades a la ciutat. De la mateixa manera, el funcionari municipal es queixava de la manca d'aigua que circulava pel clavegueram ja que els habitatges abocaven un cabal molt escàs. La

²¹⁶ GUSTÀ BONDIA, Jaume: "Descripción del alcantarillado de Barcelona", dins AECB, any XII (1913), pàg. 445.

deficiència havia de ser compensada amb l'aigua de 600 dipòsits de neteja com els que García Faria havia projectat en el seu moment. Gustà reconeixia, però, que aquesta mesura era molt insuficient i afirmava que el millor i únic sistema de sanejament de la ciutat era la generalització del sistema de cicle continu que ja defensaren Ildefons Cerdà i Pere García Faria²¹⁷.

La intervenció municipal en el terreny de la salubritat domèstica que amb motiu de l'epidèmia havia estat plantejada per l'Ajuntament i per les autoritats sanitàries, però que no havia anat molt més enllà de la publicació de recomanacions i de bans, tornà aviat a les pautes no intervencionistes anteriors. De fet, ara resultava més improbable encara cap iniciativa consistorial en aquesta línia, tot i que, com se sap, els ajuntaments tenien competències exclusives sobre la higiene i la sanitat públiques de les ciutats. El problema principal era precisament aquest, la manca d'integració de la higiene pública i privada en un concepte global de gestió de salubritat urbana. En el marc legislatiu i ideològic de l'estat de la Restauració, que privilegiava per sobre de tot la iniciativa privada i la defensa de la propietat, aquells tenien, al seu torn, competències exclusives sobre la salubritat dels seus immobles. Com les circumstàncies de l'epidèmia de 1914 havien fet desdibuixar els límits entre higiene pública i domèstica, confoses en mig de la crisi que es vivia, els sectors més progressistes de l'Ajuntament i autoritats sanitàries, per una banda, i corporacions de propietaris, per una altra, s'enfrontaren aferrant-se a les seves respectives competències en la discussió sobre les mesures que calia aplicar per fer front a l'epidèmia. Es tractava de la mateixa pugna que s'arrossegava des de dècades abans, però ara tintada pel dramatisme i la urgència general patits. Aquest dramatisme havia fet pujar el to de la resistència dels propietaris i si a això s'uneix la tendència conservadora que s'anava imposant al consistori, el resultat fou que la higiene domèstica continuà a Barcelona sense millores apreciables immediates tot i la sacsejada que suposà el tifus de 1914-1915.

Amb aquest marc, les úniques actuacions de modernització dels sistemes de sanejament que es portaren a la pràctica arran de l'alarma ocasionada pel tifus, en realitat, foren els referits a l'àmbit de la higiene pública, sota responsabilitat directa del municipi. Les accions que es prengueren resultaren igualment contradictòries. Si bé era imprescindible realitzar reformes urgents per a evitar la repetició d'una infecció per contaminació de les aigües consumides a la ciutat, aquestes reformes, no podien afectar l'esfera de la propietat privada. Tenint en compte el caire poc bel·ligerant amb els interessos de la propietat que ja tenia el consistori de 1914-1915²¹⁸, donada la posició vigilant però col·laboracionista de la propietat urbana amb la gestió municipal de les mesures de curta volada que calia prendre un cop finalitzada l'epidèmia i coneguda la marxa enrera municipal en el projecte de monopoli i municipalització, cal parlar d'una certa "entente" entre el consistori i les corporacions de propietaris al voltant de l'abastament d'aigua a inicis de 1915.

²¹⁷ GUSTÀ BONDIA (1913), pàg. 445-449: "*Disponiendo (...) los edificios todos de esta ciudad de cuartos de baño, lavabos y waterclosets lograríamos el doble objetivo de que, merced a las descargas de cada uno de los últimamente nombrados aparatos o recipientes, las materias fecales irían a parar a las cloacas totalment diluidas i, por ende, en estado ya líquido, ventajosa, recomendable circunstancia que afectaría muy directamente y de un modo muy beneficioso a la salud pública, haciendo además que las numerosas y sucesivas descargas de los waters o recipientes de referencia poderosamente secundados por las de los lavabos y bañeras, obrando a modo de ducha casi constante sobre las alcantarillas formarían un incalculable número de pequeños riachuelos estableciendo, en consecuencia, en el interior de la red una considerabilísima y casi nunca ininterrumpida corriente de agua que (...) neutralizaría, a no dudar, los perniciosos efectos de las letrinas y demás residuos domésticos que, procedentes de las viviendas, van a parar a las alcantarillas*".

²¹⁸ Segons es desprèn de les manifestacions ja conegudes fetes per Puig i Cadafalch a *La Veu de Catalunya* el 1914 sobre les relacions entre el municipi i les corporacions de la propietat urbana.

Ja s'ha vist com la màxima prioritat de l'Ajuntament de Barcelona en l'àmbit del servei públic d'aigua a partir del desembre de 1914 fou la substitució urgent del quasi centenari aqüeducte Baix de Montcada per una nova infraestructura. Cal tenir present que des del 21 de novembre que fou tallat el subministrament de les aigües de Montcada, la població de la ciutat que tradicionalment rebia aquest cabal era proveïda amb aigües de la SGAB considerades com de menor qualitat ja abans del brot tifoide i que amb la campanya desenvolupada en contra de l'empresa franc-belga devien ser consumides amb disgust. A banda, el canvi d'aigües havia implicat els necessaris ajustaments tècnics en el sistema general de distribució i, per tant, deficiències en el servei als particulars. El municipi es trobava en una situació molt difícil ja que l'epidèmia havia evidenciat el seu descuit en el manteniment del servei municipal d'aigua. Com a conseqüència del tall de l'aqüeducte Baix aquest servei havia desaparegut. La pròpia institució municipal i les seves responsabilitats com a gestora dels serveis públics bàsics havien resultat greument perjudicades.

La prioritat municipal coincidia ara, al menys en part, amb la proposta de millora del servei d'abastament que des del 1912 havien repetit un cop i un altre les corporacions de propietaris i les entitats agrupades en Pro-Barcelona. És a dir, l'aprofitament de la totalitat del cabal que l'Ajuntament posseïa a Montcada i l'adquisició dels drets sobre les aigües que alimentaven el Rec Comtal. Ja s'ha vist com aquest projecte era considerat per Pro-Barcelona com la única alternativa possible a l'adquisició de la SGAB que havia aprovat el consistori. I ja se sap també que des de l'òptica municipal l'interès per Montcada era només complementari i no alternatiu a la municipalització de la Societat General. Ara, però, la necessària modernització de l'aqüeducte Baix absorbia l'interès de l'Ajuntament en Montcada.

Tot i que en la proposta que havien fet les corporacions no es concretava explícitament aquesta mesura, com el municipi havia deixat de banda provisionalment la municipalització i com Pro-Barcelona tenia interès en defensar-se de les acusacions d'haver obstaculitzat l'acció de l'Ajuntament per a evitar la propagació de l'epidèmia, la propietat urbana recolzà el projecte de la nova conducció de Montcada. Això si, presentant-la com la primera fase de la política municipal en matèria d'abastament que hauria de continuar amb l'adquisició de les aigües del Rec Comtal, primer, i amb l'apertura posterior d'un nou concurs per a completar el subministrament municipal amb cabals alternatius als de la SGAB. En definitiva, les corporacions reconduïren la seva estratègia d'enfrontament amb el municipi per una altra de col·laboració per aconseguir el mateix objectiu, la salvaguarda de la seva jurisdicció sobre la higiene privada dels seus immobles i propietats a base d'impulsar projectes d'abastament de curta volada que no implicaven necessàriament l'augment del consum domèstic ni la modernització de les infraestructures sanitàries de les llars.

El mes de gener de 1915 la COPUB justificava la seva actuació a propòsit de l'abastament d'aigua de la ciutat en el projecte de municipalització i en l'epidèmia de tifus²¹⁹. Respecte de la municipalització s'afirmava que s'havien encarregat estudis a facultatius experts²²⁰ per a conèixer el problema del servei d'aigua i les possible solucions i que s'havia ofert al consistori com a orientació de la

²¹⁹ *Revista de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona* 1915 (Gener)

²²⁰ Es refereix a CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA: *Informe de la Comisión mixta de Ingenieros y arquitectos referentes al abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona, abril, 1914. Els enginyers i arquitectes que redactaren l'informe eren socis de la Cambra.

futura política hidrològica municipal²²¹. Pel que feia a la crisi del brot de tifus, la Cambra, s'afirmava, havia treballat activament per treure de la seva "*actitud pasiva e indecisa*" als responsables municipals de la sanitat pública. S'havia constituït la Comissió Sanitària arran de la iniciativa conjunta de la Cambra i del Foment del Treball Nacional, que denuncià les deficiències i proposà mesures correctores. La Cambra havia recomanat la neteja dels dipòsits domèstics seguint les ordres de l'Alcaldia, tot i que no creia en l'eficàcia d'aquesta mesura. Malgrat el seu interès per contribuir a la salubritat de la ciutat, la Cambra havia merescut "*las más acerbas censuras*" des de l'Ajuntament i les autoritats sanitàries. El contingut i la intenció d'aquest article es trobava en línia amb el canvi d'estratègia arran de la demostrada eficàcia de la interrupció del servei municipal d'aigua de Montcada.

El 17 d'abril de 1915, amb motiu de la visita que efectuà el president del Consell de Ministres, Eduard Dato, a la ciutat Comtal, la Comissió Pro-Barcelona li lliurà una instància en la qual es proposava una solució que era "*base del total y definitivo abastecimiento de aguas de nuestra ciudad y resolvería por modo inmediato su situación sanitaria alarmante*". Aquesta solució, oposada a la compra de la SGAB, es trobava inspirada "*en la justicia, la ciencia y la opinión*". La proposta consistia en la ja coneguda idea de l'adquisició municipal de les aigües del Rec Comtal i la finalització de les obres de l'aqüeducte Alt de Montcada. En segon lloc, es sol·licitava la derogació de l'article 164 de la Llei d'Aigües de 1879 que limitava a 50 litres diaris per habitant el cabal mínim quan els higienistes aconsellaven una quantitat superior a 200 litres. Aquesta limitació de la legislació espanyola, s'argumentava a la instància de Pro-Barcelona, afavoria el reduït servei de la SGAB, ja que obstaculitzava el recurs a nous cabals per a augmentar la quantitat disponible. En conseqüència, calia fer possible "*la libre concurrencia para el aportamiento de nuevos caudales de potabilidad perfecta y de cuencas bien defendidas*"; és a dir, la recuperació del concurs de 1911²²². La proposta no es presentava com a alternativa frontal al projecte municipal de municipalització i compra de la Societat General. Al contrari, els autors²²³ de la instància volien deixar clar que "*no hacemos obra negativa y que no nos mueve otro interés que el de la salud pública*". L'interès per justificar-se davant Dato i d'exculpar-se de les acusacions d'obstrucció a les mesures sanitàries preses per l'Ajuntament en el curs de l'epidèmia apareix molt present en aquest document. En tot cas, és bona prova del canvi estratègic que s'ha esmentat més amunt. De pas i no amb menor importància, es tractava de convèncer Dato de donar per finalitzat l'expedient de municipalització que restava pendent de resolució, en espera de la decisió governamental definitiva. Per tant, les obres de modernització del servei municipal d'abastament d'aigua comptaren amb l'impuls conjunt de la urgència de l'Ajuntament de Barcelona i del vist i plau de les corporacions i interessos englobats en el nucli de Pro-Barcelona que pogueren exhibir les obres municipals com un triomf propi.

²²¹ A més, continuava l'article, s'havia desenvolupat una enèrgica campanya en defensa "*de la propiedad urbana amenazada de nuevos arbitrios municipales (...) por demás onerosos y de carácter purament socialista, pues se dirigían contra la renta y contra el capital*". Es referia a la pretensió municipal, impulsada pel grup radical a finals de 1914 amb vistes al pressupost de 1915, de gravar la propietat urbana per finançar els serveis públics que contribuïen precisament a augmentar el valor de la propietat. Veure l'apartat 2.2. de capítol primer. En aquest sentit, la campanya contra la municipalització de l'abastament d'aigua i el rebombori desencadenat al l'entorn de l'epidèmia s'ha d'entendre també emmarcada dins de la defensa general dels interessos de la propietat contra la fiscalitat i el control de l'Ajuntament.

²²² *Diario de Barcelona* 1914 (18 abril)

²²³ Amb escasses variacions, les mateixes entitats que ja iniciaren la campanya opositora dos anys abans: COPUB, Centre de Defensa Social, Reial Acadèmia de Ciències, Unió Gremial, Col·legi de Metges, Cercle Conservador i Lliga del Districte 7è. i Defensa de la Propietat.

Bàsicament, el projecte general tenia cinc fases d'execució, projectades com de realització immediata i tres més que l'havien de completar, però que es plantejaven a més llarg termini. Les de realització immediata eren, primer, la construcció d'una nova conducció a Barcelona des de Montcada que substituís el vell aqüeducte Baix, el mal estat del qual havia causat l'epidèmia de 1914-1915. Segon, la substitució de les antigues canonades de terrissa i d'asfalt per una nova xarxa de canonades de distribució general i de derivacions domèstiques a l'interior de Ciutat Vella i la Barceloneta. L'objectiu principal d'aquesta part del projecte era dotar el tradicional servei municipal d'un sistema de conducció i distribució a resguard de filtracions de pous negres o d'altres focus de contaminació i infecció al llarg del recorregut de la xarxa municipal. Es volia evitar a tota costa la repetició d'una crisi sanitària com la que s'havia viscut d'octubre a desembre de 1914.

La tercera fase del projecte municipal consistia en adquirir els drets de la totalitat de les aigües captades per la Mina de Montcada i passar dels 10.000 m³ diaris que li corresponien en virtut dels acords de 1862 subscrits amb la Junta de la Societat de Propietaris interessats en les aigües del Rec Comtal i les mines de Montcada als 30.000 m³ diaris com a mínim. Els cabals potencialment aflorats pels tres pous de l'Ajuntament de Barcelona localitzats a Montcada continuarien tenint una funció complementària en ocasions d'especial eixut, ja que, com se sap, el seu ús estava limitat pels acords signats amb la SGAB el 1910. La quarta fase del projecte recuperava el desig de finalitzar les obres de l'aqüeducte Alt de Montcada, iniciat el 1891. Com ja s'ha indicat en el seu moment, amb aquest aqüeducte es pretenia proveir l'Eixample i els pobles agregats ja que podria fer arribar l'aigua fins al previst dipòsit de Vallcarca a una cota de 100 metres d'alçada. La cinquena i darrera fase havia de consistir en l'adquisició de nous volums d'aigua amb un concurs que es convoqués per tal de dotar d'aigua la conducció de l'aqüeducte Alt.

Com es pot comprovar, aquest projecte municipal d'abastament en realitat era la continuació de les iniciatives que l'Ajuntament de Barcelona havia aprovat des de 1891 fins a 1911. La única gran novetat, la nova xarxa de conducció i distribució baixa de Montcada, era imposada per les repercussions de l'epidèmia tifoide. Per descomptat, la municipalització de la SGAB i el monopoli públic del servei general d'abastament a la ciutat era relegat. El futur del servei municipal es plantejava de nou com a competitiu amb l'empresa franc-belga.

Una aproximació al conjunt de les principals intervencions de modernització que integrava el nou sistema d'abastament d'aigua municipal apareix a la taula 62²²⁴. Les dues primeres fases del projecte foren plantejades oficialment ja en les darreres setmanes de l'epidèmia i en el curs de la seva execució sorgiren tot un seguit de dificultats degudes en una part a les presses amb que es volien avançar les obres i en una altra al difícil context internacional de guerra que repercutia sobre l'economia i la producció espanyoles. D'acord amb les recomanacions de la Junta Local de Sanitat, el 16 de desembre de 1914 l'Ajuntament de Barcelona encarregà a la Secció 6^a d'Urbanització i Obres la instal·lació d'una canonada de ciment armat de 0,5 m de diàmetre dins d'una galeria de protecció que hauria de ser construïda per la

²²⁴ Les dades que recull aquesta taula han estat tretes de AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Moncada*, Servicio Municipal de las aguas de Moncada. Urbanización y obras. Sección 6^a (Aguas), noviembre 1917 i complementades amb la consulta del *Llibre d'Actes del Ple*. Secció Aigües corresponents als anys 1915-1920. Com es pot comprovar, foren adjudicades en subhasta les obres del projecte a diverses empreses per tal d'estimular la competència entre elles i d'abaratir els preus. Per a fer-se una idea més exacta de l'estructura i detalls de nou abastament municipal basat en la conducció baixa de Montcada, es pot consultar l'annex 15.

Secció de clavegueram²²⁵. Aquesta canonada d'uns 11 km de longitud havia de substituir el vell aqüeducte Baix des del seu origen a la sortida de la boca-mina de Montcada, que compartia amb la sèquia Comtal, fins a la connexió amb la futura xarxa de distribució de Ciutat Vella i Barceloneta. De manera immediata apareixerien dos primers obstacles.

TAULA 62 MODERNITZACIÓ DEL SERVEI MUNICIPAL D'AIGÜES DE MONTCADA (1914-1920)				
INTERVENCIÓ DE MODERNITZACIÓ	DATA DE L'ACORD MUNICIPAL	DATA ADJUDICACIÓ D'OBRA	DATA RECEPCIÓ OBRA	ADJUDICATARI D'OBRA
Canonada i nova galeria de l'ABM	18/01/1915			
Revestiment de l'antiga galeria des del "Reixegó" a l'Estació de Trinitat	25/01/1915	04/11/1915	19/04/1917	FOMENT D'OBRES I CONSTRUCCIONS
Pas inferior de l'AAM sota la via dels FFCC del Nord	26/03/1915	20/05/1915	19/04/1917	R. MIRALLES
Subministrament de canonades de ferro per a la xarxa de distribució	25/03/1915	17/06/1915	Diverses recepcions des del 06/07/1916 al 17/02/1919	SOCIETAT DURÓ FELGUERA
Instal·lació de les canonades de ferro per a la xarxa de distribució	26/04/1915	27/11/1918	21/05/1919 29/10/1919	J. CUYÁS I PERI I S.A. DE CONSTRUCCIONS I PAVIMENTS
Construcció de les derivacions domèstiques de la xarxa de distribució	14/05/1915	28/03/1916		ESCAYOLA HNOS. I CUYAS FERRER Y CIA
Estació elevadora de Trinitat Vella	14/05/1915	12/08/1915	17/03/1920	R. MIRALLES
Subministrament del grup motor d'elevació de Trinitat Vella	28/05/1915	19 /08 /1915	15/01/1919	F. VIVES
Compra de terrenys per la instal·lació del dipòsit de primera elevació Trinitat Nova	28/05/1915	11/11/1915		M. SIVATTE
Dipòsit de Trinitat Nova	28/05/1915	09/11/1915	11 /02/1920	FOMENT D'OBRES I CONSTRUCCIONS

El mateix mes de desembre de 1914 l'Associació d'Enginyers Industrials publicà un opuscle en el que criticava el projecte municipal de nova conducció basat en l'ús de peces de ciment armat i argumentava que el ciment exigia una instal·lació massa lenta i era molt car per què calia construir al mateix temps una galeria per a situar-hi la canonada²²⁶. A més, i aquests aspectes es consideraven fonamentals, el ciment era un material porós que no garantia les condicions higièniques de l'aigua conduïda i no permetia una pressió superior a les dues atmosferes, inferior al que es requeria per a fer arribar l'aigua de Montcada a les plantes superiors dels edificis de Ciutat Vella. Finalment, el ciment

²²⁵ Les obres s'inclouen dins les competències de la Comissió de Foment, presidida per l'ligaire Santiago de Riba i d'Espanya, regidor pel districte II elegit a les municipals del 9 de novembre de 1913, i amb una especial participació del radical Manuel Vega i March regidor del districte VII electe als mateixos comicis. La direcció tècnica li correspondria a l'enginyer industrial Felip Steva i Planes, cap de la Secció facultativa d'aigües, tramvies i tallers municipals i al cap de divisió de la mateixa secció, l'enginyer industrial Joan Sitges.

²²⁶ ASOCIACIÓN DE INGENIEROS INDUSTRIALES: *Consideraciones sobre la conducción baja del Agua de Moncada*, Barcelona, Imp. de Pedro Ortega, Diciembre de 1914.

afavoria les adherències de calç que a la llarga obstaculitzarien el lliure pas de l'aigua. L'Associació d'Enginyers qualificava aquesta insatisfactòria solució com d'urgència per fer callar *"el clamoreo del vecindario"*. Es proposava com a alternativa avantatjosa la instal·lació de canonades metàl·liques, més barates en no requerir galeria de protecció, més higièniques, que resistien pressions molts superiors i que permetien el canvi de traçat en cas necessari. En darrer lloc, es criticava l'estat del repartidor general de l'aigua de Montcada, anomenat de Jesús i les minses atribucions que l'Ajuntament de Barcelona tenia dins la Junta de propietaris de les aigües del Rec Comtal i les Mines de Montcada, entitat que administrava els cabals explotats per aquestes mines, dels quals 1/3 corresponia al municipi i 2/3 a la resta d'usuaris, regants, molins i fàbriques. En aquestes dues darreres denúncies es deixava veure amb facilitat com l'Associació d'Enginyers Industrials era partidària de modernitzar la xarxa de distribució municipal d'abastament a l'interior de la ciutat i de l'adquisició dels drets de la Societat de propietaris de les aigües del Rec Comtal i les seves mines, tal i com ja s'havia demanat en diferents moments i des de diverses instàncies.

La polèmica a l'entorn del tipus de canonades que calia instal·lar en lloc de l'obsolet i mortífer aqüeducte Baix de Montcada es veié acompanyada per la que generà un greu error de càlcul en l'execució pràctica de la nova conducció. Aquesta havia estat construïda amb un pendent molt inferior al necessari per a que arribessin a la ciutat els 10.000 m³ diaris que li corresponien del terç del cabal explotat a la mina de Montcada²²⁷. De no corregir-se l'errada la nova conducció baixa de Montcada només podria transportar 4.500 m³ al dia. Per a resoldre-la calgué, primer, suprimir 5.000 metres de canonada i instal·lar de nou una altra amb el pendent rectificat i, segon, construir a La Trinitat Nova una estació elevadora situada a 51 metres de cota.

D'aquesta manera, si bé es garantia la conducció del total dels 10.000 metres cúbics fins a la ciutat, no s'assegurava l'alçada que podria assolir aquesta aigua ja que la canonada de conducció de ciment armat no resistia una pressió major de tres atmosferes. Així, no es confiava que l'aigua superés les dues primeres plantes dels edificis. A l'Eixample dret només podria subministrar amb prou garanties aigua a les font públiques.

Des de l'anomenat "Reixegó" o repartiment de les aigües municipals i les del Rec Comtal, situat a la boca-mina de Montcada, fins a l'estació d'elevació de Trinitat Vella amb una longitud de 2.790 m s'aprofità el vell aqüeducte Baix de 1825 convenient revestit com a galeria de protecció de la nova conducció de ciment²²⁸

Al solar de Trinitat Vella s'instal·là l'estació elevadora o casa de màquines de primera elevació amb quatre grups de motobomba elèctrics. Una canonada d'impulsió, que passava sota la línia de ferrocarril del Nord, unia aquesta instal·lació amb el dipòsit de Trinitat Nova. Tenia una capacitat per a 10.000 m³ i fou anomenat de primera elevació. Com s'ha indicat hagué de ser construït per a dotar l'aigua de suficient pressió. Des d'aquest dipòsit fins a l'encreuament dels carrers Provença amb Xifré, a la dreta de l'Eixample, la conducció de ciment discorria al llarg de 5.260 m allotjada dins una nova galeria de 1,40

²²⁷ La diferència de nivell entre la boca-mina de Montcada i el repartidor general de Jesús havia de ser de 13 m, la nova conducció només tenia 2,47 m. Veure *Revista de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona* 1917 (juliol) i *Diario de Barcelona* 1917 (20 juny).

²²⁸ Veure AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Moncada*, Servicio Municipal de las aguas de Moncada. Urbanización y obras. Sección 6ª (Aguas), noviembre 1917 per als detalls tècnics de la nova conducció baixa de Montcada.

m d'ample per 1,80 d'alt per tal que fos còmodament inspeccionada. A partir d'aquest punt una canonada de fundició de ferro colat instal·lada en rasa coberta havia de conduir l'aigua al llarg dels carrers Mallorca, Dos de Maig, València, Bruc, Consell de Cent i Passeig de Gràcia fins a la nova xarxa de distribució amb que s'havien de dotar els carrers de Ciutat Vella i de la Barceloneta.

IMATGE 56

INTERIOR DE LA NOVA GALERIA DE L'AQUÈDUCTE BAIX DE MONTCADA ²²⁹

A propòsit de la nova xarxa de distribució de ferro colat es produí la tercera dificultat greu que afectà la realització global del projecte de modernització del servei municipal d'abastament arran de l'epidèmia de tifus. Amb data 17 de juny de 1915 s'havia adjudicat a la Societat Duró-Felguera, localitzada a Astúries, la fabricació de les canonades de conducció i distribució de ferro previstes en el projecte. Les despeses de transport correrien a càrrec de la siderúrgica i lliuraria el material en diverses remeses.

²²⁹ AJUNTAMENT DE BARCELONA (1917): "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la informació relativa al servicio municipal de las aguas de Moncada*, Servicio Municipal de las aguas de Moncada. Urbanización y obras. Sección 6ª (Aguas)

L'Ajuntament aprovà un pressupost extraordinari de 851.000 ptes. en títols del Deute municipal. El contracte es signà amb el representant de Duró-Felguera a Barcelona, Matheu, el 22 de juny. L'escriptura, però, no fou formalitzada fins el 17 de desembre. El primer lliurament s'ajornà fins a finals d'agost de 1916 per retard en la fabricació de les canonades i per les dificultats en el transport marítim obstaculitzat per la inseguritat que es vivia en aigües de l'Atlàntic. S'hagué d'efectuar per ferrocarril davant la impossibilitat d'obtenir puntualment el servei de les companyies marítimes. El segon lliurament de primers de novembre arribà per mar i el tercer a mitjans de gener de 1917. Fins al maig no fou lliurada la quarta remesa, prèvia visita a la Felguera de dos comissionats municipals barcelonins²³¹. Tots aquests retards motivaren noves crítiques des de diversos sectors polítics i corporatius de la ciutat en el sentit que la Felguera no feia efectius els lliuraments de les canonades per manca de pagament de l'Ajuntament de Barcelona. El 19 de juny de 1917, pocs dies abans de deixar el càrrec, Manuel Rius i Rius, que fou alcalde de la ciutat des del febrer de 1916 fins el juny de 1917, justificava la seva gestió de l'afer de les canonades davant la premsa barcelonina afirmant que els retards havien estat causats pels incompliments de la societat asturiana i pels problemes de transport marítim i ferroviari. De la mateixa manera, afirmava que les errades inicials comeses en el disseny de la conducció baixa de Montcada pel

²³⁰ AJUNTAMENT DE BARCELONA (1917): "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte...*

²³¹ *Revista de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona* 1917 (juliol) Els comissionats foren el president de la Comissió de Foment Vila i el cap de la Guàrdia Urbana, Ribé.

que feia al pendent i a la seva construcció de ciment armat eren responsables de l'escassa pressió amb que arribaria l'aigua de Montcada.

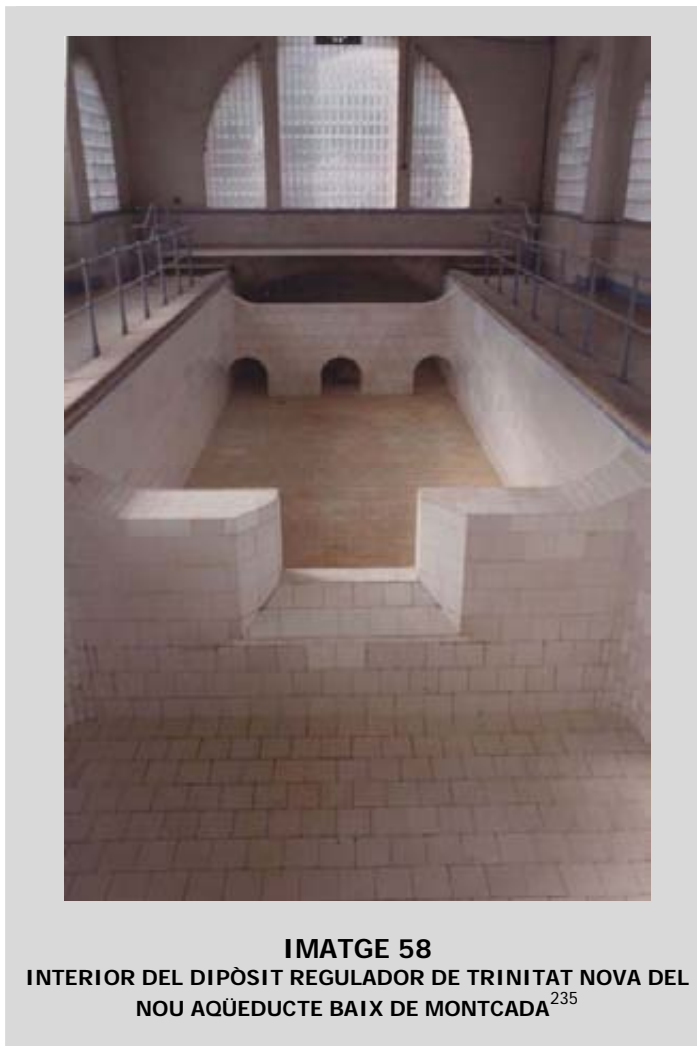
Rius i Rius reconeixia en el seu informe de gestió que la nova conducció baixa de Montcada només podia substituir el sistema municipal d'abastament inaugurat quasi un segle abans, però no resolva el problema de la necessària ampliació del servei, més enllà dels 10.000 m³ que tradicionalment gestionava l'Ajuntament²³². Aquesta confessió del fracàs de la seva gestió en matèria d'abastament d'aigües contrastava amb el seu paper com a líder polític de la campanya opositora orquestrada per Pro-Barcelona els anys 1912-1913. Rius i Rius, com alcalde era el responsable màxim de les obres del projecte de modernització del servei municipal d'aigües i havia de fer front a les crítiques sobre les errades i dilacions que les obres patien²³³. Unes crítiques que, probablement, vindrien dels sectors que en el seu moment l'havien aclamat com a líder i esperança de renovació de la política local barcelonina. Cal tenir present que les dificultats arrossegades en el projecte de nova conducció i distribució de Montcada venien a donar la raó als crítics amb la tradicional ineficàcia municipal en aquest àmbit hidrològic. A més, devia augmentar la crispació dels opositors a la SGAB per que mentre no estigués a punt la nova canalització, el servei d'aigua de Montcada era alimentat amb aigua de la Societat General, rebutjada per les corporacions opositores i la seva premsa afí.

Les crítiques a l'Ajuntament, però, no devien ser molt sorolloses per què, malgrat els obstacles conjunturals que es presentaven, el consistori anava avançant en el projecte avalat també per Pro-Barcelona i l'Ajuntament tenia al davant a Rius i Rius, partidari dels objectius i de l'estratègia de les corporacions d'industrials i propietaris. En aquest context, s'ha de fer referència a un episodi de tensió entre l'Ajuntament i la Societat General motivat precisament pel servei que l'empresa donava al municipi per atendre, com ja era tradicional, bona part dels serveis públics de sanejament i neteja urbana i ara ampliat amb els cabals destinats a proveir provisionalment les fonts municipals i els immobles secularment connectats a la xarxa depenent de l'aqüeducte Baix de Montcada. La SGAB reclamà al mes de juliol al municipi el pagament dels cabals subministrats al llarg de 1916. Davant la manca de resposta satisfactòria per part del consistori, l'empresa franc-belga comunicà que tallaria el servei si no es satisfia el càrrec abans del 31 de juliol. En aquesta data es va desenvolupar en termes no gaire distesos una reunió entre l'alcalde i el director de la Societat General, Bruniquel. Rius i Rius amenaçà amb ordenar el manteniment del servei per raons d'interès públic²³⁴. Posteriorment, l'afer fou resolt però és simptomàtic de la tensió viscuda i del canvi de política seguida per l'Ajuntament de Barcelona, allunyat ara dels objectius manifestats amb l'aprovació del Dictamen de la Comissió d'abastament al gener de 1913.

²³² "Hago estas manifestaciones, acabó diciendo, por si algún día la opinión resulta defraudada en sus esperanzas respecto del alcance de las nuevas conducciones, al ver que con ellas no se resuelve el problema de la ampliación del servicio, sino únicamente el de substituir unas tuberías averiadas y deficientes por otras que desde el punto de vista higiénico ofrecen mayores garantías" *Revista de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona* 1917 (juliol)

²³³ Fou nomenat alcalde de Barcelona el 29 de febre de 1916 i deixa el càrrec el 26 de juny de 1917. SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989. En aquest període era ministre de la Governació un altre cop Santiago Alba en el segon govern de Romanones, des de desembre de 1915 al 30 d'abril de 1916. El cessament de Manuel Riu i Rius com a alcalde coincideix amb el final del govern de Romanones el 19 d'abril de 1917, en el qual figurava Santiago Alba com a ministre d'Hisenda. GABRIEL (2000), pàg. 405-406.

²³⁴ VOLTES (1967), pàg. 189.

Altres dificultats afegides foren la complexitat tècnica de les obres que s'estaven realitzant i el sistema d'adjudicació parcial de cada part del projecte a diferents empreses que, al seu torn, treballaven a ritmes diferents. A més, l'encariment dels materials, de la maquinària i de la mà d'obra emprats, que afectava el conjunt de l'economia arran del context europeu de guerra, alentiren encara més la construcció de la conducció baixa de Montcada²³⁶. A la taula 62 es pot comprovar com no fou fins el 1919-1920 que les darreres intervencions es donaren per finalitzades, pràcticament sis anys després de l'esclat de l'epidèmia de tifus que motivà l'inici de la nova conducció.

Un cop es trobaren pràcticament concloses les obres d'elevació, conducció fins a la ciutat i distribució general, es procedí a completar les mesures higièniques i de modernització tècnica previstes al projecte inicial de 1915. Bàsicament, es tractava de dotar la nova infraestructura municipal de determinats mecanismes de control de la potabilitat de l'aigua subministrada per tal de superar

²³⁵ Arxiu Històric de Roquetes Nou Barris. F29 11068 maig 91. A. Gil.

²³⁶ Els efectes de la inflació generalitzada en l'economia espanyola, com a repercussió de les relacions comercials amb els estats inmersos en la Gran Guerra, es deixaren sentir igualment sobre l'elevació dels pressupostos d'obres de l'aqüeducte Baix aprovats pel municipi. En diverses ocasions foren autoritzades ampliacions del cost previst a les empreses adjudicatàries. Així, a Foment d'Obres i Construccions en les obres del dipòsit de primera elevació o a la Societat de Construccions i Paviments per les obres del viaducte de Vallcarca corresponents a l'aqüeducte Alt de Montcada. *Llibre d'Actes del Ple* 1917. Volum 7, pàg. 27 (20 desembre). Secció Aigües i *Llibre d'Actes del Ple* 1919. Volum 1, pàg. 272 (12 febrer). Secció Aigües.

definitivament les escandaloses deficiències manifestades a la tardor de 1914 en plena crisi del tifus. En primer lloc, es preveia la instal·lació de 1.655 escomeses per al subministrament a particulars i a les fonts públiques. El número d'escomeses augmentava en 400 respecte de la xarxa antiga i això era possible per què, malgrat les deficiències de construcció de la nova conducció, aquesta permetria augmentar considerablement la pressió respecte de la canonada d'aigua rodada que datava de 1825. D'altra banda, l'aigua es prendria directament de la canonada general, sense utilitzar el sistema de repartidors *"medida esta de gran conveniencia, especialmente des de el punto de vista higiénico"*²³⁷.

Aquesta declaració genèrica no deixa de ser sorprenent i sembla contradictòria tenint en compte, primer, la resistència que les corporacions de propietaris havien oposat contra aquesta mesura i, segon, donada la tendència conservadora del consistori a les alçades de 1917 complementada tradicionalment pels alcaldes de R.O. amb trajectòries properes als interessos de la propietat urbana com era el cas del marquès d'Olèrdola, Manuel Rius i Rius. En efecte, l'anunciada supressió dels dipòsits en un document destinat a l'opinió pública com a exposició de les millores introduïdes en la nova conducció baixa de Montcada ha de ser relativitzada per determinats acords municipals segons els quals es permetrien els dipòsits domèstics si s'ajustaven a determinades característiques tècniques i de manteniment. A finals de 1915 foren aprovades les bases per a la construcció i col·locació de dipòsits i repartidors d'aigua als edificis de nova construcció. Al novembre de 1917 es dona el vist-i-plau al model de dipòsit domèstic referit²³⁸.

A finals de 1919, un cop es restablí el servei municipal d'aigua de Montcada, un bon nombre dels particulars que tenien en propietat plomes d'aigua d'aquest cabal sol·licitaren al municipi el reconeixement dels seus drets a rebre aigua amb la major pressió que ara arribava a la ciutat. A la taula 63 es registren el número de propietaris que ho demanaren fins el 1929. El ritme constant i el període de més de deu anys en que es dilatà el procés de modernització de només 398 immobles fa pensar que pot-ser molts usuaris anteriors d'aigua de Montcada dubtaven entre el subministrament de la Societat General a major pressió o l'aigua de Montcada, més apreciada popularment, però servida amb una pressió menor²³⁹. Pot-ser també encara existissin dubtes sobre les condicions higièniques de la nova conducció baixa de Montcada, tan fort hauria estat l'efecte del brot epidèmic de 1914 sobre el sector de població de Ciutat Vella que precisament ara sol·licitava el subministrament de l'aigua de Montcada a major pressió.

²³⁷ AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Montcada*, pàg. 78. A més, aquesta informació dedicava nombroses pàgines a especificar les seccions de les canonades i les pressions previstes segons les recomanacions de diversos experts estrangers.

²³⁸ Veure *Llibre d'Actes del Ple* 1915. Volum 6, pàg. 93b i 215b. Secció Aigües i 1917. Volum 6, pàg. 11 (8 novembre). Secció Aigües. El nous models de dipòsits domèstics havia estat adjudicat a l'enginyer C. Bonet i a l'empresa Beitsems i Cia.

²³⁹ La taula ha estat elaborada a partir de les sol·licituds de particulars aprovades als plens municipals i registrades al *Llibre d'Actes del Ple* 1919-1929. Secció Aigües. Les dades corresponents a 1919 no apareixen quantificades i només es fa al respecte aquesta referència: "Aprobar las peticiones formuladas por varios propietarios de casas surtidas de agua de Montcada para que se les suministre a mayor presión" *Llibre d'actes del Ple* 1919. Volum 5, pàg. 96b (5 novembre). Cada sol·licitud individual era aprovada amb una fórmula semblant a aquesta: "Autoriza a H. Jover para aprovechar la mayor elevación de pluma de agua que esta dotada la casa 34 Ronda de San Antonio y se inscriba á nombre de la misma". *Llibre d'Actes del Ple* 1920. Volum 1, pàg. 328b (10 març).

TAULA 63 SOL·LICITUDS DE PROPIETARIS D'AIGUA DE MONTCADA A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA PER A MODERNITZAR EL SERVEI D'AIGUA DOMÈSTICA QUE REBIEN (1920-1929)	
ANY	NÚMERO DE SOL·LICITUDS
1920	44
1921	47
1922	35
1923	32
1924	45
1925	50
1926	34
1927	43
1928	36
1929	32
TOTAL	398

Un altra de les intervencions de modernització del nou servei municipal d'aigua es centrà en les condicions tècniques del subministrament públic a les fonts alimentades tradicionalment amb els cabals de Montcada. En ser substituït l'antic aqüeducte Baix de Montcada per les canonades de ciment armat, que conduïen aigües impulsades per l'estació elevadora de Trinitat Vella i regulades pel dipòsit de Trinitat Nova, fou possible introduir aixetes i comptadors a les fonts públiques²⁴⁰. Aquesta mesura d'estalvi i regulació de la pressió del cabal d'aigua de Montcada fou acompanyada per la instal·lació de mecanismes de potabilització mitjançant l'abocament de productes químics a la massa d'aigua. El 1918 va ser aprovada la instal·lació provisional de sistemes d'esterilització i, posteriorment, fou executada la subhasta per adquirir un aparell de javelització de l'aigua que hauria de passar pel dipòsit de Trinitat Nova²⁴¹. El 23 de juliol de 1919 s'autoritzà la ubicació dels aparells definitius d'esterilització de l'aigua del referit dipòsit²⁴².

Aquesta mesura de potabilització no era exclusiva del servei municipal d'aigua, ja que els cabals procedents del Vallès propietat de la SGAB, que havien estat contaminats d'agents patògens el 1914, eren tractats amb procediments semblants des de 1915. Es força probable que l'interès en demostrar com la nova conducció municipal reunia totes les garanties higièniques i de modernitat exigibles a un sistema urbà d'abastament d'aigua amb voluntat de competir amb la Societat General fos un poderós factor que impulsés el municipi a autoritzar el tractament de les aigües de Montcada, per sobre de la consideració

²⁴⁰ Així, el 22 de setembre de 1919 s'aprova la compra d'aixetes Pumeral per a fonts i el 5 de novembre l'adquisició de planxes de ferro a G. Basso per als comptadors de les fonts públiques. *Llibre d'Actes del Ple* 1919. Volum 4, pàg. 168b (22 setembre) i Volum 5, pàg. 90b (5 novembre)

²⁴¹ La javelització consistia en el tractament de l'aigua potable amb una solució d'hipoclorits de Javel.

²⁴² *Llibre d'actes del Ple* 1919. Volum 3, pàg. 276b.

populars de pures i naturals que havien tingut fins el 1914. El canvi de sabor que pot-ser acompanyà l'esterilització química, o la prevenció de la població al respecte, probablement fora també un dels motius del lent ritme de sol·licituds dels particulars per rebre de nou l'aigua de Montcada ara amb major pressió. Així, l'aigua de Montcada hauria perdut part de les seves qualitats que la feien tan apreciada secularment a Barcelona.

Per tant, el control sanitari sobre la potabilitat de la totalitat de les aigües que subministraven la Societat General i l'Ajuntament de Barcelona començà a ser estricte i sistemàtic a partir de 1915. Li corresponia aquesta competència a l'Institut Municipal d'Higiene i, concretament, al Laboratori Municipal. L'acció inspectora d'aquests organismes arribava amb facilitat als cabals públics del propi municipi o als de la SGAB. En el cas de l'empresa, les greus crítiques i denúncies de que havia estat objecte i l'evidència de contaminació a la seva explotació del Vallès serien prou estímuls per a garantir la potabilitat de les aigües subministrades i per a facilitar el seu control sanitari públic.

Una altra situació diferent era la de les deus i fonts particulars de muntanya, dels abastaments menors i dels pous ubicats als immobles urbans. La dispersió i difícil accés a les deus de muntanya, la titularitat privada dels pous urbans amb la coneguda resistència a la tasca de control sanitari municipal que exercien els seus propietaris i la manca de recursos materials i humans de les institucions municipals inspectores motivava que aquestes petites i nombroses explotacions d'aigua continuessin sense la deguda vigilància. De fet, els brots epidèmics de tifus d'origen hídric registrats a Barcelona en els anys següents a l'epidèmia de 1914 tingueren el seu inici precisament en deus particulars sense control²⁴³. Alguns autors refereixen com, malgrat les dificultats, la tasca inspectora municipal també arriba als pous particulars i dels 5.600 que hauria a Barcelona abans de 1914 cap el 1925 s'haurien cegat uns 1.500, afectats per filtracions d'aigües contaminades del subsòl o per altres raons²⁴⁴.

En definitiva, per sobre dels obstacles que s'han anat referint, la nova conducció baixa de Montcada era una realitat a inicis de la tercera dècada del segle XX i el brot epidèmic de 1914 havia estat el motor decisiu per a la modernització del centenari servei municipal d'aigua de Montcada. El consistori s'havia preocupat per dotar aquesta nova infraestructura de mecanismes capaços de garantir la potabilitat dels cabals que arribaven a Barcelona. A més, l'acció dels serveis sanitaris de l'Ajuntament exercien un control força més eficaç sobre l'estat higiènic de les aigües que es consumien a la ciutat, si més no les explotades per la Societat General i pel propi poder local. Pel que feia a l'estructura del mercat de l'aigua a la ciutat tot continuava pràcticament igual. La Societat General amb el seu quasi total monopoli i l'Ajuntament de Barcelona amb el terç de l'aigua que rajava de la centenària mina de Montcada i els tres pous de 1879, sotmesos als estrictes límits ja coneguts, com a úniques captacions.

²⁴³ El doctor Claramunt esmenta les següents: El 1919 resultaren contaminades per pous negres propers les galeries d'absorció de les mines de Muntanya situades a Vallcarca. Fou afectada la zona central de l'Eixample. El 1922 una mina de Pedralbes contaminada per aigües fecals causà algunes víctimes al barri de Pedralbes. El 1924 la popular Font d'en Fargas al Guinardó hagué de ser clausurada per les filtracions que rebia de les dejeccions dels excursionistes que la visitaven. Veure CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifoidea a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica, 1933, pàg. 140-143 i FRESQUET FEBRER, José Luís: *La febre tifoidea a Barcelona (1877-1933)*, dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS, 199, pàg. 123-127.

²⁴⁴ FABRÉ, Jaume – HUERTAS, J.M. – MISERACHS, Xavier: *Cent anys de vida quotidiana a Catalunya. Del fogó de carbó a l'antena parabòlica*, Barcelona, Edicions 62, 1993, pàg. 189.

El projecte municipal de compra de les aigües de la sèquia Comtal i el final de la iniciativa de municipalització de 1912

Com ja s'ha indicat, més amunt, el conjunt del nou abastament municipal d'aigua constava de cinc fases i fins ara han estat exposades les circumstàncies en que es desenvoluparen les dues primeres. Foren les úniques que es portaren a terme ja que les altres tres restaren com a projecte. Veiem a continuació com van ser plantejades aquestes i alguns dels factors que feren impossible la seva realització. La finalització de les obres de l'aqüeducte Alt de Montcada es trobava vinculada a l'adquisició dels drets sobre la totalitat dels cabals aflorats per la mina de Montcada, primer, i a la convocatòria d'un nou concurs per comprar cabals complementaris, segon. Com la conducció alta de Montcada havia de permetre proveir l'Eixample i part del antics termes municipals agregats, calia obtenir quantitats d'aigua superiors als 10.000 m³ que faria arribar la conducció baixa fins a Ciutat Vella i Barceloneta. I aquest nous cabals només podien procedir, segons el projecte general dissenyat el 1915, de la mina de Montcada o d'altres explotacions diferents a la Societat General que es presentarien en un futur nou concurs. La vinculació de l'aqüeducte Alt de Montcada a l'obtenció d'aquests nous cabals es reconeguda obertament per l'Ajuntament de Barcelona en el moment d'exposar les característiques tècniques que tindria la canonada d'impulsió de 6.000 m que es localitzaria dins la galeria construïda des de la nova instal·lació impulsora de Trinitat que caldria construir fins al dipòsit de segona elevació situat al pont "dels tres ulls" i, finalment, fins al dipòsit de Vallcarca. A partir d'aquest punt una nova xarxa de distribució estesa per l'Eixample hauria d'entrar en competència amb el servei de la Societat General²⁴⁵. Així, doncs, l'aqüeducte Alt no hauria de ser finalitzat fins que el municipi aconseguís disposar de volums d'aigua suficients com per a justificar la inversió.

Amb l'experiència de les iniciatives que s'havien pres des de finals del XIX, a ulls del consistori de 1916-1917 i de les corporacions i entitats barcelonines que ara recolzaven la política hidrològica municipal, l'adquisició de les aigües que alimentaven el Rec Comtal devia semblar un repte més factible que el bon resultat d'un hipotètic nou concurs. En conseqüència, les actuacions de l'Ajuntament de Barcelona seguien aquesta direcció. Al temps que avançaven les obres de modernització de la conducció baixa de Montcada, el municipi es decidí a comprar els 2/3 del cabal de la mina de Montcada que pertanyien als regants i als titulars de fàbriques i molins, tradicionals propietaris dels drets d'ús sobre aquestes aigües, conjuntament amb l'Ajuntament de la ciutat.

Amb data 9 de novembre de 1916 la corporació municipal aprovà el "Projecte de conducció, distribució i elevació d'aigua de Montcada". Es tractava bàsicament de finalitzar la conducció alta de Montcada, d'adquirir el conjunt de les aigües aflorades a la boca-mina i de construir una nova xarxa de distribució a l'Eixample que havia de partir del dipòsit municipal situat a Vallcarca a 100 m de cota i

²⁴⁵ "No se consignan aquí datos concretos de diámetros y presiones de esa futura red porque la circunstancia de utilizar el Acueducto para contener la cañería principal aconseja hacer un estudio detallado de éste, y siendo uno de los elementos indispensables para ello la determinación del volumen que ha de conducir cada uno de los tramos, hasta que se tenga conocimiento del que se dispondrá, no podrá precisarse las características de aquella conducción". AJUNTAMENT DE BARCELONA: "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Moncada*, pàg. 90. Pel que fa al recorregut de l'Aqüeducte alt de Montcada, veure l'apartat 1.1. del capítol V i l'annex 10. Cal recordar que, con ja manifestà Puig i Cadafalch al novembre de 1914, una part de les forces i els interessos polítics que havien impulsat la municipalització i la compra de la SGAB consideraven la conducció alta de Montcada com una greu errada de l'Ajuntament, inservible i molt costosa.

alimentat per l'aqüeducte Alt. Fou aprovat un primer crèdit de 10.000.000 de ptes., posteriorment ampliat fins a 30.835.000 ptes²⁴⁶. Els primers mesos de 1917 el nou projecte semblava marxar a bon ritme. Era elogiat per les corporacions i entitats que de 1911 a 1914 s'havien oposat a la compra de la SGAB i el tràmits legals per aconseguir l'autorització preceptiva del pressupost extraordinari s'obrien camí sense dificultat²⁴⁷.

Aquesta aprovació governamental del Projecte municipal de novembre de 1916 té una importància clau per a interpretar l'evolució que havia seguit l'expedient de monopoli públic i municipalització de l'abastament d'aigua a Barcelona proposat al Dictamen de novembre de 1912 i aprovat pel consistori al gener de 1913. En aquell dictamen la finalització de l'aqüeducte Alt de Montcada i la compra de les aigües del Rec Comtal eren mesures complementàries a la iniciativa principal consistent en l'adquisició de la SGAB. Que el govern resolgués favorablement a l'abril de 1917 precisament sobre aquelles mesures complementàries sense haver resolt sobre la iniciativa principal no podia significar res més que la desautorització de facto del projecte de 1912-1913. Molt probablement, el Projecte de conducció, distribució i elevació d'aigua de Montcada hagué d'esperar fins que els seus impulsors tingueren la seguretat que el govern resoldria definitivament en contra de l'adquisició de la SGAB.

Ja s'ha senyalat en el seu moment com a les alçades de 1915 en plena guerra la compra de la Societat General s'havia complicat enormement per les noves directrius estratègiques dels propietaris de l'empresa. Les corporacions i entitats oposadores temien, però, una resolució del govern favorable al projecte municipalitzador. No més així es pot interpretar la intervenció del senador Benet i Colom en el Senat el 18 de novembre de 1915²⁴⁸. Benet urgia al govern a rebutjar l'expedient de municipalització tot fent servir un seguit d'argumentacions que sintetitzaven les que en el seu moment va exhibir Pro-Barcelona. El problema de l'abastament d'aigua a Barcelona s'havia greujat arran de l'epidèmia de tifus que havia afectat no només a la població obrera sinó que *"precisamente se cebó más en los habitantes de barrios de gente acomodada"*. Benet desacreditava els concursos oberts per adquirir aigües de procedència llunyana exposades a tota mena de perills en un context socialment conflictiu i internacionalment bèl·lic com era el de 1915²⁴⁹.

De la mateixa manera, denunciava el projecte de municipalització elaborat i aprovat per una Comissió i un consistori influïts pels grups polítics nacionalistes i d'esquerra partidaris del municipalisme, que només podia conduir a un monopoli absolut i dictatorial que pressionaria de manera coercitiva sobre la propietat privada per augmentar el consum domèstic d'aigua. A més, feia constar Benet, l'Ajuntament de Barcelona no podia aspirar a monopolitzar el servei d'abastament quan havia descuidat el seu propi

²⁴⁶ Veure Llibre d'Actes del Ple 1916. Volum 6, pàg. 37 (9 novembre) i VOLTES (1967), pàg. 189.

²⁴⁷ El Col·legi de Metges expressà la seva satisfacció per l'impuls municipal per a finalitzar les obres de l'aqüeducte Alt de Montcada. El consistori en ple se'n va fer ressò. Llibre d'Actes del Ple 1917. Volum 1, pàg. 149b (1 febrer). De la mateixa manera, a *La Tribuna*, referint-se a l'acord de novembre de 1916, ratificat per la Junta de Vocals Associats el 28 de desembre, es deia: *"Hace un año que el Municipio votó un crédito de diez millones de pesetas para concluir el acueducto de Montcada y adquirir nuevos caudales, cuyo acuerdo fue recibido con general aplauso; fué aquella una sesión patriótica de la Junta de Vocales Asociados"* *La Tribuna* 1917 (25 novembre). El 19 d'abril el ple consistorial rebia amb satisfacció un ofici del Govern Civil que autoritzava el pressupost acordat sobre la conducció i distribució de les aigües de Montcada. Llibre d'Actes del Ple 1917. Volum 2, pàg. 255b.

²⁴⁸ BENET Y COLOM, Francisco, *El asunto de las aguas*, Discurso pronunciado en el Senado el 18 de noviembre de 1915, Barcelona, Centro de Defensa Social

²⁴⁹ *"Tratándose de largas conducciones, existe un grave e inminente peligro de contaminación (...) A parte de que un día de un conflicto de orden público, de una guerra extranjera, de una invasión como cabe en lo posible, nos hallaríamos en una grave situación"*

servei de Montcada com es demostrà a finals de 1914²⁵⁰. En conseqüència, el senador sol·licitava que fos desestimat el projecte de municipalització i que s'autoritzés la compra de les aigües de la sèquia Comtal per que les seves aigües eren les més apreciades de Barcelona i per que les de la SGAB eren imposables, com havien demostrat els informes facultatius de diverses institucions mèdiques.

Com a forma de garantir que el govern no autoritzaria la municipalització pel mètode expeditiu d'una R.O., defensava la necessitat de que fos el Parlament la instància que havia de resoldre sobre el projecte de monopoli i municipalització de l'abastament d'aigua a Barcelona²⁵¹. Argumentava al respecte que el projecte implicava modificació de la legislació vigent en matèria de municipalització de serveis públics i d'exempció de tributs.

L'expedient de municipalització no hauria estat resolt, doncs, pel govern Dato. El segon gabinet Romanones, que el substituï des del 9 de desembre de 1915, amb Santiago Alba de nou a Governació, tampoc l'hauria enllestit els primers mesos de mandat. Amb data 21 de juny de 1916, un altre cop el senador Benet i Colom, portaveu dels interessos de les corporacions de propietaris barcelonins al Senat, intervingué a la Cambra alta per a instar al President del Consell que els ministeris implicats resolguessin en contra de la municipalització sol·licitada en el seu moment per l'Ajuntament de Barcelona²⁵². Repetint els arguments del seu discurs anterior per convèncer els nous senadors, nomenats arran de les eleccions generals de 9 d'abril de 1916, afirmava que *“lo que corresponde es que el Gobierno, considerando no aceptable la solución propuesta por el Ayuntamiento de Barcelona, devuelva el expediente al Municipio de Barcelona”* en virtut de l'article 8 de la R.O. de 12 d'abril de 1911, segons el qual si el govern no acceptava la solució proposada per la Comissió d'abastament i pel consistori, li correspondria de nou al municipi decidir. L'Ajuntament de la ciutat havia de procedir, aleshores a explotar íntegrament les aigües de Montcada, una solució senzilla per la que només caldria una petita subvenció governamental. Tornava a insistir en la vergonyosa situació que es vivia a Barcelona, ja que *“ni una sola persona pudiente bebe agua de la de Barcelona”*. Un cop exposada la imptabilitat de les aigües de la SGAB, justificava la majoritària opinió desfavorable que existia a la ciutat a propòsit de la compra de l'empresa i les causes de la manca de consum segons Benet centrades en l'elevat preu del servei i en el temor de la població a enverinar-se. A continuació, dedicava frases contundents a denunciar el monopoli que l'Ajuntament pretenia amb el Reglament de Policia ja conegut²⁵³. Finalment, afirmava que no calia canviar cap llei, senzillament es tractava de rebutjar la municipalització pretesa.

En un to resolutiu el senador plantejava a Romanones l'estat d'ànim dels interessos barcelonins que deia representar. Primer, emfatitzava que no era possible cap acord ja que *“somos elementos irreductibles”*. Les entitats opositores eren nombroses *“representen la vecindad de Barcelona”* i clamaven per una solució ràpida. Les frases finals suposaven, de fet, un ultimàtum plantejat per la propietat urbana de Barcelona al govern:

²⁵⁰ *“Se me figura que es muy aventurado que administradores municipales de esta índole se les confiara la municipalización del servicio de aguas, y más todavía si es con monopolio”*.

²⁵¹ La por a les pressions directes que poguessin exercir els grups polítics o els interessos municipalistes es tornava a manifestar com ja havia succeït a finals de 1913.

²⁵² BENET Y COLOM, Francisco: *El asunto de las aguas de Barcelona*, Discurso pronunciado en el Senado, sesión de 21 de junio de 1916, Barcelona, Centro de Defensa Social, 1916

²⁵³ *“algo draconiano”* [el Reglamento] *“ni es democrático, ni es liberal, ni es serio, ni es nada”*

"Si hemos de esperar a que venga una ley, Barcelona no se morirá de sed por que, afortunadamente, como he dicho antes, sobra el agua, pero seguirá envenenándose, y esto no puede ser, esto el Gobierno no puede consentirlo. No hay necesidad de buscar concordia cuando S.S. mismo se me figura que comprende que esta concordia es poco menos que imposible".

Probablement, pressions d'aquest tipus exercides en públic com aquesta o directament en reunions privades i la intermediació de Santiago Alba, ara en Hisenda en contacte amb l'alcalde de R.O. nomenat, Manuel Rius i Rius, tingueren el seu efecte. A més, el consistori de 1916 no devia exercir una defensa massa aferrissada del projecte de compra de la SGAB. L'actitud prudent i derrotista que mostrava Puig i Cadafalch el novembre de 1914 enfront de la resistència de la propietat urbana a la intervenció municipal en matèria de sanejament i higiene urbanes devia ser demostrativa de la política seguida per la Lliga a l'Ajuntament i aquesta formació política començava a dirigir les accions preses pel municipi en aquest i en tots els terrenys²⁵⁴. En qualsevol cas, el fet és que el govern no resolgué al llarg de 1916 a favor de la municipalització del servei d'abastament d'aigua de Barcelona i hauria tornat a l'Ajuntament de la ciutat l'expedient corresponent, tal i com havia sol·licitat Benet i Colom. En conseqüència, a finals d'any, l'Ajuntament hauria pogut plantejar el Projecte de conducció, distribució i elevació d'aigua de Montcada com a nova solució alternativa a la compra de la SGAB. L'estratègia de les corporacions de propietaris hauria donat resultat sancionada ara per la nova iniciativa municipal sota la direcció de l'alcalde Rius i Rius i amb un consistori que no podia o no volia fer front a l'ofensiva conservadora.

L'esmentat projecte preveia en primer lloc l'adquisició de les aigües del Rec Comtal. L'Ajuntament reconeixia que no era possible aconseguir-ho per la via de l'expropiació, ja que l'article 164 de la Llei d'Aigües de 1879 només ho autoritzava si la ciutat no disposava de més de 50 litres per habitant per a tots els usos i de 20 per a les necessitats domèstiques. Com aquest no era el cas de Barcelona, el municipi només podria fer-se amb la propietat de totes les aigües de la mina de Montcada si arribava a un acord amb els regants i els propietaris de fàbriques i molins que també feien ús dels cabals que discorrien per la sèquia. O bé es compraven les terres irrigades, els molins i la resta de drets o bé s'indemnitzava per la pèrdua de l'aigua als propietaris dels terrenys regats. La primera alternativa suposava, segons els càlculs dels facultatius municipals, una despesa de 39.000.000 de ptes. i la segona de 4.225.000 ptes²⁵⁵. En els dos casos, el municipi adquiria amb la sèquia els marges situats a banda i banda amb una amplada mitjana de 10 m. Sobre els 11 km de recorregut del rec, els 110.000 m² resultants tenien un valor de 660.000 ptes que s'haurien de deduir de l'import del cost de l'operació.

La proposta de compra que l'Ajuntament de Barcelona efectuà a la Societat de propietaris interessats en les aigües del Rec Comtal i les seves mines hauria estat força ben acollida a jutjar per la ràpida decisió de vendre que la majoria dels regants i els titulars d'instal·lacions industrials amb drets d'ús

²⁵⁴ Arran de les eleccions municipals de l'11 de novembre de 1915 la composició de l'Ajuntament de Barcelona era de 26 regidors lligaires i aliats conservador per 24 de tendència republicana. El predomini radical havia estat definitivament desterrat. A les eleccions de l'11 de novembre de 1917 foren elegits 11 regidors lligaires i 12 republicans.

²⁵⁵ "Acequia Condal". Arxiu General Administratiu de la Ciutat de Barcelona. Foment. Negociat d'Obres Públiques. Exp. 4/60. 1916. El document porta data de 4 de març de 1916. Es calculava la indemnització per la pèrdua de l'aigua a partir de la diferència de la renda entre terrenys de secà o de rec, el que suposava un capital de 6.500 ptes per hectàrea sobre les 650 que ocupaven els terrenys de regatge el 1916. Aquest càlcul coincidia aproximadament amb el que apareixia a CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA: *Informe de la Comisión mixta de Ingenieros y arquitectos referentes al abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona, abril, 1914. El càlcul de l'extensió regada es confirmat per la pròpia documentació interna de la Societat de regants. Veure MARTÍN PASCUAL, Manel: *"El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona 1864/74 - 1929"*, dins "Finestrelles", 9 (1998), pàg. 80.

sobre les aigües de Montcada adoptaren²⁵⁶. La primera reunió tingué lloc el 23 de febrer de 1917, prèvia convocatòria de la Comissió Gestora de Partícs. El 2 de març es redactà un primer acord en el qual s'acceptava vendre els drets sobre les aigües de la sèquia i els terrenys ocupats per la sèquia i pels marges. S'assenyalaven tres condicions: mantenir el personal empleat per la societat de regants, repercutir les despeses de l'operació al municipi, i rebre 6.000 ptes. per mujada regada en títols del deute municipal. Aquesta darrera condició multiplicava per dos el cost de l'operació de compra calculat pel municipi²⁵⁷. El 3 de maig de 1917 fou signada per la Comissió de Partícs la instància en la qual s'oferien les aigües del Rec Comtal a l'Ajuntament de Barcelona. Es repetien les condicions anteriors i es mantenia el preu. No més s'afegia la petició d'ajornar un any el manteniment de la sèquia per a no perjudicar els colons que tenien arrendades les terres de rec. D'altra banda, s'afirmava que faltava només un 12% dels copropietaris per atorgar la seva conformitat a l'operació de venda. El document permetia entreveure la bona disposició de la majoria dels regants i d'altres titulars per a traspassar els seus drets al municipi: *"el Excmo. Ayuntamiento no ha de obtener de parte alguna, aguas más potables, más fáciles ni más económicas que las que con la presente instancia se ofrecen"*.

No es pot interpretar aquesta bona predisposició dels 258 propietaris²⁵⁸ que figuraven com a signants de l'acord per a la venda dels seus drets sense tenir present que part d'ells eren també propietaris urbans i posseïen immobles de lloguer²⁵⁹. En aquest sentit, molt probablement bona part d'ells o els seus representants havien participat en la campanya impulsada per Pro-Barcelona i, per tant, consideraven un doble bon negoci la venda dels seus drets sobre els cabals de Montcada. Primer, obtenien d'un sol cop un bon rendiment pels seus terrenys de regatge que els compensaven de l'obtenció de les rendes aportades anualment pels colons pagesos, que tot i ser elevades, es trobaven en recessió²⁶⁰. Segon, la compra municipal de les aigües de Montcada neutralitzava el projecte de municipalització que implicava l'augment coercitiu del consum d'aigua domèstica negatiu pels seus interessos com a propietaris d'immobles de lloguer. En definitiva, la seva doble condició de propietaris urbans i rústics es complementava per arrodonir una operació que devien considerar altament avantatjosa. Fins i tot, es podia considerar una tercera avantatge. La compra municipal dels drets dels cabals conduïts pel Rec Comtal implicava la desaparició física de la sèquia i la venda dels terrenys que ocupava tal i com projectava l'Ajuntament. Al temps, però, desapareixia un greu obstacle per a l'expansió urbanitzadora de Barcelona cap al seu costat nord-est²⁶¹. El paper de barrera que tenia la sèquia i els

²⁵⁶ Per als detalls de la gestió interna de la Societat de Propietaris a propòsit de l'oferta de compra de l'ajuntament, veure Fons de la Junta de Regants de la Sèquia Comtal (Fons Rec Comtal). Lligall "Varios papeles". Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu. Barcelona

²⁵⁷ Tenint en compte que una mujada equivalia a 4.896, 5 m²; és a dir, aproximadament a ½ d'hectàrea, en realitat el preu de venda era el doble que el calculat pels tècnics municipals.

²⁵⁸ Posseïen en total 1.078 mujades. El total de propietaris seria el 1.917 de 329 i la superfície declarada com a regada de 1.137 mujades. MARTÍN PASCUAL, Manel: *"El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona 1864/74 – 1929"*, dins "Finestrelles", 9 (1998), pàg. 80.

²⁵⁹ Entre els noms més coneguts del llistat dels ofertors figuraven destacats membres de la noblesa barcelonina com el marquès de Barberà, el de Castellvell, el de Monistrol, el comte de Llar o el duc d'Almenara Alta. A més, nombrosos representants de la burgesia de la ciutat com Nadal i Vilardaga, Rocabruna o Girona. Més detalls sobre l'extracció social dels propietaris de terres regades amb les aigües de la sèquia Comtal a MARTÍN (1998). Una relació dels majors propietaris que van oferir la venda de les aigües del Rec el 1917 es pot consultar a l'annex 16.

²⁶⁰ Veure MARTÍN (1998).

²⁶¹ Consultar especialment al respecte CABALLÉ I ESTEVE, Francesc: *"L'Eixample de Barcelona dins el territori de Sant Martí de Provençals, 1859-1897"*, dins AA.DD.: *Barcelona i l'espai català. Ciutat i articulació del territori*, IV Congrés d' Història de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1995.

negatius efectes sobre la salut pública que les seves aigües brutes produïen ja no serien presents. D'aquesta manera, pot-ser els propietaris de terrenys de rec esperaven reconvertir-los en solars edificables un cop la sèquia fos transformada en claveguera coberta com es preveia. Es tractava ni més ni menys que de reconduir en part l'orientació dominant de l'expansió urbana de la ciutat amb una forta tendència a seguir en direcció sud-oest, al cantó contrari dels terrenys regats pel Rec Comtal²⁶².

De fet, la sèquia Comtal ja havia estat objecte de modificacions en el seu traçat donat que el seu recorregut seguia el desnivell orogràfic del pla de Barcelona i creuava pel mig de moltes propietats als terrenys dels antics termes municipals de Sant Andreu i de Sant Martí i a la dreta de l'Eixample. Es tractava, doncs, de fer coincidir el traçat de la sèquia amb el de determinats vials. Així s'havia manifestat ja el 1914 en el pla de millores a introduir a l'Eixample amb motiu de la projectada Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques de Barcelona²⁶³. Als anys següents tingué lloc la rectificació del recorregut de la sèquia des del carrer Marina a Roger de Flor, al bell mig de la dreta de l'Eixample²⁶⁴. De la mateixa manera, el 1915 havia estat desviat a l'alçada de la Sagrera per a facilitar la localització d'una estació de mercaderies ferroviària²⁶⁵.

En definitiva, la sèquia s'havia convertit en un seriós obstacle per al creixement urbanitzador de la ciutat en direcció nord-est i la propietat urbana interessada en la zona devia veure amb molt bons ulls la desaparició física del Rec Comtal²⁶⁶. És perfectament coherent, doncs, la decidida col·laboració dels propietaris dels terrenys establerts a la dreta de l'Eixample, Sant Martí i Sant Andreu en l'operació de venda a l'Ajuntament de Barcelona de les aigües que conduïa la vella sèquia en la mesura que implicava la desaparició definitiva de l'obstacle que suposava per a l'expansió urbanitzadora.

Malgrat l'impuls rebut de les corporacions i entitats englobades per Pro-Barcelona, de la major part dels propietaris de terres regades amb aigües de la sèquia Comtal i del Projecte municipal de conducció, distribució i elevació d'aigua de Montcada, la compra de la totalitat de les aigües de la mina de

²⁶² Probablement, l'efecte barrera de la sèquia, dels seus terrenys de regatge i de les dues línies de ferrocarril que creuaven Sant Martí des de l'Eixample en direcció Besòs i la densa localització fabril al Poble Nou fossin poderosos factors que impedièren el creixement urbà barceloní cap al nord-est. No és menys cert, però, que aquestes dificultats i l'estímul provocat per l'ocupació residencial de Sarrià i les Corts, per la futura Exposició d'Indústries Elèctriques que es projectava a Montjuïc i els projectes d'expansió urbana al llarg de la Diagonal patrocinats, entre altres per la poderosa família Güell, van tenir com a conseqüència que el creixement urbà de Barcelona des de finals de la Gran Guerra s'orientés en direcció sud-oest.

²⁶³ ESTUDIO DE ORIENTACIONES Para el Plan de Obras que convendría realizar en el Ensanche con motivo de la Exposición de Industrias Eléctricas (en virtud de la Ilustre Comisión de Ensanche de 29 de mayo de 1914). Barcelona, Talleres de Artes Gráficas de Henrich y Cia., 1914, pàg. 34: "Desvío de la Acequia Condal : La Acequia Condal es otro cauce abierto actualmente que se utiliza como desagüe para fábricas y viviendas y que invade todo San Martín con sus regaderas e hijuelas, verdaderas alcantarillas abiertas también a donde van a parar asimismo los detritus de los grupos de población existentes en sus proximidades. En estas condiciones no puede menos de producir la visión de la acequia y sus derivaciones la impresión imborrable de una hediondez. Al propio tiempo que este defecto, produce otro altamente nocivo para la salud y el no menos pernicioso de interrumpir las prolongaciones de calles y de obligar a construir puentes y pasos en ellas que encarecen la urbanización. Para modificar ahora, mientras subsista la razón de ser de la Acequia, este estado de cosas, se ha empleado y puede seguirse empleando el medio de desviarla hacia el eje de las calles, convirtiéndola en un cauce cubierto. Precisamente está pendiente de cumplimiento un acuerdo del Ayuntamiento aprobando un convenio celebrado entre dicha Corporación, la Junta de la Acequia. y una representación de la Cámara de la Propiedad, que tiene por objeto desviar aquél en un largo trayecto, o sea desde la calle de Marina hasta la de Roger de Flor, proyecto que si no se ha llevado a término aún, es debido, a que falta cumplir alguna de las condiciones previas que exigía su realización respecto a las cuales se han suscitado ciertas dudas que importa resolver. Con este proyecto y otros similares, es indudable que podrá alcanzarse si no en su totalidad a lo menos en un largo trayecto, y en su parte más importante, el efecto apetecido".

²⁶⁴ Veure "Plano cauce Marina-Roger de Flor" (1912), "Planos rectificación" (1914 i 1916). Fons de la Junta de Regants de la Sèquia Comtal (Fons Rec Comtal). Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu. Barcelona

²⁶⁵ Veure DD.AA.: Els barris de Barcelona. Volum IV. Sant Andreu, Sant Martí. Barcelona, Enciclopèdia Catalana i Ajuntament de Barcelona, 1997, pàg. 149.

²⁶⁶ Cap a 1919 s'iniciaria amb força la venda en parcel·les dels terrenys antigament regats amb aigües del Rec a la zona dreta de l'Eixample. Veure "Venta de parcelas" (1919-1925).). Fons de la Junta de Regants de la Sèquia Comtal (Fons Rec Comtal). Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu. Barcelona

Montcada resultà fracassada. En el curs d'aquesta recerca no s'ha pogut determinar amb certesa documental els factors responsables d'aquest resultat. A manera d'hipòtesi, si és possible enunciar alguns elements d'interès.

IMATGE 59

INAUGURACIÓ DE LA DESVIACIÓ DEL REC COMTAL EL 1915 A LA SAGRERA²⁶⁷

Primer, cal recordar que els Molins reials, integrats en el grup d'instal·lacions industrials amb drets d'ús sobre les aigües de la sèquia Comtal, havien estat adquirits per la SGAB a partir de 1901 com a mesura estratègica de defensa precisament contra l'ampliació del servei municipal d'aigua de Montcada que s'havia projectat el 1891²⁶⁸. Els anys 1916-1917 retornada la política municipal hidrològica de competència amb la Societat General i en uns moments que l'empresa franc-belga, com se sap, no desitjava debilitar el seu monopoli a Barcelona segurament s'oposaria de ple a la venda a l'Ajuntament de les aigües del rec Comtal. Aquesta venda suposava el primer pas per a la creació d'un abastament municipal d'aigua que podia representar una seriosa competència. Com la compra que projectava el municipi barceloní només es podia efectuar per conveni amb la totalitat dels propietaris dels drets sobre les aigües de Montcada, la negativa d'alguns d'ells podia fer fracassar el projecte.

Segon, el retard amb que es desenvoluparen les obres de construcció de la conducció baixa de Montcada i el sobre preu que suposà el seu finançament, degut a la inflació generalitzada que es patia, hauria estat igualment un obstacle per a l'inici efectiu de l'operació de compra del les aigües del Rec Comtal. Tercer, l'elevat cost de la indemnització que reclamaven els regants i l'enorme xifra que s'havia pressupostat per al total del Projecte de conducció, distribució i elevació d'aigua de Montcada exercien sense dubte una forta pressió sobre l'escassa capacitat i voluntat d'endeutament municipal. Finalment, el

²⁶⁷ DD.AA. (1997): *Els barris de Barcelona*. Volum IV, pàg. 149

²⁶⁸ Veure apartat 1.1. del capítol V. Els molins reials havien estat adquirits per 260.000 ptes. a través de la societat filial Omnium Ibérico. "Propiétés de l'Omnium Iberico", Arxiu General d'AGBAR. Contenidor 9418. Lligall 108.

cicle de conflictivitat social i inestabilitat política sense precedents iniciat a Barcelona a l'estiu de 1917, amb la vaga general de l'agost, la greu crisi institucional que suposà l'Assemblea de Parlamentaris i el desordre militar amb el punt àlgid de les reivindicacions de les Juntes Militars de Defensa, no foren les millors circumstàncies per a desenvolupar un projecte com aquest que necessitava d'un clima de pau social i política el suficientment intens i dilatat.

La inactivitat que el consistori mostrava a propòsit del projecte un any després de la seva aprovació al desembre de 1916 començà a ser denunciada per la premsa afí als interessos de les corporacions de propietaris i particulars que en el seu moment havien integrat la campanya coordinada per Pro-Barcelona. I aquí si es troba un indici documentat d'un darrer obstacle que hauria pogut contribuir al fracàs de l'operació de compra dels drets dels regants del Rec Comtal.

IMATGE 60

“ELS TRES ULLS”, PUNT MÉS ALT DEL RECORREGUT DE L'AQUÛDUCTE ALT DE MONTCADA²⁶⁹

El diari *La Tribuna* denunciava el 25 de novembre de 1917 el que considerava un nou escàndol de corrupció municipal²⁷⁰. A primers de novembre de 1917 es constituí al consistori barceloní una Junta Administrativa d'aigües municipals i adquisició de nous cabals que havia de gestionar la compra definitiva de les aigües del Rec Comtal i impulsar la celebració d'un nou concurs si ho estimava convenient. A més, hauria d'elaborar unes Bases per a ordenar les noves iniciatives²⁷¹. L'article de *La Tribuna* destacava la irregularitat que suposava que el president de la Comissió de Foment, el lligaire Santiago de Riba i d'Espanya, formés part de la nova comissió d'Aigües quan el seu mandat com a regidor finalitzava el 31 de desembre de 1917. L'article tercer del Reglament que regulava el funcionament de la Comissió ho permetia i el diari considerava que era una prova de la manca d'escrúpols amb que actuava l'Ajuntament.

²⁶⁹ AJUNTAMENT DE BARCELONA (1917): “Gaceta Municipal de Barcelona”, *Tirada aparte...*

²⁷⁰ *La Tribuna* 1917 (25 novembre) “El tifus y el Ayuntamiento de Barcelona. La nueva Comisión de aguas”.

²⁷¹ *Veure Llibre d'Actes del Ple* 1917. Volum 5, pàg. 394 (8 novembre). Secció Aigües.

De Riba tenia interessos personals en el Rec Comtal i, per tant, semblava clar que es pretenia afavorir l'opció de compra de la sèquia Comtal. S'acusava a de Riba de ser jutge i part en la seva doble condició de membre de la Comissió municipal d'Aigües i conseller de propietaris regants de la sèquia Comtal, emparentat fins i tot amb alguns d'ells. Tanmateix, l'article feia servir argumentacions comparables a algunes de les que ja foren utilitzades per a desacreditar l'adquisició de la Societat General. L'acusació contra la política hidrològica municipal era ja coneguda: *"No es lícito al Municipio favorecer ciertos negocios en beneficio de cuatro particulares y en perjuicio de la ciudad (...) Es que la administración municipal ha perdido todo pudor permitiendo que dentro de la misma haya individuos mal olientes?"*. Tot seguit, es proposava l'alternativa a la corrupció. El problema de l'abastament d'aigua a Barcelona havia de ser resolt de manera objectiva i sense afavorir cap interès particular. Calia aportar cabals d'aigua abundant i potables i el rec Comtal *"ni en cantidad ni en calidad resuelve el problema de las aguas de Barcelona"*. Finalment, es feia veure que aquestes denúncies i reclamacions eren compartides per la majoria de l'opinió de la ciutat²⁷².

Aquest article deixa entreveure un element que havia estat latent en la campanya d'oposició contra la municipalització de la SGAB però que ara, quan aquesta opció havia estat definitivament descartada, sortia clarament a la llum. Es tractava de la divergència d'objectius entre alguns dels interessos englobats en el moviment Pro-Barcelona. El gruix dels propietaris i corporacions barcelonines aspiraven a pressionar sobre el municipi i el govern per que Barcelona tingués un sistema d'abastament d'aigua a la mesura dels seus interessos; és adir, amb un consum d'aigua escàs i que no necessités modificar les infraestructures domèstiques tradicionals de proveïment d'aigua potable i d'evacuació de la residual. Per aquest grup, el més poderós i majoritari dels interessos opositors a la municipalització de la SGAB, l'opció de compra de les aigües del Rec Comtal ja era solució suficient com havien manifestat en diverses ocasions els seus representants. Per contra, els antics ofertors de cabals d'aigua que presentaren les seves propostes als concursos municipals de 1910 i 1911 no havien obtingut cap fruit del seu recolzament a la campanya opositora de les corporacions de propietaris urbans. La seva estratègia havia consistit en confiar que un cop resolt l'afer de les aigües de Montcada caldria dotar la ciutat d'un cabal més abundant i, aleshores, seria la seva oportunitat. Com ja s'ha indicat en el seu moment, aquesta era la cinquena i darrera fase del conjunt de la solució alternativa a la municipalització de la SGAB. Les dificultats de gestió i l'endarreriment que el Projecte municipal d'abastament centrat en Montcada arrossegava a finals de 1917, tres anys després de l'epidèmia de tifus i cinc des de l'aprovació del Dictamen municipalitzador, devia desdibuixar les esperances dels promotors dels cabals exteriors al cercle de captacions Llobregat-Besòs, dominat, com se sap, per la SGAB. Això explicaria probablement la duresa d'aquest article aparegut al diari *La Tribuna*, propietat de Milà i Camps, relacionat precisament amb una de les iniciatives de proveïment d'aigua a Barcelona amb una localització més llunyana, el riu andorrà Valira.

²⁷² *"No son ideas de un periodista, ni de un profesional, ni es criterio de una entidad; son muchos los que opinan como nosotros en eso de las aguas y tras de nosotros existe un contingente enorme de opinión que nos alienta en nuestra honrada campaña que continuaremos sin vacilaciones ni desmayos y caiga quien caiga"*. Pot ser un darrer factor interpretatiu del fracàs del Projecte de conducció, distribució i elevació d'aigua de Montcada, sorgit arran de la sacsejada que provocà el tifus de 1914-1915, fos la resistència dels grups polítics d'esquerra partidaris de la municipalització del servei d'abastament d'aigua i contraris a acceptar una solució que satisfesia els objectius de les entitats i corporacions representatives de la propietat urbana i dels nuclis socials, econòmics i polítics conservadors de la ciutat. Malgrat la primacia lligaire a llarg termini al consistori, assistida pels grups dretans i monàrquics, l'elecció de l'alcalde per votació del regidors, un cop finalitzada l'etapa de nomenaments per R.O., permeté a la unitat republicana imposar les tinences d'alcaldia i l'alcaldia del radical Manuel Morales Pareja. En aquest sentit, la denúncia de *La Tribuna* recuperaria la pràctica d'oposició a consistoris de signe republicà.

Amb el context internacional de guerra i l'esclat de l'epidèmia tifoide de la tardor de 1914 van desaparèixer les escasses possibilitats que el projecte de monopoli municipal del servei de proveïment d'aigua tenia de ser portat a la pràctica ja a començaments de 1914. Múltiples dificultats de divers caràcter impediren, al seu, torn la realització del projecte alternatiu al municipalitzador impulsat per les forces polítiques, econòmiques i socials opositors a la municipalització. Finalitzada la Gran Guerra, la situació de crisi financera europea, l'impuls nacionalitzador del conjunt de l'economia espanyola, en general, i catalana i barcelonina, en particular, i la greu inestabilitat social que es vivia acabaren definitivament per esborrar tot projecte de gestió pública del servei d'abastament d'aigua a Barcelona fora del ja conegut proveïment tradicional de Montcada. Cap a 1920, però, s'inicia una darrera fase de la lluita a l'entorn de la municipalització del proveïment hidrològic. Fou protagonista de nou la SGAB i, per primer cop de manera decisiva, el gran capital financer barceloní, català i espanyol.

2.3

LA NATURALITZACIÓ DE LA SOCIETAT GENERAL D'AIGÜES DE BARCELONA

A mesura que l'economia espanyola s'anà adaptant a les condicions comercials, financers i de producció que imposà la Gran Guerra, el capitalisme espanyol prengué progressivament una orientació cada cop més nacionalista. L'acumulació de capital aconseguida en el seu paper de proveïdora de les economies en guerra i les expectatives de pèrdua de posicions un cop finalitzés el conflicte foren els principals factors. L'objectiu fonamental fou el control espanyol sobre les nombroses activitats econòmiques que des de les darreres dècades del segle XIX pertanyien a empreses estrangeres, moltes d'elles pertanyents als estats bel·ligerants. Les mesures que ho havien de fer possible eren, entre d'altres, la protecció de la indústria espanyola, la nacionalització del deute exterior i dels valors industrials en mans de bancs i societats foranies i la protecció aranzelària de les relacions comercials. Aquesta tendència nacionalitzadora, que formava part d'una estratègia de lluita entre la nova burgesia industrial ascendent i les velles oligarquies polítiques i financeres de la restauració, tingué com a instruments impulsors l'acció decidida dels grans grups bancaris i industrials nacionals i una creixent intervenció estatal per a facilitar política i normativament la iniciativa empresarial²⁷³.

A la generalització en els cercels de les minories dirigents d'aquest estat d'opinió favorable al nacionalisme econòmic contribuí la celebració a Madrid del "Segon Congrés d'Economia Nacional" que aplegà destacats representants de formacions polítiques dinàstiques i de corporacions econòmiques de gran influència. Fou organitzat pel Centre d'Estudis Econòmics i Administratius de Madrid i per la Societat d'Estudis Econòmics de Barcelona²⁷⁴. A més d'aquesta institució barcelonina, en el Comitè d'Honor del

²⁷³ ROLDÁN, Santiago – GARCÍA DELGADO, José Luís: *La formación de la sociedad capitalista en España, 1914-1920*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros, 1973, "Introducció". Segons aquests autors, la vella oligarquia instal·lada en el poder polític i econòmic estatal amb la restauració es trobava mediatitzada per l'imperialisme econòmic estranger. Els sectors de la nova burgesia industrial, encapçalats pels representants de la burgesia catalana, reivindicaven compartir el control del poder polític i econòmic espanyol. La necessitat d'evitar la crisi de postguerra, de mantenir els nivells productius i de defensar el mercat interior en les noves circumstàncies de pau serien el nexa d'unió entre la vella oligarquia i la classe social ascendent. Pàg. 361-362.

²⁷⁴ ROLDÁN-GARCIA (1973), pàg. 330-331.

Congrés figuraven altres personalitats o corporacions igualment protagonistes en el procés de lluita contra la municipalització de l'abastament d'aigua a Barcelona. Així, Santiago Alba, ministre d'Hisenda, el comte de Caralt, president del FTN, Guillem Graell, secretari del FTN, Lluís Ferrer Vidal, president de la Cambra Oficial d'Indústria de Barcelona o Joan Ventosa Calvell, president de la Societat Econòmic de Barcelona d'Amics del País. Donat que en aquest congrés es sintetitzaren bona part de les tesis nacionalitzadores de l'economia espanyola i que l'adquisició de la SGAB per un grup bancari de Barcelona el 1920 fou una de les diverses operacions que posaren en pràctica aquests plantejaments, no deixa de resultar significatiu el canvi de posició que les grans corporacions barcelonines experimentaren a propòsit de la Societat General d'Aigües de Barcelona. De l'oposició aferrissada a la iniciativa municipal d'adquisició es passà a considerar la nacionalització de l'empresa d'aigües com una mesura "patriòtica". Per comprendre, si més no a grans trets, aquesta aparent paradoxa, cal repassar les circumstàncies que conduïren a la substitució del capital franc-belga pel capital autòcton en la propietat de la Societat General i les repercussions que tingué aquest fet en l'evolució general de l'abastament d'aigua a la ciutat.

Els nuclis rectors de l'economia i la banca catalanes, de vegades en associació amb la banca espanyola, participaren de manera destacada en la tendència general cap a la nacionalització econòmica que s'ha dibuixat esquemàticament més amunt. De manera especial, els principals bancs amb seu a Barcelona desenvoluparen en els anys posteriors a 1918 una estratègia d'adquisició del control d'indústries i empreses amb un radi d'acció principalment barceloní i català, però que en determinats casos comprenia determinats àmbits del conjunt del capitalisme espanyol. Un dels més destacats i prestigiosos representants d'aquesta banca barcelonina, Gonçal Arnús i Pallós, fundador i vice-president de la Banca Arnús S.A. publicà el 1918 les seves reflexions a l'entorn de les orientacions que l'economia espanyola havia de seguir un cop finalitzada la Gran Guerra. Es pronunciava clarament a favor d'assolir la independència econòmica i financera justament en el moment que la debilitat de les nacions bel·ligerants podia fer possible escurçar distàncies en el grau de desenvolupament del capitalisme espanyol respecte dels estats europeus capdavanters que fins aleshores havien intervingut de manera imperialista en l'economia espanyola. Segons Arnús, la banca tenia reservat un paper destacat com a element auxiliar i imprescindible del desenvolupament industrial²⁷⁵.

Aquesta desitjada onada de nacionalitzacions d'empreses forànies ubicades a Barcelona fou possible gràcies a la combinació d'elements de tipus legal, polític i financer i social. Primer, els governs de 1915-1917 impulsaren l'aprovació de diverses disposicions per a donar cobertura legal a les operacions de repatriació de capitals i de valors industrials i bancaris. Fou especialment efectiva la Llei d'Autoritzacions de 2 de març de 1917, amb Santiago Alba com a ministre d'Hisenda, segons la qual resultaven exempts de drets fiscals les domiciliacions que es fessin a Espanya d'empreses formades amb la compra de valors situats a l'estranger corresponents a societats localitzades al país i en propietat de mans forànies²⁷⁶. Segon, en correspondència amb la tendència general espanyola, els grans bancs ubicats a Barcelona havien registrats enormes beneficis a partir de 1915 i el rècord fou assolit els anys 1918-1920²⁷⁷. Lògicament, aquesta expansió havia de permetre a la banca catalana anar substituint a l'estrangera en el control financer de les grans empreses industrials. Tercer, el nucli dirigent de la banca i

²⁷⁵ ARNÚS, Gonzalo: *Orientaciones económicas y financieras "Post.guerra"*, Barcelona, Imp. J. Horta, 1918

²⁷⁶ ROLDÁN-GARCIA (1973), pàg. 364

²⁷⁷ ROLDÁN-GARCIA (1973), pàg. 234-235

la indústria catalanes, el grup oligàrquic encapçalat pel marquès de Comillas i comte de Güell, protagonitzà les principals operacions de nacionalitzacions d'empreses estrangeres dins de l'àmbit català i barceloní²⁷⁸. Quart, era precisament en l'àmbit dels serveis públics urbans on la presència del capital de societats estrangeres suposava una major influència a l'economia catalana. Concretament, es tractava dels serveis de gas, electricitat, transport urbà tramviari i abastament d'aigües, molt per sobre de la participació bancària, de la producció industrial i d'altres sectors econòmics²⁷⁹. Cinquè, la crisi productiva i la debilitat econòmica dels països bel·ligerants un cop finalitzada la guerra repercutí en la pèrdua del valor de les seves divises i en relació a la relativa fortalesa conjuntural de la banca espanyola i barcelonina les empreses foranies radicades a Barcelona havien perdut valor i era molt més factible la seva adquisició, basant-se en l'avantatge que proporcionava el canvi monetari favorable²⁸⁰.

La compra de la SGAB per un grup bancari barceloní

La naturalització de la Societat General d'Aigües de Barcelona tingué lloc en aquest context i participà dels diversos factors enumerats. El mes de juny de 1920 l'empresa franc-belga fou adquirida per un grup bancari constituït per la S.A. Arnús-Garí amb el 29,4%, el Banc de Barcelona amb el 17,9%, el Banc de Bilbao amb el 14,6%, el Banc Hispano-Colonial amb el 13,3%, la Banca Arnús amb el 12,4% i en la mateixa proporció participava el Sindicat de Banquers de Barcelona SA²⁸¹. L'operació fou encapçalada en nom del grup bancari per la S.A. Arnús Garí i personalment pel seu home fort, Josep Garí i Gimeno. Des de la Societat General en els contactes intervingueren activament, a més, el polític lligaire exregidor

²⁷⁸ El Grup Güell-López cap el 1920 era el nucli central d'una extensa i poderosa xarxa d'interessos bancaris, industrials i comercials. Eusebi Güell i Bacigalupi s'havia casat el 1871 amb Isabel López Bru, filla d'Antoni López i López. Posteriorment, els Güell assumeixen la direcció del grup econòmic dels López un cop mort Claudi López Bru sense descendència en la persona de Joan Antoni Güell López. Els llaços familiars del grup s'estengueren a altres nissagues de la burgesia catalana més selecta com el matrimoni de Josefina Güell i Bacigalupi amb Josep Ferrer Vidal Soler o de la vella aristocràcia com ara el marquès de Castellodorsius, casat amb una germana de Joan Antoni Güell López. Tanmateix, els Sentmenat s'integraren en l'òrbita del grup oligàrquic. El propi cap del grup, Joan Antoni, comte de Güell i marquès de Comillas contrau matrimoni amb Virgínia Churruca, de la família de naviliers bascos establerts a Barcelona. Els López es trobaven igualment emparentats per via matrimonial amb el grup bancari Arnús, mitjançant la boda de Manuel Arnús i Josefina Gayón, cunyada del marquès de Comillas. De la mateixa manera, els Arnús aportaven al grup importants contactes a Madrid a través de la boda de Marta Arnús Gayón amb Joan Antoni Gamazo, primer comte de Gamazo, fill del ministre Germà Gamazo i nebot del líder conservador Antoni Maura. A més de les empreses més estretament vinculades a la família, Banc Hispano Colonial, Companyia Transatlàntica, Tabacs de Filipines, Societat Hullera Espanyola... i de la seva participació en els consells d'administració de bancs i empreses tan emblemàtiques com el Banc de Barcelona o la Cia de Ferrocarrils del Nord, els seus interessos es trobaven vinculats als del grup dels Girona. I aquest grup, al seu torn es trobava al centre d'una notable xarxa de relacions socials i d'interessos econòmics que el vinculaven a famílies com els Vidal Quadras, o diversos alcaldes de Barcelona com Domenech Sanllehy i Manuel Henrich. D'aquesta manera, el conglomerat Güell, López, Girona, Arnús, Ferrer Vidal... representaven una élite autòctona espanyola amb centre a Barcelona, alternativa als grups oligàrquics dependents del capital estranger com ara el Crédito Mobiliario amb seu a Madrid, sucursal del totpoderós Crédito Mobiliario francès. Més detalls sobre les relacions de parentiu i les seves repercussions en la comunitat d'interessos d'aquesta elit social i econòmica a McDONOGH, Gari W.: *Las buenas familias de Barcelona. Historia social de poder en la era industrial*, Barcelona, Ediciones Omega, 1989 i McDONOGH, Gari W.: "Los Güell, arquetipo de buena familia", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992

²⁷⁹ En l'economia catalana de postguerra el capital estranger suposava el 18,46 % i els sectors mencionats sumaven el 15,31 %. ROLDÁN-GARCIA (1973), pàg. 338.

²⁸⁰ Pel que feia a la relació de canvi del franc francès a la pesseta, havia passat aproximadament de 0,92 francs per pesseta el 1912 a 2 francs per pesseta el 1920. Veure "Venta de las aguas de Barcelona. Preliminares y proceso del asunto desde 1909". Arxiu General d'AGBAR. Caixa 9418. Lligall 108.

²⁸¹ CABANA I VANCENLLS, Francesc: *Caixes i bancs de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996-2000, pàg. 121

municipal i advocat Josep Rogent i Pedrosa i el també l'advocat i conseller de l'empresa d'aigües Amadeu Hurtado, amic personal de Rogent²⁸².

La col·laboració de cada banc en l'operació de compra vingué determinada pel seu rol en el conjunt de l'àmbit bancari barceloní. Així, la SA Arnús-Garí desenvolupà la tasca de relacionar interessos personals i d'encreuar inversions entre els bancs catalans a propòsit d'una empresa estrangera com la Societat General a la que la banca Arnús-Garí ja donava el servei de tresoreria, facilitava crèdit i administrava els excedents d'efectiu. Els homes forts d'Arnús-Garí eren destacats membres dels consells d'Administració del Banc Hispano-Colonial i del Banc de Barcelona. D'altra banda, participaven en l'administració d'una gran quantitat d'empreses al seu torn controlades pels dos bancs esmentats, els més poderosos i influents del panorama bancari català des de les darreres dècades del segle XIX. La presència d'aquests dos bancs en la compra de la SGAB era imprescindible per proporcionar a l'operació la solidesa financera requerida i el prestigi i la influència socials necessàries. En una situació d'encreuaments d'interessos financers comparable a Arnús-Garí es situava la Banca Arnús, els responsables catalans de la qual es trobaven vinculats fins i tot per llaços familiars amb el grup Güell-López, propietari de l'Hispano-Colonial²⁸³. Pel seu cantó, el Sindicat de Banquers de Barcelona, encarregat de defensar els interessos corporatius dels banquers i d'orientar inversions conjuntes i dirigit per destacats banquers barcelonins²⁸⁴ es trobava molt vinculat igualment al Banc de Barcelona, a la Banca Arnús i a l'Arnús-Garí²⁸⁵. La presència del Banc de Bilbao respongué d'una banda a la gran activitat de penetració en les grans empreses espanyoles cap a 1920 que la banca basca es trobava portant a terme i, de l'altra, a les relacions que el banc bilbaí mantenia amb el Sindicat de Banquers²⁸⁶ i amb la SA Arnús-Garí amb qui ja havia participat en alguna destacada operació conjunta²⁸⁷. En definitiva, el grup bancari comprador de la Societat General es trobava lligat per un dens encreuament d'interessos mutus hàbilment liderats per la SA Arnús Garí i recolzats fonamentalment pel Banc Hispano-Colonial, ja que aquestes dues entitats financeres es revelaren com les més actives en les operacions de nacionalització d'empreses de serveis públics barcelonins en el context de postguerra. Així Tramvies de Barcelona, propietat de la belga les Tramways de Barcelone o la francesa Companyia d'Electricitat i Gas Lebon el 1925²⁸⁸.

²⁸² HURTADO (1967), pàg. 394

²⁸³ La Banca Arnús, que comptava entre els seus consellers a Francesc Cambó, era l'única que, al seu torn, era controlada per interessos financers estrangers. Es tractava de la banca francesa Perier i Cia., accionista majoritària des de la creació de la Banca Arnús el 1910 i situada en l'òrbita d'influència del Crèdit Mobilier. Acaba la Guerra europea, Gonçal Arnús aconseguí el control administratiu tot i que des de una posició d'accionista minoritari.

²⁸⁴ Josep Garriga-Nogués (Garriga Nogués Nebots), de 1915 a 1919; Joan Tusquets i Pallós (Tusquets i Cia.) de 1920 a 1921 i Lluís Marsans Peix (Banca Marsans SA) de 1922 a 1923.

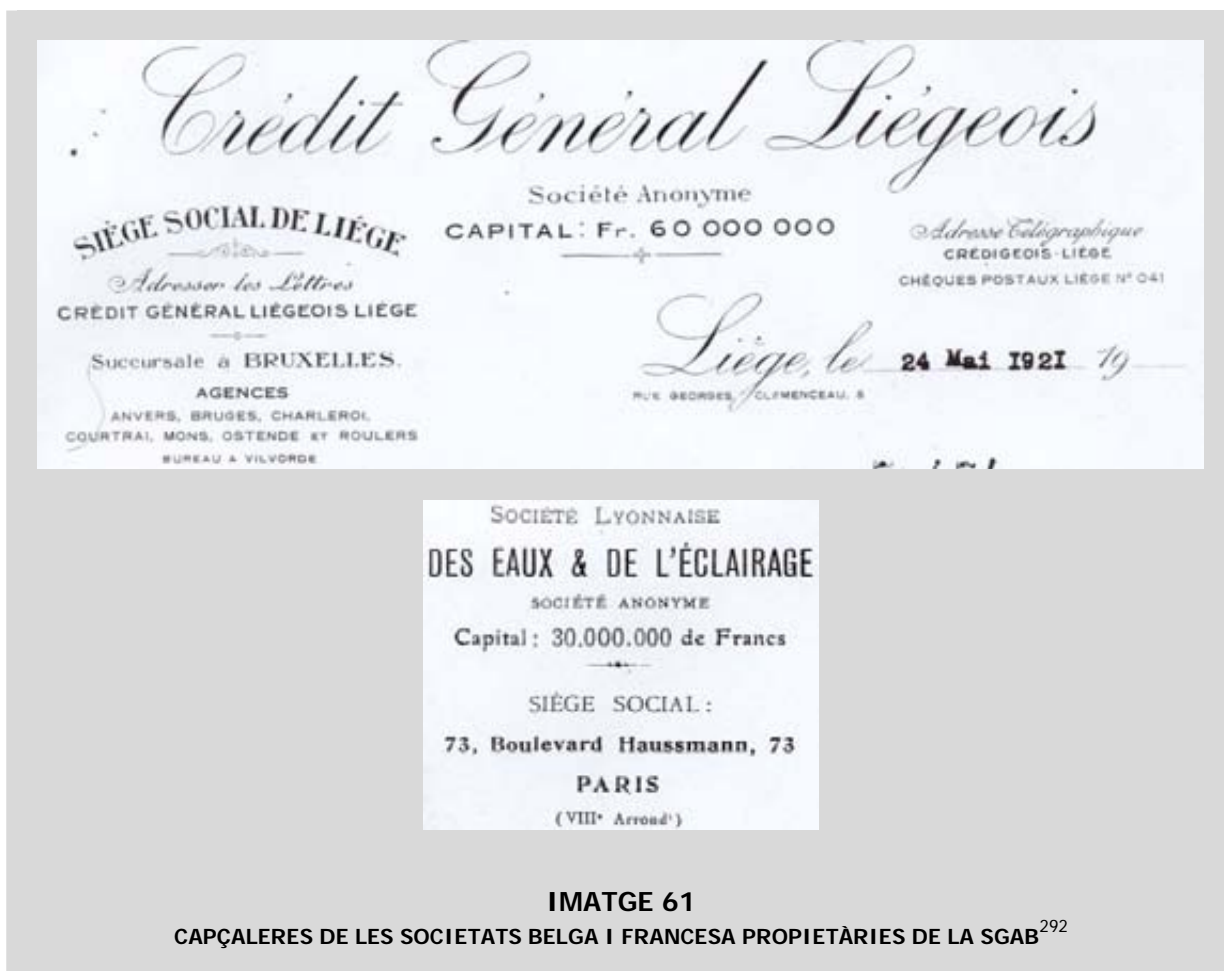
²⁸⁵ Les dades sobre els bancs que formaren el grup comprador de la SGAB han estat tretes de CABANA I VANCELLS, Francesc: *Bancs i banquers a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1976, de CABANA I VANCELLS, Francesc: *La burgesia catalana. Una aproximació històrica*. Barcelona, Proa, 1996 i de CABANA I VANCELLS, Francesc: *Caixes i bancs de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996-2000.

²⁸⁶ ROLDÁN-GARCÍA (1973), pàg. 201 i 243.

²⁸⁷ Concretament en el fracassat Trust Hispano-Italià en col·laboració amb el Banc Central, el Banc de Barcelona, el Banc Urquijo i el Banc Español de Crédito.

²⁸⁸ SA Arnús Garí dirigí les operacions en tots tres casos de nacionalització i l'Hispano Colonial estigué igualment present. En el cas de Tramvies participaren, a més, la Banca Marsans, el Banc Internacional d'Indústria i Comerç i el Banc de Vizcaya. Pel seu cantó, Gas Lebon fou adquirit per la mateixa SGAB ja a la dècada dels vint. Arnús Garí i l'Hispano-Colonial col·laboraren el 1927 en la compra de la Societat Espanyola de Carbur Metàl·lics de capital suís.

L'adquisició de la SGAB fou, com en els altres casos, conseqüència de la combinació de l'estratègia expansiva producte de l'eufòria que es vivia pels enormes beneficis assolits²⁸⁹ i per la baixada del valor de la divisa estrangera de l'estat en que s'ubicava l'empresa que es pretenia nacionalitzar, en aquest cas el franc francès. Així es desprèn de la documentació consultada al respecte. Segons Hurtado, la naturalització de la SGAB es basava en l'oportunitat que ofería la baixada de cotització del franc²⁹⁰. Pel seu cantó, Josep Garí i Gimeno, home fort de la SA Arnús-Garí i director de les operacions de compra de la SGAB, reconeixia el 1945 que fou arran de la guerra de 1914-1918 quan l'economia espanyola "cobró nervio y adquirió temple para saltar al campo de la finanza mundial, se ofreció la posibilidad de adquirir e incorporar al patrimonio nacional buen número de negocios, muchos de ellos de servicios públicos que la iniciativa extranjera había establecido en España en la última mitad del siglo XIX"²⁹¹.

IMATGE 61

CAPÇALERES DE LES SOCIETATS BELGA I FRANCESA PROPIETÀRIES DE LA SGAB²⁹²

²⁸⁹ Com a exemple, els beneficis de la Banca Arnús havien passat de 554.677 ptes el 1911 a 1.893.405 el 1920. L'Arnús-Garí de les 581.987 ptes. als 2.895.526. El Banc de Barcelona de 1.027.700 ptes el 1911 a 8.959.700 el 1919. L'Hispano-Colonial passà dels 1.587.600 ptes. el 1911 als 2.199.900 el 1920. El Sindicat del Banquers de 67.194 ptes. el 1911 a 413.835 el 1920. Finalment, el Banc de Bilbao, de 2.695.600 ptes. el 1911 a 13.135.400 ptes, el 1920. ROLDÁN GARCIA (1973), pàg. 188 i 234 i CABANA (2000).

²⁹⁰ HURTADO (1967), Volum II, pàg. 393

²⁹¹ GARÍ, Josep: "Informe confidencial para los señores consejeros de la Sociedad General de Aguas de Barcelona al cumplirse el XXV aniversario de su nacionalización". Agost 1945. Citat per CABANA I VANCELLS, Francesc: *La burguesia catalana. Una aproximació històrica*. Barcelona, Proa, 1996, pàg. 131 i per SOCIETAT GENERAL D' AIGÜES DE BARCELONA: *Seu social d'Aigües de Barcelona. Evolució de l'edifici i del seu entorn*, Barcelona, Aigües de Barcelona, 1997, pàg. 96-97.

²⁹² Arxiu General d'AGBAR. Contenidor 9418. Lligall 108

La documentació interna de la Societat General especifica que el Grup Bancari comprador es proposava adquirir l'explotació del servei d'abastament d'aigua de Barcelona per tal que un rendiment satisfactori com el que proporcionava estigués en mans de societats nacionals. Així, com es posaria fi a l'exportació de varis milions de pessetes a l'any, l'operació "debia contribuir a sostenir el tipo de cambio a favor de la peseta" i aquesta finalitat tenia un clar "fin patriótico"²⁹³. Per tant, a ulls dels responsables del grup bancari, l'adquisició de la SGAB responia als objectius comuns de nacionalització d'empreses i de valors estrangers que bona part dels nuclis rectors de l'economia espanyola es proposaven en la conjuntura de postguerra.

Les negociacions que conduïren a la compra de l'empresa franc-belga pel grup financer ja esmentat s'estengueren al llarg de la primera meitat de 1920. Els representants dels bancs barcelonins consideraren que per tal d'evitar les despeses de dissolució de la Societat General el més aconsellable era procedir a l'adquisició de les accions en mans dels socis franc-belgues i no efectuar cap canvi en el funcionament de l'empresa naturalitzada ni en les seves filials. Els propietaris de la SGAB acceptaren el mètode de negociació, però discreparen amb el grup bancari respecte del valor de les accions. Per als principals propietaris de l'empresa d'aigües, el Crèdit Général Liégeois i la Société Lyonnaise des Eaux & de l'Éclairage, les instal·lacions de la SGAB el 1920 tenien un valor de 104.000.000 de ptes. i els títols negociats en borsa de 80.500.000 ptes., equivalents a 160 milions de francs²⁹⁵. Com el 1912, en el

²⁹³ "Venta de las aguas de Barcelona. Preliminares y proceso del asunto desde 1909". Arxiu General d'AGBAR. Caixa 9418. Lligall 108

²⁹⁴ Pel que fa al Banc de Barcelona, VALLÈS, Edmon (1990): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III. De l'Assemblea de parlamentaris al 14 d'abril de 1931. 191771931. Edicions 62, Barcelona, pàg. 172. Respecte del Banc Hispano Colonial, BANCO HISPANO COLONIAL (1943): *Banco Hispano Colonial. Fundado el 1876*, Barcelona, Ind. Gráf. Oliva de Vilanova

²⁹⁵ Els càlculs del valor de les instal·lacions s'efectuava sobre la base següent: 70 milions el 1912 més 4 per les inversions efectuades des d'aquell any, més 30 milions de recàrrec pel benefici que s'esperava obtenir i per la pujada de preus esdevinguda des de 1914.

moment de les negociacions amb l'Ajuntament de Barcelona, les instal·lacions foren calculades en 70 milions de pessetes i les accions tenien un valor de 50 milions de francs, els propietaris de la Societat General consideraven que si es calculava en francs el valor de l'empresa s'havia més que triplicat.

Des del cantó del grup bancari, eren partidaris de repartir entre part venedora i compradora el benefici de 30 milions que els venedors esperaven obtenir. El raonament es basava en el projecte del grup bancari d'oferir la Societat General a l'Ajuntament de Barcelona un cop naturalitzada. Com el municipi no admetria un recàrrec tan elevat sobre l'acord de 1912 i com el pagament que efectuaria l'Ajuntament seria diferit a molt llarg termini, no resultaria interessant per al grup bancari afrontar un sobrepreu excessiu. Per tant, proposaven pagar 40.000.000 de ptes. equivalents a 90 milions de francs que els venedors rebrien en comptes dels 50 milions de 1912. Finalment, al juny de 1920 s'arribà a l'acord definitiu sobre la base d'un preu de 45.000.000 de ptes, 100 milions de francs al canvi. D'aquesta manera, el grup bancari adquiria la SGAB el 1920 per 27 milions de pessetes menys que li hauria costat a l'Ajuntament de Barcelona el 1912. Pel seu cantó, els franc-belgues obtenien el doble del que estaven disposats a rebre el 1912 el benefici sobre el canvi entre la pesseta i el franc fou repartit aproximadament per igual²⁹⁶.

En conseqüència, la primera i principal motivació que el grup bancari hauria tingut per a engegar la compra de la Societat General hauria estat el benefici especulatiu financer. A més dels detalls de l'operació que s'acaben de veure, altres dades permeten arribar a la mateixa conclusió. L'activitat de la SA Arnús-Garí, màxima impulsora de l'adquisició i entitat bancària majoritària en el consell d'administració de l'empresa un cop naturalitzada, es desenvolupava exclusivament en l'àmbit borsari, sense implicacions directes en la producció econòmica. La seva feina era vincular interessos venedors i inversors, però no

²⁹⁶ Els detalls sobre les negociacions de compra de la SGAB pel grup bancari el 1920 han estat trets de "Venta de las aguas de Barcelona. Preliminares y proceso del asunto desde 1909". Arxiu General d'AGBAR. Caixa 9418. Lligall 108. Les xifres que aporta Amadeu Hurtado no són exactament les mateixes pel que fa al canvi en francs. L'acord de venda amb l'Ajuntament de Barcelona el 1912 representava per als propietaris de la Societat General 56 milions de francs d'aleshores i el 1920 obtingueren 95 milions del grup bancari. HURTADO (1967), pàg. 394.

²⁹⁷ SOCIEDAD ANÓNIMA ARNÚS GARÍ (1923): *El financiamiento de las Grandes Empresas de Cataluña*, Barcelona, Establ. Dalmau Oliveres, S.A.

entenia d'indústria i no actuava com a promotora de negocis²⁹⁸. No sembla que amb la compra de la SGAB fessin una excepció. Els banquers propietaris de les entitats agrupades en el grup comprador no tindria la intenció de continuar amb el servei d'abastament d'aigua a Barcelona, ja que, en paraules d'Amadeu Hurtado, era un negoci "que no coneixien ni els il·lusionava". El seu objectiu en el moment de signar el contracte d'adquisició fou oferir la nova empresa nacionalitzada a l'Ajuntament de Barcelona i limitar els seus beneficis al paper que desitjaven jugar com a intermediaris²⁹⁹. En línia amb aquest propòsit i per tal d'ajustar el valor real de les accions de la Societat General al nominal, el grup bancari procedí a emetre 15.000.000 de ptes en noves accions que, juntament amb els altres 15 milions nominals que constituïa el capital social de l'empresa quan encara era franc-belga, sumaren un total de 30 milions. La SGAB es convertia així en la segona empresa espanyola dedicada al servei d'abastament d'aigua urbana per capital desemborsat, darrera del Canal d'Isabel II, que monopolitzava el servei de Madrid, amb 33.100.000 ptes. cap al 1921³⁰⁰.

El projecte municipal de compra de la SGAB al grup bancari

El 24 d'agost de 1920 els nous propietaris de l'empresa d'aigües l'oferiren a l'Ajuntament de Barcelona argumentant que el servei privat no podia millorar les condicions higièniques de la ciutat³⁰¹. Primer, el seu objectiu era el rendiment de la inversió i el benefici del negoci. Segon, no estaria disposat a invertir en millores higièniques públiques que només es poden rendibilitzar a llarg termini i sense seguretats suficients. Finalment, i en referència, tot i que indirecta prou eloqüent, a la campanya opositora a la municipalització, s'afegia que el municipi no podia imposar l'augment del consum domèstic d'aigua, ja que seria acusat d'afavorir a una empresa privada. En conclusió, calia traspasar el servei d'abastament d'aigua a l'Ajuntament de Barcelona. D'aquesta manera, s'abaratia el cost dels cabals destinats als serveis públics urbans i es podrien destinar majors quantitats d'aigua a aquests usos. Pel que feia a la higiene particular, "el Municipio tiene la facultad de reglamentar el consumo de agua é imponer el mínimo de consumo juzgado necesario". La reducció de les tarifes que aconseguiria el municipi permetria l'increment del consum popular d'aigua. A banda, el consistori podria racionalitzar la planificació de les instal·lacions d'explotació i distribució.

A finals d'aquell mateix any el grup bancari i el municipi arribaren a un acord de bases per a procedir a la municipalització de la Societat General. En síntesi, es tractava de comprar la tercera part de les accions de l'empresa i integrar-se en el consell d'administració. En un termini de 20 anys es procediria a adquirir la resta del capital. En aquest temps, el servei d'abastament seria responsabilitat d'una

²⁹⁸ CABANA (1976), pàg. 165 i 170.

²⁹⁹ HURTADO (1967), pàg. 394.

³⁰⁰ ROLDÁN-GARCÍA (1973), pàg. 366. A més de l'emissió de les noves accions, foren col·locades en borsa 25.000.000 de ptes en obligacions. "Venta de las aguas de Barcelona. Preliminares y proceso del asunto desde 1909". Arxiu General d'AGBAR. Caixa 9418. Lligall 108

³⁰¹ Llibre d'Actes del Ple 1920. Volum 5, pàg. 291-334b. Secció Aigües pel que fa a la data de la instància adreçada pel grup bancari a l'Ajuntament i "Venta de las aguas de Barcelona. Preliminares y proceso del asunto desde 1909" respecte de les argumentacions del grup bancari.

empresa mixta creada a propòsit³⁰². El contracte de compra de la SGAB fou sotmès a l'aprovació del plenari municipal el 3 de novembre de 1920. El seguiment de les discussions que es produïren en aquest ple permet comprendre l'estat d'opinió dels grups polítics presents a l'Ajuntament de Barcelona.

El consistori de finals de 1920 era el resultat de les eleccions municipals de l'11 de novembre de 1917 i del 8 de febrer de 1920. A les primeres, els regionalistes i els grups dretans aliats obtingueren 14 regidories en front dels 12 de la Candidatura Republicana, integrada bàsicament pel Partit Radical, el Partit Republicà Català de Companys i ex-militans de la UFNR. El febrer de 1920 la victòria lligaire fou major amb 13 regidors i 3 aliats per només 5 republicans. A més, la Unió Monàrquica Nacional obtenia dos regidors i el Partit Tradicionalista dos més. Completaven el llistat dels elegits dos independents, un de nacionalista i un altre de caire conservador³⁰³. Per tant, al novembre de 1920 la Lliga Regionalista comptava amb 26 regidors propis i quatre aliats al consistori i els republicans arribaven només a 17. Per primer cop des de 1902 els regionalistes controlaven l'ajuntament barceloní de manera clara i l'alcaldia i totes les tinences d'alcaldia eren de signe lligaire.

El dictamen de compra de la SGAB al grup bancari fou presentat al plenari municipal del 3 de novembre de 1920 per la Comissió de Govern presidida pel regidor de la Lliga Enric Maynés i Gaspar³⁰⁴. La redacció concreta del projecte havia estat obra d'una Ponència d'Aigües integrada per regidors pertanyents a les Comissions municipals de Govern i de Foment presidida pel conegut radical Josep Antoni Mir i Miró. L'acord d'adquisició de la Societat General en els termes en que es presentà al plenari havia estat fruit de les converses entre Maynés i Miró³⁰⁵. Per tant, els dos principals grups polítics de l'Ajuntament havien arribat a un consens bàsic com succeí el 1912. Des del cantó de l'oposició al projecte de municipalització de la SGAB, es repetiren les argumentacions ja conegudes de les forces econòmiques i socials que desenvoluparen en el seu moment la campanya "Pro-Barcelona". El 1920, però, les corporacions i els interessos contraris a la compra municipal de la societat d'aigües tenien veu al consistori, bàsicament amb els dos grups ultra-dretants, la Unió Monàrquica i els tradicionalistes i el regidor Valentí Iglésias, probable representant dels posicionaments industrials.

Els regidors opositors que participaren més activament en el debat de discussió i aprovació del dictamen de la Comissió de Govern foren Arcadi de Arquer i Vives, de la UMN, Joaquim de Bolós, jaumista, i el propi Valentí Iglésias. Les seves argumentacions tenien un caire força semblant a les ja prou conegudes des de 1911-1912. Per a Iglésias el projecte no tenia cap garantia, ja que es desconeixien els rendiments futurs de la Societat General i no es beneficiaria els barcelonins donat que les tarifes de consum no més es rebaixarien a llarg termini. El grup bancari obtindria un marge de venda de 12.500.000 ptes a càrrec de les finances municipals, ja que havia comprat per 45 milions i vendria per 57.500.000. El president de la Comissió de Govern, Maynés, replicà Iglésias afirmant que el benefici real dels banquers

³⁰² "Venta de las aguas de Barcelona. Preliminares y proceso del asunto desde 1909".

³⁰³ Es tractava del nacionalista Martí Matons Bofill i de l'industrial andreuenc Valentí Iglésias Abelló.

³⁰⁴ El contingut de les discussions d'aquest plenari es pot seguir a Llibre d'Actes del Ple 1920. Volum 5, pàg. 291-334b. Secció Aigües.

³⁰⁵ Segons manifestà Juli Marial e la seva intervenció en el ple del 3 de novembre de 1920, el PRR era defensor de la municipalització de la SGAB i la Lliga inicialment hauria proposat a la Ponència d'aigües l'adquisició de la tercera part de les accions. Això hauria motivat la retirada de Marial de l'esmentada ponència fins que s'arribà a l'acord entre Maynés i Miró i Miró. En realitat si hagués prosperat la via de compra parcial, l'Ajuntament de Barcelona hauria permès que un servei públic com el de l'abastament d'aigua municipal estigués dins de l'òrbita oligàrquica del grup Güell-López; però ja existia el precedent de les obres de Reforma Interior i del contracte de Tresoreria subscrit amb el Banc Hispano-Colonial a la primera dècada del segle XX. I precisament aquest banc era l'entitat financera insígnia d'aquest grup oligàrquic.

era només de 4 milions i que la resta corresponia als accionistes i obligacionistes que havien adquirit el paper col·locat en borsa pel grup bancari en l'ampliació de capital efectuada. L'Ajuntament hauria de pagar al final de l'operació, un cop transcorreguts els 20 anys de termini, 73.616.000 ptes. Si es descomptaven els 4.100.000 d'increment dels actius de l'empresa, en realitat l'estalvi respecte de 1912 era de 3.838.000 ptes.

Pel seu cantó, Arquer criticava l'enorme benefici que obtindrien el banquers i que en aquelles condicions l'Ajuntament cauria en el descrèdit davant l'opinió barcelonina, ja que es compraven accions i no aigua. Com es prenien com a base de l'operació els cabals de 1912, faltava una bona part per aflorar i, a més, es desconeixia l'estat sanitari de les aigües, de les ja explotades i de les que s'havien d'extreure. En conseqüència, s'ignorava el valor real de les accions i, per tant, el regidor monàrquic afegia: *"Declaro que consideramos lesivo para los intereses de Barcelona el proyecto que es está discutiendo"*. Joaquim de Bolós, al seu torn, distingia dos objeccions principals al projecte. Una econòmica, tot repetint les reflexions d'Iglésias i d'Arquer sobre l'enorme benefici que tindria el grup bancari, i una altra de tipus sanitari a la qual dedicà més atenció, però també igualment basada en supòsits ja coneguts.

Feia referència a la instància adreçada amb data 29 d'octubre de 1920 a l'Ajuntament de Barcelona pel Col·legi de Metges de la ciutat. En ella es recordava la impotabilitat de les aigües de la SGAB explotades a Cornellà i s'afirmava que el canvi de propietat de l'empresa no garantia la qualitat dels cabals que servia. Més encara, la Junta del Col·legi de Metges invocava el R.D. de 17 de setembre de 1920³⁰⁶, segons el qual es fixaven les condicions sanitàries dels aliments i els límits químics i bacteriològics de les aigües potables de manera més restrictiva de com s'establia a la R.O. de 23 de desembre de 1908 en la qual es basava la crítica del Col·legi a les alçades de 1912-1914. Igualment, es feia ressò de l'anàlisi de l'Institut Alfons XIII de maig de 1915 en el qual es declarava la impotabilitat de les aigües de la SGAB. En conseqüència, finalitzava la instància, les autoritats sanitàries havien de suspendre el servei d'aigua de la SGAB. Bolós destacava a continuació les estadístiques de mortalitat causada per la febre tifoide produïda, segons ell per aquelles aigües, *"que causa horror"* i que era molt superior a ciutats com París, Viena o Berlín. A continuació, afegia que *"no puedo menos de protestar del dictamen que se presenta y mi voto será en contra del contrato y del dictamen puesto a discusión"*. Finalment, i en companyia de l'altre regidor tradicionalista, Bordàs, sol·licità que els informes del Col·legi de Metges de 1912 i el de l'Institut Alfons XIII de 1915 fossin units al dictamen de la Comissió de Govern.

Maynés rebutjà l'esmena de Bolós per què només pretenia obstruir el projecte. Els informes als quals es referia el regidor dretà eren coneguts i el Col·legi de Metges havia mantingut des de feia anys posicions molt properes a determinats interessos que tots coneixien. El consistori recolzà la proposta de Maynés. Una segona proposició de Bolós i Bordàs, en el sentit que s'hauria d'inspeccionar l'actiu de la SGAB, motiva el rebuig dels grups lligaire i republicà i la rèplica de Maynés segons la qual l'Ajuntament comprava accions i no l'actiu de l'empresa.

Juli Marial i Tey, veterà i respectat coneixedor de les diverses iniciatives que l'Ajuntament de Barcelona havia pres des dels inicis de segle per a resoldre l'etern problema de l'abastament d'aigua, intervingué en defensa del projecte de compra de la Societat General³⁰⁷. Es manifestà ferm partidari de la

³⁰⁶ Publicat a la *Gaceta de Madrid* el 29 de setembre de 1920.

³⁰⁷ Havia estat elegit regidor del PRR pel districte VII a les municipals de 2 de febrer de 1920.

municipalització del servei i de l'adquisició immediata de l'empresa en un termini no superior als 10 anys, ja que d'aquesta manera s'evitava la dependència del grup bancari. A més, es podria millorar l'estat de la higiene pública complint el que assenyalaven les Ordenances municipals d'abocar 50 litres diaris per habitant a les clavegueres, el que equivalia a 9.000 m³ diaris. El 1920 el municipi no destinava al respecte ni 1.800 m³ al mes. La propietat de la SGAB permetria al poder local cobrar el servei domèstic particular i ampliar la xarxa d'abastament i estalviar el cost actual dels cabals destinats als serveis públics. Referint-se a les alegacions sanitàries de Bolós, Marial responia que la mortalitat per tifus disminuïa i qualificava els càlculs econòmics d'Iglésias de confosos. Els enemics del dictamen presentat, continuava, *"parecen enemigos de que se haga todo lo posible para el aprovechamiento de las aguas"*. A més si el projecte tenia èxit es podrien explotar amb menors despeses els 21.000 m³ que faltaven de l'abastament de Montcada, ja que el 1920 només arribaven 9.000 m³ diaris, tot i les millores introduïdes des de 1915. N'hi hauria prou amb afegir aquests cabals a la xarxa general de la SGAB.

Els radicals Muntaner i Guerra del Rí i el regidor del Partit Republicà Català, Lluís Companys, proposaren una addició al dictamen segons la qual calia practicar un aforament conjunt a càrrec de tècnics de l'Ajuntament i del grup bancari. Com la base de les negociacions eren els càlculs de cabal de 1912, si les noves mesures practicades eren inferiors als 160.000 m³ diaris que s'havien promès aleshores, el municipi retindria la part proporcional del preu que correspongués o el grup bancari hauria de practicar les obres per a aflorar el volum d'aigua que faltés. Maynés contestà que la inspecció tècnica proposada només hauria de servir per decidir si el municipi devia comprar o no els 2/3 de les accions restants un cop efectuat el pagament inicial de la tercera part. Valentí Iglésias tornà a qualificar el contracte de "burla" per què segons el seu parer no es coneixia l'aigua de que disposa la SGAB i el preu no es podia variar. Mir i Miró era partidari del dictamen, però defensa l'addició proposada pels seus companys de grup municipal. Davant la manca de consens, l'alcalde Martínez i Domingo suggereix que la Ponència d'Aigües es tornés a reunir per a elaborar una proposta conjunta dels dos grups majoritaris del consistori. El lligaire Maynés es negà, ja que la part dels cabals de Cornellà que restaven per aflorar tenien una partida d'obres previstes en el contracte de 2.500.000 ptes., amb la qual cosa, la demanda dels republicans estava prevista. El plenari aprovà la inspecció tècnica d'aforament, però rebutjà la garantia addicional que els tres regidors republicans presentaren.

La discussió de l'articulat del projecte de compra de la SGAB fou aprovat amb molt poques modificacions pel grup regionalista i pels republicans. Els grups dretans presentaren esmenes pràcticament per a cada article a través del regidor Arquer i foren rebutjades tanmateix de manera sistemàtica³⁰⁸. En síntesi, el primer capítol recollia els acords relatius a la compra de les accions i els actius de l'empresa d'aigües. En una primera fase es preveia adquirir 15.000 accions ordinàries i 1.500 diferides. Es prenia el compromís de comprar la resta del capital social de l'empresa, es a dir, 30.000 accions ordinàries i 13.000 diferides. El segon capítol especificava les condicions en que es desenvoluparien els acords esmentats. En el moment de rebre els accions de la primera fase es pagarien al comptat 7.500.000 ptes. S'hauria d'aprovar un pressupost extraordinari per al qual caldria l'aprovació de la Junta de Vocals Associats i del Govern i es lliurarien al grup bancari els corresponents títols del Deute Municipal amb un interès del 6%. Pel que feia a l'adquisició de la resta del capital, aquesta seria en

³⁰⁸ Com en el cas de les discussions de les esmenes a la totalitat i de les addicions, el debat de l'articulat ha estat consultat a Llibre d'Actes del Ple 1920. Volum 5, pàg. 291-334b. Secció Aigües.

ferm si el govern no ho havia desautoritzat abans de l'1 de desembre de 1921. El preu de compra era de 25.500.000 ptes. a pagar al llarg de 20 anys³⁰⁹. Al capítol segon figurava igualment la constitució d'una companyia explotadora encarregada de gestionar el servei d'abastament al llarg dels 20 anys de vigència del contracte d'adquisició. Al capítol tercer s'establia que l'Ajuntament de Barcelona estaria representat al Consell d'Administració de la SGAB en proporció a la tercer part de les accions que serien adquirides en un primer moment i que seria presidit per l'alcalde de la ciutat. S'especificava a continuació el sistema a seguir per a les inspeccions sanitàries de l'aigua subministrada i el preu que el municipi pagaria a la companyia explotadora pel consum dels cabals destinats al serveis públics³¹⁰. Respecte de les tarifes aplicables al consum privat, la SGAB continuaria fixant-les mentre el municipi ni disposés de la majoria de les accions. Per tant, el control sobre un element tan sensible com era la reducció del preu del servei d'abastament restava vinculat a l'esforç financer municipal per adquirir la majoria del capital abans dels 20 anys previstos com a termini límit.

L'Ajuntament participaria en els beneficis generats per l'explotació en proporció a la propietat d'accions que tingués en cada moment sobre una determinada facturació³¹¹. Aquest caràcter de simple accionista que l'Ajuntament de Barcelona prenia amb el contracte que s'aprojava es ratificava amb el fet que es reservava el dret a adquirir 1/3 de l'augment de capital que el grup bancari majoritari decidís amb posterioritat a l'1 d'octubre de 1921. Finalment, les disposicions transitòries aclarien que el contracte havia de ser sotmès a l'aprovació de la Junta de Vocals Associats i de l'autoritat governativa. Igualment, s'acordà constituir una comissió mixta abans del 30 de juny de 1921 per tal de coordinar l'execució dels acords subscrits.

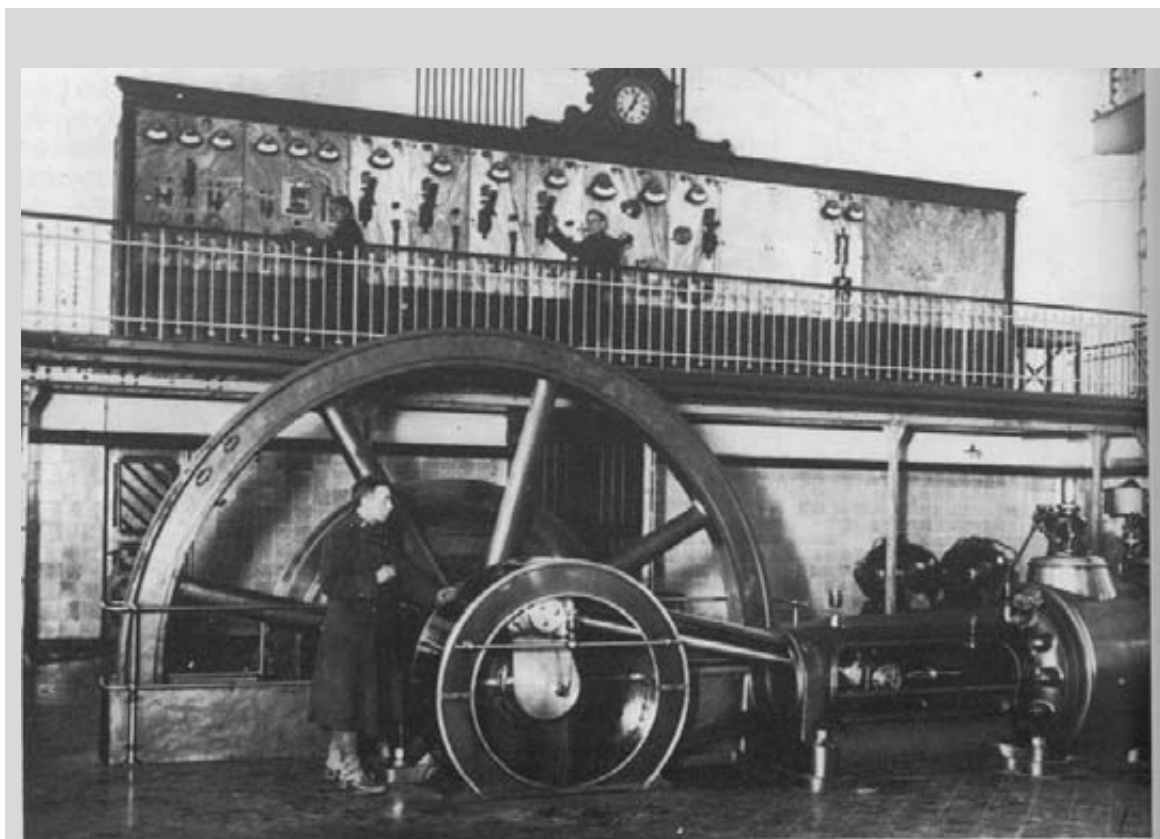
A primera vista, aquest projecte de compra de la SGAB per part de l'Ajuntament de Barcelona podia tenir més possibilitats d'èxit que el projecte de municipalització de l'abastament d'aigua a Barcelona signat al novembre de 1912. D'entrada, era comparable amb el contracte de compra d'aleshores que constituïa només una part del projecte global. No s'acompanyava ara d'una memòria o d'un Reglament de Policia amb les implicacions econòmiques, socials i polítiques que tingué aquell. Unes implicacions, com s'ha vist, que si bé el convertien en un projecte que podia solucionar de manera integral i definitiva el problema de l'abastament d'aigua, els diversos interessos afectats obstaculitzaren de manera decisiva la seva posada en pràctica. Ara els acords subscrits amb el grup bancari es limitaven a la compra del capital social de la Societat General i al sistema de gestió del traspàs al llarg de 20 anys de la propietat de l'empresa i del servei d'aigua dels banquers al municipi. El projecte deixava ara de banda, per tant, els aspectes que el 1912 resultaren més polèmics i contestats. A més, no depenia de cap modificació legislativa en el cos jurídic aplicable a les municipalitzacions, ja que l'Ajuntament actuava com si es tractés d'un particular que adquiria accions d'una empresa d'aigües privada i no com a entitat pública que aspirava a municipalitzar en règim de monopoli la SGAB i la resta de societats i sistemes d'abastament d'aigua a la ciutat. Tampoc sol·licitava la col·laboració financera governamental ni el seu vist i plau per a estalviar-se determinades càrregues fiscals en l'operació de compra de l'empresa.

³⁰⁹ En porcions anuals de 1.275.000 ptes. per 1.500 accions ordinàries de 625 ptes i 675 diferides de 500 sobre un dividend del 8%. A banda, calia considerar les 50.000 obligacions emeses per l'empresa fins el 27 de setembre de 1920. El seu valor nominal era de 25.000.000 de ptes.

³¹⁰ 0,19 ptes el m³ per un total previst de 34.246 m³ diaris. Aquesta quantitat triplicava el consum total d'aigua que el 1920 es destinà als serveis urbans municipals. El preu, com se sap, era força raonable comparat amb les tarifes aplicades ordinàriament en els anys anteriors.

³¹¹ El 1921 es preveia una facturació de 21.083.000 ptes. i el 1930 de 25.673.000 ptes.

Es tractava, doncs d'un projecte en el qual l'objectiu de millora de l'estat higiènic de Barcelona, que el 1912 centrà el debat i l'elaboració del Dictamen de la Comissió d'Abastament d'aigua, es vinculava a la simple operació financera de compra dels actius de la Societat General. Com a exemple, s'ha vist que la debatuda aleshores reducció de tarifes i augment del consum particular es veia ara mediatitzat pels interessos dels banquers, els quals mantindrien el control de l'empresa mentre l'Ajuntament de Barcelona no disposés de la majoria de les accions. Es a dir, un objectiu municipalitzador de millora de la higiene pública i de possible intervenció sobre la higiene privada per tal de millorar les condicions de vida de les classes populars barcelonines es pretenia aconseguir amb els mateixos mètodes de les operacions financeres borsàries de caire especulatiu capitalista.

IMATGE 64

L'EXÈRCIT GARANTEIX EL SERVEI D'ABASTAMENT D'AIGUA A L'ESTACIÓ DE CORNELLÀ DURANT LA VAGA DE LA CANADENCA ³¹²

El to limitat i de baix perfil socialitzant del projecte de compra de la SGAB subscrit per l'Ajuntament a finals de 1920 era fruit en part del context social i polític i econòmic que es vivia a la Barcelona del moment. D'una banda, l'extrema conflictivitat social generada per la polarització entre el moviment obrer i els sistemes de defensa patronals radicalitzats amb la consegüent actuació repressora i autoritària del poder governamental militar havia conduït a una atmosfera d'agitació i violència en la qual

³¹² VALLÈS, Edmon (1990): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III. De l'Assemblea de parlamentaris al 14 d'abril de 1931. 1917/1931. Edicions 62, Barcelona, pàg. 88

projectes com el de la solució de l'abastament d'aigua a la ciutat eres posposats o no interessaven a l'opinió pública. D'una altra el desprestigi del conjunt de la classe política i del sistema representatiu en que es basava el poder municipal local l'allunyava dels sectors populars³¹³. Les seves mesures de govern tenien escassa eficàcia en el marc de crisi generalitzada que es vivia. En tercer lloc, els diaris republicans més propers als posicionaments obrers havien estat censurats o clausurats i l'acció dels dirigents republicans es veia mediatitzada per la política de força de les autoritats governamentals. En quart lloc, l'enfortiment de la presència de grups polítics dretans de caire conservador al consistori, com era el cas de la UMN, dels tradicionalistes o de la Federació Monàrquica Autonomista arrelgats aquests en les fileres lligaires, eren bona prova del major interès que els nuclis socials dirigents barcelonins tenien en la defensa dels seus interessos també en el fòrum municipal. Finalment, el posicionament moderat de la Lliga en temes locals barcelonins es trobava en línia amb el seu apropament als partits dinàstics i al sistema de la Restauració com a estratègia de defensa enfront de l'ofensiva revolucionària i violenta obrera.

En els primers anys de la dècada dels vint, la Lliga com a grup hegemònic s'esforçà al consistori barceloní per portar endavant els seus projectes de potenciació de la capitalitat de Barcelona per sobre de diferències socials de classe, un cop hagué de posposar les reivindicacions nacionalistes de finals de la dècada anterior. Els grans objectius, de fet, eren continuació dels que ja havia mostrat a principis del segle XX; és a dir, sanejament de la hisenda municipal, programa de millores urbanístiques i realització de l'Exposició Internacional a Montjuïc que ja s'ajornava des de feia anys³¹⁴. En conseqüència, si ja en moments anteriors l'actuació municipal de la Lliga a Barcelona s'havia mostrat respectuosa i poruga amb els interessos econòmics de les élites socials barcelonines en l'àmbit de la resolució del problema de les aigües³¹⁵, a les alçades de 1920-1921 la moderació havia augmentat per no parlar de quasi una identificació directa amb aquests interessos.

En conclusió, el marc social i polític general i barceloní i els objectius del grup majoritari al consistori no eren en absolut factors proclius a un projecte de compra de la SGAB que pogués ser interpretat com un atac als beneficis dels propietaris urbans, a la disponibilitat d'aigua abundant i barata dels industrials o com una ofensiva intervencionista municipal en l'àmbit de la higiene privada com ho havia estat la iniciativa de municipalització de 1911-12. La debilitat i els desprestigi dels grups republicans, en especial el radical, condicionà la seva estratègia col·laboracionista amb aquesta

³¹³ Tot i així es pot copsar un cert clima favorable en determinats sectors de l'opinió pública barcelonina reformistes. Cap als anys 1919-1920 havia sorgit a Barcelona un moviment ciutadà de defensa davant les empreses de serveis públics de gas, electricitat, aigua, telèfon, etc. que demanava la intervenció municipal. Com la pràctica totalitat d'aquestes societats es gestionaven dins de l'àmbit del dret privat, el particular trobava molt obstacles en el moment de reclamar per incompliment del servei. Segons qui animava aquest moviment, el Museu Social i l'Escola de Funcionaris de l'Administració Local, el anys de postguerra eren immillorables per a sol·licitar que s'aprovés una legislació de defensa de l'usuari particular, ja que aleshores s'havia revifat l'interès per la gestió dels serveis públics. No existia cap referent legislatiu al respecte, però aquesta mancança, es deia, no havia de justificar la manca d'intervenció municipal. Els ajuntaments tenien l'obligació de vetllar per la prestació del servei que la llei li atorgava i els municipis havien de tenir la concessió dels serveis públics urbans i s'haurien d'encarregar d'inspeccionar la manera en que el ciutadà el rebia mitjançant un reglament de servei. AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSIÓ DE CULTURA: *Bases per a una legislació que establis garanties per als ciutadans enfront de les empreses subministradores de llum, energia, aigua, telèfons, etc.*, Barcelona, Ed. Catalana S.A., 1920. Algunes referències sobre el Museu Social com a experiència reformista pròxima al catalanisme i al republicanisme nacionalista, apareixen al capítol primer. Pel seu costat, L'Escola de Funcionaris de l'Administració Local fou una de les realitzacions de la Mancomunitat de Catalunya, afí als plantejaments lligaires de modernització de la gestió municipal.

³¹⁴ Veure CAÑELLAS, Cèlia – TORÁN, Rosa: "Dels regionalistes de la Lliga a la Dictadura de Primo de Rivera", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de "L'Avenç", 58 (març 1983)

³¹⁵ Com manifestà Puig i Cadafalch a *La Veu de Catalunya* a finals de 1914 en la ja exposada valoració sobre la política municipal lligaire de sanejament.

orientació de la Lliga i, per tant, del consistori no va sortir una iniciativa global que integrés els diversos problemes de sanejament i d'higiene que la cosmopolita, emergent i agitada ciutat de Barcelona patia a inicis dels anys vint.

Amb aquest perfil moderat i menys ambicions, pot-ser es podia esperar una ràpida resolució del projecte. Res més lluny de la realitat. A finals de 1923 fou definitivament revocat. En el context descrit, diversos factors es combinaren per a produir el fracàs de l'adquisició municipal de la Societat General. Entre d'altres cal destacar, primer, la influència de les corporacions de propietaris urbans. Segon, la manca de col·laboració de les autoritats governamentals per a donar el seu vist i plau al projecte. Tercer, la crisi financera viscuda a finals de 1920 amb la fallida del Banc de Barcelona, immediatament després de l'aprovació del projecte de compra de venda de l'empresa d'aigües, i el replantejament del grup bancari en considerar la SGAB com un negoci amb serioses possibilitats d'expansió que calia mantenir en l'esfera de l'economia privada sota el seu control directe.

Pel que fa a la pressió que exerciren les entitats i corporacions que en el seu moment s'oposaren a la municipalització del servei s'han pogut copsar algunes proves al respecte. Tot i que no són directes, la seva acumulació pot provar com la propietat urbana de Barcelona i altres interessos vinculats de 1912 a 1914 a la campanya "Pro-Barcelona" es mostraven ara igualment contraris a la municipalització de la SGAB. És cert que de manera explícita, com ja s'ha vist, el projecte aprovat pel consistori el 3 de novembre de 1920 no pretenia intervenir en la higiene privada ni pressionar sobre els propietaris urbans d'immobles de lloguer per que modifiquessin els seus sistemes de proveïment d'aigües potables i d'evacuació de les residuals i tampoc es pretenia modificar a l'alça els baixos nivells de consum que registrava el conjunt de la població barcelonina. No obstant, l'Ajuntament de Barcelona es proposava adquirir el servei de l'empresa que monopolitzava l'abastament d'aigua a la ciutat i que disposava d'uns cabals potencialment ampliables fins els 160.000 m³ quan a les alçades de 1920 amb prou feines es consumia el 50-60% d'aquella quantitat per als diversos usos públics, privats i industrials. Un cop el municipi es fes amb la majoria de les accions de l'empresa estaria en condicions d'intentar augmentar el consum d'aigua a llarg termini amb el doble propòsit de millorar la higiene i el sanejament de Barcelona i com a manera de finançar el pagament de la part del capital social de la SGAB que encara li restés per comprar.

Per tant, en aquell moment es podria aspirar a fer realitat els objectius intervencionistes que en matèria de sanejament i proveïment d'aigua s'havien enunciat a Barcelona en diversos moments des dels temps de la sacsejada que va patir la ciutat amb el còlera de 1884 i els primers projectes urbans de sanejament globals. Cal tenir present que el principal aspecte de dissensió entre la Lliga i els republicans presents al consistori fou precisament el dilema entre adquirir només un terç de les accions de la Societat General o la totalitat del capital social. Mentre que inicialment els lligaires proposaven l'opció més limitada, els republicans defensaven la compra de la totalitat dels actius. Estava clar que darrera del contrast de posicions es trobaven els diferents esquemes ideològics i d'acció política, més respectuosa amb la propietat urbana i amb la primacia del grup bancari en el servei d'abastament d'aigua, en el cas de la Lliga; de caire més profundament municipalista i procliu a una línia de major intervenció pública sobre la higiene i el sanejament de la ciutat en les seves diverses dimensions, en el cas dels republicans.

Seguint aquesta lògica, devia ser coherent des del punt de vista de la propietat urbana mantenir una actitud contrària a l'execució del projecte de compra de la SGAB en els termes que es plantejà el novembre de 1920. Més encara, com sempre que s'havia intentat des del consistori l'aprovació de pressupostos extraordinaris basats en l'augment de la fiscalitat per a fer front a les despeses que havien de generar projectes de modernització urbanística i de millora dels serveis públics, la propietat urbana ho considerava com un atac als seus interessos i al seu legítim dret a l'obtenció del màxim benefici dels seus negocis. En aquesta ocasió, l'operació de compra es basava en l'aprovació d'un pressupost extraordinari que havia d'augmentar el deute públic municipal per a pagar la primera tercera part de les accions de la SGAB.

Tot plegat, aquesta deu ser la interpretació correcta per a l'actitud d'oposició que els grups dretans mantingueren en el debat d'aprovació del projecte al plenari municipal. Aquests grups monàrquics i socialment conservadors devien representar de manera directa i propera els interessos de les corporacions i entitats contràries a l'augment de la intervenció municipal en l'àmbit de la higiene i el sanejament domèstics. Ja s'ha vist com part dels arguments utilitzats repetien els esgrimits a partir de 1912. L'exemple més destacat era la instància adreçada pel Col·legi de Metges a l'Ajuntament en la qual es recordava la impotabilitat de les aigües explotades per la SGAB. Cal parar atenció al fet que els diversos regidors dels grups dretans que intervingueren en el plenari esmentat feren referència a aquesta instància del Col·legi de Metges. Tenint present que aquesta institució fou una de les que es mostraren més actives en temps de "Pro-Barcelona", s'ha de suposar amb fonament que el projecte de compra de la Societat al grup bancari hauria aixecat de nou l'alarma entre els propietaris urbans barcelonins. De la mateixa manera, la compra de la SGAB allunyava per a molt de temps les esperances que els impulsors de les ofertes presentades en els concursos de 1910 i 1911 tenien de vendre les aigües que oferien a l'Ajuntament de Barcelona un cop que la municipalització de 1912 fracassà.

Si bé fins aquí s'ha interpretat la posició de la propietat urbana com la continuació de la campanya iniciada el 1912, existeix un altre aspecte inèdit que cal considerar. A finals de 1920 la SGAB ja no era una empresa estrangera aliena a la realitat social, política i econòmica barcelonina. Els seus nous propietaris pertanyien a l'élite de l'oligarquia que regia el desenvolupament urbà, econòmic i industrial de la ciutat. Per tant aquest grup bancari devia ser sensible als interessos que s'havien volgut defensar en temps de "Pro-Barcelona" i que de nou afloraven el 1920. En aquest sentit, l'oferta del grup bancari a l'Ajuntament de Barcelona resultà contradictòria amb aquesta hipotètica comunitat d'interessos entre la propietat urbana barcelonina i el grup bancari que, al seu torn, formava part d'aquesta propietat. A més, el conjunt de la burgesia barcelonina vinculada a la propietat urbana devia compartir els grans objectius de nacionalització de l'economia espanyola en els context internacional de postguerra³¹⁶. Per tant, a les alçades de 1920 la Cambra de la Propietat Urbana i la resta d'entitats contràries a la municipalització del servei d'aigua haurien de desenvolupar una estratègia més complexa que abans. Calia obstaculitzar el projecte municipal a través de l'acció obstruccionista en el propi consistori i calia, al temps, influir en la mida del possible sobre la Junta de Vocals Associats i sobre el ministeri de la Governació. Totes aquestes

³¹⁶ Ja s'ha vist en el seu moment com Santiago Alba o els presidents del FTN i de la Societat d'Estudis Econòmics, protagonistes en la campanya contra la municipalització projectada el 1912, foren destacats partidaris de les nacionalitzacions d'empreses estrangeres a la postguerra.

passes ja s'havien donat a partir de 1912. Ara, però, era imprescindible també convèncer els banquers propietaris de la SGAB per que no continuessin amb el contracte de venda a l'Ajuntament.

A propòsit de la receptivitat del grup bancari davant la influència de la propietat urbana, Amadeu Hurtado afirma que *"els banquers de Barcelona estaven influïts per les campanyes d'escàndol de la municipalització"*³¹⁷. En efecte, el grup bancari havia sol·licitat als facultatius Antoni Salvat Navarro, Benet Oliver Rodés i Joan Coll i Bofill un informe sobre la potabilitat de les aigües de la SGAB. La direcció de l'empresa va remetre als tres metges un escrit amb data 3 de desembre de 1920 en el qual es feia constar que la Societat General practicava un control constant sobre els punts de captació de les seves aigües i que tractava amb clorur de cal els cabals procedents de l'Alt i el Baix Vallès. La SGAB es mostrava disposada, si l'Ajuntament de Barcelona així ho indicava, a destinar a la neteja del clavegueram aquest cabal del Vallès un cop fos estimat com a no apte per al consum humà³¹⁸. Si bé el grup bancari s'hauria donat per satisfet amb els suposat informe favorable emès pels facultatius citats, la gestió efectuada és bona prova de la intenció del grup bancari de justificar la compra d'unes aigües que part de la societat benestant barcelonina i la premsa afí consideraven com a imposables.

El camí seguit davant el govern pel projecte municipal de compra de la SGAB al grup bancari recordà els obstacles que ja patí la iniciativa de municipalització de 1912. El projecte de 1920 establia que el contracte seria vàlid si el govern no ho desautoritzava abans de l'1 de desembre de 1921. Amb data 5 de novembre de 1921 i 1 de febrer de 1922 el ple del consistori es fa ressò del comunicat del Govern Civil en el qual s'informava que s'havia nomenat una comissió tècnica per a examinar el problema de l'abastament d'aigua de la ciutat i que el municipi barceloní s'hauria de fer càrrec de les despeses³¹⁹. El 22 de maig de 1922 el ja conegut president de la Comissió de Govern, Maynés, intervingué en el plenari consistorial per a valorar l'estat en que es trobava el projecte de compra de la SGAB. Segons el regidor, a finals de novembre de 1921 l'expedient es trobava encallat en el Govern Civil i el termini del primer de desembre finalitzava. L'autoritat provincial, Martínez Anido, es limità a remetre l'expedient al ministeri de la Governació al·legant que com es tractava d'un cas de municipalització d'un servei públic corresponia al ministeri decidir. A més, calia assegurar la potabilitat de les aigües que es pretenia adquirir. Maynés continuava informant que després de diverses gestions a Madrid, l'única decisió de Governació havia estat enviar una comissió de tècnics per a estudiar el problema i analitzar les aigües. El regidor lligaire denunciava els prejudicis que la demora de la resolució de l'expedient causava al municipi. A més criticava la doble moral dels que manifestaven dubtes sobre la potabilitat de les aigües de la SGAB, ja que no havien procurat impedir el seu consum si l'empresa continuava en mans privades. Finalment, Maynés avisava del perill que es corria amb l'ajornament ja que el grup bancari podria retirar l'oferta de venda *"ante los beneficios de la empresa y de los que debiera entregar al Ayuntamiento"*³²⁰. Aquesta reflexió permet deduir la

³¹⁷ HURTADO (1967), pàg. 394

³¹⁸ Arxiu General d'AGBAR, Contenedor 9418. Lligall 108. Una síntesi del dictamen elaborat pels esmentats facultatius es pot trobar a LÓPEZ, Guillermo: *Impugnación a la memoria de "Los Servicios de la Sociedad General de Aguas de Barcelona"*, Barcelona, Febrero, 1926, pàg. 24-27. Segons el doctor López en el dictamen es detectaren tres tipus de causes d'impotabilitat de les aigües subministrades per la SGAB. El primer, els problemes que presentaven les aigües procedents de l'Alt i del Baix Vallès que ja foren catalogades com a imposables el 1914 i que eren tractades amb clorhipoclorit sòdic. El segon, l'elevada mineralització de les aigües explotades a Cornellà. El tercer, l'espòrica presència del bacil de colí a l'aigua del pou Fives Lille de Cornellà, el que s'havia començat a utilitzar cap a 1909. La conclusió del dictamen era que les dades de potabilitat resultaven favorables, però que determinats episodis accidentals podien contaminar les aigües de Cornellà, Dosrius i el Besòs.

³¹⁹ *Llibre d'Actes del Ple* 1921. Volum 5 (pàg. 394) i 1922. Volum 1 (pàg. 140).

³²⁰ *Llibre d'Actes del Ple* 1922. Volum 2, 22 maig (pàg. 344-344b).

influència que les entitats opositors a la compra de la SGAB havien exercit primer sobre el govern civil i després sobre el ministeri de la Governació. Un cop més, el tema de la potabilitat i el de la manca de competències municipals per a municipalitzar el servei de l'aigua era la bandera que es brandia contra el projecte de l'Ajuntament de Barcelona d'intervenció pública en el mercat privat de l'aigua.

Conscients de la urgència que requeria la situació, els grups lligaire i republicà presentaren una proposició incidental en el plenari del 22 de maig de 1922 a través dels regidors Maynés, Marial i Aleix M. Santamaría González. La proposició instava a l'alcaldia per a que demanés als senadors i diputats barcelonins que intervinguessin davant el govern conservador de Sánchez Guerra³²¹

"con el ruego de que se resuelva pronto el expediente incoado hace más de un año y aceptando o no el punto de vista del Ayuntamiento, deje éste en libertad de acción para dar solución definitiva a asunto tan urgente y de tanta transcendencia para la salud pública".

El regidor tradicionalista Bordás presentà una rectificació segons la qual calia donar a la qüestió de la potabilitat de les aigües que la SGAB explotava a Cornellà l'enorme importància que tenia. Proposava que si l'informe dels tècnics que estudiaven aquestes aigües era negatiu, l'Ajuntament instaria la SGAB per a corregir el defecte de l'excessiva mineralització que aquelles aigües presentaven. Maynés rebutjà la rectificació argumentant que no eren necessaris les anàlisis donat que la població consumia aquells cabals i Barcelona tenia bona salut. A més, afegia que tothom sabia qui eren els propietaris de les aigües i qui s'oposaven a la seva compra per l'Ajuntament. La proposició dels dos grups majoritaris fou aprovada i l'alcalde de la Federació Monàrquica Autonomista Ferran Fabra i Puig³²², marquès d'Allella, acceptà l'encàrrec de gestionar a Madrid la resolució definitiva de la qüestió.

La fallida del Banc de Barcelona, immediata a l'aprovació del contracte de compra pel municipi barceloní i concretada en la suspensió de pagaments que tingué lloc el 27 de desembre 1920, constituí un altre factor que degué obstaculitzar les negociacions entre l'Ajuntament de Barcelona i el grup bancari nou propietari de la SGAB. El banc ensorrat era fins aleshores una de les entitats financeres més prestigioses de Catalunya i la seva influència havia jugar un destacat paper en l'operació de compra de la SGAB. Alguns dels homes més rellevants del grup que havia adquirit l'empresa d'aigües va haver de fer front en la seva qualitat de membres del consell d'administració del banc a les pèrdues generades. Fou el cas de Josep Garí o del marquès de Comillas³²³. Les majors dificultats s'haurien produït, però, en la col·locació en borsa de les accions de la SGAB emeses en la ja referida ampliació de capital de 1920. El pànic momentani que s'apoderà dels cercles financers barcelonins s'encomanà als antic propietaris franc-belgues de la Societat General, ja que temien que els pagaments pactats no serien coberts pel grup bancari. Els dies posteriors al 27 de desembre els intercanvis telegràfics entre E. Raison, director de l'empresa Barcelona, i la seu parisenca de la Societat Lionesa d'enllumenat i de conducció d'aigües

³²¹ Aquest govern prengué possessió el 8 de març de 1922 i estengué el seu mandat fins el 5 de desembre de 1922. Havia substituït un gabinet Maura de concentració dinàstica (13 agost 1921 - 7 de març de 1922). Els dos govern estigueren mediatitzats fonamentalment en el context espanyol per les repercussions polítiques i militars del desastre d'Annual.

³²² Fou elegit alcalde amb els vots de la Lliga regionalista, ja que aquesta formació política s'havia presentat a les municipals del 5 de febrer de 1922 en aliança amb la Federació Monàrquica.

³²³ Veure CABANA (1996), pàg. 94-96.

reflectí aquest estat d'alarma³²⁴. L'enrarament sobtat del mercat de valors tanmateix hauria suposat un seriós contratemps per a la pretensió municipal de compra dels valors de la SGAB³²⁵.

Fos per aquest motiu o per que els esforços municipals per accelerar la tramitació de l'expedient a Madrid no haurien resultat gaire eficaços, el projecte d'adquisició de la Societat General hauria continuat sense gaires novetats i amb data 22 de setembre de 1923 el grup bancari redactà un escrit adreçat a l'Ajuntament de Barcelona i presentat el 2 d'octubre en el qual donava per anul·lada l'oferta de venda de la SGAB a partir del 31³²⁶. El moment precís triat pels propietaris de la Societat General per a donar caire oficial a la seva decisió no sembla pas deslligada dels aconteixements polítics que es vivien aquells dies. El 13 de setembre havia tingut lloc el cop d'estat de Primo de Rivera i el nou Directori Militar suspengué precisament l'1 d'octubre de 1923 l'ajuntament democràtic barceloní i el governador civil el substituï per un nou consistori format amb els vocals associats i presidit pel catedràtic de grec Josep Blanqué Feliu i poc després pel tinent coronel Fernando Álvarez de la Campa³²⁷. Sembla com si el grup bancari hagués esperat a presentar la seva retirada de l'oferta de venda a que el nou Ajuntament no prengués cap acció de denúncia o de defensa dels drets municipals sobre l'acord subscrit el 1920 amb els banquers. En efecte, les actes municipals no recullen cap gestió en aquesta direcció. Per tant, molt probablement mesos abans els grup bancari ja era partidari de no continuar l'acord amb el municipi.

La causa principal que hauria motivat aquest nou posicionament del propietaris catalans de la SGAB devia ser allò que ja avançava Maynés en la seva intervenció al ple del consistori el maig de 1922. El grup bancari s'adonà dels beneficis que es podien obtenir de l'explotació en règim de pràctic monopoli del servei d'abastament d'aigua a Barcelona. Un cop més Amadeu Hurtado aporta les referències personals. Hauria estat Josep Mª Figueres Arizcún, Vocal del consell d'administració de la SGAB des de 1920 a 1924, en qualitat de representant del Banc de Bilbao qui fou *"el primer a donar-se de la qualitat i de les possibilitats de la que havien adquirit i es va resistir a desfer-se'n (...) Aquesta resistència, feia obrir els ulls als nostres i les proposicions a l'Ajuntament van ésser abandonades"*³²⁸.

Les dades a les que s'ha pogut accedir en el curs d'aquesta recerca confirmen la favorable evolució del compte de beneficis de l'empresa a les alçades del 1923. A la taula número 64 es pot

³²⁴ Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 9418. Lligall 108. Concretament, l'intercanvi de telegrams dels dies 28 i 30 de desembre de 1920.

³²⁵ Veure HURTADO (1967), Volum 2. pàg. 396

³²⁶ La Comissió de Govern presentà un dictamen que fou aprovat el 12 de novembre de 1923 en el qual es donava per *"enterado y conforme la Corporación Municipal de la modificación efectuada por la Sociedad Anónima Arnús-Garí en nombre del Grupo Bancario integrado por el Banco de Barcelona, Banco Hispano-Colonial, Banco de Bilbao, Sindicato de Banqueros de Barcelona y Banca Arnús, en escrito fecha 22 de septiembre último, presentado en las oficinas municipales el 2 de octubre siguiente, dando por anulada la oferta de diez mil acciones de la SGAB y la opción de compra del resto del capital social, así como todos los derechos dimanantes del contrato referido intervenido entre la citada Sociedad en la representación que alega y el Excmo. Ayuntamiento, a partir del 31 del mencionado mes de octubre de 1923"*. Llibre d'Actes del Ple 1923 Volum 4 (pàg. 296b)

³²⁷ CAÑELLAS, Cèlia – TORÁN, Rosa: "Dels regionalistes de la Lliga a la Dictadura de Primo de Rivera", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de "L'Avenç", 58 (març 1983), pàg. XXII.

³²⁸ Segons Hurtado, qui també formà part del consell d'administració de la SGAB en qualitat de vocal des de 1920 a 1939, Figueres deia que *"Abandonar un afer com aquest per traspassar-ho a una ciutat que ha demostrat que no el vol, exposant-nos encara a ésser bescantats, em sembla un error. Es comprèn que hi sucumbís una casa estrangera per fugir de maldecaps en un país que no era el seu, però que hi caiguessin nosaltres és inexplicable"*. HURTADO (1967), pàg. 395-395. La composició dels consell d'administració de la Societat General des de 1920 a 1967 es poden consultar a VOLTES (1967), pàg. 217-230.

observar aquesta evolució des de 1913 a 1923³²⁹. És de destacar el relatiu estancament anterior a 1915 i el ràpid increment experimentat des de 1915 a 1919.

TAULA 64 BENEFICIS OBTINGUTS PER LA SGAB (1913-1923)	
ANY	BENEFICIS (en ptes.)
1913	1.132.900
1941	1.147.200
1915	2.468.600
1916	2.634.200
1917	3.087.000
1918	3.331.900
1919	3.329.700
1920	3.037.653
1921	3.434.504
1922	4.004.753
1923	4.082.079

Les causes d'aquest creixement es poden trobar, primer, a la substitució que la SGAB efectuà del servei donat per l'abastament municipal interromput arran del tifus de 1914 des de finals d'aquell any fins al 1920. Segon, la inflació dels preus i dels serveis de primera necessitat patida en els anys de guerra i postguerra haurien pressionat sobre l'augment dels beneficis³³⁰. Tercer, probablement, l'eufòria econòmica viscuda a Barcelona en els anys posteriors a 1915 hauria produït un augment del consum d'aigua entre els sectors més beneficiats amb l'expansió de l'economia. L'increment que s'observa a partir de 1921 pot tenir relació amb la posada en funcionament el dos nous pous d'extracció a Cornellà i amb la millora de la xarxa de distribució amb l'establiment d'un segon grup elèctric d'elevació a l'estació d'Altures³³¹.

Les conclusions que es poden treure a partir d'aquesta taula de beneficis es confirmen amb els percentatges d'interessos que proporcionaven els valors borsaris de l'empresa als seus accionistes. La taula 65 recull els beneficis registrats des de 1904 a 1923³³². Dels rendiments moderats a la primera dècada del XX es passà a un lent però constant augment fins a 1915 per a entrar en fase expansiva els anys de la Guerra europea. Després de l'ensopagada de la crisi borsària de 1920 i de l'enfonsament del

³²⁹ Les dades corresponents als anys 1913-1919 han estat tretes de ROLDÁN-GARCÍA (1973), pàg. 120-121 i les de 1920-1923 d'Arxiu General d'AGBAR. Memorias 1920-1952.

³³⁰ Una mostra de l'augment del preu de l'aigua experimentat des de 1915 a 1919 la proporciona l'escrit enviat per la direcció de la SGAB als responsables de l'organització de l'Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques i General Espanyola. L'escrit amb data 22 de setembre de 1920 pujava el preu del metre cúbic subministrat per al rec de jardins i altres serveis de l'exposició de 10 cèntims l'octubre de 1915 a 15 cèntims el setembre de 1919. Els arguments donats eren l'elevació del cost de la ma d'obra i la implantació de la jornada de 8 hores i l'augment del preu de l'electricitat, el carbó i altres materials. Arxiu General d'AGBAR. Contenidor 5979. Lligall 139 B1.

³³¹ Arxiu General d'AGBAR. Memorias 1920-1952.

³³² Arxiu General d'AGBAR; "Tanto por ciento abonado a los accionistas". Contenidor 9418. Lligall 108 per als anys 1904-1919 i Memorias 1920-1952 per als exercicis 1920-1923.

Banc de Barcelona retornaren els rendiments molts alts els primers anys de la SGAB ja com a propietat del grup bancari. L'optimisme de Figueres i la confiança en el futur del negoci de l'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona semblava plenament justificat.

TAULA 65 DIVIDENDS PAGATS ALS ACCIONISTES DE LA SGAB EN % (1904-1923)	
ANY	BENEFICIS (en ptes.)
1904	4,60
1095	4,60
1906	4,80
1907	5,00
1908	5,40
1909	5,60
1910	5,80
1911	6,00
1912	6,40
1913	6,60
1914	6,60
1915	7,00
1916	7,00
1917	8,00
1918	8,50
1919	10,00
1920	8,00
1921	9,00
1922	9,50
1923	9,50

Una altra prova sobre la intenció de no vendre l'empresa d'aigües a l'Ajuntament que el grup bancari tenia ja a les alçades de 1923 és la publicació que la banca Arnús-Garí adreçà als potencials nous accionistes de les nombroses empreses que tenien confiats els seus serveis de tresoreria a l'Arnús-Garí³³³. L'objectiu d'aquesta mena d'opuscles, s'afirmava, era *"la vulgarización de los datos y conocimientos que son imprescindibles a todo rentista para llegar a obtener una orientación útil en el cultivo de sus capitales y una pauta segura para la inversión de sus ahorros"*. Entre les diverses empreses de les quals s'oferien dades de cotitzacions del seus valors i estats dels comptes dels seus resultats, figurava la SGAB. S'afirmava que era *"uno de los valores industriales más apreciados para el ahorro"* i amb enormes expectatives d'expansió del negoci. Els 80 litres diaris per habitant que l'empresa subministrava el 1922 assenyalava la possibilitat d'augmentar el consum i les captacions de Cornellà, es continuava, eren pràcticament il·limitades i suficients per a un futur consum a llarg termini. Es destacava, a més, que era la primera companyia espanyola en la tècnica de captació, medicació i esterilització de l'aigua.

³³³ SOCIEDAD ANÓNIMA ARNÚS GARÍ: *El financiamiento de las Grandes Empresas de Cataluña*, Barcelona, Establ. Dalmau Oliveres, S.A., 1923.

En definitiva, el 1923, ja abans de la retirada oficial de l'oferta de venda a l'Ajuntament de Barcelona, el grup bancari contemplava la SGAB com una empresa privada que generava beneficis apreciables en l'àmbit del mercat de valors borsari i que tenia un fort potencial de creixement. Cal destacar que, en línia amb aquesta orientació, la principal motivació per estimular el consum d'aigua era precisament l'augment dels beneficis de l'explotació del servei d'abastament entès com a estricta propietat privada. Els intents de municipalització del proveïment d'aigua finalitzaren, doncs, just abans de la dictadura de Primo de Rivera. La iniciativa de compra de la Societat General impulsada el 1920 havia resultat un nou fracàs en la política hidrològica de l'Ajuntament de Barcelona.

3

TRIOMF DEL MODEL DE SERVEI PRIVAT MONOPOLÍSTIC

Les noves circumstàncies socials i polítiques generals que es visqueren des de 1923, l'evolució de l'accelerat creixement urbanístic que experimentava la ciutat i l'estímul l'organització de l'Exposició Internacional fou el nou context en que es desenvolupà la definitiva consolidació del servei privat d'abastament d'aigua. Les iniciatives municipalitzadores engegades per l'Ajuntament de Barcelona des de dècades abans foren deixades al marge. La Societat General d'Aigües de Barcelona es consolidà de manera definitiva com a companyia monopolística del servei de proveïment malgrat l'oposició d'altres iniciatives privades. L'espectacular ús de l'aigua que se'n va fer a l'Exposició Internacional respongué a la necessitat de la Societat General d'afermar-se com a única gran empresa subministradora d'una ciutat que ja fregava el milió d'habitants, i amb una àrea perifèrica també en plena expansió.

3.1

ABSÈNCIA DE POLÍTICA HIDROLÒGICA MUNICIPAL

Tal i com s'ha vist en l'apartat corresponent del capítol primer, el consistori barceloní, un cop executat l'1 d'octubre de 1923 el decret de dissolució de l'Ajuntament sorgit de les eleccions municipals de 1922, estigué presidit per l'atonía i el baix perfil de l'acció municipal i integrat per vocals associats, per membres de la Unió Monàrquica Nacional i per simpatitzants de la Unió Patriòtica. El ventall polític que representaven els nous regidors es limitava a minories socials conservadores afins del nou règim dictatorial erigit com a salvador de la dinastia i dels sistema restauracionista. La sortida dels

regionalistes i dels republicans havia suposat el trencament amb la tradició d'impulsar iniciatives de millora de l'abastament d'aigua a la ciutat per les diverses vies que s'han vist al llarg d'aquesta recerca.

En aquest sentit, si la política hidrològica desenvolupada des de començaments del XX per aquestes formacions polítiques havia estat o be en connivència amb els interessos de les élites socials barcelonines o be obstaculitzada per les estratègies defensives d'aquestes minories, a partir de 1923 els projectes municipals de resolució de l'etern problema de les aigües de Barcelona estigueren directament subordinats als interessos dels nuclis dirigents barcelonins i, de manera especial, als defensats per la propietat urbana. Ja s'ha vist igualment al capítol primer com la Cambra de la Propietat Urbana de Barcelona intervingué en aquells anys de manera molt activa en diversos organismes de planificació urbanística com ara La Comissió Especial d'Eixample, la Junta Municipal de Solars o la Junta Mixta d'Urbanització i Aquarterament. El nou context polític no permetia que la tradicional influència dels nuclis rectors del desenvolupament urbà barceloní fossin ni tan sols mínimament neutralitzada per les propostes dels grups polítics democràtics representatius d'interessos més plurals.

Les característiques de l'acció municipal en matèria d'abastament d'aigua portada a terme pel consistori barceloní de 1923 a 1929 eren el reflex del desideràtum de les entitats que s'havien oposat als diversos intents d'ajuntaments anteriors de municipalització del servei d'abastament d'aigua. Així, el municipi primoriverista no dissenyà cap projecte d'abastament que suposés augmentar la pressió sobre el ja enorme deute municipal, engreixat per les necessitats que generava la futura exposició, que intentés elevar l'escàs consum d'aigua domèstica o que pretengués modernitzar definitivament el sistema de dipòsits per al proveïment dels habitatges o el tradicional d'evacuació d'aigües residuals basat en les fosses sèptiques i el pous negres. Però el doble respecte a la hisenda municipal i als interessos de les corporacions de propietaris urbans suposava a la pràctica la inacció. Així, doncs, en matèria d'abastament d'aigua l'Ajuntament de l'etapa dictatorial no desenvolupà iniciatives pròpies gaire destacables i les propostes que es portaren a terme foren subsidiàries de la iniciativa dels gabinets primoriveristes o de les actuacions urbanístiques executades a Barcelona, vinculades al projecte d'exposició internacional ja engegat des de 1912-1913 pels consistoris representatius.

Els referents normatius estatals

Més interès té l'anàlisi de la legislació d'abast estatal elaborada pel règim dictatorial que modificava el cos normatiu anterior en matèria de sanejament urbà i d'abastament d'aigua i les repercussions que aquestes modificacions tingueren en l'activitat de l'Ajuntament de Barcelona en aquest àmbit. Les normes jurídiques a les que cal fer referència són en primer lloc, l'Estatut Municipal de 8 de març de 1924; segon, el Reglament d'obres, serveis i bens municipals de 14 de juliol de 1924; el Reglament de Sanitat Municipal de 9 de febrer de 1925 en tercer lloc i, finalment, la Llei de creació de les Confederacions Sindicals Hidrogràfiques de 5 de març de 1926³³⁴.

³³⁴ El text complet de l'Estatut Municipal es pot consultar a *Gaceta de Madrid*, PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR: Real Decreto aprobando el Estatuto Municipal, Gaceta de Madrid 9/03/1924. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es. El Reglament d'obres i serveis a PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR (14/07/1924): Real Decreto aprobando el Reglamento de obras, servicios y bienes municipales, Gaceta de Madrid 16/07/1924. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es El Reglament de Sanitat

L'Estatut Municipal a més de reformar el marc polític i el sistema electoral pel que s'havia de regir la vida municipal, detallava el cúmul de competències exclusives dels ajuntaments³³⁵. L'article 150 establia entre aquestes atribucions l'abastament d'aigües, “y el destino de las residuales, lavaderos, abrevaderos, balnearios y servicios análogos”. De la mateixa manera, el clavegueram “y cualesquiera otros servicios de salubridad e higiene, muy especialmente los de desinfección domiciliaria”. Si bé la Llei Municipal de 1877 ja atribuïa als ajuntaments aquesta mena de serveis públics, l'Estatut de 1924, prenent com a base les competències municipals sobre els serveis urbans obligatoris, establia per primer cop en la legislació espanyola municipal la possibilitat que els ajuntaments acordessin la municipalització de determinats serveis públics. L'article 153 en el punt 13 incloïa aquesta nova atribució municipal i els articles 169, 170, 171 i 172 detallaven els serveis que es podien municipalitzar i el sistema procedimental que calia seguir. L'Estatut feia possible la municipalització d'un ampli ventall de serveis i amb caràcter de monopoli els d'abastament d'aigües, electricitat, gas, clavegueram, neteja de carrers i aprofitament de residus urbans. Per a portar a terme la municipalització era necessari l'acord del ple municipal o la proposta del 5% dels electors del municipi. Una comissió nomenada a propòsit hauria d'estudiar la situació del servei públic corresponent i elaborar un dictamen en el que havia de constar, entre altres aspectes, el projecte d'obres, la proposta econòmica i les tarifes del servei a municipalitzar. La comissió hauria d'estar integrada per 3 regidors i 3 tècnics designats per les corporacions i entitats inscrites en el cens electoral municipal. A continuació, calia que el dictamen fos aprovat pels 2/3 del consistori. Si es tractava de monopolitzar el servei públic era imprescindible, a més, el vot favorable de la majoria dels electors consultats en referèndum.

Malgrat el que a primera vista pugui semblar, les municipalitzacions de serveis públics tal i com les preveia l'Estatut Municipal tindrien poc a veure amb el projecte de municipalització amb monopoli del servei d'abastament d'aigua aprovat per l'Ajuntament de Barcelona el gener de 1913. En primer lloc, el propi sistema electoral de tria dels regidors garantia que les hipotètiques municipalitzacions futures tindrien un caràcter poc socialitzant o d'apropament del servei urbà que es tractés a les capes més populars³³⁶. Segon, a l'exposició de motius de l'Estatut s'argumentava el caràcter restrictiu i moderat que tindrien les futures municipalitzacions de serveis. Es deia que no s'inclinava a “*radicalismos societarios ni a estrecheces conservadoras*” i que es permetria l'expropiació i la rescissió de les concessions a les empreses privades explotadores del servei. S'aclaria a continuació que no es deixaven “*arrastrar por el afán de socializar*”

Municipal a PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR: Real Decreto aprobando el Reglamento de Sanidad Municipal, Gaceta de Madrid 17/02/1925. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es. i la Llei de Creació de les Confederacions Sindicals a MINISTERIO DE FOMENTO (05/03/1926): Real Decreto por el que se aprueba la constitución de las Confederaciones Sindicales Hidrográficas. Gaceta de Madrid 06/03/1926. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es

³³⁵ L'Estatut Municipal fou fruit en part de la influència directa del maurista José Calvo Sotelo. El futur ministre d'Hisenda en el gabinet civil posterior a desembre de 1925, juntament amb altres com el marquès de Guadalhorce, futur ministre de Foment, havien constituït un nucli central de l'administració primoriverista desvinculat de clientele polítiques i, per tant, amb marge d'actuació per a elaborar la seva política de continuïtat de determinats projectes sorgits d'iniciatives plantejades en anys anteriors a 1923. Així, l'Estatut donava forma a les propostes, ja formulades en el seu moment per Maura i Canalejas d'organització corporativa de la participació política ciutadana. Responia, en tot cas a una concepció orgànica i centralista de la societat i l'administració. L'Estatut Municipal, que ampliava significativament les facultats dels ajuntaments en diversos àmbits de la vida urbana, no arribà a entra en vigor de manera completa. El mateix va succeir amb projectes de reforma també impulsats per Calvo Sotelo i pel nucli de funcionaris i tècnics ja en l'etapa del gabinet civil posterior a 1925. Així, la iniciativa de modernització del sistema tributari fracassà per la vinculació de la dictadura a influents sectors conservadors de la societat espanyola. Veure al respecte MALERBE, Pierre: “La Dictadura”, dins TUNÓN DE LARA (Dtor.): *Historia de España*. Volum IX. *La crisis del Estado: dictadura, república, guerra (1923-1939)*, Barcelona, Labor, 1982, pàg. 37-68. La mateixa tendència i el mateix resultat es podrà observar en les disposicions referides a l'àmbit de l'abastament d'aigua i el sanejament urbà.

³³⁶ Els regidors eren d'elecció directa i d'elecció corporativa. Segons l'article 45, una meitat dels primers seria elegida pel cos d'electors cada tres anys. Els d'elecció corporativa, triats per les corporacions i entitats registrades en el cens municipal, perllongaven el seu càrrec al llarg de 6 anys. A les ciutat amb més de 200.000 habitants, com era el cas de Barcelona, s'haurien de triar 48 regidors populars i 15 corporatius.

i que es malfiaven de la capacitat de gestió industrial dels municipis. Per aquest motiu caldria gestionar el servei municipalitzat a través d'empreses privades o mixtes de manera que els regidors "*sólo tendran parte mínima en la direcció del negoció*". Finalment, es feia referència a la inexperiència que es tenia a Espanya en aquest àmbit i que l'Estatut permetria experimentar a partir dels primers assaigs.

Amb un Ajuntament dominat en exclusiva pels nuclis socials, polítics i econòmics que s'havien oposat en el seu moment al monopoli municipal del servei de proveïment d'aigua i amb els precedents que "el problema de les aigües" tenia a la ciutat de Barcelona, era força improbable que pogués prosperar un projecte de municipalització d'aquest servei, ni tan sols era imaginable que fos elaborat. Municipalitzar l'abastament d'aigua a les alçades de 1924 significava o adquirir la SGAB o comprar cabals alternatius i construir el sistema de conducció i distribució corresponen. En qualsevol dels dos casos caldria recórrer a una considerable ampliació del deute municipal i a la pressió per augmentar el consum d'aigua amb el qual es pogués fer front a l'amortització del cost del projecte. I eren precisament aquest els principals motius pel quals les minories socials amb forts interessos a la propietat urbana de la ciutat s'havien oposat tradicionalment a la gestió pública del servei de l'aigua. En el cas hipotètic que la iniciativa popular obligués a plantejar-se l'elaboració d'un projecte de municipalització, el procediment d'aprovació disposava de les suficients garanties per a salvaguardar els interessos de les corporacions de la propietat urbana amb destacada representació directa en el consistori i en la comissió que elaboraria el dictamen municipalitzador. Tot i que l'Estatut Municipal no fou portat a la pràctica en els cinc anys que fou vigent, de 1924 a 1930, en el curs d'aquesta recerca no s'ha pogut tenir constància de cap iniciativa municipalitzadora del servei d'abastament que s'emparés en aquesta nova normativa que ho permetia. Cal suposar amb fonament que l'Ajuntament de Barcelona efectivament no ho va intentar.

L'Estatut municipal es desglossà els mesos posteriors a la publicació en normatives complementàries referents a aspectes parcials del seu articulat. És d'especial interès en el terreny de l'abastament d'aigua i el sanejament municipal el Reial Decret de 12 d'abril de 1924 que declarava com a públics els serveis urbans d'aigua, gas i electricitat³³⁷. S'establí, a més, el dret de l'administració municipal a establir les tarifes de subministrament del servei (articles 1-20). Aquest decret ofería, per tant, la possibilitat als ajuntaments d'augmentar significativament el seu grau d'intervenció sobre l'abastament d'aigua cas que es trobés en mans d'empreses privades, com era el cas de Barcelona. No s'ha pogut trobar, però, cap referència a possibles accions del consistori barceloní de 1924 a 1930 en aquest aspecte. Al contrari, si alguns regidors plantejaren la possibilitat d'actuar sobre la Societat General per que l'empresa rebaixés el preu del subministrament d'aigua, el conjunt del consistori s'encarregà de desautoritzar la proposta³³⁸.

El Reglament d'Obres, Serveis i Bens Municipals de 14 de juliol de 1924 igualment desenvolupà altres aspectes de l'Estatut Municipal³³⁹. El títol primer regulava els procediments d'execució d'obres i les classificava en obres d'eixample i extensions, obres de sanejament i reforma interiors i obres

³³⁷ Veure GAY DE MONTELLÀ, R.: *El servicio municipal de abastecimiento de aguas. Legislación contenida en la Ley de Aguas de 1879, Estatuto Municipal, reglamento de Sanidad, etc. y reglamentación relativa a la materia de Auxilio del Estado para la ejecución de las obras de abastecimiento*, Barcelona, Librería Bosch, 1928

³³⁸ Així va passar en el debat del ple municipal que tingué lloc el 24 de novembre de 1929 a propòsit de la creació d'una comissió que havia d'avaluar les necessitats d'aigua de la ciutat de Barcelona en el marc de la Confederació Sindical Hidrogràfica del Pirineu Oriental. A l'apartat següent es detallarà el desenvolupament d'aquest ple.

³³⁹ PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR (14/07/1924): Real Decreto aprobando el Reglamento de obras, servicios y bienes municipales, Gaceta de Madrid 16/07/1924. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es

d'urbanització parcial i ordinàries. El títol segon reglamentava els serveis municipals i eren classificats en els apartats de vialitat, comunicacions, aigües i electricitat, d'abastos, de seguretat, socials i d'ornament i embelliment urbà. El títol tercer contenia la normativa aplicable a l'expropiació forçosa per raons d'utilitat pública municipal. Cal fer referència al Capítol IV referit a les obres de sanejament i urbanització parcial. L'article 36 fixava un perímetre de protecció al voltant dels punts de captació d'aigua i de les infraestructures de conducció destinades al consum de poblacions. Quan es tractava de pous d'explotació d'aigües subterrànies calia garantir una superfície de protecció de 300 metres de radi prenent el pou com a centre. Els terrenys compresos a dins podien fins i tot ser expropiats o es podia imposar l'exclusió del dret de servitud de pas (article 38). Aquesta disposició pretenia preservar la salubritat de les aigües captades, ja que es tractava d'evitar la contaminació d'abocaments d'aigües brutes de procedència industrial, urbana o d'explotacions ramaderes. És particularment interessant aquesta normativa a propòsit de la garantia que rebia la Societat General d'Aigües de Barcelona d'exclusivitat de les seves explotacions especialment a l'àrea del delta del Llobregat. Era evident que a més d'assegurar la potabilitat en origen de les aigües subministrades a la ciutat, els drets d'explotació i la defensa contra iniciatives de captació massa properes rebien un altre argument legal complementari. El mateix succeïa a la ja densificada zona d'extracció d'aigua del baix Besòs.

L'article 39 té un particular interès. Facultava els ajuntaments per a obtenir per via de concessió o d'expropiació el cabal d'aigua necessari per a poder dotar les seves poblacions amb una mitjana de 200 litres diaris per habitant si es tractava de ciutats i amb 150 si les poblacions eren menors. A més, els municipis podien ocupar els terrenys precisos per a localitzar els punts de captació i les infraestructures d'elevació i conducció. Les possibilitats d'actuació dels ajuntaments en matèria de modernització dels sistemes d'abastament d'aigua s'eixamplaven considerablement arran d'aquesta disposició. D'una banda, el cabal de 50 litres diaris per habitant que la Llei d'Aigües de 1879 establí com a mitjana mínima per a permetre les expropiacions municipals era àmpliament superada. En segon lloc, molts dels obstacles legals que l'Ajuntament de Barcelona havia patit al llarg de les darreres dècades per a dotar la ciutat d'un sistema municipal d'abastament podien desaparèixer si es demostrava que Barcelona no superava la mitjana establerta de 200 litres diaris per habitant.

La secció segona del títol segon d'aquest Reglament d'Obres i Serveis es dedicava íntegrament al servei d'aigües. Els articles 77, 78 i 79 dotaven els municipis de nous instruments de control i intervenció sobre els subministraments privats d'aigua en consonància en part amb el que s'establí al decret de 12 d'abril de 1924. Així, el 77 obligava a establir tarifes reduïdes per al consum d'aigua destinada a serveis públics urbans en els contractes entre els ajuntament i les empreses d'abastament. A més, aquestes tarifes i els de servei domèstic no es podien modificar sense l'acord del ple municipal. En segon lloc, aquest mateix article establí que *"en ningún caso podrá concederse monopolio del suministro de aguas a ninguna Empresa o particular"*. Finalment, s'ordenava que en els contractes de concessió a les empreses figurés la pressió amb la qual es subministraria l'aigua. Segons l'article 78, aquests contractes havien de fixar les tarifes del servei públic i privat. El 79 permetia als municipis la possibilitat d'unificar les xarxes de canalitzacions quan una mateixa població era proveïda per diferents empreses o sistemes amb canalitzacions independents.

Les implicacions que aquesta legislació podia tenir per a l'abastament d'aigua de Barcelona si l'Ajuntament es decidia a fer valer les seves noves competències podien ser considerables. En especial, pel que feia a la subordinació que la SGAB hipotèticament hauria de mantenir respecte del rol del municipi com a impulsor del consum d'aigua per la via de l'abaratiment de les tarifes del servei i, en conseqüència, com a autoritat pública responsable de la salubritat i la higiene urbanes. Sabem que res d'això s'intentà seriosament en el període 1924-1930, però potencialment l'Ajuntament de Barcelona disposava de nous instruments legals que augmentaven significativament les seves possibilitats d'intervenció en el servei d'abastament d'aigua. Una altra cosa era que el context polític del moment i que l'arquitectura social i econòmica barcelonina configurada en les darreres dècades ho feien molt difícil, pràcticament impossible.

El Directori Militar impulsà, però, una altra disposició de caràcter més local en l'àmbit de la higiene que afectava directament l'abastament d'aigua a la ciutat de Barcelona. Es tractava del Reglament d'Higiene General per a Barcelona i la seva província, de 23 d'octubre de 1924. Aquesta disposició, en consonància amb el Reglament d'obres i serveis i amb l'Estatut Municipal, determinava la quantitat de 200 litres diaris per habitant com a dotació mínima. Els municipi barceloní havia d'aspirar a aconseguir aquest cabal en un termini curt³⁴⁰.

Pel seu costat, el Reglament de Sanitat Municipal de febrer de 1925 venia a concretar, en el marc de l'Estatut Municipal, les competències i obligacions dels municipis en matèria d'higiene i salubritat públiques. Regulava els mecanismes i organismes de control pels quals els ajuntaments haurien d'exercir les seves funcions en l'àmbit de la policia de les vivendes, dels locals públics, de les empreses i fàbriques, de la prevenció i actuació en cas d'epidèmies, de l'assistència benèfica, dels cossos d'inspecció sanitària municipal, dels laboratoris municipals d'anàlisis, etc.

Les seccions primera i segona de l'articulat eren dedicades respectivament al proveïment d'aigües potables i a l'eliminació i tractament dels residus i de les aigües brutes. En l'exposició inicial del Reglament s'afirmava que si es portaven a la pràctica els preceptes que contenien aquestes seccions "*veremos desaparecer rápidamente la elevada mortalidad que entre nosotros ocasiona la fiebre tifoidea*". El nou reglament atorgava, doncs, un protagonisme rellevant a l'abastament d'aigües potables i a l'eliminació de les residuals en la millora de la higiene i la salubritat urbanes. L'article 3 indicava el deure dels ajuntaments de municipalitzar aquests i altres serveis bàsics per a garantir l'estat higiènic de la població. Si no es procedia a la municipalització, era responsabilitat municipal la vigilància i intervenció sanitària de la seva instal·lació i funcionament.

De la importància que el Reglament concedia a l'abastament d'aigua potable dóna idea que l'article 5, referit precisament a aquest aspecte, era el primer que concretava les obligacions municipals en matèria de salubritat, un cop exposats els articles referits a disposicions generals. Per la transcendència que el contingut d'aquest article estava destinat a tenir en el context de l'abastament d'aigua a Barcelona es transcriu el primer paràgraf del mateix:

"Es obligación primordial de los Ayuntamientos proveer a las poblaciones de agua potable por su composición química y su pureza bacteriológica y en suficiente cantidad para las necesidades de la vida. Como la potabilidad química es deficiente en muchas comarcas de España, por excesiva mineralización, los Ayuntamientos estarán obligados a implantar procedimientos que corrijan el defecto excesivo. En cuanto a la

³⁴⁰ Veure CLARAMUNT (1933), pàg. 228-229.

pureza bacteriológica, no podrán librarse al consumo en bebida, sin previa depuración, las aguas de cualquier origen, que en cantidades menores de un centímetro cúbico acusen la presencia del "bacterium coli".

L'article 6 prohibia la contaminació de les aigües superficials, els pous i el dipòsits d'aigua de matèries orgàniques o industrials residuals i producte d'operacions de producció fabril. L'article 8 establia l'obligatorietat de depurar les aigües destinades al consum humà que es trobessin en perill de contaminació i es facultava als ajuntaments per a tancar pous i afloraments públics o domèstics contaminats. L'article 7 incidia en un aspecte particularment sensible en el sistema d'abastament d'aigua de Barcelona. Ordenava els ajuntaments a imposar el sistema de comptador en el proveïment domèstic o, en el seu defecte, seria obligatòria la implantació de models especials de dipòsits per a facilitar la seva neteja i higienització.

La secció primera del Reglament contenia, doncs, algunes disposicions que d'aplicar-se modernitzarien l'abastament d'aigua a Barcelona en posar de relleu determinats aspectes que al llarg de la darrera dècada havien centrat el debat i la pugna a l'entorn del model de proveïment que la ciutat havia d'adoptar definitivament.

De la mateixa manera, la secció segona, centrada en l'evacuació i tractament de les aigües residuals, incloïa alguns elements que venien a sancionar plantejaments que els higienistes feien des de dècades enrere, però que les condicions de la societat barcelonina no havia posat en pràctica més que de manera molt incompleta. L'article 9 ordenava als ajuntaments que comptessin amb els mitjans suficients la construcció d'una xarxa completa de clavegueram. L'article 11 prohibia terminantment la construcció de pous negres i obligava a la impermeabilització dels existents o a la seva substitució per fosses sèptiques, sempre a una distància mínima de 10 metres de tota conducció o dipòsit d'aigua. L'article 12 estenia la prohibició als sistemes d'absorció subterrània d'aigües residuals industrials i el 13 regulava amb caràcter molt restrictiu el procediment de rec agrícola amb aigües fecals i residuals. L'article 14 detallava el sistema que calia seguir en el servei d'extracció de les matèries fecals de les fosses sèptiques i pous negres permesos. De manera especial, els articles 11 i 13 venien a pressionar sobre la tendència dels propietaris urbans a ajornar indefinidament la connexió dels seus immobles amb la xarxa urbana de clavegueram. Una tendència que devia ser encara força present a la Barcelona dels primers anys vint si és en compte el retard que es portava a mitjans de la dècada anterior, com s'ha pogut veure arran de les queixes de Gustà Buendía el 1913.

La secció tercera del Reglament es dedicava a la higiene dels habitatges. L'article 16 obligava els ajuntaments a impedir l'aglomeració de persones i habitatges i determinava l'estructura bàsica d'una vivenda per a ser considerada habitable. Aquesta estructura bàsica és d'especial interès ja que a partir d'aleshores els càlculs oficials sobre el cabal mínim d'aigua que calia aportar a la ciutat de Barcelona es calcularia prenent com a referència aquesta definició de l'habitatge bàsic³⁴¹. L'article 17 ordenava els Inspectors municipals de Sanitat a denunciar els habitatges insalubres perillosos per a la salut i els ajuntaments haurien d'obligar el propietari a executar les reformes necessàries. Aquesta disposició, com se sap, ja era present a les ordenances municipal del Barcelona de 1891 però la seva aplicació era molt dubtosa.

³⁴¹ Tot habitatge d'una família amb fills havia de disposar de cuina, retret independent, dormitori per al matrimoni, habitació per als fills, una altra per a les filles i una dependència d'ús comú.

Les disposicions anteriors es referien a tota mena de poblacions, però els capítols segon i tercer diferenciaven les obligacions específiques que havien de complir els municipis menors de 15.000 habitants o amb una població superior. Pel que feia a la quantitat d'aigua que s'havia de subministrar es detallava que per als més populosos la dotació no havia de ser inferior als 200 litres diaris per habitant³⁴². Com s'ha apuntat en diverses ocasions, la ciutat de Barcelona es trobava força lluny d'aquest mínim genèric³⁴³.

Pel seu cantó, el conjunt normatiu estatal referent a la constitució i regulació de les Confederacions Hidrogràfiques consolidat cap a 1929, com en el cas de l'Estatut Municipal i del Reglament de Sanitat, incidia en certs aspectes significatius per al context en el que s'havia desenvolupat l'evolució de l'abastament d'aigua a Barcelona a les properes dècades. Quan la Reial Ordre de 5 de març de 1926 de creació de les Confederacions sindicals hidrogràfiques fou promulgada³⁴⁴, la legislació espanyola referida a l'harmonització de l'aprofitament dels recursos hídrics de la conca d'un mateix riu o d'una regió hidrogràfica ja tenia una certa tradició que es remuntava a inicis del segle XX³⁴⁵. Pel que fa a la relació entre el proveïment a Barcelona i aquesta normativa, però, és d'especial interès fer referència al procés seguit per les Confederacions hidrogràfiques. L'ordre de març de 1926 precisava el sistema de la seva organització administrativa per tal d'harmonitzar els diversos interessos vinculats als usos de l'aigua de cada conca hidrogràfica. L'estructura de cada confederació es basava en el model de les societats anònimes. Una assemblea, en la que s'integraven els representants dels regants i dels aprofitaments industrials i urbans, elegia una junta de govern. La pertinença a les confederacions era obligatòria i cadascuna hauria d'elaborar un pla de coordinació d'usos, execució d'obres, intervenció i modulació de les explotacions.

El mateix dia 5 de març de 1926 es constituí la Confederació Sindical hidrogràfica de la conca de l'Ebre en la que participaven les conques del riu principal i dels seus afluents aragonesos³⁴⁶. Tres anys després, el 16 de maig de 1929 es promulgà el Reglament provisional de la Confederació Sindical Hidrogràfica del Pirineu Oriental³⁴⁷. Aquest reglament havia estat elaborat per una Comissió

³⁴² Per als municipis menors de 15.000 habitants s'establí orientativament el mínim en 150 litres diaris o al menys "*la suficiente para las necesidades del vecindario de la mejor calidad posible y pura y libre de gérmenes perjudiciales para la salud*".

³⁴³ Les dotacions d'aigua diària per habitant als anys vint s'anitzaran al següent apartat d'aquest subcapítol.

³⁴⁴ MINISTERIO DE FOMENTO (05/03/1926): Real Decreto por el que se aprueba la constitución de las Confederaciones Sindicales Hidrográficas. Gaceta de Madrid 06/03/1926. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es. Aquesta iniciativa pretenia impulsar la producció agrària espanyola i fou desenvolupada arran de la decisió del ministre de Foment, comte de Guadalhorce d'estendre al conjunt espanyol la proposta de crear una Confederació de la Conca de l'Ebre a instància de l'enginyer Lorenzo Pardo, qui era un fervorós seguidor de les tesis de Joaquim Costa. Com en el cas de moltes de les reformes primoriveristes, en realitat, es tractava d'un projecte ja ideat anteriorment i amb un escàs resultat, llevat de la conca de l'Ebre, la única en la qual foren executats infraestructures de gran abast i el regatge fou enormement impulsat. Veure MALERBE, Pierre: "La Dictadura", dins TUÑÓN DE LARA (Dtor.): *Historia de España*. Volum IX. La crisis del Estado: dictadura, república, guerra (1923-1939), Barcelona, Labor, 1982, pàg. 68 i MARTÍNEZ CUADRADO, Miguel: *La burguesía conservadora (1874-1931)*. Madrid, Alianza Editorial, 1986, pàg. 384-385.

³⁴⁵ Amb el Reial Decret de l'11 de maig de 1900 es constituïa la Divisió hidrogràfica de l'Ebre i la R.O. de 13 de febrer de 1908 autoritzava la creació de la regió hidrogràfica del Pirineu Oriental, segregada de l'anterior. El Pla Hidrològic aprovat per R.D. de 25 d'abril de 1902 preveïa un seguit d'obres d'embassament i conducció d'aigües a les conques dels rius catalans. Aquest Pla, executat de manera molt deficient en mig d'enormes dificultats, va rebre un nou impuls amb el Projecte de llei de foment de la riquesa nacional de 1919. Aquests plans i iniciatives foren recollits en part pel Pla Nacional d'Obres Públiques de 1933, impulsat pel ministre Indalecio Prieto. Veure LATORRE I PIEDRAFITA, Xavier: *Història de l'aigua a Catalunya*, Barcelona, Abecedari, Xavier Latorre i Piedrafita 1995, pàg. 55-73.

³⁴⁶ MINISTERIO DE FOMENTO (05/03/1926): Real Decreto por el que se aprueba la constitución de la Confederación Sindical Hidrográfica de la cuenca del Ebro. Gaceta de Madrid 09/03/1926. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es

³⁴⁷ MINISTERIO DE FOMENTO (16/05/1929): Real orden por la cual se aprueba el Reglamento provisional redactado por la Comisión organizadora de la Confederación Sindical Hidrográfica del Pirineo oriental. Gaceta de Madrid 23/05/1929. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es. Segons LATORRE (1995), pàg. 60, aquesta Confederació era la de menys superfície d'Espanya i amb menors recursos hidrològics.

organitzadora, presidida pel delegat reial General Vives i Vic i creada per R.D. de 15 de març de 1929. La Confederació del Pirineu Oriental havia estat fruit de la iniciativa del Quart Congrés Nacional de Recs, celebrat a Barcelona el 1927. El Baró d'Esponellà hauria proposat la constitució de la Confederació sindical del Llobregat i el ministre de Foment Rafael Benjumea i Burin, comte de Guadalhorce, hauria ampliat la proposta al conjunt de les conques fluvials catalanes³⁴⁸. Abans de la reial ordre de constitució de la Confederació al març de 1929 tindrien lloc diversos actes de difusió a càrrec de la Comissió organitzadora. Els mesos de juliol i agost de 1929 es celebrà l'assemblea constituent de la Confederació a diverses seus d'institucions barcelonines³⁴⁹. La seva seu permanent seria la ciutat de Barcelona.

El reglament de la Confederació sindical hidrogràfica del Pirineu Oriental confirmava l'estreta dependència que en el futur tindria l'abastament d'aigua a la ciutat i el nou sistema organitzatiu d'harmonització de recursos hidrològics que es pretenia. Aquest fet situava Barcelona en un lloc privilegiat dins la Confederació sindical per la importància dels cabals que consumia la ciutat i les poblacions properes i, especialment, per la capacitat potencial d'augment de la demanda d'aigua amb destí a la seva població, la seva indústria i el seu creixement urbanístic.

L'article 3 del reglament ordenava l'ingrés en la Confederació dels sindicats de regants i de les entitats i empreses usuàries i concessionàries dels cabals explotats a les conques dels rius Fluvià, Ter i el seu afluent Freser, Tordera, Besòs, Llobregat amb el Cardener i l'Anoia, Foix, Gaià i Francolí. Articles posteriors detallaven l'estructura de la Confederació i el sistema de representació d'interessos que s'havia de seguir. L'organisme principal seria l'assemblea de síndics representants, prèviament elegits pels compromissaris. A l'assemblea figurarien quatre tipus d'interessos: els usuaris agrícoles i industrials de cada conca, les grans infraestructures de rec, els principals aprofitaments industrials i les entitats oficials. Entre aquestes destacaven les Càmeres agràries provincials i les Societats Econòmiques d'amics del país amb seu a les quatre capitals provincials catalanes.

Per a comprendre el paper central que tingué en la Confederació l'abastament d'aigua a Barcelona i la seva àrea perifèrica cal tenir present que les següents entitats estaven presents amb un síndic permanent cadascuna: l'Ajuntament de Barcelona, la Junta d'obres del port de Barcelona, el Consorci del port franc de Barcelona, el Foment del Treball Nacional, la Cambra Oficial d'Indústria i l'Agrupació Bancària del Nord-est d'Espanya. L'article 40 precisava la composició de la Junta de Govern de la Confederació. A més dels membres oficials perpetus³⁵⁰, la junta estaria integrada per 10 síndics elegits per l'Assemblea, dels quals 6 havien de representar els interessos dels regants, un elegit per l'Ajuntament de Barcelona i un altre pel Consorci del port franc de Barcelona. Aquesta privilegiada representació dels interessos de la ciutat es justificava al propi reglament per la influència que els

³⁴⁸ Veure LATORRE (1995), pàg. 60

³⁴⁹ Fou iniciada l'assemblea el 3 de juliol de 1929 al Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona, sota la presidència del governador militar, general Despujol i concloa a la Diputació de Barcelona el 3 d'agost en acte presidit pel ministre de Foment. Fins i tot, amb motiu de l'Exposició Internacional es mantingué a Barcelona una reunió del Comitè Central de Confederacions Hidrogràfiques al saló de juntes del Consorci del Port Franc. Veure LATORRE (1995), pàg. 61.

³⁵⁰ Es tractava del Delegat regi, que presidia la Confederació, els delegats dels ministeris de Foment, Hisenda, Justícia, Treball i Economia, els interventors d'Hisenda i Banca, un Assessor jurídic i un agronòmic.

projectes d'explotació conjunta dels cabals d'aigua de les conques catalanes podia tenir sobre el futur abastament d'aigua a Barcelona i a al seu port³⁵¹.

Manca d'iniciativa municipal i d'adaptació als referents normatius estatals

El conjunt de les disposicions promulgades de 1923 a 1929 que s'acaba de descriure no va aconseguir, com era d'esperar, estimular l'apàtica acció municipal del consistori barceloní. En conseqüència, en matèria d'higienització urbana i d'abastament d'aigua, els terminis que aquelles disposicions determinaven per a executar les mesures de millora de l'estat higiènic de la ciutat o les adaptacions de les ordenances municipals al nou marc legislatiu no foren respectats i les tasques pendents s'ajornaren indefinidament.

El 1923 l'Ajuntament de Barcelona acordà la reimpressió de les Ordenances Municipals de 1891 i incorporà algunes modificacions arran de la normativa sobre edificació que la legislació estatal havia anat produint als llarg dels 32 anys transcorreguts³⁵². En matèria d'abastament d'aigua domèstica i de sistemes d'evacuació d'aigües residuals i d'higienització de les llars barcelonines, les ordenances reimpresses foren mantingudes en els mateixos termes que el 1891. Així, la dotació d'aigua per habitatge continuava en 250 litres per habitatge (art. 139) quan moltes ciutats europees havien establert el mínim en 200 litres diaris per habitant³⁵³. De la mateixa manera, es perpetuava la tolerància de les fosses sèptiques mentre no s'estengués la xarxa de clavegueram (art. 486) i es repetien les característiques tècniques que havien de tenir els retretes i les fosses sèptiques (articles 140, 141 i 142). La reglamentació referent a l'ús de les fonts, els abeuradors, els rentadors i els banys públics tampoc no variava (articles 205, 326-330 i 681-683). Aquesta reimpressió mostrava com la política municipal en l'àmbit de la higienització i el sanejament urbà havia perdut empena. Ben és cert, que les ordenances de 1891 es trobaven lluny de ser aplicades en aquest terreny i, en certa mesura, es podien considerar com a vàlides, però les noves exigències de la salubritat urbana d'aleshores no eren incorporades ni tan sols en la lletra de la normativa. Per tant, en els anys de la dictadura, el municipi barceloní anà a remolc de la legislació estatal en l'àmbit de l'abastament d'aigua i de la higienització urbana quan a les dècades anteriors s'havien assajat a Barcelona sistemes de gestió força avançats dins el context espanyol, malgrat que no van ser executats satisfactòriament.

³⁵¹ "Por las especiales circunstancias que concurren en la ciudad de Barcelona, afectada en sus abastecimientos y proyecto de Puerto Franco con los proyectos de la Confederación, formarán parte también de la Junta de Gobierno un Síndico representante de cada una de ambas entidades".

³⁵² AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Ordenanzas municipales de la Ciudad de Barcelona, Barcelona*, Edición Oficial, Imprenta de Eduardo Bosch, 1923. Veure també l'apartat "Antecedentes" d' AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Ordenanzas municipales de la Ciudad de Barcelona, Barcelona*, Gráficas Casulleras, 1947

³⁵³ CLARAMUNT (1933), pàg. 227-228, es lamentava d'aquest retard: "com si la nostra ciutat pertanyés a un planeta distint de la Terra o no sapiguessin res, els barcelonins de lo que havia passat en el món durant dits trenta-dos anys, no modifica ni una coma de lo estatut respecte del servei d'aigües i deixa subsistent l'article que senyala "250 litres d'aigua per cada pis independent que la casa contenga". El doctor Claramunt afirmava que aquesta quantitat era insuficient per atendre les necessitats bàsiques d'una família tipus de cinc o sis persones.

A banda de l'execució de les obligacions pressupostàries que exigia el manteniment dels serveis públics dotats de cabals d'aigua i de la continuació de les concessions d'aigua domèstica servida a més pressió per la nova conducció baixa de Montcada, les úniques millores efectives de l'estat higiènic de la ciutat o dels serveis públics urbans encarregats de fer-les possibles s'ha de relacionar amb el projecte de celebració de l'Exposició Internacional de 1929³⁵⁴. Pel que fa a les iniciatives de modernització del sistema d'abastament d'aigua a la ciutat, cal fer referència a tres episodis, tots tres bona mostra de la manca d'acció municipal, de les contradiccions en mig de les quals actuava aquella, de la seva subordinació política al sistema dictatorial imperant i del domini socioeconòmic sobre l'Ajuntament i sobre la ciutat dels nuclis dirigents benestants.

Amb data 11 de febrer de 1924 el ple consistorial acordà constituir una Comissió mixta per a l'estudi dels projectes d'abastament d'aigua que diverses empreses i particulars havien adreçat a l'Ajuntament. L'alcalde, el tinent coronel Fernando Álvarez de la Campa, argumentà que tenia entès que feia un temps havia funcionat una comissió amb el mateix objectiu i que ara podia constituir-se una altra per a valorar les noves propostes i les que ja figuraven en poder de l'Ajuntament³⁵⁵. Aquest acord del consistori integrat pels vocals associats, procedents dels majors contribuents de la ciutat i representants de les entitats i corporacions més influents, és una prova excel·lent de la línia d'actuació que seguiria l'Ajuntament de Barcelona en matèria d'aigües aquells anys. Es pot deduir com un cop els regidors pertanyents als grups polítics nacionalistes i republicans foren destituïts l'1 d'octubre de 1923 els titulars de les ofertes de venda d'aigua al municipi presentades al concurs de 1911 tornaven a tenir esperances de ser escoltats. Cal tenir present, d'una banda, que entre els interessos oposats a la municipalització de la SGAB els ofertors que concursaren el 1911 tingueren un protagonisme destacat i ara l'Ajuntament de Barcelona es trobava en mans dels representants d'aquells interessos. D'una altra, com ja se sap, en un context d'opinió pública activa, de funcionament del sistema jurídic de reclamacions normalitzat i de consistori mínimament popular i representatiu els reiterats intents de compra del municipi d'aigües privades havien fracassat des de la darrera dècada del segle XIX. Pot ser els titulars de les aigües ofertes esperaven ara poder influir directament sobre les decisions d'un consistori sense divergències ideològiques notables i reduït a la mínima expressió en els seus projectes i la seva acció executiva.

En aquesta línia cap interpretar la instància presentada per Gaspar Esteve de Rich el 26 de gener de 1924. En ella, es feia constar que havia ofert en el concurs de 1911 un cabal de 15.000 m³ diaris procedents d'una finca localitzada a Badalona i sol·licitava que l'Ajuntament de Barcelona resolgués el problema de l'abastament d'aigua de la ciutat seguint les bases del concurs celebrat el 1911. Com es recordarà, el mateix punt de vista mantingueren altres ofertors en la seva instància conjunta presentada a la informació oberta pel govern Romanones a l'agost de 1913. Tot i que la resposta de l'Ajuntament manifestà que no es trobava en absolut obligat pel aquell concurs en la política a seguir respecte de l'abastament d'aigua i que tampoc havia de donar preferència a cap projecte pel fet d'haver concursat el 1911, la pressió a començaments de 1924 de determinats propietaris d'aigües que es presentaren a aquella convocatòria de 13 anys enrera sembla fora de dubte.

³⁵⁴ Aquestes millores seran sintetitzades en el tercer apartat d'aquest subcapítol.

³⁵⁵ *Llibre d'Actes del Ple* 1924. Volum 1, pàg. 282 i 282b. Secció Aigües.

Amb tot, els factors que devia valorar aquesta Comissió mixta i el seu marge d'actuació no diferien massa dels que ja s'han anat analitzant en ocasions d'iniciatives comparables. Així, la Societat General devia exercir el seu dret d'oposició i reclamació contra les futures explotacions localitzades a les conques del Besòs i del Llobregat. Les captacions més llunyanes presentaven els obstacles ja assenyalats reiteradament: necessitats de fortes inversions en les infraestructures de conducció, perill de sabotatges i risc de contaminació. En tercer lloc, la hipotètica compra de nous cabals implicava l'augment del deute municipal barceloní, ja fortament carregat des de dècades anteriors i orientat ara de manera prioritària a l'organització de l'Exposició Internacional prevista per a 1929. Finalment, la creació d'un sistema municipal d'abastament d'aigua alternatiu al servei que oferia la SGAB suposava necessàriament, com ja s'ha repetit, pressionar sobre la població barcelonina i sobre el mateix municipi per que augmentés el consum d'aigua bé la destinada als usos domèstics, bé als serveis públics urbans. Els regidors que integraven el consistori i, per tant, la comissió mixta, representaven els interessos de nuclis polítics i socials que no estaven precisament disposats a permetre l'augment del deute municipal per que temien un increment de la fiscalitat municipal sobre les seves fonts de riquesa, especialment la propietat urbana. De la mateixa manera, el consistori barceloní de 1924 integrat pels antics vocals associats no prendria cap mesura que ataqués els interessos dels propietaris urbans i de les minories benestants.

La Comissió mixta constituïda al febrer de 1924 no hauria desenvolupat una tasca gaire eficaç i els acords dels plenaries municipals posteriors no recullen cap altre referència al respecte. Molt probablement el canvi de regidors que va sobrevenir amb l'inici de l'aplicació de l'Estatut Municipal i la tensió viscuda a partir de març de 1924 haurien fet desaparèixer la comissió³⁵⁶

Fins a finals de 1929 no es registraria als plenaries del consistori barceloní cap altra iniciativa prou significativa que permeti interpretar canvis en l'orientació de la seva manca de política d'abastament d'aigua. El 12 de novembre d'aquell any la Secció de Foment de l'Ajuntament de Barcelona, a proposta del regidor Llansó, presentà al ple municipal un dictamen procedent de la Delegació provincial d'Obres Públiques, segons el qual seria nomenada una Comissió tècnica extraordinària³⁵⁷ amb l'objectiu d'elaborar un estudi en el termini màxim de sis mesos sobre els aprofitaments d'aigua que haurien de permetre proveir la ciutat de Barcelona amb una dotació no inferior als 300 litres diaris per habitant, dels quals 150 potables i per una població de 3 milions de barcelonins³⁵⁸. La Comissió hauria de treballar en el març jurídic que havia establert el ja conegut reglament de la Confederació Sindical Hidrogràfica del Pirineu Oriental.

El context que havia d'envoltar la futura tasca d'aquesta comissió era sensiblement diferent al que emmarcava la de 1924. El reglament regulador de la CSHPO, en el seu àmbit d'aplicació estricta a l'entorn de l'abastament d'aigua a Barcelona i les seves poblacions més properes, estava destinat a modificar substancialment el model de relacions que els diversos interessos presents en el "problema de les aigües" de la ciutat havien mantingut des de dècades anteriors. En primer lloc, l'Ajuntament de

³⁵⁶ Veure apartat 2.2. del capítol primer.

³⁵⁷ Havia d'estar integrada per l'enginyer en cap de la Divisió Hidrogràfica del Pirineu Oriental, el delegat del ministeri de Foment en la Confederació Sindical, els enginyers en cap d'obres públiques de Barcelona, Girona i Lleida i l'Enginyer en cap de la secció d'Estudis Geològics i investigacions mineres i aigües subterrànies, Marià Faura i Sans. A més, l'assessor en bacteriologia, director del Laboratori municipal de Barcelona, Pere González.

³⁵⁸ *Llibre d'Actes del Ple 1929*. Volum 4, pàg. 143b. Secció Aigües

Barcelona no podria continuar amb la seva tradició de convocatòria de concursos per a rebre ofertes de nous cabals d'aigua de particulars. D'una banda, el municipi havia d'harmonitzar els seus projectes amb els de la resta d'usuaris presents a l'assemblea de la Confederació. De l'altra els ofertors d'aigües, que tradicionalment havien tinguts expectatives de negoci si la seva proposició era acceptada per l'Ajuntament barceloní, ara s'havien de sotmetre als acords de la confederació, ja que pràcticament tots els recursos hídrics que podien oferir eren gestionats per la Confederació Sindical, bé es tractes de conques fluvials properes o llunyanes a Barcelona. En segon lloc, el llargs plets entre interessos enfrontats per l'explotació d'uns recursos hidrològics localitzats a la mateixa conca fluvial trobaven ara un sistema d'harmonització que suposadament havia de permetre superar-los³⁵⁹.

Aquests factors s'haurien deixat sentir en el debat que seguí el 24 de novembre a la proposta de dictamen³⁶⁰. El ponent Llansó tot reconeixent les deficiències del sistema d'abastament d'aigua de Barcelona, escàs consum d'aigua i millorable estat higiènic de l'evacuació d'aigües residuals, plantejava que calia estudiar el procediment que el municipi havia de seguir per a fer front a les futures necessitats de proveïment en el nou marc de la Confederació. Llansó afirmava que era tan desbaratat pactar la compra de l'empresa que monopolitzava el servei com recórrer a altre cabals alternatius amb el sistema de concursos. La trist experiència acumulada des de 1896 avalava les seves paraules. Com les confederacions començaven a harmonitzar els diversos usos de l'aigua en aprofitaments integrals, l'Ajuntament de Barcelona, continuava Llansó, havia de calcular les seves necessitats i integrar-les en la planificació general.

Els posicionaments dels regidors en la seva valoració del dictamen van oscil·lar entre el recolzament resignat de la proposta i l'oposició per considerar-la innecessària o pel temor a les reaccions de l'opinió pública barcelonina especialment sensibilitzada a l'entorn de l'abastament d'aigua. Salas Anton proposava la participació en la comissió del Cap d'obres públiques de la província d'Osca per tal d'estendre al Pirineu aragonès l'àrea de futures captacions amb destí a l'abastament barceloní. Pel seu cantó, Damians reconeixia que el dictamen era raonable donada la creació de la Confederació sindical. En línia amb la intervenció anterior, el regidor Juncadella acceptava la proposta de dictamen per a evitar que altres particulars o empreses s'apropriessin de cabals que podien interessar a la ciutat. El regidor Via era de la mateixa opinió, però assenyalava les dificultats financeres del municipi per a fer front a les 150.000 ptes que s'havien pressupostat per a finançar les despeses que generaria la tasca dels

³⁵⁹ Com a mostra, el 24 d'agost de 1916 el ple del consistori barceloní es feu ressò de la disposició del Govern Civil segons la qual es denegava a l'Ajuntament de Sabadell l'autorització que havia sol·licitat per explotar aigües subterrànies al riu Ripoll, afluent del Besòs, amb destinació a l'abastament de la capital del Vallès. *Llibre d'Actes del Ple* 1916. Volum 4, pàg. 301-302. Secció Aigües. Aquesta denegació era el resultat de les al·legacions que diversos interessos amenaçats per la nova explotació del Ripoll havien presentat a l'autoritat provincial. Aquests interessos tradicionals ja coneguts s'agruparen en una anomenada Comissió protectora dels rius Ripoll i Besòs. *Llibre d'Actes del Ple* 1916. (9 de novembre) Volum 6, pàg. 4. Secció Aigües. Davant els obstacles financers i tècnics que les dues companyies d'aigua de Sabadell tenien cap a 1912, la "Sociedad de Propietarios de la Mina de Aguas de Sabadell" i "Marí y Compañía", l'ajuntament sabadellenc elaborà un projecte d'abastament de titularitat pública basat en l'explotació d'aigües subterrànies procedents de filtracions del riu Ripoll. El permís demanat al Governador Civil per explotar 1400 m³ diaris motivà el corresponent cor de protestes i reclamacions al que s'ha fet referència. Malgrat aquesta oposició, el municipi de Sabadell enllesteix definitivament el seu projecte d'abastament cap a 1922 amb la posada en funcionament de la coneguda Torre de l'Aigua. DEU, Esteve: "De la Constitució de la Societat "Amantes de la Agricultura e industria de Sabadell" al naixement de la "Compañia de aguas de Sabadell, S:A." (1843-1949)., dins ARGEMÍ, Mercè – DEU, Esteve: *900 anys d'història de l'aigua a Sabadell, del s. XI al 1949*, Barcelona, Companyia d'Aigües de Sabadell (CASSA), 1999, pàg. 122. A finals de 1925 el ple consistorial barceloní aprovà presentar escrit d'oposició davant el governador civil contra l'aprofitament que F. Fradera pretenia al torrent de Sant Fost, afluent del Besòs. La mateixa reacció es despertà contra la petició de A. del Riu per a explotar 144 litres per segon aigua d'un pou localitzat al terme municipal de Sabadell. Veure *Llibre d'Actes del Ple* 1925. (3 de novembre i 15 de desembre) Volum 4, pàg. 16b i 207. Secció Aigües

³⁶⁰ *Llibre d'Actes del Ple* 1929. Volum 5, pàg. 14-23. Secció Aigües

comissionats. Proposava compartir la comissió amb altres poblacions amb problemes d'abastament depenent també dels projectes generals elaborats per la Confederació sindical. Així, Vic, Mataró, Terrassa i Sabadell.

Entre els regidors que no es mostraven gaire convençuts, Ponsà considerava que no era oportuna la proposta ja que *"cuando el público se entere de que el Ayuntamiento va a tratar de ello, intervendrán todos los intereses en lucha y se tratará de ejercer toda clase de presiones sobre el municipio"*. A continuació, es referia a les dificultats pressupostàries municipals i a l'enorme deute que s'arrossegava³⁶¹. A aquest respecte, temia l'alarma dels compradors d'obligacions del deute municipal si aquesta s'augmentava amb noves despeses i baixava la cotització borsària. A més, li semblava exagerat el càlcul demogràfic per a Barcelona que apareixia al dictamen. Finalment, proposava que s'estudiés el servei de la Societat General, els cabals disponibles i la seva potabilitat ja que probablement seria suficient per atendre les necessitats futures de la ciutat. En una línia de pensament similar, Navarro, informava que la SGAB havia presentat una instància a l'Ajuntament en la qual oferia fer arribar 65.000 m³ diaris a plaça d'Espanya i prometia reduir les tarifes del servei. Anant un pas més enllà, Damians plantejava que si la SGAB podia servir majors cabals d'aigua i no baixava les tarifes, l'Ajuntament havia d'intervenir. L'alcalde de Barcelona, Baró de Viver, contestà que obligar els ciutadans a consumir més aigua era *"una especie de monopolio"* i el municipi no podia actuar en aquesta direcció.

Finalment, fou aprovat el dictamen i amb ell es començava a tancar la llarga etapa d'iniciatives de millora del servei d'abastament d'aigua engegades per l'Ajuntament de Barcelona de manera autònoma i prenent com a base les atribucions que la legislació restauracionista del XIX li atorgava. De la mateixa manera, Barcelona deixava d'actuar com un formidable focus d'atracció de múltiples ofertes particulars de cabals d'aigua competint mútuament que s'esperava fossin destinats a l'abastament urbà de la ciutat. Per últim, el llarg procés que havia arrossegat el projecte de municipalització de la Societat General finalitzava igualment. Amb això es consolidava de manera definitiva el model de servei privat i monopolístic representat per la SGAB.

No es de fàcil interpretació per la seva complexitat aquest desenllaç final. Si bé la creació del nou marc d'harmonització d'interessos que suposava la Confederació sindical hidrogràfica del Pirineu Oriental havia modificat les possibilitats d'actuació de l'Ajuntament de Barcelona, no és menys cert que les forces rectores de la ciutat i el mateix consistori a les alçades de 1929 estaven en condicions d'oposar-se al nou context normatiu, però tampoc tenien voluntat de desenvolupar-lo i, en conseqüència, de canviar l'estat de coses que imperava en el servei d'aigua a la ciutat.

Sembla contradictori a primera vista com mentre que en les campanyes anti-municipalitzadores s'era partidari d'adquirir nous cabals i d'atacar la SGAB, diversos regidors que intervingueren en el debat de finals de 1929 ho feren en el sentit que calia optimitzar el servei donat per la Societat General, però que era suficient i que, al menys, a curt termini no calia disposar de nous cabals. Si és té present que els interessos defensats pels opositors a la municipalització anys abans i pels regidors de 1929 eren els mateixos la contradicció aparent està servida. Per a desfer l'entrellat cal considerar, primer, que la propietat urbana i l'Ajuntament de Barcelona, força identificats de 1923 a 1930, devien suposar que el monopoli de l'empresa d'aigües era inevitable. La solidesa financera el prestigi social i econòmic dels

³⁶¹ A més del dèficit pressupostari municipal crònic, calia afegir el motivat pel finançament de l'Exposició Internacional de 1929.

seus propietaris i la consolidació i extensió de les seves infraestructures, juntament amb la feblesa extrema dels recursos financers municipals i una legislació desfavorable a iniciatives especulatives particulars d'oferta de venda de cabals a l'Ajuntament així ho devia indicar. Segon, aquest monopoli seria suportable sempre que no impliqués un augment forçat del consum d'aigua domèstica o una exagerada pressió sobre el deute o les finances municipals per una significativa millora del serveis públics d'higienització. La tendència en la que evolucionava la legislació al respecte, concretada a Barcelona en l'adequació del Reglament de Sanitat Municipal el 1930, es mantindria, com es veurà de seguida, dins dels límits del respecte a la iniciativa privada i particular en matèria d'augment del consum d'aigua domèstica i dels sistemes de modernització del proveïment i de l'evacuació de les residuals. Tercer, la SGAB disposava d'explotacions amb capacitat per a subministrar quantitats d'aigua molt superior al consum total real de la ciutat i, per tant, en condicions d'un probable moderat augment de la demanda, l'empresa podia fer front a les necessitats de la ciutat per un llarg període de temps.

El monopoli de la Societat General era, doncs, el resultat natural de l'equilibri entre un consum molt reduït d'aigua, motivat per l'escàs poder adquisitiu d'amplis sectors de la societat barcelonina i per la defensa dels beneficis del negoci del lloguer dels propietaris urbans, i una oferta suficient que es podia permetre no augmentar molt la seva facturació per la seguretat que li proporcionava el règim de monopoli. En aquest estat de coses i amb una legislació de caire permissiu i respectuós amb l'estatus quo imperant, l'augment del consum i la reducció de tarifes es deixava al lliure joc de forces del mercat privat de l'aigua que només podia ser impulsat pel desenvolupament social i econòmic del conjunt de la població de la ciutat. Un desenvolupament lent a les alçades de 1930, tot just al final de la major onada immigratòria que havia viscut la ciutat.

La normativa que incorporà el Reglament de Sanitat Municipal de Barcelona, aprovat per l'ajuntament el 5 de maig de 1930 segons les directius generals emanades del ja conegut Reial Decret de 9 de febrer de 1925 contenia evidents progressos. Aquesta nova reglamentació d'aplicació a la ciutat de Barcelona en l'àmbit de l'abastament d'aigua i de la salubritat pública i privada fou elaborada amb molt retard ja en plena etapa de consistori de transició en temps de la "dictablanda" de Berenguer. El seu contingut s'ha d'interpretar en la línia que s'acaba de dibuixar en els paràgrafs anteriors³⁶².

El reglament sanitari barceloní incorporava la definició d'habitatge bàsic seguint el que ja havia definit el RD de 1925 (art. 50)³⁶³. La normativa reguladora del proveïment d'aigua domèstica definia amb força precisió amb 8 articles (del 78 al 85) els cabals mínims establerts segons la tipologia de cada habitatge i els drets i obligacions de propietaris i llogaters en la modernització del sistema d'abastament.

³⁶² Aquell Reial Decret establia al seu article 1 que "*Todos los Ayuntamientos estarán obligados a aprobar en el plazo de seis meses un reglamento sanitario, en el cual se atenderán concretamente las necesidades y condiciones especiales del término municipal. Los redactarán las Juntas municipales de Sanidad*". L'article 2 continuava assenyalant que les ordenances Municipals havien de recollir les disposicions que es determinaven sobre policia sanitària de les vies públiques, els mercats, els escorxadors, les fàbriques, els tallers i els habitatges. PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR: Real Decreto aprobando el Reglamento de Sanidad Municipal, Gaceta de Madrid 17/02/1925. Gazeta (Histórico del BOE). www.boe.es. Era evident el retard que tingué l'adequació d'aquesta normativa estatal a la realitat concreta barcelonina, com a conseqüència de la ja coneguda escassa activitat municipal barcelonina al llarg de la dictadura primoriverista. El Reglament sanitari barceloní fou aprovat, doncs, el 1930 a la següent etapa municipal que feu possible una certa vida consistorial. Un cop dimitit Primo de Rivera el 28 de gener de 1930, el gabinet de Dámaso Berenguer establí un mecanisme de transició que pretengué retornar la constitucionalitat als municipis. Mig consistori seria integrat per vocals associats i l'altre mig pels regidors a les eleccions democràtiques des de 1917 a 1922. A Barcelona, el 25 de febrer de 1930 tingué lloc la sessió constituent del nou ajuntament que es mantingué fins el 12 d'abril de 1931. L'alcalde i els tinentes d'alcalde foren nomenats per R.O. La màxima dignitat municipal recaigué en el marquès de Comillas, Joan Antoni Güell López, alhora com se sap situat al centre del nucli oligàrquic de negocis financers i empresarials que havia comprat la SGAB.

³⁶³ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Reglament de Sanitat Municipal de 9 de febrer de 1925*, dins "Gasetta Municipal de Barcelona", 16 maig 1932

Primer, s'establí l'obligació que tot habitatge disposés d'aigua potable. Cas que el consum fos inclòs en la mensualitat de lloguer, els propietaris havien de dotar cada habitatge de tipus bàsic amb 250 litres diaris. Per cada habitació major de 9 m² calia augmentar el cabal diari en 100 litres i en 50 per cada peça de menor superfície. Si la vivenda disposava de bany, havia de ser proveïda amb 100 litres diaris més. El pagament de les tarifes de consum podia córrer a càrrec d'uns o dels altres. Si el subministrament era pagat pel llogater, calia la instal·lació de comptador individual i el propietari no podia obstaculitzar el seu dret a disposar de quantitats superiors d'aigua.

L'Apèndix a les Ordenances municipals, que fou publicat el 1932 complementava des del punt de vista higiènic la normativa del Reglament de Sanitat³⁶⁴. Tres articles, del 121 al 123, precisaven les característiques tècniques que havien de tenir els dipòsits generals i els particulars destinades a regular el flux d'aigua potable. En el cas dels darrers havien d'ajustar-se als models aprovats pel municipi de Barcelona amb la qual cosa, els propietaris haurien de renovar la seva instal·lació d'abastament comuna d'aigua als seus immobles de lloguer. Aquest factor podia suposar un destacat estímul per a decidir-se a modernitzar de manera definitiva el sistema de proveïment a base de comptadors individuals per als habitatges. L'article 85 del Reglament de sanitat de Barcelona estimulava en la mateixa direcció el canvi d'instal·lacions en prohibir als llogaters oposar-se si el propietari desitjava procedir al canvi de dipòsits per comptadors individuals. A partir d'aleshores els llogaters s'haurien de fer càrrec del seu consum d'aigua i el propietari només els havia d'abonar la quantitat que pagaven fins el moment pel servei rebut amb el sistema dels dipòsits.

Aquestes disposicions foren elogiades des del punt de vista dels higienistes, ja que milloraven l'estat sanitari dels habitatges i per que obrien el camí a la modernització dels obsolets sistemes d'abastament domèstics i en nivells de consum molt escassos. L'antic facultatiu del Laboratori municipal, doctor Claramunt, es felicitava de la progressiva desaparició del sistema d'aforament per dipòsit, que havia estat al seu parer la causa fonamental del baix consum d'aigua a Barcelona. Com el servei es subministrava formant part del preu del lloguer, els propietaris dotaven els habitatges de cabals minúsculs i els llogaters s'havien acostumat a estalviar aigua. Al costat de la propietat urbana, Claramunt assenyalava el municipi com a responsable d'aquesta situació³⁶⁵:

"Aquesta costum, dolenta, de servir l'aigua aforada per compte dels propietaris estigué protegida per les ordenacions municipals i pels empleats que les interpretaven i ni la llei ni els funcionaris saberen posar-se a to amb el desig de llibertat dels consumidors de l'aigua, sinó que estigueren sempre de part dels que l'escatimaven, fins a la promulgació del Reglament de l'any 1930. Després d'aquesta data, dits funcionaris han esdevingut entusiastes defensors sanitaris de la Ciutat".

De tota manera, aquesta visió optimista ha de ser matisada pel contingut dels articles 82 i 83 del Reglament sanitari, dos articles no valorats en el treball del doctor Claramunt. Si bé l'article 82 establí que els contractes de lloguers no serien vàlids si la quantitat d'aigua amb que es dotava l'habitatge era inferior als mínims prescrits, el 83 deixava un marge discrecional a l'incompliment d'aquesta obligació. Així, es permetia al propietari proveir la vivenda de lloguer amb un cabal inferior al legal si el llogater no reclamava el seu dret dins del termini dels primers sis mesos de l'arrendament. Per tant, es deixava una

³⁶⁴ AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Apèndix a les ordenances municipals de la ciutat de Barcelona. Comprensiu de totes les disposicions modificatives o complementàries de les esmentades ordenances fins el mes d'abril de 1932*, "Gasetta Municipal de Barcelona", 16 i 23 de maig 1932

³⁶⁵ CLARAMUNT (1933), pàg. 232

escletxa que permetia perpetuar els lloguers molt barats amb baixes dotacions d'aigua i adreçats als estrats més populars que estaven disposats a continuar amb l'estalvi del consum a canvi de lloguers més baixos. A més, la modernització dels sistemes de subministrament domèstics i de l'augment de la dotació d'aigua a les llars amb wàter clos i bany depenia exclusivament de la iniciativa particular de propietaris i llogaters. En definitiva, el motor principal de l'augment del consum seria de manera lenta i gradual la millora del poder adquisitiu i l'uropeïtzació dels costums privats sectors cada cop més amplis de la societat barcelonina.

La normativa referent als retretes responia a la mateixa lògica. S'especificava més detalladament que les ordenances de 1891 les característiques que havien de complir pel que feia a la seva obligatorietat, al seu aïllament i a la dotació d'aigua de que havien de disposar (articles 51 i 52). Més novedosa respecte de 1891, resultava, però, la regulació dels drets i deures dels propietaris i els llogaters cas de procedir a la modernització dels sistemes domèstics d'evacuació d'aigües residuals. Es seguia el mateix model aplicat al proveïment d'aigua potable. Propietari i llogater havien de permetre que l'altre instal·lés per pròpia iniciativa wàters moderns i augmentés la dotació d'aigua per al nou servei segons especificava la normativa aplicable (articles 74-76). De la mateixa manera, el llogater no es podia oposar a les obres de reforma higiènica que les autoritats sanitàries obliguessin a fer al propietari.

Altres articles de l'Apèndix de les Ordenances regulaven aspectes complementaris de l'evacuació de les aigües brutes domèstiques i permetien augmentar el nivell d'intervencionisme municipal en matèria d'higiene privada³⁶⁶. Els retretes havien de situar-se en lloc idonis dins de l'habitatge, en condicions d'aïllament i ventilació suficients. No més era permesa la comunicació amb les habitacions interiors si es tractava d'instal·lacions amb wàter. D'altra banda, en consonància amb el que prescrivia el Reglament de Sanitat d'àmbit espanyol, es prohibien el pous negres i es toleraven les fosses sèptiques impermeabilitzades i els pous absorbents per a materials no filtrants si el carrer on s'hi ubicava l'habitatge no disposava de clavegueram i condicionat a la neteja freqüent. Al mateix temps, s'establí l'obligatorietat de connectar el sistema sanitari domèstic a la xarxa general d'evacuació si la casa estava situada a menys de 50 metres. Finalment, s'ordenava dotar l'habitatge amb un cabal de 500 litres diaris si aquest disposava de wàter.

Els rentadors domèstics també rebien atenció en aquest corpus de normativa municipal³⁶⁷. Com en el cas dels retretes es detallaven les condicions d'ubicació especial dins de les llars i es determinava que els habitatges de nova construcció havien de disposar de rentadors dotats amb 200 litres d'aigua al dia com a mínim. De la mateixa manera, es regulava la distribució de l'accés dels veïns a aquest servei en els immobles ja construïts.

Les disposicions sobre el control municipal de les condicions higièniques dels habitatges barcelonins eren contemplades de manera especial en els de nova construcció. La normativa aprovada per l'Ajuntament especificava concretament com en les sol·licituds de permisos d'obres calia fer constar els plànols amb el sistema sanitari de proveïment d'aigües i d'evacuació de les residuals. A més, les autoritats sanitàries municipals atorgarien als nous immobles una placa en la qual figuraria l'estat de les

³⁶⁶ Articles 91 a 99 del Reglament de Sanitat Municipal de 1930 i 149 a 155 d'AJUNTAMENT DE BARCELONA: *Apèndix a les ordenances municipals de la ciutat de Barcelona. Comprensiu de totes les disposicions modificatives o complementàries de les esmentades ordenances fins el mes d'abril de 1932*, "Gasetta Municipal de Barcelona", 16 i 23 de maig 1932

³⁶⁷ Articles 86 a 90 del Reglament de Sanitat Municipal.

seves infraestructures. Un padró sanitari confeccionat per l'Institut Municipal d'Higiene recolliria la relació completa dels immobles de la ciutat³⁶⁸.

L'article 132 mereix ser reproduït quasi íntegrament per que sintetitza el conjunt de la nova normativa municipal pel que feia als sistemes d'higiene privada domèstica:

"En las fincas de nueva construcción y en las que sean objeto de reforma, será obligatoria la instalación de agua directa para cada piso, y sólo se consentirán depósitos para ser destinados exclusivamente a usos de limpieza, waters, baño y ducha, de los que no podrá carecer ninguna finca nueva o que se reforme (...) Los depósitos para agua (...) serán modelos aprobados por el Ayuntamiento".

Si es contrasta el contingut d'aquest article amb el fons de la pugna entre el municipi i les corporacions representants de la propietat urbana englobades en la campanya Pro-Barcelona de 1911 a 1914, determinat per la manca de competències i la debilitat política i financera de l'Ajuntament de Barcelona aleshores, resulta evident el canvi que s'ha produït en el terreny normatiu i en el de les possibilitats municipals d'inspecció.

En l'àmbit de la inspecció sobre l'abastament general d'aigua la regulació que s'establia era igualment força detallada. Un total de 25 articles de l'Apèndix a les Ordenances Municipals s'ocupaven d'aquesta matèria³⁶⁹. Els articles 116 i 117 ordenaven el control diari de la potabilitat bacteriològica i química de l'aigua destinada al consum humà. D'aquesta tasca s'encarregaria el Laboratori Municipal i els resultats haurien de ser comunicats a les autoritats sanitàries de l'Ajuntament. Els articles 118, 120 i 121 regulaven la protecció higiènica de les captacions i del sistema de conducció i distribució. Al temps, precisaven les característiques tècniques que havien de complir segons models municipals les conduccions i els dipòsits generals i particulars. Segons l'article 123, es prohibia manipular el funcionament dels dipòsits domèstics i el 119 establí penalitzacions per als infractors contra aquest conjunt normatiu.

De la mateixa manera que es pretenia portar el control de l'estat sanitari dels edificis mitjançant un padró adient, les explotacions d'aigües i els pous que proveïen la ciutat serien convenientment registrats. Es classificava les aigües d'abastament en generals, privades i industrials i es determinava el grau d'exigència de potabilitat que cada tipus havia de complir segons la seva destinació com aigües potables, de neteja o d'ús industrial³⁷⁰. En aquest apartat de control de la potabilitat i les condicions higièniques de la captació, conducció i distribució de l'aigua de consum humà, és especialment destacable la definició d'aigua potable que l'Apèndix a les Ordenances municipals incloïa l'article 128:

"Se considerarán como aguas potables aquéllas que, por su pureza bacteriológica y su composición química lo merezcan; cuya captación, conducción y distribución está condicionada por la necesidad de evitar contaminaciones; y que, por su importancia, esté bajo la acción directa del servicio de vigilancia de las aguas potables, establecido en el Laboratorio Municipal".

³⁶⁸ Aquesta disposició s'acollia al que determinava l'Estatut Municipal.

³⁶⁹ Secció quarta: Aigua, articles 116-143. Apèndix a les Ordenances Municipals

³⁷⁰ Articles 125, 126, 127 i 137.

Es deixaven enrera, per tant, les declaracions de potabilitat basades en apreciacions empíriques i sensorials. S'establí definitivament que la potabilitat havia de respondre als principis analítics establerts per la química i la bacteriologia conjuntament. Es vinculava la certificació de potabilitat a les garanties de protecció, inspecció i control en el punt de captació, en la conducció i en la distribució urbana i domèstica de l'aigua consumida. Restaven fora de lloc les afirmacions manipuladores de potabilitat de determinats cabals d'aigua que es subministraven a la ciutat en funció de diversos interessos com succeí en la campanya Pro-Barcelona. El mateix es pot dir de les aigües que es pretenia fer arribar a l'aglomeració urbana barcelonina com a conseqüència d'una hipotètica compra dels volums oferts en els darrers concursos convocats de 1910 i 1911. L'Ajuntament de Barcelona es reservava, doncs, la facultat d'atorgar a unes determinades aigües la categoria de potables o no en funció de principis científics i de l'aplicació d'estrictes mecanismes d'inspecció i control.

Valoracions semblants es poden fer a propòsit dels articles referits als pous domèstics i particulars d'aigua de boca. No s'autoritzava l'ús de les seves aigües per al consum humà sense els preceptius anàlisis municipals previs. I aquesta destinació es tolerava només en cas de no disposar l'habitatge d'una conducció propera d'aigua potable autoritzada, ja que si era així resultava obligatori la connexió de la vivenda o l'immoble amb la xarxa de distribució esmentada³⁷¹.

De la mateixa manera, elements tan importants dels serveis públics urbans dependents de l'abastament d'aigua com era el cas de les fonts o dels abeuradors per animals eren objecte d'una reglamentació que pretenia sobre tot salvaguardar la salut i la higiene dels seus usuaris arran dels nous coneixements científics i mèdics i de la modernització del sistema general d'abastament d'aigua que es pretenia³⁷².

L'Apèndix a les Ordenances contenia altres disposicions que, segons determinava el Reglament de Sanitat estatal de 1925, prohibien els abocaments d'aigües residuals procedents de fosses sèptiques en terrenys públics i cursos d'aigua.³⁷³ A més, es declarava il·legal la utilització d'aigües o matèries fecals com a adob de terrenys de conreu de verdures i hortalisses. Amb aquesta normativa es deixava oficialment enrera la recomanació que García Faria havia fet en el seu projecte d'urbanització del subsòl de 1893 de destinar les aigües residuals conduïdes pel clavegueram a adobar terrenys agrícoles de regatge al delta del Llobregat, tot seguint el model estès aleshores arreu d'Europa. Un altre element del mobiliari urbà, ja prou conegut, els retrets i urinaris públics, eren igualment objecte d'atenció a les noves ordenances. L'article 42 especificava que havien de ser subterranis, complir determinades condicions higièniques, ubicar-s'hi a les principals vies de la ciutat i reservar el seu ús gratuït en alguns casos per atendre les necessitats de la població indigent. Poc abans, en les obres d'embelliment de Barcelona amb motiu de l'Exposició Internacional fou executat un programa d'instal·lació d'urinaris i retrets urbans que responien a aquestes disposicions.

³⁷¹ Article 169 del Reglament de Sanitat Municipal de Barcelona i 135 de l'Apèndix a les Ordenances. A més s'establí que els pous d'aigua potable havien d'estar ubicats a més de 5 metres dels pous absorbents d'aigües brutes.

³⁷² Articles 141, 142 i 124 de l'Apèndix a les Ordenances. Com a exemple, es prohibia beure directament de la canonada de sortida d'aigua per a evitar contagis de malalties infeccioses i no s'insistia en la necessitat de fer cua i mantenir l'ordre a l'hora d'omplir els cànctics i recipients. Prova aquesta del fet que l'ús de les fonts públiques com a única alternativa per a tenir accés a l'aigua potable d'amplics sectors de la població barcelonina aniria en descens.

³⁷³ Articles 25 i 26.

Tot i que bona part d'aquest cos normatiu elaborat ja el 1930 fou conseqüència de la preceptiva adaptació de les Ordenances municipals barcelonines a la legislació d'abast espanyol emesa pels governs primoriveristes, la seva entrada en vigor efectiva no s'hauria produït abans de 1932 amb la publicació a la *Gasetta Municipal de Barcelona*. En espera de l'aprovació de la nova Llei municipal de Catalunya aprovada posteriorment el 1933 i d'una futura legislació complementària en matèria d'abastament d'aigua i de control sanitari urbà, el consistori barceloní sorgit de les eleccions de 12 d'abril de 1931 hauria decidit posar en marxa l'estructura normativa municipal anterior. Com s'ha pogut veure, les noves disposicions atorgaven al municipi unes possibilitats d'intervenció i de control sobre l'estat higiènic de la ciutat sense precedents. Sobre tot des de la perspectiva d'orientació republicana i d'esquerres majoritàriament present al consistori barceloní el 1932³⁷⁴, les Ordenances que es publicaven, malgrat les seves limitacions, venien a significar en part l'assoliment d'un significatiu pas endavant dels objectius d'intervencionisme que els ajuntaments barcelonins anteriors a 1914-1915 s'havien plantejat en aquest àmbit del control municipal sobre l'abastament d'aigua general i particular i sobre la higiene pública i privada de la ciutat.

Com s'ha vist, el consistori barceloní que governà la ciutat des de 1924 a 1930 no es preocupà per desenvolupar normativament i aplicar a Barcelona les àmplies i diverses facultats que la legislació primoriverista li atorgava. Tot i que aquesta legislació en realitat permetia una major capacitat d'intervenció municipal en el terreny de l'abastament d'aigua general i de la higiene pública i que en l'àmbit particular i domèstic es mantenia un subtil equilibri entre les facultats inspectores de les autoritats municipals i la iniciativa particular, havia estat considerada excessivament agosarada pels representats de les élites socials i de les corporacions industrials i de la propietat urbana present a l'Ajuntament de Barcelona presidit pel baró de Viver. La inèrcia d'inoperància municipal característica d'aquesta etapa primoriverista i els escassos o nuls estímuls que els regidors devien tenir per engegar la reforma de les Ordenances segons les noves disposicions estatals haurien tingut com a conseqüència que el nou cos normatiu municipal no es començà a desenvolupar fins el 1930 amb la presència mixta dels vocals associats i dels regidors democràtics més votats des de 1917 a 1922.

Per tant, fins el 1929 la normativa municipal vigent en matèria d'abastament d'aigua i de sanejament i higiene urbana fou la que establiren les Ordenances de 1891. Aquest aspecte és fonamental per a determinar l'any de l'Exposició Internacional com una fita molt significativa en l'evolució de l'abastament d'aigua a Barcelona i contribueix a justificar, en definitiva, la coherència del plantejament global d'aquesta recerca tot definint el període aproximat de 1888 a 1929 com una etapa perfectament identificable dins de la història general de l'abastament d'aigua a Barcelona.

³⁷⁴ Estava integrat per 25 regidors d'Esquerra Republicana de Catalunya – Unió Socialista de Catalunya, 12 de la Lliga Regionalista, 12 més de la Candidatura Radical Socialista i un republicà autonomista. Veure TORAN, Rosa: "Les eleccions municipals" (1931-1934) dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill, 1989

3.2

LA SOCIETAT GENERAL D'AIGÜES COM A EMPRESA BARCELONINA

Un cop és adquirida pel grup bancari, la Societat General d'Aigües de Barcelona experimenta una evolució ambivalent al llarg de la dècada dels vint fins el mateix moment en que té lloc l'Exposició Internacional de 1929. D'una banda, modernitza les seves infraestructures de conducció i distribució i augmenta considerablement els cabals explotats per tal d'adaptar-se a una demanda en constant creixement als anys de major expansió demogràfica de Barcelona anterior a la Guerra Civil. A més, els seus propietaris segueixen una estratègia de diversificació dels interessos d'explotació del negoci i l'empresa compra altres societats de serveis ubicades dins i fora de la ciutat. D'un altre cantó, però, la situació de monopoli de facto que la Societat General frueix i que li garanteix un sòlid i sanejat marge de benefici en el seu servei d'abastament d'aigua, es contestat per altres interessats en participar en el mercat de l'aigua a Barcelona. Aquests interessos, continuadors dels que recolzaven les campanyes anti-municipalitzadores de la dècada anterior, ja s'havien manifestat arran del projecte de compra de l'empresa per part de l'ajuntament des de 1920 a 1923. El fracàs d'aquest projecte, l'augment del consum i la nova legislació que en matèria d'abastament d'aigua i sanejament estava elaborant el govern primoriverista foren factors que estimularen una nova etapa de lluita a l'entorn de les aigües de Barcelona. Ara, però, el municipi restava al marge, com ja s'ha vist a l'apartat anterior, i prenen el protagonisme la pròpia SGAB i els interessats en finalitzar amb el seu monopoli.

L'evolució del servei d'abastament de la SGAB als anys vint

Les instal·lacions de la Societat General no s'havien actualitzat des dels anys anteriors a la Primera Guerra Mundial per raons òbvies. Al llarg del conflicte bèl·lic no es disposava dels materials necessaris i, a més, els gestors francesos de l'empresa no devien tenir interès ni disposició per a realitzar inversions de modernització. Posteriorment l'augment del preu de la mà d'obra i dels recursos tècnics necessaris i la pròpia compra pel grup bancari barceloní no foren elements afavoridors de la millora de les infraestructures de l'empresa³⁷⁵. A partir de 1921 s'inicia una nova etapa d'expansió i modernització del servei. S'obren dos nous pous de captació a Cornellà, s'introdueixen diverses modificacions que augmenten l'eficàcia de les estacions elevadores i dels dipòsits de regulació i distribució, es conclou l'estació potabilitzadora de Cerdanyola i s'adequa la xarxa de distribució, especialment amb la substitució de les antigues canonades mestres per altres de ciment armat sistema Bonna.

³⁷⁵ Així s'indica a SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, novembre 1925, pàg. 20.

Com s'ha indicat en el seu moment, la Societat General havia aconseguit el 1905 a Cornellà una concessió d'explotació de 86.400 m³ diaris. El 1911 ja es trobaven en servei els dos primers pous de captació amb una capacitat total d'uns 34.000 m³ diaris³⁷⁶. La resta del volum autoritzat a la concessió s'aniria explotant a mida que la demanda ho requerís. Com es recordarà, els 52.000 m³ sense aflorar s'oferiren al costat de la resta de cabals en el procés frustrat d'adquisició de la societat per l'Ajuntament de Barcelona els anys 1911-1915 i aquests cabals complementaris foren objecte de diverses i dures crítiques dels opositors a la municipalització de l'empresa. Probablement com a garantia per a l'ampliació de capital que efectuà aquell any, com a peça de negociació en l'oferta de venda a l'Ajuntament i com a necessitat per a adequar el volum d'explotació a la demanda que generava la ciutat, el grup bancari procedí el 1921 a realitzar una important ampliació a les instal·lacions de Cornellà. Es tractava d'obrir dos pous més per a completar la concessió de 1905. El pou número 3 entrà en servei el 1922 i el número 4 el 1924. Aquesta ampliació va permetre passar d'explotar 33.972 m³ diaris el 1920 als 58.082 el 1925. El 1929, l'impacte de l'Exposició va provocar que s'assolís la xifra d'explotació més elevada de la dècada amb una mitjana diària de 84.931 m³; és a dir, la pràctica totalitat de la concessió atorgada el 1905³⁷⁷.

La infraestructura de conducció general disposava de les estacions elevadores antiga de Cornellà i Coll-Blanch aportades per la Concessionària d'Aigües del Llobregat i la nova de Cornellà, la del Besòs, la d'Altures i la del Tibidabo, pertanyents a la Societat General³⁷⁹. Els darrers anys les instal·lacions de la

³⁷⁶ El pou 1, conegut Fives-Lille, havia estat objecte d'acerbes crítiques pel Col·legi de Metges i altres facultatius opositors a la municipalització de la SGAB. S'argumentava, com ja se sap, que les aigües que aflorava contenien bacteris coli, tal i com havia indicat el Laboratori Municipal en un primer informe de 1908, rectificat i completat posteriorment.

³⁷⁷ FERRER I PUJOL (1993), pàg. 39.

³⁷⁸ Arxiu General d'AGBAR

³⁷⁹ Aquesta descripció pren com a referència l'Annex 17: Esquema general de les instal·lacions de la Societat General d'Aigües de Barcelona (1925), publicat a SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*,

SGAB havien estat dotades d'electrobombes amb una potència a la mesura de la quantitat d'aigua que havien d'impulsar i a la pressió que li havien de proporcionar³⁸⁰. Els dipòsits de regulació i distribució eren els mateixos amb que ja comptava l'empresa cap a 1911, és a dir els d'Esplugues, Sant Pere Màrtir, Sans, Dosrius, Altures i Tibidabo³⁸¹. La xarxa de distribució urbana s'havia ampliat des de 1920 en 88.800 metres i cap a 1925 la longitud total arribava als 678.509 metres i el 1929 als 900.000.

IMATGE 66

RASA OBERTA A LA CARRETERA DE MADRID PER A INSTAL·LAR LA NOVA CANONADA SISTEMA BONNA³⁸²

Una de les principals millores introduïdes en el sistema de conducció fou la substitució de les antigues canonades generals que unien Barcelona amb Cornellà per unes altres de 1,25 de diàmetre amb una longitud total de 7 km. Les noves, construïdes per l'empresa parisenca Bonna, eren fetes de ciment amb un tub interior d'acer que li proporcionava la resistència, la higiene i la impermeabilitat requerides. La

Barcelona, novembre 1925. Aquesta mateixa font és la que s'ha utilitzat fonamentalment en aquesta síntesi de les instal·lacions de la societat.

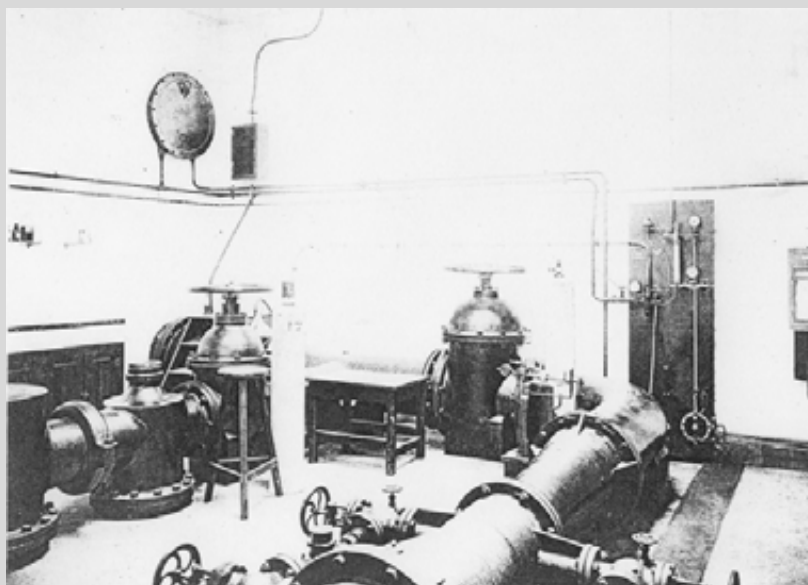
³⁸⁰ Tanmateix havien estat equipades amb comptadors sistema Venturi per tal de regular amb precisió els cabals que subministraven a la ciutat. "El metro Venturi permitía una medición precisa del caudal en una tubería y fue introducido en Estados Unidos por Clemens Herschel en 1887. Con este aparato se simplificó enormemente la tarea de los ingenieros a la hora de controlar las instalaciones y la distribución" MATÉS BARCO, Juan Manuel: *La conquista del agua*, Jaén, Universidad de Jaén, 1999, pág. 425.

³⁸¹ Veure l'esquema d'elaboració pròpia que s'inclou a l'apartat 2.1 del capítol V.

³⁸² SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1925): *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona

Memòria de la Societat General elogiava de manera especial aquestes canonades, aportava nombrosos detalls sobre les proves de pressió que s'havien practicat i afirmava "que podran compararse ventajosamente con las principales conducciones de abastecimiento de las grandes capitales"³⁸³. Aquesta nova canalització s'hauria iniciat cap a 1925 i el 1927 estava a punt de ser finalitzada³⁸⁴. Com a continuació, aquest mateix tipus de conducció serviria per unir el 1928 les estacions elevadores de Cornellà i del Besòs, les dues principals del sistema general d'abastament amb que comptava la Societat General, situades cadascuna a una banda de la ciutat. Amb una distància de 21 km tenia capacitat per conduir fins a 350.000 m³ diaris³⁸⁵. D'aquesta manera, es garantia i es reforçava el subministrament general de la ciutat i la seva àrea propera en permetre alimentar el conjunt de les estacions d'impulsió i dels dipòsits de distribució alternativament si calia amb les aigües explotades a Cornellà o al sistema conjunt Besòs, Dosrius, Vallès.

Una altra millora força destacada pels autors de la Memòria de 1925 era la nova estació de potabilització de Cerdanyola per a esterilitzar les aigües conduïdes per l'aqüeducte del Vallès procedents de les explotacions de l'Alt i del Baix Vallès. Com ja es va indicar en el context de l'epidèmia de tifus de 1914, aquestes aigües eren tractades des de 1915 amb hipoclorit de calci. El 1923 fou adquirit un modern sistema a l'empresa novaïorquesa Wallace - Tiernan a base de clor líquid i un comptador Venturi. A més, el Laboratori Municipal analitzava diàriament la potabilitat d'aquestes aigües procedents de captacions amb una escassa profunditat i, per tant, amb risc de rebre filtracions contaminants.

IMATGE 67
 INTERIOR DE LA PLANTA DE POTABILITZACIÓ DE L'AQUÛEDUCTE DEL VALLÈS DE LA SGAB A Cerdanyola³⁸⁶

³⁸³ Segons MATÉS (1999), pàg. 416, a partir de 1920 les canonades de ciment foren utilitzades arreu per que les seves característiques tècniques eren comparables a les de ferro colat i, en canvi, resultaven força més econòmiques.

³⁸⁴ SGAB: *Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas* (17 abril 1927). Arxiu General d'AGBAR, Memòries 1920-1952.

³⁸⁵ *La Nación*, 1929, (23 març).

³⁸⁶ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1925): *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona

Des del punt de vista de l'estructura financera i administrativa de l'empresa, la seva condició de societat barcelonina propietat del grup bancari va suposar igualment diverses novetats. El nou Consell d'administració de la Societat General era integrat per representants dels bancs que l'havien adquirit i per tècnics procedents de l'etapa anterior a 1920 coneixedors de l'empresa i imprescindibles en la nova etapa. Es posà en marxa una estratègia de consolidació i de diversificació dels interessos de la societat en l'àmbit dels serveis públics³⁸⁷. Els tres primers anys, de 1920 a 1924, s'intentà assegurar la posició de monopoli quasi total que tenia la SGAB en el mercat de l'aigua a la ciutat. Probablement, en un primer moment l'objectiu era disposar d'una sòlida estructura interna per tal de negociar des d'una posició de força amb l'Ajuntament de Barcelona el procés de municipalització que es pretenia aleshores. Posteriorment i un cop abandonada aquesta opció, es continuà amb la tradició de preveure futures necessitats d'explotació i amb aquest objectiu foren adquirits el 1922 terrenys a Cornellà destinats a ubicar-hi altres pous complementaris als quatre ja en funcionament. De la mateixa manera, amb la intenció de preveure una futura ampliació de l'estació elevadora de Dosrius foren comprades al Guinardó diverses finques adjacents a aquesta instal·lació.

Tanmateix, s'enfortí l'estructura empresarial interna de la companyia. Primer, la societat passà a ser propietària de la totalitat dels cabals procedents de l'antiga companyia de l'Alt Vallès³⁸⁸. Segon, amb data 22 de novembre de 1922 Josep Garí i Gimeno, com a Administrador Delegat de la SGAB, i Casimir Mora, Administrador de la Concessionària del Llobregat, acordaren la unificació definitiva de l'explotació de les dues empreses amb caràcter retroactiu des d'1 de gener de 1922. La Societat General es faria càrrec de la totalitat del passiu de la Concessionària i aquesta cediria el conjunt de les seves instal·lacions i drets³⁸⁹.

En una línia expansiva més ambiciosa, el Consell d'administració de la Societat General, recolzat per diversos bancs del grup que n'era propietari, procedí a ampliar el seu camp d'interessos empresarials amb l'adquisició d'altres societats de capital estranger dedicades als serveis urbans afins al terreny d'actuació de la companyia d'aigües. Així, el 1924 foren adquirides 4.000 accions de la francesa Société pour l'Eclairage de Màlaga o Societat para el Alumbrado de Gas de Màlaga. El cost total ascendí a 950.085,82 ptes. i permeté controlar la majoria del capital social d'aquesta societat. A l'any següent tingué lloc la compra de l'empresa Elèctrica Real Portuense, localitzada a San Fernando i el Puerto de Santa Maria a Cádiz. El mateix 1925 el grup de la SGAB i el bancs propietaris, amb especial protagonisme de l'Hispano Colonial i d'Arnús-Garí, compraren un significatiu percentatge de les accions de la francesa Companyia d'Electricitat Gas Gabon, que havia operat a Barcelona fins el 1923 i que el 1925 proporcionava servei de gas a les ciutats de València, Santanderí, Granada, Cádiz y Murcià i d'electricitat a Cádiz, Murcià i Santander³⁹⁰. El 1927 foren cedides a Gas Lebon les accions dels capitals socials de la

³⁸⁷ Una relació completa dels Consells d'Administració de la SGAB des de 1920 a 1966 es pot consultar a VOLTES (1967), pàg. 217-230.

³⁸⁸ Per totes aquestes adquisicions, veure SGAB: *Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas* (18 abril 1923). Arxiu General d'AGBAR, Memorias 1920-1952.

³⁸⁹ Ligall B191-1. Arxiu General d'AGBAR.

³⁹⁰ SGAB: *Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas* (1 maig 1924) i *Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas* (27 abril 1925). Arxiu General d'AGBAR, Memorias 1920-1952. L'empresa de gas i electricitat Lebon proporcionava els seus serveis a la ciutat de Barcelona, fins el 1923, data en que sortí definitivament d'Espanya quan el seu patrimoni barceloní fou adquirit per la seva competidora, La Catalana. Veure ARROYO I HUGET, Mercè: "Factores de desenvolupament i limitacions per a l'expansió de les xarxes de gas. L'exemple de La Catalana de Barcelona, 1843-1930", dins ROCA I ALBERT, Joan (Coord), *La formació del cinturó industrial de Barcelona*, Barcelona, Institut

Sociedad para el Alumbrado de Gas de Málaga i de l'Eléctrica Real Portuense i, finalment, el 1930 la SGAB comprà la majoria absoluta de Gas Lebon³⁹¹.

Tot seguit s'analitzen amb de taules estadístiques adaptades especialment a partir de la documentació interna de la pròpia empresa alguns aspectes bàsics del servei d'abastament d'aigua proporcionat per la Societat General al llarg de la dècada dels vint. La taula 66 recull el marc general estadístic en el que es desenvolupà aquest servei³⁹². Una de les primeres constatacions és l'important volum de negoci que acumulava la Societat General fins i tot comparat amb els bancs que constituïren el grup que l'adquirí el 1920. El mateix es pot observar pel que fa als beneficis anuals al menys entre els anys 1920-1922, superiors a aquests bancs, excepte el Banc de Bilbao³⁹³. Per tant, la SGAB era una empresa de dimensions considerables tant a escala barcelonina com catalana i espanyola ja a començaments dels anys vint i al llarg de la dècada els indicadors mantingueren una evolució constantment positiva. Així, els beneficis es multiplicaren per dos i els dividendes rebuts pels accionistes augmentaren fins i tot respecte dels darrers anys de la dècada anterior³⁹⁴. De la sòlida posició financera que la SGAB tenia a finals de la dècada dels vint dóna idea que el 1929 fou emesa una ampliació de capital de 20.000 accions que aviat fou coberta i, com la resta del capital de l'empresa, foren cotitzades poc temps després a pràcticament el doble del seu valor nominal³⁹⁵.

Si les dades comptables de negoci reflectien una considerable expansió, les referides estrictament al servei donat presenten llums i ombres. D'una banda, el total mitjà diari d'aigua consumida per Barcelona i les poblacions properes es multiplica per dos al llarg de la dècada. D'una altra, cal fer notar que aquest creixement és més degut al ràpid creixement demogràfic experimentat per la ciutat en aquests anys que a la millora real dels serveis urbans consumidors d'aigua o de l'estat higiènic general de la ciutat. Primer, pel que fa al servei urbans responsabilitat de l'Ajuntament, el consum d'aigua destinat a aquests usos es manté pràcticament constant al llarg de la dècada, passa de 0,98 ptes per habitant el 1921 a 1,09 el 1930, amb un lleuger increment l'any de l'Exposició Internacional amb 1,22 ptes. per habitant. Per tant, el pressupost municipal per al servei públic de l'aigua augmentava al mateix ritme que

Municipal d'Història i Proa, 1997. Per tant, l'operació de compra de la SGAB es limitaria als bens de Lebon ubicats fora de Barcelona. Pel seu cantó, la vinculació de la SGAB amb els serveis urbans de València s'estenia, a banda del gas, al terreny de l'abastament d'aigua. La societat Omnium Ibérico, dedicada a la venda, lloguer i conservació de comptadors d'aigua i filial de la SGAB abans de la naturalització d'aquesta, proporcionava els seus serveis conjuntament a la Societat General i a la Sociedad de Aguas Potables y Mejoras de Valencia, constituïda el 1890 i actual Aigües de València SA. Més encara, juntament amb la SGAB, la Concessionària del Llobregat i Omnium Ibérico, Aguas Potables y Mejoras de Valencia estava participada accionarialment per la Societat Lyonnaise des Eaux & de l'Éclairage, propietària francesa de la Societat General abans de 1920. Arxiu General d'AGBAR, contenidor 9418. Lligall 99.

³⁹¹ SGAB: Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas (17 abril 1927) i Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas (1930). Arxiu General d'AGBAR. Memorias 1920-1952

³⁹² Per a les dades internes de la societat, Arxiu General d'AGBAR, Memorias 1920-1952 i per a la població de Barcelona, CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *La lluita contra la febre tifoidea a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica, 1933, pàg. 192-193.

³⁹³ Tot i que les activitats financeres dels bancs eren diverses i el seu volum de negoci total molt més elevat, només a títol de comparació de volums monetaris, es pot indicar que els dipòsits de la Banca Arnús SA eren de 51.890.341 el 1920, els de la SA Arnús-Garí de 48.670.556 i els del banc Hispano Colonial de 51.182.85 ptes. Veure CABANA I VANCELLS, Francesc: *Caixes i bancs de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996-2000. Pel que fa al beneficis, el 1922 sumaven 2.315.600 ptes els de la SA Arnús Garí, 1.573.000 els de la Banca Arnús, 2.094.000 els de l'Hispano Colonial i 15.793.500 els del Bilbao. ROLDÁN, Santiago – GARCÍA DELGADO; José Luís: *La formación de la sociedad capitalista en España, 1914-1920*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros, 1973, pàg. 235

³⁹⁴ Veure apartat 2.3. d'aquest mateix capítol VI.

³⁹⁵ Per als detalls de l'emissió de capital, veure SGAB: *Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas* (25 abril 1929). Arxiu General d'AGBAR. Memorias 1920-1952 i per a la bona marxa de la seva cotització, AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A.: *Notas sobre la emisión pública de 30.000 obligaciones de las 42.000 creadas por la Asamblea General extraordinaria de 27 de diciembre de 1935*, Barcelona, marzo 1936, pàg. 7-8.

ho feia la població. És a dir, no existia cap millora real de l'esforç econòmic municipal per dotar la ciutat d'un major cabal d'aigua pública, més encara tenint present que els volums de Montcada eren constants malgrat la modernització de l'aqüeducte Baix.

TAULA 66
EVOLUCIÓ DEL SERVEI D'ABASTAMENT OFERT PER LA SGAB
(1920-1930)

ANY	CONSUM MITJÀ DIARI (m ³)	VOLUM TOTAL DE NEGOCI (ptes.)	BENEFICIS (ptes)	DIVIDENDS PER ALS ACCIONISTES (%)	NÚMERO D'ABONATS	VENDES A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA (ptes.)	POBLACIÓ DE BARCELONA (hab.)	MITJANA DIÀRIA (m ³ /hab)
1920	49.643	80.965.085	3.037.653	8			721.508	68,80
1921	51.671	81.576.367	3.434.504	9		711.795	723.375	71,43
1922	55.232	78.168.882	4.004.753	9,5		700.843	726.080	76,06
1923	62.164	80.640.065	4.082.079	9,5		709.867	727.294	85,47
1924	66.947	86.445.911	4.686.495	9,5	35.690	790.172	812.787	81,40
1925	72.185	108.740.445	5.138.583	10	38.289	791.549	817.859	88,26
1926	78.648	119.868.394	5.165.814	10	39.819	836.351	823.568	95,49
1927	83.413	120.816.764	6.034.899		41.215	926.129	832.729	100,16
1928	88.920	137.712.523	6.020.648		42.453	920.097	840.931	105,73
1929	105.446	135.712.523	6.701.739		43.967	1.093.131	891.440	118,28
1930	99.054	123.988.048	7.316.335		47.132	1.098.780	1.005.565	98,50

Aquesta tendència d'actuació municipal no depenia en absolut de l'orientació ideològica dels regidors presents al consistori ni del règim polític imperant, ja que no s'observa cap canvi significatiu abans i després de 1923. Les queixes del Consell d'administració de la Societat General sobre l'escàs consum d'aigua de l'Ajuntament de Barcelona amb destinació als serveis públics urbans és igualment constant. La Memòria de 1923 contenia la següent reflexió al respecte: *“El consumo de la ciudad se ha mantenido en cifras tan moderadas, que más que aumento podría considerarse como disminución, dado el continuo incremento de la extensión urbanizada y nos induce a insistir en poner de relieve este hecho que quisiéramos ver modificado como orientación de una política sanitaria”*. La Memòria de 1930 és encara més explícita i contundent: *“Cotejando los consumos de agua en Servicios Municipales, con el incremento de la población en los últimos diez años, parece como si existiera un acuerdo tácito en las esferas municipales de no sobrepasar en sus presupuestos de limpieza y fuentes la suma de una peseta anual por habitante. No es cifra para que pueda presentarse a Barcelona como modelo de salubridad y aseo”*³⁹⁶.

Segon, en el terreny del servei domèstic d'aigua, es constata que el número d'abonats ha augmentat el 1930 respecte de 1924 en un 32%, però ho havia fet a un ritme lent entre 1925 i 1929. A la Memòria de 1928 referida al 1927 es valora aquest fet d'aquesta manera: *“ Y mientras la construcción siga estacionada, limitando naturalmente el número de nuevos abonados, deberemos al igual que en memorias de años anteriores,*

³⁹⁶ SGAB: Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas (18 abril 1923) i Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas (1930). Arxiu General d'AGBAR, Memorias 1920-1952

*lamentarnos del relativo estacionamiento en que se mueven nuestros contratos*³⁹⁷. A més, la ràtio número d'habitants per abonat és de 22,77 el 1924 i ha nbaixat només a 21,33 el 1930, tot i el salt en el número d'abonats registrat aquest darrer any. Per tant, el percentatge dels habitatges barcelonins amb aigua domèstica hauria augmentat molt notablement respecte de dècades anteriors, però no va aconseguir superar el ritme imposat pel creixement de la població i, com s'ha vist, seguia el ritme del creixement de l'edificació urbana. Lògicament, els habitatges nous eren els que preferentment resultaven dotats amb serveis domèstics d'higiene i sanejament moderns i, per tant, els que consumien més aigua. Per tant, el consum d'aigua destinada a la dotació dels habitatges depenia als anys vint dels factors que regien el creixement urbà i la construcció d'immobles. Amb la ja coneguda inactivitat municipal en la pressió política sobre l'impuls del mercat privat per augmentar les dotacions d'aigua, no podia ser d'una altra manera.

El resultat final d'un servei d'aigua constant per als serveis públics i d'un consum limitat per a usos domèstics era evidentment un creixement moderat de la mitjana diària per habitant. Si es té present, primer, que les xifres al respecte recollides a la taula 66 inclouen les dotacions d'aigua domèstica i la destinada als serveis públics, i, segon, que aquestes xifres es refereixen al conjunt del servei de la SGAB, inclòs el que proporcionava a les poblacions de les rodalies, en realitat les mitjanes de consum real devien ser més baixes.

Malgrat tot, es pot concloure que s'ha produït un moderat, però significatiu progrés en la dotació global d'aigua a la ciutat i zona propera d'influència al llarg de la segona i tercera dècada del segle XX. Es poden fer algunes consideracions de detalls en l'evolució que recull la taula 66. Els primers anys vint el consum mitjà diari per habitant es manté en nivells de creixements baixos i fins i tot el 1924 registra un lleuger retrocés. És a partir de 1925 i fins a 1929 que s'accelera la dotació diària fins arribar al màxim històric de 118 litres l'any de l'Exposició Internacional. El 1930 inicia una tendència d'estabilitat que situa la ràtio al voltant dels 100 litres diaris per habitant. Aquesta xifra era el doble de la mitjana registrada des de les darreres dècades del XIX fins a 1910. Malgrat l'evident progrés, es trobava molt lluny dels 200 litres que l'Estatut Municipal de 1924 i les Ordenances municipals barcelonines, modificades cap a 1930, establien com a mínim imprescindible. Si bé, cal afegir a la dotació de la SGAB el servei d'aigua domèstica o destinada als serveis públics proporcionat per l'Ajuntament de Barcelona i per les empreses menors d'abastament, aquests cabals no devien ser superiors als 12.000 m³ diaris. Cap el 1930 la mitjana global seria d'uns 110 litres diaris per habitant³⁹⁸ per al conjunt dels usos urbans privats i públics.

La taula 67 reflecteix el consum mitjà mensual no més d'aigua domèstica proveïda per la Societat General en cadascuna de les ja conegudes zones de servei en que l'empresa havia distribuït el territori de la ciutat i de les poblacions properes³⁹⁹. Com es pot observar, el consum d'aigua domèstica és molt inferior al total subministrat per la Societat General. Concretament, centrada aquesta qüestió en els anys 1923 i 1924, pels quals s'han pogut recollir dades precises, l'aigua domèstica suposava el 60,79 % del

³⁹⁷ SGAB: *Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas* (24 abril 1928). Al capítol I ja s'ha vist com els anys 1922-1925 foren d'un extraordinari impuls constructiu. A la segona meitat dels vint, per contra, es desaccelerà la fase alcista anterior.

³⁹⁸ De fet, cal tenir també el cabals destinats a la producció industrial, calculats el 1885, com ja se sap, en 100.000 m³ diaris. En el curs d'aquesta recerca no s'ha trobat cap informació que permeti conèixer quin era el consum industrial d'aigua posteriorment a aquesta data. Cal suposar que devia ser molt superior cap als anys vint. Per tant, és força complicat calcular el consum mitjà diari per habitant barceloní d'aigua per a tots els usos públics, domèstics i industrials.

³⁹⁹ La taula és de reelaboració pròpia a partir dels consum registrats als Resums de recaptacions i contractes dels anys 1917, 1923 i 1924. Arxiu General d'AGBAR. S'han calculat les mitjanes mensuals de cada any sobre els consums dels mesos de juliol i desembre.

total el 1923 i un 64,71 el 1924. La resta es destinaria als serveis públics urbans, als usos industrials, al sector de la construcció i a d'altres.

TAULA 67 CONSUM MITJÀ MENSUAL D'AIGUA DOMÈSTICA SERVIDA PER LA SGAB (1916/1917 – 1922-1923)					
ZONA	1916 (m ³)	1917 (m ³)	1923 (m ³)	1924 (m ³)	% D'INCREMENT 1916-1924 (1916= 100)
Distribució ordinària	22.733	22.444	23.937	25.756	113,29
Sant Martí	4.847	4.833	5.422	6.424	132,53
Sans	987	1.048	1.249	2.022	204,86
Sarrià	363	391	477	669	184,43
Altures	1.116	3.864	2.976	3.473	311,24
Tibidabo	31	31	36	71	133,87
TOTAL CIUTAT	31.990	33.117	34.419	37.607	117,56
Hospitalet	290	362	535	741	255,51
Badalona	704	785	847	1.200	170,45
Montcada	84	114	96	100	119,04
TOTAL RODALIES	1.078	1.261	1.478	2.375	220,36
TOTALS CANONS	1.907	1.901	1.896	1.901	99,68
TOTAL GENERAL	33.068	34.378	37.793	43.324	131,01

Pel que fa a les xifres totals generals, l'increment absolut més important es registrava entre els anys 1923 i 1924, la qual cosa confirmaria la hipòtesi de la dependència que l'abastament d'aigua tenia respecte del ritme d'urbanització de la ciutat, ja que en el període 1922-1925 l'edificació s'accelerà a Barcelona. Si el ritme de construcció, al seu torn, era paral·lela a l'increment demogràfic, aleshores el creixement del proveïment d'aigua domèstica devia seguir l'evolució demogràfica. En efecte, la mitjana de consum per habitant i dia que es pot calcular a partir d'aquestes dades per a 1916 és de 53,03 litres i per al 1924 de 53,50 litres. És a dir, la dotació d'aigua domèstica proporcionada per la SGAB no ha millorat qualitativament en aquests anys per al conjunt de la ciutat i les poblacions properes. Es mantenia en els mínims considerats acceptables a les ordenances de 1891, les quals, com ja s'ha indicat, establien en 250 litres diaris el volum d'aigua per a un habitatge tipus de cinc persones. Més encara, com ja s'ha vist anteriorment, cap a 1909 la mitjana del consum d'aigua domèstica estaria al voltant dels 50-55 litres diaris per habitant. Per tant, a mitjans de la dècada dels vint no s'havia millorat la dotació global d'aigua de la ciutat per a usos domèstics respecte de quasi dues dècades abans.

Unes xifres com aquestes revelen l'existència una notable desigualtat social en la distribució de l'aigua domèstica, ja que el els habitatges dotats amb un sistema complet d'aparells de bany, cuina i

rentador necessàriament havien de disposar de volums diaris d'aigua més elevats. Una aproximació geogràfica a aquesta diferenciació en l'accés a l'aigua domèstica es pot intentar a partir d'una anàlisi cimparada de les dades que apareixen a la taula 67. Es pot copsar com el creixement del consum de 1916 a 1924 es inferior a la ciutat que a les poblacions de les rodalies i dins de Barcelona menor a la zona de "distribució ordinària" que a la "distribució d'altures"⁴⁰⁰ o de barriades d'extracció majoritària obrera com Sans. Com a hipòtesi, i a manca de dades més precises, es pot suposar que la distribució "ordinària" bàsicament ubicada a Ciutat Vella i l'Eixample el consum augmentaria menys degut, com a mínim, als següents factors. Pel que fa a la ciutat antiga, ja es conegut que era el nucli més degradat i mancat de serveis urbans bàsics i a on es concentraven bosses de població de classes populars amb molt poques possibilitats de generar demanda d'aigua domèstica. Els propietaris de blocs d'habitatges de lloguer d'aquesta zona tampoc tindrien especial interès en augmentar les dotacions dels seus immobles. D'altra banda, tot i que lentament, la proporció de sector socials burgesos i benestants ubicats a Ciutat Vella devien estar en regressió als anys vint.

IMATGE 68

UNA CAMBRA DE BANY DE L'HOTEL RITZ INAUGURAT EL 1919⁴⁰¹

Respecte de l'Eixample, el gruix de les llars ocupades per sectors burgesos de capes mitjanes o benestants probablement ja haurien accedit als sistemes sanitaris i d'higiene domèstica en anys anteriors.

⁴⁰⁰ Cap a 1925 la SGAB englobava dins de la "distribució ordinària" els barris de Barcelona amb cotes orogràfiques mitjanes i baixes i les poblacions de Badalona, Santa Coloma, Montgat, Tiana, Cerdanyola, Montcada, Hospitalet, Esplugues i Cornellà. Com als registres de la pròpia empresa els consums d'Hospitalet, Badalona i Montcada apareixen diferenciats i com la demanda d'aquestes poblacions devia ser molt reduïda, davant la manca de dades precises, es considera la "distribució ordinària" que apareix en aquesta taula 61 com si es referís només a la ciutat de Barcelona. Pel seu cantó, la "distribució d'altures" comprenia la part alta de Barcelona, inclosa Sarrià i Vallvidrera. Veure SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, noviembre 1925, pàg. 21.

⁴⁰¹ VALLÈS, Edmon (1990): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III. De l'Assemblea de parlamentaris al 14 d'abril de 1931. 1917/1931. Edicions 62, Barcelona, pàg. 174

D'altra banda, els habitatges de lloguer es trobarien amb les mateixes limitacions que els de Ciutat Vella respecte de l'actitud dels propietaris. Cal tenir present, a més, que les Noves Ordenances que permetien desbloquejar els obstacles tradicionals que limitaven l'augment del consum d'aigua en aquesta mena d'edificis no fou elaborada per l'Ajuntament fins després de 1929 i promulgada el 1932.

El major creixement del consum registrat a la distribució "d'altures" podria explicar-se pel fet que la zona alta de la ciutat concentrava habitatges ocupats per nuclis benestants de la ciutat de Barcelona que impulsarien una forta demanda. Aquestes llars estarien dotats de moderns i complets sistemes sanitaris i de confort i ornamentació domèstica consumidors d'aigua. Pel seu cantó, les diferències en el creixement del consum entre poblacions de tradició obrera i localització industrial com Sant Martí i Sans és de més difícil interpretació i deu respondre a factors locals que en el curs d'aquesta recerca no ha estat possible aïllar. Tot i així, una aproximació es pot aventurar a partir de la constatació d'un major consum de partida a Sant Martí i a la possible saturació de la demanda en una tipologia de població d'extracció popular o d'habitatges de lloguer amb un ritme de creixement inferior. A Sans, probablement s'hauria produït un cert retard en els nivells de consum anterior i es trobaria en un accelerat ritme d'ocupació urbana i de creixement demogràfic als anys vint. La mateixa consideració pot ser vàlida per al cas d'Hospitalet, amb un percentatge de creixement encara major que Sans.

TAULA 68
TIPUS I EVOLUCIÓ DELS CONTRACTES SUBSCRITS PER LA SGAB
PER AL SERVEI D'AIGUA DOMÈSTICA
(1915-1924)

TIPUS DE CONTRACTE	1915	1916	1917	1922	1923	1924	% D'INCREMENT 1915-1924 (1915= 100)	% SOBRE EL TOTAL (1924)
Aforaments ordinaris	2.003	1.903	1.990	3.382	3.368	3.365	167,99	13,86
Aforaments A	3.187	3.169	3.120	2.924	2.857	2.748	86,22	11,32
Comptadors ordinaris	8.143	8.577	9.030	12.120	13.688	16.033	196,89	66,07
Comptadors A	1.634	1.639	1.644	1.810	1.841	1.872	114,56	7,71
Comptadors P	79	77	78	77	76	76	96,20	0,31
Canons	128	128	128	170	170	170	132,81	0,70
TOTAL AFORAMENTS	5.190	5.072	5.110	6.306	6.225	6.113	117,78	25,19
TOTAL COMPTADORS	9856	10.293	10.752	14.007	15.605	17.981	182,43	74,10
TOTALS	15.174	15.493	15.990	20.483	22.000	24.264	159,90	-

La taula 68 completa la informació proporcionada per l'anterior. Es tracta d'analitzar l'evolució de les modalitats dels contractes subscrits per particulars⁴⁰². D'aquesta manera, en la mesura que cada modalitat de contracte implicava un determinat ús de l'aigua domèstica i, per tant, una determinada extracció social dels seus uruaris, es possible establir algunes hipòtesis raonades sobre la segregació i la

⁴⁰² Reelaboració pròpia a partir dels consums registrats als Resums de recaptacions i contractes dels anys 1917, 1923 i 1924. Arxiu General d'AGBAR.

modernització o el pes de la tradició en els sistemes privats de sanejament i accés a l'aigua. Es pot comprovar com els tipus de contractes es distribueixen en els ja coneguts de comptadors, ordinaris i sèrie A la majoria, aforaments, ordinaris i de sèrie A i canons o vendes a perpetuïtat. Al llarg dels anys considerats a la taula, el major percentatge correspon als contractes amb comptador que va augmentant de manera progressiva. Pel seu cantó, els aforaments retrocedeixen de 1915 a 1917 i de 1922 a 1924 es mantenen en nivells estables superiors. En conjunt, però, el 1924 no representen més de la quarta part del total de contractes. Aquesta revifada del número d'aforaments pot-ser es pot interpretar en el sentit que seria conseqüència del creixement dels nivells de construcció d'immobles de lloguer a la dècada dels vint. I era en els edificis de lloguer a on tradicionalment s'hi ubicava amb més força aquesta modalitat d'abastament.

Malgrat l'excepció que s'acaba de referir, la tendència general és la del progrés dels comptadors, la qual cosa significaria la modernització del sistema domèstic d'abastament. Les llars amb comptador d'aigua podien consumir volums per sobre de la mitjana de la ciutat i disposarien de sistemes de bany i de sanejament privat dins dels estàndards europeus. Si es comparen les dades de la taula 68 amb les que apareixen a la taula 54 corresponents a 1909, es confirma aquesta evolució. El número d'aforaments ha baixat i el de comptadors s'ha incrementat molt significativament⁴⁰³. Per tant, a la primera meitat dels vint l'augment del consum d'aigua domèstica que s'ha constatat a la taula 67 hauria estat deguda, primer, a l'increment dels contractes d'aforament o de comptador comunitari destinats quasi segur a nous edificis de lloguer i, segon, a l'expansió constant dels comptadors. Tot plegat, el creixement del número de contractes en els nou anys compresos de 1915 a 1924 permeté disminuir la ràtio de contracte per número d'habitants. Com l'augment de contractes creixi a un ritme que l'increment demogràfic, es pot suposar que l'accés a l'aigua domèstica efectivament progressava a Barcelona, al menys de manera socialment selectiva. En efecte, el 1915 la proporció era de un contracte per 40,79 habitants i el 1924 de un per cada 33,49 barcelonins.

Aquesta visió de suposat progrés ha de ser matisada pel fet que a mitjans de la dècada dels vint ha augmentat el número total de contractes, però el consum per unitat ha disminuït. Així, el 1916 cada contracte consumia una mitjana de 2,13 m³ diaris, mentre que el 1924 la dotació era de 1,78 m³. Aquesta mitjana aplicada sobre la base d'un habitatge familiar de cinc membres proporcionava una xifra de consum diari per habitant de 356 litres, set vegades la mitjana general de la ciutat. Per tant, les llars dotades de comptador consumien volums d'aigua molt per sobre del conjunt de la població barcelonina. Aquesta constatació posa de manifest la qüestió de la segregació social en l'accés a l'aigua domèstica. D'un altra banda, però, cal tenir present que part d'aquests comptadors mesurarien el servei d'immobles de lloguer plurifamiliars i, per tant, el consum registrat s'havia de repartir entre diversos habitatges amb la qual cosa el consum familiar real seria sensiblement menor.

⁴⁰³ Com es pot apreciar, el número total de contractes el 1909 és de 20.400 enfront dels 15.174 de 1915. No més es superen els nivells de 1909 l'any 1922 amb 20.483. Com les xifres referides han estat consultades directament de la documentació interna utilitzada en els balanços de la pròpia Societat General, aquesta aparent contradicció s'ha d'atribuir probablement a un procés de substitució de comptadors per aforaments. D'aquesta manera, el retrocés en el número de contractes no seria indicatiu de disminució en la cobertura del servei domèstic proporcionat per l'empresa. És possible que en els blocs de lloguers fos substituït un sistema d'aforaments individual propi de sistemes tradicionals per un únic comptador comú a tot l'immoble. Les vendes a perpetuïtat també ofereixen xifres que indiquen la pràctica desaparició d'aquest sistema, ja que de les 1.852 que existien el 1909 s'havia passat a un total de 128 canons pagats per aquestes vendes.

No és fàcil resoldre el problema de quin percentatge d'edificis barcelonins no disposaven d'aigua corrent als anys vint i en quines zones es trobaven. Es pot intentar dibuixar un esbós al respecte combinant les xifres proporcionades per autors de l'època amb les procedents de la documentació interna de la SGAB reflectida a les taules d'aquest apartat. Segons el càlculs de Jaume Aiguader i Miró el 1930 Barcelona tenia 53.197 edificis i segons refereix el doctor Claramunt el 1932 4.200 finques no tenien "aigua viva" i 2.580 es servien de pou per a les seves necessitats domèstiques⁴⁰⁴. Així, doncs, cap a 1930-32 el número d'edificis sense aigua a les llars servida per la Societat General, l'Ajuntament de Barcelona o les altres empreses menor d'abastament era aproximadament de 6.780 que representaven el 12,74 % del total. Si ara es contrasten aquestes xifres amb les dades de contractes de la SGAB, s'arriba a la conclusió que cap a 1930 existia una ràtio de 0,88 contractes per edifici i que en els anys següents fins i tot superaria la proporció d'un contracte o abonament per edifici⁴⁰⁵. Davant d'aquest resultat, l'assignatura pendent era la substitució dels comptadors o dels aforaments comunitaris per comptadors individuals de mesura del consum individual de cada habitatge. Malgrat les seves limitacions, en aquesta direcció, com ja s'ha vist, s'orientaven les Ordenances Municipals publicades el 1932.

Dins d'aquesta evolució global, però, es constata un lent progrés de les mitjanes diàries per habitant que amaguen una important desigualtat social. La qüestió de la segregació social en l'accés a l'aigua corrent domèstica perdurà per llarg temps i era denunciada fins i tot un cop començada la Segona República. El doctor Claramunt ho feia el 1933 en aquests termes quan comentava que el volum mitjà per habitant i dia era l'any 1932 de 107 litres⁴⁰⁶:

"(...) si la distribució fos uniforme; però mentre hi ha cases que la poden gastar abundantment, en lavabos, vàters i banys, n'hi han d'altres que en tenen un cabal tan petit que, comptant-hi cinc persones cada pis, resulten a 7 litres per persona i dia; moltes altres cases especialment a la ciutat antiga, poden disposar només que de 100 litres per família i encara resten d'altres, que poden ésser comptades per milers que no en tenen ni una gota i han d'anar a buscar-la a la font, si en volen, o l'han de treure de pous infectes, si en tenen".

El mateix doctor Claramunt concreta en una publicació posterior com la pitjor situació la viuen els habitants de Ciutat Vella, especialment els de les barriades medievals de Sant Cugat i Sant Pere i els de l'anomenat districte cinquè o Raval. A més de les ja conegudes comunes instal·lades a les cuines o la insuficient ventilació i l'imperfecte aïllament del clavegueram, entre les mancances sanitàries de les llars d'aquesta zona de la ciutat⁴⁰⁷:

"(...) l'aigua, en les cases que la tenen instal·lada, sol ésser insuficient per a les necessitats d'una família, i els dipòsits resulten defectuosament emplaçats, mal tapats i bruts, i en les que no la tenen instal·lada, o la treuen de pous que estan cavats en un subsòl putrefacte, o l'han d'anar a buscar a la font pública, pel qual motiu l'estalvien tant com poden."

Els càlculs obtinguts permeten entreveure una tímida tendència cap a la modernització dels sistemes d'abastament d'aigua domèstica a finals dels vint i cap a un progressiu augment del consum

⁴⁰⁴ AIGUADER I MIRÓ, Jaume: *El problema de l'Habitació Obrera a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Institut Municipal d'Higiene de Barcelona, 1932 i CLARAMUNT (1933), pàg. 224-225.

⁴⁰⁵ Veure la taula 65.

⁴⁰⁶ CLARAMUNT (1933), pàg. 224. Aquesta mitjana coincideix força aproximadament amb la que s'ha pogut trobar en el curs d'aquesta recerca. Veure la taula 64. En ella s'estableix una mitjana de 100 litres a la que cal sumar les aportacions dels abastaments menors i del municipal.

⁴⁰⁷ CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *Problemes d'urbanisme*, Barcelona, La Ibèrica, 1934, pàg. 11.

general d'aigua a la ciutat de Barcelona i poblacions properes⁴⁰⁸. Malgrat els evidents progressos constatats per a determinats indrets i capes de la societat barcelonina, restaven nuclis geogràficament segregats i socialment desafavorits a inicis de la dècada dels trenta que disposaven de sistemes d'abastament d'aigua propis dels temps de la primera Exposició de 1888.

La taula 69 recull els tipus de serveis públics municipals que consumien aigua proveïda per la SGAB els anys 1922 i 1923⁴⁰⁹. Es pot comprovar com els serveis que hi apareixen són els ja coneguts atesos per l'Ajuntament de Barcelona des de dècades anteriors. Cal destacar que encara a les alçades de 1922 la Societat General proporcionava aigua de substitució del servei municipal de Montcada per a determinades fonts i particulars arran del tall d'aquest subministrament que es produí el novembre de 1914 per a eradicar l'expansió de l'epidèmia de tifus. Ja s'ha vist com les obres de modernització de l'aqüeducte Baix de Montcada i les conduccions de distribució associades foren iniciades el 1915 executades a un ritme molt lent. Segons indiquen les dades d'aquesta taula no fiu fins el 1923 que el servei municipal de Montcada fou plenament restaurat, nou anys després del brot epidèmic.

TAULA 69 SERVEIS MUNICIPALS URBANS PROVEÏTS AMB AIGUA DE LA SGAB (1922-1923)				
TIPUS DE SERVEI	1922		1923	
	CONSUM MITJÀ DIARI (m ³)	COST TOTAL DEL SERVEI ANUAL (ptes.)	CONSUM MITJÀ DIARI (m ³)	COST TOTAL DEL SERVEI ANUAL (ptes.)
Fonts	2.317	232.450,07	2.405	236.965,00
Port de Barcelona	805	44.111,40	873	47.819,70
Escorxadors	305	16.808,84	318	18.144,60
Boques de proveïment dels carros amb cubells	732	58.897,59	543	46.932,63
Rec amb mànegues	1.741	153.733,87	1.936	169.264,39
Servei provisional de substitució de Montcada	195	13.261,51	0	0
Embornals	138	13.741,32	154	15.322,77
Serveis municipals diversos	1.510	113.073,23	1.537	116.331,33
TOTALS	7.743	646.077,99	7.612	650.780,42

Un dels serveis públics que consumia més aigua era el de les fonts urbanes amb el 30% del total l'any 1922. Aquesta dada complementa l'anàlisi que s'ha fet en les pàgines anteriors respecte de la

⁴⁰⁸ En tots els càlculs anteriors s'ha considerat que les xifres relatives a les poblacions de les rodalies, incloses a les estadístiques que apareixen a les taules, disminuïen els nivells dels diferents conceptes aplicats estrictament a la ciutat de Barcelona. Ara bé, com Barcelona es trobava dotada d'altres cabals a més dels aportats per la SGAB, com era el cas de l'abastament municipal, i com els cabals consumits per les poblacions properes i els volums subministrats pels altres sistemes menors eren reduïts en tots dos casos, s'ha decidit descomptar ambdós factors ja que un tendeix a neutralitzar l'altre.

⁴⁰⁹ Reelaboració pròpia a partir de Resums de recaptacions i contractes de l'any 1923. Arxiu General d'AGBAR.

quantitat de llars barcelonines que no disposaven d'aigua corrent i que l'havien de prendre de les fonts públiques. El servei conjunt de rec i neteja de carrers i jardins efectuat amb mànegues i carros amb cubells de fet superava la dotació de les fonts amb un 32 % del total. La major part d'aquesta partida es destinava als vials de l'Eixample i una petita porció es reservava per a la ciutat antiga. El servei del port de Barcelona consumia una apreciable quantitat amb un 10% i els escorxadors de la ciutat eren dotats amb el 3%. En el capítol de serveis diversos, amb el 19%, tot i que la documentació consultada no ho concreta, devien ser inclosos usos com el proveïment dels edificis municipals oficials, escoles, cases de beneficència, obres d'arranjament urbà, etc.

Destaca per la minúscula dotació d'aigua que rebia la neteja del clavegueram compresa en l'apartat de "*sumideros*" o embornals. Com ja se sap, els càlculs realitzats per García Faria en el seu Projecte d'urbanització del subsòl de 1893 estableixen que dels 200 litres diaris per habitant necessaris 130 haurien de circular pel clavegueram producte dels abocaments directes municipals i de l'evacuació de les aigües residuals domèstiques. Com aquest desig era una utopia el 1893, García Faria proposava la construcció d'un total de 620 dipòsits que haurien d'abocar 1.333 m³ diaris al clavegueram. Ja s'ha vist en les valoracions de Gustà Buendia com aquest sistema fou parcialment adoptat en el sistema de clavegueram construït progressivament anys més tard. La dotació mínima proposada per García Faria per a una població que no arribava el 1893 al 60% de la que tenia Barcelona el 1922-1923 era deu vegades superior a la que efectivament destinava l'Ajuntament de Barcelona en aquest anys. Es pot argumentar que el servei municipal de Montcada també destinava part dels cabals explotats a la neteja del clavegueram i que la quantitat d'aigües residuals domèstiques de llars dotades del sistema de circulació continua que s'hi abocava a la xarxa subterrània era molt superior el 1922-1923 al 1893. També és cert, però, que la longitud del clavegueram havia superat amb escreix els 213 km previstos en el Pla de García Faria⁴¹⁰. D'altra banda, el servei municipal només podia atendre la zona baixa de la ciutat per que la xarxa de canalització associada al nou aqüeducte Baix de Montcada aproximadament s'estenia pel mateix territori de l'anterior. Finalment, a les alçades de 1922-23 eren molts els habitatges que no disposaven de serveis complets de bany i de sanejament domèstic connectats a la xarxa subterrània tal i com s'ha vist en l'anàlisi de les estadístiques anteriors. Per tant, els 138 m³ de 1922 o els 154 de 1923 que l'Ajuntament de Barcelona abocava al clavegueram com a aportació suplementària per a dotar de mobilitat els residus que hi circulaven devia ser un volum molt inferior al que es necessitava.

El servei d'abastament d'aigua ofert per la SGAB es caracteritzà a la dècada dels vint per la bona salut financera i la seva conversió en una empresa de referència en l'àmbit dels serveis urbans amb la participació, fins i tot, en altres negocis basats en xarxes tècniques. Malgrat el lent creixement del consum d'aigua que es registrava a Barcelona, el monopoli del servei que exercia li permeté consolidar progressivament la seva posició. A més, es trobava recolzada per poderosos bancs que n'eren els propietaris. El servei donat a la població barcelonina, però, es caracteritzà per una banda per la gradual implantació de sistemes moderns d'abastament domèstic com era el cas dels comptadors individuals. Per l'altra, persistia una forta i creixent segregació en les possibilitats d'accés a l'aigua corrent a les llars. Finalment, el consum dels cabals destinats als serveis públics urbans es mantenia en nivells propis de dècades anteriors, com era d'esperar en consistoris afectats per la crisi social i política que travessava la

⁴¹⁰ CLARAMUNT (1934), pàg. 8 afirmava que entre les mesures d'higienització de la ciutat es podia citar "la construcció de més de 400 quilòmetres de bones clavegueres".

ciutat fins el 1923 i pel canvi de règim polític que anul·là tota acció municipal capaç d'executar nous projectes en l'àmbit de la higienització o de l'abastament d'aigua de la ciutat.

L'oposició al monopoli de la SGAB als anys vint

A banda de la substitució del vell aqüeducte Baix de Montcada, arran de l'epidèmia de 1914, i de les tasques d'inspecció i control que l'Ajuntament de Barcelona exercí a partir de 1930-1931, en realitat la situació de l'abastament d'aigua, malgrat els diversos projectes de tot tipus que s'havien succeït, era la mateixa que a finals del segle XIX. És a dir, es caracteritzava, com anys abans, pel monopoli de la SGAB, per la incapacitat municipal de superar els límits del seu reduït servei de Montcada i per l'existència de diverses empreses d'abastament de petites dimensions i abast molt localitzat, juntament amb la proliferació de milers de pous domèstics i industrials. En aquest context, tot i que oficialment la normativa promulgada pel directori militar, primer, i pels gabinets civils primoriveristes, després, no tingué gaires repercussions directes apreciables en l'actuació de l'Ajuntament de Barcelona abans de 1929, si es deixaren sentir alguns efectes sobre els sectors socials i econòmics i sobre l'opinió pública barcelonina sensibles tradicionalment a l'etern "problema de les aigües".

Cap a la segona meitat de la dècada dels vint tingué lloc un darrer episodi de lluita entre interessos enfrontats a l'entorn del monopoli de la Societat General. De fet, es tractava d'una nova edició de la pugna que es visqué de manera molt intensa entre 1911 i 1915. El debat es centrava ara en la quantitat i la potabilitat dels cabals amb que la SGAB proveïa la ciutat i les poblacions de les rodalies. Pel que feia a la quantitat, ja es conegut com la normativa estatal fixava en 200 litres diaris per habitant la dotació mínima per a les grans poblacions urbanes com era el cas de Barcelona. Ja s'ha vist igualment que el consum real es mantenia en el 50% d'aquesta quantitat, inclosos el total dels proveïments, SGAB, municipals, empreses menors i particulars. Donada la posició de privilegi de que gaudia la Societat General, fou objecte de dures crítiques en el sentit que no podia atendre els nivells de demanda establerts a la nova normativa estatal. Respecte de la potabilitat de les aigües de la SGAB, de nou es reproduïren els arguments ja coneguts i repetits a propòsit de la contaminació per microorganismes patògens i l'excés de sals minerals dels cabals explotats pels pous de Cornellà i de la mala qualitat dels volums procedents del Vallès. Cal recordar que aquesta qüestió era recurrent des de 1911 i que tornà a aparèixer el 1920-21 amb motiu del projecte de compra de la ja naturalitzada SGAB per l'Ajuntament de Barcelona.

Els sectors contestataris del servei de la SGAB eren a les alçades de 1924-1929 en bona part els mateixos que protagonitzaren la campanya "Pro-Barcelona". A partir de la documentació que generaren i de la defensa organitzada per la pròpia SGAB s'ha pogut deduir la composició social i els interessos que els animaven⁴¹¹. Algunes de les institucions científiques que participaren aleshores en la campanya d'oposició tornaven a tenir ara un cert protagonisme. El doctor Guillem López, qui ja havia estat coautor

⁴¹¹ Bàsicament AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A.: Notas sobre la emisión pública de 30.000 obligaciones de las 42.000 creadas por la Asamblea General extraordinaria de 27 de diciembre de 1935, Barcelona, marzo 1936, LÓPEZ, Guillermo: *Impugnación a la memoria de "Los Servicios de la Sociedad General de Aguas de Barcelona"*, Barcelona, Febrero, 1926 pel que fa a la documentació dels sectors crítics. Respecte de la defensa de la SGAB, SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, noviembre 1925 i diversos articles apareguts a la premsa.

de l'informe crític amb la potabilitat de les aigües de la SGAB elaborat per l'Acadèmia d'Higiene de Medicina el 1915, tornà a recuperar argumentacions molt semblants en el seu opuscle publicat el 1926⁴¹².

Alguns dels ofertors de cabals d'aigua a l'Ajuntament de Barcelona que presentaren proposicions en els concursos convocats el 1910 i 1911 devien de ser partícips igualment en aquesta campanya opositora dels anys vint. El mateix doctor López afirmava a la seva impugnació que, donada la manca de cabal i les perilloses deficiències higièniques de les aigües de la SGAB, “*el Ayuntamiento debiera abrir un concurso de caudales y de Compañías nacionales y extranjeras, toda vez que con este procedimiento se salvarían los inconvenientes que pueda tener toda iniciativa particular*”. Era, com s'ha anat veient, una de les reivindicacions tradicionals dels sectors oposats a la municipalització de l'empresa o al monopoli privat que aquesta exercia.

Així, hipotèticament, es podria deduir de l'opuscle publicat per la societat anònima Aigües Potables de Barcelona (APB) al març de 1936, ja que aquesta societat suposava la continuïtat en aquests interessos centrats en aconseguir un abastament alternatiu al de la SGAB. L'empresa APB aprovà una emissió extraordinària d'obligacions en assemblea extraordinària de 27 de desembre de 1935 i pretenia obtenir el capital suficient per fer arribar a Barcelona en una primera fase 35.624 m³ d'un total de 150.000 que englobava la concessió de que disposava a la conca del riu Mogent⁴¹³. En l'opuscle informatiu destinat als potencials subscriptors de les obligacions esmentades, s'afirmava que l'antic grup fundador de la societat ja treballava des de 1907 per aconseguir la constitució i consolidació de la societat en el mercat barceloní de l'aigua. Donades les característiques dels concursos municipals de 1910 i de 1911 i les expectatives de negoci que suposaven si els cabals oferts eren adquirits per l'Ajuntament de Barcelona, és molt probable que el grup inicial precedent d'APB participés individualment o en conjunt dins d'alguna de les proposicions.

Dues iniciatives de venda es localitzaven aleshores de manera preferent a la conca del Mogent. La primera, catalogada amb el número 15 en el concurs de 1910 era la presentada pel ja conegut Gonçal de Rivas, l'oferta del qual fou acceptada provisionalment per la majoria radical del consistori i rebutjada posteriorment arran de l'escàndol que esclatà a finals de 1910. La segona ordenada amb el número 10 en el concurs de 1910 i amb el 7 en el de 1911 oferia 35.000 m³ en una primera etapa. És força significativa la coincidència de la localització de la conca i del cabal que s'esperava explotar inicialment com per què l'oferta de Carsi i els volums d'aigua que esperava fer arribar a Barcelona APB no fossin els mateixos. El grup fundador del qual es parla a l'opuscle de 1936 bé pot ser el “Syndicat International de Recherche et Etudes Industrielles” amb seu a Brussel·les, en nom del qual actuava com a representant Carsi⁴¹⁴.

La participació protagonista ne el projecte d'Aigües Potables de Barcelona d'almenys una part dels propietaris urbans en el moviment d'oposició a la SGAB ve corroborada de pel fet que les

⁴¹² ACADEMIA DE HIGIENE DE CATALUÑA: *Las aguas de Barcelona desde el punto de vista higiénico. Primer Congreso d'Higiene de Catalunya. Juny 1906. Ponencia de los doctores G. López, A. Presta, R. Pla y Armengol*, Barcelona, Imp. Vda. Badia, 1915 i LÓPEZ (1926).

⁴¹³ AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A (1936). L'emissió de deute constava de 30.000 obligacions de 500 ptes, nominals a un interès del 6% i un tipus de canvi inicial en el moment de la venda per sota del nominal de 475 ptes. El primer cupó s'havia de pagar l'1 de juliol de 1936.

⁴¹⁴ A l'opuscle d'APB es diu que la societat creada el 1907 ho feu amb un capital de 4.000.000 de ptes. “*gran parte en francos oro*” és a dir que devia ser de titularitat estrangera i dins de l'òrbita monetària francesa,.

argumentacions són ara les mateixes que abans de 1915 i, per tant, les corporacions de la propietat urbana necessàriament havien de ser presents.

A més, APB s'adreça específicament en la seva oferta d'obligacions als propietaris urbans i els hi fa veure els beneficis que els reportarà el servei d'Aigües Potables. Aquestes avantatges es centraven en el reduït cost i en la potabilitat dels cabals que l'empresa es proposa conduir a Barcelona respecte dels alts preus i l'excessiva concentració en sals minerals de les aigües de la SGAB. En primer lloc, APB proveiria les classes benestants d'aigua de boca amb prou garanties i no haurien de continuar consumint la procedent de deus llunyanes portada expressament en garrafes o ampolles.

Pel que feia a la condició de propietaris urbans de molts integrants d'aquestes classes, l'aigua servida per APB resultaria a un preu de 0,40 ptes el m³ en front de 0,60, 0,80 ptes o més a la zona d'altures. Això els hi permetria abaratir les despeses generades pel proveïment d'aigua als seus llogaters en els nombrosos immobles encara dotats de sistemes d'aforament o de comptador general en els quals era el propietari el titular del contracte amb la SGAB. L'excessiva salinitat de les aigües servides per aquesta companyia provocaven als propietaris urbans diversos perjudicis com ara l'obstrucció del pas de les canonades domèstiques i les freqüents reparacions d'aparells sanitaris, aparells de refrigeració, calderes de calefacció o aixetes. De la mateixa manera, els dipòsits domèstics de regulació de l'aigua servida a cada habitatge acumulaven en el fons les sals dissoltes, dificultaven la seva neteja i afavorien la formació de colònies de microorganismes patògens.

Pels industrials resultava igualment interessant el consum d'aigües sense excés de salinització ja que millorava el funcionament dels generadors de vapor i els processos de fabricació industrial que tenien l'aigua com un recurs imprescindible.

Finalitzava l'opuscle ratificant l'interès directe que propietaris i industrials tenien en l'èxit d'APB: *"Por todo lo expuesto se ve que el abastecimiento de agua potable es un negocio para los propietarios e industriales, que esperan esta emisión de obligaciones, más aún que como una inversión interesante, como una cooperación al éxito de una empresa en la cual están personalmente interesados por tantos conceptos"*⁴¹⁵

Tot i que s'han d'interpretar fins ara les campanyes d'oposició a la SGAB i a la política hidrològica municipalista desenvolupada pel consistori barceloní des de 1911 a 1921 com a precedents, cal destacar en l'aparell argumental del doctor Guillem i en el que es pot observar en l'opuscle d'Aigües Potables de Barcelona alguns significatius canvis. En primer lloc, ni López ni APB plantegen una substitució total del servei donat per la SGAB per cabals alternatius inesgotables i d'una potabilitat assegurada com es feia en temps de "Pro-Barcelona". A finals del vint i als anys trenta els projectes són força més possibilistes i es centren en el proveïment parcial per atendre la demanda d'aigua de boca, deixant a la SGAB l'atenció al consum de sanejament, neteja o clavegueram; és a dir, en general el proveïment dels serveis públics i el complementari domèstic en zones perifèriques social i geogràficament. Així ho indica el doctor López quan reclama que cal dotar la ciutat amb nou cabals *"por lo menos en la cantidad necesaria para dotar la población de 70 u 80 litros diarios por persona de agua absolutamente potable"*⁴¹⁶. En la mateixa línia es manifestava Aigües Potables en argumentar que no existia conflicte entre ella i la SGAB, ja que l'aigua d'aquesta empresa

⁴¹⁵ AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A (1936), pàg. 6-7

⁴¹⁶ LÓPEZ (1926), pàg. 31

“pronto estará destinada a usos poco exigentes como son los de riego, servicio de lavaderos, alcantarillas, etc.”. Aquesta apreciació no era coherent amb el projecte d'APB de fer arribar a la ciutat no més uns 35.000 m³ en una primera fase. Fins que no s'explotessin els 150.000 m³ del conjunt de les concessions que tenia atorgades, bona part de la població de Barcelona havia de consumir “ unos caudales fuera de la Ley”, “una mercancía averiada, sin valor positivo, ni utilidad higiénica” com es qualificaven a l'opuscle d'Aigües Potables les de la SGAB⁴¹⁷.

Amb molta probabilitat aquesta estratègia es basava en una anàlisi realista de la situació del present i del futur l'abastament d'aigua a Barcelona a finals del vint i inicis del trenta. L'espectacular creixement demogràfic que havia convertit Barcelona en una ciutat d'un milió d'habitants el 1930 desbordà totes les previsions. El creixement industrial assolit i el ritme d'urbanització accelerat augmentaren com s'ha vist el consum d'aigua a un ritme superior a les dècades anteriors. En conseqüència, per un costat, el mercat de l'aigua a Barcelona era ara enormement atractiu, ja que podia permetre obtenir un benefici creixent i constants basat en un ritme de consum també en expansió. Per un altre, els cabals necessaris per atendre el conjunt de la demanda que generava la Barcelona metropolitana eren prou importants com per no estar a l'abast de qualsevol iniciativa empresarial la seva satisfacció i més si calia començar la construcció de les infraestructures d'explotació, conducció i distribució de zero i amb la formidable competència que representava la SGAB. Per tant, si es combina el factor de l'estímul del benefici i de la impossibilitat d'atendre el conjunt de la demanda privada, industrial i de serveis públics és molt probable que s'optés per l'oferta selectiva. López reclamava una oferta que atengués la totalitat de les necessitats d'aigua potable i APB preferia limitar-se a satisfer la potencial demanda del bona part del nucli selecte de les classes benestants i dels propietaris urbans. Aquesta mena de demanda selectiva es veia estimulada, a més, per les circumstàncies que havien envoltat el llarg plet entre les corporacions de propietaris i la SGAB, acompanyada o no pels plans municipalitzadors i intervencionistes de l'Ajuntament de Barcelona. En aquest sentit, l'argumentació de la impotabilitat de les aigües de la Societat General devia ser ja un lloc comú de llarga i sòlida tradició entre els propietaris barcelonins que produiria un efecte immediat de rebuig contra la SGAB. Molt eficaç si s'acompanyava a les argumentacions de caire econòmic ja descrites.

En directa relació amb l'anterior, resulten interessants determinats matisos diferenciadors entre la línia argumental de López i d'APB. Mentre que el doctor López, amb un cert to interclassista proper a posicionaments ideològics lligarries, proposava que els 70 u 80 litres diaris per habitant d'aigua potable fossin servits *“con tarifas graduadas, o sean, màximas para las clases poderosas, mediana para las acomodadas e ínfimas para las proletarias”*⁴¹⁸, APB s'adreçava a les classes benestants i als propietaris urbans per tal que aquests poguessin obtenir un major benefici dels seus immobles de lloguer en reduir el cost fix que suposava el consum d'aigua per a proveir els dipòsits o els comptadors col·lectius. Ja s'ha argumentat suficientment com aquest sistema de proveïment d'aigua domèstica obstaculitzava l'augment del consum d'aigua i estava en regressió des de feia dècades i com la pròpia normativa estatal i municipal impulsava fórmules per a fomentar la implantació massiva dels comptadors individuals per habitatge.

⁴¹⁷ AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A (1936), pàg. 8

⁴¹⁸ LÓPEZ (1926), pàg. 31.

Un segon aspecte força revelador de l'evolució que s'havia produït respecte de la llarga oposició a la municipalització del servei d'abastament d'aigua que les corporacions de propietaris i d'industrials havien mantingut des de dècades és l'estratègia empresarial que s'acaba d'analitzar explicitada pels responsables d'APB. Suposava un canvi rotund en la defensa dels interessos de la propietat urbana en el context del mercat de l'aigua en els anys de la república. I per tant, adoba la tesi defensada en aquesta recerca segons la qual cap a 1929-1930 finalitzaria una etapa perfectament definible i diferenciada de l'abastament d'aigua a Barcelona. Pot-ser s'entendrà millor el canvi esmentat si es contrasta amb els plantejaments mantinguts encara a la dictadura primoriverista i sintetitzats per la publicació del doctor López.

Guillem López recorre el 1926 al mateix tipus de solució que ja s'havia proposat des de feia tres dècades amb la convocatòria del primer concurs de 1896. Ja s'han vist amb escreix les causes i les circumstàncies que feren fracassar cada concurs engegat per l'Ajuntament de Barcelona. Aquestes causes tenien ara, si cap, un efecte més intens. Pel que fa a la conjuntura política, ja s'ha comprovat com el consistori primoriverista representava en bona mesura precisament les posicions ideològiques i els interessos econòmics i socials dels nuclis opositors a tota iniciativa municipal que impliqués un augment imposat del consum interpretat com una càrrega impositora per a finançar el projecte municipalitzador d'abastament. A més, la pròpia manca d'acció municipal en diversos terrenys i també en aquest i la preocupació per no carregar el dèficit municipal amb projectes externs a l'organització de l'Exposició Internacional devien ser altres factors que convertien els tipus de propostes com la que suggeria López en projectes forassenyats i irrealitzables en el context de 1923-1930, fins i tot com a simple objectiu de política municipal hidrològica.

Per contra, Aigües Potables de Barcelona no ofería a l'Ajuntament la venda immediata dels cabals de la seva concessió com havien fet les diverses empreses d'abastaments alternatives a la SGAB des del primer concurs de 1896 i com havia proposat López. Es suggeria al consistori la cessió gratuïta de les seves instal·lacions un cop transcorreguts 50 anys. A més, es posava a disposició del municipi 5.000 dels 35.000 m³ que es proposava explotar en la primera etapa prevista per atendre les seves obligacions amb determinats serveis públics com podia ser el proveïment de les fons públiques a un preu molt inferior al de la SGAB: 0,15 ptes enfront de 0,32 ptes el m³ acordades en el darrer contracte signat entre l'Ajuntament i la Societat General. A canvi, demanava en una instància presentada al desembre de 1935 al consistori el permís per a canalitzar la ciutat i conduir les aigües des dels punts de captació a la conca del Mogent. En una segona instància, amb data 9 de març de 1936, s'oferia a al municipi la possibilitat que aquest nomenés dos regidors per a formar part del consell d'administració d'Aigües Potables per tal de garantir la idoneïtat del servei ofert per l'empresa amb vistes a la seva municipalització definitiva el 1986, 50 anys després. El punt central de la seva petició era que l'Ajuntament li atorgués l'administració del servei d'abastament un cop municipalitzat i, a canvi, l'empresa correria amb la totalitat de les despeses financeres, segons establí la Llei Municipal de Catalunya de 5 de gener de 1934.

Aquesta estratègia ja es devia haver engegat a finals de la dècada dels vint. Així ho indicaria una intervenció del regidor Juncadella en el ja referit ple consistorial de 24 de novembre de 1929 en el que es debatia la conveniència o no de nomenar una comissió que estudiés les necessitats d'abastament de Barcelona en el marc de la Confederació Hidrogràfica del Pirineu Oriental. Juncadella afirmà que el problema financer de la solució del problema de les aigües no li preocupava ja que arribat el moment

“podría formarse una especie de Sociedad con los mismos vecinos de Barcelona”. Posava dos exemples, el de la ciutat de Buenos Aires i el servei d'aigua domèstica de l'abastament municipal de Montcada, basat en la compra a perpetuïtat de plomes d'aigua de propietaris barcelonins. Si una iniciativa d'aquest tipus tenia èxit, no seria necessària la municipalització, és a dir l'adquisició municipal de cap empresa ni la gestió pública del servei⁴¹⁹.

Les implicacions d'aquesta estratègia empresarial són diverses i particularment interessants. Primer, no feia repercutir el cost financer del projecte d'abastament alternatiu a la Societat General sobre els pressupostos municipals. Eren els propietaris urbans, principals usuaris dels cabals que es pretenia conduir, qui finançarien amb l'adquisició de les obligacions emeses la nova empresa. Així, doncs el nou abastament d'aigua no suposaria una disminució dels beneficis dels propietaris d'immobles urbans com succeïa amb els projectes municipalitzadors anteriors, be fossin els dels diversos concursos o el de la compra de la SGAB. Al contrari, ara els propietaris obtenien el triple benefici de disposar d'aigua més barata, de poder mantenir la rendibilitat del sistema de dipòsits per al proveïment de l'aigua domèstica i de rebre una raonable rendibilitat per la subscripció d'obligacions d'Aigües Potables. Evidentment, eren els llogaters els que haurien de sufragar a llarg termini la inversió inicial de compra d'obligacions aportada pels seus arrendadors, ja que l'operació es devia basar en el manteniment de la modalitat de dipòsit o de comptador únic per immoble en el qual era el propietari qui regulava la quantitat d'aigua que es consumia. I els cabals que no es destinessin al proveïment d'immobles de lloguer serien molt probablement consumits pels particulars amb suficient poder adquisitiu per a disposar de comptadors individuals. Això si, tindrien a l'abast aigua a preus força més econòmics que la proporcionada per la SGAB. En la mida que s'estimulés el consum d'aquest sector de la demanda, els beneficis de l'empresa augmentarien i la inversió d'accionistes i obligacionistes obtindria un major rendiment.

Segon, l'oferta feta a l'Ajuntament plantejada en aquests termes tindria un doble objectiu a les alçades de 1935 -1936. D'una banda, el consell d'administració d'APB devia esperar que resultés atractiva al consistori, donada la difícil situació financera del municipi creada especialment arran del deute general per l'Exposició Internacional acumulat al que ja s'arrossegava tradicionalment. A més, els consistoris republicans haurien recuperat l'objectiu de municipalitzar el servei d'aigües com a forma per a millorar l'estat higiènic general de la ciutat. Es reconegut així per APB: “*Es unánime el deseo de todos los ciudadanos de que muy pronto sea una realidad la municipalización de un servicio tan importante como es el de aprovisionamiento de aguas potables*”⁴²⁰.

Per un altre cantó, probablement es pretenia evitar l'opció de municipalitzar la SGAB, una opció que es devia basar en el principi ja assajat a les negociacions dels anys 1912-1913 i 1920-1923. És a dir, l'adquisició de l'empresa amb càrrec als pressupostos municipals i la pressió sobre els particulars per a incrementar el consum d'aigua. Precisament l'opció menys desitjable per la propietat urbana de Barcelona. En l'esperit del consistoris republicans devia estar present la necessitat de dotar la ciutat amb cabals més abundants per a fer possible la normativa estrenada amb la modificació de la Ordenances municipals publicada el 1932. Com un dels punts forts de crítica d'Aigües Potables envers la SGAB era l'excessiva salinització de les aigües aflorades a Cornellà com a conseqüència de la filtració subterrània

⁴¹⁹ Libre d'Actes del Ple 1929. Volum 4, pàg. 18-19. Secció Aigües.

⁴²⁰ AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A (1936), pàg. 17.

dels residus procedents de les explotacions de sals a Súrria i Cardona⁴²¹, no més es podia convertir aquesta debilitat de la Societat General en una avantatge per Aigües Potables si es demostrava que els cabals salinitzades no eren els únics que podia consumir la ciutat i que existia una alternativa. D'aquesta manera, es prenia forçar la decisió favorable de l'Ajuntament de Barcelona envers els interessos d'APB, a més de desacreditar el proveïment de la SGAB i limitar-ho a mig termini a determinats serveis urbans públics.

Tercer, Aigües Potables, però, devia ser conscient de la seva posició de debilitat inicial enfront de la formidable competència suposava el ja conegut i consolidat servei d'abastament de la SGAB a començament dels anys trenta. L'èxit de l'operació financera de capitalització que es prenia amb la posada en el mercat de les obligacions emeses depenia de l'acollida favorable dels potencials subscriptors.

Per aquest motiu l'interès que es prometia del 6%, era superior a les obligacions de la SGAB al 5%. Per un altre cantó, el seu projecte pretenia reduir al màxim despeses i amb un capital inicial de 14.250.000 de ptes⁴²² s'esperava cobrir el cost d'explotació. Les instal·lacions de captació i distribució podrien ser finançades amb aquest capital relativament limitat ja que el punt de captació al Mogent es trobava a una cota de 150 metres i l'emplaçament dels dipòsits de distribució a Barcelona a 115 metres. D'aquesta manera, no calia instal·lar-hi cap estació elevadora i les canalitzacions no estarien sotmeses a grans pressions amb la qual cosa el cost total seria molt menor. Com el volum d'aigua que es preveia destinar al consum privat era de 30.000 m³, un cop descomptats els 5.000 que s'oferien a l'Ajuntament a preu reduït, la dotació mitjana per habitant i dia no devia ser superior als 30 litres. Aquest dotació hauria resultat massa exigua per al proveïment general de la ciutat, però com ja se sap es pretenia una oferta selectiva des del punt de vista social, però també des del punt de vista de la geografia de Barcelona. Així, Aigües Potables atendria la demanda de la zona alta de la ciutat per sobre de plaça de Catalunya i del carrer Aragó. Per tant, la xarxa de canalitzacions en no ser gaire extensa no hauria de suportar pressions elevades. La zona seleccionada corresponia com era d'esperar al territori barceloní amb major capacitat adquisitiva: l'Eixample central. Altres barriades residencials ocupades per un alt percentatge de població benestant com Sarrià o Les Corts probablement podrien disposar d'aquestes aigües però amb pressions reduïdes. Per contra, extenses zones de la ciutat restaven fora del projecte en aquesta primera fase. Així, Ciutat Vella o les poblacions de base social obrera agregades a la ciutat el 1897 com era el cas de Sans, Sant Martí o Sant Andreu.

El projecte d'APB es definia com a una iniciativa parcial d'abastament d'aigua adreçada a uns clients potencials directament interessats en disposar d'aigua alternativa al servei ofert per la SGAB, amb

⁴²¹ Veure LATORRE (1995), pàg. 121. El 26 de març de 1935 diverses entitats barcelonines i la pròpia SGAB adreçaren al Parlament espanyol una instància per tal de sol·licitar amb la màxima urgència l'execució de les obres necessàries per a construir un col·lector de les explotacions de sal fins al mar que evités les filtracions recollides per les aigües aflorades a Cornellà per la SGAB. Els nivells de salinitat duplicaven els màxims permesos per al consum humà. L'opuscle d'APB recollia amb detall la confessió que la Societat General feia en el sentit que les seves aigües no eren potables. Afegia a més, el punt de vista de la propietat urbana perjudicada reflectit també en l'esmentada petició al Parlament: "*A la propiedad urbana se le está planteando un problema de tal gravedad, que no tendrá solución posible, próximo está el día en que los inquilinos tendrán que abandonar sus viviendas por falta de un elemento tan indispensable como es el agua, ya que no será posible valerse para usos domésticos de un agua tan cargada de sales. Finalmente, se planteará en breve plazo un problema de consecuencias incalculables, por afectar a una población que, como Barcelona, excederá del millón de habitantes. Será prácticamente toda la ciudad la que quedará sin agua*". A continuació i per adobar més l'impacte que devia produir aquesta informació es feia memòria dels ja coneguts informes del Col·legi de Metges de 1913 i 1915 i es recuperaven les seves argumentacions. AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A (1936), pàg. 9

⁴²² Resultat total si eren adquirides les 30.000 obligacions a 475 ptes. cadascuna.

unes expectatives de benefici per diversos conceptes que es consideraven segures, però amb importants limitacions tècniques i financeres. Es tractava d'un servei selectiu i social i tècnicament de caire conservador que deixava de banda consideracions de tanta transcendència com l'atenció a les necessitats higièniques i sanitàries del conjunt de la ciutat. En un context com el de la primavera de 1936 era dubtós que el consistori acceptés l'oferta tot i les suposades favorables condicions financeres que comportava. Les circumstàncies que sobrevingueren a partir de l'estiu de 1936 feren impossible la continuïtat del projecte.

La competència de la SGAB es deixava sentir, a més de per les limitacions d'aquest projecte, pels reiterats fracassos que des de 1907 devien haver tingut els promotors d'Aigües Potables. Molt probablement aquesta empresa fos una de les més sòlidament situades en la cursa per convertir-se en l'alternativa a la Societat General des d'aquell any. En aquest sentit la història d'aquests fracassos havia estat també la del conjunt dels opositors a la SGAB, que havien aconseguit només obstaculitzar la seva municipalització però no el seu monopoli ni consolidació. Fins a 1930 no hauria prosperat de manera clara el projecte i el 1935 probablement la influència combinada del context municipalitzador dels consistoris republicans i, especialment, de la greu crisi provocada per l'enorme salinització dels cabals explotats a Cornellà haurien ofert la possibilitat de plantejar la capitalització d'una empresa que s'havia mantingut llargs anys a l'ombra⁴²³.

Tot seguit, dins el marc de la segona meitat dels vint es sintetitza la cronologia d'aquest procés d'oposició a la consolidació definitiva de la SGAB. Un cop definitivament fracassat l'intent de municipalització de la Societat General el setembre de 1923, els nuclis opositors a la SGAB continuaren agitant l'opinió pública i qüestionant la capacitat de l'empresa per garantir satisfactòriament l'abastament d'aigua de la ciutat⁴²⁴. El primer indicatiu concret de l'argumentació defensiva de la SGAB davant aquesta contestació en plena etapa primoriverista s'ha pogut trobar a la Memòria del consell d'administració d'aquesta empresa corresponent a 1924. En ella s'afirmava que la Societat General podia atendre perfectament la disposició continguda en l'Estatut Municipal segons la qual les poblacions més populoses havien de disposar d'una dotació d'aigua superior als 200 litres diaris per habitant⁴²⁵. Com aquesta norma era interpretada en el sentit dels cabals disponibles i no del consum real, la SGAB podia atendre una demanda màxima de 197.000 m³ diaris distribuïts segons indica la taula 70⁴²⁶.

Per tal de fer front d'una manera més directa a les diverses crítiques rebudes, l'empresa d'abastament adreça a l'Ajuntament de Barcelona amb data 27 de novembre de 1925 una proposta de participació en els beneficis futurs de l'explotació i una reducció significativa de les tarifes aplicades per tal de permetre l'extensió del servei a les classes més populars de la ciutat. La Societat es declarava disposada a facilitar les inspeccions sanitàries municipals, a aportar cabals complementaris als que ja es

⁴²³ Un informe del regidor Heribert Durán presentat el setembre de 1935 a la Ponència d'Aigües de la Comissió de Foment contenia dades que situaven fora de la llei els cabals del Llobregat amb concentracions de clor, àcid sulfúric i àcid nítric que multiplicaven per diverses unitats els màxims permesos pel ja conegut R.D. de 1920. Veure AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A (1936), pàg. 10.

⁴²⁴ VOLTES (1967), pàg. 194

⁴²⁵ SGAB: *Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas* (1 maig 1924).

⁴²⁶ Dades extretes de SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona, noviembre 1925, pàg. 62. Es pot comprovar, com ja s'ha referit en el seu moment, que a les alçades de 1925 es trobaven en ple funcionament els quatre pous de la SGAB de Cornellà capaços d'explotar la totalitat de la concessió atorgada el 1905.

trobaven en explotació efectiva i a cedir a l'ajuntament aigua a preu reduït per a la neteja urbana de superfície i de la xarxa de clavegueram⁴²⁷.

TAULA 70 VOLUM D'AIGUA DISPONIBLE EXPLOTADA PER LA SGAB (1925)	
CAPTACIÓ	VOLUM DE CADA CAPTACIÓ (m3)
Dosrius	8.000
Alt i Baix Vallès	9.000
Sant Andreu	30.000
Cornellà (Concessionària del Llobregat)	34.000
Cornellà (SGAB)	86.000
Altres concessions sense explotar	30.000
TOTAL	197.000

En combinació amb aquest oferiment, el mateix mes de novembre fou publicada una Memòria en la que es pretenia convèncer la opinió pública barcelonina de la capacitat de l'empresa per a atendre les necessitats d'aigua presents i futures de Barcelona en quantitat i en qualitat. És a dir, era una publicació destinada directament a contestar les crítiques que rebia. A la dedicatòria de la Memòria s'hi feia una referència directa;

"Y si la lectura y meditaci3n de este folleto produce la noble rectificaci3n de continuados errores, permitiendo que aparezca la verdad, oculta muchas veces por la pasi3n, el inter3s o la ignorancia, la Sociedad aceptar3 esta labor de depuraci3n como debido desagravio a cargos inmerecidos, y Barcelona, despu3s de la inquietudes pasadas, podr3 ufanarse de haber hallado su tranquilidad en su propia obra de justicia"

Al capítol primer, dedicat a comentar la situaci3 de l'abastament d'aigua de la ciutat, es defensava la capacitat dels aqüífers explotats per la SGAB a les conques del Llobregat i del Bes3s per atendre el consum barceloní. Pel que feia a la qualitat, s'argumentava al seu favor la procedència subterrània de l'aigua i la filtraci3 natural a que era sotmesa, acumulada entre capes geol3giques impermeables que impedi3n les filtracions de materials contaminants. Al capítol segon es feia una sntesi dels precedents hist3rics de l'abastament d'aigua de la ciutat anteriors al monopoli de la SGAB i s'acompanyava en el tercer de consideracions críiques al respecte tot argumentant que el problema de les aigües de Barcelona havia seguit un proc3s molt complex i que nom3s "los medios, la voluntad i el tecnicismo" de la CAB, precedent de la Societat General, li havia proporcionat el triomf. La directa referència al temps de competència entre empreses de subministrament i el proc3s d'incorporacions de moltes d'elles a la SGAB permetia fer veure l'3xit aconseguit per aquesta empresa. Al temps, posava de manifest el risc que corri3n altres societats que als anys vint volguessin fer front al servei monopolístic de la Societat General. Del capítol quart al

⁴²⁷ VOLTES (1967), p3g. 194. A m3s, s'oferia a "Fomentar mediante instalaciones econ3micas el uso de baos y duchas en los distritos obreros y en las escuelas municipales". *La Vanguardia* 1926 (12 desembre). En una segona proposta realitzada el 20 de gener de 1926 es concretava la reducci3 de les tarifes proposades en un 30%.

setè la memòria explicitava les característiques tècniques del servei amb una acurada descripció dels punts de captació, dels sistemes de conducció i elevació, dels dipòsits, de les canalitzacions i de la planta d'esterilització de Cerdanyola. Els textos s'acompanyaven de nombroses fotografies i d'un detallat esquema general de les instal·lacions⁴²⁸.

El capítol vuitè era introductori dels articles de prestigiosos facultatius del camp de la medicina, la química i la bacteriologia que avalaven la qualitat de les aigües servides per la SGAB des del punt de vista de la seva mineralització i dels anàlisis microbiològics practicats⁴²⁹. En aquesta introducció es recordava els favorables resultats de les anàlisis bacteriològiques realitzades per l'Institut Nacional d'Higiene Alfons XIII publicades en un informe emès el 10 de maig de 1915 conseqüència d'una Reial Ordre que obligava a analitzar totes les aigües de Barcelona arran de l'epidèmia de tifus de 1914. Igualment, el ja conegut dictamen de 6 de desembre de 1920 dels doctors Salvat, Coll i Bofill i Oliver Rodés, encarregat pel grup bancari que havia adquirit la SGAB.

Un darrer article era aportat pel l'enginyer militar Marià Rubió i Bellver⁴³⁰. En ell Rubió caracteritzava l'anomenat problema de les aigües de Barcelona con una crisi de consum, ja que es disposava d'abundants cabals, però *"El ciudadano de Barcelona, como en general el ciudadano de cualquier población de España, consume poca agua. (...) Ha llegado a nuestro país con retraso la idea de que el agua es un elemento de higiene y bienestar"*. A continuació reiterava els arguments ja coneguts que justificaven la puresa dels aqüífers explotats a les conques baixes del Besòs i el Llobregat: profunditat dels punts de captació, comunicació amb els corrents superficials dels dos rius, conduccions hermètiques que feien arribar l'aigua des del pou d'afiorament fins al lloc de consum a través d'un circuit tancat i vigilat. L'aigua no es mantenia immobilitzada més de 12 hores als dipòsits de regulació i distribució i aquest fet assegurava les seves condicions higièniques.

Rubió emfatitzava les avantatges d'aquest sistema sobre els projectes que pretenien fer arribar a Barcelona volums d'aigua de llocs allunyats. Un canal de gran longitud podia ser objecte d'atemptats en períodes d'instabilitat social i el subministrament seria tallat. Per prevenir aquest problema, caldria disposar d'enormes dipòsits en els quals l'aigua s'hauria d'acumular períodes de temps massa llargs. La xarxa de distribució de la SGAB era enormement extensa, 800 km el 1925, i permetia fer arribar el proveïment d'aigua fins als barris més disseminats. Aquestes conduccions es trobaven en perfecte estat de conservació i complien totes les garanties de resistència i impermeabilitat. Suportaren perfectament la crisi sanitària produïda per l'epidèmia de tifus de 1914 i fou precisament l'aigua de la SGAB la que va

⁴²⁸ Aquests detalls i característiques ja han estat sintetitzades en el lloc corresponent d'aquest mateix capítol. L'esquema general esmentat es pot consultar a l'annex 17.

⁴²⁹ Els articles estaven signats pel doctor Yangüela, Cap de la Secció Epidemiològica de l'Institut Municipal d'Higiene Urbana, pel doctor Turró, ex-director del Laboratori Municipal, pel doctor Bercial, Inspector Provincial de Sanitat i pel doctor Pi i Sunyer. Els dos primers centraven les seves aportacions en la puresa microbiològica de les aigües de la Societat General i els dos darrers en la puresa química, especialment al voltant de la ja coneguda forta mineralització dels cabals aflorats a Cornellà. Veure: BERCIAL, Dr., "Potabilidad del agua de Barcelona", pàg. 44-47, PI I SUNYER, August, "Sobre la potabilidad química de las aguas de Barcelona", pàg. 48-55, TURRÓ, Ramon, Dr., "Estado bacteriológico de las aguas de la Sociedad General" Pàg. 30-34, YANGÜELA, Onofre, "Las aguas y las tifoideas en Barcelona", pàg. 25-29, dins SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: Memoria sobre las instalaciones de la SGAB, Barcelona, noviembre 1925. Com aquests articles són detalladament contestats per LÓPEZ (1926), les referències més precises al seu contingut es donaran conjuntament amb la impugnació de Guillem López.

⁴³⁰ Dissenyà el funicular del Tibidabo i fou un destacat facultatiu en els projectes tècnics de la Societat Anònima "El Tibidabo". Veure Vicent Casals Costa: "La creació del sistema de parcs a la Barcelona noucentista". Coloquio Internacional. "El desarrollo urbano de Montreal y de Barcelona en la época contemporánea: estudio comparativo". Universitat de Barcelona, 5-7 de mayo de 1997. http://www.ub.es/geocrit/casalbcn.htm#N_3. Devia tenir, per tant ser un bon coneixedor de la xarxa de subministrament de la SGAB arran de les ja conegudes estretes relacions entre aquesta empresa i l'Anònima "El Tibidabo".

permetre atendre totes les necessitats del consum de la població de Barcelona en aquells moments dramàtics. Els perills de contaminació de l'aigua servida per la SGAB comencen a produir-se un cop ha arribat als circuits domèstics. Els dipòsits no eren objecte de cap vigilància, ni eren periòdicament netejats. L'empresa s'havia anticipat a la futura demanda d'una ciutat en plena expansió urbana, demogràfica i industrial amb la instal·lació d'una xarxa general de conducció des de Cornellà a la ciutat que permetria fer arribar majors cabals.

A la darrera pàgina d'aquesta memòria publicada al novembre de 1925 s'insistia, amb un cert to de duresa i d'esperit de lluita, un cop més en l'objectiu que es perseguia. És a dir, contestar les injustes crítiques rebudes des del prestigi dels facultatius que havien aportat els seus coneixements per a demostrar la potabilitat de les aigües de la SGAB i la importància dels cabals de que disposava⁴³¹:

"¿Servirá este folleto para que Barcelona forme definitivamente su criterio, dándose por fin cuenta de que sólo la ligereza en el razonamiento de este tema ha podido perturbar, tal cual vez, el sosiego de su vida ciudadana? Desde la publicación de esta Memoria, la Sociedad cree tener el derecho de pedir a Barcelona que, consciente de sus deberes, rechace en su propia utilidad cuanto en lo sucesivo y bajo el atractivo pretexto de protegerse contra aguas impuras, pueda intentarse en daño suyo."

Un apèndix final incloïa estadístiques de mortalitat per diverses malalties d'origen hídric comparatives entre Barcelona i altres ciutats com València, Granada, Sevilla, Saragossa, Bilbao o Madrid. En elles es pretenia demostrar com la incidència d'aquestes malalties a Barcelona no era superior a la de les ciutats esmentades i, per tant, era injusta l'acusació que s'havia fet reiteradament sobre les aigües de la SGAB com a causa de l'elevada mortalitat que patia la ciutat Comtal.

El mes de febrer de 1926, als tres mesos de ser impresa aquesta memòria, el doctor Guillem López publicava un opuscle, al que ja s'ha fet referència, titulat precisament *Impugnación a la memoria de "Los servicios de la Sociedad General de Aguas de Barcelona"*. En ell es feia un advertiment general en el que exposava que el seu objectiu era proporcionar altres elements de judici " a fin de que, autoridades y ciudadanos todos, juzguen mejor el problema de las aguas de Barcelona". Per tant, el que es pretenia era contestar les argumentacions aparegudes a la memòria de 1925 i neutralitzar els possibles efectes favorables a la imatge que la SGAB pogués haver aconseguit amb ella. Tot i que la major part de la impugnació es dedicava a rebatre les argumentacions facultatives dels metges que havien aportat les seves opinions en la memòria de la Societat General, resulta particularment interessant conèixer algunes de les circumstàncies que segons López envoltaren la publicació de la memòria.

El doctor López feia veure que, com ja sabem, aquesta havia estat lliurada a l'opinió pública en el mateix moment que la SGAB havia ofert a l'Ajuntament de Barcelona la seva participació en els beneficis de l'empresa i una més estreta relació en la seva gestió i control sanitari. Destacava, a més, López que tot això succeïa poc abans d'una ampliació de capital de 15.000.000 que es proposava realitzar la Societat General⁴³². Per tant, el suposat objectiu d'informar desinteressadament a l'opinió pública barcelonina sobre la quantitat i la qualitat de les aigües que servia l'empresa responia en realitat a la necessitat de predisposar favorablement els potencials inversos en accions de la SGAB, en mig de la campanya de descrèdit contra ella que s'estava desplegant a l'opinió pública barcelonina.

⁴³¹ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1925), pàg. 63

⁴³² LÓPEZ (1926), pàg. 3. Com ja s'ha assenyalat en el seu moment, aquesta ampliació de capital s'ajornà fins a 1929 i fou de 20.000.000 de ptes.

El doctor López aportava un segon argument de crítica. L'empresa hauria desatès les protestes i l'oposició de Barcelona i havia ofert el seu servei de proveïment a l'Ajuntament de la ciutat per que fos municipalitzat. Com el municipi no havia respost favorablement i com s'esperava que el consistori aprovés una nova convocatòria de concurs per a rebre ofertes de cabals alternatius als de la SGAB, aquesta havia volgut incidir en l'estat d'opinió pública de la ciutat amb arguments inexactes i interessats com eren els expressats pels facultatius que signaven els diversos articles publicats a la memòria.

L'escrit d'impugnació del doctor López era una síntesi dels posicionaments que mantenia el conjunt del moviment opositor a la SGAB. Així, s'atacava directament l'operació de compra de l'empresa per part del grup bancari el 1920 i el posterior projecte de municipalització de la mateixa. López retreia als banquers propietaris de la Societat General que no es podien doldre de l'oposició de que era objecte la societat per que ells ja eren coneixedors de la campanya que s'havia mantingut contra l'empresa franc-belga des de 1911. A més, el grup bancari havia volgut obtenir un enorme benefici de 28 milions de pessetes a costa de les finances municipals en el contracte de venda a l'Ajuntament de Barcelona⁴³³. El doctor López, continuava glossant la meritòria actuació de contestació al projecte municipal de compra de la Societat General que havien portat a terme el 1921 els regidors de la Unió Monàrquica Nacional i, en especial, el baró de Viver. La continuïtat d'interessos i l'afinitat ideològica entre els grups polítics dinàstics conservadors i la campanya de la propietat urbana contrària a la municipalització i al monopoli de la SGAB que ja s'havia comprovat des de 1911 torna a manifestar-se, doncs, a mitjans de la dècada dels vint⁴³⁴. Finalment, el doctor López elogiava la decisió del governador civil Martínez Anido que en un "*gesto noble i honrado (...) no quiso prestarse al juego, negandose a confirmar aquel acuerdo*", en directa referència a l'aprovació consistorial del projecte de municipalització de la SGAB el mes de novembre de 1920.

El gruix de la impugnació de López es centrava en contestar les argumentacions facultatives dels metges ja esmentats que apareixien a la memòria de 1925 de la SGAB⁴³⁵. El doctor Yangüela aportava la seva experiència en el seu càrrec al front de la Secció Epidemiològica de l'Institut Municipal d'Higiene de Barcelona des de l'any 1919. Afirmava que no es coneixien amb exactitud les causes del 75 % dels casos de contagis de tifus. La contaminació de les aigües d'abastament a la ciutat en els punts de captació o en les conduccions de distribució no podia ser una causa ja que es produiria un brot epidèmic generalitzat i a Barcelona el problema era de tipus endèmic. Les causes principals calia buscar-les en el consum de llets i derivats i de fruites i verdures no higièniques a l'estiu i en la contaminació per filtracions fecals de fonts i pous com havia succeït a Pedralbes o a les mines de Muntanya. Tanmateix, no es coneixien les dades exactes de contagi per tifus per què els metges barcelonins només denunciaven un terç dels casos reals. Yangüela recomanava la vacunació com a mesura preventiva més eficaç.

López rebutia cadascú dels arguments anteriors tot afirmant que el número de morts per tifoide ocorreguts a Barcelona des de 1912 havien estat 9.755 i 97.590 malalts. La mortalitat causada per aquesta malaltia era molt superior a Barcelona que a Madrid i a d'altres ciutats europees. Les més

⁴³³ Els banquers havien comprat la SGAB per 45 milions i pretenien vendre-la al municipi per 73. LÓPEZ (1926), pàg. 32-33.

⁴³⁴ López qualificava de "*plan regionalista*" la defensa de les aigües de la SGAB amb l'argument que eren les úniques existents, tot i la seva excessiva mineralització, com feien alguns facultatius, entre ells Pi i Sunyer i Bercial.

⁴³⁵ Un extracte d'aquestes argumentacions facultatives confrontades respecte de les causes de la febre tifoidea endèmica a Barcelona i sobre la potabilitat de les aigües de la Societat General entre López, Yangüela, Turró, Pi i Sunyer i altres metges es pot seguir també a LOBO SAUTÉ, Mª Isabel: "La higiene en Barcelona a través de la Revista Médica de Barcelona (1924-1936). Antologia de textos", *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* Universidad de Barcelona N° 249, 1 de septiembre de 2000.

prestigioses autoritats mèdiques del continent opinaven que el contagi per tifus era degut a la contaminació de l'aigua en el 80-85 % dels casos. La solució no era la vacunació, indicada només, segons López, en cas d'epidèmia o de guerra, però mai per enfrontar una endèmia com la barcelonina. La única solució possible, ja engegada amb èxit "*en tantas ciudades extanjas*" era "*el uso de aguas potables puras*"⁴³⁶.

El doctor Turró explicava a la memòria de 1925 que la presència de bacteris associats amb la contaminació fecal als pous de Cornellà de la SGAB no eren cap prova evident de la impotabilitat de les seves aigües. Es tractava no més d'indicadors que obligaven a una estricta vigilància i a la seva esterilització amb clor si era necessari. López criticava aquestes afirmacions, ja que recordava a Turró que en un informe seu de 1908 havia considerat les aigües de Cornellà altament perilloses per a la salut pública. A més, l'estudi publicat en el Butlletí de Mapa Geològic d'Espanya el 1909 sobre la conca del Llobregat havia demostrat que els aqüífers explotats per la SGAB recollien les filtracions de les aigües residuals de les poblacions i les fàbriques instal·lades al llarg del riu i dels seus afluents Cardener i Anoia. D'altra banda, López assenyalava que l'eficàcia de l'hipoclorit com a agent d'esterilització només tenia una eficàcia del 50%. Continuava destacant com les aigües captades a Cornellà sobrepassaven amb escreix els límits químics i bacteriològics que apareixien al reials decrets del Consell Superior de Sanitat de 1908 i 1920. Finalment, López considerava que els controls i les inspeccions del Laboratori Municipal no aportaven una garantia absoluta, donada la manca de criteris uniformes i la diversitat de mètodes d'anàlisis emprats per la bacteriologia. Finalitzava la seva impugnació als arguments de Turró de la mateixa manera que no havia fet amb Yangüela: (...) *para garantizar la salud pública de un modo positivo son menester aguas, química y bacteriológicamente puras*"⁴³⁷.

El doctor Pi i Sunyer, en la seva defensa de la potabilitat química de les aigües que la SGAB explotava a Cornellà, argumentava que la prioritat en la declaració de potabilitat era l'anàlisi bacteriològica i de manera secundària la química. No donava gaire importància a les dades de concentració salina que s'havien obtingut als estudis sobre els cabals de Cornellà. El consum d'aigües dures no causava cap perill per a la salut i els quadres de límits químics havien perdut la seva validesa. El doctor López rebutjava les posicions de Pi tot indicant que les aigües subterrànies del Llobregat tenien el doble perill de la fàcil contaminació i l'excessiva mineralització. Totes les anàlisis efectuades als cabals de Cornellà havien proporcionat dades de salinització superiors als límits marcats pel vigent real decret del Consell Superior de Sanitat d'octubre de 1920. Determinades ciutats alemanyes es proveïen de cabals més salinitzats que els de Barcelona però no podien disposar d'altres alternatives. López continuava destacant en contra de Pi que prestigiosos experts europeus defensaven la validesa dels límits oficials de salinitat i que les anàlisis químiques permetien detectar en l'aigua la presència de factors perillosos per a la salut. Finalment, López destacava que determinades malalties molt més freqüents a Barcelona que a d'altres ciutats espanyoles, com era el cas de l'apoplexia o l'hemorràgia cerebral, tenien la seva causa directa en el consum d'aigües excessivament dures.

Seguidament, el doctor López comentava el dictamen emès pels facultatius Salvat Navarro, Oliver Rodés i Coll i Bofill arran de l'encàrrec rebut del grup bancari que havia adquirit la SGAB el 1920. López

⁴³⁶ LÓPEZ (1926), pàg. 12

⁴³⁷ LÓPEZ (1926), pàg. 17

seleccionava els aspectes del dictamen crítics amb l'estat de potabilitat de les aigües de l'empresa⁴³⁸. Així, les aigües captades al Besòs i al Llobregat suposaven un greu perill per a la salut, ja que a les dues conques s'hi localitzaven poblacions i explotacions agràries i industrials que contaminaven els cabals subterranis procedents de les filtracions de les aigües superficials⁴³⁹. A més, els facultatius havien detectat la presència lleu de bacteris de coli en els pous de Cornellà i una forta mineralització en les aigües aflorades. Ambdós inconvenients es podien solucionar amb el tractament potabilitzador a base de clor i amb la mescla proporcional del conjunt dels cabals de la SGAB per tal de reduir la concentració salina de Cornellà. López rebutia aquestes solucions recordant un cop més l'escassa eficàcia dels tractaments amb clor i la impossibilitat de la mescla ja que la major part de les aigües servides per la Societat General procedien precisament dels pous de Cornellà. Aquests mètodes i, per tant les aigües de la SGAB només estaven indicats si no es podia disposar d'altres alternatives. En aquest punt López arribava a la mateixa conclusió ja coneguda: "*Nadie ha demostrado que no puedan venir a Barcelona nuevos caudales de agua*"⁴⁴⁰.

El doctor López aportava encara dues argumentacions destinades a causar impressió en l'opinió pública barcelonina. La primera es centrava en la crítica de les taules estadístiques que apareixien al final de la memòria de 1925. Com segons el parer del doctor Bercial i del doctor Trallero, Inspectors Provincials de Sanitat, les estadístiques eren molt inexactes i no més es coneixien un terç dels casos reals de tifus que patia la ciutat, en realitat a partir de les dades de la memòria de 1925 la mortalitat conjunta registrada entre els anys 1921 i 1924 era de 161,25 morts per cada 100.000 habitants. Aquesta era, segons López "*la cifra de mayor mortalidad que se conoce por tifoidea*"⁴⁴¹. Aquesta dada pressuposava que a les altres ciutats del món no s'amagava cap cas de mortalitat per tifus i que les xifres eren rigorosament exactes. Malgrat l'evident exageració, devia resultar un argument molt fàcilment acceptat pels segments de l'opinió pública als quals s'adreçava la publicació del doctor López.

El darrer paràgraf d'aquest escrit contenia subtils crítiques a la passivitat municipal davant la urgència de convocar un nou concurs per a rebre ofertes de cabals d'aigües amb suficients garanties de potabilitat com el doctor López havia reclamat reiteradament. Aquestes crítiques es feien rememorant el gest del general Martínez Anido en no autoritzar la municipalització de la SGAB el 1921. És molt probable que la referència al prestigiós Martínez Anido en els cercles socials i ideològics conservadors de Barcelona⁴⁴², una personalitat amb fortes connotacions en el context de la conflictivitat social barcelonina d'inicis de la dècada dels vint, intentés esperonar l'alcalde de Barcelona el 1926, baró de Viver, que també havia protagonitzat l'oposició a aquella municipalització:

"Recordando la actitud digna y levantada del General Martínez Anido negándose en 1921 a aprobar aquel acuerdo de los regionalistas en el Ayuntamiento; recordando los aplausos que recibió de Barcelona aquella autoridad gubernativa por aquella negativa tan deseada de la opinión pública ¿habrá Alcalde, Ayuntamiento o

⁴³⁸ Cal recordar que la memòria de 1925 havia fet referència a aquest mateix informe com a prova de la potabilitat d'aquestes aigües.

⁴³⁹ López esmentava especialment la Teneria Franco-Espanyola de Mollet del Vallès que abocava al Besòs les aigües residuals procedents de les seves operacions industrials d'adobament de pells.

⁴⁴⁰ LÓPEZ (1926), pàg. 28

⁴⁴¹ LÓPEZ (1926), pàg. 30

⁴⁴² Havia estat declarat fill adoptiu de Barcelona i, com a exemple, la seva visita a la ciutat com a vicepresident del Govern i ministre de la Governació a primers de desembre de 1926 tingué una apoteòsica acollida per les forces socials i polítiques afins al règim primoriverista. *La Vanguardia* 1926 (7 desembre).

autoridad alguna que ahogue la voz de su conciencia para resolver el problema de las aguas de Barcelona, el de la salud ciudadana, con solo los caudales que posee la actual Compañía y con nuevos alumbramientos del imponible Llobregat, en opinión de técnicos del Estado, plagiando planes fracasados de otros Ayuntamientos? Imposible crearlo”.

Plantejada en els termes descrits, la pugna entre la SGAB i els seus opositors era de fet una reedició de les argumentacions i els posicionaments ja coneguts des de feia més de quinze anys d'una part i l'altra. Al llarg de 1926 el debat s'hauria intensificat de tal manera que la Societat General hagué de sortir de nou en defensa del servei que proporcionava. Així, amb data 29 de setembre un article aparegut a la premsa⁴⁴³ elogiava el significat que tenia l'aigua com a element de progrés a la ciutat de Barcelona i afirmava que *“la obra magna, la labor de culminación podemos atribuirle, sin escrúpulos de conciencia, sin temor a que se nos juzgue apasionados a la Sociedad General de Aguas de Barcelona”*. Es feia a continuació un repàs als antecedents de l'abastament d'aigua a la ciutat i es descrivien les infraestructures de captació, conducció i distribució tot fent servir elements descriptius i argumentadors inspirats directament en la memòria de 1925. Es finalitzava amb l'afirmació que l'empresa donava *“un servicio público, quizá no superado en ninguna ciudad de Europa”*. La Societat General utilitzava *“los mejores procedimientos de esterilización y higienización. Se han desterrado leyendas como la tifoidea”*. Aquest article pretenia respondre a les crítiques exposades a l'opuscle del doctor López.

Els primers dies de desembre del mateix 1926 es va celebrar a Barcelona un acte públic organitzat per les entitats i interessos contraris a la SGAB i es tornaren a reiterar les crítiques contra la qualitat dels seus cabals i contra la suposada capacitat de l'empresa per atendre la demanda de la ciutat. Al temps, es feren propostes per a solucionar “el problema de les aigües” en el ja conegut sentit que calia aportar nous cabals perfectament potables. Les conclusions de la reunió foren lliurades a l'alcalde de Barcelona i a al governador civil⁴⁴⁴.

En resposta a aquesta iniciativa, el director de l'empresa, M.E. Raison adreçà al baró de Viver una carta oberta datada el 6 de desembre de 1926 i publicada a la premsa⁴⁴⁵. En ella es feia referència a l'oferta del 27 de novembre de 1925 i es reiteraven i es defensaven les bones condicions del servei d'abastament que l'empresa proporcionava en la línia argumental expressada a la memòria de 1925. D'altra banda, per a demostrar les afirmacions anteriors, la SGAB es comprometia a fer arribar a la plaça d'Espanya un cabal de 50.000 m³ diaris, ampliable a 100.000 de manera immediata. Raison continuava dient que *“Hecha esta demostración, podrá opinar el Excelentísimo Ayuntamiento o la Comisión municipal con todo fundamento acerca de si el volumen de agua de que dispone la compañía es o no suficiente para las necesidades presentes o futuras de la ciudad”*. Ja és conegut com a les alçades de 1925-1926 el volum disponible d'aigua captada per la Societat General, calculat en quasi 200.000 m³, pràcticament duplicava el consum real, situat en menys

⁴⁴³ *La Nación* 1926 (29 setembre): “El abastecimiento de Barcelona por la Sociedad General de Aguas”

⁴⁴⁴ VOLTES (1967), pàg. 194 i *La Vanguardia* 1926 (11 desembre). El text complet de la nota de premsa és aquest: *“Una numerosa comisión de vecinos de Barcelona, acompañada del doctor Turell, visitó ayer al Gobernador, con objeto de entregarle las conclusiones aprobadas en una reunión que celebraron para pedir que se abastezca a esta ciudad de abundante agua pura potable. A dicha reunión se adherieron numerosas entidades de esta capital. Los comisionados dieron cuenta al gobernador de la visita que habían hecho al alcalde con el mismo objeto y añadieron que el barón de Viver les había prometido apoyar sus pretensiones en lo que tengan de justas”*. Raison, director de la SGAB, en la carta adreçada al baró de Viver publicada a *La Vanguardia* el 12 de desembre deia referint-se a aquesta reunió: *“(…) un reciente acto público organizado por los sempiternos detractores de la Sociedad de Aguas de Barcelona, ha venido a dar actualidad por centésima vez al llamado “problema de las aguas”*.

⁴⁴⁵ *La Vanguardia* 1926 (12 desembre).

de 100.000 m³. Era per tant una demostració basada en la realitat la que Raison proposava a l'alcalde de Barcelona.

Raison utilitzava un altre argument força interessant per a defensar la societat basat en les respectables dimensions financeres de la SGAB, recentment nacionalitzada i amb més de 100.000.000 de ptes de capital social, i en el trastorn que suposaria per a l'economia de la ciutat i de molts dels seus habitants la interrupció del servei que prestava l'empresa com a conseqüència de la competència que un hipotètic abastament alternatiu podia representar. Finalment, el director de la Societat General sol·licitava a l'Ajuntament de Barcelona la continuació de les gestions iniciades al novembre de 1925 i l'acceptació de l'oferta formulada.

Resultava evident que l'Ajuntament no prendria cap iniciativa ferma al respecte. Ja s'ha descrit el context general d'escassa activitat en que aquest consistori primoriverista actuà. A més, les valoracions favorables que pot-ser fes el consistori de l'oferta de la Societat General en el sentit que podria afavorir la millora de l'estat higiènic i sanitari de la ciutat devia ser neutralitzada per la tradicional prevenció contra l'empresa d'abastament dels nuclis socials econòmics i ideològics opositors ja coneguts i que tenien una clara afinitat amb l'Ajuntament del moment⁴⁴⁶. Al seu torn, aquests nuclis, partidaris de dotar la ciutat amb cabals alternatius, eren incapaços de portar endavant el seu projecte ja que es basava en la municipalització de les noves aigües, per molt limitat i segregador que fos el servei que es proposaven engegar.

Davant el bloqueig de la situació, l'estratègia de cop d'efecte per a contrarestar les crítiques de les entitats i interessos oposats a la Societat General iniciada el 1926 tingué la seva culminació en el context de l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929, moment en el que l'empresa i, per tant, el model d'abastament privat monopolístic que representava, donà un espectacular pas endavant en el seu camí per superar el darrer escull que s'oposava a la seva definitiva consolidació. L'exposició li permeté millorar de manera quasi decisiva la seva imatge davant l'opinió pública barcelonina. En conseqüència pogué demostrar la seva capacitat per atendre el servei d'abastament d'una ciutat moderna, cosmopolita, centre d'una expansiva àrea metropolitana i capaç d'organitzar un aparador a tot el món com el que representava l'esdeveniment de l'exposició.

⁴⁴⁶ El doctor Turell, un dels paladins de les crítiques a la potabilitat de les aigües de la SGAB, polemitzà en les trobades mèdiques organitzades per la Revista Mèdica de Barcelona amb el doctor Yangüesa a propòsit de les causes de la situació d'endèmia permanent que es patia a Barcelona i ratificava les conclusions del doctor López en la seva impugnació a la memòria de la SGAB de 1925. Veure la transcripció en síntesi publicada a la Revista Mèdica de la conferència de J. Turell: "Trabajo del Dr. López respecto a la epidemiología de la tifoidea en Barcelona (25 de noviembre i 9 de diciembre de 1927)", recollit per LOBO SAUTÉ, Mª Isabel: "La higiene en Barcelona a través de la Revista Mèdica de Barcelona (1924-1936). Antología de textos", *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales* Universidad de Barcelona N° 249, 1 de septiembre de 2000. En la conferència del 9 de desembre el president de la sessió, doctor Pons Freixa, obligà Turell a retractar-se d'expressions insidioses i a aportar dades exactes sobre les acusacions que va fer en el sentit que Barcelona tenia la major mortalitat per tifoidea del món.

3.3

EL SEGON APARADOR: L'EXPOSICIÓ INTERNACIONAL DE 1929

L'Exposició Internacional de 1929 fou el resultat d'un llarg procés de gestació des de començaments del segle XX, moment en el que la burgesia dirigent de la ciutat, els grups polítics i el consistori es plantejaren organitzar una segona exposició a Barcelona. Diversos ajornaments i canvis de contingut, relacionats amb circumstàncies històriques conjunturals, feren que a les alçades de 1923 no s'hagués inaugurat. El règim dictatorial primoriverista s'apropià del projecte quan ja es trobava força avançat i amb el pretext de l'exposició la ciutat fou dotada de nous equipaments urbans, edificis representatius i vials de caire europeu a la mesura de la capital metropolitana en que ja s'havia convertit. Per sobre de les novetats tecnològiques, artístiques i culturals exposades o dels edificis força convencionals que les contenien, un element destacà per sobre de la resta a l'Exposició Internacional de 1929. Es tractava del complex i sorprenent espectacle de llum i aigua localitzat en l'eix longitudinal del recinte des de plaça d'Espanya al Palau Nacional amb l'emblemàtica "font màgica" projectada per Carles Buigas com a focus principal d'atenció. Aquest espectacle, que fou admirat internacionalment, s'ha de situar en el context de la pugna que la SGAB i els seus opositors mantenien tradicionalment i que, com s'ha vist, s'havia tornat a intensificar a la segona meitat dels vint, precisament en els anys del definitiu impuls de l'exposició. En aquest sentit, cal entendre la presència de l'aigua en l'àmbit estètic, simbòlic i representatiu del certamen de 1929 com la culminació del llarg procés de definició del model d'abastament d'aigua que finalment tindria Barcelona i que s'havia iniciat justament en temps de l'Exposició Universal de 1888, en la qual l'aigua tingué també un paper força especial.

Els antecedents de l'Exposició i el seu impacte sobre la ciutat de Barcelona

Els partits que van dirigir la política catalana i el consistori barceloní des de començaments del segle XX i, especialment la Lliga, es declaraven hereus de l'esperit que permeté engegar l'Exposició de 1888. Es pretenia, com ja s'ha indicat al capítol primer, desenvolupar ara un nou concepte d'administració local segons el model de les grans ciutats europees i americanes amb majors competències d'intervenció urbana i amb l'objectiu d'aconseguir crear una gran Barcelona que assolís un rol metropolità com a capital de Catalunya. Dins d'aquesta lògica, aviat la Lliga plantejà la possibilitat d'organitzar una segona exposició. Ja des de les eleccions municipals de 1905 els regionalistes cridaren a votar per aquest projecte. Després d'un dilatat període de maduració iniciat el 1907 amb una comissió integrada per personalitats destacades del Foment del Treball Nacional i representants de l'Ajuntament i de la Diputació de Barcelona, el 1913, sota l'impuls del regidor radical Joan Pic i Pon, es projectà la celebració el 1917 d'una Exposició d'Indústries Elèctriques. Es pretenia fer-la coincidir amb l'inici de la producció

hidroelèctrica al Pirineu Català i el certamen es plantejà amb el doble objectiu de ser un instrument comercial de divulgació de les aplicacions de l'electricitat a la vida urbana i la producció econòmica i de convertir-se en una eina d'intervenció urbanística⁴⁴⁷.

IMATGE 69
OBRES DE CONSTRUCCIÓ DE LA PLAÇA D'ESPANYA EL 1928⁴⁴⁸

La localització de l'exposició s'acordà que fos a la vessant nord de la muntanya de Montjuïc⁴⁴⁹. El 1915 fou aprovat el primer projecte d'ordenació del conjunt de l'Exposició sota la direcció de Puig i Cadafalch. Es pretenia reduir el perímetre de jurisdicció militar sobre la muntanya i ordenar-la urbanísticament segons un ambiciós projecte de jardins i parcs. L'entrada de l'exposició tindria lloc des de la plaça d'Espanya, que es convertia així en el punt de connexió entre el recinte i la ciutat en ser un nus de confluència d'avingudes i vials importants. L'eix d'ordenació seria ascendent amb escalinates i terrasses des de la plaça d'Espanya fins al Palau Nacional. Aquesta exposició projectada per al 1917 no se celebrà, donat el context internacional de guerra i la crisi social i política que es vivia a l'interior intensificava precisament l'estiu d'aquell any. El 1921, sota el liderat polític de Cambó, s'acordà l'ampliació de l'Exposició d'Indústries Elèctriques i General Espanyola. L'any previst per a la seva inauguració fou el 1923 i les obres continuaren. Aquest any només es pogué organitzar en els pavellons acabats de

⁴⁴⁷ Mentre no s'indiqui una altra cosa, aquesta síntesi dels antecedents de l'exposició de 1929 procedeix de la informació aportada per de GUARDIA, Manuel - GARCIA ESPUCHE, Albert: "1888 y 1929. "Dos exposiciones, una sola ambición", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1992 i HEREU, Pere: "L'Exposició Internacional de 1929", dins RIQUER, B. de (Dtor): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996

⁴⁴⁸ Barcelona & Fotografia. Pàgina digital del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona

⁴⁴⁹ Els plans urbanitzadors de la muntanya de Montjuïc s'havien iniciat cap a 1894 amb un projecte de Josep Amargos i ja havia estat objecte d'atenció en el context del concurs del Pla d'Enllaços de 1903. JULIAN, Inmaculada: *L'urbanisme a Barcelona entre dues exposicions (1888-1929)*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, 1988

construir un certamen força limitat dedicat a una Exposició Internacional del moble i la decoració d'interiors. Fou liquidada un cop triomfà el cop d'estat de Primo de Rivera. Després d'un parell d'anys d'ajornament, finament el 1925 es donà l'embranchida definitiva a les obres que restaven per realitzar.

El govern dictatorial hauria donat finalment la seva autorització a l'Exposició Internacional de Barcelona pot-ser per a compensar la liquidació de l'organitzada el 1923. Es projectava ara per a 1929 i es posà com a condició celebrar el mateix any una Exposició Iberoamericana a Sevilla⁴⁵⁰. Segons que sembla entre les motivacions del règim primoriverista per autoritzar la celebració de l'exposició figurava que el gegantí certamen encaixava perfectament en la seva polític econòmica i d'ocupació de ma d'obra i esdevindria, a més, un formidable mitjà de propaganda per al populisme primoriverista⁴⁵¹. La Dictadura es feu càrrec de la direcció de les obres i dels detalls de l'organització a partir de 1925, de tal manera que la burgesia catalana i les institucions locals i provincials barcelonines, que havien impulsat l'exposició i li havien atorgat el marcat caràcter de modernitat que tenia, foren deixades al marge. La direcció del certamen li correspongué al militar Mariano Foronda i González Bravo, marquès de Foronda. Actuava sota les ordres directes del governador civil Joaquim Milans del Bosch. L'alcalde Darius Romero va tenir un paper completament irrellevant⁴⁵² i el mateix succeí amb la Diputació de Barcelona. Les dues entitats barcelonines representants dels interessos comercials i industrials de la ciutat, la Cambra de Comerç i Navegació i la Cambra d'Indústria foren relegades a un segon terme.

La d'Indústria fou una de les poques entitats o institucions que s'atreverien a criticar obertament l'organització de l'exposició. S'argumentava que els pavellons no eren gens originals i que no responien a una idea de conjunt. A més, no s'havia permès la participació de les entitats i corporacions barcelonines i el certamen havia generat un enorme dèficit fet que rebé crítiques de l'opinió pública⁴⁵³. Malgrat l'èxit de públic que acompanyà les diverses activitats i atraccions del certamen inaugurat el 19 de maig i que obligà a ajornar la clausura prevista per al desembre fins el 15 de gener de 1930, resultà un fracàs polític. No fou visitada pels caps d'estat veïns i significà el darrer triomf popular del dictador, dimitit precisament el 29 de gener de 1930.

Des del punt de vista de l'impacte que l'exposició, entesa en el seu marc cronològic ampli des de 1915-1917 a 1929, va tenir sobre la modernització de les infraestructures i els serveis públics o la monumentalització de la ciutat, actuà com a catalitzador de projectes ajornats o a mig realitzar que projectaren Barcelona cap a una nova escala de ciutat metropolitana.

⁴⁵⁰ Segons alguns autors, aquesta condició era fruit de la pressió d'algunes regions espanyoles que consideraven el permís per a organitzar l'exposició com una concessió gratuïta a Barcelona i de recolzament al catalanisme. Així, HURTADO (1967), pàg. 555 i CABANA (1996), pàg. 102-103.

⁴⁵¹ TERMES, J. – ABELLÓ, T.: "Conflictivitat social i maneres de viure", dins SOBREQÜÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 153.

⁴⁵² L'alcalde de Barcelona rebé la grandesa d'Espanya unida a la seva baronia com a premi per la seva fidelitat al règim dictatorial. CABANA 81996), pàg. 102-103. Malgrat això, fou tractat amb una desconsideració tal pel dictador i el seu aparell que arribà a comentar-se a l'opinió barcelonina que el baró de Viver pretenia organitzar un acte públic com a expressió de protesta i de defensa de la dignitat de la ciutat. HURTADO (1967), pàg. 556.

⁴⁵³ CABANA (1996), pàg. 102-103. El pressupost inicial de l'exposició fou de 140.000.000 de ptes. ENCICLOPÈDIA ESPASA: *Barcelona*, Edición especial del artículo "Barcelona" de la Enciclopedia Espasa, dedicado a la Exposición Internacional, Madrid – Barcelona, Espasa Calpe SA, 1929, pàg. 1315. L'Exposició arribà a costar finalment un total de 180 milions de ptes. L'Estat havia sufragat 52 milions i la resta passà a engreixar el deute municipal de l'Ajuntament de Barcelona. TESIS, Rafael: *Barcelona. Imatge i història d'una ciutat*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 1961, pàg. 470.

IMATGE 70
DUTXES PÚBLIQUES SUBTERRÀNIES DE LES TERMES MUNICIPALS A SOTA DE PLAÇA D'ESPANYA EL 1929⁴⁵⁴

Entre altres, es poden destacar la remodelació dels edificis oficials representatius dels poders polítics estatals, provincials i locals, com ara l'Ajuntament, el palau de la Diputació, el palau Reial de Pedralbes o Capitania General, i la construcció d'edificis públics singulars destinats a equipaments sanitaris o equipaments culturals o de serveis: l'Hospital Clínic, el de Sant Pau, la Universitat Industrial, edificis escolars, el palau de Correus i Telecomunicacions o l'estació de França. En segon lloc, l'arranjament o la creació d'espais públics com places i grans vials⁴⁵⁵, parcs i jardins. En els principals vials el paviment fou asfaltat o cobert amb llambordes i les voreres amb rajoles de ciment. Respecte de l'aplicació de les modernes idees urbanístiques d'incorporar enjardinaments en punts neuràlgics de la ciutat, la creació el 1919 del Servei de Parcs i Jardins de Barcelona tingué una singular importància. L'expansió i modernització dels transports urbans es concretà en l'expansió de la xarxa de tramvies i en la inauguració de les primeres línies del metropolità i dels ferrocarrils catalans⁴⁵⁶. Tanmateix, la xarxa de clavegueram fou amplificada i foren instal·lats nous lavabos públics subterranis a les principals places i vies. L'enllumenat públic fins aleshores basat en l'ús del gas començà a ser substituït sistemàticament a l'Eixample per l'electricitat⁴⁵⁷. Cal relacionar la millora d'aquest servei urbà amb el propòsit que l'empresa elèctrica La Canadenca tenia de servir-se de l'Exposició Internacional de 1929 per a

⁴⁵⁴ SOBREQÜÉS, J. (Dtor) (1995): *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 98

⁴⁵⁵ Com fou el cas de la plaça de Catalunya, la d'Espanya, la plaça Tetuà, el passeig de Gràcia, el passeig de Sant Joan o la Diagonal.

⁴⁵⁶ Una relació d'algunes d'aquestes reformes es pot consultar al capítol primer. Per a obtenir una informació més detallada, veure JULIAN (1988), pàg. 185; SOLÀ-MORALES, Ignasi de: "La ciutat com a model", dins RIQUEUR, B. de (Dtor): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1996, pàg. 63-66.; BUSQUETS, Joan: *Barcelona. Evolució urbanística de una ciudad compacta*, Madrid, Mapfre, 1992, pàg. 197-201 i HERNÁNDEZ, Xavier - TATJER, Mercè - VIDAL, Mercè, *Passat i present de Barcelona (III) Materials per a l'estudi del medi urbà*, Barcelona, Publicacions de la UB, pàg. 171-185.

⁴⁵⁷ GRANDAS, M.C.: *L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera, 1988, pàg. 41.

promocionar el consum domèstic i industrial d'energia elèctrica⁴⁵⁸, tal i com ja s'havia fet en els anteriors intents de celebració del certamen el 1917 i 1923. En aquesta línia d'utilitzar l'exposició com a plataforma publicitària de les empreses que exposaven els seus productes i serveis és com s'ha d'interpretar la relació entre el certamen i la història de l'abastament de l'aigua a Barcelona.

L'Exposició com aparador del servei d'aigua a Barcelona

L'exposició s'articulava en tres gran nuclis temàtics: l'industrial, el de l'art espanyol i el dels esports. A més, s'organitzaren exposicions monogràfiques, congressos internacionals, assemblees, concursos, etc. El nucli industrial estava format per diverses seccions com l'agricultura, la producció tèxtil, l'electricitat, les arts industrials i aplicades, la construcció, les comunicacions o els transports distribuïdes en 11 palaus. El nucli d'art s'ubicava al Palau Nacional, al d'Art modern i al Poble Espanyol. El nucli esportiu a l'estadi de Montjuïc, actual Olímpic Lluís Companys, i a instal·lacions específiques per a la pràctica de diversos esports. Altres recintes secundaris acollien els pavellons de la ciutat de Barcelona, el de les diputacions provincials, l'espanyol, pavellons estrangers, etc⁴⁵⁹. La construcció del conjunt del edificis i pavellons havia estat lenta, dispersa i amb llargs ajornaments. No responia a una mateixa planificació ja que havia estat fruit dels tres projectes d'exposició engegats per ordre cronològic el 1913, 1921 i 1925 amb l'objectiu d'inaugurar el certamen el 1917, 1923 i 1929 respectivament⁴⁶⁰.

IMATGE 71

VISTA DE CONJUNT DEL RECINTE DE L'EXPOSICIÓ INTERNACIONAL DE 1929⁴⁶¹

⁴⁵⁸ TERMES, J. – ABELLÓ, T.: "Conflictivitat social i maneres de viure", dins SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1995, pàg. 153.

⁴⁵⁹ ENCICLOPÈDIA ESPASA (1929), pàg. 1315-1317.

⁴⁶⁰ BUSQUETS (1992), pàg. 191-197.

⁴⁶¹ VALLÈS, Edmon (1990): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III, pàg. 153

Ja s'ha vist com aquesta manca d'harmonia i coherència interna, juntament amb l'ambientació monumentalista i grandiloqüent del conjunt de l'exposició fou molt criticada. Pel seu cantó, la plaça d'Espanya, que donava entrada al recinte amb dues torres inspirades en el campanile de Sant Marc de Venècia⁴⁶², fou dissenyada per Puig i Cadafalch com un gran espai escenogràfic amb forma d'anell semicircular. Al bell mig com a element ordenador central fou instal·lada una font monumental guarnida amb diverses escultures que pretenien constituir una composició al·legòrica d'Espanya i que es completava amb diversos brolladors d'aigua i amb estanys a la base. Aquesta font fou projectada per Josep Mre Jujol i les escultures foren obra de diversos arquitectes, Miquel Blai entre ells. La font de plaça d'Espanya rebé moltes crítiques en el seu moment i fou qualificada d'horrorosa. A més, no estava finalitzada el 19 de maig quan s'inaugurà l'exposició i els darrers grups escultòrics no foren incorporats fins a mesos més tard⁴⁶³.

Si el conjunt de l'Exposició Internacional de 1929 combinà les crítiques rebudes des dels àmbits de la burgesia i les institucions barcelonines amb l'aclaparadora bona acollida popular, tots els autors i fonts consultades coincideixen en destacar la positiva unanimitat que aconseguiren les il·luminacions nocturnes dels edificis i els sorprenents jocs de llum i aigua que unificaven el conjunt del recinte i li atorgaven una imatge de modernitat elogiada per tothom aleshores. El conjunt més espectacular emfatitzava l'eix longitudinal ascendent de l'exposició amb una longitud de 700 metres des de plaça d'Espanya fins al Palau Nacional, amb la Gran Font com a element protagonista. A més, destacaven la plaça de l'Univers i les places de la Ciència i de la Hidràulica amb instal·lacions més senzilles però no menys aconseguides.

IMATGE 72

INAUGURACIÓ DE L'EXPOSICIÓ EL 19 DE MAIG DE 1929⁴⁶⁴

⁴⁶² La porta d'entrada a l'exposició des de plaça d'Espanya fou emmarcada per dos "campaniles" projectats per Marià Rubió i Tudurí inspirats en el de Sant Marc de Venècia.

⁴⁶³ Veure HERNÁNDEZ – TATJER – VIDAL, pàg. 186, BUSQUETS (1992), pàg. 201 i GRANDAS (1988), pàg. 74-75

⁴⁶⁴ VALLÈS, Edmon (1990): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III, pàg. 152

Un cop s'entrava al recinte des de plaça d'Espanya entre els dos "campaniles" ja referits, foren instal·lats a l'avinguda Maria Cristina 42 brolladors que elevaven l'aigua fins a 7 metres d'alçada. En els espais intermedis 116 obeliscs de vidre acolorit il·luminaven l'aigua polvoritzada. A continuació quatre cascades amb brolladors completaven el recorregut ascendent de les escalinates d'accés al Palau Nacional i als palaus d'Alfons XIII i Victòria Eugènia. L'aigua impulsada a les cascades de cortina i els brolladors que l'esmicolaven en gotes infinitesimals era il·luminada per làmpades situades a la base dels punts d'impulsió. El cabal que es movia en aquestes cascades era de 9,25 m³/segon, equivalents a 7.392 m³ diaris. Finalment, darrera del Palau Nacional uns grans projectors que embolcallaven l'edifici amb feixos de llum anomenats "Aurora lluminosa" i el destacaven de forma espectacular com a culminació del recinte⁴⁶⁵.

Però els dos espais que més interès van aconseguir foren la plaça de l'Univers i la Gran Font. La Plaça de l'Univers, de grans dimensions i situada entre els palaus de Projeccions, de l'Art Tèxtil i de Comunicacions i Transport, comptava amb 85 obeliscs que projectaven llum i amb un sortidor integrat per cinc estanys dotats amb 11 brolladors i cascades interiors que en total sumaven un cabal de 0,172 m³/segon. El resultat era un autèntic jardí d'aigua i llum.

La Gran Font o sortidor central representava la culminació dels jocs d'aigua, llum i color que ocupaven el conjunt del recinte de l'Exposició. L'estany té unes dimensions de 65 per 55 metres i el cabal que utilitzava era de 2,6 m³/segon amb una capacitat total dels dipòsits que sumava 3.250 m³. La potència elèctrica dels motors d'impulsió de 1.100 cv i la dels 10 aparells d'il·luminació de 1.300 kW⁴⁶⁶. La resta de dades tècniques eren igualment aclaparadores per a l'època: 178 motors auxiliars destinats a canviar el mecanisme dels colors i els moviments de les 1.760 toveres que, en conjunt, podien combinar-se en un número infinit de formes a partir de 29 seqüències bàsiques⁴⁶⁷.

L'entusiasme, la sorpresa i l'admiració que aquests espectaculars i mai vistos jocs d'aigua, llum i color despertaren entre la població barcelonina i forana que visità l'exposició foren aclaparadors. Les fonts històriques d'època es desfan en elogis. Els paràgrafs que la Societat d'Atracció de Forasters dedicava als jardins de l'exposició⁴⁶⁸ i a les combinacions d'aigua i llum ratlla les descripcions poètiques:

"Las aguas vivas, que hemos visto cantarinas y bailadoras en los jardines, brotan a chorros y en volúmenes enormes, adecuados al grandioso escenario. En la avenida de ingreso, entre eras floridas, sucedense los surtidores a los lados. A la izquierda, las aguas estruendosas llenan el ámbito de una plaza, proyectadas al aire, derramadas en madejas verticales formando pasillos encantados. Y en el primer rellano, brota con tremenda furia un surtidor titánico, un brazo de agua pulverizada que el viento agita, en medio de un rebullir de chorros y de saltos.

⁴⁶⁵ GRANDAS (1988), pàg. 96-105 i BUSQUETS (1992), pàg. 197.

⁴⁶⁶ Aquestes xifres a les alçades de 1929 suposaven una quantitat d'aigua respectable, ja que si l'aigua de la Gran Font no hagués estat reutilitzada i fos pressa directament de la xarxa de subministrament les 24 hores del dia hauria suposat un cabal total diari de 224.640 m³. Aquesta quantitat era superior a la capacitat total d'explotació de la SGAB i duplicava el consum total de la ciutat i les rodalies. La potència de les màquines impulsores en cv era superior a les instal·lades a l'estació elevadora del Besòs.

⁴⁶⁷ GRANDAS (1988), pàg. 99-101 i ENCICLOPÈDIA ESPASA (1929), pàg. 1318.

⁴⁶⁸ PATRONATO NACIONAL DE TURISMO: *Barcelona. Guia de la Ciudad y de la Exposición*, Barcelona, Sociedad de Atracción de Forasteros, 1929, pàg. 48-49. L'ús de l'aigua en l'Exposició de 1929 es relacionava també de manera destacada amb els estanys, fonts, brolladors i jardins que des de més d'una dècada abans s'havien anat situant per la muntanya de Montjuïc com a part del projecte general de la seva urbanització. Els dos protagonistes foren l'enginyer francès Forestier i el barceloní Nicolau M. Rubió i Tudurí, els quals havien impulsat el programa d'enjardinament i de construcció de parcs arreu de la ciutat a través del Servei de Parcs i Jardins de Barcelona. Veure al respecte SOLA-MORALES I RUBIÓ, Ignasi: "Nicolau M. Rubió i Tudurí: ciutat i arquitectura", RUBIÓ I BOADA, Mercè: "Entorn familiar", i DOMÍNGUEZ PELÁEZ, Cristina: "Forestier, el mestre", dins AA.DD., *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1989

Más arriba las cascadas cubren el espacio central con cortinas de diamantes, llevadas a despeñarse por la energía eléctrica, que otras cascadas crearon en el Pirineo. Y otros juegos de agua cantan esparcidos por las plaza y avenidas, para animar y mover las grandes masas sobre las que se destacan.

La claridad se tiñe de colores vivísimos, esparcidos por largas hileras de pilares transparentes y se proyecta tenue en las pintuas murales de los pórticos. Pero la gran maravilla es la del agua, que es toda luces de colores. Colores puros, colores cambiantes, colores preciosos que en vano buscaron esmaltadores y vidrieros. Penachos y palmas y corolas de flores gigantescas en perpetua ebullición rutilan con visos de esmeraldas, diamantes y rubies al sol.

Esas maravillas de las aguas y la luz han superado cuanto se ha visto. La instalación y el funcionamiento de aparatos y máquinas -que gastan la energía de 27.000 caballos vapor- han exigido una calidad y tenacidad del trabajo justamente elogiados"

El Catàleg oficial de l'exposició feia servir termes semblants per a referir-se a la Gran Font i a l'avinguda de Maria Cristina⁴⁶⁹:

"Después, súbitamente, se apagan las luces que bañan las fachadas de los palacios Nacional, Alfonso XIII y Reina Victoria y estos desaparecen ante el intenso brillo del agua luminosa del surtidor central, que entrando por primera vez en escena, eleva con arrogancia majestuosa sus chorros desde el nivel del estanque hasta su máxima altura para dar comienzo al espectáculo de sus continuas variaciones de formas y colores con sus sorprendentes juegos de agua de un caudal e intensidad luminosa jamás alcanzados (...). A ellos sucede la aparición de las hileras de surtidores luminosos en una extensión de 700 metros y que forman una cadena de juegos de agua en que las ondas de distintos colores se suceden las unas a las otras persiguiéndose, atropelladas y juguetonas, hasta llegar a la plaza de España".

Tots els autors actuals consultats es fan ressò igualment del destacat i especial paper que jugà l'aigua i l'electricitat a l'Exposició de 1929. Així, Manuel Guardia i Albert García Espuche⁴⁷⁰ consideren que la culminació del certamen era "el gran espectáculo envolvente y cambiante de agua y luz, llenando toda la falda ordenada de la montaña y proyectando sobre la ciudad el imponente perfil del conjunto iluminado". Pel seu contact, J. Termes i T. Abelló⁴⁷¹ expliquen que "La ciudad no decebía ningún: les novetats que mostrava –els semàfors, les places i els jardins, el zoològic i la grandiositat de les construccions fetes a la muntanya de Montjuic per exhibir les mostres i també per a l'esbarjo- entusiasma ven al visitant, que acabava embadalit davant de les construccions de llum i aigua de Carles Buigas".

En efecte, arran de l'èxit obtingut per aquestes construccions de llum i aigua, el seu creador, Carles Buigas⁴⁷², fou considerat l'heroi de l'Exposició Internacional de 1929⁴⁷³. Com les prodigioses combinacions de llum, color i aigua eren fins aleshores úniques, la seva tasca, a més de ser elogiada per

⁴⁶⁹ EXPOSICIÓN INTERNACIONAL DE BARCELONA: *Exposición Internacional de Barcelona, 1929. Catálogo Oficial*. Rudolf, Mossé Ibérica, SA. Barcelona, 1929, pàg. 39.

⁴⁷⁰ GUARDIA – GARCÍA ESPUCHE (1996), pàg. 42.

⁴⁷¹ TERMES – ABELLÓ (1995), pàg. 154.

⁴⁷² Carles Buigas i Sans nasqué a Barcelona el 1898 i era fill de Gaietà Buigas i Monrovà, autor del monument a C. Colom inaugurat al Portal de la Pau amb motiu de l'Exposició Universal de 1888. El 1916 ingressà a l'Escola d'Enginyers Industrials de Barcelona i el 1925 obtingué el diploma d'enginyer electricista a l'École de Génie Civil de Paris. Cap a 1922-1923 comença a treballar com a topògraf per l'Exposició d'Indústries Elèctriques de Barcelona. Marià Rubió i Tudurí, assessor tècnic del Comitè de l'Exposició li encarregaria els projectes de fonts i cascades. SOCIETAT GENERAL D' AIGÜES DE BARCELONA: Carles Buigas, *Un geni en harmonia amb l'univers. Centenari del seu naixement, 1898-1998*, Barcelona, Aigües de Barcelona, 1998, pàg. 9-10. Segons GRANDAS (1988), pàg. 91-92, començà a treballar per a l'Exposició des de 1916, el 1919 fou nomenat Cap del Servei de Transports i Instal·lacions Electromecàniques, a partir de 1922 començà a elaborar projectes que combinaven aigua i llum i el 1923 inicià els assaigs dels primers prototips. Les primeres fonts reals que va dissenyar foren destinades al Palau de Pedralbes i ubicades als jardins creats precisament per Forestier i Rubió i Tudurí. El palau de Pedralbes, que s'havia de convertir en residència reial en les visites d'Alfons XIII a Barcelona, fou construït a la vora de l'avinguda Diagonal en terrenys cedits pel comte de Güell i marquès de Comillas, immers en un projecte de perllongació de la Diagonal i de promoció urbanística dels terrenys de la zona.

⁴⁷³ TASIS (1961), pàg. 469.

la premsa barcelonina, catalana o espanyola, rebia enceses felicitacions de publicacions estrangeres⁴⁷⁴. Resultava evident, per tant, que bona part del triomf popular i de la bona imatge que s'obtingué fou degut a l'aportació de les creacions de Buigas. Per tant, el paper jugat per l'aigua, per suposat al costat de l'electricitat, esdevingué encara més rellevant que a l'Exposició Universal de 1888, amb tot i ser present de manera protagonista aleshores, com ja s'ha vist en el seu moment. L'aigua al certamen de 1929 fou element indispensable per a les realitzacions dissenyades per Carles Buigas, però també per a les diverses fonts, brolladors, estanys i enjardinaments ideats per Forestier i Rubió i Tudurí en el conjunt de la urbanització de la muntanya de Montjuïc⁴⁷⁵ o en altres indrets emblemàtics de la ciutat com eren els jardins i les fonts de places i avingudes principals.

El conjunt de les realitzacions urbanístiques dependents de l'ús de l'aigua engegades a Montjuïc amb motiu de l'exposició va ser executat a dos ritmes ben diferents. Mentre que els projectes d'enjardinament de Forestier i Rubió s'havien anat fent successivament des del primer pla d'exposició cap a 1915-1917, algunes de les creacions de Buigas foren aprovades a darrera hora. Els anys 1927 i 1928 l'enginyer havia presentat diversos projectes al Comitè Executiu de l'Exposició, presidit pel marquès de Foronda. L'elevat pressupost que exigia la seva execució va fer anar ajornant la decisió final del Comitè. A finals del 1928, a cinc mesos de la inauguració prevista per al maig, la manca de temps semblava que hauria de deixar de banda definitivament alguns aspectes destacats del pla de Buigas. Una visita de Primo de Rivera a Barcelona el 15 de gener de 1929 per a inaugurar el palau de l'Agricultura sembla que va aplanar tots els obstacles. El dictador es va entusiasmar amb el projecte que li fou presentat i de gener a maig les obres avançaren a un ritme accelerat⁴⁷⁶.

IMATGE 73
VISTA NOCTURNA DE L'EXPOSICIÓ INTERNACIONAL DE 1929⁴⁷⁷

⁴⁷⁴ GRANDAS (1988), pàg. 105-106 recull algunes d'elles. Cal destacar la de C. DE CATERS: *Le Miroir du Monde* de març de 1937 en la qual es deia que "(...) las fuentes luminosas de Barcelona habrían maravillado a millones de visitantes, y hecho más por la gloria del Certamen que todas las demás realizaciones reunidas (...)".

⁴⁷⁵ El total del cabal utilitzat a Montjuïc era de 16 m³ per segon. Això equivalia a consumir en dues hores un volum similar al subministrat a tota la ciutat en un dia. ENCICLOPEDIA ESPASA (1929), pàg. 1318.

⁴⁷⁶ GRANDAS (1988), pàg. 94-95. Aquesta anècdota es referida també per FABRÉ, J. – HUERTAS, J.M.: *Barcelona, 1888-1988. La construcció d'una ciutat*, Barcelona, "Diario de Barcelona", 1988, pàg. 251.

⁴⁷⁷ SOBREQUÉS, J. (Dtor) (1995): *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pàg. 395

Si bé els merescuts elogis al geni de Buigas, l'èxit de l'exposició i fins i tot l'atribució a la intervenció directa de Primo de Rivera són aspectes que han estat recollits suficientment per la historiografia, molt més desconeguda és la intervenció de la Societat General d'Aigües de Barcelona en l'execució dels projectes de Buigas. Una de les escasses pistes publicades fins aleshores deu ser la referència que Pere Voltes Bou fa de l'èxit de l'exposició en relació amb la situació de la Societat General el 1929⁴⁷⁸:

"(...) la grandiosa Exposición de 1929 había confiado buena parte de su esplendor a los juegos de agua y luz (...). Aún cuando el caudal de agua que se movilizó en aquellos tuviese mucho de permanente y circulante, está fuera de duda que quienquiera que los contemplase no pensaría ni por un momento que la ciudad padecía deficiencias de suministro, como habían proclamado aquellas voces maliciosas (...). De este modo, la Providencia vino a proporcionar a M. Raison el gozo de ver cumplido y triunfante su ofrecimiento de colocar donde se quisiera la elevada cantidad de metros cúbicos de agua que había ofrecido".

Com Voltes escriu aquesta reflexió amb l'aprovació i el coneixement de la pròpia Societat General⁴⁷⁹, cal considerar seriosament la línia de recerca que s'apunta. És a dir, la SGAB hauria ofert al Comitè Executiu de l'Exposició el cabal suficient per al consum dels jocs de llum i aigua projectats per Buigas i l'empresa hauria pres aquesta decisió en el context de la pugna que mantenia des de anys abans amb els seus opositors. De fet, no més es tractaria d'aprofitar l'ocasió de l'exposició per a concretar la coneguda proposta de Raison a l'Ajuntament de Barcelona realitzada el 6 de desembre de 1926. Seguint més enllà en el raonament, l'èxit de l'exposició i de les creacions de Buigas hauria estat també el triomf de la SGAB sobre els seus detractors. El mateix Voltes confirma aquest punt de vista quan qualifica d'"*amplísima satisfacción moral*" l'oportunitat que proporcionà el certamen de 1929⁴⁸⁰.

La consulta de la documentació interna de la Societat General corresponent als anys de l'exposició confirmen aquesta hipòtesi. Un escrit de 29 de febrer de 1928 enviat per l'empresa al marquès de Foronda, president del Comitè Executiu Delegat de l'Exposició⁴⁸¹, manifestava el desig de la societat de contribuir a l'èxit del certamen amb una instal·lació "*que de a conocer a los visitantes la organización del servicio de Abastecimiento de Aguas de esta Capital*". La Societat General manifestava, a més, la voluntat de fer evidents "*los poderosos elementos de abastecimiento de agua de que dispone*" i per aconseguir-ho oferia gratuïtament al Comitè el cabal necessari per posar en funcionament el sortidor central o Gran Font durant tota l'exposició. El límit de l'oferta era de 1.000.000 de m³. Els grups de bombes i mecanismes de tecnologia estrangera necessaris per a produir els jocs d'aigua previstos la SGAB els oferia igualment de franc. El Comitè Executiu només hauria de fer-se càrrec del transport i dels drets de duana. A canvi, la societat demanava solament que li fos permès d'instal·lar una placa al sortidor en la qual figurarien dades sobre el servei d'aigua subministrat per l'empresa a la ciutat. La memòria elaborada el 1929 pel Consell

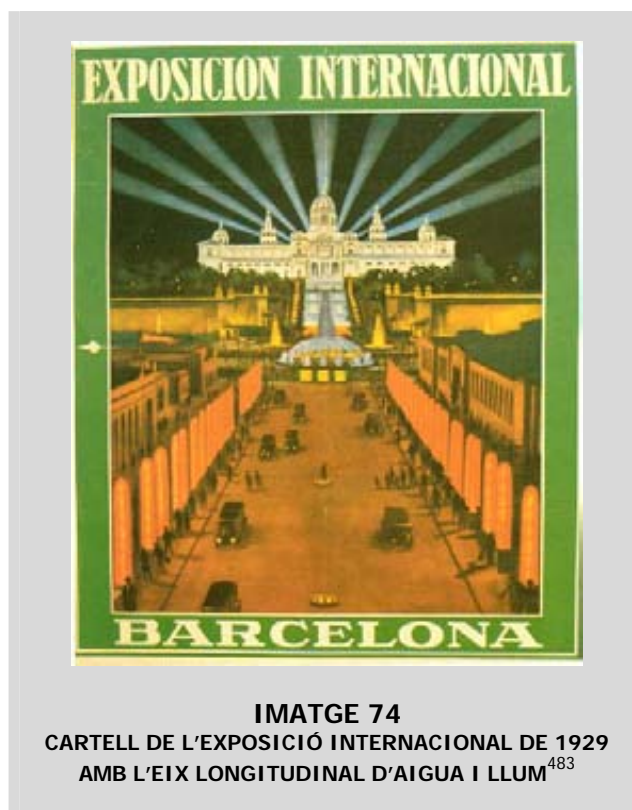
⁴⁷⁸ VOLTES (1967), pàg. 196.

⁴⁷⁹ L'obra de Pere Voltes Bou, *Historia del Abastecimiento de Agua a Barcelona* fou publicada per la SGAB el 1967 amb motiu del centenari de la constitució de la Companyia d'Aigües de Barcelona, empresa precedent, com ja se sap, de la Societat General.

⁴⁸⁰ VOLTES (1967), pàg. 194.

⁴⁸¹ Una còpia d'aquest escrit conservada a l'Arxiu General d'AGBAR, Contenedor 5979. Lligall 139 / B3, s'inclou a l'annex 19.

d'administració de la Societat General confirmava com s'havia cedit gratuïtament 1.000.000 de m³ i la maquinària d'impulsió "del maravilloso Surtidor central". D'aquesta manera, s'afegia, es demostrà que la SGAB fou un "elemento inapreciable e imprescindible para la grandiosidad del evento"⁴⁸²

IMATGE 74
 CARTELL DE L'EXPOSICIÓ INTERNACIONAL DE 1929
 AMB L'EIX LONGITUDINAL D'AIGUA I LLUM⁴⁸³

IMATGE 75
 CARTELL DE L'EXPOSICIÓ DE 1929 AMB ELS JOCS D'AIGUA I LLUM⁴⁸⁴

⁴⁸² SGAB: Memòria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas (25 abril 1929)

⁴⁸³ SOCIETAT GENERAL D' AIGÜES DE BARCELONA (1998): Carles Buigas, *Un geni en harmonia amb l'univers. Centenari del seu naixement, 1898-1998*, Barcelona, Aigües de Barcelona

⁴⁸⁴ SOCIETAT GENERAL D' AIGÜES DE BARCELONA (1998): Carles Buigas, *Un geni en harmonia amb l'univers. Centenari del seu naixement, 1898-1998*, Barcelona, Aigües de Barcelona

Així doncs, l'interès de l'empresa per donar a conèixer la potencialitat del seu servei s'ha de entendre com a element estratègic en la seva pugna per demostrar que no era necessari a Barcelona cap altre abastament d'aigua alternatiu. El finançament que la SGAB va fer de la Gran Font de Buigas era clarament una eina de defensa del seu monopoli, davant les veus crítiques emeses des de sectors de la propietat urbana i des de poderoses corporacions industrials. Així ho indicava, a més, la memòria del Consell d'administració de la SGAB de 1929⁴⁸⁵.

Pot ser sigui aquest el sentit amb el que calgui interpretar al menys una part dels posicionaments contraris a l'Exposició d'entitats com les Cambres de Comerç i d'Indústria o d'altres que criticaven la manca d'unitat en la planificació del certamen, l'elevat dèficit que comportaria i que manifestaven el seu disgust per haver estat deixats de banda per l'aparell primoriverista. Si era possible assimilar l'èxit de les creacions de Buigas a la demostració de mitjans d'abastament que va fer la SGAB i l'èxit d'aquestes creacions havia tingut un pes molt rellevant en el balanç final de l'exposició, aleshores la bona imatge popular de l'exposició era igualment una conquesta de la SGAB. L'empresa hauria aconseguit així un enorme avenç publicitari del seu servei davant l'opinió pública barcelonina, en part sensibilitzada en contra fins aleshores. En conseqüència, alguns dels crítics amb l'Exposició també ho devien ser amb la SGAB i, per tant, el favorable resultat propagandístic obtingut per l'empresa d'abastament d'aigua hauria tingut la seva repercussió en el desenvolupament de la lluita entre la societat d'aigües i els seus opositors.

Com la direcció i execució de les obres i l'organització de l'Exposició fou assumida per l'aparell primoriverista a partir de 1925 i l'Ajuntament de Barcelona i les corporacions i institucions que fins aleshores s'havien mostrat molt actives foren relegades a un segon pla, probablement el mecanisme d'influències directes i personals davant aquest aparell jugués un paper més rellevant que les relacions oficials i institucionals. Tanmateix, com succeïa quan la sort final de qüestions locals de Barcelona es traslladava a la capital d'Espanya. Però de la mateixa manera que passava en aquelles ocasions, les tensions i les lluites que acostumaven a acompanyar en el context barceloní les qüestions de política municipal restaven en un segon pla en la llunyania de Barcelona. Així, l'aparell primoriverista es mostraria menys sensible a les crítiques dels opositors a la SGAB que ho havia estat l'Ajuntament de Barcelona. Algunes circumstàncies biogràfiques de determinades personalitats rellevants en el marc de l'Exposició de 1929 semblen apuntar en aquesta línia.

El paper marginal que jugà l'alcalde de Barcelona, baró de Viver, en l'execució i organització de l'Exposició Internacional molt probablement fou un factor favorable als interessos publicitaris de la SGAB. Cal recordar que el baró de Viver manifestà en tot moment una posició crítica amb la Societat General i d'oposició a l'operació de compra que l'Ajuntament de Barcelona intentà els anys 1920-1921. D'altra banda, les ofertes fetes pel director de la Societat General, Raison, al municipi els anys 1925 i 1926 no foren contestades favorablement en plena tensió amb els interessos opositors.

Per contra, el fet que el marquès de Foronda fos el president del Comitè Executiu Delegat de l'Exposició probablement hauria estat una circumstància favorable als objectius de la SGAB. Foronda era

⁴⁸⁵ Memorias 1920-1952. Arxiu General d'AGBAR.

director de la Companyia de Tramvies de Barcelona i aquesta empresa, com ja s'ha indicat, havia estat comprada el 1925 als seus propietaris belgues per un grup bancari liderat per la SA Arnús-Garí i el Banc Hispano Colonial. És a dir, el president d'una empresa situada a l'òrbita d'influències i interessos del grup oligàrquic Güell - López, al que també pertanyia la SGAB, era ara el màxim responsable de l'Exposició en nom del govern de Primo de Rivera. No sembla massa agosarat suposar al menys una certa predisposició favorable des del Comitè Executiu a facilitar l'operació publicitària de la Societat General.

Existeixen proves indirectes de l'efecte que l'exposició causà entre la població barcelonina a propòsit del consum d'aigua. La Memòria de 1929 del Consell d'administració de la Societat General reconeixia que els ingressos obtinguts aquell any havien augmentat raonablement donada l'expansió del consum registrat. Les causes que es citaven eren l'Exposició, l'augment de població que s'havia registrat i *"la plétora de vida que en todos los órdenes exteriorizó la Ciudad"*. Aquests efectes conjunturals s'haurien mantingut en part els anys posteriors a l'exposició com es pot comprovar a la taula 71⁴⁸⁶. Les xifres es situaven per sobre dels 100.000 m³ diaris de manera permanent i la mitjana diària per habitant per sobre dels 100 litres. L'augment en el número d'abonats, malgrat les variacions observades, registrava un significatiu augment respecte dels darrers anys de la dècada dels vint.

TAULA 71 DADES BÀSIQUES DEL SERVEI D'ABASTAMENT DE LA SGAB DESPRÉS DE L'EXPOSICIÓ INTERNACIONAL (1931-1935)				
ANY	CONSUM MITJÀ DIARI (m ³)	NÚMERO D'ABONATS	POBLACIÓ DE BARCELONA (hab.)	MITJANA DIÀRIA (m ³ /hab)
1931	101.600	57.178	1.007.820	100,81
1932	102.244	54.085	1.014.566	100,77
1933	104.794	56.198		
1934	104.794	58.305		

De manera hipotètica, es pot analitzar aquesta expansió a partir de diverses consideracions. Una, l'enorme èxit popular de l'Exposició i la plenitud de vida que s'experimentà aleshores, en paraules de la SGAB, hauria permès el contacte amb tot tipus de novetats tècniques i de sistemes de confort domèstics. Molts estarien relacionats amb el consum d'aigua. En conseqüència, una part dels visitants barcelonins de l'Exposició, tot i que fos en número reduït, haurien decidit condicionar les seves llars amb les novetats que veien a l'Exposició, que llegien a la premsa o que escoltaven a la ràdio. Dos, la millora de la imatge de la SGAB aconseguida amb l'Exposició l'hauria situat en condicions de respondre a aquesta nou consum de caire modern i europeïtzant, ja iniciat als anys vint però multiplicat ara. Tres, les noves Ordenances municipals publicades el 1932 probablement contribuirien a estimular la dotació de les llars amb comptadors individuals d'aigua i amb sistemes d'evacuació a la xarxa de clavegueram, amb la qual cosa l'impuls publicitari de l'exposició i el vital de la ciutat trobava el marc legal favorable.

⁴⁸⁶ Reelaboració pròpia a partir de dades obtingudes de VOLTES (1967), pàg. 197-198.

Si bé semblaria que la lluita entre la Societat General i els seus opositors mantinguda abans de l'exposició s'havia apaivagat i es plantejava endavant en un termes diferents com s'ha comprovat en l'opuscle promocional d'Aigües Potables de Barcelona, la SGAB al llarg de 1929 es trobà amb un altre front d'oposició diferent. Es tractava del ja conegut projecte de l'Ajuntament de Barcelona d'estudiar les necessitats del subministrament de la ciutat en una previsió futura de 3.000.000 d'habitants i una mitjana diària per habitant de 300 litres. Aquest projecte, que s'emmarcava en la nova Confederació Sindical Hidrogràfica del Pirineu Oriental i que fou aprovat pel ple municipal en la sessió iniciada ja referida del 25 de novembre de 1929, motivà el neguit dels accionistes de la Societat General i donà nou alè als opositors de l'empresa. L'organisme rector de l'empresa lamentava la innecessària inquietud dels accionistes a propòsit de les veus crítiques que s'aixecaven "*precisamente cuando la Sociedad demostrava a diario en la Exposición la inmejorable calidad de su servicio dándoles con sus aguas el más preciado de sus atractivos*"⁴⁸⁷.

El 23 d'abril de 1929, pràcticament dos mesos abans de la inauguració de l'Exposició, l'empresa publicà a la premsa⁴⁸⁸ un article en el que es destacaven les virtuts del servei que proporcionava a la ciutat, en la mateixa línia de les que ja s'havien publicat els anys 1925 i 1926. S'inclouïa una descripció de les instal·lacions i dels punts de captació i s'advertia que els llocs d'explotació estaven protegits per una franja de finques propietat de la companyia que garantia la potabilitat de les aigües aflorades. Pel que feia a la quantitat d'aigua s'informava a l'opinió que la capacitat actual d'explotació era de 200.000 m³ i que podia ser ampliada a 250.000 si es forçava el ritme de les màquines instal·lades. A més, l'empresa era propietària de molts altres terrenys amb dret d'aprofitament de les seves aigües que permetrien arribat el cas augmentar l'explotació en 100.000 m³ més. Com el consum diari a les alçades de 1929 no havia superat mai els 140.000 m³, s'afirmava a l'article que el consum estava garantit per més de 50 anys. A continuació, es detallaven les garanties de potabilitat que oferia la xarxa de conducció general i la de distribució urbana. Tot seguit, es recordava que la SGAB havia contribuït a nacionalitzar diverses empreses, en directa referència a Gas Lebon i Enllumenat de Gas de Màlaga, en un gest patriòtic que havia de ser reconegut. Finalment, es feia referència a l'important fons social amb que comptava l'empresa: 103 milions de ptes. més 12 milions del capital de les societats adquirides o incorporades. Aquest article pretenia respondre un cop més a les veus crítiques ja conegudes, però ara s'afegia de manera destacada una iniciativa municipal en el nou context de la Confederació Hidrogràfica sorgida de la legislació primoriverista.

El 3 de desembre de 1929 la Societat General adreçà a l'Ajuntament de Barcelona un escrit publicat en forma d'opuscle en el que s'explicitaven els arguments de l'empresa per demostrar que no era necessària la recerca de nous cabals per a la ciutat tal i com el consistori havia aprovat del 24 al 26 de novembre en el plenari ja conegut⁴⁸⁹. A més, en l'escrit es feien referències directes a la manca d'objectivitat del consistori en el dictamen que havia aprovat. És aquesta una prova més que avala la hipòtesi establerta més amunt sobre les difícils relacions entre la companyia d'aigües i el municipi a finals dels anys vint.

⁴⁸⁷ Memorias 1920-1952. Arxiu General d'AGBAR.

⁴⁸⁸ *La Nación* 1929 (23 abril)

⁴⁸⁹ SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *El abastecimiento de Barcelona: Exposición dirigida al Excmo. Ayuntamiento por la Sociedad General de Aguas de Barcelona*, Barcelona, Tipografía Emporium S.A., Diciembre 1929

Començava l'opuscle per reconèixer que la Societat General compartia l'objectiu municipal de calcular les necessitats futures d'abastament d'aigua i que els esforços de la Confederació Sindical Hidrogràfica procuraven fer realitat aquest desig. La companyia d'abastament manifestava a continuació el seu disgust per les crítiques que contenia oficialment el dictamen municipal: "(...) *el Dictamen referido alude repetidamente a la necesidad de dotar a la ciudad de aguas abundantes y en buenas condiciones de potabilidad y de evitar que el vecindario las pague a precios altos, cuales alusiones nos obligan a someter a V.E. algunas consideraciones de interés*". Pel que feia a la quantitat d'aigua de que disposava la ciutat, s'afirmava que la SGAB aportava 150.000 m³ i que el servei municipal i altres abastaments particulars sumaven 50.000 m³ més. La societat podia augmentar el seu proveïment en 50.000 m³ dins d'una setmana i en 100.000 en dies posteriors com ja havia ofert al municipi el desembre de 1926. Per tant, la ciutat disposava en conjunt de 300.000 m³, xifra que representava la mitjana de 300 litres per habitant, justament la que s'establia al dictamen municipal. La SGAB es preguntava per quin motiu es volia duplicar l'abastament "*imponiendo con ello un nuevo sacrificio económico insoportable a los ciudadanos de Barcelona*". Es feia aquí una al·lusió directa a l'enorme endeutament que ja suportaven les finances públiques locals, augmentat precisament per la càrrega del finançament de l'Exposició Internacional, ja que el nou cabal alternatiu resultaria municipalitzat i el seu cost hauria de ser cobert pels pressupostos municipals.

Respecte del preu de l'aigua, l'opuscle incloïa una estadística de tarifes d'altres poblacions espanyoles amb sistema de proveïment proporcionat per empreses privades i s'afirmava, sense concretar el preu a Barcelona, que en aquesta ciutat el servei d'abastament era més barat tot i que calia elevar l'aigua fins a la cota de 540 metres a la que es situava el Tibidabo⁴⁹⁰. En el cas de Saragossa i de Madrid l'abastament estava participat per institucions públiques i els interessos del capital invertit en les infraestructures de captació i distribució repercutien en la fiscalitat conjunta sobre els ciutadans amb la qual cosa les tarifes podien ser més reduïdes.

La qüestió de la qualitat de les aigües era la que rebia una atenció més detallada precisament per què era el tema que centrava bona part de les crítiques dels opositors a l'empresa. Es començava fent referència a les anàlisis dels facultatius ja conegudes i als esforços per garantir la potabilitat en els punts de captació i en totes les fases del circuit de distribució, tal i com ja s'esmentava a la memòria de 1925. Tot seguit, l'opuscle insistia en el greuge de la Societat General contra les veus crítiques: "*Sólo a una lucha imprudente de intereses se debe el hecho intolerable de que la ciudad española que cuenta con las aguas más puras bacteriológicamente (...), resulta la de peor fama en cuanto a la bondad de su abastecimiento*". A continuació es rebutjaven un cop més les acusacions rebudes sobre la responsabilitat que podia tenir el servei de l'empresa en l'endèmia tifoïda que tradicionalment patia la ciutat. S'afirmava que tampoc va tenir cap relació amb el tifus de 1914 i s'enumeraven les mesures d'higiene i sanejament públiques i privades que havia estat la causa del descens ja conegut en les xifres de mortalitat per tifus a Barcelona:

"La antigua endemia se ha ido reduciendo desde que las aguas de Moncada se distribuyen al vecindario en condiciones análogas a las nuestras, des de que se ha limitado el uso de pozos abiertos en el interior de la ciudad, se ha vigilado algo la limpieza de los depósitos domésticos, aumentando las instalaciones de servicios de agua directa, se analizan las aguas de abastecimientos particulares, cuya condición escapa a todo

⁴⁹⁰ Els preus oscil·laven entre les 0,45 – 0,51 ptes per m³ de Gijón i Màlaga respectivament i 1,50 ptes d'Alacant i Múrcia. A Barcelona els anys 1923 i 1924 el preu en conjunt per a tots els serveis i zones era de 0,54 ptes la primera data i de 0,57 la segona. Càlculs propis a partir del Resum de recaptacions i contractes de l'any 1924. Arxiu General d'AGBAR. Per tant, devia ser cert que les tarifes de la SGAB es situaven entre les més baixes d'Espanya.

control, se regulariza nuestra red de cloacas, aunque sin limpieza suficiente y se mejora la urbanización de la ciudad (...)”.

La Societat General, s’afirmava, vigilava contínuament la seva xarxa de distribució que ja tenia més de 1.000 km de longitud. En directa referència al contingut del debat consistorial de novembre de 1929 qualificava de lamentable que el municipi “*contribuya con manifestaciones poco meditadas a sostener la leyenda de la insalubridad de Barcelona*”. Finalment, s’acompanyava l’afirmació de la disminució de la mortalitat per contagi de tifus amb una estadística les xifres de la qual per als anys 1920-1928 es reproduïx a la taula 65 i que corresponia a les dades oficials de l’Institut Municipal d’Estadística⁴⁹¹.

TAULA 72 MORTALITAT PER FEBRE TIFOIDE A BARCELONA (1920-1932)		
ANY	MORTALITAT PER FEBRE TIFOIDE	TAXA DE MORTALITAT EN ‰
1920	282	0,396
1921	272	0,376
1922	325	0,447
1923	379	0,521
1924	363	0,446
1925	203	0,248
1926	228	0,276
1927	190	0,228
1928	214	0,255
1929	173	0,196
1930	191	0,189
1931	242	0,240
1932	234	0,230

Com es pot comprovar a la taula 72, l’optimisme de la Societat General no estava plenament justificat, ja que les xifres es resistien a iniciar un camí de descens ferm i continuat. Ben és cert que contemplades amb perspectiva la disminució era evident si es comparaven aquestes dades amb les de dècades anteriors i, per tant, les mesures d’higiene i sanitat urbana enumerades devien fer el seu efecte. De 1920 a 1928 la tendència no és pas clara i si s’afegeixen els anys que ja no recollia l’opuscle de l’empresa, de 1929 a 1932, després d’un ràpid descens es tornava a nivells de la dècada anterior. Per tant, la reducció de la mortalitat endèmica per tifus, com que responia a diversos factors que en conjunt calia relacionar amb la modernització i efectivitat de la higiene pública i privada de Barcelona, registrava una evolució lenta⁴⁹².

⁴⁹¹ Les dades de la taula 72 per als anys 1929-1932 procedeixen del mateix Institut Municipal d’Estadística i ha estat tretes concretament de CLARAMUNT I FUREST, Lluís: *Problemes d’urbanisme*, Barcelona, La Ibèrica, 1934.

⁴⁹² És possible també que a partir de 1931 els mecanismes de control i inspecció de sanejament i sanitat de l’Ajuntament de Barcelona, primer, i de la Generalitat de Catalunya, posteriorment, haguessin millorat en eficàcia. Així, el número de casos de tifoide declarats oficialment seria major, tot i que en realitat la incidència social real de l’endèmia podria haver-se reduït. Cal considerar les ja conegudes mancances que aquests sistemes presentaven a la dècada dels vint, quan la majoria de casos de tifoide no es coneixien oficialment. D’una altra banda, alguns autors defensen que la reducció de la mortalitat a Barcelona no es situà en nivells

L'empresa finalitzava l'escrit reiterant que no existia el problema de les aigües de Barcelona que es pretenia resoldre amb el dictamen aprovat pel consistori. De la mateixa manera, la resta de serveis públics, electricitat, gas, tramvies, etc, funcionaven de manera satisfactòria, ja que les empreses que s'encarregaven de donar el servei tenien en compte les necessitats del públic dins de la normativa legal vigent. I aquesta normativa les havia de protegir per ser empreses nacionals que *"representan el ahorro de innumerables familias i ser inconcebible que deliberadamente se les apropelle"*. Aquesta referència a les crítiques rebudes per diverses empreses de serveis públics urbans permet emmarcar la lluita pel model d'abastament d'aigua dins de l'oposició contra els monopolis del servei urbans que ja s'havien produït als anys vint amb el procés de nacionalitzacions i de concentració de les companyies de serveis.

La preocupació dels accionistes de la SGAB no fou justificada per l'evolució dels aconteixements. Al contrari, l'empresa des de 1929 començava a aconseguir arrelar fermament el seu monopoli en l'abastament d'aigua. Eren diversos els factors que contribuïen a aconseguir aquest resultat. D'entrada, les dificultats pressupostàries de l'Ajuntament de Barcelona arran del dèficit tradicional i de l'afegit per les despeses de l'Exposició de 1929 feien molt difícil que s'aventurés a curt termini a una altra iniciativa municipalitzadora. En segon lloc, el prestigi assolit per la Societat General, fruit de l'èxit del certamen, de la seva consolidació financera i dels poders econòmics i socials que la recolzava des del grup oligàrquic al que pertanyia, devia contribuir a fer creïble la seva argumentació en defensa del servei d'abastament que prestava.

El context polític posterior a 1929 actuaria de manera ambivalent. Si bé els consistoris republicans majoritàriament devien plantejar-se com a objectiu la municipalització, concretat amb la compra de la SGAB o la signatura d'un contracte de concessió pública del servei a l'empresa, l'estat financer del municipi i la inestabilitat del panorama polític, el propi clima de debat que devia existir a la ciutat sobre l'etern "problema de les aigües" o l'atenció a altres prioritats d'actuació no va permetre concretar cap iniciativa que amenacés el monopoli de la SGAB⁴⁹³. Respecte del marc creat per la Confederació Sindical Hidrogràfica del Pirineu Oriental, el canvi de règim polític espanyol i la manca de definició del model que haurien de tenir les confederacions als anys trenta⁴⁹⁴ devia dificultar l'adopció de projectes concrets a curt termini en la línia que desitjava l'Ajuntament de Barcelona a finals de 1929. Davant l'evidència d'aquest

europaus fins que els avenços de la medicina no foren plenament eficaços i que, per tant, les millores de les infraestructures urbanes i dels serveis de confort i sanejament domèstic no ho poden explicar plenament per si mateixos. CUCURULL (1988), pàg. 543 aporta una hipòtesi extraordinàriament suggestiva respecte de com evolucionà l'estat sanitari barceloní a partir del triomf de la medicina científica: *"La millora de la salut pública a Barcelona no ve, doncs, d'una millora de les condicions socials i sanitàries de la població, sinó de la importància dels descobriments que en el terreny de la bacteriologia, primer, i en el de la microbiologia i la bioquímica, després, s'han anat produint ininterrompudament des del darrer quart del segle XIX (...) No és il·lícit, però, preguntar-nos si aquesta potent medicina i precisament per la seva eficàcia, no és alhora una "tapadora" que encobreix situacions higiènico-sanitàries i d'hàbitat totalment intolerables"*.

⁴⁹³ L'alcalde de Barcelona nomenat per R.O. des de la caiguda de Primo de Rivera al 14 d'abril de 1931 fou Joan Antoni Güell i López, comte de Güell i marquès de Comillas, i home fort del conglomerat empresarial en el que s'inclouia la SGAB. Dels alcaldes republicans cal fer referència a Carles Pi i Sunyer que ocupà el càrrec per Acció Republicana en dos ocasions. De l'1 de febrer al 7 d'octubre de 1934 i del 17 de febrer de 1936 a l'1 de juliol de 1937. Pi i Sunyer, com ja s'ha vist, havia defensat la potabilitat de les aigües de la Societat General i, per tant, no devia ser partidari de la necessitat de cercar altres cabals alternatius. Així, l'oferta d'Aigües Potables de Barcelona al març de 1936 no devia tenir una acollida massa favorable als menys per una part rellevant del consistori.

⁴⁹⁴ Veure LATORRE (1995), pàg. 55-56.

cúmulo de factors contraris, les estratègies dels interessos que qüestionaven la SGAB i pretenien consolidar un servei alternatiu no resultarien prou exitoses com s'ha pogut deduir a partir del projecte d'Aigües Potables de Barcelona.

S'iniciava, doncs, un nou context en l'abastament d'aigua de la ciutat caracteritzat per un seguit de factors, molts dels quals ja s'havien gestat abans, però que ara confluien en conjunt. El consum domèstic d'aigua havia despertat definitivament tot i que encara estava reservat a les capes mitjanes i privilegiades de Barcelona. La nova legislació municipal d'estímul a aquest consum i de control i inspecció sanitària de l'abastament d'aigua tendia a modernitzar de manera irreversible els vells defectes de sanejament i higiene i feia possible un grau d'intervencionisme de l'Ajuntament en aquest àmbit desconegut anteriorment. El nou marc de gestió i harmonització d'interessos d'ús dels recursos hidrològics de les conques catalanes estava destinat a fer desaparèixer l'escenari de continus plecs entre usos i usuaris competidors pels mateixos cabals. La imatge força estesa aconseguida per la SGAB com a empresa capaç d'atendre amb modernes instal·lacions les necessitats d'abastament de la ciutat, tal i com ho havia fet amb l'augment de consum que generà l'exposició de 1929, era igualment una novetat després de dècades de combat amb entitats i institucions opositores⁴⁹⁵. Finalment, el canvi d'estratègia observat en aquest opositors que passaren de demanar la prohibició total del servei de la Societat General de 1911 a 1914 i l'arribada de cabals alternatius finançats per l'ajuntament a considerar la convivència amb la SGAB i a gestionar dins del seu marc d'interessos econòmics i socials la viabilitat de l'abastament complementari, que no alternatiu, al de la Societat General.

Per descomptat, el nou panorama polític que s'obria a Barcelona partir del 14 d'abril de 1931 i els efectes que patí de la depressió mundial iniciada l'octubre de 1929 eren factors prou importants com per dibuixar unes condicions socials, polítiques i econòmiques novedoses que necessàriament havien de tenir la seva repercussió en l'abastament d'aigua a la ciutat. Precisament és aquest un element més per a donar coherència al fet de situar la conclusió del model d'abastament d'aigua que s'ha analitzat en aquesta recerca a inicis de la dècada dels trenta.

En conclusió, cap a 1930-31 finalitzava la llarga, complexa i tensa formació del fins ara definitiu model de servei d'aigua a Barcelona, iniciat a la dècada dels vuitanta del segle XIX i que al llarg d'aquesta recerca s'ha caracteritzat amb l'expressió "problema de les aigües".

⁴⁹⁵ Pot ser una prova excel·lent d'aquest prestigi i confiança guanyada per la Societat General fos l'acord subscrit entre l'empresa i el parc d'Intendència militar de Barcelona amb data 26 de març de 1929 segons el qual la societat subministraria 150 m³ com a mínim al mes per al consum de la guarnició del castell de Montjuïc a un preu de 0,35 ptes el m³. L'aigua arribaria a través del dipòsit general de l'Exposició i l'empresa hauria d'abonar 0,15 ptes per cada m³ facturat a la Junta de l'Exposició per l'ús de les seves instal·lacions. Arxiu general d'AGBAR. Contenedor 5979. Lligall 138 / C4.

FONTS DE CONSULTA I BIBLIOGRAFIA

Arxius i centres de documentació consultats

Arxiu General d'Aigües de Barcelona
Arxiu General Administratiu de la Ciutat de Barcelona (AGACB)
Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)
Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu de Barcelona
Biblioteca de Catalunya
Biblioteca General de l'Ajuntament de Barcelona
Biblioteca Municipal de Nou Barris de Barcelona
Hemeroteca General. Universitat Autònoma de Barcelona
Biblioteca d'Humanitats. Universitat Autònoma de Barcelona
Biblioteca de Ciències Socials. Universitat Autònoma de Barcelona
Biblioteca de Dret. Universitat de Barcelona

Diaris i revistes

Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona, AEGB (1902-1908, 1913)
Ciència Urbana (1969)
Ciudad y Territorio (1977, 1992, 1997)
Consell, publicació d'Aigües de Barcelona
Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea (1981)
Diario de Barcelona (1879, 1881, 1913, 1915, 1917)
Diario de Sesiones del Congreso de los Diputados (1910)
El Diluvio (1899, 1913, 1921, 1925)
El Progreso (1910)
Estudis d'Història Agrària (1990)
Finestrelles. Publicació del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias de Sant Andreu (Barcelona) (1998)
Gaceta de Madrid (1908, 1920, 1925, 1926)
Gaseta Municipal de Barcelona (1932)
Geocrítica (1980, 1997)
Hispania (1995)
Historia Social (1991)
L'Avenç (1983, 1988)
La Crónica de Cataluña (1870)

La Nación (1926, 1929)
La Tribuna (1912, 1913, 1914, 1917)
La Vanguardia (1881, 1884, 1926)
La Veu de Catalunya (1901, 1903, 1905, 1914)
Lauro, Revista del Museu de Granollers (1990)
Medicina Social (1915)
Revista de la Cámara Oficial de la Propiedad Urbana de Barcelona (1915, 1917)
Revista de la Facultad de Humanidades de Jaén (1994)
Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales. Universidad de Barcelona (2002)
Tst: Transportes, Servicios y telecomunicaciones (2001)

Publicacions d'època

- ABALLI, Octavi (1915): *Breves palabras sobre las vacuna. La epidemia de fiebre tifoidea de Barcelona (1914-1915)*, La Academia. Barcelona
- ACADEMIA DE HIGIENE DE CATALUÑA (1915) : *Las aguas de Barcelona desde el punto de vista higiénico. Primer Congrès d'Higiene de Catalunya. Juny 1906. Ponencia de los doctores G. López, A. Presta, R. Pla y Armengol*, Barcelona, Imp. Vda. Badia
- AGUAS DE DOSRIUS (1873): *Compañía de aguas de Barcelona*, Barcelona
- AGUAS POTABLES DE BARCELONA S.A. (1936): *Notas sobre la emisión pública de 30.000 obligaciones de las 42.000 creadas por la Asamblea General extraordinaria de 27 de diciembre de 1935*, Barcelona,
- AIGUADER I MIRÓ, Jaume (1932): *El problema de l'Habitació Obrera a Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Institut Municipal d'Higiene de Barcelona
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1857): *Ordenanzas municipales de Barcelona*. Barcelona, Imprenta Nueva de Jaime Jepús y Ramon Villegas
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1882): *Condiciones y reglas á que se sujetarán las autorizaciones que conceda el Excmo. Ayuntamiento, al objeto de canalizar el subsuelo de las vías públicas para la intrudcción y especulativa distribución de aguas potables en esta ciudad y su término*, Barcelona, Est. Tip. de los Suc. de Ramírez y Cia.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1885): *Servicio médico sanitario permanente de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, N. Ramírez
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1886): *Dictamen previo de la Comisión designada para el estudio de la evacuación de inmundicias y saneamiento del subsuelo de Barcelona emitido por la Subcomisión designada al efecto (...)*, Barcelona, Est. Tipo-litográfico de los Suc. de N. Ramírez y Cía.,
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1891): *Ordenanzas municipales de Barcelona*. Promulgada como suplemento al B.O. de esta provincia de 19 de marzo de 1891. Edición oficial, Barcelona, Imprenta de Federico Sánchez
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1907): *Guía de los diversos servicios municipales, 1906-1907*, Barcelona, Tipo-Gráfica A. Sabat
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA (1911): *Reseña de antecedentes relativos al abastecimiento de aguas de esta capital*, Imp. de Henrich y Cia , 7 agost
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA (1911): *Contestación dada por la Asesoría á la consulta formulada por la Comisión, en su sesión de 19 de mayo de 1911, sobre las necesidades de Barcelona en materia de aguas.*, Imp. de Henrich y Cia , 9 agost
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓN PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA (1911): *Avance del informe sobre las proposiciones presentadas al Concurso abierto por la Comisión en 19 de mayo de 1911, y sobre la valoración pericial del conjunto del actual servicio de la Sociedad General de Aguas de Barcelona y de la Empresa concesionaria de Aguas Subterráneas del rio Llobregat, redactado como contestación a los oficios de dicha Comisión de 11 de agosto y 11 de setiembre del mismo año*, 17 octubre

- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA. ASESORIA (1911): *Tercer informe emitido por la Asesoría, en virtud de las consultas formuladas por la Comisión, en 31 de octubre de 1911 y 8 de febrero de 1912*. Primera Parte. Texto, Segunda Parte, Apendices. 31 maig
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISIÓ PARA EL ABASTECIMIENTO DE AGUA DE BARCELONA (1912): *Dictamen emitido por la Comisión para el Abastecimiento de Aguas de la Ciudad*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cia., 11 novembre
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1917): "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Moncada*, Servicio Municipal de las aguas de Moncada. Urbanización y obras. Sección 6ª (Aguas)
- AJUNTAMENT DE BARCELONA. COMISSIÓ DE CULTURA (1920): *Bases per a una legislació que establís garanties per als ciutadans enfront de les empreses subministradores de llum, energia, aigua, telèfons, etc.*, Barcelona, Ed. Catalana S.A.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1923): *Ordenanzas municipales de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona, Edición Oficial, Imprenta de Eduardo Bosch
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1932): *Reglament de Sanitat Municipal de 9 de febrer de 1925*, dins "Gasetta Municipal de Barcelona", 16 maig
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1932): *Apèndix a les ordenances municipals de la ciutat de Barcelona. Comprensiu de totes les disposicions modificatives o complementàries de les esmentades ordenances fins el mes d'abril de 1932*, "Gasetta Municipal de Barcelona", 16 i 23 de maig
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1947): *Ordenanzas municipales de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona, Gráficas Casulleras
- ARGILA, Jaime de (1912): *Un problema económico. La cuestión de las aguas de Barcelona*, Barcelona, La Académica
- ARGILA, Jaime de (1912): *Algunas palabras más sobre la cuestión de las aguas de Barcelona*, Barcelona, Imprenta Moderna, 20 diciembre
- ARNÚS, Gonzalo (1918): *Orientaciones económicas y financieras "Post.guerra"*, Barcelona, Imp. J. Horta,
- ASOCIACIÓN DE INGENIEROS INDUSTRIALES (1914): *Consideraciones sobre la conducción baja del Agua de Moncada*, Barcelona, Imp. de Pedro Ortega
- BANCO HISPANO COLONIAL (1943): *Banco Hispano Colonial. Fundado el 1876*, Barcelona, Ind. Gráf. Oliva de Vilanova
- BAÑERAS MELCIOR, Francisco (1928): *Ley de aguas de 12 de junio de 1879 y disposiciones complementarias a la misma con comentarios y jurisprudencia*, Librería Urriza, Lérida
- BARCELONA Y SUS EXPOSICIONES 1888-1929 (1929): *Suplemento extraordinario de "Las Noticias"*, Barcelona, 19 de mayo
- BARTOMEUS CASANOVAS, Antonio (1915): *Actuación del Colegio de Médicos de la Provincia de Barcelona en el asunto del Abastecimiento de Aguas. Discurso leído por el Dr. ...* (Presidente de dicha corporación en la sesión pública inaugural celebrada en 30 de enero de 1915), Barcelona, Imp. de Pedro Ortega
- BENET Y COLOM, Francisco (1915): *El asunto de las aguas*, Discurso pronunciado en el Senado el 18 de noviembre de 1915, Barcelona, Centro de Defensa Social
- BENET Y COLOM, Francisco (1916): *El asunto de las aguas de Barcelona*, Discurso pronunciado en el Senado, sesión de 21 de junio de 1916, Barcelona, Centro de Defensa Social
- BENTIOL I URETA, Horacio (1900): *Las aguas de España y Portugal. Evaluación y aprovechamiento urbano, agrícola é industrial de las mismas y atenuación de los daños causados por los arrastres, inundaciones é insalubridad, debidos al defectuoso régimen hidráulico actual*, Madrid, Estab. Tip. de la viuda é hijos de M. Tello
- BERCIAL, Dr., "Potabilidad del agua de Barcelona", pàg. 44.47, dins SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1925): Memoria sobre las instalaciones de la SGAB, Barcelona
- BOQUET, R (1932): *Catecisme sanitari dialogat* (Inspector municipal de Sanitat d'Artesa de Segre)
- BUSQUETS VAUTRAVERS, Guillermo (1942): *Ensanche y reforma de la Ciudad de Barcelona (1842-1942). Descripción, leyes y fórmulas empleadas*, Barcelona [Arquitecte de l'Ajuntament de Barcelona]
- CABALLÉ I CLOS, Tomás (1915): *Barcelona de antaño. Memorias de un viejo reportero barcelonés*, Barcelona, Aries
- CABEIRA REY, Joaquim: *La expectación armada en la fiebre tifoidea, la epidemia de fiebre tifoidea de Barcelona (1914-1915)*. La Academia. Barcelona

- CALL I FRANQUEZA, Domingo (1878): *Colección de los artículos que con el epígrafe "Mejoras de Barcelona" publicó en el Diario de Barcelona*, Barcelona, Suc. de Ramírez y Cia.
- CÁMARA OFICIAL DE LA PROPIEDAD URBANA (1914): *Informe de la Comisión mixta de Ingenieros y arquitectos referentes al abastecimiento de aguas de Barcelona*, Barcelona
- CAPDEVILA Y ALOY, Heriberto (1887): *Apuntes histórico-estadísticos de la epidemia cólera de 1885 en Barcelona*, Barcelona, Tipo-Litografía de los Suc. de N. Ramírez y Cía.
- CARRERAS I CANDI, Francesc (1916) : *La ciutat de Barcelona*, Geografia General de Catalunya, Barcelona, Albert Martín
- CENDRERO CURIEL, Orestes (1930): *Lecciones de Anatomía, fisiología e higiene acomodadas al cuestionario oficial*, Santander, Adams S.A.
- CERDÀ, Ildefons (1867): *Teoría General de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, 2vol. Madrid, Imprenta Española. Reimpresió facsímil a càrrec d'ESTAPÉ, 1971
- CHICHÓN, Rafael (1898): *La vida en Barcelona. La alimentación*, Barcelona, Tipografía J. Cunill
- CLAPÉS I CORBERA, J. (1930): *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar*, Barcelona, Catalònia, vol. VII.
- CLARAMUNT I FUREST, Lluís (1933): *La lluita contra la febre tifoidea a Catalunya*, Barcelona, La Ibèrica
- CLARAMUNT I FUREST, Lluís (1934): *Problemes d'urbanisme*, Barcelona, La Ibèrica
- CODINA LÄNGLIN, Ramón (1892-1900): *Importancia de los distintos medios de investigación que posee la ciencia actual en el concepto higiénico de las aguas potables. Memoria leída en la sesión celebrada por la Real Academia de Ciencias y artes de Barcelona el día 30 de Junio de 1892 por el académico numerario D. Ramon...*, Memoria de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona, Tomo I. Años 1897-1900, Barcelona, A. López Robert
- COLEGIO DE MÉDICOS DE LA PROVINCIA DE BARCELONA (1913): *Recurso de alzada ante el Excmo. Sr. Gobernador Civil contra el acuerdo del Ayuntamiento relativo a la adquisición de los manantiales y pertenencias de la Sociedad General de Aguas (Dos Riús)*, Barcelona, Henrich y Cia.
- COLL I BOFILL, Joan (1915): *Algunos comentarios sobre la epidemia. La fiebre tifoidea en Barcelona (1914. 1915)*. La Academia. Barcelona
- COMENGE; L (1915): *¿Quosusque Tandem? La epidemia de fiebre tifoide en Barcelona (1914-1915)*. La Academia. Barcelona
- COMPAÑÍA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÒS (1881): *Memoria del Consejo de Administración para la inauguración de las obras, 1881*, Barcelona, Establec. Tip. Suc. de Ramírez y Cía.
- COMPAÑÍA GENERAL ANÓNIMA DE AGUAS DE BARCELONA. LADERA DERECHA DEL BESÒS (1882): *Memoria del Consejo de Administración para la inauguración de la elevación de las aguas de San Martín de Provencals, 1882*, Barcelona, Establec. Tip. Suc. de Ramírez y Cía.
- CORBIN, Alain (1991): *"Entre bastidores"*, dins ÀRIES, Philippe - DUBY, George (Dtors.), *Historia de la vida privada*, vol. 8. Sociedad burguesa: aspectos concretos de la vida privada, Madrid, Taurus
- COROLEU, José (1887): *Barcelona y sus alrededores. Guía Histórica, descriptiva y estadística del Forastero*, Barcelona, Jaime Seix Editor
- DEBREYNE; D.J.C. (Doctor en medicina de la facultat de Paris, Sacerdot...) (1856) : *Compendio de Fisiología humana, para servir de introducción á los estudios de la filosofía y de la teología moral seguido de un breve tratado de Higiene práctica, obra destinada especialmente al clero y á los seminarios*, Barcelona, Imp. De Pons i Cia.
- DURAN I GOST, Manuel (1882): *Memoria-Resúmen de los estudios del canal de San Pedro de Caserras que dirige á los costeadores de los mismos*, Barcelona, Imprenta la Renaixensa
- DURAN I GOST, Manuel (1897): *Canal de San Pedro de Casserras. Conducció de aguas del río Ter y Riera Mayor a Barcelona. Memoria presentada al Concurso celebrado por el Excmo. Ayuntamiento de Barcelona en fecha de 17 de junio de 1896*, Barcelona, Tipografía "L'avencç"
- DURAN I GOST, Manuel (1899): *Estudio financiero comparativo entre la aportada de las Aguas del Garraf y la del Canal de San Pedro de Casserras. Complemento a la memoria que acompaña la proposición ú oferta presentada al concurso clebrado por el Excelentísimo Ayuntamiento de Barcelona en fecha 17 de junio de 1896*, Barcelona, Tipografía "L'avencç"
- DURAN I GOST, Manuel (1899): *Rectificación del folleto publicado por D. Eusebio Güell y Bacigalupi titulado Manantial de Garraf. Continuación al estudio financiero comparativo entre la aportada de las Aguas del Garraf y la del canal de San Pedro de Casserras*, Barcelona, Barcelona, Tipografía "L'avencç". Folleto núm. 3
- ECONÓMICA, LA (1882): *Proyecto de constitución de una Sociedad anónima para dotar a Barcelona de 20000 plumas de agua potable del Llobregat*, Barcelona, Est. Tip. Al Timbre Imperial

- ENCICLOPÈDIA ESPASA (1929): *Barcelona*, Edición especial del artículo "Barcelona" de la Enciclopedia Espasa, dedicado a la Exposición Internacional, Madrid - Barcelona, Espasa Calpe SA
- ESCUELA NORMAL DE MAESTRAS DE BARCELONA (1875): *Programa de Economía é higiene*, Barcelona, Imprenta de Espasa Hermanos y Salvat
- ESDUDÉ BARTOLÍ, Manuel (1902): "Conclusión. Explicación Importante", *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, Vol. I
- ESTADA, F. (1885): *La ciudad de Palma. Su industria, sus fortificaciones, sus condiciones sanitarias y su ensanche*, Palma de Mallorca, Tip. Vda.e hijos de Pedro J. Gelabert
- ESTUDIO DE ORIENTACIONES (1914) *Para el Plan de Obras que convendría realizar en el Ensanche con motivo de la Exposición de Industrias Eléctricas* (en virtud de la Ilustre Comisión de Ensanche de 29 de mayo de 1914). Barcelona, Talleres de Artes Gráficas de Henrich y Cia.
- ESTUDIOS COMPLETOS SOBRE LA EXPOSICIÓN UNIVERSAL CELEBRADA EN BARCELONA EN EL AÑO 1888 PUBLICADOS EN EL DIARIO MERCANTIL (1888), Barcelona, Imprenta del Diario Mercantil
- EXPOSICIÓ INTERNACIONAL DE BARCELONA (1929): *Exposición Internacional de Barcelona, 1929. Catálogo Oficial*. Rudolf, Mossé Ibérica, SA. Barcelona
- EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE BARCELONA DE 1888 (1889) : *Congresos de Ciencias Médicas de Barcelona celebrados del 9 al 15 de septiembre de 1888 por iniciativa y con subvención del Consejo General de la Exposición Universal de Barcelona*, II Congreso Médico, Barcelona, Imprenta de J. Balmes - Planes
- FÉNIX D'AIGÜES POTABLES, EL (1922): *Memoria 1921, llegida en la Junta General*, Tipografía de M. Berdós
- GARCÍA FARIA, Pere (1888): "¿Cumplen las modernas edificaciones con los preceptos de la Higiene?, memoria leída por..." dins EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE BARELONA DE 1888, *Congresos de Ciencias Médicas de Barcelona, celebrados del 9 al 15 de septiembre de 1888, por iniciativa y con subvención del Consejo General de la Exposición Universal de Barcelona*. II Congreso Médico, Barcelona, Imprenta de J. Balmes Planes
- GARCÍA FARIA, Pere (1893): *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, Dos Volums. Imprenta de Henrich y Cia.
- GARCÍA FARIA, Pere (1895): *Medios para aminorar las enfermedades y mortalidad en Barcelona*. Memoria leída en la Academia de Higiene de Cataluña, Barcelona
- GARCÍA FARIA, Pere (1922): *El primer problema social de España es el de su saneamiento*, Barcelona
- GARCÍA GÓMEZ, Nieves (1920): *Nociones de fisiología e higiene. Libro de lectura para las escuelas, con 33 grabados intercalados en el texto y 4 láminas en color por... directora de la escuela nacional graduada de Vallehermoso*, Madrid, Imp. y Lib. de Nicolás Moya
- GAY DE MONTELLÀ, R. (1928): *El servicio municipal de abastecimiento de aguas. Legislación contenida en la Ley de Aguas de 1879, Estatuto Municipal, reglamento de Sanidad, etc. y reglamentación relativa a la materia de Auxilio del Estado para la ejecución de las obras de abastecimiento*, Barcelona, Librería Bosch
- GINÉ I PARTAGAS, Joan (1871): *Curso elemental de higiene privada y pública*, Barcelona, Imprenta Narcasio Ramírez y Cia.
- GIRONA, Manuel (1877): *Nueve meses de alcalde primero de Barcelona. Memorandum*, Barcelona
- GONZÁLEZ BALAGUER (1903): "Causas de mortalidad durante el año 1903", *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona* (AECB), 1903 pàg. 108-126
- GRANDES PARÁSITOS DEL ERARIO MUNICIPAL DE BARCELONA, LOS (1921): Barcelona, Llibreria española (Recopilació d'articles publicats al diari "El Diluvio" en anys anteriors)
- GÜELL I BACIGALUPI, Eusebi (1899): *Manantial de Garraf*, Barcelona, Imp. de Henrich y Cía.
- GUSTÀ BONDIA, Jaume (1913): "Descripción del alcantarillado de Barcelona", dins AECB, any XII,
- INSTRUCTA *sobre el servicio higiènic de extracción de materias fecales en Barcelona y sus suburbios*, Barcelona, Tip. de la Casa de la Caritat, s.a
- LLUHÍ I RISSECH, Joaquim (1910): *L'obra de govern de l'Ajuntament de Barcelona. Solucions funestes imposades pel partir radical. Solucions fecundes que pot obtenir una democràcia patriòtica*, Barcelona, Conferència en el Centre Nacionalista Republicà
- LÓPEZ, Guillermo (1906): *Segundo congreso internacional celebrado en Ginebra en septiembre de 1906 para el Saneamiento y Salubridad de la habitación. Memoria del Concejal...*, Barcelona, Imprenta Sucursal de F. Sánchez
- LÓPEZ, Guillermo (1908): *El tifus en Barcelona*, Barcelona, Librería Española
- LÓPEZ, Guillermo (1926): *Impugnación a la memoria de "Los Servicios de la Sociedad General de Aguas de Barcelona"*, Barcelona, Febrero

- MARGARIT, Felip (1888): *El agua en relación con las enfermedades infecciosas y medios para desinfectarla*, Barcelona, Estab. Tipográfico de J. Balmes Planas
- MÉTODO PARA VISITAR LA EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARCELONA (1888), Barcelona, Tipografía La Academia
- MUNTANER, Ramon (1929): *La Barcelona vuitcentista. Reculls històrics (1801-1900)*, Barcelona, Lli. Catalònia
- MORAGAS, Gonzalo (1896): *Estudio general sobre el régimen de las aguas contenidas en terrenos permeables e influencia que en él ejercen los alumbramientos por galerías ó pozos y especial del régimen de la corriente subterránea en el delta acuífero del Besós*, Barcelona
- NIN I PULLÉS (1899): "Influencia de la densidad de la población en la salud y longevidad de la misma", dins d' EXPOSICIÓN UNIVERSAL DE BARCELONA DE 1888: *Congresos de Ciencias Médicas de Barcelona celebrados del 9 al 15 de septiembre de 1888 por iniciativa y con subvención del Consejo General de la Exposición Universal de Barcelona*, II Congreso Médico, Barcelona, Imprenta de J. Balmes - Planes
- PALAU, Melchor (1879): *Ley de aguas de 13 de junio de 1879, con comentarios, referencias y notas críticas*,
- PATRONATO NACIONAL DE TURISMO (1929): *Barcelona. Guía de la Ciudad y de la Exposición*, Barcelona, Sociedad de Atracción de Forasteros
- PI I SUNYER, August (1915): *Impresiones clínicas. La epidemia de fiebre tifoidea en Barcelona (1914-1915)*. La Academia. Barcelona
- PI I SUNYER, August (1925): "Sobre la potabilidad química de las aguas de Barcelona", pàg. 48-55, dins SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona
- PUIG I SAIS (1915): *El problema de la natalitat a Catalunya. Un perill gravíssim per a la nostra Pàtria*
- REAL ACADEMIA DE MEDICINA Y CIRUGÍA DE BARCELONA (1884): *Instrucción popular, relativa a los preceptos que deben observarse en épocas de epidemia colérica*, dadas por la R. Academia a petición del Excmo. Ayuntamiento, Barcelona, 1/7/1884
- RECURSO (1885) *Elevado al Excmo. Sr. Ministro de Fomento por los Ayuntamientos de San Martín de Provensals, Badalona, San Andrés de Palomar, Santa Coloma de Gramanet y San Adrián de Besós en Contra de la Concesión de Aguas Subterráneas del Besós Solicitada por la Compañía de aguas de Barcelona "Sociedad Anónima Belga" y Dictamen emitido por la Comisión facultativa nombrada por los citados Ayuntamientos á propósito de los perjuicios que traería la concesión antes dicha.*, Barcelona, Establecimiento Tipográfico de los Suc. de N. Ramírez y Cía.
- ROCA Y ROCA, J. (1895): *Barcelona en la mano, Guía de Barcelona y sus alrededores*, Barcelona, Enrique López, Editor
- ROURE, Conrado (1925): *Recuerdos de mi larga vida. Costumbres, anécdotas, acontecimientos y sucesos acaecidos en la ciudad de Barcelona desde 1850 hasta 1900. Recopilación corregida y anotada de los artículos publicados en "El Diluvio" Diluvio*, Barcelona
- RUBIÓ Y BELLVÉ, Mariano (1925): "El abastecimiento de aguas de Barcelona", pàg. 56-61, dins SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona
- RUÍZ ROMERO, Juan (1897): *Nociones de economía é higiene doméstica al alcance de las niñas*, Barcelona, Librería de J. Farriols Amat [Mestre normal i titular d'una de les escoles públiques de Gràcia]
- SABADELL, Josep (1943): *Historia del cuerpo de bomberos de Barcelona, 1379-1939*, Barcelona, Ed. Técnico-publicitarias
- SARDÀ, Juan (1912): *El regadío en Cataluña*, Barcelona, Tipografía El Anuario
- SEDÓ, Lluís A. (1912): *Actuación de las Corporaciones Económicas en el Problema de las Aguas. Conferencia pronunciada en el Salón de Actos de la Cámara de Comercio el 29 de julio de 1912*, Barcelona, Hijos de Domingo Casanovas
- SITJAS, José (1913): *Informe acerca del Proyecto de Adquisición de las aguas de Barcelona*, Barcelona Imp. de J. Altés y Alabert
- SOCIEDAD ANÓNIMA ARNÚS GARÍ (1923): *El finzamiento de las Grandes Empresas de Cataluña*, Barcelona, Establ. Dalmau Oliveres, S.A.
- SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1911): *Nota explicativa ofrecida con motivo de la visita de los representantes de la prensa de Barcelona a las instalaciones de la SGAB*, Barcelona
- SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1912): *Estatutos*, Barcelona, Sociedad Anónima La Neotipia,
- SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1921): *Memoria que el Consejo de Administración presenta a la Junta general de Accionistas el día 21 de mayo de 1921. Ejercicio de 1920*, Barcelona, Talleres Gráficos J. Casamajó
- SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1925): *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona

- SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1929): *El abastecimiento de Barcelona: Exposición dirigida al Excmo. Ayuntamiento por la Sociedad General de Aguas de Barcelona*, Barcelona, Tipografía Emporium S.A.
- SOCIEDAD MÚTUA DE PROPIETARIOS PARA LA EXTRACCIÓN DE LETRINAS (1881): *Estatutos de la Sociedad...*, Barcelona, Sucursal de Ramírez y Cía.
- SOCIEDAD MÚTUA DE PROPIETARIOS PARA LA EXTRACCIÓN DE LETRINAS (1883): *Estatutos de la Sociedad...*, Barcelona, Establecimiento tipográfico de los sucesores de N. Ramírez y Cía.
- SOCIEDAD DE PROPIETARIOS INTERESADOS EN EL APROVECHAMIENTO DE LAS AGUAS DE LA ACEQUIA CONDAL (1890): *Documentos y pruebas de los derechos que asisten a la Sociedad de Propietarios*,
- SUGRAÑES BARDAGÍ, Francisco: *Guía de la salud. Conocimientos útiles para evitar los terribles males que afectan a la humanidad*, Barcelona, Ed. Regina
- TURRÓ, Ramon (1917): *Epidemias y endemias tíficas*. Discurso leído en la Sesión inaugural de 1917 de la Academia del Cuerpo Médico Municipal.
- TURRÓ, Ramon, Dr. (1925): "Estado bacteriológico de las aguas de la Sociedad General" Pàg. 30-34, dins SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona
- VALLÉS I PUJALS, Joan (1909): *Qüestions municipals*, Barcelona, Publicació de la Joventut Nacionalista, Imp. Moderna de Guinart y Pujolar
- VANDELLÓS, J.A. (1935): *La immigració a Catalunya*, Barcelona, Imp. Altés
- YANGÜELA, Onofre (1925): "Las aguas y las tifoideas en Barcelona", pàg. 25-29, dins SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA: *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona

Publicacions posteriors i actuals

- AMADES, Joan (1984): *Històries i llegendes de Barcelona. Passejada pels carrers de la ciutat Vella*, Amb la col.laboració de Consoll Mallofré. Edició a cura de J. Fabré i J.M. Huertas, Barcelona, Ed. 62
- ANGUERA, Pere (1995): "La domesticació del liberalisme", dins RIQUER B. De (Dtor), *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- ARGEMÍ, Mercè - DEU, Esteve (1999): *900 anys d'història de l'aigua a Sabadell*, Barcelona, Companyia d'Aigües de Sabadell
- ARRANZ, M - GRAU, R - LÓPEZ, M. (1984): *El Parc de la Ciutadella. Una visió històrica*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona. L'Avenç
- ARRANZ, Manuel (1988): "Els serveis municipals", dins GRAU, R. - LÓPEZ, M. , *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona
- ARROYO, M. (1996): *La industria de gas en Barcelona (1841-1933). Innovación tecnológica, territorio urbano y conflicto de intereses*. Barcelona, Ediciones del Serbal
- ARROYO I HUGET, Mercè (1997): "Factors de desenvolupament i limitacions per a l'expansió de les xarxes de gas. L'exemple de La Catalana de Barcelona, 1843-1930", dins ROCA I ALBERT, Joan (Coord), *La formació del cinturó industrial de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa
- BENGOETXEA I SABATÉ, Albert: *Sota el Pla de Barcelona. Espeleologia urbana a l'antic terme municipal de Sant Andreu de Palomar*, Edició GERS de l'Agrupació Excursionista Muntanya, amb la col.laboració de l'Ajuntament de Barcelona, Federació Catalana d'Espeleologia, Generalitat de Catalunya i Consell Català de l'Esport.
- BOSH I ESPELTA, Josep (1989): "Nicolau M. Rubió i Tudurí, director de parcs i jardins municipals", dins AA.DD., *Nicolau Marià Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona
- BUSQUETS, Joan (1992): *Barcelona. Evolución urbanística de una ciudad compacta*, Madrid, Mapfre
- BUSQUETS I MOLAS, Esteve (1982): *El fanal de gas. Testimoni d'una època (1842-1966)*, Barcelona, Catalana de Gas y Electricidad S.A.
- CABALLÉ I ESTEVE, Francesc (1995): "L'Eixample de Barcelona dins el territori de Sant Martí de Provençals, 1859-1897", dins AA.DD.: *Barcelona i l'espai català. Ciutat i articulació del territori*, IV Congrés d' Història de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història

- CABANA I VANCELLS, Francesc (1976): *Bancs i banquers a Catalunya*, Barcelona, Edicions 62
- CABANA I VANCELLS, Francesc: (1996) *La burgesia catalana. Una aproximació històrica*. Barcelona, Proa
- CABANA I VANCELLS, Francesc (1996-2000): *Caixes i bancs de Catalunya*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- CAMPOS MARIN, Ricardo (1995) "La sociedad enferma: Higiene y moral en España en la segunda mitad del siglo XIX y principios del XX", "Hispania", LV/3, núm. 191 (1995) ps. 1093-1112
- CAÑELLAS, Cèlia - TORÁN, Rosa (1983): "Dels regionalistes de la Lliga a la Dictadura de Primo de Rivera", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de "L'Avenç", 58
- CAÑELLAS, Cèlia - TORAN, Rosa (1996): "El creixement urbà i la política", dins RIQUER, Borja de (Dtor), *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- CAÑELLAS, Cèlia - TORÁN, Rosa (1996): *El personal polític de l'Ajuntament de Barcelona*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat
- CARASA, Pedro (2000): "La restauración monárquica (1875-1902)", dins BAHAMONDE, Angel, (Coord.), *Historia de España, siglo XX, 1875-1939*, Madrid, Cátedra
- COLELL I VIDAL, Albert (1989): "El centro comercial y de negocios de Barcelona en el año 1896", dins, *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història
- COLOMINES I COMPANYYS, Agustí (1996): "El Museu Social", dins RIQUER, Borja de (Dtor), *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- CORBIN, Alain (1991): "*Entre bastidores*", dins ÀRIES, Philippe - DUBY, George (Dtors.), *Historia de la vida privada*, Sociedad burguesa: aspectos concretos de la vida privada, vol. 8., Madrid, Taurus
- CULLA ICLARÀ, Joan B. (1983): "El municipi, pedestal i calvari del lerroixisme barceloní. L'Ajuntament de Barcelona 1909-1915", dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de "L'Avenç", 58
- CULLA I CLARÀ, Joan B. (1986): *El Republicanisme lerroixista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial
- DD.AA. (1984): *El Pla de Barcelona i la seva història*. Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, La Magrana
- DD.AA. (1989): *Història urbana del Pla de Barcelona*. Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història
- DD.AA. (1989): *Nicolau Marià Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona
- DD.AA. (1993): *III Congrés d'Història de Barcelona*. Ponències i comunicacions, Barcelona, Ajuntament de Barcelona
- DD.AA. (1993): *200 anys de premsa diària a Catalunya*, Fundació Caixa de Catalunya, Arxiu Històric de la Ciutat, Col·legi de Periodistes de Catalunya. Barcelona
- DD.AA. (1997): *Els barris de Barcelona*. Volum IV. Sant Andreu, Sant Martí. Barcelona, Enciclopèdia Catalana i Ajuntament de Barcelona
- DEU, Esteve (1999): "De la Constitució de la Societat "Amantes de la Agricultura e industria de Sabadell" al naixement de la "Compañia de aguas de Sabadell, S:A:" (1843-1949)., dins ARGEMÍ, Mercè - DEU, Esteve: *900 anys d'història de l'aigua a Sabadell, del s. XI al 1949*, Barcelona, Companyia d'Aigües de Sabadell (CASSA)
- DÍAZ PEREIRA, Enriqueta (1984): "La inversió de sòl a Barcelona en el procés d'acumulació de capital", dins AA.DD.: *El Pla de Barcelona i la seva història*, Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, La Magrana
- DOMINGO I CLOTA, Miquel - SAGARRA I TRIAS, Ferran (1999): "Les cases barates i el paper de l'habitatge popular a l'urbanisme contemporani", dins AA.DD., *Barcelona. Les Cases Barates*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Patronat Municipal d'Habitatge
- DURAN I SANPERE, Agustí: "La lucha por el agua", dins CENTRO DE ESTUDIOS, INVESTIGACIÓN Y APLICACIONES DEL AGUA, *El agua en la vida ciudadana*. Tres conferencias sobre aspectos históricos del abastecimiento de agua.
- DOMÍNGUEZ PELÁEZ, Cristina (1989): "Forestier, el mestre", dins AA.DD., *Nicolau Marià Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona
- FABRÉ, J. - HUERTAS CLAVERIA, J.M. (1976): *Tots els barris de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62
- FABRÉ, J. - HUERTAS, J.M. (1988): *Barcelona, 1888-1988. La construcció d'una ciutat*, Barcelona, "Diario de Barcelona"
- FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M. (1991): *Noticiari de Barcelona. De l'Exposició Universal als Jocs Olímpics*, Barcelona, Edicions La Campana

- FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M. - MISERACHS, Xavier (1993): *Cent anys de vida quotidiana a Catalunya. Del fogó de carbó a l'antena parabòlica*, Barcelona, Edicions 62
- FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M i altres (1997): *Els barris de Barcelona*. Volum III. Gràcia, Horta, Guinardó i Nou Barris, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Enciclopèdia Catalana SA
- FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M. (2000): *Burgesa i revolucionària. La Barcelona del segle XX*, Barcelona, Flor del Vent Edicions SA
- FERNÁNDEZ MONTES, Matilde (1992): "El agua en las tradiciones madrileñas", dins GONZÁLEZ ALCANTUD, José A. - MALPICA CUELLO, Antonio (Coords), *El agua. Mitos, ritos y realidades*, Coloquio Internacional. Granada, 23-26 noviembre 1992, Barcelona, Antrhopos i Diputació Provincial de Granada
- FERRER I PUJOL, Josep (1993): *Primer centenari del descobriment de les aigües artesanes del delta del Llobregat, 1893-1993*, Barcelona, Comunitat d'usuaris d'aigües del delta del riu Llobregat
- FLORENSA FERRER, Adolfo (1961): "José Fontseré y el parque de la Ciutadella", dins "Miscelánea Fontseré", Barcelona, Gustavo Gili
- FONTANA, Josep (1992): *La historia después del fin de la historia*, Barcelona, Crítica
- FRESQUET FEBRER, José Luís (1991): *La febre tifoide a Barcelona (1877-1933)*, dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS
- GABRIEL, Pere (1987): "Entre liberals i conservadors: 1880-1898", dins Riquer, B. de (Dtor): *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona
- GABRIEL, Pere (1992): "La Barcelona obrera y proletaria", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial
- GABRIEL, Pere (2000): "Sociedad, gobierno y política (1902-1931)", dins BAHAMONDE, Angel, (Coord.), *Historia de España, siglo XX, 1875-1939*, Madrid, Cátedra
- GRABULEDA TEIXIDOR, Carles (2002): *Salut pública i creixement urbà. Política i acció social en el sorgiment de la Barcelona contemporània*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari d'Història "Jaume Vicens Vives", Barcelona
- GALERA MONEGAL, Montserrat (1978): *Bibliografía geográfica de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Dep. de Geo. CSIC. Dos volums. Vol. I (1973), Vol. II
- GALERA, M. - ROCA, F. - TARRAGÓ, S. (1982): *Atlas de Barcelona*, Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya
- GARCÍA, A. - GUARDIA, M. - MONCLÚS, F.J. - OYÓN, J. L. (1988): *Arquitectura i ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona, UPC,
- GARCÍA FUERTES, Gemma (1989): "La accesibilidad al agua en la ciudad y llano de Barcelona", dins *Història urbana del Pla de Barcelona*
- GARCÍA FUERTES, Gemma (1990): *L'abastament d'aigua a la Barcelona del segle XVIII (1714-1808)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana
- GARRUT, J.M.: *L'Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona; delegació de cultura de l'Ajuntament de Barcelona (Col·lecció Duran i Sanpere, 3)
- GÓMEZ ORDOÑEZ, José Luís (1978): "El proyecto de los servicios urbanos: el caso de García Faria de Barcelona", dins SOLÀ MORALES (Dtor) , *Los ensanches (II). El ensanche de Barcelona*, Barcelona, Escuela Superior de Arquitectura
- GÓMEZ ORDOÑEZ, José Luís (1992): "El proyecto dels serveis urbans: el de García Faria", dins AA.DD: *Treballs sobre Cerdà i el seu Eixampla a Barcelona*, Barcelona, MOPT i Ajuntament de Barcelona
- GRANDAS, M.C. (1988): *L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera
- GRAU, Ramon - NADAL, Margarida (1997): *La unificació municipal del Pla de Barcelona 1874-1897*, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa
- GRAU, Ramon - LÓPEZ GUALLAR, Marina (1984): "La gènesi del Parc de la Ciutadella: projectes, concurs municipal i obra de Josep Fontseré i Mestre (1868-85)", dins AA.DD.: *El Pla de Barcelona i la seva història*, Actes del I Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, La Magrana
- GRAU, R. - LÓPEZ, M. (1988): *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona
- GRAU, R. - LÓPEZ, M. (1988). "L'exposició Universal del 1888 en la Història de Barcelona", dins GRAU, R. - LÓPEZ, M. , *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona
- GUARDIA, Manuel - GARCIA ESPUCHE, Albert (1992): "1888 y 1929. Dos exposiciones, una sola ambición", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial

- GUÀRDIA I BASSOLS, Jaume (1994): *"Estructura urbana"*, dins SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- GUERRAND, Roger-Henri (1988): *Las letrinas. Historia de la higiene urbana*, València, Ed. Alfons el Magnànim
- GUERRAND, Roger-Henri (1991): *"Espacios privados"*, dins ÀRIES, Philippe - DUBY, George (Dtors.), *Història de la vida privada*, vol. 8. Sociedad burguesa: aspectos concretos de la vida privada, Madrid, Taurus
- HEREU I PAYET, P. - ROSELL I COLOMINA, J. (1988): *"La creació de l'exposició: crònica dels esdeveniments"*, dins GARCÍA, A. - GUARDIA, M. - MONCLÚS, F.J. - OYÓN, J. L., *Arquitectura i ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888*, Barcelona, UPC
- HEREU, Pere (1996): *"L'Exposició Internacional de 1929"*, dins RIQUER, B. de (Dtor): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- HERNÁNDEZ, Xavier - TATJER, Mercè - VIDAL, Mercè, *Passat i present de Barcelona (III) Materials per a l'estudi del medi urbà*, Barcelona, Publicacions de la UB
- HUERTAS CLAVERIA, Josep M. (1982): *Obrers a Catalunya. Manual d'Història del moviment obrer, 1840-1975*, Barcelona, l'Avenç
- HUERTAS CLAVERIA, Josep M. (2005): *La Barcelona desapareguda*, Angle, Barcelona
- HURTADO, Amadeu (1967-1969): *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*, Barcelona, Ariel, 2 vols
- IGLESIAS, M^{re} del Carmen - ELORZA, Antoni (1973): *Burgueses y proletarios. Clase obrera y reforma social en la Restauración (1884-1889)*, Barcelona, Laia
- JULIAN, Inmaculada (1988): *L'urbanisme a Barcelona entre dues exposicions (1888-1929)*, Barcelona, Els Llibres de la Frontera
- LARREA KILLINGER, Cristina (1996): *"Higiene personal i esperança de vida"*, dins RIQUER, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- LATORRE I PIEDRAFITA, Xavier (1995): *Història de l'aigua a Catalunya*, Barcelona, Abecedari, Xavier Latorre i Piedrafita
- LLOBET I LLOBET, Jaume (1989): *"Sistemes de construcció urbana en la formació de la Barcelona moderna"*, dins AA.DD.: *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història
- LLOBET I LLOBET, Jaume (1990): *"Urbanització i finançament públic a l'Eixampla (1897-1936)"*, dins COROMINES AYALA - GARCÍA ESPUCHE - LÓPEZ, M. : *La Formació de l'Eixampla de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà*, Barcelona, Olimpíada Cultural i L'Avenç
- LLOPART, Mre Dolors (1990): *"Les cases de l'Eixampla de portes endins"*, COROMINES AYALA - GARCÍA ESPUCHE - LÓPEZ, M. : *La Formació de l'Eixampla de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà*, Barcelona, Olimpíada Cultural i L'Avenç
- LÓPEZ PIÑERO, J.M. (1991): *"L'estudi històric de les malalties. Períodes epidemiològics"*, dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS
- McDONOGH, Gari W. (1989): *Las buenas familias de Barcelona. Historia social de poder en la era industrial*, Barcelona, Ediciones Omega S.A.
- McDONOGH, Gari W. (1992): *"Los Güell, arquetipo de buena familia"*, dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial
- McDONOGH, Gari W. (1993): *La casa de los espejos: Las élites de Barcelona y las transiciones alfonsinas*, "Espacio, Tiempo y Forma", Serie V, 6 (1993) Revista de la Fac. de GH UNED
- MAGRINYÀ, Francesc (1994): *"Les infraestructures de serveis en les propostes urbanístiques de Cerdà"*, dins AA.DD., *Cerdà, urbs i territori. Una visió de futur*, Madrid, Fundació Catalana per a la Recerca i Electa
- MALERBE, Pierre (1982): *"La Dictadura"*, dins TUÑÓN DE LARA (Dtor.): *Història de España. Volum IX. La crisi del Estado: dictadura, república, guerra (1923-1939)*, Barcelona, Labor
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (1994): *"Activitats econòmiques"*, dins SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- MARTÍN PASCUAL, Manel (1994): *"El abastecimiento de agua a Barcelona. El caso del Rec Comtal"*, dins *La societat urbana*, 2° Congreso de la Asociación de Historia Contemporánea, Barcelona
- MARTÍN PASCUAL, Manel (1997): *"L'abastament d'aigua al Pla de Barcelona des del Rec Comtal i les mines de Montcada, 1822-1879"*, dins ROCA I ALBERT, Joan (Coord), *La formació del cinturó industrial de Barcelona. Materials del IV Congrés d'Història de Barcelona (1995), sessions primera i segona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa

- MARTÍN PASCUAL, Manel (1999): *El Rec Comtal, 1822-1879. La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana
- MARTÍN PASCUAL, Manel (2002): "El Rec Comtal, una infraestructura mil·lenària d'abastament d'aigua a Barcelona", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria, 2002
- MARTÍN PASCUAL, Manel (2002): "Barcelona, centre d'atracció de transvasaments d'aigua a finals del segle XIX i començaments del XX", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria
- MARTÍN RAMOS, Josep Lluís (1992): "Guerra i conflictivitat social", dins MARTÍN RAMOS, Josep Lluís - SERRALLONGA URQUIDI, Joan: *Condicions materials i resposta obrera a la Catalunya contemporània*, Gombau de Besora, Associació Cultural, Sant Quirze de Besora
- MARTÍNEZ CUADRADO, Miguel (1986): *La burguesía conservadora (1874-1931)*. Madrid, Alianza Editorial
- MAS, Teodoro de - TORRELLA, Camilo (2002): "Extracto del proyecto Mas i Torella del trasvase del Noguera Pallaresa a Barcelona. Año 1911", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria, 2002
- MASSANA, Carme (1985): *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*, Barcelona, Curial
- MASSANA, C. - ROCA, F. (1995): "*Les fites i els mecanismes de la política urbana*", dins SOBREQÜÉS I CALLICÓ, J. (Dtor.): *Història de Barcelona*, vol. 7, Barcelona, Enciclopèdia Catalana - Ajuntament de Barcelona
- MATÉS BARCO, Juan Manuel (1998): *Cambio institucional y servicios municipales. Una historia del servicio público de abastecimiento de agua*, Granada, Ed. Comares
- MATÉS BARCO, Juan Manuel (1999): *La conquista del agua*, Jaén, Universidad de Jaén
- MENA, José Maria de (1994): "Barcelona, ciudad de las fuentes", *Historias notables de Barcelona*, Barcelona, Plaza & Janés
- MENDOZA, Cristina i Eduardo (1991): *Barcelona modernista*, Barcelona, Planeta
- MONCLUS, Fco. Javier - OYON, J. Luís (1989): "La aproximación espacial en la historia urbana", dins DD.AA.: *Història urbana del Pla de Barcelona. Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona*, Barcelona, Institut Municipal d'Història
- MUSEU D'HISTÒRIA DE LA CIUTAT (1990): *Itineraris. De l'Aqüeducte romà als pous de Montcada. La conducció de*
- OLIVERAS SAMITIER, Josep (1996): "*El miratge de la capital; de poble gran a ciutat*", dins RIQUER, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- PABÓN, Jesús (1999): *Cambó: 1876-1947*, Barcelona, Alpha
- PALACIO MORENA, Juan Ignacio (1988): *La Institucionalización de la Reforma social en España (1883-1924). La Comisión y el Instituto de Reformas Sociales*, Madrid, Ministerio de Trabajo y Seguridad Social
- PARCERISA I JAUMÀ, J. (1989): "*Entorn del ritme d'urbanització i d'articulació econòmic-social del Pla de Barcelona a l'etapa 1900-1914*", dins AA.DD.: *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història
- PAVÓN GAMERO, David (2002): "Els antecedents de l'obra hidràulica al riu Ter fins a la construcció dels grans embassaments de Sau i Susqueda", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria
- PAVÓN GAMERO, David (2002): "Inventari amb els principals projectes de gran obra hidràulica al riu Ter dipositats a l'arxiu del ministeri de Foment (Madrid) i a l'arxiu general de l'administració (Alcalà d'Henares)", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria
- PÉREZ BASTARDAS, Alfred (1980): *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Ed. 62
- PÉREZ PICAZO M.T. - LEMEUNIER, G., (Eds) (1990): *Agua y modo de producción*, Barcelona, Crítica
- PERMANYER, Lluís (1991): *Història de l'Eixample*, Barcelona, Plaza & Janés
- PERMANYER, Lluís (1994): *Biografía del paseo de Gràcia*, Barcelona, La Campana
- PERMANYER, Lluís (1995): *Biografía de la plaza de Catalunya*, Barcelona, La Campana
- POUNDS, Norman J.G. (1992): *La vida cotidiana: historia de la cultura material*, Barcelona, Crítica
- PROT, Antonie (1989): "Fronteras y espacios de lo privado", dins ÀRIES, Philippe - DUBY, Georges (Dtors.), *Historia de la vida privada*, vol. 5. De la Primera Guerra Mundial a nuestros días, Madrid, Altea - Taurus - Alfaguara, (Edició original, Paris, Editions du Seuil, 1987)

- PUJADAS, Isabel (1989): *"L'expansió demogràfica de 1857 a 1980: de la ciutat industrial a la ciutat metropolitana"*, dins AA.DD.: *Història urbana del Pla de Barcelona*, Actes del Segon Congrés d'Història del Pla de Barcelona, Barcelona, Institut Municipal d'Història
- PUJOL I FORN, Jordi (1988): "El mobiliari urbà", dins GRAU, R. - LÓPEZ, M. , *Exposició Universal de Barcelona. Llibre del Centenari, 1888-1988*, Barcelona
- PUJOL MARTÍNEZ, Francesc (2003): *Relligant Nou Barris. Recull d'articles d'història publicats a la revista Rotllana (1988-2002)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona
- RABASSA I MASSONS, Jordi (2004): *Josep Cararach i Maurí. L'època de la construcció del Sant Andreu contemporani*, Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, Sant Andreu de Palomar
- RAMON I VIDAL, Jaume de (1996): *Subministrament d'aigua i tifus a Barcelona (1914-1915)*, Barcelona, Rafael Dalmau, Editor
- RIQUER, B. de (Dtor) (1987): *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona
- RIQUER, B. De (1987): *"La Diputació Conservadora: 1875-1880"*, dins RIQUER, B. de (Dtor): *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona
- RIQUER, B. de (Dtor) (1996): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- RISQUES I CORBELLA, Manel (1996): "L'epidèmia de còlera de 1885", dins RIQUER, B. de (Dtor) *La consolidació del món burgès, 1860-1900*
- ROCA, Francesc (1984): "Política econòmica i territori entre el 1900 i el 1939", dins SALRACH (Dtor), *Història de Catalunya*. Vol. VI
- ROCA I ALBERT, Joan (Coord) (1997). *La formació del cinturó industrial de Barcelona*. Materials del IV Congrés d'Història de Barcelona (1995), sessions primera i segona, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa
- ROCA I ALBERT, Joan (Coord) (1997): *Expansió urbana i planejament a Barcelona*. Materials del IV Congrés d'Història de Barcelona (1995), sessió tercera, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa
- ROCA I ALBERT, Joan (Coord) (1997): *El municipi de Barcelona i els combats pel govern de la ciutat*. Materials del IV Congrés d'Història de Barcelona (1995), sessió quarta, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa
- ROCA I ALBERT, Joan (Coord) (1997): *L'articulació social de la Barcelona contemporània*. Materials del IV Congrés d'Història de Barcelona (1995), sessions cinquena i sisena, Barcelona, Institut Municipal d'Història i Proa
- ROCA ROSELL, Antoni (1991): *"La higiene urbana com a objectiu: notes sobre la història de l'Institut municipal de la Salut (1891-1936)"*, dins AADD.: *Cent anys de salut pública a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, IMS
- ROIG, Josep L. (1995): *Historia de Barcelona*, Barcelona El Periódico de Catalunya
- ROLDÁN, Santiago - GARCÍA DELGADO; José Luís (1973): *La formación de la sociedad capitalista en España, 1914-1920*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorros
- ROMERO MAURA, Joaquin (1977): *La Rosa de Fuego. Republicanos y anarquistas: La política de los obreros barceloneses entre el desastre colonial y la Semana Trágica, 1899-1909*, Madrid, Grijalbo
- RUBIÓ I BOADA, Mercè (1989): "Entorn familiar", dins DD.AA.: *Nicolau Marià Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona
- RUIZ; David (1985): "España 1902-1923: vida política, social y cultural", dins TUÑÓN DE LARA, Manuel (Dtor.) *Historia de España*. Volum VIII, Revolución burguesa, oligarquía y constitucionalismo (1834-1923), Madrid, Labor
- SABATÉ i BEI , Joaquim (1990): *"Vers l'ordenança de l'Eixampla"*, dins COROMINES AYALA - GARCÍA ESPUCHE - LÓPE, M. : *La Formació de l'Eixampla de Barcelona. Aproximacions a un fenomen urbà*, Barcelona, Olimpíada Cultural i L'Avenç
- SABATÉ i BEI , Joaquim (1992): *"Les Ordenances de construcció"*, dins AA.DD.: *Treballs sobre Cerdà i el seu Eixampla a Barcelona*, Barcelona, Ministeri d'Obres Públiques i Turisme - Ajuntament de Barcelona
- SALRACH, JOSEP M^a (Dtor) (1984): *Història de Catalunya*, Volums V i VI, Barcelona, Salvat
- SALVADOR, Eugènia (Coord) (1989): *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill
- SAGNÉS, Jean (1996): *"El sistema financer"*, dins RIQUER, B. de (Dtor): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SALA, Mª Teresa (1996): *"Les sensibilitats estètiques: de l'elitisme artístic al consumisme"*, dins RIQUER, B. de (Dtor): *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor) (1992): *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial

- SÁNCHEZ, Alejandro (1992): "Manchester español, Rosa de Fuego, París del sur...", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial
- SEGARRA, Ferran (1995): *Política urbanística i creixement urbà*, Barcelona, Edicions UPC
- SEGURA SORIANO, Isabel (1989): *Un dia qualsevol. Història de la vida quotidiana de les dones*, Ajuntament de Barcelona, Afers Socials i Joventut
- SEMPRONIO (1985): *Barcelona pel forat del pany*, Barcelona, Selecta
- SERRA RIERA, Enric (1995): *Geometria i projecte del sòl als orígens de la Barcelona moderna. La vila de Gràcia*, Barcelona, Edicions UPC,
- SERRALLONGA I URQUIDI, Joan (1996): "El món industrial: obrers i patrons", dins Riquer, Borja de (Dtor), *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SERRALLONGA I URQUIDI, Joan (2002): "Vinya, molins, fàbriques i control de l'aigua. Els borbons i la república", dins DD.AA.: *Del molí a l'ordinador. Passat i present de Barberà del Vallès*, Barcelona, Ajuntament de Barberà del Vallès
- SERRALLONGA I URQUIDI, Joan (2002): "Molins, vinya i creixement urbà. La Restauració i la dictadura", dins DD.AA.: *Del molí a l'ordinador. Passat i present de Barberà del Vallès*, Barcelona, Ajuntament de Barberà del Vallès
- SOBREQUÉS, J. (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SOBREQUÉS, J. (Dtor) (1995): *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SOCIETAT GENERAL D' AIGÜES DE BARCELONA (1997): *Seu social d'Aigües de Barcelona. Evolució de l'edifici i del seu entorn*, Barcelona, Aigües de Barcelona
- SOCIETAT GENERAL D' AIGÜES DE BARCELONA (1998): *Carles Buigas, Un geni en harmonia amb l'univers. Centenari del seu naixement, 1898-1998*, Barcelona, Aigües de Barcelona
- SOLÀ MORALES, Manuel (Dtor) (1978): *Los ensanches (II). El Ensanche de Barcelona*, Barcelona, Escuela Superior de Arquitectura
- SOLÀ-MORALES I RUBIÓ, Ignasi (1989): "Nicolau M. Rubió i Tudurí: ciutat i arquitectura", DD.AA.: *Nicolau Marià Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona
- SOLÀ-MORALES, Ignasi de (1992): "Los locos arquitectos de una ciudad soñada", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor): *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial
- SOLÀ-MORALES, Ignasi de (1996): "La ciutat com a model", dins Riquer, B. de (Dtor): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SOLÀ-MORALES, Ignasi de (1992): *Arquitectura modernista fin de siglo en Barcelona*, Barcelona, Gustavo Gili
- SOLÀ-MORALES, Ignasi de (1994): "La ciudad colonial europea", dins AA.DD., *Cerdà, urbs i territori. Una visió de futur*, Madrid, Fundació Catalana per a la Recerca i Electa
- SOPEÑA I NUALART, Assumpta (1996): "La transformació de la vida domèstica", dins Riquer, B. de (Dtor): *L'època dels nous moviments socials, 1900-1930*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SUDRIÀ I TRIAY, Carles (1988): "Una societat plenament industrial", dins AA.DD., *Història econòmica de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- SUDRIÀ, Carles (1992): "La modernidad de la capital industrial de España", dins SÁNCHEZ, Alejandro (Dtor), *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial
- TAFUNELL, Xavier (1992): "La construcción en Barcelona, 1860-1935: continuidad y cambio", dins AA.DD.: *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, VII Coloquio de Historia Contemporánea de España (M. TUÑÓN DE LARA, Dtor.), Madrid, Siglo XXI
- TARRÉS, Josep (2002): "El projecte Bertrand de transvasament d'aigua fluvial de les Guilleries a Barcelona el 1910", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria
- TARRÉS, Josep (2002): "Pere Garcia Fària: projectes a la Celler del Ter i el transvasament del Ter a Barcelona a principis del segle XX", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere Garcia Faria
- TASIS, Rafael (1961): *Barcelona. Imatge i història d'una ciutat*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor
- TATJER MIR, Mercè (1972): *El estudio del espacio interno barcelonés: fuentes estadísticas publicadas (1770 -1970)*, Barcelona
- TATJER MIR, Mercè (1991): "Els establiments de banys a Barcelona al segle XIX: entre l'higiene i l'oci de la societat industrial", dins I Jornades d'Arqueologia industrial de Catalunya, L'Hospitalet de Llobregat

- TATJER MIR, Mercè (1994): "L'evolució de la població de Barcelona entre el 1860 i el 1897", dins SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VI, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- TATJER MIR, Mercè (1995): "Evolució demogràfica", dins SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- TATJER, Mercè (1988): *Burgueses, inquilinos y rentistas. Mercado inmobiliario, propiedad y morfología en el centro histórico de Barcelona: La Barceloneta, 1753-1982*, Madrid, CSIC
- TERMES, J. (1990), "De la revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)", dins P. VILAR (Dtor), *Història de Catalunya*, vol. VI, Barcelona, Edicions 62
- TERMES, J. - ABELLÓ, Teresa: "Estructura i vida social", dins SOBREQUÉS (dctor): *Història de Barcelona*, vol. VI
- TERMES, J - ABELLÓ, T.: "La Barcelona de la Restauració", dins SOBREQUÉS (dctor): *Història de Barcelona*, vol. VI
- TERMES, J. - ABELLÓ, T. (1995): "Conflictivitat social i maneres de viure", dins SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- TORAN, Rosa (1989): "Les eleccions municipals (1901-1922)", dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill
- TORAN, Rosa (1989): "Les eleccions municipals" (1931-1934) dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill
- TORAN, Rosa (1989): "La darrera etapa de la monarquia restauracionista; la Dictadura de Primo de Rivera i la Transició al canvi de règim", dins SALVADOR, Eugènia (Coord), *Les eleccions legislatives i municipals a Barcelona 1810-1986. Context polític i resultats electorals*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Fundació Jaume Bofill
- TORRES I CAPEL, Manuel (1995): "L'estructura urbana de Barcelona. De les annexions a la Guerra Civil", dins SOBREQUÉS, J, (Dtor), *Història de Barcelona*, volum VII, Barcelona, Enciclopèdia Catalana
- TUÑÓN DE LARA, Manuel (1976): "Realidad social, movimiento obrero y partidos políticos en la España de Alfonso XIII: 1902-1931", dins DD.AA: *Historia social de España siglo XX*, Madrid, Guadiana de publicaciones,
- UDINA I MARTORELL, Frederic - PÉREZ I PUIGJANER, Manuel (1987): *L'aigua a Barcelona*, Barcelona, Lunweg
- VALLÈS, Edmon (1977): *Història de Catalunya en Imatges (1888-1931)*, Barcelona, Edició especial per a la Caixa d'Estalvis de Sabadell
- VALLÈS, Edmon (1991): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum I. De l'Exposició Universal a Solidaritat Catalana 1888/1907. Edicions 62, Barcelona
- VALLÈS, Edmon (1990): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum II De Solidaritat Catalana a la Mancomunitat 1907/1916. Edicions 62, Barcelona
- VALLÈS, Edmon (1990): *Història gràfica de la Catalunya contemporània*. Volum III. De l'Assemblea de parlamentaris al 14 d'abril de 1931. 1917/1931. Edicions 62, Barcelona
- VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel (1990): *Barcelona, fuente a fuente*, Barcelona, REPSOL
- VILA, P. - CASASSAS, LL. (1974): *Barcelona i la seva rodalia al llarg del temps*, Barcelona, Aedos
- VILA ROBERT, Jorge (1992): "La formació de la casa", dins AA:D.D.: *Treballs sobre Cerdà i el seu Eixample a Barcelona*, Barcelona, MOPT i Ajuntament de Barcelona
- VILALTA, Albert (2002): "Pere García Faria, personalitat i actuacions", dins DD.AA.: *Els transvasaments en la història de Catalunya*, Girona, Fundació Pere García Faria
- VIVES DE FABREGAS, Elisa (1945): *Vida femenina barcelonesa en el ochocientos*, Barcelona, Llibreria Dalmau
- VOLTES BOU, Pedro (1967): *Historia del abastecimiento de agua a Barcelona*, SGAB
- VOLTES BOU, Pedro: "El primitivo abastecimiento de aguas de Barcelona", dins CENTRO DE ESTUDIOS, INVESTIGACIÓN Y APLICACIONES DEL AGUA, *El agua en la vida ciudadana*. Tres conferencias sobre aspectos històrics del abastecimiento de agua.

Selecció d'articles de publicacions periòdiques

- FABRÉ, Jaume - HUERTAS, J.M. (1982): "La darrera bugadera d'Horta", *L'avenç*, 50
- GÓMEZ ORDÓÑEZ, J.L. - SOLÀ MORALES, Manuel de (1977): "Crecimiento urbano como inversión en capital fijo. El caso de Barcelona (1840-1975)", *Ciudad y Territorio*, 2

- GUEREÑA, Jean-Louis (1991): "Hacia una historia socio-cultural de las clases populares en España (1840-1920)", *Historia Social*, 11
- MARTÍN PASCUAL, Manel (1998): "El regatge del Rec Comtal a Sant Andreu de Palomar i al Pla de Barcelona 1864/74 - 1929", dins *Finestrelles*, 9
- MATÉS BARCO, Juan Manuel (1994): "El abastecimiento de agua de Barcelona (1800-1990)", *Revista de la Facultad de Humanidades de Jaén*, vol. 3, Tomo 2
- MATÉS BARCO, Juan Manuel (2001): "El servicio de abastecimiento de agua potable: estado de la cuestión", dins *Tst: Transportes, Servicios y telecomunicaciones*, nº 1
- NIETO, Alejandro (1969): "El agua y el derecho de propiedad", *Ciencia Urbana* 1
- ORDUÑA, Enrique (1969): "El agua y el derecho de propiedad", *Ciencia urbana*, 1
- OYON, José Luís (1992): "Transporte caro y crecimiento urbano. El tráfico tranviario en Barcelona, 1872-1914", *Ciudad y Territorio*, 94
- PÉREZ BASTARDAS, Alfred (1983): "El primer Ajuntament democràtic i la fi del caciquisme municipal. L'Ajuntament de Barcelona 1901-1909, dins AA.DD., *L'Ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, Separata de *L'Avenç*, 58
- PERTIERRA DE ROJAS ROMÁN, José Fernando: "La vivienda en las clases medias del Madrid de la Restauración", *Cuadernos de historia moderna y contemporánea*, 2 (1981). Fac. GH UCM
- PUIG I CADAFALCH, Josep (1901): "Barcelona dels anys a venir", *La Veu de Catalunya*, 29 desembre 1900, 7 gener 1901, 22 gener
- PUIG I CADAFALCH, Josep (1903): "Els nostres plans a l'Ajuntament", *La Veu de Catalunya*, 11 maig
- PUIG I CADAFALCH, Josep (1905): "Projectes d'obres municipals", *La Veu de Catalunya*, 27 febrer
- PUIG I CADAFALCH, Josep (1914): "La causa i el remei de l'epidèmia", *La Veu de Catalunya*, 16 novembre
- PUIG I CADAFALCH, Josep (1914): "El sanejament de la ciutat", *La Veu de Catalunya*, 17 novembre
- PUJADAS, Isabel (1988): "La població de Barcelona a la segona meitat del segle XIX", *L'Avenç*, 118
- RIBAS I COMAS, Miquel (2002): "L'abastament de Barcelona: del Rec Comtal a la Societat d'Aigües", dins *Consell* 50, Segon semestre 2002
- ROVIRA, Amadeu - GURRI, Josep (1990) : "Les fonts del Vallès Oriental: de Sant Fost a la Roca", *Lauro*, revista del Museu de Granollers, 19 (1990), pàg. 18-28
- XALABARDER, E. (1915): "La fiebre tifoidea en Barcelona". *Medicina Social*. 59

Publicacions digitals en pàgines web

- AJUNTAMENT DE L'ALEIXAR: *Josep Guardiola i Grau. Aleixarencs il·lustres*. www.aleixar.altanet.org
- BUJ BUJ, Antonio (2002): "Inválidos del trabajo. La cuestión sanitaria en los informes de la Comisión de Reformas Sociales", IV Coloquio Internacional de Geocrítica. El trabajo. Barcelona 27, 28, 29 y 30 de mayo de 2002. Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales. Universidad de Barcelona 2002. Vol. VI, núm. 119 (14), 1 de agosto
- CASALS COSTA, Vicent (1997): "La creació del sistema de parcs a la Barcelona noucentista". Coloquio Internacional. "El desarrollo urbano de Montreal y de Barcelona en la época contemporánea: estudio comparativo". Universitat de Barcelona, 5-7 de mayo de 1997. www.ub.es/geocrit/casalbcn.htm#N_3
- COL·LEGI OFICIAL DE METGES DE BARCELONA (2003): *Giné i Partagàs. Impulsor de la modernització de la medicina catalana*, www.comb.es/cat/especials/gineipartagas
- GRABULEDA TEIXIDOR, Carles (2002): *Salut pública i creixement urbà. Política i acció social en el sorgiment de la Barcelona contemporània*. Tesis doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Institut Universitari d'Història "Jaume Vicens Vives", Barcelona, 2002. http://www.tdx.cesca.es/TESIS_UPF
- HUERTAS Josep Maria: *L'herència de l'india*, www.lapedreraeducacio.org/cat/fiografia.pdf
- LOBO SAUTÉ, Mª Isabel (2000): "La higiene en Barcelona a través de la Revista Médica de Barcelona (1924-1936). Antologia de textos", *Biblio 3W. Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales* Universidad de Barcelona N° 249, 1 de septiembre
- MATÉS BARCO, Juan Manuel: "Evolución y cambio en el abastecimiento urbano: del sistema clásico al moderno", *Revista de estudios histórico jurídicos*, Ediciones Universitarias de Valparaiso, www.unizar.es

-
- MINISTERIO DE FOMENTO (05/03/1926): "Real Decreto por el que se aprueba la constitución de las Confederaciones Sindicales Hidrográficas. Gaceta de Madrid 06/03/1926". *Gazeta* (Histórico del BOE). www.boe.es
- MINISTERIO DE FOMENTO (05/03/1926): "Real Decreto por el que se aprueba la constitución de las Confederación Sindicales Hidrográficas de la cuenca del Ebro. Gaceta de Madrid 09/03/1926". *Gazeta* (Histórico del BOE). www.boe.es
- MINISTERIO DE FOMENTO (16/05/1929): "Real orden por la cual se aprueba el Reglamento provisional redactado por la Comisión organizadora de la Confederación Sindical Hidrográfica del Pirineo oriental. Gaceta de Madrid 23/05/1929". *Gazeta* (Histórico del BOE). www.boe.es
- MINISTERIO DE LA GOBERNACIÓN (22/12/1908): "Real Decreto dictando las disposiciones convenientes á fin de evitar el fraude en las sustancias alimenticias. Gaceta de Madrid 23/12/1908. *Gazeta* (Histórico del BOE). www.boe.es
- PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR (1924): Real Decreto aprobando el Estatuto Municipal, Gaceta de Madrid 9/03/1924". *Gazeta* (Histórico del BOE). www.boe.es
- PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR (14/07/1924): "Real Decreto aprobando el Reglamento de obras, servicios y bienes municipales, Gaceta de Madrid 16/07/1924". *Gazeta* (Histórico del BOE). www.boe.es
- PRESIDENCIA DEL DIRECTORIO MILITAR (1925): "Real Decreto aprobando el Reglamento de Sanidad Municipal, Gaceta de Madrid 17/02/1925". *Gazeta* (Histórico del BOE). www.boe.es
- TATJER, Mercè (2002): "El trabajo de la mujer en Barcelona en la primera mitad del siglo XX: "Lavanderas y planchadoras", IV Coloquio Internacional de Geocrítica. El trabajo. Barcelona 27, 28, 29 y 30 de mayo de 2002. *Scripta Nova*. Revista Electrónica de Geografía y Ciencias Sociales. Universidad de Barcelona 2002. Vol. VI, núm. 119 (14), 1 de agosto
- URTEAGA, Luis (1980): "Miseria, miasmas y microbios. Las topografías médicas y el estudio del medio ambiente en el siglo XIX", dins *Geocrítica*. Año V, Núm. 29 w.w.w.ub.es/geocrit/geo29.htm

ANNEXES

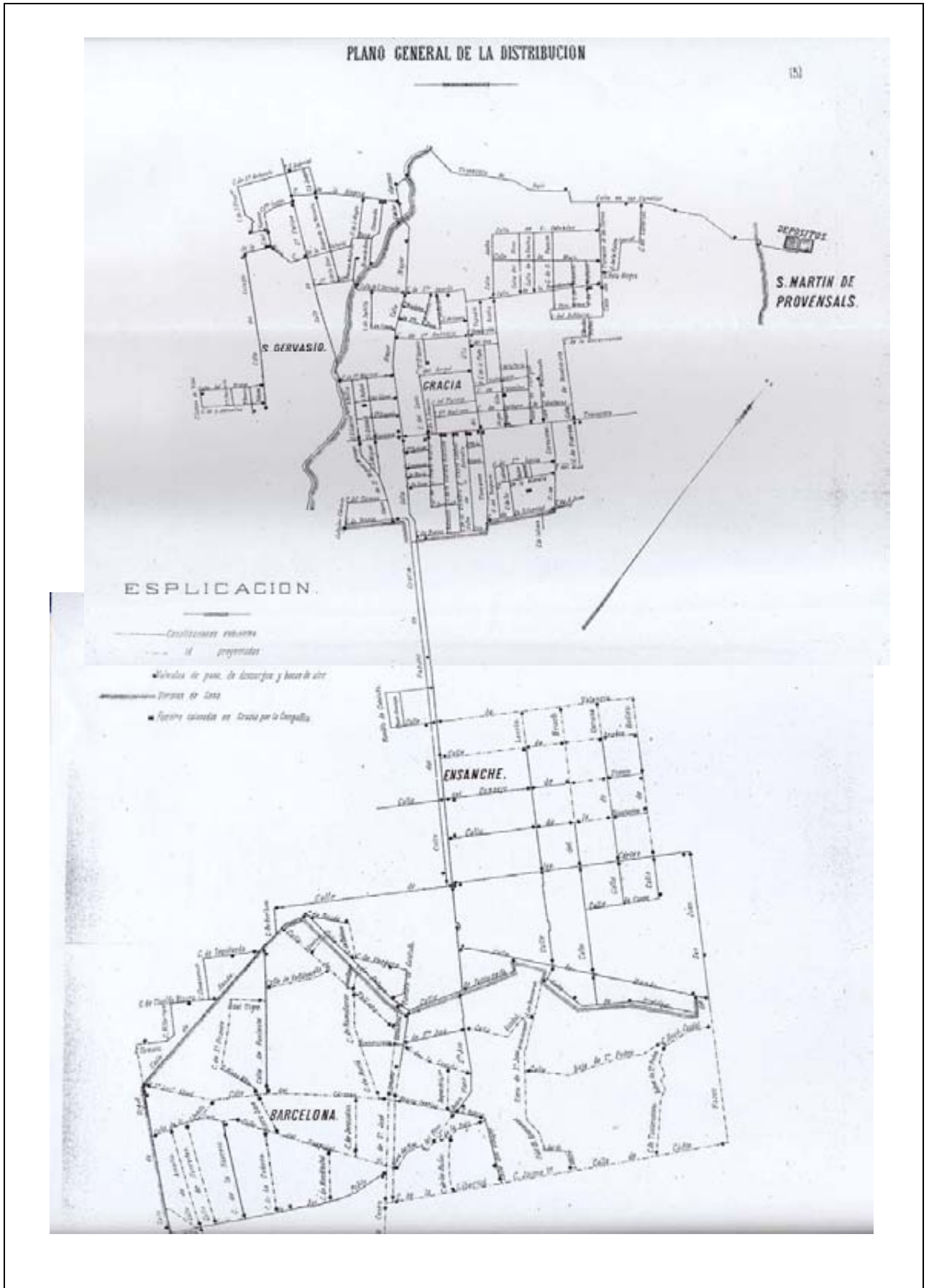
Annex 1	Plànol general de la xarxa de distribució de la Companyia d'Aigües de Barcelona (1873)	630
Annex 2	Prova d'impremta de les accions de la futura Companyia d'Aigües de Barcelona un cop hipotèticament s'hagués produït la fusió amb l'empresa del Baix Vallès (1881)	632
Annex 3	Sol·licituds d'obres d'instal·lació de canalitzacions d'aigua aprovades per l'Ajuntament de Barcelona amb indicació dels carrers i les empreses sol·licitants (1885-1890)	634
Annex 4	Plànol de Barcelona amb la divisió de districtes i barris (1877)	641
Annex 5	Escrit del director de la SGAB al president de la Comissió d'Eixample en el que s'ofereix aigua per al brollador de plaça de Catalunya durant el temps de celebració de l'Exposició Universal de 1888	642
Annex 6	Sol·licituds d'obres d'instal·lació de canalitzacions d'aigua presentades per la SGAB i per l'empresa Concessionària del Llobregat i aprovades per l'Ajuntament de Barcelona amb indicació dels carrers els metres canalitzats i les diàmetres de canonada instal·lada (1891-1897)	643
Annex 7	Plànol general de les explotacions hidrològiques a la conca baixa del Besòs (1896)	648
Annex 8	Informe mensual de recaptacions i contractes de la SGAB (desembre 1909)	650
Annex 9	Plànol de Barcelona amb l'abastament d'aigües de la Societat General d'Aigües de Barcelona, L'empresa Concessionària d'Aigües Subterrànies del riu Llobregat i les zones de distribució (1911)	652
Annex 10	Plànol general de les zones captació d'aigua de la Societat General d'Aigües de Barcelona i recorregut dels aqüeductes de Dosrius i de l'Alt i Baix Vallès (1911)	654
Annex 11	Plànol general de l'explotació i distribució de la Concessionària d'Aigües Subterrànies del riu Llobregat (1911)	656
Annex 12	Portada de <i>La Tribuna</i> , 28 febrer 1913	658
Annex 13	Portada de <i>La Tribuna</i> , 14 març 1913	659
Annex 14	Portada de <i>La Tribuna</i> , 11 novembre 1914	660
Annex 15	Esquema del nou sistema d'abastament municipal d'aigua de Montcada (1914-1920)	661
Annex 16	Propietaris de més de 5 hectàrees de terres regades amb el Rec Comtal que el 1917 van oferir la venda dels seus drets d'ús sobre les aigües de la sèquia a l'Ajuntament de Barcelona	663
Annex 17	Esquema de les instal·lacions de la Societat General d'Aigües de Barcelona (1925)	664
Annex 18	Escrit del director de la SGAB al president del Comitè de l'Exposició de Barcelona de 1929 en el que s'ofereix l'aigua i la tecnologia per a posar en funcionament la "Font Màgica" de Carles Buigas.	666

ANNEX 1**PLÀNOL GENERAL DE DISTRIBUCIÓ DE LA COMPANYIA D'AIGÜES DE BARCELONA (1873)**

Font: AGUAS DE DOSRIUS (1873): *Compañía de aguas de Barcelona*, Barcelona

Aquesta era la xarxa de distribució de la Companyia d'Aigües de Barcelona el 1873, només 7 anys després de la constitució de l'empresa el 1867. Es pot comprovar com la vila de Gràcia disposava ja d'una extensa canalització i com s'iniciava a la població de Sant Gervasi. Dins del territori de Barcelona s'havia prioritzat Ciutat Vella sobre l'Eixample, ja que la nova ciutat no més tenia urbanitzades parcialment alguns carrers de la dreta de l'Eixample: Llúria, Bruc, Girona, Bailén, Corts Catalanes, Diputació, Consell de Cent, Aragó i València.

Veure apartat 3.2. del capítol segon.

ANNEX 2**ACCIÓ DE LA COMPANYIA D'AIGÜES DE BARCELONA**

Font: Arxiu General d'AGBAR. Contenidor 8979. Lligall 24

Al llarg de les negociacions entre la Companyia d'Aigües de Barcelona i l'Empresa del Baix Vallès a finals de 1876 s'acordà donar a la nova empresa que hauria de resultar de la fusió entre les dues companyies el nom de "Compañía de Aguas de Barcelona y sus afueras". La prova d'impremta d'acció que es reproduïx en aquest annex presenta correccions que el Consell d'Administració de la CAB va fer per tal d'adaptar-la a la nova situació un cop es produís la fusió. Aquest esborrany hauria de ser revisat i aprovat pels germans Girona, propietaris de l' Empresa del Baix Vallès. Com s'ha indicat en el seu moment, l'acord resultà fracassat en els termes previstos inicialment.

Veure apartat 3.2. del capítol segon.

Conseiller

COMPAGNIE DES EAUX DE BARCELONE.

LE DIRECTEUR.

N°

LES ADMINISTRATEURS.

ANNEX 3**SOL·LICITUDS D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA APROVADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA AMB INDICACIÓ DELS CARRERS I LES EMPRESES SOL·LICITANTS (1885-1890).**

Font: *Llibres d'actes del Ple*. Secció Aigües. Arxiu General Administratiu de la Ciutat de Barcelona

Com segons el reglament municipal de 1882 les empreses havien de sol·licitat autorització de l'Ajuntament per a instal·lar conduccions a les vies públiques, és la documentació municipal una font adient per a seguir l'evolució dels permisos demanats per les societats. En aquesta recerca s'ha realitzat un exhaustiu buidat de les autoritzacions atorgades en les sessions del Ple de l'Ajuntament en diversos anys dins el període d'interès. Pel que fa als anys vuitanta, la recerca s'ha centrat en la segona meitat de la dècada, el període en que la intensitat de la competència fou major entre les tres grans empreses d'abastament a Barcelona: SGAB, CGAAB i Concessionària del Llobregat. Aquesta font permetrà analitzar per un costat comparativament el número absolut de permisos demanats per cada empresa i, per tant, el ritme de creixement dels negocis respectius. Per l'altre, es podrà constatar d'una manera mínimament precisa les zones canalitzades per cada companyia i, en conseqüència, quines eren les barriades més cobejades. Per a fer possible aquestes valoracions s'ha creat una taula per any amb les indicacions dels carrers que demanava canalitzar cada empresa. El nom de cada carrer correspon a un permís diferent.

La informació detallada d'aquest annex remet a les valoracions efectuades a l'apartat 2.2. del capítol quart.

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1885)			
Carrers canalitzats per la SGAB	Carrers canalitzats per la Concessionària Llob.	Carrers canalitzats per la CGAAB	Carrers canalitzats per altres societats
Arc de Sant Pau Arc de Sant Ramon Beat Oriol Blasco de Garay Borrell Cabanes Cabres Calders Comerç Consell de Cent Diputació Diputació Duc de Medinaceli Espalter (2) Esparteria Flors Fusina Grases Magallanes Passeig de Circumval·lació Passeig de la Duana Passeig de la Indústria Petrina Princesa Rec Ribera Riera Baixa Roser Sabateret Saló de Sant Joan Sant Antoni de Pàdua Sant Francesc de Paula Santa Clara (Barceloneta) Tres Llits	Aragó Bailen Borrell Campo Sagrado (2) Carme Carretera de Madrid Casanovas (2) Casp Consell de Cent (2) Corts Catalanes (3) Del Robert Roser Fernandina Girona Llíria Lleó Luna Manso Marquès del Duero (2) Paloma Parlament Peu de la Creu Plaça del Bonsuccés Plaça Tetuà Ponent Príncep de Viana Ramalleres Rambla Rambla de Canaletes Rambla de Catalunya (3) Riera Alta Riera Baixa Ronda de Sant Antoni Ronda de Sant Pau (2) Ronda de Sant Pere Ronda Universitat Sant Antoni Abad Sant Pau Tallers Tigre (2) Vila i Vilà (2) Viladomat Villarroel Guifré Xucla	Arcs Assaonadors (2) Ausias March (3) Bailen Banys Vells Boters Bruc Plaça del Bonsuccés Calders Canvis Nous Canvis Vells Caputxes Carders Carretera de Ribas Casp Comercial Comte de l'Assalt Cotoners Elisabets Esparteria Esquirol Estruch Flassaders Gatuelles Girona Hospital Jaume Giral Làstics Llull Magdalenes Sant Pere Mitjà Moles Montsió (2) Nàpols Ocata Passeig d'Isabel II Passeig de la Duana Pau Claris (2) Pescateria Pla de la Boqueria Pla del Born Plaça d'Antoni López Plaça de Santa Anna Plaça de Santa Caterina Plaça del Born Plaça del Teatre Plaça Nova (2) Plaça Palau Plaça Tetuà Plateria Princesa Princesa Rambla de Catalunya Rambla de Sant Josep Rambla de Santa Mònica Rambla dels Estudis Rec Ronda de Sant Antoni Ronda de Sant Pere Ronda Universitat Sant Pau Sevilla Sicília Tapineria Tallers Tragi Valldonzella (2) Vilanova	"TORREÓN" Bruc Corts Catalanes AIGÜES POTABLES DE MUNTANYA Aragó (2) Aribau Diputació (2) Mallorca Passeig de Gràcia Plaça Universitat Rambla de Catalunya Ronda Universitat (2) València
Total 35	Total 56	Total 75	Total 14

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1886)			
SGAB	Concessionària Llob.	CGAAB	Altres
Acequia Aribau Aribau Banys Vells Cid Correu Vell Corts Catalanes Cremat Gran Flassaders Fonollar Fossar de les Moreres Girona Gombau Magallanes Malcuinat Monec Montserrat Montserrat Nou Obradors Passeig de Sant Joan Peu de la Creu Provença Radas Rambla del Centre Rec Sant Miquel (Barceloneta) Villarroel	Bailen Bruc Canvis Nous Carme Casanoves Cignàs Civader Corribia Corts Catalanes Hospital Jonqueres Llúria Nova de Sant Francesc Obradors (2) Passeig de Gràcia Perot lo Lladre Ponent Rec Robador Ronda Universitat Sant Pau Tantarantana Vilanova Xuclà	Aragó Aurora (2) Bailen Balmes Blasco de Garay (2) Blay (2) Borrell Bruc Cabanes Cadena (2) Callao Sant Miquel (Hostaf.) Carme Carretera de la Bordeta Carretera de Madrid Carretes Casanoves Cera Consell de Cent (2) Creu dels Molers Diputació Fernandina Fontanella Girona (2) Hospital (2) Jerusalem Lleó Magallanes Mallorca (2) Margarit Murillo (2) Pla de la Boqueria Plaça de Tetuà Plaça del Padró Plaça Urquinaona Portal de l'Àngel Salvà Salvadors Sant Antoni Abad Sant Antoni de Pàdua Sant Jeroni Sant Pau Sant Pau Sant Vicenç Tamarit (2) Tapioles Tetuà Urgell València (2) Viladomat Villarroel Villarroel Vistalegre Xuclà	AIGÜES POTABLES DE SANS Carretera de Barcelona a Santa Creu de Calafell CALVET I ARCE & CIA. Comercial (2 de març) EL FÈNXI D'AIGÜES POTABLES Santa Anna (Barceloneta) AIGÜES POTABLES DE MUNTANYA Balmes Muntaner Consell de Cent
Total 27	Total 24	Total 54	Total 7

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1887)			
SGAB	Concessionària Llob.	CGAAB	Altres
Acequia Àguila Albareda <u>Almacenes</u> Arolas Baluard Béjar (Hostafrancs) Bruc Casp Caçador Corts Catalanes (2) Diputació (2) Volta d'en Dusai Esparteria (2) Giriti Horta de Sant Beltran Horta de Santa Anna La Pau Llauder Mediana de Sant Pere Metges Olivera Passatge Guifré Passeig Nacional Pau Claris Peracamps (Barceloneta) Plaça Universitat Rambla de Catalunya Rambla del Centre Roca Roger de Flor Sal (Barceloneta) Sant Domènec del Call (2) Sant Miquel (Barceloneta) Sant Rafael (Hostafrancs) Santiago Tapineria (2) Villarroel	Alta de Sant Pere Aragó Arc del Teatre (2) Arcs Arolas Avinyó Balmes Banyes Vells Basses de Sant Pere Bruc Cabanyes Carretera de Barcelona a Santa Creu de Calafell Creu de Calafell Cendra <u>Cirés</u> Comte de l'Assalt (3) Consell de Cent Corts Catalanes (2) Diputació (2) Ensenyança Escudellers Ferran VII Floridablanca Hospital Jaume I Jerusalem Margarit Montserrat Nova de Sant Francesc Oleguer Palla Passeig de Gràcia Plaça de la Constitució (2) Plaça de Sant Agustí Plaça de Sant Pere Plaça de Santa Anna Plaça del Teatre Porta Nova Rambla de Caputxins Rambla de Catalunya (2) Riereta Ripoll Robador Roger de Flor (2) Sadurní Sagristans Salvà Sant Climent Sant Domènec del Call Sant Honorat Sant Pau (2) Sant Rafael Sant Ramon del Call (2)	Aurora Ausies March Calàbria Circumval·lació del Parc Comte de l'Assalt Correu Vell Diputació Estruch Girona <u>Graciamet</u> Groc Grunyi Hospital Llado Mercaders Mirallers Muntaner <u>Muntanyants</u> Olmo Peu de la Creu Ponent Rambla de Catalunya Rambla del Centre Roig Santa Margarida Unió <u>Vertrallans</u> Vigatans Viladecols	"TORREÓN" Casp
Total 33	Total 63	Total 29	Total 1

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1888)			
SGAB	Concessionària Llob.	CGAAB	Altres
Bailen Balmes Basses de Sant Pere Blay Bogatell (2) Carme Carretera Barcelona – França (2) Castaños Cortines Creu dels Molers <u>Freixures</u> Hortes de Sant Beltran Jaume Giralt Lleó Mallorca (Hostafrancs) <u>Margin</u> (2) Mediana de Sant Pere Metges Montjuic Montjuic de Sant Pere Ocata Paloma Parlament Passatge Parlament Passeig del Cementiri Piqué Plaça de la Font (Barceloneta) Plaça de Sant Josep Rambla de Sant Josep Rocafort (2) Rodalies plaça de Braus Sadurní Sant Jeroni (2) Sant Rafael Sepúlveda Sicília Sidé Valldonzella Villarroel	Born Aliça Alba Ample Arc de Sant pau Assaonadors Avinyó <u>Baixada de la Presó</u> Béjar (3) Blasco de Garay Blay Blesa Bruc Bruc Carretera Maridi - La Jonquera Cid Còdols Comerc Comte de l'Assalt Comtessa de Sobradíel Consell de Cent (3) Correu Vell Corts Catalanes (5) Creu dels Molers (2) Diputació Escudellers Estruch Flassaders Gignàs (2) Girona Governador Hortes Hospital <u>Ignacio del Barrio</u> (Hostafrancs) Llibreteria <u>Ludovico Pio</u> Magallanes Migdia <u>Mendizabal</u> Mina Montcada Neu Obradors Pau Claris (2) Plaça de la Constitució Plaça Nova Princesa Quintana Rambla del Centro Rec Regomir Ripoll Rull Sabateret Sant Benet Sitges Tapiés Tapióles Tiradors Trafalgar Triomf Urgell València Valldonzella Viladomat	Volta d'en Bufanalla Ausias March Avinyó Baixada de la Presó Balmes Blanqueria Canuda Carme Cecs de Sant Cugat Còdols Corts Catalanes Escudellers (2) Espaseria Girona Hospital Jaume Giralt Lancaster Lleó Llibreteria Pou de l'Estany Plaça del Padró <u>Polidores</u> Rambla de Catalunya Robador Roca Sadurní Sant Rafael Tapineria <u>Tras Palau</u> Valldonzella	"TORREÓN" Consell de Cent Diputació Pau Claris Llúria EL FÉNIX D'AIGÜES POTABLES Sant Pere (Barceloneta)
Total 44	Total 74	Total 31	Total 5

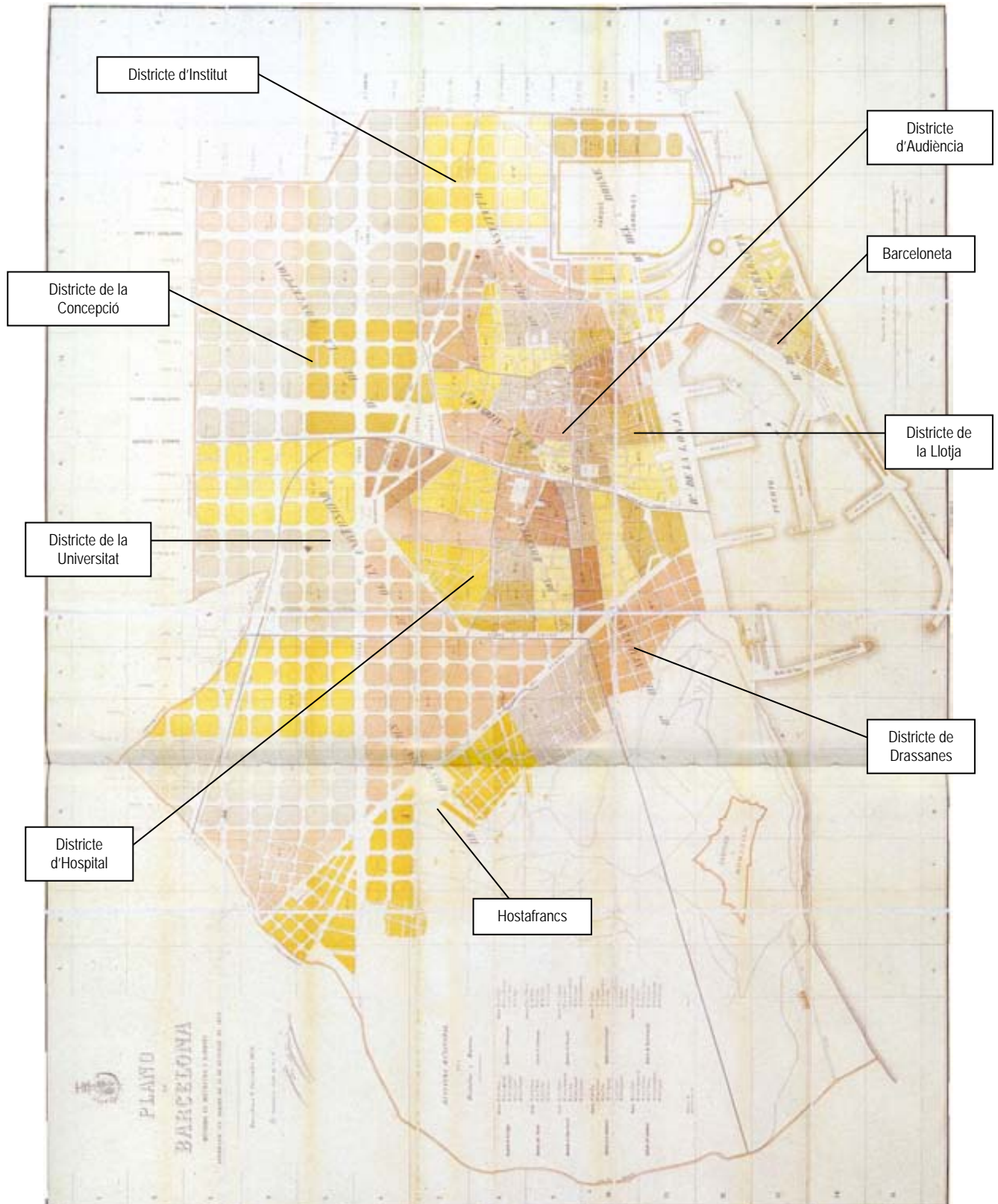
SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1889)			
SGAB	Concessionària Llob.	CGAAB	Altres
Àliga <u>Alegria</u> Alta de Sant Pere Aragó (2) Arc de Sant Ramon Ausias March Balmes (3) Béjar Bot Cami dels Molers Capellans Carme Carretera de la Bordeta Carretera del Bisbe/Murillo Carretera Madrid / França Carretera Madrid a Barcelona Casanova Casanoves Cervelló Consell de Cent Corts Catalanes (2) Diagonal Diputació Entença (2) Ferrocarril de Tarragona Mallorca Mercè Metges Mòneg Montjuïc del Carme Orient Paredes Passatge del Parlament Passatge Prunera Passeig Isabel II Piqué Plaça Universitat Radas Radas Rocafort Roger de Flor Ronda Universitat Roser Sant Gil Sant Jacint (Hostafrancs) Sant Jeroni Sant Joaquim Santa Eulàlia (Barceloneta) Sepúlveda Tarròs València (2) <u>Vertrallans</u> Viladomat Villarroel	Abaixadors Arc de Sant Vicenç (2) Ausias March (2) Baixa de Sant Pere Blasco de Garay Botella Bruc Cadena Canvis Nous Canvis Vells Carme Cera <u>Claveguera</u> Comerç Comercial Comtal Consell de Cent Consellers Consolat Corts Catalanes Cristina Elisabets Espaseria Fernandina Fusina Girona Hostal del Sol <u>Civera</u> Mallorca Manso Mate <u>Misesferrer</u> Molas Muntaner Nou de Sant Cugat Passeig de Sant Joan (2) Passeig de Sant Joan Pi Pla de Palau Plaça de l'Àngel Plaça de Montcada Plaça de Santa Anna Plaça de Santa Maria Plateria Portadores Rambla de Canaletes Rambla dels Caputxins Rambla del Centro Riera de Sant Joan Ripoll Santa Anna Tapineria Tapioles Vila i Vilà	Sagristans Cadena Rambla de Santa Mònica Montserrat Robador	EL FÉNIX D'AIGÜES POTABLES Bonsuccés
Total 60	Total 57	Total 5	Total 1

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1890)			
SGAB	Concessionària Llob.	CGAAB	Altres
Ali Bei (2)	Amàlia		
Alta de Sant Pere (2)	Alta de Sant Pere		
Aragó	Ample		
Ausias March (2)	Aragó		
Bailen (2)	Arc de Sant Agustí		
Balmes (2)	Aribau (2)		
Barcelona	Ases		
<u>Barriada de "Fransa"</u>	Aurora		
Béjar	Balmes		
Blasco de Garay	Bellafila		
Blai (2)	Boters		
Borrell (2)	Bruc (3)		
Cadena	Bonsuccés		
Calàbria (2)	Carme		
Cano	Casanoves		
Canteras (Poble Sec)	Cera		
Canvis Nous	Ciutat		
Carrera	Comerç (3)		
Carretera de Ribas	Consell de Cent		
Casp (2)	Corts Catalanes (3)		
Cecs de Sant Cugat	Dagueria		
Civader	Volta d'en Dusai		
Consolat	Esparteria		
Corts Catalanes	Font de Sant Miquel		
Eguipciaques	Gatuelles		
Erasme de Janer	Gatuelles de Metges		
Fenosa	Girona		
Flor de Lliri	Hospital		
Floridablanca (2)	Jaume Giralt		
Fonollar	Liúria		
<u>Fransa</u>	<u>Ludovico Pio</u>		
Gombau	Manso		
Jerusalem	Muntaner		
<u>Laurel</u>	Passeig de Gràcia (2)		
Freixures	Passeig de Sant Joan (2)		
Llàstics	Pau Claris		
Luchana (Hostafrancs)	Petritxol		
Mallorca	Pla de la Boqueria (2)		
Margarit (2)	Plaça Cucurulla		
Marquès del Duero	Palma de Sant Just		
Metges	Plaça de Sant Just		
Mitjana de Sant Pere	Plaça del Born (2)		
Moreres	Plaça Marquillas		
Murillo	Plaça de les Olles		
Nàpols	Portaferrissa		
Palma de Sant Just	Rambla del Centre		
Paloma	Regomir		
Pescateria	Ribera		
Plaça de la Pau	Riera del Pi		
Rambla de Catalunya	Robador		
Rocafort	Ronda de Sant Pere (3)		
Ronda de Sant Antoni	Sant Beltran		
Ronda Universitat	Serra (2)		
Sant Josep (Barceloneta)	<u>Tras Palacio</u>		
Sant Martí	València		
Sant Miquel (Barceloneta)	Vidrieria		
Sant Miquel (Hostafrancs)	Viladomat		
Sant Pacia	Rec (2)		
Santa Anna (Barceloneta)			
Serra Xich			
Sombrerers			
Tamarit (2)			
Torrent de Santa Madrona (2)			
Universitat			
València (3)			
<u>Vertrallans</u>			
Victoria			
Total 82	Total 73	Total 0	Total 0

ANNEX 4**PLÀNOL DE BARCELONA AMB LA DIVISIÓ DE DISTRICTES I BARRIS (1877)**

Font: SOBREQÜÉS, J, (Dtor) (1995): *Història de Barcelona*, Volum d'Índex i cartografia Barcelona, Enciclopèdia Catalana

Aquest mapa pot servir com a guia per a localitzar la distribució geogràfica de les canalitzacions de les diverses empreses d'abastament competidores a la dècada dels vuitanta.

ANNEX 5

ESCRIT DEL DIRECTOR DE LA SGAB AL PRESIDENT DE LA COMISSIÓ D'EIXAMPLE EN EL QUE S'OFEREIX AIGUA PER AL BROLLADOR DE PLAÇA DE CATALUNYA DURANT EL TEMPS DE CELEBRACIÓ DE L'EXPOSICIÓ UNIVERSAL DE 1888.

Font: Arxiu General d'AGBAR

Veure apartat 1.2. del capítol quart.

M. J. Solà

La Sociedad general de aguas de Barcelona, que tengo el honor de representar, deseando contribuir por su modesta parte, al embellecimiento de la Capital, durante la proxima Exposición Universal, ofrece por el presente, al Excmo Ayuntamiento de proveer de agua gratis el fontidero que se esta construyendo en la plaza de Cataluña, mientras dura dicha Exposición.

La misma Sociedad se encargará tambien del riego de la plaza de Cataluña con los mismos condiciones que tiene establecidas en sus contratos con el Ayuntamiento para los calles del Eixample.

Dios guarde a V. S. muchos años.

Barcelona 5 de Mayo de 1888

El Director de la Sociedad general de aguas de Barcelona

M. J. Solà Presidente del Comission de Eixample de Barcelona

ANNEX 6**SOL·LICITUDS D'OBRES D'INSTAL·LACIÓ DE CANALITZACIONS D'AIGUA PRESENTADES PER LA SGAB I PER L'EMPRESA CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT I APROVADES PER L'AJUNTAMENT DE BARCELONA AMB INDICACIÓ DELS CARRERS ELS METRES CANALITZATS I LES DIÀMETRES DE CANONADA INSTAL·LADA (1891-1897)**

Les dades procedeixen de la mateixa font que l'annex 5. Als noranta, la majoria dels permisos de canalització varen ser demanats per la SGAB i la Concessionària del Llobregat. Les dades recollides al Llibre d'Actes dels plens municipals permeten conèixer la longitud de les canalitzacions corresponent a cada permís d'obres. Això facilita un càlcul més ajustat del total de les canonades instal·lades a Barcelona en el període de referència. El diàmetre de les canonades dóna certes pistes sobre el cabal subministrat en la distribució oberta en un determinat carrer i, per tant, sobre el número d'usuaris del servei d'abastament localitzats en el carrer i sobre el seu consum d'aigua. Veure l'apartat 2.2. del capítol cinquè.

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1891)					
SGAB			CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		
Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada	Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada
Aragó			Aldana		
Aroza			Alta de Sant Pere		
Ausies March			Amàlia		
Blasco de Garay			Aragó (3)		
Bleda			Arc d'Espolsasacs		
Cadena			Arc de Sant Agustí		
Cano			Ataulfo		
Carrer C			Avellana (2)		
Cendra			Bailen		
Cervelló			Baixa de Sant Pere		
Corts Catalanes			Berenguer el Vell		
Dulce			Cabres		
Eliseos			Carme		+ diàmetre
Floridablanca			Cid		
Freixures			Comte de l'Asalt		
Governador			Corts		
Magallanes		+ diàmetre	Dormitori de Sant Francesc		
Mitjana de Sant Pere			Duc de la Victòria		
Nàpols			Entença		
Plaça de Sant Josep			Escudellers		
Pou de la Figuera		+ diàmetre	Magallanes		
Príncep de Viana			Mallorca (2)		
Pujades			Marquès del Duero		
Puríssima Concepció (2)			Mediodia		
Rambla de Catalunya			Monach		
Rambla de Sant Josep			Montsió		
Rambla dels Estudis			Parc		
Rodés			Passeig de Sant Joan (2)		
Roger de Flor (2)			Petxina		
Salva			Rambla		
Salva			Rambla		
Sant Domènec			Riera de Sant Joan		
Sant Joan de Montjuic			Sant Felip Neri		
Sant Miquel (2)			Sant Gil		
Tarrós			Sant Pacià		
València (2)			Tàpies		
Vila i Vila		+ diàmetre	Valldonzella		
Viladomat			Verge		
			Verge del Pilar		
			Viladomat		
			Vilamari (2)		
TOTAL 39			TOTAL 46		

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1892)					
SGAB			CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		
Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada	Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre anonada
Aragó			Alta de Sant Pere		
Arc del Teatre			Ample		
Ausies March	40	6 cm	Àngels		
Balmes			Arcs de Junqueres (2)		
Baluard			Baixa de Sant Pere		
Bot		80 cm	Boqueria	38	6 cm
Calàbria			Borrell		
Canteres			Cano		
Carassa	18	4 cm	Canuda		
Carretera del Bisbe		20 cm	Danus		
Cementiri		20 cm	Fontanella		
Coromines	28	6 cm	Hospital		
Corretjer	49	6 cm	Metges		
Cortines			Milans		
Creu dels Canters			Montserrat		
Diputació			Plaça de Junqueres		
Diputació			Plaça de les Olles		
LLull		20 cm	Pou de la Figuera		
Mallorca	60	6 cm	Rambla Canaletes		
Marquès del Duero			Rambla de Santa Madrona		
Miralles	14	4 cm	Roca		
Passatge de les Canteres			Sant Rafael		
Passeig Pujades		20 cm	Sepúlveda		
Perot lo Lladre			Viladomat	94	6 cm
Rambla Canaletes	100	10 cm			
Rambla del Centre	212	10 cm			
Rambla Sant Josep	140	10 cm			
Roser					
Sant Andreu					
Sant Antoni	164	+ diàmetre			
Sant Climent					
Sant Pere					
Sèquia					
València					
Vidal					
Vigatans	18	4 cm			
Vilamarí					
TOTAL	37		TOTAL	25	

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1893)					
SGAB			CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		
Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada	Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada
Ali-Bey	60		Aragó (2)	30	6 cm
Aragó (3)			Borrell		
Ave Maria		8 cm	Cendra (2)	93	6 cm
Borrell			Comte de l'Assalt	158	6cm
Brosolí	60	4 cm	Corts Catalanes	180	6 cm
Cabanes	80	6 cm	Deute		
Calàbria			Mallorca		
Consell de Cent	100	6 cm	Passeig de Sant Joan		
Consell de Cent			Riereta	83	6 cm
Corts Catalanes	20	4 cm	Ronda de Sant Pere		
Egipciaques		4 cm	Trafalgar	60	
Ferrosa i Burgès		+ diàmetre			
Hèrcules					
Inici	100				
Manso	200	6 cm			
Marquès del Duero	106	+ diàmetre			
Marquès del Duero	40	6 cm			
Mitjana de Sant Pere	40				
Moles					
Passeig de Gràcia					
Peu de la Creu	63	4 cm			
Princesa (Hostaf.)	30	8 cm			
Rambla Canaletes	106	8 cm			
Salvà	60	6 cm			
Sant Andreu	8				
Sant Bartomeu	36	6 cm			
Sant Joaquim (Hostaf.)					
Sant Josep (Hostaf.)	50	6 cm			
Sant Josep (Hostaf.)	50	6 cm			
Sant Miquel					
Sant Sever	30	4 cm			
València	66	4 cm			
Vicària	32				
Villarroel	50	8 cm			
TOTAL 32			TOTAL 13		

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1894)					
SGAB			CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		
Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada	Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada
Consell de Cent	50	6 cm	Trafalgar		
Verge	55	4 cm	València		
TOTAL 2			TOTAL 2		

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1895)					
SGAB			CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		
Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada	Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada
Bailén					
Balmes					
Entença	130	8 cm			
Formatgeria	40				
Girona					
Malla		6 cm			
Mallorca	56	6 cm			
Nord Estrella					
Roger de Flor					
Sevilla	40	4 cm			
Tarrós					
TOTAL 11			TOTAL 0		

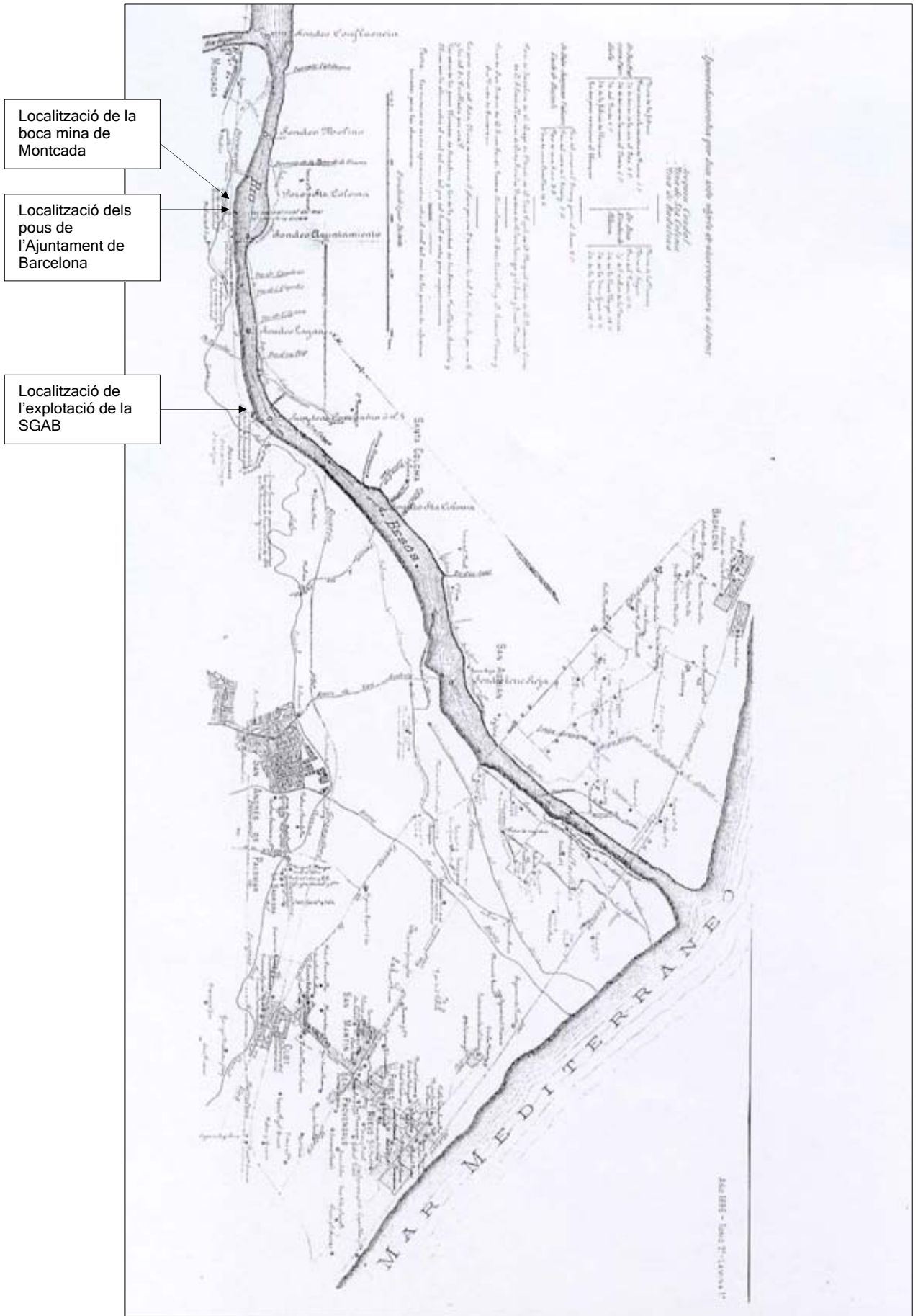
SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1896)					
SGAB			CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		
Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada	Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre de la canonada
Almogàvers	66	6 cm			
Aragó	240	10 cm			
Bailén		8 cm			
Balboa	30	4 cm			
Cabanes	65				
Casp	60	6 cm			
Consell de Cent	50	6 cm			
Diagonal	66	6 cm			
Diputació		8 cm			
Dufort	40	4 cm			
Lleó	30	6 cm			
Magatzems	25	4 cm			
Mallorca	80	6 cm			
Mallorca	20	6 cm			
Manresa	64	4 cm			
Nàpols	80	8 cm			
Passatge de Tassó	53	6 cm			
Passeig de Gràcia	1200	25 cm			
Pescadors	40	4 cm			
Raymundo	20	4 cm			
Recasens	44	4 cm			
Roger de Flor	27	8 cm			
Sant Domènec (Hostafrancs)	45	6 cm			
Sant Josep	50	6 cm			
Sant Miquel (Hostafrancs)	33	4 cm			
Sant Pere (Barceloneta)	50	4 cm			
Sarrià (Hostafrancs)	45	6 cm			
Sicília	134	8 cm			
Tamarit	40	6 cm			
Viladomat	128	8 cm			
TOTAL 30			TOTAL 0		

SOL·LICITUDS A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA D'OBRES DE CANALITZACIONS D'AIGUA (1897)					
SGAB			CONCESSIONÀRIA DEL LLOBREGAT		
Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada	Carrer	Metres canalitzats	Diàmetre canonada
Abad Zafont	100	6 cm	Marquès del Duero		+ diàmetre
Almogàvers	60	6 cm	Carretera de Madrid		+ diàmetre
Bailén	50	8 cm			
Balmes	90	6 cm			
Boquer					
Capellans	56	6 cm			
Carme (Les Corts)					
Casanoves (Gràcia)					
Cirera	42	4 cm			
Comte del Assalt	68	6 cm			
Còrsega (Gràcia)					
Diputació	28	6 cm			
Flassades	18				
Gelabert (Les Corts)					
Magallanes	12	6 cm			
Mallorca	80	6 cm			
Margarit	20	6 cm			
Passatge de la Virreina	66	4 cm			
Roger de Flor	50	6 cm			
Roselló (Gràcia)					
Sant Rafael (Hostafrancs)	80	6 cm			
Santa Bàrbara	45	4 cm			
Santa Eulàlia (Hostafrancs)	31	6 cm			
Sardenya	42	6 cm			
Sepúlveda	94	6 cm			
Sicília	100	6 cm			
Sol	20	4 cm			
Torments (Barceloneta)		4 cm			
Travessera de les Corts (Sarrià)	750	20 cm			
Urgell (Les Corts)					
Villarroel (Gràcia)					
TOTAL 31			TOTAL 0		

ANNEX 7**PLÀNOL GENERAL DE LES EXPLOTACIONS HIDROLÒGIQUES A LA CONCA BAIXA DEL BESÒS (1896).**

Font: MORAGAS, Gonzalo (1896): *Estudio general sobre el régimen de las aguas contenidas en terrenos permeables e influencia que en él ejercen los alumbramientos por galerías ó pozos y especial del régimen de la corriente subterránea en el delta acuífero del Besòs*, Barcelona

Aquest detallat plànol acompanyava l'informe de Gonçal Moragas elaborat, com ja s'ha vist en el seu moment, per a demostrar que la nova explotació projectada per la SGAB a la zona de la conca baixa del Besòs no afectava la resta d'aprofitaments ja existents. Es poden observar les localitzacions exactes dels tres pous municipals de Montcada, de la boca-mina de Montcada, origen del Rec Comtal i de l'aqüeducte Baix de Montcada, de les mines de Santa Coloma i Badalona o dels pous construïts per la Societat General, a banda d'altres diverses explotacions particulars menors. En conjunt, es pot comprovar l'alta densitat d'explotacions i, per tant, com es justificava la competència entre interessats i usuaris per les mateixes aigües subterrànies acumulades per filtracions del Besòs.

ANNEX 8**INFORME MENSUAL DE RECAPTACIONS I CONTRACTES DE LA SGAB CORRESPONENT AL DESEMBRE DE 1909**

Font: Arxiu General d'AGBAR

Aquest document forma part dels Resums de recaptacions i contractes mensuals elaborats pel sistema de comptabilitat de la SGAB. Els corresponents al mes de desembre de determinats anys contenen un resum de contractes que permet aconseguir una fotografia exacta de l'estat dels contractes d'aigua domèstica subscrits per ciutadans de Barcelona i altres poblacions de les rodalies amb la Societat General.

Veure apartat 2.2. del capítol cinquè.

au 31 Decembre 1909

	DOS-RIUS	BESÓS	VALLÈS	OBSERVATIONS
<i>Neuville</i>				

Hauteurs d'eau derrière les barrages le 31 Decembre

VALLÈS *27 an*

DOS-RIUS { *Batllori 27 an*
Xullat 17 20
Tarau 27 20

VANNES: *reglées*

Niveau de l'eau dans le puits du Besós le 31 Decembre 11 7 h 48

La machine a travaillé:

le 24	<i>Neuville n° 2</i>	24 heures	<i>Quinzeville 1</i>	heures	<i>Neuville n° 3</i>	24 heures
le 25		13 heures		heures		
le 26		24 heures		heures		24 heures
le 27		24 heures		heures		24 heures
le 28		24 heures		heures		24 heures
le 29		24 heures		heures		24 heures
le 30		24 heures		heures		24 heures
le 31		22 heures		heures		24 heures

Resumé general des contrats

COMPTEURS		JAUGES		Totaux	Ventes
Ordinaire	Serie A	Ordinaire	Serie A		
2444	544	5354	4644	11114	11144
214	245	617	24	1815	44
211		625	2	94	70
411	27	20	111	156	
147	45	26	110	282	4
21	41	41	51	44	
461	403	403	466	866	4
?				?	
24				24	
?				?	
2573	4424	2222	1100	12247	1253

Répartition des contrats de l'année

	Compteurs	Jauges	Serie A	Totaux
Ancienne	207	74	40	96
Hauteurs	67	42	45	22
Sans	23	5		28
Hospitalet	7		1	6
San Martin	47	1	7	21
Moncada	3		1	
Badalona	54	24	2	95
Esplugas				
Tibidabo	4			4
Antoneç				
Totaux	317	60	51	272

Diminution de la semaine Plus. *335.688*
Accroissement à la fin de la semaine précédente. Plus. *39467.66*
Diminution de la Distribution Ancienne. " *345.688*
Augmentation de la " Hauteurs. " *258.75*
 " de la " Sans. " *92.36*
 " de la " Hospitalet. " *6.218*
 " de la " San Martin. " *102.75*
Diminution de la " Moncada. " *66*
Augmentation de la " Badalona. " *48*
 " de la " Esplugas. "
 " de la " Tibidabo. "
 " de la " Antoneç. "

Résultats de la semaine courante.

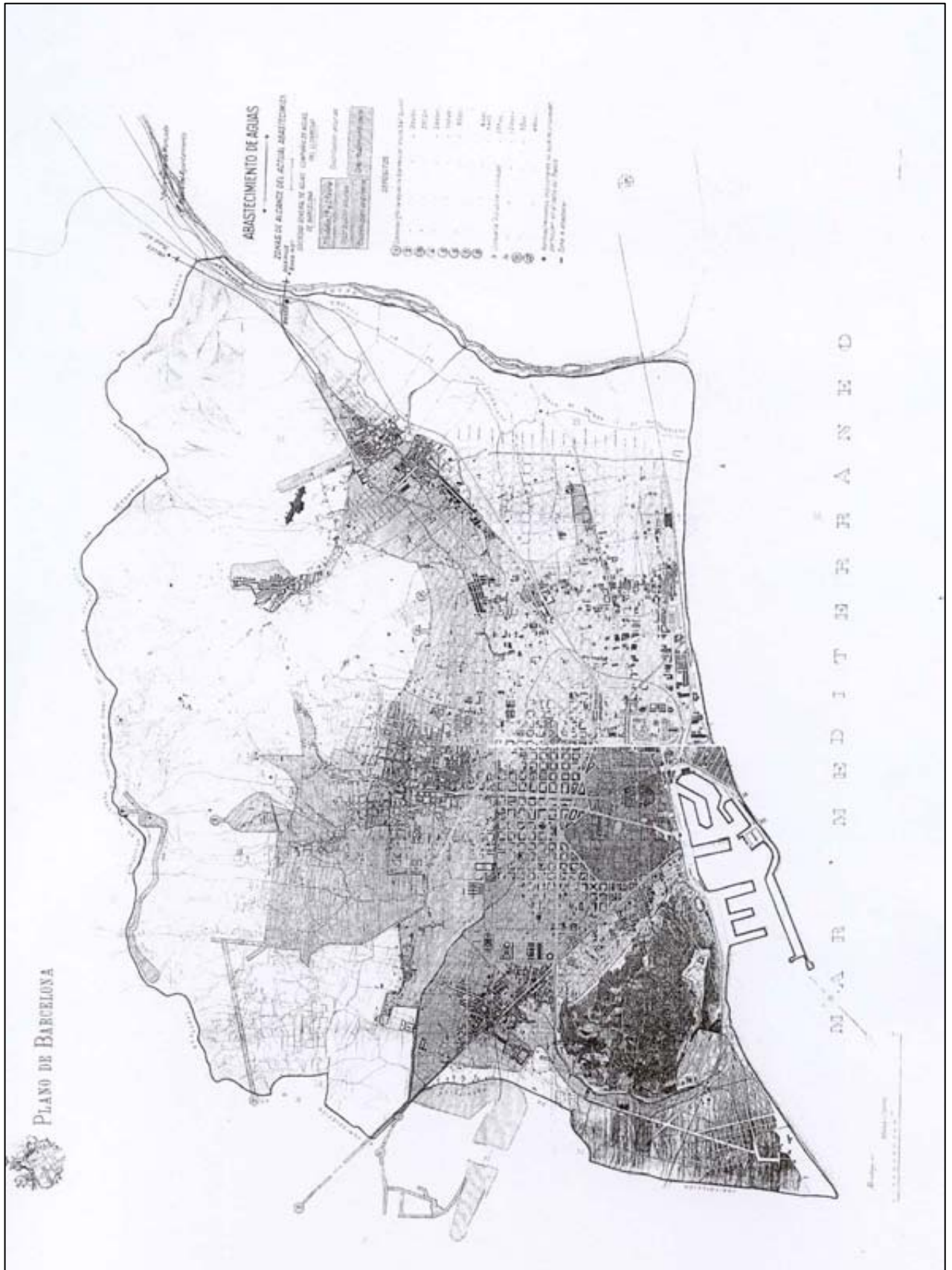
Total général Plus. *39467.66*

ANNEX 9**PLÀNOL DE BARCELONA AMB L'ABASTAMENT D'AIGÜES DE LA SOCIETAT GENERAL D'AIGÜES DE BARCELONA, L'EMPRESA CONCESSIONÀRIA D'AIGÜES SUBTERRÀNIES DEL RIU LLOBREGAT I LES ZONES DE DISTRIBUCIÓ CAP A 1911**

Font: Arxiu General d'AGBAR

Les negociacions entre la Societat General d'Aigües de Barcelona i la Comissió per a l'Abastament d'Aigua de Barcelona desenvolupades al llarg de la segona meitat del 1911 i primera de 1912 produïren, entre altres efectes, la producció de diversos documents tècnics sobre les instal·lacions i explotació de l'empresa franc-belga. Aquest plànol, molt valuós per a localitzar les zones de distribució en que la societat dividia la ciutat i les principals infraestructures de canalització, formava part d'aquesta documentació.

Veure apartats 2.1. del capítol cinquè i 1.1. del capítol sisè.

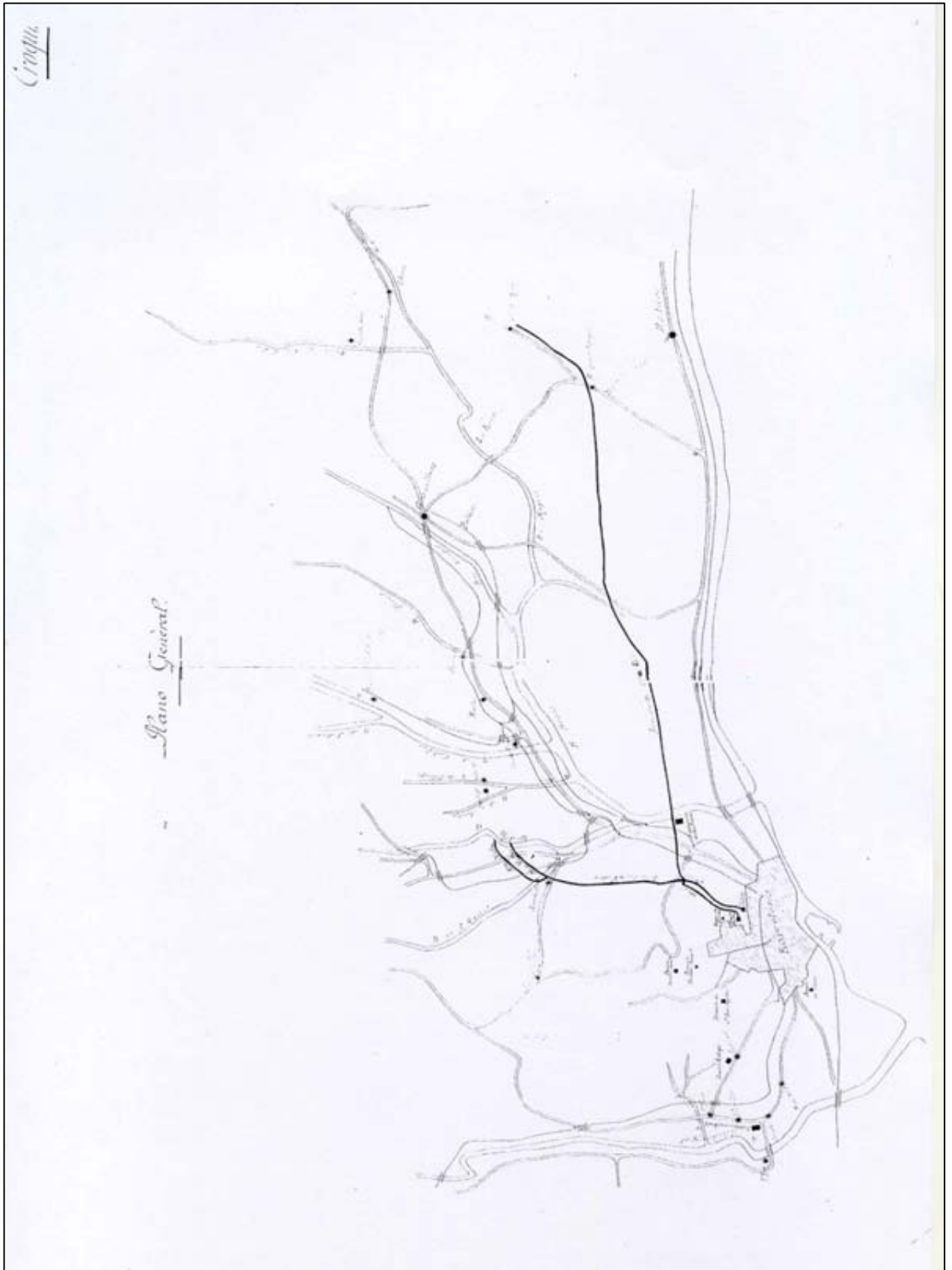

ANNEX 10**PLÀNOL GENERAL DE LES ZONES CAPTACIÓ D'AIGUA DE LA SOCIETAT GENERAL D'AIGÜES DE BARCELONA I RECORREGUT DELS AQÜEDUCTES DE DOS RIUS I DE L'ALT I BAIX VALLÈS CAP A 1911**

Font: Arxiu General d'AGBAR

Aquest plànol es pot considerar com a complementari del que apareix a l'annex 9, ja que recull la localització de les explotacions i de les infraestructures de la SGAB per a proveir d'aigua a la ciutat de Barcelona i poblacions de les rodalies. A més, el context en el va ser elaborat és el mateix. El recorregut de l'aqüeducte de Dosrius des de la captació del Maresme i el de l'Alt i el Baix Vallès des de la conca mitjana del Besòs han estat dibuixats amb un detall suficient. De la mateixa manera, la conducció des de Cornellà.

Veure apartat 2.1. del capítol cinquè.

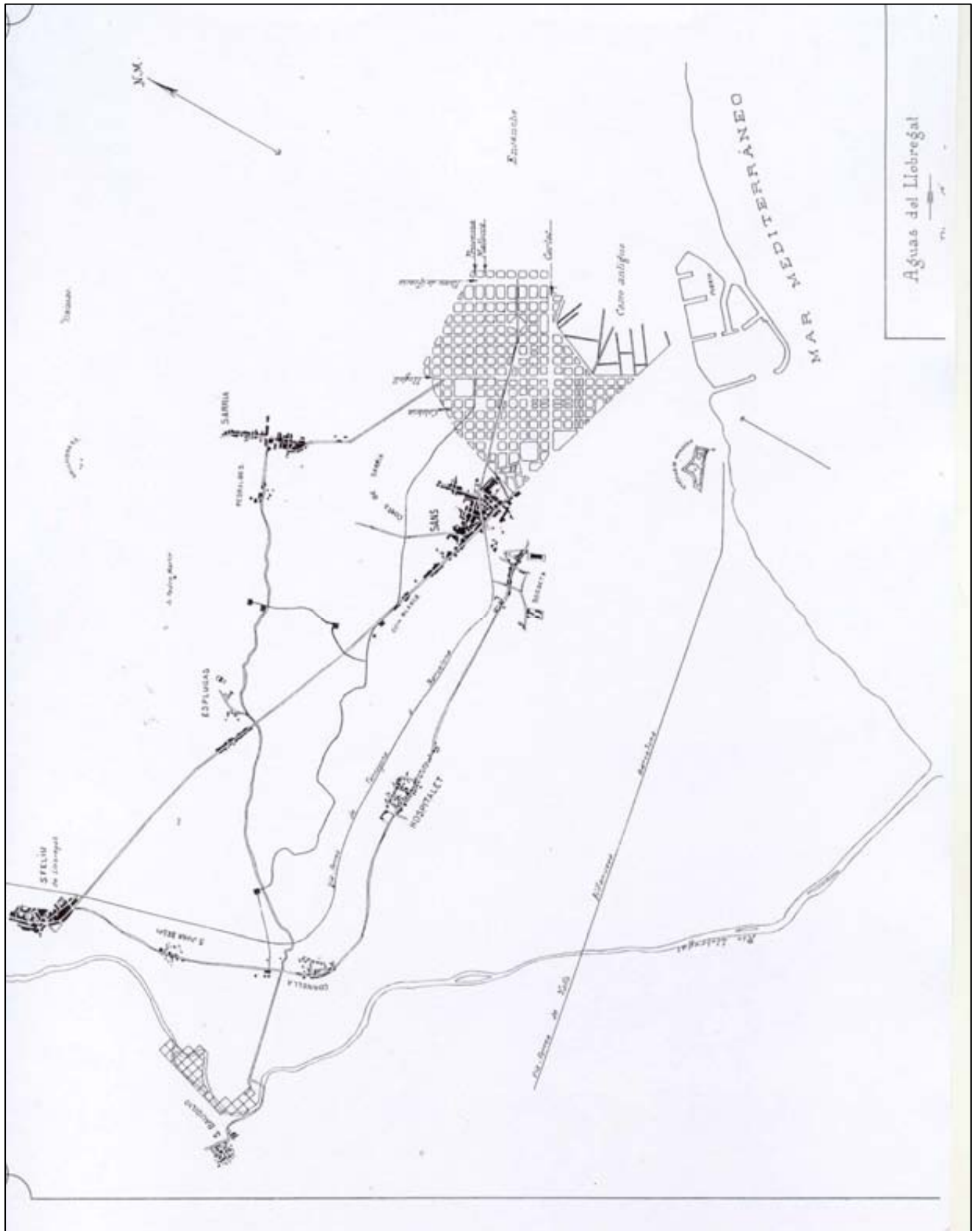

ANNEX 11**PLÀNOL GENERAL DE L'EXPLOTACIÓ I DISTRIBUCIÓ DE L'EMPRESA CONCESSIÓNÀRIA D'AIGÜES SUBTERRÀNIES DEL RIU LLOBREGAT CAP A 1911**

Font: Arxiu General d'AGBAR

Aquest plànol té força interès ja que les dades sobre el sistema d'abastament de la Concessionària del Llobregat són força menys conegudes que les de la SGAB. Es pot seguir amb força detall la localització dels pous de l'empresa a Cornellà i el recorregut de la canalització general fins a l'Exemple, Ciutat Vella, Sarrià i Sans. Fins i tot es pot observar els punts a on s'havien situats els dipòsits d'impulsió.

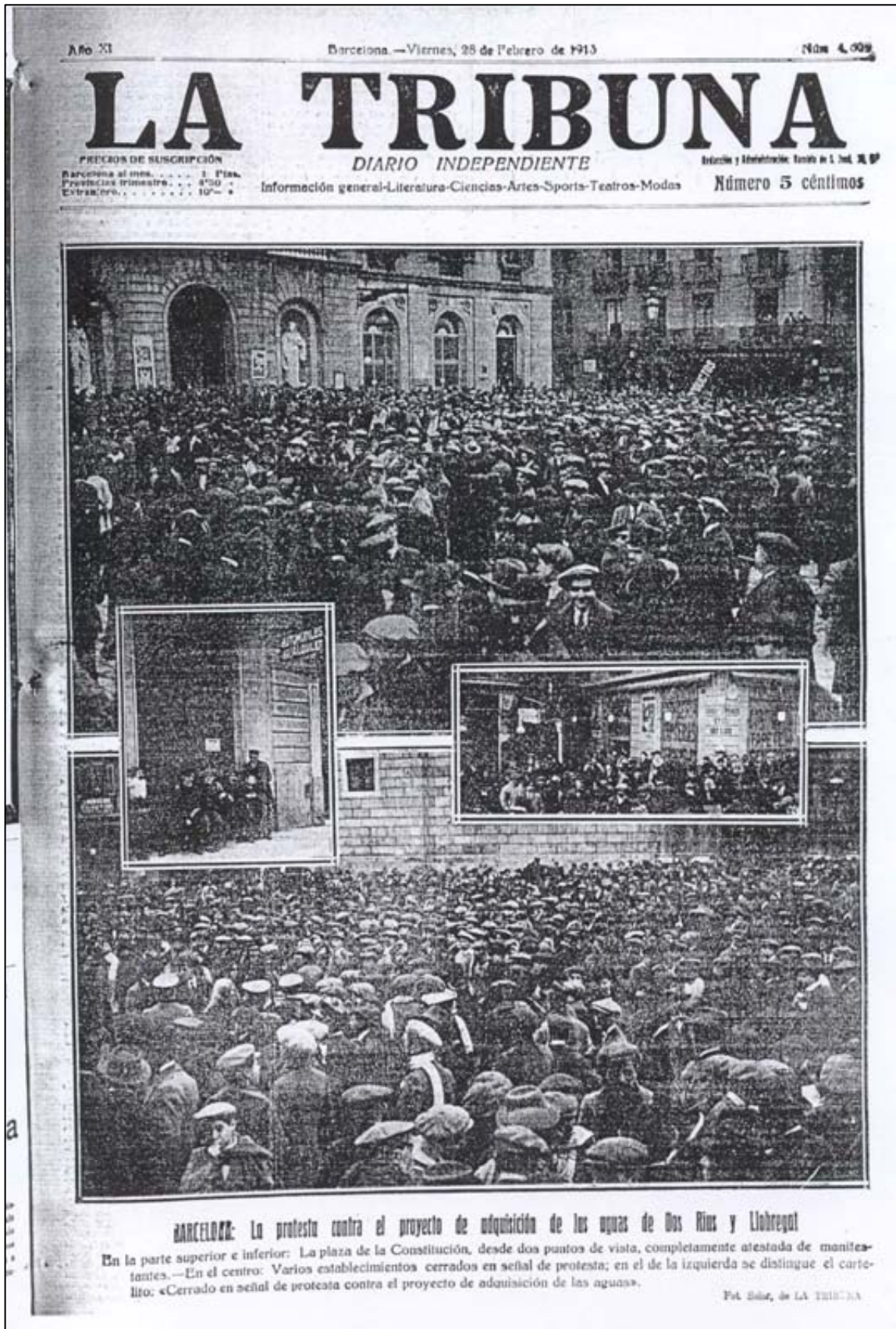
Veure apartats 3.2. del capítol segons, 2.2. del capítol quart i 2.1. del capítol cinquè.

ANNEX 12

PORTADA DE LA TRIBUNA, 28 FEBRER 1913

Font: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Veure apartat 2.1. del capítol sisè.

ANNEX 13

PORTADA DE *LA TRIBUNA*, 14 MARÇ 1913

Font: Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Veure apartat 2.1. del capítol sisè.

ANNEX 14

PORTADA DE LA TRIBUNA, 11 NOVEMBRE 1914

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Veure apartat 2.1. del capítol sisè.

La Tribuna

de Barcelona

LITERATURA.—ARTES.—CIENCIAS
DEPORTES.—TEATRO.—MÚSICA
BOLSA.—COMERCIO.—AGRICULTURA
INFORMACIÓN GENERAL

DIARIO INDEPENDIENTE

PRECIOS DE SUSCRIPCIÓN Barcelona al mes..... 500 Provincias limítrofes..... 450 Extranjera..... 1000	£80 --- NOVA 4,520 SECC. 11 de NOVEMBRE de 1914	Redacción, Administración e Imprenta BOQUERIA, 37, 39 y 41 Número: 5 céntimos

BARCELONA.—La manifestación de ayer. Momento antes de las marchas, en la Plaza de Cataluña, a la signada de las peticiones.
(Fot. Tardas, de LA TRIBUNA)

«Hoy de presión alguna, todo el día, impudencia, impudencia, impudencia...»
 «Se han de hacer cosas...»
 «Se han de hacer cosas...»
 «Se han de hacer cosas...»

De «La Tribuna»:
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

De «La Voz de Catalunya»:
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

F. BOADA
 Una semana. Males de la vida. Resignación del señor. Sigue E.
 Suroeste.—Calle de Corles, s/n. de 2 a 4 y de 5 a 7

ISQUETS y C. S. en C.
 BANCA Y BISSA
 Una y segunda.—Banca del Centro, 5.

Nota cotidiana

Los centros de ayer

Los que protestan...
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

«El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

LO QUE DICE LA PRENSA

De «La Vanguardia»:
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

De «El Correo Catalán»:
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

Carnet Teatral

Una Noche del Liceo
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

Teatro Lliure
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»
 «El hecho que las peticiones...»

ANNEX 15**ESQUEMA GENERAL DEL NOU SISTEMA D'ABASTAMENT MUNICIPAL D'AIGUA DE MONTCADA (1914 -1920)**

Font: AJUNTAMENT DE BARCELONA (1917): "Gaceta Municipal de Barcelona", *Tirada aparte de la información relativa al servicio municipal de las aguas de Montcada*, Servicio Municipal de las aguas de Montcada. Urbanización y obras. Sección 6ª (Aguas)

Aquest esquema formava part de la publicació amb la qual l'Ajuntament de Barcelona pretenia divulgar les obres i intervencions efectuades per a modernitzar la conducció baixa de Montcada arran de les filtracions que el vell aqüeducte Baix havia tingut el 1914. Aquestes filtracions havien estat la causa directa del brot epidèmic de tifus d'aquell any i, com ja s'ha vist, el municipi barceloní es plantejà com a objectiu prioritari, secundat per les corporacions aplegades en la campanya Pro-Barcelona, evitar que es tornés a repetir una crisi sanitària semblant. Amb la intenció de convèncer l'opinió pública de la ciutat que la nova conducció seria eficaç l'esquema està confeccionat amb un enorme detall i actualment és una font d'informació de gran vàlua.

Veure l'apartat 2.2. del capítol sisè.

ESQUEMA DE LAS CONDUCCIONES E INSTALACIONES PARA EL APROVECHAMIENTO DE LOS MANANTIALES DE AGUA QUE EL EXCMO. AYUNTAMIENTO DE BARCELONA POSEE EN EL TERMINO DE MONCADA

ANNEX 16**PROPIETARIS DE MÉS 5 HECTÀREES O 10 MUJADES DE TERRES DE REGATGE QUE EL 1917 VAN OFERIR LA VENDA DELS SEUS DRETS D'ÚS SOBRE LES AIGÜES DE LA SÈQUIA A L'AJUNTAMENT DE BARCELONA**

Font: Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu de Barcelona. Fons de la Junta de regants de la Sèquia Comtal. Contenedor "Varios papeles"

A la taula següent s'ha inclòs una relació dels principals propietaris de terres amb dret a utilitzar per al regatge aigües del Rec Comtal. Es pot comprovar com apareixen noms pertanyents a la noblesa o destacats propietaris urbans o industrials de la ciutat.

Veure l'apartat 2.2. del capítol sisè.

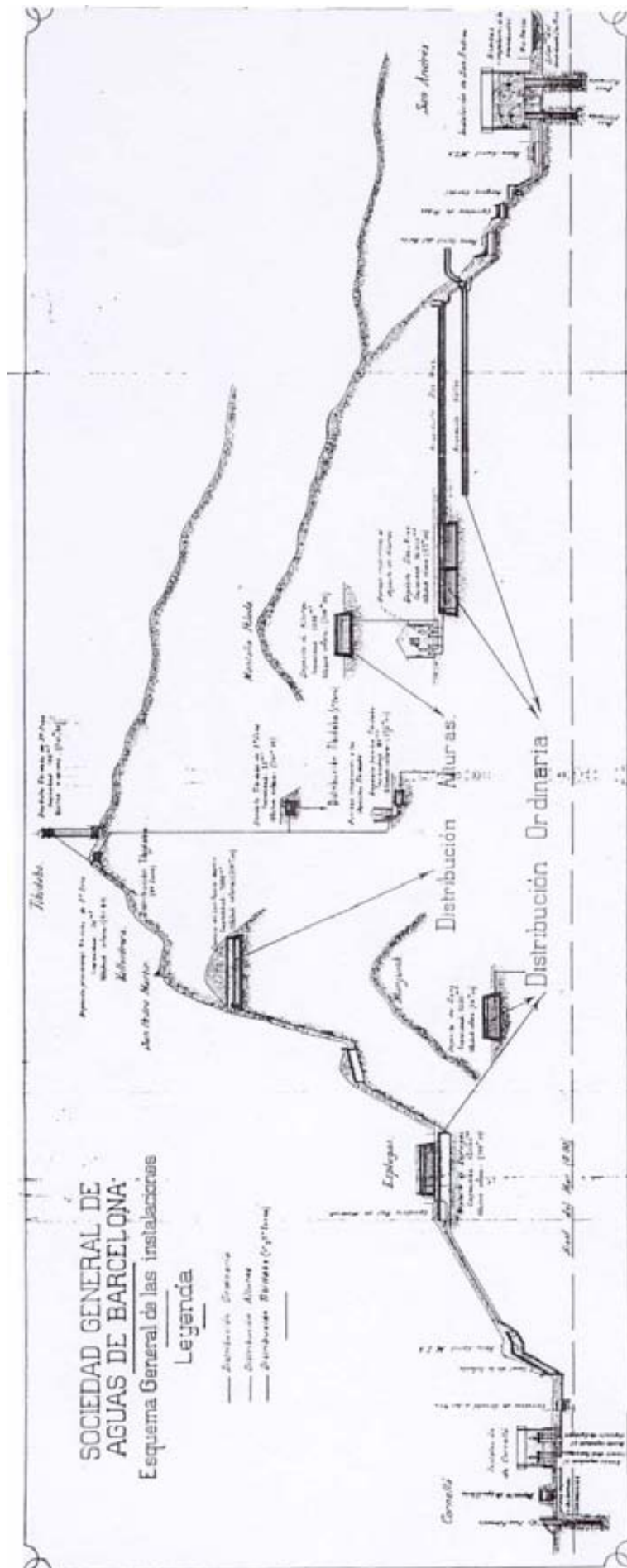
NOM DEL PROPIETARI /A	EXTENSIÓ DE LES PROPIETATS	
	mujades	hectàrees
Marquès de Castellvell	64	32
Antoni Rocamora	55	27,5
Cia. Dels Ferrocarrils MZA	48	24
Climent Guix i Pere Bonàs	46	23
Josep Bobuñà i Vila	29	14,5
Marquès de Barberà	25	12,5
Duc d'Almenara Alta	24	12
Baró d'Esponellà	24	12
Nadal i Vilardaga	21	10,5
Anna Constansó, vda. de Saladrigas	20	10
M ^a Sagnier de Villavechia	18	9
Comte de Llar	18	9
Baró d'Albí	18	9
Francesc i Miquel Simó	16	8
Joan Ferrer i Bàrbara	16	8
Hereus de Josepa de Rocabruna	16	
Assumpta Ramis, vda. de Martí	15	8
Francesc d'A. Planas	13	6,5
Antoni Basté i Casanovas	12	6
Valentí Iglésias i Abelló	12	6
Joaquim Llanas	12	6
Josep M ^a Ametller i Badia	12	6
Pere Vintró	11	5,5
Marquesa vda. de Monistrol	10	5

ANNEX 17**ESQUEMA GENERAL DE LES INSTAL·LACIONS DE LA SOCIETAT GENERAL D'AIGÜES DE BARCELONA (1925)**

Font: SOCIEDAD GENERAL DE AGUAS DE BARCELONA (1925): *Memoria sobre las instalaciones de la SGAB*, Barcelona

En ple context de pugna entre la Societat General i les forces socials i econòmiques opositores a la seva municipalització, primer, i al seu monopoli després, l'empresa publicà una detallada memòria sobre el seu servei. L'esquema que es reproduïx en aquest annex forma part d'aquesta publicació. En ell es pot observar amb tot detall el conjunt de la xarxa de distribució de l'empresa a la ciutat amb els diferents dipòsits i sistemes d'elevació i impuls. Igualment, es detalla la localització de les captacions de Cornellà i del Besòs.

Veure apartat 3.2. del capítol sisè.

ANNEX 18

ESCRIT DEL DIRECTOR DE LA SGAB AL PRESIDENT DEL COMITÈ EXECUTIU DELEGAT DE L'EXPOSICIÓ DE BARCELONA DE 1929 EN EL QUE S'OFEREIX L'AIGUA I LA TECNOLOGIA NECESSÀRIES PER A POSAR EN FUNCIONAMENT LA "FONT MÀGICA" DE CARLES BUIGAS.

Font: Arxiu General d'AGBAR. Contenedor 5979. Lligall 139 – B6

El paral·lelisme, salvant la distància cronològica i els diferents contextos, amb l'escrit reproduït a l'annex 5 és fàcil de comprovar. Veure apartat 3.3. del capítol sisè.

